

KOVÁCS LÁSZLÓ

A TAKTAKÖZ 10–11. SZÁZADI
SÍR- ÉS SZÓRVÁNYLELETEI,
VALAMINT
A TISZALÚC-SARKADI
11. SZÁZADI TEMETŐ

SZEGED–BUDAPEST 2015

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS KORI ÉS KORA ÁRPÁD-KORI SÍRLELETEI 9.

Sorozatszerkesztő:

Kovács László és Révész László

ISBN 978-963-9046-79-5 Ö

ISBN 978-963-306-428-3

ISSN 1219-7971

Szerkesztő:
K. BENDE ILDIKÓ

Technikai szerkesztő:
TÓTH CSABA

Lektorálta:
RÉVÉSZ LÁSZLÓ

Sír- és tárgyrajkok:
DUKAY BERNADETTE, ÉBER MAGDA, ŐSI SÁNDOR, SÁFRÁNY ANDRÁSÉ

Értelmezett temetőterképek:
ŐSI SÁNDOR

Borítóterv:
ABINÉRI GÁBOR

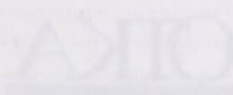
A borítón:
Tarcal-Vinnai-dűlő 4. sír
Mezőzombor-Bálvány-domb 4. sír
Tarcal-Vinnai-dűlő 4. sír

Fotók (45–48. tábla):
FAZEKAS FANNI

KOVÁCS LÁSZLÓ

**A TAKTAKÖZ 10–11. SZÁZADI
SÍR- ÉS SZÓRVÁNYLELETEI, VALAMINT
A TISZALÚC-SARKADI 11. SZÁZADI TEMETŐ**

Szeged–Budapest

2015

A kötet
a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke,
az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete
és a Magyar Nemzeti Múzeum
közös kiadványa

**Magyar
Nemzeti
Múzeum**

Készült
az OTKA K 84159 sz. kutatási és az OTKA PUB-K 114612 sz.
publikációs pályázatairól anyagi segítségével

OTKA

© Kovács László, 2015
© SZTE BTK Régészeti Tanszék, 2015
© MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete, 2015
Igazgató: Benkő Elek
© Magyar Nemzeti Múzeum, 2015

Nyomás és kötészet:
Kódex Könyvgyártó Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS: A TAKTAKÖZRŐL	7
I.1. A Taktaköz kiterjedése	8
I.2. A Taktaköz természeti viszonyai	11
I.3. A Taktaköz vázlatos 10–11. századi régészeti kutatástörténete	16
II. A TAKTAKÖZ TELEPÜLÉSEINEK HATÁRÁBÓL SZÁRMAZÓ 10–11. SZÁZADI SÍR-, SZÓRVÁNY- ÉS KINCSELELETEK	19
II.1. Mezőzombor-Bálvány-domb	19
II.1.1. Leletkörülmények.....	19
II.1.2. A sírok és a leletek leírása.....	21
II.1.3. Összefoglalás.....	27
II.2–4. Szerencs	33
II.2. Szerencs-Kácsa-dűlő	34
II.2.1. Leletkörülmények	34
II.2.2. Az 1928-ban talált sír leletei.....	36
II.2.3. Értékelés.....	38
II.3. Szerencs-Lajos köz 2. (a református templom keleti oldalán)	42
II.4. Szerencs-közelebről ismeretlen lelőhely	44
II.5. Taktaharkány-Bazsi-pusztá	46
II.6. Tarcál-Vinnai-dűlő	49
II.6.1. Leletkörülmények.....	49
II.6.2. A sírok és a leletek leírása	69
II.6.3. Értékelés.....	86
II.7. Tiszalúc-Sarkad	91
II.7.1. Leletkörülmények.....	91
II.7.2. A sírok leírása.....	98
II.7.3. A jelenségek elemzése.....	157
II.7.4. A leletanyag elemzése	177
II.7.5. Összegzés	218
II.8. Tiszatardos-Nagydűlő	221
II.8.1. Leletkörülmények.....	221
II.8.2. A sírok és a sírleletek leírása	222
II.8.3. Értékelés.....	224
II.9. Ismeretlen lelőhely (Tokaj környéke)	226
II.10. Ismeretlen lelőhely: az ún. „tokaji kincs”	227
II.10.1. Kutatástörténet.....	227
II.10.2. A leletek leírása.....	238
II.10.3. Értékelés	247
II.10.4. Függelék: A kötet témakörébe nem tartozó tárgycsoportok.....	248
III. ÖSSZEFOGLALÁS	251
III.1. A taktaközi honfoglalás regényes története Anonymus gestájában és a 11–13. századi történeti kutatások eredményei	251
III.2. A Taktaköz Árpád-kori településeiről	257
III.3. Értékelés	262
IV. FÜGGELÉK	263
IV. 1. Taktaharkány-Pusztatemplom	263
IV. 2. Tiszatardos-Temető-halom	266
V. ABSTRACT	267
VI. IRODALOMJEGYZÉK	277
RÖVIDÍTÉSEK	277
IRODALOM	279
VII. TÁBLÁK	301

I. BEVEZETÉS: A TAKTAKÖZRŐL

Ez a kötet szerkesztőtársam, Révész László tanácsára állt így össze, amikor kiderült, hogy a tiszalúc-sarkadi 11. századi magyar temető kézírata túlságosan rövidre sikerült Lengyel Imre csontkémi és Pap Ildikó metrikus antropológiai vizsgálati eredményei összehasonlításának elhagyásával.¹ A területet ismerő Révész tisztában volt azzal, hogy a Taktaközben nagy mennyiségű leletanyag nem került elő, ezért a közlésre vagy újraközlésre való feldolgozása nem fogja lényegesen hátráltatni a munka befejezését, amely ha nem is terjedelmében, de témaválasztásában így csatlakozhatott a korpuszszorozat többi, egy-egy országrész, megye, kistáj vagy lelőhely 10–11. századi régészeti hagyatékát feldolgozó megjelent vagy kiadásra váró kötetéhez.² Az adatgyűjtésben és értékelésben segítségemre volt Bíró Ádám, Bollók Ádám, Horváth Ciprián, Langó Péter, Németh Péter, Révész László és V. Szabó Gábor régésznek, Dobány Zoltánnak, a Nyíregyházi Főiskola Természettudományi és Informatikai Kar Turizmus és Földrajztudományi Inté-

zete főiskolai docensének, Ács Margitnak és Csákvári Kristófnak, a Hadtörténelmi Térképtár munkatársainak, Magyar Árpádnak, az MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Kutatóintézeti Könyvtár vezető könyvtárosának ezúton is kifejezem a köszönetemet. Külön megköszönöm Bende Ildikó gyöngyleírásait, valamint a kettősen csavart („fonott”) gyűrűk készítechnikájával kapcsolatos megállapításait, Bollók Ádámnak a díszített tárgyak ismertetéséhez nyújtott szíves tanácsait, illetve leírásait, Prohászka Péternek a kéziratom írásakor még publikálatlan tanulmánya³ átengedését és a katonai felmérések felhasznált térképlapjainak megküldését. A kötet eredeti tárgyra-jzeit Dukay Bernadett, Ősi Sándor és Éber Magda (MTA BTK RI), Sáfrány Andrásné (HOM), térképra-jzeit Ősi Sándor, tárgyfelveleleit Fazekas Fanni (MTA BTK RI) készítette, mindannyiuk közreműködését ezúton is megköszönöm.

¹ Az egyébként általam igen tanulságosnak tekintett eredménnyel végződött összehasonlítást rövidített formában ismertettem 2010. március 19-én a szegedi Móra Ferenc Múzeumban Bende Livia tiszteletére rendezett emlékülésen, amelynek emlékkötetében a megfelelő mellékletekkel önálló tanulmányként is megjelent: Kovács 2011.

² Vö. Gáll Erwinnek Erdély, Kiss Gábornak Vas megye, Révész Lászlónak Heves megye, Horváth Cipriánnak Győr és Sopron megye, Gallina Zsoltinak és Varga Sándornak a Kalocsai Sárköz, Istvánovits Eszternek a Rétköz, Tóth Anikónak a Nyíri Mezőség 10–11. századi sír-, szórvány- és kincsleleteit, M. Nepper Ibolyának a Hajdú-Bihar megyei saját feltárású lelőhelyeit, Révész Lászlónak pedig a karosi temetőket tárgyaló köteteit: Révész 1996; Kiss 2000; M. Nepper 2002; Istvánovits 2003; Révész 2008; Gáll 2013; Gallina–Varga 2016. A jelen kéziratom lezárásának idején Tóth Anikó és Horváth Ciprián még szintén kéziratban lévő kötete időközben megjelent: Tóth 2014; Horváth 2014.

³ Prohászka 2012.

I.1. A TAKTAKÖZ KITERJEDÉSE

Az 1706-ból fennmaradt első említésű *Taktaköz*⁴ a folyó + köz összetételű olyan jellegzetes tájnévtípus⁵ egyike, „amely mindig a tájékozódásra alkalmasabb kisebb folyótól kapta a nevét: ilyen lehetett már az Etelköz is, Rábaköz (1340), Csallóköz (1269), Sárköz (1459).”⁶ Elméletileg tehát a Taktaköz „a Tiszából Tokaj alatt kiszakadó, ma már elmoszarasodott, Szerencstől a tiszalúci torkolatáig csatornává alakított Takta folyó és a Tisza közötti terület. Ma Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez tartozik, korábban csaknem egész területe Szabolcs megye része volt. A történeti Zemplén Takta-parti községei, noha a Taktaközön kívül feküdtek, határuk részesegett a vidék területéből. Paraszti lakossága kifejezetten a Tiszántúllal tartott társadalmi, gazdasági, kulturális kapcsolatokat, egyházigazgatásilag a Tiszáninnen területéhez tartozott. Nevezetes községei Prügy, Taktaharkány, Tiszalúc, Tiszaladány, Taktabáj.”⁷ A földrajztudomány által kistájnak nevezett terület névadója tehát a Zempléni-hegység térségében, de már a hegységtől délre fekvő síkvidéken kanyargó vízfolyás: a Takta, amelynek a neve legkorábban az 1200-as évek táján alkotó Anonymus Gestájában maradt fenn *Tucota, iuxta Tucotam* (tárgyeset) alakban.⁸ A Takta „egykor a Tisza egyik Tiszaladány és Tiszalúc között kanyargó ága volt, később szabályozták, ma lényegében mesterséges mederben folyik, ezért Takta-csatornának is nevezik. Mellékvízei közül a Szerencs-patak a legjelentősebb, említésre méltók még a jobb oldali vízgyűjtőrészről érkező ... Gilip- és Harangod-patak, valamint a Jaj-halmi-patak és a Sós-ér. ... Kisvizek idején a [Takta vízhozama] a sokévi átlagnál 25-ször kisebb is lehet, ennek ellenére az [1989–2005 közötti] észlelési időszakban a Takta nem száradt ki egyszer sem. Az 1845-ben megkezdődött folyószabályozási munkálatok során a Taktaköz peremén

több kanyarulatát levágták, és 1859-ig megépült a vízfolyást övező gát egészen Mezőzomborig. Az 1900-as évek elejére elkészült szabályozás a Szerencs-patak torkolatától a Sajóba torkollásig (Kesznyéentől északra) létrehozta a Takta-övcSATORNÁT.”⁹

Ellenőrizhetetlen vélemény szerint egyes források még a 16. század elején is Királysziget néven emlegették a Tisza és a Takta folyók által közrefogott területet,¹⁰ s ezt a vidéket tekintette Bél Mátyás földrajz- és történelemtudós, nyelvész (Ocsova, 1684 – Pozsony, 1749) is a Taktaköznek, mert a Szabolcs megyei folyók ismertetésekor így emlékezett meg róla: „A Tiszának ez a sekély nyugati ága, tespedő vize a Zempléni patakokkal nevekedik. Tokaj alatt szakad ki, enyhe lejtéssel kanyarog, hossza két magyar mérőföld, aztán a Zemplén megyei Luc felett egyesül a folyóval. Az általa körülvelt tájat Taktaköznek nevezik és néhány faluval, mint Tiszaladány, Tardos, Csobaj, Báj, Prügy és Taktakenéz jeleskedik.”¹¹ A Bél munkáját követő szerzők műveiben a Taktaköz kiterjedése folyamatosan változott, pontosabban nőtt, attól függően, hogy a földrajzi szakmunkák hány – határával együtt kezelt – települést számítottak hozzá tartozónak. A változás mértéke olyan nagy volt, hogy „lényegében ma sincs pontosan meghatározva, hogy mely települések mekkora határrészei fekszenek a Taktaköz határain belül.”¹² Például Pesty Frigyes történész (Temesvár, 1823 – Budapest, 1889) a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye másik kistájához, a Harangod-vidékhez sorolta 1864-ben az alábbi településeket (a dőlt betűsök ma már a Taktaközben): „*Bekecs*, *Berzék*, *Hernádnémeti*, *Hoporty* (1881–1882-ben új helyre települve a Sóstófalva nevet vette fel), *Külsőböcs* (1950-ben egyesítették a borsodi Belsőböccsel Böcs néven), *Legyesbénye*, *Megyaszó*, *Sajóhídvég*, *Sajókesznyéten* (1903-tól Kesznyéten), *Szerencs*,

⁴ Kiss 1997, II: 610.

⁵ Kiss Lajos a Bodrogköz példáján mutatta be, hogy „az elsődleges Tiszabodrogközé névalakból elmaradt a nagyobb folyó neve; két folyó közére nézve ugyanis fontosabb a kisebb, de jellemzőbb, tájékoztató értékű folyó. ... Vö. Bököz, Csallóköz, Csomaköz, Darócaköz, Duna-Tisza köze, Etelköz, Hegyköz, Hobicza, Muraköz, Rábaköz, Rétköz, Sárköz, Szamosköz, Szigetköz, Taktaköz, Temesköz, Tököz, Vízköz.”: Kiss 1997, I: 225.

⁶ Kósa 1975, 46.

⁷ Filep 1975.

⁸ Vö. 1014. jegyzet; Kiss 1997, II: 609–610. A szó talán török eredetű, vö. oszmán-török *Tokat* 'anatóliai város...' < oszmán-török népnyelvi *tokat* 'völgy lapályának az a helye, ahol a jószágot tartják, istálló', lásd még kipcak *Toqta* személynév... A magyar *takta* 'békabogyó' nyelvújítási alkotás, ezért a víznévnek nem lehet előzménye, s nem fogadható el a szláv származtatása sem: uo.

⁹ BL–KK 2009.

¹⁰ „A Taktaköz a régi oklevelekben (pl. a 16. sz. elején) *Királysziget* néven szerepelt, melyet a Tisza árvizei rendszeresen elöntöttek, s ebből a tengerré változott tájból csak a magasabb térszíni formákon (dűne, bucka) épült falvak és a hozzájuk kapcsolódó kicsiny szántóföldek emelkedtek ki szigetek módjára.”: Frisnyák 1967, 546. – idézte: Dobány 1995, 3. A királyszigeti adatot azonban nem sikerült ellenőriznem. Kósa Lászlónak nem volt róla tudomása, Dobány Zoltán pedig Frisnyák Sándorhoz irányított, aki nem válaszolt e-mailbeli megkeresésemre.

¹¹ Bél–Schemberger 1979, 16; Dobány 1995, 3.

¹² Dobány 1995, 3.

T.[akta] Szada, Taktaharkány és Tiszalúc.¹³ Ezt megerősítette, s egyben a Takta bonyolult folyásának még a helybéliek előtti felismerhetetlenségére is utalt Szentpétery András taktabáji bíró és Borsos György jegyző válasza Pesty Frigyes 1864. évi kérdőpontjaira: [Takta] báj község „fekszik az úgy nevezett Takta közön. Takta köznek neveztetik azon helyt, melyen T. Kenéz, Pthrügy, Báj, Csobaj, Tardos és T. Ladány Községek. Takta köznek neveztetik e' hat község Szabolcs [megyében] azért; mivel a Takta fojó, mely Tisza Lucznál a' Tiszából ered, ezen községek határait keresztül kasúl csavarogja – míg ismét ki indulási helye felé tart, – a' nélkül, hogy egyebütt a' Tiszába menne.”¹⁴ Kiséry László tanár (Tiszalúc, 1911 – Budapest, 1988) 1962-ben pontosan leírt határok között 209,46 km²-ben körvonalazta a területet, amelyen a fentebb már említett hat település: Csobaj, Prügy, Taktabáj, Taktakenéz, Tiszaladány és Tiszatardos fekszik.¹⁵ Borsy Zoltán természetföldrajzos egyetemi tanár (Debrecen, 1926 – Debrecen, 1997) 1969-ben 300 km²-re növelte a Taktaköz méretét, újabb községek bevonása nélkül, valószínűleg a Kiséry által csak lehetőségként említett Sajókesznyétenig tartó rész beszámításával.¹⁶ Lényeges növekedés akkor következett be, amikor az 1990-ben kiadott kistájatásztér már 500 km²-ben határozta meg a területet úgy, hogy szerzői általánosságban meg is magyarálták a módosítás okát. Eszerint az 1980. évi tájbeosztásukhoz¹⁷ képest azért változtattak, mert fi-

gyelembre vették az azzal kapcsolatos véleményeket, valamint az úrfelvételek eddigi interpretációs eredményeit. Ezenkívül arra is utaltak, hogy „a települések abban a kistájban szerepelnek, ahová területük nagyobb része esik. Így a nevet adó település olykor nincs a kistájban.”¹⁸ Ily módon érthető, hogy miképpen nőtt meg a Taktaköz kiterjedése az alábbi jelenleg érvényes, „hivatalos” módon: Magyarország tájainak rendszertani felosztásában az 1. Alföld nagytájba (makrorégióba), azon belül az 1.7. Közép-Tiszavidék középtájba (mezorégióba) sorolt 1.7.11. Taktaköz kistáj (mikrorégió) „Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén helyezkedik el. Területe 500 km² (a középtáj 6,8%-a, a nagytáj 1%-a). Települések: 1 = Bekecs, 2 = Csobaj, 3 = Legyesbénye, 4 = Mezözombor, 5 = Prügy, 6 = Szerencs, 7 = Taktabáj, 8 = Taktaharkány, 9 = Taktakenéz, 10 = Taktaszada, 11 = Tarcal, 12 = Tiszadada, 13 = Tiszadob, 14 = Tiszaladány, 15 = Tiszalúc, 16 = Tiszatardos, 17 = Tokaj.”¹⁹ Ezt a besorolást Dobány Zoltán, a Taktaköz történeti földrajzának monográfusa nem fogadta el, mert csupán a klasszikus (Bél Mátyás-i) értelemben vett hat települést tartotta idevalónak.²⁰ Némi visszalépés látszik a 2009-ben megjelent Zempléni-hegység földrajzi lexikonának címszavában is, amelyben Dövényi Zoltán, a Pécsi Tudományegyetem egyetemi tanára ismét csak mintegy 300 km²-ben adta meg a Taktaköz területét, és újra csak a hat települését említette.²¹ Mégis a kistájatásztér 2010-ben megjelent

¹³ Mizser 2005, 481. Az álló betűs „maradékot” a mai rendszerezés az alábbi kistájokhoz sorolta: Hernádnémeti, Megyaszó, Sóstófalva a Harangod (1.9.33.), Berzék, Böcs, Sajóhídvég a Sajó–Hernád-sík (1.9.32.), Kesznyéten pedig a Borsodi-ártér (1.7.12.) elnevezésű kistájba van beosztva: Marosi–Somogyi 1990, I: 174–178, 240–247.

¹⁴ Mizser 1995–1996, 340. Az igazsághoz tartozik, hogy Halgató Pál prügyi főbíró és Hornyák Mihály jegyző viszont korrekt leírást adott: A község „az úgy nevezett Takta-közhöz tartozik, mely onnat ered, miszerint hihető a' tiszának egy régi ága Takta név alatt Tisza Ladány mellett kiszakadván Ladány, Tardos, Csobaj, Báj, Pthrügy és Kenéz községek éjszak, és nyugati határ oldalait körül keríti és Tisza Lucznál szakad ismét a' Tiszába. Most ugyan már nem foly, mí után Ladány mellett elvan választva töltéssel a' Tiszától, de víz van benne többnyire, de azok is, ha feleslegesek, és kitéréssel fenyegetnének T. Lucznál zsilip segítségével a' tiszába lecsapoltnak. ... A' Táj elnevezés Kálmán névtelen írójánál [Anonymusnál] is elő fordul Tokuta Kúz név alatt ...”: Mizser 1995–1996, 342.

¹⁵ „Ha tájunk határait pontosabban akarjuk kijelölni, úgy a Tiszát K-i és D-i határként vehetjük. Hozzá kell tennünk azt, hogy Tiszadobtól kezdve a Holt-Tisza kettős kanyarulata szolgál határuul egészen Tiszalúciig, ahonnan a Takta övcsatornára térünk, és így jutunk el Szerencsig. Innen a Zempléni hegység D-i peremén haladva, Tokajnál zárjuk be a kört ... Ez a határ csak D-ről nem elég éles, de víz van benne többnyire, de azok is, ha feleslegesek, és kitéréssel fenyegetnének T. Lucznál zsilip segítségével a' tiszába lecsapoltnak. ... A' Táj elnevezés Kálmán névtelen írójánál [Anonymusnál] is elő fordul Tokuta Kúz név alatt ...”: Kiséry 1962, 32.

¹⁶ „A 300 km² kiterjedésű területet D-en és K-en a Tisza határolja, ÉK-en és ÉNy-on pedig nagyjából a Tokaj – Tarcal – Szerencs – Tiszalúc között húzódó vasútvonalig terjed. DNY-i határaként a Takta-csatorna Tiszalúc – Kesznyéten közötti szakaszát lehet kijelölni.”: Borsy 1969, 76; vö. Dobány 1991/1992, 395.

¹⁷ A szerzők az utaláshoz nem adtak jegyzetet, s azt Magyar Árpád főkönyvtáros pótolta: Pécsi 1980 (ebben a tájbeosztást Pécsi Márton és Somogyi Sándor szerkesztette). Magyar szíves segítségét ezúton is megköszönöm.

¹⁸ Marosi–Somogyi 1990, I: 19.

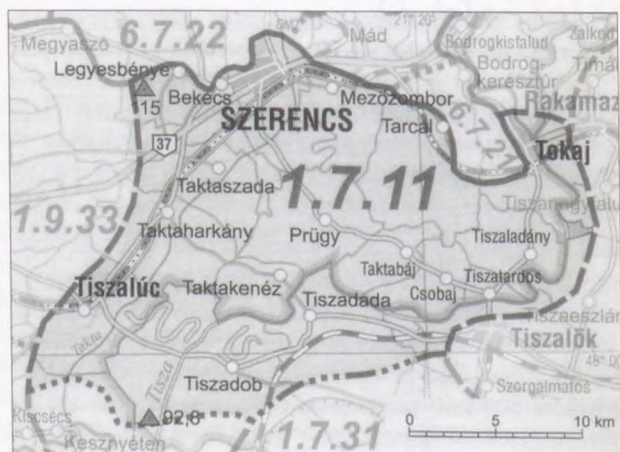
¹⁹ Marosi–Somogyi 1990, I: 170.

²⁰ „Tanulmányom nem foglalkozik e települések túlnyomó többségével, mert véleményem szerint a klasszikus értelemben vett Taktaközön belül csak a Bél Mátyás által is megjelölt hat település fekszik, s csak e falvak képviselik mindazon sajátosságokat, amelyek az évszázadok folyamán jellemzőek voltak a vidékre. Az kétségtelen tény, hogy az általam »mellőzött« települések kisebb-nagyobb határrésze belenyúlik a Taktaközbe is, ám szinte mindegyikre igaz az is, hogy gazdasági - társadalmi fejlődésük eltért az ún. »belső taktaközi« településektől. ... A Taktaközhez legszorosabban Taktaszada, Taktaharkány és Tiszalúc kapcsolódott. Számottevő határrésszel ezek a falvak rendelkeztek leginkább, s gazdasági életüket kétségtelenül befolyásolták a taktaközi állapotok.”: Dobány 1995, 3, 4.

²¹ A Taktaköz „a Zempléni-hegységet délen övező természetföldrajzi tájegység, az Alföld részét alkotó Közép-Tiszavidék legészakibb kistája. Egykor csak a Tisza és Takta folyók által közrefogott területet tekintették Taktaköznek (nevezték Királyszigetnek is), ma kissé tágabban szokás értelmezni, miszerint keletről és délről továbbra is a Tisza a határ, nyugatról a Harangod alacsony domság jellegű tája, északról a hegységet övező mezözombori párkánsík, északkeleten pedig a tokaji Nagy-hegy. Területe így mintegy 300 km². ... Csekély népességszámú falvai – Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj, Taktabáj, Taktakenéz, Prügy – az elszigetelten előforduló ármentes térszínre települtek...”: DZ 2009.

I.1. A TAKTAKÖZ KITERJEDÉSE

I. kép. A Taktaköz területe a kistájkataszter legújabb kiadásában (Dövényi 2010, 152)

második, átdolgozott és bővített kiadásában csak a területnagyság változott kissé: immáron 470 km²-re csökkent (a középtáj 6,4%, a nagytáj 0,9%-ban), de az első kiadással egyezően ez is ugyanazon 17 települést sorolta a Taktaközhez (I. kép),²² ezért ez az MTA Csillagásza-

ti és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Kutatóintézete (korábban az MTA Földrajztudományi Kutatóintézete) által gondozott munka tekinthető a jelenlegi „hivatalos” állásfoglalásnak.

A magam számára azonban mégis kompromisszumos megoldásra volt szükség, hiszen a bemutatott módon taktaközi, de a Tisza bal partjának két települése – Tiszadada és Tiszadob – más megközelítéssel a Nyíri Mezőség része, s a 10–11. századi csekély régészeti leleteit Tóth Anikó kötete Jakab Attila függelékével²³ már tárgyalta, ezért őket magától értetődően kihagytam a jelen összegzésből. Ugyanakkor abból a megfontolásból, hogy a Taktaközbe ugyan benyúló határú Tiszalúc átellenes részén fekvő sarkadi 11. századi temető sohasem volt a „belső taktaközi” területen, ezt és a további településeket illetően ugyanilyen megfontolásból elfogadtam a fenti földrajzi besorolást. Ezért tartalmazza a kötet a következő településeket, zárójelben a 10–11. századi leleteket tartalmazók fejezetszámával: 1. Bekecs, 2. Csobaj, 3. Legyesbénye, 4. Mezőzombor (II.1), 5. Prügy, 6. Szerencs (II.2–4), 7. Taktaktabáj, 8. Taktaharkány (II.5), 9. Taktakenéz, 10. Taktaszada, 11. Tarcal (II.6), 12. Tiszaladány, 13. Tiszalúc (II.7), 14. Tiszatardos (II.8), 15. Tokaj (II.9–10).

²² Dövényi 2010, 151. A Taktaközt tárgyaló 1.7.11. fejezetben – uo. 151–155. – ugyan nem nevezték meg a településeket, de az idetartozásuk egyértelműen kiderül a közölt térképről: uo. 152.

²³ Tóth 2014; Jakab 2014.

I.2. A TAKTAKÖZ TERMÉSZETI VISZONYAI

A Taktaközt is beleértve „az egész Alföld mélységbeli magvát egy – sok millió évvel ezelőtt lesüllyedt – ókori hegység alkotja. Ezt a lesüllyedt medencétáját a földtörténet különböző koraiban tenger öntötte el, s a tengerből hatalmas (több ezer méter vastagságú) üledéksor rakódott le. Ezeket a kőzetrétegeket a mélyfúrások adataiból ismerjük, de egyes helyeken a fiatalabb, ún. pannon rétegeket a Taktaköz peremén, Tiszalúc mellett a felszínen is megtalálhatjuk: a Strázsahalom (136 m) a tájat borító utolsó tenger üledékéből épül fel, felszínét pedig jégkorszaki lösztakaró borítja. Nagyon érdekesek a tiszalúci löszfal egyes rétegeiből kikerülő löszbabák, melyeket az itteni lakosság »rigacs«-nak nevez. Ezek a legfiatalabb geológiai képződmények a felszínről áramló vizek meszes-márgás anyagot összecementáló munkája nyomán keletkeztek.

A Taktaköz területét a meg-megújuló süllyedések alakították. Legutóbb a pleisztocén végén, és a kb. 10 000 éve óta tartó jelenkor (holocén) elején süllyedt le, éppúgy, mint a Bodrogköz és a Rétköz. Ettől kezdve ártéri üledék (öntésiszap, öntéshomok, löszös iszap, öntés-

agyag stb.) töltögette a tájat. Tehát a Taktaköz – Cholnoky²⁴ szavaival élve – feltöltéssel elegyengetett síkság.²⁵

A 470 km²-es, azaz a „Belső-Taktaköz”-nél nagyobb területre vonatkozó összefoglalás szerint „a kistáj egy hordalékkúp,²⁶ amit a Szerencs-patak, valamint a [Zempléni-]hegységből érkező kisebb vízfolyások építettek fel a pleisztocén kor²⁷ folyamán, ennek során az alapzatát alkotó idősebb üledékekre mintegy 30–150 m vastagságban települt kavics, homok és iszap. A pleisztocénban a hideg és száraz északkeleti szelek a korábban már lerakott hordalékból nagy kiterjedésű futóhomokos felszín hoztak létre, amelyre a pleisztocén végén vékony lepelben lösz, homokos lösz és löszös homok rakódott,²⁸ de a jóval később itt megjelenő Tisza az egész tájat átalakította,²⁹ így ma a felszínnek csak kb. 6%-át fedi löszös üledékkel fedett futóhomok. Területének túlnyomó része folyó menti ártér, kisebb része alacsony ármentes, illetve enyhén hullámos síkság. Egyszerű felépítése ellenére gazdag domborzati mikroformákban.”³⁰

Egykor igen gazdag természetes, szövevényes vízhalózata volt, amelyet Dobány Zoltán az alábbi módon igen

²⁴ Cholnoky Jenő (Veszprém, 1870 – Budapest, 1950) író, egyetemi tanár, a magyar geográfia legnagyobb tudósainak egyike, az MTA tagja. Tudományos kutatásainak területe tág határok között mozgott, a geográfián kívül maradványt alkotott a hidrológiában és a klimatológiában is: http://hu.wikipedia.org/wiki/Cholnoky_Jenő.

²⁵ Frisnyák 1967, 546.

²⁶ A kistájkataszter szerint „a kistáj 92,8 és 115 m közötti tengerszintfeletti magasságú egykori hordalékkúpsíkság. Az É-i peremek felé növekvő, de átlagosan alacsony relatív reliefű felszín döntő többsége az ártéri szintű síkságok orográfiai [hegyrajzi] domborzatfűpusába sorolható. Az ármentesítések előtt a nagyobb áradások a terület több mint ¾-ét borították. Az enyhén D felé lejtő monoton felszín változosságait az olykor 5–15 m magas futóhomokos foltok (főként a D-i részen) és az alluviális [hordalékkal feltöltött] részek rendkívül gazdag elhagyott folyómedrei és morotváit jelentik. Ezeket a Tisza és a Bodrog hagyta hátra (a leghosszabb elhagyott folyómeder a Takta).”: Dövényi 2010, 151–152.

²⁷ Mintegy 2,5 millió–12 ezer évvel ezelőtt.

²⁸ „Helyenként, különösen a táj K-i és D-i területeire, a szél a folyómedrekből homokot kergetett és rakott fel szabályos dűnékben. A dűnevonalak iránya megegyezik az uralkodó széliránnyal, ezért a Taktaköz K-i részében még K–Ny-i, lejjebb ÉK–DNY-ira fordul. Szerencs közelében pedig, az itt betörő kassai szélnek megfelelően, már É–D-i irányú. Az első sorozaton Tiszaladány és Csobaj, a másodikon Taktabáj és Prügy, míg az É–D-i irányú sorok egyikén Taktakenéz települt.”: Kiséry 1962, 34. A néhány méterrel a környezete fölé magasodó „ármentes térszínnek északkeleti peremeire, az ún. »ősi települési szintekre« épültek a falvak belsősegei, s a szántóföldi növénytermesztésnek is színterét szolgálták. Az 1:10 000 méretarányú térképekről leolvasható, hogy pl. Tiszaladány belsőségének legmagasabb pontja 106 méterre van a tenger szintje felett, a tiszatardosi templom 104,6 méteres magaslaton épült, a csobaji pedig 104 méteren.”: Dobány 1995, 7.

²⁹ „A táj vízrajzi képe kialakulása hosszas fejlődés eredménye. A jégkorszak rövid nyarain felolvadó csapadékvizek elárasztották a hegyek lábánál most szárazulattá lett vidékeket. A völgyek torkolataiban kizúduló vizek, lefolyást keresve, a mai folyók helyétől meglehetősen különböző úton érték el céljukat. A legfontosabb különbség az, hogy akkor a Tisza még nem erre folyt, hanem az Ér és a Berettyó mentén, a záhonyi kanyar mellőzésével vágott át az Alföld keleti peremvidékein. A mai Bodrogköz területére érkező vizek is É–D-i irányban, Debrecen felé törtek utat. A Tokaji-hegy ekkor még eldugaszolta a Bodrogköz D-i kijáratát. Csak az óholocénban [11 700 évvel ezelőtt kezdődően] bekövetkezett peremsüllyedések következtében vette irányát a Tisza É felé, és először a mai Latorca és Bodrog medrében írta le azokat a hatalmas kanyarulatokat, amelyek nyomán ma is felfedezhető itteni pályafutása. Ez a pálya azonban nem volt állandó, mert Csap táján megszületett az a leágazás, amely hosszas bolyongás után elfoglalta a mai Tisza-medret a Nyírség és a Bodrogköz határán. Maga a Bodrogköz így lett sziget. Ekkor nyílt meg a kapu Tokajnál az erre futó vizek számára. Ez a ma 2,5 km-es asztallap simaságú nyílás nem lehetett két egymás mellett elhaladó folyó számára elegendő.” A Szerencs közelében, a Bodrogköztől nyugatra lévő Dikta és Takta morotva nem a Bodrog egykori kanyarulata, hanem „esetleg a Bodroghoz hasonló nagyságú, más folyóé, talán a Tisza fattyúágáé, amit a történelmi időkben Taktának neveztek, és csak egy igen kis szakaszon Diktának.”: Kiséry 1962, 34, 38. Álláspontjával szemben, hagyományosabb az a felfogás, hogy a Tisza a „szubboréális, szubatlantikus fázis határán jelent meg a vidéken (kb. 2500 évvel ezelőtt), és oldalazó eróziójával jelentősen átfőrmálta a felszín. Hatalmas kanyarulatokat fejlesztett, s a korábban kialakult futóhomok területeket csaknem teljesen elpusztította. Segített ebben a Bodrog is, amely egy ideig a Taktaköz területén torkollott a Tiszába. A 18. században még eredeti állapotában megtalálható számtalan elhagyott folyómeder és morotva részben az egyesült Tisza-Bodrog, részben az egymással függetlenül meanderezó folyók munkájának köszönhetően alakult ki.”: Dobány 1995, 6.

³⁰ DZ 2009.

I.2. A TAKTAKÖZ TERMÉSZETI VISZONYAI

érzékletesen mutatott be: „A térségen belül legnagyobb jelentősége a Tiszának volt, mely a Taktaköz hidrológiai tengelyét képezte, s egyben a terület keleti és déli határát is alkotta. A folyón levonuló kora tavaszi, kora nyári, néha őszi áradások vizét a hatalmas meanderek képtelenek voltak levezetni, s a vidék elöntésre került. A mederből fokok ágaztak ki, amelyek árvizek idején a vizet a mélyebben fekvő területre vezették. A Taktaköz korabeli arculatát lényegében a Tisza szeszélyes vízjárása határozta meg. A Tiszától északra elterülő, túlnyomóan vizenyős térszín igen fontos vízfolyása a Tisza egykori medrében kanyargó Takta-folyó volt. Tiszaladány felett szakadt ki a mai Holt-Tiszából, Korcs-ér néven (Szirmay Antal [Eperjes, 1747 – Szinyér, 1822] Török-ér néven említi egy 1803-ban kiadott munkájában). Erek sokasága, valamint néhány fok ágazott ki belőle (Hörscök-ér, Fűzes-ér, Bocs-ér, Kárászos-fok stb.). Ezek a vízfolyások kisebb-nagyobb tavakat, mocsarokat láttak el élővízzel (Mikola-tó, Papp-tó, Ökör-tó stb.). Északról és északnyugatról pl. a Mádi-, Szerencs-, Gilip- és Harangod-patak szállította vizét a Taktába. Szeszélyesen kanyarogva, viszonylag hosszú utat járt be, mielőtt Tiszalúctól keletre visszatért volna a Tiszába.

A környezetátalakító munkálatok megkezdése előtt a Taktaköz felszíne hármas tagozódást mutatott. A Tisza jobb parti, ártéri erdőkkel tarkított peremén egy mélyebb fekvésű, mocsaras, ingoványos térszín húzódott Tokajtól Ókenézig. Az ingoványok ÉK–DNy-i, illetve ÉNy–DK-i hosszanti kiterjedésükkel igen jelentős felszínt foglaltak el (Lapos-mocsár, Bikkes-mocsár, Homorú-mocsár stb.). Nem alkottak összefüggő területet, mert a folyót övező perem viszonylagos tagoltsága nem tette azt lehetővé.

A második, az előbb leírtnál magasabb térszín az egykori hordalékkúp-felszín maradványa volt, amely a vizsgált térség közel 1/3-ára terjedt ki. Négy jelentősebb területű, környezeténél némileg magasabb homokos hát terült el a Tisza-Takta által határolt térségen belül, zömmel mezőségi jellegű talajjal borítva. A hátakon izoláltan kiemelkedő halmok sora húzódott (Telek-halom, Kágó-halom, Ökör-halom, Kettős-halom, Határ-halom stb.). Ezen ármentes felszínek északkeleti peremeire, az ún. »ösi települési szintek«-re épültek a falvak belső részei, s a szántóföldi növénytermesztésnek is színterét szolgálták. A hordalékkúp-maradványokat helyenként apróbb mocsarak, vizenyős rétek tarkították. Az ármentes térszínt szinte megszakítás nélkül legelők övezték, melyek fokozatos átmenetet képeztek a nedves rétek, mocsarak felé.

A harmadik, s egyben legnagyobb kiterjedésű terület az ármentes térszínt övezte. Északról, a Tokaji-hegy lábától hosszan elnyúló, enyhe ívvel egészen Tiszalúciig, illetve a Tiszáig ért el. É-ÉNy-on a mezőzombori párkánysík, valamint a Harangod pereme alkotta természetes határát. Ez a nagy kiterjedésű övezet két, egymástól némileg eltérő térszínre különült el. Egy magasabb keleti részre és egy mélyebb fekvésű nyugati mocsárvidékre. Közös jellemzőik közül meg kell említeni a rendkívül gazdag vízhálózatot, amelynek hidrológiai tengelyét a Takta alkotta. A keleti területet az elhagyott folyómedrekben, morotvákban kialakult szerényebb méretű mocsarak (Somlós-mocsár, Torma-mocsár), a csak foltokban előforduló ármentes térszínnek (Kengyel-hát), a folyómedreket övező erdők (Eresztvén erdő, Csankas, Kis erdő, Nagy erdő) és a nedves rétek, legelők jellemezték. A legbonyolultabb vízrajzi hálózat a Tiszaladánytól É-ÉNy-ra elterülő vidéken alakult ki. A korábbi térképek alapján arra lehet következtetni, hogy a vízfolyások gyakran változtatták medrüket, annak megfelelően, ahogyan azt egy-egy jelentősebb árvíz után a körülmények meghatározták. Árvizek idején a szabadon áramló víznek két természetes gyűjtőmedencéje volt, a Kolokányos-, valamint a Hódos-mocsár. Vizük gyakran cserélődhetett, aszerint, hogy az árvíz hányszor vonult végig a tájon. A nyugatra elterülő vidék tulajdonképpen egy jelentős kiterjedésű ingovány volt, amely a Prügy-Taktaszada vonaltól egészen a Tiszáig uralta a felszínt (Éretz-mocsár, Cselép-mocsár, Csikor-mocsár, Szetép-mocsár stb.). Peremén nedves rét, illetve legelő terült el, délen foltokban ártéri erdő törte meg egyhangúságát. Nyugati határán a Takta meanderezett, amelyből Taktaharkány alatt több fok ágazott ki (Kárászos-fok, Lázár-fok, Sombikos-fok). Ezek a fokok árvizek idején a folyómederből a mélyebb fekvésű területre vezették a vizet, apadáskor viszont az árteret behálózó erek segítségével a folyómedrekbe terelték vissza. Az ingoványos területen az elhagyott folyómedrekben, mint természetes tározókban jelentős mennyiségű víz halmozódott fel (Ludas-tó, Fejér-tó, Kengyel-tó stb.). Ezek a hosszan elnyúló, nyílt vizű tavak jó közlekedési lehetőséget biztosítottak az egyes települések között. A számtalan ér és más víz borította terület nem volt állandó. Gyakran a természetes vegetáció (sás, nád, káka) duzzasztó hatása is elegendő volt a vízfolyás irányváltoztatására.”³¹

Ezt a rendkívül szövevényes vízhálózatot a szabályozás folyamán³² nagyrészt csatornákká alakították, köz-

³¹ Dobány 1991/1992, 397–398.

³² A Tisza-szabályozás 1851–1865 között készült el, s a tiszaladányi nagy kanyarulat átvágását követően a Takta nem volt képes az északi mellékvizei: a Szerencs-, Fűdő- és Mádi-patak, a Harangod, a Bekecs- és a Sós-ér vizének befogadására. 1879-ben katasztrófális belvízi áradás jelentkezett, s 1883-ban Benedek Pál kidolgozta a szabályozási tervet. Ezt azonban csak a 20. század elején valósították meg, a Takta új nyomvonalát a Szerencs-patak folytatásában ásták meg. A belvizek elvezetésére 1930-ig a tiszadobi és a taktaföldvári szivattyútelepet és főcsatornát építették ki: Kiséry 1962, 39–40. „Az 1930-as években készült csak el az a 180 km hosszúságú csatornahálózat, amely azután véglegesen megoldotta a Taktaköz belvizeinek levezetését...”: Frisnyák 1967, 547.

I.2. A TAKTAKÖZ TERMÉSZETI VISZONYAI

2. kép. Szabolcs megye nyugati határa a belső-taktaközi Csobaj, Prügy, Taktabáj, Taktakenéz, Tiszaladány és Tiszatardos, valamint a Tisza balparti Tiszadob és Tiszadada településekkel (Hátsek 1880, XL. térkép részlete)

tük a legjelentősebb Taktát³³ is, amely az északról érkező patakok (a Szerencs-, a Gilip- és a Harangod-patak) vizeit felvéve ömlik Kesznyéten közelében a Sajóba.³⁴ A Tiszán levonuló árvizek főleg kora tavasszal azonban ma is veszélyeztetik a területet, csapadékosabb években a belvíz is jelentős kiterjedésű felszíneket önthet el.³⁵

A felszín legnagyobb részét réti talajok borítják, de előfordul nyers öntéstalaj, barnaföld, humuszos homoktalaj, csernozjom jellegű homoktalaj és réti szolonyec is.³⁶ A terület természetes növénytakaróját bokorfűzések, fűzligetek, égerligetek, nyárligetek és tölgy-kőris-szil ligeterdők alkotják. A mélyebb fekvésű részeket mocsárrétek foglalják el.³⁷ Csekély népességszámú falvai – Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj, Taktabáj, Taktakenéz, Prügy – az elszigetelten előforduló ármentes térszínre települtek, lakói a természeti viszonyokhoz igazodó differenciált ártéri gazdálkodást folytattak egészen a XIX. század második feléig.³⁸ A környezetátalakító munkálatok a táj jellegének megváltozását, az ott élő emberek gazdálkodási gyakorlatának az átalakulását idézték elő. A Taktaköz ma belső perifériaként az ország egyik halmozottan hátrányos térsége.³⁹

³³ A Takta „Tiszaladány felett ágazott ki a mai Holt-Tiszából. Kneidinger András [kamarai mérnök] 1776-ból származó térképén Korcs-ér néven szerepelt a Tiszából kiágazó néhány kilométeres szakasza. ... Szirmay Antalnak [Zemplén vármegye történetírójának, Eperjes, 1747 – Szinyér, 1812] egy 1803-ból származó írásában az alábbiakat olvashatjuk: »A Takta Ladány és Tokaj között Török-ér névvel szakad ki a Tiszából, s a Taktaközön kanyarogva Lúcznál oda visszatér.«: Dobány 1995, 6. A Takta nagy folyóág volt. Letenyey János [Lethenyey János r. kath. plébános, *1723 – Szigetvár, 1804], Anonymus beszámolójának – miszerint Árpád vezér és nemesei „a Tarcal hegyén túl ütöttek tábornak a Takta (Tucota) vize mellett elterülő mezőn, egészen a Szerencse hegyéig”: vö. 1014. jegyzet – 1790. évi fordítója „a Takta szóhoz jegyzetet is kapcsol[ti]: »Tucota Tokaj alatt, Ladányon fellyül kiszakad a Tiszából, egy fok, a’ melly Sebesnek hívatattik, de azonban kevésse alább mindjárt elveszti a’ nevét, s Taktának mondatik, és a Tiszával egygyütt, egy szigetet tsinál; a’ mellytől veszi a nevét az a’ Sziget és ama Taktakinis nevű falu is.« Anonymus megállapításában az a lényeges, hogy a Taktát említi, és ebből csak annyi szűrhető le, hogy jelentékeny folyó lehetett. Letenyeyi hozzáfűzött jegyzete pedig arról beszél, hogy a Takta még az ő korában is igen jelentős folyó.”: Kiséry 1962, 36; Dobány 1995, 6.

³⁴ A Taktaközhez „a Tiszának Tokajtól a Sajó torkolatáig terjedő 54 km-es [szakasza] tartozik, amely szakaszon a folyó vízgyűjtője 554 km²-rel gyarapodik. Mellette Ny-felől a Tisza egykori 55. sz. kanyarulatának meanderében a Takta-csatorna a fő vízgyűjtő (62 km, 621 km²), amely a Szerencs-patak (36 km, 347 km²) folytatása Szerencs alatt. Utóbbiba folyik az ún. Fennsíki-csatorna (4 km, 10 km²), ami a Fürdő-patak (6 km, 37,5 km²) és a Mádi-patak (9 km, 16 km²) összefolyásából keletkezik. A Taktába folyik még a Gilip-patak (18 km, 76 km²) és a Harangod-patak (17 km, 100 km²), továbbá a Hernádból a Kesznyéti-erőmű üzemvízcsatornája (11,5 km). Végül a tájhatáron veszi fel a Tisza a Sajót is (229 km, 12 708 km²). Száraz, vízhiányos terület.”: Dövényi 2010, 152.

³⁵ Korábban „nagyobb árvizek idején a felszínnek mintegy 70–90%-át árasztotta el a víz. Frisnyák Sándor szerint az ún. alacsony árteret állandóan víz borította, míg a 94–96 m közötti magas árteret csak időszakosan foglalta el. A 97 m fölötti területek alkották az ármentes szintet. A folyó medréből fokok ágaztak ki... A fokok árvíz idején a mélyebb fekvésű területekre vezették a vizet, apadáskor viszont az árteret behálózó erek, kisebb vízfolyások közreműködésével vissza is vezették a folyómederbe. Taktaköz korabeli arculatát lényegében a Tisza szeszélyes vízjárása határozta meg.”: Dobány 1995, 5–6.

³⁶ A kistájkataszter részletezése szerint a Tiszát szegélyező, vályog vagy agyagos vályog mechanikai összetételű nyers öntéstalajok a terület 20%-át teszik ki. Az öntéstalajok képződésének következő fázisát képviselő agyagos vályog vagy agyag mechanikai összetételű öntés réti talajok csak 4%-on fordulnak elő, míg a táj területének 42%-át a löszös üledéken képződött agyag fizikai féleségű réti talajok alkotják. 4%-nyi területen nyirokszerű anyagokon képződött barnaföldek, 3%-on löszös anyagokon képződött, homokos vályog mechanikai összetételű csernozjom jellegű homoktalajok, 2%-on pedig humuszos homoktalajok mutatkoznak. Az ártér peremi, magasabb térszíneken mészlepedékes csernozjom talajok (4%) és alföldi mészlepedékes csernozjom talajok (7%) képződtek: Dövényi 2010, 154.

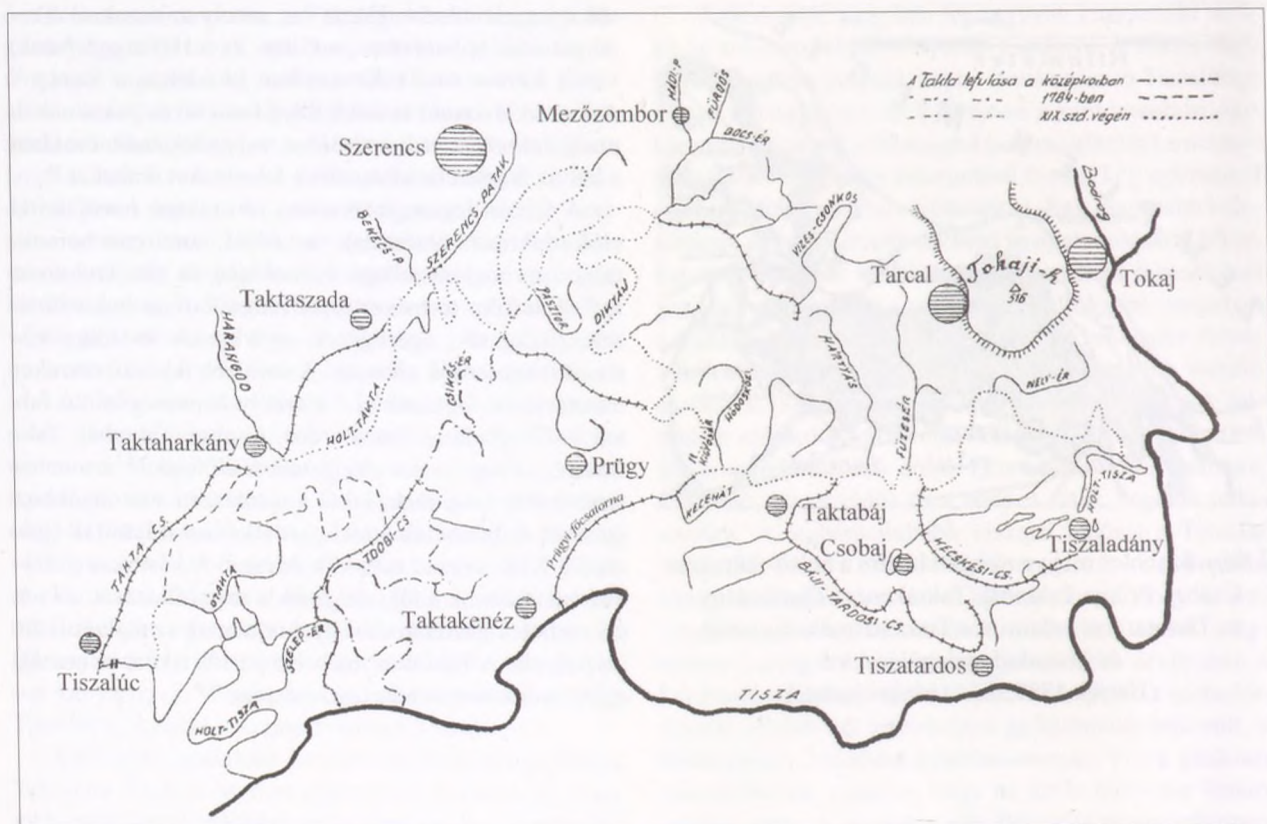
³⁷ A területnek csupán kb. 20%-át fedi természetközeli vegetáció: Dövényi 2010, 153.

³⁸ Az ártéri gazdálkodást a szabályozásig „a réti halászat (valamint a vadászat, pákászat, csikászat stb.) egészítette ki. Az ártér hasznosítható nyersanyagaiból építkeztek, szerszámokat készítettek és kereskedtek is velük. Az egymással részben – vagy teljesen összeköttetésben álló erek, folyóvizek és tavak a vízközlekedést tették lehetővé (árvizek idején kizárólag vízen lehetett a külvilággal kapcsolatot tartani). A vizek bősége a kender- és lenátatást, valamint e haszonnövények helyben történő feldolgozását tette lehetővé. Az összességében nem nagy kiterjedésű ártéri erdőket is komplex módon hasznosították (épület- és szerszámfa, tűzifa, makkoltatás stb.)”: Dobány 1991/1992, 399.

³⁹ DZ 2009.

I.2. A TAKTAKÖZ TERMÉSZETI VISZONYAI

3. kép. A Takta lefutása a középkorban, 1784-ben és a 19. század végén (Kiséry 1962, 33.)

A 19. századi, még a szabályozás előtti állapotot mutató, „az 1858-as katonai felmérésen alapuló térképen a Takta nagy É-i kanyarulatai tűnnek fel, de igen élénken látszik a Takta kiszakadása is a tiszaladányi Holt-Tisza ágból. Ugyanezen a lapon az is látszik, hogy a Szabolcs és Zemplén vármegyék közötti határ is jórészt a Takta vonalát követi, és csak ott tér le róla, ahol nagyon kanyargós vonala miatt az erre a célra már alkalmatlan volt (2. kép).⁴⁰ Éppen ennek a megyehatárnak a segítségével lehetett megállapítani a Takta középkori futását. Hiszen ha a vármegyék közötti határok változtak is idők folyamán, ebben az esetben a Takta vonala eléggé állandó és jó határnak bizonyulhatott. Legalább olyan jónak, mint maga a Tisza, ami nyilván erőteljesebb vonalával, egyébként határu szolgálhatott volna. A mellékelt térképlapon (3. kép) a Takta futásának ezt a három történelmi fázisát

látjuk, a jelenlegi vízhálózattal egybevetve. A Tisza mai vonala mentén három olyan kanyarmaradvány látszik, amelynek eredete nemcsak helyéből, hanem kanyarulatainak méreteiből is megállapítható. Legvilágosabb – hiszen a legfrissebb – a Csikó-ér környéke. A második a Szelep-ér és a szelepi morotva környéke. A legrégebb és a legnehezebben felismerhető, levált Tisza-kanyarulat az Ó-Takta mentén lehetett. Mind a hármat használta utóbb a Takta is, az újabb Tisza-vonalak elérése céljából.⁴¹

A Kárpát-medence közvetlenül a honfoglalás előtt és után feltehetőleg „nagy vonalakban nem sokban különbözött attól, amint térségünk az elmúlt évszázadok népességrobbanása és természetrombolása előtt kinézett, s így közel állhatott a 18. századi részletes térképek ábrázolta képhez.”⁴² Az alföldi árterek és ármentes térszínek (lössös síkságok, a medenceperemi- és futó-

⁴⁰ Így alakult ki az a helyzet, hogy hajdan nemcsak a Tisza-balparti Tiszadob és Tiszadada, hanem a belső-taktaközi Csobaj, Prügy, Taktabáj, Taktakenéz, Tiszaladány és Tiszatardos is Szabolcs vármegyéhez tartozott, vö. Hátsék 1880, XXXIII. térkép: Zemplén megye, XL. térkép: Szabolcs megye; Kogutowicz 1905, 44. térkép: Szabolcs megye, 61. térkép: Zemplén megye; a fenti településeken kívül még Gerel említésével: Németh 1986, 11; Dienes–Németh 1996, 366; 6. A Takta futását követő megyehatár valódi oka azonban az lehetett, hogy az Aba nembeli Péter comes Salamon királytól és Géza hercegtől kapott birtokai itt átlépték a Tiszát, és a 11. századi Takta határáig értek; vö. Szűcs 1993, 42, 48–49.

⁴¹ Kiséry 1962, 36.

⁴² Györfly–Zólyomi 1996, 13; Györfly–Zólyomi 1996a, 899.

I.2. A TAKTAKÖZ TERMÉSZETI VISZONYAI

homokos hordalékkúp-síkságok) megfeleltek a magyarság környezetigényének, mivel kedvező ökológiai feltételeket biztosítottak mind a nagyállattartó, mind pedig a földművelő tevékenységhez. Az egyes tájtípusokat – a társadalmi tevékenység különböző erőforrás-igényei szerint – más és más módon hasznosították. Az időszakosan nedves–száraz (*amfibikus*) árterek, a folyóvízi ártéri síkságok alapvetően az állattenyésztés, és ezek ellenpólusai, a néhány méterrel magasabb ármentes szintek a földművelés területei voltak. Az árte-

rek és az ármentes szintek kiegészítő (*komplementer*) jellegű tevékenységet folytattak, az Alföld egészére kiterjedő rendszert alkottak és gazdasági egységet képeztek.⁴³ Az Árpád-kori Magyarország kiterjedésének 12%-a, a mai országterület 25%-a volt ártér állandóan vagy időszakosan elöntött részekkel. Ezért a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye megfelelő vidékein, a Bodrogközben, a Taktaközben és a Borsodi-ártérben is az ún. komplex ártéri gazdálkodás alakult ki, alapvetően állattenyésztő profillal.⁴⁴

⁴³ Frisnyák 2001, 3. nyomán; vö. Frisnyák 1967, 547.

⁴⁴ Dobány 1995, 9.

I.3. A TAKTAKÖZ VÁZLATOS 10–11. SZÁZADI RÉGÉSZETI KUTATÁSTÖRTÉNETE

A Taktaköz honfoglalás- és kora Árpád-kori lakossága régészeti hagyatékának gyakorlatilag nincsen célzott kutatástörténete, ezért az alábbiakban inkább csak olyan személyiségeket említhettem, akiknek munkásságából erre a területre is jutott.

A hajdani Zemplén vármegye délnyugati szegletét kitöltő, s jelenleg a Taktaközhez sorolt települések közül a tokaji járáshoz tartozó Tarcál, Tokaj, illetve a szerencsi járásbeli Bekecs, Legyesbénye, Mezőzombor, Szerencs, Taktaharkány, Taktaszada, Tiszalúc, továbbá a Szabolcs vármegye nyugati peremén az egykori dadai alsó járásba tartozó Csobaj, Prügy, Taktabáj, Taktakenéz, Tiszaladány és Tiszatardos határának esetleges leleteire nem terjedt ki sem a helybéliek, sem a járási székhelyek, a zempléni Tokaj vagy Szerencs, illetőleg a szabolcsi Tiszalök egyébként talán érdeklődő értelmiségi személyiségeinek folyamatos figyelme, ezért példa értékű esetként a terület első, s máig legfontosabb sírleletének helyszínelésére is a szabolcsi megyeszékhelyről, Nyíregyházáról kellett 1894-ben a zempléni Tarcálra hívni az elévülhetetlen érdemű, fáradhatatlan Jósa Andrást (Nagyvárad, 1834 – Nyíregyháza, 1918).⁴⁵ Ugyancsak hallatlan munkabírású volt Hampel József (Pest, 1849 – Budapest, 1913), aki monográfiáiban – ha nem is a legszerencsésebb módon⁴⁶ – a hazai közvélemény előtt fenntartotta, a külföldieknek pedig bemutatta az első taktaközi leletek jelentőségét: a tarcali vitéz sírjának és a tokaji kincsnek ékességeit (II.6, 10). A későbbiekben jelentős érdemeket szerzett a területen Fettich

Nándor (Acsád, 1900 – Budapest, 1971),⁴⁷ aki a honfoglalás kori leletekről írott nagy monográfiáihoz helyszínelések mellett még átgondolt múzeumi anyaggyűjtést is végzett,⁴⁸ s aki ennek keretében az elpusztulásuk előtti feldolgozásával megmentette a tudomány számára a szerencs-kácsa-dülői honfoglalás kori sír tárgyainak leírását és képét (II.2), hírt adott további Szerencs környéki leletekről (II.4), 1948-ban hitelesítette és begyűjtötte az MNM számára az alább említett Rohács József 1941. évi tiszatardos-nagydülői ásatásának (II.8) anyagát. Mellette Megay Géza (Miskolc, 1904 – Miskolc, 1963) a miskolci Herman Ottó Múzeum 1921-től alkalmazott technikai, majd tudományos munkatársa,⁴⁹ a mezőzombor-bálvány-dombi leletmentéssel (II.1) került be a Taktaköz régészeti anyaggyűjtői közé, dr. Petrikovits László (Nyíregyháza, 1901 – Szerencs, 1972) szerencsi orvos, fogorvos, széles érdeklődési körű műgyűjtő,⁵⁰ a szerencsi Helytörténeti Múzeum megalapítója és első igazgatója (1967–1972) pedig egyebek között a szerencs-kácsa-dülői honfoglalás kori sír (II.2) leleteinek megmentésében, majd utólagos helyszínelésében működött közre, és ő adott hírt a szerencsi Lajos közti (Lajos utcai) sírok (II.3) előkerüléséről is. A közölt és közöletlen múzeumi leletanyag összegyűjtésével a leletkataszter szerzői tettek hatalmas szolgálatot,⁵¹ Kemenczei Tibor és K(emenczei Tiborné) Végh Katalin a miskolci Herman Ottó Múzeum 1962–1971 közötti tudományos munkatársaként végzett adatgyűjtést,⁵² utóbbi a múzeum 10–11. századi leleteinek bemutatásában tért ki néhány taktaközi leletre is,

⁴⁵ Jósa az 1868-ban alakult Szabolcs Vármegyei Régészeti Egylet alapító tagja, 1872-től elnöke, 1899–1918 között pedig a Szabolcs Vármegyei Múzeum igazgatója: vö. Istvánovits 2009, XXII–XXXVI; életrajzi bevezetővel és közleményeinek bibliográfiájával: Csallány 1958; vö. Banner–Jakabffy 1954, 104: N° 934–938; Fehér 1986–1987, 434. A „belső-taktaközi” hat falut egyébként csak Borsod-Abaúj-Zemplén megye 1950-ben végrehajtott kialakításakor csatolták át Szabolcsból az új megyébe.

⁴⁶ A kijelentés részletezését lásd alább (II.4, II.7).

⁴⁷ László 1972; Jakabffy 1981, 70: N° 433–441.

⁴⁸ Fettich Nándor munkásságát elismerően értékelő megemlékezésében Mesterházy Károly utalt arra, hogy a honfoglaló magyarok fémművességéről írott monográfiájának jelentős része volt a saját, vagy a számára átengedett új ásatások anyagának közreadása, emellett „a kötet másik nagy egységét azok a régi ásatásokból származó, elsődrendű anyagok tették ki, amelyek honfoglalás kori régészetünk alapletei. Így ő közölte le teljesen a legelső honfoglaláskori leletet, a benepusztai sír anyagát, aztán az összes tarsolylemez, mégpedig a leletegyütteseket kritikailag helyreállítva, a hozzájuk keveredett idegen tárgyaktól megszabadítva (pl. a galgóci leletet már a két karperec nélkül, a szolyvai sírt a hozzákevert avar kard nélkül, a teljes szolnok-strázsaalmi leletet, a szétszakított tarcali leletet).”: Mesterházy 2001, 454. E megítélés alapján mutatkozik meg annak a továbblépésnek a jelentősége, amely Dienes István topografikus szemléletéből és az ismertté vált előkerülési és megőrzési adatok helyszíni kiegészítéséből következett; lásd alább!

⁴⁹ Autodidakta muzeológus (gyakornok, restaurátor, fényképész, régész, néprajzos, természetbúvár), 1953-ban a múzeum megbízott igazgatója: Dobrossy 1988, 409, 426.

⁵⁰ A II. világháború idején frontszolgálatot teljesítő orvos hazatérve a családjá után ment nyugatra, s a legértékesebbnek tartott bélyeg-, érme- és éremgyűjteményét Drezdába vitte magával, ahol a szőnyegbombázásban mindez megsemmisült, viszont az itthoni ismerőseinél elrejtett tárgyai megmaradván a gyűjtést felújíthatta. A szerencsi Helytörténeti (ma Zempléni) Múzeumnak 400 000 képeslapot, ex libris gyűjteményt, könyvtárat, régészeti, néprajzi és képzőművészeti tárgyakat ajándékozott: Fazekasné 2011; O. Z. M. 2011; vö. Németh 1972.

⁵¹ Mezőzombor-Bálvány-domb (II.1), Szerencs[-Kácsa-tető] (II.2), Tarcál[-Vinnai-dűlő] (II.6), Tiszatardos[-Nagydülő] (II.8.), „Tokaji kincs” (II.10); Fehér–Éry–Kralovánszky 1962, 53: N° 664, 75: N° 1038, 77: N° 1089, 80: N° 1143–1145, 10: 16. jegyzetben.

⁵² Taktaharkány-Bazsi-pusztá, Pusztatemplom (II.3.1.): Kemenczei–K. Végh 1962–1963; Szerencs-Lajos utca (II.2.2.): Kemenczei–K. Végh (1969); vö. Függelék IV.1.

I.3. A TAKTAKÖZ VÁZLATOS 10–11. SZÁZADI RÉGÉSZETI KUTATÁSTÖRTÉNETE

Makoldi Miklós pedig a szerencsi református templom melletti ásátása és a tiszatardosi helyszínelése alapján érdemel említést.⁵³

Időközben egy tiszalöki cipész személyében támadt a Taktaköznek kevésbé méltányolt,⁵⁴ hiedelmektől kísért,⁵⁵ de rendkívül eredményes és a maga keretei között tisztességgel eljáró kutatója: Rohács József (Büdszentmihály, 1900 – Tiszalök, 1969), akinek úgy tűnt, még az élet dátumai sem maradtak rá. A szakirodalomban jelentkező hiányosságot a tiszalöki Erdei Mihályné által összegyűjtött adatok alapján tudtam pótolni.⁵⁶ Említésre

érdemes, hogy Jósa második,⁵⁷ 1925–1949 közötti múzeumigazgató utóda, Kiss Lajos (Hódmezővásárhely, 1871 – Budapest, 1965)⁵⁸ nem egy esetben az ő „leletmentését” követően talált rá a megbolygatott lelőhelyekre, így például Tiszatardos-Nagydülőben (II.8).

Kiemelkedő fontosságú személyisége volt e terület kutatásának is a 20. század legjelentősebb honfoglalás kori régésze, Dienes István (Nyíregyháza, 1929 – Budapest, 1995). Dienes már 1958-ban hozzáfogott a korábbi lelőhelyek hitelesítéséhez (vö. II.2, II.6) és újabbak felkutatásához,⁵⁹ majd az 1967-ben elfogadott „Magyar-

⁵³ Szerencs-Lajos utca (II.3): K. Végh 1967; K. Végh 1968. Mezőzombor-Bálvány-domb (II.1.), Tokaj környéke (II.9): K. Végh 1970, 87–88; Szerencs-Lajos utca (II.3): Makoldi 2011; vö. Függelék IV.2.

⁵⁴ Rohács, a tiszalöki gyűjtő „örült volt, Fettich [Nándor] famulusa és honfoglalás kori gyűjteményét sírba vitte. Senkit be nem engedett [a házába], és nem tudtuk elérni, sem a rendőrségen, sem a tisztifőorvosnál, sőt még az ügyészségen sem, hogy kitarjuljon a szemám! Szabolcsország már csak ilyen ország volt.”: Korek 2006, 484. Korek József (Szeged/Röszke-Kancsalszél, 1920 – Budapest, 1992) sarkított véleményét Németh Péter erősen tompította: „Rohács József cipész Tiszalök és a Szabolcs megyéhez tartozó Taktaköz régészeti emlékeinek neves amatőr kutatója volt. Képességei a terepbejárások régészek által akkor még nem igen gyakorolt végzésében hoztak számára sikert. A törvényt betartva a régészeti leleteket az MNM-nek vagy a nyíregyházi Jósa Múzeumnak eljuttatta. Az utóbbi igazgatója, Kiss Lajos tiszalöki ásátásainak állandó »munkatársa«, de az MNM 1944. és 1950. évi tiszalöki ásátásán is részt vett. Tudomásom szerint régészeti (honfoglalás kori) gyűjteménye nem volt, de a beszolgáltatott leletek »ellenértékeként« az MNM-től nem készpénzt, hanem annak numizmatikai gyűjteményéből duplum példányokat kapott. A részben így született éremgyűjteményére utal Korek József, amely Rohács halálával nyomtalanul eltűnt.”: Németh Péter jegyzete: Korek 2006, 484: 10. jegyzet. A nyíri Mezőség 10–11. századi leleteinek kutatástörténetét áttekintő Tóth Anikó is elismeréssel írt róla: A területen „az igazi fellendülés a ’30-as években kezdődött, a lelkes amatőr régész és helytörténész, Rohács József, tiszalöki cipésmester fáradszónak terepbejárásaival és ásataival. Helyismerete és a helybeliekkel való közvetlen kapcsolata miatt igen hamar megtudta, ha szántás, homokbányászás, földelhordás során sírok kerültek elő. Végzett ásásokat 25 évvel korábbi adatok alapján, s olyankor is, mikor csak a domborzati viszonyok alapján vált gyanússá számára egy [általa megsejtett] lelőhely. Bár sírrajzai nem voltak, s elsősorban a mellékletes sírokkal foglalkozott, leírásokat és térképeket is készített.” Mindehhez Tóth még hozzáfűzte, hogy „bár az Alispáni jelentésekben az ásások többsége úgy szerepel, mint amit Kiss Lajos vezetett, a Kiss-hagyatékban talált feljegyzésekből és a Roháccsal folytatott levelezéséből kiderül, hogy ezek jó részét a múzeumigazgató csak felügyelte, más részéről pedig csak utólag értesült.”: Tóth 2014, 15, 15: 70–72. jegyzet. Egyedülálló „terepszemléjére” kortársainak emlékezését idézték: A tiszalöki „néhai Szakács András és Aranyász Pista bácsi ügy emlékeznek rá, hogy mikor az árvíz elborította a lökös és a vajdas domb környékét, csónakból figyelte a víz bugyborékolását, melyet megjelölt, és levonulás után a fiatal suhancoknak 1-2 pengő munkabért fizetett az ásásban való segítségért”.: Erdeiné Marika 2010.

⁵⁵ 1971. június 2-án a szabolcsi lelőhelyek hitelesítő körútját járó Dienes István és Németh Péter Tiszaeszlár-Újtelepen a következő tényeket és mendemondákat gyűjtötte össze róla, annak az apropóján, „hogy Rohács József házat megvételre kínálják (Rohács 1969-ben meghalt, felesége 1970-ben ment utána). Elmentünk a kifüggesztett címre (Szabó Imréné, Tiszalök, Rákóczi út 15.), Rohács pesti nőtestvére ugyanis – mint a faluban élő rokonokat – őket bízta meg a ház eladásával. Szabóék mesélték, hogy sok régiség lehet ott még Rohács háza körül elrejtve, amit másnap Szegedi Lajos – mint Rohács jó komája – is megerősített. Ha mindannak, amit az emberek regélnek, egy része legenda is, magunk is tudjuk, hogy Rohácsnak komoly éremgyűjteménye, könyvtára volt, feltárásainak kéziratáról magunk is hallottunk. Szegedi állította azt is, hogy egyszer egy igen díszes kard részzeit mutatta meg neki Rohács, hozzáfűzve, hogy azt nem adja oda a múzeumnak. Elmondották nekünk a tiszalöki rokonok, hogy a Rohács-féle házat alighanem a Tejipari Vállalat fogja megvásárolni, lebontják, s tejbegyűjtő létesítmények majd ott. Ezt a hírt másnap Aranyász István [tanácsi dolgozó – uo. 318.] is megerősítette, akit személyesen is megkérünk, hogy hivatalos megkeresésünkre majd értesítsen mindkettőnk a bontás időpontjáról, hogy a bontásnál a JAM és a MNM képviselői jelen lehessenek. Át kellene kutatnunk a telket fémkereső műszerrel, sőt meg is ásnunk. A minket érdeklő kéziratot és a könyvek egy részét – a tiszalöki rokonok tájékoztatása szerint – a legközelebbi hozzátartozók elvitték Címük: Mikó Józsefné (Rohács nőtestvére) Érd-Parkváros, Nyárfa utca 136/28. Dienes magára vállalta, ha visszatér, felkeresi őket majd ez ügyben.”: Dienes–Németh 1996, 319. Szegediről: uo. 318, 321.

⁵⁶ Rohács József 1900. március 25-én Büdszentmihályon (1952 óta: Tiszavasvári) született Rohács Kálmán és Vajda Zsuzsánna gyermekeként. Több leánytestvére volt. 1924-ben nősült, a tiszadadai Bényei Juliannát vette feleségül, de gyermekük nem született. Tiszalök-Újtelepen az Akácfa utca 2. sz. alatt lakott. Miközben cipéssként dolgozott, az ásatai miatt az újtelepiek bogarasnak tartották és félték tőle. Tiszalökön halt meg 1969. április 15-én, és a tiszalöki református temető 9-es parcellájának 10. sírhelyén nyugszik. Minden adatot levelező-partneremnek, Erdei Mihálynénak (Marikának) köszönhetek.

⁵⁷ Az 1918-ban meghalt Jósa már 1912-ben maga mellé vette munkatársnak Kiss Lajost, de a múzeumigazgatói poszton 1918 és 1925 között mégis unokája, Dohnál Jenő megyei főorvos (Kemece, 1896 – Nyíregyháza, 1974) követte: Csallány 1968, 8–9; Istvánovits 2009, XII.

⁵⁸ Jósa „1912-ben Kiss Lajost ... alkalmazta a múzeumban segédörként, aki segített a nagy mennyiségű múzeumi anyag rendezésében. ... [Utódjaként] Kiss Lajos több évtizeden át néprajzkutatóként tárt föl a táj életét, feljegyezve minden fontosabb emlékét, de nem lett hűtlen mesterének szenvedélyesen szeretett tárgyához, a régészethez sem. A leletek továbbra is bekerültek az immár Jósa nevével viselő múzeumba, Kiss Lajos rendezgette, rajzolta őket – ahogyan azt Jósától látta –, ácsott és publikált.”: Istvánovits 2009, XXXVI.

⁵⁹ Dienes István az 1961. július 15-én kelt akadémiai beszámolójának bevezetőjében rögzítette, hogy „három évvel ezelőtt tervezet készítem a kelet-magyarországi, főképpen pedig a szabolcsmegyei honfoglalás kori temetők terepbejárásokkal történő felkutatására, rendszeres feltárására, a régebbi lelőhelyek rögzítésére és esetleges hitelesítő feltárására”: Dienes 1961, 1. Az 1958-as ásatai nem a Taktaközben történtek, de az 1959-ben 60 községet érintő terepbejárásán Mezőzomboron szórványleleteket (II.1), Tarcalon az 1894. évi sírleletek (II.6) sorsára vonatkozó dokumentumokat gyűjtött, és Tokajban is megfordult: uo. 6–7.

I.3. A TAKTAKÖZ VÁZLATOS 10–11. SZÁZADI RÉGÉSZETI KUTATÁSTÖRTÉNETE

ország középkori corpora és településtörténeti vázlata” c. gyűjteményes munka Szabolcs megyei I. kötetének 122 lelőhelyet érintő tervezetbe egy taktaközi feltárás (II.8) feldolgozását is belevette.⁶⁰ Maga mindent megtett a terv teljesítéséért, itt most csak az a Németh Péterrel végzett átfogó terepbejáró-helyszínelő munka érdemel kiemelt említést, amelynek során fel is keresték a tiszatardos-nagydülői (II.8) helyszínt.⁶¹ Dienes azonban saját más irányú kutatásaihoz is különös gondossággal gyűjtötte a dokumentumokat: még fellelhető szemtanúkat keresett régebbi lelőhelyek feltérképezéséhez, illetőleg az onnan származó leletek sorsának legalább részben megvilágításához, így kerekítette ki a szerencs-kácsa-dülői (II.2) és a tarcal-vinnai-dülői sírleletek (II.6) 1945 előtti történetét.

Dienes Istvánnak Szabolcs megyei terepbejárásaiban Németh Péter volt a társa, akinek ezenfelül nem csupán Mező András (Vasmegeyer, 1939 – Nyíregyháza, 2003) nyelvész, névkutató és történésszel készített etimológiai

helységnévtárát, Tokaj helységneveinek vizsgálatát, a tarcali helytörténeti monográfia 10–16. századi fejezetének megírását,⁶² hanem a „tokaji” kincs (II.10) értékelésének – Kádár Zoltán (Sepsiszentgyörgy, 1915 – Budapest, 2003) munkáját⁶³ követő – komoly kísérletét⁶⁴ is köszönhetjük, míg az utóbbinak máig érvényes, talán végleges revízióját Mesterházy Károly végezte el.⁶⁵ Ő és Révész László mutatott be négy taktaközi lelőhelyet a Kárpát-medence 10. századi leletanyagának reprezentatív katalógusában (II.10, illetve II.1, II.2, II.6),⁶⁶ ezeket Révész korábban már egy válogatásban is érintette a Tokaj környéki kengyelpár (II.9) említésével együtt.⁶⁷ Az 1000 körüli Közép-Európát bemutató nemzetközi katalógusba azonban csak a „tokaji” kincs bizánci eredetű tárgyait válogatták be.⁶⁸ Végezetül e sorok írója kísérelte meg tisztázni a „szerencsi sírlelet” (II.4) tárgyainak eredetét, s volt az ásatója a Taktaköz egyetlen teljesen feltárt temetőjének, a tiszalúc-sarkadi 252 síros 11. századi sírmezőnek (II.7).⁶⁹

⁶⁰ Dienes 1970, 15. A korpuszmunkálatok történetét lásd: Kovács 2014; Kovács 2015.

⁶¹ Dienes–Németh 1996, 347–348; N° 66, 363–366; N° 76.

⁶² Mező–Németh 1972; Németh 1975; Németh 1980; Németh 1997; Németh 2005; illetőleg Németh 1996.

⁶³ Kádár 1957; Kádár 1961.

⁶⁴ Németh 1969; Németh 1988.

⁶⁵ Mesterházy 1994.

⁶⁶ Mesterházy 1996; Révész 1996c; Révész 1996e; Révész 1996f.

⁶⁷ Révész 1995, 36–41.

⁶⁸ Torbágyi 2000.

⁶⁹ Kovács 1985d, 129; N° 12–13; Kovács 1986a, 199; N° 9–10; illetve Kovács 1986.

II. A TAKTAKÖZ TELEPÜLÉSEINEK HATÁRÁBÓL SZÁRMAZÓ 10–11. SZÁZADI SÍR-, SZÓRVÁNY- ÉS KINCSLELETEK⁷⁰

A fentebb körülírt, az ún. Belső-Taktaköznel tehát lényegesen nagyobb terület településeinek nagyobbik feléből – azaz Bekecs, Csobaj, Legyesbénye, Prügy, Taktabáj, Taktakenéz, Taktaszada, Tiszaladány határából – nem került elő 10–11. századi sír-, szórvány- vagy kincslelet, ezért az alábbiakban csak a leleteket szolgáltatató következő településeket tárgyaltam: 1. Mezőzom-

bor, 2. Szerencs, 3. Taktaharkány, 4. Tarcal, 5. Tiszalúc, 6. Tiszatardos, 7. Tokaj. A régészeti leleteket nem szolgáltatató települések nevére vonatkozó etimológiai vizsgálatoknak és a történetük legkorábbi írásos emlékeinek adatait a III.2., a leletesekét pedig a III.3. fejezetben tekintetem át.

II.1. MEZŐZOMBOR-BÁLVÁNY-DOMB (4. kép)

II.1.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A községtől délre három km-re,⁷¹ a mocsaras környezetből kiemelkedő Bálvány-domb⁷² (vö. 5. kép)⁷³ legmagasabb pontján, Halász András, Varga Mihály és Varga Júlia földjén, a domb nyugati lejtőjén 1958 októberében mintegy 10 × 30 méteres területen homokkitermelésbe kezdtek. Nagyjából 2–4 méter mélységet elérve, a bányagödör közepe táján sírokra bukkantak (6. kép) a barna termőtalaj alján, ami alatt zöldessárga bolygatatlan homokréteg húzódott. A munkások által megtalált három sír előkerülését a helyi községi tanács október 8-án és 10-én jelentette a Herman Ottó Múzeumnak, s a 14-én beszolgáltatott leletek is ezekből a temetkezésekből származtak.⁷⁴

Október 20–24-e között végezte Megay Géza a múzeum kiküldetésében a leletmentést, s már az első napon szórványos emberi csontokat talált, amikor a bányagödör északi partfala a folyamatos homokkitermelés közben mintegy 10 méteres szakaszon leomlott. A bányagödör közepének keleti felén, a feltárás közben megtisztított területen is szétszórta, össze nem tartozó csontokra bukkant. A bánya közepének keleti szélén, 23-án figyelte fel a partfalból kiálló csigolyára, alatta pedig a leomlott földben rábukkant a leesett koponyára és három csüngős vetre (4. sír). Közben a szinte virágsziromszerű elrendezésben kiásott bányagödörök között a még épen hagyott felületsávokba a középrészről kiinduló öt sugárirányú,

⁷⁰ Az alábbiakban a szövegben a következő magyar/latin, a jegyzetekben pedig a szokásos latin életkori, illetve korcsoportbeli meghatározásokat (pontosabban utóbbiak rövidítéseit) használtam: kisgyermek/infans I. (inf. I.): 0–7. év végéig (benne elkülöníthető az újszülött: 0 éves, illetve a csecsemő: 0–1 éves), gyermek/infans II. (inf. II.): 8–14. év végéig, ifjú/juvenilis (juv.): 15–22 éves, fiatal/adultus (ad.): 23–39 éves, középkorú/maturus (mat.): 40–59 éves, idős/senilis (sen.): 60 éves kortól: Éry 1993, 18. alapján. Nem találtam megoldást a köztes életkorúak, azaz az inf. I/II., és a juv./ad., valamint az inf. magyar megnevezésére.

A magyarországi lelőhelyek megnevezését zárójelben a megyenév rövidítése követi. A további Kárpát-medencei lelőhelyeknél zárójelben az egykori magyar megyenév, majd a mai közigazgatási besorolás és országnév szerepel a következő rövidítésekkel: jud.: județul, m.: megye, ukr.: okres, raj.: rajon, woj.: województwo, Au: Ausztria, Hor: Horvátország, Len: Lengyelország, Rom: Románia, Szer: Szerbia, Szlk: Szlovákia, Ukr: Ukrajna).

⁷¹ A lelőhely az 1977-ben kiadott M-34-139-D-a számú 1:25 000-es térképlapon a községtől megadott távolságban a Diktán-csatorna, a Borjúszögi-csatorna és a Bálvány-tó közötti szegletben lévő kiemelkedésen jelzett homokbányával pontosan azonosítható.

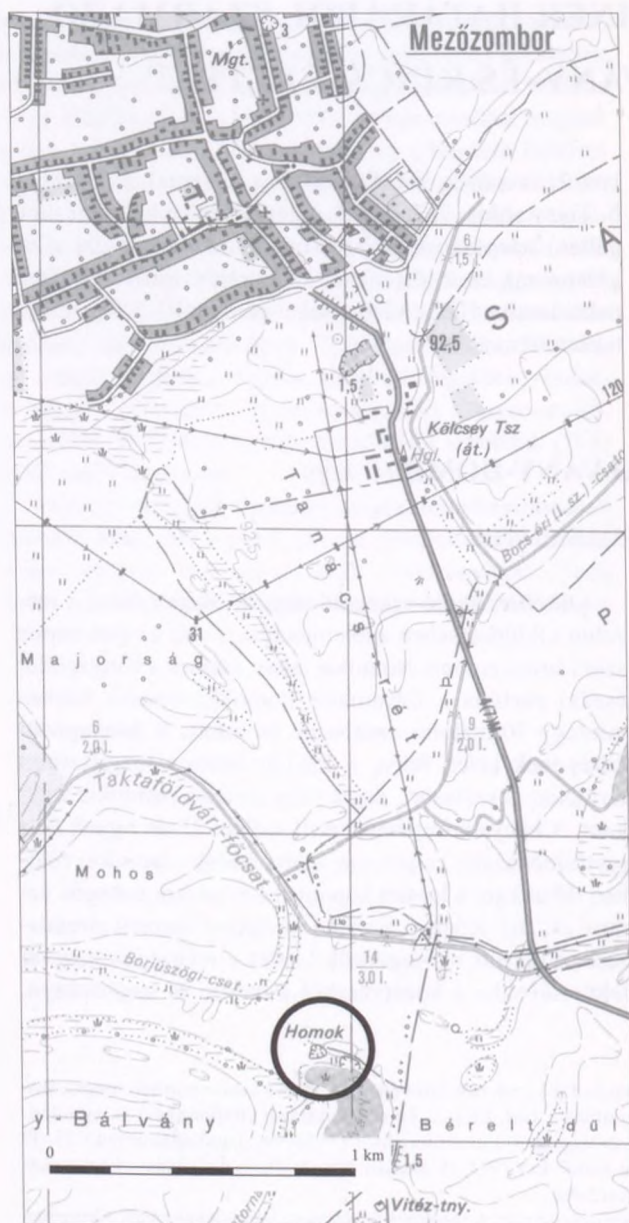
⁷² „A Bálványdombtól délre a Bálványér, nyugatra pedig a Diktány-ér kanyarog, s általában a környék még ma is az egyre inkább szűnőben lévő mocsárvilág képét mutatja. Ebből a környezetből, mint legmagasabb terület, emelkedik ki a Bálványdomb”, ami egykor valószínűleg sziget volt. A domb neve korábban, „amint azt a falu öregjei régebben Bálványosdombnak hívták, Bálványosdombnak hangozhatott. Ebből esetleg arra is következtethetünk, hogy az elnevezés honfoglalás kori lehet, amikor a dombon még állhattak az abban folyamatosan temetkező lakosok kopjafái, sírokat jelző bálványai, bálványfái.”: Megay 1963, 49–50. A bodrogszerdahely (Zemplén m.; Streda nad Bodrogom, okr. Trebišov, Košický kraj, Szlk)-bálványhegyi temető mellett, a „mezőzombori honfoglalás kori temető is egy Bálvány-domb (vagy Bálványos-domb) nevű magaslaton feküdt, mégpedig a Bálvány-tó mellett. Alighanem igen ősi, még a honfoglalás korából eredő elnevezések ezek, amelyek a temetőkben felállított nemzetségi bálványokra utalhatnak. Árpád-kori okleveleinkből, határjárásokból is ismertek a Bálvány, Bálványos nevű határrészek, sőt Bálványos nevű falut is említenek a források.”: Dienes 1964, 92–93. Nyomukban Tettamanti Sarolta is rámutatott, hogy néhány helynévből, így a Bálvány, Bálványos, Bálvány-domb határrész nevéből egykori áldozóhelyekre lehet következtetni: Tettamanti 1975, 89. A pogány áldozóhelyekről vö. Kovács 2013, 270–276.

⁷³ A későbbi lelőhelyet a II. katonai felmérés Karl Wagner főhadnagy által 1858-ban felvett Section 44, oestliche Colonne XLI. sz. lapján, a községtől délre a megfelelő helyen, a Takta borjúszögi nagy kanyarulatának keleti oldalánál lévő Bálvány-tó északi partján álló dombbal lehet azonosítani.

⁷⁴ Megay 1958.

II.1. MEZŐZOMBOR-BÁLVÁNY-DOMB

4. kép. Mezőzombor-Bálványdomb
(az 1977. évi kiadású M-34-139-D-a jelzetű
1:25 000-es méretarányú térképlap részlete)

5. kép. Mezőzombor-Bálványdomb,
a későbbi lelőhely a II. katonai felmérés térképén
(Col. XLI–Sect. 44. lap, részlet)

fél méter széles kutatóárkot ásott, közülük az északkeletit V irányban megtörve, a többi felszínmaradványba pedig további hat egyenes ÉK–DNY-i irányú, illetve egy W futású kutatóárkot mélyített a még remélt bolygatatlan temetkezések megtalálására. Fáradozásának eredményeként a V irányú árokban lelte meg az ötödik, a délkeletre futó sugárirányúban pedig a hatodik sírt. További temetkezéseket nem talált,⁷⁵ amit azzal magyarázott, hogy amennyiben ilyenek egyáltalán még voltak, akkor vagy a homokot takaró termőtalaj eltávolításakor, vagy korábbi mélyszántáskor megsemmisíthették őket, amire a szórványosan lelt csontok alapján joggal következtetett.

Az ásatási helyszínvázlata alapján, azonban további temetkezések is a földben maradhettek,⁷⁶ s ezekből származhattak azok a leletek, amelyeket 1959-ben Dienes István a lelőhelyen végzett terepbejárása alkalmával a homokkitermelő munkásoktól begyűjtött, s hozzájuk a felszínen maga is talált egy fél csikózáblát. A múzeumnak átadott tárgyakból Megay további hat sír megbolygatására (7–12.) következtetett.⁷⁷

A régészeti leletek őrzési helye: Miskolc, Herman Ottó Múzeum, (HOM), lt. sz.: 62.27.1–15, 62.28.1–13; a csontanyag valószínűleg megsemmisült.

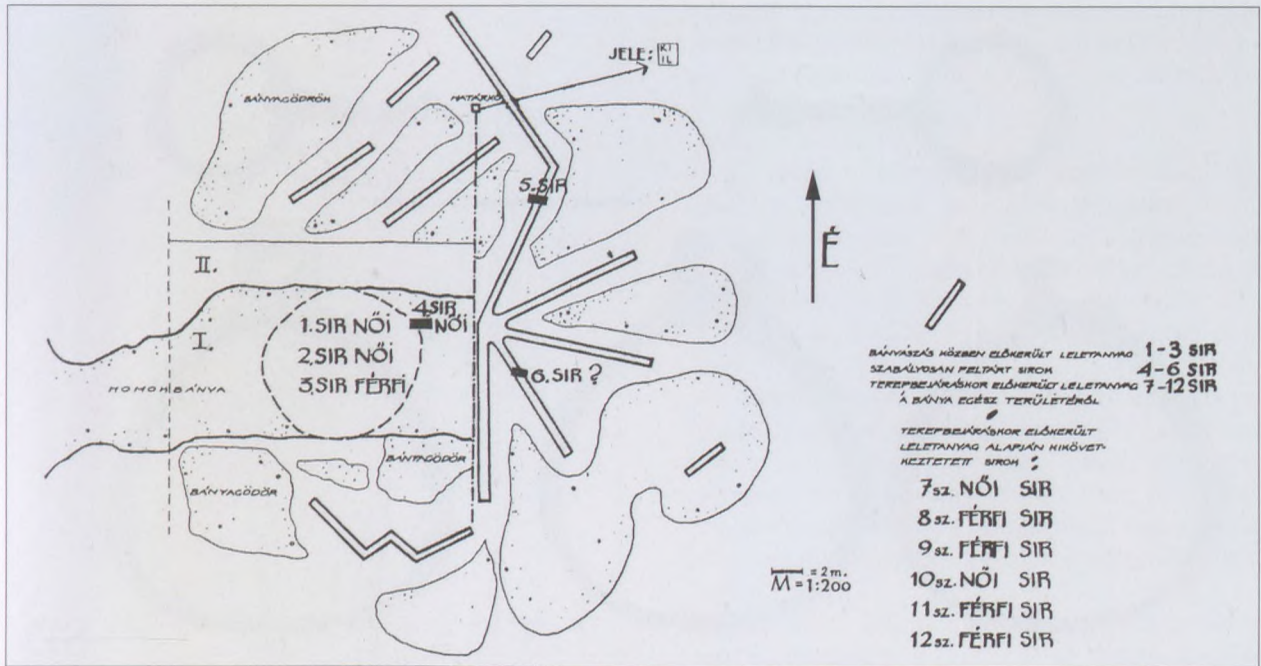
⁷⁵ Az ásatási jelentés is értelemszerűen csak a hat sír előkerülését említette: Megay 1958a; Megay 1959a. Az ásató beszámolója szerint „a sírok a domb közepén, s nyugati, északi és keleti lejtőjén elszórtan kerültek elő, amint a temető mellékelt térképe mutatja.”: Megay 1963, 39. Miután közülük legfeljebb az 5. sír feküdt az északi lejtőn, semmiképpen sem valós Tettamanti megállapítása, hogy ez a kis temetőrészlet azon kivételesnek tekinthető négy nagyobb temetőrész egyike, „amelyeknek sírjai a domb északi oldalán vagy csak ott találhatók.”: Tettamanti 1975, 88. Egyetlen sír mellékleteiként vonta össze a leleteket Kalicz Nándor, miszerint 1958-ban „honfoglalás kori temető több sírja már elpusztult. Leletmentés során egy női sírt sikerült feltárni. Csüngők, karperec, lószerszámok voltak a sírban.”: Kalicz 1958, 130.

⁷⁶ 1958. október 30-án a múzeum újabb értesítést kapott csontok és egy karperec-törödérek előkerüléséről, s a hírt Megay Géza november 10–11-én a helyszínen ellenőrizte. Megfigyelte a bánya leszakadt partoldalát, ahol a leletek előkerültek, kézhez kapta a munkások által darabokra törött karperec-törödérek egy darabját, amelyről megállapította, hogy „a fényes törése” ellenére nem arany, hanem csak egy fémhuzal darabja, ami egykor akár karperec is lehetett, mindenesetre „tekintettel arra, hogy ez szórványos darab, nem fordított arra nagy súlyt”. Valószínűleg be sem gyűjtötte a darabokat, csak a homokkitermelés tavaszig történő beszüntetésében állapodott meg az iskolaépítés vezetőivel: Megay 1958b. Leletmentésre 1959-ben nem került sor, az újabb munkálatok során előkerült leletekből Dienes István gyűjtött be néhányat, lásd alább!

⁷⁷ Megay 1959; Megay 1959a; Megay 1963, 37, 40; K. Végh 1970, 87: N° 26; Révész 1996e, 159. Dienes helyszíni látogatásáról vö. 273. jegyzet.

II.1. MEZŐZOMBOR-BÁLVÁNY-DOMB

6. kép. Mezőzombor-Bálványdomb, Megay Géza ásatásának helyszínrajza (Megay 1963, 38: rajz)

II.1.2. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1–3. sír a találók megfigyelései és a beszolgáltatott leletek alapján

1. sír (1. tábla; 7. kép).

A találók felnőttcsontváznak vélték, ennek megfelelően a beszolgáltatott leletek alapján talán inkább egy nő temetkezése lehetett, m: 80–100 cm, t: NY–K („lábbal keletre fektűt”).

Mellékletek:

1–2. Kerek metszetű ezüsthuzalból készült, nyitott *var-kocskarikapár*, á: 2,46 × 2,5, huzalv: 0,17 cm, s: 1,46 g, ill. á: 2,7 × 2,7, huzalv: 0,16 cm, s: 1,40 g.

HOM, lt. sz.: 62.27.1.

3. Üregesen öntött ezüst *fülesgomb* fele, m: 1,34, á: 1,1 cm, s: 0,9 g.

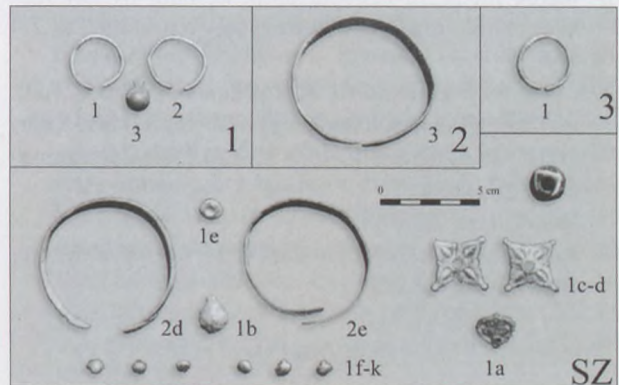
HOM, lt. sz.: 62.27.2.

2. sír (1. tábla; 7. kép).

A találók felnőttcsontváznak vélték, ezért a beszolgáltatott leletei alapján talán inkább női csontváz lehetett, m: 80–100 cm, t: NY–K („ugyanolyan mélységben s tájolással, mint az előző”).

Mellékletek:

1–2. Kerek metszetű ezüsthuzalból készült, nyitott *var-kocskarikapár*. Az egyik példány ép, a másik négy darabra törött, á: 2,45, huzalv: 0,17 cm, s: 1 g; ill. á: 2,7, huzalv: 0,2 cm, s: 1 g.

7. kép. Mezőzombor-Bálványdomb, az 1–3. sír leletei és szórványleletek (Megay 1963, VII. felső tábla)

HOM, lt. sz.: 62.27.3.

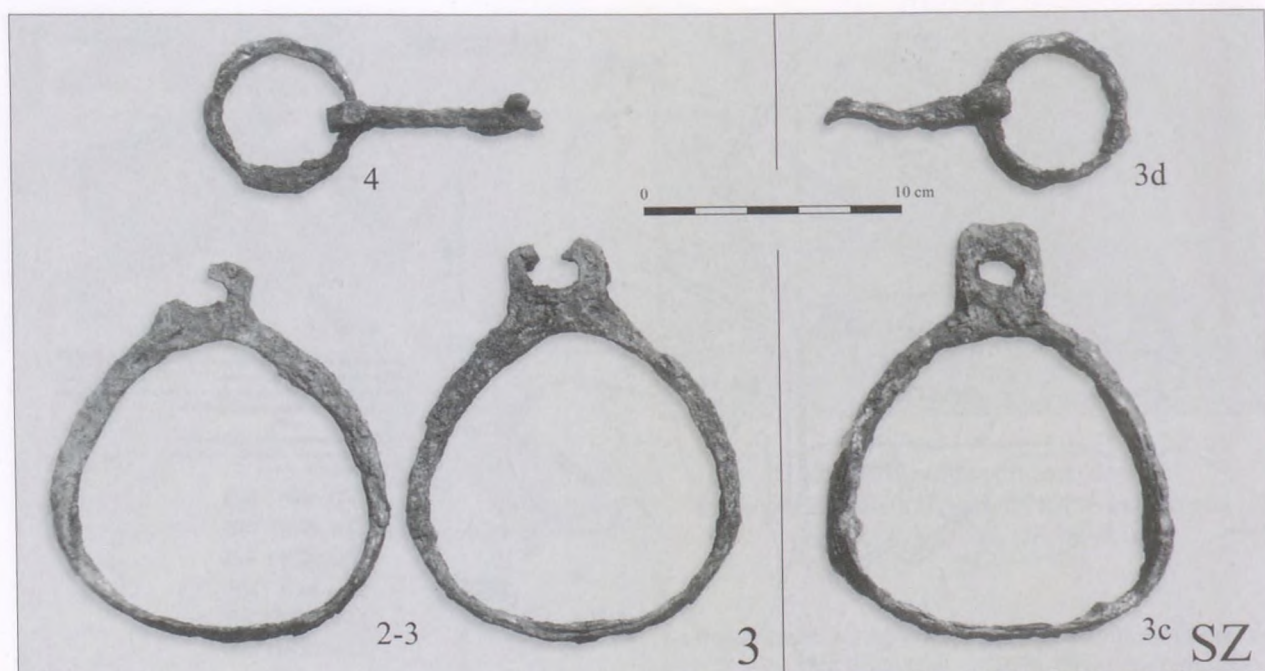
3. Ezüst *lemezkarperec*, kiszélesedően lekerekedő, egymáshoz érő nyitott végekkel, á: 6,5, sz: 0,9, v: 0,17 cm, s: 17,4 g.

HOM, lt. sz.: 62.27.4.

3. sír (1. tábla; 7–8. kép).

A beszolgáltatott kengyel méretei alapján talán inkább férfi csontváza volt, m: 80–100 cm, t: NY–K („mélysége és tájolása az előzőkkel egyezett”).

8. kép. Mezőzombor-Bálványdomb, a 3. sír leletei és szórványleletek (Megay 1963, VII. alsó tábla)

Mellékletek:

1. Kerek metszetű ezüsthuzalból készült, nyitott *var-kocskarika*, amely beletárolásra sem került, á: 2,4 cm.⁷⁸
- 2–3. Aszimmetrikus körte alakú, lapos négyzetes fülű, ívelt talpú kovácsoltvas *kengyel*pár, mindkettő kitört szélű füllel, méreteik: 16 × 13 cm. Időközben mindkettő elveszett.
HOM, lt. sz.: 62.27.5.
4. Kovácsoltvas *csikózábla* fele, h: 14, karika á: 5,8 cm.
HOM, lt. sz.: 62.27.6.

4–6. feltárt sír

4. sír (2–3. tábla; 9–14. kép).

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz állapotú női csontváz, sírsz: 60, m: 80 cm, t: NY/DNY–K/DK („lábbal kelet-délkeletre”), a koponyája a homokbányá-

száskor kiesett a partfalból,⁷⁹ a nyakcsigolyáitól kezdődően azonban bolygatatlannak bizonyult. Karjai a test mellett, lábai párhuzamosan nyújtva feküdtek (9. kép).

Mellékletek (10. kép):⁸⁰

A nő ingnyakát hajdan 13 öntött aranyozott ezüst, rombusz alakú ingnyakveretes szegély díszítette, ezek közül 8 példányhoz szív alakú csüngődísz csatlakozott. Utóbbiak Megay sírrajza szerint úgy helyezkedtek el, hogy elől a nyak közepén 2 nagyobb ezüst, csüngős kaftánveret mutatkozott, majd ezek két oldalán két-két csüngős, majd körben oldalt és hátul, felváltva egy-egy csüngő nélküli és csüngős ingnyakveret feküdt, szorosan egymás mellett 0,2–0,3 cm távolságban. A veretek az álló galléron háromrétegű finom vászonra voltak felerősítve (9., 11–14. kép).⁸¹

1–8. Nyolc öntött aranyozott ezüst, csüngős ingnyakveret. A rombusz alakú felső veretek közepén egy nagyobb kerek dudor, míg a rombusz négy sarkában

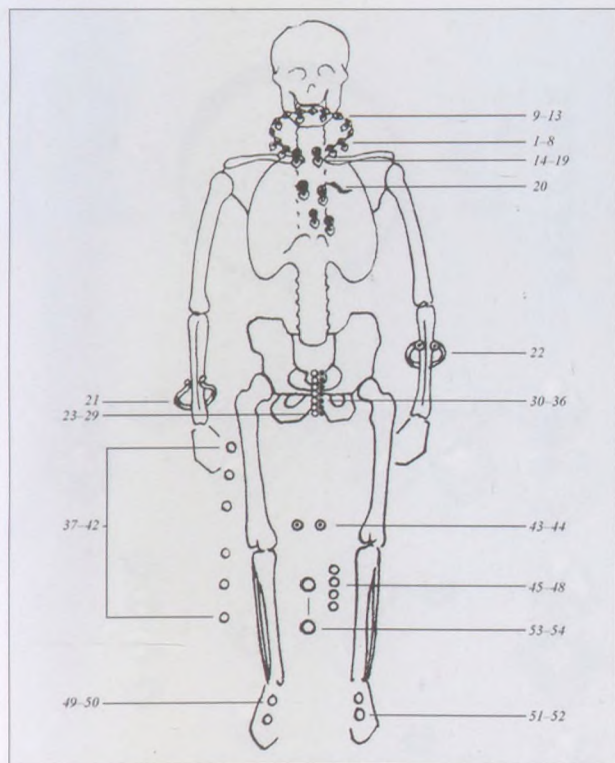
⁷⁸ 1–3. sír: Megay 1963, 40.

⁷⁹ „1958. október 24-én a bánya keleti partfalában sír nyomai mutatkoztak, s emberi csigolya állt ki a partból. A homokbányászaskor lezuhant partfalban megtaláltuk a koponyát, s egy szív alakú csüngőt. ... A bontást a nyaknál kezdtük meg, majd a láb felől keleti irányban. Igen gazdag sírt tártunk fel, összesen 54 darab, jól megfigyelt helyzetű verettel és lelettel. ... a csontváz részben elenyészett.”: Megay 1963, 37, 40.

⁸⁰ Megay Géza közölte a sírrajzot (Megay 1963, 39), megadta az összes tárgy leírását és mindegyiküknek a szakirodalomból kikeresett több párhuzamát (uo. 40–46.), közreadta egy kisebb és két nagyobb csüngős veret fényképét (uo. 39.), a két csüngős verettípus, a bronzláncocskák és a díszített karperec felének rajzát (uo. 41.), a csüngős veretes nyak- és melldíszek rekonstrukciós rajzát (uo. 43.), a díszített karperec tükrözötten megkettőzött rajzát tarsolylemezmintába szerkesztve (uo. 45.), végezetül az elhunyt nő viseletének rekonstrukcióját (uo. 47). Az összes tárgy adatai: Megay 1963, 40–44.

⁸¹ „Az egyik szív alakú csüngős dísz rozettájában a rosszézüst oxidja konzerválta a benne levő textilfésülésget. A rozetta a magas kiálló nyakrészen volt. A nyak díszítő rozettái a magas álló nyakrészen volt[ak]. A nyak díszítő rozettái a magas nyakrészen háromrétegű, finomszövésű vászonfésülésen voltak felerősítve.”: Megay 1963, 48, 39; alsó kép (13. kép 2) Háromrétegű ruházata volt a szabadkígyós

9. kép. Mezőzombor-Bálványdomb, a 4. sír sírrajza (Megay 1963, 39: felső rajz, a leletek jelen szövegbeli sorszámai szerint átszámozva)

egy-egy kisebb hasonló kiemelkedés ül. A dudorok között a peremet gyöngysorkeret tölti ki. A középső díszítőmezőben a veret pereme és a központi dudor között a háttér rézsűsen kiemelkedik; ez a bordázat egy-egy V alakban fogja körül a központi dudort. A lemélyedő részek aranyozottak. A rombusz alakú öntvények alján egybeöntött fül áll ki, amelyet visszahajlítottak, s az így képzett hurok tartja a szív alakú csüngőt. A csüngőt vékony perem szegélyezi, amelyen belül gyöngysorkeret fut körbe. A belső mezőt háromlevelű palmetta díszíti, amely a részletgazdagabb öntvények alapján egy rövid, tömzsi száron ül. A palmetta volutakelyhét egy-egy levél alkotja,

ebbe rövid csap került, amelyre szív alakú legyezőlevél illeszkedik.⁸² H: 3,7, sz: 2,3, a tartóveretek m: 1,7, a csüngők m: 2,3 cm, s: 3,25–4,2 (össz: 29,3, átl: 3,66) g (2. tábla 1–8).

HOM, lt.sz: 62.27.7.

9–13. Öt öntött aranyozott ezüst, rombusz alakú ingnyakveret, az előzők tartóveretével azonos, de független kialakításban, a hátoldaluk két szélén egy-egy függőlegesen álló lemezfüllel; m: 1,4, sz: 2,3 cm, s: 1,10–1,9 (össz: 4,35, átl: 1,45) g (2. tábla 9–13).

HOM, lt. sz.: 62.27.8. Két példány időközben elveszett.⁸³

Az ingnyakveretek sorozatát a nyak közepén két nagyobb öntött aranyozott ezüst, csüngős kaftánveret szakította meg úgy, hogy Megay szerint elől a nyak kivágását díszítették egymástól 0,5 cm távolságra. Lejjebb a mell felé, 2,5–3 cm távolságra még két-két ilyen veret volt párosan a ruhára erősítve (9., 11–14. kép).

14–19. Hat öntött aranyozott ezüst, csüngős kaftánveret. A rozettamintás karéjos felső veretek közepén kiemelkedő dudor ül, ebből indul ki a rozetta négy levele. A levelek közötti, aranyozott, lemélyedő mezőket, azaz az ornemens háttérét a veret peremével együtt, azzal párhuzamosan négy-négy ívelt borda pikkelyszerűen tagolja. Az öntvények alján egybeöntött fül áll ki, amelyet visszahajlítottak, s az így képzett hurok tartja a szív alakú áttört csüngőt, amelyen sematikus kidolgozott félpalmettapárok láthatók. A félpalmetták hegyes levelei a veret csúcsánál találkoznak, a visszahajló kis levélkék kifelé pödrödnek. A veret lemélyedő, aranyozott peremét gyöngysorkeretre emlékeztető bordasor díszíti; az áttörés csúcsban végződő részén hasonló bordasorral szegélyezett kis csepp alakú elem helyezkedik el.⁸⁴ A tartóveretek hátoldalának közepén egy-egy keresztben álló lemezfüll van, h: 5, sz: 2,6 cm, a tartóveretek m: 2,8, sz: 2,3, a csüngők m: 2,8, sz: 2,7 cm, s: 6 g (4), 7 g (1 db) (2. tábla 14–19).

HOM, lt. sz: 62.27.9.⁸⁵

20. A szegycsont bal oldalán és középtájékán 6–8 cm hosszúságú aranyozott bronzláncocskák feküdtek, amelyek kerek, az egyik végén hurkosan visszahajlított

(Bé)-pálligeti táblában feltárt 12. sírban fekvő nőnek is, akire Bálint Csanád szerint egy egyszerű inget és két veretes selyemruhát adtak: Bálint 1971, 72. Sajnos azonban minden bizonnyal nem jutottak el a mezőzombori textilmaradványok T. Knotik Mártához, akitől a legtöbb textilmeghatározás származik, vö. Bollók–Knotik–Langó–Nagy–Türk 2009. A veretek felvarrási módját sok ásatási megfigyelés alapján lehetett megállapítani: kiderült, „hogy a női ingek nyakkivágása díszítésül szolgáló rombusz alakú veretek, kerek és szögletes pitykék, csüngős díszek minden sora egy-egy textilpántra van felfűzve egyetlen fonal segítségével, melyet hátul végighúztak a veretek fülében. Ez a felerősítési mód középkori textil- és ruhamaradványokon keresztül folyamatosan nyomon követhető a múlt századi néprajzi anyagig.”: Kürti 1996, 150. Az eljárás oka nyilvánvalóan az volt, hogy a veretsorokat nem kellett a ruhával együtt mosni, mert könnyű volt a mosás előtt eltávolítani őket.

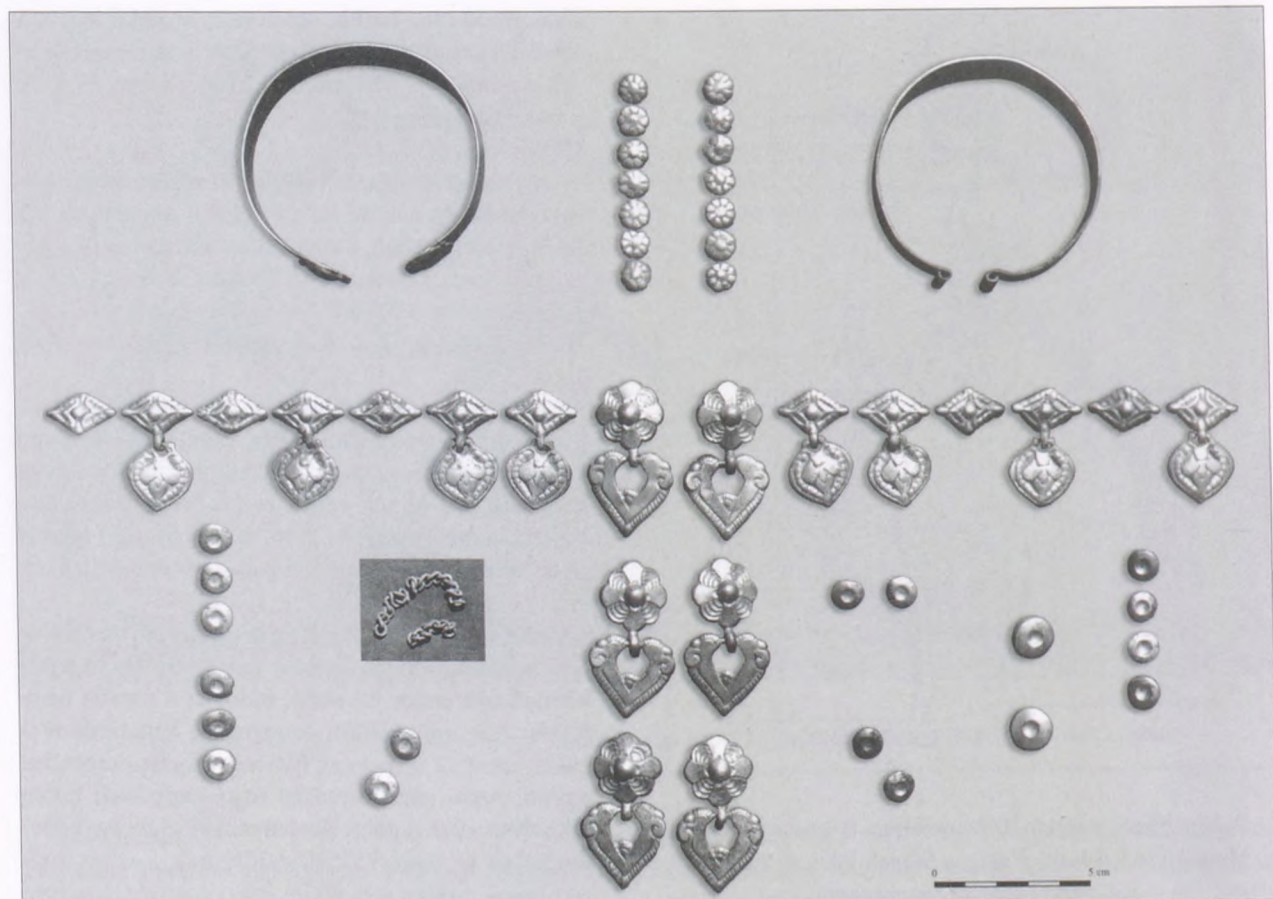
⁸² Bollók Ádám leírása, itt és az alábbiakban az általa követett Alois Riegl által bevezetett terminológia szerint, vö. 194. jegyzet.

⁸³ Megay 1963, 40–42.

⁸⁴ Bollók Ádám leírása, vö. Bollók 2015, 231: 1410. jegyzet.

⁸⁵ Megay 1963, 41–42.

10. kép. Mezözombor-Bálványdomb, a 4. sír leletei (Megay 1963, VIII. tábla)

szemekből van összefűzve. Három részlete maradt meg, 3 + fél, 5 + 2 fél és 7 + fél szemből, s: 1,5 g (3. tábla 20; 9. kép).

HOM, lt. sz.: 62.27.10.⁸⁶

21. A jobb alkarcsontok alsó harmadáig volt felhúzva egy ezüsből öntött, nyitott, pödrött végű pántkarperec, á: 7,6, sz: 1,2 cm, s: 21 g (3. tábla 21; 9., 14. kép).

HOM, lt. sz.: 67.27.12.⁸⁷

22. A bal alkarcsontok felső harmadáig volt az ingre⁸⁸ felhúzva egy ezüsből öntött és aranyozott, kiszélesedően kikerekedő végű, nyitott pántkarperec. Mindkét végére három-három szegeccsel egy-egy kerek öntött veretet erősítettek. E rátétdíszek közepe kiemelkedik, körülötte pedig lemélyedő kettős gyűrű van, s e középpont körül négy volutában végződő,

együttesen négyágú forgóalakzatot formázó félpalmetta látható. A félpalmetták levélcsúcsa és a következő félpalmetta volutája között egy-egy markáns dudor jelenik meg. A karperecnek a két veret közötti, lapos felületét két, egymásba átfolyó folyamatos hullámzó inda tölti ki. A hullámzó indák a rátétdísz felől indulnak a lemez közepe felé, s a középvonalban találkoznak; itt a két félpalmetta volutapárt képez. Az inda belsejében poncsor fut végig; az indáról leágazó, befelé forduló félpalmetta indáról történő indulásának helyét kettős ívsor, illetve az azok által közrefogott rész vonalkázása jelzi. A hosszanti és az első oldallevél szegélyét ugyancsak vonalkázás, a levelek indulását kerek poncnyom jelzi.⁸⁹ A teljes minta hátterét sűrű kerek poncnyomokkal töltötték

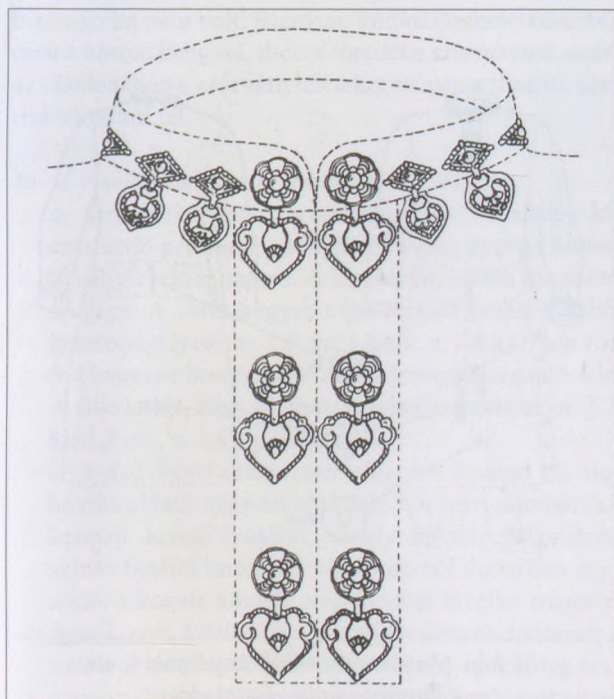
⁸⁶ Megay 1963, 42.

⁸⁷ Megay 1963, 43.

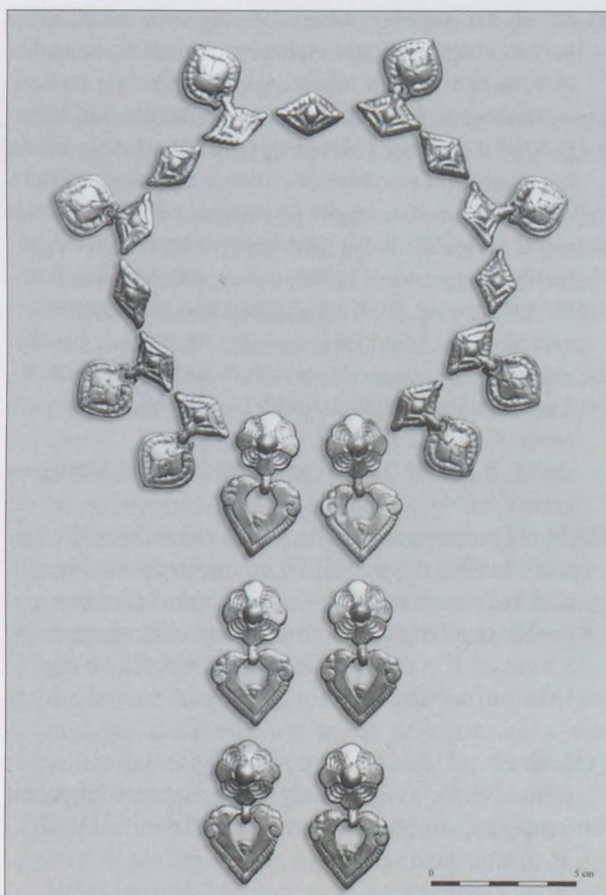
⁸⁸ „A másik textildarabocsk a bal kézen lévő díszes poncoltművű ezüstlemez karperec belső felületére volt rátapadva. Valószínű, hogy a ritkaszővésű gyolcs- vagy vászonszerű ing ujját az alkaron a karpereccel szorították le. Ezt bizonyítja a karperec belső felületére erősen rátapadt (rározsdált) textildarab.”: Megay 1963, 48; 39: alsó kép: jobb (13. kép 3).

⁸⁹ A szimetria tengely két felé hajló palmettacsokra alatti gyűrűcske alatt lévő három pontot egy közép-ázsiai szogd ötvösműhely jegyének tekintette, mintegy utalásként a mesterek származására: Fodor 1994, 58, 58: 7. kép 7.

11. kép. Mezőzombor-Bálványdomb,
a 4. sír csüngős ingnyak
és kaftánvereteinek előlnézeti helyzete
(Megay 1963, 43: rajz)

12. Mezőzombor-Bálványdomb 4. sír,
a nyolc csüngős ingnyakveret, öt ingnyakveret
és hat kaftánveret kiterített helyzete
(Megay 1963, IX. tábla)

ki, majd aranyozták. Á: 7,3, sz: 1,3, a rátét á: 1,6 cm,
s: 31 g (3. tábla 22; 9., 15. kép 1).

HOM, lt.sz.: 62.27.11.⁹⁰

23–36. A 14 ezüst, kis lapos, kerek dudoros közepű és
nyolcszirmú virág alakú ruhadísz (nyolclevelű rozet-
ta) közül hét db a deréktájnál lejjebb a medencén, a
keresztsont ágyéki vége és a szeméremcsontok kö-
zött, a gerinc irányát meghosszabbító egyenes vo-
nalban, csaknem egymást érintve feküdt, szintén hét
pedig alattuk a medence alatt, ugyanilyen szoros vo-
nalban, de a hátoldalukkal felfelé. A veretek hátolda-
lának közepén egy-egy felerősítésre szolgáló szegecs
van, á: 0,9, v: 0,12 cm, s: 0,35–0,36 (össz: 5,65, átl:
0,47) g (3. tábla 23–36; 9., 14. kép).

HOM, lt. sz.: 62.27.13. Két példány időközben elve-
szett.⁹¹

13. kép. Mezőzombor Bálványdomb 4. sír,
két csüngős kaftánveret és egy csüngős ingnyakveret,
valamint egy veret, illetve a rátétdíszes
karperec hátoldalán talált textilmaradványok
(Megay 1963, 39: alsó kép)

⁹⁰ Megay 1963, 42–43.

⁹¹ Megay 1963, 44. Bálint Csanád a szabadkígyós (Cso)-pálligeti
12. sírban nyugvó fiatal nő ruházatának rekonstrukciójánál el-
képzelhetőnek tartotta, hogy a virág alakú ezüst ruhadíszek kö-
zül a felsőruha hátára is varrtak úgy, ahogyan Megay Géza a
mezőzombori 4. sír esetében gondolta: Bálint 1971, 71; vö. Megay
1963, 49.

37–52. 16 kis mélyített közepű és ott aranyozott, ezüst kerek ruhadísz feküdt a lábcsontok mellett, az alábbi eloszlásban: a jobb lábcsontok külső oldala mellett, a combcsont felső harmada és a lábszárcsont közepe között három-három db egymástól mintegy tíz-tíz cm távolságra a combcsont, illetve a sípcsont mellett, és e két hármas csoport egymástól tíz cm-nél valamivel távolabb. A két térd között keresztben és mélyebben, egymástól három cm-re, hátoldalával felfelé⁹² további két db, a bal sípcsont belső oldala mellett zárt sorban, mindössze egy-két mm-re egymástól még négy db, végezetül mindkét lábfejen két-két db, a hátoldalán két-két felerősítő szegeccsel, Á: 1 cm (3. tábla 37–52; 9., 14. kép).

HOM, lt. sz: 62.27.14. Egy példány időközben elveszett.⁹³

53–54. Két aranyozott ezüst, kerek ruhadísz a két sípcsont között, egymástól 20 cm távolságban. Az előzőekkel azonos kialakításúak, csak valamivel nagyobbak, a hátoldaluk közepén egy-egy szegecs. Á: 1,5 cm, s: 1,35 és 1,5 g (3. tábla 53–53; 9., 14. kép. HOM, lt. sz: 62.27.15.⁹⁴

5. sír:

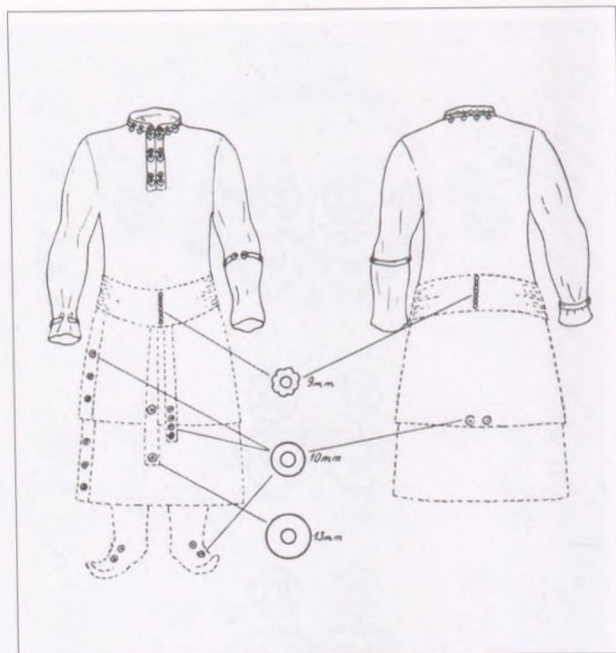
Hátan fekvő, nyújtott helyzetű, részben elenyészett férficsontváz, sírgödörének sz: 50, m: 90 cm, t: NY-K. Melléklete nem volt.

6. sír:

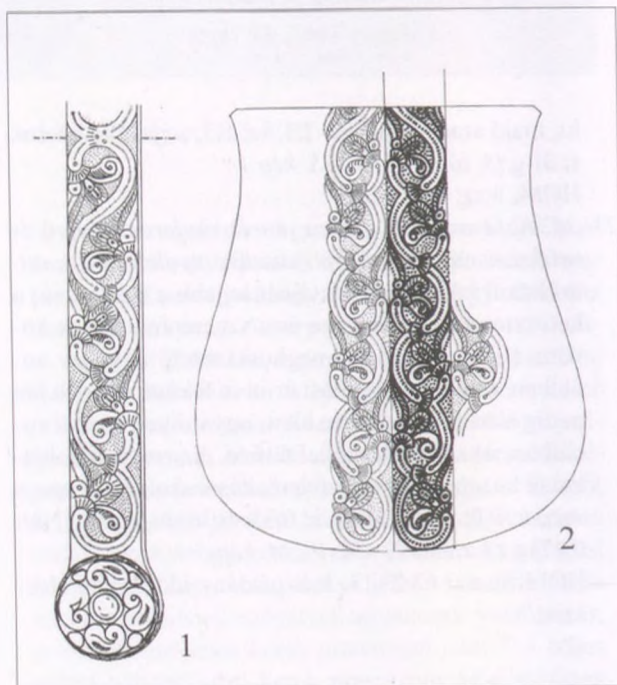
Hátan fekvő, nyújtott helyzetű, nagyrészt elenyészett felnőttcsontváz, amelynek a nemét nem lehetett megállapítani. Sírgödörének sz: 55, m: 115 cm. Melléklete nem volt.⁹⁵

Feldúlt sírokból megmaradt szórványleletek

1959-ben Dienes István a lelőhelyen végzett terepbejárása alkalmával a felszínen lelt szórványleleteket, illetve a homokkitermelő munkások által korábban talált, s tőlük átvett tárgyakat adott át a múzeumnak, közlésük jogát pedig Megay Gézának engedte át.⁹⁶ Megay ezeket önkényesen csoportosítva további hat (7–12.) sír⁹⁷ elpusztulását valószínűsítette, ennek azonban semmiféle

14. kép. Mezőzombor-Bálványdomb 4. sír, a fémdíszes női viselet elő- és hátulnézeti rekonstrukciója (Megay 1963, 47: rajz).

15. kép. Mezőzombor-Bálványdomb 4. sír, veretrátétes pántkarperec díszítésének kiterített rajza, és a minta „behelyezve egy tarsolylemezt díszítő hálózatba” (Megay 1963, 41: rajz és 45: rajz)

⁹² Mivel a többi 14 veret helyzetére nem utalt, azok bizonyára az előoldalukkal felfelé feküdtek.

⁹³ Megay 1963, 44.

⁹⁴ Megay 1963, 44.

⁹⁵ Az 5–6. sírról: Megay 1963, 44.

⁹⁶ Vö. 77. és 273. jegyzet.

⁹⁷ A Megay-féle 7–12. jelzetű sírok tárgyai a szórványleletek jelen felsorolása szerint: 7. sír: 2b–c, 8. sír: 3a, 9. sír: 3b, 10. sír: 1b, d–e, 2a, 2d–e, 11. sír: 1a, c, 12. sír: 3c. Megay 1963, 45–46. Megay meg is jegyezte, hogy „a fenti 7–12. sírok tehát csak a leletekből következtetve vannak feltehetően összeállítva. Ezeknél a síroknál sem a tájolásról, sem a mélységről nincsenek adataink. A leletek az 1959. évi terepbejárásokból származnak.”: Uo., 46.

II.1. MEZŐZOMBOR-BÁLVÁNY-DOMB

bizonyítéka nem volt. Biztosan különálló temetkezésből csak a három kengyel, illetve töredéke származhat, ezért az alábbiakban e szórványleleteket csupán a típusuk szerint soroltam fel:

1a–k. *Viseleti tárgyak* (4. tábla 1a–b, e–k).

a. Szív alakú öntött bronz (öv)veret,⁹⁸ a szélén kiemelkedő peremmel, a közepén pedig gyenge kivitelű négylevelű mintával. A hátoldalán három felerősítő szegecs. A veret hegyes vége mellett öntési hibából keletkezett lyuk; m: 1,6, sz: 1,8 cm, s: 1,4 g (7. kép 1a).

b. Üregesen öntött körte alakú bronz fülesgomb fele. A füle letört, a testén fenyőtobozszerű minta, m: 1,7, sz: 1,3 cm, s: 1,85 g (7. kép 1b).

c–d. Két öntött aranyozott ezüst női övveret (?). Behúzott oldalú négyzet alakúak, középen domborúan keretelt kerek lyukkal, amely hajdan valamilyen színes betétet tartott. E középrészből dudorban végződő, síkzott közepű négy ovális levélke (rozetta) ágazik szét, közöttük egy-egy elválasztó dudorral; a rozetták leveleinek belseje lemélyedő, eredetileg aranyozott lehetett. A veretek hátoldalának sarkaiban egy-egy felerősítő szegecs, mé: 3,5 × 3,5 cm.

Mindkettő elveszett, de a fényképük szerencsére megmaradt (7. kép 1c–d).

e. Kerek ezüstpityke, a közepe aranyozottan bemélyedő, a hátoldalán két felerősítő szegeccsel, á: 0,9, v: 0,15 cm, s: 0,65 g (7. kép 1e).

f–k. Hat db kerek, domború fejú ezüstszegecs, a hátoldalán egy-egy felerősítő szegeccsel, á: 0,7 cm, s: 0,4–0,5 (össz: 2,75, átl: 0,46) g (7. kép 1f–k).

HOM, lt. sz: 62.28.12 (a), 7 (b), 11 (c), 8 (d), 9 (e).

2a–e. *Ékszerek* (4. tábla 2a, d–e, 5. tábla 2b):

a. Két kerek metszetű ezüst varkocskarika töredékei; az egyik á: 2,26, s: 2,85 g.

b. Színes üvegpasztá szemesgyöngy, fekete alapon fekete-fehér és piros díszítéssel, á: 1,1 × 1,4 cm, s: 3,75 g (7. kép 2b).

c. Kerek metszetű ezüsthuzal nyakperec hat töredéke, á: 9,2, 8,0, ill. h: 5,9, 4,5, 2,9, 1,2 cm, együttes s: 10,8 g.

d. Kereken kiszélesedő végű, nyitott ezüst pántkarperec, a végein „valószínűleg ékkő számára készült lyukkiképzésű, ezüst rátétes szemmel, mely háromkaréjú bimbódíszsel végződik,”⁹⁹ á: 6, sz: 0,8, a rátét h: 1,9, ill. 2, á: 1,2 cm, s: 14 g (7. kép 2d).

e. Kereken kiszélesedő végű, nyitott, díszítetlen ezüst pántkarperec, á: 6, sz: 0,7, v: 0,09 cm, s: 6,85 g (7. kép 2e).

HOM, lt. sz: 62.28.10 (a), 1 (b), 2 (c), 5 (d), 6 (e).

3a–d. *Lószerszámok* (4. tábla 3d, 5. tábla 3a–c):

a–b. Körte alakú kovácsoltvas kengyel pár töredékei, eredetileg négyzetes füllel, lapos szárakkal és lapos, ívelt talpalóval, méretei nem állapíthatók meg; megmaradt a fül és szár kisebb-nagyobb töredéke, m: 4,4, sz: 6, ill. m: 8,6, sz: 7 cm.

c. Aszimmetrikus körte alakú kovácsoltvas kengyel, téglalap alakú fülében ovális szíjnyílással, vaskos szárakkal és lapos ívelt talpalóval. M: 16, sz: 13,5 cm¹⁰⁰ (8. kép 3c).

d. Kovácsoltvas csikózábla fele: szájvas és pofakarika, h: 11,5, á: 6,5 cm¹⁰¹ (8. kép 3d).

HOM, lt. sz: 62.28.3 (a–b), 4 (c), 13 (d).

4. *Edénytöredékek*: Dienes István „őskori és középkori edénytöredékeket is összegyűjtött”,¹⁰² s az utóbbiak között hullámvonalas díszítésűek is lehettek.¹⁰³ Bár ezeket Megay nem sorolta a sírokból származtatható szórványleletek közé, utalásként bekerültek Kiss Attilának a 10–11. századi edényes temetkezéseket tartalmazó leletlistájába,¹⁰⁴ magam azonban nem vettem fel őket a sírleletek közé.

II.1.3. ÖSSZEFOGLALÁS

A homokkitermelés 1958. őszi megindulását követően tehát három sír előkerülésére figyeltek fel, amelyekből kengyel pár, fél csikózábla, valamint ezüst fülesgomb, 5 varkocskarika és 1 pántkarperec maradt meg. A leletmentés folyamán sikerült egy ruhadíszekben és éksze-

rekben gazdag női temetkezést (4. sír), továbbá a melléklet nélküli 5–6. sírt feltárni. Ezzel a lelőhely nem merült ki, mert a későbbiekben ismeretlen számú újabb csontvázat bolygattak meg, ezért Megay Géza összesen mintegy 12,¹⁰⁵ Révész László legalább 10–15, közöttük a

⁹⁸ „...a belső mezőjében ötkaréjú rozettadíszsel”: Megay 1963, 46.

⁹⁹ Megay 1963, 45.

¹⁰⁰ A három kengyel: Megay 1963, 45.

¹⁰¹ Megay 1963, 46.

¹⁰² Megay 1963, 40.

¹⁰³ Fehér–Éry–Kralovánszky 1962, 53: N° 664.

¹⁰⁴ Kiss 1969, 180.

¹⁰⁵ Időközben elavulttá vált véleménye szerint „a megtalált sírok száma 12 lehetett. Talán 6 férfi s 5 női sírja, s egy meghatározhatatlan sírja volt a temetőnek. Ez a szám jól megfelelne egy kisebb honfoglalás kori nagycsalád temetkezésének, s a nemek aránya is erre mutat. Talán az 5. és 6. melléklet-nélküli két sír, mely távolabb került elő a leggazdagabb 4. sírtól, nem is tartozhatott közvetlenül a temetőhöz.”: Megay 1963, 46.

II.1. MEZŐZOMBOR-BÁLVÁNY-DOMB

3. sír kengyelpárja és a három szórvány kengyel alapján három lovas vagy lószerszámos temetkezés előkerülésével számolt.¹⁰⁶

A temetőrészlet legjelentősebb temetkezése a 4. sír volt, mellékleteinek változatossága, valamint Megay Géza feltárás közben tett észlelései nyomán. A sírban fekvő nő ingnyaka és „ingszerű kabátja” (kaftánja) veretdíszének helyzetét Megay az *in situ* megfigyelései alapján rekonstruálta (9–12, 14. kép).¹⁰⁷ Csak első pillanatra lehet különlegességnek tekinteni egyazon ingnyakon a kétféle, azaz csüngős és rombusz alakú ingnyakveret előfordulását, ugyanis itt egyértelműen ugyanahhoz a készlethez tartozó csüngős díszek, továbbá kampó és csüngő nélküli rombusz alakú tartóveretek ismétlődtek.¹⁰⁸ Bálint Csanád a rombusz alakú tartóveret szerint elkülönített IIa típusú ingnyakveretek csoportjába e mezőzombori példányok mellett további két lelőhelyről ismertetett hasonló veretkészletet.¹⁰⁹ a tiszabercel (SzSzB)-ráctemetői 30 síros szállási temető¹¹⁰ 4. sírjában a mellkason és az alatt lévő hajfonatkorongpár környékén volt öt rombusz alakú, aranyozott ezüst ingnyakveret levél alakú csüngővel, továbbá a készlethez tartozó két rombusz alakú tartóveret,¹¹¹ a Tiszaeszlár (SzSzB)-Vörösmarty utcai három (4?) síros szállási temetőrészlet 3. sírjában pedig nyolc rombusz alakú, aranyozott ezüst ingnyakveret kivágott levél alakú csüngővel és ugyancsak a készlethez tartozó tíz rombusz alakú tartóverettel.¹¹² Később a hajdúböszörmény (HB)-bodaszőlői 9. sírban nyolc aranyo-

zott ezüst ilyen típusú ingnyakveret került elő, gyakorlatilag azonos mintájú tartóverettel, s a hasonlóan keretelt szív alakú csüngőjén öt kerek szírmű virággal.¹¹³ Legújabbán pedig a tiszadob (SzSzB)-sós-széki nyolcsíros 10. századi temetőmaradvány csaknem megsemmisült 4. számú temetkezéséből gyűjtöttek két olyan aranyozott ezüst ingnyakveretet, amelynek rombusz alakú, vastagon keretelt tartóverete díszítetlen volt, a közepén apró áttöréssel (?), viszont a hajdúböszörményiekkel azonos (?) kialakítású szív alakú csüngője volt. Megmaradt továbbá a készlethez tartozó három rombusz alakú tartóveret is.¹¹⁴ További vizsgálatot érdemel, hogy léteznek-e egyéb párhuzamaik, illetve van-e jelentősége annak, hogy az eddigi leletegyüttesek többsége Északkelet-Magyarországon került elő, mert ebből arra lehetne következtetni, hogy ez az ingnyakdíszítési forma éppen ezen a területen honos (e tájon készült?), s nem feltétlenül szükséges távolabbi vidékről származtatni.¹¹⁵

Más a helyzet a nagyméretű csüngős kaftánveretekkel, amelyek tipológiája kevésbé kutatott, de a mezőzombori hat aranyozott ezüstpéldány a tartóveretei különleges ornamentikája miatt mégis figyelmet érdemel.¹¹⁶ Ezek a két függőleges sorban elhelyezett veretek hajdan a kaftán két szárnyának a szegélyét ékítették, amelyet bronzgombokkal vagy veretes női övvel kapcsoltak össze.¹¹⁷ A csüngős kaftánveretek e lelőhelyen való előkerülése – Bálint Csanád adatgyűjtéséből kitűnően¹¹⁸ – szokatlan jelenség.¹¹⁹

¹⁰⁶ Révész 1996e, 159.

¹⁰⁷ A rekonstrukció jelentőségét kiemelte: Kürti 1996, 149, 151; vö. Révész 1999, 68; kép.

¹⁰⁸ Vagyis ez a veret sor a közismert kerek csüngős ingnyakveretek és a készlethez tartozó, tartófül nélküli kerek veretek sorozatának csupán a tartóveret rombusz alakja miatt különleges változata. Egyébként meggondolást érdemel az olyan rekonstrukció, amelyen a V kivágású ingnyak oldalára felerősített csüngős ingnyakveretek ferdén a testhez simulnak, ahelyett, hogy a csüngőjük szabadon lengene: pl. Kürti 1996, 159; 4. kép.

¹⁰⁹ Bálint 1991, 130, 131: Taf. XLI: 1–3.

¹¹⁰ A szállási temetők a 9–11. századi temetők felosztásának újonnan ajánlott rendszerében a honfoglaló magyarok kis sírszámú temetkező helyei, amelyek „szembetűnő fő vonása az, hogy a bennük ácsott sírokban hagyományozódtak ránk őseink jellegzetes temetkezési szokásai, valamint maradt meg a legváltozatosabb együttesben megjelenő, legértékesebb anyagokból készült, legnagyobb darabszámban mellékelt, és idegen érmekkel a lehetőségek szerint legjobban, elsősorban a tpq. alapján keltezhető tárgyi anyaga. Mindezek összességéből egyetlen sajátosságra, a temetők csekély, 25–50–75-ös sírszámára összpontosítva elkerülhetetlen volt annak a felismerése, hogy önálló temetőtípussal van dolgunk, amelynek a fenntartói a 10. században még szabadon változtatták a településük helyét, ismeretlen gyakorisággal költöztek arrébb, felhagyva a régi temetőjükkel, s újat nyitva az új helyen.”: Kovács 2013a, 522.

¹¹¹ Csallány 1959, 298, 301: Abb. 10: 10–18; a sírrajza: Csallány 1970, 273: Abb. 12.

¹¹² Csallány 1970, Taf. XXXIV: 1–18.

¹¹³ M. Nepper 2002, I: 49, II: 24: 18. tábla 1–8.

¹¹⁴ Jakab 2014, 278–279, 291, 118. tábla: 4/5–6.

¹¹⁵ Vö. Révész 1995, 40.

¹¹⁶ Bálint 1991, 138: Taf. XLVI: 7.

¹¹⁷ Kürti 1996, 151. Nem lehetetlen, hogy a mellkason talált aranyozott bronzláncocska valamilyen módon a kaftán zárásához kapcsolódott. Azt pedig Bollók Ádám jegyezte meg, hogy ezek a veretek öv helyett akár a felsőruházat valamely elemének (kaftánnak?) az alsó szegélyét díszíthették.

¹¹⁸ „Die Zahl der einschlägigen Fundorte ist geringer. Aus mehreren Stücken bestehende Garnituren kommen seltener vor (Algyő, Bánkeszi, Bojárhalom). Zuweilen finden sich sogar in Gräbern mit wertvollen Beigaben nur 1–2 Stück (z. B. Jánosszállás). Dies dürfte vielfach der hohe Wert des zur Anfertigung erforderlichen Silbers verursacht haben. Denn 1 Stück ist gewichtsmäßig ungefähr 3 kleinen Anhängerzieraten gleich. Aufgrund ihrer Verzierung könnte man sie in verschiedene Typen einreihen, doch überschneiden sich diese immer wieder, weshalb ihre weitere Untersuchung nötig sein dürfte. In der Verbreitung ist eine zunehmende Häufigkeit an der mittleren Theiß, in Südungarn zu beobachten, wo die Hälfte all dieser Funde (11 St.) zum Vorschein kam. Auffallend ist das Fehlen in NO-Ungarn, wo – vom Tokajer Schatz abgesehen, der erst im letzten Drittel des 11. Jh. versteckt wurde, also nicht zur hier untersuchten Epoche gehört – nur an einem einzigen Fundort (Buj) ein solcher Schmuck gefunden wurde. Im nördlichen Bergland wurde keine derartige Stücke gefunden, im Komitat Bihar

A sír legjelentősebb tárgya a jobb alkarra húzott, díszítetlen, pödrött végű ezüst lemezkarperecnek a bal alkaron lelt párja, az ezüsből öntött és aranyozott, kiszélesedően kikerekedő végű, nyitott pántkarperec volt.¹²⁰ Megay természetesen felismerte az ékszer jelentőségét, megállapítván, hogy a karperec „kiváló szép munka és egyike honfoglalás kori ötvösremekeinknek. A karperec díszítő rajza a legnagyobb valószínűség szerint egy, a honfoglalás korban használatos remekműű tarsolylemez hálózati rajzából van merítve, illetve annak egy fél motívumsorát ábrázolja.¹²¹ Tehát a kor ötvösmestere ezt a mintát más vonásokban is alkalmazta, amint ezt a mellékelt ábrán [15. kép] is bemutatjuk.”¹²² Amikor Dienes István az Árpád-ház fejedelmi jelvényének is tekintett ún. bécsi szablya¹²³ magyar eredete mellett érvelt, többször is rámutatott a nevezetes fegyver magyar régészeti leletekkel megmutatkozó formái, technikai és művészeti kapcsolataira, köztük a mezőzombori karperec díszítésére is,¹²⁴ megemlítve, hogy „pántján szinte ugyanaz a kanyargó, palmettalevelekké ágazó inda lelhető fel, amely a bécsi szablya pengéjének vörösréz berakásán fut végig,

s a hátterük is azonos poncokkal behintett”.¹²⁵ A gondolatot Révész László részletezte: „E pompás ékszer a legkifinomultabb X. századi ötvöshagyományokat közvetíti felénk, s méltán emlegetik ennek alapján azt a tarsolylemezekkel egy szinten. Ennél is lényegesebb azonban, hogy díszítésmódját a Bécsben őrzött, hajdan magyar fejedelmi méltóságjelvényként szereplő aranyszerelések szablya pengéjének vércsatornáját ékesítő motívumokkal hozta kapcsolatba a kutatás. Mindezek alapján arra gondolhatnánk, hogy a karperec és a szablya szerelékei azonos műhelyben készülhettek, s ez a műhely – a mezőzombori lelőhely alapján – valahol Tokaj környékén volt. Már csak az is indokolná e feltevést, hogy ... arany és ezüst szerelések szablyaik túlnyomó része e vidékről látott napvilágot.” – zárta gondolatmenetét Révész, de végül a műhely maga feltételezte helymeghatározásától visszalépett.¹²⁶ A kapcsolat meglétét Fodor István is elfogadta,¹²⁷ de a bécsi szablya készítésének helyét szintén nem tartotta meghatározhatónak, mert a tárgyat egy magyar és kijevi iskolázottságú mester kezéből származtatva a 10. század 2. feléből.¹²⁸ Maga a díszített karperec a

kommen sie nur selten vor.: Bálint 1991, 132, 136, 263, 135: Taf. XLIV: 3, Taf. XLV–XLVI. Az egyetlen északkelet-magyarországi lelet: Buj (SzSzB)-Gyepetlek 1. sír: megbolygatott sírmaradványban két ép és egy harmadik példány tartóverete, valamint a csüngőjének töredéke látott napvilágot: Csallány 1970, 295, Taf. XLI: az alsó sorban. A tokaji példányok túlhaladottan késői keltezéséről lásd a II.7.2. fejezetet.

¹¹⁹ Révész László a „tokaji kincs” 10. századi kaftánvereteit (lásd II.7.2.) illetően jelentette ki, hogy a felső-Tisza-vidéki „környezetbe a csüngős kaftánveretek nem illeszkednek bele”: Révész 1995, 40. Mivel Bálint Csanád többször is hangsúlyozta, hogy a 10. századi magyar nők legjellegzetesebb és leggyakoribb díszei, a kéttagú csüngők és kaftándíszek egyáltalán nem fordulnak elő a Kárpátoktól keletre – Bálint 1994, 45; Bálint 1996, 944. –, Kárpát-medencei kialakulásukkal – vö. Horváth 2008, 60. –, sőt kialakulásuk eltérő területi különbségeivel lehet számolnunk.

¹²⁰ A típusról általában: Szőke 1962, 71–72, 95–96; Kiss 1985, 257–264; Révész 1996, 89–91.

¹²¹ Bollók Ádám szíves véleménye szerint ez László Gyula egy helyütt megfogalmazott – vö. László 1943a, 22, 23: 1. kép –, a mezőzombori karperecen megjelenő motívum folyamatos hullámzó inda mivoltára figyelemmel nem lévő feltevésének a visszahangozása, amelynek valódi alapja nincs. A folyamatosan hullámzó inda ugyanis nem a palmettahálóból kivágott motívum, hanem önálló, a palmettahálót jóval megelőző forma. Vö. Bollók 2015, 263–266.

¹²² Megay 1963, 47–48. Ezt a gondolatot részletezve felhívta a figyelmet a karperec és a honfoglalás kori kiemelkedő szépségű tárgyak díszítésének hasonlatosságára, köztük a tarsolylemezeket, szíj- és szablyavereteket, a kijevi kardmarkolat-borítást, az anarcsi korongot és a bereg-szászi süvegcsúcsot említve: uo. 42–43 (részletes idézetekkel). E párhuzamok között a taktaközi tarcali 4. sírbéli „szíj és szablyavereteket”, azaz mai meghatározásuk szerint a készlenléti íjtartótegez, valamint az öv vereteit, a szablya szerelékeit és a tarsolylemezt is megemlítette, utalva a Fettich 1937, II: XLIII–XLV. tábláján ábrázoltakra: uo. 42–43; (vö. II.6.3. fejezet).

¹²³ Vö. Kovács 1987; Fodor 2000, 5–20.

¹²⁴ Megemlítendő, hogy a 4. sír rövid ismertetésébe értelemzavaró sajtóhiba („karperecek”) került, amelynek alapján több poncolt hátterű indadíszes karperec előkerülése következne: Révész 1996e, 159.

¹²⁵ Dienes 1969, 120. Később úgy fogalmazott, hogy a „karperec pántján kanyargó palmettaleveles inda, poncokkal behintett hátterével a bécsi szablya pengéjének díszítményét idézi”: Dienes 1972, 63: a 25. kép képaláírása. Ezzel szemben Bollók Ádám szíves véleményében rámutatott, hogy a poncolt hátterű indás díszítés nem ennyire meghatározó jelleg, római, avar vagy karoling tárgyakon is megjelent.

¹²⁶ Révész 1995, 39; Révész 1996e, 159–160. Révész azonban a Tokaj környéki műhely lehetőségét végül elvetette, erre alább még visszatérek. Bollók Ádámnak is az a véleménye, hogy ilyen kapcsolat nem tételezhető fel; vö. még Bollók 2015, 208–215.

¹²⁷ Kutatástörténeti áttekintése végén jegyezte meg, hogy „főként Dienes István irányította rá a kutatók figyelmét több más fontos leletre is. A hosszan kigyózó leveles inda, poncolt háttérrel feltűnik a szép kivitelű aranyozott ezüst mezőzombori karperecen.”: Fodor 2000, 15, 15: 12. kép.

¹²⁸ A fegyver magyar és keleti párhuzamainak áttekintését lezárva állapította meg, hogy a készítése helyét illetően „egyértelmű következtetésre azonban aligha juthatunk, hiszen sem a magyar, sem a kijevi fegyverműhelyektől nem vitathatjuk el e pompás fegyver készítésének dicsőségét. Az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy nem is feltétlenül kell az egyik vagy a másik mellett döntenünk. A korban a legmagasabb színvonalat képviselő fegyverműhelyekben ugyanis a legkiválóbb mesterek dolgoztak, népi hovatarozásra való tekintet nélkül. Kétségtelen például, hogy hazánkban számos viking vagy keleti szláv nemzetiségű mester dolgozott, aki talán éppen Kijevben, vagy Csernyigovban szerezte tudását. ... És így lehetett ez fordítva is: bizonyára szívesen alkalmaztak orosz előkelők is ügyes kezű, magyar iskolázottságú mesterembert. ... Bárhol is készült a bécsi szablya, olyan mesterek keze alól került ki, akik egyaránt jártasak voltak a magyar és a kijevi műhelyek mesterfogásaiban s jól ismerték mindkét nép művészi ízlésvilágát. Az is igazolhatóan látszik, hogy sem Álmos, sem Árpád kezében nem foghatott, mert készítésének ideje aligha tehető a X. század közepénél korábbra. Az sem valószínű, hogy az 1000 utáni időszak terméke lenne, amikor a pogány jelképeket hordozó művészi alkotások előállításának kényszerűen vége szakadt a magyar ötvös-műhelyekben s alighanem Kijevben is.”: Fodor 2000, 19.

korszak legritkább leletei közé tartozik, pontos párhuzama nincsen, hasonló hullámos, de a megszakadó futású indák közé tartozó,¹²⁹ ritkán poncolt háterű díszítés a léva-gényei (Bars m.; Levice-Géňa, okr. Levice, Nitriansky kraj, Szlk) temető 7. sírjából való bronz, pödrott végű pántkarperecen látható, amely a mezőzomborihoz hasonlóan párban, egy ugyanilyen, de díszítetlen példánnyal együtt került elő a bal, a párja pedig a jobb alkaron.¹³⁰ Emellett további, de távolabbi párhuzamai is ismeretesek, amelyek azonban a kivitelükben a mezőzomborihoz nem voltak mérhetőek.¹³¹ Ugyancsak párhuzam nélküli a karperec végére erősített veretráték formája és díszítése. Maga a veretrátéti eljárás sem volt gyakori az ismertté vált leletanyag tanúsága szerint, s a legtöbbször nem kerek, hanem csepp alakú vereteket erősítettek fel a karperecek végére,¹³² s egyedülállóan tekinthető a veret mintája is: egy központi lyuk/foglalat köré forgó alakzatba rendezett négy félpalmetta.¹³³

A mezőzombori 4. sír leletei között említést érdemel még a pödrott végű ezüst lemezkarperce,¹³⁴ valamint a felsőruhájának (kaftánjának) jól megfigyelt és rekonstruált, de nehezen értelmezhető veretgazdagsága: (14. kép) a deréktájánál lejjebb, középen elől és hátul zárt vonalban felvarrt (?) hét-hét virág alakú ezüst ruhadisz, a „szoknyarész” jobb szélén ugyancsak egy vonalban lelt hat, a közepén talált négy, hátul közepén pedig további két kisebb ezüst kerek veret, valamint a középső négy példány mentén fekvő két nagyobb ezüst kerek veret rendeltetése bizonytalan maradt. Az ásató a 14 virág alakú példányt övdísznek, a többi részben a felsőruha (kaftán) elülső és hátoldala díszítésének, a középső négy és a két nagyobb példányt pedig az övrl lecsüngő egy-egy szalag ékítményének tekintette. Megay nem tudott a bronzláncocská rendeltetéséről nyilatkozni, s ez a mezőzombori példányt illetően egy nagyobb anyaggyűjtésben való szereplése ellenére sem változott.¹³⁵ Végeze-

¹²⁹ „A folyamatos hullámzó inda az ókori, késő ókori és a középkori művészetek egyik rendkívül kedvelt ornamentális formájává vált. ... Meglepő viszont, hogy a Kárpát-medencei leletanyagban milyen ritkán találkozunk alkalmazásával.”: Bollók 2015, 263. Nagy, s nem csupán a karperecekre kiterjedő adatgyűjtése: uo. 263–266. A legújabbban, 2011-ben előkerült párhuzam a bugyi (Pe)-felsőványi 2. sírban talált tarsolylemez mintázatában látható: Füredi 2012, 228, 228: 77. jegyzet, 222–223: 12–13. kép.

¹³⁰ Nevizánsky 2006, 289, 310: Tab. VIII. 5a–5b; vö. Horváth 2008, 51: N° 11, 58, 60; Bollók 2015, 265–266.

¹³¹ Kecskemét (BK)-Lakihegy B. sír: felnőtt nő temetkezésében hullámvonalasan futó indába szerkesztett csavart oldallevelű félpalmettákkal díszített bronz karperecpár: Szabó 1955, 124, 124: 21. ábra; korábban rézlemezből kezdetlegesen kivágott karperecpárként említette, „amelyen a honfoglalás kori díszítő művészet legegyszerűbb formájában jelenik meg”: Szabó 1938, 36, 35: 127–128. kép; Piliny (Nó)-Sirmányhegy LVI. sír: fiatal lány feltehetőleg magyar denáros temetkezésében hegyesedő végű bronz huzalkarperec és egy „14 mm széles, nyitott pánt karperec, rossz ezüsből, tekeres módjára behajtott nyílt végekkel. Több helyen széttört. A pántot igen izléses és változatos indadíszítés futja körül. Egyik külső részén a halotti ruhatakaró vászon lenyomata látszik.”: Nyáry 1902, 233, 234: á. 2. Ezen a karperecen az inda annyira sematikus rajzolatú, hogy a folyamatos vonalvezetése egyértelműen meg sem állapítható: Bollók 2015, 264; Zsitvabesenyő (Bars m; Bešeňov, okr. Nové Zámky, Nitriansky kraj, Szlk)-Sírdűlő 126. sír: gyermek temetkezésében palmettadiszos bronz lemezkarperce töredékei: Nevizánsky 1979, 385, 399: Tab. VIII; Ismeretlen lelőhely Kecskemét környékéről: kiszélesedő kerekedő végű ezüst pántkarperec, amelynek a „vésett díszítése és részben készítésének módja a honfoglaló magyarság tarsolylemezein lévő díszítő művészet egyszerű megjelenése”: Szabó 1938, 36, 34: 126. kép. Ezt a példányt László Gyula bronz karperecnek nevezte, és az indás félpalmettákból álló mintát végtelen mintává ki is szerkesztette: „A rajz mintáit továbbbűfűztem s így előtűnik áll az a végtelen mintaháló, amelynek egy részét úgy vágta ki a művész, hogy az csonkaságában is tökéletesen önálló felületdísz lett, sőt egy újabb elemet sejtet: a szalagban futó indát.”: László 1943a, 22, 23: 1. kép. László e módszerének helyességét, amint arról fentebb már szó esett, Bollók Ádám kétségbe vonta. A díszített karperecekről általában: Bollók 2015, 153.

¹³² Gyűjtést végzett: Dienes 1972, 84: N° 51; Kovács 1991/92, 55: 71. jegyzet. Horváth Ciprián megjegyezte, hogy a mezőzombori „veretrátétes karperecnek pontos párhuzama – tudomásom szerint – jelenleg nem ismert. A Kárpát-medencei veretrátétes karpereceken általában nem rozetta, hanem főként csepp alakú – nem ritkán kő- vagy üvegbetéttel tartalmazó – rátét található, egyszerűbb változataiknál azok stilizált megjelenítése. Ezek pontosabb keletzése jelenleg nem megoldott. Megfelelő párhuzamaikat a keleti területekről nem ismerem, így minden bizonnyal e tárgytípus esetében is Kárpát-medencei kialakulással kell számolni; csakúgy, mint a karpereccel egy sírból származó nagyobb kéttagú csüngős veretek esetében, melyeknek ugyancsak hiányoznak keleti párhuzamaik.”: Horváth 2008, 60. Kérésemre Horváth elküldte a szakdolgozatában szereplő 21 tételes leletlistát, amelyben 15 példányon csepp alakú a rátét, pl. a mezőzombori 2d. besorolású szőrvány-leleten (4. tábla). A mezőzombori 4. sírbéli karperecen kívül, más darabokon egy-egy ovális folt, ill. két-két szegecs őrzi a hajdani rátét nyomát: Kunszentmárton (JNSz)-Szentesi út: Hampel 1907, 122, 19. tábla 1; Bánkeszi (Nyitra m.; Bánov, okr. Nové Zámky, Nitriansky kraj, Szlk)-Bonca-dűlő 23. sír: Točík 1968, 14, 71: Taf. V. 8. Különleges technikájú a Hódmezővásárhely (Cso)-Kútvolgy-dűlőben feldúlt sírből előkerült karperecpár: „Teljesen egyforma nagyságúak, kerekátmetszetű vékony ezüstrótból készültek, s végeikre vékonylemezes ezüstcsöveket erősítettek. Az ezüstcsövekre dinnyemag-alakú ezüstlemezeket forrasztottak, amelyek felületét bevésített vonalakkal díszítették. Az elvékonyodó ezüstlemezvégek felől, a karperecre kis drótkarikát forrasztottak. Nem lehetetlen, hogy a karperecek végein gyöngy is volt, s ezek a kis, forrasztott ezüstkárikák arra szolgáltak, hogy a gyöngy elcsúszását megakadályozzák. A karperecek végeire forrasztott ezüstlemezekon állatábrázolások vehetők ki.”: Bálint 1937, 183–184; Heves (He)-Kapitányhegy: három sodrott aranyhuzalal övezett, fogazott szélű foglalatlan piros almandinköves, aranyfóliával bevont bronz karperec: Révész 2008, 194, 195: 151. kép. Horváth Ciprián szíveségét ezúton is megköszönöm, vö. Horváth 2003; Bollók 2015, 153.

¹³³ Bollók 2015, 240. A motívum további párhuzamaira lásd még: Bollók 2006.

¹³⁴ Ezeket Szőke Béla a 10. század első kétharmadából származtatta, és pedig inkább köznépi/falusi környezetből, de az előkelő és középréteg többek között csüngős vereteket is használó második csoportjából is: Szőke 1962, 24, 72–73; Kiss 1985, 257–264 (a katalógusban § jelzéssel), 327–328; Kovács 1989a, 171. Révész László a század középső harmadára való keletkezésüket javasolta; Révész 1996, 91–92.

¹³⁵ Vö. Horváth 2004a, 461: 9. jegyzet; 471: N° 28. A legújabbban a tiszadob-sós-széki 10. századi temetőmaradvány 5. sírjában nyugvó felnőtt nő koponyája mellett és alatt került elő több U alakban kétrét hajtott ezüstszelemből álló láncötredék, de a szerepük bizonytalan maradt: Jakab 2014, 279, 285–286, 119. tábla: 5/10, 16.

tül a kisebbekkel egyező két-két veret a helyzete alapján valóban a nő csizmájának díszje lehetett.¹³⁶

A szórványleletek között elsősorban az a nyitott ezüstlemez karperec érdemel említést, amelynek enyhén kikerekedő végeire egy-egy kerek, háromszirmú nyúlványos ezüst veretrátétet erősítettek, ezek közepén egykor kerek ékkő vagy üvegbetétült,¹³⁷ továbbá a kikerekedő végű ezüst lemez karperec, a két aranyozott ezüst női övveret,¹³⁸ végezetül az a kis kerek, aranyozott ezüstveret és hat domború fejű ezüstszegecs, amelyek alapján legalább egy mellékletgazdag női sír elpusztulásával is számolhatunk.

Amint arról a fentiekben szó esett, Révész László megkockáztatta azt a feltevést, hogy a 4. sírbéli díszes karperec és a bécsi szablya egyaránt esetleg egy Tokaj vidéki műhelyben készült, majd további érveket felvonnak mégis elállt ettől a lehetőségtől. „A mezőzombori lelet tüzetesebb vizsgálata azonban óvatosságra int bennünket – folytatta. – A Felső-Tisza-vidék X. század első felére keltezhető régészeti leleteit áttanulmányozva azt tapasztalhatjuk, hogy [itt] a női viselet nemesfém díszekben jóval szegényebb, mint az ország más részein (Bihar, Dél-Magyarország, Duna-Tisza köze, Kisalföld északi része). Különösen igaz ez a nagyméretű kaftánveretekre ..., melyek vidékünkön ritkaságszámba mennek, s a kevés kivétel egyike éppen a mezőzombori lelet. A jelek szerint a Bálvány-dombon örök nyugalomra helyezett előkelő asszony tehát nem e vidék szülőtte, hanem talán valamelyik rangos férfi feleségeként került ide az ország más részéről. Viselete határozottan idegen a felső-tiszai környezetben, ruházatának nemesfém ékítményei is másutt készülhettek. Éppen ezért nem dönthető el egyértelműen, hogy karperecéhez még szülőföldjén jutott-e, más ékszereivel együtt, vagy már új otthonában jutott a birtokába. Ily módon itteni előkerülése sem lehet döntő bizonyíték a bécsi szablya, e pompás fejedelmi méltóságjelvény felső-tiszai műhelyhez való kapcsolására. Van azonban még egy, elgondolkodásra késztető je-

lenség: A nagyasszony másik, kevésbé díszes karperece az ún. pödrött végű változatok közé sorolható. Erről az ékszertípusról a kutatás mai állása szerint azt mondhatjuk, hogy használata a X. század első harmadában nem mutatható ki, nagyobb számban csak a század közepén – második felében jelentkezik. Mivel Mezőzomboron több példány is előkerült,¹³⁹ valószínűnek tarthatjuk, hogy a Bálvány-dombra a X. század közepén – második felében temetkeztek a közelben lakó közösség tagjai. Noha a töredékes leletekből mélyreható következtetéseket nem vonhatunk le, nem tartom elképzelhetetlennek, hogy e csoport tagjai a korábbi kíséret helyébe telepített új népességhez tartoztak, az előkelő asszony pedig az új helyi vezetők egyikének felesége lehetett. Ennek eldöntéséhez azonban csak újabb, jól feltárt leletek segíthetnének hozzá bennünket.”¹⁴⁰

Révész László óvatosságával a lelőhelyet illetően messzemenően egyetértek, mert nem tartom megítélhetőnek a temető egykori nagyságát, bár sokszor tíz vagy néhány száz sír pusztulását mégis észre kellett volna venni, ezért a rendelkezésünkre álló adatok inkább egy rövid ideig használt szállási temetőt valószínűsítenek,¹⁴¹ bár meglepő módon a szállásiak jó részére jellemző katonai típusú leletek felbukkanása nélkül. Hogy voltak-e ilyen tárgyak, azt már soha meg nem tudhatjuk, de akár egy fegyverőves férfi elpusztított temetkezésére utalhat az egyetlen megmaradt szórvány bronz övveret (4. tábla 1a; 7. kép 1a),¹⁴² továbbá nemcsak a 4. sírbéli nő lehetett hozzá illő módon felszerelve, hanem a szórványleletek közül kiemelhetően, esetleg egy veretes női övvel és csizmával, valamint ékszerekkel elhantolt további nő is. Mindenesetre a Révész által is előkelő feleségnek tekintett nőhöz előkelő fegyveres és lovas férfit volna illendő „rutinból” sejtenuk, a kettőhöz meg kettőt, s ezzel közvetve a szállási temető feltevést erősíthetnénk meg ugyanúgy, mint ahogy az aranyozott ezüstdíszes ruházat párhuzamai alapján is. A feltárt temetkezések a 10. század első kétharmadából származhatnak, akár

¹³⁶ A kis veretek „övdísz” szerepű párhuzamait nem ismerem, a többi kerek verethez hasonló példányokat Csallány Dezső gyűjtött a veretdíszes női csizmák *in situ* megfigyelése alapján: vö. Csallány 1970. A mezőzombori példányok rendezett helyzete valószínűleg kizárja annak a lehetőségét, hogy a kis veretek eredetileg állatok széthordta csizmapitykék voltak.

¹³⁷ Korlátozott körű gyűjtésük: Kovács 1991/92, 55: 71. jegyzet. Megjegyzem, hogy a szóban forgó szórvány karperecet itt tévesen a 4. sírből származtattam. A veretek rekeszéből a betét vagy még a tulajdonos életében kihullott, s ezért nem került elő a sírből, vagy talán valamilyen szerves anyagból készült és megsemmisült: Horváth 2004, 162.

¹³⁸ A verettípusról általánosságban: Horváth 2004, 157–161, konkrét említése: uo. 164: 19. jegyzet. További elemzések: Bálint 1991, 139, 1: Taf. XLVII:2, 142; Abb. 40; Kürti 1996, 151; Révész 1996, 95–96; Gallina 2000, címlap; Lőrinczy–Türk 2011, 434; vö. Bollók 2015, 323–325, 93. kép. A mezőzombori veretek szinte pontos, két csüngős kaftánveret-tartóveret párhuzama a sárrétudvari (HB)-poroshalmi temető 9. sírjában került elő azzal a különbséggel, hogy a középső kerek dudoruk nem volt kivágott rekeszé alakítva: M. Nepper 2002, I: 399: 6, II: 367: 361. tábla 10–11. Megjegyzendő, hogy a mezőzombori női övveretekhez nagyon hasonló, kerek közepű áttöréses veretek díszítették a Tarpa (SzSzB)-Nagyhegyen 2012-ben feltárt lovas íjász férfi kaftánjának kétoldali szegélyét, közöttük a veretes öve alatt a hasáig érő fülesgombok sorozatával, vagyis egyelőre kivételes esetben ez a veretfajta sem a női viselet kizárólagos része volt: vö. Jakab 2012; Jakab 2014a.

¹³⁹ Valójában pödrött végű csak egy, a 4. sírban (3. tábla).

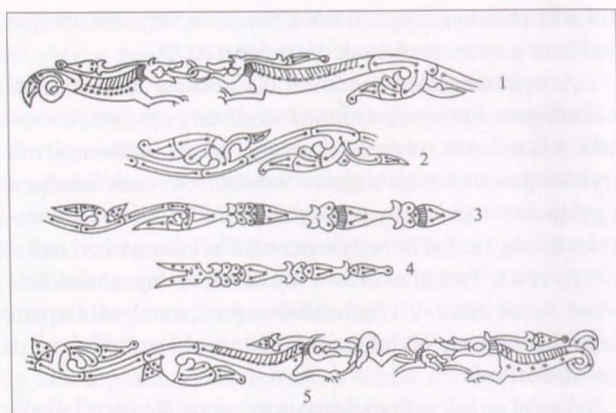
¹⁴⁰ Révész 1995, 39–40; vö. Révész 1994a, 61, 65, 61: a díszes karperec színes képe; az előkelő nő ingének és kaftánjának vereteiről: uo. 65, színes képek: 66: ábra.

¹⁴¹ Valószínű, hogy az 1–3. sír anyagának begyűjtése, illetve a 4–6. sír feltárása előtt is elpusztult néhány temetkezés, ugyanezt jelezték a Megey Géza ásatását követően Dienes István által megszerzett szórványleletek.

¹⁴² Amennyiben övveret volt, figyelmeztetett Bollók Ádám, s nem esetleg női lószerszámveret, vö. Mándok (SzSzB)-Tetenke: Révész 1996d.

csak a második harmadból is,¹⁴³ azonban e finomításnak nem látom keltezési bizonyítékát, mint ahogy annak sem, hogy az előkelő asszony díszreit kényszerítően más vidékről kellene származtatni, mert a tárgyak fentebb említett párhuzamait tartalmazó, nem túl nagy távolságban napvilágot látott előkelő női temetkezések – Buj-Gyeptelek 1. sír, Tiszabercel-Ráctemető 4. sír és Tiszaeszlár-Vörösmarty utca 3. sír – az itteni idegenséget megcáfolhatják. Végezetül mivel sem a díszes karperec, sem a bécsi szablya készítésének helye és ideje nem ismert, talán nincs is szükség e kiemelkedő szépségű, de nem hasonló fontosságú tárgyakat azonos – még egykori létezésében is csupán feltételezett – műhelyből származtatni, hiszen az sem lehetetlen, hogy ilyen hosszú és keskeny tárgyakon¹⁴⁴ magától adódó térkitöltő minta lehetett a hullámvonalban végigfutó, félpalmettás inda.¹⁴⁵ Ráadásul azonban a két kitöltő minta sem azonos. A karperecen – Megay felvetését alátámasztva – az ötlevelű palmetták főlevele félbe van vágva, csak a kihajló két oldallevél teljes, míg a szablyán az ugyancsak két oldalveles főlevél nincs elvágva, hanem váltakozóan hol jobbra, hol balra hajló csúcsos alakzattal zárul, miközben a főlevél kisebb változata az oldalveleivel ellentétes oldalon lefelé ágazóan hajlik ki belőle (16. kép). További különbség, hogy a karperec indás-palmettás mintázata középről tükrözött és a tárgy jellegéből következően a végein visszakanyarodóan zárt: középen az inda összefutó szárából kétfelé hajló egy-egy két oldalveles főlevélfél, valamint az inda középről hullámosan kétfelé futó szárából kihajló két oldalveles főlevélfelek egyaránt balról-jobbról egymás tükörképei. Ezzel szemben a szablya pengebetétjén a minta egyirányú, a

16. kép. A bécsi szablya pengéjének lemezbetéten futó díszítés az előoldalon (1–4) és részlete a hátoldalon (5) (Fettich 1973, 197: Abb. 41)

párhuzamként tekintett indás-palmettás rész csupán a keresztvastól távolabbi sárkány testének a folytatása, ami a továbbiakban egymást követő palmetták sorozatává egyszerűsödik.¹⁴⁶ Nem tudom megítélni, hogy a mintázatnak ez a kettős különbsége milyen mértékben és jelentőségben választja el a két díszített tárgyat, de a különbséget tovább erősíti, hogy a technikailag szokásos aranyozott ezüstlemez karpereccel a szablyának a honfoglaláskor leletei között alig mutatkozó, más műhelygyakorlat alapján felhasznált aranyozott vörösréz¹⁴⁷ anyagú pengebetétje áll szemben.

¹⁴³ Horváth Ciprián a poncolt háterű ornamentikával díszített tárgyak elemzését követő összefoglalásában úgy vélekedett, „hogy a X. század közepén még adatolható ilyen eljárással készített tárgy használata, arról azonban nincsenek információink, hogy ez a tárgy e dátum után mennyivel került földbe. Valószínű, hogy még a század második felében – sőt talán még annak vége felé – is áshattak még olyan sírt vagy sírokat, amelyekbe ilyen tárgy vagy tárgyak kerülhettek. Az eljárás alkalmazásának felső időhatárát tekintve adataink sajnos elégtelenek, mivel azonban a honfoglalás kori művészet hatása az Árpád-korra nem igazolható (Marosi, 1997, 162.) és a kutatás jelen állása szerint a X. század utolsó negyedétől, végétől átalakuló anyagi kultúra következtében a »tarsolylemez körbe« sorolható tárgyak készítése visszaesett (Mesterházy 1998, 155, 157; Fodor 2003, 337.), így valószínűleg ez tekinthető az eljárás alkalmazása záróakkordjának.”: Horváth 2008, 60.

¹⁴⁴ A karperec szélessége 1,3 cm, a bécsi szablya mindkét oldali betétlemezé a keresztvasnál 1,5, a fokélnél 1,2 cm: Fettich 1973, 135; Fodor 2000, 8.

¹⁴⁵ Mint a kijevei szablya pengéjének betétlemezén és egyszerűbben a tuvai szablya pengéjén, vö. Fodor 2000, 16–18, 15. és 19. kép.

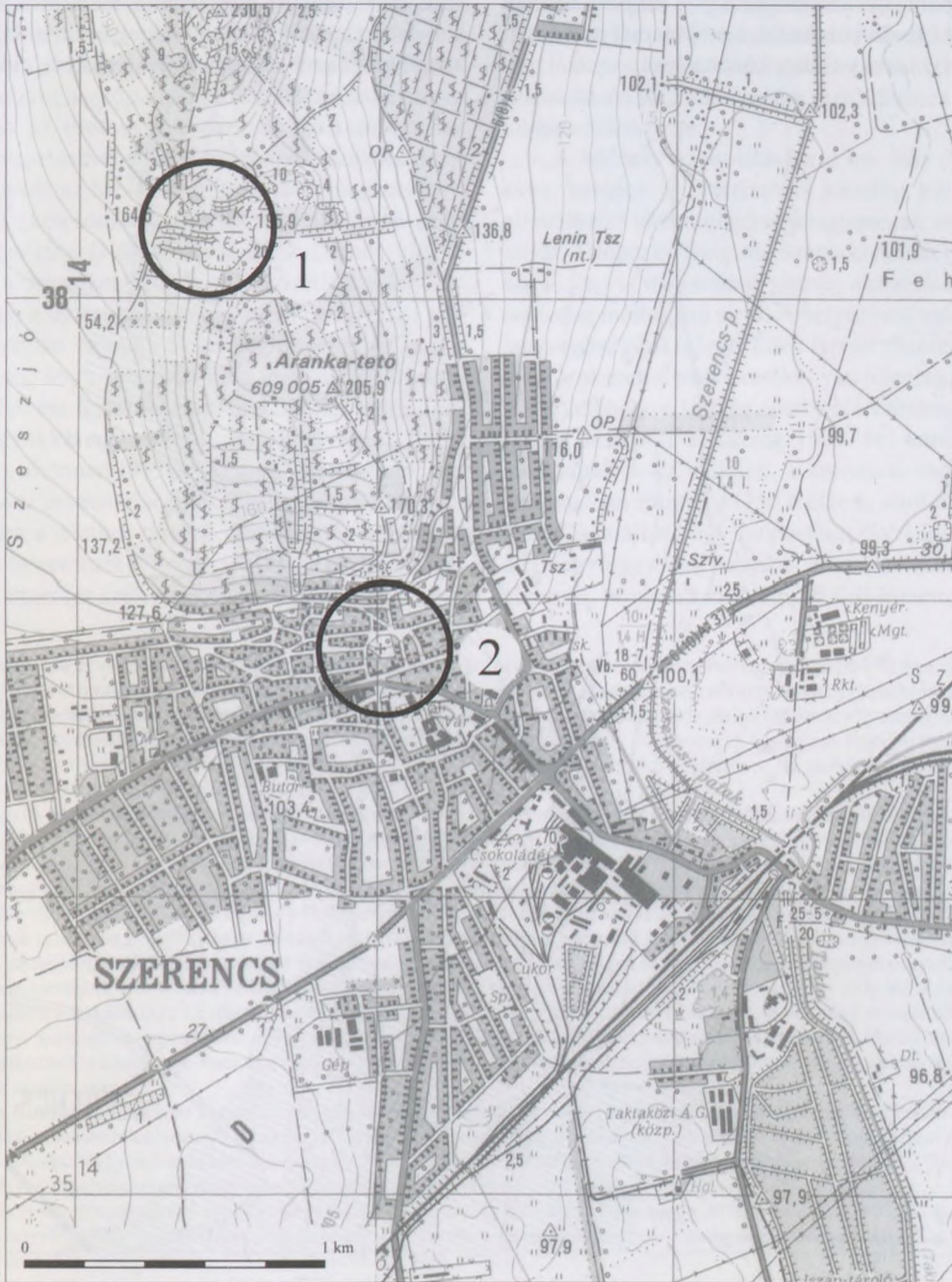
¹⁴⁶ Vö. Fettich 1973, 197: Abb. 41: 2; Fodor 2000, 3. kép: 2.

¹⁴⁷ A bécsi szablya betétje és a bezdédi tarsolylemez „egyazon fémművesség produktuma”: Fettich 1931, 68; a mintájának párhuzama okából említett kijevei szablya pengéjének betétje ugyancsak aranyozott vörösrézlemezéből készült: vö. Fodor 2000, 16–17, 16: 15. kép; míg a budapest-pestlőrinci szablyáé aranyozott bronzlemezéből; ezt mindössze 0,4, illetőleg 0,3 cm szélességűre szabták és díszítetlenül hagyták: Bálint 1980, 241, 246, 243–244: Abb. 2–3; Fodor 2000, 16.

II.2-4. SZERENCSS (17. kép 1-2)

A város területéről, illetőleg határából két-három 10-11. századi lelőhely, azaz leletanyag ismeretes: Szerencs-Kácsa-dűlő (II.2.), Szerencs-Lajos köz 2. (a református templom keleti oldalán – II.3.), Szerencs-közelebről ismeretlen lelőhelyű szórványleletek (II.4.).

17. kép. 1. Szerencs-Kácsa-dűlő, 2. Szerencs-Lajos-köz 2.
(az 1977-es kiadású M-34-139-A-d jelzetű 1:25 000-es méretarányú térképlap részlete)

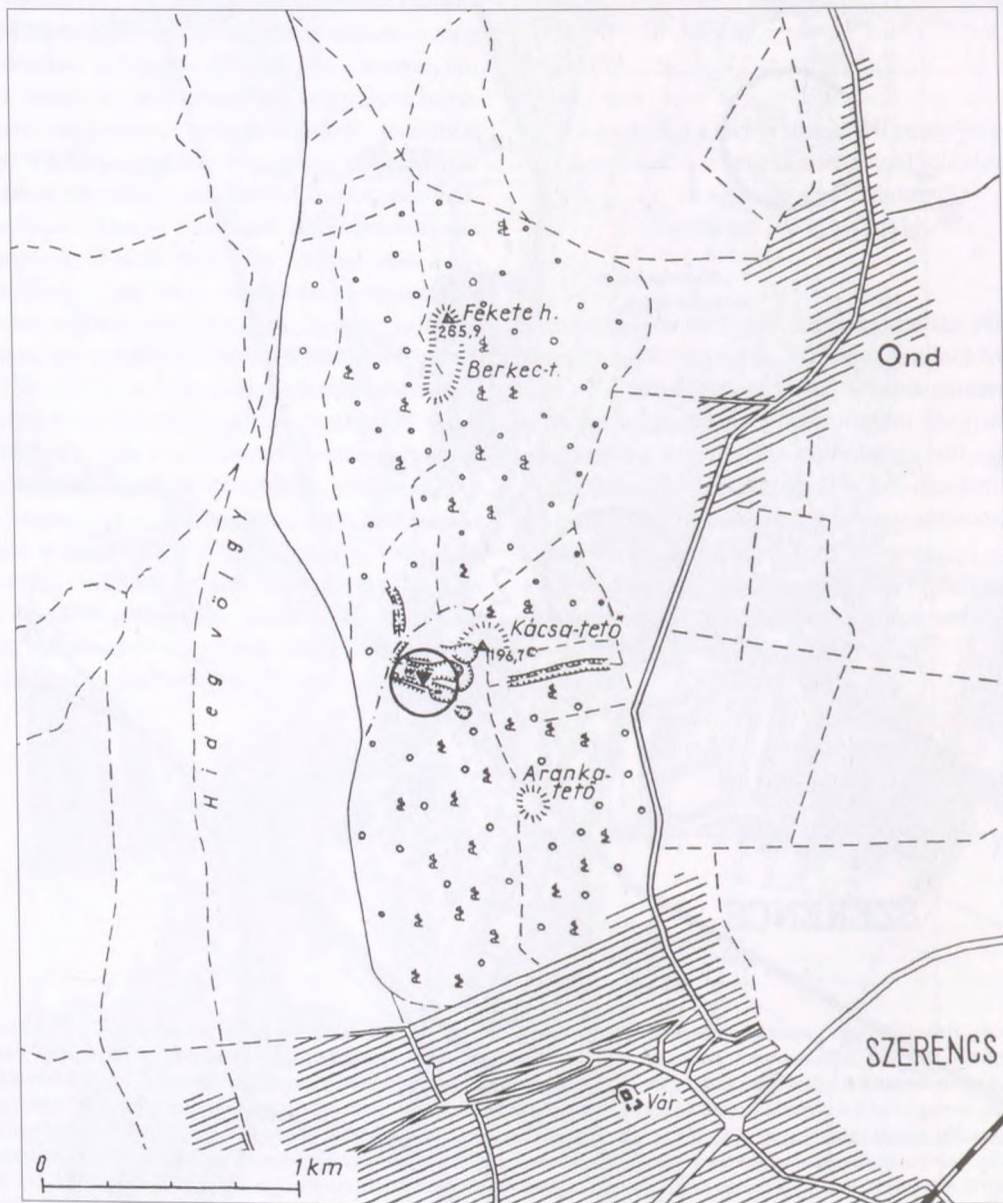

II.2. SZERENC-S-KÁCSA-DŰLŐ (17. kép 1.)

II.2.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Dienes István aprólékos utánajárásának köszönhető, hogy a Fettich Nándor által 1942-ben már bemutatott sírlelet előkerülési körülményei nem mentek feledésbe, és a lelőhely pontosan azonosítható.¹⁴⁸ A tárgyak későbbi sorsát Révész László kutatta fel, a megmaradt példányokat pedig Nevizánszky Gábor közölte újra.

1928-ban Vruchovszky József bányatulajdonos ki-szélesítette a kácsa-dűlőbeli kőbányájához vezető föld-utat. A munka során 10. századi temetőt bolygattak meg, amelynek legalább egy sírját a munkások feldúlták és a – feltételezhető leleteit – megsemmisítették. Ezután akadtak rá a szóban forgó lovas férfisirra, ebből szedte ki

18. kép. Szerencs-Kácsa-dűlő, a lelőhely helyszínvázlata (Dienes 1973, 205: 13. ábra)

¹⁴⁸ A lelőhely az 1977-ben kiadott M-34-139-A-d számú 1:25 000-es térképlapon a várostól északra pontosan azonosítható Dienes István helyszínvázlata (18. kép) alapján. Megjegyzendő, hogy a szerencsi lelőhelytérképet Ősi Sándor a II.2. lelőhelyet tartalmazó M-34-139-A-d számú lap és a hozzá délről csatlakozó, s a II.3. lelőhelyet tartalmazó M-34-139-C-b lap megfelelő részének egyeztetésével készítette.

II.2. SZERENCS-KÁCSA-DŰLŐ

a tulajdonos az emberi koponyát és az ismertté vált hiányos, 18 darabos övkészletet, a vastárgyakat pedig – egy nyílcsúcs kivételével? – otthagya.¹⁴⁹ Évekkel később Vruchovszky mindezt átadta orvosának, a jeles gyűjtő dr. Petrikovics Lászlónak, aki a vereteket felkasírozta és szobája falán őrizte. Fettich Nándor valamiképpen tudomást szerzett róluk, ezért 1938 táján elkérte és az MNM-be vitte őket másolatkészítés céljából. Ismeretlen okból Fettich nem adta vissza a tárgyakat Petrikovitsnak, az orvos gyűjteményében lévő koponya pedig elkallódott, amikor a gyűjtő ideiglenesen Drezdába menekült. Később, az 1960-as években, midőn a szerencsiek Petrikovits vezetésével a helyi múzeum felállítását szervezték, az orvos az MNM-ben igyekezett megkeresni a Fettich által „kölcsonzott” tárgyakat, s 1967-ben ezért került kapcsolatba Dienes Istvánnal.¹⁵⁰ Dienes kiderítette, hogy a vereteket Fettich, s őt követően a későbbi szakirodalom a nyíregyházi múzeum állományából említette,¹⁵¹ azonban Németh Péter segítségével az is bebizonyosodott, hogy soha oda nem kerültek.¹⁵² További sorsuknak Révész László járt utána: „Fettich valószínűleg más tárgyakkal együtt a sátorlajújhelyi múzeumba küldte [őket], ahonnan 1943-ban a borsi kastélyba, onnan pedig a kassai múzeumba jutottak. Kassán nem akadunk nyomára a lelethez tartozó csatnak, négy széles és két keskeny övveretnek,¹⁵³ vagyis Révész összesen már csupán egy áttörésszerű széles, valamint tíz keskeny veretet

talált, illetve említett; ezeket rajzban Nevizánszky Gábor közölte.¹⁵⁴

Még az 1928-at követő valamelyik évben, miután Vruchovszky átadta Petrikovitsnak a megőrzött leleteket, a doktor kiment a lelőhelyre, „de a felleléstől ekkor már hosszabb idő telt el, semmi olyan nyomot nem talált, ami miatt érdemes lett volna az ásatást megkísérelni”.¹⁵⁵ Dienes azonban mégis egy újabb helyszínelésre sarkallta, amelyre az 1967-ben történt levélváltásukat,¹⁵⁶ majd egy budapesti személyes találkozásukat követően, 1972. május 24-én sort is kerítettek. Erről Dienes a következőképpen számolt be:

„A lelőhely azonosítására a ma már [1972-ben] 71 éves, beteges dr. Petrikovits Lászlón kívül¹⁵⁷ a régen elhalálozott bányatulajdonos ugyancsak éltes nevelt leányát, Trináczy Bálintné Széplaki Annát (Szerencs, Jókai u. 26.) is magammal vittem, aki szintén emlékezett a gazdag mellékletű sírra. A helyszínen való eligazodásban segítségünkre volt Édes István (Szerencs, Hunyadi u. 27.), akinek a bánya mellett van jelenleg a földje.

A lelőhely a község tömbjétől északra esik, az ún. Kácsa dűlőbe (l. a község 1909. évi kataszteri birtokvázlatának 8. sz. dűlőjét), a szerencsi vártól ÉÉNY-ra, légvonalban mintegy 1750 méterre, ahol több riolit-tufa bánya is található egy csoportban (18. kép). A lelőhelyre a Hidegvölgy és az Aranka-, illetve a Kácsa-tető között elvezető, Monokra vivő úton¹⁵⁸ kell kimenni, majd erről

¹⁴⁹ „Vruchovszky József ebből szedte ki »rozsdás vasak és csontok« közül a mutatós övveretsort. Petrikovits László a bányatulajdonostól, mint betegétől, csak évek múltán kapta meg a leleteket, de találásuk körülményeiről ekkor már nem sokat tudott meg. Vruchovszky mindenesetre lókoponyáról is említést tett, sőt »madárcsontokról« is, tehát lovassír volt, s talán valamiféle ételmelléklet is volt mellette. A vastárgyakat és a csontokat azonban nem tették félre, egyedül a férfi koponyáját emelték ki, amit Vruchovszky ugyancsak Petrikovitsnak ajándékozott. Petrikovits ... az övveretsort felkasírozta, szobája falán őrizte, ezt kérte el tőle Fettich ottjártában. Az emberi koponya a háború végén, amikor Petrikovits otthonát átmenetileg elhagyta, elkallódott.”: Dienes 1973, 213.

¹⁵⁰ Dr. Petrikovits László keltezetlen levele Dienes Istvánnak, aki azt a ráírt megjegyzése szerint 1967 júniusában kapta meg: „Kedves Uram. Elnézést kérek, hogy csak most tudok írni, de a jövődöbéli „múzeum” miatt igen sok elfoglaltságom volt, amellet rendelek is még + szívbeteg vagyok. Az eltűnt leletről a következőt: (Szerettem volna helyszínrajzot is mellékelni de akit megkértem rá, hogy a bánya jelenlegi állapotát térképezze, azóta nem jelentkezett.) 1928-ban a bányához vezető utat szélesítették s a bányához vezető utoldal feltáráskor nem mélyen előbb egy sírt találtak (ennek anyaga teljesen eltűnt akkor), a második sírra már felfigyelt az akkori tulajdonos Vruchovszky József és a rozsdás vasak és csontok közül kiszedte a később nekem ajándékozott díszes boglárkákát és szíjvégeket. Én sajnos ezt tőle évek mulva kaptam meg, így a körülményekről nem sokat tudtam meg. Lókoponyáról, madárcsontokról tett említést de ezekből semmit sem tettek el s a helyszínen sem volt sem cserépnék sem semmiféle csontnak sem nyoma, mikor kimentem. Ásatást nem kíséreltem meg. – 1938 körül Fettich nálam járt s a falon meglátta a felkasírozott keretben elhelyezett anyagot; elkérte, hogy arról gipszmásolatot csináljon s majd visszaküldi. – Ám ezt soha nem kaptam vissza, azonban gondoltam, jó helye van a Nemzeti Múzeumban nem is reklamáltam...! Maradtam tisztelettel híve Dr Petrikovits” Dienes tájékoztató válaszelevele nem maradt fenn, de Petrikovits ugyancsak keltezetlen, júliusi postai pecsételésű képeslapja Dienes MNM-beli címére, igen:

„Szerencs, Rákóczi u. 9. Mélyen Tisztelt Uram. Nagyon szépen köszönöm sorait. A lelet sem a nemzeti M.ban hová Fettich állítólag bevitte, sem a nyházi múzeumban nincsen. – az egész dolog most derült ki., hogy itt csinálom a muzeumot és másolatot kértem róla s az anyagot sehol sem találják. Nagyon fontos volna, ha sürgősen kapnék egy fényképet a lelet ábrázolásához, hogy azt meg 12.-ig [?] a vitrinbe helyezzük. Tervrajz [helyszínrajz?] megy a jövő hónapban. Dr. Petrikovits.”

A levelet és levelezőlapot Dienes egy kísérőlevellel 1970. február 5-én az adattárba helyezte: MNM Adattára I.34/1970, lt. sz: 9103.

¹⁵¹ Az őrzési helyről: „*Silberne Gürtelbeschlaggarnitur von Szerencs. Komitatzmuseum in Nyíregyháza*”: Fettich 1942, Taf. 22: képaláírása; továbbá: Fehér–Éry–Kralovánszky 1962, 75: N° 1038; K. Végh 1970, 88.

¹⁵² Dienes István beszámolója nyomán: Dienes 1973, 213.

¹⁵³ Révész 1996f.

¹⁵⁴ Nevizánszky 2013, 114, 113: Obr. 4: 1–11.

¹⁵⁵ Dienes 1973, 213.

¹⁵⁶ A levélváltás anyaga elveszett, vö. MNM Adattára I. 34./1970.

¹⁵⁷ 1972. szeptember 22-én elhunyt: Fazekasné 2011.

¹⁵⁸ Dienes István a városból kivezető gyalogúthoz vonatkoztatta a lelőhely meghatározását, ahonnan a bányához vezető bekötőt nyílott.

II.2. SZERENCs-KÁCSA-DÜLŐ

az Aranka-tetőt elhagyva ÉK-felé letérni, azon az úton haladva, amely a K-re eső Kácsa-dülő, illetve az attól NY-ra levő Piroska-dülő közötti határt képezi. Rögtön a legelső, a legdélebbi bányába vezető bekötőút mentén van a lelőhely. Petrikovits doktor emlékezete szerint e K-re vivő út É-i oldalán, a bányatorkolattól már nem túl messze (20-25 méterre) volt a kérdéses rangos lovasír.

Úgy tűnt a helyszíni szemlén részt vevőknek, hogy a bányába vezető út ma már nem egészen olyan, mint régen, alakítottak azóta is rajta. Az út két oldalán nem eredeti a talajszint, mert a bevágott útból kikerülő földet kétoldalra púpozták föl. A bányát egyébként a tulajdonostól a szerencsi Tanács vette át, ma a TSz tulajdona, de nem üzemeltetik.¹⁵⁹

II.2.2. AZ 1928-BAN TALÁLT SÍR LELETEI

Az 1928-ban feltárt lovas férfisírban napvilágot látott emberi koponya és csontváz, a részleges lovas temetkezés csontmaradványai, valamint az említett „márcsontok” és a felismeretlen vastárgyak elvesztek, egyetlen nyílcsúcs tuskéje kivételével.¹⁶⁰ Feltehetőleg az aranyozott ezüst övveretkészletnek sem maradt meg minden darabja,¹⁶¹ mindenesetre Fettich Nándor még egy csatlemezes csatot, 12 nyulánk szív alakú, kerek áttöréses és egy széles pajzs formájú, téglalap alakú áttöréses, valamint négy ugyancsak széles pajzs alakú, de áttörés nélküli veretet vett át (19. kép).¹⁶² Révész László rekonstrukciója szerint a zempléni és szabolcsi leletekkel is tevékenykedő Fettich¹⁶³ a tárgyakat a sátoraljaújhelyi Zemplénvármegyei Múzeumnak adhatta át, ahonnan a gyűjteményt 1941-ben a vármegyei pénzzel felújított és korszerűen átalakított borsi (Zemplén m.; Borša, okr. Trebišov, Košický kraj, Szlk) Rákóczi-várkastélyba szállították át.¹⁶⁴ Ezt 1944-ben a szovjet csapatok bevonulását követően a szóbeszéd szerint kirabolták, s csupán a maradékot sikerült a kassai múzeumba menteni. Nem véletlen, hogy a szerencsi leletekből Révész Kassán már csak 11 áttöréses: 1 széles és 10 szív alakú veretet talált.¹⁶⁵ Véglegesen ezt az állapotot rögzítette Nevizánszky Gábor is egy tanulmányában (6. tábla).¹⁶⁶

Melléletek:

A sírleletből megmentett és a Petrikovits-gyűjteménybe jutott tárgyakat Fettich Nándor, majd Dienes István ismertette, ezek egy nyílcsúcs tuské kivételével a fegyverőv aranyozott ezüstveretei voltak:

1. Öntött aranyozott ezüst, csuklós övcsat ellipszis alakú csatkerettel és pajzs alakú csatlemezzel, a találkozó szélükön két-két karikával a tuskét tartó, illetve a csatkeret mozgékonyosságát biztosító összekötő tengely számára. A csatlemez előoldalát két, egymással szimmetrikusan futó inda osztja négy mezőre. Az indák a csatlemez csatkarika felőli sarkaiból indulnak, s a csatlemez ívelődő oldala felőli harmadban érik el a körbefutó peremet. A csatkarika felőli széles díszítőmezőben lévő díszítést az oxidáció elfedi, vele szemben, az ívelődő vég felőli széles díszítőmezőben egy hosszú száron ülő háromlevelű palmetta látható. A két oldalsó, hosszanti díszítőmezőben egy-egy sematizált, erősen elmosódó körvonalú félpalmetta van. A minta lemélyedő háttere aranyozott volt; a fényképről mért adatai: h: kb. 4,5, a csatkeret sz: kb. 2,7, a csattest sz: kb. 1,9 cm. A csat a fent említett bonnyodalmak közben elveszett (19. kép 1).¹⁶⁷
- 2–5. Négy öntött aranyozott ezüst, széles, ovális/pajzs alakú övveret. A veretek széle domborúan keretelt,

¹⁵⁹ Dienes 1973, 213–214.

¹⁶⁰ Fettich 1942, Taf. 22: 19.

¹⁶¹ Dienes István a budapest-farkasréti férfisír 11 szélesebb és 17 keskenyebb beszolgáltatott verete kapcsán megállapította, hogy e 28 példány „csak töredéke az övveretsornak, hiszen az ilyen jellegű övek teljes készlete negyvennél is több veretből áll (pl. Tiszaeszlár-Bashalom II. temető 7. sír és Szeged-Jánosszállás 5. sír 21:20, Nagykőrös 23:23)”: Dienes 1973, 192; vö. Dienes 1959, 149, 151, 154; Dienes 1960, 180. Tehát nem kötelező érvénnyel, de a kácsa-dülői övkészletből is jó néhány darab elveszhetett, legalábbis az egynél bizonyára több széles pajzs alakú áttöréses veret és a nagyszíjvég is; vö. Révész 1996a, 48.

¹⁶² Fettich 1942, Taf. 22; s ezzel azonosan: Dienes 1973, 207: 14. ábra.

¹⁶³ Vö. a kenézli-fazekaszugi 2. temető feltárása és közlése, továbbá a bezdédi, eperjeskei, karos-eperjesszögi 1. temetőbeli, tarcal-vinnai-dülői leletek közlése, illetve revíziója stb. in: Fettich 1931; Fettich 1937.

¹⁶⁴ Sátoraljaújhelyen 1926-ban már működésnek indult a „Múzeum-Egyesület”, s 1928-ban Dókus Gyula (1849–1928) ny. alispán végrendeletében a megye Törvényhatósági Bizottságának adományozta az élete folyamán gyűjtött régészeti és egyéb anyagát. Maga a múzeum a Dókus-kastélyban nyert elhelyezést, de már 1930-ban átköltöztették a megyeházához épített új épületszárnyba. „1938 őszén a Felvidék újra Magyarországhoz kerülésével a Sátoraljaújhely melletti Borsi községben kínálkozik újabb lehetőség az egyre bővülő vármegyei múzeumi anyag elhelyezésére”, de miután a II. világháborút követő békeszerződés visszaállította az 1938. évi határokat, Borsi Csehszlovákiához került, nem merülhetett fel az állomány Sátoraljaújhelyre való visszaszállításának lehetősége. „A kassai múzeum ezután évekig múzeumi raktárnak használja a borsi épületet, s az itteni anyagok lassanként az irányítása alá tartozó múzeumokhoz kerülnek.”: Fehér 1986–1987, 438–444. A borsi Rákóczi-kastély körüli eseményekről a két világháború között: Komporday 2005.

¹⁶⁵ Révész 1996f, az áttöréses veret: uo. 174, 1. kép.

¹⁶⁶ Nevizánszky 2013, 114, 113: Obr. 4: 1–11.

¹⁶⁷ „Die Einteilung des Körpers der Riemenschlinge auf Taf. 22, 1 [Szerencs] folgt dem Prinzip der schachbrettartigen Anordnung. Die Durchführung ist aber eine schwache Arbeit.”: Fettich 1942, 16, Abb. 22: 1; Dienes 1973, 198, 207: 14. ábra 1.

19. kép. Szerencs-Kácsa-dűlő, az 1938 táján lefényképezett leletek (Fettich 1942, Taf. 22)

kétoldalt ívelten csúcsba futó, az alsó szélén egyenes, utóbbi közepén kerek vagy csúcsos dudorral, s a domború keretelés felfelé kanyarodó spirális végződésével. A központi dudorból hosszú szárú, erősen sematizált háromlevelű szétterülő palmetta látható: a palmetta volutakelyhét egy-egy, a hosszú indaszár kettéágazásával létrejött, erősen visszahajló végű inda, legyezőjét pedig egy kis kerek levélke alkotja. A központi díszítőmezőt három összekapcsolt palmetta tölti ki. A középső palmetta volutakelyhét két, oldalról érkező, erősen visszahajló végű inda képezi; az így kialakított kehelybe egy kör alakú csap került, a legyezőt pedig három hosszúkás levél alkotja. A két oldalsó palmetta volutakelyhe egy-egy indáról elágazva alakul ki a szétágazó indavégek erős visszakanyarodása révén, a csap kevésbé jól kivethető, a legyezőt pedig négy-négy levélke alkotja.¹⁶⁸ A mintázat mély háttere aranyozott. Valószínűleg három együtt öntött szegeccsel erősítették fel a szíj-

ra, a méretei pedig az alábbi, áttöréssel verettek azonosak, azaz sz: 2,4, m: 1,8 cm. A fent említett bonyodalmaik közben mindegyik példány elveszett (19. kép 15–18).¹⁶⁹

6. Egy öntött aranyozott ezüst, széles, ovális/pajzs alakú, áttört övveret, amely teljesen az előző típus nyomán készült. Csupán az alsó széle felett van egy lekerekített végű téglalap alakú áttörés, amely az első kettéágazó, spirálisan visszakanyarodó inda egyenes szárát is átvette, így az áttörés felett csak a sematizált háromlevelű palmetta maradt meg a központi díszítőmező motívumai alatt.¹⁷⁰ A minta lemélyedő háttere aranyozott. Valószínűleg három együtt öntött szegeccsel erősítették fel a szíjra, sz: 2,4, m: 1,8, v: 0,26 cm, s: 2,435 g.¹⁷¹ Petrikovits Lászlóhoz eredetileg is egy példány került, Fettich Nándor is csak ezt fényképezte le, s ezt találta meg Révész László és Nevizánszky Gábor is. Kassa, Kelet-szlovákiai Múzeum, lt. sz: A.914.16 (6. tábla 11; 19. kép 14).¹⁷²

¹⁶⁸ Bollók Ádám leírása, vö. Bollók 2015, 250.

¹⁶⁹ Fettich 1942, Abb. 22: 16–18; Dienes 1973, 207: 14. ábra 15–18.

¹⁷⁰ Bollók Ádám leírása.

¹⁷¹ Nevizánszky 2013, 114, 113: Obr. 4: 8.

¹⁷² Fettich 1942, Abb. 22: 14; Dienes 1973, 207: 14. á. 14; Révész 1996f, 1. kép.

II.2. SZERENC-S-KÁCSA-DŰLŐ

7–18. 12 öntött aranyozott ezüst, szív alakú, áttört övveret. A veretek felül kétoldalt csúcsba futó széle domborúan keretelt, ami a behúzásánál mindkét oldalon felfelé visszakanyarodó indában végződik, míg az alsó szélének nagyjából érintkező két fele ugyancsak keretelt szélű kerek áttörést képez. Az áttörés felett a központi díszítőmező hosszú száron ülő háromlevelű palmettája van. A legrészletgazdagabb öntvényeken látható, hogy e palmetta leveleinek alsó részét egykor egy-egy kis mélyedés tagolta. A hosszú szár az áttörés felett egy-egy spirálisan visszakanyarodó indaszár által alkotott volutapár közé illeszkedik. Ezek az indák a veret jobb és bal alsó harmada felé futnak tovább, ahol egy-egy ötlevelű palmettában végződnek. Az utóbbi motívumok a széles verete-

ken még jól felismerhető összekapcsolt palmetták változata: az eredeti motívum levelei azonban összeolvadtak, az egykori visszahajló indák által alkotott volutakehelyre is csak az alsó levelek közepén néhol még látható lyukacsok emlékeztetnek.¹⁷³ A minta lemélyedő háttere aranyozott. Méretei: m: 1,8, sz: 2,0–2,1, v: 0,18–0,24 cm, s: 1,438–1,913 g.¹⁷⁴ Fettich Nándor még 12 példányt fényképeztetett, de Révész László és Nevizánszky Gábor a fentebb vázolt bonyodalmakat követően már csupán tízet talált meg.

Kassa, Kelet-szlovákiai Múzeum, It. sz: A.914.23 (6. tábla 1–10; 19. kép 2–13).¹⁷⁵

19. Valószínűleg egy nyílcsúcs tuskéje.

Elveszett (19. kép 19).¹⁷⁶

II.2.3. ÉRTÉKELÉS

A honfoglaló magyarok hagyatékának művészeti tárgyait elemző Fettich Nándor az általa elkülönített első művészethordozó csoportba a leginkább növényi ornamentikával díszített arany-, ezüst- és rézlemez tárgyakat sorolta.¹⁷⁷ A második csoportba a fegyverövek és lószerszámok csaknem mindig öntéssel készült veretei kerültek. Fettich megállapította, hogy az öveket rendszerint csat, nagyszíjvég, valamint keskeny szív alakú és széles pajzs formájú veretek díszítették, ezért újdonságként utalt a szerencsi övkészletre, amelyben az említett kétféle veret mellett egy harmadik, az áttöréssel ellátott széles, pajzs alakú példány is előfordult.¹⁷⁸ Dienes István a budapest-farkasréti sír övvereteinek¹⁷⁹ kapcsán gyűjtött párhuzamai között a szerencsi övdíszek is helyet kaptak, mert a gyűjtés alapja a veretek szokatlan „mintakincse: az »indás-virágos« díszítőstílus [volt, amelyben] az általános palmettás minták helyett e veretek felületét széthajló indák töltik ki, végükön

kerek szirmú virágkelyhet hordozva”.¹⁸⁰ A szerencsi veretekről írva Dienes megállapította, hogy „a díszítmény fő mintaeleme: a hajló inda végéből kibomló virágkehely e vereteken tökéletesen azonos, de a mintaszövs eltérő, s a szélesebb vereteken három, a keskenyebeken csak két virágkehely kapott helyet. A két veretfajta közül a nyulánkabbak mutatnak több egyezést a farkasrétiékkal, a veret alakja, az áttörés módja csaknem egyezik. A zömökebb veretek a farkasrétiékkal ellentétben nincsenek mind áttörve, s az áttört példány nyílását nem illesztették oly harmonikusan az összképbe, mint a mi [farkasréti] veretsorunkon. Az együttes csatja teljesen eltérő.”¹⁸¹ A budapest-farkasréti és szerencs-kácsa-dűlői veretekhez további párhuzamként Dienes egy szeredi övveretkészletet talált,¹⁸² de megjegyezte, hogy a közelebbi keltezésükben a három lelet nem nyújt egymásnak segítséget, s jóllehet oroszországi és ukránjai 9. századi (?) hasonlóságokat is felsorolt,¹⁸³ végezetül

¹⁷³ Bollók Ádám leírása, vö. Bollók 2015, 250.

¹⁷⁴ Nevizánsky 2013, 114, 113; Obr. 4: 1–7, 9–11.

¹⁷⁵ Fettich 1942, Abb. 22: 2–13; Dienes 1973, 207: 14. á. 2–13.

¹⁷⁶ Fettich 1942, Abb. 22: 19; Dienes 1973, 213, 207: 14. á. 19.

¹⁷⁷ Fettich 1942, 11–14.

¹⁷⁸ „Ein neuer Fund aus Szerencs (Taf. 22) hat sogar drei Varianten aufzuweisen: breite geschlossene (15–18), ähnliche durchbrochene (14) und kleinere mit kreisförmigem Einschnitt (2–13). Bei allen fand dasselbe Kunstmotiv, bei den kleineren natürlich stark vereinfacht.”: Fettich 1942, 15.

¹⁷⁹ Az 1909-ben megvásárolt hiányos sírlelettel 28 áttöréssel (11 szélesebb, pajzs alakú, 17 nyulánk, szív alakú) veret, valamint a töredékes nagyszíjvég került az MNM-be: Dienes 1973, 177, 185, 184: 2. ábra.

¹⁸⁰ Dienes 1973, 192.

¹⁸¹ Dienes 1973, 198.

¹⁸² Szered (Pozsony m.; Sered', okr. Galanta, Trnavský kraj, Szlk)-Mácséd (Poloha Mačianske vršky), I. temető 1/57. sír: szablyás, íjász férfi temetkezése veretes nyereggel, ezüsttausiroszású kengyellel. A feldúlt sírból kilenc széles pajzs alakú és 15 nyulánk szív alakú veret is megmaradt, mindegyikük áttöréssel és a farkasrétiével azonosnak tekintett mintázattal: Dienes 1973, 196–198, 197: 9. ábra, 199: 10. ábra; Točík 1968, 49, Taf. XL: 1–14, XLI: 1–24.

¹⁸³ „Már Fettichnek feltűnt..., hogy a szovjetföldi anyagban a szerencsi leletegyüttesnek jellegzetes rokon darabjai találhatók. Ilyenként mutatja be a kazányi területről származó tankejevkaí övveretsort [Fettich 1942, 43, Taf. 50], amelynek mintázatát magunk a naszvadi szíjvéghez érezzük közelebb állónak. Fettich e munkájából ismerünk azonban olyan vereteket is, amelyeknek felületét hármas köröcskékből szétfutó indák bontják fel és kis virágkelyhek töltik ki. Ilyenek a permi területről származó redikori kincslelet övveretei, valamint ezeknek Etelköz területén, a Kiev környéki Jelisavetgrad körzetében fellelt hasonmái. [Uo. 41, Taf. 46: 6–7, 47: 11–13; Dienes 1973, 199, 194–195: 7–8. á.]”: Dienes 1973, 198–199.

megállapította, hogy „azt kell feltételeznünk, hogy az erősen kopott, láthatóan hosszú időn át hordott [budapest-farkasréti] öv tulajdonosa honfoglalóink első nemzedékéhez tartozott, akárcsak a szeredi hasonmás öv viselője...”.¹⁸⁴ Ezzel a megállapításával egyetértett Mesterházy Károly is, aki – többek között – a szerencsi és más „virágbimbós” veretek alapján képzelte el a honfoglaló magyar emléktárgy 9. századi visszakövétését: „Jelenleg nem tudjuk pontosan körülhatárolni a tarsolylemezek műhelyében készült tárgyak díszítő motívumait. Azt viszont látnunk kell, hogy a tarsolylemezek motívumkincse túl későn jelent meg a honfoglaló magyarok műveltségében. Ezért a 10. századi Kárpát-medencei anyag alapján nem lehet a 9. század közepénél korábbra visszafelé nyomozni a honfoglaló magyarok hagyatékát. ... Ezért a jövőben elsősorban arra kell törekednünk, hogy meghatározzuk azokat a motívumokat, amelyek a 10. század elejére, vagy közvetlenül a 9. század végére keltezhetők. Ezek fognak átvezetni minket egy más körbe, amelyben viszont a hazai »öskövületek« csak vékony összekötő szálát fognak képezni. E tekintetben még alig ismerjük hazai leleteinket, nemhogy az oroszországiakat ismernénk. Talán az olyan leletek, mint a szerencsi és más virágbimbós veretek, a jelizavetgrádi és szubbotici lelőhelyek anyaga lesz az a következő leletkör, amelyből visszafelé egy újabb 50–60 évre meg tudjuk határozni, mi a magyarság 9. századi emléktárgya, és hová vezetnek annak számai.”¹⁸⁵ Hasonló utalással zárta Révész László is a maga rövid szerencsi szócikkét,¹⁸⁶ de részletesebben is foglalkozott velük, amikor a karos-eperjesszögi II. temetőbeli 52. sír keskeny „virágdíszes” övvereteinek párhuzamait

vizsgálta. Utalt arra, hogy e veretek legközelebbi párhuzamai Szerencs-Kácsatetőn kerültek elő, s az ottani övveretkészlet szórványleletnek tekinthető maradványai közül az övcsat „a fonyódi lelethez áll igen közel”.¹⁸⁷ Révész a már Dienes által összegyűjtött kis háromtagú „virágdíszes” veretcsoporthoz két további újjal, és pedig a nevezett karosi temetkezés 14 aranyozott ezüst, szív alakú, kerek áttöréssel,¹⁸⁸ valamint a pozsonysárfői (Pozsony m.; Blatné/rég.: Šarfia, okr. Senec, Bratislavský kraj, Szlk) határból való szintén aranyozott ezüst, pajzs alakú, hosszúkás áttöréssel szórvány II verettel¹⁸⁹ egészítette ki, megállapítva, hogy e veretcsoporthoz kizárólag a Kárpát-medence északi részéről ismeretes, és éppen a karosi példányokat kísérő érmeleletek alapján a 10. század első harmadára keltezhető.¹⁹⁰ Az öt övkészlet közötti különbségek¹⁹¹ miatt Révész további párhuzamanyagot gyűjtött a karosi 52. sír általa „indás-virágos” díszítésűnek nevezett széles vereteihez,¹⁹² ezekkel itt nem foglalkozom. Időközben még egy, teljesen lekopott virágmintájú, áttöréssel, szív alakú szórvány példány is előkerült ugyancsak az ország északi részéről.¹⁹³

Teljesen új megközelítéssel tárgyalta ezt a díszítőmintát a legújabb Bollók Ádám, aki a Riegl szerinti összekapcsolt palmetták legarchaikusabb csoportját ezekben, a szakirodalomban korábban – mint fentebb is – virágmintának nevezett motívumokban látja. „A motívum felépítését a legkitűnőbb állapotban fennmaradt szerencsi övveret sor széles veretein tanulmányozhatjuk [vö. 19. kép 15–18]. Ezeken még jól látszik, hogy a palmetta volutakelyhét egy-egy spirálisan visszakanyarodó inda alkotja, amelybe egy kis kör alakú csap ékelődik,

¹⁸⁴ Dienes 1973, 198–199.

¹⁸⁵ Mesterházy 1998, 156–157. Amikor korábban a honfoglalók első nemzedékének leleteihez keleti párhuzamokat keresett, a budapest-farkasréti virágmintás övveretekhez a jelizavetgrádi és Bolsie Tigani-i példányokat említette: Mesterházy 1989–1990, 238; N° 7, 259: 4. kép 3–4, 265: 12. kép 2–3. Továbbá úgy találta, hogy a Kárpát-medencei változatok között „a farkasréti virágmintás verettel azonos veretek kerültek elő Szereden és Sárffőn, és egy másik virágmintás típus Szerencsről”: Uo. 239. Bollók Ádám azonban éppen a magyar leletek párhuzamként rendszeresen idézett jelizavetgrádi veretek törlését javasolta, mert csak „látszatra hasonló, ám egészen más ornamentalséggel díszített” példányoknak tekintette őket: Bollók 2013, 143: 149. jegyzet; Bollók 2015, 370: 2054. jegyzet.

¹⁸⁶ „Az archaikus övdíszek egy gazdag X. század eleji temető hírnökei lehetnek”: Révész 1996f.

¹⁸⁷ Révész 1996, 112: 478. jegyzet. Az 1988-ban Fonyódon, a Magyar Bálint általános iskola bővítésekor helyszínelte, húszéves kora körül elhunyt, legalább hét nyílcsúcsos férfi lovas sírjában az aranyozott ezüstveretes, kisszijas öv veretei közé Provence-i Hugó és Lotár itáliai társkirályok (931–947) két paviai denárát is felerősítették: Költő 1991; Költő 1996, 189. A hiányzó csatkarikájú, csúcsos végű, téglalap alakú csatlemez felülete X alakban (futó indával?) osztott, s az így kialakult négy mezőben kétoldalt keskeny, az elején és végén eltérő méretű széles, háromlevelű palmettadísz látható: uo. 195: III. t. 2.

¹⁸⁸ Révész 1996, 26, 112, 113: 59. kép, 309: 79. t. 16–29.

¹⁸⁹ Nevizánsky 1990, 120, 220: Obr. 52: 1–6, 8–12.

¹⁹⁰ A karosi temető legelőkelőbb temetkezésében veretes övű, tarsolylemezes, szabályos lovas íjász nyugodott, veretes készenléti íjtartó tegezettel és veretes lószerszámmal. A medencéje alatt IV. (Gyermek) Lajos keleti frank/német király (900–911) 12 átlukasztott mainzi denára, a fogsora felett és a bal mellkasán Iszmáil ibn Ahmad számanida emír (H279–295/892–907) egy-egy balhi és sási, a H292. = 904/905. évben kibocsátott dirheme volt, amelyekből a temetkezés *terminus post quem* adata: 904/905–: Révész 1996, 26–28, 187–189.

¹⁹¹ Az öt sírleletből egy kissé bolygatott volt (Karos), a többi csak begyűjtött. Az anyaguk aranyozott ezüst volt a szeredi bronzok kivételével. A veretkészletük fennmaradt állapotában eltérő összetételűnek mutatkozott: kettejük három típusú (Karos: 14 szív és 3 pajzs alakú áttört, valamint 12 széles levél alakú; Szerencs: 12 szív és 4 pajzs alakú, valamint 1 pajzs alakú áttört), ugyancsak kettejük két típusú (Budapest-Farkasréti: 17 szív és 11 pajzs alakú; Szered 15 szív és 9 pajzs alakú) veret tartalmazott, egyből pedig csak egy típusú (Pozsonysárfő: 11 pajzs alakú áttört) veretek maradtak.

¹⁹² Utalt arra, hogy a „szerencsi széles övvereteknek a hazai leletanyagban nincs közeli párhuzamuk, de ezek is az indás-virágos stíluskörbe tartoznak”: Révész 1996, 112: 478. jegyzet.

¹⁹³ Erdőtelek (He)-Bernáthegy/Barátoslapos: három feldúlt lovas temetkezés egyikéből három aranyozott ezüst övveret, továbbá a tárgyaltak párhuzamának tekinthető szív alakú, kerek áttöréssel bronzveret őrződött meg: Révész 2008, 163, 47. t. 4. A veretre Bollók Ádám hívta fel a figyelmet, amit ezúton is megköszönök.

felette pedig a háromlevelű legyező helyezkedik el.¹⁹⁴ A szerencsi széles vereteken e központi motívum két oldalán további két hasonlóan felépített ornemens látható; e palmetták között a kapcsolat a volutapárt alkotó közös indaszárak biztosítják. Ugyanezen garnitúra keskeny veretein az imént leírt formájú palmetták már csak a két szélső mintaelemként jelennek meg, míg a központban a két inda által alkotott volutakehelybe illesztett, hosszú száron ülő háromlevelű palmetta látható [19. kép 2–13]... Némileg más struktúrát láthatunk a budapest-farkasréti, a nógrádsápi, a pozsonysárfői és a szeredi vereteken. Itt a veretek középtengelyében lévő, összegabalyodó indaszárakról a felső és az alsó mezőben is két-két palmetta kanyarodik lefelé, így kitöltve a teljes díszítendő felületet.¹⁹⁵ A különbségek között meg kell említeni továbbá, hogy míg a szerencsi vagy a nógrádsápi széles vereteken még jól megfigyelhető a három, illetve négy levélből álló legyező, addig a voluta már a nógrádsápi vereteken is bezáródott, s jelenléte egy körre redukálódott. Minden bizonnyal ez is közrejátszott egyrészt abban, hogy a modern szemléletben valamiféle virág benyomását keltve elsikkadt valódi palmetta jellege. Másrészt azonban abban is komoly szerepe volt e »romlásnak« (amihez feltehetőleg a finom motívumelemek öntés során keletkezett összeolvadásai is hozzájárultak), hogy az egykori volutákból és levélkékből egy idő után valóban valamiféle szírom-jellegű alakzat keletkezhetett. Megjegyzendő itt, hogy több jel is arra utal, miszerint ez a forma a Kárpát-medencében már csak archaikus díszítőelemként volt jelen, s eredeti alakjában kizárólag övvereteken (vagy azokkal azonos formájú lószerszámdíszeken) je-

lent meg.¹⁹⁶ Bollók tehát maga is megerősíthetőnek látta, hogy ezzel az összekapcsolt palmettával díszített veret-típus nemcsak a keleti térségből ismertté vált párhuzamai nyomán tekinthető archaizmusnak a Kárpát-medencében, hanem magának az ornemensnek [díszítőelemnek] a vizsgálata alapján is. „Ha ugyanis eltekintünk a korábbi »virág« meghatározástól, s annak látjuk, ami: azaz egy volutakehelybe illeszkedő kör alakú csapból és a felette elhelyezett többlevelű legyezőből álló összekapcsolt palmettának, akkor nem csak a ljadai temetőkből, 9. századi kontextusból származó, illetve a talán hasonló korú uelgi veretekkel¹⁹⁷ való kapcsolatát fogjuk könnyedén felismerni, de az északi vidékekre eljutott néhány 8. századi közép-ázsiai fémedénnyel, illetve a szintén 8. századi késő avar veretekről és a 9. századi morva lemezgombokról ismert »indavirággal« való összefüggése is egyből érthetővé válik.¹⁹⁸ Amint arra már Szőke Béla Miklós is rámutatott, az alapvetően ókori/késő ókori eredetű ornemens az idők folyamán olyan széles földrajzi térségekben terjedt el, s különböző formai variációi olyannyira kedvelté váltak az egyes kultúrákban, hogy sem az adott forma végső eredete, sem a 8. század elejétől kezdve hatalmas térségeken keresztül kimutatható felettébb gyors (legalábbis a régészet jelen eszközeivel nem kellő pontossággal követhető) elterjedése, illetve mozgásának pontos iránya – ismereteink jelen szintjén – nem tűnik pontosan meghatározhatónak. Az azonban az udmurt területekről ismert fémedények alapján elképzelhetőnek tűnik, hogy a ljadai típusú veretek esetében is részben a hasonló fémedények jelenthették a mintát. A jövőben a Szubotcy-horizonthoz¹⁹⁹ sorolható újabb, e verettípust

¹⁹⁴ A leírás az Alois Riegl bécsi művészettörténész (Linz, 1858 – Vienna, Wien/Bécs 1905) által javasolt terminológiára épül. „A riegl palmettadefiníció szerint az első egyiptomi (lótusz)palmetták még egy kehelyből (a), két szétágazó volutából (b), egy, a voluták közé illesztett csapból (d), illetve egy e fölé helyezett, levelek alkotta legyezőből (e) álltak [20. kép 1]. A későbbiekben azonban e palmetta egyszerűbb változatai váltak közkedvelté: a kehely és a voluta összeolvadásából megszületett egy egységes volutakehely, a voluták közé illeszkedő csap gyakran egyszerűen meg sem jelenik, a levelekből álló legyező pedig néhány levélre redukálódik. A klasszikus, szimmetrikus felépítésű palmettának Riegl megfogalmazása szerint két alapvető típusa alakult ki: az *összekapcsolt (überfallend/overflowing)* és a *hasított (gesprengt/split)* palmetta [20. kép 2–3; vö. Mesterházy 2013, 447–448, 448: 2. képl]. Az utóbbi típuson megfigyelhető egyrészt a horizontális, azaz a palmetta alsó részét alkotó volutakehely és a felső részét képező legyező közötti különállás megszűnése, másrészt egy vertikális kettéosztottság létrejötte. Ez a forma vezetett el hosszabb távon az aszimmetrikus félpalmetta kialakulásához. A későbbiekben azonban, így a 10. századi Kárpát-medencében megjelenő félpalmettákon is, ezen eredetnek már nem sok nyomát találjuk. Az előttünk álló félpalmettaforma egy indaszár végén ülő hosszanti, hegyes végű fél levélből, illetve legalább egy, a hosszanti fél levél alatt az indaszárról jobb vagy bal (de mindig csak az egyik) oldalra le- vagy felkanyarodó kisebb visszapödrött levélből áll”, utóbbi a teljes palmetta volutakehelyének fele. Bollók 2015, 227–230, 41. kép 1, 11, 17, 20.

¹⁹⁵ „A szeredi és a pozsonysárfői palmetta legyezője ötlevelű, a nógrádsápi négylevelű, a budapesti öt-, illetve hatlevelű. Talán e csoporthoz tartozott a teljesen elmosódó, így közelebbi vizsgálatra nem alkalmas erdőtelek-bernáthgyi kis veret is.”: Bollók 2015, 250, 1517. jegyzet, 48. kép 2–3.

¹⁹⁶ Bollók 2015, 250. A keltezésük nehézségére korábban is kitért: Bollók 2013, 438–439.

¹⁹⁷ A ljadai temető sírszám egyeztetése nélkül közölt példányai: Jastrebov 1893, VI. t. 3, 26; az utóbbi: Türk 2011, 357. kép 7: széles, pajzs alakú, áttörésses veret; az 1983–85. évi 20. sírból: Voronina 2007, ris. 15–16; Türk 2011, 357. kép 8: három széles, pajzs alakú, áttörésses veret; vö. Bollók 2015, 370: 2055. jegyzet. Az uelgi veretekről: uo. 370: 2056. jegyzet.

¹⁹⁸ Vö. Szőke 2001, 116; Bollók 2015, 370: 2058. jegyzet.

¹⁹⁹ A Kárpát-medence 10. századi leleteivel legközelebbi párhuzamot mutató, elősorban a Dnyeper középső folyása mentén jelentkező, a 9. század közepére és második felére keltezhető lelethorizont, amelynek „leletanyagára összefoglalóan (bár lelőhelyenként eltérő mértékben) jellemzőek a lábánál elhelyezett részleges lovas temetkezések, halotti maszkok, illetve szemfedő lemezek, aranyozott ezüst övveretek (gyakran a rozettás lószerszámvreteknel megfigyelhető jellegzetesen díszített szegéllyel) és más fémtárgyak, pl. (aranyozott) ezüst csészék, díszítésükben néha aranyozott poncolt háttérrel”, továbbá erős Volga–Káma–Dél-Ural vidéki kapcsolatokkal: Türk 2011, 197–198. A névadó lelőhely az Ingul bal parti mellékfolyója melletti Subotca/oroszul: Subboticy (Znamenskij raj., Kirovohrads'ka obl., Ukr) három feltárt síros 10. századi temető, vö. Bokij–Pletnëva 1989.

20. kép. 1. Az egyiptomi lótuuszpalmetta részletei: a. kehely, b. két szétágazó voluta, d. a voluták közé illesztett csap, e. A csap fölé helyezett, levelek alkotta legyező, 2. Az összekötött palmetta, 3. A hasított palmetta – Alois Riegl nyomán (Bollók 2012, XXXI. tábla 1–3)

is tartalmazó sírleletek előkerülésében csak reménykedhetünk. Azt viszont már most is látjuk, hogy a valamikor a 7. század utolsó évtizedeiben a kiskőrös-vágóhídi IX. sír sírjívégével a Kárpát-medencében megjelent,²⁰⁰ s késő avar közvetítéssel a 9. századi Kárpát-medencében²⁰¹ is ismert nagy lemezgombokra eljutó motívum e tárgyípus tanúsága szerint korántsem »halt ki« ott a magyarok megérkezéséig. Ennek ellenére a 10. századi Kárpát-medencében egyik forrásból merítve sem vált az ornamentalszéklet gyakran alkalmazott elemévé, ami arra utalhat, hogy – ellentétben az előző évszázadokkal – többé már nem tartozott a divatos díszítőelemek sorába.²⁰²

Dienes István a fentebb már érintett elemzését azal zárta, hogy „a lelőhely... Szerencsnek északi, távoli, már Ond községgel szomszédos határába esik. Ha figyelembe vesszük, hogy ez az Ond falu helynévanyagunk

azon csoportjába tartozik, amely X. századi történetünknek fontos emléke, s a helynév itt a Takta mellékén a törzsfőnek tekinthető Ónd vezér nevét tartotta fenn és sejtetően téli szállásának helye lehetett,²⁰³ a sír közeli fekvése alapján elképzelhető, hogy a rangos úr kíséretének egyik tagja volt elhantolva udvarhelyének tágabb határában.²⁰⁴ Dienes óvatos fogalmazása is jelzi, hogy az egyébként akár lehetséges feltevéseinek a sír sajátos veretsorának korai, a honfoglalók első generációjához kötött keltezésén²⁰⁵ túl, nincsen semmiféle bizonyítéka. A szakszavak hasonlóságán túl tehát nincs köze Dienes ötletéhez annak az óvatos feltevésnek, hogy a kácsa-tetői egy-két sír a legvalószínűbben egy megbolygatott 10. századi szállási temető részlete lehet, s ily módon csupán Szerencs környékének korai történetébe enged bepillantást.

²⁰⁰ „Abban, hogy a kérdéses sírjívég jelenti az ornamentalszéklet avar kori legkorábbi keltezhető emlékét, egyetért a kutatás.”: Szőke 2001, 111; Garam 2006; idézte: Bollók 2015, 370: 2059. jegyzet.

²⁰¹ Itt jegyzem meg, hogy Dienes István tanácsára Cs. Sós Ágnes a zalavár (Za)-récéskúti 9. századi temető 78. sírjában lelt, eddig ismeretlen, hasonlóan szív alakú, de nem áttöréssel, hanem alul nyitott veretek párhuzamaként a szerencsi vereteket említette: Cs. Sós 1969, 66, 68: 38. jegyzet, 87: Abb. 33:1; jóllehet díszítetlen, de alakra jó megfelelői vannak aranyozott bronzból, ráadásul pajzs alakú, azonos előállítású veretek kíséretében a vágssellye (Nyitra m.; Šaľa, okr. Šaľa, Nitriansky kraj, Szlk)-vágvecsei (Veča) homokbányában feltárt, s a 9. századra–10. század elejére keltezett temető 21. sírjából: Točík 1992, 130, 124: obr. 72: 2, 126: obr. 75.

²⁰² Bollók 2015, 370. A típus keltezési nehézségeiről, illetőleg a veretsorai kopottsága alapján az átlagosnál hosszabb használati idejéről: Bollók 2013, 429, 438–439.

²⁰³ „Zemplén megye déli végén található az ... Ónd falu, mely a Hegyalja védett öblében téli szállásnak tekinthető. A Bodrog jobb partján felfelé haladva elérkezünk a Bodrogba torkolló Ondava folyóhoz, melynek nevééről már Melich megállapította, hogy a magyar Ónd személynévnek a szláv -ava ~ -ova birtokosképzővel ellátott alakja. Nem lehet kétséges, hogy az Ondava folyót a helyi szláv lakosság onnan nevezte el, hogy nyaranta mellette táborozott Ónd. Emellett az Ondavával párhuzamos Laborc folyó mellékága, az Udva (1451: *Wdwa*) falunál torkolló Udava folyó nevében ugyanezen szláv név nazális nélküli, szláv ajkon megőrzött változatával állunk szembe, mint erre Melich már rámutatott.”: Györffy 1970a, 227; vö. Dienes 1973, 214: 112. jegyzet. Benkő Loránd viszont azt hangsúlyozta, hogy Ónd neve a krónikáinkban nem szerepel, s „Anonymus éppen arra, a tőle nagyon jól ismert dél-zempléni tájra, Szerencs és Tokaj vidékére viszi Ónd vezér első szerepeltetését, melynek tőzsomszédságában a szintén egyedi jellegű Ónd helység volt és van: 1207/1359: Ound (ÁÚO, VII. 223). Ez a körülmény – tekintve a Mester ily összefüggéseinek szerzőlött gyakori voltát – jelezheti névadásának elsődrendű indítékát, illetőleg a személy és neve általa teremtet voltát.”: Benkő 1998, 31.

²⁰⁴ Dienes 1973, 214.

²⁰⁵ Vö. Dienes 1973, 198–199.

II.3. SZERENCSS-LAJOS KÖZ 2. (a református templom keleti oldalán)²⁰⁶ (17. kép 2)

1967-ben Petrikovits László értesítette a miskolci múzeumot, hogy a református templom (Kossuth tér 4.) mellett, kertrendezéssel kapcsolatos földelhordás közben néhány sírt találtak, amelyek leleteit – köztük 11. századi pénzeket – begyűjtötte. Az értesítés nyomán augusztus 8-án K. Végh Katalin utazott a helyszínre, s megállapította, hogy „maga a templom gotikus, dombon épült és fallal van körülvéve [21. kép]. A sírokat a domb oldalában, a falon kívül találták. Sajnos mire megérkeztem, a földmunka során a sírokat elpusztították. A kitermelt földben fakoporsómaradványok voltak. Melléklet, a háztulajdonos elmondása szerint, ezekben a sírokban nem volt. A kert földmunkálatai befejeződtek, ezért további sírok már nincsenek veszélyeztetve, így leletmentő ásatás nem szükséges. Az előkerült sírok alapján

megállapítható volt, hogy a templom körül árpádkori sírok vannak, a koporsómaradványok pedig későközépkori temetkezések meglétére is utalnak.”²⁰⁷ A leletről K. Végh Katalin egyedül és Kemenczei Tiborral együtt²⁰⁸ is adott le kutatási beszámolót, amelyben a Lajos utca 2. sz. tévesen szerepelt, helyesen: Lajos köz 2. sz.,²⁰⁹ és 11. századi érméknek említette az egyik sírban talált 4 pénzdarabot. Ők ketten leltározták be 1969-ben az ekkor létrehozott szerencsi Zempléni Múzeum régészeti anyagába az Árpád-koriként megnevezett tárgyakat, de az érmék pontosabb korhatározását nem adták meg.²¹⁰ 1976-ban dokumentálatlan módon a tárgyakat a Herman Ottó Múzeumba szállították, ahol meghatározás és leltározás nélkül nyomuk veszett.²¹¹ Mivel a 13. századi román templomot 1480-ban alakították át gótikussá,

21. kép Szerencs-Erődtemplom/Református templom
(az internetről)

²⁰⁶ A Kemenczei házaspárnál pontosabb helymeghatározást adott Makoldi Miklós: „Az 1980-as években [? – K. L.] előkerült a templom keleti oldalán, a Lajos közből, egy olyan sír, amelyben XI. századi pénzérméket találtak.”: Makoldi 2011; Makoldi 2011a.

²⁰⁷ K. Végh 1967.

²⁰⁸ 1967-ben „a református templom mellett kertrendezéssel kapcsolatos földmunkák során csontvázak kerültek elő. Az egyiket XI. sz.-i érmék keltezték.”: K. Végh 1968; „Dr. Petrikovits László értesítette múzeumunkat arról, hogy a református templom mellett, a Lajos utca 2. sz. alatt földelhordás során, néhány sírt találtak. Az egyikben XI. századi pénzek voltak.”: Kemenczei–K. Végh 1969, 509.

²⁰⁹ Szerencsen nincs Lajos utca, nem lehet a ref. templom környékén futó Kossuth Lajos utcával sem azonosítani, hanem minden bizonnyal a templom keleti oldalán lévő Lajos köz volt azonos.

²¹⁰ „Szerencs, Zempléni Múzeum, lt. sz: 69.21.1. (Edénytöredék, 1 db, agyag, Kihajló vastag peremű oldalrész, vállán vízszintes vonal), 2. (Edénytöredék, 2 db, agyag, Egyenes peremű, alatta borda. Oldalrész), 3. (Péncz, 4 db, ezüst, Dénárok), Szerencs-ref. templom mellől, a gyűjtő neve: dr. Petrikovits László, árpádkor, a megszerzés időpontja: 1967, a leltározó neve: Kemenczei Tibor, K. Végh Katalin”.

²¹¹ A Zempléni Múzeum leltárkönyvébe a fenti tétel megjegyzés rovatába bejegyezve: „HOM-ba szállítva, 1305/76.01.07.” A tárgyak nincsenek a miskolci múzeumban, de nincsen nyoma a megjegyzésben szereplő iratnak sem a szerencsi, sem a miskolci múzeum adat-, illetőleg irattárában, ezért a tárgyak sorsa követhetetlen. A keresésben Kalászdí György, a miskolci múzeum gyűjteménykezelője volt a segítségemre, amit ezúton is megköszönök. Mivel a leletek 1970-ben még a szerencsi múzeumban voltak, értelemszerűen nem kerültek be K. Végh Katalinnak a miskolci múzeum honfoglalás és kora Árpád-kori gyűjteményéről összeállított leletkataszterébe, vö. K. Végh 1970.

s akkor épült a torony is, az 1967. évi kertrendezéskor egy korábbi templom körül létesíthetett cinterem, esetleg egy korábbi falusi temető sírjait bolygathatták meg, amely a jelenlegi kerítőfalon kívüli területre is kiterjedt.

2011. március 1–április 15. között a templom felújításával kapcsolatban a templomkertben, az épület nyugati oldalán a talajban elhelyezésre kerülő gépészeti szerelvények miatt volt feltárás Makoldi Miklós vezetésével. A kerítőfalon belül húzott egy méter széles árokban 60, a kívül 2,5 méter szélességben kiásott árokban pedig 60-70 sír bukkant fel. Ezúttal is előkerültek 11–12. századi temetkezések: a kerítőfal külső oldalán, attól 8–12 m-re talált három sírban 2-2 bronz és ezüst „S”-végű karika és egy gyűrű bukkant fel. Ezeknek a síroknak az előkerülése, az 1967-ben feldúlt egyik temetkezésben talált 11. századi pénzek arra utalnak, hogy „a temp-

lom Árpád-kori előzményekkel rendelkezik, amelynek a templom körüli temetője nagyobb kiterjedésű volt, mint a késő középkori templom körüli temető. Ezt erősíti egy szintén a II. szelvény egyik sírjából – másodlagos helyzetből – előkerült Árpád-kori pénz is.”²¹² A későbbi leletek egészen a 16. századig voltak keltezhetőek, a kerítőfalon belül, a szentély mellett feltárt osszáriumban pedig Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) vereteire találtak.²¹³

Sír/1967. Az 1967-ben megbolygatott ismeretlen számú sír egyike.

Mellékletei:

1–4. Négy 11. századi ezüstdenár.

Miskolc, Herman Ottó Múzeum, lt. sz. és meghatározás nélkül elvesztek.

²¹² Makoldi 2011. Az ásatási jelentés megküldését Makoldi Miklósnak ezúton is megköszönöm.

²¹³ Horváth 2011; Makoldi 2011a.

II.4. SZERENCS-KÖZELEBRŐL ISMERETLEN LELŐHELY (7. tábla)

Fettich Nándor 1938-ban a sárospataki Református Kollégium gyűjteményéből egy „Szerencs vidéki sírlelet”-et közölt (22. kép), amelynek „csúcsos” kengyelpárját és aranyozott, granulációs bronz szíjvégét a normann kultúrkörből eredeztette. A velük együtt előkerültnek mondott oldalpalcás zabla és hevedercsat alapján pogány magyar temetkezésből származtatta őket egy kürtös végű karpereccel együtt, rámutatva, hogy „a karperec e kor férfisírjaiban nem szokatlan”.²¹⁴ Később már csak „szerencsi lelet”-ként írt a tárgyakról, elkülönítve tőlük a korábbi karperecet,²¹⁵ és képtelen magyarázatot fűzve a bronz szíjvég díszítéséhez.²¹⁶ Mesterházy Károly a honfoglaló magyarok egyenes talpalójú karoling-normann típusú kengyeleinek felsorolását követően a gombos nyakú és keresztben álló fülű változat öt példányát listázta, s ekkor megnevezte a „Szerencs vidéke” lelőhelyet is.²¹⁷ Csak a kengyelpárt és a zablát magam közöltem feltételezhető szerencsi sírleletként 1985-ben újra, egyben Új-szászy Kálmánné múzeumigazgató tájékoztatása alapján helyesbítve az össze nem tartozó tárgyak előkerülési körülményeit.²¹⁸ Jelen adatgyűjtésem alkalmával azonban J. Dankó Katalin tanulmányából²¹⁹ kiderült, hogy a saját közlésemen is változtatni kell, amit ezúttal Pocsainé Eperjesi Eszter múzeumigazgatóval történt levélváltásom nyomán az alábbi eredménnyel tehettem meg:

1907-ben került be a kollégiumi gyűjteménybe Vitányi Bertalan szerencsi ügyvéd ajándékként „6 drb. kiásott régi bronz- és vastárgy (karperec, kengyel, zabla, csat, szíjdzs).”²²⁰ A tárgyak közül ismeretlen okból a szíjvég és a három veret a B. jelzetű régészeti, a kengyelpár és a zabla a C. jelzetű történeti gyűjteménybe került beletárolásra úgy, hogy származási helynek Szerencs a kartonra is be van írva.²²¹ A Fettich által még a „sírlelethez” tartozóként közölt többi tárgy a fentiekől feltétlenül eltérő korú, és külön-külön saját lelőhelye van.²²² A karton szerencsi felirata nem jelentett feltétlenül azonos leletegyüttesből, sírból való származást, s ezért a granulációs díszítésű szíjvéget²²³ a feltehetőleg a 7. század második feléből való származása²²⁴ miatt inkább nem soroltam a 10. századnak tekintett leletekhez, hiszen azokkal aligha kerülhetett együtt elő. Fettich tehát bizonyára téves információ alapján tekintette sírleletnek az összes említett tárgyat, amelyre az északkelet-magyarországi adatgyűjtése közben figyelhetett fel, s amelyet vagy maga válogatott össze, vagy ebben az összeállításban kapta meg fényképeztetésre.²²⁵

„Hagyományosan”, de minden bizonyíték nélkül, egy közelebről ismeretlen szerencsi lelőhelyről kell származtatni a következő tárgyakat, amelyek akár egy 10. századi női sír mellékleteinek maradványai is lehetnek (7. tábla):

- ²¹⁴ Fettich 1938, 508. Fettich a karpereces férfisír lehetséges párhuzamaként a nyíregyháza (SzSzB)-felsőpázsiti „sírleletet” említette, mert nem vette észre, hogy a bolygatást követően megmaradt leletek között a férfinhoz köthető mellékleteken kívül biztosan női temetkezés viseleti tárgyai és ékszerei is szerepelnek. Az együtt kezelt leletek közül a kengyelpárat, a szíjvégeket és az áttört övveretet levediai előzményekkel magyarázta, míg a csüngős vereteket, fonott karperecet és a kétélű kardot legalább a 10. század végére vagy a 11. századra keltezte: uo. 507–508, 505: XI. tábla. Szöke Béla helyesen mutatott rá, hogy „a leletanyagból ítélve vagy egy férfi és egy nő egymás melletti sírjait találták meg itt”, vagy egy nagyobb temető két megmentett temetkezését: Szöke 1962, 25: N° 9; véleményét elfogadta: Bakay 1965, 11: N° 42; Bakay 1967, 129: N° 42.
- ²¹⁵ „Dieser Fund von Szerencs besteht aus folgenden Stücken: Riemenzunge und Schnalle (Abb. 66: 4, 5), ein Paar Steigbügel mit geradem Trittsteg, oben mit spitz zusammenlaufenden Schenkeln und mit einer grossen, querstehenden Öse; Eisentrense mit gerader Eisenstange, versehen mit einer Öse, an beiden Enden der einfachen Gelenkkonstruktion mit einer Öffnung für je einen Ring; charakteristisch landnahmezeitliche Halfterschalle aus Eisen. Zum Fund wurde ein bronzener Kolbenarmring beigemischt, der wenigstens um 100 Jahre älter ist. Der Fund wird im Museum von Sárospatak aufbewahrt.”: Fettich 1973, 147: 280. jegyzet.
- ²¹⁶ „Der Kult der Erdgöttin bürgerte sich auch im Kreis der altungarischen Krieger ein. Der Knochengriff des Säbels von Szob ist mit liegenden Kreuzmustern, Varianten der Schrägmäandermusters bedeckt (Abb. 66: 3). Auf einer vergoldeten Riemenzunge eines altungarischen Fundes von Szerencs wiederholt sich dieses magische Sinnbild zweimal untereinander (Abb. 66: 4).”: Fettich 1973, 146–147.
- ²¹⁷ Szakirodalmi utalás nélkül: Mesterházy 1981, 214.
- ²¹⁸ Kovács 1985d, 129: N° 12–13, 135: 6. jegyzet.
- ²¹⁹ J. Dankó 2000, 58–59, uo. 89–92. kép.
- ²²⁰ Sárospataki 1907–1908, 217.
- ²²¹ „A régészeti anyagánál is és a történeti anyagnál is származási helynek Szerencs van beírva. A kartonokat Takács Béla (1930–1997) múzeumvezető készítette az 1950-es években, és Béla nagyon pontos munkát végzett.” Pocsainé Eperjesi Eszter múzeumvezető tájékoztató jellegű szíves e-mailjét ezúton is megköszönöm.
- ²²² A középkori peckevesztett vörösréz csat Alsóbereckiből (lt. sz: B. 1904. 5. – Fettich 1938, 509: XIII. t. 5; J. Dankó 2000, 62, 62: 98. kép), a késő bronzkori karperec Erdőhorvátiból (lt. sz: B. 1887.8. – Fettich 1938, 509: XIII. t. 6; J. Dankó 2000, 22, 21: 19. kép 8), végezettel a nép-vándorlás kori–középkori vasesat Karcsáról (lt. sz: B. 1923.9. – Fettich 1938, 509: XIII. t. 7; J. Dankó 2000, 58, 58: 87. kép) való, vö. Kovács 1985d, 135: 6. jegyzet.
- ²²³ Öntött bronz, lekerekített végű téglalap alakú szíjvég, granulációs díszítéssel. A szélét kettős granulációs sor keretezi, a felületét ugyanilyen vonal két részre osztja, s a két részt két-két ugyanilyen átló négy részre tagolja. A lekerekített végű részt 5, a többi cikkelyt három-három háromszögbe rendezett granulációs mező díszíti. A felerősítése négy kis szegeccsel történt, de a lapos végénél két lyuk is van rajta. H: 5,6, sz: 2,6 cm. Sárospatak, Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményi Múzeuma, Régészeti gyűjtemény, lt. sz: B. 1907.1.
- ²²⁴ A bronz szíjvégnek a 6. század második fele és 7. századi kelet-európai ezüstből, valódi ötvösmunkával készült párhuzamairól: Rašev 2004, 104–105, 232: és 297: Tablica 62. A, V; a mikulcei 9. századi életfaábrázolásának nevezett párhuzamáról: Poláček 2000, 319, 318: Abb. 226: 1. Vida Tivadar szíves véleménye szerint a bronz szíjvég az öntési előállítási technikája következtében is egy a 7. század második felére keltezhető eredeti ezüstpéldány utánzata lehet.
- ²²⁵ „A lelet a sárospataki ref. Kollégium gyűjteményében őriztetik. A fényképek elkészítése céljából a Kollégium igazgatósága volt szíves a leletet rendelkezésemre bocsátani, amiért ezúton is hálás köszönetet mondok.”: Fettich 1938, 508: 2. jegyzet.

II.4. SZERENCSCS-KÖZELEBRŐL ISMERETLEN LELŐHELY

22. kép. Szerencs-Ismeretlen lelőhely (Fettich 1938, 509: XIII. tábla)

1–2. Domborúan ívelt háromszög alakú, egyenes talpalójú *kengyelpár*. A száruk találkozási helye felett lapított henger alakú dudor ül, amelyhez a száruk síkjára merőlegesen álló téglalap alakú fül csatlakozik. A kitöredezett szélű talpaló aljának közepén hosszanti szárszélességnyi erősítő borda fut. 1.: m: 13,7, sz: 11,4, a fül sz: 6,1, a nyaki dudor: 1,9 × 2,4, a talpaló sz: 4 cm, 2.: m: 13,3, sz: 11,8, a fül sz: 6,1, a nyaki dudor: 2 × 2,5, a talpaló sz: 4,8 cm.

3. *Oldalpálcás zabla*. A csuklós szájvasa aszimmetrikus és dudoros kialakítású, a gyűrűs végeibe egy-egy vezetékszár-karika kapcsolt, a hengeres pálcáihoz pedig T alakú pofaszíjfület kovácsoltak. H: 13,5, az oldalpálcák h: 11,7, á: 1,2, a fülek m: 2,3 × 3 cm. Sárospatak, Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményi Múzeuma, Történeti gyűjtemény, lt. sz.: C. 1907.1 (kengyelpár)–2 (zabla).²²⁶

4–6. Három öntött bronz *kantárszízj-* vagy *övveret*. Szélesen keretelt lapjuk közepén háromlevelű palmetta, a szív alakú keskeny példány aljának közepén egy, a 2 pajzs alakú széles példány nyomott háromszög alakú áttörésének két oldalán egy-egy dudorral. M: 2,9, sz: 2,2, illetve m: 2,2, sz: 2,9 cm.

Sárospatak, Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményi Múzeuma, Régészeti gyűjtemény, lt. sz.: B. 1907.2.

A feltételelesen egy sírleletként kezelt leletegyüttes kengyelpárja a magyar honfoglalás kori lószerszámok között idegen típus a szélesebb terpesztésű, kissé domborúan ívelt szárú háromszög alakja, súlyos gombszerű nyaka és a keresztben álló téglalap alakú füle következtében. Ilyen lószerszámot a honfoglalók nem hozhattak magukkal Kelet-Európából, mert ott „a Baltikumot kivéve ismeretlenek voltak. A nyugatra vezetett kalandozó hadjáratokban viszont mindenütt alkalom nyílhatott ilyen kengyelek zsákmányolására, de azt kell hinnünk, hogy a szokatlan alakjuk, nagyobb súlyuk, s a puha talpú csizmához kevésbé illő egyenes talpalójuk miatt nemigen tartottak rájuk igényt.” Nem lehetetlen, hogy egy kalandozó vitéz hozta haza és ajándékozta „emléktárgyként” valamilyen nő(?) ismerősének.²²⁷ Egy ilyen feltevésnek nem mondana ellent a csuklós dudoros szájvasú, nehéz „goromba zabla” sem,²²⁸ amelynek az oldalpálcáival (pofarúdjaival) együtt kovácsolt füle kapcsolódott a ló pofaszíjához, a szájvasak végén lévő karikákba pedig a vezetékszárát húzták. Az ilyen zablák többsége ugyanis a gyengébb lovastudásúnak vélt nők sírjában maradt fenn.²²⁹ A feltételezés ellen az „övveretek” sem szólnak, hiszen Révész László több olyan biztosan női sírt is listába vett, amelyben övveret alakú lószerszáműszek voltak.²³⁰ Végül is tehát elképzelhető, de nem bizonyítható, hogy Vitézy Bertalan ajándéka egy közelebről ismeretlen szerencsi lelőhelyű 10. századi temető megbolygatott női sírjából maradt meg.

²²⁶ Hibás leltári számokkal: Kovács 1985d, 129: N° 12–13, 133: 6. kép; J. Dankó 2000, 58, 59: 91–92. kép.

²²⁷ Vö. Kovács 1985d, 132.

²²⁸ Dienes 1966, 209, 216, 218: 10. kép.

²²⁹ Dienes 1966, 209–210. „A pofarudas zablák készítését az a tapasztalat tette szükségessé, hogy ha a [csikó]zabla karikája kis méretű volt, hirtelen fordításnál az mindenesztül becsúszhatott a ló szájába. Az oldalpálca ezt akadályozta meg: a legakaratosabb természetű ló sem tudja behúzni a pofakarikát – ezzel biztosan foghatott a lovas. Rendeltesét ismervé nem is meglepő, hogy oldalpálcás zabláink java része női sírokból kerül elő, és ha férfisírban találjuk, az rendszerint rangos férfiember sírja. A gyengébb karú asszony nép, gyermekek, az életes korú felnőttek és a kevésbé edzett előkelők használták tehát.”: Uo.

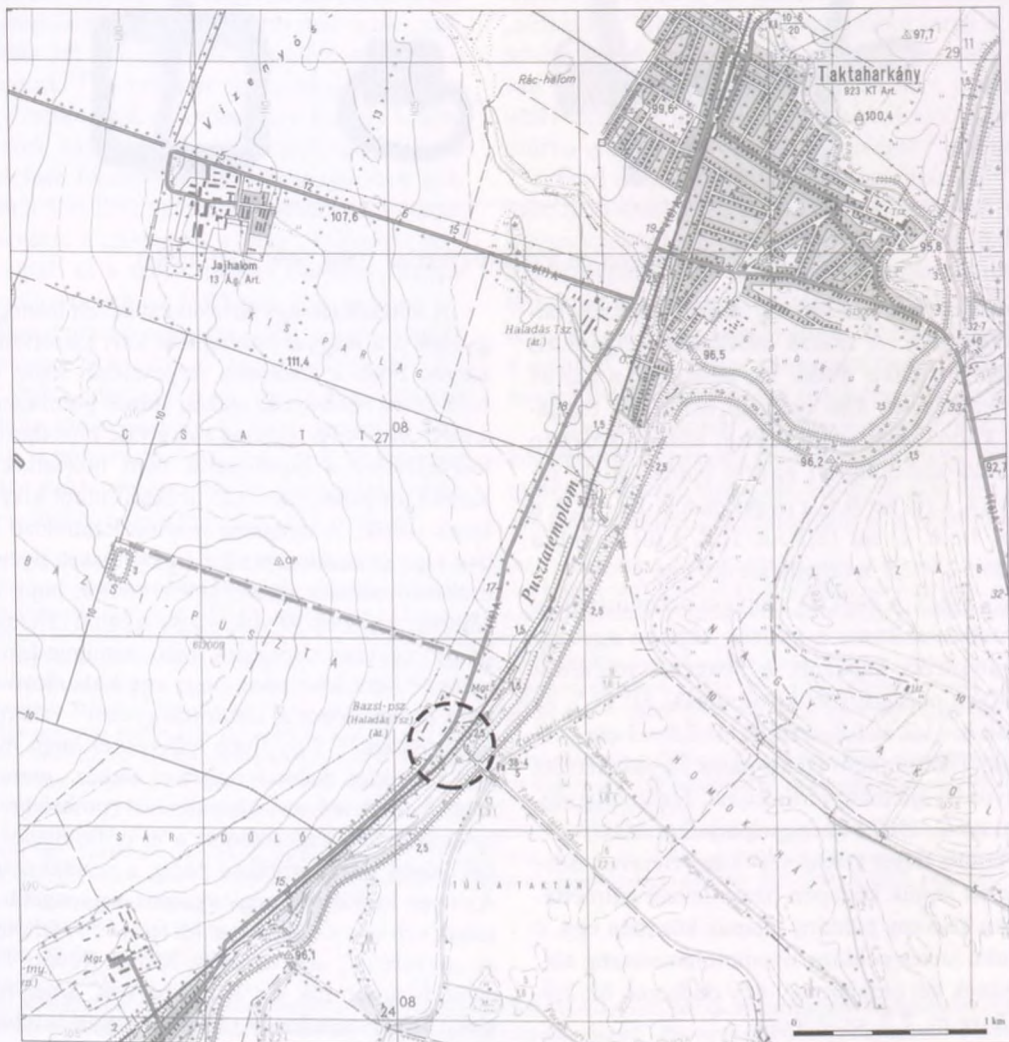
²³⁰ Révész 1996, 57–60.

II.5. TAKTAHARKÁNY-BAZSI-PUSZTA²³¹ (23. kép)

A község területéről 10–11. századi sír- vagy kincslelet nem ismeretes, azonban egy temetői szórványlelet Bazsi-pusztáról esetleg a tárgyalt korba sorolható, míg egy további, nagyszámú csontmaradvány előkerülésével jelzett, ismeretlen korú lelőhely, talán késő középkori templom körüli temető, pedig inkább későbbi lehet, ezért a kötet végén, külön függelékben tettem róla említést (vö. IV.1.).

Az I. katonai felmérés a (Tisza)lúc és (Takta)harkány közötti út kétharmadának metszésében ábrázolta Bas w:h (*Wirthshaus*)-t nagyjából a Strása halom vonalában (24. kép).²³² A II. katonai felmérésen azonos helyen már a Bazsi Puszta szerepel (25. kép), ugyanúgy mint a III. felmérésnél, de itt a felírás már a megépült vasút keleti oldalára került (26. kép).

23. kép. Taktaharkány-Bazsi-puszta (az 1977-es kiadású M-34-139-C-a-d jelzetű 1:25 000-es méretarányú térképlapok találkozó részleteinek összerajzolásával)

²³¹ A lelőhely csak hozzávetőlegesen azonosítható az 1:25 000-es térkép Bazsi-puszta felirata és a vasútvonal találkozási helye tájára. Megjegyzendő, hogy a térképet Ősi Sándor az 1977-es kiadású, egymáshoz csatlakozó M-34-139-C-a-d jelzetű négy térképlap csatlakoztatásával készítette.

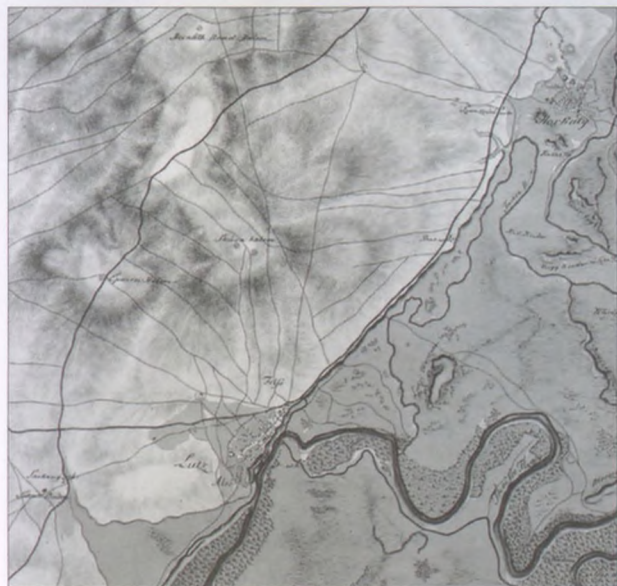
²³² *Theil des Zempliner Zabolser Aba-Ujvarer und Borsoder Comitatus. Coll. XXII. Sect. XXIV.* A felméréshez készített „Országleírás”-nak a szilárd épületekre, illetve az utakra vonatkozó 2. és 6. kérdőpontjára adott válasza: 2: „Die Kirche zu Alsó Lutz, die 2 Wirthshäuser zu Felső Lutz, das 3 Stund von hier entlegene Wirthshaus Bas [a térképen Felső Lutztól északkeletre] und das Wirthshaus Sarkany welcher gleichfalls 3 Stund von hier entfernt ist, sind lauter steinernen Gebäude.” 6: „Die Poststrasse von Pest und Onod nach Szerencs, Tokay und Caschau welche vor dem W(irts)h(aus) Sarkany vorbeigeht, ist vor allerhand Fuhrwerk gut;...”

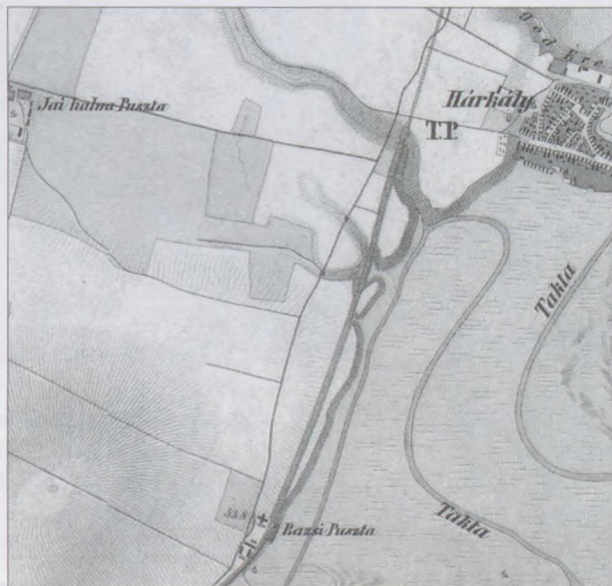
II.5. TAKTAHARKÁNY-BAZSI-PUSZTA

A Bás nevű középkori falu²³³ helyét jelző területen, azaz a Bazsi-pusztán 1857-ben vasútépítés közben fej-
jel É-nak fekvő csontvázakra bukkantak, a fejüknél és
a lábuknál egy-egy urnával (edénnyel). Az egyéb leletek
között volt egy kiszélesedő végű, nyitott bronz *pántkar-
perec-pár*, amelyeknek a pántja egyes sorban, a végein

pedig 4-4 kettős pontkörrel volt díszítve (27. kép)²³⁴ A jó
párhuzamaik, amelyek 10–11. századi falusi temetőrésztől
kerültek elő,²³⁵ talán eloszlatják azt a korhatá-
rozási kétkedést, amely az É-i tájolásból²³⁶ és az akár
kétséges megfigyelés szerinti, kivétel nélkül minden sír
páros edénymellékletéből²³⁷ következhetett.²³⁸

24. kép. Taktaharkány és Tiszalúc találkozó határa
a II. József-kori I. katonai felmérésen
(Coll. XXII–Sect. XIV. térképlap részlete)

25. kép. Taktaharkány-Bazsi-puszta
a II. katonai felmérés térképén
(Coll. XL–Sect. 44. térképlap részlete)

²³³ Bazsi „hajdan virágzó község volt, s a Bask család birtoka. 1352-ben, a mikor Bás néven szerepel, I. Lajos a Czudar családnak ad rá adományt.”: Vende [1905], 119. „Bazsi és Abony volt községek pusztá templomainak köveit pedig az ott épülő majorok anyagául használták fel. Általános gyakorlat volt ez is a régi időkben, kivált a majorsági gazdálkodás fellendülésekor. Bazsi [Tisza]Lúc és [Takta]Harkány közt terült el az országút, illetőleg a Takta mellett, Abony pedig Lúcs és Kesznyéten fele távolságában a Tisza partján.”: Galuska 1996, 630. A falu nevére vő. a Veszprém megyei Bazsíról írottakat: Kiss 1997, I: 179.

²³⁴ „Puszta Bazsi (Comitat Zemplin, Bezirk Szerencs). 1857. Gegen Harkály wurde bei Eisenbahnbauten auf ein Leichenfeld gestossen, in welchem nach Aussage der Ingenieure die Leichen mit den Köpfen nordwärts lagen. Bei jeder fand sich eine Urne am Kopf und eine an den Füßen; unter anderen Gegenständen wurden in einem der Gräber zwei Armringe aus Bronzeblech gefunden, deren eines (Fig. 64) abgebildet ist. Der Durchmesser seiner Länge beträgt 2'' 3''' [2 bécsi hüvelyk és három vonal: 5,26 és 0,66 = 5,92 cm], die Breite 1'' 3''' [2,63 és 0,66 = 3,29 cm]. Der Blechreifen ist 3–4''' [0,66–0,88 cm] breit, er wiegt 14/32 Loth [1 bécsi lat: 17,5 g, tehát = 19,7 g] und ist mit eingravierten mehrfachen Ringelchen, besonders an dem Schlussheil, der nebenbei abgebildet ist, geschmückt.”: Kenner 1866, 370–371.

²³⁵ A berettyóújfalui (HB) Kovácsi-pusztán, a régi Nadányi-tanya helyén lévő kis dombon nyitott homokbányában 1897-ben feltárt 10. századi falusi temetőrészlet 14-16 sírjának megmaradt leletei között volt egy nyitott, kerekedően kiszélesedő végű bronz lemezkarperec-pár, hosszanti egyes sorban, a végein 2-2-3-2, illetve 2-2-2-2 pontkörrel díszítve, á.: Cséplő 1897, 441: N° 3, 440: 11. ábra; Hampel 1900, 591: N° 11, 590: XXXV. tábla: 11. A lelőhelyről: Mesterházy 1981a, 53. Nagykapornakon (Za) a jezsuiták szérűskertjében feltárt több síros 10. századi falusi temetőrészlet egyik temetkezésében letek egy nyitott, kerekedően kiszélesedő s átlukasztott végű bronz lemezkarperec-párra, amelynek egyikét hosszanti egyes sorban, a másikat ugyanígy, de a végein a bazsi-pusztával egyezően négyes elrendezésű kettős pontkörökkel díszítették: d. k. 1908, 191, 91: 2-3. ábra; Hampel 1907, 176, 64. t. B. 2-3. Némileg eltérő díszítésű valószínűleg 11. századi lemezkarperecek: kiszélesedő véggel, kettős pontkörök egyes, illetve lekerekedő véggel, kettős pontkörök kettős sorával: Letkés (Pe)-Tégláégető II. 67. sír: ezüst példány: Bakay 1978, 113, 116: LIII. tábla 23–23a; Püspökladány (HB)-Eperjesvölgy 521. sír, illetve Köröszakál (HB)-Pállapály 6. sír: M. Nepper 2002, I: 201, II: 219: 213. t: 2; M. Nepper 1996a, 251, 18. kép (felső), illetve I: 124, II: 121: 115. t. 11; M. Nepper 1996a, 251: 18. kép (alsó; eredetzetés nélkül), vö. M. Nepper 1996, 240 (a fenti képre való utalás nélkül); Révész 1996, 90: 322. jegyzet. Legújabbban pedig a tiszadob (SzSzB)-sós-széki nyolcsíros 10. századi temetőmaradvány 3. számú bolygatott sírja alatti állatjáratból került elő egy pontkörösorral díszített bronz karperec töredéke: Jakab 2014, 278, 290, 117. tábla: 3/1.

²³⁶ A 10–11. századi ritka É–D-i, illetve D–É-i tájolású sírokról: Tettamanti 1975, 93.

²³⁷ „... az ételadás edényben a Kárpát-medence X–XI. századi temetőiben meglehetősen ritka szokásnak mondható. Vagy 1-2 sírban fordulnak csak elő, ... vagy egyáltalán nem.”: Tettamanti 1975, 104, 8. térkép (mellékletben).

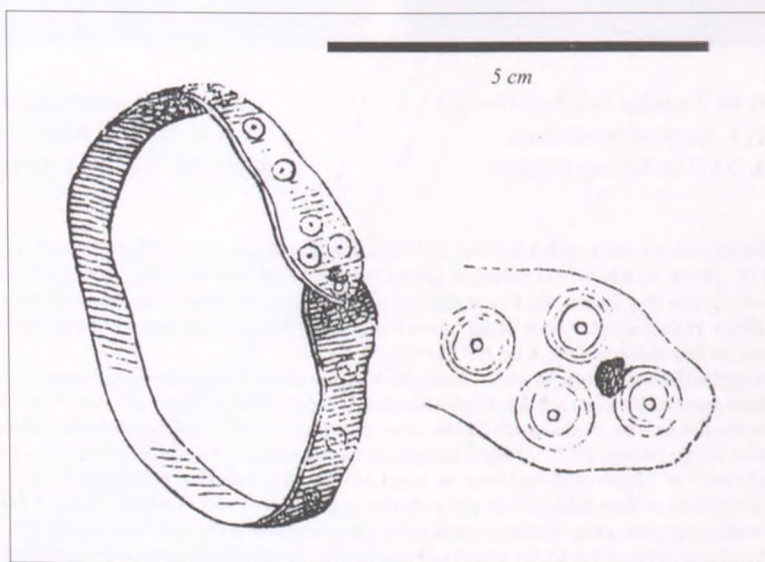
²³⁸ „Auch durchlöcherter, gegen die Mitte der Umfassungslinie abgeflachte Kugel kamen vor.”: Kenner 1860, 371.

II.5. TAKTAHARKÁNY-BAZSI-PUSZTA

26. kép. Taktaharkány és Tiszalúc találkozó határa
a III. katonai felmérés térképén
(4766-4. lap részlete)

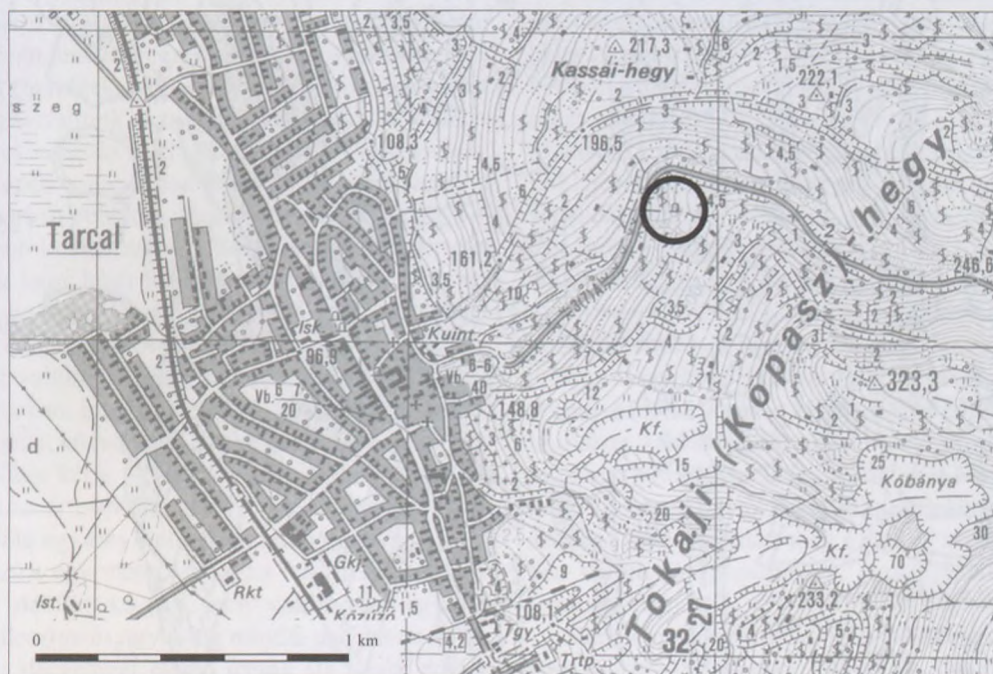

27. kép. Taktaharkány-Bazsi, karperec
(Kenner 1866, 371: Fig. 64)

II.6. TARCAL-VINNAI-DÜLŐ²³⁹ (28. kép)

II.6.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

28. kép. Tarcal-Vinnai-dűlő
(az 1977-es kiadású M-34-139-D-a számú 1:25 000-es méretarányú térképlap részlete)

Jóllehet Dienes István 1959–60-ban lelkiismeretesen utánajárt a nevezetes sírleletet tartalmazó, négysírosnak tekintett temető előkerülésének, az MNM Adattárában őrzött és mindeddig közöletlen maradt hatlapos (tízoldalas) iratanyag²⁴⁰ alapján bizonyos kérdések – dűlőnév, a sírok tájolása, a leletek darabszáma – tisztázására egyáltalán nem lett volna szükség, mert a faluban először helyszínelő Jósa András mindenről egyértelműen nyilatkozott, csak az Archaeologiai Értesítőnek beküldött beszámolóját a szerkesztőként átrító Hampel József értelmetlen módon eltorzította.

II.6.1.1. Hampel József és Jósa András együttműködése

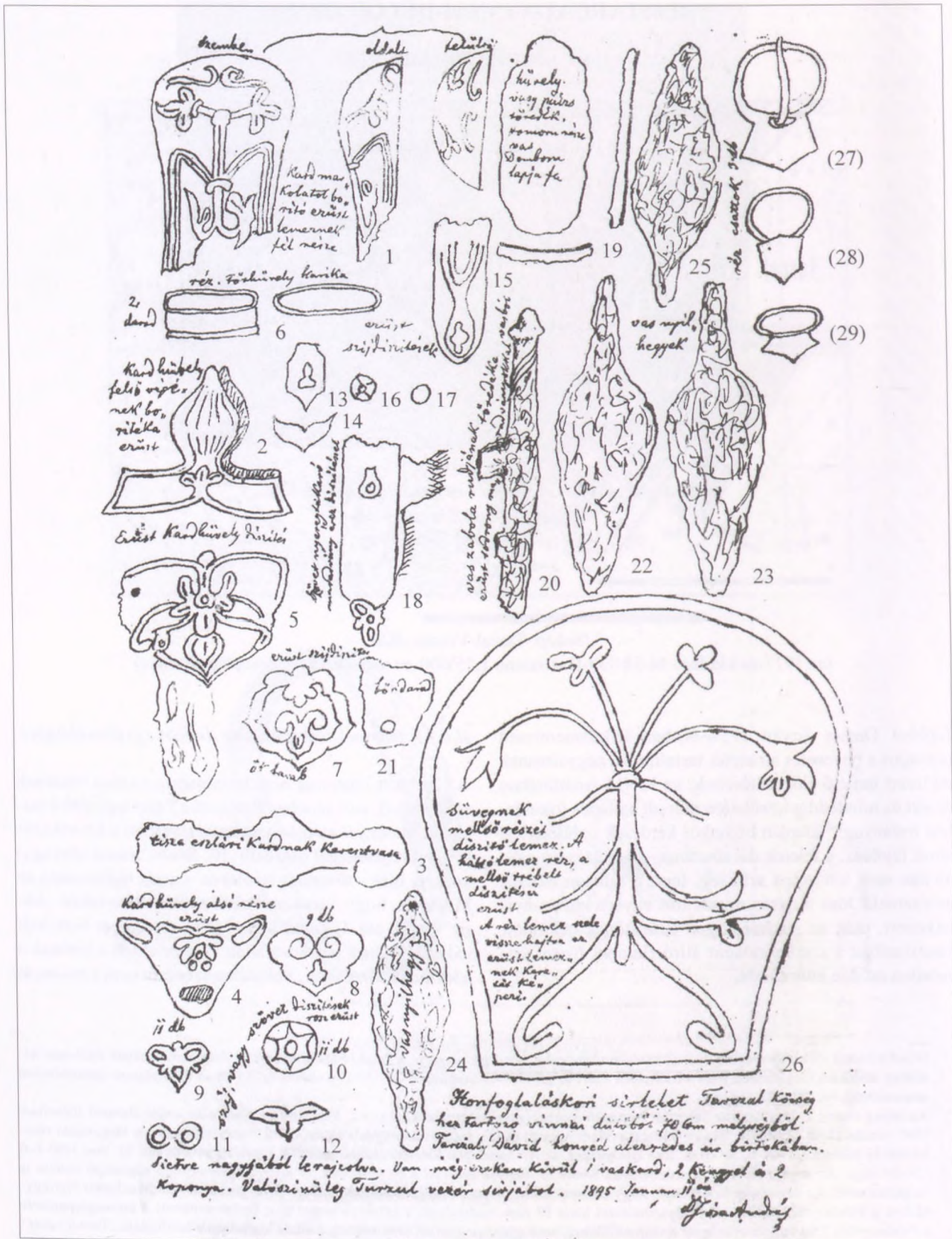
Az említett iratanyag nem tartalmazta az első tételének előzményét, ami azonban Prohászka Péter legújabb kutatási eredményei alapján szerencsés módon a következőképpen teljességgel összeállt: Ifj. Szabó József pthügyi községi bíró – elveszett levelében – arról tájékoztatta az MNM-et, hogy Tarcalon Pelsöczy János birtokán „kő-sír” került elő. Hampel József 1894. december 4-én kelt válaszlevelének piszkozatában²⁴¹ ígéretet tett a bírónak a lelet megtekintésére. „Valójában azonban nem a múzeum

²³⁹ Mivel a leletek előkerülésének helyét a községben bizonyára mindenki ismerte, a Pataki Sándorné Tarcali Zsuzsanna földjén 1935-ben felállított emlékmű megfelelően jelzi a lelőhelyet, ezért az az 1977-es kiadású M-34-139-D-a számú 1:25 000-es térképlapon egyértelműen azonosítható, vö. 281–282. jegyzet.

²⁴⁰ Az anyag részei: 1. Jósa András helyszíni összesítő megjegyzései tárgyrajzokkal (1), 2. Jósa András kétoldalas levele Hampel Józsefnek 1895. január 13-án (2a–b), 3. Jósa egyoldalas pótlása a levélhez (3), 4–5. Jósa négyoldalas, az előző összesítésről átvett tárgyrajzai részletes(ebb) leírásokkal (4a–b, 5a–b), 6. Jósa Hampelhez, az Archaeologiai Értesítő számára küldött kétoldalas cikke (6a–b): Jósa 1895.1–6 (29–38. kép). Az anyagra az MNM Adattárában Komiszár Szilvia hívta fel a figyelmemet, az alapvető jelentőségű segítségét ezúton is megköszönöm. Az anyag úgy keletkezett, hogy Hampel József elveszett magánlevelében, amely 1895. január 10-én érkezhett Nyíregyházára, a Pelsöczy-féle tarcali lelet helyszínelésére kérte fel Jósa Andrást, aki a kérésnek eleget téve Tarcalra utazott, s ott meglepetésére a Pelsöczy-féle lelet helyett véletlenül a vinnai-dűlőbeli honfoglaló magyar sír megmentett, s általa logikusán a honfoglaló „Turzol vezér” hagyatékának tekintett leleteire bukkant. Ezért válaszul hihetetlen részletességű beszámolót készített és küldött a „kiszállásáról,” amely valószínűleg Hampel hagyatékából került az MNM Adattárába a 331.T.IV. számra: Prohászka 2012, 106.

²⁴¹ MNM ÉR 458./1894: Prohászka 2012, 106–107.

29. kép. Jósa András összesítő vázlatrajza (Tarczal, 1895. január 11.), 1. oldal (Jósa 1895.1)

munkatársai keresték fel a lelőhelyet, hanem Hampel a ... környéken élő és a MNM-el kapcsolatban álló személyekhez fordult a leletkörülmények tisztázása ügyében. Az egyik ilyen személy Pap Antal a tarcali állami faiskola kezelője, a másik ... Jósa András ... volt. Paphoz már december 5-én levelet intézett, melyben a következőket kérte: »...A régiségek iránti érdeklődése, melyet szíves soraiban tapasztaltunk, arra indít, hogy magunk részéről is egy szíves kéréssel forduljunk tisztelt Urasághoz. Véletlenül épen a napokban értesültünk arról, hogy a tarcali határban Pelsőczy János gazda az ő földjén valami nagyobb kőalkotmányra akadt, mely talán krypta maradványa vagy kősrí lehet, mert alatta üres a talaj és kong a kő, ha rajta járnak. Kérem t. Uraságot, hogy alkalmmal e rejtélyes kőépítményt megtekinteni és a tapasztalásait velünk közölni szíveskedjék.«²⁴² Hampel emellett azonban, mint azt az 1895. január 8-i levelének piszkozata jelzi, közvetlenül a földbirtokosnak is írt, akit a következőkre kérte: »Ifj. Szabó József pthrügyi községi bíró útján értesültünk arról, hogy a [Kegyed] földjén több darab egymás mellé illesztett három vagy négy meter hosszú s egy meter vastag, a felső részén koporó formára alakított kő van, mely szabályosan egymás mellé van illesztve és úgy kong mintha padozaton jár az ember. Még december elején irtunk Ifj. Szabó József urnak, hogy alkalmmal küldünk valakit a helyszínére hogy megtekintse a kőalkotmányt és a további teendőkre nézve adjon véleményt. Azóta két ízben azt olvastuk a napilapokban, hogy Tarczalon kősírokat bontottak föl és azokban fegyvereket s egyébeket találtak, melyek elkallódtak volna. Kérem legyen szíves írja meg hogy a hírre bocsájtott sírleletek ugyanazok-e amelyekről ifj.

Szabó József értesített bennünket és igaz-e hogy azok a sírleletek elkallódtak-e avagy Kegyed tulajdonában vannak még. A hírek szerint csak egy ép 'sírkamra' van; írja meg kérem azt is hogy mi szándéka van erre nézve, hogy most a tél folyamán akarja-e felbontani avagy tavaszkor halaszthatja-e...«²⁴³ Hampel azonban még ugyanazon a napon ismét levélben fordult Pap Antalhoz kérve segítségét: »Múlt évi december hó 5ikén arra kértük t. Uraságot, szíveskedjék alkalmmal a Pelsőczy János gazda szöllejében lévő kőablakat stb. megtekinteni. Azóta a hírlapokból arról értesülünk, hogy a tarcali hegyoldalban 'gót' és 'török' sírokat bontottak föl s a sírleletek elkallódtak volna. Az a sejtelmünk, hogy ezek a sírok a Pelsőczy féle telken létezett koporsókból (?) kerültek elé és irtunk ez ügyben Pelsőczy János gazdának, de attól tartván, hogy Pelsőczy gazda talán nem szívesen forgatja a tollat azzal a kéréssel fordulunk tisztelt Urasághoz szíveskedjék e régiségleletek iránt Pelsőczy gazdánál kérdezősködni és bennünket arról fölvilágosítani vajjon csakugyan kallódtak-e el leletek?«²⁴⁴ Hampel azonban nem elégedett meg ezzel és ezért magánlevélben fordult Jósa Andrásnak, segítségét kérve a tarcali sírok ügyében.²⁴⁵

Hampelnak ez a levele nem maradt fenn, de az, hogy Jósa András 1895. január 13-án kelt, alább ismertető levele elejére ki nem írt címzett Hampel József volt, kiderül abból, hogy a leveléhez bizonyára mellékelt ötlapos²⁴⁶ anyagban szereplő cikkfogalmazványt Hampel az Archaeologiai Értesítő szerkesztőjeként ugyan némileg átírva, ugyanezzel a dátummal közölte.²⁴⁷ A megkapott adatoktól fellelkesülve Hampel maga is Tarcalra utazott, és a Tarczaly Dávid által megőrzött és neki átadott tár-

²⁴² MNM ÉR 460/1894; Prohászka 2012, 107.

²⁴³ MNM ÉR 21/1895; Prohászka 2012, 107.

²⁴⁴ MNM ÉR 29/1895. Pap Antal válaszlevele nem maradt fenn. Hampel 1895. február 6-án – tehát a vinnai-dülőben megmentett sírleletek január 26-i beletározását követően – kelt levelében a következőképpen köszönte meg Pap Antal segítségét: »Fogadja szíves köszönetünket kimerítő leveléért, melylyel minapi kétrédbeli kérdésünkre válaszolt. A két kérdés egyike, a lovas sírra vonatkozó azóta teljesen megelégedésünkre tisztázódott, amennyiben a honfoglaláskori lovas vitéz megmentett fegyvereit és fűszerelését a tulajdonos n. muzeumnak volt szíves ajándékozni. A mi a Pelsőczy féle »kőablak alatti üreg« dolgát illeti köszönjük szíves ígéretét hogy azt majd szemmel tartja és adandó alkalommal e hely föl kutatásában segítségünkre lesz. Azt hiszem, hogy mostanában nem igen van kilátás arra, hogy e helyet ki lehessen kutatni, de talán nem is oly sürgős, hogy ne lehessen egy kicsit várakozni, hogy egyik-másik módon a földalatti rejtélyhez hozzájussunk...»: MNM ÉR X/1895. A levelet közlő Prohászka Péter megjegyezte, hogy a Pelsőczy-féle helyszín vizsgálatára nem került sor: Prohászka 2012, 107.

²⁴⁵ A fentieket Prohászka Péter még megjelenés alatt álló és nekem megküldött dolgozatából ismertem meg, ezért a szívességet ezúton is megköszönöm, vö. Prohászka 2012. Egyébként Prohászka tölem függetlenül és korábban szintén megtalálta az MNM Adattárában Jósa Andrásnak az alább bemutatott anyagát, amelyből részleteket – Jósa 1895.1., 2a–b, 3. – is közölt, s bár természetesen ismerte a kommentált rajzokat – Jósa 1895.4a–5b – is, ezeket nem, csak a cikkfogalmazványt – Jósa 1895.6a–b – adta még közre. Abban azonban tévedett, hogy nem Jósa levele (2a–b), hanem a Hampel által átszerkesztett cikkének kézírata (6a–b) jelent meg az Archaeologiai Értesítőben: Jósa 1895.1., s nem tartom valószínűnek, hogy a kommentált vázlatrajzainak oldala (1), e cikkhez készített tábla lett volna, vö. Prohászka 2012, 110, a 110: 2. képre vonatkoztatva.

²⁴⁶ A levél: Jósa 1895.2a–b. A mellékletek: Jósa 1895.3., 4a–b, 5a–b, végezetül a cikk kézírata: Jósa 1895.6a–b. Az így összeállított ötlapos anyaghoz a január 11-én készült helyszíni összesítést – 1895.1. – talán nem is küldte el, hiszen a helyszíni megfigyeléseit a bizonyára mellékelt két lapon (4a–b, 5a–b) részletezte. Erről a lapról több másolat is készült, mert egy-egy példány megmaradt a nyíregyházi Jósa András Múzeumban, és az MNM Adattárában a teljes iratanyagban is őrizték. A nyíregyházi példány további másolatát először Bollók Ádám szívességből kaptam meg, de mint később kiderült, Dienes István hagyatéka is tartalmazta. Jakab Attila szíves közlése szerint több lap is megvolt a még rendezetlen és beletározatlan Jósa-hagyatékban, de az általam küldött teljes iratanyag annál bővebbnek mutatkozott.

²⁴⁷ Jósa 1895.6a–b – Hampel átírásában: Jósa 1895a (vö. 39. kép).

II.6. TARCAL-VINNAI-DÜLŐ

gyakat már január 26-án beletárolta az MNM gyűjteményébe,²⁴⁸ sőt február 7-én már egy helyi újság le is hozta a nyilatkozatát a leletről.²⁴⁹

Jósa András tarcali rajzos feljegyzésének kézírata, 1895. január 11. (29. kép)

A Jósa-féle kéziratanyag először elkészült lapja tehát az első helyszínelésekor, a január 11-i tarcali látogatásán készített 29 vázlatrajzból és rövid megjegyzésekből álló egyoldalas feljegyzése volt (29. kép),²⁵⁰ amelyből 26 vázlatot kibővített megjegyzéseivel (Jósa 1895.4a–5b, 33–36. kép), majd a leveléhez csatolt. Érdekes módon ezen a részletesen felsorolt 26 darabon kívül további „3 rész csat” rajza is szerepel a lap jobb felső szélén, ezeket Jósa nem vette fel a 26 tételes jegyzékébe.

A lap alján lévő összefoglaló szöveg:

„Honfoglaláskori sírlelet Tarczal községhez tartozó vinnai dűlőből 70 Ctm mélységből Tarczaly Dávid honvéd alezredes úr birtokában. Sietve nagyjából lerajzolva. Van még ezeken kívül 1 vaskard, 2 kengyel és 2 koponya. Valószínűleg Turzul vezér sírjából. 1895. Január 11^{én}. Dr. Jósa András”

Jósa Tarcalról hazatérve a feljegyzései alapján állította össze a levelet, annak mellékleteit és végezetül csatolta a leletről írt cikkét az Archaeologiai Értesítő számára.

Jósa András (válasz)levele Hampel Józsefhez, 1895. január 13. (30–31. kép)

„Igen tisztelt Barátom!

Becses levelének vétele után más nap, tegnapelőtt²⁵¹ ki rándultam Tarczalra, és ott Gedeon főtiszt. plebános²⁵² urhoz szállottam, ki Abaújmegye egyes községeinek történelmével sikeresen foglalkozik. Találkoztam Gróf Szirmay György ur tisztartójával Kerekes urral, és Tarczaly Dávid nyugalmazott honvéd alezredes urral.

Ezen urak hallottak ugyan valamit arról, hogy Pelsőczy Jánosnak földjén valami sírokra bukkantak volna, de semmi tájékoztatót nem mondhattak.²⁵³

Pelsőczynél nem is voltam, mert megtudtam, hogy a zajt csapott lelet Tarczaly alezredes ur birtokában van.

A mult év October hónapjának végén Tarczaly David alezredes urnak öcse Lajos egy-két holdnyi – phylloxera által tönkretett szőlőjét ujratelepítés céljából rigoliroztatta,²⁵⁴ a mely terület a várostól 1½ kilométernyire észak-északkeleti irányban az. u.n: *vinnai dűlőben* [kimenelés: K. L.] egy fennsíkon fekszik.²⁵⁵

A rigolirozás 70 Ctm mélységre történt. Czeper János munkás többemagával akadt a leletről a rigolirozott területnek közepe táján.

Az alezredes urat csak akkor értesítették a leletről, mikor a sírokat már szétduzták, a ki igyekezett a szét-hordott tárgyakat össze keríteni.

²⁴⁸ MNM lt. sz: 8/1895.1–79. „Tarczaly Dávid ajándéka, behozta Dr. Hampel József igazgató ör. 40 kr. sürgönydíj V.N. 17/1895.” 1895. január 26-án.

²⁴⁹ Tarczal 1895.

²⁵⁰ Jósa 1895.1; Prohászka 2012, 109: 2. kép.

²⁵¹ A levél kelte 1895. Január 13^{án}, amit ugyan 10^{én} (?) nek is lehetne olvasni, de mivel Jósa a tárgyrajzokat Tarcalon 11-én vázolta (vö. Jósa 1895.1.), s a lelet előkerülését leíró cikke értelemszerűen ez után készült – vö. Jósa 1895.6a–b; Jósa 1985a. – a 13-át kell elfogadni. Mivel ez a nap az öröknaptár szerint vasárnap volt, az ettől számított tegnapelőtti napot megnevező Jósa pénteken, 11-én érkeztetett meg Tarczalra, s nem éjszakára szállt meg a plebánosnál, hanem a főtisztelendő úr csak vendégül látta. Még aznap sikerült Kerekes és Tarczaly urral találkozni, de a tárgyakat oly későn kapta meg, hogy csak rövid ideje (Jósa 1895.2b, 4a: N° 1, 4b: N° 5), alig több mint fél órája maradt a vázlatrajzaikat elkészítenie. Közben be is sötétedett, és ekkor már a nyíregyházi vonathoz kellett sietnie (Jósa 1895.4b: N° 5), így arra sem jutott ideje, hogy kimenjen abba a szőlőpajtába, ahol a kardot (azaz szablyát), a kengyelpárt és a 2 koponyát őrizték, ezeket tehát nem látta (Jósa 1895.1, 2b, 4a: N° 1, 6a). Mindebből következik, hogy mivel Hampel levelének kézhezvételét követő másnap utazott, a pesti levél 10-én (csütörtökön) érkezett Nyíregyházára.

²⁵² Gedeon János 1874–1902 között volt tarcali plebános; Szűcs Zoltán tarcali plebános e-mailben kapott szíves felvilágosítását ezúton is megköszönöm.

²⁵³ Jósa tehát Hampel kérésére a Pelsőczy-féle leletek ügyében utazott Tarcalra, ahol annyira lefoglalták a meglepetésére megismert vinnai-dűlői honfoglaló magyar sír pompás leletei, hogy nem ért rá az eredeti úticéljára kilátogatni.

²⁵⁴ A „forgatás, rigolozás, rigolirozás [a] szőlőtelepítést megelőző talajmunka. A szőlőnek szánt földet két ásonyomnyira (kb. 60 cm) átforgatják úgy, hogy a humuszban gazdag felső talajréteg a gyökerekhez kerüljön. A téli időben végzett nehéz munkát néhol a szőlőföld megszántásával helyettesítették. A ~ a 19. században terjedt el és a századfordulón a gyökeres oltványvesszőket forgatott földbe ültették el.”: Keckés 1979. A filoxéra pusztításáról: Égető 1979.

²⁵⁵ Vö. a helyszínen 1935-ben állított Tarcal vezér emlékművének helyét (28. kép).

Creper azt mondja, hogy az alább leírandó ^{dísz} tárgyak körül sok a lö háta körül találtak, de nem tudja megjelölni, hogy melyek voltak azok. Azt hiszi, hogy azok a nyeregtagaró díszítését képezik.

Hogy a leírandó tárgyakon kívül mit találtak meg, nem tudni, mert a munkások sokat széjjel hoztak.

Két koponya ^{állatcsont} igen van az alsó alkajócsal együtt, melyek az éppen mintegy 70 cm hosszú karddal és kengyel vasakkal együtt a sílő pajtában vannak elhelyezve, és a melyeket az idő rövidsége miatt már nem láthatunk.

A Pelsőry-féle lelet a határnak más részében van, de ott nem voltam.

A magyar leletnek megkerült darabjai Tarcally Dávid athenaeumnak birtokában vannak, nem akartam azokat a szabolcsi múzeumba vitetni, mert én leginkább csak a szabolcsi régiségekbe vagyok szerelmes. Ő a leletet kéiréssel felajánlotta a magyar nemzeti múzeumnak, melyet gondosan őriz.

En Sardinia délután óra 32 perckor Tarcallyra szünetkorom érkezem, ha valami rendkívüli eset volna nem tart, hogy a Güntörököt a további fejékorásra fordíthassam.

Fedőn fotóztatandó az vendégmestertől házához fogott állami.

Igen jó lenne, ha akkorra időt szathatna magának, és rendszeresen lehetne ottan találni, legalább egy csapás, ha szerény kis múzeumnak is megtekintetné, és engedelmet egyben másban Tanácsával támogatna

Nyiregyháza 1895 Január 13^{án}

mélyen tisztelő barátja

Jósa András

U. i. ha a n. múzeum a tárgyakat le nem rajzolhatná, kérem az én karcolásomat vissza küldeni, mert más példát nyomon nincs.

1.) *szemből* *oldal* *felülről szemlélve*

A Kardmarkolatot borító
 érűst lemez, tőfelől ^{elülről} ~~szemből~~
 val. A markolat ^{elülről} valószínűleg
 egy hasonló lemez borította.

Also vére le van töredve, tehát nem
 tudni, hogy a markolat milyen hosszú
 volt, a kard egészen, mintegy 70 cm
 hosszú, de nem láttam, mert kint van a vőlő, így
 talán. Az első rövid volt arra, hogy ki rándulhatott volna
 megtekintésére.

2.) *első nézet*

Az hírem hogy a Kardmarkolat azon also
 néret mely a keresztvassal volt határos
 körvedlemmel borította. A rajban egy tűre
 fel mintha csak egy lemez volna, de valójában
 képpen egy gyűrű, mely annyira is oly alak
 ban van ösre lapitva, mint a milyen egy Kardmarkolat
 keresztmetrete. A mellő lap tőfelől ~~szemből~~
 a hátsó lemez, melynek helyét az anyekolánál akasztom fel
 timentem, minden irányból néllintő. Meg lehet aromban, hogy
 hogy ezen ösrelapított gyűrű nem a markolat also néret, hanem
 a kardhüvely felső néret borította. Ez talán valószínűbb is,
 a mennyiben a tíra-erdőri honfoglaláskori temetőből került
 rendkívül elcsordánodott Kardmarkolat keresztvassal
 oly formán, hogy a keresztvassal
 lemez kivágása csaknem lopva
 illeme az erdőri keresztvas körép kisvesorodásával.

3.) *első nézet*

Ez is olyan ösre lapított tőleső fele, mely valamely
 tárgynak (valószínűleg kardhüvelynek) also néret
 fogta körét. Erőből vadt. Elő nére ~~szemből~~
 Hátsó nére síma. A tőlesőnek also néretes körét
 egy mind két lemezre átkötő haránt irányú hosszas ~~szalag~~
 van, melybe valamely csingső tűz lehetett be tűzve?

33. kép. Jósa András levele Hampel Józsefnek (Nyíregyháza, 1895. január 13.), 4a. oldal (Jósa 1895.4a)

5.)
 Homorú ezüst lemez. Domboron négyes trébelli díszítéssel. Törték. Ugylárszik hogy lefelé még tovább nyúlt, mert egy másik darab csak nem horra illik, de díszítését már nem karcrolhattam meg le, mert már szét volt, és a vonashoz kellett oltatnom. (Az öves tárgyak le várolására hoz $\frac{1}{2}$ óránál több időm alig volt)
 Minden valószínűség szerint ezen darab is a Kard. kivétel díszítésre.

6.)
 Kétdob. ^{oldal} ^{felül} Ezek nem sárgasárga vastag ellapított karika. Valószínűleg törték alsó és felső végének bonítéka. A tulajdonos Tarcaly David nyugalmárótt kovács aláredes ur. szíjbonítéknak véli, de ezen vélna nagyon is öblönek tartom.

7.)
 Hámlt négy akklával ellátott bőrdíszítés. Trébelli 5 darab, vastag ezüst. A merők aranyozva, mint legtöbbször a többi tárgyak is.

8.)
 Hámlt 3 akklával Ezüst trébelli. Aranyozott merőkkel, 9 darab

9.)
 II darab. I akklával. Ezüst sok rézzel vegyítve. Bőr díszítés.

10.)
 Egy akklával. Bőrdíszítés. II darab. - Az akklaszegek mint, egy 3 milliméter ^{hosszúak} ~~vastagságúak~~, és nagyon elvanmak lapitva ezek is mint a többiek, Fehér vastag és kemény bőr, mely szolgálta díszítésül.

11.)
 Rossz ezüst vagy réz sörözdíszítés, akklával

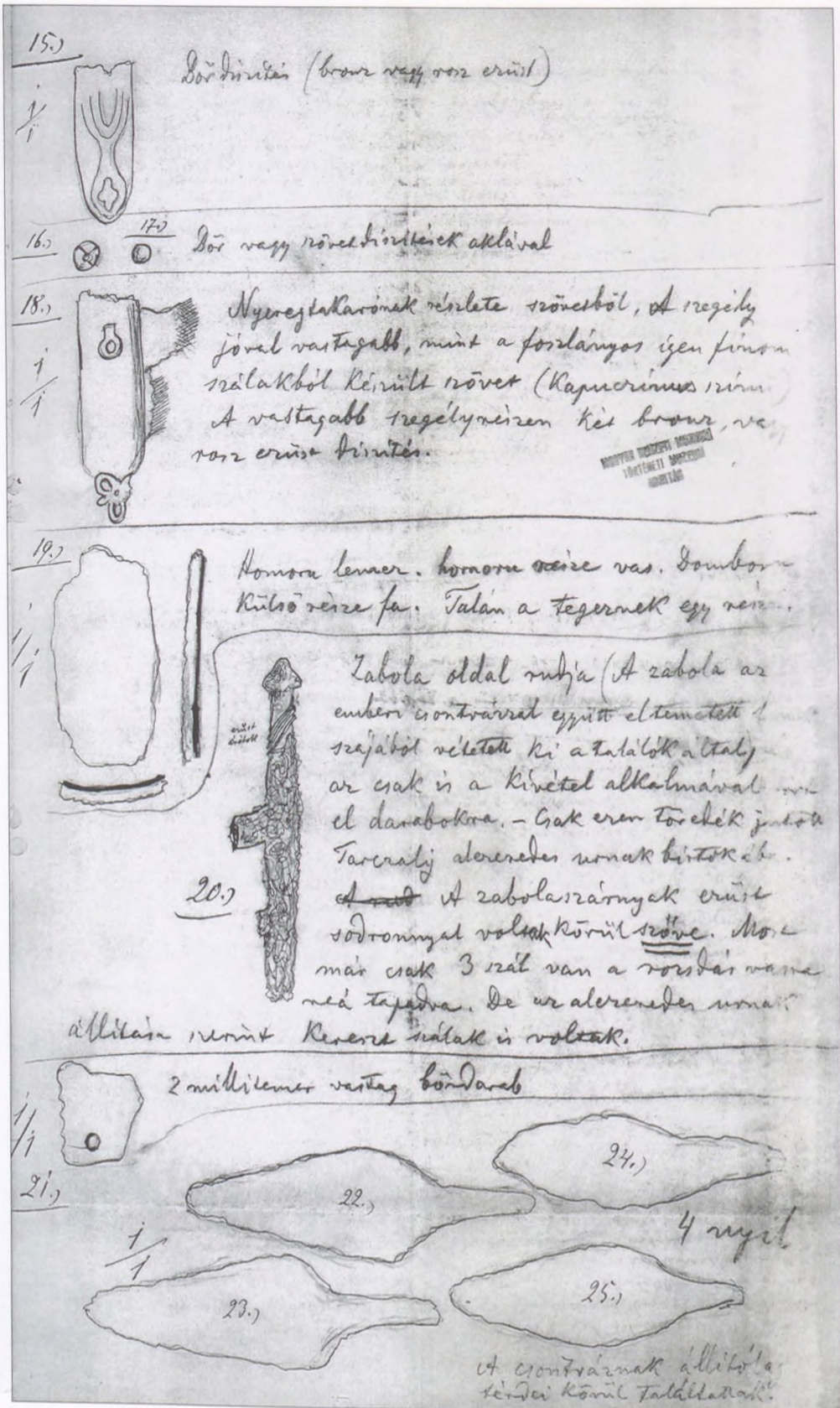
12.)
 Sörözdíszítés (vagy vékonybőr díszítés)

13.)
 Sörözdíszítés vagy bőrdíszítés (bronz vagy rozsa ezüst)

14.)
 Sörözdíszítés vagy bőrdíszítés (bronz vagy rozsa ezüst)

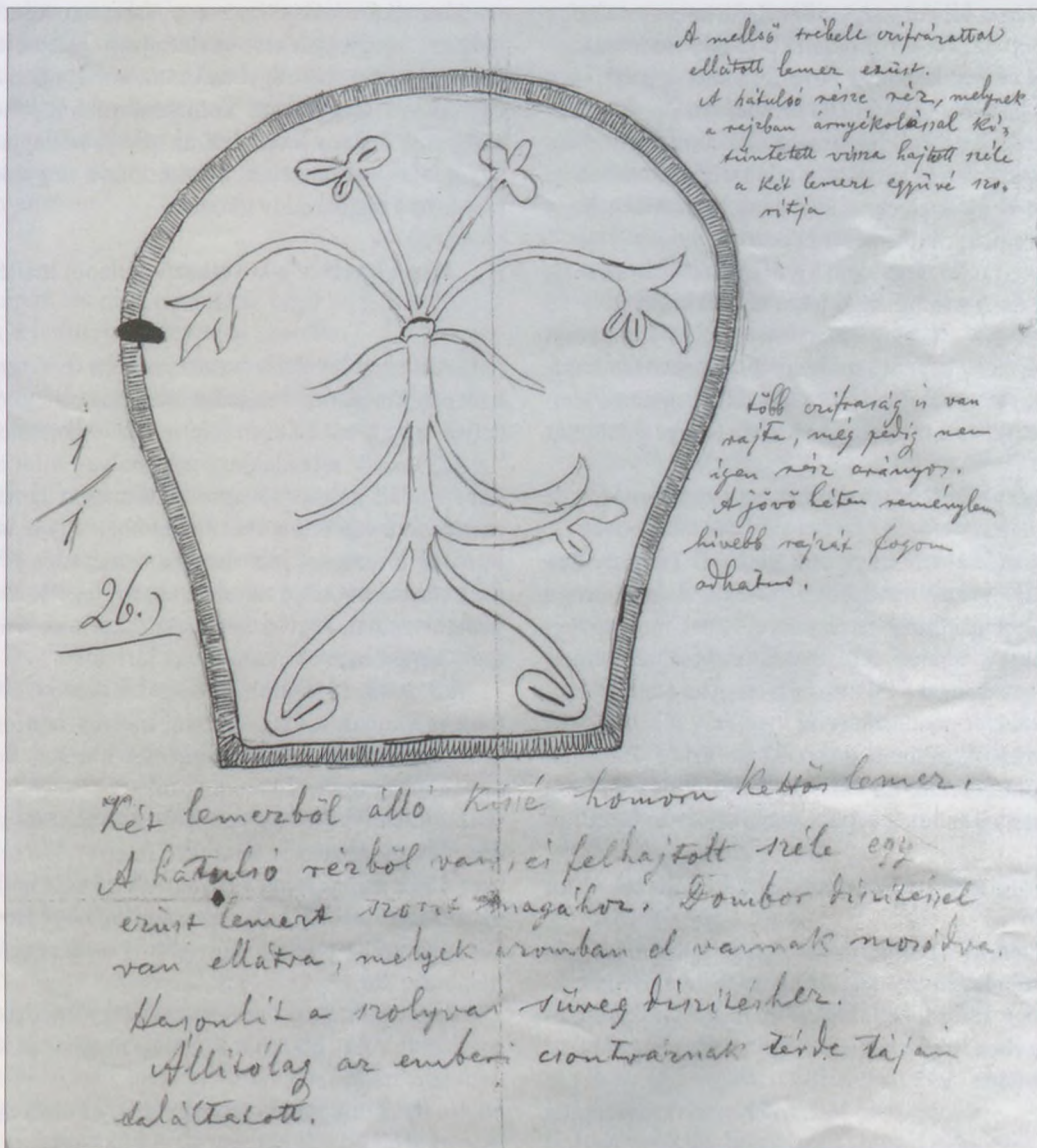
34. kép. Jósa András levele Hampel Józsefnek (Nyíregyháza, 1895. január 13.), 4b. oldal (Jósa 1895.4b)

35. kép. Jósa András levele Hampel Józsefnek (Nyíregyháza, 1895. január 13.), 5a. oldal (Jósa 1895.5a)

36. kép. Jósa András levele Hampel Józsefnek (Nyíregyháza, 1895. január 13.), 5b. oldal (Jósa 1895.5.b)

A mint Czeper János mondja négy sír volt ott párhuzamosan a rendes távolságban elhelyezve [kiemelés: K. L.], tehát nem lehetett ez köz-, hanem családi temetkező hely.+

[+jelzéssel a lap bal szélén függőleges sorban hozzá-
füzve: A négy sír mintegy 20 □ méternyi területen fe-
kült. Ezen területen kívül sírok nem voltak.]

A csontvázak fejjel nyugotnak, lábbal keletnek ki-
nyújtott helyzetben feküdtek.

A sírok köburkolattal nem bírtak. Hogy koporsó kor-
hadéknak nyomai lettek volna, arra Czeper János nem
emlékezik.

Három sírban a csontvázon kívül állítólag egyéb nem
találtak.

A negyedik azomban lovas sír volt – honfoglaláskori
tárgyakkal –, talán Tarczal vezér sírja.

A ló kinyújtotva bal oldalán feküdt, feje nyugot-
nak, hátulja keletnek, lábai északnak irányítva.

II.6. TARCAL-VINNAI-DŰLŐ

Közvetlen a lóháta megett ezzel párhuzamosan egy emberi csontváz, kisse bal oldalra a ló felé fordulva.

A ló és ember koponya közel egymás mellett, sem előbb, sem hátrább, sem feljebb sem lejjebb.²⁵⁶

Czeper azt mondja, hogy az alább leírandó²⁵⁷ dísz-
tárgyak közül sok a ló háta körül találtatott, de nem tudja
megjelölni, hogy melyek voltak azok. Azt hiszi, hogy
azok a nyeregtakaró díszítését képezték.

Hogy a leírandó tárgyakon kívül mik találtattak még,
nem tudni, mert a munkások sokat széjjel hordtak.

Két koponya állítólag épen van az alsó álkapocsal
együtt, melyek az egyenes mintegy 70 Ctm hosszú kard-
dal és kengyel vasakkal együtt a szőlő pajtában van-
nak elhelyezve, és a melyeket az idő rövidege miatt már
nem láthattam.²⁵⁸

A Pelsőczy-féle lelet a határnak más részében van, de
ott nem voltam.

A magyar leletnek megkerült darabjai Tarczaly Dá-
vid alezredes urnak birtokában vannak, nem akartam
azokat a Szabolcsi muzeum részére el kérni, mert én leg-
inkább csak a szabolcsi régiségekbe vagyok szerelmes.
Ő a leletet készséggel felajánlotta a magyar nemzeti mu-
zeumnak, melyet gondosan őriz.

Én Szerdán²⁵⁹ délután 6 óra 32 perczkor Tarczalyra
szándékozom érkezni, ha valami rendkívüli eset vissza
nem tart, hogy a csütörtököt a további tájékozódásra for-
dithassam.

Gedeon főtisztelendő ur vendégszerető házában fo-
gok szállani.

Igen jó lenne, ha akkorra időt szakíthatna magának,
és szerencsém lehetne ottan találkozni, legalább egy csa-
pásra szerény kis Muzeumunkat is megtekinthetné, és
éngemet egyben másban tanácsaival támogatna.

Nyíregyháza 1985 Január 13^{ad}

mélyen tisztelő barátja
Dr Jósa András

U:i: ha a n. muzeum a tárgyakat le nem rajzolhatná, ké-
rem az én karczolásomat visszaküldeni, mert más példá-
nyom nincs.”²⁶⁰

Jósa „karczolásai” nem a Tarcalon készített egy-
oldalal, megjegyzéses vázlatrajzait jelentették, mert
azok nyomán Nyíregyházán azonnal elkészítette az
egyenkénti tárgyrajkok kommentárokkal kísért bővít-
ményét,²⁶¹ hiszen levelének az alábbi pótlapján nem az
egyoldalal számozatlan, hanem már a négyoldalal sor-
számozott rajzokra hivatkozott.

Jósa a levélhez a következő pótlapot mellékelte
(32. kép)

„Miután ezen levelet ma postára nem tehettem, és sza-
kadt egy kis időm,²⁶² engedje meg, hogy megkérdézzem,
helyes-e az a mit én ezen leletre nézve gondolok.

A 27. sz.²⁶³ rajz alakjára ugyanolyan mint a szolyvai
sírban talált nemez süvegre alkalmazott lemez. Ha jól
emlékezem van ottan a n. muzeumban egy másik hason-
ló is, de a melynek származása ösmeretlen.²⁶⁴ Tarczaly
alezredes urnál ezen darabot láttam legelőször, és elra-
gadtatásomban rögtön honfoglaláskorinak lenni állítot-
tam. Vajjon nem csaptam-e vak lármát?

A 8. 9. 13. 15. számhoz hasonló [vö. 34–35. kép] ná-
lunk is vannak a muzeumban, melyek honfoglaláskori
készítéseknek tartatnak, tehát azt hiszem, hogy csak
ugyan magyar sírral van dolgunk.

Ha ezen feltevés helyes, azon esetben sok világot vet
őseink fegyverzetésre a tarczalyi lelet.

Látjuk belőlő, hogy milyen volt a kosár nélküli kard-
markolat díszítése, valamint a kardhüvelyé is.

Találunk – előttem legalább – ösmeretlen díszítési
motívumokat.

Megtudjuk, hogy milyen nyílhegyeket használtak a
gazdagok; mert hiszen a szegény magyar akkor szegé-
nyül is temetkezett.

Ha le tetszik jönni, meglehet hogy Pelsőczyt is szóra
hozzuk. Hát ha ő is magyar sírra bukkan.

Érdemesnek tartanám, ha Dr Tewrewk Aurél úr²⁶⁵ is
le jönne a craniologiai vizsgálat meg ejtésére.

Ha többen szorítjuk a dolgot, többet fogunk ki pré-
selni.

²⁵⁶ Jósa 1895.2a.

²⁵⁷ Itt Jósa nyilván az egyoldalal összesítő rajzra gondolt (Jósa 1895.1.), amit később kibővített a Tarcalon vázolt tárgyak egyenkénti rajzához mellékelte megjegyzéseivel (Jósa 1895.4a–4b, 5a–5b).

²⁵⁸ A szőlőpajtának a falutól lévő távolságát a lelőhelyre állított Tarcal-emlékmű jelzi. Jósának nem volt ideje oda kisétálni (vö. 28. kép).

²⁵⁹ Fentebb a levél keltét 13.-ra (az öröknaptár szerint vasárnapra) valószínűsítettem, de mivel Jósa aznap nem adhatta fel (Jósa 1895.3.), a más-
napra feltételezhető feladást követően Hampel válasza a tarczalyi meghívásra 16-a (szerda) előtt aligha érkezhett meg. Ezért leginkább az
képzeltet el, hogy amennyiben egyáltalán találkoztak, akkor arra a következő szerdán, 23-án kerülhetett sor Tarcalon, aminek megfelel,
hogy Hampel 26-án (szombaton) leltározta be az MNM-be hozott leleteket.

²⁶⁰ Jósa 1895.2b; Prohászka 2012, 107–108.

²⁶¹ Jósa 1895.4a–4b, 5a–5b.

²⁶² Talán mert vasárnap íródott?

²⁶³ A sorszámot Jósa eltévesztette: a 26. számú tarsolylemezzel van szó (vö. 36. kép).

²⁶⁴ Jósa a szolyvai mellett ekkor már ismert galgóci tarsolylemezzel utalhatott, vö. Lehoczky 1870; Fodor 1996e, illetve Rómer 1869; Rómer
1871; Fodor 1996g.

²⁶⁵ Török Aurél (Pozsony, 1842 – Genf, 1912) orvos, a kolozsvári egyetemen az elméleti orvostan, majd az élettan és szövettan egyetemi tanára,
1881 és 1902 között pedig a budapesti egyetem bölcsészeti karán felállított embertani tanszék professzora, vö. Kovács 2012, 106–107; 234.
jegyzet.

II.6. TARCAL-VINNAI-DŰLŐ

A szabolcsi várról is szeretnék referálni, de nagyon sokat kellene írni, ha a muzeumunkban levő cseréptöredékeket be nem mutatom, melyek nézetem szerint azt igazolják, hogy a szabolcsi vár nem Szabolcs vezérnek műve, hanem a kora népvándorlási időből, vagy még valószínűbben még régibb korból származik.

maradtam

kiváló tisztelettel

Jósa András

Igen kérem azonnal értesíteni, hogy tetszik-e jönni, vagy küldeni Szerdán, mert igenlő esetben máshová nem fogok elígérkezni, hanem délután Tarczala utazom.”²⁶⁶

Valószínű, hogy Jósa András eredetileg is mellékelte a leveléhez azt a további két lapot, amelynek 4 oldalára (4a–b, 5a–b) egymás alá másolta²⁶⁷ a január 11-i tarcali látogatásán a lelet tárgyairól egy lapra készített 29 vázlatrajzból és rövid megjegyzésből álló feljegyzéséből (29. kép) 26 vázlatot (33–36. kép) és a hozzájuk adott megjegyzéseit ezúttal részletesen kibővítve csatolta:

26 vázlatrajz részletes leírással (33–36. kép)

- „1.) A kardmarkolatot borító ezüst lemez trébelt munkával [1–4: 33. kép]. A markolat ellenkező oldalát egy hasonló lemez borította. Alsó része le van töredezve, tehát nem tudni, hogy a markolat milyen hosszú volt. A kard egyenes, mintegy 70 Ctm hosszú, de nem láttam, mert kint van a szállópajtában. Az idő rövid volt arra, hogy kirándulhattam volna megtekintésére.
- 2.) Trébelt díszítés. Azt hiszem, hogy a kardmarkolat azon alsó részét mely a keresztvassal volt határos közvetlenül borította. A rajzban úgy tűnik fel mintha csak egy lemez volna, de tulajdonképpen egy gyűrű, mely annyira és oly alakban van összelapítva, mint a milyen egy kardpenge keresztmetszete. A mellső lap trébelt díszítéssel van ellátva, a hátsó lemez, melynek helyzetét árnyékolással akartam feltüntetni, minden díszítést nélkülöz. Meglehet azonban, hogy ezen összelapított gyűrű nem a markolat alsó részét, hanem a kardhüvely felső részét borította. Ez talán valószínűbb is, a mennyiben a
- 3.) tiszta-eszlári honfoglaláskori temetőből került rendkívül elrozsdásodott kardnak keresztvassa dülény alakú oly formán, hogy a tarczali ezüst lemez kivá-

gása csaknem összeillene az eszlári keresztvas közép kicsucsosodásával.²⁶⁸

- 4.) Trébelt díszítés. Ez is olyan össze lapított tölcser féle, mely valamely tárgynak (valószínűleg kardhüvelynek) alsó részét fogta körül. Ezüsből van. Elő része díszített. Hátsó része sima. A tölcsernek alsó végéhez közel egy mindkét lemezt átható haránt irányú hosszas lyuk van, melybe valamely csüngő dísz lehetett be fűzve?
- 5.) Homoru ezüst lemez [5–14: 34. kép]. Domború részen trébelt díszítéssel. Töredék. Ugyalászik hogy lefelé még tovább nyult, mert egy másik darab csaknem hozzá illik, de díszítését már nem karczolhattam le, mert már setét volt, és a vonathoz kellett sietnem. (Az összes tárgyak levárolásához ½ óránál több időm alig volt) Minden valószínűség szerint ezen darab is a kardhüvelyt díszítette.
- 6.) Csaknem sárgaréz vastag ellapított karika. Valószínűleg törtek alsó és felső végének borítéka. A tulajdonos – Tarczaly Dávid nyugalmazott honvéd alezredes ur szíjborítéknak véli. De ezen célra nagyon is öblösnek tartom. [Bal oldalt:] két db.
- 7.) Hátul négy aklával ellátott bördíszítés. Trébelt vastag ezüst. A mezők aranyozva, mint legtöbbszörre a többi tárgyak is. [Jobb oldalt:] 5 darab.
- 8.) Hátul három aklával. Ezüst trébelt. Aranyozott mezőkkel. 9 darab.
- 9.) 11 darab, 1 aklával. Ezüst sok rézzel vegyítve. Bördíszítés.
- 10.) Egy aklával. Bördíszítés. 11 darab. – Az aklaszegek mintegy 3 millimeter hosszúak, és nagyon elvannak lapítva, ezek is mint a többiek. Tehát vastag és kemény bőrnek szolgáltak díszítésül.
- 11.) Rosz ezüst vagy réz szövetszíntés, aklával.
- 12.) Szövet (vagy vékonybőr díszítés).
- 13.) Szövet vagy bördíszítés (bronz vagy rosz ezüst).
- 14.) Szövet vagy bördíszítés (bronz vagy rosz ezüst).
- 15.) Bördíszítés (bronz vagy rosz ezüst) [15–25: 35. kép].
- 16.), 17.) Bőr vagy szövetszíntések aklával.
- 18.) Nyeregtakarónak részlete szövetszíntésből. A szegély jóval vastagabb, mint a foszlányos igen finom szálakból készült szövet (Kapuczinus színű²⁶⁹). A vastagabb szegélyrészen két bronz, vagy rosz ezüst díszítés.
- 19.) Homorú lemez. Homorú része vas, domború része fa. Talán a tegeznek egy része.
- 20.) Zabola oldal rudja (A zabola az emberi csontvázal együtt eltemetett lónak szájából vétetett ki a ta-

²⁶⁶ Jósa 1895.3; Prohászka 2012, 108.

²⁶⁷ Fazekas Árpád nyíregyházi orvos, orvostörténész (Csenger 1924–) szerint Jósa „nem hétköznapi munkabírására jellemző, hogy kórház-igazgató főorvos létére maga írta vegyintáival sokszorosítás alá a fejcédula és betegfelvevőlap rovatait is”: Fazekas 1969, 144, vagyis a vázlatrajzocskáit valamilyen sokszorosítással vitte át a részletes megjegyzésekkel kibővített oldalakra.

²⁶⁸ A vázlatrajz tárgya valószínűleg közöletlen, Jakab Attila szíves tájékoztatása szerint a nyíregyházi múzeum gyűjteményében sem azonosítható.

²⁶⁹ Azaz gesztenye- vagy sötét kávé-, sötétbarna színű.

A múlt és október hónapjának végen a tarcali határban, a várostól mintegy $1\frac{1}{2}$ kilométernyi távolságban az a: n: vinnai dűltöben phloxera által károsított szőlőt ^{Tarcaly Lajos ur} telepítés erejéből 40 cm mélyregebe rigolirótták.

A munkások ezen területnek közepe táján, mintegy 20 m méter területen sőt a felemelkedett mélyregeben négy sírra bukkantak, melyek a ma is szokásos távolságban és párhuzamosan voltak elhelyezve.

Czege János főmunkás állítása szerint a sírok Koburka, lással nem bírtak, és ~~sem~~ arra sem emlékezik, hogy Jakopor, sonak Korhadéka munkáskorai volna.

A csontvárat ki nyugtortatva felhívték fejével nyugotnak, lábbal keletnek.

Három csontváz mellett semmiféle műtárgy nem találtatott.

A nagyobbik sírban az előbbiekhez hasonló irányban, de kissé bal oldalra fordulva egy ló is volt eltemetve kör, retlen az emberi csontváz mellett.

A lónak feje szinte nyugotnak, hátulja keletnek volt, lábai északnak. Az emberi csontváz a ló gerincével felhívt párhuzamosan. Fejüket egymás mellett.

A falált dínitések szerint a felrabolt bűnök, né, sicut az vitének tartózkodás képezték,

A leles Tarcaly Lajos ur testvéreinek Tarcaly David nyugalmazott honvéds alvezetésének csok akkor jöttél tudomására, mikor a sírok a napra, mosok által fellettek dűlve, és a falált fagyok nagy rére réthordatott, melyek körül az alább említendő, illetve leint fagyokat nagy úsainjárás, sal örre gyűjtötte, és a mely fagyokat a magyar nemzeti múzeumnak szánta.

A meg mentett fagyok körül nem láttam az éjsz, ban maradt két ember koponyát, a kardot, és két kezgyel vasat, mest azok a szőlőnyájsában voltak, hova az idő rövidsége miatt már hi nem me, hettem.

A többieknek rajzait és rövid leírásait ide mellé, keltem.

Czege Jánosnak nem egészen megbízható emlékére, te szerint a süveget díritő lemer, és a nyit hegyek az emberi csontváz zende táján voltak elhelyezve.

A kard ^{allitól} a csontvárnak jobb oldalán. A ~~sz~~ rövid darab ott, hol a nyereg rothott lami faláltatott.

II.6. TARCAL-VINNAI-DŰLŐ

lálók által és az csak is a kivétel alkalmával tört el darabokra. – Csak ezen töredék jutott Tarczaly alezredes urnak birtokába. A zabolaszárnyak ezüst sodronnyal voltak körül~~szöve~~. Most már csak 3 szál van a rozsdás vasra reá tapadva. De az alezredes urnak állítása szerint kereszt szálak is voltak.

21.) 2 millimeter vastag bőrdarab.

22–25.) 4 nyíl. A csontváznak állítólag térdei körül találtak.

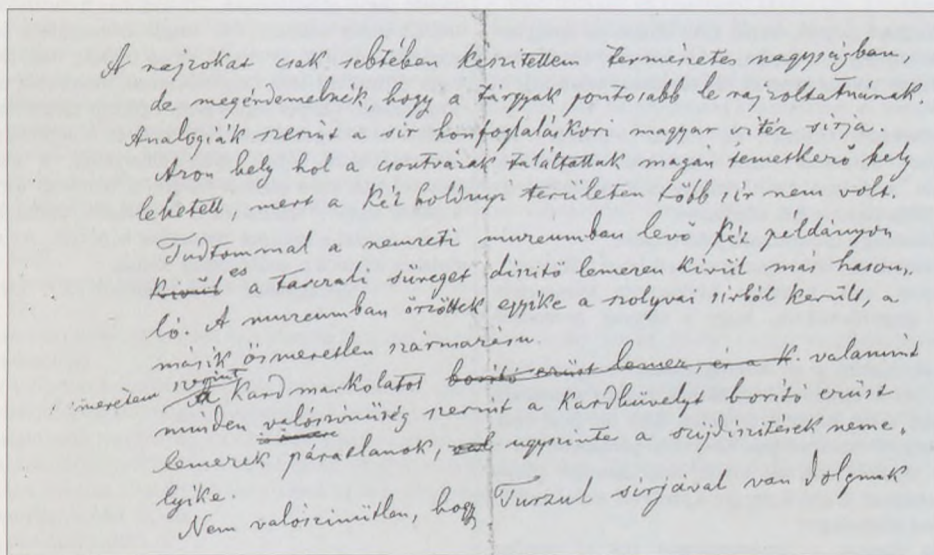
26.) Két lemezből álló kissé homorú kettős lemez [36. kép]. A hátulsó rézből van, és felhajtott széle egy ezüst lemezt szorít magához. Dombor díszítéssel van ellátva, melyek azomban el vannak mosódva. Hasonlít a szolyvai süveg díszítéséhez. Állítólag az emberi csontváznak térde táján találtak.

A mellső trébelt czifrázással ellátott lemez ezüst. A hátulsó része réz, amelynek a rajzban árnyékolással kitüntetett vissza hajtott széle a két lemezt együvé szorítja.

több czifraság is van rajta, még pedig nem igen részarányos. A jövő héten reményelem hívebb rajzát fogom adhatni.”²⁷⁰

A leletről írt cikk kézírata az Archaeologiai Értesítő számára (37–38. kép), valamint ennek és a megjelent változatának az összehasonlítása (39. kép)

Végezetül ugyancsak a nevezetes január 13-i keltezésű levél melléklete volt Jósának az a kétoldalas összefoglalása (37–38. kép),²⁷¹ amelyet Hampel ugyanezzel a dátummal jelentetett meg az Archaeologiai Értesítőben. Szerkesztőként átdolgozta a szöveget, új sorrendbe helyezett mondatokat, illetőleg mondatrészeket, a végén pedig felsorolta az előkerült tárgyakat Jósa leírásainak és néhány lelet Jósa-közölte előkerülési adatának figyelembevételével (39. kép). Itt követett el két alapvető hibát. Az egyik a Vinnai-dűlő félreolvasása volt, amelyből a „hosszú életű” Rimai-dűlőnév keletkezett, a másik pedig a négy csontváz párhuzamosan nyugat–keleti irányú fekvése helyett annak a megmagyarázhatatlan állítása, hogy hármójuk nyugat–északkeleti helyzetű volt, míg a negyedik keresztben feküdt.²⁷² Azt ugyan gondolhatnánk, hogy közös tarcali látogatásuk alkalmával Hampel pontosabb adatokat szerzett Jósánál, de egy ilyen feltevés valószínűségét lerontják azok a tények, hogy e két adatot kivéve mindenben Jósa szövegére támaszkodott, illetve az, hogy a dűlőnév megváltoztatásának esetében biztosan ő tévedett, ezért a sírok fekvésének ügyében sem érdemes neki igazat adni.

38. kép. Jósa András Hampel Józsefnek írott leveléhez mellékelt cikke (Nyíregyháza, 1895. január 13.), 6 b. oldal (Jósa 1895.6b)

²⁷⁰ Jósa 1895.4a–b, 5a–b.

²⁷¹ Jósa 1895.6a–b; Prohászka 2012, 108, 110.

²⁷² Jósa András természetesen mindhárom helyen – Jósa 1895.1, 2a, 6a. – ugyanazokat az adatokat említette, azaz a Vinnai-dűlőben párhuzamosan fekvő négy csontvázat! Érdekes, hogy közömbös maradt ezekkel az elírásokkal kapcsolatban. Mivel a tokaji kincset (II.10) érintő azt a feltevését, hogy a leletek talán a zalkod-szegfarkai honfoglalás kori temetőből valók lehettek, a nyíregyházi múzeum Archaeologiai Értesítő példányába is bejegyezte (vö. 918. jegyzet), kérdésemre Jakab Attila azt válaszolta, hogy Jósa a saját cikkének Hampel-elkövetete hibáira vonatkozóan nem tett ilyesféle megjegyzést.

II.6. TARCAL-VINNAI-DÜLŐ

Jósa 1895.6a–b.	Jósa 1895a.
„A múlt év october hónapjának végén a tarczali határban a várostól mintegy 1½ kilométernyi távolságban <i>az u:n: vinnai dűlőben</i> [kiemelés: K. L.] phylloxera által kipusztított szőlőt Tarczaly Lajos ur ujra telepítés céljából 70 Ctm mélységre rigoliroztatott. A munkások ezen területnek közepe táján mintegy 20 □ m területen a fenn említett mélységben négy sírra bukkantak, melyek a <i>ma is szokásos távolságban és párhuzamosan</i> [kiemelés: K. L.] voltak elhelyezve. Czeper János főmunkás állítása szerint a sírok kőburkolattal nem bírtak, és arra sem emlékszik, hogy fakoporsónak korhadéka mutatkozott volna. A csontvázak kinyújtóztatva feküdtek <i>fejfel nyugotnak, lábbal keletnek</i> [kiemelés: K. L.]. Három csontváz mellett semmi féle műtárgy nem találtatott. A negyedik sírban az előbbiekhöz hasonló irányban [kiemelés: K. L.], kissé bal oldalra fordulva egy ló is volt temetve közvetlen az emberi csontváz mellett. A lónak feje szinte nyugotnak, hátulja keletnek lábai északnak. Az emberi csontváz a ló gerinczével feküdt párhuzamosan. Fejük egymás mellett. A talált díszítések részint a felzabolázott lónak, részint a vitéznek tartozékait képezték. A lelet Tarczaly Lajos ur testvéérének Tarczaly Dávid nyugalmazott honvéd alezredes urnak csak akkor jutott tudomására, mikor a sírok a napszámosok által fel lettek dugva, és a talált tárgyak nagy része széthordatott, melyek közül az alább említendő, illetve leírt tárgyakat a magyar nemzeti muzeumnak szánta. A megmentett tárgyak közül nem láttam az épségben maradt két ember koponyát, a kardot, és két kengyel vasat, mert azok a szőlőlapajtában voltak, hova az idő rövidsége miatt már ki nem mehettem. A többieknek rajzát és rövid leírását ide mellékelem. Czeper Jánosnak nem egészen megbízható emlékezte szerint a süveget díszítő lemez, és a nyílhegyek az emberi csontváz térdé táján voltak elhelyezve. A kard állítólag a csontváznak jobb oldalán. A szövetdarab ott, hol a nyereg szokott lenni találtatott. A rajzokat csak sebtében készítettem természetes nagyságban, de megérdemelnék, hogy a tárgyak pontosabb lerajzoltatnának. Analogiák szerint a sír honfoglaláskori magyar vitéz sírja. Azon hely hol a csontvázak találtak magán temetkezé hely lehetett, mert a két holdnyi területen több sír nem volt. Tudtommal a nemzeti muzeumban levő két példányon és a tarczali süveget díszítő lemezen kívül, más hasonló [tárgy nincsen]. A muzeumban őrzöttek egyike a szolyvai sírból került, a másik ősmertlen származása. Ősmertem szerint a kardmarkolatot [és a] minden valószínűség szerint a kardhüvelyt borító ezüst lemezek páratlanok, úgyszintén a szíjdíszítések nemelyike. Nem valószínűtlen, hogy Turzul sírjával van dolgunk.”	„Dr. JOSA ANDRÁS A TARCZALI SÍRLELETRŐL (ZEMPLÉN M.) A múlt év október hónapjának végén (25. és 28-ika között) Tarczaly Dávid alezredes úrnak öccse, Lajos egy-két holdnyi phylloxera által tönkretett szőlőjét újratelepítés céljából rigoliroztatva, a mely terület a várostól 1½ kilométernyire észak, északkeleti irányban, <i>az u. n. rimai dűlőben</i> [kiemelés: K. L.] egy fennsíkon fekszik. A rigolirozás 70–80 cm. mélységre történt. Czeper János vincellér többed magával akadt a leletre, a rigolirozott terület közepe táján. Az alezredes urat csak akkor értesítették a leletről, mikor a sírokat már szédülták, a ki igyekezett nagy utánjárással a széthordott tárgyakat összekeríteni. A mint Czeper János mondja, négy sír volt, mintegy 20 □ méternyi területen, úgy, hogy 4–4 méternyire egymástól három párhuzamosan, egy pedig keresztben [kiemelés: K. L.] feküdt. A párhuzamos sírokban <i>fejfel nyugotnak, lábbal északkeletnek</i> [kiemelés: K. L.] feküdtek a csontvázak pusztá földben, se köre, se koporsó-korhadéka szemtanú nem emlékszik. Három sírban a csontvázon kívül állítólag egyéb nem találtatott. A negyedik azonban lovas sír volt honfoglalási tárgyakkal. A ló kinyújtóztatva, állítólag bal oldalán feküdt, feje nyugotnak, hátulja keletnek, lábai északnak irányítva. Közvetlenül a ló háta mögött, ezzel párhuzamosan emberi csontváz, kissé bal oldalra a ló felé fordult, úgy, hogy az ember s a ló koponyája közel egymás mellett feküdt. A sírból megmentett tárgyak a következők: 1. Vaskard; 2. két kengyelvas; 3. négy nyílhegy; 4. egy darab vaslemez, talán a tegeznek egy része; 5. zabla oldalrúdjának töredéke vasból, belévert ezüst szálakkal; 6. két lapított karika sárgarézből; 7. három apró szíjcsat; 8. ezüstlemez trébelt növénydiszitményekkel, a minők a galgóczi lemezen vannak; 9. a kardmarkolatról és a kardhüvelyről való trébelt díszü ezüstlemezek; 10. két más határozatlan rendeltetésű trébelt ezüst dísztag; 11. végül tizenegyféle idomú apróbb-nagyobb pitykék, gombok, aklás díszek, melyek részben még rajta vannak a bőrrön vagy nemezen, melyekből néhány darabka fönmmaradt. Czeper János nem egészen megbízható emlékezte szerint a süveget díszítő lemezek és a nyílhegyek az emberi csontváz térdé táján voltak elhelyezve, a kard állítólag a csontváznak jobb oldalán feküdt, a bőrdarab ott, hol a nyereg szokott lenni – találtatott, a díszítések részint a felzabolázott lónak, részint a vitéznek tartozékát képezték. Az alezredes úr az érdekes leletet a n. múzeumnak szánta. Nyíregyháza, 1895. januárius 13. Dr. Josa András”

39. kép. Josa András Hampel Józsefnek írott leveléhez mellékelt eredeti cikke (Jósa 1895.6a–b) és a Hampel által átszerkesztett változata (Jósa 1895.a) szövegének összevetése

II.6.1.2. Dienes István adatgyűjtése

A fentiek ismeretében meglepő, hogy ámbár ezt a Jósa-féle dokumentumköteget éppen 1959-ben leltározták be az MNM Adattárába,²⁷³ Dienes István nem ismerte még akkor, amikor az 1959 szeptemberében végzett terepbejárásán eljutott Tarcalra is,²⁷⁴ és megkezdte azt az adatgyűjtését, amelyet még 1960-ban is folytatott levelezéssel és egy újabb ottani látogatással. Az összegyűjtött anyagot – amely elsősorban a lelőhely Rimairól Vinnaira helyesbített nevére, valamint a leletek további sorsára vonatkozott – csak német nyelven közölte,²⁷⁵ majd harminc év múlva a megmaradt magyar nyelvű kéziratából Németh Péter emelte ki.²⁷⁶

A lelőhely neve tehát az első közléstől kezdve tévesen Rimai-dülőnek íródott,²⁷⁷ jóllehet a község dülőneveinek gyűjtésében ez egyáltalán nem, a helyes Vinnai-dülő viszont szerepelt.²⁷⁸ Érdekes, hogy Jósa András maga sem látta érdemesnek a javítást, így a kései helyesbítés Dienes István 1959. évi lelkiismeretes utánajárásának köszönhető; csaknem hihetetlen, hogy 65 évvel a temetések előkerülését követően még mennyi, mindeddig ismeretlen adatot sikerült összegyűjtenie:²⁷⁹

„A honfoglalás korából származó tarcali leletekre, mint ahogy azt az 1959. szeptemberében lefolytatott területbejárásunk alkalmával tapasztaltuk, a Tarczaliak »Vinnai« nevű szőlőskertjében találtak rá (ez a helybéli lakosok által: Anderkó Sándor népiskolai tanító, Bodnár Béla nyugállományú igazgató, Majos Gyula özvegye/Hubay Lilla, Máthé Miklós özvegye/Tarczali Lídia, Nagy József kanonok, Tudja Béla tanító²⁸⁰ által egyértelműen bizonyítást nyert.) Jósa Andrásnak a tarcali leletről szóló tudósításában és Hampel Józsefnél [Bp. 1900, 710.] lelőhelyül a »Rimai dülőt« említik, mely hibás adat, nyilvánvalóan elírás, vagy sajtóhiba, mivel, ilyen nevű dülő Tarcal község határában nem található. A lelőhely, mint ahogyan azt velünk közölték, a *Veréb-árok* néven ismert vízmosás mellett található, és az ott jártunkkor még csak tervezetben létező, Tarcalról a Kopasz-hegyre, a TV-reléállomáshoz vezető, a lelőhely mellett húzódó útszakasz közelében fedezték fel [28. kép]. A lelőhelyen a [19]30-as években a királyi szőlőskert pincemestere, Szöllősi Sándor javaslatára egy kőből készült emlékoszlopot emeltek [40. kép 1–3].²⁸¹ Ehhez a község lakosai anyagilag hozzájárultak, a parasztok hordták hozzá a kőveket.²⁸² Az igen gazdag sír napvilágra került halottját a

²⁷³ Komiszár Szilvia szíves tájékoztatását ezúton is megköszönöm.

²⁷⁴ Vö. Dienes 1964–65, 95. Szerencsére részletesen is beszámolt arról, hogy 1959 szeptemberében „nagyobb terepbejárást tettünk a Hegyaljának déli részén, a Bodrogközben, Szabolcsnak északi felében, – majd Balkány és Geszteréd környékén. Utunk egy részén, melyet a Múzeumok Központi Igazgatóságának kutatókocsiján tehetünk meg, őskoros szakemberek (Korek József, Patay Pál) is voltak jelen. A terepbejárás méretére nézve jellemző, hogy jártunk Tarcalon, Mádon, Mezőzomboron...[összesen] 60 községben újabb lelőhelyek felkutatása, részben pedig a régi ásatások helyének pontosabb rögzítése céljából. A honfoglaláskori kutatások szempontjából talán a vártnál szerényebb eredményeket hozott utunk. Mezőzomboron a Megay Géza által ásott bálványdombi honfoglaláskori temető néhány újabb sírjának anyagát gyűjtöttük össze (1960-ban Megay Gézának átengedtük közlésre is, a tárgyak a miskolci múzeumba kerültek)... Rögzítettük a mezőzombori... lelőhelyet... Megszereztük a tarcali egykori helyi gyűjtemény listáját és egy bizonyító okiratot arra nézve, hogy a rangos tarcali leletnek néhány darabja soha nem jutott a Nemzeti Múzeumba, hanem ott maradt Tarcalon.” Dienes 1961, 6–7.

²⁷⁵ Dienes 1964–65, 95–96: 6. jegyzet. A jegyzetek nélküli rövidebb magyar változatban – Dienes 1964a, 148. – a teljes adatgyűjtés nem került említésre.

²⁷⁶ Németh 1996, 8–10.

²⁷⁷ Fehér–Éry–Kralovszky 1962, 77: N° 1089; utoljára: Révész 1996c, 120.

²⁷⁸ Vende [1905], 121.

²⁷⁹ A Dienes István hagyatékában maradt és a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött iratokat Révész László boesátotta rendelkezésemre, amit ezúton is megköszönök.

²⁸⁰ Tudja Bélának 1952-ben a részletekről kevés ismerete lehetett, mert ekkor az alábbi levéllel fordult az MNM Igazgatóságához: „Kedves Kartársam! Készülő ifjúsági regényemhez szükségem volna a múlt század végén Tarcalon (Zemplén megye) kiásott honfoglaláskori temető tartalmának jegyzékére. Ez a temető Turzol vezér sírja volt, akiről Tarcal község nevét kapta. Ha lehetséges volna a lelet felvétele alkalmával készült jegyzőkönyvnek egyes részét közölni, melyből a temetésre, ill. egy vezér sírjának berendezésére lehet következtetni. A sír tartalma is érdekelne. Fáradozásaitak előre is hálásan megköszönöm.

Tarcal, 1952. szeptember hó 25.-én.

MNM I lt. sz: 863-10-12-1952.

Tudja a következő választ kapta:

„Folyó évi szeptember hó 25.-én kelt kérésére mellékelten küldjük a tarcali honfoglaláskori temető leírását, azaz az első, 1895-ből származó közlés másolatát. Az Archaeologiai Értesítő 1895. számában jelent meg. A leletek képeit Fettich Nándor, A honfoglaló magyarság fémművessége, című munkájának II. kötetében a 41–45. táblákon lehet megtalálni.

Budapest, 1952. október 18.-án. Fülep Ferenc h. főigazgató”

MNM I lt. sz: és 863-10-12-1952.R.

A Google-keresőben és a központi katalógusokban nem akadtam Tudja esetleg elkészült regényének nyomára.

²⁸¹ A magas négyzetes talapzatra emelt csonka gúla alakú, zömök obeliszka a község közepén K–ÉK-i irányba induló Ady Endre utca vége előtt keletre elágazó, s a Tokaji- vagy Kopasz-hegy csúcsára vezető műút mellett, az elágazástól számítva mintegy 800 méterre, és ott az úttól keletre, nagyjából 50 méterre áll a rovásírásos felirattal. Alatta egy újlag felhelyezett márványtábla van, négyesoros „TARCAL / VEZÉR / EMLÉKÉRE / 896–1996” szöveggel (40. kép 4).

²⁸² „Az emlékmű felállítását az Ébredő Magyarok Egyesületének tarcali szervezete kezdeményezte, annak a falu határában feltárt honfoglaláskori sírnak a megjelölésére, amit Tarcal vezér sírjának gondolt. A sír Pataki Sándorné, született Tarcali Zsuzsanna birtokában lévő szőlőben

Tudja Béla tanár”

II.6. TARCAL-VINNAI-DŰLŐ

40. kép. A tarcali Tarcal-vezér emlékmű: 1. Az emlékmű, 2–3. A rovásírásos TARCAL felirat és a kiírt rovásírás, 4. Az emlékművön 1996-ban elhelyezett emléktábla, 5. Verpeléti Kiss Dezső, a rovásfelirat készítője az emlékmű mellett. A levelezőlapként kiadott fénykép felső szegélyére rovásjelekkel felírva: „Tarcal vezér síremléke a tarcali szőlőkben 1937. VII. VKD” Verpeléti rovásírásos monogramjával (Boromisza Tibor hagyatékából, Boromisza Piroska engedélyével, Sólyom Ferencről)

helyi lakosok már régóta Anonymussal egybehangzón »kun« harcosként (*Tursol miles kumanus*) azonosították, és így az emlékműre rovásírással a »Tarcál« nevet vésték.²⁸³ A felirat azonban nem véséssel, hanem egy téglalap alakú öntött műkö táblában való kiöntéssel készült. A jobbról balra tartó rovásírással azaz LACRAT feliratot a miskolci rovásírás-kutató, Sólyom Ferenc szerint Verpeléti Kiss Dezső (Verpelét, 1896 – Miskolc, 1956) rovásírás-szakértő (40. kép 5) készítette,²⁸⁴ s ez a Kárpát-medence közterületen rovásírással először kiírt településneve.²⁸⁵

„Ennek a feltárt sírnak nem minden tartozékát adták a Magyar Nemzeti Múzeumba, tehát a rendelkezésre álló leletanyag semmi esetre sem tekinthető teljesnek. Hiszen maga Jósa is írja, hogy Tarczali Dávid már csak a megbolygatott sírokról szerzett tudomást, és csak ezután tudta megkezdeni a »széthurcolt dolgok összeszedését«. Tehát bizonyos, hogy a lelet több darabja, közvetlenül az előkerülés után elkallódhatott. A Tarczaliak nevelt lányától, Máthé Miklós özvegyétől, Lídiától tudom, hogy

a Nemzeti Múzeumba szállított tárgyakon kívül négy visszatartott darab²⁸⁶ – emléktárgyként – annak idején nála is maradt. A mellékletekkel gazdagon ellátott sírban nyugvó férfi koponyáját nem lehetett elhozni, mivel azt a földmunkát végző munkások eldugták,²⁸⁷ úgy vélték, az egy »nagy ember« feje lehet, tehát nagy embernek kell lennie, talán még kincset is rejthet. Tarczali Dávid 1918-ban bekövetkezett halála előtt, halálos ágyán meghagyta nevelt lányának, hogy adja át a nála maradt leletanyagot a Nemzeti Múzeumnak azzal a nyilatkozattal, hogy »Én ezzel még tartozom a Nemzeti Múzeumnak.« Vincellérét, Czeper Jánost is elővette, hogy adja át neki az elrejtett koponyát.²⁸⁸

A haláleset után mégsem történt semmi a leletekkel. Az ügy már majdnem feledésbe merült, amikor a régiség-ek iránt rajongó főjegyző, Hubay Kálmán [1864–?] ²⁸⁹ a 20-as évek közepén egy tarczali múzeum szervezését kezdte meg. Tarczali Lídiát is felkérte, hogy a család birtokában lévő honfoglaláskori régiségeket adja át. Nevelőapja utolsó kívánságának megfelelően a Nemzeti

feküdt, s a tulajdonos készséggel engedte át a mintegy 9 négyzetméteres a nemes célra, csak hogy a szóban forgó szőlőt 1934 tavaszán elárverezték, s így az új tulajdonos, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete, és üzlettársa, a Tokajvidéki Hitelbank beleegyezése kellett az építkezéshez. Nem kis huzavona után ezek az engedélyek is megérkeztek, s megkezdődhetett az építkezéshez szükséges anyagi eszközök összegyűjtése. Az emlékművön elhelyezni tervezett öntöttvas táblát a Magyar Királyi Állami Vas-, Acél- és Gépgyárban rendelték meg, a hazafias cselekedetre tekintettel térítésmentesen. A MAVAG vezérigazgatója azonban, vállalata súlyos gazdasági helyzetére tekintettel, csak önköltséges áron tudta vállalni [ezért végül csak műkö táblát készítették – K. L.]. Az építéshez szükséges 40 mázsa cementet az Egercsehi Kőszénbánya és Portlandcementgyár szállította az érvényes mázsánkénti 7 pengős ár helyett 6 pengőért. Zemplén vármegye főispánja 600 pengőt bocsátott rendelkezésre az inségalapból, az építkezéshez szükséges napszámbekek kifizetésére. A Magyar Trachit Művek 20 köbméter közúzávalóval segítette a munkálatokat. A kivitelező ebben az esetben is Hadas József [helyi kőművesmester] volt. Az építési költségek 382 pengő 33 fillérre rúgtak. 1935. augusztus 5-én Szöllőssy Sándor csoportelnök az ÉME nevében tisztelettel hozta a tekintetes elöljáróság és a képviselőtestület tudomására, hogy »Tarcál honfoglaló vezér síremléke elkészült.«: Kozári 2006, 222–223.

²⁸³ Németh 1996, 8–9. Az elnevezés annak a régészeti kutatást megelőző, a maga korában mégis elismerést érdemlő – bár tudománytalan – gyakorlatnak a példája, amelyben egy-egy, a mellékleteinek gazdagsága alapján jelentős személyiségnek vélt csontvázat, mint a sírhelye környékének hajdani birtokosát, a térszínnev alapján nevezték el, vö. Bene vitéz sírja Ladánybene (BK)-Benepusztán: Jankowich 1832–1834.

²⁸⁴ A levelezőlapként kiadott fénykép Verpeléti Kiss Dezsőt ábrázolja az obeliszk mellett. Rumi Tamás rováskutató szíves levele szerint „a fénykép szegélyére az alábbi szöveg van rovással felírva. Ez különösen érdekes, mert magáról az emlékműről szól és leírja TARCAL-t saját kezével, ahogy az emlékművön is az ő betűi szerint készült a rovásfelirat: »Tarcál vezér síremléke a tarczali szőlőkben« 1937. VII. VKD rovásírásos monogramjával.” A képet Rumi közbenjárására Boromisza Tibor hagyatékából, Boromisza Pirokska engedélyével. Sólyom Ferenc, Verpeléti Kiss Dezső kutatójának közlése nyomán kaptam meg.

²⁸⁵ Vö. <http://rovas.info/index.php/hu/rovastabla-allitas/1250-az-els-rovasos-telepulesnev>

²⁸⁶ Egy nagy aranyozott ezüst íjtegez-/kaftándisz, egy-egy széles és keskeny aranyozott ezüst övveret és egy kerek aranyozott ezüstrozetta.

²⁸⁷ Megjegyzendő, hogy Jósa András Tarcalon jártakor nem látta „Tarcál vezér” eldugott koponyáját, de tudomást szerzett arról, hogy a szőlőpajtában egy másik ép koponyával és mindkettőt az állkapcsával együtt, a szablya és kengyel pár társaságában őrzik (vö. Jósa 1895.1, 2b; 29., 31. kép). Tarczaly Lídia tehát 1960-ban vagy tévesen mesélte, hogy Jósa 1895. január 11-én megvizsgálta a jeles koponyát, vagy Jósa a következő, talán 23-i tarczali látogatására bekérte azt.

²⁸⁸ „Czeper bevallotta, hogy a koponyát valóban elrejtették, de meg lehet találni, mert a helye egy kővel van megjelölve.”: Dienes István feljegyzése özv. Máthé Miklósné/Tarczaly Lídia 1959. szeptember 4–5-i elbeszélése nyomán: Dienes István hagyatékában. Tarczaly Lídia 1960-ban még részletesebben beszélt a koponya viszontagságairól: Amikor meglelték Turzol vezér sírját „a sok szép mindent, a csontokat és koponyákat a sír ásásánál félretették, mert csak a sír mellékleteket találták értéknek. Jósa András kijelentette, hogy a koponyát és csontokat szeretné látni, mert abból tudná megmondani, hogy milyen korból való. A két napszamos, Szabó és Czepper ... eldugták a koponyát, abban a hiszemben, hogy sok pénzt kapnak a koponyáért. Jósa előkerítette, és megállapította, hogy ázsiai típus, edzett, és a mellékletekből láthatóan vezér, előkelő ember volt. Megmérte Jósa az arc, koponya méreteket. 1919-ben halt meg a nevelőapám, Tarczaly Dávid, 1921-ben aztán Hubay Kálmán főjegyző, akinek nagy érzéke volt, elhatározta, hogy megkeríti a koponyát, mert azt elsikkasztották Czepperék abban a tudatban, hogy nagy ember feje volt, biztosan sokat ér. Felhívta Czeppert, azt mondta neki, tudjuk, hol a koponya, de maga nélkül nem akarjuk előszedni, hallja, Tarczaly ezredes úr előjön a sírből és megkardlapozza magát, mert a [nevelő]apám meghalt közben, de Szabó is meghalt. Czepper elkezdett reszketni, azt mondja, főjegyző úr, tessék várni, előhozom. Papírba csomagolva előhozta a koponya felső részét. Az alsó részét, a fogazatot, állkapcsot Szabó tette el, hogyha majd egyszer üzletet lehetne belőle csinálni, ő is biztosítsa magát. Hubay főjegyző nagyon örült és üveg alá tette, őrizte a falu számára.”: Dienes István feljegyzése, az ő hagyatékában.

²⁸⁹ Kozári 2006, 209.

Múzeumnak szerette volna azokat beszolgáltatni, tehát késlekedett a Hubayak kérésének eleget tenni, de a tárgyak a Tarcali Gyűjtemény részére történő átadására Dókus Gyula alispán [Sátoraljaújhely, 1849 – Sátoraljaújhely, 1928] és Meczner Gyula főispán [Makkoshotyka, 1841 – Sátoraljaújhely, 1918] részéről felszólítást kapott. Ezután 1926-ban a község múzeuma részére átadta – mint ahogy az Hubay Kálmán főjegyző által 1926. szeptember 26-án kiállított tanúsítványában is bizonyítást nyert – »Turcol vezér koponyáját (!)«, majd a sírból napvilágra került négy veretet és »ezek valódiságát igazoló 2 darab okiratot«. ²⁹⁰ A koponya előkerítésére Czeper Hubay is sürgette, és ezáltal elő is került, bár még csak a felső része volt meg. Az elrejtett koponya alsó ²⁹¹ része időközben eltűnt, Tarczali Lídia elmondása szerint Czeper a koponyát egyik, Szabó nevezetű társával egymás között elosztották, hogy ezáltal mindkét fél biztosítva legyen, ha valaha lehetőség kínálkozik arra, hogy a koponyából üzletet csináljanak. A leleteket a község házában állították ki, a Nemzeti Múzeumba eljuttatott tárgyak fényképmásolatával együtt (1959 és 1960 augusztusában tett látogatásaink alkalmával készített feljegyzések alapján; ld. még Hubay 1930, 142.).

A Tarczali Gyűjtemény különben falumúzeumaink közül az egyik legkorábbi lehet. Hubay Kálmán érdeklődése kiterjedt mindenre, és mint azt a Hubay család birtokában lévő gyűjteményről készült jegyzék bizonyítja ²⁹² – melyet szívességből szintén megküldtek, – a kis muzeumban megtalálható volt mind a változatos tár-

gyi anyag (archeológiai, középkori és újkori emlékek), néhány képzőművészeti alkotás, műgyűjtemény, mind pedig nagyon értékes akták, okiratok, történelmi feljegyzések, stb. Hubay főjegyző fiai az I. világháború áldozataul estek, szolgálati utódja pedig, aki a gyűjtemény gondozását magára vállalta, nem érzett rá elhivatottságot, úgyhogy a régiségek műgyűjtője, a főjegyző Hubay, arra a meggyőződésre jutott, hogy az lenne a legjobb, ha a tarcali értékeket a megyei gyűjteménybe helyeznék el, amelyeket nyugdíjazását követően még életében át is szállítottak. (ld. Major Gyula özvegyével, szül. Hubay Lillával 1960 tavaszán történt levélváltásaimat: március 7. és 24.-i leveleimre március 20.-án, illetve április 11.-én küldött válaszeveleit.) ²⁹³ A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti osztályának vezetője, Fettich Nándor is láthatta e gazdag sír néhány, valaha Tarcalon őrzött leletét (a nagy, finom kidolgozású övvereteket, a két változatban elkészített övveretek, rozetta formájú fémgombok egy-egy darabját) és Sátoraljaújhelyen a Megyeháza gyűjteményében található, ebből a sírból származó koponya felső részét (vö. Fettich 1937, 74–75; Az 1962-ben megjelent leletnyilvántartásban e leletegyüttesnek a Sátoraljaújhelyi Gyűjteménybe került darabjairól nem történik említés: Fehér–Éry–Kralovánszky 1962, 77: Nr. 1089). Tudomásunk szerint a tarcali sírlelet általunk említett darabjai a Felvidék visszakерülése után eljutottak Borsiba, ahol azokat Rákóczi szőlőházában állították ki. A további sorsuk ellenőrizhetetlen.” – fejezte be kutatási eredményeinek összegzését Dienes István. ²⁹⁴

²⁹⁰ Az irat kettéhajtott előlapján: „Turzul vezér koponyájáról az előjáráságtól az elismervény. Megőrizendő.” Az irat szövege: „Tarcal nagyközség előjáráságtól. Bizonyítvány. Hivatalosan bizonyítom, hogy Máthé Miklósné szül: Tarczali Lidia urnó, debreceni lakos, Tarcal község muzeoma részére adományozta Turzol vezir koponyáját és a vezir lovag sírjában talált nyeregdiszítések közzül négy darabot és az ezek valódiságát igazoló 2. drb. okmányt. A kegyes adományt gondosan őrizzük. Tarcal, 1926. évi szept. hó 6 n. Hubay Kálmán vezető jegyző”: Dienes István hagyatékában.

²⁹¹ „A Czepper által előkerített koponyának felső része [téves: az alsó része!] hiányzott, Czepper szerint valaki az elrejtése után kiásatta, aki tudta, hogy hová dugták el.”: Dienes István hagyatékában.

²⁹² A „Kivonat a néhai Hubay Kálmán községi vezető jegyző által összegyűjtött és rendezett Tarcal községi muzeum nevezetesebb tárgyairól és iratairól” c. jegyzék a./9. tétele: „Tarcal vezér koponyája és nyereg díszítésének egy részlete (4. drb./ a Magyar Nemzeti Múzeum igazolványával üvegbúra alatt. A sírlelet többi része a Magyar Nemzeti Múzeumban.”: Dienes István hagyatékában.

²⁹³ Dienes István hagyatékában.

²⁹⁴ Dienes István magyar nyelvű kéziratát idézte: Németh 1996, 8–10. A német változat azonban már 1965-ben megjelent: „Die Tarcaler Denkmäler aus der Landnahmezeit, wie wir es September 1959 im Laufe der von uns durchgeführten Terrainbegehungen erfahren haben, wurde in dem Weingarten namens »Vinnai« der Tarczalis aufgefunden (das ist durch die Ortsbewohner: durch den Volksschullehrer Sándor Anderkó, den Direktor i. R. [in Rente] Béla Bodnár, durch die Wittve von Gyula Major (Lilla Hubay), die Wittve von Miklós Máthé (Lidia Tarczali), den Domherrn József Nagy, den Lehrer Béla Tudja einhellig bezeugt worden). In dem kurzen Bericht von András Jóna über die Tarcaler Funde [Jóna 1985, 75.], und offenbar im Anschluss an diesen in den Werken Hampels [Hampel 1900, 710.] wird als Fundstätte »rimai dűlő« angeführt, was aber eine unrichtige Angabe ist, offenbar verschrieben oder Druckfehler, denn es gibt ja einen Flurteil dieses Namens nicht innerhalb der Gemarkung von Tarcal. Die Fundstätte befindet sich, wie es uns berichtet wurde, neben dem als Veréb-árok bekannten Wasserlauf, und als wir dort waren, wurde die damals noch in Planung befindliche, von Tarcal nach dem Gipfel des Kopsasz [Tokaj-Berg] zu der Fernsehrelaisstation führende Wegstrecke in der Nähe des Fundortes ausgesteckt. An der Fundstätte wurde in den 30-er Jahren auf die Anregung des Kellermeisters der königlichen Weingarten, Sándor Szöllösi, aus Steinen eine Denksäule errichtet. Die Bewohner der Gemeinde haben dazu beigetragen, die Bauern führten dazu den Stein. Der Tote des hier zum Vorschein gekommenen sehr reichen Grabes wurde von den Ortsbewohnern schon seit lange her mit dem von dem anonymen Notar in dieser Gegend erwähnten »kumanischen« Krieger (Tursol miles cumanus) identifiziert, und so ist auf das Denkmal mit Zeichen der Kerbschrift der Name »Tarcal« eingemeißelt worden. Nicht alle Zubehöre dieses vornehmen Grabes sind in das Ung. Nationalmuseum eingeliefert worden, das Vorhandene ist also keineswegs ein volles Fundekollektiv. Jóna schreibt ja auch selber, das Dávid Tarczali erst schon von den aufgewählten Gräbern Kenntnis genommen hat, und erst dann hat er anfangen können, »die auseinander geschleppten Sachen zusammenzuklauben«. Es ist also sicher, dass mehrere Stücke von diesem Fund unmittelbar nach seinem Auftauchen verloren gegangen sein dürften. Von der Ziehtochter Tarczalis, Lidia, Wwe [Witwe] Frau Miklós Máthé, ist mir bekannt, dass vier Beschlüge ausser den in das Nationalmuseum eingelieferten Stücken damals als

II.6. TARCAL-VINNAI-DŰLŐ

A leletek útja a sátoraljaújhelyi Zemplénnvármegyei Múzeumból 1941-ben valóban a borsi (Zemplén m.; Borša, okr. Trebišov, Košický kraj, Szlk) Rákóczi-várkastélyba vezetett, amelyet 1944-ben a szovjet csapatok bevonulá-

sát követően kiraboltak, s csupán a maradékot sikerült a kassai múzeumba menteni. Itt Révész László már semmiféle tarcali leletnek nem bukkant a nyomára.²⁹⁵

II.6.2. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA (9–15. tábla; 29–39, 41–43. kép)

Bevezetesként feltehető, hogy mind a négy emberi maradvány felnőtt méretű csontváz volt, mert egy gyermekcsontváza a rigolirozó munkások talán rá sem lettek volna, de ha mégis, akkor bizonyára megemlítették volna a többihez képest jóval kisebb méretét. A 4. sírban a mellékletei alapján férfi nyugodott, a többiek nem meghatározása lehetetlen. Felvetődött viszont annak a lehetősége, hogy az egyik melléklet nélküli sír valójában mellékletes női csontváz volt, de az is, hogy egy mellékletes női 5. csontvázat észre sem vettek. A női csíz-

mákon megfigyelt hármassal alakú veretek²⁹⁶ (alább: a 6–17. sorszám) készenléti íjtegezen való szerepeltetési lehetősége azonban ezt a feltevést feleslegessé tette, így az eddig elfogadott magyarázat szerint az előkelő urat ismeretlen nemű három szolgálójával együtt temették el.²⁹⁷

1. sír.

Minden bizonnyal hátton fekvő, Ny–K-i tájolású felnőttcsontváz, m: 70–80 cm.

Melléklete nem volt.

Andenken auch bei ihr geblieben sind. Den Schädel, des in dem mit Beigaben reich ausgestatteten Grab ruhenden Mannes hat man nicht mitnehmen können, weil er von den die Bodenbearbeitung ausführenden Arbeitern versteckt worden war, sie meinten, es sei der Kopf eines »grossen Mannes« gewesen, somit sei er viel wert, auch ein Schatz dürfte vielleicht noch in ihm stecken. Dávid Tarcali hat vor seinem 1918 erfolgten Tode der Ziehtochter auf dem Sterbelager aufgetragen, dass sie auch die bei ihr gebliebenen Fundstücke dem Nationalmuseum übergeben soll, mit dem Ausspruch: »Ich schulde damit noch dem Nationalmuseum«. Auch seinen Winzer, János Czeper, hat er vorgenommen, dass er ihm den versteckten Schädel herbeischaffen möge.

Nach dem Todesfall ist mit den Fundstücken doch nichts geschehen. Die Angelegenheit ist schon fast gänzlich in Vergessenheit geraten, als der für die Altertümer begeisterte Obernotar, Kálmán Hubay um die Mitte der 20-er Jahre anfang ein Tarcaler Museum zu organisieren. Von ihm wurde auch Lidia Tarcali aufgefordert, dass sie die im Besitz der Familie befindlichen Altertümer aus der Landnahmezeit übergeben möge. Sie wollte aber diese dem letzten Willen ihres Ziehvaters gemäss dem Nationalmuseum einliefern, sie zauderte also dem Ansuchen Hubays Genüge zu leisten, aber sie wurde von seiten des Untergespans Gyula Dókus und des Obergespans Gyula Meczner zur Übergabe dieser an die Tarcaler Sammlung aufgefordert. Hierauf übergab sie 1926 für das Gemeindemuseum – wie es in dem von dem Obernotar Kálmán Hubay ausgestellten Zeugnis vom 26. September 1926 bestätigt wird – »den Schädel des Anführers Turzol«, dann die aus dem Grabe zum Vorschein gekommenen vier Beschläge und »deren Echtheit bestätigende 2 Stück Dokumente«. Auf das Herbeischaffen des Schädels wurde Czeper auch durch den Obernotar Hubay gedrängt und damit ist auch dieser zum Vorschein gekommen, aber nur der obere Teil war noch da. Der untere Teil des verborgenen Schädels ist inzwischen verschwunden, nach der Erzählung Lidia Tarcalis hat Czeper den Schädel mit einem Genossen namens Szabó unter einander geteilt, damit beide Parteien gesichert seien, wenn es einmal möglich sein sollte, aus dem Schädel ein Geschäft zu machen. Die Funde sind auf dem Gemeindehaus mitsam den Abbildungen der in das Nationalmuseum gelangten Gegenstände ausgestellt worden. (Auf Grund der Aufzeichnungen unserer Besuche von 1959 und von Aug. 1960; s. noch Hubay 1930, 142.) Die Tarcaler Sammlung mag übrigens eine der frühesten unter unseren Gemeindemuseen gewesen sein. Das Interesse Kálmán Hubay erstreckte sich über alles, und wie es durch das im Besitz der Familie Hubay befindliche über die Sammlung angefertigte Verzeichnis – dessen Kopie aus ihrer Gefälligkeit auch mit zugeschickt wurde – bezeugt wird, gab es in dem kleinen Museum sowohl ein abwechslungsreiches sachliches Material (archäologische, mittelalterliche und neuzeitliche Denkmäler), einige Werke der bildenden Kunst, Mineralsammlung, als auch sehr wertvolle Schriftstücke, Urkunden, historische Aufzeichnungen usw. Die Söhne des Obernotars Hubay sind dem ersten Weltkrieg zum Opfer gefallen, sein nachfolger im Amt hat aber in sich zur Betreuung der Sammlung keine Fähigkeit verspürt, so dass der Liebhaber der Altertümer, der Obernotar Hubay, zu der Überzeugung gekommen ist, dass es am besten sein würde, die Tarcaler Werte in der Komitatsammlung unterzubringen, was nach seiner Pensionierung, noch in seinem Leben, auch ausgeführt wurde. (S. meine mit Wwe Frau Gyula Major, geb. Lilla Hubay im Frühjahr 1960 gewechselten Briefe: ihre Antwortsschreiben vom 20. März bzw. vom 11. April auf meine Briefe von 7. und 24. März). Somit hat auch Nándor Fettich einige, ehemals in Tarcal aufbewahrten Fundstücke dieses reichen Grabes (die grossen Beschläge von feiner Ausführung, je ein Stück von den in zwei Abarten verfertigten Gürtelbeschlägen, desgleichen von den rosettenförmigen metallenen Knöpfen) und den Oberteil des aus diesem Grab stammenden Schädels in der Sammlung des Komitatsgebäudes von Sátoraljaújhely sehen können (vgl. Fettich 1937, 74–75; in unserem Fundekataster werden die in die Sátoraljaújhelyer Sammlung geratenen Stücke dieses Fundkollektivs nicht erwähnt; Fehér–Éry–Kralovszky 1962, 77, Titelwort: 1089). Nach unserem Wissen gelangten die angeführten Stücke des Tarcaler Grabfundes bei der Rückkehr des Oberlandes nach Borsi, wo sie in dem Geburtshaus Rákóczis ausgestellt wurden. Ihr weiteres Schicksal ist unkontrollierbar. (Im Laufe meines Terrainbegehens hat mich 1959 sowohl in Tarcal als auch in Geszteréd Attila Kiss als Student; 1960 in Tarcal mein Vater und meine Frau begleitet.)“: Dienes 1964–65, 95–96: 6. jegyzet.

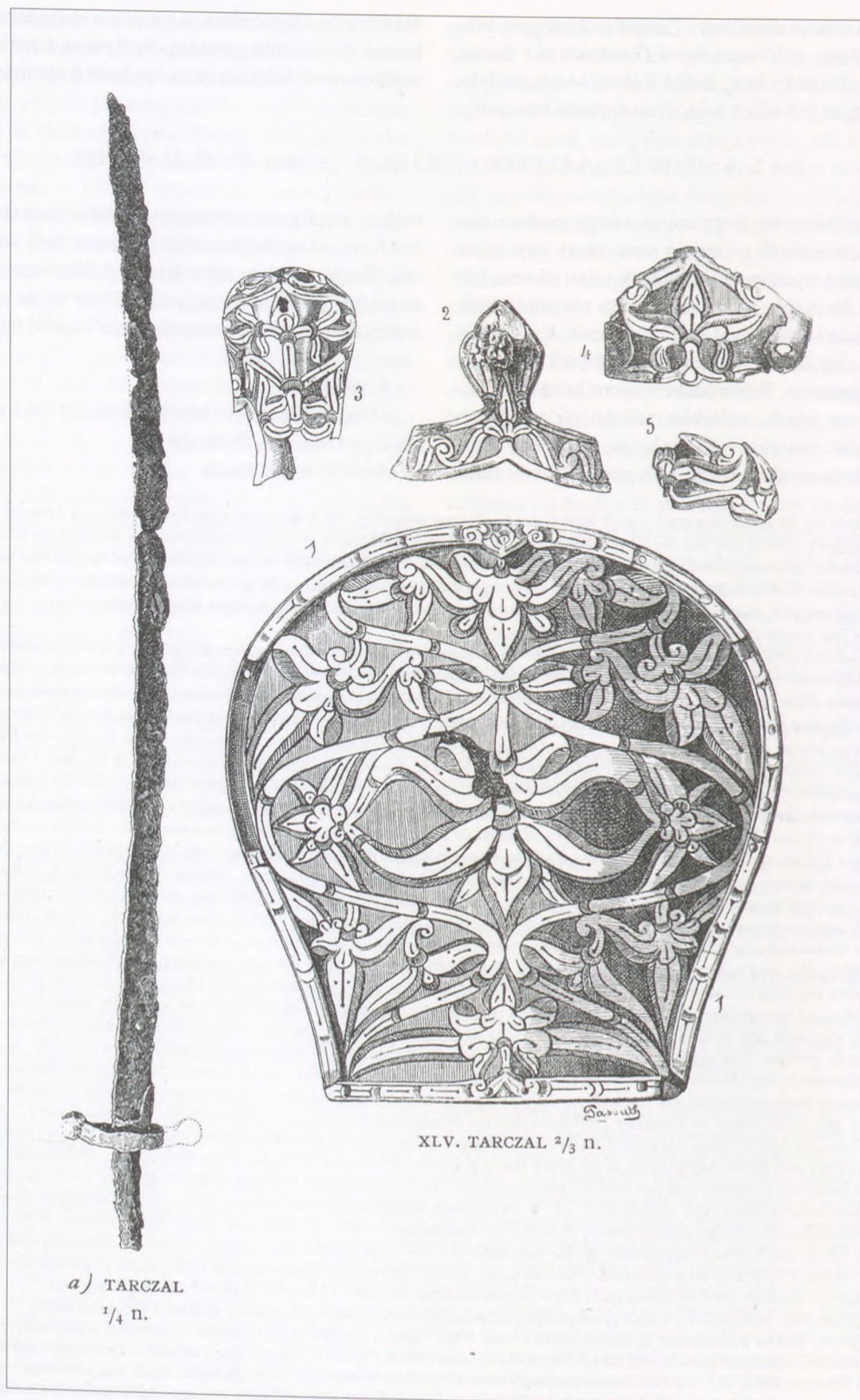
²⁹⁵ Révész megállapítását Nevizánszky Gábor is megerősítette; mindkettejük szíves tájékoztatását ezúton is megköszönöm.

²⁹⁶ A tarcali „gazdag férfisír mellékletei tanulmányozva kitűnt, hogy vannak köztük lábbeli-veretek..., amelyek a női sírok jellemzői (vö. a Csallány ásatásából származó tisztaeszlári lábbeli-díszekkel [Fodor 1996f, 198, 197: 3. kép], igaz a tarcali veretek egy része a régi közlemények szerint [Hampel 1900, 717., 42. kép 10.] »szövet vagy nemezfoszlányok«-on volt). Nem lehetetlen tehát, hogy itt is két – egy férfi és egy nő – sír anyaga keveredett össze, vagyis Karancslapujtóhoz hasonlóan [vö. 301. jegyzet] itt is volt egy mellékletes női sír. Felvetődik azonban az a kérdés, hogy a rangosabbak nem viseltek-e egyébként női öltözködésre jellemző felszerelési tárgyakat, ékességeket (pl. a szabályja után férfi temetkezésnek tartott geszterédi sírban jellegzetesen női hosszűcsüngős fülbevaló, a zempléni, ugyancsak szablyás sírban négy női korong volt, noha ezeket magányos férfisíroknak tudjuk.“: Dienes 1964b, 22–23: 10. jegyzet.

²⁹⁷ Szóke 1962, 20. Nem hallgatható el azonban, hogy a lelőhely helyszínelése, a környékének átkutatása a mai napig sem történt meg; vö. Révész 1984/85, 624.

II.6. TARCAL-VINNAI-DŰLŐ

41. kép. Tarczal-Vinnai-dűlő 4. sír leletei
(Hampel 1896, 132: a. kép, XLV. tábla = Hampel 1900, 712: a. kép,
XCV. tábla = Hampel 1905, II: 596: Abb., III: Taf. 403)

2. sír.

Minden bizonnyal háton fekvő, Ny–K-i tájolású fel-nőttcsontváz, m: 70–80 cm.

Melléklete nem volt.

3. sír.

Minden bizonnyal háton fekvő, Ny–K-i tájolású fel-nőttcsontváz, m: 70–80 cm.

Melléklete nem volt.

4. sír.

Háton fekvő, kissé a bal oldalára fordult férfi lovas temetkezése, m: 70–80 cm, konkrétan ugyan nem volt megjelölve, de talán negyedikként, azaz utolsóként a sí-

rok sorában.²⁹⁸ A vitéz csontvázának tájolása a többiével azonosan Ny–K-i irányú volt, amit megerősít a részleges lovas temetkezését alkotó lócsontok helyzetének Jósa általi leírása: „A ló kinyújtóztatva, állítólag bal oldalán feküdt, feje nyugotnak, hátulja keletnek, lábai északnak irányítva. Közvetlenül a ló háta mögött, ezzel párhuzamosan, emberi csontváz, kissé bal oldalra a ló felé fordult úgy, hogy az ember s a ló koponyája közel egymás mellett feküdt.”²⁹⁹ Mivel a 19. század végén még azt hitték, hogy az elhunyt mellé a lovát (akár élve) is a sírba gyömöszölték,³⁰⁰ ennek a felfogásnak a leírás szerinti „lócsontváz” megfelelt, vagyis a ló mellé helyezett férfi koponyája is nyugatra irányult, tehát a csontváza szintén Ny–K-i tájolású volt.³⁰¹ A férfi csontvázából az állkapocs

²⁹⁸ Jósa szerint „három csontváz mellett semmi féle műtárgy nem találtott. A negyedik sírban az előbbiekhöz hasonló irányban, kissé bal oldalra fordulva egy ló is volt temetve közvetlen az emberi csontváz mellett.”: Jósa 1895.6a. Ebből nem egyértelmű, hogy a szöveg a leletek nemlétére–létére, vagy a sírok sorrendjére vonatkozott-e, de inkább az utóbbi a valószínű.

²⁹⁹ Jósa 1895a, 75. A bal oldalán nyugvó, a férfikoponya mellé érő koponyájával nyugatra, a hátuljával keletre, és északnak irányított lábakkal fekvő ló elképzelése némi nagyvonalúsággal a Bálint Csanád-féle tipológia III. csoportjához („kitömött lóboros temetkezések”) áll a legközelebb, vö. Bálint 1969, 110, 109: I. t. 4. ábra.

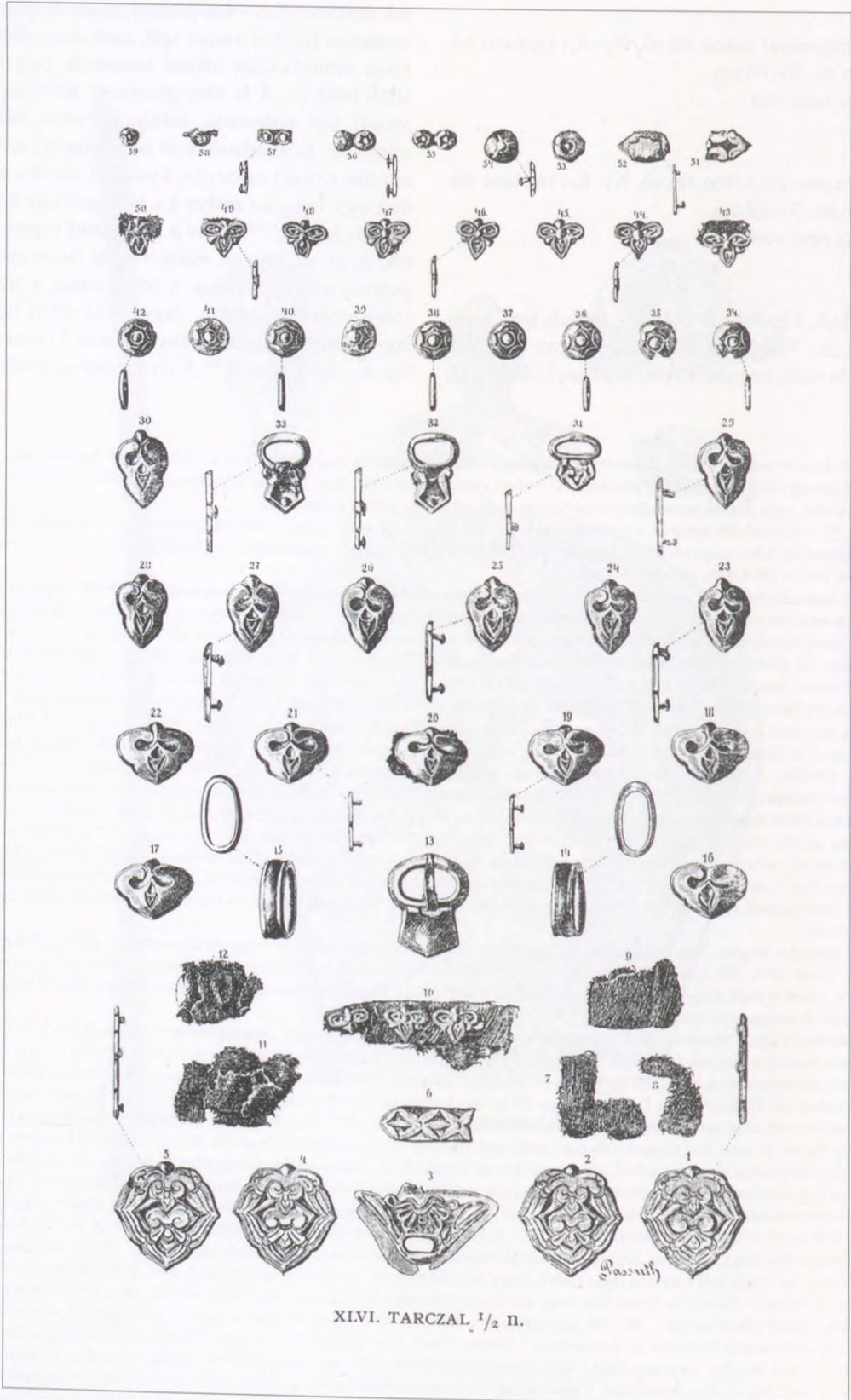
³⁰⁰ E vélekedés legszebb példája a csonttanban járatos Jósa András orvostól származik, aki a tiszabezdédi (SzSzB) temetőben rendszeresen hiányzó lócsontoknak nem tulajdonítva különösebb jelentőséget, így írt: „Hogy a lovak élve lettek az emberi hullával eltemetve, bizonyítja az, hogy a lónak feje mindig magasabban áll, mint a törzse, és soha sem volt oldalt fektetve, mint azt minden döglött lónál észleljük. Egy esetben a négy láb patája együtt találtott, a mi megkötözésre enged következtetni. A 15-ik sírban talált lónak gerincoszlopa, a végtagok helyzetéből ítélve, tengelye körül úgy meg volt csavarítva, hogy a hátsó végtagok behajlítva egymás mellett vízszintesen délre, az első végtagok szintén behajlítva ég felé voltak irányítva. A fej pedig úgy állott, mint a többi lóé. Döglött lovat ilyen helyzetben elképzelni nem tudok. Ezen helyzetet csak úgy tudom magamnak megmagyarázni, ha felteszem, hogy a lónak úgy a hátsó, valamint első lábai külön lettek összekötözve, és a földet előbb a hátsó lábaira hányták és így a sír fenekéhez szorították. A ló igyekezett vergődésében az ellenkező irányban hanyatt feküdni, és így első lábai ég felé fordultak, és így a ló faránál megkezdett és előfelé haladó földdel való betakarásával első végtagjai ezen természetellenes helyzetben lettek rögzítve. Miután azonban a 11 lófej egyenlő elhelyezéséből következtetve a ló fejének az akkori szokás szerint állal lefelé, a koponyatetővel felfelé, és az ember feje felé nézve kellett eltemetve lenni, a szokásos irányba csavarták nyakát akkor, midőn már a ló helyzetén változtatni képtelen volt. Igaz, hogy a lovaknak alsó részei vagy törzse is több esetben hiányoztak, de gyakran az emberi csontvázak is hiányosak voltak; de az is igaz, hogy gyakran egyes közbeeső szilárd zárcsontok is, míg a többi csontok megvoltak. Ezen körülmény azonban a megmaradt csontrészeknek elhelyezéséből ítélve, csak az egyes csontvázrészek különböző elkorhadási sajátságának tulajdonítható. Azt, hogy miért torozták volna el némely lónak hátsó részeit a többiének pedig nem; nem tudom megmagyarázni.

Föltevésem szerint a lovakat élve temették el, de úgy, hogy az az emberi hullával közvetlen érintkezésbe ne jöjjön, illetőleg hogy azt ne nyomhassa.”: Jósa 1896, 388. Jósának (Czepernek) a ló fekvésére vonatkozó elbeszélését átvette: Hampel, 1900, 710. Ezt Fettesch Nándor is megjegyezte, s arra is utalt, hogy a teljes lócsontváz feltételezése attól a Jósától származhatott, aki ezt a fentebb idézett bezdédi értékelésben részletesen is megmagyarázta: Fettesch 1937, 73.

³⁰¹ A sírok tájolásáról Fettesch Nándor a következőképpen vélekedett: Jósa első közlésének „adatait Hampel [Hampel 1905, II: 595.] változtatás nélkül átvette, csupán a tárgyak fekvésére vonatkozó csekélyszámú, de fontos adatot hagyta el, mert nem tartotta azokat megbízhatónak. Röviden a leletkörülmények a következők: 1894. okt. 25. és 28. között szőlőrigólirozás alkalmával munkások három párhuzamos (Ny–K) és egy keresztben (É–D) fekvő sírra bukkantak egy 20 m²-nyi területen, 70–80 cm mélységben. A három előbbi sír melléklet nélküli, az utóbbi »lovas« sír volt az itt szóbanforgó gazdag mellékletekkel...”: Fettesch 1937, 73. A Jósa-cikk Hampel-féle átrfására támaszkodó Fettesch azonban nem figyelt fel arra, hogy amennyiben az általa is elfogadott leírás szerint a ló fejfelé Ny–K-i, lábával É-i irányban a férfi bal oldalán feküdt, koponyájukkal egymás mellett, akkor a férfi nem lehetett É–D-i, hanem a lóval egyezően csakis Ny–K-i tájolású. Ezt a jószerű Dienes István már észrevette, és így kényszerítően az egyik melléklet nélküli csontvázat tekintette az É–D-i fekvésűnek. Dienes a karancslapujtó (Nó)-nyárvasoldali 4 síros temetőt értékelte, ahol – ha a rövidek kétnapos kutatás valóban minden sírt feltárt – egy-egy É–D-i tájolású rangos férfi és nő, a férfi lábvégénél keresztben (Ny–K-i tájolással) egy gyermek, s távolabb egy további NY–K-i tájolású nő nyugodott. Dienes megállapította, hogy a helyzet „leginkább a tarcali temetőhöz hasonlítható, hiszen ott is, akárcsak itt, kétféle tájolással fektetett négy sírról számolnak be – meg kell azonban jegyeznünk, hogy mindkét helyen – avatatlan megfigyelők és nem szakemberek. A tarcali temető négy sírja közül három – köztük az észak-déli, vagy dél-északi tájolásúnak jelzett is – melléklet nélküli, talán szolgabember sírja volt [esetleg egyikük korábban nőnek sejtve! – vö. 296. jegyzet], míg a három nyugat-keleti fekvésű sír egyike gazdagon, díszes övvel, ezüstveretes szablyával, tarsolylemezzel felszerelt férfi lovassírja.”: Dienes 1964b, 22–23. Dienes az idézett szöveghez fűzött jegyzetben részletezte az álláspontját: „Fettesch Nándor, valamint Szőke Béla szövegezéséből [vö. 297. jegyzet] úgy tűnik, mintha a gazdag lovassír fekvő volt volna a nyugat-keleti irányítású sírokra keresztben. Valószínűleg félreértették Jósa András közlését, aki a lovassír ugyan negyedikként említi, de ugyanakkor világosan megmondja, hogy az emberi vázzal párhuzamosan fektetett ló »feje nyugotnak, hátulja (érsd alatta a ló tomporát, hiszen Jósa még teljes lócsontvázat feltételezett!) keletnek« volt irányítva. Ezek szerint – ha a megfigyelést egyáltalán elfogadjuk – csakis az egyik melléklet nélküli váz lehetett keresztben: észak–délnek, vagy akár dél–északnak (Jósa közleményében erre nincs pontosabb adat) tájolva.”: Dienes 1964b, 22: 10. jegyzet.

II.6. TARCAL-VINNAI-DŰLŐ

42. kép. Tarczal-Vinnai-dűlő 4. sír leletei
 (Hampel 1896, 137: XLVI. tábla = Hampel 1900, 717: XCVI. tábla = Hampel 1905, III: Taf. 404)

nélküli koponya (*calvarium*),³⁰² amely félreérthetően a „koponya teteje”-ként szerepel az irodalomban,³⁰³ kalandos módon évtizedeken át megmaradt, a harmincas években még a sátorlajújhelyi vármegyeház gyűjteményében őrizték, de az 1944. évi borsibeli dúlásban elveszett.

Valószínűleg nem sikerült Tarczaly Dávid alezredesnek a sírmellékletek közül minden darabot összeszednie, hiszen a szokásos leletegyütteseket figyelembe véve, bizonyosan hiányzik legalább az öv csatja és nagyszíjvége, továbbá a hevedercsat, esetleg az új agancslemezeinek készlete. Az sem biztos, hogy a találók a veretek minden egyes példányára rábukkantak, ennek ellenére a leletegyüttes a korszak leggazdagabbjainak egyike. A tárgyak sírbéli helyzetére is utaló, illusztráció nélküli felsorolását Hampel József közreműködésével Jós András ugyan közölte (39. kép), de így ezzel keveredések forrásává lett: eltérések figyelhetők meg e szöveg, Jós összesítő vázlat (29. kép) és kétlapos/négyoldalas leletismertetése (33–36. kép), továbbá az MNM leltárkönyvi bejegyzései,³⁰⁴ végezetül Hampel saját, Passuth Ödön kiváló rajzaitól kísért részletes publikációi (41–43. kép)³⁰⁵ között. Jós adataival kapcsolatban nem lehet elfelejteni, hogy milyen kevés ideje volt a vázlatok készítésére és a megjegyzések írására,³⁰⁶ emellett talán nem is látta az összes tárgyat, amelyet Hampelnek később a tulajdonos átadott, ez lehet a természetes magyarázata annak, hogy Hampel néhányszor eltérő mennyiségű, vagy Jós vázlatain egyáltalán nem szereplő tárgyat is beletárolt, illetve közölt. Azt maga Jós is megemlítette, hogy a két koponyát, a szablyát és a kengyelpárat nem látta,³⁰⁷ és talán nem is volt tudomása a később beletárolt 9 db keskeny övveretről, a kisszíjvégről, a három háromágú veretet őrző textilmaradványról, további 10 szövetmaradványról és vastöredékről.³⁰⁸ Ugyanakkor voltak olyan általa lerajzolt tárgyak is, amelyeket nem leltároztak be az MNM-ben.³⁰⁹ A lelet jelentőségén ugyan nem változtat, de mennyiségi különbségek vannak a leltárkönyvben, továbbá Hampel három idézett művének azonos szövegében, végezetül a Passuth-féle rajzokon szereplő tárgyak között is. Ezekre itt külön nem tértem ki, hanem alább a

megfelelő helyeken utalok, s ugyanígy jártam el Fettich Nándor adatainak újraközlésével is, aki egyébként elsőként említette meg a harmincas években a sátorlajújhelyi vármegyeház gyűjteményében látott 4 további veretet is a sírból,³¹⁰ amelyek mindegyike elpusztult Borsiban.

Mellékletek: Mivel nem feltárás, hanem leletegyűjtés történt, a mellékletek helyzetével általában nem törődtek; csak a munkavezető Czeper János tett néhány alkalmi megfigyelést; erre az adott helyen mindig utaltam. Annak sincs semmiféle biztosítéka, hogy az egyes tárgyakból minden példányt megtaláltak, illetve a megtalálótól begyűjtötték-e, ezt bármiféle rekonstrukciónál figyelembe kell venni. A leleteket hármass csoportosításban tárgyaltam:

- A. Jós András által jegyzékbe vett, majd Hampel József által (egyező vagy némileg eltérő módon) beletárolt leletek.
- B. Jós András által jegyzékbe vett, de Hampel József által be nem leltározott leletek.
- C. További feltételezhető, de megfigyeletlen leletek.

A. Jós András által jegyzékbe
vett, majd Hampel József által
(egyező vagy némileg eltérő módon)
beletárolt leletek

A részleges lovas temetkezés meghatározható, vagy feltételezhetően annak tekinthető, jegyzékbe vett, majd beletárolt mellékletei: aranyozott ezüstveretes készenléti ijtegez, négy nyilcsúcs, aranyozott ezüstveretes szablya fahüvelyben, ezüsttausírozású oldalpálcás zabla, kengyelpár, aranyozott ezüstveretes öv, aranyozott ezüst tarsolyemezes bőrtarsoly aranyozott ezüst függesztőveret-készlettel az alábbiakban részletezve:

1–40. Veretekkel díszített készenléti ijtartó tegez.

Jelenlétét a sírban Révész László tekintette feltételezhetőnek, aki elsősorban a jellegzetes formájú függesztőveret alapján, továbbá a veretes készenléti ijtegezek összegyűjtött leleteit³¹¹ figyelembe véve

³⁰² Vö. 288. jegyzet.

³⁰³ „A lelethez tartozó koponya teteje”: Fettich 1937, I: 75; „Oberteil des aus diesem Grab stammenden Schädels”: Dienes 1964–65, 6. jegyzet (96.).

³⁰⁴ MNM RT, lt. sz.: 8/1895.1–79. Az apró veretekre, egyebekre vonatkozó eltérések abból is származhattak, hogy a beletárolás talán még a tárgyak megtisztítása előtt történt.

³⁰⁵ Hampel 1896, 130–139; azonos szöveggel, és a megváltozott számú táblákon azonos rajzszámokkal: Hampel 1900, 710–719; Hampel 1905, II: 595–602.

³⁰⁶ Vö. Jós 1895.2b, 4b: N° 5.

³⁰⁷ Jós 1895.2b.

³⁰⁸ MNM RT, lt. sz.: 8/1895.34–41 (9 övveret), 62 (kisszíjvég), 63 (szövetmaradvány a három verettel), 64–73 (szövetmaradványok).

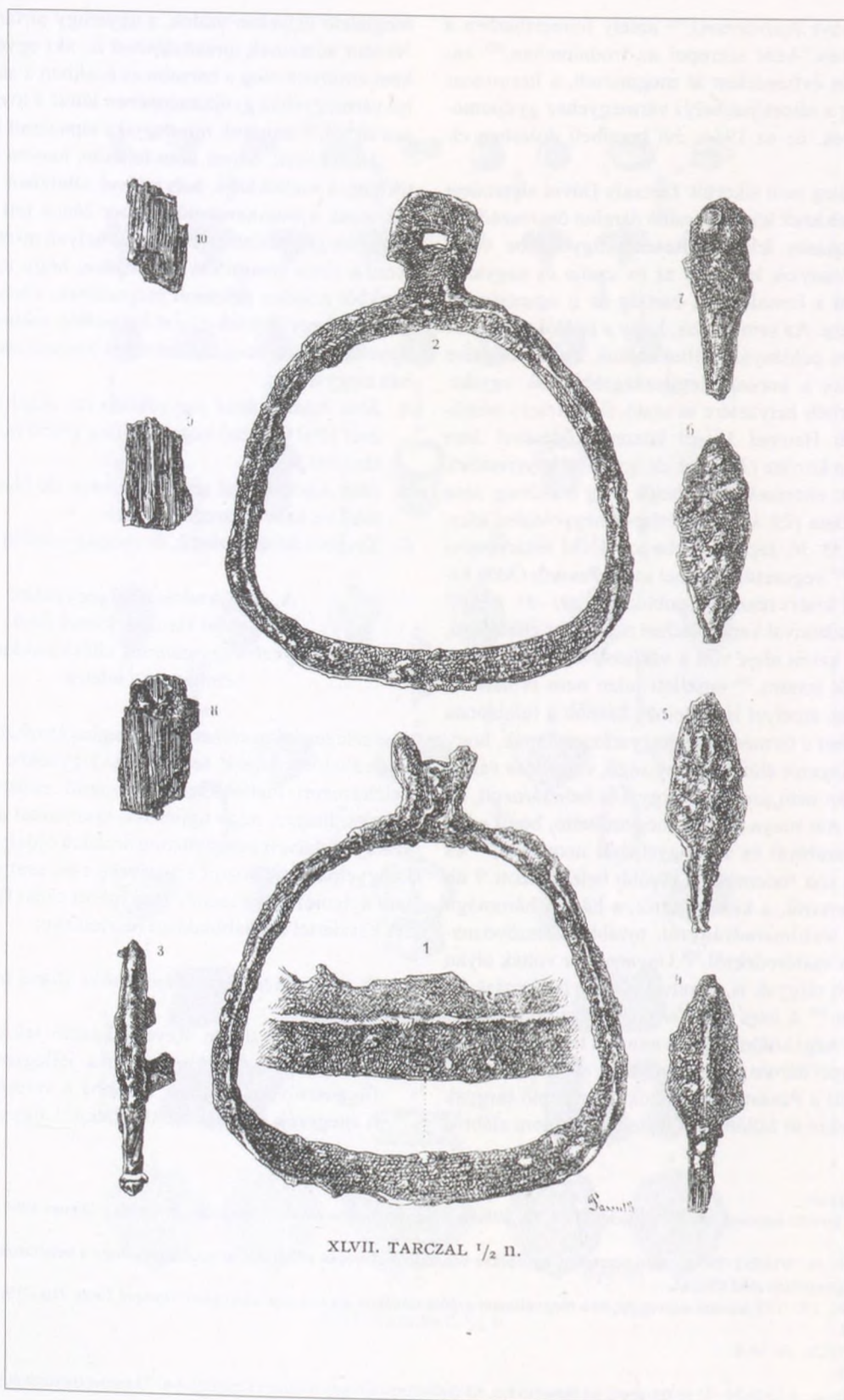
³⁰⁹ Vö. a mellékletek leírásának B. csoportja.

³¹⁰ Egy-egy keskeny és széles övveret, 1 nagy ijtegez-/kaftánveret, 1 kerek rozetta: Fettich 1937, 74–75: d), e) (2 db), g); Dienes 1964–65, 95–96: 6. jegyzet.

³¹¹ Révész 1996, 157–168; vö. Révész 1999, 133.

II.6. TARCAL-VINNAI-DŰLŐ

XLVII. TARCZAL 1/2 II.

43. kép. Tarczal-Vinnai-dűlő 4. sír leletei
(Hampel 1896, 140: XLVII. tábla = Hampel 1900, 720: XCVII. tábla = Hampel 1905, III: Taf. 405)

állapította meg, hogy a tarcali „négy köntösdísznek tartott veret funkciója ugyanaz lehetett, mint a hasonló karosiaké s rakamaziaké. A kör alakú kompozíciót a hármás levél alakú díszek alkothatták. Az íjtegez díszítményei közé tartozhattak a kerek rozetták, valamint a rozettás fejű szegecsek is. Teljes rekonstrukciót azonban sem a tarcali, sem a rakamazi íjtartó esetében sem kísérelhetünk meg a hiányos adatok és veretsorok miatt.”³¹² Révész megalapozottnak látszó véleményét követve, illetőleg egy sor veret rendeltetését ezzel meghatározhatónak tekintve, az íjtartó tegezről lehetett származtatni több-kevesebb joggal az 5 középdísz- és 12 háromágú veretet, 11 rozettát, 2 kis rozettát/virágfejű szegecset, 4 kis páros rozettát/virágfejű szegecskét, 1 kis rozettát/virágfejű szegecskét, 2 lemezkét, valamint az íjtegez felső függesztőfülét.

Az íjtegez meglétét talán egy gondolatkísérlettel is meg lehet erősíteni. A rigolírozás munkavezetője, Czeper azt mondta Jósának, hogy a sírleletek, azaz „az alább leírandó dísz tárgyak közül sok a ló háta körül találtatott, de nem tudja megjelölni, hogy melyek voltak azok. Azt hiszi, hogy azok a nyeregta- karó díszítését képezték.”³¹³ Ha nem is Czeper, de Jósa mindenképpen úgy képzelte el a teljes testűnek vélt ló sírbéli fekvését, hogy annak háta a férfi bal oldalához simult, azaz a vitéz bal oldalánál lehetett a „dísz tárgyakkal” ékes nyeregta- karóval fedett része. A Czeper figyelmét is felkeltő „dísz tárgyak”, azaz a különféle veretek többsége a fenti feltevés szerint a veretes készenléti íjtegezhez tartozhatott, amely néhány esetben hitelesen megfigyelt helyzete alapján, valóban a csontváz bal oldalán volt.³¹⁴ Így értelmezni lehetne Jósa azon szűkszavú megjegyzését is, hogy

„a szövettarab ott, hol a nyereg szokott lenni talál-
tatott,”³¹⁵ amit Hampel úgy írt át, hogy „a bőrdarab
[sic! – K. L.] ott, hol a nyereg szokott lenni – talál-
tatott.”³¹⁶ Egy három db, illetőleg egy egyetlen db egy-
forma háromágú veretet, valamint egy további törött
háromágú és egy másforma veretet magán őrző, ősz-
szesen tehát három ilyen bőr?/szövet?/nemez? nye-
regta- karó-részlet közül az utóbbi nem is került be-
leltározásra, ezért csak a jegyzékbe vett, de be nem
leltározott leletek között tárgyalhattam (29. kép 18,
35. kép 18; 15. tábla 89), ahol a rajta maradt két veret
alapján is azt véltem valószínűsíteni, hogy akár a bőr
íjtegez varrott széle lehetett, ahogy erre a háromágú
veretek tárgyalásakor még visszatérek.

1–5. *Öt öntött ezüst, aranyozott középdíszveret (9. tábla
1–5; 29. kép 7, 34. kép 7, 42. kép 1–2, 4–5).* „Ezüst-
ből öntött és aranyozott, karéjos szélű ötszögletes
veretek. Az alsó harmaduk egy pár volutában vég-
ződő félpalmetta, a voluták által alkotott kehelyben
egy levél ül. A veretek alján, a peremen a volutában
végződő félpalmettákhöz szervesenül egy-egy to-
vábbi kisebb volutában végződő félpalmetta tapad.
A veret felső kétharmadában két volutában végződő
indaszárról induló hasított palmetta jelenik meg; az
indák találkozási pontjánál létrejött volutapárba itt is
egy további levél illeszkedik. Az aranyozott háttér a
vereteken rézsűsen lemélyedő, a levelek széleit pon-
colóval kialakított vonalkázás díszíti, a belsejükben
osztóvonalak és a végükön elhelyezett körponcok
láthatók.”³¹⁷ A veretek hátoldalán négy szegecs szol-
gált a felerősítésre. M: 3,36, sz: 3,21, v: 0,12 cm, s:
5,23, 5,94, 5,61, 5,6 (össz: 22,38, átl: 5,59) g.

Öt példányban gyűjtötték be, közülük négy az
MNM-be jutott. Az ábrázolatlanul Tarcalon maradt

³¹² Révész 1996, 166; ua.: Révész 1992, 360: N° 6. Ugyan másutt a köntösdísznek is tartható vereteket ismeretlen rendeltetésűeknek nevezte meg, viszont az ismeretlen rendeltetésű szegecselhető vereteket – 2 bronzrozetta, 2 rozettás fejű kettős szegecs, 9 háromszirmú virág alakú veret, két ötszög alakú veret, három kerek veret – illetően felvetette, hogy „feltehetőleg készenléti íjtegez veretei, vagy valamilyen fegyver függesztőszíjait díszítették.”: Révész 1996c, 123.

³¹³ Jósa 1895.2b.

³¹⁴ Pl. Karos-Eperjesszőg II. temető 52. sír, III. temető 11. sír: Révész 1996, 157–158, 160.

³¹⁵ Jósa 1895.

³¹⁶ Jósa 1895a. 76.

³¹⁷ Bollók Ádám leírása; a tarcali hasított palmettákról: Bollók 2015, 149. A tarcali veretek alsó részén található líra alakú palmettákról másutt kifejtette, hogy „nem másról van ugyanis szó esetükben, mint az összetett ornemens két szélén egymással párhuzamosan, leveleikkel az ornemens belseje felé elhelyezkedő egy-egy indaszáron ülő félpalmettáról, valamint a két, szögben törve találkozó indaszárból az ornemens belsejébe kinövő hosszú inda tetején elhelyezett három- vagy ötlevelű teljes palmettáról”: Bollók 2015, 235. A különleges szépségű veretek mintázatáról először Hampel József készített leírást: Hampel 1900, 716: XCVI. tábla 1–2, 4–5. Ezt később alaposan átfogalmazta: „Egy tarcali nyolczkarélyú pitykén [Hampel 1904, 116: 15. ábra] egy hétlevelű palmett idoma némi sajtyszerűséget mutat, a mint sajtyszerű a hurokkeret is, melyben áll. Úgy vélem látni, hogy a felső függélyes tengelyű levél szívídom két kétfelé hajló tekereses levél fölött ül; mindkét oldalon alúl két hosszúra nyúló, hegyesen végző levél két karély hosszáig elnyúlik és a karélyok szerint két részre tagozódik, a belső rész hurokforma levelet példáz; a két alsó levélpárnak megfelelő karély beugró szögében rügy ül. A mezőben ellentétes irányban, de ugyanazon tengelyben az alsó palmettre lehajlik két tekereses sáv, a két sáv a felső két karélyon belül vonuló két keretes sávból kiindul, egymáshoz simúl, e helyütt gyűrűtag egyesíti őket és azután tekerescsel kétfelé végződik, a két tekeres közti beugró szög reá hajlik az alsó palmett középső levelére; viszont a két sávot egyesítő gyűrű fölött a két sáv beugró szögében levelke ül, mindegyik sáv kétrétű.”: Hampel 1904, 115.

és Sátoraljaújhelyen keresztül Borsiba került ötödik példány ott pusztult el.³¹⁸

A korábban lószerszámdísznek,³¹⁹ majd „köntös-dísznek tartott öt veret³²⁰ funkciója ugyanaz lehetett, mint a hasonló karosiaké és rakamaziaké”, vagyis az íjtegez közepén egy sorban volt négy db, az alábbi körbe rendezett hármast lefelé alakú díszek közepén pedig az ötödik.³²¹

MNM RT, lt. sz.: 8/1895.51–54.³²²

6–17. 12 db öntött ezüst, aranyozott háromágú veret (9. tábla 6–17; 29. kép 9, 18, 34. kép 9, 35. kép 18, 42. kép 10, 43–49).³²³ A háromlevelű rozetták közepén

egy-egy kiemelkedő dudorból három-három levél indul; a levelek találkozásánál egy-egy kisebb dudor ül. A lemélyedő részek alkotta háttér aranyozott.³²⁴ A veretek hátoldalán egy-egy aklás szegecs. M: 1,2, sz: 1,45 cm; a jelenleg meglévő 6 ép, 1 hiányos és 2 töredék példány együttes súlya: 3,82 g.

Hegyükkel befelé fordítva és körben elrendezve ezek alkothatták az íjtegez jellegzetes kör alakú veretkompozícióját,³²⁵ de más megfontolásból kiindulva ezek szolgálhatnak a veretes íjtegez-rekonstrukció elutasításának alapjául is.³²⁶

MNM RT, lt. sz.: 8/1895. 16–22 (7 db), 63 (3 db).

³¹⁸ Jósa és Hampel idézett helyein kívül: Fettich 1937, I: 74; d), II: XLIII. t. 16–19, XLV. t. 1–2. Révész csak négy veretet nevezett meg, mert nem számolt a Sátoraljaújhelyre juttatott 5. példánnyal – Révész 1996, 166: Nr. 6. –, ezért a karosi III. temető 11. sírjából való íjtegez – Révész 1996, 348: 125. t. – párhuzamaként elképzelhető rekonstrukcióját az öt veretnek megfelelően kell átalakítani. A rakamaz (SzSzB)-strádsadombi-dűlői 1. sír párhuzama csak feltételezés: vö. uo. 166. Nem zárta ki a lehetőséget, hogy ezek a tarcali veretek „köntös(?)díszek” voltak: Révész 1999, 134: kép.

³¹⁹ „...die viel komplizierter aufgebauten Stücke von Tarcal (Taf. 16, 16–19) sind wahrscheinlich... Bestandteile von Pferdegeschirrgarnituren gewesen”: Fettich 1942, 15.

³²⁰ Dienes István köntösdíszvereteknek nevezte a rakamaz (SzSzB)-strádsadombi A. sír némileg hasonló két aranyozott ezüstveretét: Dienes 1986, 97: 35. kép. Ezt a meghatározást Fodor István is megtartotta: „E díszveretek valószínűleg a férfi felsőruha (köntös) ékesítésére készülhettek. Hasonlóan finom ötvösmunkával kidolgozott köntösdíszek a szintén kiemelkedő gazdagságú tarcali sírból kerültek elő. Ott négy darabot leltek, valószínűleg ennyi lehetett a rakamazi A. sírban is.”: Fodor 1996b, 115, 115: 7. kép. A millicentenáriumi katalógusban Révész László sem bonyolódott az íjtegezhöz kapcsolódó magyarázatba, hanem ismeretlen rendeltetésű virág alakú vereteknek írta le őket: Révész 1996c, 123, 122: 5. kép. Négy kaftándíszet említett Németh Péter is: Németh 1996, 11. Magam azért fogadtam el Révésznek az íjtegezeze vonatkozó magyarázatát, mert ezzel a veretek egész csoportja hihető meghatározást nyert. A legújabbban, 2012 júliusában feltárt tarpai (SzSzB) lovas íjász sírjában ugyan két sorban 4-4 négyzetleges veret díszítette – közöttük a gombolást jelző fülesgombok hosszú, az övön alul érő sorozatával – a férfi mellkasán a kaftánt, de ezek a veretek az ún. női övveretekhez hasonlóak, nem pedig a tarcali vagy a rakamazi nagy díszveretekhez, ezért egyelőre nem cáfolják a tarcali esetben feltételezett íjtegezi használatot, vö. Jakab 2012. Szíves véleményében Bollók Ádám is inkább a kaftándísz megoldásra gondolt a rakamazi és a tarpai példák nyomán, vö. Bollók 2015, 134.

³²¹ Vö. a karos-eperjesszögi III. temető 11. sírjából való veretes készenléti íjtegez rekonstrukciója: Révész 1996, 348: 125. tábla.

³²² Dienes István megjegyezte a leltárkönyvben, hogy hajdan tévesen azt írták be, hogy „1 db” volt belőle.

³²³ A veretek számát önkényesen határoztam meg azon az alapon, hogy Jósa 11-et jelzett, de még egy további töröttnek látszó példány is szerepelt az általa szövetnek nevezett „nyeregtakarón”. Az MNM-be csak 10 példányt leltároztak be: hetet szabadon, három pedig egy szövetnek vagy nemeznek nevezett darabon, és Hampel ugyanennyit is ábrázolt. Azzal azonban zavart okozott, hogy a szövet-/nemezdarabon lévő három példánytól külön számított további 12 darabot említett, ráadásul ezt arra a nyolc rajzocsákra (42. kép 43–50) vonatkoztatta, amelyből az utolsó nem ilyen háromágú, hanem megnyújtott hatszög alakú veret (42. kép 50) volt, ami manapság már elveszett, lásd alább. Így a szóban forgó háromágú veretből a legfeljebb 15 db helyett, esetleg 14 (3 + 11) db mégiscsak lehetett, de biztosabbnak éreztem Jósa 12 példányához ragaszkodni. Fettich nem vette észre a szövet-/nemezdarabon beletárolt és Hampel által be is mutatott további három példányt, ezért így írt: „A múzeumi leltár (8/1895.16–22) szerint 7 db, Hampel 1905, II, 601. o. szerint 12 db, tényleg[esen] 9 db van meg”: Fettich 1937, I: 74–75: f), II: XLIII. t. 20–28. Ugyancsak 9 darabot említett: Révész 1996c, 123, 122: 6. kép.

³²⁴ Bollók Ádám leírása.

³²⁵ Révész 1992, 360; vö. Révész 1996, 166, és párhuzamként: 348: 125. tábla.

³²⁶ Révész László rámutatott, hogy ezek „a háromlevelű veretek a készenléti íjtegezhöz tartozhattak, [mert] hiteles férfisírból mindaddig nem ismerünk csizmavereteket: Révész 1996, 99. Révész javaslata azért tűnt elfogadható megoldásnak, mert különben vagy a három melléklet nélküli temetkezés egyikében, vagy egy észrevétlenül elpusztított temetkezésben egy mellékletes nő hagyatékával is számolni kellett volna, ahogy Dienes István a veretes készenléti íjtegezek felbukkanását megelőzően teljes joggal meg is tette: Dienes 1964b, 22–23: 10. jegyzet; vö. 296. jegyzet. Vegyes használatú párhuzamait gyűjtötte össze Bollók Ádám is: ismeretlen rendeltetéssel, de akár egy női sírból származhatónak: Balkány (SzSzB): két szövány háromágú példány, hat rombusz alakú ingnyakveret és két „női övveret” kíséretében: Hampel 1900, 588: 3, 2, 1. kép; veretes női eszmaról: Tiszaeszlár (SzSzB)-Vörösmarty u. 1. sír: Csallány 1970, Taf. XXVIII: 25; Kenézli (SzSzB)-Fazekaszug II. temető 24. sír: Csallány 1970, 285, 285: Abb. 17–18; kantárveret egy női lószerszámról: Fettich 1931, 98–100, 99: 85. kép 1–25; „készenléti íjtartó tegezről (?)”: Tarcal: Hampel 1900 CXVI. t. 10, 43–50.”: Bollók 2015, 323: 1793. jegyzet. Egyébként mivel Jósa a képként idézett szöveg helyeken a vereteket hordozó anyagot hol bőrnek, hol szövetnek, Hampel szövet-/nemezfoszlányoknak nevezte, ezt az anyagot nem lehet meghatározni. Mivel Révész egy megjegyzésében elképzelhetően tartotta a nem veretekkel, hanem bőrvagy textilrátétekkel díszített íjtegezek használatát is – „Unter unseren Altertümenen müssen sich neben den beschlagenen Bogenbehältern in großer Zahl auch unverzierte – oder mit Leder-, Textilbesätzen verzierte – Exemplare befunden haben...”: Révész 1992, 365. –, a korszak textilmaradványait feldolgozó szerzők úgy vélekedtek, hogy a szóban forgó tarcali példányok is vagy az íjtegez veretes textildíszei lehettek, vagy e veretek nem is tartoztak íjtegezhöz: „we would be forced to suppose that there was a textile decoration on the bow case [gorythos] or the mounts were not parts of the bow case”: Bollók–Knotik–Langó–Nagy–Türk 2009, 150, 150: 24. jegyzet, 196: N° 3.32. A legújabbban Füredi Ágnes a bugyi (Pe)-felsőványi 2. sírbéli nem bőr, hanem nyirkéregcsikra hajtogatott selyemborítású alapanyagú öv értékelésekor a fémveretek és a textil közvetlen kombinációja legérdekesebb párhuzamának a fenti tarcali háromveretes, időközben elenyészett anyagmaradványt tekintette. „A Hampel Józsefnél 1907-ben [1900-ban] még ábrázolt szövetdarabok egyikén kis, háromleveles fémveretek sorakoznak egy vonalban. A rajzon behajtott/varrt szegélyűnek tűnik a textil a fémdíszek alatt – persze az adat meglehetősen bizonytalan.”: Füredi 2012, 227, 227: 62. jegyzet.

18–28. 11 db öntött ezüstrozetta (9. tábla 18–28; 29. kép 10, 34. kép 10, 42. kép 34–42). A veretek közepén kis kiemelkedés/dudor látható, ekörül vékony szalag fut körbe. A veretek széle hat karéjra/körcikk-ornamentsre osztott. Két ép példány maradt meg, illetve egy további, amelynek a gyűrűs közepe kilyukadt, mert a szegecse kitört. A veretek hátoldalán egy-egy aklás szegecs,³²⁷ á: 1,2 cm, s: 1,74 g (együtt).

Az íjtegez további díszítményei lehetnek.

MNM RT, lt. sz.: 8/1895.25–33 (9 db).³²⁸

29–30. Két közepes nagyságú, öntött ezüst, nyolcszirmú rozetta (9. tábla 29–30; 42. kép 53–54). Egymástól némileg különböző példányok. Közepükön kerek kiemelkedés/dudor látható, ezt nyolc szírom kereteli. A hátoldaluk közepén egy szegecs, á: 1 cm, s.: 1,25 g (együtt).

Önkényesen az íjtegez díszítményei közé sorolva.

MNM RT, lt. sz.: 8/1895.11–12 (2 db).³²⁹

31–32. Két öntött ezüst, kis kettős rozetta (9. tábla 31–32). A dudoros kerek közepüket hét-hét szírom ke-

reteli. A hátoldaluk közepén egy-egy felerősítő szegecs, h: 1,3, á: 0,6 cm, s: 1,35 g (együtt).

MNM RT, lt. sz.: 8/1895.13–14 (2 db).

33–36. Négy öntött ezüst, kis kettős rozetta, á: kb. 0,6 cm; mindegyik elveszett (9. tábla 33–36; 42. kép 55–56).³³⁰

Önkényesen az íjtegez díszítményei közé sorolva.

37. Kis öntött (?) ezüstrozetta (9. tábla 37; 42. kép 59). Az előző kettőhöz hasonló egyes példány, á: kb. 0,6 cm; elveszett.³³¹

38–39. Két apró ezüstlemezke (9. tábla 38–39; 29. kép 11?, 34. kép 11?, 42. kép 57–58). Az egyikén két kerek fejű szegecs, a hátoldalán aklával, a másikon csonka szegecs/szögfej.

Önkényesen az íjtegez díszítményei közé sorolva.

MNM RT, lt. sz.: 8/1895.15 (csak 1 db).³³²

40. Az íjtegez felső függesztőfüle (10. tábla 40–40a; 29. kép 4, 33. kép 4, 42. kép 3). Az íjtegez felső – és nem a tarsoly(lemez) egyetlen³³³ – függesztőfüleként értelmezhető pillangó alakú, lekerekített sarkú téglalap alakú áttöréses öntött vörösréz veret, amelyhez négy

³²⁷ Bollók Ádám leírása, vö. Bollók 2015, 328.

³²⁸ Jósa szerint 11 db volt, de az MNM-be csak 9 db-ot leltároztak, s rajzban ennyit közölt Hampel is, jóllehet 10 darab meglétét említette: „van 10 darab”: Hampel 1896, 138: N° 34–42; Hampel 1900, 718: N° 34–42. Feticch is a 9 db-ot említette azzal, hogy már csupán három db maradt belőlük, ugyanakkor utalt a Tarcáról Sátoraljaújhelyre került – majd Borsiban elveszett – további, tehát 10. példányra is: Feticch 1937, I: 75: g), II: XLIII. t. 29–31. Révész csupán 2 db-ról tett említést: Révész 1996c, 123. Néhány ilyen veret tartozhatott volna akár egy veretes nyíltegezhez is, amelyen hasonló veretek szerepelhettek – vö. Révész 1996, 308–309: 85–86. tábla –, de a nagy számuk ennek ellentmondani látszik.

³²⁹ Jósa ilyen veretet nem rajzolt le, az MNM-be 2 példány került a következő leltárkönyvi leírással: „Ezüst nittoló szegek, fejüket nyolcz szírmú rozette-el ékített pityke képezi, melynek átmérője 1 cm. (Hampel i. m. XLVI. t. 53, 54. sz.)” Hampel szerint kissé különböztek: „53. Körded fejű szög; legtetéjén bemélyedés, melyből lencseszerű dudorodás emelkedik, a körülfutó dudor sugárszerűen álló gyenge rovátkok által cikkelyezett. 54. Hasonló fejű szög, csak hogy a középső dudor körül nincs hornyolat és erősebb a rovátkolt cikkelyezés”: Hampel 1896, 138; Hampel 1900, 718; Hampel 1905, II: 601. Megjegyzendő, hogy a Feticch által közölt és ma is meglévő két példány nem lehet azonos a mindig pontosnak tekinthető fenti Passuth-féle ábrákkal, vö. Feticch 1937, I: 75: o), II: XLIII. t. 42–43; Révész 1996c, 123., azaz valamilyen, általam nem magyarázható keveredés történt, de jobb híján magam is ezt az azonosítást fogadtam el.

³³⁰ Jósa ilyen veretet nem rajzolt. Az MNM-be 2 példányt leltároztak a következő leltárkönyvi beírással: „Hasonlók kettős fejjel, melyet hétszirmú rozetta ékit. Egy-egy fej átmérője: 0,6 cm.” Szélgjegyzetként a margón: „Hampel i. m. XLVI. t. 55, 56. sz.): MNM RT, lt. sz.: 8/1895.13–14 (2 db). Hampel szerint azonban 4 példány volt, amelyek kissé különböztek: „55. Apró szögpar; fejük idoma az 54. számhoz hasonló; van három db 56. Apró szögpar; fejük idoma a 34–42. számú boglárokéra hasonlít.”: Hampel 1896, 139; vö. Hampel 1900, 718; Hampel 1905, II: 601. Feticch csak 2 példányt talált: Feticch 1937, I: 75: l), II: XLIII. t. 38–39; hasonlóan: Révész 1996c, 123. Azt, hogy a Hampel-féle kétpéldányos többlet hogyan keletkezett, nem tudtam eldönteni, ezért a Feticch által azonosított és meglévő két példányhoz, hozzávettem a leltárkönyvi két utalás, immáron elveszett példányát.

³³¹ Jósa ilyen veretet nem látott, nem is került beleltározásra, csak Hampel közölte: „59. Ezüst szögfej, hasonlít az 56. számhoz”: Hampel 1896, 139; vö. Hampel 1900, 718; Hampel 1905, II: 601. A hasonlóság érv lehet az összetartozás mellett.

³³² Jósa ilyen lemezkét valószínűleg nem rajzolt. Az MNM-be csak a kettős példányt leltározták be a következő szöveggel: „Ezüst lapocska töredék két nittoló szöggel. Hossza 1, szélessége 0,3 cm (Hampel i. m. XLVI. t. 57).” Hampel szűkszavúan viszont mindkettőt ismertette: „57. Ezüstlemezke két szöggel. 58. Csonka szögfej apró lemezkén.”: Hampel 1896, 139: N° 57–58; Hampel 1900, 718: N° 57–58; „Fig. 57. Silberbändchen von zwei kleinen Stifftchen durchbohrt, deren Köpfchen Scheibenform haben mit wulstigem Rande. 58. Bruchstück eines ähnlichen Nagelkopfes aus schlechten Silber, an einem kleinen Plättchen haftend.”: Hampel 1905, II: 601: N° 57–58.

³³³ A függesztőveret kérdését Bálint Csanád vetette fel, miszerint „egy felső-volgai párhuzam alapján megállapíthatóan, oldalukon nyitható, iszák-szerű bőrcsokk felső végét fogták össze ... Ezen iszákok rendeltetése a tarsolyoktól eltérő kellett legyen, míg területi elterjedése azonos azokkal.” Bálint 1976a, 131. Részletesebben ezt akkor fejtette ki, amikor László Gyula és Dienes István kétségei ellenére a veretes és lemezes tarsolyok mellett egy szíjbefűzős bőrcsokk jellegű tarsolyt is feltételezett ezzel a veretfajtaival. „Da uns die Konstruktion der blechbedeckten und der beschlagenen Taschen wohlbekannt ist, und da bei diesen die hier erörterten Hänger keinerlei Funktion haben konnten, müssen wir im 10. Jh. noch einen dritten Taschentyp vermuten. Es sei nachdrücklich betont, daß die Funktion des letzteren mit der der blechbewehrten und beschlagenen Taschen übereinstimmen könnte. In die Männergräber von Tarczal und Eperjeske (Grab 3) und vielleicht auch mit dem Träger des ersten Taschenblechs von Kenézöl wurden zwei Taschen beigegeben: eine mit Blech und eine mit Hängerbeschlag. Die Vermutung des Gebrauchs eines anderen Taschentyps dürfte die Tatsache erklären, daß die Hängerbeschläge eben nicht in den Gräbern vorkamen, wo es beschlagene Taschen gab (Bodrogszerdahely und Karos) und daß die Taschen mit Hängerbeschlag – im Gegensatz zu den blechbedeckten und beschlagenen Taschen – auch von Frauen benutzt worden (Bezdéd).”: Bálint 1991, 146. Köztudomású, hogy a Bálint 1991. az 1975-ben a Tudományos Minősítő Bizottságnak és az Akadémiai Kiadónak egyaránt beadott kandidátusi dolgozata kissé átdolgozott szövege, amelynek az 1976. szeptember 2-án mellékelt opponensi véleményei már 1978-ban megjelentek. Dienes István ki is

II.6. TARCAL-VINNAI-DŰLŐ

nitt egy kissé nagyobb, hasonló alakú bronz hátlemezt (40a) kapcsol. A fül külső peremén egy-egy szabad indaszárban végződő félpalmetta helyezkedik el, ezek szárai törés nélkül mennek át egymásba. Az általuk kialakított szabad belső felületben az öt-vös egy-egy félpalmettát helyezett el, amelyek egymásra tengelyesen szimmetrikusan helyezkednek el a függőleges tengely mentén, egymással azonban nem kerülnek érintkezésbe. Leveleik belseje lemélyedő, ezáltal erőteljesen tagolt. Az általuk szabadon hagyott kis felületet három lemélyedő közepű köröcske tölti ki.³³⁴ A bronz hátlemez az áttörés szélén töredékessé vált. M: 2,7, sz: 4,4, v: 0,6 cm, s: 6,65 g, a hátlemez m: 2,61, sz: 4,48, v: 0,05 cm, s: 2,4 g. MNM RT, lt. sz: 8/1895.55.³³⁵

41–44. Négy nyílcsúcs (10. tábla 41–44; 29. kép 22–25, 35. kép 22–25, 43. kép 4–7).

„A csontváz térde táján voltak elhelyezve”, a legépebb példány 7,8 cm hosszúságú volt. Ezeket Fettich még megtalálta, kettejük hosszú, domborúan ívelt vágóélű volt, kevésbé, ill. jobban hiányos tuskével, egy harmadik fél pengéjű példány talán hasonlóképpen, míg a negyedik inkább domborúan ívelt rövid vágó-

élű, deltoid alakú példány lehetett, ennek a tuskéje hiányzott, a pengéjének éle kitört. A Fettich közölte példányok méretei: h: 10,8, sz: 2,5, ill. h: 6,7, sz: 2,7 cm, ill. h: 4,8, sz: 2,5 cm, végezetül h: 5,5, sz: 2,2 cm. A nyílcsúcsok időközben töredékesebbé váltak, h: 6,49, sz: 2,03, ill. h: 7,23, sz: 2,03, h: 5,6, sz: 2, végezetül h: 3,35, sz: 1,57 cm. MNM RT, lt. sz: 8/1895.1–4.³³⁶

45–52. Aranyozott ezüstlemez-szerelékes szablya fahüvelyben.

Czeper visszaemlékezése nyomán „állítólag a csontváznak jobb oldalán feküdt”,³³⁷ s a pengéjét a találók törték három darabra a felszedéskor, ezért csonka a hegye, a markolat- és a keresztvasa is. Mivel valószínűtlen, hogy hajdan a szerelékeitől értelmetlen módon, csak részben megfosztott állapotban helyezték a sírba, a találók lelkén száradhat a markolatgomb felének, a keresztvas burkolatának, az amúgyis megcsontított függesztőfülek pántjainak, továbbá a valószínű torkolatveretnek, koptatónak és a hüvely esetleges nemesfém bevonatának az eltűnése. A meglévő darabok: a három darabra törött penge a markolatvassal és a keresztvas töredékével, a mar-

tért e függesztőveretek kérdésére: „... a Szerző által feltételezett fűzős megoldás a mindennapra szánt tarsolyoknál elképzelhetetlen, az ilyen nehézkes záródási mód helyett célszerűbb lehetett egy ilyen zacskó jellegű tarsolynál visszavarrott szalagházba fűzni a zsinórt legfelül, amelyet egyetlen mozdulattal össze lehetett húzni... A függesztőveret voltaképp meglehetősen alkalmatlannak tűnik arra, hogy egy ilyen, zacskó alakú tarsolyra szereljük. Azt hiszem, csak a további ásatási megfigyelések dönthetik el, hogy volt-e valóban olyan kerek, függesztőveretes tarsoly, amelyet Bálint elképzelt. Nem tartom ugyanis kizártnak, hogy a szokásos alakú tarsolyokkal tartoznak össze mégis e veretek, a Szerző is említi, hogy e függesztőveretek tarsolylemezekkel egy sírban is előfordulnak. Miért ne lehetett volna szerepük a hagyományos tarsolyoknak az övhöz kapcsolásában? ... E veretek hátlapján a szegecseloszlása, távolsága olyan, hogy épp egy keskeny szíjra illelnek, amely nagy valószínűséggel az öv lehet. Ez esetben a tarsoly függesztőszíját felül nem egyszerűen az övre húzták, hanem a veret fülébe kapcsolták, amely természetesen lefelé fordult. Bálint inkább hajlandó azt feltételezni, hogy ahol függesztőveretet is találnak tarsolylemez társaságában, ott a megszokottnon kívül még egy, rendeltetésében eltérő tarsolynak is lennie kellett a sírban. Nem tudom, milyen rendeltetésre gondol, más rendeltetésű tarsolyt nem ismerünk. ...”: Dienes–Kristó 1978, 124. Válaszában Bálint nem tért ki Dienes ezen megjegyzéseire: vö. Bálint 1978. A kérdést tisztázó szándéklat Révész László tárgyalta: „A függesztővereteket szakirodalmunk mindeddig tarsolyfüggesztőként értelmezte. Anyaggyűjtésem alapján úgy tűnik azonban, honfoglalás kori sírokban ebben a szerepben sehol sem mutatható ki. Valamennyi általam vizsgálható példányon világosan felismerhető, hogy függesztőkarikájuk féloldalasan kopott, soha nem a közepén. Márpedig ilyen kopásnyom csak olyan használat során alakulhat ki, amikor a verethez a függesztőszíj oldalról, ferdén kapcsolódik. Ha tarsoly csüngött volna rajta, a kopás közepén jelentkezne, ijtegezen való alkalmazása viszont a fent említett deformálódást eredményezi. Tarsolyfüggesztőként az övveretek sorába illeszkedve kellene rábukkannunk, márpedig hazai leleteink sorában erre egyetlen példát sem ismerünk.”: Révész 1996, 159. Gyűjtése alapján a 19 ismert veretből négy biztosan, hét (a felsorolása szerint nyolc) – köztük a veretes ijtegezőnek sejtethető tarcali is – valószínűen, ijtegezhez kapcsolódott, öt értékelhetetlen, kettő pedig másodlagos felhasználású volt: uo. 160. Megjegyzendő, hogy az aszimmetrikus kivitel is Révész véleményét támogatja, vö. Karos (BAZ)–Eperjesszög, Libatanya II. temető 60. sír: Révész 1996, 30, 159, 320: 97. t. 6.

³³⁴ Bollók Ádám leírása, vö. Bollók 2015, 233–234. Érdekes Hampel József korábbi megfogalmazása: „Egy tarcali háromtagú lemezen [Hampel 1904, 125: 71. ábra] a háromszög két sávosa szára mellé rakott hosszúkás hurokidom között sajátzerű képet észlelünk. A háromszögű lemez alsó szélét egy darab sávosa inda szegélyezi, az indának két vége körded idomú és hajlása két hullámvölgy között emelkedő hullámdombot mutat, a domb legtetején három gyűrűcske és mellette szétértört palmettdísz két-két levele áll.”: uo. 125.

³³⁵ Jóna rajzán idézett képén fordított állásban mint „kardhüvely alsó része, ezüst” szerepel. A leltárkönyvi beírás szerint „Ugyanaz [visszaautalás a 8/1895.16–22: aranyozott ezüstboglárookra, azaz a háromágú veretekre], de két lemezű, három szegeccsel. Az előlap felső lapja stilizált sasszárny alakú, közepén stilizált díszítménnyel.” Hampel nem ismerhette a rendeltetését, az anyagát pedig sárgaréznek tekintette: Hampel 1896, 136: N° 3; Hampel 1900, 716: N° 3; „Dreieckige Doppelplatte aus-Messingblech. Die untere, glatte Platte ist breiter als die obere, welche mit gepresstem, erhöhtem Palmettenornament geschmückt ist. Durch beide Platten geht an derselben Stelle ein gleichmässiger, elliptischer Durchbruch.”: Hampel 1905, II: 599–600 N° 3. A veret anyagát Fettich helyesbítette, ismeretlen rendeltetésű díszítménynek nevezve: Fettich 1937, I: 74: c), II: XLIV (tévesen: LXIV), t. 6–7.

³³⁶ Hampel „vasnyílhegyek és töredékek. A legépebb példány hossza 7,8, szélessége 2,5 cm. 4 db.” módon leltározta be őket; vö. Hampel 1896, 139: N° 4–7; Hampel 1900, 719: N° 4–7; Hampel 1905, II: 602: N° 4–7; Fettich 1937, I: 75: r), II: XLIV, t. 8–11. Megjegyzendő, hogy Jóna vázlatai és Hampel ábrái egyeztethetőek, Fettich fényképei kevésbé, ill. a leghosszabb példány mérete pedig egyáltalán nem.

³³⁷ Jóna 1895a, 75: N° 1; vö. Jóna 1895.2b, 6a.

kolatgomb fele, a markolatfő kettétört borítógyűrűje, talán a hüvely darabja, a 2 függesztőfül töredéke és a függesztőszij (?) 2 csatocskája.

45. *Szablyapenge* (10. tábla 45; 41. kép a). A hegye és a markolatvasa csonka, a markolatának tövére rározsadásodott a mintegy kétharmadrészt megmaradt vas keresztvas. A három darabra törött, összeilleszthető penge ívelt, az alsó harmadán (?) fokéles, a lapos markolatvasa pedig az él felé hajlik. A markolatvasra rozsadásodott, ívelten lehajló, lemezesen kiszélesedő végű, csónak alakú vas keresztvasának csak középrésze és a fok felé nyúló vége maradt meg. A középrész előoldalán nem érzékelhető egy esetleges hajdani gúla megléte, a szára pedig valószínűleg nem gombban, hanem laposra kalapált korongban végződött. A keresztvas felületét a rozsdá egyenetlenné tette, de hajdani tau-sírozás esetleges árcai nem fedezhetőek fel rajta, és ilyet a tárgyat jóval korábbi állapotában látó Hampel és Fettich sem feltételezett, tehát vagy eredetileg is díszítetlen volt, vagy esetleg elveszett lemezrátét fedte. H: 82, ph: 74, psz: 3, fokél h: min. 30,6, v: 0,4, a fél keresztvas h: 6, a markolatvas sz: 2–1,5 cm.

MNM RT, lt. sz: 8/1895.8–10.³³⁸

46. *Markolatgomb* (10. tábla 46; 29. kép 1, 33. kép 1, 41. kép 3). Ezüstlemezből domborított, aranyozott, felülnézetben fél ellipszis formájú, körte alakú markolatgomb elülső fele, a – hasonlóan díszített vagy sima – másik fele a forrasztás vonalában elvált és elveszett.³³⁹ Sérült példány, mert a markolatgyűrű felé irányuló, egykor bizonyára mindkét szélén ívesen behúzott nyúlványa csak töredékesen maradt meg. A töredékes szélű „alsó harmadban két félpalmetta látható, melyek szárai egy közös indába futnak a markolatgomb vertikális középtengelyében. A közös inda néhány cm-rel feljebb kettéágazik, középen pedig egy további hosszabb, vertikális irányítású inda nő ki belőle. A gomb felső harmadában e hosszú indáról egy-egy újabb inda indul a jobb és bal oldalra,

amelyek végein egy-egy háromlevelű, aszimmetrikus palmetta látható. A szétágazásnál keletkezett volutakehelybe egyetlen (sérült állapotban megmaradt) levelet illesztett az ötvös. A kompozíció szerkezeti egységét a markolatgomb horizontális irányú középső tengelyében elhelyezkedő inda-szétágazás adja meg. Az innen kiinduló indák ugyanis körbefutják a fent leírt középső (palmettafaszerű) ornament, s a markolatgomb gömbölyű tetején találkoznak, majd újra szétágaznak, s egy-egy félpalmettában végződnek a markolatgomb tetejének szélén, a másik féllel való illeszkedés helyén. Amennyiben az itt leírt és megmaradt markolatgombfél elveszett párja is azonos szerkezetű díszítést hordozott, mint a legtöbb szablya esetében, akkor a felületen kanyargó indák egy jól értelmezhető hálómintát hoztak létre. Ugyanezt láthatjuk a markolatgomb oldalain is, ahol ma csak egy háromlevelű palmetta fele, azaz egy félpalmetta látható, s ahová eredetileg a másik gombfélnek kellett csatlakoznia. Az indák elágazásainak, illetve a félpalmetták indulásainak helyeit egy-egy dupla ívvel közrefogott tag jelöli, melyet belül sraffozás tölt ki. Az indák és a levelek belsejében osztóvonalak futnak. A markolatgomb felső, gömbölyű része a használat következtében erősen megkopott, ami hosszabb használatra utal.³⁴⁰ H: 4,85, sz: 3,2 cm.

MNM RT, lt. sz: 8/1895.77.³⁴¹

47. *Markolatgyűrű* (10. tábla 47–47a; 29. kép 2, 33. kép 2, 41. kép 2). Ezüstlemezből készült, felülnézetben talán ellipszis alakú gyűrű, amely az alsó kettős ívelésével a keresztvas vonalához illeszkedett, a markolatgomb felé pedig levél alakú nyúlványa van. Ennek közepén a markolatborításra erősítő szegecsnek a lyuka látható, a két nyúlványt összefogó szegecs Hampel idejében még megvolt. A nyúlvány mindkét sérülékeny csúcsát apró lyukacsán átütött szegecske erősítette a markolatborításra.³⁴² A gyűrű eredetileg két félből készült, és meg is maradt egy olyan díszes szablya

³³⁸ Jósa a szablyát nem látta, ezért a rajzain nem is szerepel, de az előkerülését megemlíttette Jósa 1895.1; Jósa 1895.2b; Jósa 1895.6a; Jósa 1895a, 75: N° 2. A Hampel készítette leltárkönyvi leírása – „Vaskard három darabra tört pengével, mely egyélű, gyengén görbült, keresztvasának végei lefelé hajlók (egyik oldala letört) markolata a pengével ellenkező irányban hajlik. Egész hossza: 82,5, ebből a pengére 73,7 cm esik, a penge szélessége: 2,6 cm.” – jól egyezik a publikációja szövegével: „Vaskard az egyik tarczali sírból, három darabra tört és hegye meg markolata csonka, ebben az állapotában egész hossza 82 cm., ebből az egyélű penge jelenlegi hossza 74 cm. A penge kissé görbült; legnagyobb szélessége a tövén három cm., éle és háta csak úgy, mint lapjai rozsdáett; hátának legnagyobb vastagsága mintegy 4 mm. Az ellenzőnek csak középső darabja és egyik ága maradt meg, mely tompa szögben ferdén áll a pengére és pedig a penge irányában hajlik, hossza 6 cm., vége felé keskenyül és a végén búbos, füllete rozsdás. A markolatvas négyyszögű, lapos, vége felé keskenyül, tövén szélessége 2 cm., csonka végén 1,5 cm.; tompa szögben áll a kard tengelyére és pedig a háttal ellenkező irányban.”: Hampel 1896, 133–136; Hampel 1900, 710–713; Hampel 1905, II: 595–596; Fettich 1937, I: 74: b), II: XLI. t. 2.

³³⁹ Csaknem ép párhuzama: Geszteréd (SzSzB)-Kecskelátó-dűlő: Kiss 1938, 12, II. tábla 1, III. tábla 1–4.

³⁴⁰ Bollók Ádám leírása, vö. Bollók 2015, 299. Korábban a szablya szerelékeinek díszítését Hampel József írta le – Hampel 1900, 714–715; Hampel 1905, II, 596–599. –, ezt nem ismételte meg, hanem csak hivatkozott rá: Fettich 1937, 74.

³⁴¹ Jósa 1895a, 76: N° 9; Hampel 1896, 135: N° 3; Hampel 1900, 715: N° 3; Hampel 1905, II: 599: N° 3; Fettich 1937, I: 74: c), II: XLIV. t. 1; Révész 1996c, 121–122: 2. kép.

³⁴² A keretezett szeglyuk díszes fejű szegét feltételez, amely mellett, hogy a markolatgyűrűt a markolatra erősítette, bizonyára átütötte a markolatövvisre erősített többretegű teljes markolatborítást, hogy azt megbízhatóan a markolatövvisre rögzíthesse. Mivel Hampel úgy látta – vö. következő jegyzet –, hogy a gyűrű elő- és hátlapi nyúlványának két lemeze mindössze 0,3 cm-re volt egymástól, a találók a markolatövvisről lehúzhatták és összelapíthatták a gyűrűt úgy, hogy a szegének két maradványa belül összeérve, egynek tűnhetett. Ez csak úgy történhetett,

a karosi temetőben, amelyen a markolatgyűrű elülső lapjának mindkét oldalsó szélét a hátsó lap szélére hajlították és három ezüstszeeggel biztosították.³⁴³ Mivel ilyen megoldást sem Jósa, sem Hampel nem figyelt meg a még ép, csak összelapított tarcali markolatgyűrűn, itt kétféle eljárással számolhatunk, s az egyiknek, az „átlapolásnak” a maradványa a gyűrű hátlapjának két szélén talán fel is ismerhető.³⁴⁴ A gyűrű eredetileg ugyan összenyomva, de épen került elő s a múzeumba, de 1937-ben már kettétörött vagy kettévágták.³⁴⁵ A gyűrűnek csak az az elülső oldala díszített, a hátsó fele díszítetlenül sima. „A központi díszítőmezőt egy háromlevelű palmetta tölti ki, amelynek horizontális irányítású levélvégei volutába hajlanak vissza, majd innen egy-egy további félpalmetta indul. A lemez felső, csúcspanél végződő felén a nagy szeglyuk körül a peremen egy-egy sraffozott szélű és belső osztóvonalal ellátott levél helyezkedik el. Az indákat és leveleket egy-egy, a két nagy, a csúcsos rész peremén futó levelet három-három, kerek ponnyomban, a két kisebb oldallevelet pontkörben végződő osztóvonal tagolja, a gyűrűcskék és a levelek egyik széle sűrű sraffozással kiemelt.”³⁴⁶ Sz: 5,2–4,4, m: 4,2, a gyűrű sz: 1,2 cm.

MNM RT, lt. sz: 8/1895.75–76.³⁴⁷

48–49. Hüvelyfüggesztőfülek borítólemezei (10. tábla 48–49; 29. kép 5, 34. kép 5, 41. kép 4–5). Aranyozott ezüstlemezből kivágott, nagyjából háromszög alakú borítólemezpár, az egyik a felső végén kissé hiányos, a másik csupán egy kisebb töredék, nyilvánvalóan leszakították őket a hüvelyt átfogó pántokhoz

csatlakoztatott függesztőfülek felületéről. Mivel a két példány nem egyforma mintázatú, lehetséges, hogy valamelyik, talán a kevésbé finom kivitelű nagyobbik (48.), csupán utólagos pótlás. „A lemezek oldalsó peremén egy-egy félpalmetta fut végig egy közös szárból indulva. A közös szár a lemezek középső díszítőmezőjében elhelyezkedő teljes palmetta szára is egyben. A kisebb (49.), töredékesebb darabon a központi palmetta háromlevelű volt, míg a jobb állapotban megmaradt nagyobbban ötlevelű. Mindkét példányon a központi teljes palmetták levélvégei volutában végződnek, amelyekből egy-egy további félpalmetta nő ki. Ezek a félpalmetták a központi három-, illetve ötlevelű palmetta központi legyezőlevelének csúcsánál futnak össze, így bezárva a kompozíciót. A nagyobb darabon a lemez felső és alsó végén egy-egy nagyobb kiemelkedő, de alakatlan és díszítetlen felület látható, az alsón lyuk is megfigyelhető. A kisebb, de jobb minőségű töredéken ezen a helyen egy további kis félpalmetta maradványai fedezhetőek fel, amelyek levélvége a lemez alsó peremén futó félpalmettával állt – a töredékesség miatt ma már nem egészen pontosan megállapítható jellegű – kapcsolatban. Az ép végénél kis lyuk. Mindkét lemez leveleinek külső szélei sraffozottak, a levelekben belső osztóvonalak futnak végig, de a jobb minőségű töredéknél a poncolás kivitele finomabb, a sraffozás gondosabb.”³⁴⁸ A nagyobbik lemez m: 4,9, sz: 3,25, a lyuk á: 0,2, lemez v: 0,02 cm. A kisebbik lemez m: 2,45, sz: 2,65, a lyuk á: 0,18, a lemez v: 0,02 cm. MNM RT, lt. sz: 8/1895.78–79.³⁴⁹

hogy a szeg középső része elrozsdásodva magától vagy a feltehető ráncigálástól kitért, ezért lehetett a gyűrűt a markolatdövisről eltávolítani. 1937-ben Fettich még lefényképezte az előoldalon domború szegfejet, s a hátoldalon a laposra nittelt végét: Fettich 1937, II: LXIV. t. 2, 3. Azóta a díszszeg előlapi vége elveszett, a hátlapon a gömbszelet alakú szegfej megvan. Egyébként a félgömbölyű, aranyozott kerek szegecsfej és egy vagy két kis vasszeg jól látható a geszteréd (SzSzB)-kecskelátó-dűlői szablya markolatgyűrűjén: Fettich 1937, II: XLVII. t. 4; vö. Kiss 1938, 12.

³⁴³ Karos (BAZ)-Eperjesszőg II. temető 52. sír: Révész 1996, 26–27, 82. tábla. Még jobban látható: Révész 1996b, 97. kép.

³⁴⁴ Vagy mind az elülső, mind a hátsó lapja oldalának függőleges szélét U alakban kampósan visszahajlítva egymásba akasztották, majd egymásra kalapálták, vagy pedig inkább úgy jártak el, mint a geszterédi példányon, amelyen „az elő- és hátlemez külön-külön aranylemezből készült; e két lemez az érintkező helyeken átlapova (egymásra téve) van egymásra forrasztva; az egyik oldalon letört, de az átlapolt forrasztott rész megállapítható”: Kiss 1938, 12.

³⁴⁵ Épen látta Jósa, és megjegyezte, hogy a rajzán a tárgy gyűrű mivoltát a hátlap árnyékolásával tüntette fel (vö. 33. kép 2), kétesűcsúnak rajzolta Hampel számára Passuth Ödön is, s ez nem az előoldal árnyékát, hanem a hátlapot jelezte (41. kép 2), Fettich azonban már két különálló darabban fényképezte le: Fettich 1937, XLVII. tábla 4.

³⁴⁶ Bollók Ádám leírása.

³⁴⁷ Jósa igen jó leírást adott róla, bár a sebtében készült vázlaton a kardhüvely felső vége (szája) borításának vélte (29. kép 2). Emellett később is kitért, de felvetette, hogy a markolat és a keresztvas találkozási helyéről is származhat (33. kép 2). Mivel a vázlatkészítéskor már nem maradt ideje a szőlőkunyhóban őrzött szablyát megtekinteni, igen jó érzékkel ismerte fel, hogy a tárgy a keresztvas körvonalához illeszkedik, s párhuzamként a tisztaeszlár (SzSzB)-sinkahegyi honfoglalás korinak hitt, valójában késő avar kori szablya keresztvasára hivatkozott (33. kép 3), vö. Jósa 1914, I: 173: II. kép, jobbra. Hampel bizonytalanabb volt a tárgy rendeltetését illetően: „Dupla ezüstlemezből alakított határozatlan dísztag. Sajátságos idoma után első tekintetre kardhüvely végtagjának tekintenők, de a kicsücsösödő részének egymástól 3 mm.-nyire álló két lemezét szög tartja össze, ellene szól továbbá hüvelyes részének széjjel terjedő nyílása, mely nem mérsékelt szélességű kardhüvely, de szélesebb nyílású tegez vagy puzdra töve lehet... A hüvely hátsó oldala síma és dísztelen.”: Hampel 1896, 134–135: N° 2; Hampel 1900, 714–715: N° 2. Később bizonytalanabbá vált: „Zierglied aus doppelten Silberblech; unbestimmbar...”: Hampel 1905, II: 598: N° 2 és III: Taf. 403. Fettich egyértelműen határozta meg: „a markolatot borítása; a díszítetlen rész a markolat belső oldalára esett”: Fettich 1937, 74: b), II: XLIV. t. 2–3, XLV. t. 3; Révész 1996c, 121–122: 2. kép.

³⁴⁸ Bollók Ádám leírása, vö. Bollók 2015, 254–255.

³⁴⁹ Jósa is és Hampel is csupán a kardhüvely díszítéseként említette, s nem vette észre, hogy azonos volt a szerepük; Hampel 1896, 135–136: N° 4–5; Hampel 1900, 715: N° 4–5. Később Hampel még bizonytalanabbá vált: „Fragment einer silbernen Zierplatte... es schmückte die

50–51. *Két ezüstcsatocska* (11. tábla 50–51; 29. kép 28, 42. kép 32–33). A leletben előkerült négy példány közül a középső nagyságúak. „Ezüst alapú ötvözetből öntöttek, egyező méretűek és kivitelűek. Csatkeretük ellipszis alakú, a csattestük ötszögletes, a peremükön egy-egy volutában végződő félpalmetta fut végig, amelyek egymásnak háttal helyezkednek el.”³⁵⁰ A hátoldalukon három szegecs aklával. H: 2,5, a keret sz: 1,6, a csattest sz: 1,23 cm.

Páros egyformaságuk és közepes méretük alapján esetleg a szablahüvely függesztőszíjához tartozhatnak.

MNM RT, lt. sz: 8/1895.56–57.³⁵¹

52. *A szablahüvely valószínű fatörédékei* (15. tábla 52; 97–99; 43. kép 8–10), nem kerültek beletárolásra. Jósa egy töredék rajzával kapcsolatban ugyan megemlítette, hogy az „hüvely vagy paizs töredék. Homoru része vas. Domboru része fa.” (29. kép 19), „Talán a tegeznek egy része.” (35. kép 19). Ez azonban inkább a szablapengéről felvált, belül vasrozsdás, kívül famaradványos felületnek felelt meg.³⁵²

53. *Oldalpálcás vaszabla* (11. tábla 53; 29. kép 20, 35. kép 20, 43. kép 3).

A szablyánál is kisebb előkerült leletek összetörésének és a töredékei elkallódásának jó példája, hogy az oldalpálcás/pofarudas vaszablából csak az egyik ezüsttausírozású pofarúdjának gombos végű töredéke maradt meg a pofaszíjat bekapcsoló fülének maradványával, holott a találók elmondták, hogy a ló szájában bukkantak rá (Jósa 1895.5a, 35. kép 20). „Az oldalpálca végei

gömbyszerűen kiszélesednek. A fülek csatlakozásánál legalább 5-5 ezüstdrótól álló tausírozott köteg látható (egyedi drótok bekalapálásával). Az egyik oldalon a füléknél látható kötegektől 45°-os szögben újabb drótok indulnak a pálca végei felé. Ez a ferde köteg néhány cm-rel később egy másik, erre merőleges irányítású köteggel kereszteződik, amely valószínűsíthetően ugyancsak a fül felől indult egykor, csak éppen a pálca másik oldalán. A zabla oldalpálca végén csak néhány szál drót maradványa figyelhető meg, ezek merőlegesen futottak az oldalpálca hossz tengelyére.”³⁵³ H: 8,5, á: 0,7 cm.

MNM RT, lt.sz: 8/1895.5.³⁵⁴

54–55. *Vaskengyelpár* (11. tábla 54–55; 43. kép 1–2).

Trapézosan fél ellipszis alakú, aszimmetrikus vaskengyelpár. A kengyelek szára négyzet metszetű, a lapos ívelésű talpalója sima aljának középvonalában vékony hosszanti borda fut. Az ép példány füle szabálytalan ellipszis alakú. M: 15,9, sz: 13,1, a nyak sz: 1,65, a fül sz: 2,67, a szíjnyílás: 1,5 × 0,8, a szár á: 0,7, a talpaló sz: 4 cm. A másik példány fülének felső széle kitörött, a szára és a talpalója is töredékes, m: 15, sz: 13,05, a nyak sz: 1,46, a szár á: 0,67, a talpaló sz: 3,1, cm.

MNM RT, lt. sz: 8/1895.6–7.³⁵⁵

56–75. *Az öv hiányos veretkészlete.*

A hozzá illően díszített csat és a nagyszíjvég biztosan elveszett,³⁵⁶ sőt még az eltemetett és a begyűjtött ve-

Schwertscheide oder den Köcher”, valamint a másikról: „*Fragment einer Zierplatte, unbestimmbarer Verwendung*”: Hampel 1905, II: 599; N° 4–5. Fettich már kétségtelennek tartotta, hogy „a hüvelynek is csak egyik oldalán volt a két szíjtartó fül díszes ezüstlemezzel borítva”: Fettich 1937, I: 74: N° b), II: XLIV. t. 4–5, XLV. t. 4; Révész 1996c, 121–122: 2. kép.

³⁵⁰ Bollók Ádám leírása, vö. Bollók 2015, 235–240.

³⁵¹ Jósa az összesítő rajzában jobb felső sarkában három „rézcsat” ábrázolt, talán a „nagy” bronzcsatot, a két közepes nagyságú egyforma ezüstcsat egyikét és a kis ezüstcsatot: Jósa 1895.1 (29. kép 27–29), ezeket a kommentáros jegyzeteiben nem tárgyalta; Jósa 1895a, 76: N° 7; Hampel 1896, 138: N° 32–33; Hampel 1900, 718: N° 32–33; Hampel 1905, II: 600: N° 32–33. Fettich 1937, I: 75: N° j), II: XLIII. t. 33–34; Révész 1996c, 123. és 7. kép.

³⁵² Jósa 1895.1: N° 19, 5a: N° 19. Hampel szerint „Rozsdás fatörédékek a puzdrából (?) vagy a kardhüvelyből”: Hampel 1896, 139: N° 8–10 (a 8.-ra utalás kimaradt); Hampel 1900, 719: N° 8–10 (a 8.-ra utalás kimaradt); „*Von Rost durchdrungene Holzfragmente einer Schwertscheide oder eines Köchers*”: Hampel 1905, II: 602: N° 8–10 (43. kép 8–10).

³⁵³ Bollók Ádám leírása.

³⁵⁴ „Vas zabola rudjának töredéke vasból ezüst sodrony maradványokkal”: Jósa 1895.1: N° 20, 1895.5b: N° 20; „Zabla oldalrudjának töredéke vasból, belévert ezüst szákkal”: Jósa 1895a, 76: N° 5; „Vas zabla oldalrudja, csonka, alsó végén megmaradt gombos vége, a rud közepéből kiálló lapos karikának is megmaradt egy kis töredéke; a rud fölülete rozsdás és rongált, de még maradtak rajta ezüstsálak, melyek fölületébe be voltak verve.”: Hampel 1896, 139: N° 3; Hampel 1900, 719: N° 3; Hampel 1905, II: 602: N° 3. Fettich szerint az oldalpálcán „1,5 mm széles ezüstszalag berakása állapítható meg. Az ezüstszalag közepében sötétebb színű csík húzódik, melynek anyaga nielló.”: Fettich 1937, I: 75: N° s), II: LXIV. t. 12.

³⁵⁵ Jósa a kengyeleket nem látta, azért a rajzain nem is szerepelnek, vö. Jósa 1895.1, 6a; de az előkerüléseket megemlítette: Jósa 1895a, 75: N° 2. Hampel 1896, 139: N° 1–2; Hampel 1900, 718–719: N° 1–2; Hampel 1905, II: 601–602: N° 1–2; Fettich 1937, I: 75: p), II: XLI. t. 3–4.

³⁵⁶ Jósa összesítő rajzában a felső szélénél a markolatgomb alatt, három-négy apró veret és egy törött nagyszíjvégnek látszó rajzhoz „ezüst szíjdíszítések” megjegyzés tartozik (29. kép 13–17, 34. kép 13–14, 35. kép 15–17). Akár a 15. sz. volt a nagyszíjvég, akár nem, a múzeumba nem került. Itt jegyzem meg, hogy az összes lelet begyűjtésével kapcsolatos bizonytalanság miatt fel sem merült bennem az öv „rituális megcsonkítására”, azaz a csatjának levágására gondolni, vö. Révész 1996, 111.

reték száma is bizonytalan; nagyon valószínű, hogy (sokkal) több volt belőlük.³⁵⁷ Jósa András csak kilenc db széles veretet látott,³⁵⁸ Hampel József a szélesebb példányokból tízet említett, de csak hétnek a rajzát közölte, a keskenyebb példányokból hetet említett, de nyolcat ábrázolt.³⁵⁹ Az eltérésnek az lehet az oka, hogy Jósának esetleg eleve kevesebb példány került sietségében a szemé elé, mint a leleteket begyűjtő Hampelnek, ez azért elképzelhető, mert Jósa egyetlen keskenyebb veretet sem látott. Hampel tévedései viszont nem magyarázhatóak. Fettich Nándor az MNM leltárkönyvének beírásai és a sátoraljaújhelyi egy-egy további példánynak megfelelően a szélesebb változatból 9 + 1, a keskenyebből 8 + 1 darabra helyesbítette az adatokat,³⁶⁰ ezeket fogadtam el magam is. Révész László öt széles és nyolc keskeny veretről írt és négy, illetve hat példányt ábrázolt.³⁶¹ Az övveretekhez némileg önkényesen egy bronzcsatot is hozzásoroltam.³⁶²

56–65. *Legalább tíz széles, öntött ezüst, aranyozott övveret (12. tábla 56–65; 29. kép 8, 34. kép 8, 42. kép 16–22).* Hajdan az öv derékrészére erősített behúzott szélű levél alakú példányok, amelyeket a domború és bemélyített részeik összhatásából kialakuló minta ékít. „A veretek oldalsó szélét két, tengelyesen szimmetrikusan elhelyezett, közös indaszárról induló hasított palmetta alkotja. Az így létrejött volutapárba egy további levél illeszkedik. Ez a domború minta

három levél alakú, aranyozott, lemélyedő részt zár be a minta háttéréként.”³⁶³ A veretek hátoldalának három sarkában egy-egy szegecs, m: 1,82, sz: 2,39 cm, s: 2,35, 2,35, 2,15, a hiányosak: 1,75, 1,45 (összsúly: 10,05 g, az épek átl: 2,28 g). A veretek Passuth-féle finom rajzán felismerhető, hogy az egyik példány még rajta volt az öv elkorhadt vagy szétszagattott szíján (42. kép 20).

A széles veretek száma tehát zavaros. Jósa kilenc példányt említett, s mivel egy darab Tarcalon maradt, s a középdísz-veretekkel egyező módon Borsiban megsemmisült, az MNM-be nyolc példánynak kellett volna kerülnie. A leltárkönyvben azonban mégis kilenc szerepel, sőt Hampel szerint tíz darab volt, jóllehet csak a hét ép veret rajzát közölte. Utóbbiak száma 1937-re öt ép darabra csökkent, manapság pedig csak három ép és két hiányos példány maradt. MNM RT, lt. sz.: 8/1895.42–50 (9 db).

66–74. *Kilenc keskeny, öntött ezüst, aranyozott övveret (12. tábla 66–74; 42. kép 23–30).* Hajdan az öv lecsüngő részére erősített, behúzott szélű levél alakú példányok, amelyeket a szélesebbekkel azonos minta díszít a veret keskenyebb formájához illő kialakításban. A veretek hátoldalának három sarkában egy-egy szegecs, m: 2,33, sz: 1,58 cm, s: 1,9–2,55 g (összsúly: 18,15 g).³⁶⁴

Ezeknek a vereteknek a száma is bizonytalan. Jósa valószínűleg nem látta egyiket sem, mert sem

³⁵⁷ A hasonlóan kisméretű övveretek száma akár a negyvenet is meghaladhatta, pl. Tiszaeszlár (SzSzB)-Bashalom I. temető 9. sír: 80 db (30 széles négyzetes és 50 kettős félhold alakú) veret: Dienes 1956, 247, Pl. LVIII: 9–38, LIX: 1–50; Dienes 1957, 24; Dienes 1959, 154, 154: 9. kép; Karos-Eperjesszög II. temető 29. sír: 47 db (24 széles és 23 keskeny) veret: Révész 1996, 110; Nagykőrös (Pe)-Fekete-dűlő 2. sír: 46 db (23-23 széles és nyulánk) veret: Dienes 1960, 180; Szeged (Cso)-Jánosszállás 5. sír: 41 db (21 széles és 20 nyulánk) veret: Dienes 1959, 154, 153: 8. kép, Tiszaeszlár-Bashalom II. temető 7. sír: 41 db (21 széles és 20 nyulánk) veret: Dienes 1959, 149, 151; Karos-Eperjesszög III. temető 11. sír: 34 db (17-17 széles és keskeny) veret: Révész 1996, 118; stb. Ilyen összehasonlítás alapján elképzelhető, hogy a gazdag tarcali sír 19-nél is többre becsülhető övveretének akár a többsége is elkallódott még az előkerüléskor.

³⁵⁸ Jósa a rajzán az íjtegezfüggesztő és egy nyílcsúcs közé csak egy szélesebb veret vázlatrajzát iktatta „9 db” megjegyzéssel: Jósa 1895.1: N° 8; vö. 1895.4b: N° 8 (29. kép 8, 34. kép 8). Cikkében a veretek mennyiségét nem részletezte: „...végül tizenegyféle idomú apróbb-nagyobb ptykék, gombok, aklás díszek, melyek részben még rajta vannak a bőrön vagy a nemezzen, melyekből néhány darabka fönmaradt”. Jósa 1895a, 76: N° 11; vö. Jósa 1895.1: N° 18, 1895.5a: N° 18. A bőr vagy nemez kérdése a Hampel közölte ábrázolások alapján eldölni látszik: az övvereteket kizárólag bőrre erősítették fel, de a bőrmaradványokat e korai időben talán még nem ismerték meg, ezért írt Hampel szövet- vagy nemezfoszlányokról, vö. Hampel 1896, 136: N° 7–12, 138: N° 20, 43; Hampel 1900, 716: N° 7–12, 20, 718: N° 43. A német szövegben *Gewebereste, Filzfragment, Filzgewebe* szerepel: Hampel 1905, II: 600: N° 10, 20, 43 (42. kép 7–12, 20, 43).

³⁵⁹ „Ezüstboglárak szívidomúak, bemélyített díszítménnyel, mely nagyjából háromszirmú virágot példáz; két levél összefügg és egyforma, a közben álló különváltak és négy kisebb mélyedésből áll; a mélyedett díszek mind aranyozottak; aljukon két szögecs, az egyik boglár még rajta van egy darabka nemezzen; van egészben 10 db. Hasonló ezüst boglárak; csak hogy hosszabbak és keskenyebbek, van egészben hét db.”: Hampel 1896, 138: N° 16–22 (a 20. bőrön), 23–30; Hampel 1900, 716: N° 16–22 (a 20. bőrön), 23–30; Hampel 1905, II: 600: N° 16–22 (a 20. bőrön), 23–30 (42. kép 16–30).

³⁶⁰ „Virág-alakú öntött ezüst díszítmények kétféle változatban: XLIII. t. 1–8 (8 darab), 9–15 (Hampel szerint: [1905] II, 600. o.: 10 példány, a múzeumi leltár szerint: 8/1895, 42–50: 9 példány, ténylegesen csak 8 példány van meg, melyek közül kettő már a leltár szerint is törött; jelenleg három töredékes). Mindkét típusból egy-egy példány Sátoraljaújhelyen, a megyeház gyűjteményében.”: Fettich 1937, I: 74. A széles veretek legközelebbi párhuzamát a karos-eperjesszögi I. temető 1. sírjabeli, valamint a II. temető 35. sírjában lelt széles veretekben látta: Révész 1996, 106, 226: 4. t. 2–10, 110, 271: 49. t. 2–20.

³⁶¹ Révész 1996c, 122, 122: 3–4. kép.

³⁶² A tarcalinál kisebb, de hasonló típusú volt a karos-eperjesszögi I. temető 1. sírjában nyugvó előkelő férfi övveretkészletének „egyetlen bronzból öntött darabja – már amennyiben övcsat volt, s nem a tegez felfüggesztéséhez alkalmazták – díszítetlen ötszög alakú szíjszorítójú [...]”, ez X. századi régiségeink között gyakran előforduló forma. Hasonlók a karosi sírokban övcsatként (II/10., II/35. sír), nyíltegez függesztőszíján (II/52., III/11. sír) és szórványként (II/50. sír) is megtalálhatók.”: Révész 1996, 106, 226: 4. t. 1.

³⁶³ Bollók Ádám leírása, vö. Bollók 2015, 246–248.

³⁶⁴ Vö. Bollók 2015, 246–247, 47. kép 2.

az összefoglaló, sem a kommentált vázlatrajzain nem tüntette fel őket. Az MNM-be került nyolc példánynál eggyel többnek kellett mégis előkerülnie, hiszen egyikük a szélesebb párjával egyező módon végül Borsiban pusztult el. Hampel mind a nyolcukat közölte, jóllehet csupán hét darabnak a múzeumba leltározását említette.³⁶⁵ A nyolc példány mindmáig megmaradt. MNM RT, lt. sz.: 8/1895.34–41 (8 db).

75. *Bronzcsat (12. tábla 75; 29. kép 27, 42. kép 13).* A leletek között megmaradt legnagyobb csatpéldány. Díszítetlen öntésű, a csatkerete ellipszis, a csatteste ötszög alakú, a pecke is megvan. A csattest hátoldalán két szegecs. H: 3,2, a csatkeret sz: 2,6, a csattest sz: 1,9 cm, s: 6,3 g.

Feltehetőleg valamilyen kapcsolatban lehetett az övvel.

MNM RT, lt. sz.: 8/1895.61.³⁶⁶

- 76–83. *Tarsolylemez borársoly, veretes függesztőszíjjal (13–14. tábla; 29. kép 26, 36. kép 26, 41. kép 1).*

„Az emberi csontváz térde táján” feküdt.³⁶⁷

Megfigyelés nélkül feltételezen a tarsolyhoz kapcsolhat néhány apró tárgyat: három függesztőszíj-vereget, egy csatocskát és egy kisszíjvéget.

76. *Aranyozott ezüst tarsolylemez vörösréz hátlappal (13. és 14. tábla: 76–76a).* Technikai leírását Fettich Nándor készítette: „Két lapból áll, amelyeket úgy szegeztek össze, hogy a díszített lap szélén még egy keskeny díszített ezüst szalagot is alkalmaztak. Az ezüstszegek tehát három réteget tartanak össze. A hátsó díszítetlen lap anyaga vörösréz ..., a felső díszített lap pedig ezüst. ... A mintázat megrajzolása hegyes eszközzel, bekarcolás útján történt, azután az összes vonásokat, még a levelek külső mezejének sátozását is apró pontoknak sűrűn egymás mellett való beütögetésével mélyítették meg. A növénymintázat kissé domborodó, amit a mintázat teljes elkészítése után a háttérnek mélyre való kalapálásával értek el. A háttér halványan aranyozott. – A darab hosszas használat nyomait mutatja. A hátsó lemez egyik sarkából (amelyiknél a felső pánt kitörött: ... bal felső sarok) egy darab letörött. A szélső szalag még két helyen hiányos: a bal oldalon egy 0,5 cm és a jobb oldalon egy 3,8 cm hosszúságú részlet kitörött és el-

veszett. Az erős kopási nyomok azt mutatják, hogy a hosszabb rész kitörése után a tarsoly még sokáig volt használatban. A lemez mintázatának kiemelkedő részein, a háttér nagyobb mezőinek aranyozásán és a keret külső részén ugyancsak lehet erősebb kopási nyomokat látni. Előfordulnak ezenkívül reparatúrák is: a kereten és különösen a hátsó oldalon későbbi szegezéseket lehet megállapítani. – A kettős lemez felerősítésének technikai kivitele a következő: a darab szimmetria-tengelyének két végén a hátsó lemez cca 2,8 cm szélességben elválik a felső lemeztől és azzal mintegy hüvelyt alkot a borszalag vége számára; mindkét helyen két-két erős szeg üti ezt (és az eredetileg benne lévő szíjjat is) át. A felső szíj a tarsoly függesztője volt, az alsó a zárószervezethez tartozott. A felső szegpár hátul hosszabb, mert a tarsoly bőre is hozzá volt itt szegezve. A többi szegek olyan hosszúak, hogy a két lemez és a szegélyező keret éppen csak átérjük. Ugy látszik, hogy lenn a zárószíj egy része volt hozzávarrva a tarsoly fedő bőrlapjához, fönny pedig a két hosszabb szeg is hozzáerősítette a lemezt a tarsoly oldalához.” A tarsoly h: 13,4, sz: 12,4 cm.³⁶⁸

„A minta szerkezeti alapját a teljes felületen kanyarogva végigfutó indapár alkotja.³⁶⁹ A lemez aljáról induló indák az alsó negyedben találkoznak, majd nagyjából a lemez felénél érik el a peremet, a felső negyedben ismét összefutnak, végül a lemez felső szélének sarkaiba futnak bele; így hét felületrészre bontva a lemez felszínét. A központi díszítőmezőben egy rövid száron ülő kilenclevelű palmetta látható, amelynek vízszintes irányítású levelei volutában végződnek, s az így létrejött volutakelyhekben egy-egy igen dús, ötlevelű palmetta ül. A felső és az alsó központi díszítőmezőben egyaránt egy-egy hétlevelű palmetta látható, de az alsó palmetta vízszintes irányítású levélvégei volutában végződnek, amelyekből újabb levelek nőnek. A négy oldalsó mellék-díszítőmezőben a felületen végigfutó indákról egy-egy (összesen négy), rövid száron ülő aszimmetrikus palmetta fut be és tölti ki a díszítőmezőket. Ezeknek a lemez belseje felé eső levélvégei ugyancsak volutákban ízesülnek, ahonnan azután egy-egy hasított palmetta (mint a felső díszítőmezőknél) vagy újabb levelek (mint az alsó mezőkben) nőnek

³⁶⁵ Hampel 1896, 138: N° 23–30; Hampel 1900, 718: N° 23–30. A példányszámot 8-ra javította: Hampel 1905, II: 600: N° 23–30. Fettich is így találta: Fettich 1937, I: 74: e), II: XLIII. t. 1–8.

³⁶⁶ Jóna összesítő vázlatrajzának jobb felső sarkában szerepel, de a kommentáros változatból kimaradt. Az MNM-be került példányt később mindannyiszor közölték: Hampel 1896, 138: N° 13; Hampel 1900, 716: N° 13; Hampel 1905, II: 600: N° 13; Fettich 1937, I: 75: h), II: XLIII. t. 32.

³⁶⁷ Jóna András jegyezte fel, hogy „Czeper János nem egészen megbízható emlékezete szerint a süveget díszítő lemezek ... az emberi csontváz térde táján voltak elhelyezve.”: Jóna 1895.5b, 6a, Jóna 1895a, 76.

³⁶⁸ Fettich 1937, 73–74.

³⁶⁹ „A kompozíció alapmotívumának nem a palmetta maga, hanem az azt hordozó inda látszik: ez határozza meg összehurkolódó formáival a karosi II. temetőből való tarsolylemez, a rakamazi, a tarcali, s az utóbbi nagy formájának kompozíciós elvét végtelen hálavá alakító galgóci kompozícióját.”: Marosi 1997, 164.

ki. A minta főtengelyéhez csatlakozó nagy hegyes palmattáknak mindkét, a többieknek egy-egy oldalához sűrűn sraffozott határoló sáv csatlakozik, ezzel téve jellegzetessé a tarsolylemez díszítésmódját; a palmatták és levelek közepén kerek poncnyomban végződő osztóvonal, a hegyes palmattákban két oldalsóval együtt három kerek poncnyom is van.³⁷⁰ A lemez peremén egy díszítőszalag fut végig, ez alatt díszítés nem látható, a peremlemez helyét a mester csak végigkarcolta, de már nem poncolta. A peremlemez nem egységes, hét vagy nyolc darabból van összeállítva; de ezek sem egységesek: a bal alsó és a felette lévő peremlemezek ugyanis nem sraffozottak a hosszú szárú U alakú keretelőmotívumok végein.³⁷¹ A peremlemezen ezek a hosszú szárú U alakok futnak végig, s csak a függőleges középtengelynél, azaz a szíj egykori csatlakozásánál látható egy-egy, csúcsukkal egymás felé fordított, volutában végződő félpalmattából álló minta a felső és az alsó peremen egyaránt.³⁷² Mivel a palmattacsokros mintázat indahlóba szerkesztése összekapcsolni látszik a karos (BAZ)-eperjesszőgi 2. temető 29. sírjának és a rakamaz (SzSzB)-strázsadombi 1. sírnak a tarsolylemezét, a lehetséges összetartozásuk kérdésére alább még visszatérek.

MNM RT, lt. sz.: 8/1895.74.³⁷³

- 77–81. *Öt apró veret, feltételezhetően a tarsoly függesztőszíjáról:*³⁷⁴
77. *Aranyozott (?) ezüst öntött tarsolyszíjveret (13. tábla 77; 42. kép 50).* Apró nyújtott hatszögletes veret, a közepén kerek dudorral, amelyet felül bimbó, lejjebb kétoldalt két-két kisebb levél, alul pedig egy nagyobb

levél vesz körül. Egy bőrdarabon leltározta be, de időközben elveszett.

MNM RT, lt. sz.: 8/1895.23 (a leltári szám áttéve egy hajdan beletározatlan példányra, lásd a következő számot).³⁷⁵

- 78–80. *Aranyozott ezüst, öntött tarsolyszíjveret (13. tábla 79, 14. tábla 79a, 15. tábla 78–80?; 29. kép 13?, 34. kép 13?, 42. kép 52).* Apró, a közepén sima, aranyozott felületű, nyújtott hatszögletes veret, mindkét szélén laposan kiemelkedő, két-két volutában végződő félpalmattával, a hátoldalán két szegeccsel. Hampel szerint három darab volt belőle.

MNM RT, lt. sz.: 8/1895.23 (eredetileg beletározatlan volt, s az előző elveszett példány leltári számára utólag vette fel Dienes István).³⁷⁶

81. *Aranyozott ezüst, öntött tarsolyszíjveret (13. tábla 81, 14. tábla 81a; 42. kép 51).* Sérült végű, jelen állapotában nyújtott ötszögletes veret a két szélén két-két egymásnak háttal fordított, volutában végződő félpalmattával, h: 1,6 cm.

MNM RT, lt. sz.: 8/1895.24.³⁷⁷

82. *Apró aranyozott ezüst, öntött csat, talán a tarsoly függesztőszíjáról (13. tábla 82, 14. tábla 82a; 29. kép 29, 42. kép 31).* Ellipszis alakú csatkerettel és a közepén aranyozott ötszögletes csatlemezzel, amelynek szélét két-két volutában végződő félpalmatta alkotja. A hátoldalán két szegeccsel; h: 1,8 cm.

MNM RT, lt. sz.: 8/1895.58.³⁷⁸

83. *Aranyozott ezüst, öntött kisszíjvég (13. tábla 83, 14. tábla 83a; 42. kép 6).* Feltehetőleg a tarsolylemez függesztőszíjáról. Egy négy- és egy hatszirmú, ke-
reken domborodó közepű rozetta díszíti, aranyozott

³⁷⁰ Elsősorban a három-három pontocska osztóvonalakat egy közép-ázsiai szogd ötvösműhely jegyének tekintette, mintegy utalásként a mester származására: Fodor 1994, 58, 58: 7. kép 4.

³⁷¹ Ezt a motívumot Mesterházy Károly tárgyalta és a Kazár Kaganátus területéről, végső soron azonban a samarrai ornamentikából származtatta: részletesen lásd a 410. jegyzet. További példákkal: Bollók 2015, 334–335.

³⁷² Bollók Ádám leírása, vö. Bollók 2015, 287. Korábban a tarsolylemez mintázatát Hampel József írta le: Hampel 1900, 713–714; Hampel 1905, II, 596–599. Rövid összefoglalása szerint az anarcsi hajfonatkorongon látható „ötlevelű palmethez [Hampel 1904, 109: 1. ábra; vö. Fodor 1996c] legközelebb állanak a tarczali lemezek [azaz a tarsolylemez és a szerelékek: uo. 109: 2–6. ábra] palmettaidomai, melyeknél a nagy és kis levelek száma váltakozik és egy ízben kilencre emelkedik; ... Valamennyinek közös sajátága, hogy a palmett szárból nő ki és ebben látjuk egy jó antik minta utóhatását. Ugyanakkor azonban megtörténik, hogy a levelek végeiből ismét ered palmett vagy levél s ebben már a szaracén formalizmus érvényesül.”: uo. 108. Hampel leírását nem ismételte meg, hanem csak hivatkozott rá: Fettich 1937, 73.

³⁷³ „Süvegnek mellső részét díszítő lemez. A hátsó lemez réz, a mellső trébelt díszítésű ezüst. A réz lemez széle visszahajtván az ezüstlemezek keretét képezi”, jegyezte meg: Jósa 1895.1: N° 26, 5b: N° 26. megjegyzés kíséretében; Jósa 1895a, 76: N° 8; Hampel 1896, 133–134: N° 1; Hampel 1900, 713–714: N° 1; Hampel 1905, II: 596–598: N° 1; Fettich 1937, I: 73–74: a), II: XLI. t. 1, XLII. tábla; Révész 1999, 110: kép.

³⁷⁴ Mindhárom példány leírásában Bollók Ádám szövegére támaszkodtam.

³⁷⁵ Jósa egyik vázlatrajzán sem szerepel. Alakját a leltárkönyvi beírás őrizte meg, miszerint a Hampel 1896, 137: N° 50-nél volt azonos; vö. Hampel 1900, 717: N° 50; Hampel 1905, II: N° 50.

³⁷⁶ Jósa egyik vázlatrajzán sem és a leltárkönyvben sem szerepel, bár nem lehetetlen, hogy egy hevenyészett vázlatrajzzal azonos. Alakját Hampel 1896, 137: N° 52. őrizte meg; vö. Hampel 1900, 717: N° 52; Hampel 1905, II: N° 52; Fettich 1937, I: 75: n), II: XLIII. t. 41. A keveredést Fettich is észrevette: „A XLIII. t. 40. és 41. darabok a múzeumi leltár felsorolásában hiányzanak. Lehetséges, hogy később keveredtek a lelethez. Hampel, III, 404, 51 és 52; II, 601. o. a lelethez tartozóknak tünteti fel ezeket is.”: Fettich 1937, I: 75. A helyzetet Dienes István oldotta meg, ő írta be a leltárkönyvbe a következőket: „ø Hampel [1900] XCVI. tábláján feltüntetett 50. sz. darab hiányzik, helyette 23-as sorszámnak az XCVI. t. 52. darabot láttuk el, ami viszont a leltárkönyvbe nincs bevezetve (A két veret fényképét l. Fettich [1937] XLIII. 40–41.)” Magam sem követtem Hampelt abban a tekintetben, hogy három példánnyal számoltam volna.

³⁷⁷ Jósa egyik vázlatrajzán sem szerepel. Azonosítani a leltárkönyvi beírás alapján lehetett, miszerint a Hampel 1896, 137: N° 51-gyel azonos; vö. Hampel 1900, 717: N° 51; Hampel 1905, II: N° 51; Fettich 1937, I: 75: n), II: XLIII. t. 40.

³⁷⁸ Jósa 1895.1: a rajz jobb felső sarkában, a sor alján; a kommentáris rajzszorozatba nem került be; Hampel 1896, 138: N° 31; Hampel 1900, 718: N° 31; Hampel 1905, II: 600: N° 31; Fettich 1937, I: 75: i), II: XLIII. t. 35.

hátterén. A hátoldalán három szegecs: kettő a sarkoknál, egy a csúcsonál, h: 2,9 cm. MNM RT, lt. sz: 8/1895.62.³⁷⁹

A három apró veret, továbbá a megmaradt leletek öt csatja közül a legkisebbet, valamint a kisszívvéget némi joggal a tarsoly függesztőszíjára lehet rekonstruálni, elsősorban a karos-eperjesszőgi II. temető 29. sírjában tett megfigyelés alapján, ahol „a függesztő szíjat díszítő két veret a tarsoly egyenes oldalának közepénél feküdt. Egy hasonló veret a tarsoly közep-tengelyének alsó végénél került elő, s ugyanitt találtunk egy kis ezüstcsatocskát, mely a tarsoly zárására szolgálhatott. Ez utóbbiak a zárószíjhoz tartoztak, melyet egy öntött, vésett palmettamintás kisszívvég zárt le.”³⁸⁰ A csat és a csatkereténél szélesebb veret, illetőleg kisszívvég együttes használhatóságát egy kiegészítő szíjacska feltevésével Révész László magyarázta meg.³⁸¹

84–85. Két öntött, zárt bronzbújtató (12. tábla 84–85; 29. kép 6, 34. kép 6, 42. kép 14–15).

Ovális keresztmetszetűek, peremezett szélekkel. Konkrét rendeltetésük megfigyelés híján ismeretlen. Az egyik oldala mindkettőnek erősen kopott. A külső á: 2,5, illetve 2,4 cm.

MNM RT, lt. sz: 8/1895.59–60.³⁸²

B. Jósa András által jegyzékbe vett, de Hampel József által be nem leltározott leletek

Olyan tárgyak, amelyeket Jósa András látott és a vázlatrajzaira felvett, de ismeretlen okból nem kerültek beleltározásra. A mellékletegyüttesen lényegében véve nem

változtatnak: a feltételeken a veretes készenléti íjtegeze rekonstruált veretek és veretes bőrdarab, továbbá szíjvégtörödékek, veret, bőrdarabka.

86–87. Három- és kétlevelű bronz- vagy ezüstveret (15. tábla 86–87; 29. kép 12, 14, 34. kép 12, 14). Jósa nem jelezte a példányszámukat; ennek ismerete nélkül azonban inkább ismeretlen rendeltetésűnek, mint a veretes készenléti íjtegez díszítményeinek lehetne őket tekinteni.³⁸³

88. Apró ezüst félgömbfejű szegecsnek (?) azonosítható tárgyacska (15. tábla 88; 29. kép 17, 35. kép 17). Általában többedmagával szokott előfordulni, de Jósa nem jelezte a példányszámát. Különösebb nehézség nélkül a veretes készenléti íjtegez díszítményének lehetne tekinteni.³⁸⁴

89. Veretes bőrdarab (15. tábla 89; 29. kép 18, 35. kép 18). Jósa gesztenyebarna szövet nyeregtakaró-maradványnak vélte, de a rajta megmaradt veretek miatt inkább bőrmaradványnak tekinthető. Mivel valamilyen bőrtárgy több(két?)rétegű szegélye lehetett, elképzelhető a veretes készenléti íjtegez széleként. Emellett érv lehet a rajta látott két veret: egy háromágú veret (vö. 6–17.), valamint egy kettős virágfejű veret (vö. 29–30.) felének tekinthető példány.³⁸⁵

90. Ezüst (nagy?)szívvég töredéke (15. tábla 90; 29. kép 15, 35. kép 15). Azonosíthatatlan mintázatának alsó részét Jósa a széles övveretek középéréséhez hasonlóan vázolta.³⁸⁶

91. Lyukas bőrdarabka (15. tábla 91; 29. kép 21, 35. kép 21), 2 mm vastagságban.³⁸⁷

92–96. Önálló bőr- vagy szövetmaradványok (15. tábla 92–96; 42. kép 7–9, 11–12). Jósa András ezeket konkrétan nem említette, Hampel József pedig nem

³⁷⁹ Jósa egyik vázlatrajzán sem szerepel, vö. Hampel 1896, 136: N° 6; Hampel 1900, 716: N° 6; Hampel 1905, II: 600: N° 6. Hampel szerint, e kis szívvégen – Hampel 1904, 132: 97. ábra – „a négy szírom közös kis köröcske körül úgy csoportosul, mint az András-kereszt négy ága; két ily dült virágidom áll egymás mellett és a szívvég tengelyében álló ötödik szírom összeköti őket.”: uo. 131; Fettich 1937, I: 74: f), II: XLIII. t. 44.

³⁸⁰ Révész 1996, 21, 145, 264: 42. t. (itt a csatocska nélkül), 370: 147. t. (a csatocskával együtt); vö. Révész 1996b, 89, 88: 11–12. kép.

³⁸¹ Révész László a karosi II. temető 29. sírjából a tarsoly függesztőszíjára helyezett három veret, egy kisszívvéget és egy kis csatocskát a következő magyarázattal kapcsolta össze: „Szinte valamennyi, régész által feltárt tarsolylemez függesztő- és zárószíjat különböző formájú veretek ékesítették... Alkalmanként ezek között miniatűr csatocskák is feltűnnek, melyeknek gyaníthatólag a tarsoly zárásában volt valamiféle szerepük (H. Tóth 1976, 179–180). Alkalmazásuk módja a karosi II/29. sír feltárása nyomán vált egyértelművé. E sírban az említett apró ezüst csat a tarsolylemez hátlapja mellett, a lemez tengelyének alsó vége mögött feküdt. Első ránézésre is nyilvánvaló, hogy a zárószíj veretét és szívvégét e csaton a jelentős méretkülönbség miatt nem lehetett áthúzni. Úgy gondolom, a megoldás hasonló lehetett, mint a veretes övek esetében. A vereteket hordozó [és a tarsolylemez hátoldalának aljáról lelő] szélesebb szíjhoz hátul hozzávarrhattak egy vékonyabb, tényleges kapcsolószíjat, s ezt vezették át a csaton. A csatot viszont – hogy szerepét elláthassa – a tarsoly bőr fedelére, illetve annak alsó végéhez illesztett tartószíjra kellett rögzíteni.”: Révész 1994, 351, 362: 1. kép; Révész 1996b, 89, 88: 11. kép. Érdekes, hogy bár a monográfia sírleírásában a csatocskát természetesen megemlítette, sem a sír leleteinek rajzai között, sem a tarsoly rajzi rekonstrukcióján nem szerepeltette, vö. Révész 1996, 21, 145, 370: 147. tábla, de 261–266: 39–44. tábla.

³⁸² „réz törhüvely karika 2 darab”: Jósa 1895.1: N° 6, 1895.4b: N° 6; Jósa 1895a, 76: N° 6; Hampel 1896, 138: N° 14–15; Hampel 1900, 716: N° 14–15; Hampel 1905, II: 600: N° 14–15; Fettich 1937, I: 75: k), II: XLIII. t. 36–37; Révész 1996c, 123. és 7. kép.

³⁸³ Vö. Révész 1996, 304: 81. tábla.

³⁸⁴ Akár nyíltegezen is előfordulhatott – vö. Révész 1996, 308: 85. t. –, de ennek jelenlétét a sírban nem lehetett bizonyítani, bár vö. a 11 rozet-tároló (18–28) írottak.

³⁸⁵ Jósa 1895.3: N° 18, 5a: N° 18. Részletesebb tárgyalását lásd fentebb, a veretes készenléti íjtegeznél.

³⁸⁶ Jósa 1895.3: N° 15, 5a: N° 15.

³⁸⁷ Jósa 1895.3: N° 21, 5a: N° 21.

létározta be, de mégis közölte őket. Nyilvánvalóan a megszerzett veretekről vagy a további feltételezett börtárgyakról származtak.

97–99. *Rozsdás fatöredékek* (15. tábla 97–99; 43. kép 8–10). Jósa egy darabot említett, amelyet némi valószínűséggel a szablahüvely maradványának lehetett tekinteni (vö. 50: 15. tábla 52; 29. kép 19), Hampel pedig további három töredéket közölt „rozsdás fatöredékek a puzdrából (?) vagy a kardhüvelyből” módon, amelyeket ugyancsak nem tartotta érdemesnek beletárolni.

A részben vereteket is tartalmazó bőr- és szövetmaradványok (29. kép 18, 42. kép 7–12, 20, 43, 50), valamint a rozsdás famaradványok (29. kép 19, 43. kép 8–10) a bizonyítékai annak, hogy szerves anyagú tárgyak – bőrszíjak, veretes készenléti íjtegez, a szablya fahüvelye – is voltak a sírban, ezek részint eleve tönkremehettek, részint a rigolízás közben teheték tönkre őket.

C. További feltételezhető, de talán csak megfigyeletlen leletek

Mivel a sírleleteket olyan szőlőmunkások szedték össze, akiktől különösebb figyelmet aligha lehetett volna várni, az eltelt több mint egy évszázad alatt előkerült hasonló színvonalú leletegyüttesek alapján feltételezhető

– de természetesen semmivel sem bizonyítható –, hogy további tárgyak megfigyelés nélkül kallódhattak el. Feltételezésben csak a legvalószínűbb leletekre szorítkoztam, a teljes együttes jobban nem egészíthető ki.

1. *Agancslemezekkel borított markolatú és végű íj*. Révész László gyűjtése alapján némi joggal feltételezhető, hogy a veretekkel díszített készenléti íjtartó tegezben íj is lehetett,³⁸⁸ de ennek agancslemezeire még a korabeli régész szakemberek sem figyeltek volna fel, talán a csontok megőrzése esetében maradhettek volna meg.
2. *Nyíltegez*, amely a nyílcsúcsok helyzete alapján talán a jobb alsó lábszár mellé volt helyezve (a bal láb mellett a lócsontok feküdtek). A töredékeit Jósa András ugyan vaglyagosan több helyen is megemlítette,³⁸⁹ de ott inkább a szablahüvely már említett maradványairól lehetett szó (vö. 52.), bár ez még nem zárja ki a sírba fektetett tegez lehetőségét, amelynek vaspánt-töredékeit 1895 táján még Hampel József is csupán bizonytalanul ismerte fel.³⁹⁰
3. *Vas hevedercsat* is nagy valószínűséggel tartozhatott a lószerszámhoz, s nem kizárható, hogy *nyereg* is, de erre Jósa bizonyára tévesen utalt.³⁹¹
- 4–5. *A öv veretkészletének stílusában készült csat és nagyszíjvég*.³⁹²

II.6.3. ÉRTÉKELES

A véletlen hozta úgy, hogy a többé-kevésbé elfogadhatóan begyűjtött anyagú tarcali 4. sír egy olyan honfoglaló magyar előkelő temetkezése volt, akit még ezek a csak megmentett és nem feltárt tárgyak is azonnal a rangos személyek élvonalába emeltek. A millennium kiváltotta felfokozott érdeklődés idején a manapság a veretes készenléti íjtegeztől származtatott páratlan nagyságú és szépségű „nagyobb boglárai”, az 1900-ig ismertté vált

5 tarsolylemez³⁹³ egyike, főként pedig az aranyozott ezüstszereléses szablyája alapozta meg ezt az elismerő véleményt.

Mivel ilyen kiállítású fegyvert addig még nem találtak, automatikusan adódott a földben soha nem volt bécsi szablyával való összehasonlításának lehetősége, sőt szükségessége. „A tarcali kard csonka és töredezett volta dacára a legékesebb fegyver, amelyet a hon-

³⁸⁸ Íj és veretes készenléti íjtartó tegez együttes leletei: Karos (BAZ)-Eperjesszög, Libatanya II. temető 52. sír, III. temető 11. sír, veretes készenléti íjtartó tegez íj nélkül: Eperjeske (SzSzB)-Forrásdomb 2. és 3. sír: Révész 1996, 157–166.

³⁸⁹ Jósa 1895.1: N° 19, 5a: N° 19; Jósa 1895a, 76: N° 4.

³⁹⁰ „Nyíltartó tegez egy sírban sem maradt fön; ... talán tegez vagy puzdráról való szíjtartó-pánt töredékei lehetnek azok a sajtyszerű pánt-részek, melyek székesfehérvár-demkőhegyi, verebi és kisdobrai sírokból előkerültek.”: Hampel 1896, 761, 759: CXII. t. 8–10.

³⁹¹ 1895 táján a jó szemű Dókus Gyula már felismerte a veretekkel, szegekkel kivert, sajátos alakú famaradványok nyereg mivoltát – Vö. Dókus 1900, 41–42, 43: 3. ábra 8–11; Hampel 1900, 768. –, de az az ötlet még nem merült fel, hogy a zabla, kengyelpár, hevedercsat együttese a fémdíszek nélküli nyereg sírba tételének jele: László 1943, 45–55. Nemesak a találó Czeper, de maga Jósa sem ismerhette volna fel a nyeret/nyeregtakarót, a megfigyelését inkább a veretes készenléti íjtegez megléte bizonyítékaként lehet felhasználni; részletesen tárgyalva lásd fentebb. Csak általánosságban fogadta el a nyereg sírbéli lehetőségét is: Németh 1996, 10.

³⁹² Bár kizárólagos bizonyossággal nem lehet így magyarázni e hiányt, ugyanis felmerült az övek rituális csonkolásának a lehetősége is: Dienes 1959, 152. Csat vagy szíjvég nélküli övveretsorok a legújabb hiteles ásatásokon is előkerültek, pl. Karos-Eperjesszög II. temető 52. sír, illetőleg 14., 35., 61. sír: Révész 1996, 26 (a csathianyint állati bolygatással indokolva), ill. 18, 22, 30 (az állati bolygatottság lehetősége itt is felmerült).

³⁹³ A tarcali mellett: Galgóc (Nyitra m.; Hlohovec, okr. Hlohovec, Trnavský kraj, Szlk)-az Erdődy-család birtokán begyűjtött sír maradványai között: [Rómer] 1869; Rómer 1871; Szolyva (Bereg m.; Svaljava, Zakarpatska oblast, Ukr): Lehoczky 1870; Szomotor (Zemplén m.; Somotor, okr. Trebišov, Košický kraj, Szlk)-Bodrogvécs (Več) feldúlt sírokból: Szendrei 1898; Dókus 1900, 44–46; (Tisza)bezdéd (SzSzB)-Harangláb-dűlő: Jósa 1896, 397–400.

foglalási kor reánk hagyott – írta Hampel. – Nemcsak ellenzőjét és markolatát, de hüvelyét is kidomborított ornamentekkel díszített aranyozott lemezek borították, melyekből ugyan csak csekély töredékek maradtak, de ezek is eléggé sejtetik, hogy e kard a maga korának remekei közé tartozott. Annak föltüntetésére, hogy milyen lehetett e kard eredeti állapotában, ide iktatjuk annak a kardnak a rajzát, melyet régi tradíció szerint Harun al Rasid Nagy Károlynak küldött ajándéku.³⁹⁴ Az összehasonlításra hasonló fogalmazásban később is kitért.³⁹⁵ A felismerés annyira találó volt, hogy az összehasonlítás lehetősége mindmáig fennmaradt, bár idővel természetesen újabb és újabb leletekkel bővült, de ennek a

folyamatnak a részletes nyomonkövetése nem e munka feladata. Mindenesetre Fettich Nándor a keleti vonatkozásokat hangsúlyozta,³⁹⁶ Tóth Zoltán is többször hivatkozott a két fegyver szerelékének ornamentális kapcsolatára,³⁹⁷ de a pengék technikai részleteinek mechanikus összehasonlításával tényleg került.³⁹⁸ Fettich Nándor, aki 1937-ben alapvetően részletezte a tarcali és a geszterédi szablya aranyozott ezüst-, illetve aranszerelékének összefüggéseit,³⁹⁹ amelyeket a geszterédi leletközlő Kiss Lajos is megismételt,⁴⁰⁰ éppen maga volt az, aki jóval később Tóth gondolatmenetét elutasította, azt hangsúlyozva, hogy fényképekről – amint azt Tóth csinálta – nem lehet ezt a kérdést vizsgálni,⁴⁰¹ s állítása bizonyítását a

³⁹⁴ E megállapításhoz Hampel jegyzetét is fűzött: „Ez a legenda csak annyiban helyes, hogy a kérdéses kard csakugyan keleti idomot képvisel; de későbbi korból való, mint a melyben Nagy Károly élt. V. ö. Der sog. Säbel Karl's des Grossen című közleményt a Zeitschr. f. hist. Waffenkunde – k. – l.”: Hampel 1900, 750: * jegyzet. A fenti idézetet Hampel a tarcali és a bécsi szablya szereléké technikai sajátosságainak egyezésével folytatta, s azzal zárta, „hogy habár a »Nagy-Károly«-féle kard és az ismeretlen honfoglaló vitéz kardja nem egykorúak, bizonyára mind a kettő ugyanazt a típust képviseli”: Uo. 750.

³⁹⁵ „A legdíszesebb hazai kardnak csak töredékét bírjuk, s néhány darabját a markolat és hüvely díszítésének. Tarczalón találták. Valamikor előkelő vitéz kezében foroghatott. Markolatát, ellenzőjét és hüvelyét kidomborított növényidomokkal ékített fénylő ezüstlemezek borították és a domborulatok közt most is van helyel-közzel aranyozás maradványa. Csak egy görbe kard létezik Európában a régibb középkorból, mely díszben túlszár a tarcali kardon. E kardot a hagyomány méltónak ítélte Nagy Károly nevéhez. Bizonyára a tarcali sírban is előkelő magyar vitéz nyugodhatott; s ha fogalmat kívánunk alkotni arról: milyen lehetett a nagy vezér Árpád kardja, képzeljünk olyat, minő a »Nagy Károlyé« vagy a tarcali volt”: Hampel 1908, 110, 116, 121, 111: A kép bal szélén „a tarcali kard helyreállított állapotban” [azaz a bécsi/Nagy Károly-szablya], mellette jobbra „a tarcali kard”.

³⁹⁶ Alekszej Alekszejevics Zaharov adatai nyomán [vö. Fettich 1931, 69, 69: 43.a–b kép] Fettich rámutatott, hogy egy 1911. évi ásatáson lelt Verhnye Szaltovó-i kard (azaz szablya) „nemcsak a »Nagy Károly-kard« lokalizálása, hanem a honfoglaló magyar fémművesség keletkezésének szempontjából is fontos, ... A markolatgomb és a markolatborítása a tarcali..., a geszterédi szablyák markolatborításának közvetlen előfutárja. A »Nagy Károly-kard« markolatgombja is ebbe a sorozatba tartozik. A hüvely két ívalakú szíjtartó hüvelye és a szimmetrikus hüvelyvég (csúcán kiszélesedő gombszerű végződéssel!) ugyancsak közvetlen előzmények a honfoglaló szablyáinkhoz. A markolat kissé előre hajlik, a penge enyhén görbülő, vége kétélű. ... E szablya és hüvelye más orosz földi leletekből is ismeretes, olyan leletegyüttesből, mely a honfoglaló magyar szablyákkal és a »Nagy Károly-karddal« való egybevetést teljes mértékben indokoltá teszi...”: Fettich 1931, 69, 72, 103, 111. Vsevolod Viktorovics Arendt ugyancsak ismerte a bécsi szablya tarcali és geszterédi párhuzamait: Arendt 1935, 57, 64–65.

³⁹⁷ Mind a tarcali szablya alakjával, mind pedig a tarsolylemez ornamentikájával együtt: Tóth 1930, 12–13, 16, 32, 36.

³⁹⁸ A bécsi szablya pengéjét a hazaiakénál fejlettebbnek tekintette a vércsatornája és a kétélű hegye következtében, mert az volt a meggyőződése, hogy ez a típus a Szovjetunióban ismeretlen, s a hazai példányok többsége is ezt a régebbi állapotot képviseli: „Der grösste Teil der Säbelreihe aus der Landnahmezeit, der von Tarczal, die beiden von Kisodbra und Demecser, der von Karos, von Esztergom, von Székesfehérvár–Demkóhegy, von Bodrogvécs, von Bezdéd und der von Gombás stimmen vollständig mit den russländischen Klingen überein. Mit Ausnahme der Säbel von Szanyiba hat vielleicht eine jede Krümmung dort, ihren hiesigen Widerpart. Der Säbel von Bihar aus dem Grabe Nr. 8 und der von Pusztacsákberég zeigen dagegen eine mehr oder weniger primitive Blutrinne, also etwas Gliederung, die mit beiderseitigen Ausschleifung gegen die Säbelspitze zu, Hand in Hand gehen musste. Das ist ungefähr der Grad der Chechowitzer Klinge. Auf dem Säbel von Agárd vermehrt sich der Umfang der Zweischneidigkeit auf dem von Beregszász aber wird der ausspringende Schneiderücken mit vollständiger Klarheit sichtbar. Und dieses letzte ist das Symptom, welches das eine der Haupteigenschaften des Säbels Karls des Grossen ergibt.”: Tóth 1930, 35–37.

³⁹⁹ Megállapította, hogy „a díszítőmotívum kisebb részleteiben is annyi az egyezés, a technikai kivitel és a stílusajátosságok annyira rokonok, hogy az egy műhely feltételezése indokolt. A markolatgomb alakjában van némi eltérés, de a díszítés rendszere mindkét esetben ugyanaz. A markolat tövének borítása mind alakilag, mind az ornamentika tekintetében csaknem kis részletekig megegyező. Ugyanez áll körülbelül a szablya szíjtartó füleire is. A tarcali ezüst szablyaveretek a mintázat közötti háttér aranyozott, a geszterédi aranyvereteknél ezt a megkülönböztetést a háttérnek apró köröknek sűrű beütögetésével érték el. ... A tarcali szablya ezüstvereteivel hasonlítva össze [a geszterédi] aranyvereteket, arra az eredményre jutunk, hogy lényeges különbség nincs. Mind az aranyozott háttérű ezüst-, mind pedig az apró körökkel borított háttérű aranyveretek ugyanabban a műhelyben készítették; a geszterédi pótoló szíjtartóveret azt mutatja, hogy ez a műhely hosszabb ideig virágzott, amennyiben az idők folyamán megrongálódott vereteket képes volt újakkal pótolni. A legkisebb technikai részleteknek megfelelése kizárja azt, hogy más műhely munkáját lássuk a pótoló darabon.”: Fettich 1937, 75–76, 89–90. A tarcali és geszterédi szablyaveretek mindennél jobban bizonyítják, hogy az aranyozott háttérű ezüstlemezek és az apró körökkel borított háttérű aranylemezek (vagy aranylemezek aranyozott vörösréz utánzata, mint a bezdédi [tarsoly]lemez) nem esnek távol egymástól; e két szablya vereteinek alakja és mintázata csaknem a legkisebb részletekig megegyezik egymással... E szablyák a bécsi szablyának edestestvérei... A geszterédi és a tarcali szablyaveretek között ugyanaz a viszony, mint a bécsi szablya lemezborítása ... és a galgóci tarsolylemez között”: uo. 90. még Fettich 1942, 11, 13, 15, 17, 29–30.

⁴⁰⁰ Kiss 1938, 16–17.

⁴⁰¹ Fettich szerint a tarcalival kezdődő Tóth-féle szablyalista összeállítása teljesen önkényes. „Sie stützt nicht auf Untersuchungen der Originalstücke. Die Anhaltspunkte dazu haben die in der Literatur mitgeteilten Photos und alte Zeichnungen gegeben. Es ist bekannt, dass die Eisensäbel etwa tausend Jahre lang in der Erde gelegen haben und demzufolge mehr oder weniger ruiniert in die Museum gelangt sind. Besonders waren die dünneren Teile der Klinge, wie Schneide und Elman [fokél], der Verrostung und Deformierung ausgesetzt. Diese

szablyaleteket sorra véve támasztotta alá, elsőként a Tóth-féle lista élére került tarcali szablyát érintve.⁴⁰² Ezt a kis kiterőt leszámítva, Fettich 1937. évi véleményét követően már elmaradhatatlan volt a bécsi–geszterédi–tarcali szablyák összehasonlítása, pl. Dienes István,⁴⁰³ Kovács László,⁴⁰⁴ Mesterházy Károly,⁴⁰⁵ Révész László,⁴⁰⁶ Bóna István (Heves, 1930 – Dunaújváros, 2001),⁴⁰⁷ Fodor István⁴⁰⁸ munkáiban.

Bár a tarcali tarsolylemez csak egyike volt az előkerülése táján ismert 4-5 példánynak, váratlan jelentőséget nyert akkor, amikor már 26 díszlemez gyűlt össze. Révész László a karos-eperjesszögi leletanyag feldolgozásakor ugyanis nyilvánvalóvá tette, hogy a „karosi II/29. sírban lelt tarsolylemez mintakincse szinte minden elemében igen közeli rokona a tarcali, rakamazi⁴⁰⁹ tarsolylemezeknek ... Természetesen mindhárom darab

ornamentikájának felépítése egyedi, ami a készítőjük fölényes biztonságú rajzkészségét bizonyítja. A központi motívumot azonban mindhárom esetben a közép-tengelyben egymás fölött elhelyezett palmettacsokrok alkotják. Ezeket, és a belőlük kiágazó palmettás ágakat fogja keretbe a lendületesen ívelődő indaháló. Ez utóbbi tekintve, felfedezhetők bizonyos ábrázolásbeli eltérések is: míg a tarcali, rakamazi darabok indái egymásból ágaznak el, s felületüket vonalkázott mezőre támaszkodó pontvonalak ékesítik, a karosi lemezen ezek az indák többször összefonódnak, s az említett díszítés is hiányzik róluk, helyette a hármast motívumot alkalmazta a művész. A szegélyt alkotó ezüstszalag díszítése is meg-egyeznek.⁴¹⁰ A tarcali és a rakamazi lemezekon csak azok tengelyének két végénél látható a szegélyen elhelyezett palmettacsokor, a karosi tarsolylemez egyenes oldalát

Klingen dürfen also als Beweisgründe nur mit grosser Vorsicht in Anspruch genommen werden. Auf alle Fälle muss die Originalklinge untersucht werden. Z. Tóth hat ohne diese Untersuchung sein Verzeichnis zusammengestellt, von dem nicht einmal gesagt werden kann, dass es einen einzigen Typus verträte. Wir müssen uns nun den einzelnen Stücken zuwenden – zárta gondolatmenetét Fettich, s a Tóth-féle lista első példányával, a tarcalival folytatta: Fettich 1973, 93–94.

⁴⁰² „Die Zeichnung des Säbels von Tarcal, die Z. Tóth nach einem alten Klischee abgedruckt hat [Tóth 1930, 18: Abb. 15], gibt vom Originalstück ein falsches Bild. Sie macht den Eindruck, als wäre die Klinge bis zu ihrer Spitze einschneidig. In Wirklichkeit ist die Sachlage anders. Obwohl die Klinge stark ruiniert ist, sieht man doch auf ihrer Photographie [Fettich 1973, 218: Abb. 62:7] recht gut, dass ihr unterer Teil zweischneidig ist. Die Stelle des Elmans lässt sich wegen des schlechten Erhaltungszustandes nicht feststellen. Dies bedeutet aber nicht, dass er gefehlt hat.“: Fettich 1973, 97. Az ornamentikai vonatkozásokat illetően: uo. 104, 106, 109.

⁴⁰³ Dienes 1969, 120–121; Dienes 1972, 62.

⁴⁰⁴ Kovács 1986b, 234–237; Kovács 1987, 8; Kovács 2003, 320–322. A magam korábbi állásfoglalásait néhány megjegyzéssel egészítem ki azzal a megdögléssel, hogy részletesen már nem fogok a kérdéssel foglalkozni. Az összehasonlítások eredményének mérlegelésekor a következő eltérések érdemelnek figyelmet: 1. A bécsi szablya markolatgombjának a többinél rövidebb nyúlványa és nem a penge síkjában, hanem arra merőlegesen futó kialakítása. 2. A kopató, a félhossznyi hüvelyborítás és az alsó függesztőfül együttes, egyetlen tokként való megjelenítése. 3. A szerelékeinek szalagfonatos (kettős indás) és palmettacsokros díszítése. 4. A pengéjébe helyezett rézlemez betét díszítésének sajátosságai: az állatküzdémi jelenetek megfogalmazása, a palmettás indák középvonala mindkét végének pontocszában végződése, az indaszakaszok közötti elválasztó gyűrűcskék hiánya, a palmetták és levelek egy vagy mindkét széle sűrű vonalkázásának elmaradása. A bécsi szablya és a magyar leletek közötti kapcsolatok ismertetése mellett Révész László is joggal óvott ezek túlértékelésétől, vö. alább.

⁴⁰⁵ A Felső-Tisza-vidéki központi ötvösműhely termékeiként: Mesterházy 1995, 1042–1043.

⁴⁰⁶ Révész László a három karosi temetőből előkerült 11 szablya párhuzamaival együtt tárgyalta részletes ismertetésében (vö. Révész 1996, 178–185.) a következő összefoglalás szerepel: „Az már Fettich N. kutatásai nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a tarcali és a geszterédi szablyák szerelékei azonos műhelyben készültek. A megformálásbeli, díszítésbeli egyezések és a hasonló technikai megoldások alapján úgy vélem, hogy e körhöz sorolhatjuk a rakamazi, Tiszafüred környéki és Kassa környéki szablyavereteket, valamint a karosi II/52. sírban talált szablyát is. A kutatás már korábban rámutatott arra, hogy a rokon vonások révén minden bizonyonnal a honfoglaló magyarok hagyatékához sorolható a Bécsben őrzött fegyver is, amely bizonyára az Árpád-házi fejedelmek egyik hatalmi jelvénye volt. Utóbbi esetben viszont máig vitatott annak készítése ideje, a különböző vélekedések ezt a IX. század utolsó harmadától a XI. század közepéig terjedő időszakban jelölik meg. E kérdésben perdöntő bizonyítékot a karosi leletek sem jelentenek. Noha a II/52. sírban lelt szablya függesztő- és torkolatveretének alakja és azok összekapcsolódása valóban igen közeli előképet és kapcsolatot jelent, e tény nem szabad túlértékelnünk. A szablyák különböző szerelék típusai nyilván éppúgy egymás mellett, egy időben léteztek, mint ahogyan azt a veretes tarsolyok és a tarsolylemezek különböző változatainál láttuk, a fejlődési sor semmiképpen sem jelent automatikusan időbeli egymásutániságot.“: Révész 1996, 183; vö. Révész 1994a, 63.

⁴⁰⁷ Bóna 2000, 41.

⁴⁰⁸ Fodor 1996a, 69; Fodor 2000, 13–15.

⁴⁰⁹ Vö. Fodor 1996b.

⁴¹⁰ Pósta Béla megfigyelését követve Mesterházy Károly nagy jelentőséget tulajdonított a tarcali tarsolylemez szegélydíszének. Ez „egy hosszú szárú U betűre hasonlít, amelyen a szárvégek ék alakban visszahajlanak a száruk középvonalába, és ott osztóvonalaként haladnak tovább. A vonal végét gyakran egy beütött pont vagy köröcske zárja. Egyszerűbb formájában a szárvégekhez közvetlenül kapcsolódik a következő egység, tehát félkörösen zárul a két szár, és középen egyszerű osztóvonal húzódik, amely azonban sohasem éri el a következő ívet. Ez a motívum... legtöbbször szegélydíszként jelentkezik a tarsolylemezekon, a tarcalin kívül a rakamazin, és talán a legszebben a karosi II. temető 29-es sírjának tarsolylemezén. Megtalálható a rakamazi szablya kopatóján, a tiszasülyi szablya markolatborításán és keresztesvánán, a [tarcali és a] geszterédi szablya markolatgombján...“: Mesterházy 1998, 143–144. További általa vizsgált és a tarcali leleteket is érintő mintaelemek: három köröcskével lezárt vonal, egy köröcskével lezárt vonal, a palmetták belsejében lévő félkörre állított vonal, a sátirozott szél-díszítés: uo. 149–150. Összegzően megállapította, hogy „a tarsolylemezek művészeti köre jól körülhatárolható területen tűnik fel: a kijevi Oroszországban, a dunai Bulgáriában és a Kárpát-medencében... [s] mintegy 50 évig, a 10. század közepe tájáig virágzik, leggazdagabban a Kárpát-medencében és kisebb mértékben jelentkezik az orosz fejedelemségekben és Bulgáriában“: Uo. 155. Fodor István arra mutatott rá, „hogy a közép-ázsiai szög mesterek alkotásainak hatása érződik leginkább X. századi művészetünk alkotásain. A hasonlóságok részletes

ékesítő öntött szalagon viszont teljes hosszában vésett, poncolt palmettamotívumok szemlélhetők. Mindezek alapján úgy vélem, a tarcali és a rakamazi lemez nagy valószínűséggel azonos művész alkotása.⁴¹¹ Ahhoz sem férhet kétség, hogy a karosi tarsolylemez is velük azonos műhelyben készült, lehetséges, hogy ugyanazon kéz munkájaként.⁴¹² További kutatási irányt nyithat, hogy a legújabbban, 2011-ben előkerült bugyi (Pe)-felsőványi 2. sírban lelt tarsolylemez bizonyos vonásaiban ehhez a tarsolylemezes körhöz mutat kapcsolatokat.⁴¹³

Amint arról a korábban köntösdísznek tekintett öt nagy tarcali aranyozott ezüstveret tárgyalásánál kiderült, lehetséges a veretes készenléti íjtegezen való elhelyezése,⁴¹⁴ ezzel pedig a tarcali sír bekerült a felső-Tisza-vidéki előkelő sírok zárt csoportjába. Révész László értékelése szerint az itteni zárt csoportot alkotó temetőket egymással rokon előkelő kiscsaládok s a háznépükhöz tartozó szolgák és nagyszámú kíséző harcosaik népesítették be. Az előkelők sírjaiban jelentkező méltóságjelvények: a veretes és lemezes tarsolyok, arany- vagy ezüstszerelések szabályák, veretes készenléti

íjtegezek ezen a vidéken kiemelkedő gyakoriságúak, s az azonos verettípusaik nyomán központi ötvösműhely(ek) tevékenységére lehet következtetni.⁴¹⁵ További jellegzetessége e temetőknek a fegyveres temetkezéseik páratlanul nagy száma, s hogy közöttük régészetiileg is jól megfigyelhető a leggazdagabb hagyatékkal rendelkező magas rangú vezetőik csoportja, amelynek tagjai a kíséretükkel a 10. század első felében a területre lokalizált fejedelmi székhely körül teljesíthettek szolgálatot. A tarcali vitéz kétségtelenül ebbe a csoportba tartozott, noha nem a családjával és vitézeivel közös temetőben, de nem is magányosan, hanem – úgymond – vele együtt elhantolt három szolgálja kíséretében helyezték örök nyugalomra.⁴¹⁶ Mivel azonban a honfoglaló magyaroknak vagy nem is volt olyan temetkezési szokása, vagy ha volt, feljegyzett híradása nem maradt ránk, hogy uruk végtisztességét a gyászszertartáson leölt szolgálkkal emelték volna, inkább azzal magyarázható a tarcali előkelő férfiú sajátosan egyedülálló másvilági környezete, hogy kétségbe vonjuk a találók laikus megfigyeléseit nemcsak a sírok tájolásával,⁴¹⁷ hanem a temetőt alkotó

taglalása helyett itt csupán egy apró, de jellemző részletre utalok. A palmetták megformálásának egyik közös eleme volt, hogy a palmetta-levelek erezetét szemléltető vonal csúcán és mellette két oldalt egy-egy pontot ütöttek be a mesterek. Ez a »háromas pont« az egyik szogdiai műhelykőr valószínű »mesterjegye« volt, s előtűnik hazai emlékeinken is. (Pl. a tarcali, karosi, kiskunfélegyházi, szolyvai tarsolylemezen, a tiszabői korongon s a zempléni csészén.)”: Fodor 1996, 33–34. Korábbi kifejtései: Fodor 1979, 69–70; Fodor 1992, 139.

⁴¹¹ Hasonló véleményre jutott Dienes István is, aki az 1975-ben ismert 23 lemez közül az öt díszítetlen és négy egyszerűen díszített példányt leszámítva maradt 14 tarsolylemezzel írta meg, hogy „bár mestereik azonos díszítőelemekből szerkesztették mintázatukat, vagyis a teret osztó vagy azt behálózó indából, illetve a mezőket mesterien betöltő levélsokrokból-palmettákból, mégis mindegyik jellegzetesen egyedi, nagy képzelőerővel megtervezett és tökéletes mesterségbeli tudással megalkotott darab. Csupán a tarcali és a rakamazi tarsolyok vonalvezetésében mutatkozik hasonlóság, ami a két lelőhely közelségét tekintve annak bizonyosága, hogy egy műhely közel azonos időben készült termékei, ha nem egyazon mester kezemunkái.”: Dienes 1975, 104.

⁴¹² Révész 1996, 146, 148; vö. Révész 1994a, 63–65. Megjegyzendő, hogy a Révész említette 25 tarsolylemezből egy kiesett, mert a rétközberencs (SzSzB)-parom-dombi példány egy a kalandozó hadjáratok valamelyikében zsákmányolt, többféle egyházi tárgyról származtatható Karoling aranyozott rézlemez töredékének bizonyult: Bollók 2014, 78–82; Bollók 2015a. Az így maradt 24 példány viszont Révész munkáját követően a bugyi és az ismeretlen lelőhelyű (Báránd-Belterület) tarsolylemezzel bővült 26-ra, vö. M. Nepper 2002, I: 405–406, II: 365–366. tábla; vö. 129. jegyzet.

⁴¹³ A megmunkálásának „módja (az igen lapos domborítás, a ponckörök használata) és a mintakincs megfogalmazása (az indák alkotta rajzolattal meghatározott, függőlegesen épülő/tükröződő kompozíció és a palmettacsokrok kapcsolata) összességében elsősorban a felső-Tisza-vidéki tarsolylemezek körét [pl. Karos-Eperjesszög II/29. sír, Rakamaz-Strázsahalom, Tarcal-Vinnai-dűlő] idézi, bár egyes elemek a középső országrész néhány leletén is megjelennek”: Füredi 2012, 228, 228: 75–76. jegyzet. Eltérő véleményét részletesen kifejtette: Bollók 2015, 283–294, 284–285: 1. tábla.

⁴¹⁴ Vö. Révész 1996, 166: Nr. 6.

⁴¹⁵ Leletanyagukban a veretes készenléti íjtartó tegezeket „mindenképpen rangjelző tárgyaknak tekinthetjük..., csakúgy, mint a tarsolylemezeket, az arany- vagy ezüstveretes szabályákat és öveket. Azoknak az azonos rítus szerint, hasonló rangjelző tárgyakkal eltemetett vezéreknek a hatalmi jelvényei közé tartoztak, akik véleményem szerint a X. század első felében uralkodó nagyfejedelmek közvetlen, belső kíséretének tagjai voltak. Rangjelző tárgyaik nagyrésze azonos műhelyben készülhetett (tarcali, rakamazi, geszterédi, karosi szabályák, tarsolylemezek stb.), s úgy látom, ez a megállapítás érvényes íjtartó tegezeikre is.”: Révész 1996, 167.

⁴¹⁶ „1894-ben szőlőtálat forgatása közben a munkások három egymás mellett, Ny–K irányban fekvő és egy ezekre keresztben, É–D irányban fekvő vázat találtak [Valójában, amint fentebb bemutattam, mind a négy sír egymással párhuzamosan helyezkedett el.] A sírok mind 70–80 cm mélyen voltak. Az előbbi sírban semmiféle melléklet nem volt, a negyedik viszont igen gazdag lovas sír volt. A gazdag sírt itt is magányos sírnak kell tekintenünk, mert a három szegény sírban kétségtelenül az urukkal együtt eltemetett szolgák feküdtek. ... A férfiak, akiket ilyen magányos sírban helyeztek nyugalomra, a honfoglaló magyar társadalomban kétségkívül vezető helyet töltöttek be, törzsfők, fejedelmek voltak. Ezelőtt mintegy másfél évtizeddel László Gyula még csak a geszterédi leletet tartotta fejedelmi, magányos temetkezés emlékének. Teljesen magányosan fekvő sírből származóknak tartjuk azonban a benepusztai és a beregszászi leleteket is, továbbá a sírok egészen külön típusát, a tarcali leletet.”: Szőke 1962, 20.

⁴¹⁷ „Szőlőtelepítés során 1894 őszén került elő négy sír. Közülük három nyugat-keleti tájolású, melléklet nélküli, egy pedig észak-déli fekvésű, gazdagon felszerelt temetkezés volt. Mivel a leletek előkerülésénél szakember nem volt jelen, mind az első három sír mellékletnélküliségét, mind a negyedik tájolását fenntartásokkal kell fogadnunk.”: Révész 1996c, 120. Révész fenntartásai legalább a tájolást illetően helyesnek bizonyultak: amint fentebb bemutattam, mind a négy sír Ny–K-i tájolású, tehát párhuzamos fekvésű volt. A mellékletbeli ellátottság ellenőrzésére többé nincsen mód.

II.6. TARCAL-VINNAI-DŰLŐ

temetkezések mennyiségével kapcsolatban is.⁴¹⁸ Ezt a bizonytalanságot leszámítva a tarcali előkelő férfi bizonyára hiányosan megmentett hagyatékát mégis sok szál köti Szabolcs környékének többi katonai kíséretét vezető rangos vitéze⁴¹⁹ temetkezésének mellékleteihez: a feltételesen rekonstruált aranyozott ezüstveretes készenléti íjtegeze,⁴²⁰ a már érintett ugyanolyan szerelések szablya és a szablyával csak kivételesen ritkán együtt temetett veretes öve,⁴²¹ valamint az ugyancsak aranyozott

ezüst tarsolylemez,⁴²² azaz a méltóságjelvényei alapján a magyar nagyfejedelem udvarának egyik előkelősége lehetett.⁴²³ A neve örökre ismeretlen marad, hiszen egyetlen honfoglalás kori temetkezést sem lehet konkrét személyhez kötni, ráadásul „Tarcál kun vitéz/*Turzol miles cuman[us]*” nem is volt történeti vagy a krónikákban említett személy, a neve pedig csupán Anonymus alkotta a hegynév vagy a helységnevé alapján.⁴²⁴

⁴¹⁸ „Tarcalon az előkelő férfiút negyedmagával temették el, s itt is csupán elenyésző, mintegy 20 m²-es területet kutattak meg a sír környékén. Talán ugyanolyan temetőben feküdt, mint amilyenről Karosról, s (töredékeiben) Rakamazról tudomásunk van. E sírok értékelése tehát, úgy tűnik, elválaszthatatlan az ún. nagycsaládi temetők kérdésétől.”: Révész 1984/85, 615. Részletesen nem kutatott temetőként értékelte: Révész 1996, 149. Lehetséges, hogy a rigolározás által elért szint alatt maradtak még bolygatatlan temetkezések, hiszen a nagyobb mélységük miatt esetleg nem érintett sírfoltok felismerését a szőlőmunkásoktól nem lehetett volna elvárni.

⁴¹⁹ Párhuzamai a Szabolcs környékén fekvő kenézlői, tarcali, rakamazi és tiszaezslár-bashalmi, a Zemplén környezetében lévő karosi temetők, továbbá a geszterédi sír anyagában bukkantak fel: vö. Révész 1996, 150.

⁴²⁰ Révész 1996, 160.

⁴²¹ Pontosabban a csonkán megőrződött aranyozott ezüst övveretei, a díszítetlen bronzcsatja (?), valamint az elveszett ezüst nagyszíjvége alapján, vö. Révész 1996, 131, 184.

⁴²² Három olyan tarsolylemez került eddig elő – a tarcali, a karos-eperjesszögi II. temető 29. sírjából, valamint a rakamaz-strázsadombi 1. sírból való: Révész 1996b, 89, 88: 11. kép; Fodor 1996b, 113, 112: 1. kép –, amelynek mintakincse szinte minden elemében egymás igen közeli rokona, és nagy valószínűséggel egy felső-Tisza-vidéki műhely készítménye lehet, amint erről fentebb már volt szó.

⁴²³ Vö. Révész 1994, 59–61; Németh 1996, 12.

⁴²⁴ Benkő 1998, 15.

II.7. TISZALÚC-SARKAD (44. kép)⁴²⁵

II.7.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A lelőhely úgy vált ismertté, hogy Kalicz Nándor 1960-ban a tiszalúc-dankadombi ásatása alatt terepbejárást végzett a tágabb környéken, és a mintegy 1,5 km távolságra fekvő Sarkadon⁴²⁶ a rézkori Hunyadi-halom kultúra településnyomaira bukkant. 1974-ben is ő kísérté ki a helyszínre Patay Pált,⁴²⁷ aki az ígéretes terepen még abban az évben egy további feltárást mérlegelő szondázó ásatást is vezetett. Ennek során azonban hét egyéb korú temetkezést is talált, amelyek közül négyet (1–3, 5. sír) ki is bontott, s amelyek korát az 5. sír I. András verette denára pontosan meghatározta. Ezért, bár az

1975-ben folytatódott feltárásán nem bukkant újabb sírokra, de a későbbiekben a lehetőségükkel mégis számolnia kellett, az 1976-os évadra e sorok – 1962-től a Dienes Istvánnal közösen vezetett magyarhomorog (Hajdú-Bihar m.)-kőnya-dombi ásatásán még régész-hallgatóként megismert – íróját munkatársának kérte fel. Ettől kezdve, az 1976–1984-es évek mindegyikében együttműködve, 252 sírral sikerült teljesen feltárni a 11. századi magyar falusi temetőt.⁴²⁸ A feltárásban régész,⁴²⁹ illetve antropológus⁴³⁰ kollégák is részt vettek (45–47. kép).

44. kép. Tiszalúc-Sarkad (az 1977-es kiadású M-34-139-C-c jelzetű 1:25 000-es méretarányú térkép részlete)

⁴²⁵ A lelőhely az 1977-es kiadású 1:25 000-es méretarányú M-34-139-C-c jelzetű térképlapon egyértelműen azonosított. Jóllehet a lelőhely neve az ásatási jelentésekben és a korábbi hivatkozásokban legtöbbször a helytelen helyesírású Sarkadpuszta alakban szerepelt, az ugyanitt feltárt és korábban közölt rézkori lelőhely névformájával való azonosítás jegyében – vö. Patay 1987a; Patay 2005. – az alábbi monografikus közlésben a Tiszalúc-Sarkad névváltozatot használtam.

⁴²⁶ Itt állott gróf Erdődy György 1895-ben épült emeletes úrilaka, amely a gróf Erdődy-féle uradalom bérlőjének lakása volt 1905-ben: Vende [1905] a 120. oldalt követő 3. kép. „Sarkad ősi Rákóczi-major; az ónodi uradalom megoszlása után az Erdődy-birtok lúci és kesznyéni maradványának a felszabadulásig [1945-ig] központja. Valószínűleg vízének, a Sarkad-érnek elégtelensége következtében sorvad el.”: Galuska 1996, 631.

⁴²⁷ Patay 1987a, 89; Patay 2005, 9.

⁴²⁸ A korábban köznépinek nevezett temetők újonnan elkülönített több típusára a falusi jelzöt használtam, ennek kifejtését lásd Kovács 2013a, 530–545.

⁴²⁹ Jankovits Katalin (1982), Kiss Zsuzsa (1980–1981, 1983), Kövecses Etelka (1981–1984) és Virág Zsuzsa (1980–1981) segítségét ezúton is megköszönöm.

⁴³⁰ Pap Ildikó (1982) segítségét ezúton is megköszönöm.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

45. kép. Az 1977-es ásatás résztvevői: hátul áll balról ötödik–hatodikként Patay Pál és Vörös István, elől guggol a jobbszélén Kovács László

46. kép. Az 1982-es ásatás résztvevői: hátul áll a jobbszélén Patay Pál, balról negyediként áll Kovács László, az első sor balszélén ül Kövecses Etelka

47. kép. Az ásatási tábor 1981-ben a Sarkad-ér partján a lelőhelyről nézve

II.7. TISZALÚC-SARKAD

II.7.1.1. A leletanyag elhelyezése

Patay Pál az általa feltárt 1–3, 5. sír csontmaradványait nem gyűjtötte be, a többi temetkezés embertani anyaga a Természettudományi Múzeum Embertani Tárába (a későbbiekben: TM ET) került, lt. sz.: 82.1.1.–82.1.19 (4, 6–215. sír, a többi leltározatlan). A régészeti leletek őrzési helye a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tára (a későbbiekben: MNM RT), lt. sz.: 81.37.1.A–81.94.A (5–185. sír), 88.1.A–88.22.A (187–251. sír).

II.7.1.2. Megjelent publikációk

Az ásatás menetéről és eredményeiről az ásatók hol közösen, hol külön adtak közre évenkénti jelentést,⁴³¹ a régkori település feltárásáról pedig természetszerűen Patay Pál írt előzetes beszámolót, majd monográfiát.⁴³² A temető feltárásáról magam mindaddig csupán egy előzetes közlemény megírásáig jutottam,⁴³³ a feltárt csontanyag csontkémiai vizsgálatáról pedig Lengyel Imre készített jelentést.⁴³⁴ A teljes feltártsága és az aránylag nagyszámú érmelelete következtében jelentősnek bizonyult temető érméiről, időrendjéről, embertani anyagának jellegzetességeiről már több helyen megemlékeztem.⁴³⁵

II.7.1.3 A temető fekvése

A lelőhely Tiszalúc község határának nyugati részén helyezkedik el (44. kép). A tiszalúc–kőrömi műutat egy délnyugati erős kanyarulata előtt keresztező Sarkad-ér nyugati partján, a kereszteződéstől délre mintegy 700 méterre fekszik egy nagyjából ÉÉK–DDNY irányú, ívelt oldalú háromszög alakú kiemelkedés, amely az érpart fölött 6 méterrel, a környező térszintből pedig 1–2 méterrel magasodik ki.⁴³⁶ A falusi temető a kiemelkedés jelenlegi tetejét borította be, s onnan kiterjedt a 25-cm-rel csökkenő magasságú enyhe északi és déli lejtőjére is, emellett a Sarkad-érre néző meredekebb, 1-1,25 m süllyedésű északkeleti lejtőjét foglalta el (48–49. kép).⁴³⁷ A lelőhely mai földrajzi neve alapján a kiemelkedés mellett folyó Sarkad-/Sarkadi-ér, valamint a környék Sarkad(puszt) neve nyomán -d képzős Árpád-kori helynévre gyanakodhatnánk,⁴³⁸ azonban a II. József kori I. katonai felmérés (1782–1785) megfelelő térképlapján a Pest–Ónod–Szerencs irányú postaút Böts⁴³⁹ és Lutz⁴⁴⁰ közötti nyugat-keleti szakasza és egy északkelet–délnyugati földút szegletében, a mai Tiszalúctól nyugatra lévő Sarkad épületeinek helyén, derékszögben elhelyezkedő két kőépülettel jelzett „Sarkanj

⁴³¹ Kovács 1978; Kovács 1978a; Kovács 1978/79; Kovács 1978/79a; Kovács 1980/81; Kovács 1980/81a; Kovács 1982; Kovács 1983; Kovács 1983a; Kovács 1984; Kovács 1984a; Kovács 1985; Kovács 1985a; Kovács–Patay 1982; Patay 1974; Patay 1975; Patay 1976; Patay 1976a; Patay 1977; Patay 1977a; Patay 1978; Patay 1978a; Patay 1982; Patay 1983; Patay 1983a; Patay 1984; Patay 1984a; Patay 1985; Patay 1985a; Patay 1986; Patay 1986a; Patay 1987; Patay 1987–88; Patay 1988; Patay 1990; Patay 1991; Patay 1991a; Patay 1991b; Patay 1992; Patay 1992a; Patay 1993; Patay–Kovács 1979; Patay–Kovács 1980; Patay–Kovács 1980a; Patay–Kovács 1981; Patay–Kovács 1981a.

⁴³² Az 1974–1986. évi ásatási eredmények birtokában készítette az első magyar nyelvű összefoglalását: Patay 1987a, amelyet a feltárás 1990. évi befejezését követően kibővített német változatban is publikált: Patay 1995 (visszatekintő további irodalommal). A monografikus leletközlése egy évtized elteltével látott napvilágot: Patay 2005.

⁴³³ Kovács 1986.

⁴³⁴ Lengyel 1984; Lengyel 1985; vö. Kovács 2011, 570: Nr. 6, 592–597: 6. táblázat.

⁴³⁵ A gyermeksírok temetőkénti arányáról: Kovács 1986, 218: 4. jegyzet; a 103. sír átlukasztott I. András-denáráról: Kovács 1989, 166: nr. 15; a temető érméiről, a sírszám sajnálatos, 352-es elírásával: Kovács 1989–1990, 72, 72: 7. á; a temető Salamon-érméiről: Kovács 1991, 83, 89: nr. 57; Lengyel Imre vizsgálatáról, valamint a gyermeksírok és a mellékletes temetkezések arányáról: Kovács 1994, 14, 94, 107; a temető temetkezési rendjéről, a pénzmelegletadás kezdetéről, sorozatáról: Kovács 1997, 18: 44. jegyzet, 94: 550. jegyzet, 163: 1002., 1004. jegyzet, 299: 2004. jegyzet, 92: 11. á; a temető megnyitásáról: Kovács 1997a, 78, 88: 35. jegyzet; Lengyel Imre vizsgálatáról, valamint a koponya szemürege előtt lelt érméről a 10. sírban: Kovács 2006, 223: 17. jegyzet, 235: 43. jegyzet; Kovács 2007, 189: 5. jegyzet, 205: 43. jegyzet; Kovács 2011, 570, 592–597.

⁴³⁶ „A lelőhely a község határának nyugati részén, a Sarkad-ér jobb partján, a Sarkadi majortól mintegy 650, ellentétes irányban a Tisza ősi árterének (és feltehetőleg valamikor medrének) partjától 600 m-re fekszik az eret kísérő kisebb terephullámon. Ez 4–5 m-rel emelkedik az ér partja fölé és 1–2 m-rel haladja meg a tőle Ny-ra elterülő terepet. A legmagasabb pontja, egyben a telep közepe 102 m tengerszint feletti magasságban van.”: Patay 1987a, 91.

⁴³⁷ A terület szintvonalas térképét Patay Pál készítette el és jelentette meg: Patay 2005, 10: Abb. 2. A temetőásatás térképét utólag erre az ábrára vitte fel az illeszthető részletek segítségével Ősi Sándor, akinek a munkáját ezúton is megköszönöm.

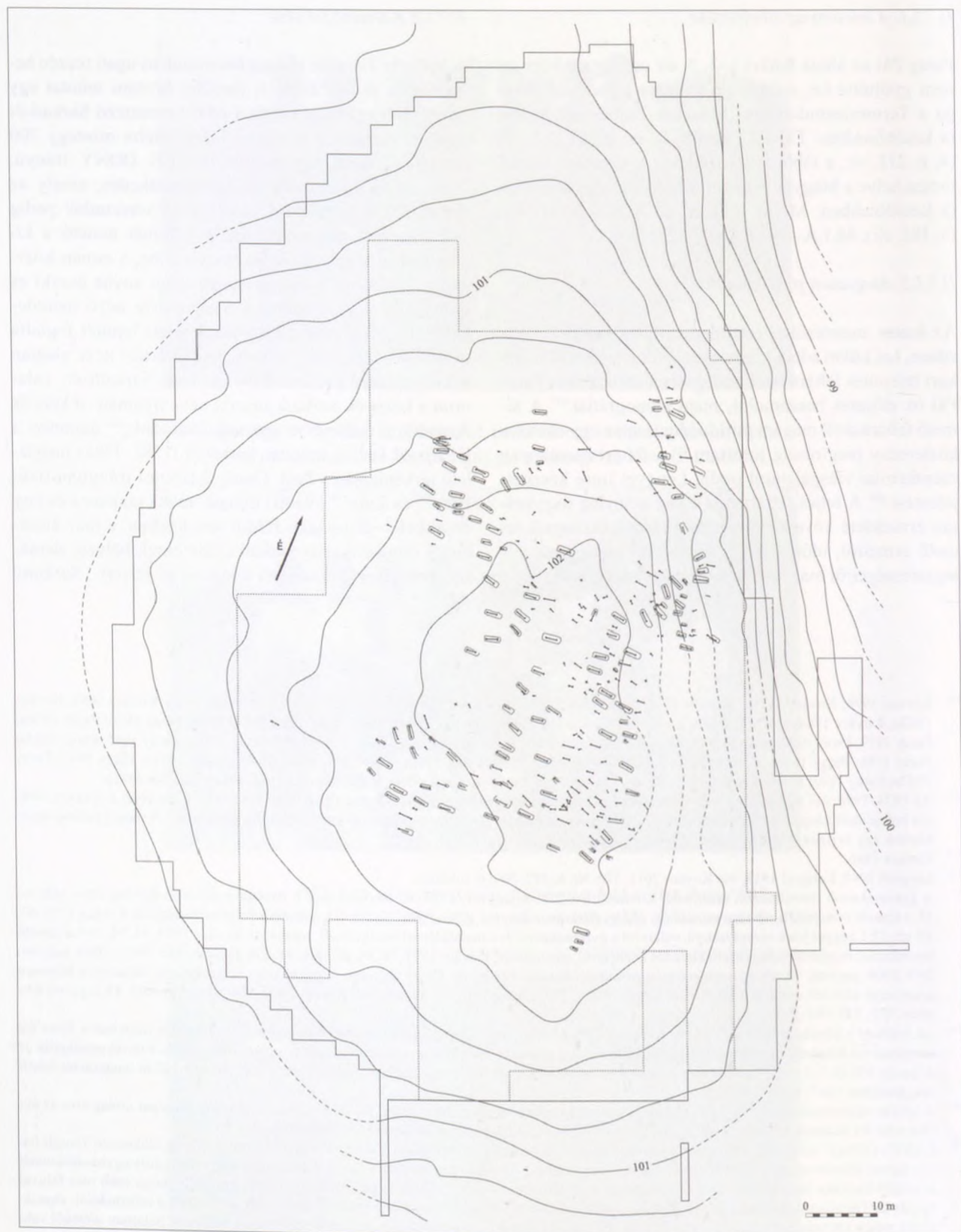
⁴³⁸ Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország Történeti Földrajza c. munkájának Zemplén megyei kötetét kiadásra előkészítő Tringli István szíves közlése szerint Árpád-kori említése nincs; segítségét ezúton is megköszönöm. A Harangod-vidék református egyháztörténetét áttekintő Galuska Imre kesznyéteni református lelkész (Kesznyéten 1919 – Kesznyéten, 2002) azonban úgy vélte, hogy több más faluval együtt „a Tiszalúctól nyugatra egy ér partján, a sarkosan forduló országút mentén települt Sarkad: nem érték meg a reformációt, elpusztultak még a középkori falupusztásodás folytán. Ez utóbbi általam feltételezett falunak kora Árpád-kori, I. Endre és Salamon idejéből való temetőjét dr Kovács László tárta fel.”: Galuska 1996, 631. A terület mai neve: Rövid-dűlő, vö. <http://tiszaluc.joomlaportal.hu/images/stories/kepek/terkep4.jpg>

⁴³⁹ Böts, azaz Belső Böts és Alsó Böts, ma: Hernádnémeti-Böcs.

⁴⁴⁰ Lutz, azaz Alsó Lutz és Felső Lutz, ma: Tiszalúc.

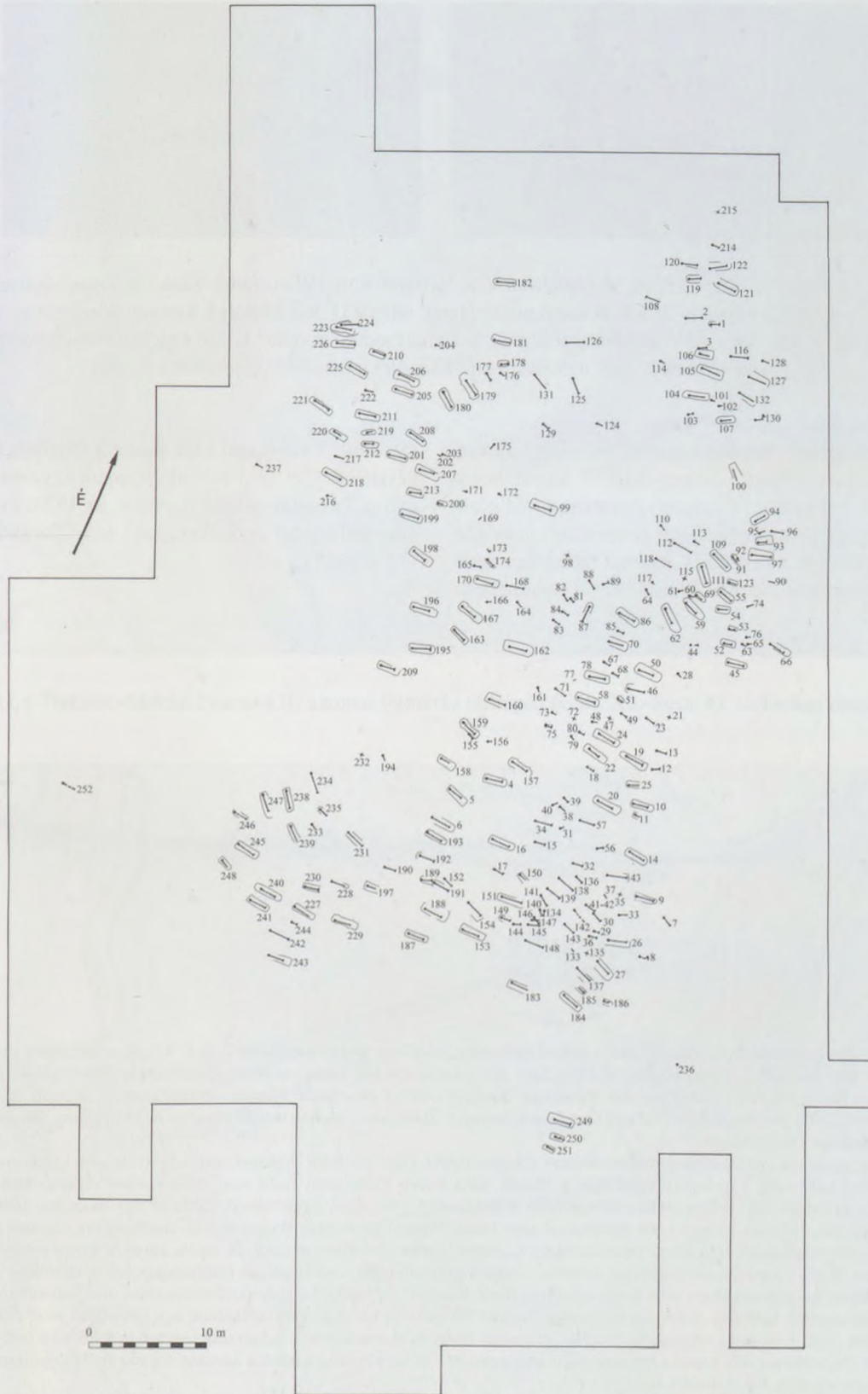
II.7. TISZALÚC-SARKAD

48. kép. Tiszalúc-Sarkad, a lelőhely szintvonalas térképe a rézkori Hunyadi-halom kultúra településének teljes feltárását eredményező ásatás határainak és a területén a 11. századi sírok fekvésének jelölésével

II.7. TISZALÚC-SARKAD

49. kép. Tiszalúc-Sarkad, a 11. századi temető térképe

II.7. TISZALÚC-SARKAD

50a–b. kép. Tiszalúc-Sarkad, térképfeliratok: a. Sarkany w:h: (Wirtshaus) 'Sárkány fogadó/kocsmá' és a Schutt Baden '??' felirat a sarkadi épületek táján a II. József kori I. katonai felmérésen (Coll. XXII–Sect. XIV. térképlap részlete), b. Schüttboden 'magtár' felirat egy Hernáth Némethi (Hernádnémeti)-től délkeletre álló köépület jelzésére (ugyanazon a lapon)

wh:” [Wirtshaus]⁴⁴¹ 'fogadó/kocsmá' és szilárd épületre utaló kereszt jelzésű „Schutt-Baden” felirat látható, amelyet feltételesen 'magtár' jelentéssel oldottam fel,⁴⁴² míg az ugyancsak berajzolt érnek nincs neve (24. kép).⁴⁴³ Az 1858-ban készült II. katonai felmérés a területre azonban már a „Sárkád Puszta” nevet szerepeltette

(51. kép),⁴⁴⁴ végezetül a III. katonai felmérés 1872–1884. készítésű 1:25 000-es térképlapján ugyancsak a „Sarkad p.”[puszta] látható, s ennek az 1928. évi kiadásán szerepel együtt a „Sarkad psz.” és a „Sarkad p.”[patak] (52. kép).⁴⁴⁵

⁴⁴¹ A felméréshez készített „Országleírás”-nak a szilárd épületekre, illetve az utakra vonatkozó 2. és 6. kérdőpontjára adott válasza: 2: „Die Kirche zu Alsó Lutz, die 2 Wirths-häusser zu Felső Lutz, das 3 Stund von hier entlegene Wirthshaus Bas [a térképen Felső Lutztól északra, ma Bazsi, vö. II.5. fejezet] und das Wirthshaus Sarkany welcher gleichfalls 3 Stund von hier entfernt ist, sind lauter steinernen Gebäude.” 6: „Die Poststrasse von Pest und Onod nach Szerencs, Tokay und Caschau welche vor dem W(hirts)h(aus) Sarkany vorbegeht, ist vor allerhand Fuhrwerk gut;...”

⁴⁴² Hiába nagyítottam a szöveget, nem tudtam dönteni a Schutt Baden vagy a Schrett Baden olvasat között; az első valamilyen 'fürdőrom' (?) jelentésű lett volna, a Schrett viszont nem is létezik, de a Baden főnév sem! Ezért nem először, most olvasati kérdéssel Magyar Árpádhoz fordultam, aki nálam jobban felnagyítván a térképrész (50a. kép), egyértelművé tette az egy összefutó földút vonalaival megzavart Schutt Baden olvasatot, de azonosítani nem tudta. Magam az osztrák Baden és vele összhangban a német Baden-Baden városnév etimológiájánál viszont azt találtam, hogy a „német Baden (bei Wien) átvétele. A név a környék kénes gyógyfürdőivel (vö. német Bad 'fürdő') kapcsolatos, s alakilag a többes számú régi localis dativusával azonos (tulajdonképpen 'a fürdőknél')”: Kiss 1997, I: 134. Miután meghökkentőnek véltem egy ilyesfajta fürdő létezését a későbbi Sarkadpusztán/Sarkadon, ami indokolta volna az ilyen típusú elnevezést, a térképlap feliratain keresgélve Hernáth Némethi/Hernádnémetitől délkeletre egy köépületet jelző Schüttboden nevet találtam (50b. kép) ami a magyarban 'magtár' jelentésű. Feltételezésem szerint a Schutt szót részben metsző, az u betűje felett pedig áthúzódó – egyébként talán éppen a két pont miatt megszakított – út vonala miatt torzult a Sárkány fogadó mellett reálisan elképzelhető magtár neve a német Schutt Baden-re.

⁴⁴³ Coll[Colonne]: XXII. Sectio XIV: Theil des Zempliner Zabolcsér Aba-Ujvarer und Borsoder Comit. Hadtörténelmi Térképtár B.IX.a.1116.; Szabolcs vármegye 1996, 12–13.

⁴⁴⁴ Section N° – 45, Colonne N° – XL: Hadtörténelmi Térképtár B.IX.a.1124.

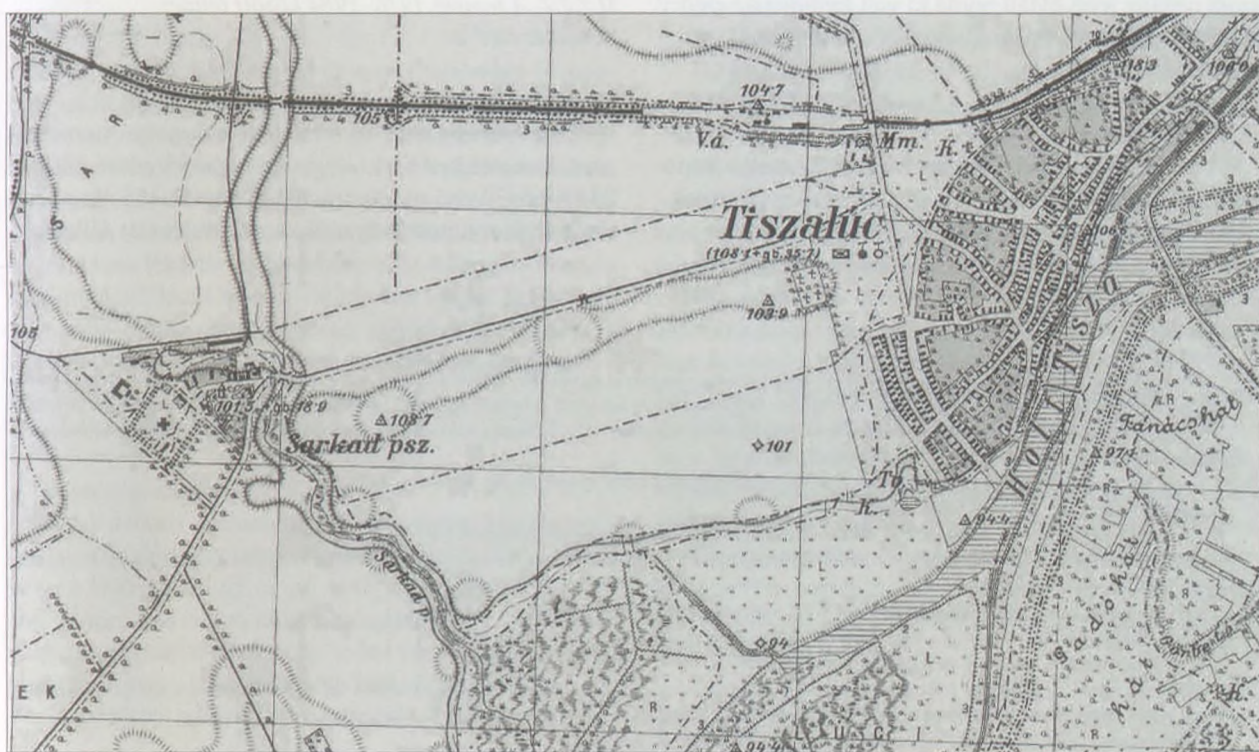
⁴⁴⁵ 4766/3. (1872–1884); 4766/3. (1928): Hadtörténelmi Térképtár.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

51. kép. Tiszalúc-Sárkád Puszta a II. katonai felmérés térképén (Coll. XL–Sect. 45. térképlap részlete)

52. kép. Tiszalúc-Sarkad psz. (puszta) és Sarkad p.(patak) a III. katonai felmérés térképén (4766-3. térképlap részlete)

II.7.2. A SÍROK LEÍRÁSA (16–48. tábla)

II.7.2.1. A temető 1974-ben feltárt temetkezései

Amint arról a bevezetőben már volt szó, Patay Pál a rézkori települést szondázó 1974. évi ásatásán hét, sejtetőleg 11. századi temetkezésre is rátalált, s ezek közül az 1–3. és az 5. sírt tárta fel. Az alábbiakban ezeket illetően az ő jelentését⁴⁴⁶ idézem:

„1. sír (16. tábla)

Hanyatt fekvő, nyújtott [kis]gyermekcsontváz. A sír hossza nem mérhető, mivel a lábak az A gödör fölé nyúlnak és ott a sírgödör nem rajzolódik ki. Sz: 37, Mé: 47 cm. Tá: 118°.⁴⁴⁷ Csontváz h (bokáig) 80 cm. A nyak és jobb felső mellkas tájékát bolygatás érte, az állkapocs sincs a helyén, hanem az ágai az arckoponya jobb oldalán felfelé állnak, a csúcsa pedig a felső állcsont alatt van. Karok a törzssel párhuzamosan. A felső jobb bordák is kissé fel vannak dülva. Külön nem rajzoltam le.

Melléklete nincs.⁴⁴⁸

2. sír (16. tábla)

Hanyatt fekvő nyújtott [felnőtt]csontváz. Mé: 55 cm. Tá: 117°.⁴⁴⁹ A sírgödör alakja nem volt kivehető, mivel az egy rézkori gödörbe volt beásva. Az alkarok a medencébe voltak betéve. A bal lábszárcsontokat az ásó kivetette, viszont néhány jobb oldali borda ki volt fordulva az eredeti helyéből, úgyszintén a szegycsont is a jobb vállnál volt.

Melléklete nincs.⁴⁵⁰

3. sír (16. tábla)

A gödör kiásásával a törzset kiszórták, csak a koponyát találtuk meg. Mé: 45 cm. Tá: 118°.⁴⁵¹ Kis gyermek. [Melléklete nincs.]

4. sír

A III. felületben is sírra találtunk. Az É-i sarokban van. A koponyát találtuk meg. Nem bontjuk ki (4. sír). [Melléklete nincs.]

5. sír (16. és 45. tábla)

Hanyatt fekvő nyújtott [felnőtt]csontváz. Mé: 75 cm. Tá: 78°.⁴⁵² Csontváz h: kb. 150 cm. A bal halántéktájon, néhány cm-re a koponyától S-végű hajkarika és 1 érem. A csontok rossz állapotban vannak.⁴⁵³

[Mellékletek:

1. Kerek metszetű rosszezüst huzalból készült S-végű karika két töredéke, á: 1,7, v: 0,1, a hiányos S-vég sz: 0,24 cm, s: 0,25 g.
2. I. András hiányossá vált H9 típusú⁴⁵⁴ denára. MNM RT, lt. sz.: 81.37.1–2.A]

Ettől D-re újabb sír feltja rajzolódott ki. Mivel részben a DK-i fal alá nyúlik, nem bontunk rá és nem is tárjuk fel.

A D-i sarokban egy koponya jelentkezett. Ezt a sírt nem óhajtom kibontani. A két legnagyobb szarvcsap [tulok – K. L.] éppen a koponyától K-re van, tehát a csontváz fölött kellett lenniök. A csontváz azonban nem volt megtalálható a munka befejezéséig.”

II.7.2.2. A temető 1976–1984 között feltárt temetkezései⁴⁵⁵

4. sír (16. tábla)

56–60 éves (mat.) férfi⁴⁵⁶ állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 235 × 65–70 cm, m: 80 cm, t: 132°, csvh: 165 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú

⁴⁴⁶ Patay 1974.

⁴⁴⁷ Patay Pál a koponya–lábfej irány tájolását É-től az óramutató járásával egyezően számította, az 1. sír esetében 242°–62° formában, viszont magam Dienes István módszerét követve a sírgödör vagy a nyújtott helyzetű csontváz tájolását ugyancsak É-től, de az óramutató járásával ellentétes irányban adtam meg, s a számpárból csak az elsőt hagytam meg, hiszen a második az elsőből következett, 180° kivonásával. A fenti adatot ezért alakítottam át 118° formájúvá.

⁴⁴⁸ A sírről fénykép és helyszínvázlat készült, a csontmaradványokat nem gyűjtötték be, vö. Patay 1974.

⁴⁴⁹ A dokumentációban 243°–63° alakban.

⁴⁵⁰ A sírről rajz, fénykép és helyszínvázlat is készült, a csontmaradványokat nem gyűjtötték be, vö. Patay 1974.

⁴⁵¹ A dokumentációban 242°–62° alakban. A sírmaradványnak nem volt melléklete, s csupán helyszínvázlat készült róla, a koponyát pedig nem gyűjtötték be, vö. Patay 1974.

⁴⁵² A dokumentációban írógépelési hibásan 282°–10° alakban, a 282°–102° helyett.

⁴⁵³ A sírről fénykép és helyszínvázlat készült, a csontokat nem gyűjtötték be, vö. Patay 1974.

⁴⁵⁴ A H jelzetű sorszám Huszár Lajos katalógusának – Huszár 1979. – típusszámait jelenti.

⁴⁵⁵ A táblák sírrajzai egységesen 1:20, a tárgyrajzok 1:1 méretarányúak. Az érméket nem rajzoltattam le, előkerülésüket a sírrajzon csupán a kibocsátó uralkodó nevének körbe foglalt kezdőbetűje jelzi, magukat az érméket pedig a 2:1 méretarányú fényképeket tartalmazó 45–48. táblákon mutatom be a sorszámra és a melléklet számára utaló jelzéssel.

⁴⁵⁶ A nem- és kormeghatározásokat 1984-ben Lengyel Imre, a SOTE Érsebészeti Klinikájának docense, 2007–2008 fordulóján pedig Pap Ildikó, a TM Embertani Tárának (a későbbiekben: TM ET) igazgatója készítette. A továbbiakban kizárólag Pap eredményeire támaszkodtam, s ahol nem kaptam tőle korhatározást, azt jegyzetben tüntettem föl. Lengyel és Pap meghatározásait önálló tanulmány részeként vettem össze: Kovács 2011, 570: Nr. 6, 592–597: 6. táblázat.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

koponyája a jobb oldalára s kissé előre dőlt, az arc részét a megtaláláskor roncsolták szét. Felkarjai a test mellett, a jobb alkar a medencére hajtva, a kézfej a keresztcsonton feküdt. A bal alkar a felkarra volt visszahajtva, a kézfej a lapockán nyugodott. A szegycsont szétcsúszott. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábak párhuzamosan nyújtva. A lábfejeket állat bolygatta meg.

Melléklete nem volt.

6. sír (16. és 45. tábla)

26-30 éves (ad.) férfi temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek feje végi negyede sötét töltésköldű gödörbe nyúlva nem rajzolódott ki, mé: kb. 220 × 60–70, m: 70 cm, t: 98°, csvh: 152 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult. Mellkasának csontjai jó részt elkorhadtak. Felkarjai a test mellett nyugodtak, a jobb alkar a medence mellé volt hajtva, a kézfej a combsontra ért. A bal alkar a medencén, a kézfej pedig a keresztcsonton feküdt. A medence erősen elkorhadt. A párhuzamosan fekvő lábak közül a jobb félig, a bal teljesen kifelé fordult. A leszorított lábfejek a lábak irányának folytatásában nyugodtak.

Melléklete:

1. A szájüregben, az állcsont bal belső oldalán *Salamon* H17 típusú körülnyírt *denára*.
MNM RT, lt. sz.: 81.38.A

7. sír (16. tábla)

Gyermek (inf.) állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 55 cm, t: 66°, hiányos csvh: 80 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája a jobb oldalára fordult, mellkasának alsó fele elkorhadt. Felkarjai a test mellett, a jobb alkar erősebben, a bal enyhébben a testtől eltartó irányban feküdt. A medencét állat bolygatta meg, a jobb medencelapát a jobb combcsont mellől került elő. A combcsontok párhuzamosan feküdtek, s bizonyára ilyen helyzetűek voltak az alsó lábszárak is, amelyeket a megtaláláskor dobtak ki.⁴⁵⁷

Melléklete nem volt.

8. sír (16. tábla)

Adat nélküli személynek,⁴⁵⁸ bizonyára kisgyermeknek, a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 65 cm, t: 100°, zsugorított h: kb. 60 cm, h: min. 100 cm. A félig a bal oldalán fekvő csontváz valószínűleg ugyancsak félig a bal oldalára fordult koponyája a megtaláláskor törött szét. A bal mellkas ter-

mészetes helyzetű volt, a jobb befelé fordult, a bal kar a mellkas, a kézfej pedig a medence mellett feküdt. A jobb felkar válli vége a kulcssontra csúszott, a könyöke kifelé mozdult, az alkar szorosan vissza volt rá hajtva, s a kézfej a gerincen nyugodott. A bal medencelapát természetes helyzetű volt, a jobb függőlegesen befelé fordult, a lábak csontjai pedig felhúzza, térdben teljesen visszahajtva a bal oldalukon feküdtek úgy, hogy a bal a jobb fölött keresztbeződött. A lábfejsontok hiányosan maradtak meg.

Melléklete nem volt.

9. sír (16. és 45. tábla)

46-50 éves (mat.) férfi állati bolygatású temetkezése.⁴⁵⁹ Lekerekített sarkú téglalap alakú, a lábvége felé keskenyedő sírgödörnek felső fele sötét töltésű gödörbe ért, ezért a foltja nem volt teljesen megfigyelhető, mé: kb. 220 × 55–45, m: 80 cm, t: 103°, csvh: 163 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája kissé előredőlt. A mellkasa ép volt, csak a szegycsont csúszott jobbra. Karjai a test mellett voltak nyújtva, de a jobb singsont mélyebb állatjárásból került elő. A kézfejek állat bolygatta csontjai a medence mellett fekhettek. A medence természetes helyzetű volt, a lábcsontokat pedig párhuzamosan nyújtva, kifordult csontokkal találtuk. A bokacsontok a helyükön maradtak, de az apróbb lábfejsontocskákat állati bolygatás eredményeként magasabb szintről szedtük össze.

Melléklete:

1. A felszedéskor a jobb mellkasból került elő *I. László* H22 típusú, töredékkéssé vált *denára*.
MNM RT, lt. sz.: 81.39.A

10. sír (16. tábla)

10-15 éves (inf. II.) gyermek állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek feje vége kissé kiszélesedett, mé: 197 × 60–63, m: 90 cm, t: 110°, csvh: 130 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája jobbra s előre billent, a jobb mellkast és a teljes hastájékot állat bolygatta meg, amit a gerinc mellé csúszott jobb lapocka és a zavarosan fekvő bordák helyzete jelzett. Mindkét kar enyhén be volt hajlítva, a jobb alkarból a singsont, a balból az orsócsont kerülte el a bolygatást. A kézfejek egykor a medence szélén fekhettek. A bal medence kissé fel volt húzva, az elkorhadt keresztcsont felső széle a medencelapátok közé került. A még el nem csontosodott végű lábcsontok párhuzamosan nyújtva maradtak meg, a lábfejeket állat mozdította szanaszét.

⁴⁵⁷ A sír rajzon és a fényképen a szegycsont helyén egy vastagabb hengeres csont látható, ez nem a csontváz része, hanem a töltésköldből való őskori hulladék.

⁴⁵⁸ Csontmaradványa 2007–2008-ban már nem volt meg a TM ET-ben.

⁴⁵⁹ A csontok között az antropológiai meghatározáskor néhány gyermekcsigolya is akadt (9x), ezeket a helyszínen nem észleltük, vö. 498. jegyzet.

Mellékletek:

1. A nyakát *gyöngysor* díszítette, amelynek szemei az állati bolygatás következtében szétszóródtak, és a koponya alatt, a bal felső mellkasfélben, a gerinc jobb oldalán, valamint a jobb könyök belső oldalánál maradtak meg. Nem lehetetlen, hogy a gyöngyöket kettős sorba fűzték, mert a főként a koponya alól előkerülő apró kásagyöngyök csaknem belefértek a bal nyakgödörtől a jobb könyökig talált nagyobb gyöngyök lyukába. Megmaradt 4 ép lilásszürke, hatszög metszetű nagy fluoritgyöngy és további 2 példány töredéke, 2 nagyobb fekete hengeres pasztagyöngy, barnás színű föliával, és további példányok 7 kisebb-nagyobb töredéke, végezetül 66 átlátszó sárga, zöld, feketésbarna és megbarnult csontszínű apró kásagyöngy és még kisebb töredékeik.⁴⁶⁰
  2. A jobb szemüreg előtt meghatározhatatlanná vált töredékes *ezüstpénz*, amelynek csupán leltározhatatlan töredéke maradt.⁴⁶¹
- MNM RT, lt. sz.: 81.40.A

11. sír (17. tábla)

Kisgyermek (inf. I.) állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek lábvégi felét a szelvényfenék tisztításakor nyesték el, sz: 40–42, m: 70 cm, t: 98°, hiányos csvh: 50 cm. A bizonyára hátán fekvő csontváz koponyáját a megtaláláskor törték össze, a helyén maradt állkapcsa alapján valószínűleg a bal oldalára volt fordulva, s kissé előre volt dőlve. A mellkasát állat bolygatta meg, a jobb felkar könyöki vége került a fej mellé, s a kulcsontok, csigolyák és a bordák sem a természetes helyükön feküdtek. Néhány ágyékcsigolya és a medence természetes helyzetű volt, az utóbbi mellett nyugvó bal alkar csontjai jelezték a bal kar egykori helyzetét. A lábcsontokat egy korábbi szelvényfal nyesésekor dobták ki.

Melléklete nem volt.

12. sír (17. tábla)

2,5-3 éves (inf. I.) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. A sírfoltja nem látszott, m: 55 cm, t: 120°, hiányos csvh: 69 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája természetes helyzetű volt, kissé leesett állkapoccsal. A mellkas ép volt, a karjai a test mellett nyújtva, a jobb alkarból csupán az orsócsont maradt meg. A kézfejek a medence szélei mellett nyugodtak. A lábak párhuzamosan nyújtva feküdtek, de a megtalálást követően csak a kettőtört jobb combcsont és a balnak a felső fele maradt a helyén.

Melléklete nem volt.

13. sír (17. tábla)

6-12 éves (inf. II.) gyermeknek a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 100°, hiányos csvh: 92 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája leesett állkapoccsal a bal oldalára fordult. A mellkasa épen maradt, a felkarok tőle kissé eltartó irányban helyezkedtek el, s csak a bal alkar maradt meg: tompaszögben behajlítva, kézfejével a medence mellett. A medence természetes helyzetű volt, a lábak párhuzamosan nyújtva fekhettek, de csak a térdnél csaknem összeérő combcsontok maradtak a helyükön, mert az alsó lábszárakat és a lábfejeket a megtaláláskor ásták el. A hosszúcsontok ízesülő végei még nem csontosodtak el.

Mellékletek:

- 1–2. Felszedés közben a koponya alól előkerült 2 db kerek metszetű bronzhuzalból hajlított, egymást érő végű, formátlan *varkocskarika*. A kisebbik inkább már csepp alakú, s az egyik vége elkalapált. Á: 1,55 × 1,8, v: 0,1 cm, s: 0,5 g, illetve 1,2 × 1,45, v: 0,1 cm, s: 0,45 g.
- MNM RT, lt sz.: 81.41.A

14. sír (17. és 45. tábla)

56–60 éves (mat.) nő temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek jobb lábvége kissé kiszélesült, mé: 210 × 67–64–70, m: 100 cm, t: 94°, csvh: 138 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája félig előre és balra billent. A mellkas természetes helyzetű volt, a vállak kissé felhúzva. A jobb felkar a testtől kissé eltartóan, az alkar tompaszögben behajlítva feküdt, a kézfej pedig a combcsont mellé simult. A bal kar nyújtva, a kézfej ugyancsak a combcsont mellett helyezkedett el. A jobb medencelapát befelé fordult, a bal természetes helyzetű volt. A lábak párhuzamosan nyújtva feküdtek, a bal csontjai kifelé fordultak. Megjegyzendő, hogy a két utolsó ágyékcsigolya össze volt csontosodva.

Melléklete:

1. Az állkapocs jobb külső oldalára tapadva, tehát feltehetőleg a szájüregben, I. András H9 típusú *denárá*-nak apró töredékét szedtük fel.
- MNM RT, lt sz.: 81.42.A

15. sír (17. tábla)

5-6 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. A csaknem ellipszis alakú sírfolt bizonytalanul látszott, ráadásul a fejvége amúgyis gödörfoltba veszett, mé: kb. 155 × 50, m: 60 cm, t: 110°, csvh: 97 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája csaknem teljesen a bal oldalára fordult, az állkapcsát pedig állati

⁴⁶⁰ Maria Dekówna egy barna átlátszatlan gyöngyszemet vitt el anyagvizsgálatra (vö. *II. táblázat*).

⁴⁶¹ Említése: Kovács 2006, 235: 43. jegyzet.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

bolygatás a végeivel a sírszél, csúcsával a koponya felé, a jobb felkar válli vége és a koponya közé túrta el úgy, hogy a fogsor a lapocka felé nézett. A nyaktájat is bolygatás érte, de az alsó háromnegyede természetes helyzetű maradt. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a kézfej csontjai viszont csak a felszedéskor kerültek elő, mert szinte derékszögben a medence alá voltak hajtva. A bal felkar a gerinc és a csuklótáj közé jutott, az alkar ugyan a helyén maradt, de a csuklótáji vége felé villásan szétcsúszott, a kézfej viszont a medence és a combcsontfő külső szegletében épen őrződött meg. A medence természetes helyzetű volt, a lábak párhuzamosan nyújtva, a lábfejek a jobb oldalukra fordulva, párhuzamosan feküdtek.

A sírfotón a jobb sípcsont alatt egy nagyobb állatcsont látható; ez nem melléklet, hanem csak a hulladék-gödör töltelékföldjéből való maradvány, amelyet a sípcsont bolygatása nélkül nem tudunk a fényképezés előtt kiszedni.

Melléklete:

I. A jobb lapocka alatt és környékén, valamint a jobb felkar mellett apró sötétbarna, szabálytalan csonkakúp alakú *kásagyöngyök* kerültek elő, amelyekből 35 db-ot sikerült összegyűjtenünk.

MNM RT, lt. sz.: 81.43.A

16. sír (17. és 45. tábla)

51-55 éves (mat.) férfi állati bolygatású temetkezése. Nagyméretű, lekerített téglalap alakú sírgödörnek mé: 220 × 80–85 cm, t: 98°, bolygatott csvh: 145 cm. A bizonyára hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz felső testfelét sokszoros állatjártati bolygatás dúlta fel. A töredékes koponyamaradvány – amelynek több elkorhadt darabja a jobb combcsonttáj mellett, a csontváz alatti állatjártásból került elő a jobb felkar- és lapockacsonttal együtt – természetes helyzetben (?) maradt meg, viszont az állkapocs felfordulva a bal válltájék fölé került. A felső gerincsigolyák hiányoztak, a többi a helyén maradt, a bordák viszont összekeveredtek. A test mellett fekvő jobb alkarból a hiányos singcsont maradt a helyén, míg a csuklótáji vége, valamint az orsócsont a sír széle felé mozdult el. A bal felkar a mellkas mellett feküdt, az alkar az ágyécsigolyákra volt hajtva, de a csontjai szétcsúsztak, a kézfejének maradványai pedig a jobb medence szélére kerültek. A medencelapátok kissé befelé fordultak, a lábak párhuzamosan lehettek nyújtva, de a jobb combcsont az állatjártás miatt keresztbe mozdult, a térdi vége a bal térdre, a jobb sípcsont pedig a bal térd felé csúszott. A jobb szárkapócsont az eredeti helyén, a ballal párhuzamos állásban maradt.

Melléklete:

I. A bal lapocka alól a felszedéskor *Salamon* H14 típusú *denára* bukkant elő.

MNM RT, lt. sz.: 81.44.A

17. sír (17. tábla)

4-5 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 100°, csvh: 90 cm. A hátán fekvő csontváz koponyája természetes helyzetű volt, az állkapcsa leesett és csúcsával balra, keresztbe fordult. A mellkasát állati bolygatás érte, a jobb lapocka- és a felkarcsont a koponya jobb oldala mellé, a bal felkarcsont az állkapocs elé mozdult. A jobb medencelapát a bal combcsontfő elé került. A lábak egykor felhúzott állapotban, térdben behajlítva a jobb oldalukra fordulva, párhuzamosan fekhettek, amit a combcsontok helyzete meg is őrzött, míg az alsó lábszárak csontjai szétcsúsztak.

Melléklete nem volt.

18. sír (17. és 45. tábla)

2,5-3 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 84°, hiányos csvh: 63 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája előrebillent, állat rághatta össze, mert a belsejében apró állatcsontokat találtunk. A test alatt állati járat haladt el, amely megbolygatta a mellkas csontjait, s további hatására az egyik singcsont a jobb mellkasba került néhány ujjesontocska kíséretében. Ezenkívül a bal medencelapát és az egykor összezárt combok párhuzamosan fekvő csontjai maradtak meg, az alsó lábszárak csontjait a megtaláláskor dobták ki.

Melléklete:

I. A jobb járomcsont táján, valószínűleg nem a szájüregben feküdt egy, a megtaláláskor összetört s csak feltételeesen meghatározható *ezüstérme*: I. *László* H25 típusú *denára*.

MNM RT, lt. sz.: 81.45.A

19. sír (17. tábla)

41-45 éves (mat.) férfi állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, keskeny, ívelt szélű téglalap alakú, feltűnően hosszú sírgödörnek mé: 253 × 60–70, m: 82 cm, t: 94°, csvh: 155 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája balra s előre billent. A mellkasa ép volt, de a gerinc vonala az utolsó 4 ágyécsigolyánál megtört. A bal váll kissé felhúzva helyezkedett el. A jobb kar tompaszögben behajlítva, a bal nyújtva feküdt a test mellett, a jobb kézfej a keresztcsontra ért, a bal a combcsont mellé simult. A bal medencelapát kissé befelé fordult. A lábak csontjai kifelé fordulva, párhuzamosan feküdtek, a lábfejek csontjait állat bolygatta meg; járatának nyoma a bal medencétől a teljes alsótest alatt megfigyelhető volt.

Mellékletek:

I. Az állcsont bal külső oldalán, tehát akár a szájüregben a felszedéskor darabokra törött s meghatározhatatlanná vált érme feküdt.

2. A bal mellkasból, közvetlenül a gerinc mellől a felszedéskor darabokra törött s meghatározhatatlanná vált *ezüstérme* került napvilágra.
MNM RT, lt. sz.: 81.46.A (mindkét érmetöredék).

20. sír (18. tábla)

51-55 éves (mat.) férfi temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödre mé: 247 × 80, m: 70 cm, t: 97°, csvh: 168 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. A mellkasa épen maradt, a szegycsontja a bal mellkasfélbe csúszott. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, a jobb kézfejet a combcsont mellé hajtották. A nyújtott lábcsontjai a bokánál keresztezték egymást úgy, hogy a bal volt alul. A jobb szárkapocscsont a bal sípcsont mellé került.

Melléklete nem volt.

21. sír (17. tábla)

Kisgyermeknek (inf. I.) a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 118°, hiányos csvh: 24 cm. A megtaláláskor csaknem teljesen megsemmisült kisgyermekcsontvázból csupán a feltehetőleg balra s előre fordult koponyájának töredéke maradt meg, továbbá e koponyatöredékek két oldalán a két lapocka és a jobb kulcscsont, közöttük a csigolyák nyomai, néhány borda, a bal síngsont, végezetül a jobb medencelapát.

Melléklete nem volt.

22. sír (18. tábla)

61-65 éves (sen.) férfi temetkezése. Lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú sírgödre mé: 225 × 65, m: 100, t: 88°, csvh: 157 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája előre és a bal oldalára fordult. A mellkas ép volt, a bal kulcscsont az állkapocs elé csúszott, a szegycsont a bal mellkasba került. A jobb testfél kissé befelé fordult, amint azt a bordák és a medencelapát állása mutatta; nem lehetetlen, hogy ennek a gyengéden lepelbe való csavarás volt az oka. A karjait a test mellett nyújtották úgy, hogy a jobb alkar a medence közepére volt hajtva, s a kézfej a szeméremszegletbe ért, a bal alkar pedig a medence széle alatt feküdt, s a kézfej a combcsonthoz simult. A kifelé fordult helyzetű lábcsonatok párhuzamosan nyugodtak, a lábfejeket szintén kifelé fordulva szorította le a föld. A jobb térdkalács a két térd között, a bal pedig a keresztcsonton került elő.

Melléklete nem volt.

23. sír (18. tábla)

5-7 éves (inf. I.) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 90°, csvh: 98 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját, amely kissé leesett állkapocccsal a bal oldala felé billent, a megtaláláskor zúzták szét. A természetes helyzetű mellkas hiányosan maradt meg. Karjainak csontjai a test mellett nyújtva, a kézfejei a combcsontok mellé hajtva feküdtek. A bal szeméremcsontot talán állati bolygatás mozdította a combcsontok közé. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

24. sír (18. és 45. tábla; 96. kép 1)

51-55 éves (mat.) nő temetkezése. Lekerekített téglalap alakú sírgödre mé: 234 × 80, m: 95 cm, t: 94°, csvh: 154 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája zárt állkapocccsal balra s előre billent. A mellkas ép volt. Felkarjait egykor a test mellé fektették, az alkarjait a medencéjére hajtották úgy, hogy a jobb alkar a jobb combcsont fölé, a bal a keresztcsontra ért. A jobb kézfej csontjai a jobb szeméremcsonton buktak át, a szélével a jobb alá érő balé pedig a keresztcsont mellett nyugodtak, azaz a két kézfej úgy volt egymásra helyezve, hogy a bal volt alul. A lábak egykor párhuzamosan feküdtek, a bal láb csontjai a lábfejjel együtt kifelé fordultak.

Mellékletek:

1. A bal csecsnnyúlvány táján kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, lemezesen szélesre kalapált, sima S-véggel, á: 2,3 × 2,5, S-vég sz: 0,65, huzalv: 0,22 cm, s: 3,2 g.
MNM RT, lt. sz.: 81.47.1.A
2. A bal kézfej gyűrűsujján függőleges helyzetben S sodratú, kettősen csavart („fonott”), a belső felületén laposra, a végein hegyesre kalapált, nyitott ezüst *huzalgyűrű*, á: 2,15 × 2,3, v: 0,3, huzalv: 0,11–0,14 cm, s: 3,0 g.⁴⁶²
MNM RT, lt. sz.: 81.47.2.A
3. Az állkapocs jobb belső oldalához tapadva, tehát biztosan a szájüregben *Salamon H17* típusú ép *denára*.
MNM RT, lt. sz.: 81.47.5.A
4. A szegycsont alsó végére tapadva *Salamon H17* típusú ép *denára*, amelyet csaknem ép állapotban sikerült felszedni.
MNM RT, lt. sz.: 81.47.4.A
5. A jobb kézfej ujjcsontjai között, tehát egykor a marokban, *Salamon H17* típusú ép *denára*, amely időközben kissé hiányossá vált.
MNM RT, lt. sz.: 81.47.3.A

⁴⁶² A 24., 109., 116., 138., 139., 153., 211. és 226. sír hasonló típusú gyűrűjének technikai leírását lásd alább a II.7.4.3.3.a. szakaszban.

25. sír (18. tábla)

Felnőttnek⁴⁶³ a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödre feltjának alsó harmadát a szelvény aljának tisztításakor nyesték el, sz: 40–45, m: 70 cm, t: 118°, a hiányos csvh: 110 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája előre s a jobb oldalára fordult, a fordulatban pedig a mellkas is követte. Karjai a test mellett feküdtek úgy, hogy a jobb alkar tompaszögben kifelé hajlott, a bal a felkar irányával egyezően nyugodott, a kézfejek csontjai pedig a medence mellett feküdtek. A bal medencelapátot töredékesen sikerült kibontani. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, de a jobb alsó lábszárát térd alatt, a balét pedig az alsó harmadánál elnyesték és kidobták. A lábsontok térdi végei még önállóan ízesültek.

Mellékletek:

1. A koponya fejtetői tájáról még a sírfolt nyesésekor előkerült egy kerek metszetű bronzhuzalból készült, szabálytalan alakú apró *varkocskarika*, á: 1,7, v: 0,1 cm, s: 0,8 g.
2. A felszedéskor a bal lapocka alól előkerült egy kerek metszetű, vékony ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, keskeny S-véggel, á: 1,9 × 2,0, S-vég sz: 0,25, huzalv: 0,05 cm, s: 0,35 g.
MNM RT, lt. sz.: 81.48.1–2.A

26. sír (18. tábla; 53. kép)

41–45 éves (mat.) nőnek a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírfoltjának jobb oldala egy gödör sötét feltjában tűnt el, mé: 225 × kb. 65–70, m: 70 cm, t: 117°, csvh: 152 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz téglalap alakú deszkakeretben (fenék és fedél nélküli koporsóban?) feküdt, amelynek a bal oldalát a rézkori gödör feltárásakor elásták. A keret mintegy 2–3 cm vastag és kb. 12 cm széles deszkákból (zsidelyekből?) készülhetett, mert a keret kb. 12 cm széles csikokban korhadt, két csík között általában 3–5 mm széles földréteg volt. A fejtég jobb sarkában meg lehetett figyelni, hogy a hosszanti oldaldeszka mintegy 6 cm-rel túlnyúlt a rövid deszka vonalán, vagyis itt össze lehetett csapolva. A csapolást nem lehetett megfigyelni, de vasszög sem került elő. A keret mé: kb. 180–185 × 50–60 cm lehetett, s a földnyomás mintegy 60°-os szögben befelé nyomta, ezért a felső széle a csontváz fölé ért.

A kissé leesett állkapcsú koponya előre és a jobb oldala felé billent. A mellkas ép, a bal váll egykor kissé fel volt húzva. A jobb kar csontjai a test mellett feküdtek, a bal alkar a kissé befelé fordult bal medencelapát közepére volt hajtva. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el. A kéz- és lábfejek csontjai a nyeséskor, illetve a bontáskor kerültek ki.

53. kép. Tiszalúc-Sarkad, 26. sír, a fakeret maradványai a csontváz jobb oldala mentén és a fejénél

54. kép. Tiszalúc-Sarkad, 27. sír

⁴⁶³ A hiányos csontváz hosszúsága alapján fiatal személy (juv.?) lehetett.

Mellékletek:

I-2. A koponya és a fejtég között, még a sírfolt nyesésekor, valamint felszedéskor a bal lapocka tájáról előkerült egy-egy kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, kissé szélesebbre kalapált S-véggel, á: $2,3 \times 2,9$, huzalv: 0,2, S-vég sz: 0,55 cm, s: 3,25 g, illetve á: $2,2 \times 2,7$, huzalv: 0,2, S-vég sz: 0,6 cm, s: 3,25 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.49.A

27. sír (19. tábla; 54. kép)

36-40 éves (ad.) férfi állat bolygatta temetkezése. Le-kerekített sarkú téglalap alakú, széles sírgödre föltjának fejtége rézkori gödörben tűnt el, sz: 80-90, m: 80 cm, t: 70°, bolygatott csvh: 152 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz felsőtestét állat bolygatta meg. A koponyája a bal oldalára billenve keresztbe fordult, bár nagyjából a helyén maradt. Az állkapocs az öreglyuk mellett az alsó részével felfelé feküdt. A karok a test mellett voltak nyújtva, s az így maradt csontjai – csak a jobb orsócsont mozdult befelé – mintegy keretétől szolgáltak a feldúlt felsőtestnek: a bordák a válltájékokon és közöttük, a keresztcsont és a bal medence lapát a bal könyök mellett, ujjcsontok és csigolyák társaságában őrződtek meg. A lábcsontok kifelé fordulva, párhuzamos helyzetben feküdtek.

Melléklete nem volt.

28. sír (19. tábla)

Kisgyermeknek (inf. I.) a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 76°, hiányos csvh: 38 cm. A hátán fekvő csontváz koponyáját a megtaláláskor verték szét, feltehetőleg a bal oldalára fordulva feküdt. A bal váll kissé fel volt húzva. A felkarcsontok a mellkas maradványai mellett nyugodtak, a bal singsont tompaszögben volt behajlítva. A többi csontját a megtaláláskor dobták ki.

Melléklete nem volt.

29. sír (19. tábla)

Kisgyermeknek (inf. I.) a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 65 cm, t: 98°, a hiányos csvh: 45 cm. A hátán fekvő, felhúzott lábú csontváz koponyáját és alsó lábszárait a megtaláláskor verték szét. Eredeti helyén csupán néhány nyakcsigolya, a két-két kulcs- és lapockacsont, továbbá mindkét mellkasfelel néhány borda maradt. A bal kar csontjai tompaszögben behajlítva feküdtek. Az ágyékcsigolyák sora és a medence természetes helyzetű volt. A párhuzamosan fekvő combcsontok helyzete alapján feltehető, hogy a halott lábai felhúzott térdel, a jobb oldalukra dőltek. Az egyik síp- és szárcapocsont valamilyen bolygatás eredményeképpen a jobb combcsontra merőlegesen, kívül helyezkedett el.

Melléklete nem volt.

30. sír (19. tábla)

4-7 (inf. I.) éves kisgyermeknek állat által (?) és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. A sírfoltja nem látszott, m: 55 cm, t: 120°, csvh: 95 cm. A hátán fekvő csontváz koponyája, amelyet a szelvényfenék nyesésekor verték szét, feltehetőleg a bal oldalára volt fordulva. A hiányos jobb felkarcsont nagyjából az eredeti helyén volt, a mellkasból csak néhány borda maradt, s erre csúsztott rá a töredékes bal felkarcsont. Az alkarcsontjai a helyükön maradv mutatták, hogy a bal kar egykor a test mellett volt nyújtva, kézfejjel a természetes helyzetű medence mellett ugyanúgy, mint a jobb, amelynek az összes kézfejcsontocskája a jobb medence lapát alatt feküdt. A combcsontok széttartó helyzetben maradtak meg, közöttük egy térdkaláccsal, a bal szeméremcsont pedig a bal combcsont mellé került. A bal szárcapocs a bal sípsontra csúsztott, míg a jobb helyén a jobb orsócsont került elő.

Melléklete nem volt.

31. sír (19. tábla)

6-18 hónapos (inf. I.) kisgyermek szántással is és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. A sírfoltja nem látszott, m: 25 cm, t: 140°, a hiányos csvh: 36 cm. A hátán fekvő csontváz csaknem megsemmisült koponyája talán a bal oldalára fordult, amit az állkapocstöredék is megerősíteni látszott. A természetes helyzetű mellkas hiányosan maradt meg (jobb lapocka, bal kulcscsont, néhány borda és csigolya). Mindkét felkar mellett feküdt, a jobbna a felső, a balna az alsó fele került még elő. A többi csontjából néhányat a kidobott földből gyűjtöttünk össze.

Melléklete nem volt.

32. sír (19. és 45. tábla)

5-6 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 113°, csvh: 92 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját állat bolygathatta meg, ezt jelezte a felfordult koponya alap s az elcsúsztott arckoponya, valamint a bal combcsontfő belső oldala mellé került, és a nyitott végeivel a bal térd felé néző állkapocs. A mellkas hiányos volt, a kinyújtott jobb kar csontjai a testtől eltartó irányban feküdtek, a bal felkarcsont a mellkas mellett helyezkedett el. A bal medence lapát a hiányzó bal alkarcsontok helyére került. A lábak egykor térdben behajlítot tan terpesztve fekhettek, csontjaiból a kifelé tartó jobb combcsont és tompaszögben behajlított bal láb csontjai őrződtek meg.

Melléklete:

1. Felszedéskor a koponya és a jobb lapocka közötti területről előkerült I. László H22 típusú, időközben töredékessé vált *denára*.

MNM RT, lt. sz.: 81.50.A

II.7. TISZALÚC-SARKAD

33. sír (19. tábla)

2-2,5 éves (inf. I.) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 128°, csvh: 75 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját a megtaláláskor törték össze, de megállapítható maradt, hogy zárt állkapocscsal a bal oldalára dőlve feküdt. A mellkas csaknem ép volt, s a vállak egy kissé felhúzva mutatkoztak. Mindkét kar csontjai a mellkas mellett feküdtek, a jobb alkar enyhén behajlított csontjai kissé szétesésztak. Mindkét kézfej csontjai a medence alól kerültek elő. A medence természetes helyzetű volt. A jobb láb térdben behajlítva, a bal nyújtva feketett, a jobb combcsont térdi vége kifelé mozdult. A párhuzamosan egymás mellé leszorított lábfejek csontjai meglepő ép-ségben maradtak meg.

Melléklete:

I. A koponya jobb oldala alatt függőleges helyzetben volt egy apró, kerek metszetű vékony bronzhuzalból készült *S-végű karika*, keskeny S-véggel, á: 1,4 × 1,55, huzalv: 0,1, S-vég sz: 0,2 cm, s: 0,4 g. MNM RT, lt. sz.: 81.51.A

34. sír (19. és 45. tábla)

Fiatal (késői juv., juv./ad.) férfi állati bolygatású temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 110°, csvh: 168 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját, mellkasát és alsó lábszárát állat bolygatta meg. A koponya a bal oldalára dőlve feküdt, kissé balra a feltételezhető egykori helyétől. A koponyatető mellé került a száraival a jobb váll felé néző, felfordult állkapocs. A mellkas teljesen fel volt dülva, a jobb lapocka lejjebb csúszott, s a bal a térdek közé került, egy kulcsont a bal combcsont alá jutott, míg a szétszórt csigolyák és bordák az állkapocstól a jobb sípcsont közepéig jelentkeztek, nagyobb halomban a medencén fekvő. A karcsontok a test mellett nyújtva feküdtek, csak a bal síngsont került a bal felkarcsont közepétől kifelé mutató helyzetbe. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábcsontok pedig párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el. A jobb szárkapocscsont a sípcsontok között nyugodott. A kéz- és lábfejek csontjai szétszórtan feküdtek. A hosszúcsontok ízesülő végei még nem csontosodtak össze.

Melléklete:

I. A felszedéskor a bal combcsontfő és a medence közötti helyről, talán egykor a bal marokból került elő I. László király H29 típusú, időközben töredékessé vált *denára*.

MNM RT, lt. sz.: 81.52.A

35. sír (19. tábla)

0,5-1 éves (inf. I.) csecsemőnek a megtaláláskor csaknem megsemmisített temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 127°. Az apró csontváz zömét egy ásonyomnyi földdel dobták ki, eredeti helyén csak a koponya néhány töredéke maradt.

Melléklete nem volt.

36. sír (19. tábla)

2,5-3 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 110°, hiányos csvh: 58 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz valószínűleg felfelé néző, s kissé jobbra fordult koponyáját a megtaláláskor törték szét. Az állkapocs állati bolygatás következtében keresztbe fordulva a jobb mellkasba került, a jobb lapocka pedig a felkarcsont mellé. Az egyik kulcsont egy bordával együtt a fejtető mellől bukkant fel. A jobb kar tompaszögben volt behajlítva, a kézfej csontjai a jobb medencelapát mellett nyugodtak. A bal felső testfél csontjaira nem találtunk rá. A lábak párhuzamosan lehettek nyújtva, de csupán a két combcsont felső kétharmada maradt meg belőlük úgy, hogy az egykor térdben behajlított, s a jobb oldalukra fordult helyzetükre utaltak.

Melléklete nem volt.⁴⁶⁴

37. sír (19. tábla)

0,5-1 éves (inf. I.) csecsemő bolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 65 cm, t: 75° (két combcsont), a maradványok h: 55 cm. A párhuzamosan fekvő combcsontjai alapján bizonyára egykor a hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontvázat a mélysége miatt aligha szántással bolygatták meg; valószínűbb, hogy valamiféle alkalmi gödörásás semmisítette meg. A két combcsont fölé került a koponya két darabja, körülötte csigolyák, bordák, kulcsont, feljebb az állkapocs, egy-egy felkar- és orsócsont, majd legtávolabb néhány borda kíséretében a másikkal felkarcsont.

Melléklete nem volt.

38. sír (19. tábla)

1-2 éves (inf. I.) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 84°, hiányos csvh: 75 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját és felsőtestének bal felét a szelvény nyesésekor semmisítették meg, illetve dobták ki. A jobb mellkasfél épen maradt, mellette feküdtek az enyhén behajlított jobb kar csontjai, a jobb kézfej pedig egykor a keresztcsonttájékon lehetett. A medence termé-

⁴⁶⁴ Megjegyzendő, hogy a jobb felkarcsont mellett apró fanyomot figyeltünk meg, amely nem volt egyértelműen koporsó(keret?) maradványának tekinthető.

szetes helyzetű volt, de a keresztcsont hiányzott. A lábak csontjai párhuzamosan fekvő helyzetben maradtak meg.
Melléklete nem volt.

39. sír (19. tábla)

0,5-1 éves (inf. I.) csecsemő állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 82°, hiányos csvh: 55 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját a megtaláláskor zúzták szét. Az állkapocs állati bolygatás következtében felfordulva a jobb válltájéokra került, míg a bordák nagyobb csomója a jobb alkarcsontok és a medence fölé. A jobb kar tompaszögben be volt hajlítva, a bal felkar a gerinc mellé, a bal mellkas helyére csúsztott. A medence természetes helyzetű volt, a lábak csontjai pedig párhuzamosan nyújtva feküdtek.

Melléklete nem volt.

40. sír (19. tábla)

Kisgyermek (inf. I.) elszántott (?) temetkezésének maradványai. Sírfoltja nem látszott, m: 40 cm, t: 124° (a csonttöredékek iránya), csvh: nem volt mérhető. A csontvázból koponyatöredékek (köztük az állcsont töredéke) és csigolyatöredékek maradtak meg.

Melléklete nem volt.

41. sír (19. tábla)

5-7 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 88°, csvh: 95 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája zárt állkapocsokkal kissé jobbra s előre billent. A mellkas ép volt, a bal kar csontjai a test mellett nyugodtak. A jobb felkar ugyanígy feküdt, de az alkart állati bolygatás mozdította el: a singsont keresztbe fordult. A medence természetes helyzetű volt, a keresztcsont elkorhadt. A lábsontok párhuzamosan voltak nyújtva, az egyik sarokcsont a két sípcsont közé került.

Melléklete:

1. A koponya alól felszedéskor előkerült egy kerek metsetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika* apró kariatöredéke az *S-vég* indulásával, á: 1,4, huzalv: 0,1 cm, s: 0,1 g.⁴⁶⁵

MNM RT, lt. sz.: 81.53.A

42. sír (19. tábla)

4-6 éves (inf. I.) kisgyermek csontvázmaradványa, m: 64 cm. A 41. sz. csontváz jobb medencéje és alkartájéka felett feküdt egy kisgyermek-combsont és orsócsont. Az utóbbi tartozhatott ugyan a 41.-hez is, de a combsont semmiképpen sem, hanem valószínűleg egy megsemmisült kisgyermekcsontváz maradványa lehetett.

Melléklete nem volt.

43. sír (19. tábla)

46-50 éves (mat.) férfinak a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 113°, csvh: 158 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája természetes helyzetű volt, a felfelé néző arcrészét a megtaláláskor sértették meg. A mellkas épen maradt, a szegycsont alsó része a bal mellkasba csúsztott. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, az alkarból csak az orsócsont őrződött meg (a singsontot talán állat hurcolta el), a bal alkar tompaszögben be volt hajlítva úgy, hogy a csukló vége a keresztcsontra ért. A medence természetes helyzetű volt, a lábak csontjai pedig kifelé fordulva, párhuzamosan feküdtek. A lábfejek csontjai ugyancsak kifelé fordultak.

Melléklete nem volt.

44. sír (19. tábla)

2-2,5 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 52 cm, t: 119°, hiányos csvh: 59 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját a megtaláláskor verték szét, az állkapocs helyzetéből ítélve természetes helyzetű lehetett; benne rágcsáló csontjait találtuk. A mellkas hiányos volt, a jobb kar csontjai nyújtva, mellette feküdtek a kézfej maradványaival együtt. Az ágyékcsigolyákat és a jobb medencelapát állati bolygatás távolíthatta el. A felsőtest bal fele a szelvény nyesésekor kerülhetett kidobásra. A bal medencelapát a helyén volt, ugyanúgy, mint a párhuzamosan fekvő 2 combcsont. A többi csontot minden bizonnyal röggel hajították ki.

Melléklete nem volt.

45. sír (19. tábla)

Fiatalfelnőtt (késői juv.) állati bolygatású temetkezése. A lekerekített sarkú téglalap alakú gödre a lábvége felé elkeskenyült, mé: 180 × 42–60, m: 65 cm, t: 112°, csvh: 144 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája – amely a szomszéd szelvényből átrepült rög találatától törött szét – zárt állkapocsokkal előre és a bal oldalára dőlt. A kissé felhúzott bal vállú mellkasa ép volt, mindkét karja a test mellett lehetett nyújtva, de a jobból csak a felkarcsont maradt meg, a még ízesületlen vége pedig a töltelékföldből került elő, míg az alkar és kézfej csontjait a felszedés közben sem találtuk meg. A kinyújtott bal karja a medence széle mellé ért, a kézfej csontjai a combsontfőn, illetve mellette nyugodtak. A bal medencelapát kissé fel volt húzva. A kinyújtott lábak csontjai közül a combsontok nagyjából párhuzamosan feküdtek, a jobb alsó lábszár csontjai viszont a bal bokatáji végéhez értek. A leszorított lábfejek csontjai egymás mellett nyugodtak, közöttük egy ágyékcsigolya feküdt.

Melléklete nem volt.

⁴⁶⁵ Maria Dekówna a karika egy apró töredékét vitte el anyagvizsgálatra (vö. 12. táblázat).

46. sír (20. tábla; 55. kép)

46-50 éves (mat.) nő állat által és az ásatás közben is megbolygatott temetkezése. Sírfoltjának csak a fejtégi fele látszott, a többi egy rézkori gödörbe ért, sz: 65–70, m: 110 cm, t: 110°, hiányos csvh: 147 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája természetes helyzetben, arccal felfelé feküdt, az állkapocs viszont állati bolygatás következtében felfordulva, a koponyától balra került elő. A mellkasa ép volt, a szegycsont a jobb mellkasfélbe csúszott. A karjai a test mellett nyújtva feküdtek, a jobb alkarcsontok a medence mellé értek, a kézfej a combcsontfőre tapadt, a bal alkar pedig egy kissé be volt hajlítva. A medence természetes helyzetű volt. A láb csontjai párhuzamos helyzetűek lehettek, amit a két combcsont helyzete igazolt, viszont egyébként csak a kissé a bal boka felé mozdult alsó lábszárának csontjai őrződtek meg, a balt a rézkori gödör bontás előtti nagyolása közben dobták ki. Egy (jobb?) bokacsont a sípcsont külső oldalának közepe mellé került.

Melléklete nem volt.

47. sír

Újszülött (inf. I.) kisgyermek megbolygatott temetkezésének maradványai. Sírfoltja nem látszott, m: kb. 25–30 cm. Egy ásónyommal az egész csontváz kifordult, s a kidobott rögök között csupán a koponyatöredékeit, kulcsontját és két felkarcsontját sikerült megtalálnunk. Sírrajza nem készült.

Melléklete nem volt.

48. sír (20. tábla)

6 hónapos (inf. I.) csecsemő állati bolygatású temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 40 cm, t: 112°, hiányos csvh: 51 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyájáról olyan szerencsésen perdült le a föld, hogy teljesen ép maradt, így jól látszott, hogy kissé a bal oldala felé billent, az állkapocsa pedig leesett. A mellkasa természetes helyzetű volt, a karcsontjai a test mellett nyújtva, a kézfejek közül a jobb a medence mellett, a bal részben alatta feküdt. A medence szintén természetes állapotú volt, a combcsontok térdben közelítő helyzetben nyugodtak. Mivel bontás közben az alsó lábszárak és a lábfejek csontjait nem találtuk meg, ezek hiányát állati bolygatással (szántással?) magyarázhattuk.

Melléklete nem volt.

49. sír (20. tábla; 56. kép)

12 hónapos (inf. I.) csecsemő állati bolygatású temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 83°, csvh: 65 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz arckoponyáját a megtaláláskor sértették meg, de megállapítható volt, hogy leesett állkapoccsal a bal oldalára dőlve feküdt; benne rágcsáló csontjaira leltünk. Az állcsont egy lerágott (?) darabja a bal mellkas külső szélére került.

55. kép. Tiszalúc-Sarkad, 46. sír

56. kép. Tiszalúc-Sarkad, 49. sír

A mellkas és a medence természetes helyzetű volt, a karok a test mellett nyújtva feküdtek úgy, hogy a tompaszögben behajlított alkarcsontok a medence felé nyúltak, a kézfejek csontjai pedig a medence széle mellé simulnak. A combcsontok széttartóan, az alsó lábszárak csontjai pedig a bokai végüknél összeérően feküdtek, a térdék 2-3, a sípcsontok bokai végei 7-8 cm-rel magasabban helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

50. sír (20. tábla; 57. kép)

Fiatal felnőtt (juv./ad.) férfi állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, széles téglalap alakú sírfoltjának bal alsó fele rézkori gödör foltjába veszett, mé: kb. 215 × 85–90, m: 110 cm, t: 95°, csvh: 153 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája a jobb oldal felé billent, a leesett és oldalára fordult állkapcsa pedig egy állatjártatba csúszott. A válli–mellkasi részét állat dülta meg, a jobb lapocka, kulcsont, szegycsont és a bordák meg a csigolyák, valamint néhány bal oldali borda rendszertelenül feküdt, egy csigolya a jobb felkarközép külső oldala mellé került. Karjai a test mellett voltak nyújtva úgy, hogy a tompaszögben behajlított alkarok közül a jobb keresztcsont szélére, a bal a medence közepére ért. Az ágyékcsigolyák és a medence csontjai természetes helyzetűek voltak, a kifelé fordult lábsontok párhuzamos irányban nyugodtak. Az egyik sarokcsont a térdék között került elő. Sok apró kéz- és lábfejsontot a sírgödört összefurkált állati járatokban találtunk meg, ugyanitt több kis rágcsálócsontváz is megmaradt.

Melléklete nem volt.

51. sír (20. tábla)

1-1,5 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 68 × 29, m: 70 cm, t: 83°, hiányos csvh: 56 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája kissé jobbra, a leesett állkapocs viszont balra fordult. A bal halántéki részt a megtaláláskor zúzták szét. Hiányos mellkasának a bal fele maradt épen, a jobb oldali felét, valamint az ágyéki részt a sírgödörön ferdén átfutó állati járat dülta meg. A bal felkarcsont és a jobbnak a vállvégi töredéke a mellkas mellett feküdt. A jobb medencelapát és mellette egy alkarcsont, illetve a párjának töredéke lefelé csúszott. Az egykor szétterpesztett lábának csontjai kifelé fordulhattak, az eredeti helyükön csupán a bokánál közelítő helyzetű lábszárak maradtak, míg a combcsontokat talán állat mozgatta el keresztbe a jobb sípcsont térdi vége fölé.

Melléklete nem volt.

52. sír (20. tábla)

3-5 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú,

57. kép. Tiszalúc-Sarkad, 50. sír

a lábvége felé szélesedő sírfoltjának mé: 145 × 46–54, m: 62 cm, t: 105°, csvh: 83 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája a bal oldalra fordult. A jobb halántéki részét, valamint a mellkasának jobb felét a megtaláláskor dobták ki. A bal mellkasfél ép volt, a bal felkarcsont mellette feküdt. A jobb medencelapát a helyén nyugodott, a bal is nagyjából ott, de felfordult állapotban, s három cm-rel magasabban, ez biztosan állati bolygatást jelzett. A lábsontok párhuzamosan nyújtva mutatkoztak.

Melléklete nem volt.

52a. sír (20. tábla)

Az 52. sír lábvége bal felében 2 koponya-, 1 állkapoc- és 1 bordatöredéket találtunk, amelyek talán egy 0-6 hónapos (inf. I.) csecsemő maradványai voltak. Ennek otléte a legvalószínűbben úgy magyarázható, hogy az 52. sír teljesen magába foglalta a korábbi 52a. sz. sírgödört, hiszen annak sírfolt részlete sem maradt, s a kiásása közben megtalált 52a. csontváz nagyjából összeszedett maradványait fektették az 52. sz. gyermek lábaihoz.

Melléklete nem volt.

58. kép. Tiszalúc-Sarkad, 55. sír

53. sír (20. tábla)

6-12 hónapos (inf. I.) csecsemő állati bolygatású temetkezése. Szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 76 × 26–28, m: 40 cm, t: 120°, csvh: 58 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája felfelé nézett, az arc részét állat rágta össze, s benne egy medencelapát került elő. A mellkas hiányosan maradt meg; az épebb jobb fele mellett kissé eltartó irányban feküdt a jobb felkarcsont. Ezenkívül a nyújtott bal láb csontjai maradtak a helyükön, míg a jobb combcsont nagyobb töredéke a jobb sírszél középtájánál feküdt. A sírgödört összejárt állatok járatában, a sírfolton kívül került elő az állkapocs és a bal lapockacsont, valamint a járatban elpusztult rágcsáló csontváza is.

Melléklete nem volt.

54. sír (20. tábla)

1,5-2 éves, de inkább a 18 hónapos korhoz közelítő (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. A fejevégnél jobban, a lábvégnél kevésbé lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 130 × 45–52, m: 65 cm, t: 117°, hiányos csvh: 60 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz töredékesen megmaradt koponyája előre

és a jobb oldalára fordult. A vázcsontjaiból csak a bal felkarcsont, egy jobb alkarcsontvég, a két medencelapát és a párhuzamosan fekvő combcsontok maradtak a helyükön, rajtuk kívül a térdek és a sír lábvége között egy-egy síp- és szárkapocscsont is előkerült. A sírföldet és a csontvázat egyaránt állatjáratok bolygatták meg, az állkapocs és néhány bordatöredék a vázmaradványok fölött, a sírföldből bukkant elő.

Melléklete nem volt.

55. sír (20. tábla; 58. kép)

12 év körüli (inf. II.) gyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alakú, a lábvége felé keskenyedő sírgödörnek mé: 153 × 60–55 cm, m: 85 cm, t: 88°, csvh: 122 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváz zárt állkapcsú, a bal halántékán kissé hiányos koponyája a jobb oldalára fordult. A jobb kulcs csontja hiányzott. A gerince és a mellkasa ép volt, csak az ágyékcsigolyák előtt mutatkozott egy csigolyahiány. A szegycsont a jobb mellkasba csúszott. A felkarcsontok a mellkas mellett feküdtek, a jobb alkarcsontokat nem találtuk meg. A bal alkarcsontok a keresztcsontra voltak hajtva, s a kézfej csontjai a jobb combcsontfőre értek. A medence ép volt, a kifelé fordult lábsontok párhuzamosan feküdtek, s a jobbra leszorított lábfejek csontjai szintén. A jó megtartású csontváz hiányait állati bolygatásnak tulajdoníthatjuk.

Melléklete nem volt.

56. sír (20. tábla)

1 év körüli (inf. I.) kisgyermek talán szántással és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. A sírfoltja nem látszott, m: 48 cm, t: 127°, hiányos csvh: 47 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz feltehetőleg előrebillent és balra fordult koponyáját a megtaláláskor verték szét. Az állkapocs a helyén maradt. A jobb felkarcsont az aránylag épen maradt mellkas mellett kissé eltartó irányban feküdt, a jobb alkar pedig – amelyből csak az orsócsont maradt meg –, kissé be volt hajlítva. A bal kar csontjai (az alkarból csak a singcsont) a mellkas mellett nyugodtak. A töredékes medencéhez csupán az egykori nyújtott helyzetére utaló fekvésű jobb combcsont csatlakozott. Mivel a hiányzó lábsontokat nem a megtaláláskor dobták ki, talán szántás (állatjárás?) távolította el őket.

Melléklete nem volt.

57. sír (20. tábla)

Fiatal nő (késői juv., juv./ad.) állati bolygatású temetkezése. A sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 110°, csvh: 136 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája balra s előre billent, a jobb halántékcsonkját a megtaláláskor sértették meg. A mell-

kas csontjait állati bolygatás érte, mind a bordák, mind a mellkasi csigolyák egy része elkerült a helyéről. A jobb váll fel volt húzva. A karcsontok a test mellett nyújtva feküdtek, de csak a bal kézfejnek a combcsontfőre érő csontocskáinak néhány maradt meg. Az ágyékcsigolyák sora és a medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábcsontok pedig párhuzamosan nyújtva mutatkoztak. A bal lábfej csontjai kifelé leszorított helyzetben maradtak meg.

Melléklete nem volt.

58. sír (21. tábla)

41-45 éves (mat.) férfi állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú, széles sírgödre a lábvége bal oldalán erősen elkeskenyült, a bal oldalán vállmagasságban egy ívelt kiszélesedés volt megfigyelhető, mé: 203 × 75–57 cm, t: 103°, csvh: 162 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája kissé balra billent, két foga állati bolygatás hatására a bal alkarcsontok mellé jutott. A mellkasa csaknem ép volt, néhány bordája azonban állati bolygatás következtében a bal felkarcsontra, illetve a térdek közé, néhány csigolyája pedig a bal váll és a bal könyök mellé került. A jobb kar hegyesszögben a mellkasra volt visszahajlítva, a kézfej a bal könyökhöz érhetett, a bal kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok a medence szélére futottak, néhány ujjcsontja *in situ* hatást keltve a sír széle irányába mozdult. A medence ép volt, a bal lapát kissé befelé fordult. A kifelé fordult lábcsontok párhuzamosan feküdtek, a jobb lábfej csontjait állati bolygatta meg, a sarokcsont és néhány ujjcsont a sípcsont mellett bukkant fel. A jobb sípcsont mindkét végébe belevágtak a sírfolt nyeseékor.

Melléklete nem volt.

59. sír (21. tábla)

21-25 éves (juv./ad.) nő állati bolygatású temetkezése. A lekerekített sarkú, bal oldalán szabálytalan téglalap alakú sírgödrenek mé: 220 × 55–72–65, m: 95 cm, t: 77°, csvh: 135 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája kissé előrebillent. A mellkasát állati bolygatta meg: a bal kulcsontja vállmagasságban a bal sírszél mellé, a bal lapockája térdmagasságban a jobb sírszélhez, a szegycsontja pedig a bal mellkasfélbe került. A jobb oldali kulcsontja és néhány bordája is elmozdult. A jobb felkarcsont a mellkas mellett feküdt, az alkar csontjai a keresztcsontra voltak hajtva. A bal kar csontjai nyújtott helyzetben maradtak meg. A medence ép volt, a kifelé fordult lábcsontok párhuzamosan feküdtek, az ugyancsak kifelé fordult lábfejeket csak részben sikerült kibontani.

Mellékletek:

1–2. A bal kulcsont és a sírszél, illetve a jobb alkarcsont belső oldala mellett előkerült egy-egy vása-

gabb, kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, szélesebbre kalapált S-véggel, á: 2,65 × 3,1, v: 0,25, S-vég sz: 0,55 cm, s: 4,7 g, illetve á: 2,65 × 3,15, v: 0,27, S-vég sz: 0,5 cm, s: 3,7 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.54.A

60. sír (21. tábla)

6-12 hónapos (inf. I.) csecsemő emberi bolygatású temetkezése. A sírfoltjának csupán a jobb felső fele látszott meg, m: 50 cm, t: 93°, hiányos csvh: 43 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz szétnyílt állkapcsú, kissé jobbra billent koponyájának bal oldalát a megtaláláskor törték össze a bal váll csontjaival és a bal felkar válli végével együtt. A hiányosan megmaradt mellkas mellett nyújtva feküdtek a két felkar és alkar csontjai. A medencelapátok azonban már kimozdultak az eredeti helyükről, s az egyik combcsont a jobb medencelapát és a sírszél közé került. A csontváz alsó testfelének csontjait az ásatás előtt bolygatták meg, nem lehetetlen, hogy a 69. sír gödrének kiásásakor.

Melléklete nem volt.

61. sír (21. tábla)

1-1,5 éves (inf. I.) kisgyermek állati által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. A sírfoltja nem látszott, m: 53 cm, t: 138°, hiányos csvh: 30 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját a megtaláláskor teljesen megsemmisítették, a vállak, a mellkas felső része és a felkarok csontjaival együtt. A hiányossá vált mellkas mellett fekvő alkarcsontok jelezték, hogy a karok egykor nyújtott helyzetűek voltak. A jobb medencelapát és a párhuzamosan fekvő két combcsont természetes helyzetű volt, viszont a bal medencelapát, talán állati bolygatásra a bal könyök belső oldala mellé került. Az alsó lábszárak csontjait a megtaláláskor dobhatták ki; elő sem kerültek.

Melléklete nem volt.

62. sír (21. tábla)

36-40 éves (ad.) férfi temetkezése. Hosszú, a közepe kissé behúzott, lekerekített téglalap alakú sírgödrenek mé: 268 × 75–72–80, m: 136 cm, t: 70°, csvh: 156 cm. A félig a hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult és a föld nyomásától összeropedezett. A mellkasa ép volt, a bal fele befelé fordult, a szegycsont felső része a jobb mellkasba csúszott. A bal váll kissé fel volt húzva. A jobb karcsontok a mellkas mellett feküdtek, az alkar a medence szélére ért, a kézfej pedig a combcsontfő mellé került. A bal felkarcsont a test mellett nyugodott, az alkar a keresztcsontra volt hajtva, a kézfej csontjai pedig a keresztcsontra visszahajtv a jobb szeméremcsontig értek. A medence ép volt, a bal lapát befelé fordult. A lábak párhuzamosan feküdtek, a jobb láb csontjai kifelé for-

dultak, miközben a bal combcsont a térdnél lefordult a sípcsont végéről. A lábfejsontok párhuzamosan, a jobb oldalukra dőlve feküdtek.

Melléklete nem volt.

63. sír (21. tábla)

1,5-2 éves (inf. I.) kisgyermeknek a megtaláláskor félig megsemmisített temetkezése. A sírfoltja nem látszott, m: 53 cm, t: 92°, hiányos csvh: 37 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája balra s előre billent. A mellkasában a kulcsontjai, csigolyái és bordái állatjárás miatt mozdultak el. A jobb felkarcsont a mellkas mellett feküdt, az alkar csontjait együtt mozdította el valamilyen állat a sír feltételezett jobb széle tájáig. A felsoroltakon kívül még egy másodlagos helyzetű medencelapátja került elő, a többi csontját a megtaláláskor verték szét és dobták ki úgy, hogy a kihányt földet átvizsgálva sem találtuk meg. Gödrének viszonya a 65. sír gödréhez nem volt megállapítható.

Melléklete nem volt.

64. sír (21. tábla)

1,5-2 éves (inf. I.) kisgyermeknek állat által és a megtaláláskor is kissé megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 75 cm, t: 75°, csvh: 67 cm. A hátán fekvő, derékban jobbra fordított csontváz zárt állkapcsú koponyája előrebillent. A mellkasát állati bolygatás érte, csigolyái, bordái, valamint a bal felkarcsontja mozdult el, utóbbi a koponya mellé. A karjai eredetileg a test mellett nyújtva feküdtek, így a jobb kézfej a jobb medence mellé ért. A bal kar csontjai könyökben tompaszögben behajtvá nyugodtak. A bal medencelapátot a felszedéskor, állatjárásban találtuk meg. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a bal szárcsapocscsont ugyan csak a felszedéskor került elő.

Melléklete:

1. Felszedéskor a koponya bal oldala alól egy kerek metszetű bronzhuzalból hajlított csepp alakú *karika* bukkant fel, á: 1,2 × 1,3, v: 0,2 cm, s: 0,75 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.55.A

65. sír (21. tábla)

1,5-2,5 éves (inf. I.) kisgyermek állat (?) bolygatta temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, nem volt tájolható, csvh: nem volt mérhető. A feltehetőleg állati bolygatás következtében megsemmisült csontvázból rendszertelen fekvésben megmaradt néhány koponyatöredék, két borda, orsócsont, szárcsapocscsont. A környezet átvizsgálásakor még egy-egy borda és medencelapát, két singsont és egy sípcsont került elő. Bizonytalan, hogy a csontváz megsemmisülése esetleg a 63. sír gödrének ásásával is összefüggött-e.

Melléklete nem volt.

66. sír (21. és 46. tábla)

41-45 éves (mat.) nő állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. A lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödrének fejrésze rézkori gödör sötét foltjába vészett, sz: 60, m: 62 cm, t: 94°, csvh: 154 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája kissé előredőlt. A természetes helyzetű mellkas csontjai erősen elkorhadtak. A jobb kar enyhén be volt hajlítva, a felkarba a megtaláláskor vágta bele, s a kidobott részt nem találtuk meg, az alkar csontjai a medencelapát közepére értek, a kézfej pedig a szeméremcsonton át bukott a combcsontfő mellé. A bal kar csaknem derékszögben volt behajlítva, az alkar csontjai a keresztcsont felső szélén feküdtek, a kézfej a jobb alkar mellé simult. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábsontok pedig párhuzamosan helyezkedtek el. A térdkalácsokat és a lábfejek apró csontjait állati bolygatás mozdította el szanaszét.

Melléklete:

1. Az állkapocs jobb belső oldalához tapadva, tehát a szájúregben I. László H24 (= CNH 29) típusú, töredékes szélű *denára* került elő.

MNM RT, lt. sz.: 81.56.A

67. sír (21. tábla)

1-1,5 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 98°, hiányos csvh: 68 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz valószínűleg a jobb oldalára fordult, zárt állkapcsú koponyáját a megtaláláskor verték szét. A lapockái és mellkasának csontjai csaknem természetes helyzetűek voltak, a karcsontjai azonban hiányoztak. Nagyjából a helyén maradt egy felfordult medencecsont, egy külön elmozdult szeméremcsont, valamint a párhuzamosan fekvő két combcsont. A jobb combcsont térdi vége előtt feküdt keresztben a (jobb?) síp- és szárcsapocscsont. A csontok elmozdulása és hiánya állati bolygatással magyarázható.

Melléklete nem volt.

68. sír (21. tábla)

0-6 hónapos (inf. I.) csecsemő állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 98°, csvh: 57 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját a megtaláláskor verték szét, az állását már nem lehetett megfigyelni. A mellkasát állati bolygatás dúlta meg. A jobb kar csontjai a test mellett nyújtva feküdtek, a felkarcsont válli vége elveszett, a kézfej csontjai a medence mellett nyugodtak. A test mellett fekvő bal felkarcsontnak csak a közepe maradt a helyén, az orsócsont pedig a gerinc tájára került. A medencének csak az egyik felfordult lapátja őrződött meg. A combcsontok térdnél közelítő helyzetben, a lábszárcsontok pedig szorosan egymás mellett feküdtek.

Melléklete nem volt.

69. sír (22. tábla)

2,5 év körüli (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. A jobb oldalán jobban lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 110 × 50–55, m: 80, t: 85°, bolygatott csvh: 77 cm. A valószínűleg állati bolygatással teljesen feldúlt csontvázból megmaradt: a felfordult koponya, előtte az állcsont darabjával és egy bordával, a bal oldala mellett a fordított állású felkarcsont, középtájon néhány borda és egy fordított állású combcsont, majd medencelapát, orsócsont, csigolya, a jobb sírszél-nél pedig az állkapocs töredékei, sípcsont és bordák.

A gödörnek kiásásakor távolíthatták el a 60. sírban nyugvó kisgyermek alsótestének csontjait.

Mellékletek:

1–2. A sírgödör lábvégeiben, nagyjából a csontmaradványok szintjén előkerült 2 kerek metszetű vékony bronzhuzalból készült *S-végű karika*, keskeny *S-vég*-gel, á: 1,8 × 2,4, v: 0,1, *S-vég* sz: 0,3 cm, s: 0,65 g, illetve á: 1,9 × 2,4, v: 0,1, *S-vég* sz: 0,27 cm, s: 0,6 g. MNM RT, lt. sz.: 81.57.A

70. sír (22. tábla)

46–50 éves (mat.) nő által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. A lekerekített sarkú téglalap alakú sírfoltjának fejkéje rézkori gödör föltjába veszett, sz: 73–78 cm, t: 101°, hiányos csvh: 149 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját a megtaláláskor zúzták szét, a leesett állkapcsa alapján előre s a bal oldalára billenve fekkent. A mellkas természetes helyzetű volt, de a bal fele jobban el volt korhadva, s ide csúszott a szegycsont egy darabja. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a kézfej csontjai a combcsont mellé simulnak. A bal kar valószínűleg tompaszögben volt behajlítva, legalábbis a megmaradt singcsont helyzete erre utalt. Az ágyékcsigolyáknak és a medencének csak elkorhadott nyomait figyeltük meg, a medencében egyébként egy rágcsáló csontváza feküdt. A kifelé fordult lábsontok párhuzamosan nyugodtak, a térdkalácsok a jobb combcsontra, illetve feljebb, a két combcsont közé kerültek.

Mellékletek:

1. A jobb kéz gyűrűsujján vastag, kerek metszetű bronzhuzalból készült, nyitott, egymásra hajló végű *huzalgűrű* volt, á: 2,4, v: 0,3 cm, s: 5,5 g. MNM RT, lt. sz.: 81.58.A

71. sír (22. tábla)

6–9 éves (inf. I/II.) gyermek állati bolygatású temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 110°, csvh: 122 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. Mellkasát állati bolygatás érte, amelynek következtében a bordái és

csigolyái is elmozdultak. A jobb felkarcsont a sír lábvégebe, az alkar mindkét csontja a tarkó mögé, a bal singcsont pedig a mellkasra csúszott bal felkar mellé került, a bal orsócsont viszont nagyjából a helyén maradt. A jobb medencelapát a helyén, a bal felfordulva szintén nagyjából az eredeti helyén maradt csakúgy, mint a bal combcsont és a bal lábszárcsontok. A jobb sípcsont a sír lábvége, a szárcsont pedig a jobb széle felé mozdult, utóbbi mellett néhány ujjsont is előkerült.

Melléklete nem volt.

72. sír (22. tábla)

Kisgyermeknek (inf.)⁴⁶⁶ a megtaláláskor megsemmisített temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, egyéb adata nem volt mérhető. A kis csontvázat egyetlen ásonyomnyi földdel kihajították, az arccal felelő fekvő koponyáját is szétverték.

Melléklete nem volt.

73. sír (22. tábla)

0,5–1 éves (inf. I.) csecsemő által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 75 cm, t: 108°, bolygatott csvh: 48 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája feltehetőleg a bal oldalára dőlve feküdt. Állat bolygatta csontjai nagy része másodlagos helyzetben látott napvilágot: a koponya körül bordák, csigolyák, lapocka. A jobb felkarcsont könyöki vége a mellkasba csúszott, s itt a keresztben fekvő alkarcsontokhoz ért. A jobb medencelapát derékszögben felfelé fordult, a balnak a töredékén pedig a bal singcsont nyugodott. A combcsontok – a balnak csupán a fele – párhuzamosan feküdtek, s a jobb combcsont külső oldalánál néhány ujjsont is megmaradt. Az alsó lábszárcsontjait a szelvény aljának nyesecekor dobták ki.

Melléklete nem volt.

74. sír (22. tábla)

3–4 éves (inf. I.) kisgyermek szétszántott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 22 cm, t: 137°, csvh: nem volt mérhető. A sekély mélységben fekvő csontvázat bizonyára szétszántották, mégis megmaradt a szétört koponyája az állkapocs maradványaival, mellette egy sípcsont, kettétört combcsont, valamint bordák és hosszúcsontok rendszertelen fekvésű töredékei.

Melléklete nem volt.

75. sír (22. tábla)

Kisgyermek (inf.)⁴⁶⁷ megsemmisült temetkezése. Mivel teljesen egy rézkori gödör sötét föltjában feküdt, a saját sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, a többi adata nem volt mérhető. A korábban valamilyen földmunkával tel-

⁴⁶⁶ Kormeghatározása nincs.

⁴⁶⁷ Kormeghatározása nincs.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

jesen szétdúlt csontvázból megmaradt csontok – koponyatöredékek, felkar-, alkar- és combcsontok, medence- és sípcsont – teljes rendszertelenséggel feküdtek 25-30 cm-es mélységi különbséggel.

Melléklete nem volt.

76. sír (22. tábla)

0,5-1 éves (inf. I.) csecsemőnek a megtaláláskor csaknem megsemmisített temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 35 cm, t: 124°, hiányos csvh: 35 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontvázat a megtaláláskor kidobott ásónyomnyi földdel csaknem megsemmisítették. A helyükön maradtak a feltehetőleg természetes helyzetű, de összetört arcú koponya, továbbá az egymás folytatásában fekvő bal kar csontjai. A kidobott földből előkerült még két-két medence-, comb- és sípcsont, továbbá néhány koponya- és bordatöredék.

Melléklete nem volt.

77. sír (22. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) csecsemőnek a megtaláláskor megsemmisített temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, a többi adata nem volt mérhető. A megtaláláskor egy ásónyomnyi földdel kidobott csontvázból csak az állkapocs vége, egy medencelapát, továbbá egy-egy állat bolygatta lapocka- és kulcsont maradt meg, míg a kidobott földben koponya- és bordatöredékeket, valamint egy-egy alkar- és sípcsontot találtunk.

Melléklete nem volt.

78. sír (22. tábla; 59. kép)

Fiatalfelnőtt (késő juv., juv./ad.) nő csekély mértékű állati bolygatású temetkezése. Hosszú és széles, lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú sírgödörnek mé: 230 × 70–73, m: 105 cm, t: 110°, csvh: 154 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváz kissé leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult. A mellkasa csaknem természetes helyzetű volt, csak a jobb kulcsontot mozdította el valamilyen állati bolygatás az arckoponya elé, néhány nyakcsigolya társaságában. A felkarok a test mellett feküdtek, a jobb alkar csontjai a jobb medencére, a keresztcsont mellé voltak hajlítva, a kézfej csontjai a szeméremcsontok tájára kerültek. A bal alkar csontjai csaknem derékszögben voltak behajlítva, a kézfej csontjai pedig a jobb alkarcsontok felett, a jobb combcsontfőre értek. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábcsontok pedig párhuzamosan helyezkedtek el. A leszorított lábfejek csontjai szintén kifelé fordultak.

Mellékletek:

1–2. A bal fejtetőn, valamint a jobb kulcsont és az egyik csigolya között, talán párta vagy a hajba erősített *bőrszalag* maradványai őrződtek meg: *egy-egy bronzgyűrűskével* átfogott, felkunkorodó vagy el-

59. kép. Tiszalúc-Sarkad, 78. sír részlete

varrt végű bőrszalagra húzva. A gyűrűskéket sima szegélyek között futó kettős fogazás díszítette, az egyik egymásra hajló végű, a másik csupán U alakban behajlított volt. Á: 1,1 × 0,85, sz: 0,5, v: 0,05 cm, s: 0,8 g, illetve á: 1,1, sz: 0,5, v: 0,05 cm, s: 0,5 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.59.1.A

3–5. A koponya alól felszedéskor bőr(?)maradványok között egy kis kerek metszetű bronzhuzalból készült *S-végű karika*, hiányzó *S-véggel* – á: 1,75 × 1,95, huzalv: 0,15 cm, s: 0,8 g – és egy nagyobb, kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, szélesebbre kalapált *S-véggel* – á: 2,7 × 3,05, huzalv: 0,2, *S-vég* sz: 0,6 cm, s: 3,45 g – került elő, a harmadik pedig a bal lapocka alatt feküdt, ez ugyancsak kis méretű, vékony bronzhuzalból készült *S-végű karika* volt, többszörösen visszacsavart *S-véggel*, á: 1,75 × 2,15, huzalv: 0,15, *S-vég* sz: 0,35 cm, s: 1,00 g. MNM RT, lt. sz.: 81.59.2.A

6. Az állkapocs alatt 1 nagy, a nyaktáján 2 nagy és 2 kicsi, a szegycsont jobb alsó vége, a bal könyök és a bal combcsontfő mellől pedig további 1-1 töredékes hordó alakú, ezüsthóliás fekete *pasztagyöngy* került elő. A 8 példányból 2 ép, 4 kisebb-nagyobb töredék, és sok törmelék maradt.

MNM RT, lt. sz.: 81.59.3.A

7. Feltehetőleg a bal kézfej gyűrűsujjáról került a két alkar csontjainak szegletébe egy domború felületű, öntött bronz *karikagyűrű*, á: 2,2 × 2,3, sz: 0,35, v: 0,2 cm, s: 2,75 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.59.4.A

8. A jobb kézfej gyűrűsujjáról csúszhatott le a jobb szeméremcsont és a combcsontfő szegletébe egy keresztben rovátkolt, s így a dudorsoroshoz hasonló felületű, öntött bronz *karikagyűrű*, á: 2,2 × 2,3, sz: 0,3, v: 0,2 cm, s: 2,45 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.59.5.A

79. sír (23. tábla)

1 év körüli (inf. I.) csecsemő állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 45 cm, t: 90°, hiányos csvh: 47 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját a megtaláláskor verték szét. A mellkas hiányosan maradt meg, két oldalán a felkarcsontok a testtől kissé eltartó irányban feküdtek, a bal alkar csontjai pedig tompaszögben voltak behajlítva, s melljük került egy felfordult medencelapát. Ezenkívül egy combcsont, egy hegyesszögben visszafutó sípcsont és egy borda maradt meg a vázból.

Melléklete nem volt.

80. sír (23. tábla)

6 hónapos körüli (inf. I.) csecsemő földmunkával (?) és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 95°, hiányos csvh: 47 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz kissé balra dőlt koponyájának arcrészét talán eke húzta el, az arckoponya töredékei a bal felkarcsontra csúsztak, azonban az állkapocs a helyén maradt. A mellkas hiányos volt, de a – kibonthatatlanul elkorhadt – gerinc csigolyáit jól meg lehetett figyelni. A jobb lapocka csaknem a jobb medencéhez került, amely fel volt húzva. A combcsontok párhuzamosan feküdtek. Az alsó lábszárait a megtaláláskor dobták ki, a többi csontjának hiánya földmunka vagy állati bolygatás számlájára írható.

Melléklete nem volt.

81. sír (23. tábla)

2-2,5 éves (inf. I.) kisgyermek temetkezése, közvetlenül a 82. sír mellett mintegy 13-15 cm-rel mélyebben. Sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 78°, csvh: 75 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváz zárt állkapcsú koponyája kissé balra és előre billent. A mellkas természetes helyzetű volt, mindkét kar csontjai mellette feküdtek, a jobb felkar kissé eltartó irányban, a bal egyenesen, s mindkét alkar tompaszögben alig behajlítva. A kézfejsontok a természetes helyzetű medence két oldala mellett nyugodtak. A lábak csontjai párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábfejek csontjait nem sikerült kibontani.

Mellékletek:

1. A nyaktájon és a mellkas alatt 1 sárga betétes szürke szemesgyöngyből, 2 fehér és 86 apró átlátszó zöld, szürke, barna és narancssárga üvegyöngyből álló, meg nem figyelhető rendszerű *gyöngysor* maradt meg.

MNM RT, lt. sz.: 81.60.A

2. A koponya alól felszedéskor egy vékony ezüsthuzalokból csavart?/fonott? *varkocskarika* került elő, de időközben elveszett vagy megsemmisült, így leltározásra sem került.

82. sír (23. tábla)

1-1,5 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése, közvetlenül a 81. csontváz mellett, csak 13-15 cm-rel magasabban, eltérő tájolással úgy, hogy a 81. gyermek koponyája a 82. bal medencéje és combcsontja szeglete alatt volt. Miután a 81. sírt a 82. bolygatása nélkül nem lehetett volna annál mélyebbre ásni, a ráásás fordítva történhetett, és pedig úgy, hogy amikor a 82. sírgödör ásása közben észrevették a 81. sz. temetkezést, felhagytak a gödör további mélyítésével. Sírfoltja nem látszott, m: 57 cm, t: 70°, csvh: 67 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváznak a leesett állkapocscsal együtt a bal oldalára fordult koponyája vagy a földnyomástól roppant be, vagy ugyanúgy állati bolygatás érte, mint a mellkasának közepét, ahol a csigolyák elmozdultak. A mellkas egyébként természetes helyzetű volt, a jobb felkarcsont a testtől eltartó irányban feküdt, az alkarcsontok tompaszögben a medence felé voltak hajlítva, a kézfej csontjai pedig a medence széle mellé kerültek. A bal felkar a mellkas alá csúszott, a – hiányzó – alkar pedig egykor az irányának egyenes folytatásában a medence mellé ért, mert a kézfej csontjai ott meg is maradtak. A medence természetes helyzetű volt, míg a combcsontok széttartó irányban nyugodtak. Az alsó lábszárok térdnél elmozdult csontjai bokánál közelítő helyzetet vettek fel.

Melléklete nem volt.

83. sír (23. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) csecsemő talán állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 75 cm, t: 82°, csvh: 59 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája jobbra s előre billent, az állkapoca viszont a helyén maradt. A mellkas természetes helyzetű volt, a jobb lapockát állat a jobb arcfél mellé túrta, a jobb kar csontjait pedig a megtaláláskor dobták ki. A bal kar csontjai egyenesen a test mellett feküdtek. Az altestből a jobb medencelapát, a szeméremcsontok, a párhuzamosan fekvő 2 combcsont, végezetül a kettejük középvonalába csúszott egyik sípcsont és a rá merőlegesen elhelyezkedő egyik szárcapocscsont maradt meg.

Melléklete nem volt.

84. sír (23. tábla)

6 hónapos körüli (inf. I.) csecsemő állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 65 cm, t: 88°, hiányos csvh: 54 cm.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája darabokra törött. A mellkas nagyjából épen maradt, a bal lapocka élével felfelé a jobb oldala mellé került. A jobb lapocka a helyén maradt, de a jobb felkarcsont keresztben a mellkasra csúszott, az alkar csontjai azonban nem mozdultak el a test mellől. A bal felkar a testtől eltartó helyzetű volt, az alkarcsontok kissé visszahajtott módon feküdtek. A medence és a combok csontjai feldúlva, másodlagos helyzetben nyugodtak: az egyik medencelapát a jobb sípcsont mellé, a másik a két combcsont közé került. Az egyik combcsont a sír tengelyére merőlegesen feküdt, a másiknak a térdi vége került magasabbra. A bal síp- és szárkapocscsontot a megtaláláskor dobták ki.

Mellékletek:

1. A koponya töredékei között kerek metszetű vékony bronzhuzalból készült *S-végű karika*, á: 1,45 × 1,85, v: 0,15, S-vég sz: 0,42 cm, s: 0,95 g.
MNM RT, lt. sz.: 81.61.1.A
2. A koponya alól felszedéskor került elő egy nagy, háromszög metszetű *üveggyöngy*, á: 1,7 cm, sz: 0,6, v: 0,5 cm.
MNM RT, lt. sz.: 81.61.2.A

85. sír (23. tábla)

1,5-2 éves (inf. I.) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 103°, bolygatott csvh: 63 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsokkal előrebillett koponyáján a koponyatetői részt a megtaláláskor verték szét, s ugyanekkor megsemmisült a mellkas jobb oldala is úgy, hogy a mellette fekvő felkarcsontnak és az egyik alkarcsontnak csak az ízesülő könyöki töredéke maradt meg. A bal felkarcsont maradványa a testtől eltartó irányú volt, az ugyancsak hiányos alkarcsontok be voltak hajlítva, s a kézcsonatok a medencelapát mellett helyezkedtek el. A medence és a térdig kissé szét-, majd összetartó irányban nyújtott lábcsonatok természetes helyzetben feküdtek, csak a jobb szárkapocscsont került keresztben a két sípcsont közé.

Melléklete nem volt.

86. sír (23. tábla; 60. kép)

26-30 éves (ad.) férfi állati bolygatású temetkezése. Hosszú, keskeny, lekerekített sarkú sírgödörnek mé: 225 × 65-70, m: 100 cm, t: 90°, csvh: 157 cm. Mintegy 12 cm-rel a sírfének felett egy 1,5 cm vastag deszka maradványait figyeltük meg. Legnagyobb darabja a bal váll folytatásában kb. 25 cm hosszúságban maradt meg, de kisebb darabjai a bal felkar felett, a jobb lapocka alatt és a jobb combcsont külső odala mellett is előkerültek. Noha csaknem függőlegesen álló deszka volt, e csekély maradványokból nem lehet koporsóra következtetni.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű férficsontváz leesett állkapcsú koponyája jobbra s előre billent. A mellkasát

60. kép. Tiszalúc-Sarkad,
86. sír részlete famaradványokkal

ért állati bolygatás miatt a szegycsonttól lefelé a csigolyái és a jobb bordái egészen a keresztcsontig összekeveredtek, a bal mellkasnak a válli vége volt bolygatott, az első borda a kulcsontra került. A felkarcsontok a test mellett nyugodtak, a jobb alkar egykor hegyesszögben volt a mellkasra hajtva, de a singcsont állati bolygatásra keresztben a hastájról csúszott. A bal alkar enyhén be volt hajlítva, a kézfej csontjait a keresztcsont és a jobb medence felett derékszögben visszahajlították. A medence ép volt, a jobb lapát kissé felfelé fordult. A párhuzamosan nyújtott lábcsontjai kifelé fordulva maradtak meg a lábfejek csontjaival együtt. Állati bolygatás következtében a jobb térdkalács a bal sípcsont mellé, néhány lábujjcsont pedig a jobb combcsontra került.

Melléklete nem volt.

87. sír (23. tábla)

36-40 éves (ad.) nőnek állati által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. A kivételesen csaknem É-D-i irányítású, hosszú, keskeny, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek foltja a fejevtől csak a medencetájig látszott, mert a lábvége rézkori gödörbe ért, sz: 40-43 cm, t: 8°, csvh: 150 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú és félig jobbra

billent koponyáját a megtaláláskor sértették meg. A bal válla fel volt húzva, az erős S ívelésű gerinc csigolyái a hastájon szétesúsztak, a szegycsont alsó része pedig lecsúszott a gerinc oldalára. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a kézfej a jobb medencelapát külső széle mellett nyugodott. A bal kart hegyesszögben hajlították be úgy, hogy a könyöke a szegycsonthoz került, a singcsonttal jelzett csuklója pedig a jobb vállgödörbe; az orsócsont állati bolygatás hatására a mellkasba süllyedt. A medence csaknem természetes helyzetű volt, a kinyújtott bal láb kifelé fordult csontjaihoz a jobb már a térdnél hozzáért, s a két alsó lábszár csontjai leszorított lábfejekkel szorosan egymás mellett feküdtek.

Melléklete nem volt.

88. sír (23. tábla)

3-4 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatással szét-dúlt temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 90 cm, t: 65°, csvh: 82 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája a bal oldalára fordult, az állkapcsa csak kissé követte. Vállövének jobb oldala a felkarcsont töredékével, továbbá a bal kulcsontja maradt meg, a felsőtestét az erős korhadás mellett állati dűlés semmisíthette meg. A bal láb csontjai egyenesen nyújtva feküdtek, a combcsont külső-felső vége mellett a bal kézfej csontocskái is megőrződtek. A jobb lábból csak a lefelé csúszott combcsont töredékét találtuk meg. A sír jobb oldalán néhány borda- és csigolyatöredék volt az állati bolygatás további jele.

Melléklete:

1. A koponya alól felszedéskor vékony kerek metszetű bronzhuzalból készült apró *S-végű karika* került elő, á: 1,3, S-vég sz: 0,25 cm. Időközben megsemmisült.

MNM RT, lt. sz.: 81.62.A

89. sír (23. tábla)

6 hónapos körüli (inf. I.) csecsemő állati bolygatással temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 92 cm, t: 155°, csvh: 60 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz földnyomás által szétroppantott koponyája zárt állkapcsokkal előrebillent. A mellkasát állat dűlta szét, a lapockái, bordái és csigolyái egy csomóban a hastájékára kerültek. Felkarcsontjai a testtől eltartó, az alkaroké tompaszögben behajlítva a medence felé mutató irányban feküdtek. A medence természetes helyzetű volt. A lábak tompaszögben behajlított csontjai térdig szét-tartó helyzetűek voltak, de a bal combcsont keresztben a medence elé került.

Melléklete nem volt.

90. sír (23. tábla)

Kisgyermek (inf.)⁴⁶⁸ eke bolygatta temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 35 cm, t: 110°, hiányos csvh: 47 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz a sárga lösz határán feküdt olyan magasan, hogy a koponyáját valószínűleg eke fordította meg és törte össze, az állkapcsot pedig balra húzta és felfordította. A jobb lapocka mellett megmaradt az arckoponya egy fogat is tartalmazó töredéke, a mellkas bordái össze voltak csúszva, némelyikük pedig el is mozdult. Az összes hosszúcsont hiányzott, mert a fentiekén kívül csupán a jobb oldalán töredékes medence maradt meg.

Melléklete nem volt.

91. sír (23. tábla)

1 év körüli (inf. I.) kisgyermek állat és eke bolygatta temetkezése, amelyet még a 92. sír kiásásakor is megbolygathattak. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörének a jobb lábvége nem látszott, itt volt a ferdén a lábvége fölé ásott 92. sír gödre; m: 35 cm, t: 68°, hiányos csvh: 57 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája talán a bal oldalára fordulva feküdt, s eke húzhatta el. A mellkasa jórészt épen maradt, a jobb alkarja jobban, a bal kevésbé volt behajlítva, a bal kézfej csontjai a bal medencelapát mellett meg is maradtak. A jobb orsócsont és a jobb medencelapát állati bolygatásra magasabbra került. A két combcsont párhuzamosan balra tartott, a jobb lábszár csontok a combcsont irányának folytatásában maradtak meg, míg a bal sípcsontot a 92. sír gödrének kiásásakor dobhatták a combcsont mellé. Ugyanakkor a jobb lábszár csontra húzta az eke (?) a 92. csontváz szétört koponyájának egy darabját.

Melléklete nem volt.

92. sír (23. tábla)

0-0,5 éves újszülött (inf. I.) eke bolygatta temetkezése. Sírfoltjának csupán halvány nyoma látszott, mé: kb. 55 × 20–25, m: 30 cm, t: 56°, csvh: 46 cm. Utólag temették a 91. sír fölé úgy, hogy ferdén a 91. csontváz bal alsó lábszára fölé került. A koponyáját eke törhette szét, egy kis töredéke a 91. csontváz jobb alsó lábszára fölé került. A természetes helyzetű mellkasa hiányos volt. Jobb karja a test mellett volt nyújtva, kézfejének csontjai a medence mellett feküdtek. Bal felkarcsontját eke mozdíthatta keresztbe a mellkasra, az alkar bizonyára szintén a medence felé irányult. Ezenkívül a jobb medencelapát, valamint a behajlított jobb láb csontjai maradtak még meg.

Melléklete nem volt.

⁴⁶⁸ Kormeghatározása nincs.

93. sír (23. tábla)

1,5-2,5 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, trapézosan kiszélesedő sírgödörnek mé: 140 × 52–72, m: 50 cm, t: 128°, csvh: 77 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája előre s a jobb oldalára fordult. Mellkasának középső részét és a hastájékat állati bolygatás érte, bordái és csigolyái eltűntek; az állatnak a sírföldben keresztirányú járata is megfigyelhető volt. A jobb karja enyhén be volt hajlítva, csuklótája a jobb medencelapát felső szélére ért, a kézfej csontjai pedig a medencelapáton feküdtek. A bal kar a test mellett volt nyújtva, ezt a felkarra a mellkas, illetve a kézfejcsontoknak a medence melletti helyzete mutatta, míg az alkar csontjait az állati bolygatás mozdította el, a singsont keresztben a jobb felkarra, az orsócsont a koponyatető mellé került. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábsontok párhuzamosan feküdtek, csak a bal szárkapocscsont mozdult a bal sírszél felé. A lábfejek csontjai szórványosan a sírföldből kerültek elő.

Melléklete nem volt.

94. sír (24. tábla)

6-9 éves (inf. II.) gyermek állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú, viszonylag széles sírgödört világosabb színű rézkori gödörbe ásták, amelytől a sötét színe jól elkülönült, mé: 175 × 75, m: 65 cm, t: 156° (a sírgödöré: 164°), csvh: 102 cm. A – felkarcsontok és a lábszárcsontok helyzetéből ítélve – bizonyára egykor a hátán fekvő, nyújtott helyzetű, a sírgödörben kissé keresztben elhelyezkedő csontváz koponyája arccal a sír jobb sarka felé fordult, előtte csigolya, mellette az állkapocs és a jobb lapocka töredékei. A koponyát elmozdító állati bolygatás a mellkast is feldúlta, néhány csigolya és borda maradt csak a helyén. A felkarok a test mellett feküdtek, de a jobb felkar a mellkasra csúszott, míg az alkar csontjai a helyükön maradtak úgy, hogy a jobb medencelapát alájuk került. A jobb combcsont – amelynek az ízesülő térdi vége a koponya mellé jutott – keresztben a medencetágra csúszott, alatta feküdt a ki-mozdult bal medencelapát. A bal combcsont a mellkasba fordult a felkarcsont mellé, s a térdi végével a lapockán feküdt, ízesülő térdi vége pedig a bal medencelapát mellett. Egy-egy szeméremcsont és csigolya a jobb combcsont helyére mozdult, az alsó lábszárak párhuzamosan fekhettek, de a jobb sípcsont a bal térd mellé csúszott.

Melléklete nem volt.

95. sír (24. tábla)

4-5 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 137°, hiányos csvh: 52 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája a megtaláláskor teljesen összetört. Mellkasát állati bolygatás dúlta

szét. A felkarcsontok a test mellett fekhettek, de a jobb oldaliból csak apró töredék maradt, a jobb alkar befelé mozdult, de a medencelapáton fekvő kézfejcsontok szerint is be volt hajtva ugyanúgy, mint a bal, amelyet szintén csak a medencetájékon fekvő kézfej csontocskái jeleztek. A két szeméremcsont a combcsontok közé került, az utóbbiak a térdnél közelítő helyzetben maradtak ránk.

Melléklete nem volt.

96. sír (24. tábla)

6-8 éves (inf. II.) gyermek eke által szétdúlt temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 35 cm, t: 115°, csvh: 112 cm. Az egykor a hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája széttörött, s külön darabban maradt meg az állcsont egy része és a bal váll felé nézőn a felfordult állkapocs. A törzs és a térd közötti csontok teljesen bolygatottak voltak, de az ugyancsak összetört karcsontok fekvéséből a nyújtott helyzetükre lehetett következtetni. Talán a bal medencelapát maradt a helyén, míg a jobb a bal combcsont mellé került, köztük a jobb combcsont töredékével. A párhuzamosan fekvő, töredékes lábszárcsontok a lábak egykori nyújtott helyzetét jelezték.

Melléklete nem volt.

97. sír (24. és 46. tábla; 61. kép)

41-45 éves (mat.) nő állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, széles téglalap alakú, a jobb oldalán ívelt szélű sírgödörnek mé: 195 × 72–82, m: 70 cm, t: 108°, csvh: 158 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája előre és a bal oldalára fordult, a leesett állkapocsa pedig csak részben követte és félig az arckoponyára billent. A sírgödör bal szélének közepétől megfigyelhető állati bolygatás dúlta fel a nyakcsigolyáit, toltá el a szegycsont felső részét a jobb lapocka aljára, s szakította meg a gerincsigolyák sorát. A karok a test mellett voltak nyújtva, de a jobb alkart enyhén behajlították, ezért a kézfej csontjai a combcsontfőn nyugodtak, a bal alkarcsont könyöki vége befelé elcsúszott, viszont az alkar az egykori irányt mutatva a medence széle mellé ért. A medence természetes helyzetű volt, a bal lapát kissé felfelé mozdult. A kifelé fordult lábsontok párhuzamosan voltak nyújtva, a lábfejek csontjai is kifelé fordultak.

Mellékletek:

1-2. A jobb váll és a koponya között feküdt egy nagyobb, a koponya alól pedig felszedéskor került elő egy kisebb, kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, a nagyobbik lemezesre kalapált, a kisebbik finoman bordázott *S-véggel*, á: 2,0 × 2,4, v: 0,13, *S-vég sz:* 0,5 cm, s: 1,00 g, illetve á: 1,5 × 1,7, v: 0,12, *S-vég sz:* 0,25 cm, s: 0,7 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.63.1.A

3. A nyaktájrról, a gerinc és a bal kulcscsont között apró *pasztagyöngy*, á: 0,3 cm.

MNM RT, lt. sz.: 81.63.2.A

61. kép. Tiszalúc-Sarkad, 97. sír

62. kép. Tiszalúc-Sarkad, a 99. sír sírgödre a koporsó foltjával

4. A bal szárkapocs középtája mellett, kívül *I. László* H29 típusú ép *denára*, időközben a pereme kissé hiányossá vált.

MNM RT, lt. sz.: 81.63.3.A

98. sír (24. tábla)

3 év körüli (inf. I.) kisgyermek bolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 72 cm, t: 130°. Valamikor ismeretlen okból, pl. gödörösáskor teljesen elpusztított csontváz, amelynek ugyan több csonttöredéke is előkerült, de csak egyik töredékes combcsontja, valamint medencecsont-töredéke és ujjcsontjai őrződtek meg.

Melléklete nem volt.

99. sír (24. tábla; 62–63. kép)

56–60 éves (mat.) férfi állati bolygatású temetkezése. Nagyméretű, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödre mé: 240 × 75–80 cm, m: 115 cm, t: 105°, csvh: 160 cm. A sírgödör bal szélén csaknem végig és a lábvégénél is, állatjárat nyomait őrző foltok között, középen fakoporsó szabályos téglalap alakú fekete foltja mutatkozott. A fedelének korhadéknyoma nem maradt, a függőleges oldaldeszkái felső élét azonban több helyen is meg lehetett

tett figyelni, így a szegletesen csapolt bal felső sarkát, valamint a térdektől lefelé mindkét oldalának részleteit. A hosszanti oldalfalak befelé dőltek. A felszedéskor a koporsó aljának korhadékrétegét is megfigyeltük főként a jobb lapocka, illetve a bal mellkas és a felkar alatt.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű, talán a koporsó miatt rendkívül rossz megtartású csontváz leesett állkapcsú koponyája balra s előre billent, a bal járomívét állat rágta meg. Széles mellkasa természetes helyzetű volt, de az állati bolygatás miatt a szegycsontja, valamint a bordái és csigolyái egy része is hiányzott. Jobb karja a test mellett volt nyújtva, a singsont fele hiányzott, a bal pedig tompaszögben be volt hajlítva úgy, hogy a kézfej csontjai a szeméremcsontokon feküdtek. A bal singsont könyöki végét állat rágta meg. A medence természetes helyzetű volt, a párhuzamosan fekvő lábcsontok kifelé fordultak. Egy bokacsont a jobb sírszél mellett feküdt.

Melléklete nem volt.

100. sír (24. tábla)

41–45 éves (mat.) férfi bolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírfoltjának csak a fel-

63. kép. Tiszalúc-Sarkad, 99. sír

ső fele látszott meg, mert az alsó egy rézkori gödörbe veszett, sz: 65–80, m: 77 cm, t: 47°, hiányos csvh: 145 cm. A sír felett valószínűleg újkori lövészárok húzódtak, s ennek ásásakor bukkanhattak a hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontvázra, mert a töltelékföldjében, még a váz szintje fölött találtuk meg az állcsont darabját, egy lapockát és a bal orsócsontot, a jobb váll felett pedig két nagyobb deszkakorhadékot. A koponyáját kidobták, egy töredékét a térdek előtt leltük meg. A csontvázból a helyén maradt a hiányos mellkas, a szegycsont, a test mellett fekvő jobb karból a behajlított alkar, amelynek két csontja ollószerűen szétnyílt: az orsócsont a medencére, a singsont a medence mellé érve, s a kézfej is kettévált, az egyik fele a medence külső szélé mellé, a másik pedig a combcsont belső oldalára került. A bal kar a test mellett volt nyújtva, az alkarból csak a singsont maradt meg, a medencelapát helyén pedig néhány ujjcsont. A lábak párhuzamosan nyújtott helyzetét a kifelé fordult két combcsont jelezte. Lejjebb, a sír lábvége felé egy-egy lábtőcsont és bokacsont került elő.

Melléklete nem volt.

101. sír (24. tábla)

Kisgyermek (inf.)⁴⁶⁹ elszántott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 25 cm, t: 130°, hiányos csvh: 25 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt, fogatlan állkapcsú koponyája előre és balra billent, beroppant. Hiányos mellkasa mellett csupán a bal felkarcsontja maradt meg.

Melléklete nem volt.

102. sír (24. tábla)

Kisgyermek (inf.)⁴⁷⁰ szántással is és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 23 cm, t: 130°, hiányos csvh: 23 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz bal oldalára fordult, leesett állkapcsú, szétroncsolt koponyáján kívül csupán a két kulcsontja, valamint néhány csigolyája és bordája maradt meg. Az alsó testfelét valószínűleg a megtaláláskor érte sérülés, mert egy hosszúcsontjának töredékét a kidobott földben találtuk meg.

Melléklete nem volt.

103. sír (24. és 46. tábla)

Kisgyermek (inf.)⁴⁷¹ megtaláláskor megbolygatott temetkezése, sírfoltja nem látszott, m: 45 cm, t: 128°, csvh: 50 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsokkal balra s előre fordult koponyája a megtaláláskor tört össze, s ugyanekkor dobták ki a jobb testfelének csontjait. A jobb mellkasából csak néhány borda maradt, míg a bal csaknem ép volt. A bal kar csontjai a testtől egyenesen eltartó irányban feküdtek, a kézfej csontjai a medence mellett nyugodtak. A medence természetesen helyzetű volt, a combcsontok párhuzamosan jobb felé irányítva feküdtek, míg a megmaradt bal sípcsont bokánál közelítő helyzetű volt.

Melléklete:

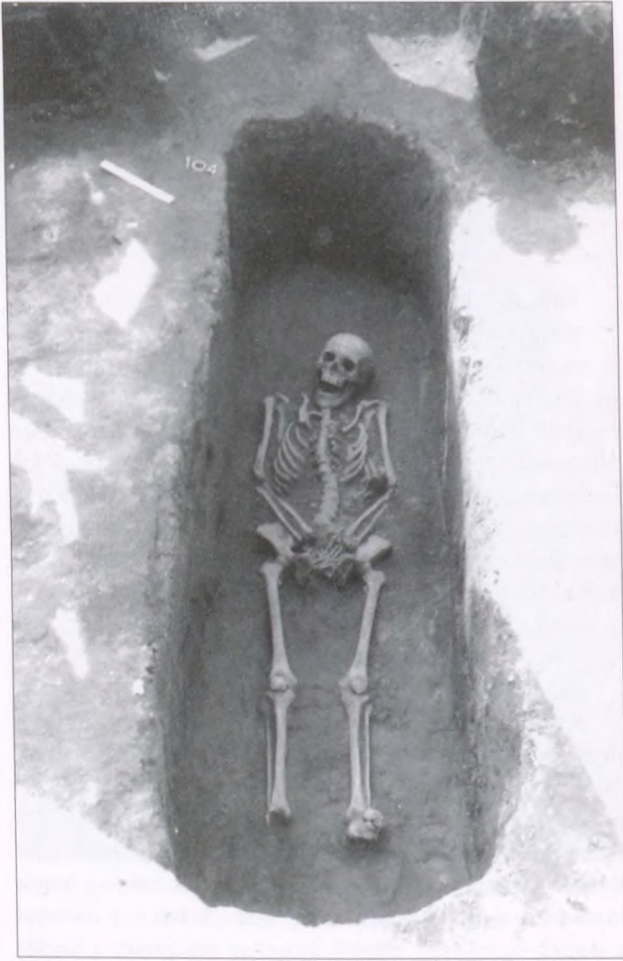
1. A felszedéskor a fogsorok között, vagyis a szájüregben *I. András* H9 típusú körülnyírt és a pereménél párosan átlukasztott *denára* került elő.⁴⁷²
MNM RT, lt. sz.: 81.64.A.

104. sír (25. tábla; 64. kép)

Fiatal (juv./ad.) nő állati bolygatású temetkezése. Le-kerekített sarkú, a lábvége felé kissé szélesedő sírgödörnek mé: 225 × 55–63, m: 90 cm, t: 129°, csvh: 147 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz enyhén szétnyílt állkapcsú koponyája kissé balra billent. Állati bolygatás következtében a jobb kulcsont a koponya felé mozdult, a szegycsont felső része a bal mellkasba csúszott. A felkarcsontok a test mellett feküdtek, s mindkét alkar a keresztsontra volt hajtvva úgy, hogy az egymást

⁴⁶⁹ Kormeghatározása nincs.
⁴⁷⁰ Kormeghatározása nincs.
⁴⁷¹ Kormeghatározása nincs.
⁴⁷² Kovács 1989, 166: nr. 15.

64. kép. Tiszalúc-Sarkad, 104. sír

65. kép. Tiszalúc-Sarkad, 105. sír

keresztelő két kézfej közül a bal volt felül. A medence természetes helyzetű volt, s a kifelé fordult lábsontok párhuzamosan nyújtva jelentkeztek.

Melléklete:

1. Felszedéskor a koponya alól előkerült vékony, ellipszis metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, kettétörött S-véggel, á: 1,6 × 1,7, v: 0,1 cm, s: 0,35 g. MNM RT, lt. sz.: 81.65.A

105. sír (25. és 46. tábla; 65. kép)

21-25 éves (juv./ad.) férfi állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, a lábvége felé kissé szélesedő sírgödörnek mé: 230 × 70–80, m: 75 cm, t: 110°, csvh: 168 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz kissé leesett állkapcsú koponyája előre és balra billent. Állati bolygatás következményeként a jobb kulcsontja a koponya felé mozdult, a szegycsontja felső része a bal, az alsó a jobb mellkasba csúszott. A mellkas természetes helyzetű volt. A jobb felkar a test mellett volt nyújtva, az alkar derékszögben a bal könyökig visszahajtván, a kéz-

fej csontjai pedig a bal alkar mellé szintén derékszögben visszahajtván feküdtek. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a kézfej a combcsontfő mellett helyezkedett el. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábsontok párhuzamosan nyújtott helyzetben nyugodtak. A jobb lábfej csontjait hiányosabban, a balét teljesebben sikerült kibontani.

Melléklete:

1. A felszedéskor az állcsont belső oldaláról, tehát a szájpadrásra tapadva került elő *Béla dux* H11 típusú ép *denára*.

MNM RT, lt. sz.: 81.66.A

106. sír (25. és 46. tábla)

5-7 éves (inf. I. kor vége) gyermek állati bolygatta temetkezése. Széles, lekerekített sarkú, csaknem derékszögű trapéz alakú sírgödörnek mé: 157 × 67–80, m: 65 cm, t: 116°, hiányos csvh: 80 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz a gödörben ferdén feküdt. Zárt állkapcsú koponyája előre és balra billent. A mellkasa termé-

szetes helyzetű volt, de a jobb lapockáját, valamint a láb többi részét az ágyékcsgolyóitól kezdve a lábvégeig állati bolygatás dülta szét. A jobb kar a test mellett feküdt, ezt a felkarcsont és a kissé szétesűsűzött két alkarcsont helyzete mutatta, a bal felkarcsont szintén a test mellett maradt, s az egyik alkarcsont helyzete alapján az alkar talán csaknem derékszögben lehetett behajtvva. A medencecsontok kimozdultak, az egyik (jobb?) combcsont a bal mellkasban, a bal viszont csaknem a hozzátvetőleges helyén volt, míg a két sípcsont párhuzamosan, de a gerinc vonalától tompaszögben eltérő irányban feküdt, a bal fölött a combcsonttal, s közöttük keresztben a szárkapoccsal. A jobb szárkapocs a bal sípcsont és a jobb alkar között volt. Külön került elő mindkét combcsont ízesülési vége, az egyik a jobb könyök-, a másik a bal térdtájjon.

Melléklete:

1. Az állkapocs belső oldalára tapadva, azaz a szájüregben *Salamon* H17 típusú ép *denára* feküdt. MNM RT, lt. sz.: 81.67.A

107. sír (25. tábla)

1,5-2 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatta temetkezése. Lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú, hosszú sírgödrének mé: 157 × 52, m: 45 cm, t: 128°, bolygatott csvh: 75 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. A teljes vázát állati bolygatta meg, a helyén maradt a gerinc és a hiányos jobb, illetve épebb bal mellkas, a mellkas mellett fekvő jobb felkar és irányában az egyik alkarcsont, néhány elmozdult borda, a párhuzamosan fekvő két combcsont töredéke, továbbá fentebb, közöttük egy szárkapocs, valamint a koponya alatt egy sípcsont.

Melléklete nem volt.

108. sír (25. tábla)

41-45 éves (mat.) nő feltehetőleg szétszántott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 35 cm, t: 304°, hiányos csvh: 129 cm. Ellentétes tájolású, hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, amelynek a koponyáját eke fordíthatta ki, mert csupán egy állkapocstöredéke maradt. A felsőteste is csaknem megsemmisült, csupán gerincének, bal kulcsontjának és a bal mellkasának töredékei maradtak meg, a mellkas mellett a töredékes bal felkarcsonttal és irányának folytatásában a két alkarcsont könyöki végével. A mellkastájjon még néhány ujjcsont is előkerült. A jobb medencelapátnak szintén csak töredéke maradt, valószínűleg beleakadt az eke és befelé fordította. A lábakat egykor kissé felhúzva helyezték a sírba, s a csontjai behajlítva, párhuzamosan a bal oldalukra dőlve maradtak fenn: a hiányos térdi végű jobb combcsont, valamint a balnak a fele, továbbá az alsó lábszárak ugyancsak hiányosan megmaradt csontjai.

Melléklete nem volt.

109. sír (25. és 46. tábla; 96. kép 2)

41-45 éves (mat.) nő állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, a lábvége felé enyhén keskenyedő téglalap alakú sírgödrének mé: 225 × 65-55, m: 76 cm, t: 80°, csvh: 153 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája félig a jobb oldalára fordult. A mellkasa természetes helyzetű volt, de az állati bolygatás következtében a jobb kulcsontja a bal felkar külső oldala mellé került, a szegycsont pedig két részre esve a bal mellkasba. A felkarcsontok a mellkas mellett feküdtek, mindkét alkar enyhén be volt hajtvva: a jobb alkar a medence széle alá, amint azt a kézfejsontok mutatták, de a két csontja könyöktől ollószerűen szétnyílt, s a singcsont elállt az orsócsonttól. A bal alkar viszont a medencére volt hajtvva, a kézfejsontok a szemérem- és a combcsont szegletéig értek. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábcsonok nyújtva, párhuzamosan, a lábfejek pedig szintén kifelé fordulva feküdtek.

Mellékletek:

- 1-3. A koponya bal csecsnűlványa mellett egy nagyobb, a koponya alól felszedéskor egy-egy kisebb és nagyobb, kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika* került elő, á: 2,4 × 2,65, v: 0,2, S-vég sz: 0,5 cm, s: 3,6 g, illetve á: 2,25 × 2,8, v: 0,2, S-vég sz: 0,55 cm, s: 3,35 g, illetve 0,9 × 1,1, v: 0,1, S-vég sz: 0,3 cm, s: 0,35 g. MNM RT, lt. sz.: 81.68.1.A
4. A jobb kéz gyűrűsujján S sodratú, kettősen csavart („fonott”), a belső felületén és a végein laposra kalapált, nyitott ezüst *huzalgűrű* volt, á: 2,25 × 2,5, sz: 0,4, huzalv: kb. 0,14 cm, s: 2,3 g. MNM RT, lt. sz.: 81.68.2.A
5. A felszedéskor az állcsont belső oldalára tapadva, azaz a szájüregben, *Salamon* H14 típusú, hiányos szélű *denára* került elő. MNM RT, lt. sz.: 81.68.3.A

110. sír (25. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) csecsemő állati által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 78°, hiányos csvh: 46 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája a szelvényfal nyesésekor semmisült meg, a csontjait állati dülta szét. Megmaradt néhány koponyatöredéke, bordája, a tompaszögben behajlított jobb karjának csontjai, az alkar helyére csűszott bal felkarcsont, valamint a jobb combcsont s előtte keresztben a jobb sípcsont.

Melléklete nem volt.

111. sír (25. és 46. tábla)

41-45 éves (mat.) nő talán állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödrének mé: 200 × 63-75, m: 95 cm, t: 56°, csvh: 149 cm. A hátán

fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája a bal oldalára fordult, s az állkapocs kissé elmaradva követte. A mellkas természetes helyzetű volt, csak a szegycsont csúszott a bal mellkasba. A jobb kar tompaszögben be volt hajlítva, az alkar a keresztcsontra ért, a kézfej pedig a keresztcsonton elérte a bal medencelapát belső szélét. A bal kar nyújtva feküdt, az alkar a bal medence külső széle alá futott, az orsócsont talán állati bolygatásra a mellkas felé csúszott. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejek csontjai pedig szintén kifordulva feküdtek.

Mellékletek:

1. A jobb csecznyúlvány alatt kerek metszetű rosszezüst huzalból készült *S-végű karika*, keskeny *S*-véggel, á: 1,65 × 1,85, v: 0,1 cm, *S*-vég sz: 0,3 cm, s: 0,7 g.
MNM RT, lt. sz.: 81.69.1.A
2. Az állkapocs bal belső oldalára tapadva, tehát a szájüregben, *Salamon* H17 típusú épen előkerült, a resztaurálásakor azonban már ragasztásra szorult *denára*.
MNM RT, lt. sz.: 81.69.2.A

112. sír (26. és 46. tábla)

51-55 éves (mat.) nő állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírfoltjának mé: 240 × 72-75, m: 98, t: 86°, csvh: 155 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapocsú koponyája félig a bal oldalára és előre fordult. A mellkas csaknem természetes helyzetű volt, csak – állati bolygatás következtében – a jobb első borda és egy másik bordatöredék a jobb combcsontra került. A felső mellkasi csigolyák hiányoztak, illetve az egyik az állkapocs alól került elő, továbbá a szegycsont a bal mellkasba csúszott. A felkarcsontok a test mellett nyugodtak, mindkét alkar csontjai pedig a medencére hajtván, a jobb a bal fölött a keresztcsontra feküdt, s a kézfej a bal medencelapát külső széléig ért; a bal – ollószerűen szétnyílt csontokkal – a jobb alatt a szeméremcsontig ért, a kézfej csontjai a medenceüregben, illetve a bal combcsontfőn maradtak meg. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejek csontjai lefelé leszorítva feküdtek. Két ujjcsont a jobb szárkapocs mellé került.

Mellékletek:

- 1-2. A jobb csecznyúlvány alatt, illetve a bal felkar belső vége mellett egy-egy kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, laposra kalapált, bordázott *S*-véggel, á: 2,5 × 2,8, v: 0,2, *S*-vég sz: 0,5 cm, s: 2,45 g, illetve á: 2,5 × 2,75, v: 0,2, *S*-vég sz: 0,5 cm, s: 2,55 g.
MNM RT, lt. sz.: 81.70.1.A
3. A bal medencére hajtott jobb kézfej gyűrűsujján elipszis metszetű ezüsthuzalból készült, nyitott, hegyesedő végű *huzalgűrű*, á: 2,35 × 2,4, v: 0,25 cm, s: 3,45 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.70.2.A

4. Az állkapocs bal belső oldala mellől, azaz a szájüregből került elő *I. András* H9 (= CNH 12) típusú, töredékessé vált szélű *denára*.

MNM RT, lt. sz.: 81.70.3.A

113. sír (26. tábla)

6 hónap körüli (inf. I.) csecsemő talán állati bolygatású temetkezése. Viszonylag széles, a lábvége felé keskenyedő sírgödrének mé: 76 × 36-42, m: 75 cm, t: 100°, csvh: 60 cm. A bizonyára hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz teljesen elkorhadt, a megtaláláskor nem sérítették meg, de valószínűleg állati bolygatást szenvedett. Csupán a következő csontjai voltak észlelhetők: a kissé jobbra fordult koponyának a szemöldökcsontokkal kezdődő agykoponyai része, valamint a jobb combcsont és irányának folytatásában a sípcsont.

Melléklete nem volt.

114. sír (26. tábla)

2-2,5 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 30 cm, t: 114°, bolygatott csvh: 41 cm. A szelvény ásása közben egy ásónyommal az egész alsótestét megsemmisítették, de a kidobott földben találtunk koponyatöredékeket, bordákat, továbbá meglettük a bal alkarcsontokat, a medencelapátokat és a szeméremcsontokat, valamint a lábak hosszúcsontjait is. A félig oldalt, a jobb oldalán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapocsú, a földnyomástól összeroppant koponyája a jobb oldalára fordult. A felsőtestből néhány borda és csigolya, valamint a rajtuk fekvő bal felkarcsont és mellettük a jobb felkarcsont maradt meg, valamint az utóbbi irányának folytatásában a jobb alkarcsontok.

Melléklete nem volt.

115. sír (26. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) újszülöttnek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 40 cm, t: 33°, hiányos csvh: 22 cm. A valószínűleg a hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontvázat a megtaláláskor csaknem megsemmisítették, s a kidobott földben csak a lábak hosszúcsontjait találtuk meg. A helyén maradt koponyát állat rághatta szét, a belsejében az állkapocs töredéke őrződött meg. A csontjaiból megmaradt még a jobb felkarcsont, valamint a bal lapocka és néhány borda.

Melléklete nem volt.

116. sír (26. és 47. tábla; 96. kép 5)

16-20 éves (juv.) nő állati bolygatású temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 112°, csvh: 160 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapocsú koponyája jobbra s előre billent. A mellkasa természe-

tes helyzetű volt, csupán néhány nyakcsigolyája hiányzott, amelyet talán ugyanaz az állat pusztított el, amely a koponya alsó részét teljesen szétrágta, és emiatt (?) a koponya ürege finom, porhanyós földdel töltődött ki. A felkarcsontok a mellkas mellett feküdtek, az egyenesen nyújtott jobb alkar csontjai a combcsont mellé értek, s megmaradtak a kézfej csontocskái is. A bal orsócsont a mellkasba csúszott úgy, hogy a csukló vége a medencére támaszkodott, ujjcsontok, bordák és csigolyák a medencén kerültek elő. A medence természetes helyzetű volt, de a bal lapát befelé fordult, s csaknem függőlegesen állt. A jobb oldalakra fordult lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, ugyanígy a lábfejek csontjainak maradványai is. Utóbbiakat csak hiányosan sikerült kibontani, több lábsont került elő a bal sípcsont mellett, illetve a bal combcsonton és mellette.

Mellékletek:

1-3. A bal halántékon egy kisebb, kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, á: 1,55 × 1,8, v: 0,1, S-vég sz: 0,3 cm, s: 0,45 g, valamint felszedéskor a koponya alól, illetve a sírföldből, a bal sípcsont tájáról egy-egy kerek metszetű, vastagabb ezüsthuzalból készült nagyobb *S-végű karika*, lemezesre kalapált S-véggel, á: 1,6 × 1,8, v: 0,25, S-vég sz: 0,7 cm, s: 3,90, illetve á: 1,55 × 1,75, v: 0,25, S-vég sz: 0,8 cm, s: 3,50 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.71.1.A

4. A felszedéskor az állcsont jobb belső oldalára tapadva, tehát a szájüregben egy meghatározhatatlan *érmeföredék* került elő.

MNM RT, lt. sz.: 81.71.4.A

5. A nyaktájon áthaladó állatjáratban 3, a bal lapocka alatt 3, az első csigolya alatt 2, és a gerinc alól 32, valamint 1 további, tehát összesen 41 apró *üveggyöngy* került elő: közöttük 2 nagyobb lapított gömb alakú barna, a többi kisebb barna és fekete színű.

MNM RT, lt. sz.: 81.71.2.A

6. A keresztcsont vége előtt, még a medenceüregben talán inkább a bal kéz gyűrűsujjáról leesett, Z sodratú, kettősen csavart („fonott”), a belső felületén laposra kalapált, az egyik végén levágott, a másikon eldolgazatlan, kettétörtött ezüst *huzalgyűrű*, á: 2,3, v: 0,35, huzalv: 0,12 cm, s: 3,75 g.⁴⁷³

MNM RT, lt. sz.: 81.71.3.A

117. sír (26. tábla)

2-2,5 éves (inf. I.) kisgyermeknek a megtaláláskor többszörösen megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 40 cm, t. és csvh. nem volt mérhető. A csontváz első bolygatása valószínűleg az előző, 1977. évi szelvényfal nyesése közben történt, az idei szelvény-

ásáskor pedig az állkapcsa és két lapockacsontja került elő. Helyben maradt az összezúzott koponya arcrészével balra néző maradványa, jobbján egy felkarcsont, balján bordák töredékével.

Melléklete nem volt.

118. sír (26. tábla)

26-30 éves (ad.) férfi állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, a lábvége felé kissé szélesedő, téglalap alakú sírgödörnek mé: 237 × 70-80, m: 86 cm, t: 98° (a sír: 92°), csvh: 172 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. A nyakcsigolyái és a jobb mellkasfelének bordái elkorhadtak, a jobb kulcscsontja a koponya felé mozdult, a szegycsontja a jobb könyök felső oldala mellé került. A jobb kar csontjai a test mellett nyújtva feküdtek, az alkarcsontok ollósan szétnyíltak, de a kézfejcsonatok a combcsontfő mellé értek. A bal alkar enyhén be volt hajlítva, a kézfej csontjai a medencelapáton, illetve a keresztcsonton nyugodtak. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejcsonatok leszorítva feküdtek. A jobb térdkalács a bal lábfej elé került.

Melléklete nem volt.

119. sír (26. tábla)

7-8 éves (inf. II.) gyermek állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek alsó fele rézkori gödörbe veszett, sz: 57-65, m: 50 cm, t: 115°, csvh: 108 cm. A sírfolt nyesésekor a koporsó oldal-deszkáinak metszetét figyelhettük meg, a fedélből csak apró, nem egyértelmű nyomok maradtak meg. A koponya mögötti, valamint a csontváz bal oldala mentén húzódo oldaldeszka, valamint a jobb oldali deszka lábreszi darabja ferdén befelé, az egykori testre dőlt. A famaradványokat mintegy 10 cm szélességben lehetett kibontani, a vastagsága 1,5 cm körülinek mutatkozott. A bal oldali fejevégén a két deszka csapolása is megfigyelhető volt.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű, bár felhúzott lábú csontváz zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult, arcrészét állat rágta szét. A mellkas természetes helyzetű volt. A jobb felkarcsont a testtől eltartó irányú volt, az alkar pedig tompaszögben behajlítva úgy, hogy a kézfej csontjai a medence mellé, de távolabbra kerültek. A bal felkarcsont a mellkas mellett feküdt, az alkar és a kézfej csontjait nem találtuk meg. A medence természetes helyzetű volt. A lábak fel voltak húzva, a bal lábsontok ezt a helyzetet megtartották, a jobb oldaliak jobbra fordultak úgy, hogy a lábfejcsonatok egymás mellé kerültek.

Melléklete nem volt.

⁴⁷³ Maria Dekówna a gyűrű két apró huzaltöredékét vitte el anyagvizsgálatra (vö. 12. táblázat).

120. sír (27. tábla)

26-30 (ad.) éves nő állati bolygatású temetkezése. A sírfoltja a szokásos lekerekített sarkú téglalap alakú lehetett, de egy sötét kitöltésű rézkori gödörben elveszett, viszont a lábak két oldalán egy-egy kis sírfolt-részlet megmaradt s utalt a formájára, sz: 55, m: 60 cm, t: 112°, csvh: 142 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája jobbra s előre billent. Nyakcsigolyáinak egy része és az első bordái megsemmisültek, talán az a rágszáló rágta őket szét, amelyik a koponyába is belerágt a magát az öreglyukon keresztül. A mellkas nagyjából természetes helyzetű volt, de a jobb váll fel volt húzva. A jobb felkarcsont a mellkas mellett feküdt, az alkar derékszögben be volt hajtva, néhány kézfejsontja a bal könyök irányában mutatkozott. A bal kéz a test mellett volt nyújtva, a kézfej csontjai a bal medence mellett, a combcsontfőn nyugodtak. A medence természetes helyzetű volt, de a bal lapát befelé fordult. A kifelé fordult lábcsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejek csontjai leszorítva feküdtek.

Mellékletek:

- 1-2. A jobb csecstyűlvány mellett egy-egy kisebb és nagyobb, kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, a nagyobbik szélesebb, bordázott *S-véggel*, á: 1,55 × 1,85, v: 0,12, *S-vég* sz: 0,4 cm, s: 1,0 g, illetve 2,4 × 2,85, v: 0,15, *S-vég* sz: 0,55 cm, s: 1,75 g.
MNM RT, lt. sz.: 81.72.(1-2.)A
- 3-4. A jobb mellkasban kisebb, kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, hiányzó *S-véggel*, á: 1,3 × 1,4, v: 0,05 cm, s: 0,15 g. A koponya és a sírszél között előkerült ezüst *S-vég* néhány töredéke, amely talán inkább egy másik karika vége volt.
MNM RT, lt. sz.: 81.72.(3-4.)A

121. sír (27. tábla)

26-30 éves (ad.) férfi állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, széles téglalap alakú sírgödörben feküdt, amely ugyan egy rézkori gödört (m: 43 cm) metszett, de annál mélyebb volt, és az alja a fejtét leszámítva jól meglátszott, mé: kb. 230 × 80-85, m: 53 cm, t: 100°, csvh: 161 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája kissé leesett állkapocssal a jobb oldalára fordult. A mellkas természetes helyzetű volt, a szegycsont a bal mellkasba csúszott. A karok a test mellett voltak nyújtva, a jobb kézfej csontjai nem kerültek elő, bár néhány ujjcsont állati bolygatásra a bal vállhoz jutott. A bal kézfej csontjai a bal medencelapát mellett, illetve a bal combcsontfőn bukkantak fel. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejsontok hiányosak voltak.

Melléklete nem volt.

122. sír (27. és 47. tábla)

56-60 éves (mat.) nő állati bolygatású temetkezése. A lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörre több rézkori gödört metszett, ezért csak a jobb lábvégi és a felsőtest melletti bal szélét lehetett megfigyelni, sz: 70, m: 45 cm, t: 123°, bolygatott csvh: 150 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája kissé jobbra és teljesen előre billent. A mellkasát állat dülta meg, kulcsontok és bordák kerültek a koponya és a bal felkar közé, s a szegycsont is a bal mellkasba csúszott. A felkarcsontok a test mellett feküdtek, s mindkét alkar be volt hajlítva; a jobb alkarcsontok kifelé fordultak le a könyökizületéről, s így távolabb kerültek a medencétől, míg a bal alkarcsontok a medence és a keresztcsont közé feküdtek. A valószínűleg behajlított bal kézfej néhány csontja a bal szeméremcsont és combcsontfő között maradt. A medence természetes helyzetű volt, de a jobb lapát befelé mozdult. A kifelé fordult lábcsontok párhuzamosan nyújtva, a hiányosan kibontott lábfejek pedig leszorítva feküdtek.

Mellékletek:

- 1-2. Az állkapocs bal alsó sarka, illetve a jobb felső vége mellett előkerült egy-egy kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, kissé szélesebbre kalapált *S-véggel*, á: 2,3 × 2,4, v: 0,17, *S-vég* sz: 0,45 cm, s: 2,35 g, illetve á: 2,4 × 2,65, v: 0,2, *S-vég* sz: 0,5 cm, s: 2,35 g.
MNM RT, lt. sz.: 81.73.1.A
3. Felszedéskor az állkapocs jobb oldala alól, de feltehetőleg a szájüregből *I. László* H24 típusú *denára* került elő.
MNM RT, lt. sz.: 81.73.2.A

123. sír (27. tábla)

Kisgyermek (inf.)⁴⁷⁴ állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú, a fejtéténél szabálytalan téglalap alakú sírgödörnek mé: 90 × 32-35, m: 44 cm, t: 100°, bolygatott csvh: 64 cm. 1978-ban egy szelvény sarokkarójának megőrződési célból való mélyre ásásakor kifordítottuk a csontváz medencéjét és combcsontjait, ezért az 1979. évi ásatást ennek a sírnek a feltárásával kezdtük. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváznak az arcával felfelé néző koponyáját állat bolygatta meg a mellkas csontjaival együtt. Az állkapocs a helyén maradt ugyanúgy, mint a két behajlított kar csontjai: az alkarcsontok a medence irányába voltak hajtva. A lábszárcsontok párhuzamos helyzetben maradtak meg.

Melléklete nem volt.

⁴⁷⁴ Kormeghatározása nincs.

124. sír (27. tábla)

Kisgyermeknek (inf.)⁴⁷⁵ a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 98°, bolygatott csvh: 58 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsokkal jobbra s előre fordult koponyáját – az arckoponyát és az állkapcsot kettévágva – a szelvény áásakor sértették meg. A mellkasa ép volt, a jobb karból csupán a test mellett fekvő felkar maradt, az alkar csontjait a szelvény nyesésekor dobták ki. A bal kar tompaszögben be volt hajlítva, a kézfej néhány csontja a bal medencelapáton nyugodott. A medence természetes helyzetű volt, a combcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, az alsó lábszárok csontjait viszont a szelvény nyesésekor kidobták úgy, hogy meg se kerültek.

Melléklete nem volt.

125. sír (27. tábla)

51-55 éves (mat.) férfi állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek csak a felső fele látszott, az alsó egy rézkori gödör sötét színű földjében veszett el, sz: 60–70, m: 60 cm, t: 50°, csvh: 160 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája jobbra s előre fordult, a bal halántékcsonkjába a megtaláláskor vágta bele. A nyakcsigolyáit állati bolygatás mozdította el ugyanúgy, mint az épen maradt mellkas bal felébe csúsztott szegycsontot. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a kézfej csontjai a jobb combcsontfőn maradtak meg. A bal kar csaknem derékszögben be volt hajlítva, a kézfej csontjai a jobb hastájékon csaknem a jobb alkar közepéig értek. A medence természetes helyzetű volt, a lábak kifelé fordult csontjai párhuzamos helyzetben nyugodtak, a lábfejek csontjait pedig hiányosan bonthattuk ki.

Melléklete nem volt.

126. sír (28. tábla)

Felnőttnek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott rossz állapotú csontváza. Sírfoltja nem látszott, mert a válltájékatól lefelé egy rézkori gödörben feküdt, m: 60 cm, t: 124°, csvh: 155 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváz leesett állkapcsú koponyája kissé balra billent. A nyakcsigolyáit állati bolygatás hordta össze az állkapocs mellé. A jobb váll fel volt húzva, a mellkasa épen maradt, mindkét kar csontjai a test mellett voltak nyújtva, a kézfejek a combcsontok külső oldalánál feküdtek. A bal medence fel volt húzva, a lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el; a bal lábszárcsontok bokai végét ásóhegygel vágta szét. A lábfejek csontjait hiányosan bontottuk ki.

Melléklete nem volt.

127. sír (28. tábla)

21-25 éves (juv./ad.) nő állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. A csontváz a jobb felével egy rézkori gödörben feküdt, ezért a lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek csupán a jobb fele volt megfigyelhető, sz: 57 cm, t: 98°, csvh: 145 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz csaknem zárt állkapcsú koponyája balra s előre fordult, a jobb halántékát a megtaláláskor sértették meg. A mellkasa ép volt, csak a bal váll volt kissé felhúzva, a hastáji csigolyákat állati bolygatás tüntette el, egyikük a jobb medencelapát széle mellett került elő. A jobb kar csaknem derékszögben volt behajlítva, a kézfej a bal medencelapát felső szélén pihenhetett, de a kis csontocskáit állat hordta el, a sírföldből gyűjtöttünk közülük. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a kézfej a bal combcsont külső oldala mellett feketett, de a csontjai ugyancsak eltűntek. A medence ép volt, a jobb medencelapát befelé fordult. A lábak párhuzamosan nyújtva feküdtek, a bal láb csontjai kifelé fordultak, s hiányosan bontottuk ki őket. Néhány ujjcsont a bal térd mellé került, a bal lábfej elé pedig egy borda.

Mellékletek:

1–2. A jobb és a bal csecsnyúlvány táján egy-egy kerek metszetű, vastagabb ezüsthuzalból készült, nagyobb méretű *S-végű* karika lemezesre kalapált *S-véggel*, á: 2,7 × 3,2, v: 0,25, *S-vég* sz: 0,7 cm, s: 3,65 g, illetve 2,85 × 3 cm, á: 0,25, *S-vég* sz: 0,75 cm, s: 4,6 g. A bal oldali karika alatt szerves anyag (bőr?) maradványai őrződtek meg.

MNM RT, lt. sz.: 81.74.A

128. sír (28. tábla)

3 év körüli (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 35 cm, t: 104°, bolygatott csvh: 78 cm. A hátán fekvő, felhúzott lábú csontváz előre s kissé balra billent koponyájának koponyatetői részét a megtaláláskor nyesték meg, az állkapcsa állati bolygatás következtében a jobb halántékcsontról állt ki természetes helyzetben. A mellkasát állati bolygatás teljesen szétdúlta, egyes bordák a koponya alatt kerültek elő. A bal felkarcsont egykor a test mellett lehetett, s a hiányzó jobb felkar hasonló helyzetét az alkarcsontoknak a medence mellé irányulása jelezte. Csak a jobb medencelapát, valamint a bal szeméremcsont maradt a helyén. Az egykor felhúzott láb csontjai térdben behajlítva párhuzamosan, a bal oldalukra dőlve feküdtek. A lábfejek csontjaiból néhányat másodlagos helyen találtunk meg.

⁴⁷⁵ Kormeghatározása nincs.

Mellékletek:

1–4. A koponya alól felszedéskor két szürkésfehér, illetve két színes gömbölyded *pasztagyöngyöt* szedtünk fel, amelyekből az első 2 maradt meg, á: 0,65 cm.⁴⁷⁶

MNM RT, lt. sz.: 81.75.A

129. sír (28. tábla)

Kisgyermek (inf.)⁴⁷⁷ temetkezésének a megtaláláskor csaknem megsemmisített maradványa. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 90°, bolygatott csvh: 62 cm. A valószínűleg a hátán nyugvó, nyújtott helyzetű csontváz koponyája talán arccal felfelé feküdt, állkapcsának töredékére a koponya jobb felső széle mellett leltünk. A továbbiakból a néhány bordatöredék alá csúszott jobb felkar, a talán az eredeti helyén maradt jobb alkar csontjai, valamint a bal combcsont maradt meg. A kidobott földből az arckoponya és a medencecsont töredékeit, bordákat és a bal orsócsontot sikerült még begyűjteni.

Melléklete nem volt.

130. sír (28. tábla)

1,5 év körüli (inf. I.) kisgyermek állat által és talán szántással is megbolygatott temetkezése. Csaknem piszkóta alakú sírgödörnek mé: 115 × 33–25, m: 45 cm, t: 141°, bolygatott csvh: 65 cm. A hátán, feltehetőleg felhúzott lábakkal fekvő csontváz koponyáját eke húzhatta szét, hajdan talán balra s előre billenve feküdt, de csupán a törmelékei maradtak meg. Az állkapcsa kissé balra mozdult. A test kissé balra fordult, a jobb lapocka és a felkarcsont a bordákra csúszott, a tompaszögben behajlított jobb alkar a bal medencetájra ért, s ott a kézfej csontjai is megmaradtak. A bal felkar a test mellett feküdt, az alkar erősen behajlítva a jobb könyök irányába nézett, a kézfej csontjai széthúzott sávban a jobb alkar mellett feküdtek. A jobb medencelapát a jobb sírszél mellé került, mert a medence- és combtáját állatjárás bolygatta meg, az állat megrágtta a jobb combcsontot és elhúzta a balt. A két alsó lábszár megmaradt, s a párhuzamosan fekvő csonttöredékei alapján valószínű, hogy a lábak egykor felhúzva, s a csontjai párhuzamosan, a bal oldalukra dőlve feküdtek.

Melléklete nem volt.

131. sír (28. tábla).

36–40 éves (ad.) nő csekély állati bolygatású temetkezése. Sírfoltjának jobb fele egy rézkori gödörbe veszett, a ferde falú jobb oldala szerint pedig bizonyára lekerekített sarkú téglalap alakú volt, h: kb. 230, m: 95 cm, t: 104°, csvh: 170 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú, s kissé jobbra fordult koponyáját a földnyomás összeroppantotta, mert az üregébe rácsáló telepedett, finom port hagyva maga után. A mellkas természetes helyzetű volt, a szegycsont alsó része a jobb mellkasfélbe csúszott, egy borda pedig a medence felső szélére került. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a kézfej csontjai a combcsont külső oldala mellett nyugodtak, a bal alkar enyhén be volt hajlítva, a kézfejsontok a medenceüregben, illetve a szeméremcsontok között helyezkedtek el. A lábak kifelé fordult csontjai párhuzamos helyzetben, a lábfejeké leszorítva feküdtek.

Melléklete nem volt.

132. sír (28. tábla)

41–45 éves (mat.) nő állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek jobb fele rézkori gödörbe veszett, h: kb. 220, m: 87 cm, t: 84°, csvh: 158 cm. A csontváz felett ritkán apró fanyomokat figyeltünk meg, amelyek legfeljebb a halott fölé helyezett deszka, semmint koporsófedél nyomai lehettek, mert egy feltételezhető koporsó oldaldeszkáinak semmiféle nyoma nem maradt. Az viszont nyilvánvaló, hogy a halott deszkaaljazaton nyugodott, ennek összefüggő, vastagabb rétege a koponyától a keresztcsont végéig, illetve az alsó lábszárak között maradt meg, nagyjából a mellkas, illetve az alsó lábszárak köze szélességében.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz csaknem zárt állkapcsú koponyája jobbra s előre billent, a koponya üresen maradt, s valamikor apró rácsáló költözött bele. A mellkas nagyjából természetes helyzetű volt, bár a jobb kulcscsont a koponya mellé csúszott, a bal pedig a keresztcsont alól bukkant elő, egy borda a koponya mögött helyezkedett el, a szegycsont, csigolyák és ujjcsontok az állkapocsba kerültek. A mellkas csigolyáinak fele elkorhadt. A jobb kar enyhén be volt hajlítva, a kézfej csontjai a medencelapáton, illetve a szeméremcsonton feküdtek. A bal kar egyenesen volt nyújtva, a kézfej csontjai a bal combcsontfő külső oldala mellett nyugodtak. A medence természetes helyzetű volt, a lábak kifelé fordult csontjai párhuzamosan, a lábfejeké leszorítva feküdtek. Néhány ujjcsont a jobb combcsont mellől került elő.

Mellékletek:

1–2. A bal csecsnnyúlványnál, illetve a koponyában egy-egy kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika* volt, lemezesre kalapált S-véggel, á: 2,4 × 2,8, v: 0,2, S-vég sz: 0,62 cm, s: 3,25 g, illetve á: 2,4 × 2,65, v: 0,2, S-vég sz: 0,62 cm, s: 3,65 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.76.A

⁴⁷⁶ Két gyöngyöt vizsgálatra adtam át, Maria Dekówna egy-egy átlátszatlan cseresznyepiros-barna és olajbarna gyöngyszemet vitt el anyagvizsgálatra (vö. 11. táblázat).

⁴⁷⁷ Kormeghatározása nincs.

133. sír (28. tábla)

1 év körüli (inf. I.) kisgyermeknek megbolygatott, s a megtaláláskor megsemmisült temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 25 cm, t: 16°, csvh: nem volt mérhető. A csontvázat valószínűleg valamilyen földmunka pusztította el, vagy egy állat függőleges járatába csúszott, mert a megtaláláskor 25 cm-nyi sekély mélységből egy-egy comb- és szárcapocscsontot, illetve egy alkar két csontját dobták ki, s a helyén mindössze egy-egy egymástól elcsúszott síp- és szárcapocscsontot, valamint egy függőleges helyzetű combcsontot találtunk. A felszedéskor ennek alsó vége alatt egy-egy borda, medencelapát és szeméremcsont, majd még mélyebben (kb. 80 cm) egy szétomlott koponya, kulcs- és felkarcsont, valamint bordák, csigolyák és a másik medencelapát bukkant elő.

Melléklete nem volt.

134. sír (28. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) újszülött szétszántott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 30 cm. A feltehetőleg eke által széthúzott maradványok között koponya, állkapocs, borda, két felkar-, orsó- és két combcsont töredékei kerültek elő.

Melléklete nem volt.

135. sír (28. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) újszülött az ásatás folyamán megsemmisített temetkezésének maradványai. Sírfoltja nem látszott, m: 35 cm, t: 80°. A valószínűleg a hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját a megtaláláskor zúzták szét, s csupán a mellkas maradványai, a bordák mellé csúszott jobb és a bordákra került bal felkarcsont maradt a helyén. Lehetséges, hogy a test alsó fele egy korábbi (1976. évi?) szelvényfal nyesésekor semmisült meg.

Melléklete nem volt.

136. sír (28. tábla)

1,5-2 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 35 cm, t: 83°, csvh: 65 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája előreesett, s megtalálásakor az alatta lévő állkapocccsal együtt ki is mozdították. Állat is megbolygatta, mert a csontváz alatt szétrágott csigolyákra lertünk. A mellkas hiányosan maradt meg. A karok a test mellett nyújtva feküdtek, a medence töredékesen maradt fenn, a jobb láb csontjai térdben behajlítva, a bal lábé nyújtva maradtak a helyükön, de a bal alsó lábszár csontjainak bokái végét a megtaláláskor megsértették.

Melléklete nem volt.

137. sír (29. tábla)

31-35 éves (ad.) nő állati bolygatású temetkezése. A lábvége felé keskenyedő sírfoltjának fejeve a jobb könyöktől, illetve a bal combtájtól rézkori gödörbe, lábvége pedig egy árokba ért, ezért csupán a sírgödör szélességét lehetett megfigyelni, sz: 65-55, m: 62 cm, t: 83°, csvh: 151 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája előrebillent. A mellkas nagyjából természetes helyzetű volt, de a kulcscsontok a koponya felé mozdultak, s a hastájék csigolyáit is állat mozdította el. Mindkét kar enyhén be volt hajlítva, a jobb alkar a jobb medencelapát közepén, a bal pedig a bal lapát belső szélén nyugodott. A medence természetes helyzetű volt, a lábak kifelé fordult csontjai párhuzamosan, a lábfejek pedig leszorítva feküdtek.

Mellékletek:

1-2. A koponya alatt kicsi, a bal lapocka alatt nagy, kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika* feküdt, az utóbbi szélesebbre kalapált s bordázott *S-véggel*, á: 1,45 × 1,7, v: 0,1, *S-vég* sz: 0,25 cm, s: 0,50 g, illetve á: 2,3 × 2,85, v: 0,2, *S-vég* sz: 0,5 cm, s: 2,60 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.77.A

138. sír (29. tábla; 66. kép, 96. kép 6)

21-25 éves (juv./ad.) nő állati bolygatású temetkezése. Rézkori gödörben teljesen elveszett sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 82°, csvh: 148 cm. A csontváz jobb sípcsontja külső oldala mellett függőlegesen álló deszka korhadéknyoma maradt meg, de ezt koporsónak aligha lehetett tekinteni, hiszen sem a fakeretének, sem a szükséges aljának vagy a fedelének fanyoma nem maradt.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája előrebillent. A nagyjából természetes helyzetű mellkasát állati bolygatás érte, a jobb kulcscsont a jobb mellkas szélére, a szegycsont alsó része a gerinc bal felére csúszott, a csigolyák sora pedig hiányossá vált. A karok a test mellett voltak nyújtva, bár könyökben – esetleg a test átkötése miatt – kissé össze voltak húzva. A jobb kézfej csontjai állati bolygatásra a jobb combcsont külső oldala mellett szóródtak szét, a bal alkarból a singscsont maradt a helyén – az orsócsont a keresztcsontra került –, s a kézfej csontjai a bal combcsont fő körül feküdtek. A medence természetes helyzetű volt, a lábak kifordult csontjai párhuzamosan, a lábfejsontok pedig leszorítva feküdtek. Ujjcsontok a bal combcsont mellett és a bal térd alatt is előkerültek.

Mellékletek:

1-2. A jobb csecsnyúlvány és a bal singscsont mellett egy-egy kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika* feküdt, a másodiknak az *S-vége* hiányzott, á: 1,35 × 1,45, v: 0,1, *S-vég* sz: 0,22 cm, s: 0,4 g, illetve á: 1,2 × 1,3, v: 0,05 cm, s: 0,15 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.78.1.A

66. kép. Tiszalúc-Sarkad, 138. sír részlete

3–5. A nyaktáj körül síkozott felületű, lapított hatszög metszetű 8 lila fluoritgyöngyből és legalább 6 fekete, hordó alakú, aranyfóliás pasztagyöngyből álló *gyöngysor* került elő. A fluoritgyöngyök (3) a kulcs-csontok és az állkapocs vonalát követték egy laposan ívelt sorban, míg a fóliás gyöngyök (4) az állkapocs jobb széle mellett, egy sorban helyezkedtek el. Egy lapos, sötétkék üvegpasztá gyöngy (5) ezektől külön, a jobb orsócsont közepe és a medence széle között feküdt.

MNM RT, lt. sz.: 81.78.2.A

6. A jobb kézfej egyik ujjpercén ezüstműből öntött, egymásra hajló végű, nyolcclapú *pántgyűrű* volt, minden lapján poncolt, többségében keretbe foglalt, részben betűszerű, részben ornamentális mintákkal, á: 2,05 × 2,1, sz: 0,5, v: 0,1 cm, s: 2,2 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.78.4.

7. A jobb kézfej állati bolygatású csontjai között feküdt egy Z sodratú, kettősen csavart („fonott”), a belső felületén laposra, a végein hegyesre kalapált, nyitott ezüst *huzalgyűrű*, á: 2,15 × 2,25, v: 0,3, huzalv: 0,15 cm, s: 2,3 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.78.3.A

139. sír (29. tábla; 96. kép 7)

46-50 éves (mat.) nő által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 80 cm, t: 82°, csvh: 137 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája kissé balra billent. A mellkasa épen maradt, a bal válla kissé fel volt húzva. Karjai a test mellett nyújtva, a jobb kézfej a jobb medence és a combcsont mellett feküdt. A bal felkar könyökénél a mellkas felé fordult, az alkart a medence széle alá

hajtották, a kézfejsontok a medencelapát alatt kerültek elő. A medence szélesre nyílt, a kifelé fordult lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a jobb combcsont folytatásából a lábszárcsont kifordult. A lábfejek csontjait a megtaláláskor nyesték meg.

Mellékletek:

1. A bal csecsnýúlvány mellett kerek metszetű, vastagabb ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, szélesre kalapált, bordázott S-véggel, á: 1,45 × 1,9, v: 0,25, S-vég sz: 0,6 cm, s: 2,15 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.79.1.A

2. A jobb kéz gyűrűsujján egy Z sodratú, kettősen csavart („fonott”), a belső felületén laposra, a végein hegyesre kalapált, nyitott, egymásra hajló végű ezüst *huzalgyűrű*, á: 2,2 × 2,3, v: 0,3, huzalv: 0,17 cm, s: 2,85 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.79.2.A

140. sír (29. tábla)

1 év körüli (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 40 cm, t: 59°, csvh: 62 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz bal oldalára dőlt koponyája összeroppan, az állkapcsának töredéke állati bolygatásként a bal medence felett került elő. A mellkasa hiányosan maradt meg. A karok a test mellett nyújtva feküdtek; a jobb alkar enyhén be volt hajlítva, a bal karból csupán a szétcsúszott s a medence felé irányított alkar csontjai őrződtek meg, valamint a bal medencelapáton, illetve a bal combcsont külső oldala mellett a kézfej csontjai. A medence természetes helyzetű volt, a lábak csontjai párhuzamosan nyújtva feküdtek.

Melléklete nem volt.

141. sír (29. tábla)

8-9 éves (inf. II.) gyermek földmunkával és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 40 cm, t: 85°, csvh: 104 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú, szétesett koponyája a jobb oldalára fordult, de a tarkó része az öreglyukkal felfelé feküdt, a koponyatetőt pedig a megtaláláskor sértették meg. A mellkas elkorhadt, a felsőtestből a jobb lapocka, a kifelé tartó bal felkar, valamint a medence mellé hajtott jobb alkar és kézfej csontjai őrződtek meg. A bal medencének töredékei maradtak, a keresztcsonttájon a bal kézfej csontjaival. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, de a combcsontok felső részét az árkának falát fényesre csiszoló nyomú ekecsorozslya húzta félre.

Melléklete:

1. A mellkas középtáján feküdt egy kerek metszetű, vékony bronzhuzalból készült *S-végű karika*, hiányzó S-véggel, á: 1,95 × 2,25, v: 0,13 cm, s: 0,75 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.80.A

II.7. TISZALÚC-SARKAD

142. sír (29. és 47. tábla)

51-55 éves (mat.) férfi állati bolygatású temetkezése. Sírfoltja rézkori gödörbe vezetett, m: 85, t: 70°, csvh: 160 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz összerágott és leesett arcrészű koponyája a bal oldalára fordult. Állati bolygatásra az állkapocs a bal mellkasba, az egyik kulcsont, csigolyák és bordák a jobb sípcsont alá, a szegycsont felső része a sípcsontok közé, alsó része a bal mellkasba került. A nyakcsigolyák hiányoztak, a bordák egy része elmozdult, csigolyákat a jobb sing- és a jobb sípcsont mellett is találtunk. A jobb váll fel volt húzva. A felkarcsontok a test mellett feküdtek, a jobb alkar a medence széle alá volt fektetve, de csak a singscsont maradt a helyén, az orsócsont a gerinc mellé csúszott. A bal orsócsont a jobb mellé, a singscsont ferdén a jobb medencelapát alá jutott. A medence ép volt, a kifelé fordult lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejcsontok leszorítva feküdtek, de az utóbbiak is bolygatást szenvedtek, s bordák és csigolyák is közéjük keveredtek.

Mellékletek:

1. A mellkasból, az oda került állkapocs mellől, amelyhez talán hozzá volt tapadva, s vele együtt mozdult el, I. László H29 típusú kissé hiányos szélű denára került elő.

MNM RT, lt. sz.: 81.81.1.A

2. Valószínűleg egykor a jobb marokba volt szorítva a jobb szeméremcsont előtt és ujjcsontok között, függőleges helyzetben talált érme, I. László H29 típusú, töredékes denára.

MNM RT, lt. sz.: 81.81.2.A

143. sír (29. tábla)

Ifjú (juv.) állati bolygatású temetkezése. Rézkori gödörben elvesző sírfoltjának csupán lábvégi részlete volt megfigyelhető, m: 60 cm, t: 90°, csvh: 122 cm. A hátán fekvő, hullámosan ívelt helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája előre s a bal oldalára fordult. A gerince S alakban erősen görbült, a nyaki és a mellkasi csigolyái szétesésztak, egyébként a mellkasa csaknem természetes helyzetű volt. A még össze nem csontosodott végű felkarcsontok könyökkel befelé mozdulva úgy távolodtak el az alkarcsontoktól, mintha a holttest könyöktájt át lett volna körben kötve. A jobb alkar nyújtva, a medence mellé futott, de az orsócsont csaknem derékszögben elcsúszott a singscsonttól, s a kézfej csontjai körülötte helyezkedtek el. A bal alkar is a medence széle alá-mellé ért, a kézfejcsontok a combcsont külső oldala mellett nyugodtak. A medence természetes helyzetű volt, de a szeméremcsontok a bal térd mellé kerültek. A párhuzamosan fekvő lábsontok tompaszögben megtörve futhattak, de a combcsontok – különvált ízesülő végeikkel – X alakban összecúsztak, a jobb sípcsont pedig a jobb combcsonttal párhuzamos helyzetbe került, a helyén hagyva a szárkapocscsontot úgy, hogy az és az eredeti

fekvésű bal alsó lábszár mutatta a lábak hajdani állását. A leszorított bal lábfej csontjait teljesen ki lehetett bontani.

Melléklete nem volt.

144. sír (30. tábla)

2-2,5 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 35 cm, t: 122°, csvh: 74 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz kissé jobbra mozdult, zárt állkapcsú koponyáját a megtaláláskor törték össze, ekkor dobták ki az állkapcsot is. A mellkas csaknem ép volt, a bal felkarcsont mellette feküdt, a jobb viszont állati bolygatás következtében a jobb combcsont mellé jutott. A jobb orsócsont a bordák alatt a medence felé irányult, a singscsont nem került elő. A bal alkar csontjait a sír irányára merőlegesen, 15-25 cm-re állat tolta el. A gerinc hiányosan maradt meg, a medencéből pedig csak a szeméremcsontok őrződtek meg. A kissé felhúzott, térdben behajlított lábak csontjai a bal oldalukra dőlve, párhuzamosan helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

145. sír (30. tábla; 67. kép)

7-8 éves (korai inf. II.) gyermek állat által, szántásal és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 30 cm, t: 107°, hiányos csvh: 110 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz szétroppant koponyáját eke húzhatta el, a töredezett állkapocs a jobb oldalára fordult, a vége letört. A vállakat és a mellkast állati bolygatás dúlta meg, bordák és csigolyák is hiányoztak. A jobb kar csaknem nyújtva feküdt a test mellett, míg a bal kar tompaszögben be volt hajlítva.

67. kép. Tiszalúc-Sarkad, 145-147. sír

A medence csaknem természetes helyzetű volt, a nyújtott helyzetű lábsontok párhuzamosan feküdtek, de a jobb combcsontot a megtaláláskor törték el és feszítették ki, együtt dobva ki a szeméremcsontokkal, a jobb kézfej csontjaival és a térdkaláccsal.

Melléklete nem volt.

146. sír (30. tábla; 67. kép⁴⁷⁸)

1-1,5 éves (inf. I.) kisgyermek bolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 40 cm, t: 93°, csvh: nem volt mérhető. A koponya szétnyomódott maradványai alól az állkapocs töredéke is előkerült, továbbá néhány borda és hosszúcsont, valamint mintegy 50 cm-re a két alsó lábszár, bokánál közelítő fekvésű csontjai. Azt nem lehetett megállapítani, hogy mindegyik csontmaradvány egyetlen csontváz része-e, ha igen, akkor valószínű, hogy a 147. sír gödrét ásva érték el és semmisítették meg.

Melléklete nem volt.

147. sír (30. tábla; 67. kép)

0-0,5 éves újszülött (inf. I.) állati bolygatású temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 30 cm, t: 128°, bolygatott csvh: 38 cm. A feltehetőleg hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája jobbra billent. A mellkasát állati bolygatás érte, a jobb karja könyökben tompaszögben behajlítva feküdt mellette, de az alkarból a singsont keresztbe csúszott a medence elé. A többi csontjából a hiányos gerinc, a jobb medencelapát és a testiránnyal hegyeszöget záró, elmozdult jobb combcsont maradt meg. Lehetséges, hogy a gödrének ásása közben érték el és semmisítették meg a 146. sírban fekvő csontvázat.

Melléklete nem volt.

148. sír (30. tábla)

51-55 éves (mat.) férfi állati bolygatású temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 65 cm, t: 99°, csvh: 165 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája a bal oldalára fordult, a leesett állkapocs csaknem a helyén maradt, s a szárai közé állati bolygatású csigolyák kerültek, s ugyanígy a jobb kulcsont a nyaktájra, a bal az állkapocs mellé. A mellkas természetes helyzetű volt, a szegycsont a bal felébe csúszott. A felkarok a test mellett feküdtek, a behajlított jobb alkar csontjai a keresztcsontra értek, a kézfejsontok rajta, illetve a szeméremcsonton nyugodtak. A bal alkarcsontok a bal medence széle alá értek, a kézfej csontjai a bal combcsontfőhöz simultak. A medence természetes fekvésű volt, a kifordult, nyújtott helyzetű lábsontok párhuzamosan, a lábfejek csontjai leszorítva feküdtek.

Melléklete nem volt.

149. sír (30. tábla)

3-4 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. Bizonyára lekerekített sarkú téglalap alakú sírfoltjának alsó fele rézkori gödör foltjába veszett, sz: 43, m: 40 cm, t: 100°, csvh: 85 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája kissé előre s teljesen a bal oldalára fordult, továbbá mindkét oldala mellé néhány állati bolygatású csigolya került. Felsőtestének csontjaiból csupán néhány jobb oldali bordatöredék és több bal oldali borda maradt a helyén, a jobb felkarcsont és a lapocka a bal térd külső oldala mellett, magasabban mutatkozott. A behajlított jobb alkar csontjai a keresztcsont szélére feküdtek, a kézfej csontjai pedig a medence üregében kerültek elő. A bal kar a test mellett lehetett nyújtva, az alkar a medencelapát alá érhetett, de mindezt csak a bal kézfejsontoknak a medence alatti helyzete tanúsította. A korhadt medence természetes helyzetű volt, a bal lapát közelében, magasabb szinten találtuk meg a bal szeméremcsontot és néhány csigolyát. A kifordult lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a bal szárkapocscsont állati bolygatásra került keresztben a lábfej helyére ugyanúgy, mint talán már a sírgödör bal szélén kívülre két borda.

Melléklete nem volt.

150. sír (30. és 47. tábla)

4-5 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. A valószínűleg lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek lábvégi harmada rézkori gödör foltjába veszett, sz: 50-58, m: 65 cm, t: 76°, hiányos csvh: 90 cm. Talán koporsó – s nem fakeret – maradványait sikerült megfigyelni, esetleg a fedélrész apró nyomait, valamint a jobb oldaldeszka nyak-, térd- és lábfejtáji részleteit, valamint a lábvégi keresztirányú deszka nagyobb töredékét.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája előre s a bal oldalára fordult. Szét volt rágva, benne volt a jobb felkarcsont, mindkét kulcsont, több nyaktáji csigolya és borda. A mellkast is állati bolygatás érte, ezenkívül a jobb orsócsont a mellkas és a sír széle közé, a singsont a combcsont mellé került. A bal kar csontjai a test mellett feküdtek, csak az orsócsont mozdult a singsonton keresztbe. A jobb medencelapát a keresztcsontra fordult, a jobb szeméremcsont a jobb combcsont közepe mellé csúszott. A lábak csontjai kissé széttartó helyzetben feküdtek, a lábfejek csontjait nem sikerült kibontanunk.

Melléklete:

1. Az állkapocs bal felének külső oldalára tapadva, tehát bizonyára a szájüregben I. László H25 típusú, ép denára.

MNM RT, lt. sz.: 81.82.A

⁴⁷⁸ Sírszám nélkül, a 147. sz. csontvázról jobbra.

151. sír (30. tábla)

46-50 éves (mat.) nő állati bolygatású temetkezése. Lefelé keskenyedő, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek csupán a lábvégi jobb fele tűnt el egy rézkori gödör föltjában, mé: kb. 245–250 × 73–63, m: 75 cm, t: 106°, csvh: 157 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája előre s a bal oldalára fordult, a felszedéskor pedig szétesett, mert teljesen szét volt rágva. A felsőtest el volt balra csavarodva, a gerinc erősen S alakot mutatott, a jobb oldali bordák annyira a bal mellkasfelre borultak, hogy a jobb lapocka teljesen szabadon maradt; a szegycsont és a bal kulcsont is a bal mellkasba került. A jobb felkar ily módon a mellkastól távolabb, de mellette feküdt, az alkar a keresztcsont szélére volt hajtva, a kézfej csontjai pedig rá, illetve a szeméremcsontra értek. A bal felkar a test mellett volt, de a bordák részben takarták, az alkar a medence szélé alá volt hajtva, amint azt a singscsont mutatta, viszont az orsócsont villásan felemelkedett csuklóí vége 8 cm-rel volt magasabban a medencénél. A bal medencelapát befelé fordult. A lábak térdnél talán össze voltak kötve, ami a csontjainak helyzetéből sejthető. A jobb combcsont térdnél közelítő helyzetben feküdt, a sípcsont a bal helyére csúszott, míg a szárkapocs nagyjából a helyén maradt. A bal combcsont a medence vápájából kifordulva, nyújtott helyzetben feküdt, s a bal helyére nyomódott jobb alsó lábszár csontjai a bal alsó lábszárát a sír szélé felé tolták úgy, hogy mindkét lábszár bokatáji vége nagyjából a helyén maradt. A jobb lábfej csontjait állati bolygatás dúlta szét, a leszorított bal lábfej csontjai helyben maradtak. Mellettük feküdt egy borda, valamint ujjcsontok kisebb csomója. Az egyik térdkalács a combcsontok közé, a másik a jobb combcsontfőre került.

Mellékletek:

1–2. A jobb csecsnýúlványnál feküdt egy nagyobb ép, a szegycsont alatt pedig egy kisebb, hiányos S-végű, kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika*. Az ép szélesebbre kalapált, bordázott S-véggel, á: 2,3 × 2,85, v: 0,2, S-vég sz: 0,6 cm, s: 3,05 g, illetve á: 2,5 × 2,3, v: 0,15, S-vég sz: 0,35 cm, 0,85 g. MNM RT, lt. sz.: 81.83.(1–2.)A

152. sír (30. tábla)

4-6 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 76°, csvh: 96 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz arccal előrebillent koponyája darabokra volt törve és a darabjai hosszanti irányban szétesésztak, eltakartva az állkapcsot. A bal halántéki és arcrészébe a megtaláláskor vágta bele. A mellkast állati bolygatás tette hiányossá, a megmaradt bordák és csi-

golyák egy része is elmozdult, a gerinc vonala megtört. A felkarok a test mellett nyugodtak, a jobbot az elmozdított bordák takarták, az alkar pedig enyhén behajlítva a medence szélé alá ért. A bal alkar talán egyenesen nyújtva feküdt, amit a megmaradt singscsont, továbbá a hiányzó bal medencelapát helyén talált néhány ujjcsont jelzett. A lábak egykor szorosan összezárva fekhettek, de ebből a helyzetből a bal combcsont úgy elmozdult, hogy a térdi vége a jobb térdtájékhoz ért. Az alsó lábszárak csontjai egymás közelében maradtak, a lábfejsontok pedig egymáson feküdtek.

Mellékletek:

1–2. A koponya alól egy-egy kerek metszetű bronzhuzalból készült nagyobb, kettétörött karikájú, bordázott S-végű, és egy kisebb kinyújtott *S-végű karika* került elő, á: 2,45 × 2,8, v: 0,15, S-vég sz: 0,6 cm, s: 1,40 g, illetve á: 1,55 × 2,0, v: 0,1, S-vég sz: 0,4 cm, s: 0,50 g. MNM RT, lt. sz.: 81.84.A

153. sír (30. és 47. tábla; 68. kép, 96. kép 3)

26-30 éves (ad.) nő állati bolygatta temetkezése. Szabályosan lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 228 × 63–68, m: 65, t: 106°, csvh: 150 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű, igen jó állapotú csontváz leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult, szét volt rágva, s az üregét finom por töltötte ki, ezért a földnyomásnak ellenállni nem tudván, darabokra repedezett. Az állkapocs szintén a jobb oldalára fordult, s az arckoponya alá csúszott. A mellkas csaknem ép volt, néhány nyakcsigolyát állat mozdított el a koponya mögé, a bal kulcsont pedig felfelé mozdult. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a kézfej csontjai viszont 270°-os fordulattal, anatómiai rendben, de visszagörbült ujjhegyekkel, ferdén a jobb combcsonton nyugodtak, legalább 10 cm távolságban az alkarcsontok csuklóí végétől. Mindez azt sejtette, hogy a jobb kézfejet levágva, a szeméremszöglet felé irányítva, külön helyezték a sírba.⁴⁷⁹ Minden ujjcsont zöld patinájú volt, de sem rajtuk, sem alattuk, semmiféle fémtárgy nem került elő. A bal kar enyhén be volt hajlítva, a kézfej csontjai pedig a bal medencelapát alatt nyugodtak. A medence ép volt, de a lapátjai kissé összecúsztak. A kifelé fordult lábcsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejek csontjai leszorítva feküdtek.

Mellékletek:

1. A koponyában lévő finom porból előkerült egy kerek metszetű ezüsthuzalból készült, nyitott apró *var-kocskarika*, á: 1,35 × 1,45, v: 0,15 cm, s: 0,75 g. MNM RT, lt. sz.: 81.85.1.A

2. A bal combcsont belső oldalának közepe mellett feküdt a bal kézfejről való egyik ujjcsonton egy S sod-

⁴⁷⁹ Az nehezebben képzelhető el, hogy a behajlított jobb alkar ízesülése elkorhadván elvált a kézfejtől és „visszacúszott” a felkar irányának megfelelő helyzetbe.

68. kép. Tiszalúc-Sarkad, 153. sír

ratú, egy középső szál körül kettősen csavart, ezért a törésfelületén öt szálát mutató („fonott”), a belső felületén laposra, a végein lemezesre kalapált, rendkívül vékony ezüstszálból készített *huzalgyűrű*. Sajnos a megtaláláskor három darabra törött, s az egyik vége elveszett, á: kb. 2,4, v: 0,35, huzalv: 0,07 cm, s: 1,00 g.⁴⁸⁰

MNM RT, lt. sz.: 81.85.2.A

3. Még a sírfolt nyesésekor, a koponya tájáról bukkant fel I. László H22 típusú, hiányossá vált denára.
MNM RT, lt. sz.: 81.85.3.A

154. sír (31. tábla)

51-55 éves (mat.) nő állattól enyhén bolygatott temetkezése. Bizonyára lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödre foltjának zöme rézkori gödörben veszett el, csak a lábvége kis része volt felismerhető, m: 65 cm, t: 70°, csvh: 150 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz kissé szétnyílt állkapcsú koponyája előre s jobbra fordult. Mindkét válla fel volt húzva, a némileg összenyomódott mellkasa természetes helyzetében maradt,

⁴⁸⁰ Maria Dekówna egy apró huzaltörődékét vitte el anyagvizsgálatra (vö. 12. táblázat).

⁴⁸¹ Miután a sírgödör bal oldali lábvégeinek foltja rézkori gödörben vált felismerhetetlenné, a feltárás közben nem figyeltünk fel a sírgödör bal szélén egy, a jobbon két olyan beásott cölöplyukat jelző „fűl” meglétére, amelyet a 159. sírnál határozottan észleltünk. Ezek a lyukak nem voltak a 159.-hez hasonló mélyre ásva, hanem a bal oldali a sírfenék fölött 15 cm-rel már megszűnt, a két jobb oldali pedig a sírgödör alján ért véget.

a szegycsont alsó része a bal mellkasba került. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, az alkar szétcsúszott két csontja között búj ki a jobb medencelapát széle. A bal alkar enyhén behajlítva a keresztcsont szélén helyezkedett el, a kézfejek csontjait állati bolygatás mozdította el. A medence csaknem természetes helyzetű volt, de a keresztcsont majdnem függőleges helyzetbe került. A kifelé fordult lábsontok párhuzamosan, a lábfejek csontjai leszorítva feküdtek, de állati bolygatást szenvedtek.

Melléklete nem volt.

155. sír (31. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) csecsemő állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 45 cm, t: 18°, bolygatott csvh: 61 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját a megtaláláskor ásóval vágták ketté és törték össze, de a helyén maradt állkapocs helyzetéből ítélve valószínűleg a jobb oldalára fordulva feküdt. A mellkasa természetes helyzetű volt. A felkarcsontok a testtől kissé eltartó irányba mutattak, s mindkét alkar kissé be volt hajlítva, a jobb kézfej pedig a medencétől némileg távolabb, a bal a keresztcsonton helyezkedett el. Egykor mindkét lábat térdben behajlítva, a jobb oldalára fektetve rendezték el, a csontjai ebben a helyzetben párhuzamosan feküdtek, de a jobb sípcsontot állati bolygatás elhúzta a szárkapocstól.

Melléklete nem volt.

156. sír (31. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) csecsemőnek a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 116°, csvh: nem volt mérhető. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú, előredőlt koponyájának a jobb szélét, valamint a jobb oldali hosszúcsontjait a megtaláláskor törték szét, a hiányossá korhadt mellkas természetes helyzetű volt. A könyökben kissé behajlított bal karból a medence széle felé irányított alkar csontpárja maradt meg. A hiányos medencéhez csupán a töredékes bal combcsont, ahhoz pedig a sípcsont töredéke csatlakozott, míg a jobb sípcsont állati bolygatásra keresztben a jobb mellkasba került.

Melléklete nem volt.

157. sír (31. tábla)

26-30 éves (ad.) férfi? állati bolygatású temetkezése. Sírfoltjának jobb alsó kétharmada rézkori gödörben veszett el, mé: 218 × 60–65, m: 90 cm, t: 88°, csvh: 163 cm, de lehet hogy egy temetési kellék nyomait mégis megőrizte.⁴⁸¹ A hátán fekvő, nyújtott helyzetű, erősen elkorhadt csontváznak a jobb oldalára fordult koponyáját állat

rágta szét, az állkapcsa a helyén maradt. A vázcsontjainak zöme elkorhad, a felsőtestéből csupán a szegycsontja, a test mellé helyezett karcsontjai és a bal kézfejének néhány csontja maradt meg, a többi morzsálékkossá vált, és szinte csupán a talaj elszíneződéséből volt felismerhető. A kifelé fordult lábsontjai párhuzamosan nyújtva, a lábfejek csontjai leszorítva helyezkedtek el; a bal lábfejet is utolérte az állati bolygatás.

Melléklete nem volt.

158. sír (31. tábla)

7-8 éves (inf. II.) gyermek állat által megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú, behúzott középi, s lefelé jobban szélesedő téglalap alakú sírgödörnek mé: 160 × 62–60–70, m: 75 cm, t: 93°, hiányos csvh: 103 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája előre s kissé balra billent, a bal oldalát állat rágta szét, s benne ujjperceket és bordatöredékeket találunk. A mellkas is állati bolygatású volt, a szegycsont, a jobb kulcsont és néhány borda csomója a jobb oldalára jutott. A még önálló ízesülésű végű felkarcsontok a test mellett feküdtek, a jobb alkar csontjai szétnyílván a jobb váll helyére kerültek, míg az állkapocs bal oldalához egy medencelapát simult. A még önálló ízesülő végű lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a jobb combcsontfőnél megmaradt a szeméremcsont töredéke is. A magasabbra került bal combcsont eltávolodott a sípcsonttól és kifordulva a jobb combcsont felé ért.

Melléklete nem volt.

159. sír (31. tábla; 69. kép)

51-55 éves (mat.) nő állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek – mé: 182 × 50–60, m: 80 cm, t: 83°, csvh: 144 cm – sarkai közelében a gödör két hosszanti oldalában két-két nagyjából kerek cölöplyuk volt megfigyelhető. A cölöpök átmérője 16–20 × 14–20 cm, és a sírféktől tovább mért mélysége 7–11 cm között változott. Miután sem a csontváz felett, sem alatta, sem a cölöplyukokban semmiféle famaradványt nem lehetett megfigyelni, csak feltételezni lehet, hogy a gödrökben sírjelek vége vagy a Szent Mihály-lova négy lába, vagy a halottat fedő deszkaborítás lábazata állhatott.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leasett állkapcsú koponyája a bal oldalára dőlt, s a jobb halántékán állat rágott egy jókora lyukat. A felsőtest helyzetéből ítélve a halott szorosan lefelé lehetett csavarva. A mellkasát kisebb bolygatás érte: a jobb kulcsont a váll mellé csúszott, egyébként összenyomott helyzetű volt, hiszen a bordái egymás fölé ívelődtek, a szegycsont pedig a bal mellkasba került. A felkarcsont szorosan a mellkas mellé szorult, az alkar enyhén behajlítva a keresztcsont szélére volt hajtván, a kézfej csontjai a medence és a combcsontfő körül szóródtak szét. A bal kar a

69. kép. Tiszalúc-Sarkad, 159. „füles” sír

test mellett volt nyújtva, a kézfej csontjai a medence és a combcsontfő mellett maradtak meg. A medence jobb lapátja kissé befelé fordult. A kifelé fordult lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejek csontjai leszorítva helyezkedtek el.

Mellékletek:

1–2. A koponya alól, illetve a jobb szeméremcsonttól (azaz egykor talán a jobb kézfejről?) egy-egy kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika* került elő, kissé szélesebbre kalapált *S-véggel*, amely az egyik példánynál időközben hiányossá vált, á: 2,05 × 2,5, v: 0,15, *S-vég sz:* 0,5 cm, s: 1,7 g, illetve á: 2,15 × 2,25, v: 0,15, *S-vég sz:* 0,47 cm, s: 1,35 g. MNM RT, lt. sz.: 81.86.1–2.A

160. sír (31. tábla)

41-45 éves (mat.) férfi állattól enyhén bolygatott temetkezése. A lekerekített sarkú téglalap alakú, széles sírgödörnek lábvége rézkori gödör feltjében veszett el, sz: 85–90, m: 70 cm, t: 100°, csvh: 162 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz kissé szétnyílt állkapcsú koponyája előre és jobbra fordult, a nyakcsigolyáit állati bolygatás érte. A mellkas természetes helyzetű volt, a jobb kar könyökben enyhén be volt hajlítva, a csukló a jobb medencelapát belső szélére ért, a kézfejecskontok

részben a jobb combcsont belső oldalánál maradtak meg, de került belőlük a bal mellkasba is. A bal kar a test mellett feküdt nyújtva, az alkarok a könyöknél ugyan szétcsúsztak, de a kézfej csontjai ívelt rendben érték el a combcsontfőt. A természetes helyzetű medence bal lapátja befelé fordult. A kifelé fordult lábak csontjai párhuzamosan nyújtva, az állati bolygatást szenvedett lábfejsontok egykor leszorítva feküdtek.

Melléklete nem volt.

161. sír (32. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) csecsemő állapotban és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 30 cm, t: 38°, hiányos csvh: 58 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz kibontva még esőáztatta koponyáját a megtaláláskor verték szét, talán előredőlvé fektetett, mert az állkapocs ennek megfelelő helyzetben maradt meg. Állati bolygatás hatására a jobb kulcscsont csaknem a felkarcsonttal párhuzamosan feküdt, a bordák természetes helyzetűek voltak, a csigolyák sora viszont hiányos. A jobb kar tompaszögben be volt hajtva, a bal felkarcsont lecsúszott a lapockáról, az alkar csontjait pedig állat mozdíthatta el a gerinc irányába. Alsótestéből csak a jobb medencelapát és a jobb láb kinyújtott csontjai maradtak a helyükön, a jobb alsó lábszár alatt a bal szárkapocs (?) feküdt keresztben.

Melléklete nem volt.

162. sír (32. tábla)

31-35 éves (ad.) férfi állattól bolygatott temetkezése. Nagyméretű, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 255 × 95-100, m: 105 cm, t: 110°, csvh: 158 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz kissé szétnyílt állkapcsú koponyája legördült a helyéről és a jobb oldalra fordult. A mellkas természetes helyzetű, csak kissé hiányos volt. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, a jobb kézfej a combcsont mellett, a bal a combcsonton keresztül fektetve nyugodott. A medence természetes helyzetű volt, a jobb medencelapát bontás közben sérült meg. A kifelé fordult lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a jobb sípcsontot és a lábfejek csontjait állati bolygatás mozdította el.

Melléklete nem volt.

163. sír (32. tábla; 70-71. kép)

Fiatalfelnőtt (juv./ad.) nő állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 178 × 57, m: 75 cm, t: 78°, csvh: 143 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű, a még össze nem csontosodott végű hosszúcsontjai alapján ifjú korú, a mellékletei alapján pedig biztosan női csontváz zárt állkapcsú koponyája előrebillent. A mellkas természetes helyzetű volt, de hiányos állapotban. Mindkét kar enyhén be volt hajlítva: a jobb alkar a medencelapát széle mellé volt

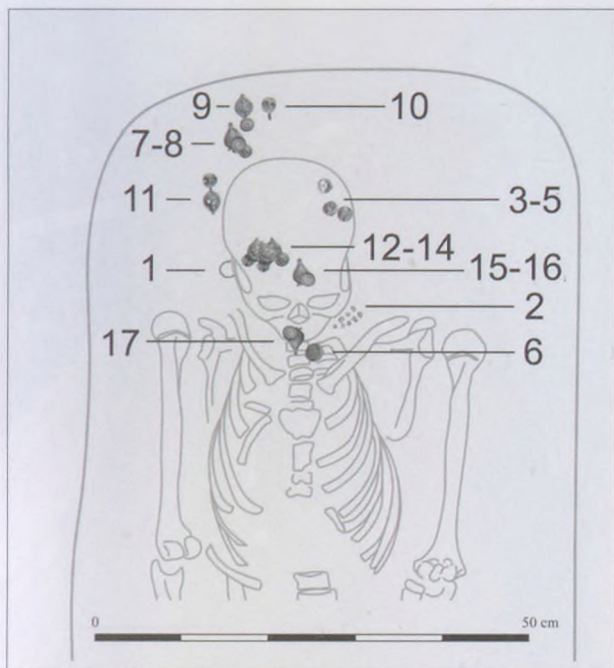
70. kép. Tiszalúc-Sarkad, 163. sír részlete

hajtva, a kézfej a jobb combcsontfő felett a szeméremszegletbe szorult, míg az orsócsont a singcsonttal párhuzamosan befelé mozdult. A bal alkar a keresztcsont széle mellé volt fektetve, a kézfej a szeméremcsontok között fektetett. A lábcsontok kifelé fordultak és párhuzamos helyzetben nyugodtak, az ugyancsak kifelé leszorított lábfejek közül csupán a balt sikerült kibontani.

Mellékletek:

1. A koponya jobb oldala mellett vékony, kerek metszetű ezüsthuzalból készült hiányos *karika*, amelyet a feldolgozásban a nagyobb valószínűség miatt S-végűnek tekintettem, á: 1,45 × 1,8, v: 0,1 cm, s: 0,4 g. MNM RT, lt. sz.: 81.87.1.A
2. Az állkapocs bal oldala mellett, az állkapocsban és a koponya alatt, tehát szorosan a nyak körül legalább két sorban elhelyezkedő 76 tagú *gyöngysor*: apró, lapított hengeres, és lapított testű, kéttagú fehér, szürkésfehér, két átlátszó zöld s egy átlátszó sárga gyöngyöcskéből, három barna gyöngyszemből, egy fehér, kocka alakú gyöngyszemből csontszínű betéttel és egy háromszög metszetű karika alakú kagylóhéj (?) gyöngyből. MNM RT, lt. sz.: 81.87.2.A
- 3-5. A koponyatető bal oldalán három öntött ezüst, kerek, aranyozott *ingnyakdíszveret*. Domború peremüket bemélyített aranyozott gyöngysor köríti, s az így határolt kerek belső mező mélyített közepe aranyozott. A hátoldalukon két, peremszél alatti szalagfülván, s közöttük a perem mentén egy-egy szegecs. Á: 1,5 × 1,6 cm, s: kb. 0,8 g. MNM RT, lt. sz.: 81.87.3.A
6. Az állkapocs bal oldala alatt öntött bronz *rozetta*. Kúposan kidudorodó felülete közepén gyűrűs bordával határolt kerek dudor van, amelyből küllösen négy

71. kép. Tiszalúc-Sarkad, 163. sír részletrajza

gyöngyözött sáv fut a peremszéli árkolásig. A hátoldalán két, peremszél alatti lemezes fül van, kerek nyílással. Á: 2,05, m: 0,55 cm, s: 3,15 g.

MNM RT, lt. sz.: 81.87.4.A

7-17. A koponyatető és a sírszél között nyeséskor került elő három (és egy kampós felső tag), a koponya jobb oldalánál egy, a jobb oldala alatt három, a közepe alatt kettő, s végül az állban egy, tehát összesen tíz bronz *csüngős veret* és egy kampós *felső tag*. A nyeséskor kimozdult csüngős példány mellett a felső tag lefelé fordulva feküdt, a további két csüngős példány összehajtván, alattuk került elő, kerek veretükkel felfelé. A koponya melletti veret lefelé fordult, a koponya felszedése után talált három példány közül egy az alsó részének hát-, kettő pedig az előlapjával felfelé helyezkedett el. Az utolsó példány az állkapocsban összehajtván feküdt.

A veretek közül 8 db igen rossz minőségű öntéssel készült, a mintája elmosódott, a felülete átlukadt, megkopott. A kerek tartóveret peremét bemélyített gyöngyösoros keret köríti, a közepén kerek mélyedés. A perem széléből kinyúló kampón függ a levél alakú csüngő. A veretek hátoldalán két lemezes fül van. A csüngő peremét bemélyített vonalkázású sáv szegélyezi, s a két oldalra hajló levelekből kinövő rombusz alakú középrészén erősen elmosódott virágmintát zár közre. A levelek hajlása két kör alakú mélyedést (gyakran ki is törött lyukacskát) kerít körül. A levél alakú veret alját lapos peremszéli bütyök

díszíti. H: 4,4, felső á: 1,5, alsó h: 2,55, sz: 1,9 cm (32. tábla 8-9, 11, 13-17).

A felsorolt veretek mellett további háromféle veretből volt egy-egy példány. Egy hasonló tartóveretű, de hosszabb és jól megmunkált csüngőjű, amelynek a szélét fogazott sáv szegélyezi, s ez a pajzs alakú belső mezejében két oldalról visszakunorodó, a csúcsával találkozó félpalmettát zár közre. A veret hegyét kettősen tagolt, hosszú bütyök díszíti, h: 4,7, felső á: 1,55, alsó h: 2,9, sz: 1,85 cm (32. tábla 7). Egy hasonló tartóveretű, de egészen más csüngőjű példány, amelynek a csüngője erősen domború testű, az egykori mintázatának csak nyomai sejtethetők, s alul 4-5-szörös tagolású bütyökben végződik, h: 4,45, felső á: 1,5, alsó h: 2,6, sz: 1,7 cm (32. tábla 12). A harmadik egy teljesen lapos, rosszul öntött, s vonalassá torzított, egykor domború mintájú, kerek akasztóveret hosszú akasztó nyúlvánnyal, és kívül-belül ónozott felülettel; á: 1,5 × 2,45 cm (32. tábla 10). Az ép példányok együttes s: 45,4 g, a felső veret s: 2,75 g. MNM RT, lt. sz.: 81.87.5.A

164. sír (33. tábla)

6 hónap körüli (inf. I.) csecsemő által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 70, t: 103°, bolygatott csvh: 70 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz állati bolygatású koponyáját a megtaláláskor végleg szétverték, de a homlokcsonti része felfordulva már amúgy is a medencetájon feküdt, egyébként a felszedéskor a jobb felkarcsont került ki alóla. A mellkast állat bolygatta meg, s csak a bal felkar maradt mellette. A homlokcsont alól indult ki a jobb combcsont, mellette pedig egy orsócsont feküdt. A sírra találás előtt a szelvényezés közben a munkások nagyjából e területről egy-egy állkapcsot, comb és singcsontot dobtak ki, e csontokat a sír anyagához csomagoltuk.

Melléklete nem volt.

165. sír (33. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) csecsemő által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 35, t: 106°, csvh: 62 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz kissé szétnyílt állkapcsú koponyája jobbra s előre billent, az arckoponyájába pedig a megtaláláskor vágta bele. A bal lapockát állat túrta el a jobb váll mellé. A mellkas nagyjából természetes helyzetű volt, a felkarok a testtől kissé eltartó irányban nyugodtak. Az alkarok és a medence csontjait nem találtuk meg, talán eke húzta el őket. A combcsontok párhuzamosan, nyújtott helyzetben, az alsó lábszárak talán ferdén, jobbról balra irányítva feküdtek, de a jobbal párhuzamosan a balból csak a szárkapocs maradt meg.

Melléklete:

1. A koponya alól felszedéskor apró, kerek metszetű vékony ezüsthuzalból készült *S-végű karika* került elő, az S-vege hiányzott, á: 1,2 × 1,5, v: 0,05 cm, s: 0,15 g. MNM RT, lt. sz.: 81.88.A

166. sír (33. tábla)

1,5-2 éves (inf. I.) kisgyermek bolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 118°, hiányos csvh: 58 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú, balra s előre billent koponyájának bal oldalát a megtaláláskor vágták szét. A mellkasát állati bolygatás tette hiányossá. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a kézfej csontjai a medence mellett nyugodtak. A bal karból csak a mellkas mellett fekvő felkarcsontot találtuk meg. A bal medence fel volt húzva, a combcsontok párhuzamosan feküdtek, az alsó lábszárakból csak a jobb sípcsont térdi végének nyomai maradtak meg. Lehetséges, hogy a lábcsonthoz a szelvényezés közben távolították el.

Melléklete nem volt.

167. sír (33. tábla; 72. kép⁴⁸²)

26-30 éves (ad.) férfi állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben feküdt, amelynek mindkét szélébe a sarkak közelében, egy-egy nagy karólyukat ástak úgy, hogy a lyukak külső széle a sírgödör széléből kiérve „fület” képezett. Sem a sírgödörben, sem a karólyukakban nem találtunk fanyomot. A sírgödör mé: 230 × 70, sz. a karólyukaknál: 85, m: 100 cm, t: 72°, csvh: 156 cm.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű, esetleg lefelé csavart csontváz leesett állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult. A mellkasát állati bolygatta meg, bordák és csigolyák kerültek az állkapocs elé, a szegycsont kétfelé csúszott: a felső része a bal felkarra, az alsó a jobb felkar mellé került, illetve a mellkas közepe üressé vált. A jobb kar tompaszögben volt behajlítva, a kézfejsontok a bal medencelapáton és a bal kézfej fölött feküdtek. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a kézfej csontjai a combcsontfő mellett, illetve a jobb kézfej alatt helyezkedtek el. A jobb medencelapát balra-felfelé fordult. A kifordult lábcsonthoz párhuzamosan, a lábfejek csontjai leszorítva feküdtek.

Melléklete nem volt.

168. sír (33. tábla)

16-20 éves (juv.) nő (és 26-30 éves [ad.] férfi?⁴⁸³) állati bolygatású temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 115°, csvh: 163 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája előre s jobbra

72. kép. Tiszalúc-Sarkad, 167. „füles” sír

billent. A mellkas természetes helyzetű volt. A jobb kar tompaszögben volt behajlítva, az alkar csukló vége a jobb medence belső szélére ért. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a kézfej a combcsontfő mellett nyugodott. A medence természetes helyzetű volt, a lábcsonthoz párhuzamosan nyújtva, a lábfejek csontjai leszorítva feküdtek. A jobb lábfejet állati bolygatta meg.

Melléklete nem volt.

169. sír (33. tábla)

1,5 év körüli (inf. I.) kisgyermek szétszántott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: kb. 30 cm, t: kb. 146°, csvh: nem mérhető. A bizonyára hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz feltehetőleg a szántás áldozata lett, csupán a bal mellkasának részletei, a bal szegycsont, valamint távolabb az egymást keresztező két alsó lábszár csontjai maradtak meg.

Melléklete nem volt.

170. sír (33. tábla)

16-20 éves (juv.) nő állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 220 × 65-67, m: 88 cm, t: 107°, csvh: 148 cm. A hátán

⁴⁸² A sír fényképének eredetijén a dokumentációban hibás, 176-os sírszámmal.

⁴⁸³ Az utóbbi csontváz maradványait (168x) a helyszínen nem észleltük, mosás és raktározás közben keveredhetett össze, vö. 498. jegyzet.

73. kép. Tiszalúc-Sarkad, 174. sír

t: 298°, csvh: nem volt mérhető. A valószínűleg hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz megsemmisült, csupán széttört koponyájának és mellkasának töredékei, valamint egy-egy comb- és sípcsonttöredéke maradt meg.

Melléklete nem volt.

172. sír (33. tábla)

0,5-1 éves (inf. I.) csecsemő valószínűleg szétszántott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: kb. 25 cm, t. és csvh. nem volt mérhető. A széttűzött koponya töredékei alatt néhány borda maradt, de előttük néhány borda anatómiai rendben is feküdt, mellette a jobb felkarcsonttal.

Melléklete nem volt.

173. sír (33. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) csecsemő valószínűleg valamilyen mezőgazdasági munkával megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 65 cm, t: 96°, hiányos csvh: 58 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját széttörve, töredékeit a mellkasra és a jobb medencelapátra kerülve találtuk meg. Az egyik felkarcsont a koponya egykori helyének tájékán feküdt. Az eredeti helyen a jobb kulcscsont, néhány borda, a medence felé hajlított bal alkarcsontok, a medencelapátok, valamint a behajlított és a jobb oldalukon, párhuzamosan fekvő lábcsontjai maradtak meg.

Melléklete nem volt.

174. sír (33. tábla; 73. kép)

2-2,5 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek jobb oldali fele rézkori gödörben veszett el, h: kb. 110, m: 65 cm, t: 72°, csvh: 75 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz csaknem zárt állkapcsú koponyája előre s balra billent. A jobb válltájékát állati bolygatás érte, a lapocka kifordult. A felkarcsont a szintén elmozdult jobb singcsont könyöki vége alá került, míg az orsócsont és a kézfej csontjainak helyzete mutatta, hogy az alkar eredetileg a jobb medencelapátra volt hajtva. A bal kar csontjai egyenesen, nyújtott helyzetben feküdtek a test mellett, a kézfejsontok a combcsont mellett nyugodtak. A medence természetes helyzetű volt, a lábcsonatok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

175. sír (33. tábla)

3-4 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 35 cm, t: 351°, hiányos csvh: 65 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája előrebillent. A mellkasának a középrészét érte kisebb állati bolygatás. A jobb felkar a test mellett feküdt, az alkar a megtaláláskor sérült meg. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a kézfej csontjai a combcsont mellett

fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája előregurult és teljesen a bal oldalára fordult, a szintén balra fordult állkapocs azonban a nyakcsigolyák közelében maradt. Az arckoponyát állat rágta szét. A mellkast is állati bolygatás érte, a kettévált szegycsont a jobb mellkasba csúszott. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, az alkar eredetileg talán a medence szélére lehetett hajtva, mert a kézfej csontjai a jobb combcsontfő körül feküdtek. A bal kar is nyújtva helyezkedett el, az alkarcsontok lefelé szétcsúsztak. A medence ép volt, a kifelé fordult lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a bal sípcsont térdnél kifelé fordult, a térdkalács a sírszél felé mozdult. A lábfejek csontjai leszorítva nyugodtak.

Mellékletek:

1. Az állkapocs bal sarka alól, tehát valószínűleg a szájüregből Salamon H17 típusú denárának még éppen meghatározható, apró töredéke került elő, amely időközben darabjaira esett szét.
MNM RT, lt. sz.: 81.89.A
2. A bal sípcsont felső-külső harmada mellől egy szegfejhez hasonló, apró *vastöredék* került elő, de a felszedéskor szétomlott.

171. sír (33. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) csecsemő valószínűleg szétszántott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: kb. 30 cm,

nyugodtak. A jobb medencelapát és a szeméremcsont a jobb könyöktájra került, a bal a helyén maradt. A lábak térdben be voltak hajlítva, s a jobb oldalukra dőlve fekhettek, de csak töredékeik maradtak.

Melléklete nem volt.

176. sír (33. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) csecsemő szétszántott, de meg is bolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: kb. 30 cm, t: 76°, csvh. nem volt mérhető. A bizonyára a hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája ösztört és összelapult, egy töredéke az öreglyukkal felfelé feküdt. A koponya előtt a mellkas maradványai: kulcsont, lapocka, bordák és csigolyák csomója, távolabbra egy hosszúcsont töredéke maradt meg.

Melléklete nem volt.

177. sír (33. tábla)

2-2,5 éves (inf. I.) kisgyermeknek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 63°, csvh: 80 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája kissé jobbra és előre billent, a bal felét a bal testféllel együtt a megtaláláskor kiásott ásónyommal dobták ki. A jobb mellkas viszonylag épen maradt, néhány nyak- és ágyékcsgolyával együtt. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a kézfej csontjai a medencelapáton nyugodtak, de a bal kéz is ugyanilyen tartású lehetett, mert a bal kézfejsontok a bal lapáton helyezkedtek el. A medence természetes helyzetű volt, a kinyújtott lábak csontjai úgy keresztezték egymást, hogy a bal fölérültek a jobb alsó lábszár csontjai. A lábfejek csontjait állat húzhatta szét, a csontváz körül mindenütt előkerültek.

Melléklete nem volt.

178. sír (34. tábla)

2,5-3 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 97 × 45, m: 70, t: 133°, csvh: 73 cm. A hátán fekvő, de némileg oldalt fordult, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája kissé hátra és a bal oldalra fordult, ezt a felsőtest jobb fele is követte, miközben a lapocka felfelé billent. Az egymásra csúszott bordájú mellkas viszonylag épen maradt, de a hastájéki csigolyáit állati bolygatás érte ugyanúgy, mint a jobb kar csontjait: az alkarcsontok V alakban szétnyíltak, a felkarcsont pedig keresztszintben szinte összekötötte őket. A bal kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok a medence nyomai mellett fekhettek. A párhuzamosan fekvő lábcsonatok iránya a felsőtestével balra, tompaszögbe zárt be.

Melléklete:

1. A bal medencelapát felett 2-3 cm-rel magasabban kerék metszetű bronzhuzalból készült *S-végű kárika*

feküdt, amelynek az S-vége letörött, s hiányzik, á: 1,55 × 2,15, v: 0,1, S-vég sz: 0,4 cm, s: 0,65 g. MNM RT, lt. sz.: 81.90.A

179. sír (34. tábla)

56-60 éves (mat.) férfi állati bolygatású temetkezése. Nagyméretű, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek – mé: 247 × 75–80, m: 115 cm, t: 64°, csvh: 158 cm – két szélébe, inkább a holttest, mint a sírgödör hosszúságának megfelelően, két-két karólyuk nyúlott be, a bal oldali felső a sírfenek felett 10, az alsó 20 cm-rel már véget ért, míg a jobb alsó elérte a sír fenekét.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű, egykor esetleg lepelbe csavart csontváz leesett állkapcsú, a jobb oldalára hátrabukott, s arccal felfelé néző koponyájának fogsora a sírfolt nyesésekor sérült meg. A nyaktáját állati bolygatás érte, itt rendszertelenül bordák és csigolyák heverték. A mellkas is hiányossá, illetve a csontok zavaros csomójává alakult, de a két kulcsont és a szegycsont nagyjából a helyén maradt, viszont került borda a bal térd mellé is. Mindkét kar tompaszögben volt behajlítva, az alkarcsontok a keresztcsonton találkoztak, a kézfejsontok állati bolygatás eredményeként szétszórva a bal vállnál és medencén, a lábak csontjai között és a bal combcsont mellett kerültek elő. A természetes helyzetű medence bal lapátjának széle nyesésekor sérült meg. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva, a bal láb csontjai kifelé fordulva helyezkedtek el, a lábfejek csontjai ugyancsak szétszórva láttak napvilágot a combcsontok között. A sír lábvégeiben 4-5 kis rágcsláló koponyája és csontocskái kerültek elő a sírfenekig lehatoló járatnyomokban.

Melléklete nem volt.

180. sír (34. és 47. tábla; 74. kép)

56-60 éves (mat.) nő állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. A lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alakú sírfoltjának mé: 203 × 70–65–73, m: 116 cm, t: 62°, csvh: 140 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz kissé szétnyílt állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult, s a halántéka, illetőleg a bal válla felett deszka (?) nyomait figyeltük meg. A mellkas csaknem természetes helyzetű volt, csak a bal kulcsont került a koponya, s egy borda a bal váll mellé. A jobb kar egészen enyhén volt behajlítva, az alkar a jobb medencelapát közepére ért, a kézcsontok a combcsontfőn és a szeméremcsonton fekhettek. A bal kar csaknem derékszögben volt behajlítva, az alkar a keresztcsont szélére ért, a kézfej a jobb alkarcsontokig nyúlt. A medence természetes helyzetű volt, a párhuzamosan nyújtott lábak csontjai kifelé fordulva fekhettek. A bal szárcapocscsontot, valamint a lábfejek csontjait a szelvény nyesésekor sértették meg.

74. kép. Tiszalúc-Sarkad, 180. sír részlete
famaradványokkal

Mellékletek:

1. A felszedéskor az állcsont belső oldaláról, tehát a szájüregből egy kerek metszetű ezüsthuzalból készült sima *varkocskarika* került elő, á: $2,2 \times 2,55$, v: 0,15 cm, s: 1,2 g.
MNM RT, lt. sz.: 81.91.1.A
2. A sírföldből csaknem négyzet metszetű, hegyesedő végű, nyitott bronz *huzalgűrű* került elő, á: $2,55 \times 2,5$, v: 0,3 cm, s: 3,75 g.
MNM RT, lt. sz.: 81.91.2.A
3. A bal mellkasban *Aba Sámuel* H7 típusú, a feltáráskor kettétört, de már korrodált állapotú *denára* volt.
MNM RT, lt. sz.: 81.91.3.A

181. sír (34. tábla)

61-65 éves (sen.) nő által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: $170 \times 63-65$, m: 50 cm, t: 110° , csvh: 148 cm. A sírgödör alján, a koponya és a jobb váll között, illetve a bal váll mellett egy-egy sekély kerek gödör (karólyuk?) bizonytalan fenekét lehetett észlelni, benne azonban semmiféle fanyomot nem találtunk.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz nyitott állkapcsú koponyája előrebillenve állt. Állkapcsában egyetlen fog sem volt, s az összes fogmedre felszívódott. A kulcsontok természetes helyzetben voltak, de a mellkasát állat bolygatta meg, a szegycsont felső része a bal mellkasba csúszott, a bordák kuszán elmozdultak. A jobb felkar a mellkas mellett feküdt, az alkar teljesen a felkarra volt visszahajtvva, kézfejeének csontjai a nyak-

75. kép. Tiszalúc-Sarkad, 182. „füles” sír

csigolyákon keresztben s a bal kulcsonton átbukva, tehát az alkarral csaknem derékszöget bezárva feküdtek. A bal kar csaknem derékszögben volt behajlítva, az alkar egykor a keresztcsontra ért, de csak a singcsont maradt a helyén, az orsócsont a gerinc mellé került, a kézfej csontjai pedig a keresztcsontra, illetve a szeméremcsontok közé csúsztak. A medence természetes helyzetű volt. A nyújtott helyzetű lábsontok kifelé fordulva, párhuzamosan feküdtek. A lábfejek csontjait hiányosan sikerült kibontani.

Mellékletek:

- 1-2. Az állkapocs jobb sarka alól, valamint a koponya bal oldala mellől egy-egy kerek metszetű bronzhuzalból készült, egymásra hajló végű, sima *varkocskarika* került elő, á: $2,35 \times 3,05$, v: 0,15 cm, s: 1,4 g, illetve $2,8 \times 3,15$, v: 0,25, cm, s: 2,65 g.
MNM RT, lt. sz.: 81.92.A

182. sír (34. tábla: 75. kép)

46-50 éves (mat.) nő (és 26-30 éves [ad.] nő⁴⁸⁴) által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése.

⁴⁸⁴ Az utóbbi csontváz maradványait (182x) a helyszínen nem észleltük, mosás és raktározás közben keveredhetett a sír anyagába, vö. 498. jegyzet.

Lekerekített sarkú, keskeny téglalap alakú sírgödörnek bal szélébe egy lábvégi, a jobb szélébe a felkar mellett és a lábvégnél is egy-egy félig a sírba, illetve félig abból kinyúló karólyukat figyeltünk meg, míg a feltételezhető negyedik lyuk helyét állati járat semmisítette meg. A karólyukak a sírfenékig nyúltak le. A sírgödör mé: $180 \times 50-45$ (a karólyukaknál sz: $58-60$), m: 70 cm, t: 120° , csvh: 146 cm.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz valószínűleg nyitott állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult, az arcra ferdén felfelé nézett, de a megtaláláskor összetört. A mellkas csaknem természetes helyzetű volt, csak a jobb kulcsont csúszott a felkar folytatásába, a szegycsont pedig a gerinc bal oldalára. A test egykor lepelbe lehetett csavarva, mert a felkarok rácsúsztak a mellkasra úgy, hogy a jobb felkar alól a bordák ki is látszottak. A jobb alkar tompaszögben volt behajlítva, az alkar csuklótáji vége a keresztcsontra ért, a kézfej csontjai a szeméremcsontok között és előtt helyezkedtek el. A bal kar nyújtott helyzetű volt, a kézfejsontok a bal combcsont belső oldala mellé kerültek. A jobb medencelapát teljesen befelé fordult, a bal természetes helyzetű volt. A lábsontok nyújtva, de összeszorulva és közelítve feküdtek úgy, hogy bokánál összeértek. A leszorított lábfejek csontjai részben voltak kibonthatók.

Melléklete nem volt.

183. sír (34. tábla)

21-25 éves (juv./ad.) férfi állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek lábvége rézkori gödörben veszett el, sz: $67-71$, m: 45 cm, t: 102° , csvh: 168 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája – talán állati bolygatásra úgy, hogy a rágszáló gödört mélyített alatta, amit az összedült nyakcsigolyák jeleztek – az első nyakcsigolyával együtt a bal váll elé gurult és a bal oldalára fordult, míg az állkapocs természetes helyzetben a helyén maradt. A mellkas is természetes helyzetű volt, a szegycsont felső része a bal könyök és a mellkas közé, az alsó pedig a bal mellkasba került. A jobb kar a test mellett volt nyújtva úgy, hogy az alkar a medence alá nyúlt, a bal kar tompaszögben volt behajlítva, s az alkar csuklói vége a keresztcsont bal szélé mellé ért a medencelapáton. A kézfejek csontjait állati bolygatás szórta szét, csak néhányat sikerült megfigyelnünk. A medence két oldalra szétnyílt. A kifelé fordult lábsontok párhuzamos helyzetben feküdtek, a lábfejek csontjait állati bolygatás érte.

Melléklete nem volt.

184. sír (35. tábla)

36-40 éves (ad.) nő állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör a bal oldalon egy árkot vágott át, de az a jobb oldalon már nem bukkant ki,

mé: $205 \times 63-58$, m: 50 cm, t: 82° , csvh: 145 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája kissé előre és a jobb oldalára fordult. A mellkas természetes helyzetben feküdt, a jobb váll kissé felhúzva. A jobb kar tompaszögben volt behajlítva, az alkar csuklói vége a keresztcsontra ért, a kézfej csontjai pedig a medenceüregben nyugodtak. A bal kar szintén tompaszögben volt behajlítva, az orsócsont a medence szélén, a singcsont a széle alatt futott, a kézfej csontjai a combcsontfőre kerültek. A medence természetes helyzetű volt. A kifelé fordult lábak csontjai párhuzamosan, a lábfejsontok leszorítva helyezkedtek el. Négy elmozdított ujjcsont együtt (!) a bal combcsont külső-középső tája mellé került.

Melléklete:

1. A jobb mellkas alól felszedéskor, közvetlenül a sírfenékről, de állati bolygatás nyoma nélkül került elő egy kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika* szélesre kalapált *S-véggel*, á: $2,75 \times 3,5$, v: $0,2$, *S-vég* sz: $0,7$ cm, s: $2,15$ g.
MNM RT, lt. sz.: 81.93.A

185. sír (35. tábla)

11-13 éves (inf. II.) gyermek állat, illetve árokásás által, valamint a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek csupán az alsó fele látszott meg, mert az egyik szélével a bal medence és a jobb váll irányában ferdén futó árok metszette, sz: $41-36$, m: 55 cm, t: 75° , bolygatott csvh: 97 cm. A hátán fekvő, felhúzott lábakkal ugyan, de mégis nyújtott helyzetű csontváz koponyáját, nyaktáját, jobb vállát, bal felkarját a sírfenéknél mintegy 18 cm-rel mélyebb árok ásásakor semmisítették meg. A mellkasi bordák is összekeveredtek, de a gerinc a mellkasközéptől már sértetlen maradt. A bizonyára a test mellett nyújtott jobb kar csontjai a lábvég felé kerültek: a felkarcsont maradt a mellkas mellett, folytatásában a singcsonttal, míg az orsócsont a mellkas és a medence széle mellé csúszott. Lehet, hogy ez már állati bolygatás eredménye volt, mert a singcsont és a combcsont között feküdtek szétszórtan a kézfej csontjai. A bal karból csak az ollósan szétvált alkarcsontok maradtak meg. A medence kétfelé szétnyílt, a párhuzamosan fekvő lábak csontjai pedig térdben behajlítva a jobb oldalukon nyugodtak, a sarokcsontok összeértek. A jobb sípcsontot a megtaláláskor törték szét.

Melléklete:

1. A sírt metsző árok közepén, a legszélső bal oldali bordától mintegy 10 cm-re került elő egy kerek metszetű bronzhuzalból készült *S-végű karika*, á: $2,65 \times 3,25$, v: $0,15$, *S-vég* sz: $0,5$ cm, s: $1,1$ g.
MNM RT, lt. sz.: 81.94.A

186. sír (35. tábla)

1,5-2 éves (inf. I.) kisgyermeknek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Lekerekített

II.7. TISZALÚC-SARKAD

sarkú téglalap alakú sírgödörnek fejkéje rézkori gödörbe veszett, sz: 45, m: 50 cm, t: 106°, bolygatott csvh: 74 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját a megtaláláskor törték össze, egyébként arccal felfelé, kissé balra fordulva feküdt. Az állkapocs ellentétes irányba fordult, és a hastájék közepén került elő egy egérfészkekben, oda hordott növényi maradványok között. A mellkas nagy része természetes helyzetű volt, a hastájék állati bolygatását az oda került állkapocson kívül a csigolyák hiánya is jelezte. A jobb felkarcsont nem került elő, az alkarcsontok a test mellett nyugodtak, jelezve, hogy a kar is így feküdt. Ugyanerre utaltak a bal alkar csontjai, de a felkar is megkerült a koponya mellett. A medence természetes helyzetű volt, az alsótestből csak a jobb combcsont s a vele tompaszöget bezáró sípcsont maradt nagyjából a helyén, a bal combcsont a térdi vége előtt feküdt keresztben, a bal sípcsont pedig a jobb combcsonttal volt párhuzamos, míg a bal szárkapocs a bal sípcsontot felülről keresztelte. Mellette megőrződött a bal kézfej néhány csontocskája is.

Melléklete nem volt.

187. sír (35. és 47. tábla)

Fiatal egyén (juv./ad.) állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú keskeny sírgödörnek mé: 203 × 57, m: 65, t: 97°, csvh: 140 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű, s az oldalról összenyomott helyzetéből következően valószínűleg szorosan lepelbe csavart csontváz zárt állkapocsokkal jobbra előrefordult koponyáját állat rágtá össze, a jobb arcfél hiányzott, s a koponya ürege beroppan. A hosszúcsontjainak vége még nem csontosodott össze, a jobb felkar gömbölyű vége pl. a bal mellkas közepébe mozdult. A mellkas felső részét állat dülta össze, ezt a csontok zavarossá vált helyzete és a csigolyák hiánya jelezte, az atlasz azonban a szegycsont felső része mellett a bal mellkasban előkerült. A jobb kar enyhén be volt hajlítva, a kézfej csontjai a jobb combcsontfő és a medence szegletében nyugodtak. A bal kar nyújtva a test mellett feküdt, a kézfejsontok a bal combcsontfőre kerültek. A medencelapátok épen maradtak, de a szeméremcsontok lefordultak róluk. A lábsontok párhuzamosan, nyújtott helyzetben feküdtek, s a lábfejek közül csak a jobbét sikerült részben kibontani.

Melléklete:

1. A felszedéskor a koponya alól – de nem a szájüregből – került elő Géza dux H18 típusú, hiányos peremű denára.

MNM RT, lt. sz.: 88.1.A

188. sír (35. és 48. tábla)

36-40 éves (ad.) férfi állati bolygatású temetkezése. Rendkívül széles, lekerekített sarkú téglalap alakú sírfoltjának jobb széle rézkori gödörbe veszett, de mérhető maradt, mé: 230 × min. 100, m: 70 cm, t: 96°, bolyga-

tott csvh: 158 cm. A sárga sírfenek a fejkéje jobb sarokban, a felkarcsont–koponya vonalától számítva mutatkozott meg. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapocsú koponyája előre s a jobb oldalára gördült, a nyakcsigolyáktól csaknem 10 cm-re eltávolodva. A bal halántékát a megtaláláskor sértették meg. A mellkas jobb oldalát állat bolygatta, a bordák hiányosan maradtak ránk, a csigolyák a jobb felkarcsont mellé kerültek. A jobb felkarcsont a mellkas mellett feküdt, a singcsontot nem leltük meg, s bár az orsócsont ferdén a felkarcsont alá került, a kar eredetileg nyújtott helyzetű lehetett, mert a kézfejsontok egy része a jobb combcsontfő környékén őrződött meg. A bal kar ugyancsak egyenesen volt nyújtva, a kézfejsontok a bal medence és a combcsont mellett nyugodtak. A medence természetes helyzetű volt, a lábsontok nyújtva, párhuzamos helyzetben jelentkeztek. A lábfejek nagyobb csomója a bal lábsontok és a sírszél között gyűlt össze.

Melléklete:

1. A jobb mellkas közepén I. László vízszintesen fekvő ép, a megtaláláskor kettérepedt H25 típusú denára bukkant elő.

MNM RT, lt. sz.: 88.2.A

189. sír (35. tábla)

7-8 éves (inf. II.) gyermek állati bolygatású temetkezése. A valószínűleg lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek csak a fejkéje, illetve a bal szélének háromnegyede volt észlelhető, a többi egy rézkori gödör foltjában veszett el, sz: 48, m: 60 cm, t: 110°, csvh: 100 cm. Gödre szinte közvetlenül a 191. sír fejkéjéig érhetett. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváznak a földnyomástól összeroppan koponyája jobbra s előre billent, az állkapocs pedig ugyan vele együtt mozogva, de felfelé fordult. Utóbbinak ugyanaz az állati bolygatás lehetett az oka, mint a mellkas megdúlásának, amelynek összekevert csontjaira rácsúszott a jobb felkarcsont, míg az alkarcsontok – a jobb kar egykori nyújtott helyzetét jelezve – a jobb medence széle mellé futottak. A bal kar csontjai nem kerültek elő. Csak a jobb medencelapát és az elkorhadt keresztcsont volt a helyén, a bal lapát felsúszott a mellkas irányába. A párhuzamosan fekvő lábsontok nyújtott helyzetben nyugodtak, de a bal szárkapocs a térdnél eltávolodott a sípcsonttól. A jobb sarokcsont a combcsontok között feküdt.

Melléklete nem volt.

190. sír (35. tábla)

8-9 éves (inf. II.) gyermek állati bolygatású temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 104°, csvh: 103 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz szétrágott koponyája a jobb oldalán, arccal előre feküdt, az állkapocs a tarkó, az atlasz pedig a koponyatető mellé került. Az állati bolygatás ezenkívül a mellkast érte, a csigolyák

a koponya alá, a mellkasba és a bal felkar külső oldalára mellé szóródtak szét. Mindkét felkar a testtől eltartó irányban feküdt (a jobbat a megtaláláskor vágják el), s mindkét alkart tompaszögben a medence mellé hajlítoták, így a kézfejek csontjai a combcsontok mellett nyugodhattak. A medence épen maradt, de a megtaláláskor a jobb lapátot kettéhasították. A lábcsonatok párhuzamosan nyújtva, összezárva helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

191. sír (36. tábla)

41-45 éves (mat.) nő állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek csupán a fejege és a jobb szélének felső fele látszott, a többi egy rézkori gödör föltjába vészett, sz: 57, m: 55 cm, t: 100°, csvh: 140 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. A jobb halántéki részét a megtaláláskor sértették meg, egyébként azonban szét volt rágva, s a belsejét finom por töltötte ki. A behatoló rágcáló a nyaktájékot is megbolygatta, aminek következtében a csontváz nyakcsigolyái a koponya mellett, illetve felett feküdtek. A mellkasa természetes helyzetű volt, csupán a szegycsont alsó része csúszott a bal mellkasfélbe. Mindkét karja a test mellett volt nyújtva, a kézfejek csontjai a megfelelő oldali medence széle, illetve combcsont mellett nyugodtak. A nyújtott helyzetű lábcsontjai párhuzamosan feküdtek, csupán a jobb alsó lábszár két csontja távolodott el egymástól. A lábfejek csontjai leszorítva helyezkedtek el, de a jobb lábfejét az elmúlt (1980.) évi rátaláláskor már megbolygattuk.

Melléklete nem volt.

192. sír (36. tábla)

Felnőtt⁴⁸⁵ csekély állati bolygatású temetkezése. Bizonyára lekerékített sarkú téglalap alakú sírfoltjának csupán egy kis fejege széle maradt felismerhető, a többi egy rézkori gödör föltjába vészett, sz: 57, m: 70 cm, t: 100°, csvh: 150 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult, s a nyakcsigolyáit állati bolygatás érte. A természetes helyzetű mellkasában csupán a szegycsont mozdult el a bal felkarcsont alá. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, az élére fordított – azaz egykor a combhoz szorított – jobb kézfej csontjai a jobb combcsonttal párhuzamosan nyugodtak. A bal kar tompaszögben volt behajlítva, a kézfejecsonatok a medence üregében, illetve a szeméremcsontokon feküdhetek. A kifordult lábcsonatok nyújtva, párhuzamosan helyezkedtek el. A lábfejeket csak hiányosan sikerült kibontani.

Melléklete:

- I. A felszedés után még a koponyán maradt földben az Embertani Tárban történt mosáskor előkerült egy kerek metszetű bronzhuzalból készült kisméretű *S-végű karika*, á: 1,95 × 1,7, v: 0,13, az S-vég sz: 0,32 cm. MNM RT, lt. sz.: 88.2a.A⁴⁸⁶

Egyéb melléklete nem volt, csupán az állkapocs bal külső oldalán figyeltünk meg zöld patinanyomot (?), bármilyen tárgy maradványa nélkül.

193. sír (36. tábla; 76. kép)

Ifjú (juv.) csekély állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben – mé: 197 × 62–57, a cölöplyukaknál: 70, illetve 78, m: 85 cm, t: 90°, csvh: 136 cm – a gödör szélét metsző három cölöplyuk nyomát sikerült megfigyelni, a jobb szélén a bal váll mellett egy sekélyet, amely a sírfeleknél véget ért, míg a két lábvégi közül a bal oldali volt a mélyebb (39, illetve 26 cm), s mindkettő olyan kisebb átmérőjű lyukban végződött, amely jobban megtámaszhatta valamilyen tárgy lábát. Megjegyzendő azonban, hogy famaradványt egyetlen cölöplyukban sem figyeltünk meg.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája kissé előre s jobbra billent, a jobb halántéktáját rágcáló rágta szét, a koponya ürege pedig finom porral töltődött fel. A mellkas épen maradt, csak a szegycsont nem volt a helyén. Hosszúcsontjainak ízesülő vége még nem csontosodott össze. A jobb kar tompaszögben volt behajlítva, a kézfej csontjai a jobb combcsontfőn helyezkedtek el. A bal kar csaknem derékszögben volt behajlítva, az alkar az utolsó ágyécsigolyán, illetve a keresztcsonton ért véget, s a kézfejecsonatok a keresztcsontra és a medenceüregre voltak hajtva. A természetes helyzetű medence szélét is állat rágta meg. A kifelé fordult lábcsonatok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejek csontjai közül a balt teljesen, a jobbot kevésbé érte állati bolygatás.

Mellékletek:

- I–2. Az állkapocs két vége mellett egy-egy kerek metszetű ezüsthuzalból készült nagyobb, ill. kisebb *S-végű karika* feküdt, szélesebb, ill. keskenyebb, bordázott S-véggel, á: 2,3 × 2,6, v: 0,2, S-vég sz: 0,7 cm, s: 2,95 g, ill. á: 2,05 × 2,4, v: 0,15, S-vég sz: 0,5 cm, s: 1,25 g.

MNM RT, lt. sz.: 88.3.1–2.A

194. sír (36. tábla)

1,5-2 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 60 cm, t: 60°, csvh: 60 cm. A hátán fekvő, s

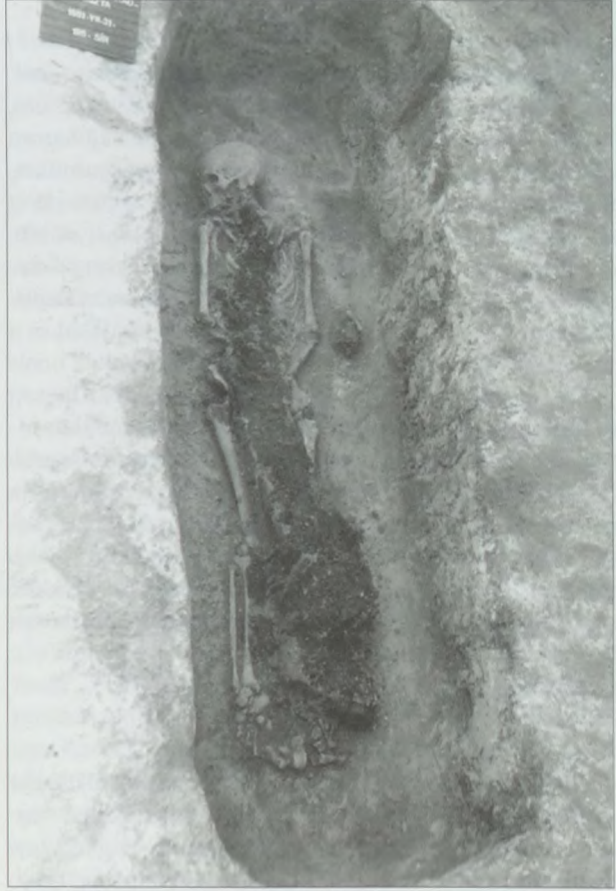
⁴⁸⁵ Kormeghatározása nincs.

⁴⁸⁶ Szabálytalan utólagos leltári szám, amelyet az S-végű karika azért kapott így, mert az Embertani Tárból a teljes leletanyag beletárolását követően került elő.

76. kép. Tiszalúc-Sarkad, 193. „füles” sír

77. kép. Tiszalúc-Sarkad, 195. sír famaradványokkal

a behajlított bal lába ellenére nyújtott helyzetű csontváz összezárt állkapcsú koponyája előredőlt. A szelvény aljának nyesésekor sértették meg, s ugyanekkor dobhatták ki a bal alkar és a jobb lábszár csontjait, amelyek nem is kerültek meg. Mellkasát állati bolygatás érte, mert a has-táji csontjai hiányoztak. Mindkét felkar a testtől eltartó irányban feküdt, s mindkét alkar tompaszögben volt behajlítva, de közülük csupán a jobb maradt meg, a kézfejcsonatok viszont előkerültek a medence mindkét oldala mellett. A szeméremcsontok a medencelapátok között jelentkeztek. Valószínűleg mindkét láb térdben be volt hajlítva, amint azt a bal láb csontjai mutatták, illetve a jobb combcsont kifelé tartó iránya jelezte.

Melléklete nem volt.

195. sír (36. tábla; 77. kép)

26-30 éves (ad.) férfi állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 230 × 72-69, m: 105 cm, t: 113°, csvh: 153 cm. A csontváz felett 1-2 cm vastagságú deszkaréteg maradványait figyeltük meg, amelyből nagyobb, összefüggő darabok a bal láb, valamint a combok közötti rész fölött a meden-

cég maradtak meg, de apró, összefüggéstelen nyomokat egészen a nyaktájjig észleltünk. Mélységi nyomra sehol nem bukkantunk, ezért koporsóra utaló oldalfalak meglétére nem volt bizonyíték. Az viszont kiderült, hogy deszkaréteg nyomai a lábak és a medence alatt is megmaradtak, vagyis a halott legalább két deszkaréteg közé (?) fektetése biztosra vehető.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája a jobb oldalára fordult, s a leesett állkapocs csak részben követte. A mellkas természetes helyzetű volt. Mindkét kar tompaszögben be volt hajlítva úgy, hogy az alkarok a keresztcsont fölött keresztezték egymást, s a jobb volt felül. A bal singcsontot állati bolygatás dúlta el néhány ujjcsonttal együtt a sír fejevébe, a sírfenek felett 48-60 cm magasságba; a sírföld egyébként is tele volt a szétszórt ujjcsontokkal, egyben pedig több állati járat betöltődött üregeivel. A medencelapátok szélét ugyancsak állat rágta meg. A kifelé fordult lábcsontok párhuzamosan – bár térdnél kissé közelítő helyzetben – nyugodtak, a lábfejek csontjait is összekeverte az állati bolygatás.

Melléklete nem volt.

196. sír (36. tábla; 78. kép)

36-40 éves (ad.) nő (?) állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben – mé: 228×65 , sz. a cölöplyukaknál: 77, illetve 70, m: 95 cm, t: 108° , csvh: 152 cm – félig a gödör szélébe vájt három cölöplyuk nyomát figyeltük meg, a vállaknál mindkét, a lábfejeknél csak a jobb oldalon. Kettejük a sírfenekig ért, csupán a bal válli mélyült még 35 cm-rel mélyebbre.

A sír egész gödrét állatok járták át, az egykori járataikat szemcsés, porhanyós kitöltés jelezte. A rossz állapotú csontváz egyes részeit, pl. a koponyát, a bordákat és a medencét annyira összerágták, hogy ki sem voltak bontathatók. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. A mellkas hiányossá vált, a bal kulcsont az állkapcsot érte. A jobb kar egészen enyhén volt behajlítva, a kézfej csontjai a szeméremcsonton nyugodtak. A bal kar nyújtott helyzetű volt. A medencének csupán nyomai maradtak. A jobb láb csontjai nyújtva, a balé térdben behajlítva feküdtek úgy, hogy az alsó lábszárak csontjai már párhuzamosan helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

197. sír (37. tábla)

Fiatalfelnőtt (juv./ad.) állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek alsó fele egy rézkori gödörben veszett el, sz: 68–70, m: 45 cm, t: 113° , hiányos csvh: 82 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz lábcsontjait a rézkori gödör gödrölése közben ásták szét, csak a combcsontok közepétől maradtak meg. A koponya teljesen előrebillent, az állkapocs a jobb tarkó alatt volt, rajta pedig az egyik combcsont ízesülő vége és egy csigolya. További állati bolygatásra utalt az összedúlt mellkas, valamint az, hogy az egyik kulcsont a kimozdult bordák és csigolyák közé került. A jobb felkarcsont a mellkas mellett feküdt, a singsont pedig keresztben fölötte. A bal kar a test mellett volt nyújtva. A jobb medencelapát felfordult, a bal a helyén maradt, a keresztcsont viszont a jobb mellé került, függőleges helyzetben. A combcsontok töredékeiből ítélve a lábak párhuzamosan nyújtva fekhettek.

Melléklete nem volt.

198. sír (37. tábla)

61-65 éves (sen.) nő állati bolygatású temetkezése. Enyhén lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 215×77 , m: 100 cm, t: 90° (a mellkas–koponya irány: 66°), csvh: 135 cm. A hátán fekvő csontváz nem volt nyújtott helyzetű, mert a halottat egykor derékban tompaszögben meghajlítva fektették a sírba úgy, hogy a gödör falával az alsóteste feküdt párhuzamosan. Koponyája, amelyet állat rágott szét, leesett állkapocssal a bal oldalára fordult. A mellkas hiányossá vált, a bal

78. kép. Tiszalúc-Sarkad, 196. „füles” sír

kulcsont a jobb irányának folytatásába került. A jobb váll fel volt húzva, a bal pedig leengedve. A jobb felkar a testtől eltartó irányban feküdt, az alkar tompaszögben behajlították úgy, hogy a vége a medence alá került, s az ujjcsontok a combcsontfő alól látszottak ki. A test mellett fekvő bal felkar – mivel a felsőtest balra hajlott – a medence közepéig ért, az alkar szétszúzott két csontja pedig a combcsont közepéig úgy, hogy néhány kézfejsont már a combcsont alatt volt. A medence nem a felsőtest irányát követte, hanem a nyújtott helyzetű, csaknem párhuzamosan fekvő (a bal térdben kissé behajlított, s a bokánál közelítő irányú) lábcsontokhoz csatlakozott. A jobb lábfej csontjai síkban, a balé élben fekvő, balra nézve helyezkedtek el.

Aligha valószínű, hogy különleges temetkezési szokással van dolgunk, hiszen természetes magyarázatként az kínálkozik, hogy a halottat nem egyszerre helyezték a gödör aljára, hanem először ügyetlenül (?) fektették a felsőtestet a sírgödörbe, így lett szokatlan irányú, s került a jobb alkarja és kézfeje a hasa alá, majd szabályosan elhelyezték az alsótestet, s valamiért már nem igazították a véletlenszerű fekvésén.

Melléklete nem volt.

199. sír (37. tábla)

36-40 éves (ad.) nő csekély állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, jobbra aszimmetrikusan ívelt oldalú téglalap alakú sírgödörnek mé: 200 × 65–68, m: 95 cm, t: 105°, csvh: 150 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája kissé előrebillent. Állati bolygatás egy fogát a jobb járomcsont, egy nyakcsigolyáját pedig az állkapocs bal oldala mellé mozdította. A mellkas csaknem teljesen épen maradt. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a bal pedig tompaszögben behajlítva úgy, hogy az alkar csuklótáji vége a keresztcsontra ért. A kézfejek csontjai a sírföldben szétszórva kerültek elő. A medence ép volt, a bal medencelapát kissé befelé fordult. A lábak csontjai párhuzamosan nyújtva feküdtek, a lábfejek csontjait állati bolygatás érte.

Melléklete nem volt.

200. sír (37. tábla)

0,5-1 éves (inf. I.) csecsemő állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, lefelé keskenyedő téglalap alakú sírgödörnek mé: 80 × 40–32, m: 80 cm, t: 103°, bolygatott csvh: 72 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz felfelé néző arckoponyáját állat rágta szét, az ugyancsak töredékes állkapocs a koponya üregének töltelékföldjébe került. Összedúlt csontvázából a jobb mellkas és a mellette fekvő jobb felkarcsont maradt a helyén, míg a könyöki végéhez keresztben a bal felkarcsont csatlakozott. A jobb (?) alkar együtt maradt két csontja a koponyánál a sírszél mellett, a bal (?) orsócsont a bal sírszélnél, a singcsont pedig a bal medencénél bukkant fel. A medencelapátok természetes helyzetben maradtak, a nyújtott helyzetű jobb combcsontoz tartozó (?) lábszár-csontok a sírszél felé csúsztak, alattuk keresztben pedig a bal combcsont feküdt.

Melléklete nem volt.

201. sír (37. tábla)

36-40 éves (ad.) nő állat által és a megtaláláskor is egyaránt kissé megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú, kifelé ívelődő jobb oldalú, téglalap alakú sírgödörnek mé: 181 × 55–65, m: 105 cm, t: 104°, csvh: 152 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyájának arcrészét a szelvény nyesésekor sértették meg. A felsőtest némiképpen jobbra hajlott, a mellkas csaknem épen maradt, a gerincet kevés állati bolygatás érte. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a medence mellett fekvő kézfej csontjait állati bolygatás szórta szét. A bal kar is a test mellett nyújtva feküdt, az orsócsont a medence széle alá került, a combcsont mellé fektetett kézfej csontjai viszont teljesen megmaradtak az eredeti helyükön. A medence természetes helyzetű volt, a lábak csontjai párhuzamosan nyújtva, a lábfejeké balra leszorítva helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

202. sír (37. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) csecsemőnek a szelvényásáskor csaknem megsemmisített temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 55 cm, t: 103°, a csvh. nem volt mérhető. A bizonyára hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz már elpusztított maradványait akkor fedeztük fel, amikor egy nagy rézkori gödör sötét foltját nyestük meg a 203. sír körül. A csontvázból mindössze a bal kulcsontja és medencelapátjának töredéke, valamint a párhuzamosan fekvő két combcsontjának töredéke maradt meg.

Melléklete nem volt.

203. sír (37. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) csecsemőnek korábban is, és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja teljességgel beleveszett egy nagy rézkori gödör foltjába, m: 58 cm, t: 110°, a csvh. nem volt mérhető. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontvázat az ásatási munkálatok csaknem megsemmisítették, valószínűleg a korábbi években szelvényfal nyesésekor keletről nyesték el az alsótestének csontjait, jelenleg pedig a koponyáját törték össze. Végül a kis csontvázból némi koponyatöredék, a mellkasának maradványai, a két alkarjának párhuzamosan futó csontjai, végezetül a jobb medencelapátjának töredéke maradt meg a helyén. Talán állati bolygatás következtében az egyik felkarcsontja a maradványoktól távolabb, másodlagos helyzetben került elő.

Melléklete nem volt.

204. sír (37. tábla)

0,5-1 éves (inf. I.) csecsemőnek a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 110°, a csvh. nem volt mérhető. A valószínűleg a hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontvázat a szelvényásás közben vágták szét, s az ásóval kidobott csontokon kívül csupán az arccal felfelé néző koponyájának töredéke, a mellkas maradványai és a tőle eltartó irányú bal felkarcsont maradt meg. Néhány borda talán az ásás okozta földmozgás következtében másodlagos helyen, a bal alkar helyén jelentkezett.

Melléklete nem volt.

205. sír (37. tábla)

41-45 éves (mat.) férfi állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, a deréktájtól a jobb oldalán kissé szélesedő téglalap alakú sírfoltjának mé: 197 × 50–58, m: 70, t: 108°, csvh: 147 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz arccal balra és előre fordult koponyáját állat rágta szét, s az állkapcsát is ilyen bolygatás mozdíthatta el úgy, hogy felfordulva a bal váll és a koponya közé került. A nyakcsigolyák és a kulcsontok is elmozdultak, jelezve az állat behatolásának irányát. A mellkas egyébként természetes helyzetű volt, a jobb kar csaknem nyújtva, egészen enyhén behajlítva fe-

küdt a test mellett, az alkarcsontok a medence szélén helyezkedtek el, a kézfej csontjai pedig a combcsontfő és a medence szegletében. A bal kar egyenesen nyújtott helyzetű volt, a singcsont a medence széle mellett, az orsócsont alatta futott, a kézfej csontjai pedig a combcsont mellől szóródtak szét a combcsont két oldalán. A jobb medence kissé fel volt húzva, a bal medencelapát pedig enyhén befelé mozdult. A kifelé fordult lábsontok nyújtva, párhuzamosan feküdtek, a lábfejek csontjait is elérte az állati bolygatás.

Melléklete nem volt.

206. sír (37. tábla)

41-45 éves (mat.) férfi állati bolygatású temetkezése. Hosszú keskeny, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödre a fejevégnél ellipszis, a lábvégnél csaknem kör alakban szélesedett ki, esetleg a temető nyolc további sírjában megfigyelhető hasonló „füles sírgödörökkel” egyező okból. A kiszélesedés sehol sem volt mélyebb a sírgödörnél, és semmiféle famaradvány nem került elő belőle; mé: 228 × 50–52 (a fejevégi kiszélesedésnél: 78, a lábvéginél: 71), m: 85 cm, t: 104°, csvh: 153 cm.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú, s a bal oldalára fordult koponyáját állat rágta szét. A vállak fel voltak húzva, a jobb kar – egymást keresztező alkarcsontokkal – tompaszögben be volt hajlítva, a kézfej csontjai pedig a medence üregében feküdtek. A bal kar nyújtott helyzetű volt, az alkarcsontok a medence külső szélén nyugodtak, a kézfej maradék csontjai a combcsontfőn őrződtek meg. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábsontok párhuzamosan nyújtott helyzetben nyugodtak. A lábfejecsonthoz állati bolygatás szórta szét, a bal sarokcsont a jobb sípcsont belső oldalának közepe mellett bukkant elő.

Melléklete nem volt.

207. sír (37. és 48. tábla)

36-40 éves (ad.) férfi állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödre a lábvégenél kiszélesedett, mé: 222 × 68–85, m: 110 cm, t: 96°, csvh: 152 cm. A teljesen elkorhadt, hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváznak a bal oldalára fordult koponyáját állat rágta szét. A mellkasnak csak a nyomai maradtak, a két felkarcsont mellette feküdt, a jobb alkarcsontok töredékei a jobb medencelapátra voltak hajtva, folytatásában ujjcsontok is megmaradtak. Csak a jobb medencelapát volt bontható. A lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, a lábfejecsonthoz a lábvégek, illetve a térdek körül voltak szétszórva.

Mellékletek:

1-2. A jobb váll helyén, illetve a bal felkarközép belső oldala mellett egy-egy kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika* feküdt, lemezesre kalapált széles *S-véggel*, á: 2,4 × 2,85, v: 0,3, *S-vég sz:* 1,0 cm,

s: 4,3 g, illetve á: 2,4 × 2,7, v: 0,25, *S-vég sz:* 1,0 cm, s: 4,65 g.

MNM RT, lt. sz.: 88.4.1-2.A

3-5. A bal mellkas közepén, az ott lelt *S-végű karika* mellett, függőleges helyzetben, szorosan egymáshoz tapadva három érme állt, a medence felől számított első erősebben, a második kevésbé volt töredékes, a harmadik pedig csaknem ép volt. Időközben az egyik meghatározhatatlan töredékké vált, a másik kettő viszont *I. András H8* típusú *denárának* bizonyult, s az egyik erősen hiányossá, a másik kettőtörve ugyan csak hiányossá vált.

MNM RT, lt. sz.: 88.4.3-5.A

208. sír (38. tábla)

26-30 éves (ad.) nő csekély állati bolygatású temetkezése. Szabálytalan, ívelt oldalú, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek bal szélét a fejevégnél egy karólyuk metszette, amely nem volt mélyebb a sírgödör aljánál, s benne fanyomot nem találtunk, mé: 198 × 55–58, m: 100 cm, t: 86°, csvh: 145 cm.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája balra s előre billent. A mellkasa talán egy kis állati bolygatást szenvedett, mert a bal kulcscsontja befelé, a szegycsontja pedig a gerinc bal oldalára csúszott. Mindkét karja derékszögben volt behajlítva úgy, hogy a két alkar egymáson feküdt, a bal a jobbon. A kézfejek csontjai a könyöktájékokon helyezkedtek el. A bal oldali medencelapát kissé befelé fordult. A lábsontok nyújtva, a bokák felé egymáshoz közelítő helyzetben nyugodtak. A lábfejek csontjait állat túrta szét, a sarokcsontok a lábsontok előtt, illetve között feküdtek, az ujjcsontokat a sírban szanaszét találtuk meg.

Melléklete nem volt.

209. sír (38. és 48. tábla)

41-45 éves (mat.) nőnek a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek jobb oldali lábvége rézkori gödörbe vésztett, mé: 212 × 56–64, m: 95 cm, t: 100°, csvh: 151 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája balra s előre billent. A mellkas természetes helyzetű volt. A karok a test mellett nyújtva feküdtek, a jobb kézfej csontjai a jobb medencelapát alá voltak visszahajlítva. A medence ép volt, de a szeméremtáji részét a rézkori gödört feltáró kiásáskor megsértették. A kifelé fordult lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejek le-szorítva feküdtek, az utóbbiakat csupán hiányosan sikerült kibontanunk.

Mellékletek:

1-2. A jobb, illetve a bal csecsnyúlvány mellett egy-egy nagyobb, kerek metszetű, vastagabb ezüst-, illetve kisebb, vékonyabb bronzhuzalból készült *S-végű karika*, á: 1,95 × 2,4, v: 0,15, *S-vég sz:* 0,3 cm, s: 1,65

g, illetve á: 1,75 × 2,35, v: 0,25, S-vég sz: 0,2 cm, s: 0,5 g.

MNM RT, lt. sz.: 88.5.1–2.A

3. A koponya bal oldala alól, de nem a szájüregből került elő *Salamon* olyan töredékes állapotú *denára*, hogy a típusát nem lehetett megállapítani.

MNM RT, lt. sz.: 88.5.3.A

210. sír (38. tábla)

5-6 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 155 × 58–62, m: 55 cm, t: 105°, csvh: 98 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz üregesen maradt állapota miatt összeroppant, zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult. Gerincét a nyaki és a hasi részen állati bolygatás érte, az itteni csigolyái hiányoztak, illetve másodlagos helyen kerültek elő. A jobb válla fel volt húzva, a jobb kar a mellkas mellett feküdt, az orsócsontja félig a felkarcsont mellé került, a singsontja pedig a felkarcsont irányában maradvá kifelé csúszott. A bal felkarcsont a mellkas mellett nyugodott, az alkart tompaszögben a keresztcsont irányába hajlították, néhány ujjcsont az ágyékcsigolyák fölött maradt meg. A keresztcsont függőleges helyzetben állt, a medencelapátok természetes fekvésben maradtak meg, de a szeméremcsontok a jobb combcsontfő helyére mozdultak. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva fekhettek, amint azt a jobb alsó lábszár, illetve a bal láb csontjai mutatták, de a jobb combcsont átlósan keresztbe fordult, a még hozzá nem csontosodott ízesülési végét a sípcsontéval érintkező állapotban hagyva. A lábfejsontok a sírgödörben szétszórva feküdtek.

Melléklete:

1. A jobb csecznyúlvány tájáról felszedéskor került elő egy kerek metszetű ezüsthuzalból készült apró *S-végű karika*, hiányzó *S-véggel*, á: 1,4 cm, v: 0,07 cm, s: 0,15 g.

MNM RT, lt. sz.: 88.6.A

211. sír (38. tábla; 96. kép 8)

41-45 éves (mat.) nő állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek bal szélén, a felkar magasságában egy kis kiszélesedés volt megfigyelhető, de nem lehetett karólyuknak tekinteni; mé: 215 × 55–68, m: 70 cm, t: 108°, csvh: 147 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz szétnyílt állkapcsú, jobb oldalára fordult koponyájába állat rágta be magát, majd az ürege finom porral telt meg. A mellkasát állati bolygatás érte, a jobb kulcsont és a szegycsont felső része a jobb mellkas közepére került. A jobb felkar a mellkas mellett feküdt, az alkar a medencelapát alá futott úgy, hogy az orsócsontot a singsont alul keresztelte. A kéz-

fejsontok a medencelapát alól bukkantak elő, a medence és a combcsont mellett. A bal felkarcsont a mellkas és a medence mellé, az együtt maradt alkarcsontok a gerinccel párhuzamosan a jobb medencelapát fölé kerültek. Mivel nagy csontok mozdultak el, az alkarcsontok ráadásul együtt, az állati bolygatás természetes, bár kissé valószínűtlen magyarázata mellett⁴⁸⁷ nem zárható ki az az óvatos felvetés sem, hogy a le- és kettévágott bal karját tették ilyen szokatlan formában a halott testére. A medence természetes helyzetű volt, a jobb lábcsontjai egyenesen nyújtva, a balé térdben behajlítva feküdtek úgy, hogy a ferdén futó bal combcsont térdi vége a jobbal csaknem érintkezett, az alsó lábszárak csontjai pedig szorosan összezárva helyezkedtek el. A lábfejek csontjai részben hiányosan voltak kibonthatók.

Mellékletek:

1. A koponya alól felszedéskor, valószínűleg a jobb csecznyúlvány tájáról egy kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika* került elő, á: 2,25 × 2,4, v: 0,15, S-vég sz: 0,4 cm, s: 1,25 g.

MNM RT, lt. sz.: 88.7.1.A

2. A jobb kéz gyűrűsujján maradt meg egy *Z* sodratú, kettősen csavart („fonott”), a belső felületén laposra, a végein csaknem lemezesre kalapált, nyitott, egymásra hajló végű ezüst *huzalgűrű*, á: 2,3, v: 0,3–0,45, huzalv: 0,08 cm, s: 3,6 g.

MNM RT, lt. sz.: 88.7.2.A

212. sír (38. tábla)

3-4 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. Szabálytalan téglalap alakú sírgödörnek mé: 140 × 40–58, m: 70 cm, t: 126°, csvh: 83 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz állat által szétrágott koponyája zárt állkapcsokkal balra s előre, a bal vállra billent. Az elkorhadt mellkasból csupán töredékek maradtak meg. Mindkét felkar a testtől eltartó irányú volt, az alkarcsontokat nem észleltük. A medence épen maradt, a szeméremcsontok kimozdultak. A kifordult lábcsontok nagyjából párhuzamos helyzetben feküdtek. A kéz- és lábfejek csontjait nem sikerült kibontanunk.

Melléklete nem volt.

213. sír (38. tábla)

10-12 éves (inf. II.) gyermek állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek lábvége rézkori gödörben veszett el, mé: kb. 145 × 60–63, m: 95 cm, t: 110°, csvh: 112 cm. A koponya előtt és alatt egészen a mellkasig, valamint a jobb medencelapát és a jobb láb alatt 0,5–1 cm vastagságú fakorhadék (deszkaaljzat?) nyomait figyeltük meg.

⁴⁸⁷ Kétségtelenül állati bolygatás mozdította el a jobb mellkasfél közepére a gerinccel párhuzamosan a jobb kulcsontot, s annak külső oldala mellé a szegycsont felső részét, de éppen a bal váll és mellkas csontjai nem utaltak állati bolygatásra.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz csaknem zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. A mellkasa természetes helyzetű volt, csupán a bal kulcsontja mozdult el. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok a medence és a combcsont mellett nyugodtak. A bal kar hasonló helyzetű lehetett, de a felkarcsont ferdén a koponya felé mozdult, az alkarból pedig csak a medencelapát közepe felé irányított orsócsont (?) maradt a helyén. A kézfejsontok a medencelapáton, illetve a combcsontfő mellett helyezkedhettek el. A keresztcsont legfelső, különvált része állati bolygatásra a jobb kézcsontok közé került, egyébként a medence természetes helyzetű volt. A lábsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, a bal szárkapocs kimozdult, s a sípcsonttal hegyesszöget bezárva ferdén helyezkedett el.

Melléklete nem volt.

214. sír (38. tábla)

0-0,5 éves (inf. I.) csecsemőnek a szelvényfal nyesésekor megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 96°, csvh: 60 cm. A csontváz bal oldalán kb. 80 cm hosszúságban kb. 8 cm széles és 1,5–2 cm vastag, a vázra rádőlő deszka maradványát észleltük, de hasonló deszkának sem a sír megmaradt többi oldalán, sem a csontváz alatt vagy fölött nem volt nyoma.

A hátán fekvő, behajlított lábú (békafekvésű?) csontváz koponyája előrebillent. A mellkasa természetes helyzetű volt. A jobb karja enyhe tompaszögben volt behajlítva, a bal pedig a test mellett nyújtva, a kézfeje a medence mellett feküdt. Az alsótestéből csupán a bal medencelapát, valamint a térdben behajlított bal lábcsontjai maradtak meg, a jobb medence és a jobb lábcsontjai három évvel korábban, 1978-ban, szelvényfal nyesésének áldozatai lehettek.

Melléklete nem volt.

215. sír

Kisgyermek (inf.) temetkezésének valószínűleg szétszántott maradványai: 30 cm mélységből előkerült lapocka, 6 borda, 1 kulcs- és 1 singcsont *in situ* részlet nélkül, ezért sírrajza sem készült.

Melléklete nem volt.

216. sír (38. tábla)

1 év körüli (inf. I.) csecsemő szétszántott és megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 100°, a csvh. nem volt mérhető. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz jobb combcsontját és lábszárcsontjait még a humuszban ásva fordították ki, azután bontás közben kiderült, hogy a koponyát eke vagy talajlazító törte darabokra és húzta szét. *In situ* csupán a gerinc mellkasi része és a medence, valamint a gerinccel párhuzamosan fekvő bal alkar csontjai maradtak.

A bordái szétszóródtak, a jobb felkarcsont pedig a jobb medence elé került.

Melléklete nem volt.

217. sír (38. tábla)

2-3 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 98°, csvh: 76 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz arccal felfelé néző koponyáját a földnyomás összeroppantotta. Állati bolygatású állkapcsa a bal váll fölé csúszott s felfordult, a jobb felkarcsont és az alkarcsontok a nyaktájékra kerültek. A bal kar a feldült és hiányosan megmaradt mellkas mellett volt nyújtva, és a medencéből megmaradt bal lapát mellé ért. A két combcsont térdnél csaknem összeért, az alsó lábszárak egykori párhuzamos helyzetét a jobb szárkapocs és a bal sípcsont elhelyezkedése mutatta. A bal szárkapocsontot állat túrta el a jobb lábfej tájára.

Melléklete nem volt.

218. sír (39. tábla)

36-40 éves (ad.) férfi csekély állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 232 × 73–66–70, m: 57 cm, t: 90°, csvh: 155 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája mintegy legördült a nyakcsigolyákról, s a jobb oldalára fordult. A mellkas ép volt, a szegycsont két fele összezsontosodott, a gerinccben pedig rendellenes görbület mutatkozott. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok a combcsont mellett fekhettek, de állat eltúrta őket (ujjcsontot még a kulcscsonton is találtunk). A bal kar is a test mellett volt nyújtva úgy, hogy az alkarcsontok a medence széle alá futottak. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejek csontjai leszorítva helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

219. sír (39. tábla)

0,5-1 éves (inf. I.) csecsemő állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú, a lábvége két oldalán kissé kiszélesedő sírgödörnek mé: 115 × 35–47, m: 65 cm, t: 130°, hiányos csvh: 60 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz előredőlt, zárt állkapcsú koponyáját a földnyomás összeroppantotta. A mellkasát állat bolygatta meg, az egyik kulcsontja a mellkas közepébe, a jobb (?) felkarcsont pedig a keresztcsont helyére csúszott. A jobb kar a test mellett lehetett nyújtva, amit a medence irányában fekvő jobb alkarcsontok helyzete igazolt, a bal karnak nem találtuk nyomát. Csak a bal medencelapát maradt meg, valamint a természetes helyzetűnek tűnt jobb combcsont. A két sípcsont közül a bal a combcsont előtt, a jobb pedig a combcsonttal párhuzamosan bukkant fel.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

Melléklete:

1. A koponya felszedésekor az állkapocs alól előkerült egy lapított gömb alakú, sötétbarna, sárgával keretezett zöld szemes *pasztagyöngy*, á: 0,8, m: 0,55 cm. MNM RT, lt. sz.: 88.8.A

220. sír (39. tábla)

4-6 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alakú sírgödörnek mé: 162 × 42, m: 75 cm, t: 90°, hiányos csvh: 85 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája balra s előre billent. A mellkas állati bolygatás áldozata lett, a megmaradt csontok jó része másodlagos helyzetbe került. A jobb felkarcsont a mellkas mellett maradt, a bal pedig az egykori irányára merőlegesen, a bordák és a sírszél közé jutott. A bal alkar egyik csontja vele párhuzamosan, a másik pedig hosszában a bal medencelapáton feküdt. Az egymás mellett fekvő combcsontok szinte összeértek, a jobb sípcsont kifelé csúszott.

Melléklete nem volt.

221. sír (39. tábla)

Felnőtt (? , juv.) csekély állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alakú sírgödörnek mé: 203 × 58–51, m: 60 cm, t: 88°, csvh: 144 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű, rendkívül rossz megtartású csontváz zárt állkapcsú, arccal bizonyára egykor felfelé nézett koponyája csaknem teljesen elkorhadt, csak az állkapcsa maradt meg. A gerinc bontható volt, de a bordáknak csak nyomait észleltük. A karok a test mellett feküdtek nyújtott helyzetben, de a jobb erősen hiányosan, s a kézfejek közül is csak a combcsontfőn nyugvó bal volt bontható. A medencének csupán szivacsos korhadékát észleltük. A lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek, lábközép és lábujjcsontjainak kis csomója a bal oldali sírszél közepe tájánál volt.

79. kép. Tiszalúc-Sarkad, 223–224. sír és a 225–226. sír sírfoltja

Mellékletek:

1. A bal váll mellől kerek metszetű ezüsthuzalból készült, hiányos karikájú *S-végű karika* került elő, á: 1,4, v: 0,05, S-vég sz: 0,4 cm. MNM RT, lt. sz.: 88.9.1.A
2. A jobb szeméremcsonton kerek metszetű, igen vékony bronzhuzalból készült *varkocskarika* fele került elő, á: 1,65, v: 0,04 cm. MNM RT, lt. sz.: 88.9.2.A

222. sír (39. tábla)

2-3 éves (inf. I.) kisgyermeknek a megtaláláskor megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 50 cm, t: 115°, csvh: 80 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú, valószínűleg kissé balra s előre billent koponyáját a megtaláláskor verték szét, s ekkor távolították el a bal kar és a medence csontjait is. A mellkas maradványai természetes helyzetűek voltak, a jobb kar tompaszögben behajlítva a jobb medencelapát közepe felé irányult. Az egymás mellett fekvő lábcsontok már a lábszárcsontoknál is szinte összeértek.

Melléklete nem volt.

223–224. sír (39. tábla; 79–80. kép)

Réz kori gödörbe mélyített két temetkezés, amelyek sírfoltja csak részben látszott meg. Először a 223. sírt ásták meg, majd később, hegyesszögben irányítva fektették rá a 224. sír halottját.

80. kép. Tiszalúc-Sarkad, 224–224. sír

223. sír (39. és 48. tábla; 80. kép)

41-45 éves (mat.) férfi korabeli emberi, majd csekély állati bolygatású temetkezése. Bizonyára lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek a kiszélesedő lábvége volt a legjobban felismerhető, mé: kb. 205 × kb. 65–70, m: 80–82 cm, t: 110°, csvh: 150 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz beroppant, esetleg állat által is megbolygatott, leesett állkapcsú koponyája kissé balra dőlve feküdhett. A felsőtestének jobb oldalát kissé befelé fordították, a mellkasa ennek megfelelően, de épen feküdt, a gerinc fursán erőteljes, D alakú görbületével. A jobb felkarcsontja a szegycsont mellől indult ki, a tompaszögben behajlított alkarja pedig a jobb szeméremcsontot érte el, amelyen a kézfejsontok átbuktak. A bal felkarcsont a mellkas mellett feküdt, az alkar a keresztsontra volt hajtvva úgy, hogy a két csukló csaknem összeért. Időközben a két alkarcsont ollósan szétnyílt, az orsócsont maradt a helyén, a bizonyára a 224. sír gödrének ásásakor megtalált s arrébb lökött singsont pedig derékszöveget zárt be a felkarcsonttal. A jobb medencelapát és a keresztcsont természetes helyzetű volt, a bal medencelapátot azonban megtalálták a 224. sír gödrének kiásásakor, és a 223. csontváz mellkasának középebe dobták. A kifelé fordult lábsontjai egymással párhuzamosan feküdtek.

Melléklete:

1. A jobb kézfejsontok mellett, minden bizonnyal a markában *I. Géza* H19 típusú ép *denára* volt.
MNM RT, lt. sz.: 88.10.A

224. sír (39. tábla; 80. kép)

21-25 éves (juv./ad.) nő állat által és a megtaláláskor is kissé megbolygatott temetkezése. Bizonyára lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek csupán a koponya és a medence közötti bal széle maradt felismerhető, m: 68–69 cm, t: 125°, csvh: 158 cm. Gödrének egykori kiásásakor rátaláltak a valószínűleg már lány részeit vesztett 223. sz. csontvázra, amelynek a mellkasára visszadobták annak nyilvánvalóan egy ásónyommal meglelt bal singsontját és bal medencelapátját, majd felhagytak a gödör további mélyítésével, mert több csontot már nem sértettek meg.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű 224. sz. csontváz zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult, a mellkasát, de főleg az ágyéksigolyáit állati bolygatás érte, egy járat a csontváz alatt egészen a bal lábszárcsontig volt nyomon követhető. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva (bár a jobb egy kicsit be is volt hajlítva), a jobb kézfejsontok a combcsontfőn, a bal csontjai pedig a medence és a combcsontfő szegletében nyugodtak. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábsontok párhuzamosan nyújtva, s a rézkori gödör kiásása közben megbolygatott lábfejsontjai egykor leszorítva feküdhettek.

Melléklete:

1. A felszedéskor az állkapocsból, azaz a szájüregből egy kerek metszetű bronzhuzalból készült kis *S-végű karika* került elő, á: 1,7 × 1,8, v: 0,1, S-vég sz: 0,3 cm, s: 0,55 g.
MNM RT, lt. sz.: 88.11.A

225. sír (40. és 48. tábla; 79., 81–83. kép)

21-25 éves (juv./ad.) nő temetkezése. Lekerekített sarkú, lefelé keskenyedő trapéz alakú sírgödörnek mé: 198 × 76–65–68, m: 65 cm, t: 93°, csvh: 150 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű, jó állapotú csontváz csaknem zárt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. A gerince meglepően egyenesnek mutatkozott, a mellkasa ép volt, a szegycsont talán nyomtalanul elkorhadt. Mindkét felkar a testtől eltartó irányban feküdt, az alkarokat igen enyhén visszahajlították, a jobbot a medencétől távolabb, a balt közvetlenül mellé. A kézfejek hiányosan megmaradt csontjait az alkarok helyzetének megfelelő helyen bontottuk ki. A medence ép volt, a jobb láb csontjai nyújtva, a bal láb térdig közelítő, majd párhuzamos helyzetben nyugodtak. A bal lábfejet épebben sikerült kibontani

Mellékletek:

- 1–5. Kerek metszetű bronzhuzalból készült 5 db *S-végű karika*: egy hiányos S-végű a szájpádlásba tapadva, három ép a bal csecsnyúlvány alatt, egy hiányos pedig a bal felkarcsont közepének külső oldala mellett. A hiányos: á: 1,6 × 1,7, v: 0,1, s: 0,4 g, a három ép: á: 1,7 × 1,7, v: 0,1, S-vég sz: 0,35 cm, s: 0,65 g, illetve á: 1,6 × 2,0, v: 0,1, S-vég sz: 0,3 cm, s: 0,85 g, illetve á: 1,4 × 1,7, v: 0,1, S-vég sz: 0,4 cm, s: 0,55 g, a külön álló hiányos á: 1,6, v: 0,15 cm, s: 0,45 g.
MNM RT, lt. sz.: 88.12.2–6.A
6. A nyakcsigolyák körül és alól, a nyakpereg vonalát követve, továbbá a bal lapocka és a gerincoszlop alatt *gyöngysor* jelentkezett: 4 fehér, 5 zöld és 8 sárga, kockásra vagdalt felületű hengeres pasztagyöngy, továbbá 11 lapított gömb alakú barna, sárgával keretezett zöld szemű szemesgyöngy.
MNM RT, lt. sz.: 88.12.7.A
7. A nyaktájon háromrét hajtott kerek metszetű bronzhuzalból csavart, hurkos-kampós záródású *nyakpereg*, amelynek a két visszahajtott kettős végéből alakították ki a hurokját és kampóját, a két rövidebb – a hurok, illetve a kampó kezdetétől mintegy 3,8-3,8 cm távolságban végződő – egyes szálvégét pedig az előzőkkel együtt, egyszerre csavarták meg, á: 13,5 × 13,7, v: 0,4, huzalv: 0,15 cm.
MNM RT, lt. sz.: 88.12.8.A
8. A jobb alkar csuklótáji végére húzva kerek metszetű bronzpalcából hajlított, egyenesen levágott végű, nyitott *huzalkarpereg*, á: 7,2 × 7,3, v: 0,5 cm, s: 38,55 g.
MNM RT, lt. sz.: 88.12.9.A

81. kép. Tiszalúc-Sarkad, 225. sír

9. Az Embertani Tárban a koponya mosása közben előkerült *Salamon* H14 típusú *denárának* töredéke, amelyet a feltáráskor nem vettünk észre, tehát a szájüregben vagy valahol a koponya köré tapadt földben lehetett.

MNM RT, lt. sz.: 88.12.1.A

226. sír (41. tábla; 96. kép 4)

Fiatal nő (14-15 éves/juv.) állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, kissé behúzott bal oldalú téglalap alakú sírgödörnek mé: 210 × 55-58, m: 80 cm, t: 112°, csvh: 143 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája előre és kissé balra billent. A mellkas csekély állati bolygatást szenvedett, a szegycsont a jobb mellkasba csúszott. A jobb kar a test mellett feküdt, a kézfej csontjai a jobb combcsontfőn buktak át. A bal felkar felcsúszott a mellkas szélére (esetleges összekötözésre ez még elégtelen bizonyíték, de a lepelbe csavarásra talán), az alkart tompaszögben behajlították úgy, hogy a csuklótája a szeméremcsontokra ért, a kézfejet pedig visszahajtották, ezért az utolsó ujjpercei a bal combcsontot érték el. A medence természetes helyzetű volt, a lábsontok nyújtva, fokozatosan közelítve, s a bokáknál csaknem összeérve feküdtek. A lábfejeket leszorítva fektették.

82. kép. Tiszalúc-Sarkad, 225. sír részlete

83. kép. Tiszalúc-Sarkad, 225. sír részlete

Mellékletek:

- 1–3. A jobb váll mellől, valamint a sírföldből, végezetül a koponyát takaró földből az Embertani Tárban mosáskor előkerült egy-egy apró, kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, á: 1,25 × 1,4, v: 0,1, a letörött S-vég sz: 0,3 cm, s: 0,35 g, illetve á: 1,45 × 1,6, v: 0,15, S-vég sz: 0,35 cm, s: 0,45 g, illetve á: 1,35 × 1,65, v: 0,1, S-vég sz: 0,4 cm, s: 0,50 g.
MNM RT, lt. sz.: 88.13.1–3.A
- 4–5. A jobb vállnál, az S-végű karika alatt nagyobb, kerek metszetű bronzhuzalból készült *varkocskarika*, egymásra hajló végekkel, továbbá az Embertani Tárban a koponya mosáskor előkerült kisebb varkocskarika töredékei. A nagyobb varkocskarika á: 2,2 × 2,55, v: 0,2 cm, s: 1,65 g, a hiányos kisebbnek csupán a fele maradt meg, á: 1,6, v: 0,1 cm, s: 0,3 g.
MNM RT, lt. sz.: 88.13.4–5.A
6. A nyaktáj körül 91 tagú *gyöngysor* az alábbi összeállításban: 1 nagyobb négyoldalú hasáb alakú, lecsapott sarkú, átlátszó kék, 1 nagyobb szürkéskék gömbölyű, továbbá 89 csontszínű kéttagú, valamint apró aranyszínű, zöld és barna egyesre darabolt rúdgyöngyök, kásagyöngyök.
MNM RT, lt. sz.: 88.13.6.A
7. A jobb kéz gyűrűsujján egy S sodratú, kettősen csavart („fonott”), a belső felületén laposra, a végein lemezesre kalapált, nyitott ezüst *huzalgűrű*, á: 2,3 × 2,4, v: 0,4, huzalv: 0,1 cm, s: 3,15 g.
MNM RT, lt. sz.: 88.13.7.A

227. sír (41. tábla)

26–30 éves (ad.) férfi állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, kissé szabálytalan téglalap alakú sírgödörnek mé: 208 × 55–60, m: 65 cm, t: 95°, csvh: 160 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája arccal felfelé nézett. A mellkast állati bolygatás érte, a szegycsont két részre esve a jobb mellkasba került, az ágyékcsigolyák feltűnő ívet alkottak. Mindkét kar tompaszögben be volt hajlítva, az alkarok a keresztcsont fölött keresztveződtek úgy, hogy a jobb volt felül, s a kézfejek csontjai keveredtek. A medence természetes helyzetű volt, a lábsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el. A bal szárkapocs töredékei, valamint a lábfejsontok egy része a térdek között került elő.

Melléklete:

1. A koponya bal oldalán kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, kihajlott S-véggel, á: 2,35 × 2,95, v: 0,15, S-vég sz: 0,35 cm, s: 1,35 g.
MNM RT, lt. sz.: 88.14.A

228. sír (41. tábla)

Gyermek (inf. II.) állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörre a térdtájéktól felfelé rézkori gödörbe vezetett, sz: 32, m: 65 cm, t: 100°,

csvh: 125 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz csaknem zárt állkapcsú koponyáját a földnyomás összeroppantotta. Az esetleg lepelbe csavarás miatt összeszorítottnak látszó mellkasát állati bolygatás zavarta meg. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok a combcsontfőn buktak át. A bal kar tompaszögben, csupán enyhén volt behajlítva, az alkar a medence széle mellé futott, s a kézfej csontjai a medence és a combcsontfő mellett, illetve rajta helyezkedtek el. A bal medence fel volt húzva, s az altest a felsőtesttel tompaszögben balra irányult. A jobb láb egyenesen volt nyújtva, a bal térdben behajlítva és a bal oldalára fordulva úgy, hogy a két alsó lábszár bokánál csaknem összeért. A lábfejsontok leszorítva feküdtek.

Mellékletek:

1. A nyak alatt apró, vékony kerek metszetű bronzhuzalból készült *S-végű karika*, á: 1,3, v: 0,1, S-vég sz: 0,25 cm, s: 0,25 g.
MNM RT, lt. sz.: 88.15.1.A
2. A nyaktájon 11 tagú *gyöngysor* feküdt: a nyak körül 6, a nyakcsigolyák és a gerinc alatt két-két aranyszínű fóliás: 8 drapp, egy-egy zöldes és sárgás üvegpasztá gyöngy, továbbá a gerinc alatt még egy lapított gömb alakú kék üvegyöngy.
MNM RT, lt. sz.: 88.15.2.A

229. sír (42. tábla)

31–35 éves (ad.) férfi állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú, a lábvégén ferdén záruló sírgödörnek mindkét szélén a vállak és a lábszárcsontok mentén ívelt kiszélesedések jelentkeztek, amelyek nem voltak mélyebbek a sírgödörnél, és bennük semmiféle fanyomot nem találtunk. A gödör mé: 240 × 65 (a kiszélesedéseknél sz: 75, illetve 77), m: 70 cm, t: 94°, csvh: 166 cm.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváz zárt állkapcsú koponyája jobbra s előre gurult. Mindkét kulcsontját állat mozdította el, ez dülta meg a szegycsontját, a bordáit és a csigolyáit is. A jobb kar a test mellett nyújtva feküdt, az alkar a medence mellé ért, a kézfej csontjai a combcsontfő körül maradtak meg. A bal kar tompaszögben volt behajlítva, az alkarcsontok a jobb medence és a keresztcsont találkozási helyét érték el, a kézfejsontok pedig a jobb medencelapátra kerültek. A bal medencelapát be- és felfelé fordult. A jobb láb csontjai egyenesen nyújtott helyzetűek voltak, a bal combcsont térd felé megközelítette a jobbot, míg a teljesen kifordult bal lábszárcsontok a jobbal párhuzamosan helyezkedtek el. A jobb lábfej előre, a bal balra volt fektetve.

*Melléklete nem volt.***230. sír (42. tábla)**

31–35 éves (ad.) nő állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek lábvége réz-

kori gödör feltjában tünt el, sz: 57–51, m: 63 cm, t: 118°, csvh: 146 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája a jobb oldalára fordult. Mellkasát állat bolygatta meg: a bal kulcsont a koponya mellé, a szegycsont a jobb mellkasba, egy borda pedig a bal vállra került. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, a kézfejsontok a medence, illetve a combcsontok mellett feküdtek. A medence természetes helyzetű volt. A lábsontok térdig közelítő, lejjebb párhuzamos állásban helyezkedtek el, a lábfejsontok leszorított állapotúak voltak.

Melléklete:

1. A koponya alól, felszedéskor egy apró, vékony ezüsthuzalból készült *S-végű karika* került elő, az *S-végének* csupán az indulása volt meg, á: 1,25 × 1,4, v: 0,1 cm, s: 0,15 g.

MNM RT, lt. sz.: 88.16.A

231. sír (42. tábla)

51-55 éves (mat.) férfi állati bolygatású temetkezése. Bizonyára lekerekített sarkú téglalap alakú, a lábak felé mélyülő aljú sírgödörnek mindkét vége rézkori gödörbe veszett, sz: 65–58, m: 72–83 cm, t: 80°, csvh: 172 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú, balra s előre fordult koponyáját állat rágta ki, s az üregét finom por töltötte ki. A mellkas természetes helyzetű volt, a jobb kar egyenesen nyújtva, a kézfejsontok a combcsontfőn feküdtek, a bal kar tompaszögben, enyhén volt behajlítva, az alkar a medencelapáton futott, a kézfejsontok a szeméremcsonton át a combcsontfő belső oldalára csúsztak le. A medence természetes helyzetű volt, a lábsontok nyújtva, de a térdek irányában még kissé közelítő helyzetben nyugodtak, lejjebb azonban párhuzamosan feküdtek, a lábfejek csontjai leszorított módon helyezkedtek el.

Melléklete:

1. A koponya alatt Árpád-kori *érme* két, nem friss törésű, apró, s össze nem illeszthető, és a későbbiekben is meghatározhatatlannak bizonyult töredékére leltünk.

MNM RT, lt. sz.: 88.17.A

232. sír

Kisgyermeknek (inf.)⁴⁸⁸ a szelvényásás közben megsemmisített temetkezése. A CLXV. szelvény keleti feléből, a 2. ásonyomból egy megsemmisült kisgyermekcsontváz néhány csontjára figyeltünk fel: koponyatöredéket, néhány bordatöredéket, valamint egy hiányos felkartöredéket gyűjtöttünk össze. *In situ* egyetlen csont

sem maradt, ugyanakkor nem észleltünk rajtuk friss törésnyomot. Nem lehetetlen, hogy korábbi mezőgazdasági munka áldozata volt; sírrajzot nem lehetett róla készíteni.

Melléklete nem volt.

233. sír (42. tábla)

1 év körüli (inf. I.) csecsemő⁴⁸⁹ korábban is és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, mert a humuszban feküdt, m: 58 cm, t: 55°, hiányos csvh: 45 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját, amely feltehetőleg zárt állkapcsokkal, arccal felfelé nézőn feküdt, a megtaláláskor zúzták szét. A mellkasa kissé hiányos volt, s a felkarjai mellette feküdtek. A bal karja tompaszögben volt behajlítva, az alkar a medence felé irányult, a kézfejsontok a medencelapát mellett nyugodtak. Ágyéksigolyái, a jobb alkarja, medencéje és alsótestének csontjai hiányoztak, s mivel szántással aligha bolygathatták meg, valamilyen véletlen földmunka pusztíthatta el.⁴⁹⁰

Melléklete nem volt.

234. sír (42. tábla)

51-55 éves (mat.) férfi állati bolygatású temetkezése. Sírfoltja nem látszott, mert a humuszban feküdt, m: 65 cm, t: 52°, csvh: 172 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz csaknem zárt állkapcsú, arccal, felfelé néző koponyája kissé az óramutató járásával ellentétes irányban fordult el. A mellkasát állat bolygatta meg, a szegycsont alsó része és a nyakcsigolyák, valamint ujjpercek a nyaktáj köré, a szegycsont felső része a jobb combsontra került. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, az alkarcsontok párhuzamosan szétszúsztak. A bal kar ugyancsak nyújtva volt, az alkarcsontok a medence mellé értek. A bal medence kissé fel volt húzva és befelé is fordult. A lábak nyújtott helyzetűek voltak: a combcsontok térdnél közelítő, a lábszárcsontok párhuzamos irányban feküdtek.

Melléklete nem volt.

235. sír (42. tábla)

4-6 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek több mint az alsó fele rézkori gödörbe veszett, sz: 46, m: 60 cm, t: 83°, csvh: 89 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz kissé szétnyílt állkapcsú koponyája balra s előre billent. A mellkasát, ágyékát és bal karját állati bolygatás dúlta össze. A jobb kar csaknem nyújtva, csupán nagy tompaszögben behajlítva fe-

⁴⁸⁸ Kormeghatározása nincs.

⁴⁸⁹ A csontváz mellett a helyszínen nem észleltük egy 0,5-1 éves csecsemő csontmaradványát (233x), amely Pap Ildikó meghatározásában kiegészítőleg szerepel, vö. 498. jegyzet.

⁴⁹⁰ A CLXIII. szelvény nyugati részén a 2. ásonyomból kirakott szórvány állatesontok közül 2 kisgyermek-combcsontocskát választottunk ki, amelyet lehetséges hozzá tartozóként, elkülönítve ehhez a temetkezéshez csomagoltunk.

küdt a test mellett, a bal felkar eltűnt, az orsócsont a bal mellkasban, a singsont pedig a bal combcsonttól merőlegesen eltartó irányban maradt meg. A jobb medencelapát kevésbé, a bal jobban elmozdult. A nyújtott lábak csontjai térdig közelítő módon, attól pedig párhuzamosan feküdtek.

Melléklete nem volt.

236. sír

Kisgyermek (inf.) maradványa: a CLXXXV. szelvény északi széle mentén, a 2. ásónyomban összetartozónak tekinthető két koponyatöredéket és három fogat találtunk. *In situ* semmiféle nyomot nem sikerült megfigyelni, ezért sírrajzot sem készíthettünk; valószínűleg szántás semmisítette meg.

Melléklete nem volt.

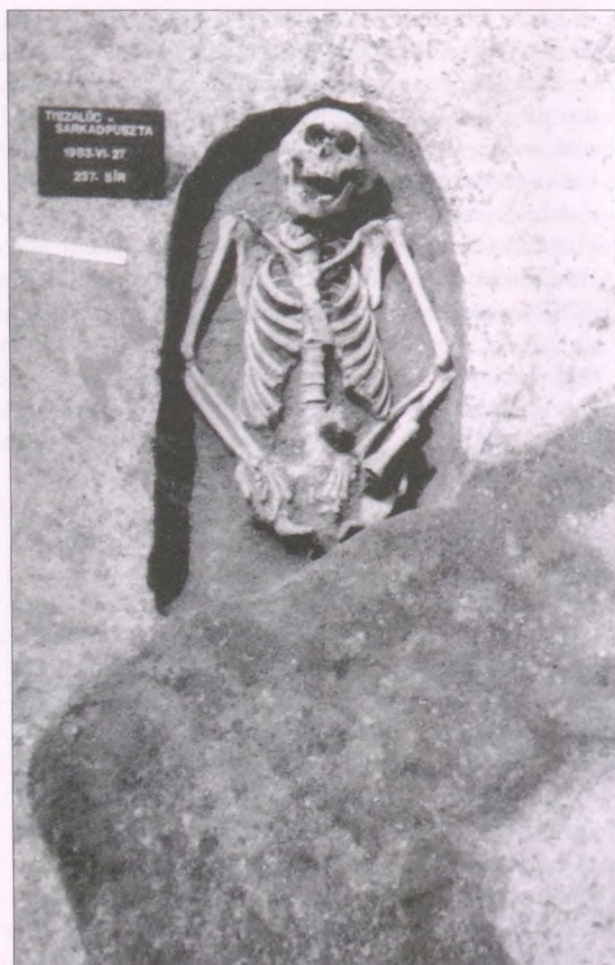
237. sír (84. kép; 42. tábla)

16-20 éves (juv.) fiatal⁴⁹¹ korábban félig megsemmisített temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek alsó felét egy újkori árok (II. világháborús futóárok?) ásásakor semmisítették meg, sz: 55, m: 60 cm, t: 100°, bolygatott csvh: 81 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú koponyája arccal felfelé nézett. A mellkasa épen maradt, de mindkét válla fel volt húzva. Mindkét karja tompaszögben volt behajlítva úgy, hogy a felkarok a testtől eltartó irányúak voltak, az alkarok pedig a keresztcsont két oldalán érték el a medencét, s a kézcsonatok a medencelapátokon, illetve a medenceüregben helyezkedtek el. A medence természetes helyzetben feküdt.

Melléklete nem volt.

238. sír (42. tábla)

51-55 éves (mat.) nő állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alakú sírgödörnek mé: 205 × 55–60, m: 80 cm, t: 48°, csvh: 155 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája csaknem teljesen a bal oldalára fordult, a leesett állkapcsa viszont csak egy negyed fordulattal követte. A mellkas feltűnő S görbületű volt, csekély állati bolygatás elmozdította a szegycsontot, a jobb kulcsont pedig a felkarcsont külső középrésze mellé került. A jobb váll fel volt húzva, s mindkét kar a test mellett feküdt nyújtva, a kézfejek pedig a combcsontfők mellett, illetve rajta helyezkedtek el. A medence épen maradt, a lábcsontok nyújtva, párhuzamosan nyugodtak. A lábfejek csontjait állati bolygatás érte, egyes darabjai helyben szétszóródva, de a lábszárcsontok között és a sír jobb oldali végében is előfordultak.

84. kép. Tiszalúc-Sarkad, 237. sír

Melléklete:

1. A koponya alól vastagabb, kerek metszetű bronzhuzalból készült *S-végű karika* került elő, az *S-vége* hiányzott, á: 1,35 × 1,65, v: 0,22 cm, s: 1,1 g. MNM RT, lt. sz.: 88.18.A

239. sír (43. tábla)

31-35 éves (ad.) férfi által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alakú sírgödörnek alsó harmada rézkori gödörbe veszett, sz: 60, m: 55, t: 58°, csvh: 161 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz kissé leesett állkapcsú koponyája jobbra s előre fordult, a feltárás közben pedig a szelvény aljának nyesésekor zúzták össze. A bal vállát és a mellkasát állati bolygatás dülta meg. Karjai a test mellett voltak nyújtva, de a medencelapátok

⁴⁹¹ A csontváz mellett a helyszínen nem észleltük egy 0-0,5 éves csecsemő csontmaradványát (237x), amely Pap Ildikó meghatározásában kiegészítőleg szerepel, vö. 498. jegyzet.

mellett fekvő kézfejsontokból csak a bal oldalon maradt meg néhány. A medence ép volt, a jobb lapát kissé befelé fordult. A lábcsontok térdig közelítő, majd párhuzamos helyzetben feküdtek. A lábfejek csontjai szintén hiányosan őrződtek meg.

Melléklete nem volt.

240. sír (43. tábla)

41-45 éves (mat.) nő állati bolygatású temetkezése. Hosszú és széles, lekerékített sarkú, téglalap alakú sírgödörnek mé: 246 × 57–70, m: 80 cm, t: 100°, csvh: 152 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz kissé szétnyílt állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. Mellkasát állati bolygatás érte, a jobb kulcsontja a koponyán túlra, egy bordája a bal felkarra került. A jobb kar csaknem derékszögben volt behajlítva, a felkarcsont a testtől eltartó irányú volt, míg az alkar a keresztcsontnál érte el a medence szélét, s néhány kézcsontra a keresztcsonton, illetve a medenceüregben maradt meg. A bal kar nyújtott helyzetű volt, az alkar a medence széle mellé ért, a kézcsontok is ott feküdtek. A medence természetes helyzetű volt, a lábak nyújtva, a lábcsontok párhuzamosan, a lábfejek csontjai egymás mellett feküdtek.

Melléklete:

1. A jobb kéznek a medence szélén fekvő gyűrűsujján lapított kerek metszetű ezüsthuzalból készült zárt *karikagyűrű* volt, á: 2,4, v: 0,25 cm, s: 2,55 g. MNM RT, lt. sz.: 88.19.A

241. sír (43. tábla)

36-40 éves (ad.) nő állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, a lábvége felé keskenyedő trapéz alakú sírgödörnek mé: 200 × 70–50, m: 70 cm, t: 90°, csvh: 157 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz csaknem zárt állkapcsú koponyája kissé előre és balra billent. A mellkasa természetes helyzetű volt, de a vállait és a szegycsontját csekély állati bolygatás érte. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, a jobb alkar távolabb, a bal közvetlenül a medence mellett feküdt, utóbbiból azonban csak a singcsont maradt meg. A kézfejsontok a combcsontok külső oldala mentén helyezkedhettek el, de állati bolygatás teljesen szétszórta őket. A medence épen maradt, a jobb lapát befelé mozdult. A kifelé fordult lábcsontok párhuzamosan nyújtva feküdtek. A lábfejsontokat ugyancsak állati bolygatás érte.

Melléklete nem volt.

242. sír (43. tábla)

31-35 éves (ad.) férfi állati bolygatású temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 65 cm, t: 99°, csvh: 162 cm.

A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapcsú koponyája előre, s teljesen a jobb oldalára fordult. A mellkasát némi állati bolygatás érte, a gerinc vonala két helyen is megszakadt. Mindkét kar a test mellett volt nyújtva, az alkarok a medence mellett feküdtek, a kézfejek hiányosan megmaradt csontjaival együtt, utóbbiak egyébként szétszórva a mellkasban és a jobb combcsont mentén is előfordultak. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábcsontok a térdig közelítő, lejjebb pedig párhuzamos helyzetben nyugodtak. A lábfejek csontjai kifelé leszorítva helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

243. sír (43. tábla)

41-45 éves (mat.) nő állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Bizonyára lekerékített sarkú, a lábvégen szabálytalanul kiszélesedett téglalap alakú sírfoltjának feje végi fele a szelvény nyesésekor kopott ki, sz: 55–72, m: 65 cm, t: 103°, csvh: 158 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapcsú, arc-csal felfelé néző koponyája fejtetői részét a megtaláláskor zúzták szét. A mellkas összeszorított állapotú volt, a felkarok ezért nem közvetlenül mellette helyezkedtek el. A jobb alkar egyenesen nyújtva feküdt, a kézcsontokat állat túrta el. A bal alkar tompaszögben kifelé volt hajlítva, a medence és a combcsontfő mentén nyugvó kézfej tenyérrélel le-, illetve hüvelykujjal felfelé a térd irányába mutatott. A medence épen maradt, a lábcsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejek kifelé leszorítva feküdtek.

Melléklete nem volt.

244. sír (43. tábla)

0,5-1 éves (inf. I.) csecsemő állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Sírfoltja nem látszott, m: 55 cm, t: 103°, csvh: 62 cm. A hátán fekvő, felhúzott lábú csontváz zárt állkapcsokkal előredőlt koponyáját a megtaláláskor zúzták szét. Mellkasát állati bolygatás dülta fel, s tette zavarossá, hiányossá. A jobb kar a testtől egyenesen eltartó irányú volt, az alkarból csak a singcsont maradt; a bal kar pedig tompaszögben volt behajlítva. A medence természetes helyzetű volt, a jobb láb csontjai térdben behajlítva a jobb oldalukon feküdtek, a bal lábé ezt a helyzetet tükrözhetette, amint a combcsont mutatta, de az alsó lábszár csontjait állati bolygatás a bokatájra mozdította el.

*Melléklete nem volt.*⁴⁹²

245. sír (43. és 48. tábla)

51-55 éves (mat.) nő állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé:

⁴⁹² A naplóban és a sírrajzon egyaránt szerepel egy körte alakú, lapos, legömbölyített szélű kis ólomcsüngő – á: 1,65 × 1,95, v: 0,4 cm, s: 7,25 g – amely felszedéskor a nyakcsigolyák alól került elő. Alakja és jó állapota miatt azonban nem tekintettem régészeti leletnek, hanem inkább recens horgászszinorra való súlynak, amelynek a sírföldbe rejtésével az ásatási munkások – bár be nem vallották – tréfálhattak meg az ásatókat. A tárgyat nem leltároztam be, de a leletanyag társaságában megőriztem.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

219 × 62–72, m: 85 cm, t: 95°, csvh: 154 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája legurult az atlaszról, és csaknem teljesen a bal oldalára fordult. A leesett állkapocs vele párhuzamosan fordult a bal oldalára, s a bal váll fölé került. A mellkast állati bolygatás érte, a nyakcsigolyák szétszúrtak, a szegycsont felső része a nyakcsigolyák mellé, az alsó a jobb mellkasba jutott. A jobb kar a test mellett volt nyújtva, az alkarból csak a singcsont maradt a helyén, az orsócsont a keresztcsonton keresztben feküdt, csukló végével a bal könyök mellett, a kézfej csontjainak maradéka a jobb szeméremszögletben őrződött meg. A bal kar tompaszögben volt behajlítva úgy, hogy az alkar a medencelapáton a keresztcsont szélén nyugodott, de az állat elmozdította kézcsonthiból néhány a bal combcsontfő mellett maradt meg. A bal medencelapát befelé mozdult, a kifelé fordult lábcsontok párhuzamosan nyújtva, a lábfejek csontjai kifelé leszorítva feküdtek.

Mellékletek:

1. A nyakcsigolyáktól és az állkapocstól balra, vagyis nem a szájüregből látszott származni *Béla dux* H11 típusú, töredékesé vált *denára*.

MNM RT, lt. sz.: 88.20.1.A

2–3. A vállak magasságában a gerinc felett, s nagyjából ugyanitt, csupán a gerinc alatt feküdt egy-egy kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika*, az egyik példány S-vége kihajlott, á: 1,9 × 2,6, v: 0,2, S-vég sz: 0,3 cm, s: 1,75 g, illetve á: 1,8 × 2,6, v: 0,2, S-vég sz: 0,3 cm, s: 1,8 g.

MNM RT, lt. sz.: 88.20.2–3.A

246. sír (44. tábla)

8–9 éves (inf. II.) gyermek állat által és a megtalálaskor is megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek fejkéje rézkori gödörbe veszett, lábvégét pedig a szelvény aljának tisztításakor nyesték el, sz: 45, m: 65 cm, t: 93°, csvh: 110 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz zárt állkapocsú koponyája előrebillent. Mellkasát állat dülta fel, bordáinak és csigolyáinak nagyobb csoportja a bal oldali sírszél középtája mentén, néhány pedig a koponya mellett került elő. A felső- és alsótest iránya tompaszögben elhajlott, ezért a test mellett nyugvó jobb kar a medencétől távolabb futott, a kézcsontokat pedig állat dülta el. A bal kar tompaszögben kifelé volt hajlítva, az alkar a medence mellé ért, ahol a kézfejsontok is feküdtek. A medence természetes helyzetű volt, a lábak csontjai párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el. A lábfejek csontjait nyesés közben távolították el.

Mellékletek:

1–2. A jobb csecnyűlvány alatt, illetve a bal sírszélnél könyökmagasságban egy-egy vastag, kerek metszetű bronzhuzalból készült *S-végű karika* került elő, bordázott, illetve sima S-véggel, á: 1,65 × 2,05, v: 0,3, S-vég sz: 0,4 cm, s: 2,45 g, illetve á: 2,0 × 2,2, v: 0,3, S-vég sz: 0,4 cm, s: 2,35 g.

MNM RT, lt. sz.: 88.21.1–2.A

247. sír (44. tábla)

41–45 éves (mat.) férfi (és 46–50 éves [mat.] férfi⁴⁹³) állat bolygatta temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek csaknem teljes jobb széle rézkori gödörbe veszett, mé: 220 × 68, m: 75 cm, t: 50°, csvh: 164 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz leesett állkapocsú koponyája arccal felfelé nézett. Természetes helyzetű mellkasának közepét állat dülta meg, amely elsősorban a csigolyákat tüntette el, bár egyikük a szegycsont alsó részével együtt a bal sírszél közepe mentén előkerült. A jobb váll kissé fel volt húzva. A jobb kar enyhén behajlítva feküdt a test mellett, néhány megmaradt ujjcsontja pedig a jobb szeméremszögletben nyugodott, a többi állat hurcolta el. A bal kar a test mellett volt nyújtva, ujjcsontjai a sírgödörben talált csontocskák közé keveredtek. A medence természetes helyzetű volt, a kifelé fordult lábcsontok párhuzamosan nyújtva helyezkedtek el, míg a lábfejek csontjai állati bolygatás áldozatául estek.

Melléklete nem volt.

248. sír (44. tábla)

4–5 éves (inf. I.) kisgyermek állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 127 × 48–52, m: 75 cm, t: 82°, csvh: 85 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája előrebillent, majd az óramutató járásával ellentétes irányban balra fordult, benne rágcsálófészket találtunk. Az állkapocs állati bolygatásra a jobb könyök belső oldalához került, s ugyanilyen bolygatás okozta a gerinc és a bal mellkas teljes feldúlását is. A jobb kar tompaszögben behajlítva feküdt a test mellett, a kézfej csontjai a medence mentén nyugodtak. A bal kar egyenesen volt nyújtva, de a felkarcsont ferdén rácsúszott a mellkasra, az alkar a kimozdult bal medencelapátnak irányult, néhány ujjcsont pedig a combcsont mellett feküdt. A medencét szintén elérte az állati bolygatás, a bal lapát ki is fordult. A lábcsontok nyújtva, párhuzamosan fekhettek, de a jobb sípcsonnt kevésbé, a szárcapocs jobban a jobb sírszél felé mozdult. A lábak hosszúcsontjai között csigolyák és lábfejsontok hevertek.

Melléklete nem volt.

⁴⁹³ A két csontváz maradványait a helyszínen nem észleltük, ezért a második férficsontváz maradványait (247x) a továbbiakban nem szerepeltettem. Valószínűleg mosás és raktározás közben keveredhetett a sír anyagába, vö. 498. jegyzet.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

249. sír (44. tábla)

10-15 éves (inf. II.) gyermek állati bolygatású temetkezése. Lekerekített sarkú, balról behúzott oldalú téglalap alakú sírgödörnek mé: 210 × 81–72–76, m: 75 cm, t: 105°, csvh: kb. 155 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváz teljesen az állati bolygatás áldozata lett. Az összeroppant és szétrágott, leesett állkapcsú koponya a jobb oldalán feküdt, egyes darabjait az állat el is tolta, de megbolygatta a csontváz nyaktájékát és a mellkasát is: a bal lapocka a koponya alól került elő, csigolyák és bordák szanaszét heverték. A jobb kar tompaszögben volt a test mellé hajlítva, az alkar a felhúzott jobb medence alá futott. A bal felkar a keresztcsont alá tartott, az orsócsont a bal medence külső széle mellett, a singsont a bal sípcsontal párhuzamosan feküdt. A medencelapátok elcsavarodtak, a szeméremcsontok a combcsontok közé kerültek, amelyek elmozdulva is megőrizték párhuzamos helyzetüket. Egy térdkalács a jobb könyök külső oldalánál bukkant fel. A jobb lábszárcsontok együtt maradvan mozdtak el, a balé keresztették egymást. A lábfejek csontjai ugyancsak szétszóródtak.

Melléklete nem volt.

250. sír (44. tábla)

1,5-2 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú, lefelé keskenyedő trapéz alakú sírgödörnek mé: 119 × 51–40, m: 50 cm, t: 110, csvh: 70 cm. A hátán fekvő, felhúzott lábú csontváz koponyájának felső részét talán valamilyen munkagép húzta el, mert a töredékei is hiányoztak, s a mellkas csontjai is összekeveredtek. A jobb felkarcsont a mellkas mellett feküdt. A medence természetes helyzetű volt. A lábak egykor térdben behajlítva, s a bal oldalukra dőlve, párhuzamosan fekhettek, ahogy azt a jobb láb csontjai

mutatták. A bal combcsont töredéke a sír lábvégében jelentkezett.

Melléklete nem volt.

251. sír (44. tábla)

1,5-2 éves (inf. I.) kisgyermek állat által és a megtaláláskor is megbolygatott temetkezése. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörnek mé: 119 × 51–40, m: 55 cm, t: 102°, hiányos csvh: 62 cm. A hátán fekvő, nyújtott helyzetű csontváznak egykor bizonyára a jobb oldalán fekvő koponyáját talán a talajlazító vághatta szét, s egy nagyobb töredékét a jobb felkar fölé húzta. A mellkas hiányosságáért az a rágsáló is felelős lehet, amelynek csontvázát a sírban megtaláltuk. A jobb felkarcsont a mellkastájék mellett maradt, az alkarcsontok lejjebb, a medence mellé csúsztak. Mindkét medencelapát töredékessé vált, a combcsontok pedig széttartó helyzetben nyugodtak. Az alsó lábszárak csontjait a szelvény aljának nyesekek fordították ki.

Melléklete:

1. A koponya alól felszedéskor vékony, kerek metszetű ezüsthuzalból készült *S-végű karika* került elő, á: 1,4 × 1,7 cm, v: 0,15, S-vég sz: 0,3 cm, s: 0,7 g. MNM RT, lt. sz.: 88.22.A

252. sír (44. tábla)

2-2,5 éves (inf. I.) kisgyermek temetkezésének maradványai. Sírfoltja nem látszott, m: 110 cm, a többi adata nem volt mérhető. Újkori gödörásás közben teljesen megsemmisítették, eredeti helyén csak a koponya néhány töredéke és a – talán visszahajtott egyik – kézfejének részletei maradtak, de a kidobott földből szinte az összes hosszúcsontját sikerült összegyűjtenünk. A csontváz alatt juhcsontok feküdtek, de az ezekkel való kapcsolatukra semmiféle bizonyíték nem került.

Melléklete nem volt.

II.7.3. A JELENSÉGEK ELEMZÉSE

II.7.3.1. Feltártság, az eltemetettek neme és életkora (1. táblázat, 85. kép⁴⁹⁴)

A temető mind a 252 sírja 1974-ben, illetve 1976–1984 között előkerült, de a rézkori telep feltárása éves rendben egészen 1990-ig folytatódott,⁴⁹⁵ s mivel e másfél évtized

alatt újabb temetkezés már nem látott napvilágot,⁴⁹⁶ a szokatlanul szélesen körülásott temető teljes biztonsággal feltártnak tekinthető. A lelőhelyen a 40-60 cm vastag sötétbarna humusz feltalaj alatt élénksárga löszös agyag altalaj helyezkedett el, ebben a sírfoltok általában ki-rajzolódtak.⁴⁹⁷ Mivel azonban a 252 sírban nyugvó 253

⁴⁹⁴ Itt hívom fel arra a figyelmet, hogy nem az egyes temetkezésekre, hanem a temető teljes területére kiterjedő, időrendi tendenciát jelző három háttérárnyalatú, gyűrűsen sávos tagolást a temető összes értékelő térképén megjelenítettem a keltezési törekvések alátámasztása céljából (91. kép).

⁴⁹⁵ Az ásatási időszakok felsorolása: Patay 2005, 11: 17. jegyzet.

⁴⁹⁶ Patay Pál már az 1985. évi ásatási tapasztalatait értékelve megjegyezhetette az éves beszámolójában: „beigazolódott, hogy a lelőhelyen lévő XI. sz-i temető már a múlt évi ásatással kimerült”: Patay 1986. „Er hat sich erwiesen, daß das auf dem Fundort erschlossene Gräberfeld des 11. Jhs schon durch die Ausgrabung des vorigen Jahres erschöpft wurde.”: Patay 1986a.

⁴⁹⁷ Vö. Patay 1987a, 92.

egyen⁴⁹⁸ csontvázának többsége a humusz feltalajban feküdt, s a sírfoltok felét (126 esetben – 50%) nem lehetett előzetesen megfigyelni, ezért nagyon sok maradvány (mintegy 106 – 41,90%) feltárás közben, a véletlenszerű rátaláláskor sérült meg. Különösen érvényes ez a kisgyermek maradványaira, amelyek jó része⁴⁹⁹ így került elő. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy szelvényezés közben az ásónak a kidobott ásonyom mögötti nyelési felületén az ásás irányától függően, gyakran csak a koponya nagyobb kerek, illetve a kar- vagy lábcsontok kisebb gyűrű alakú metszetére figyeltünk fel, majd a már eltávolított vázrészeket a kidobott földben igyekeztünk megkeresni. Mindezek ellenére igen sajátos életkori arányok jelentkeztek a temetőben, hiszen Pap Ildikó szerint 42 férfi (16,60%), 52 nő (20,55%)⁵⁰⁰ és 159 meghatározhatatlan nemű egyén (62,85%) maradványai kerültek elő (85. kép).⁵⁰¹ A meghatározott nemű felnőttek között a következő nemi és életkori csoportok jelentkeztek: a 42 férfi között 1 juv., 3 juv./ad., 17 ad., 20 mat. 1 sen., az 52 nő között 5 juv., 7 juv./ad., 12 ad., 26 mat. és 2 sen. (181, 198).⁵⁰² A nemileg meghatározhatatlan személyek között 113 inf. I. kisgyermek, 2 inf. I/II., 15 inf. II. gyermek, 16 inf., 6 juv., 2 juv./ad. és 5 felnőtt volt, vagyis az eltemetett 159 meghatározhatatlan nemű személy közül 146 gyermekkorú, azaz különböző besorolású inf. (91,82%), 13 juv. és felnőtt (8,18%) volt.⁵⁰³ A 253 emberi maradványhoz viszonyítottna a 146 gyermek kimagasló aránya (57,71%) ebben a temetőben azért volt elgon-

dolgozó, mert egyrészt köztudomású régészeti megfigyelés, hogy a gyermeksírokat hajdan a felnőttekénél sekélyebbre ásták,⁵⁰⁴ azaz később a legkülönbözőbb talajmunkákkal könnyebben megsemmisíthették őket, másrészt az idősebb ásatási munkások egybehangzó véleménye szerint az emberemlékezet óta művelés alatt álló területet a második világháború előtt drótkötélen húzott göcekkel egy méter mélységig szokták felszántani, vagyis ezzel szinte minden gyermeksírt, sőt a felnőtt temetkezések többségét is meg kellett volna bolygatniok vagy semmisíteniök. A megfigyelésünk azonban azt mutatatta, hogy a gyermeksírok bolygatottan ugyan, de a mai felszíntől mérve már 25–30 cm mélységtől kezdve jelentkeztek.⁵⁰⁵ A magaslat ÉK-i, K-i oldalán erősebb lejtő futott az érre, itt a szántás az általában 40–60 cm vastag humusz feltalajt 25–30 cm vékonyságig lekoptatta,⁵⁰⁶ nem lehetetlen, hogy itt elsősorban talán gyermek-, de felnőtt sírok is megsemmisülhettek. A gyermeksírok arányáról korábban közreadtam egy többségében csak részlegesen feltárt 26 falusi temetőből kinyert adatgyűjtést, amelyben egyetlen temetőrészlet gyermeksírajának aránya sem múlta felül a tiszalúciakét,⁵⁰⁷ most azonban még 11 többé-kevésbé teljes feltárású és közölt ember-tani anyagú falusi temetőre vonatkozóan végeztem el ugyanezt, s az eredmény ismételen a tiszalúci állapot különlegességét igazolta, hiszen az utóbbiak között az arányszám csak 41,32% és 27,00% között változott.⁵⁰⁸ Nem tudhatom, de nem is tartom valószínűnek, hogy

⁴⁹⁸ Az 52. sírban talált 52. és 52a inf. I. maradványokat az eltemetett egyéneket tekintve külön számoltam, de az összes sírszámnál megmaradtam a 252-nél. Semmilyen vonatkozásban sem vettem figyelembe azokat a legtöbbször minimális mértékű csontmaradványokat, amelyeket *in situ* nem figyeltünk meg, hanem csak a mosást követően kerültek az Embertani Tárból beletárolásra, és azon a 2008. február 15-i listán szerepelnek, amelyet Pap Ildikó a már meghatározott embertani anyagot végigvéve nekem diktált, vö. 9x, 168x, 182x, 233x, 237x, 247x).

⁴⁹⁹ 5 férfi, 15 nő, 66 inf. I., 5 inf. II., 9 inf., 1-1 juv., illetve juv./ad., 3 felnőtt és 1 meghatározhatatlan nemű és életkorú egyén maradványait érte ásatás közbeni bolygatás.

⁵⁰⁰ A 93 antropológiailag és 1 régészeti (163) meghatározott nemű 94 csontváz közé a szokásos ad.–mat.–sen. meghatározásuk mellé az alábbi, egy kivételével meghatározott nemű összevont juv. és juv./ad. maradványokat is besoroltam: 3 juv. csontváz: 1 14-15 éves (juv.) nő (226), 2 16-20 éves (juv.) nő (116, 170); 12 juv./ad. csontváz: 1-1 juv./ad. férfi (50) és nő (104), 3 késői juv., juv./ad. csontváz: 1-1 férfi (34), nő (78) és felnőtt (57), 7 juv./ad. csontváz: 2 21-25 éves férfi (105, 183) és 5 21-25 éves nő (59, 127, 138, 224, 225).

⁵⁰¹ A 159 meghatározhatatlan nemű csontváz között 113 0-7 éves (inf. I) életkorú volt, közöttük 46 0-1 éves csecsemővel. További összevonásokra kényszerültem a nemileg meghatározhatatlan juvenis korosztálynál, mert a csupán juv. meghatározású 4 maradvány (143, 168, 193, 237) mellett 1-1 16-20 éves (237) és késői juv. (45), végezetül 2 juv./ad. (187, 197) besorolású is szerepelt.

⁵⁰² A 42 férfi között 1 juv. (34), 3 juv./ad. (50, 105, 183), 17 ad. (6, 27, 62, 86, 118, 121, 157, 162, 167, 188, 195, 207, 218, 227, 229, 239, 242), 20 mat. (4, 9, 16, 19, 20, 43, 58, 99, 100, 125, 142, 148, 160, 179, 205, 206, 223, 231, 234, 247) és 1 sen. (22), az 52 nő között 5 juv. (57, 78, 116, 170, 226), 7 juv./ad. (59, 104, 127, 138, 163, 224, 225), 12 ad. (87, 120, 131, 137, 153, 184, 196, 199, 201, 208, 230, 241), 26 mat. (14, 24, 26, 46, 66, 70, 97, 108, 109, 111, 112, 122, 132, 139, 151, 154, 159, 180, 182, 191, 209, 211, 238, 240, 243, 245) és 2 sen. (181, 198).

⁵⁰³ Az 1985. évi ásatási beszámolóra írott, majd 1986-ban közreadott előzetes jelentésben más számok – 42 férfi, 63 nő, 133 gyermek, 14 meghatározatlan egyén – szerepeltek. Az eltérésnek az volt az oka, hogy akkor még csupán Lengyel Imre csontkémiailag meghatározásai álltak rendelkezésemre. Miután 2008 elejére elkészült Pap Ildikó metrológiai vizsgálata, a továbbiakban kizárólag az ő megállapításait vettem figyelembe, a két módszerrel nyert eredmények összehasonlítását pedig külön tanulmány részeként végeztem el: vö. Kovács 2011, 570: Nr. 6, 592–597: 6. táblázat.

⁵⁰⁴ Ez a jelenség ebben a temetőben is érvényesült, lásd alább.

⁵⁰⁵ Természetesen ugyanezt állapította meg: Patay 2005, 9.

⁵⁰⁶ Patay 1987a, 92.

⁵⁰⁷ Székesfehérvár (Fe)-Százrét 105 (és további 35 feldúlt) sírban, amelyből 117 egyedet vizsgáltak, 65 gyermeksírt 55,55% (vö. Bakay 1967–68, 64; általam tévesen 58%-ként említve); a többi lelőhely a Zalavár (Za)-Közszégi temető 135 sírból számított 46,8%-os és Komáromszentpéter (Komárom m.; Dolný Peter, rég.: Sväty Peter; okr. Komárno, Nitriansky kraj, Szlk)-Kistrét, II. temető: 136 sírból számított 9,2%-os gyermeksírt aránya között helyezkedett el: Kovács 1986, 218: 4. jegyzet.

⁵⁰⁸ Majs (Ba)-Udvari rétek: 1130 síros temetőben 1135 személyből 469 volt a gyermek = 41,32%: inf. I.: 374, inf. II.: 95: Zoffmann Zsuzsa szíves közlése szerint a temető nem- és életkor-meghatározásait Kiss Attila, Nemeskéri János és ő készítette, amit később ő és Éry Kinga

II.7. TISZALÚC-SARKAD

Sír-szám	Nem	Életkor (korcsoport)
1.		kisgyermek*
2.		felnőtt*
3.		kisgyermek*
4.	férfi	56-60 (mat.)
5.		felnőtt*
6.	férfi	26-30 (ad.)
7.	-	inf.
8.	-	kisgyermek*
9.	férfi	46-50 (mat.)
10.	-	10-15 (inf. II.)
11.	-	inf. I.
12.	-	2,5-3 (inf. I.)
13.	-	6-12 (inf. II.)
14.	nő	56-60 (mat.)
15.	-	5-6 (inf. I.)
16.	férfi	51-55 (mat.)
17.	-	4-5 (inf. I.)
18.	-	2,5-3 (inf. I.)
19.	férfi	41-45 (mat.)
20.	férfi	51-55 (mat.)
21.	-	inf. I.
22.	férfi	61-65 (sen.)
23.	-	5-7 (inf. I.)
24.	nő	51-55 (mat.)
25.	-	felnőtt
26.	nő	41-45 (mat.)
27.	férfi	36-40 (ad.)
28.	-	inf. I.
29.	-	inf. I.
30.	-	4-7 (inf. I.)
31.	-	0,5-1,5 (inf. I.)
32.	-	5-6 (inf. I.)
33.	-	2-2,5 (inf. I.)

Sír-szám	Nem	Életkor (korcsoport)
34.	férfi	késői juv., juv/ad.
35.	-	0,5-1 csecsemő (inf. I.)
36.	-	2,5-3 (inf. I.)
37.	-	0,5-1 csecsemő (inf. I.)
38.	-	1-2 (inf. I.)
39.	-	0,5-1 csecsemő (inf. I.)
40.	-	inf.
41.	-	5-7 (inf. I.)
42.	-	4-6 (inf. I.)
43.	férfi	46-50 (mat.)
44.	-	2-2,5 (inf. I.)
45.	-	késő juv.
46.	nő	46-50 (mat.)
47.	-	újszülött (inf. I.)
48.	-	0,5 csecsemő (inf. I.)
49.	-	1 csecsemő (inf. I.)
50.	férfi	juv./ ad.
51.	-	1-1,5 (inf. I.)
52.	-	3-5 (inf. I.)
52a	-	0-0,5 csecsemő (inf. I.)
53.	-	0,5-1 csecsemő (inf. I.)
54.	-	1,5-2 (inf. I.)
55.	-	12 körül (inf. II.)
56.	-	1 körüli csecsemő (inf. I.)
57.	nő	késő juv., juv./ad.
58.	férfi	41-45 (mat.)
59.	nő	21-25 (juv./ad.)
60.	-	0,5-1 csecsemő (inf. I.)
61.	-	1-1,5 (inf. I.)
62.	férfi	36-40 (ad.)
63.	-	1,5-2 (inf. I.)
64.	-	1,5-2 (inf. I.)
65.	-	1,5-2,5 (inf. I.)

Sír-szám	Nem	Életkor (korcsoport)
66.	nő	41-45 (mat.)
67.	-	1-1,5 (inf. I.)
68.	-	0-0,5 csecsemő (inf. I.)
69.	-	2,5 körül (inf. I.)
70.	nő	46-50 (mat.)
71.	-	6-9 (inf. I/II.)
72.	-	inf.
73.	-	0,5-1 csecsemő (inf. I.)
74.	-	3-4 (inf. I.)
75.	-	inf.
76.	-	0,5-1 csecsemő (inf. I.)
77.	-	0-0,5 csecsemő (inf. I.)
78.	nő	késői juv.
79.	-	1 körüli csecsemő (inf. I.)
80.	-	0,5 körüli csecsemő (inf. I.)
81.	-	2-2,5 (inf. I.)
82.	-	1-1,5 (inf. I.)
83.	-	0-0,5 csecsemő (inf. I.)
84.	-	0,5 körüli csecsemő (inf. I.)
85.	-	1,5-2 (inf. I.)
86.	férfi	26-30 (ad.)
87.	nő	36-40 (ad.)
88.	-	3-4 (inf. I.)
89.	-	0,5 körüli csecsemő (inf. I.)
90.	-	inf.
91.	-	1 körüli csecsemő (inf. I.)
92.	-	0-0,5, újszülött (inf. I.)
93.	-	1,5-2,5 (inf. I.)
94.	-	6-9 (inf. II.)
95.	-	4-5 (inf. I.)
96.	-	6-8 (inf. I/II.)
97.	nő	41-45 (mat.)
98.	-	3 körüli (inf. I.)

I. táblázat. Tiszalúc-Sarkad. Az eltemetettek csontmaradványainak metrikus nem- és kormeghatározása:

42 férfi, 52 nő, 5 felnőtt, 2 juv./ad., 1 késői juv., 5 juv., 17 inf., 15 inf. II., 2 inf. I/II., 112 inf. I.

A * a nem antropológiai meghatározásokat jelzi

revideált. Az általam kért adat átadását mindkettjüknek ezúton is megköszönöm; Fiad (So)-Képuszta: 395 síros temetőben, 405 személy között 153 gyermek = 38,5%; inf. I.: 130 (0-1 éves csecsemő: 74/18,2%, 1-7 éves: 56/14%), inf. II.: 25 (7-14 éves, 6,3%); Lipták 1953, 304: I. táblázat; javított számadatok: Nemeskéri-Kralovszky 1967, 131. Püspökladány (HB)-Eperjesvölgy: 637 síros, 10-11. századi temetőben 641 személyből 602 volt vizsgálható, ebből 251 volt 23 év alatti = 602-re vonatkoztatva: 41,69%, 641-re: 37,44%; Hüse-Szathmáry 2002, 407. Amennyiben azonban helyesen bogarásztam ki a 2. táblázatból az inf. I.-inf. II. besorolhatóságú személyeket, akkor ezek száma 219 = ez 602-re, illetve 641-re vonatkoztatva: 36,38%, illetve 34,16%; Hüse-Szathmáry 2002, 408-423; Halimba (Ve)-Cseres: 931 síros 10-12. századi temetőben 932 személy között 332 gyermek = 35,62%; Török 1962, 127-141; Letkés (Pe)-Tégláégető, I. temető: 91 síros századi temetőben 94 személy között 33 gyermek = 35,10%; Bakay 1978, 149; Sárrétudvari (HB)-Hízó föld: 262 síros 10. századi temetőben 262 személy között 93 a fiatal (0-23 éves) = 35,50%. Az inf. I.-inf. II. besorolhatóságúak száma 85 = 32,44%; M. Nepper 2002, I: 353, valamint a sírleírások átnézése nyomán; Újlőrincfalva (He)-Magyarád: egykor mintegy 80 síros, 63 sírig feltárt (az 54. sír szarmata kori volt) 10-11. századi temető részletben 22 0-15 éves személy feküdt = 34,92%; Révész 2008, 310, 315, 325; Visonta (He)-Felsőrért: 77 síros teljesen feltárt, a II. század elejéig keltezett temetőben valószínűleg 25 gyermeksír volt = 32,47%; Révész 2008, 367; Ipolykiskeszi (Hont m.; Malé Kosihi, okr. Nové Zámky, Nitriansky kraj, Szlk)-Nagy-Völgy-úti-/Felsőkenderesek-dűlő (Poloha Horné Konopnice): 435 síros 10-11. századi temetőben 417 vizsgálható személy között 130 inf. I.-inf. II. korcsoport-beosztású gyermek = 31,17% (435-re: 29,88%); Vondráková 1994; Csekej (Nyitra m.; Čakajovce, okr. Nitra, Nitriansky kraj, Szlk)-Templom-dűlő (Poloha Kostolec): 805 síros 9-12. századi temetőben, 823 személy között 240 gyermek = 29,16%; 0-1 éves: 9, 2-6 éves: 111, 7-15 éves: 110, ? éves: 10; Rejholecová 1995, 11-12; Ibrány (SzSzB)-Esbó-halom: 269 síros temetőben 274 (272 vizsgálható) személy között 74 13 éves kor alatti gyermek = 27,00%; Istvánovits 2003, 375.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

Sír-szám	Nem	Életkor (korcsoport)
99.	férfi	56-60 (mat.)
100.	férfi	41-45 (mat.)
101.	-	inf.
102.	-	inf.
103.	-	inf.
104.	nő	juv./ad.
105.	férfi	21-25 (juv./ad.)
106.	-	5-7 (inf. I. vége)
107.	-	1,5-2 (inf. I.)
108.	nő	41-45 (mat.)
109.	nő	41-45 (mat.)
110.	-	0-0,5 csecsemő (inf. I.)
111.	nő	41-45 (mat.)
112.	nő	51-55 (mat.)
113.	-	0,5 körüli csecsemő (inf. I.)
114.	-	2-2,5 (inf. I.)
115.	-	0-0,5, újszülött (inf. I.)
116.	nő	16-20 (juv.)
117.	-	2-2,5 (inf. I.)
118.	férfi	26-30 (ad.)
119.	-	7-8 (inf. II.)
120.	nő	26-30 (ad.)
121.	férfi	26-30 (ad.)
122.	nő	56-60 (mat.)
123.	-	inf.
124.	-	inf.
125.	férfi	51-55 (mat.)
126.	-	felnőtt
127.	nő	21-25 (juv./ad.)
128.	-	3 körüli (inf. I.)
129.	-	inf.
130.	-	1,5 körüli (inf. I.)
131.	nő	36-40 (ad.)
132.	nő	41-45 (mat.)
133.	-	1 körüli (csecsemő inf. I.)
134.	-	0-0,5 újszülött (inf. I.)
135.	-	0-0,5 újszülött (inf. I.)
136.	-	1,5-2 (inf. I.)
137.	nő	31-35 (ad.)
138.	nő	21-25 (juv./ad.)
139.	nő	46-50 (mat.)
140.	-	1 körüli csecsemő (inf. I.)
141.	-	8-9 (inf. II.)
142.	férfi	51-55 (mat.)
143.	-	juv.
144.	-	2-2,5 (inf. I.)
145.	-	7-8 (inf. II.)
146.	-	1-1,5 (inf. I.)
147.	-	0-0,5, újszülött (inf. I.)
148.	férfi	51-55 (mat.)
149.	-	3-4 (inf. I.)
150.	-	4-5 (inf. I.)

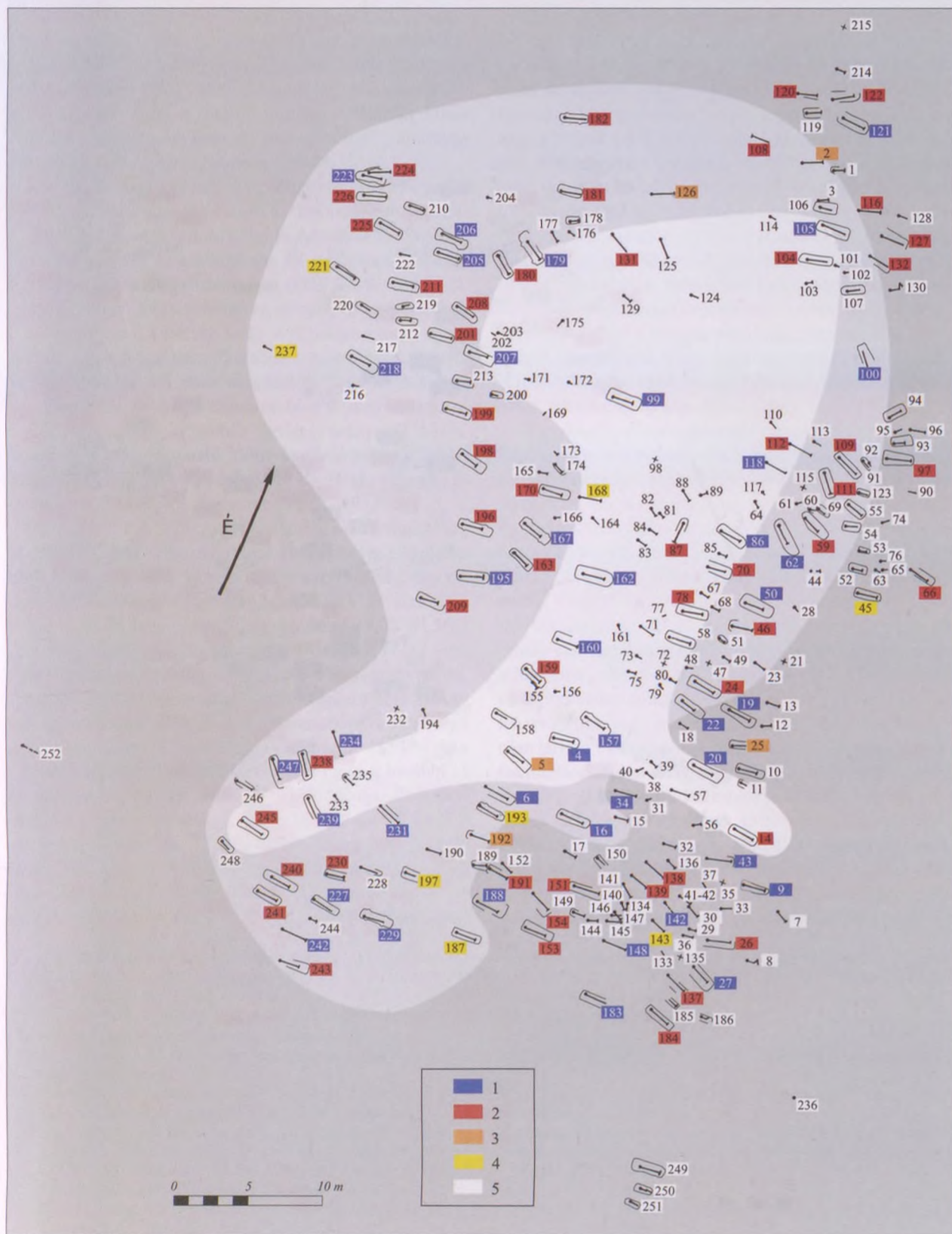
Sír-szám	Nem	Életkor (korcsoport)
151.	nő	46-50 (mat.)
152.	-	4-6 (inf. I.)
153.	nő	26-30 (ad.)
154.	nő	51-55 (mat.)
155.	-	0-0,5 csecsemő (inf. I.)
156.	-	0-0,5 csecsemő (inf. I.)
157.	férfi?	26-30 (ad.)
158.	-	7-8 (inf. II.)
159.	nő	51-55 (mat.)
160.	férfi	41-45 (mat.)
161.	-	0-0,5 csecsemő (inf. I.)
162.	férfi	31-35 (ad.)
163.	nő*	juv./ad.
164.	-	0,5 körüli csecsemő (inf. I.)
165.	-	0-0,5 csecsemő (inf. I.)
166.	-	1,5-2 (inf. I.)
167.	férfi	26-30 (ad.)
168.	-	16-20 (juv.)
169.	-	1,5 körüli (inf. I.)
170.	nő	16-20 (juv.)
171.	-	0-0,5 csecsemő (inf. I.)
172.	-	0,5-1 csecsemő (inf. I.)
173.	-	0-0,5 csecsemő (inf. I.)
174.	-	2-2,5 (inf. I.)
175.	-	3-4 (inf. I.)
176.	-	0-0,5 csecsemő (inf. I.)
177.	-	2-2,5 (inf. I.)
178.	-	2,5-3 (inf. I.)
179.	férfi	56-60 (mat.)
180.	nő	56-60 (mat.)
181.	nő	61-65 (sen.)
182.	nő	46-50 (mat.)
183.	férfi	21-25 (juv./ad.)
184.	nő	36-40 (ad.)
185.	-	11-13 (inf. II.)
186.	-	1,5-2 (inf. I.)
187.	-	juv./ad.
188.	férfi	36-40 (ad.)
189.	-	7-8 (inf. II.)
190.	-	8-9 (inf. II.)
191.	nő	41-45 (mat.)
192.		felnőtt
193.		juv.
194.	-	1,5-2 (inf. I.)
195.	férfi	26-30 (ad.)
196.	nő?	36-40 (ad.)
197.	-	juv./ad.
198.	nő	61-65 (sen.)
199.	nő	36-40 (ad.)
200.	-	0,5-1 csecsemő (inf. I.)
201.	nő	36-40 (ad.)
202.	-	0-0,5 csecsemő (inf. I.)

Sír-szám	Nem	Életkor (korcsoport)
203.	-	0-0,5 csecsemő (inf. I.)
204.	-	0,5-1 csecsemő (inf. I.)
205.	férfi	41-45 (mat.)
206.	férfi	41-45 (mat.)
207.	férfi	36-40 (ad.)
208.	nő	26-30 (ad.)
209.	nő	41-45 (mat.)
210.	-	5-6 (inf. I.)
211.	nő	41-45 (mat.)
212.	-	3-4 (inf. I.)
213.	-	10-12 (inf. II.)
214.	-	0-0,5 csecsemő (inf. I.)
215.	-	inf.
216.	-	1 körüli (inf. I.)
217.	-	2-3 (inf. I.)
218.	férfi	36-40 (ad.)
219.	-	0,5-1 csecsemő (inf. I.)
220.	-	4-6 (inf. I.)
221.	-	juv.
222.	-	2-3 (inf. I.)
223.	férfi	41-45 (mat.)
224.	nő	21-25 (juv./ad.)
225.	nő	21-25 (juv./ad.)
226.	nő	14-15 (juv.)
227.	férfi	26-30 (ad.)
228.	-	inf. II
229.	férfi	31-35 (ad.)
230.	nő	31-35 (ad.)
231.	férfi	51-55 (mat.)
232.		kisgyermek
233.	-	1 körüli csecsemő (inf. I.)
234.	férfi	51-55 (mat.)
235.	-	4-6 (inf. I.)
236.	-	inf.
237.	-	16-20 (juv.)
238.	nő	51-55 (mat.)
239.	férfi	31-35 (ad.)
240.	nő	41-45 (mat.)
241.	nő	36-40 (ad.)
242.	férfi	31-35 (ad.)
243.	nő	41-45 (mat.)
244.	-	0,5-1 csecsemő (inf. I.)
245.	nő	51-55 (mat.)
246.	-	8-9 (inf. II.)
247.	férfi	41-45 (mat.)
248.	-	4-5 (inf. I.)
249.	-	10-15 (inf. II.)
250.	-	1,5-2 (inf. I.)
251.	-	1,5-2 (inf. I.)
252.	-	2-2,5 (inf. I.)

1. táblázat (folytatás)

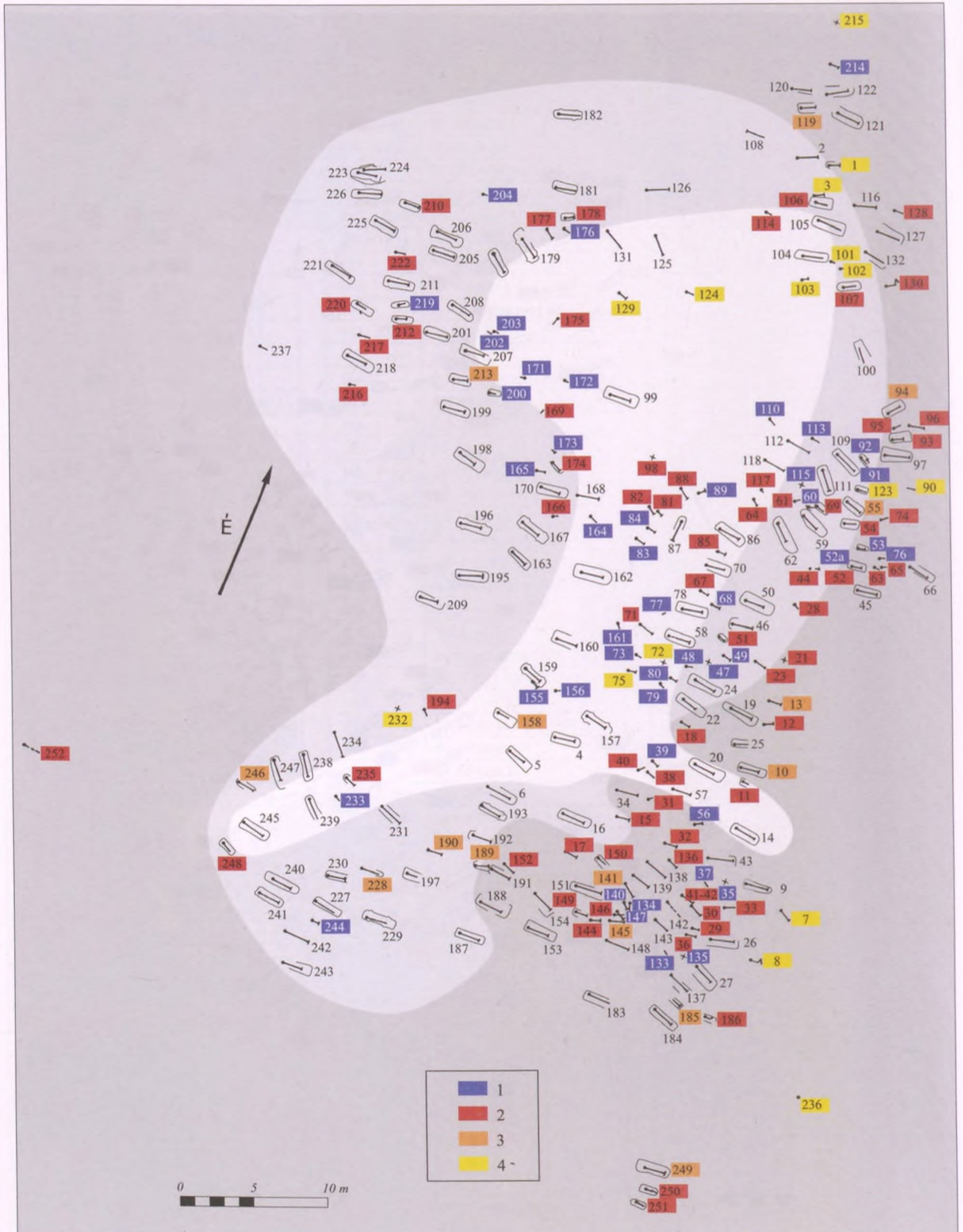
II.7. TISZALÚC-SARKAD

85. kép. Tiszalúc-Sarkad. A sírok nemek és életkorok szerinti megoszlása:
1. férfi, 2. nő, 3. felnőtt, 4. juvenis, 5. gyermek

II.7. TISZALÚC-SARKAD

86. kép: Tiszalúc-Sarkad. A csecsemő- és gyermeksírok elhelyezkedése:
 1. csecsemő, 2. kisgyermek/inf. I., 3. gyermek/inf. II., 4. inf.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

a tiszalúci temetőt fenntartó lakosságban a 11. századi helyi természeti környezet valamilyen ismeretlen tényezőjének – pl. járványnak – hatására volt ilyen magas a csecsemő- és gyermekhalandóság, hanem inkább a mezőgazdasági bolygatás – minden ellenkező állítás ellenére – csekélyebb volta és a szokásosnál gondosabb feltárás (?) adja a jelenség magyarázatát.

A már lezárt és a publikációs pályázat remélt anyagi támogatását váró kéziratomban e szakaszához a későbbiekben érdekesnek láttam némi kiegészítést hozzáfűzni. Amikor ugyanis hozzákezdtem az ugyancsak teljesen feltárt 540 síros magyarhomorog (HB)-kónya-dombi 11. századi temető feldolgozásához, a magától értetődő összehasonlításból kiderült, hogy a tiszalúci temető egyedülálló sajátossága nem általában a gyermekek, hanem konkrétan a 0–1 éves csecsemők,⁵⁰⁹ és az 1–7 éves kisgyermek sírjainak számszerűleg is megmutatózó kiemelkedő mennyiségéből, illetőleg arányából következett.⁵¹⁰ Összegyűjtve 13 többé-kevésbé teljesen feltárt és antropológiailag is feldolgozott 10–11/12. századi, illetőleg 11/12. századi falusi temető (2. táblázat 2–3, 5, 7–10, ill. 1, 4, 6, 11–13) módszertanilag talán nem is összevethető, mert semmilyen más körülményre tekintettel nem lévő, megfelelő adatait, akkor szembevetve, hogy a nemileg meghatározatlan gyermekek és serdülők, valamint a meghatározott felnőttek aránya 14,02–41,59% és 51,50–68,09% között változott (2. táblázat 11–12. oszlop),⁵¹¹ szemben a tiszalúci 60,87 : 37,15%-os aránypárral. A szembenállást a csecsemők és a kisgyermek mennyiségének az egyes lelőhelyeken mutatkozó különbsége tette látványossá, hiszen a fiad-képusztai 18,99% és a tiszalúci 18,18% mögött a csecsemők aránya a további 11 temetőben mindössze a 6,65 és 0,93% között, a kisgyermekké pedig a tiszalúci 27,27% és a majsai 26,37%-ot követően a 24,21% és 12,91% között jelentkezett (2. táblázat 2–3. oszlop). A paleodemográfiai tanulmányokban elsősorban a korszak temetőire vonatkoztatott „csecsemőhiányról” értekeztek, amelynek több okát is felismer-

ni vélték. A fiad-képusztai és a tiszalúci temető azonban azt tanúsítja, hogy a csecsemőket – legalábbis bizonyos esetekben dokumentáltan, másutt pedig emiatt nehezen feltételezhetően – nem tették ki temetetlenül, de nem is hantolták külön csecsemő- vagy gyermektemetőbe, hanem a sírjaik a közösségi temető rendszerébe illeszkedtek, s bizonyára a rokonaik közelében helyezkedtek el még akkor is, ha a tiszalúci temetőben bizonyos csoportosulásai, illetőleg hiányai esetleg megfigyelhetők (86. kép). Sajnos azonban természettudományos vizsgálatok híján az egymás közelébe temetett csecsemők és gyermekek egymáshoz, valamint mindegyiküknek a felnőttekhez való rokonsági kapcsolatairól felesleges töprengeni. Amennyiben a paleodemográfiai elvárásokhoz képest mégis alacsonynak tűnik a számuk, akkor az a legvalószínűbb, hogy az egykori mennyiségük későbbi külső hatások következtében fogyatkozott meg.⁵¹²

Egyébként a temetkezések rendszere a temetőterképről nem volt felismerhető, mert a szemléltetés ellentmondó jelenségeket is sejtetett (85. kép). Hasonló tájolású sírba, vagyis ténylegesen egymás mellé, vagy csak egymás közelségébe temetett nők és férfiak összetartozónak, házaspárnak is tekinthetők lehetnének, ilyen párost 20 esetben véltem felismerni,⁵¹³ egy alkalommal pedig inkább egy részben egymásra temetett kettős mellett döntöttem.⁵¹⁴ Ha tudnánk is, hogy az ilyen párosok valóban összetartozó személyeket, házaspárokat jelentettek, akkor is nyilvánvalóan nem lehetett volna ez az egyetlen temetkezési rend, hiszen egymás mellett fekvő férfiak vagy nők sírjait megfigyelhettem.⁵¹⁵ Ezért nem láttam valószínűsnek, meg amúgy is értelmetlennek tekintettem volna férfi vagy női temetkezések sírsorát/sírsorait elkülöníteni. Bizonyos területeken egyik vagy másik nem temetkezéseinek túlsúlyát ugyan feltételezhetjük,⁵¹⁶ de a maguknak a területi csoportoknak az elkülönítése általában kérdéses marad. Az talán mégis megkockáztatható, hogy a temető szélén talán mégis jelentkezett nemi elkülönülés, hiszen körben kifejezett

⁵⁰⁹ A paleodemográfiai tanulmányokban a éppen 1 éves életkorú kisgyermekeket már nem tekintik csecsemőnek. Magam a tiszalúci 5 újszülött (47, 92, 115, 134, 147), 16 0–0,5 éves (52a, 68, 77, 83, 110, 135, 155, 156, 161, 165, 171, 173, 176, 202, 203, 214), 6 0,5 éves (48, 80, 84, 89, 113, 164), 12 0,5–1 éves (35, 37, 39, 53, 60, 73, 76, 172, 200, 204, 219, 244) csecsemőhöz a 6 1 éves (49, 56, 79, 133, 140, 233) és egy 1 év körüli (91) életkorú kisgyermeket is hozzászámítottam; utóbbiakat az életkoruk pontos megállapíthatatlansága miatt.

⁵¹⁰ A témáról külön tanulmányt írtam: Kovács 2015.

⁵¹¹ Az összevetés torzulását a nemileg meghatározatlan felnőttek és az adat nélküli személyek 0,51–22,78% közötti változása okozta (vö. 2. táblázat 13. oszlop).

⁵¹² Ezek között az általában sekélyebb mélységűre ástott csecsemő- és kisgyermeksíroknak az erózió, a talajművelés, a talaj minőségéből következő gyorsabb korhadás, sőt az ásás technikái kivetele (pl. a gépi humuszolás) is szerepelhet.

⁵¹³ A temető ÉK-i sarkától kiindulva, a férfisírt dőlt számmal jelezve, s függetlenül az egymáshoz viszonyított fekvésük jobb & bal helyzetétől: 121 & 122, 180 & 179, 131 & 125, 104 & 105, 118 & 112, 163 & 167, 70 & 86 (közöttük a 85-ös kisgyermekkel), 62 & 59, 209 & 195, 58 & 78, 46 & 50, 159 & 160, 22 & 24, 247 & 238, 57 & 20, 43 & 14, 227 & 230, 188 & 191, 243 & 242, 137 & 127.

⁵¹⁴ Azaz a temető ÉNY-i sarkában a 226 & 223 helyett, a 223 & 224 mellett.

⁵¹⁵ É-ről D-re haladva, hasonló tájolással egymás mellé temetett férfiak: 205 & 206, 4 & 157, 183 & 148?, nők: 127 & 132, 201 & 208, 198 & 188, 109 & 111, 240 & 241, 138 & 139. sír.

⁵¹⁶ A temető É-i végében egy elkülönült csoportnak látszó módon eltemetett 9 felnőtt közül 7 nő (104, 108, 116, 120, 122, 127, 132) és csak 2 férfi volt (105, 121), viszont a temető D-i végében egy kevésbé jól elhatárolódó csoportban kiegyenlített volt a nemi arány, mert itt 7 férfi (227, 229, 231, 234, 239, 242, 247) és 6 nő (230, 238, 240, 241, 243, 245) nyugodott. Egyébként Istvánovits Eszter is úgy találta, hogy a férfiak és nők általában kissé elkülönülve feküdtek a megfigyelhető 10–11. századi temetőkben: Istvánovits 2003, 376.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
A lelőhely neve	A feltárt, ill. vizsgált maradványok	Csecsemő (0-1 év körüli)	Kisgyermek (inf. I/1-7 éves)	Gyermek (inf. II/8-14 éves)	Ismeretlen korú gyermek (inf.)	Serdülő	Férfi	Nő	Felnőtt	? személy	Ismeretlen nemű (0-24 éves)	Meghatározott nemű	Egyéb
1. Tiszalúc-Sarkad	252/253	18,18% (46 sír)	27,27% (69 sír)	5,93% (15 sír)	6,32% (16 sír)	3,16% (8 sír)	16,60% (42 sír)	20,55% (52 sír)	1,98% (5 sír)		60,87% (154 sír)	37,15% (94 sír)	1,98% (5 sír)
2. Majs-Udvari-rétek	1130/1065	4,07% (46 sír)	26,37% (298 sír)	7,96% (90 sír)		3,19% (36 sír)	28,14% (318 sír)	23,36% (264 sír)	1,15% (13 sír)	5,75% (65 sír)	41,59% (470 sír)	51,50% (582 sír)	6,90% (78 sír)
3. Püspökladány-Eperjesvölgy	637/641	4,06% (26 sír)	20,75% (133 sír)	10,45% (67 sír)		3,90% (25 sír)	29,02% (186 sír)	25,27% (162 sír)		6,55% (42 sír)	39,16% (251 sír)	57,29% (348 sír)	6,55% (42 sír)
4. Fiad-Kérpuszta	388/395	18,99% (75 sír)	12,91% (51 sír)	5,82% (23 sír)		1,27% (5 sír)	30,38% (120 sír)	30,13% (119 sír)		0,51% (2 sír)	38,98% (154 sír)	60,50% (239 sír)	0,51% (2 sír)
5. Ipolykiskeszi-Nagy-Völgy-úti-dűlő	434/417	2,07% (9 sír)	13,82% (60 sír)	14,06% (61 sír)		7,37% (32 sír)	25,11% (109 sír)	31,34% (136 sír)	2,30% (10 sír)	3,92% (17 sír)	37,33% (162 sír)	56,45% (245 sír)	6,22% (27 sír)
6. Magyarhomorog-Kónya-domb	540/541	2,03% (11 sír)	24,21% (131 sír)	8,87% (48 sír)		1,85% (10 sír)	25,51% (138 sír)	32,53% (176 sír)	4,99% (27 sír)		36,97% (200 sír)	58,04% (314 sír)	4,99% (27 sír)
7. Halimba-Cseres	932/932	6,65% (62 sír)	20,71% (193 sír)	8,26% (77 sír)			33,15% (309 sír)	31,22% (291 sír)			35,62% (332 sír)	64,38% (600 sír)	
8. Szegvár-Oromdűlő	372/372	2,69% (10 sír)	18,28% (68 sír)	6,45% (24 sír)		6,72% (25 sír)	29,84% (111 sír)	36,02% (134 sír)			34,14% (127 sír)	65,86% (245 sír)	
9. Ibrány-Esbó-halom	269/272	3,31% (9 sír)	14,70% (40 sír)	7,72% (21 sír)		8,09% (22 sír)	36,03% (98 sír)	30,15% (82 sír)			33,82% (92 sír)	66,18% (180 sír)	
10. Csekej-Templom-dűlő	805/823	1,09% (9 sír)	13,49% (111 sír)	13,37% (110 sír)	1,21% (10 sír)	2,79% (23 sír)	30,98% (255 sír)	36,21% (298 sír)	0,85% (7 sír)		31,96% (263 sír)	67,19% (553 sír)	0,85% (7 sír)
11. Letkés-Tégláégető I. temető	91/94	1,06% (1? sír)	21,28% (20 sír)	8,51% (8 sír)			29,79% (28 sír)	38,30% (36 sír)		1,06% (1 sír)	30,85% (29 sír)	68,09% (64 sír)	1,06% (1 sír)
12. Pusztaszentlászló-Deáksűrű	237/195	1,27% (3 sír)	14,77% (35 sír)	5,06% (12 sír)	0,84% (2 sír)		24,47% (58 sír)	30,80% (73 sír)	5,06% (12 sír)	17,72% (42 sír)	21,94% (52 sír)	55,27% (131 sír)	22,78% (54 sír)
13. Karcsa-Kormoska	107/92	0,93% (1 sír)	6,54% (7 sír)	2,80% (3 sír)	0,93% (1 sír)	2,80% (3 sír)	34,58% (37 sír)	32,71% (35 sír)	16,82% (18 sír)	1,87% (2 sír)	14,02% (15 sír)	67,29% (72 sír)	18,69% (20 sír)

2. táblázat. 10–11/12. századi és 11/12. századi falusi temetők csontmaradványainak életkori és nemi csoportjai

női többlet mutatkozott, de még ez a jelenség sem volt kizárólagos, mert a temető keleti szélén a gyermekek hosszan nyúló csoportját is lehetett észlelni.⁵¹⁷ Lehet, hogy mindez csupán a véletlen játéka volt, magyarázatát meg sem kíséreltem, hiszen a temető betelepülésének módja csak feltételezhető, s nem az egyes személyek vonatkozásában, hanem inkább általánosságban volt sejthető az alább tárgyalt érmés sírok helyzete alapján, amely szerint a temetőhasználat sugárirányban fiatalodott. Ebből az következne, hogy amennyiben az egymást követő generációk ügyeltek arra, hogy a rokonságuk temetkezései egymás közelében maradjanak, akkor az csak ebben a feltételezett sugárirányban történhetett. Mindezen feltevéseket, valamint a felnőttek körül csoportosuló gyermekek hovatarozását hagyományos

módon nem lehet eldönteni, erre a későbbiekben kellő anyagiak és szerencsés mintavételi lehetőségek esetében DNS-vizsgálatokkal kerülhet sor.

II.7.3.2. A sírok vagy a csontvázak tájolása (3. táblázat)

Miután a humusz feltalajban a sírfoltokat általában nem tudtuk megfigyelni, a 253 sír/csontváz csaknem felében, 112 esetben (44,27%), csak a csontváz tájolását lehetett megállapítani, sőt a csekély maradványok következtében további 14 alkalommal (5,53%) még a tájolását sem. Mindez a sekélyebb sírgödör függvényeként elsősorban a gyermeksírokra vonatkozott.⁵¹⁸ A sírok vagy csontvázak fekvésének zöme az ÉNY-DK-i, illetve a DNY-ÉK-i irányok közötti 90°-os tartományban (46°–135°

⁵¹⁷ A középrészbe ázott 94. sírtól egészen a 185., 186. sírig.

⁵¹⁸ A tájolható sírgödörrel vagy annak részletével feltárt 126 temetkezése megoszlása: 34 férfi, 44 nő, 48 meghatározhatatlan nemű egyén. Utóbbiak között 40 gyermek (inf. I.–II.), valamint 8 ifjú–felnőtt (juv.–) korú volt. A sírgödör nélkül feltárt 127 csontmaradvány közül 113 volt tájolható: 8 férfi, 8 nő és 97 meghatározhatatlan nemű egyén. Utóbbiak között 92 gyermek (inf. I.–II.), valamint 5 ifjú és felnőtt (juv.–) volt. 14 csontmaradványt még tájolni sem lehetett, ezek mindegyike természetesen kisgyermekcsontváz töredéke volt.

Tájolási		Meghatározott nemű és életkorú eltemetettek		Többségében meghatározott életkorú, de meghatározatlan nemű eltemetettek							Összesen	
égtáj	fok	férfi	nő	inf. I	inf. I-II	inf. II	inf.	juv.	juv./ad	felölt		
É-ÉNy -D-DK	0-10°		87								1	5
	11-20°			<u>133, 155</u>							2	
	31-40°			<u>115, 161</u>							2	
ÉNy-Ny -DK-K	46-50°	100, 125, 247	238								1-3	74
	51-60°	234, 239	111	<u>92, 140, 194, 233</u>							1-6	
	61-70°	27, 62, 142 , 179	154, 180	82, 88 , <u>91</u> , 177			7				3-8	
	71-80°	167, 231	59, 109 , 163	28, <u>37</u> , 64 , 81 , 110 <u>135, 150, 152</u> , 174 176		185				5	10-7	
	81-90°	22, 86, 157, 218	112, 132, 137, 138, 139 , 159, 184, 198 , 208, 241	18, 23, 38, <u>39</u> , 41 , <u>49</u> , 51, 69, <u>79</u> , 83 , 84 , 136, 220, 235, 248		55, 141	129	143, 193, 221			14-21	
Ny-DNy -K-ÉK	91-100°	6 , 16, 19 , 20, 50, 118, 121, 148, 160, 188, 207 , 227 , 229, 242	14, 24, 66, 127, 191, 209 , 225, 240, 245	11, 17, 29, <u>60</u> , 63, 67, <u>68</u> , <u>80</u> , <u>113</u> , 146, 149, <u>173</u> , 214, 216, 217		13, 158, 228	8, 123, 124	237	187	192	18-29	150
	101-110°	9, 34 , 58, 99, 105 , 162, 183, 205, 206, 223	46, 57, 70, 78, 97, 131 , 151, 153, 170, 181 , 196, 199, 201, 211 , 243	15 , 36, 52, <u>73</u> , 85, 128, <u>164</u> , 165 , 186, <u>200</u> , <u>202</u> , <u>203</u> , <u>204</u> , 210 , <u>244</u> , 250, 251	71	10 , 145, 189, 190, 213, 246 , 249	90				19-32	
	111-120°	43, 195	26, 116, 120 , 182, 226 , 230	12, 21, 30, 32 , 44, <u>48</u> , <u>53</u> , 54, 106 , 114, <u>156</u> , 166, 222	96	119	1, 3	45, 168	197	2, 25	8-22	
	121-130°		104, 122, 224	33, 35, 56, 76 , 93, 98, 107, 144, <u>147</u> , 212, 219			40, 101, 102, 103			126	6-13	
	131-135°	4		31,178							1-2	
DNy-D -ÉK-K	136-140°			61, 74, 95							0-3	7
	141-150°			130, 169							0-2	
	151-160°			<u>89</u>							0-1	
	161-170°					94					0-1	
K-ÉK -Ny-DNy	298°			<u>171</u>							0-1	1
	304°		108								0-1	1
ÉK-É- DNy-D	351°			175							0-1	1
?	?			42, <u>47</u> , <u>52a</u> , 65, <u>77</u> , 117, <u>134</u> , <u>172</u> , 252			72, 75, 215, 232, 236				0-14	14
összesen		12-30	37-15	19-93	0-2	6-9	1-16	2-4	1-1	3-2	81-172	253
		42	52	112	2	15	17	6	2	5		
		94		159							253	

3. táblázat. Tiszalúc-Sarkad. A sírok 10°-onkénti tájolású csoportjai az eltemetettek neme és életkora szerint. A félkövér sorszámok a mellékletes sírok, az aláhúzott sorszámok a 0-1 éves csecsemők sírjai; juv. jelzéssel a 16-20 éves, a juv. és a késői juv. meghatározásúak együtt

– 224 sír) mutatkozott, s bár ezen belül akár néhány kiemelt jelentőségűnek tűnő irány is jelentkezni látszott,⁵¹⁹ elégségesnek éreztem a 10°-onkénti csoportosítást, azzal számolva, hogy egykor a sír irányának kijelölése, manapság pedig a megmérése nagyobb pontossággal aligha járhatott, illetve a „nagyobb pontosság” nem lehetett elvárás. Ezért ha folyamatos átmenettel is, a tájolás szempontjából a temető sírjai egy-egy jelentős sírszámú ÉNy–Ny-i (46°–90° – 74 sír) és Ny–DNy-i (91°–135° – 150 sír), továbbá egy-egy apró É–ÉNy-i (0°–45° – 5 sír), DNy–D-i (136°–180° – 7 sír) és egy K–É-i (270°–360° – 3 sír)⁵²⁰ csoportra látszottak elkülönülni. A 10°-os csoportok sírmennyisége É felől NyDNy felé a 101–110°-ig közeledve növekedett, NyDNy felől D felé a 111–180° közötti tartományban pedig csökkent, vagyis hajdan általában a fej–láb Ny–K-i irányának tulajdonították a legnagyobb jelentőséget, ami egyben a halott eredetileg feltehetően feltámasztott fejének a lejtő irányában kiszélesedő horizontra, s abban a napkeletre való tekintetét is jelenthette.⁵²¹ Mindez a számokból ugyan kiolvasható, de eredetileg más is közrejátszhatott a sírgödörök irányának kijelölésében, elsősorban a több-kevesebb temetkezést magában foglaló, talán valamiféle mindörökre megmagyarázhatatlanul maradó⁵²² közösségi vagy családi elvárásnak megfelelő – egyelőre alig-alig sejthetően

elkülönülni látszó – „csoportok” kialakulásában. Ilyen „csoportokat” jellemezhet a tagjai többségében összehangoltnak tűnő, gyakran a temetőelemzésekben elfogadottan bizonyos íves sorok létezését sejtető tájolás,⁵²³ vagy az elkülönülten, bár vegyes tájolóással létesített sírok együttese.⁵²⁴ Talán valós jelenség, hogy egy központi fekvésűnek tűnő, szokásosan tájolt és semmi egyébvel, tehát sem az eltemetés módjával, sem a mellékletnélküliségével a többitől meg nem különböztetett sírt (99)⁵²⁵ bizonyos temetkezések⁵²⁶ hiányos ellipszis alakban körülvenni látszanak. Egyébként a temető teljes területén a megfelelően változó tájolású egyenes vagy ívelt sorok, csoportok csak alkalmasszerű létezők, mert másként nézve azonnal másképpen rendeződnek,⁵²⁷ ezért a sírok egymáshoz való viszonyának egykor a növényzettől valószínűleg megtisztított temetőben, ma pedig a temető-terképen való szemléléséből adódni látszó összehangoltság akár érzéki csalódás is lehet.

Említést érdemelnek még a temetőmegtől a valóságban is elkülönült, „távoli” temetkezések, a szélsőktől mintegy 5 m-re temetett juv. sírja (237), 7 m-re egy megsemmisült inf. gyermeksír (236), a 8,5 m-re fekvő hármas sírcsoportocská (249–251) és a nagyjából 13 m-re megásott „magányos” sír (252), amelyeknek a többiekével egyező tájolása, sőt egyiküknek (251) a melléklete is

⁵¹⁹ 110° 18 esetben, 100° 15 esetben, 90° 10 esetben, 103° 8 esetben stb.

⁵²⁰ A 108. női sír a temető északi szélénél, a 171. és 175. inf. I. kisgyermeksír viszont inkább az északi rész belsejében, az alább említett 99. sír nyugati szomszédságában feküdt, s mindhárom melléklet nélküli volt. A hasonlóan ellentétes tájolású temetkezések kérdését a Szabolcs (SzSzB)-Petőfi utcai temető értékelése kapcsán részletesen tárgyaltam, s a szokásnak akkor sem, s most sem tudtam magyarázatát adni: vö. Kovács 1994, 94–102. A majsi temető 1130 sírja között hatban volt ellentétes tájolás, ebben négy gyermek, valamint egy-egy férfi és felnőtt feküdt. Kiss Attila rámutatott, hogy egyéb praktikák mellett a sírok ellentétes tájolását a visszajáró halottól való félelem válthatta ki, viszont meglepőnek tartotta, „hogy míg másutt a temetőkben általában a felnőttek ellen védekeztek, addig a majsi temetőben [mint a tiszalúciiban is] az esetek felében gyermek, sőt csecsemő halottak ellen védekeztek”: Kiss 1983, 158–159; feltevéseinek alátámasztására gyűjtött különböző korú adatbázis: uo. 158: 3. jegyzet.

⁵²¹ A majsi 1130 síros 10–11. századi magyar falusi temetőt feltáró Kiss Attila hasonlóan vélekedett: „... az ide temetkező népesség egy fő irányhoz igazította sírjait, s az ettől való eltérések a véletlennek tudhatók be. Bár ez a fő irány a majsi temetőben a Ny–K-i főiránynak felel meg, az ettől való eltérések véletlenszerűsége azt mutatja, hogy a temetőben a sírokat nem az évszakoknak megfelelő napkelték, illetve napnyugták irányában tájolták.”: Kiss 1983, 155. Kiss Attila ezzel Csalog Zsolt szellemes tájolóási értelmezésének mondott ellent, rámutatva, hogy „Csalog... korábbi – e temetőről szóló megállapításait a temető évszakonkénti használatára vonatkozóan – mivel azok csak temető-részletek adataira épültek, a teljes adatanyag birtokában nem lehet elfogadni”: Uo. 1. jegyzet; vö. Csalog 1967, 232.

⁵²² Legalábbis egyelőre nem ismerjük a temető finom kronológiáját, vagyis a bizonyára egyszerre több csoportban is folyamatosan temetkezők sírjainak egykorúságát, illetve egymásutániségét, nem ismerjük továbbá az egymás mellett vagy egymás környezetében fekvők feltehetően rokoni, bár esetleg csak időrendi kapcsolatát sem, pedig mindez együttesen szolgálhatna a temető lépésről lépésre történő növekedésének felismerésére és magyarázatára.

⁵²³ Kizárhatatlan önkényességgel, pl. a temető északnyugati szélén a 224. és 221., 210–216., 206–209. sír, az északi szélén a 215. és 103. sír, a temető keleti részén a 113. és 79., a 109. és 18., a 19. és 184. sír, az észak–déli átlójában a 168. és 158. vagy 192. sír, a déli végén pedig legfeljebb a 230. és 243., a 234. és 247. sír között. Többet csupán helytakarékosságból nem említettem, mert elég egy kissé elmélyültebben szemlélni a temetőterképet újabb és újabb sorok feltételezéséhez. Különleges, mert valós példa, a temető déli szélén elkülönülten fekvő három sír: egy nagyobb (249: inf. II.) és 2 kisebb gyermek (250–251: inf. I.) hasonló tájolású csoportocskája.

⁵²⁴ Ismételtelen önkényesen elkülönítve pl. a temető ÉK-i szélén a kevert tájolású 100–96–66–45–64–110. sírok csoportja, vagy a DNy-i szélén a 234–190–243–248–247. sírok közötti terület, amelyen a 247–239–231. sír vonala elválaszt benne két eltérő tájolású csoportot.

⁵²⁵ A temető északnyugati részén látszólag egy üres terület középpontjába ásták a – fakoporsós, melléklet nélküli, semmilyen módon figyelmet nem érdemlő, 56–60 éves férfi nyughelyeül szolgáló – 99. sírt, amelyet akár változó tájolású, látszólagos körben elhelyezkedő, bár egyértelműen nem csoportosítható temetkezések vehettek körül.

⁵²⁶ Nagyjából a 99. sírtől É-ra fekvő 124. sírtől az óramutató járásával ellentétes irányban a 125, 131, 179, 180, 208, 201, 198, 170, 168, 82, 88, 118, 110. sír vonalában.

⁵²⁷ A szegvár (Cso)-oromdűlői 10–11. századi temető sírjai többségének ÉNy–DK-i tájolásától eltérő, zömében temetőszéli DNy–ÉK-i tájolású kisebb sírcsoportok helyzete alapján Bende Livia és Lőrinczy Gábor arra gondolt, hogy „a temetőnek előre kijelölt határa, széle volt, és a központi területen előkerült temetkezések tájolásától eltérő fekvésű szélső sírok az árok/kerítés mentén lettek megásva”: Bende–Lőrinczy 1997, 224.

a megmagyarázhatatlan elkülönítésük ellenére is vitathatatlan együvé tartozásukat jelezte.⁵²⁸

Végezetül megállapítható, hogy a mellékletadásnak és a tájolásnak volt bizonyos összefüggése, hiszen az összes mellékletes temetkezés a 224 síros 46°–135°-os tartományból került elő, míg a 15 síros 0°–45° és 136°–360°-os tartományokhoz egyetlen mellékletes temetkezés sem tartozott. Ez a megállapítás azonban valójában nem jelent többet annál a közismert ténynél, hogy a korabeli temetkezések a Ny–K-i főirány körül rendeződtek.

II.7.3.3. A sírgödrök alakja és mérete

A sírgödrök felülnézeti formája, a sírfolt, rendszerint lekerekített sarkú téglalap alakú volt. A sarkok kisívű lekerekítését vagy igen keskeny lapú ásóval, inkább pedig kapával vagy szaluval⁵²⁹ érthették el a kiásott gödör kialakításának végső fázisaként. A sírok kiterjedését természetesen a halott méretéhez igazították,⁵³⁰ ami a teljesen vagy csak részben mérhető 126 sírfolt adataiból is következik: ezek közül 93-nak lehetett megállapítani a hosszúságát: éspedig 27 férfisír 197–268, 33 nőié 170–246, míg a maradék 34 meghatározhatatlan neműé pedig 55–210 cm között változott. Az utóbbiak között természetesen a gyermeksírok voltak többségben, mégpedig 29 gyermek sírgödre 55–210, végezetül 4 juv. és felnőtt sírfoltja 180–203 cm között változott, miközben 33 sírfoltnak – 7 férfi, 11 nő és 15 meghatározhatatlan nemű személy temetkezésének – a hosszúsága nem volt mérhető. A sírgödrök szélessége természetesen a hosszúsággal szoros kapcsolatban állt, s 124 alkalommal volt mérhető a következő megoszlásban: 34 férfisír szélessége 50–100, a 42 nőié 50–77, a 48 meghatározhatatlan nemű, többségében gyermeksíré pedig 25–80 cm között csoportosult. A felsorolt méretekből kitűnik, hogy a felnőttek sírját többször is a szükségesnél hosszabbra⁵³¹ vagy szélesebbre ásták,⁵³² s bár ez a szokás nem volt általános, lehetett olyan oka, hogy a holttest a szokásosnál terjedelmesebb volt, vagy hogy a sírásók a gödörben kényelmesebben mozoghassanak, vagy esetleg elegendő

helyük legyen a sírgödörbe állva eligazítani a nem korporsóba fektetett, hanem puha anyagba (textilbe, gyékénybe stb.) csavart felnőtt halott fekvését. A sokszor igen szűken méretezett, viszont sekélyebb gyermeksírok esetében⁵³³ mindkét feladatot a talajfelszínről is elvégezhették, de ennek ellentmondóan, az ugyancsak feltűnően keskeny felnőtt sírokban⁵³⁴ nem.

II.5.3.4. „Füles” sírgödrök

Nyolc alkalommal sikerült megfigyelnem a koponya vagy a vállak, illetve a térdek vagy az alsó lábszárközepek, továbbá lábfejek mellett a sír szélébe vájt, a sírfenéknél alig mélyebb, s a sírfolt hosszanti széleiből kinyúló, ívelt szélű „fülként” jelentkező, többségében két-két gödröcskét, amelyeket a legvalószínűbben kapával vagy szaluval mélyítették be a kiásott gödör oldalfalába. Ilyen sírt csak fiatalabb és idősebb felnőtteknek⁵³⁵ készítettek, éspedig egyformán négy-négy alkalommal férfi és nő részére, s ezek a temetkezések mintegy a temető észak–déli középvonalában létesültek (87. kép), aminek esetleg időrendi okai voltak (erre később visszatérek), egyébként azonban szinte semmiféle közös sajátosságuk nem mutatkozott,⁵³⁶ hacsak az nem, hogy a többségükben nyugvókat maradandó anyagú melléklet nélkül temették el, hiszen csupán két nőnek volt lelete: ezüst S-végű hajkarikapár (159), illetve ennek bordázott S-végű változata (193).

Két férfi és egy nő esetében (167, 179, illetve 159) a vállak és a koponya, illetőleg a lábfejek vonalában mélyült a két gödröcskepár, két további férfisírban pedig inkább a felkarok és a térdek (157), illetve az alsó lábszárak (229) mellett. Három további női temetkezés annyiban volt sajátos, hogy a felsőtest mellett csupán a bal felkar mentén volt egy, s lejjebb az alsó lábszárak, illetve lábfejek mentén két-két gödröcske (182, 193), a harmadikban (196) pedig a vállak, illetve bal lábfej mellett. A jelenség értelmezhetetlennek bizonyult, egyrészt a három sírban megfigyelt negyedik gödröcske hiánya, másrészt néhány sír gödröcskéinek eltérő mélysége

⁵²⁸ A szegvár-oromdűlői temető ásatói a temetőmagtól igen távoli, 30, illetve 42 méterre (!) fekvő öt sírt is a közösséghez kötötték a tájolása, egyiküket pedig a leletei (64. sír) alapján is: Bende–Lőrinczy 1997, 202, 226. A szegvár-szőlőkaljai 10. századi temetőhöz tartozó, ellentétes tájolású 34. férfisírt a többtől 35 m-re ásták meg: Lőrinczy 1985, 155. Az ilyen helyzetű sírok felfedezése akkor lehetséges, ha egy többcélú ásatás jóval nagyobb területre terjed ki, mint amelyet a temető elfoglalt; hasonlóan: Bende–Lőrinczy 1997, 226. E temetőtípusról: Kovács 2013, 514.

⁵²⁹ Vö. Kovács 1981, 91–93; Kovács 1984b, 36, 38–40.

⁵³⁰ A méretek természetes kiválasztódását a majsi temetőben feltárt sírok összegző adatainak hasonlósága is mutatja: „A méretek – természetesen – az eltemetettek méreteitől függöttek. A férfi sírok hossza 180–260 cm, szélessége 48–95 cm; a női sírok hossza 160–238 cm, szélessége 42–88 cm határérték között változott. A gyermeksírok legkisebb hossza 67 cm, legkisebb szélessége pedig 24 cm volt.”: Kiss 1983, 156.

⁵³¹ Pl. a 14, 19, 24, 59, 62, 78, 104–105, 112, 151, 153, 162, 179, 195, 209, 218, 240. sír.

⁵³² Pl. 50, 93, 97, 106, 162, 188. sír.

⁵³³ Pl. 51, 53, 123, 130, 178, 251. sír.

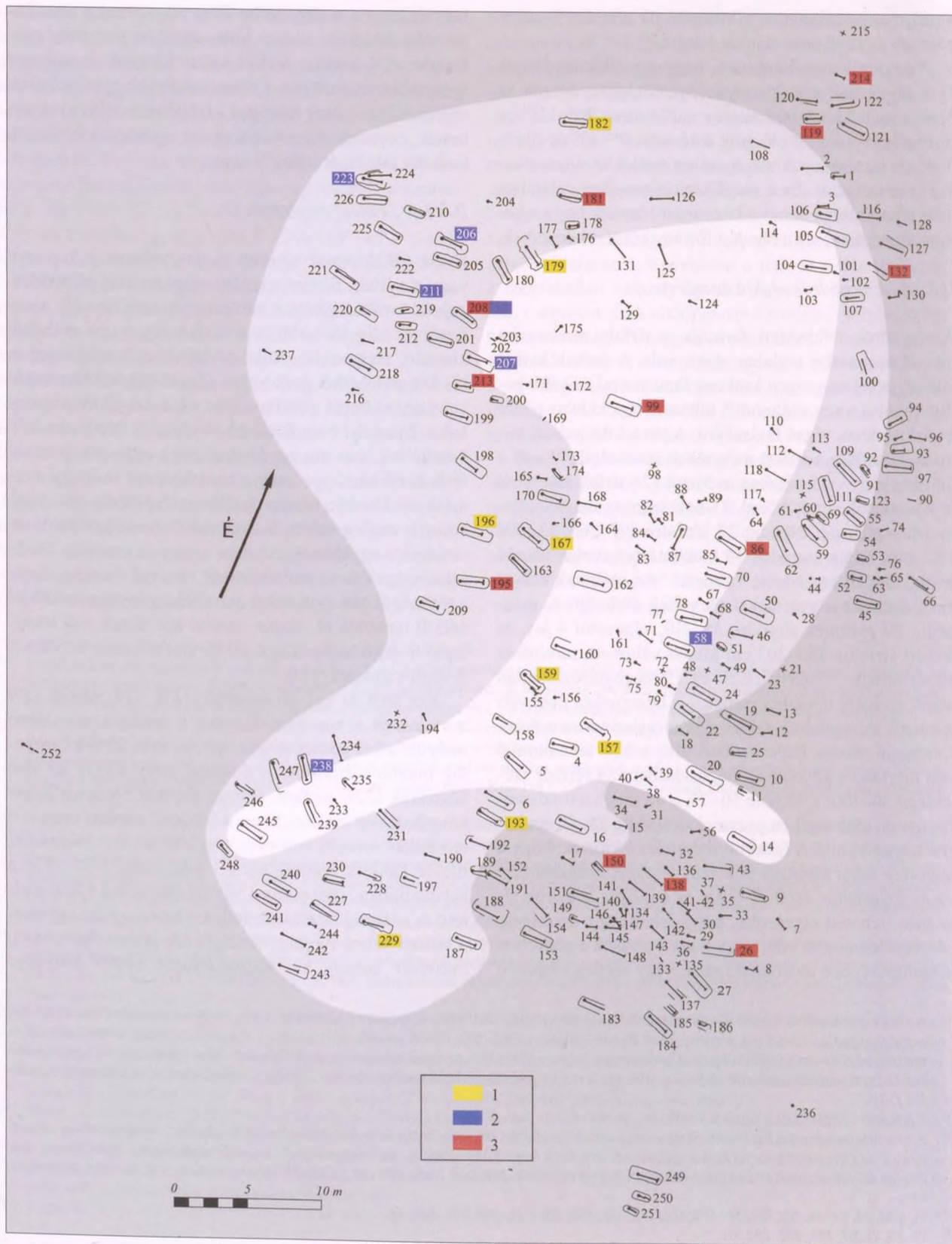
⁵³⁴ Pl. 19, 45, 87, 104, 182, 187, 201, 205–206, 228?, 238. sír.

⁵³⁵ Férfiak: ad. (157, 167, 229), mat. (179), nők: juv. (193), ad. (196), mat. (159, 182).

⁵³⁶ Legfeljebb a temető középtáján a 159. (női) és 157. (férfi), valamint a 196. (női) és 167. (férfi) sírok viszonylagos közelsége említhető.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

87. kép. Tiszalúc-Sarkad.

1. „Füles” sírgödrök, 2. Kiöblősödések a sírgödör szélén, 3. Famaradványok

miatt,⁵³⁷ ami aligha készülhetett bármiféle faszervezet – Szent Mihály lova,⁵³⁸ lábas koporsó, a halott fölé boruló védőtető – lábai számára. Ráadásul az utóbbiak miatt amúgy is felesleges lett volna a sírgödör oldalfalaiba vájatot mélyíteni ugyanúgy, mint a halott – s nem a koporsó – lebocsátásához esetleg használt kötél eltávolítását megkönnyítendő. Mindenesetre egyik sírfehéken sem maradt meg a holttest vagy a koporsó alatt áthúzott kötél nyoma, s további magyarázati nehézség azonban az, hogy egyik gödröcskében sem maradt a legcsekélyebb famaradvány sem, amely a temető néhány temetkezésében pedig mégsem korhad el nyomtalanul.⁵³⁹

Azonos és hasonló jelenségre másutt alig találtam.⁵⁴⁰ A szőreg (Cso)-homokbányai 44 síros – Bálint Csanád szerint 10%-ban még feltárható – 11. századi falusi temetőmaradvány Béla dux H11 típusú denárával keltezett 25. sírjában középkorú (mat.) férfi nyugodott. A koponyája mögött kimélyült sírgödörnek hosszanti oldalába a koponya, a medence és a lábszárcsontok alsó vége mentén egymással szemben két-két, tehát összesen hat féle-

lipszis alakú, 25-30 cm kinyúlású, függőleges barázdát vájtak, amelyek nem értek el a sírfehékgig.⁵⁴¹ Az ásató hangsúlyozta, hogy bár a vájak 20-40 cm-es gerenda-szerkezet megtartásához is alkalmasak lehetnek volna, semmiféle famaradványt nem talált.⁵⁴² Ugyancsak hat, de a térd- és koponyatájék két oldala melletti négyen túl, a sír fej- és lábvége szélében egy-egy további fület bontott ki Milan Hanuliak az ipolykiskeszki-nagy-völgy-úti 10–11. századi falusi temető 173. ad. női temetkezésében.⁵⁴³ Azonos és hasonló jelenségekre⁵⁴⁴ Gallina Zsolt bukkant a homokmégy (BK)-székesi 215 sírral nagyrészt feltárt⁵⁴⁵ 10–11. századi falusi temető közelebről egyelőre nem keltezett hét temetkezésében. Elfogadható magyarázatot adni ő sem tudott, viszont hangsúlyozta, hogy famaradvány egyikükben sem került elő,⁵⁴⁶ illetve az ásátás korábbi szakaszát értékelve, bizonyára az akkor említett avar kori párhuzamok hatására még egyéb lehetőségeket is felvetett.⁵⁴⁷ Bár a késő avar kori megfelelőinek száma valóban jelentős lehet,⁵⁴⁸ aligha képzelhető el, hogy e „füles” sírok a ritkaságszámba menő

⁵³⁷ A 159. sírban a gödröcské 7–11 cm-rel, a 167.-ben 6–8 cm-rel voltak mélyebbek a sírfehéknél, a 182. és a 229. sír gödröcskéi csak a sírfehékgig értek, míg négy sírgödörben egyenlőtlen mélységüknek mutatkoztak: a 157. sírban a jobb oldali a sírfehékgig felett 15 cm-rel már véget ért, a két bal oldali a sírfehékgig mélyült, a 179. sírban a jobb oldali válli 10, a lábvégi 20 cm-rel sekélyebb volt a sírgödörnél, míg a bal lábvégi elérte a sírfehéket, a 193. sírban a bal váll mellett a sírfehékgig mélyült, a két lábvégi viszont 39, illetve 26 cm-rel volt mélyebb, végezetül a 196. sírban két gödröcske a sírfehékgig ért, a jobb váll melletti viszont még 35 cm-rel volt mélyebb.

⁵³⁸ Azaz a koporsó – korábban a halott – szállítására alkalmazott, fából készült négy lábú saroglya: Kósa 1981.

⁵³⁹ Természetesen ez az érv nem elégséges a hajdani faszervezet kizárásához, hiszen pl. avar kori temetkezésekben gyakoriak voltak az olyan koporsókapsok, amelyeket semmiféle fanyom nem kísért: Tomka 1977–1978, 18. A 10–11. századi temetkezések elemzése a szegeletlen sírládákra és fakonstrúciókra tért ki, külön azonban nem vizsgálta a kapsokkal s szegekkel jelzett, de famaradványok nélküli koporsók lehetőségét, vö. Tettamanti 1975, 93–94. Itt említhető Milan Hanuliaknak az ipolykiskeszki-nagy-völgy-úti 10–11. századi falusi temető 258. sírjában tett megfigyelése, ahol az inf. I – Hanuliaknál inf. II – korú kisgyermek csontváza alatt 2-3 cm vastagságú szerves anyagú (moha, szalma vagy egyéb) réteg jelentkezett, a nyak- és térdtájón két-két oldalirányú nyulvánnyal/füllel. Famaradvány itt sem volt, s kapcsolata a tárgyalt jelenséggel kétséges, vö. Hanuliak 1994, 17, 91, 18: Obr. 14:2.

⁵⁴⁰ Az 1970-es évekig végzett gyűjtéséből Tettamanti Sarolta ilyen adatot nem közölt, vö. Tettamanti 1975, 89–91, 93–94.

⁵⁴¹ A sírgödör a 114 cm mélységű tereptől még 54 cm-rel mélyült, a vájakot észlelhető mélysége azonban csak 14–23 cm volt: Bálint 1991, 85. Az ásató szíves kiegészítését ezúton is megköszönöm.

Bálint 1991, 85–87, 84: XXVI. tábla.

⁵⁴³ Hanuliak 1994, 20, 91, 18: Obr. 14:3.

⁵⁴⁴ „Hét sír esetében figyeltünk meg a sír falában bevágásokat és a sír aljában cölöplyukakat. A variációk alapján a következő típusokat különíthetjük el: 1. két-két bevágás a sír hosszanti falában, illetve két-két bevágás a sír belsejében belül lévő padkában. 2. két-két cölöplyuk a sír alján. 3. egy-egy bevágás a sír falában és egy-egy cölöplyuk a fej felőli oldalon. Egyik esetben a fej felőli vége le is volt mélyítve. 4. két-két bevágás a sír falában és két-két cölöplyuk a fej felőli oldalon.”: Gallina 2000, 16. A tiszalúciához legközelebbi párhuzamot a 231. sírből közölt 4. változat mutatta: uo. 20: 10. kép. A temető megnevezett cölöplyukas sírjai: 43., 47., 228., 231., 241., 245., 274. sír: Gallina–Varga 2013, 128.

⁵⁴⁵ A temető szélét délen és keleten elérték, a nyugati szélét újkori csatorna pusztította el, északon pedig néhány temetkezés még a földben maradhatott, ezért az ásató 250–270 sírosra becsülte a nagyságát: Gallina 2000, 9.

⁵⁴⁶ „E jelenségek valamilyen faszervezetre, a sírfal, illetve a benne levő koporsó [amelynek famaradványait nem említette] megtámasztására vagy lábas koporsóra engednek következtetni. Több esetben a cölöplyukakkal egymagasságban hosszanti mélyedéseket észleltünk e sírok falában. A koporsót vagy megtámasztották [miért?], vagy az igen nehéz faszervezet sírgödörbe bocsátása miatt vájták azokat a falba. Feltehető, hogy ezekben sem került elő famaradvány.”: Gallina 2000, 16. Az utolsó ötlet csak akkor lehetett volna magyarázatképes, ha a sírgödörbe egy olyan – azt faltól falig teljesen kitöltő – koporsót engedtek volna le, amely a sírások kötelének sem biztosított volna elegendő helyet. Ezt a véleményt később szerzőtársával megismételte: Gallina–Varga 2013, 128.

⁵⁴⁷ „A 43. és 47. sírnál szokatlan sírszerkezetet figyeltünk meg. A koponyákkal egy vonalban lévő, a sírfalból kiugró félkör átmetszetű bevágások, „fülek” alapján különböző variációkat képzelhetünk el. 1. A fej felől alátámasztott halotti ágyhoz tartoztak a cölöplyok. 2. A halottat fedték le egy faácsolattal, melyet valamilyen módon a fej felől erősítettek meg. 3. A koporsót rögzítették ily módon a sírgödörben. Azonban egyik sírban sem találtunk koporsóra utaló famaradványt vagy elszíneződést.”: Gallina–Hajdrik 1998, 155.

⁵⁴⁸ Nem láttam értelmét a teljes adatgyűjtésnek, néhány azonos és hasonló példát illetően vö. Párkány (Esztergom m.; Šturovo, okr. Nové Zámky, Nitriansky kraj, Szlk): 2 sírgödör (209, 277) szélében volt három-, 11 sírban (204, 206, 210, 242, 245, 248, 251, 258, 265, 269, 278) négy-, egyében (247) pedig hatoszlopos gödröcskerendszer: Točík 1968a, 7, 54–72; Vágsellye (Nyitra m.; Šal'a, okr. Šal'a, Nitriansky kraj, Szlk) I.- Vágvecse (Veča), Vizállás: hat sírban (16, 26, 62, 81, 93, 95) négy-, háromban (22, 38, 54) hatoszlopos gödröcskerendszerrel: Točík 1993, 118–126, 173. A sírfoltok szélén „fülekként” csak ritkán jelentkező, inkább a sírgödör aljába ásott avar kori gödröcskerendszerek típusairól: H. Tóth 1981; H. Tóth 1982; Wiedermann 1985; Zábójník 2006. Az utóbbiakat Tomka Péter lábakon álló koporsó használatával magyarázta, míg a megfigyelhető koporsóktól elkülönült gödrökben feltételezett „mervítő” cölöplyok alapján azt vetette fel, hogy a sírgödört a koporsó felett is átfedhették: Tomka 1977–1978, 76.

Mélység (cm)	Meghatározott nemű és életkorú eltemetettek										Meghatározatlan nemű, de többségében meghatározott életkorú eltemetettek							Összesen	
	férfi					nő					de többségében meghatározott életkorú eltemetettek							+ - -	5
	juv.	juv./ad.	ad.	mat.	sen.	juv.	juv./ad.	ad.	mat.	sen.	inf. I.	inf. I/II.	inf. II.	inf.	juv.	juv./ad.	felnőtt		
20-25											74, 31, 172			101, 102				0-5	5
26-30											47, 92, 114, 134, 147, 161, 169, 171, 176		145	215				0-11	11
31-35								108			76, 91, 128, 135, 136, 144, 165, 175	96		90				2-9	11
36-40											48, 53, 115, 117, 140, 146, 149		141	40				1-8	9
41-45		183						122			79, 107, 130, 155			3, 103 123	197			2-8	10
46-50							184		181		21, 28, 38, 56, 60, 65, 68, 80, 93, 95, 152, 186, 204, 214, 216, 217, 222, 250		119	1, 72, 124				3-21	24
51-55			121, 239					191			12, 30, 44, 61, 63, 202, 210, 244, 251		185	7		2		3-12	15
56-60			218	43, 125		116		120			15, 17, 33, 35, 39, 77, 82, 110, 156, 166, 177, 194, 203, 233, 235		13, 189, 190		143, 168, 221, 234	126		6-22	28
61-65			227, 242	148, 234			225	137, 153, 230	66, 154, 243		29, 37, 42, 52, 52a, 54, 84, 106, 150, 173, 174, 219		94, 228, 246	8	45	187		13-16	29
66-70	34		6, 20, 160, 188, 205, 229				224	241,	26, 97, 182, 211		11, 18, 23, 32, 41, 49, 51, 81, 164, 178, 212	71		75		25, 192		14-14	28
71-75		'105		231, 247			163		151		64, 73, 83, 98, 113, 220, 248		158, 249			5		6-9	15
76-80			27	4, 9, 100		57, 226	127, 138		109, 139, 159, 238 240		36, 67, 69, 85, 133, 200			129				10-10	20
81-85				16, 19, 142, 206, 223					245				55		193			6-2	8
86-90			118, 157			170	104	87	132				88	10				5-3	8
91-95				58			59	131, 196, 199	24, 111, 209				89	213				4-6	10
96-100			86, 167		22			208	14, 112	198								2-5	7
101-105			162, 195			78		210										1-3	4
106-110		50	207						46				252					1-3	4
111-115				99, 179														0-2	2
116-120									180									1-0	1
126-130									70									1-0	1
136-140			62															0-1	1
?														232, 236				0-2	2
	1-0	1-2	4-16	6-11	0-1	4-1	7-0	5-7	20-6	1-1	19-33	0-2	6-9	1-16	2-4	1-1	3-2	81-172	253
	12-30					37-15					32-127								
						94					159								253

4. táblázat. Tiszalúc-Sarkad. A sírok 5 centiméterenkénti mélységű csoportjai az eltemetettek neme és életkora szerint.
A félkövér sorszámok a mellékletes sírok, az aláhúzott sorszámok a 0-1 éves csecsemők sírjai

II.7. TISZALÚC-SARKAD

10. századi emlékeik közvetítésével késő avar kori szokásmaradványként jelentkeztek volna a 11. században. Lehetséges, hogy mivel ezek a tiszalúci sírok az érmés temetkezések alapján csupán tendenciózusan megjelölt, inkább korábbi két időrendi sávban feküdtek,⁵⁴⁹ valószínű, hogy a füles sírgödrök készítésének szokását a közösség a 10. századi előző lakhelyéhez tartozó temetőből hozta magával. A füles sírgödröknek későbbi, lényegesen eltérő változatát, vagy akár önálló fajtáját figyelte meg Marton Erzsébet az esztergom-zsidódi 12–14. századi templom körüli temető 18 sírjában, amelyből felszíni sírépítményre lehetett következtetni.⁵⁵⁰ Részletesebb anyaggyűjtést azért sem végeztem, mert a témáról Varga Sándornak hamarosan önálló tanulmánya jelenik meg.⁵⁵¹

Feltehetőleg itt érdemes kitérni a temető ÉNy-i szélénél ástott 206. sírban nyugvó mat. férfi piskóta alakú sírgödrére, amelyet esetleg a „füles sírgödrökkel” egyező okból alakítottak erre a formára, végezetül itt említ meg azokat a sírokat, amelyek gödrének foltjában a szokásos elnyújtott szélesedésen–szűkülésen túl olyan kisebb kiöblösödések jelentkeztek, amelyek megoklására nem is tettem kísérletet. Előfordultak különféle korú férfiak és nők sírjaiban egyaránt,⁵⁵² s többségük a temető ÉNy-i sarkában jelentkezett (87. kép).

II.7.3.5. A sírok mélysége (4. táblázat)

A jelen felszíntől mért, tehát az egykori viszonyoknak némileg függvényeként tekinthető mélységadatok megerősítették azt a közismert régészeti megfigyelést, hogy a korszak temetőiben a gyermeksírok általában sekélyebbek a felnőtteknél, mert 5 cm-es méréshatárok közé rendezve őket a következő megoszlás mutatkozott: a 112 kisgyermek (inf. I.) temetkezése 20–110 cm között jelentkezett, de a többségük – 78 sír (69,64%) – 46–80 cm között került feltárássra, s lényegében véve hasonló volt a

többi gyermekcsontváz (2 inf. I/II., 15 inf. II. és 16 inf.) helyzete is. A 8 különféle korhatározású ifjú (6 juv., 2 juv./ad.) és 5 felnőtt sírgödrének e vonatkozásában pedig az volt a közös, hogy a mélységük csupán 41–85 cm között váltakozott. Néhány sekélyebb és még mélyebb kivételtől eltekintve, a férfiak és nők számára a különböző életkorú gyermekekénél és az ifjakénál általában mélyebb gödröket ástak, hiszen az előbbieknél 33 (78,57%), az utóbbiak közül pedig 41 (78,85%) 61–110 cm közötti mélységben jelentkezett. A felnőttek fáradságosabban elkészíthető sírgödrei bizonyára a személyük nagyobb megbecsülését tükrözték, egyben pedig a ragadozóktól is biztosabb védelmet nyújtottak, szemben a sekély kisgyermeksírokkal, bár a húsevők (farkas, nádi farkas/aranysakál, róka stb.) valószínűleg egyiküket sem érték el, hiszen az alább tárgyalt összes állati bolygatást a földben közlekedő rágcsálók terhére szokás írni.⁵⁵³ Megjegyzést érdemel, hogy inkább a mélyebb sírok tartalmaztak mellékleteket, a férfiaknál egy mélyebb kivételtől (207: 110 cm) eltekintve, kizárólag 61–85 cm között, míg a nők mellé a 41–130 cm-es mélységhatárokon belül leginkább 61–95 cm mélyre fektetettek mellett volt maradandó anyagú tárgy. Hasonló helyzet mutatkozott a különböző életkorban elhunyt gyermekek temetkezéseiben is, hiszen az ő 31–90 cm közötti mélységű mellékletes temetkezéseik többsége 60–70 cm közötti volt. Nem lehetett viszont határozott elkülönülést megfigyelni a kisgyermek (inf. I.) 0–1 éves korcsoportjánál, hiszen a sírgödrük mélysége a 25–30 és 91–95 cm között változott.⁵⁵⁴

II.7.3.6. A halottak/csontvázak fekvése

Mivel a 24 óra alatt beálló hullamerevség⁵⁵⁵ enyhe hőmérsékleten 48–72 óra alatt feloldódik, a halott megmosását követően még hajlékony végtagokat a hozzá-

⁵⁴⁹ A jórészt I. András uralkodási idejére (1046–1060) keltezhetőnek vélt sávból (157, 159, 179), a Salamon–I. Géza uralkodási idejére keltezett sávból (167, 182, 193, 196, 229), azaz bármennyire helyes vagy helytelen volt ez az időrendi besorolásuk, a temető késői, I. László kori (1077–1095) szakaszában már nem maradtak meg.

⁵⁵⁰ „A padkás sírok... változatát 18 sírban figyeltük meg a temető északnyugati szegletében, a temetőt déli oldaláról lezáró egykori patak és a temetőárok által bezárt részen. Ezekben a sírokból a padka felületén megmaradt a sírgödör hosszanti oldalával párhuzamosan fektetett gerendák lenyomata. A gerendák végén egykor cölöpök álltak. Helyüket a sírfolt jelentkezésétől követni lehetett a sírgödör oldalában. Alsó végük a padkába mélyedt. Hasonló, feltehetően felszíni sírépítményre utaló jelenség templom körüli temető régészeti kutatásából eddig még nem ismert. Sajnos a 18 temetkezés közül egyikben sem volt melléklet, amely a pontosabb kormeghatározásban a segítségünkre lett volna...”: Molnár 2005, 111, 111: 4. kép.

⁵⁵¹ „A cölöpszerkezetes sírok katalógusát, klasszifikációját, valamint elemzését Varga Sándor egy önálló dolgozat keretén belül dolgozza fel a közeljövőben.”: Gallina–Varga 2013, 128: 18. jegyzet.

⁵⁵² Férfiak: ad. (207), mat. (58, 223?), nők: ad. (208), mat. (211, 238).

⁵⁵³ A nagyobb ragadozók a lágyrészeket a földből bizonyára kihúzták volna, míg a rágcsálók által összerágott csontok – vö. 18, 49, 53, 99, 115–116, 120, 130, 136, 142, 150–151, 153, 157–159, 170, 187, 190–191, 193, 195, 197–198, 200, 205–207, 211–212, 231, 248. sír – vagy maguk a rágcsálók csontjai is igen sok esetben a sírban maradtak, vö. 44, 50, 53, 70, 131, 132, 179, 183, 248. sír.

⁵⁵⁴ Némi túlsúlyuk talán 45 cm mélység mutatkozott.

⁵⁵⁵ A hullamerevség (*rigor mortis*) a halál egyik jele, melyet az izmokban beálló kémiai változás okoz, amitől a holttest elmerevedik és a testrészek mozgatása is nehezített. Enyhe hőmérsékleten a merevség kifejlődését a Nysten-szabály írja le. Eszerint 24 óra alatt merevedik meg a test, először az állkapocsizület, majd a törzs és a végtagok, a csúcs 12 óra múlva jelentkezik. 48 óra múltán kezd feloldódni a merevség, és 72 óra múlva lesz teljes az elernyedés. A beállás időpontja néhány perc és több óra között változhat a környezet hőmérsékletétől függően: Internet-wikipedia; vö. Szabó 1976, 69; Hegyeshalmi 2013.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

tartozók a közösség vagy a család megszokása alapján rendezhették el, s ezek egy siratást követő másnapi (48 órán belüli?) eltemetésnél az így beállított állapotban maradhattak. Későbbi eltemetéskor a fej és a végtagok fekvését a sírban újra kellett rendezni, ha erre a gödör méretei lehetőséget adtak. Mindenesetre, amint az a többé-kevésbé épségben maradt csontvázak alapján megállapítható, a halottakat egykor háton fekvő, nyújtott testhelyzetben hantolták el, ami nem zárta ki a karok és a lábak változatos elhelyezését. Bár a törzs egyik-másik fele alkalmanként kissé befelé fordult,⁵⁵⁶ s ugyanezt meg lehetett figyelni a medencelapátokat illetően is,⁵⁵⁷ ezek a nem rituális jelentőségűnek sejthető eltérések csupán a halottnak a sírfenekre helyezésekor keletkezettek. Egyetlen inf. I. kisgyermekcsontváz (8) helyzete tért el a szokványostól, mert a testét félig a bal oldalára fektették, a lábait pedig térdben begömböltve szorosan a hasáig húzták fel.

A temetéskor bizonyára általában arccal felfelé néző fej megbillenése, elfordulása a halottnak a temetőbe szállítása közben, vagy az elföldeléskor ráhulló rögöktől, vagy a még laza földben a korhadás különböző fázisaiban következhetett be,⁵⁵⁸ ezért a természetestől eltérő irányú és mértékű elfordulást nem tekintettem értékelendő jelenségnek. Legújabbkori néprajzi párhuzamokból ugyanis arra lehetne következtetni, hogy a halott állat felkötő kendőt a hullamerevség kialakulását követően levették,⁵⁵⁹ a jószerint zárt állkapcsúnak tekinthető 76 koponya e feltételezés ellen látszik szólni, még ha a fogsorokat a koponya előre vagy oldalt bukása szorította

csak is össze.⁵⁶⁰ Az állkapocs a felhetően lepelbe csavart – alább részletezett – állapotban sem maradt feltétlenül összezárt,⁵⁶¹ több esetben az is megfigyelhető volt, hogy az állkapocs nem teljesen követte a koponya mozgását.⁵⁶²

Mindkét kar helyzetét 153 esetben figyelhettem meg, vagyis 100 alkalommal több-kevesebb karcsont hiányzott, vagy bolygatás következtében elmozdult. E 100 csontváz közül 87 különböző életkorú inf. I. kisgyermek, 8 pedig inf. II. gyermek maradványa volt, s csupán 5 bizonyult korosabb egyénnek.⁵⁶³ A tehát többségében a felnőttek körében értékelhető 153 eset több mint harmadában, 69 alkalommal a törzs mellett feküdt mindkét kar, 60 csontváznál mindkettő egyenesen, vagyis ez az első, egyszerű kartartási változat sem nemre, sem életkorra nem volt kifejezetten jellemző, hanem az egyes csoportok mennyiségi arányait követte.⁵⁶⁴ E változatnak a főként kisgyermekekre jellemző sajátosságaként további 7 alkalommal a szétálló, de könyökben visszahajlított karok kézfeje ugyancsak a medence mellett maradt,⁵⁶⁵ illetve két esetben a kissé behajlított jobb karhoz nyújtott bal kar társult.⁵⁶⁶

A 65 alkalommal megfigyelt második kartartási változatban vagy az egyik, vagy mindkét alkar a hastájékra (medencére) volt hajlítva, úgy hogy az egyik vagy mindkét kézfej is a has-, illetve a szeméremtájékon nyugodott. Akár a jobb, akár a bal alkar volt behajlítva, a másik pedig a test mellett nyújtva, a megkülönböztetésnek ismét nem mutatkozott kifejezett nemi vagy életkori oka, legfeljebb némi többlet jelentkezett a 24 behajlított jobb⁵⁶⁷ és a 24 behajlított bal⁵⁶⁸ alkaros, valamint a töb-

⁵⁵⁶ Vö. 8, 22, 62, 97, 151, 184, 192. sír.

⁵⁵⁷ Vö. 14, 19, 24, 109, 120, 122, 159–160, 182, 192. sír.

⁵⁵⁸ A majsi 10–11. századi magyar falusi temetőt Nemeskéri János és Zoffmann Zsuzsa antropológussal együtt feltáró, s bizonyára az ő véleményüket is figyelembe vevő Kiss Attilának volt ez a nézete: „A koponyák helyzetét, illetve elhelyezkedését az ásatási napló minden esetben rögzítette, s az ásatási tapasztalatok szerint az egyenesen fekvő helyzetűtől az oldalt fekvő helyzetűig mindkét oldal felé olyan sok átmeneti forma állapítható meg, hogy azokat csak a korhadás különféle szakaszaival, de semmi esetre sem a temetkezési rítusok lehet magyarázni.”: Kiss 1983, 157.

⁵⁵⁹ A kolozsvári hóstatiak a halott állat fehér kendővel kötötték fel, s „a kötést addig hagyják fenn, amíg a test ki nem hül, vagyis meg nem revedik, s az állkapocs izmok maguktól is meg nem tartják az állat. Ekkor a kötést leveszik.”: K. Kovács 1944, 49, 53–54, 58. Arra viszont a későbbiekben is ügyeltek, hogy a halott szája ne maradjon nyitva: uo. 53, 55 (Göcsej).

⁵⁶⁰ Vö. 14, 18–19, 24–25, 33, 41, 45, 52, 55, 57, 59, 62–64, 66–67, 71, 81, 85, 89, 93, 101, 103, 106–107, 114, 116, 119–120, 122, 124, 127, 132, 137–138, 141, 143–144, 149–150, 156, 158, 163, 166, 168, 174–175, 177–178, 184, 187–188, 192, 194, 208–210, 212–213, 218–221, 224–226, 228–230, 233–234, 241–242, 244, 246. sír koponyája.

⁵⁶¹ Zárt állkapocccsal (22?, 187, 226 és 228?), leesett állkapocccsal (159, 167?, 179?, 182?, 206?, 231?), nem volt értelmezhető (205?).

⁵⁶² Vö. az 51, 88, 97, 111, 148, 170, 183, 189, 195, 238. sírban. Tomka Péter elgondolkodtató véleménye szerint ehhez leginkább a koporsó biztosíthatta a megfelelő teret, bár gyakoribb az a vélekedés, hogy a szerves anyagú párna elkorhadása is elégséges volt ahhoz, hogy a feltámasztott koponya elbillenjen az állkapocsról, vö. Tomka 1977–1978, 48–49, 71–85; vö. Szőke 1994, 254. Megjegyzendő azonban, hogy a tiszalúci temetőben sem a koporsószerűségek nyomait megőrzött sírokban, sem a „füles” sírgödörökben nyugvók koponyája nem tartozott a fentebb felsoroltak közé, vö. II.7.3.4. és II.7.3.7. szakasz.

⁵⁶³ Késői juv. (45), juv./ad. (197), férfi (207), nő (108, 116).

⁵⁶⁴ Inf. I. (1, 3, 7, 12, 15?, 23, 41, 48, 56, 60–61, 64, 68, 136, 140, 177, 186?, 203, 214, 244, 248), inf. II. (10, 96, 185?, 213, 246), juv. (143), felnőtt (5, 25, 126, 221), férfi (9, 20, 27, 34, 58, 100, 121, 157, 162, 188, 218, 234, 239, 242, 247), nő (14, 46, 138–139, 170, 191, 201, 209, 224–225, 230, 238, 241, 243) = 60 sír.

⁵⁶⁵ Inf. I. (33, 49, 82?, 89, 91, 194), inf. II. (190) = 7 sír.

⁵⁶⁶ Inf. I. (81), nő (198) = 2 sír.

⁵⁶⁷ Inf. I. (93, 149, 152, 174), inf. II. (249), juv. (168), juv./ad. (187), férfi (19, 22, 148, 160, 167: egymásra fektetett kézfejekkel, 205–206), nő: (59, 97, 111, 132, 151, 159, 182, 184, 196, 240) = 24 sír.

⁵⁶⁸ Inf. I. (84, 92, 210), inf. II. (145), felnőtt (192), férfi (6, 43, 62, 99, 118, 142?, 183, 229, 231), nő (26, 70, 109, 122, 131, 153–154, 199, 226, 245) = 24 sír.

bé-kevésbé összekulcsolt mindkét kezű 17 csontváz esetében a nők javára.⁵⁶⁹

Immár ismeretlen, hogy volt-e sajátos oka annak a tudatosnak tűnő – s egyben a negyedikhez átvezető – különbséggel járó harmadik kartartási változatnak, amelyben a test mellett nyújtott vagy a medencére hajtott egyik karhoz a másik kar derékszögű vagy ehhez közelítő behajlítása járult. Az erősen behajlított alkar a keresztcsonton vagy az ágyékcsigolyákon keresztelte a test tengelyét, s a mindössze 13 eset meglepő változatosságot mutatott. A többség ezúttal is a nők közül került ki.⁵⁷⁰

A negyedik kartartási változatban a test mellett nyújtott vagy enyhén behajlított egyik karhoz a másik kar hegyes szögű, akár a maximális lehetőséget is elérő visszahajlítása járult. Ide négy eset volt sorolható, s közöttük a fentiekkel szemben némi férfitöbbség jelentkezett.⁵⁷¹

Végezetül egy különleges egyedi eset érdemel említést: a 211. sírban nyugvó mat. nő jobb alkarcsontjai enyhén behajlítva a medencelapát alá futottak, ahol a kézfejsontok is megmaradtak, viszont a bal felkarcsontja a bal mellkas és a medence széle mellé csúszott, míg a két bal alkarcsont a jobb medencelapáton feküdt a gerinccel (combesonttal) párhuzamosan. Mivel nagy csontok mozdultak el, az alkarcsontok ráadásul együtt, a valószínűtlennek tűnő „természetes” magyarázatok⁵⁷² mellett nem zárható ki az az óvatos felvetés sem, hogy a le- és kettévágott bal karját tették ilyen szokatlan formában a halott testére.⁵⁷³ Nem a kar, hanem csupán egy kézfej szokatlan helyzete érdemel itt még említést: a 153. sírban az alkarcsontok csuklóí végétől legalább tíz cm távolságra feküdtek anatómiai rendben ezek a csontoc-

kák, ferdén és ellentétes – a szeméremszöglet felé fordított – irányban rágörbülve a combcsontra, s ezzel azt sejtette, hogy a jobb kézfejet levágva, a kartól elkülönítve helyezték a sírba.⁵⁷⁴

A fent említett négy változat temetőbeli használati idejéhez a meghatározható pénzekkel keltezett sírok nem nyújtanak támpontot, mert egyrészt a kis esetszámú 4. változat elő sem fordult pénzes temetkezésben, viszont a többi a pénzekkel jelzett teljes használati időben gyakorolták,⁵⁷⁵ ezért csupán a véletlen eredményeként lehet nemi különbségeket sejtetni az egyes változatokhoz sorolt csontvázak között.⁵⁷⁶ Ugyancsak a véletlenel, esetleg a sírba helyezők némi gondatlanságával lehet magyarázni azt a néhány esetet, amikor az elhunyt kézfeje a test alá került, vagyis az egyik kézfej csontjai a medencelapát vagy a combcsontfő alatt maradtak meg.⁵⁷⁷

A lábak helyzetét 158 esetben figyelhettem meg, vagyis 95 alkalommal több-kevesebb lábcsont hiányzott vagy állati, továbbá ásatási bolygatás következtében elmozdult. Magától értetődő, hogy e 95 csontváz közül 87 különböző életkorú inf. I. kisgyermek, 4-4 pedig inf. II. gyermek, illetve idősebb egyén maradványa volt,⁵⁷⁸ hiszen a nagyobb csontokat az állatok is nehezebben mozdították el, s azok az ásatás alatt is kevésbé sérültek, ezért az eredeti állapotuk jobban megőrződött.

Az általános megfigyeléssel egyező első lábtartási változatban 109 csontváz feküdt többé-kevésbé párhuzamos lábcsontokkal, s hozzájuk második változatként további 23 vegyes életkorú és nemű társuk csatlakozott úgy, hogy a lábcsontjai nagyjából Y alakot formáztak, azaz az összefutó combcsontokhoz párhuzamosan egy-

⁵⁶⁹ Összekulcsolt kézfejekkel: juv., 16-20 (237?), szétálló felkarokkal: felnőtt (2?), férfi (179, 195, 223, 227), nő (24, 104, 137, 163, 181-182); távolabb maradt kézfejekkel: inf. I. (95, 155), inf. II. (228), inf. (123), férfi (50) = 17 sír.

⁵⁷⁰ A jobb alkar erősen behajlított, a bal kar nyújtott: inf. I. (106: tompaszögben = t), nő (120: derékszögben = d, 127: t), a jobb alkar erősen, a bal enyhén behajlított: férfi (105: d), nő (112: t), a jobb kar nyújtott, a bal alkar erősen behajlított: férfi (16: t, 125: t), a jobb alkar enyhén, a bal erősen behajlított (mind t): inf. I. (130), juv. (193), késő juv. nő (78), nő (66, 180), mindkét alkar derékszögben egymásra hajlított: nő (208) = 13 sír.

⁵⁷¹ A jobb kar nyújtva, a bal kar V alakban, hegyesszögben behajlítva: nő (87), a jobb alkar behajlítva, a bal maximálisan visszahajtvá: férfi (4), a bal alkar behajlítva, a jobb maximálisan, illetve hegyesszögben visszahajtvá: ism. (8), illetve férfi (58) = 4 sír.

⁵⁷² Állati bolygatás eredményeként, vagy egyébként a nyomtalan, de nem elképzelhetetlen koporsó üregében a test korhadása közben szétcsúszva, vö. Tomka 1977-1978, 49.

⁵⁷³ Az ibrány (SzSzB)-esbó-halmi temető Salamon H15 denárával keltezett 94. sírjában fekvő 30-36 éves férfi természetes helyzetű bal alkarcsontjai mellett, a bal felkarcsontja 90°-os fordulattal a hastájékán feküdt keresztben úgy, hogy a válli vége a jobb könyöktája mellett volt: Istvánovits 2003, 84, 379, 570: 68. t.

⁵⁷⁴ Hasonló, de nem ennyire egyértelmű jelenség volt a 184. sírban is. Az esetleges levágás nyomai talán felismerhetők lettek volna az elmaradt antropológiai feldolgozás során.

⁵⁷⁵ A majsi temetőben Kiss Attila 1130 sírből 829-ben figyelhettem meg az alkarok helyzetét (73,4%), amelyben 25 változatot állapított meg – közülük nagyjából a következők 11 (1-3, 5-7, 11-12, 18, 21-22) volt egyeztethető a tiszalúciakkal. Döntő többségben, 618 esetben, mindkét kar nyújtott helyzetét figyelte meg, a különbözőképpen a medencére hajtott alkarok pedig 171 alkalommal mutatkoztak, mindannyian a temető teljes használati idejében: Kiss 1983, 157-158.

⁵⁷⁶ Az 1. változatot I. András H9, Salamon H14, H? és I. László H22, H25 és H29 denárával az alábbi sírokban keltezte: felnőtt (5), férfi (9, 142, 188), nő (170, 209, 225), a 2. változat I. András H9, Béla dux H11, Salamon H14, H17, Géza dux H18, I. Géza H19 és I. László H22, H24 és H29 denárával az alábbi sírokban jelentkezett: juv./ad. (187), férfi (6, 142, 223), nő (14, 24, 97, 109, 111, 122, 153, 245), míg a 3. változat Aba Sámuel H7, I. András H9, Béla dux H11, Salamon H14, H17 és I. László H24 denárával az alábbi sírokban mutatkozott: inf. I. (106), férfi (16, 105), nő (66, 112, 180).

⁵⁷⁷ Inf. I. (15, 30, 149, 152?), nő (139, 153, 198: combcsontfő alatt, 209, 211).

⁵⁷⁸ Inf. I.-II. (71, 96), inf. II. (13, 249), juv., 16-20 éves (237), juv./ad. (197), férfi (100), nő (46).

más mellett fekvő lábszárcsontok csatlakoztak.⁵⁷⁹ Harmadik változatnak további 24 olyan csontvázat soroltam össze, amelyek abban különböztek az előbbiektől, hogy egyik vagy mindkét lábuk csontjai oldalra dőlve maradtak meg.⁵⁸⁰ Kivételes negyedik változatot jelentett a 8. sírban feltárt félig a bal oldalán fekvő, zsugorítva felhúzott lábú csontváz.

Nem lehetetlen, hogy három sírban a halott testét átkötötték: könyöknél (143: juv., 138: juv./ad. nő), illetve térdnél (151: mat. nő).

A koponyák helyzetét tárgyalva már érintettem a holttest egykori lepelbe való – szorosabb – csavarásának⁵⁸¹ kérdését, mert az ilyen eljárás közvetett nyomait észlelni lehetett. Ide szokás sorolni azokat a háton fekvő, nyújtott helyzetű csontvázakat, amelyeken a két oldalról „összenyomott” helyzetet, a csaknem párhuzamosan elhelyezkedő kulcscsontokat, a két oldali bordák összecúsúsását, a mellkasra fordult felkarcsontokat, a medencére vagy a medence alá szorult alkarcsontokat, s végezetül az egymás mellé nyomódott lábcsonthoz, vagy a felsorolt jegyek némelyikét lehetett megfigyelni. A megítélés bizonytalan, ráadásul igen kevés csontvázat érint,⁵⁸² de mint lehetőséget, nem hagyhattam említetlenül.

II.7.3.7. Koporsók és egyéb létesítmények

A temetőben szegelt deszkákból készített vagy vasalt koporsó maradványát nem figyeltem meg, s mindössze három olyan temetkezés volt, amelyben egy csapolt láda kisebb-nagyobb nyomai őrződtek meg. Egy mat. férfisírban (99) a fedelének téglalap alakú fekete foltja mutatkozott famaradvány nélkül, továbbá oldaldeszkáinak részletei és összecsapolt bal felső sarka; egy ugyancsak mat. nőben (132) az aljának korhadéka, valamint a fedél apró és az alj összefüggőbb famaradványai oldaldeszkák nyomai nélkül; egy inf. II. gyermekében (119) pedig az oldaldeszkák korhadéka, összecsapolt bal felső sarokkal a fedél esetleges, s az alj hiányzó maradványaival. Ezekben az esetekben feltehetőleg az állati bolygatás és a különböző mértékű korhadás számlájára írható a koporsó teljességének felismerhetetlenné válá-

sa. Öt további alkalommal ugyancsak szegezés nélküli deszkakeret volt megfigyelhető, illetve sejthető: egy mat. női sírban (26) a bal oldalának és mindkét végének kibontható maradványaival, a többiben pedig az álló deszkakeret részletének a sírfolt nyesésekor jelentkező elszíneződésével: egy-egy ad. férfi (86), juv./ad. nő (138) és két inf. I. kisgyermek (150, 214) temetkezésében. Egy ad. férfi (195) a famaradványok bizonytalan megfigyelhetősége szerint talán két deszkalap között feküdt, legalábbis oldaldeszkák nyoma körülötte nem maradt fenn, egy inf. gyermek (213) pedig esetleg deszkalapon nyugodott. Két alkalommal karólyuk nyoma látszott famaradvány nélkül: a sírgödörön belül egy sen. nő két vállánál (181), illetőleg egy ad. nő (208) sírgödörének szélét metszve. Nem lehet véletlen, hogy a bizonyára eltérő célú és kivitelű fatárgyak maradványainak elhelyezkedésében semmiféle szabályosságot nem lehetett megfigyelni, némileg talán a temető keleti szélén és az északnyugati részén, azaz az északi felében csoportosultak (87. kép), s az érmés sírok alapján vázolt mindhárom temetkezési sávban, vagyis a temető egész használati idejében előfordultak. E tárgyban részletes gyűjtést nem végeztem, itt csupán Milan Hanuliak munkájára utalok, aki az ipolykiskeszi-nagy-völgy-úti 10–11. századi falusi temető több sírjában figyelt meg a holttest két oldalát kísérő deszkapárt, illetőleg deszkakeretet.⁵⁸³

A vizsgált 12 esetből csak négy nő és egy kisgyermek kapott mellékletet: a nők bronz varkocs- (181), illetve ezüst S-végű (26, 132, 138) karikapárt, sőt az utóbbi még gyöngysort, kettősen csavart gyűrűt és sokszögű pántgyűrűt is kapott, egy kisgyermeknek (150) pedig I. László-denárt adtak, a többiek azonban melléklet nélkül maradtak,⁵⁸⁴ vagyis az összevetésükből nem adódott általánosan levonható következtetés.

II.7.3.8. Részbeni egymásra temetések

Néhány alkalommal valóságos részbeni egymásra temetés mutatkozott, amelyek elvárhatóan egymást metsző sírfoltjait általában nem lehetett megfigyelni a humuszban maradó sekély gödrök következtében, ezért vagy a

⁵⁷⁹ Inf. I. (39?, 68?, 152, 177, 190, 235), inf. II. (10), felnőtt (2), férfi (229, 231, 234, 239, 242, 247), nő (87, 151, 182, 208, 226, 230, 240) = 21 sír. A 20. sírban fekvő férfi lábai V alakban helyezkedtek el úgy, hogy a jobb lábszárcsontok a bokák felett keresztelték a lábát.

⁵⁸⁰ Jobb láb nyújtva, a bal behajlítva: inf. II. (228), nő (198, 211: befelé hajlítva), bal láb nyújtva, a jobb behajlítva: inf. I. (136), inf. II. (119), késő juv. (45), mindkét láb behajlítva, s párhuzamosan a jobb oldalára dőlve: inf. I. (17?, 29?, 33, 165?, 173, 217?), inf. II. (185), férfi (62), mindkét láb behajlítva, s párhuzamosan a bal oldalára dőlve: inf. I. (128, 144, 178), inf. II. (94?), nő (108), mindkét láb behajlítva és kétfelé dőlve: inf. I. (32, 49, 51?, 82?, 89) = 24 sír.

⁵⁸¹ Azért szükséges szorosabb becsavarás nyomainak megfigyelhetőségére utalni, mert bizonyára minden elhunytat lepelbe burkolva vagy legalábbis lepelrel fedve helyezték el a sírfeleken, hogy megóvják a testet, s főleg az arcot a temetéskor rázúduló földrögöktől.

⁵⁸² Valószínűbb (2 mat. nő: 154, 182) és kevésbé valószínű esetek: férfiak: ad. (167), mat. (179, 205, 206, 231), sen. (22), valamint egy-egy juv. nő (226) és inf. II. (228).

⁵⁸³ Hanuliak 1994, 18–20, 91, 19: Obr. 15: 1–4, 5–8.

⁵⁸⁴ Három férfi (86, 195: ad., 99: mat.), egy nő (208: ad.), és három gyermek (214: inf. I., 119, 213: inf. II.).

II.7. TISZALÚC-SARKAD

közös sírrajz, vagy a temetőterképen jelentkező közeli fekvés alapján lehetett az ilyesfajta kapcsolatot felismerni vagy legalábbis feltételezni.⁵⁸⁵

1. 3. és 106. sír: a 65 cm mélyen fekvő inf. I. kisgyermek I. Salamon denárával keltezett sírjának (106) jobb széle fölé érhetett a csak 45 cm mélyre temetett másik inf. I. kisgyermek temetkezése.
2. 30. és 41. sír: a mélységadatok alapján részben az egyik inf. I. kisgyermek (41: 70 cm) sírjának lábvége fölé ásták a másikat (30: 55 cm).
3. 52. és 52a. sír: az ép körvonalú sírgödörben fekvő 3-5 éves inf. I. kisgyermek (52) lábvégénél egy 0-6 hónapos (inf. I.) csecsemő (52a) néhány csontja feküdt, ami a legvalószínűbben azzal magyarázható, hogy oda gyűjtötték a kisgyermek sírjának ásása közben lelt csecsemőcsontváz maradványait.
4. 60. és 69. sír: mivel itt a sírfoltok meglátszottak, egyértelműen kiderült, hogy a 2,5 éves körüli (inf. I.) kisgyermek 80 cm mély sírjának (69) kiásásakor távolították el az 50 cm mélységben megtalált 6-12 hónapos csecsemő (60) lábcsontjait.
5. 63. és 65. sír: a hasonló mélységben – 53, illetve 50 cm – feltárt két 1,5-2 éves (inf. I.) kisgyermek csontmaradványainak közelsége nem zárta ki a gödrük véletlenszerű részbeni egybeásását, de ezt nem lehetett bizonyítani.
6. 81. és 82. sír: félig a 70 cm mély 81. sírba temetett 2-2,5 éves (inf. I.) kisgyermek bal lába fölé temették egy 10-13 cm-rel sekélyebb gödörben az 1-1,5 éves másik (inf. I.) kisgyermeket (82) a már a földben lévő tetem/csontváz megbolygatása nélkül.
7. 91. és 92. sír: a 35 cm mély 91. sírba temetett 1 éves körüli (inf. I.) csecsemő bal lába mellé temették ferdén a 30 cm mély 92. sír 0-6 hónapos (inf. I.) csecsemőjét úgy, hogy a gödrének ásásakor megbolygatták a már földben lévő csontváz bal lábcsontjait.
8. 144. és 149. sír: a 2-2,5 és a 3-4 éves (inf. I.) kisgyermek 35, illetve 40 cm mélységű sírgödre a fej, illetve lábvégén esetleg metszhette egymást, de egyik maradványban sem keletkezett kár.
9. 146. és 147. sír: három közeli temetkezés közül a 7-8 éves (inf. II.) gyermek 30 cm mély sírját (145) valószínűleg nem bolygatta meg a másik kettő, viszont elképzelhető, hogy az 1-1,5 éves (inf. I.) kisgyermek 40 cm mélységű gödrének (146) kiásása közben bolygatták meg a 0-0,5 éves (inf. I.) csecsemő (147) 30 cm mélyen fekvő maradványait.

10. 152., 189. és 191. sír: a sírfoltmaradványok s a különböző mélységben megmaradt, bolygatatlan csontvázak közeli fekvése alapján elképzelhető, hogy a 7-8 éves (inf. II.) gyermek 60 cm mély sírjának (189) lábvége fölé erően temették rá 55 cm mélységig a középkorú (mat.) nőt (191), majd az ő temetkezésének jobb széle mellé 50 cm mélyre a 4-6 éves (inf. I.) kisgyermeket (152).

11. 155. és 159. sír: bizonyára a 0-0,5 éves (inf. I.) csecsemő sekély, mindössze 45 cm mély sírjának (155) jobb oldala mellé temették később a teljesen ép sírfoltú, mélyebb, 80 cm mélységű gödörbe a középkorú (mat.) nőt (159).
12. 202. és 203. sír: az egymás közelségében nyugodott két 0-0,5 éves (inf. I.) csecsemő bolygatott, 55, illetve 58 cm mély temetkezésének talán lehetett egykor valamilyen kapcsolata.
13. 223. és 224. sír: az egymást metsző sírfoltrészetek, valamint a mélységadatok alapján bizonyos, hogy a középkorú (mat.) férfi 80-82 cm mélységű sírgödrenek (223) lábvége fölé ásták ferde irányban és sekélyebben, 68-69 cm mélységig a fiatal (juv./ad.) nő sírgödret (224).

A felsorolt adatokból úgy tűnik, hogy a részleges egymásra temetések gyakorlata leginkább a kisgyermek (sőt gyakran az egy évesnél fiatalabb csecsemők) sírját érintette, amit helyhiánnyal aligha lehet indokolni. Felvethető, hogy a kisgyermek sírját talán nem a szokásosan időtálló módon jelölték meg, ezért gyakrabban történhetett akár akaratlan bolygatás is. Valószínű, hogy testvéreket, rokon gyermekeket (?) temettek egymás mellé még akkor is, ha alkalmanként a mi szemszögünkben nézve „kegyeletesen”, azaz a bizonyára fellelt maradványok megbolygatása nélkül jártak el (1, 2, 6, 8. eset), viszont máskor ezzel nem törődtek (3?, 4, 7, 9. eset). Feltételezhető a rokonság a részlegesen egymásra temetett sírgyűttesekben nyugvó, egymást nem bolygató gyermekek és nők (10, 11. eset) között is. Azt pedig talán csak DNS-vizsgálattal lehetne eldönteni, hogy a 223. sírban fekvő férfi és a 224. sírba temetett nő (13. eset) testvér- vagy házaspár volt-e, bár kétségtelen, hogy az életkorukból következően az utóbbi a valószínűbb. A véletlen tanúsága szerint a szokást Salamon király uralkodásának idején még biztosan gyakorolták (1. eset), de jöllehet a temetőben – a délnyugati részét leszámítva – e gyakorlat példái mindenütt felbukkantak, mégis szórványosak, vagyis talán erősen szubjektív megfontolásuk maradtak, ezért a sírmező lényegében véve egyrétegűnek tekinthető.⁵⁸⁶

⁵⁸⁵ Ezeket a kapcsolatokat olyan módon kíséreltem meg felismerni, hogy a temetőterképhez alkalmazkodva, 1:100-as méretarányban egy 3 mm széles, a közepén hosszanti irányban kettéosztott, tehát egymástól 1,5 mm-re futó három párhuzamos vonallal jelzett sávot rajzoltam egy darab pauszra, majd ezt a pauszt egyenként rátéve a sírfolt nélküli, egymáshoz közel fekvő csontvázak sírrajzának tengelyére (gerincvonálára), megállapíthattam a gödreik egymást metszését, a feljegyzett mélységkülönbségeik alapján pedig az egymásutániságát.

⁵⁸⁶ Kovács 1986, 222; Istvánovits 2003, 375. Megtalált és „kegyeletesen” oldalt halomba rakott csontok az újonnan eltemetett halott mellett: Szabolcs-Petőfi utca 120–121. sír: Kovács 1976, 385, 384; Abb. 3; Kovács 1994, 36–38, 106, 37; Abb. 8; férfira pontosan rátemetett nő: uo. 74–75. sír: Kovács 1976, 385, 384; Abb. 4; Kovács 1994, 31, 29; Abb. 6.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

II.7.3.9. A temetkezések állapota: bolygatottság

A sírok többsége – talán túl szigorúan számolva: 245 sír – különböző módon bolygatott volt, a bolygatást korabeli ráásás, későbbi állati tevékenység vagy különféle földmunka okozta, s végezetül maga az ásatás fejezte be, ezek közül a legkisebb „kárral” az állati bolygatás járt, mert a megdült csontokat általában nem távolította el a sírgödörből.

II.7.3.9.a. Korabeli emberi bolygatások

Amint arról a fentiekben már volt szó, négy alkalommal feltételezhető a részleges egymásra temetés következtében létrejött bolygatás, amelyhez később egyéb beavatkozások is csatlakoztak.⁵⁸⁷ Rituális vagy rablási célú bolygatás nyomaira nem bukkantam.⁵⁸⁸

II.7.3.9.b. A II. századot követő állati bolygatások

A Sarkad-ér jobb partját kísérő kiemelkedés bizonyára kedvező életfeltételeket biztosított a rágesálóknak,⁵⁸⁹ mert a sírok nagy részének töltelékföldjében megmaradt a járataik más színű földdel betöltődött nyoma, sőt több esetben az is kiderült, hogy valamikor az apró állat az öreglyukon bemászva a koponya belsejében rendezett be szállást,⁵⁹⁰ ami alkalmasint a kriptájának is bizonyult.⁵⁹¹ A 253 emberi csontmaradványból 184 szenvedett el kisebb-nagyobb állati bolygatást olyan megoszlásban, hogy 111 temetkezésben csak az állati bolygatás nyomai mutatkoztak,⁵⁹² kettő-háromban egyéb (pl. mezőgazdasági?) beavatkozás is,⁵⁹³ 66-ban az ásatás okozta rongálás is,⁵⁹⁴ és 4-ben pedig mindhárom változat együtt⁵⁹⁵ is előfordult.

Itt érdemel említést érdemel Tomka Péter véleménye, mely szerint nemcsak a koponya, hanem egyéb – alkal-

masint egykor kapcsolatban lévő – csontok együttes elmozdulása sem (mindig?) állati bolygatásra következhetett be, hanem az akár nyomtalanul elpusztult koporsó ürege tette lehetővé a lágyszövetek korhadását követően.⁵⁹⁶

II.7.3.9.c. Egyéb bolygatások

23 esetben⁵⁹⁷ csak feltételezni lehetett, hogy a bolygatást valamilyen földmunka: szántás, gödör- vagy lövész-árokásás okozhatta.

II.7.3.9.d. Az ásatás okozta bolygatások

Mivel a humuszban fekvő csontvázak sírgödörnek feltárja nem látszott meg, 26 alkalommal a feltárás közben ért sérülés olyan csontvázakat, amelyeket mind az állati, mind egyéb bolygatás elkerült,⁵⁹⁸ az együttes korábbi állati, majd ásatási bolygatás 65 esetéről, illetve harmadikként még az ásatásit megelőző egyéb bolygatás három alkalmáról korábban már volt szó, ezért itt még az egyéb és ásatási, egymás után bekövetkezett bolygatás tíz esetét kell megemlítenem.⁵⁹⁹

II.7.3.9.e. Bolygatatlan sírok

Végül tehát a szó eredeti értelmében mindössze hat-hét bolygatatlan sírral számolhattam,⁶⁰⁰ ami természetesen nem jelenti azt, hogy a csontvázak zöme értékelhetetlenné vált, amit az életkori és nemi meghatározások teljessége tanúsít. Más a helyzet a korabeli mellékletességet illetően: nagyon valószínű, bár értelmezhetetlen az a félelem, hogy több-kevesebb kislelet a hihetetlen mennyiségű bolygatás következtében elkallódott.

⁵⁸⁷ Az 52a, a 60. (ásatási bolygatás is), a 91. (állati és földmunka általi is), és a 147. (állati is) sírbeli csontvázat érintően.

⁵⁸⁸ Vö. Tomka 1977–1978, 50.

⁵⁸⁹ Kuriózumnak említem meg, hogy az egyik évben cigány ásatási munkásaink munkakezds előtt rendszeresen kiraktak az ásatást körülvevő tarló ürgelyukaihoz kitémasztott rugalmas esernyődróttal „felajzott” jó néhány hurkot, mely a kibúvó állat nyakára szorult, s a vergődése következtében felpattant esernyődróton lógó hurokra az állat gyakorlatilag felakasztotta magát. Az önműködő módszer további előnyeként a sima tarló fölött himbálódzó rágesálókat messziről észre lehetett venni, vagyis csupán az éppen eredményes csapdákat kellett a begyűjtésükre felkeresni. Városi emberként meglepő volt látnom, ahogy néhány perc alatt milyen ügyesen fordították ki egy-egy kis állatot a bundájából a húsát borító hártya megsértése nélkül.

⁵⁹⁰ 120, 131, 153, 191, 193, 200, 231, 248. sír.

⁵⁹¹ 44, 49, 132. sír.

⁵⁹² 1?, 4, 9–10, 15–17, 19–20, 27, 34, 41, 48, 50, 53–55, 57, 59, 65, 69, 71, 78, 82, 86, 88–89, 93–94, 97, 99, 104–107, 109, 111–114, 116, 118–122, 131–132, 137–138, 140, 142–143, (147), 148–151, 153–154, 157–160, 162–163, 167–168, 170, 174, 178–179, 183–184, 187, 189, 192–193, 195–196, 198–200, 205–208, 210–213, 218–221, 225–231, 234–235, 238, 240–242, 245, 247–249. = 112 sír. Megjegyzés: zárójelben a korabeli bolygatásnál már említett temetkezés.

⁵⁹³ 91, 130, 223. = 3 sír.

⁵⁹⁴ 2, 7, 11, 13, 18, 23, 29–30, 32, 36, 39, 44–46, 49, 51–52, 58, 61, 63–64, 66–68, 70, 73, 77, 79, 83–84, 87, 95, 110, 115, 123, 125–128, 136, 139, 144, 152, 155, 161, 164–165, 175, 177, 180–182, 186, 188, 190–191, 194, 197, 201, 203, 217, 224, 239, 243–244, 246. = 66 sír.

⁵⁹⁵ 145, 185, 250, 251. = 4 sír.

⁵⁹⁶ Tomka 1977–1978, 49.

⁵⁹⁷ 37, 40?, 42?, 74–75, 90, 92, 96, 98, 100–101, 108, 134, 146, 169, 171–173, 176, 215, 236–237, 252. = 23 sír.

⁵⁹⁸ 3, 8, 12, 21, 25–26, 28, 33, 35, 38, 43, 47, 72, 76, 85, 103, 117, 124, 129, 135, 156, 202, 204, 209, 214, 222. = 26 sír.

⁵⁹⁹ 31, 56, 80, 102, 133, 141, 166, 216, 232, 233. = 10 sír.

⁶⁰⁰ 5?, 6, 14, 22, 24, 62, 81 = 6-7 bolygatatlan sír.

II.7.4. A LELETANYAG ELEMZÉSE

II.7.4.1. A régészetileg megfigyelhető mellékletes és melléklet nélküli temetkezések (5. táblázat)

A temető 252 sírjából, illetve a véletlenül megtalált és az 52. sírba utólag behelyezett 52a-val kiegészített számú 253 csontvámaradványból mindössze 81 (32,02%) volt mellékletes, az ellátottság arányát pedig a nem és az életkor befolyásolta. Míg a 159 meghatározhatatlan nemű személy közül 31, az életkor növekedésével a korosztályán belül a 16,96%-tól egészen az 60%-ig növekvő arányban mutatkozott mellékletesnek,⁶⁰¹ az igazán szembetűnő különbség a férfiak és nők között jelentkezett, hiszen a 42 férfi közül csupán 12 kapott felismerhető tárgyat (28,57%), az 52 nőnek viszont a 37 fős többségével (71,15%) jártak el ugyanígy. A különbség a felnőtt életkor minden szakaszában megmutatkozott, éspedig úgy, hogy miközben a férfiak inkább melléklet nélkülinek bizonyultak, addig a nők minden korosztályát többnyire mellékletesen temették el; az arányok önmagukért beszélnek, hiszen az egymást követő életszakaszokban elhantolt férfiak mellékletessége a nőkénél jóval alacsonyabb szinten hullámozott.⁶⁰² A fentiekből következik, hogy 172 sír,⁶⁰³ vagyis a temetkezések 67,98%-a volt melléklet nélküli, s ez a jelenség természetesen szintén minden korosztályt érintette a temetőben nemre és életkorra való tekintet nélkül, azonban az arányok ezúttal is szembetűnően eltérőek voltak.⁶⁰⁴ A főként fiatal életkorok következtében meghatározatlan nemű csontvázak az éveik növekvő számával fokozatosan csökkenő arányban nélkülözték a maradandó anyagú tárgyi mellékleteket: a 113 inf. I. kisgyermek közül csak 19 (16,81%), a 15 inf. II. gyermekből viszont már 6 (40%) sírjából került elő megfigyelhető emlék. A legszűkmarkúbban a legfiatalabb, 0-1 éves apróságokkal bántak, hiszen 46-ból mindössze három bizonyult mellékletesnek (6,52%). A korhatározás nélküli 16 gyermekmaradvány egy kivételével melléklet nélküli (93,75%) volt ugyanúgy, ahogy a csupán ifjúként

(16-20 éves, juv., késői juv.) besorolt hat csontváz közül 4 (66,66%), viszont a közelebbi adatok nélküli 2 juv./ad. és 5 felnőtt az adott tekintetben már a meghatározott nemű személyekéhez közelített, hiszen az előbbieket fele (50%), az utóbbiaknak pedig csupán 40%-a bizonyult melléklet nélkülinek.

A mellékletes sírok ránézésre eléggé egyenletesen helyezkednek el a temetőben (88. kép), mert a melléklet nélküliek általában a gyermeksírokhoz kapcsolódva vannak többségben, elsősorban a sírmező keleti szélén. Az pedig inkább a véletlennel magyarázható, hogy a nyugati temetőszél felnőtt sírjai között is sok a melléklet nélküli. Arra nem találtam fogódzót, hogy részletesebben miként értékeljem a mellékleteinek léte vagy nemléte szerint elkülönülő temetkezéseket.

II.7.4.2. A leletegyüttesek (88. kép)

A temető mellékletes 81 temetkezése a leletegyüttesei alapján három csoportra különült el. Az elsőbe a 18 csak pénzzel, a másodikba a 16 ékszerekkel és pénzzel, végzetül a harmadikba 47 csak ékszerekkel eltemetett egyén volt sorolható. Az ékszerek igen kevés típust képviseltek, hiszen általában karikaékszerek, gyöngyök és gyűrűk különféle változataiból álltak össze, két kivételes temetkezést leszámítva: az utóbbiak egyikében mindezek mellett nyakperec és karperec (225), a másikában pedig háromféle veretből álló ingnyakdísz is volt (163); ez a két sír inkább a temető nyugati széléhez közel (163), illetőleg a nyugati szélén (225) helyezkedett el, mindkettő az alább tárgyalt 2. időrendi szakaszban.

II.7.4.2.a. Pénzmellékletes sírok (6. táblázat)

Ezt a mellékletadási gyakorlatot az érmék mennyisége, illetve a kísérőleletek léte vagy nemléte alapján volt érdemes csoportosítani, mert nemi és életkori különbségeket lehetett az eltemetettek között megfigyelni.

⁶⁰¹ A melléklettel és anélkül eltemetett meghatározhatatlan nemű egyének száma és aránya a korosztályuk szerint: 113 inf. I.: 19-94 (16,81%-83,19%), két inf. I/II.: 0-2 (0%-100%), 15 inf. II.: 6-9 (40%-60%), 16 inf.: 1-15 (6,25%-93,75%), 6 juv.: 2-4 (33,33%-66,67%), 2 juv./ad.: 1-1 (50%-50%), 5 felnőtt: 3-2 (60%-40%). A 113 inf. I. további megoszlása: 46 0-1 éves csecsemő: 3-43 (6,52%-93,48%), 67 1->7 éves kisgyermek: 16-51 (23,88%-76,12%).

⁶⁰² A férfiak és nők mellékletes, illetve melléklet nélküli temetkezéseinek száma és aránya a korosztályaik szerint: férfiak: juv.: 1-0 (100%-0%), juv./ad.: 1-2 (33,33%-66,67%), ad.: 4-13 (23,53%-76,47%), mat.: 6-14 (30%-70%), sen.: 0-1 (0%-100%), összesen: 12-30 (28,57%-71,43%); nők: juv.: 4-1 (80%-20%), juv./ad.: 8-0 (100%-0%), ad.: 4-7 (36,36%-63,63%), mat.: 20-6 (76,92%-23,08%), sen.: 1-1 (50%-50%), összesen: 37-15 (71,15%-28,85%).

⁶⁰³ Melléklet nélkülinek tekintetem egy inf. I. korú kisgyermek temetkezését (244), amelynek az ólomfüggője valószínűleg tréfából a sírba rejtett jelenkori horgászkelek volt.

⁶⁰⁴ A különféle bolygatások a kisebb csontokat általában jobban, a nagyobbakat kevésbé távolították el az eredeti helyüktől, de az ásás folyamán a még a humuszban fekvő gyermeksírok jó része a megtaláláskor óhatatlanul megcsonkult, és sok esetben az elmozdított csontokat a kibotott földben keresgéltek meg. Nyilvánvaló, hogy az apró mellékletek egyikét-másikat is érthette hasonló sors, s ezek felfedezetlenül elveszhettek. Valószínű tehát, hogy a mellékletes (gyermek)sírok száma, illetve az eltemetett mellékletek mennyisége a regisztráltaknál valamivel több lehetett.

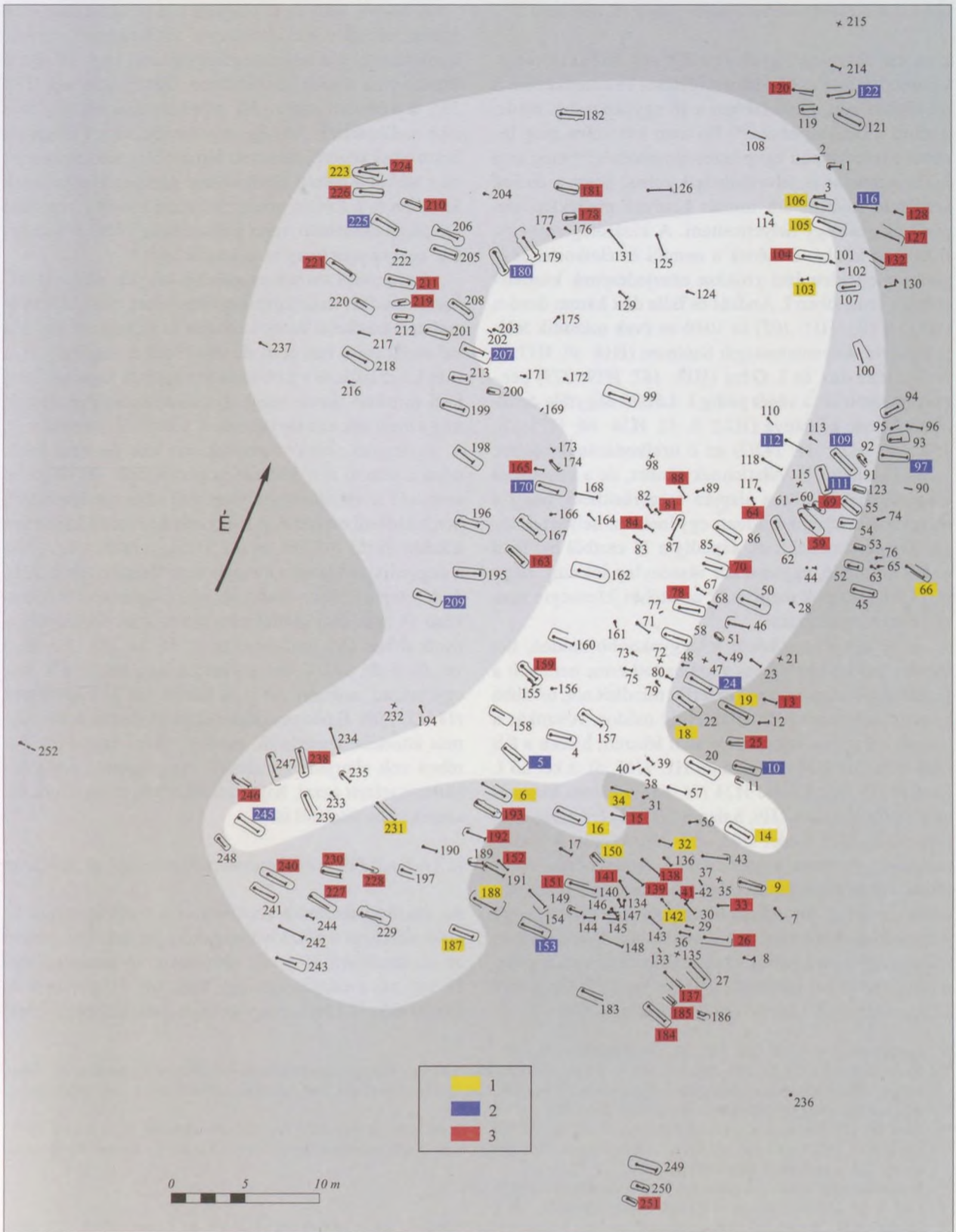

Életkor	Meghatározott nemű				Meghatározhatatlan nemű		Összesen		
	férfi		nő		melléklettel	melléklet nélkül	♂-♀	♂-♀	össz.
	melléklettel	melléklet nélkül	melléklettel	melléklet nélkül					
juv.	34		78, 116, 170, 226	57			1-4	0-1	6
juv./ad.	105	50, 183	59, 104, 127, 137, 138, 163, 224, 225				1-8	2-0	11
ad.	6, 188, 207, 227	27, 62, 86, 118, 121, 157, 162, 167, 195, 218, 229, 239, 242	120, 153, 184, 230	87, 131, 196, 199, 201, 208, 241			4-4	13-7	28
mat.	9, 16, 19, 142, 223, 231	4, 20, 43, 58, 99, 100, 125, 148, 160, 179, 205, 206, 234, 247	14, 24, 26, 66, 70, 97, 109, 111, 112, 122, 132, 139, 151, 159, 180, 209, 211, 238, 240, 245	46, 108, 154, 182, 191, 243			6-20	14-6	46
sen.		22	181	198			0-1	1-1	3
inf. I.					15, 18, 32, 33, 41, 64, 69, 81, 84, 88, 106, 128, 150, 152, 165, 178, 210, 219, 251	11, 12, 17, 21, 23, 28, 31, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 44, 47-49, 51, 52, 52a, 53, 54, 56, 60, 61, 63, 65, 67, 68, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 82, 83, 85, 89, 91, 92, 93, 95, 98, 107, 110, 113, 114, 115, 117, 130, 133-135, 136, 140, 144, 146, 147, 149, 155, 156, 161, 164, 166, 169, 171-173, 174, 175, 176, 177, 186, 194, 200, 202-204, 212, 214, 216, 217, 220, 222, 233, 235, 244, 248, 250, 252	19	93	112
inf. I/II.						71, 96		2	2
inf. II.					10, 13, 141, 185, 228, 246	55, 94, 119, 145, 158, 189, 190, 213, 249	6	9	15
inf.					103	1, 3, 7, 8, 40, 72, 75, 90, 101, 102, 123, 124, 129, 215, 232, 236	1	16	17
juv.					193, 221	45, 143, 168, 237	2	4	6
juv./ad.					187	197	1	1	2
felőtt					5, 25, 192	2, 126	3	2	5
összes	12	30	37	15	32	127	81	172	253
sír	42		52		159		253		

5. táblázat. Tiszalúc-Sarkad. A mellékletes és melléklet nélküli sírok csoportjai az eltemetettek neme és életkora szerint. A félkövér sírszámok a mellékletes sírok, az aláhúzott sírszámok a 0-1 éves csecsemők sírjai

II.7. TISZALÚC-SARKAD

88. kép. Tiszalúc-Sarkad.

A mellékletes sírok három típusa: 1. Csak pénzmelléklettel, 2. Pénz- és ékszermelléklettel, 3. Ékszermelléklettel

II.7.4.2.a.1. Csak pénzmellékletes sírok (6. táblázat)

Ez a mellékletadási gyakorlat főként a férfiakra vonatkozott, hiszen a csak pénzmellékletes 18 temetkezésből tíz férfisír volt, pontosabban a 16 egypénzesből nyolc, s mind a két kétpénzes.⁶⁰⁵ Ha nem lett volna még további nyolc csupán egypénzes temetkezés,⁶⁰⁶ még az a hibás gondolat is felvetődhetett volna, hogy a férfiak korábban sajátos, ám immár hiányzó mellékleti tárgyait akarták így helyettesíteni. A kizárólag egy-egy, ritkábban két-két érmének a nemtől és életkortól független mellékletadási szokása elterjedésének kezdetét ebben a temetőben I. András és Béla dux három denára (H9: 14, 103; H11: 105) az 1040-es évek második felére keltezte, folyamatosságát Salamon (H14: 16; H17: 6, 106), Géza dux és I. Géza (H18: 187; H19: 223) pénzei tanúsították, a végét pedig I. László négyféle denárának kilenc példánya (H22: 9, 32; H24: 66; H25: 18, 150, 188; H29: 34, 142/2) az ő uralkodásának idejére valószínűsítette.⁶⁰⁷ Véletlennek tűnhet, de a következő csoportbeliek életkora alapján megerősíthető, hogy a leginkább a középkorú/mat. egyénekhez helyeztek kizárólag pénzmellékletet, éspedig a 18 esetből hat férfi és két nő mellé, ugyanakkor viszonylag sokszor: négy inf. I. kisgyermek mellé is,⁶⁰⁸ az utóbbi jelenségre nem találtam magyarázatot.

A 16 egypénzes közül a leggyakoribb módon, hét esetben halotti obulusként a szájba tett érme nem volt a férfiak kiváltsága, hiszen két férfit, mindkét nőt, továbbá három kisgyermeket⁶⁰⁹ láttak el ily módon. A szokás a temető egész használati ideje alatt létezett, hiszen a két férfi Béla dux H11 és Salamon H17 (105, 6), a két nő I. András H9 és I. László H24 (14, 66), a három kisgyermek pedig I. András H9, Salamon H17 és I. László által kibocsátott H25 denárt (103, 106, 150) kapott. A korhátározatlan gyermek sírjából való I. András-érme (103) földbe kerülésének kora a többi pénzdarabénál bizonytalanabb, mert az átlukasztott állapota arra vallott, hogy valameddig ékszerként is használhatták. Vele szemben viszont ugyancsak halotti obulus lehetett az egy-egy férfi jobb, illetve bal markába helyezett denár: I. Géza H19 (223), valamint I. László H29 típusú érméje (34).

A 16-ból még nem tárgyalt hét pénzdarabot csak értéket jelentő pénzmellékletnek lehet nevezni, ugyanis másként aligha lehet megmagyarázni, hogy mi okból tettek volna a jobb járomesontra (18),⁶¹⁰ a fej alá (187, 231), a jobb váll tájára (32), a bal lapocka alá (16) és a jobb mellkasra (9, 188) egy-egy érmét. Az így megajándékozottak között határozott férfitöbbség mutatkozott,⁶¹¹ de a hétből a halotti obulusoknál némileg később, csak Salamon és I. László uralkodási ideje között kibocsátott hat meghatározható veret tulajdonosát illetően semmiféle egyéni sajátosság nem jelentkezett.⁶¹²

A végezetül maradt csupán két-két pénzérmét tartalmazó mindkét temetkezésben ismételtelen mat. férfi nyugodott, mindkettő halotti obulust is kapott, az egyik a bal mellkasára helyezett denára mellé a szájába (19), a másik a szájába és a jobb markába is (142). Sajnos az első férfi mindkét verete meghatározhatatlannak bizonyult, míg a második mindkét denára I. László H29 típusa volt.

A tárgyalt csak érmemellékletes temetkezések feltűnően a temető déli felében csoportosultak (89. kép) hiszen a 18 ilyen sírból csak négy volt az északi temetőfélben, ráadásul ott hármójuk egymás közvetlen közelében a keleti (férfi: 105, inf. és inf. I. kisgyermek: 103, 106), a negyedik távolabb, a nyugati temetőszélen (férfi: 223). A déli temetőfélben csaknem zárt csoportként⁶¹³ jelentkező 14 csak érmemellékletes temetkezés többségében, nyolc sírban férfi nyugodott (6, 9, 16, 34, 188, 231, illetve: 19: 2 db, 142: 2 db), mellettük még két nő (14, 66), egy juv./ad. személy (187) és három inf. I. kisgyermek (18, 32, 150). E pénzmellékletadási gyakorlat tehát egymás közelébe temetkező, esetleg rokoni csoportok körében volt elterjedt, és azonos vagy hasonló gondolati háttérrel jelzett azzal, hogy tartózkodtak az egyszerű ékszerek sírba tételétől is.

II.7.4.2.a.2. Pénz- és ékszermellékletes sírok (6. táblázat)

Az előző gyakorlattal szemben ez a mellékletadási eljárás csaknem a nők kiváltságaként jelentkezett, hiszen az ide sorolható, 20 érmét tartalmazó 16 temetkezésből 13 volt nő, s csupán egy-egy férfi, inf. II. gyermek és felnőtt sírja.⁶¹⁴ Lehet, hogy az ilyen összeállítású mellék-

⁶⁰⁵ Egypénzes (6, 9, 16, 34, 105, 188, 223, 231), kétpénzes (19, 142).

⁶⁰⁶ Nő (14, 66), inf. I. (18, 32, 106, 150), inf. (103) és juv./ad. (187). Jóllehet akár egy teljesen elpusztult érme maradványa is lehetett a 192. sírban nyugvó felnőtt állkapcsán megfigyelt patinanyomnak látszó folt, sem H? típusú pénznek, sem egyéb elpusztult leletnek nem tekintettem.

⁶⁰⁷ Az értékelhetetlen H? denárt tartalmazott 231. sír nélkül.

⁶⁰⁸ Férfi: juv. (34), juv./ad. (105), ad. (6, 188), mat. (9, 16, 19, 142, 223, 231); nő: mat. (14, 66); inf. I. (18, 32, 106, 150); inf. (103), juv./ad. (187).

⁶⁰⁹ Két férfi (6, 105), két nő (14, 66), két inf. I. kisgyermek (106, 150) és egy eldönthetetlen korú gyermek (103), akinek a kétszer átlukasztott érméje akár a nyakába is lehetett függesztve.

⁶¹⁰ A páratlan volta miatt nem valószínű, hogy a szemhéjat zárták le vele.

⁶¹¹ Férfi (9, 16, 188, 231), juv./ad. (187), inf. I. kisgyermek (18, 32).

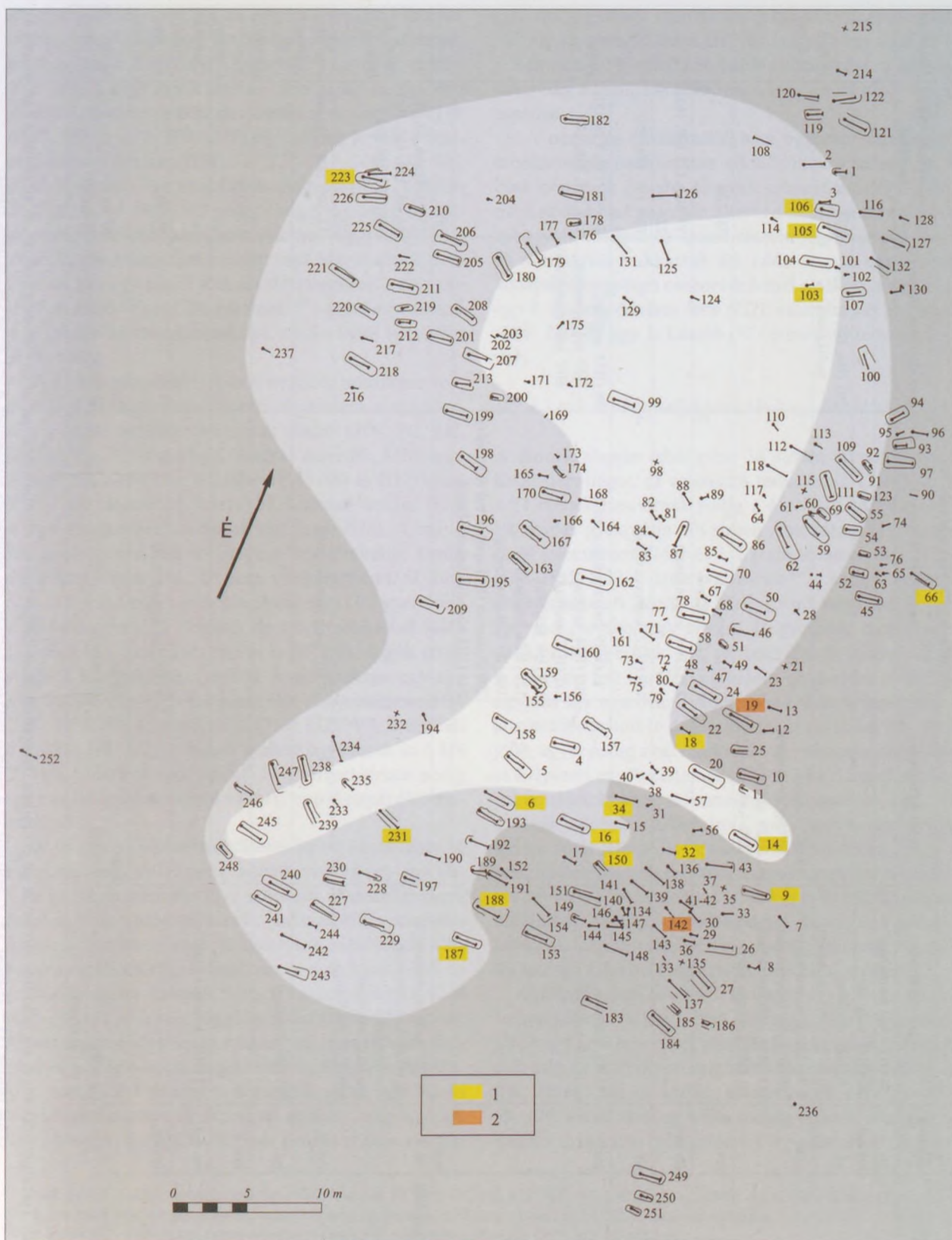
⁶¹² Salamon H14 (16: férfi), Géza dux H18 (187: juv./ad.), I. László H22 (9: férfi, 32: inf. I. kisgyermek), H25 (18: inf. I. kisgyermek, 188: férfi), valamint H? (231: férfi).

⁶¹³ Egyedül a temető keleti szélébe ásott egyik női sír (66) különült el tőlük, de mivel közelebb volt a déli (19), mint az északi (103) pénzes szomszédjához, a déli csoporthoz számítottam.

⁶¹⁴ 13 nő (24, 97, 109, 111, 112, 116, 122, 153, 170, 180, 209, 225, 245), egy-egy férfi (207), inf. II. gyermek (10) és felnőtt (5).

II.7. TISZALÚC-SARKAD

89. kép. Tiszalúc-Sarkad.

A csak pénzmellékletes sírok: 1. Csak egy pénzzel, 2. Csak két pénzzel

Nem	Életkor	Mellékletegyüttesek típusai					Összesen		
		csak egyérmés	csak kétérmés	egyérmés ékszerrel	háromérmés ékszerrel	érme nélkül, csak ékszerrel			
férfi	juv.	34 (H29 bal marokban)	1					12 férfi (15 érme)	
	juv./ad.	105 (H11 szájban)	1						
	ad.	6 (H17 szájban) 188 (H25 jobb mellkason)	2		207 (H8, H8, H? bal mellkason)	1	227		
	mat.	9 (H22 jobb mellkasból) 16 (H14 bal lapocka alatt) 223 (H19 jobb marokban) 231 (H? koponya alatt)	4	19 (H? szájban, H? bal mellkason) 142 (H29 szájban, H29 jobb marokban)	2				
nő	juv.			116 (H? szájban) 170 (H17 szájban)	2		78, 226	2	
	juv./ad.			225 (H14 koponyánál)	1		59, 104, 127, 138, 163, 224	6	
	ad.			153 (H22 koponya táján)	1		120, 137, 184, 230 4		
	mat.	14 (H9 szájban) 66 (H24 szájban)	2	97 (H29 bal szárkapocsnál) 109 (H14 szájban) 111 (H17 szájban) 112 (H9 szájban) 122 (H24 szájban) 180 (H7 bal mellkason) 209 (Salamon H? koponya bal oldalánál) 245 (H11 koponya bal oldalánál)	8	24 (H17 szájban, H17 szegycsonton, H17 jobb marokban)	1	26, 70, 132, 139, 151, 159, 211, 238, 240	9
	sen.						181	1	
meghatározhatatlan	inf. I.	18 (H? jobb járomcsonton) 32 (H22 koponya jobb oldalánál) 106 (H17 szájban), 150 (H25 szájban)	4				15, 33, 41, 64, 69, 81, 84, 88, 128, 152, 165, 178, 210, 219, 251	19 inf. I. (4 érme)	
	inf. II.			10 (H? jobb szemüregnél)	1		13, 141, 185, 228, 246	5	
	inf.	103 (H9 szájban)	1				15	1 inf. (1 érme)	
	juv.						193, 221	2	
	juv./ad.	187 (H18 koponya alatt)	1					2 juv. (- érme)	
	felnőtt			5 (H8 bal halántéknál)	1		25, 192	3 juv./ad. (1 érme)	
	összesen		16 sír (16 érme) 34 sír (40 érme)	2 sír (4 érme)	14 sír (14 érme)	2 sír (6 érme)	47 sír (- érme)	81 sír (40 érme)	

6. táblázat. Tiszalúc-Sarkad. A mellékletes síroknak az érméikre összpontosított csoportjai az eltemetettek neme és életkora szerint. A sírszámot zárójelben az érme típusa (H = Huszár 1979. szerint) és a sírbéli helyzete követi. Az aláhúzott sírszámok a 0-1 éves csecsemők sírjai

II.7. TISZALÚC-SARKAD

letegyüttesek az előző, a csak pénzes formánál kissé korábban, már Aba Sámuel uralkodása idején jelentkeztek, amennyiben a királynak a temetőbeli egyetlen érméje (H7: 180) a saját korát jelezte, nem pedig az egykorú utódok, I. András és Béla dux összesen öt veretével (H8: 207/2, H9: 5, 112; H11: 245) egy időben került a földre. Salamon denárai (H14: 109, 225, H17: 24/3, 111, 170; H?: 209) ezúttal is a szokás folyamatosságát, I. Lászlóé (H22: 122, 153, H29: 97) pedig a végét tanúsították. Mivel pedig ismételtelen nem lehet véletlen, hogy az így ellátottak között kilenc mat. mellett csak három ifjú (2 juv., 1 juv./ad.) és egy ad. nő volt, továbbá mindössze egy-egy ad. férfi felnőtt és inf. II. gyermek,⁶¹⁵ vagyis ez a szokás még inkább az érett korosztályt, s azon belül is a nőket illette meg.

A 16 temetkezésből 14-ben egyetlen pénzérme volt, és pedig hat alkalommal halotti obulusként a szájúregben, s szinte természetesen csak nőknél (109, 111, 112, 116, 122?, 170?), és pedig I. András második, H9 típusú denárát (112) követően Salamon H14 (109) és H17 típusú (111, 170), valamint I. László H24 típusú denára (122) és egy meghatározhatatlanná vált érme (116). A maradék nyolc pénzdarab többsége a fej környékén került elő, azaz a koponyánál, de nem a szájúregben (153, 209, 225, 245: mind nő), a jobb szemüreg előtt (10: gyermek), a bal halántéknál (5: felnőtt), de a bal mellkasból (180: nő), sőt a bal szárkapocs mellől is (97: nő), vagyis értelmezhető különbségtétel nélkül. A női sírokban egy-egy Aba Sámuel H7 (180), Béla dux H11 (245), Salamon H14 (225), H? (209), I. László H22 (153), H29 (97), a férfinál I. András H9 (112), a felnőtt mellett ugyancsak az ő H9 (5) típusú denára volt, az inf. II. gyermek sírban pedig egy meghatározhatatlanná vált, H? típusú denár (10) mutatkozott.

A 16 pénzes-ékszer mellékletes halott közül tehát 14 annak idején egyetlen pénzt kapott, viszont egy-egy férfi és nő hármat-hármat. Az utóbbiak ékszerállománya azonban nem volt a többinél „gazdagabb”, a kivételes bánásmód valóban csak a tudatosan elhelyezett többes érmemellékletükre vonatkozott: a férfinak (207) az ezüst, lemezesre kalapált S-végű karikapárján kívül, a bal mellkasa közepén függőleges helyzetben, szorosan egymáshoz tapadva, talán valamilyen ruhadarabba szorítva vagy külön becsomagolva állt a három érméje: kettő I. András H9 denára, a harmadik pedig egy sajnos meghatározhatatlannak bizonyult példány, míg a nőnek (24) a hasonló S-végű karikája és ezüst kettősen csavart

(„fonott”) gyűrűje mellett aprólékos elrendezésben került elő a három Salamon H17 denára: egy-egy a szájúregben és a jobb markában halotti obulusként, a harmadik pedig a mellkasa közepén, a szegycsont alsó végére tapadva.

A pénzt és ékszer mellékletet egyaránt tartalmazó temetkezések határozottan elkülönültek a temetőben a csak pénzesek fentebb tárgyalt csoportjaitól (90. kép), mert az utóbbiak peremén, illetve a temetőnek az általuk kihagyott középső és szélső részein jelentkeztek. Elégé szétszórtan bukkantak fel, talán csupán egy szoros közelségű négytagú csoport érdemel említést, amelyben egy I. András denáros férfi (112), valamint két Salamon (109, 111) és egy I. László (97) érmés nő temetkezése volt.

II.7.4.2.a.3. A pénzmellékletes sírok együtt (6. táblázat)

A fentiek alapján tehát pénz 34 sírban 40 példányban látott napvilágot, ez az összes temetkezés 13,44%-a,⁶¹⁶ a 81 mellékletes sírnak pedig a 41,97%-a. A pénzmellékletadás gyakorlata női sírban Aba Sámuel H7 denarával jelentkezett (180) és I. László valamelyik – H22, H24–H25, H29 – denarával zárult,⁶¹⁷ s az így, pénzzel (is) eltemetettek között 11 férfi, 15 nő, négy inf. I. kisgyermek, továbbá egy-egy inf. II. gyermek, meghatározatlan korú gyermek, juv./ad. korú ifjú és felnőtt volt.⁶¹⁸ A 40 érme fele került csak halotti obulusként a földre, ugyanis így rejtettek I. András és I. László uralkodása között kibocsátott 16 denárt az elhunyt szájába, hármat a jobb, egyet pedig a bal markába.⁶¹⁹ A változatos testtájakra helyezett egyéb pénzmellékletek Aba Sámuel veretével kezdődtek, az természetesen eldönthetetlen, hogy ez a denár valóban a kibocsátója, vagy éppen valamelyik utódja korát jelezte-e. Ugyanígy eldönthetetlen, hogy a pénzmellékletadás kezdete a temető használatba vételével egyidős-e, vagy pedig a temetkezés itt már korábban megindult, de Aba Sámuel elődei, I. István és Péter denárainak forgalmi idejében még nem gyakorolta a temetőt létesítő faluközösség ezt a temetkezési szokást.

Az érmés sírok a temető területén egyenlőtlen eloszlásban jelentkeztek (91. kép), mert inkább a szélek mentén, vagy azokhoz közel, elkülönülő foltokban fordultak elő, míg az északi peremig tartó középrészen hiányoztak. Jellegetes az északi harmadban a 124–110–88–99–129. sírok vonalán belül megfigyelhető üres folt, s mivel a mindenütt előforduló sekély gyermeksírok alap-

⁶¹⁵ Nők: juv. (116, 170); juv./ad. (225), ad. (153), mat. (24, 97, 109, 111, 112, 122, 180, 209, 245); férfi: ad. (207); inf. II. (10); felnőtt (5).

⁶¹⁶ A pénzesek között a patinanyomossal (192) nem, az összes sírt illetően viszont az 1–252. + 52a sírral számolva.

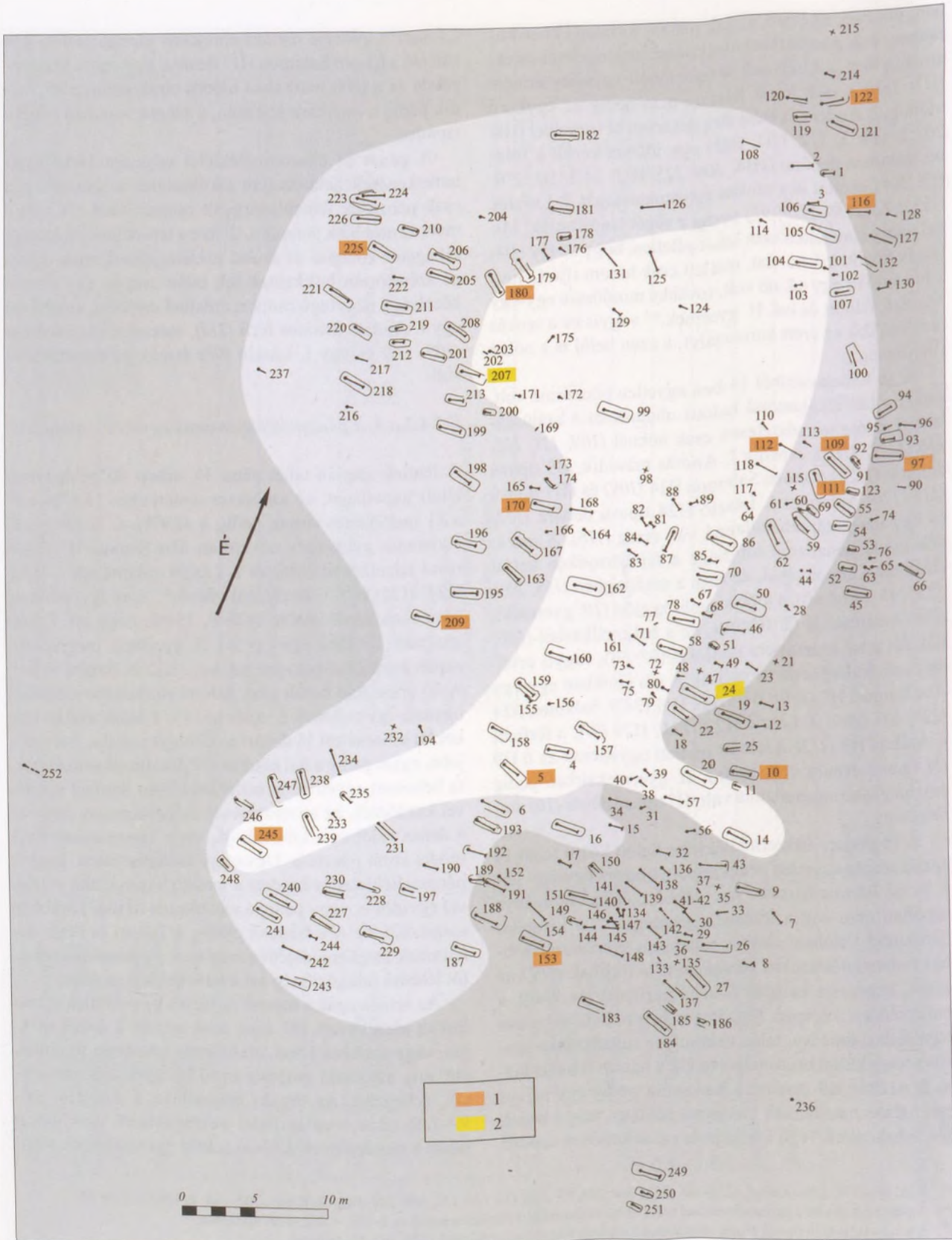
⁶¹⁷ A király H21–H30 típusú érméi sorozatáról kialakult vélemények: Kovács 1997, 162: 50. táblázat.

⁶¹⁸ 11 férfi (egy juv., egy juv./ad., három ad., hat mat.), 15 nő (két juv., egy juv./ad., egy ad., 11 mat.). Megjegyzést érdemel, hogy 0–1 éves életkorú csecsemő nem kapott érmemellékletet.

⁶¹⁹ Szájba: négy férfi (6, 19, 105, 142), kilenc nő (14, 24, 66, 109, 111, 112, 116, 122, 170), két inf. I. (106, 150), egy inf. II. (103); a jobb markába: két férfi (142, 223), egy nő (24), a bal markába: egy férfi (34).

II.7. TISZALÚC-SARKAD

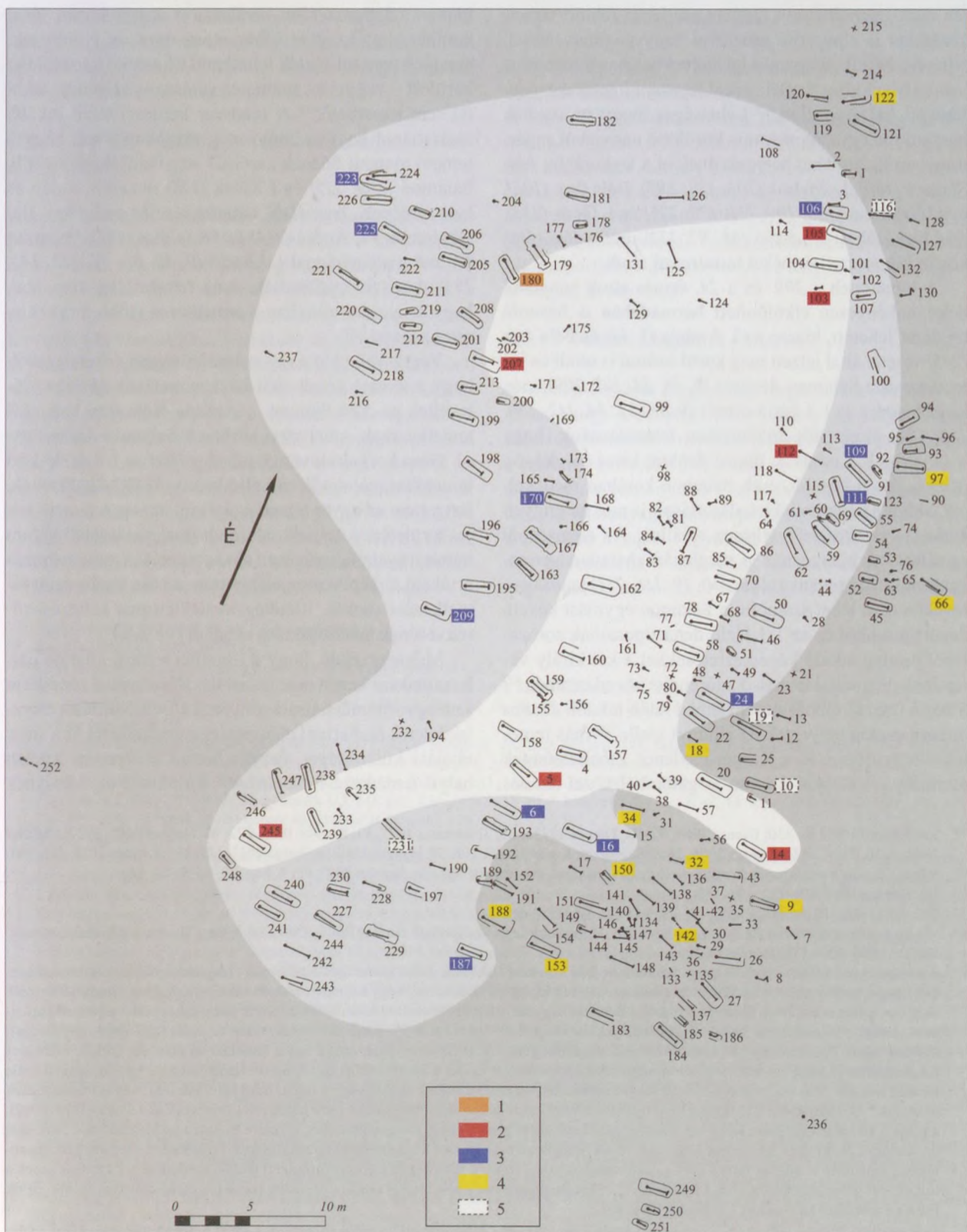

90. kép. Tiszalúc-Sarkad.

A pénz- és ékszermellékletes sírok: 1. Egy pénzzel és ékszermelléklettel, 2. Három pénzzel és ékszermelléklettel

II.7. TISZALÚC-SARKAD

91. kép. Tiszalúc-Sarkad. Az érmekkel jelzett időszakban ásott sírok:

1. Aba Sámuel (1041–1044), 2. I. András (1046–1060) és Béla dux (1048–1060), 3. Salamon (1063–1074), Géza dux (1064–1074) és I. Géza (1074–1077), 4. I. László (1077–1095), 5. Meghatározhatatlan érmék

ján nem számolhatunk még az esetleges felnőtt temetkezéseket is elpusztító erózióval vagy talajműveléssel, feltételezhetjük, hogy más lelőhelyekhez hasonlóan itt is valamilyen kultuskellék: szent fa, szent ligetecske vagy faragott bálvány állott.⁶²⁰ Lehetséges, hogy itt kezdtek használni a temetőt, ugyanis körülötte nagyjából sugárirányban fiatalodóan helyezkednek el a legkorábbi, Aba Sámuel (180), I. András (103, 112, 207), Béla dux (105), majd Salamon (106, 109, 111, 170, 225) és I. Géza (223), és a legkésőbbi, I. László (66, 97, 122) uralkodási ideje között kibocsátott érméket tartalmazó sírok.

A temetőnek a 209. és a 24. érmés sírok vonalától délre önkényesen elkülönített harmadában is hasonló rendszer lehetett, hiszen az I. András (5, 14) és Béla dux (245) veretei által jelzett mag körül ezúttal is rendben jelentkeznek a Salamon-denáros (6, 16, 24, 187, 209), még kijebb pedig az I. László-érmés (9, 18, 32, 34, 142, 150, 153, 188) sírok. Sőt amennyiben feltételeznénk, hogy a 14. sírba I. András 2. típusú denárát kissé megkésve, néhány évvel később, csak Salamon korában mellékeltek, akkor a pénzmellékletadás másutt is már megfigyelt körkörös szerkezete⁶²¹ teljesen előállna. Az elemzésből sajnálatosan hiányoznak a meghatározhatatlan vereteket tartalmazó temetkezések (10, 19, 116, 231) tanúságai, továbbá nem lehet számolni a Salamon egymást követő denártípusaiból és az I. László denártípusainak sorozatából esetleg adódó következtetésekkel a két király vereteinek bizonytalan belső időrendje következtében.⁶²² S bár e temető többérmés sírjaiban talán inkább azonos érmetípusokat helyeztek az elhunyt mellé,⁶²³ más temetők síregyüttesei és a Kárpát-medence kincsleleteinek állománya⁶²⁴ alapján a tarka forgalomból közel azonos

időben véletlenszerűen kiválasztott érmék között jóval korábbi vagy későbbi kibocsátású darabok is lehettek, amelyek nem tükrözték feltétlenül a hasonló korú földbe kerülést – vagyis az eltemetés valószínű időrendje talán fel sem ismerhető.⁶²⁵ A rendszer kérdését tehát inkább lezáratlanul hagyva annyi még megállapítható, hogy a temető nyugati felének „szélső” sírjaiba Béla dux (245), Salamon (209, 225) és I. Géza (223) denárait, a déli és keleti felének „legszélső” temetkezéseibe pedig egy-egy alkalommal I. András (14) és Géza dux (187), valamint feltűnő gyakorisággal I. László (9, 42, 66, 97, 122, 142, 153) denárait mellékeltek, ami feltehetőleg arra utal, hogy a nyugati irányban a temetkezés előbb megszűnt, mint keleten.⁶²⁶

Végezetül tehát nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a temető észak–déli középvonalának sávjában létesültek az Aba Sámuel–I. András–Béla dux kori első temetkezések, amelyeket körben a Salamon–Géza dux–I. Géza kori sírok vettek körül, s őket az I. László kori temetőhasználatot jelző külső keleti sáv sírjai határolták. Ezt a nem az egyes temetkezésekre, hanem a temető teljes területére kiterjedő, időrendi tendenciát jelző három háttérárnyalatú, gyűrűs sáv tagolást a temető összes értékelő térképén megjelenítettem az összes ábrázolt temetkezési szokás, illetőleg melléklet típus keletkezési törekvésének alátámasztása céljából (91. kép).

Megjegyzendő, hogy a tiszalúci temető állandó párhuzamaként kezelt pusztaszentlászlói sírmező rendszere sem egyértelműen tisztázott: Szőke Béla Miklós a csontvázleletek embertani elemzésének eredményei és a sírok tájolási különbségei alapján három előzetesen kijelölt helyű temetkezési csoportot⁶²⁷ különített el, amelynek

⁶²⁰ Vö. Szőke 1956, 126–130; Dienes 1964, 92–93; Dienes 1972a, 60; Tettamanti 1975, 89; Kovács 1986, 222; M. Nepper 2002, I: 220; Müller 2004, 9–10, 23: 1. tábla; Kovács 2006, 241: 59. jegyzet; Kovács 2007, 208: 59. jegyzet; Gallina–Varga 2013, 127–128; Kovács 2013, 241–242.

⁶²¹ Néhány hasonló rendszerűnek vélt temető érmés sírjainak értelmezett térképe: Kovács 1997, 85: 4. kép, 90–93: 9–12. kép.

⁶²² Vö. Kovács 1997, 119–122, 158–163.

⁶²³ 207: H8 (2 db), H?, 24: H17 (3 db), 142: H29 (2 db), 19: H? (2 db).

⁶²⁴ Vö. pl. a magyarhomorog (HB)-kónya-dombi 10–12. századi temető sírjaiban: Kovács 2006, 238–239: 3. kép; 11. századi kincsleletekben: Kovács 2008, 430–433: Tabelle 1a–1b.

⁶²⁵ Korábban kissé elhamarkodottan úgy gondoltam, hogy „a későbbiekben, talán szerencsés embertani vizsgálati eredmények birtokában, kísérletet tehetünk a temető betelepítési rendszerének felvázolására. Valószínű, hogy a temetkezéseket két csomópontból kiindulva kezdték meg, s mindkét temetőmag közepén sírmentes felületet hagytak. Mivel nem számolhatunk még a felnőtt temetkezéseket is elpusztító erózióval, azt kell feltételeznünk, hogy – más lelőhelyekhez hasonlóan – itt is valamilyen kultusz-kellék: szent fa, szent ligetecske vagy faragott bálvány állott. Az északnyugati temetőközépből sugárirányban kifelé haladva ásták meg a mind fiatalabb sírokat; ezt érmék fokozatos fiatalodása megbízhatóan jelzi. Itt három-négy család temetkezési helyét valószínűsíthetjük. A másik temetőmag a sírmező nyugati szélé mentén lehetett. Itt is sugárirányú bővüléssel számolhatunk, de azzal a különbséggel, hogy nyugati irányban csak szórványos temetkezések történtek.”: Kovács 1986, 222. Erre a nem tartható feltevésre támaszkodott Galuska Imre kesznyéteni református lelkész (1919–2002), amikor a következőképpen vélekedett: Sarkad, „általam feltételezett falunak kora Árpád-kori, I. Endre és Salamon idejéből való temetőjét dr. Kovács László tárta fel, amiről 1985. okt. 14-én Miskolcon beszámolt a Múzeumi Hónap alkalmával. Felfedezése a temető kétközpon-túsága, amelyben a magyar falvak ősi tagozódásának (alvág – felvág), illetőleg az *utraque* [mindkét] jelzőjű ikerhelységek kettősségének a tükröképét látom. Ezt közöltem is a felfedezővel. A kettősség szerepe a nemzeti társadalom ősbibb fokán házasságszabályozás volt: egyik frátia a másikkal házasodott.”: Galuska 1996, 631.

⁶²⁶ Amennyiben nem az volt az ok, hogy az ide temetettek rokonai a közösség többségétől eltérően I. László korában már nem adtak pénz-mellékletet, akkor vagy a korábban oda temetkező falubeliek kihalásával, vagy valószínűbben a közösség e részének továbbköltözésével, kirajzásával számolhatunk. Hasonló jelenség volt megfigyelhető a magyarhomorog (HB)-kónya-dombi temető nyugati felén, ahol az érmék tanúsága szerint a temetkezés I. András vagy I. Béla uralkodása táján véget ért, míg keleten Kálmán, sőt II. István koráig folytatódott: Kovács 2006, 240–241, vö. uo. 238–239: 3. kép.

⁶²⁷ Szőke–Vándor 1987, 80–81, mellékletként: 93, 95–96. kép: I. a–b, II. a–c, III. a–c csoport.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

belső kronológiáját az érmés temetkezések helyzete mutatta,⁶²⁸ magam viszont az előbbieket figyelembevételével egyetlen középpontból kiinduló, sugárirányban fiatalodó rendszer vázolására tettem kísérletet.⁶²⁹

II.7.4.2.b. Ékszemellékletes sírok pénzzel vagy pénz nélkül (6. táblázat)

A mellékleteinek összetétele alapján legnagyobb csoportba 63 sír tartozott,⁶³⁰ amelyek között a női temetkezések voltak számottevő többségben, azaz 35 nő⁶³¹ : 28 „nem nő” arányban.⁶³² Az összes mellékletes között a 18 mat. nő dominált a többi korosztály előtt, azaz a hozzátartozók őket tartották a leginkább mellékletadásra érdemesnek, azonban az ékszerek tárgyalását követően még visszatérek arra, hogy az ebben a temetőben különlegesnek vagy bőségeesebbnek számító ékszeregyütteseket inkább a fiatalabb nők kapták. A tárgyalt, pénzzel kísért vagy csak ékszemellékletes temetkezések a temető egész területén előfordultak, szembevetendő hiányuk a temető északi felének közepén a 237. és 96. sír között nyugat–keleti irányban áthúzódó sávban, illetve a temető keleti szélének kisgyermek- és gyermeksírokban bővelkedő területén volt megfigyelhető (88., 90. kép).

II.7.4.2.c. Csak ékszemellékletes sírok (6. táblázat)

Ebbe a csoportba 47 temetkezés került, s bár közöttük mindkét nem és minden korosztály képviselve volt, továbbra is igen határozottan mutatkozott meg a nők túlsúlya, hiszen a 22 nőhöz mindössze egy férfi és 24 más besorolású személy csatlakozott.⁶³³ Sírjaik a temető egész területén előfordultak, de sűrűsödésük és ritkulásuk is megfigyelhető. Elhelyezkedésük inkább a csak pénzes, mint a pénzes és ékszemellékletes temetkezések csoportjához illeszkedett, és a temető széleire kevésbé terjedt ki (88. kép).

II.7.4.3. Viseleti tárgyak és ékszerek

A leletek konkrét tárgyalását megelőzően említést érdemel, hogy a tiszalúci temetőnek a nagyságát, használati idejét és leletanyagát illetően legjobb párhuzama a pusztaszentlászló-deáksűrűi sírmező, amelynek feldolgozási eredményeire⁶³⁴ messzemenően támaszkodtam. A leletanyag típusainak keltezésére vonatkozóan elsősorban a saját – egyelőre befejezetlen – gyűjtésemet használtam,⁶³⁵ amelynek az volt az egyik célja, hogy összeállítsam az I. István és II. (Vak) Béla ural-

⁶²⁸ Szőke-Vándor 1987, 80–81, mellékletként: 94. kép.

⁶²⁹ Kovács 1990, 315–320, 316: Abb. 2.

⁶³⁰ Csak ékszerrel 47, ezenkívül egy pénzzel 14 és három pénzzel kettő.

⁶³¹ A 35 nő életkori csoportjai: négy ifjú (juv.: 14–15 éves: 226, 16–20 éves: 116, 170, késői juv: 78), két juv./ad.: 104, 163, öt juv./ad.: 21–25 éves: 59, 127, 138, 224, 225), öt ad. (120, 137, 153, 184, 230), 18 mat. (24, 26, 70, 97, 109, 111, 112, 122, 132, 139, 151, 159, 180, 209, 211, 238, 240, 245) és egy sen. (181).

⁶³² A 27 „nem nő” összetétele: két ad. férfi (207, 227), három felnőtt (5, 25, 192), két juv. (193, 221), hat inf. II. gyermek (10, 13, 141, 185, 228, 246), 15 inf. I. kisgyermek (15, 33, 41, 64, 69, 81, 88, 128, 152, 178, 210, 251, továbbá három 0–1 éves csecsemő: 84, 165, 219).

⁶³³ 22 nő (26, 59, 70, 78, 104, 120, 127, 132, 137, 138, 139, 151, 159, 163, 181, 184, 211, 224, 226, 230, 238, 240), egy férfi (227), két felnőtt (25, 192), két juv. (193, 221), öt inf. II. gyermek (13, 141, 185, 228, 246) és 15 inf. I. kisgyermek (15, 33, 41, 64, 69, 81, 84, 88, 128, 152, 165, 178, 210, 219, 251), utóbbiak között három egyévesnél is fiatalabb volt (84, 165, 219).

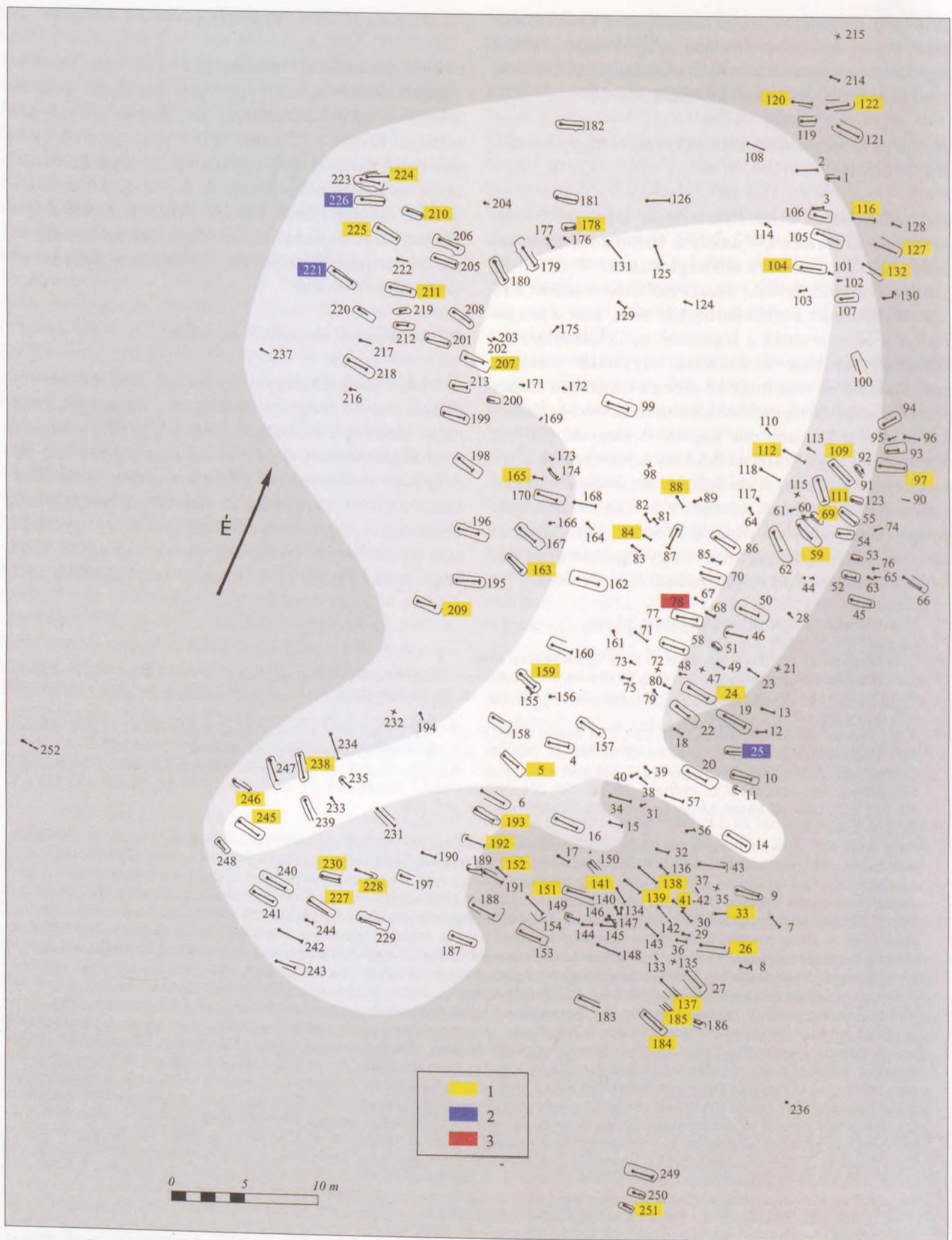
⁶³⁴ Szőke-Vándor 1987.

⁶³⁵ Vö. Kovács 20???. Ez a munkám egy nagyobb feldolgozás része, amelyen 1987 óta több megszakítással dolgoztam, s amelynek első, a korszak érméit numizmatikai szempontból feldolgozó kötete már 1997-ben megjelent. A 80-as évek végén ugyanis még úgy terveztem, hogy a korábbi időszakot feldolgozó régészeti–érmetani könyvem – Kovács 1989. – témája folytatásának tekintem, és a teljesen más, s egyben lényegesen nagyobb régészeti anyagbázis ellenére, nagyjából hasonló elvek alapján és azzal összeegyeztethető módon és formában óhajtottam elkészíteni. Anyaggyűjtés közben úgy gondoltam, hogy ebben fogom közreadni a Kárpát-medence 1000–1141 közötti érmeleleteinek katalógusát is, amely a terület falusi/köznepi és templom körüli temetői, valamint települései ásatásából, továbbá a kincs- és a lelőhelyes szórványleleteiből származó, s a legkülönfélébb okokból általam elérhetőnek bizonyult érmék kritikai feldolgozását tartalmazza, s amelyet e leletanyag régészeti értékelése követ, magában foglalva a pénzadás gyakorlatának és a pénzes sírok régészeti leletanyagának tipológiai elemzését, valamint a kincseletek újraértékelését is. Miközben azonban a tervezett katalógus lassanként összeállt – az első gyűjtés 457 lelőhely, illetőleg másként elkülönült egység 15 218 érméjének adatait tartalmazta –, egyre inkább szükségét éreztem annak, hogy a szóban forgó érmékre vonatkozó érmetani adatokat és feltevéseket is összegyűjtsem, ezért a szükséges szakirodalom tanulmányozása mellett hozzákezdtem a Magyar Nemzeti Múzeum számomra leginkább elérhető, s Magyarországon legnagyobb állományú Éremtárának gyűjteményében található megfelelő korú érmék áttekintéséhez is. E munka során ért engem, a témával csupán ismerkedő régészt az a meglepetés, hogy milyen sok szétszórót és összeegyeztetlen információt közöltek már e pénzekről elsősorban a numizmatikai, de a történeti és régészeti szakirodalomban is, s milyen sok új adat nyerhető a gyűjtemény egyszerű (valójában a fel-felvetődött új szempontok miatt többszöri), egységes szempontok szerinti tanulmányozásából még akkor is, ha e vereteket kitűnő katalógusok már végleges érvényűnek látszóan feldolgozták. Ahogy ez az anyag növekedett, és szerencsés módon a megfigyeléseimet – bármennyire hihetetlen – először a kutatás történetében, a Kárpát-medencei régészeti-numizmatikai leletanyag jó részével is össze tudtam vetni, egyre inkább értelmét láttam eredményeim megírásának. Az 1994-ben elkészült munka, amelyet 1995. október 11-én akadémiai doktori disszertációként védtem meg, kijavítva és kibővítve, függelékében a témát érintően korábban már napvilágot látott tanulmányaim újraközlésével önálló kötetben jelent meg, vö. Kovács 1997.

Az eredeti témából kiágaztatott érmetani feldolgozásom befejezését követően több mint másfél évtized telt el, amelyben részint a magam számára rendkívül érdekes könyveket – vö. Kovács 1998; Kovács 2003a; Kovács 2008; Kovács 2011 – és a témát érintő, vagy részben feldolgozó cikkeket – Kovács 2000; Kovács 2004; Kovács 2005; Kovács 2005–2006; Kovács 2006; Kovács 2007; Kovács 2008; Kovács 2008b; Kovács 2008b – is írtam, de még jelenleg is lelki teherként nehezedik rám a félbehagyott, majd 2007-ig mintegy 30 kéziratot oldallal kibővített, de egyelőre csak önálló ábécérendbe szedett újabb és a régebbi régészeti-numizmatikai anyaggyűjtés és értékelés lezárásának szükségessége.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

92. kép. Tiszalúc-Sarkad. Karikaékszereket tartalmazó sírok I:
1. S-végű karika, 2. S-végű karika és varkocskarika, 3. S-végű karika és pártagyűrűcske

kodása közötti időben (1000–1141) kibocsátott érmék sírleleteinek katalógusát, ami mellékesen az egyes tárgytípusok pénzzel közös sírleletbeli példányainak összegyűjtését is eredményezte. Az alábbiakban ebből a még befejezetlen kézirat munkából idéztem a megfelelő részeket. Nyilvánvaló tehát, hogy az általam összeállított jegyzék nem egy-egy tárgytípus összes sírleletének, hanem csupán az érméktől kísért kisebbségének listája, s a tételeinek mennyisége és földrajzi elterjedése a szóban forgó tárgytípus leleteinek mennyiségénél lényegesen kisebb, az elterjedésénél pedig jelentősen szűkebb.

II.7.4.3.1. *Karikaékszerek (92–93. kép)*

Az ékszemléletek között a karikaékszerek (varkocs-karika, csepp alakú karika és S-végű karika) szerepeltek a leggyakrabban: 56 sírban, és pedig úgy, hogy akár egyedül, akár további lelettárgyak (gyöngyök, gyűrűk, egyebek) kíséretében csak varkocskarika 4, varkocs- és csepp alakú karika együtt 1, csak csepp alakú karika szintén 1, varkocs- és S-végű karika együtt 3, pártagyűrűske és S-végű karika 1, csak S-végű karika pedig 46 temetkezésben látott napvilágot.

II.7.4.3.1.a. *S-végű karikák (92. kép)*

A temető halottainak kétségtelenül leggyakrabban mellékelt ékszer típusa az S-végű karika volt, hiszen 50 sírban,⁶³⁶ azaz a 81 mellékletes temetkezés 61,73%-ában fordult elő. Ebből az arányból és a mellékletes temetkezések többségének női mivoltából természetesen az is következik, hogy S-végű karikát leginkább nőkkel

temettek el, mert a nemi és életkori adatok alapján 29 nő, 2 férfi, 3 felnőtt, 2 juv., 4 inf. II. gyermek és 10 inf. I. kisgyermek sírjába adták. A nők és férfiak között jellegzetes módon a középkorúak voltak túlsúlyban.⁶³⁷ 24 temetkezésből került elő egy-egy példány,⁶³⁸ de sírbontás közben csak néhány alkalommal (24, 111, 139, 163) olyan helyzetben, hogy e négy női koponya felszedésekor a párját mindenképpen meg kellett volna találnunk. Lehetséges tehát, hogy ez volt a viseleti módjuk is, vagy legalábbis így adták nekik a hozzátartozóik,⁶³⁹ bár néhány esetben⁶⁴⁰ az is kiderült, hogy az előkerült példány nem viseleti helyzetben volt, hanem sejtetőleg állati bolygatás következtében elmozdult. Mindenesetre az egyes példányok többsége vagy felszedéskor a koponya alól, vagy a széttört koponya maradványai közül látott napvilágot,⁶⁴¹ s esetükben bizonytalan maradt, hogy a párjuk nem bontás közben veszett-e el. Nem segített a páros vagy páratlan viseletük melletti állásfoglalásban az sem, hogy a 24 sírból 17-nek egyetlen tárgyi lelete volt az S-végű karika, magam valószínűtlennek érzem egy olyan szokás meglétét, amelyet nemtől és kortól függetlenül gyakoroltak volna.⁶⁴² Csaknem ennyire gyakran, 18 alkalommal, s benne majdnem háromszoros női túlsúllyal⁶⁴³ jelentkezett S-végű karikapár a sírban, ráadásul hármójuk kivételével⁶⁴⁴ ismételtelen kizárólagos mellékletként. Ezek között is gyakoribb volt az ezüstmű készített példány,⁶⁴⁵ s jöllehet úgy látszik, hogy a feltehetően azonos funkció következtében nem tettek feltétlenül különbséget a temetési gyakorlatban az ezüst és a bronz, valamint az eltérő méretű s – legalábbis régészszemmel – eltérő alakú típusok együttes használata között,⁶⁴⁶ általában mégis azonos anyagú és egymásnak megfelelő méretű párokat mellékeltek.⁶⁴⁷

⁶³⁶ A 163. sír példányát a nagyobb valószínűség miatt nem sima, hanem S-végű karikának tekintve.

⁶³⁷ 29 nő közül három juv. (78, 116, 226), hét juv./ad. (59, 104, 127, 138, 163, 224, 225), négy ad. (120, 137, 184, 230), 15 mat. (24, 26, 97, 109, 111, 112, 122, 132, 139, 151, 159, 209, 211, 238, 245), viszont mindkét férfi pedig ad. korosztályú (207, 227) volt. A 19 meghatározhatatlan nemű személy pedig a következő csoportokból állt: 2 0–1 éves csecsemő (84, 165), 8 inf. I. (33, 41, 69, 88, 152, 178, 210, 251), 4 inf. II. (141, 185, 228, 246), 2 juv. (193, 221), végezetül 3 felnőtt (5, 25, 192).

⁶³⁸ Más karikaékszer nélkül, csupán egy-egy ezüst vagy bronz S-végű karika összesen 22 temetkezésben bukkant fel: ezüst 7 nő (24, 104, 111, 139, 184, 211, 230), 1 férfi (227), 1 felnőtt (5) és 4 inf. I. (41, 165, 210, 251) mellett; bronz 2 nő (224, 238), 1 felnőtt (192), 3 inf. II. (141, 185, 228) és 3 inf. I. (33, 84, 178) mellett; végezetül 1-1 felnőtt (25) és juv. (221) temetkezésében az ezüst S-végű karikát egy-egy sima bronz varkocskarika kísérte.

⁶³⁹ Vö. Hannig 2003, 176.

⁶⁴⁰ A nem viseleti helyzetűek egy-egy juv./ad. és ad. nő állkapcsában (224), illetve a mellkasa alatt (184), egy-egy inf. II. mellkasán (141), illetve a mellkasa mellett (185), valamint egy inf. I. medencéjén (178) kerültek elő.

⁶⁴¹ 33, 41, 84, 88, 104, 165, 210, 211, 227, 228, 230, 238, 251; utólag átadva (192).

⁶⁴² 1 ad. férfi (227), 1 juv./ad. és 2-2 ad., illetve mat. nő (104; 224, 230; 111, 238), 2 felnőtt (5, 192), 2 inf. II. (141, 185), végezetül 7 inf. I. (33, 41, 88, 165, 178, 210, 251) mellékletként.

⁶⁴³ 13 nő (26, 59, 97, 112, 122, 127, 132, 137, 138, 151, 159, 209, 245), 1 férfi (207), egy juv. (193), 1 inf. II. (246) és 2 inf. I. (69, 152) mellett.

⁶⁴⁴ 1-1 nő mellett üveggyöngy (97), ezüst huzalgyűrű (112), illetve gyöngyösor, továbbá 1-1 ezüst kettősen csavart („fonott”) gyűrű és sokszögű pántgyűrű (78) volt.

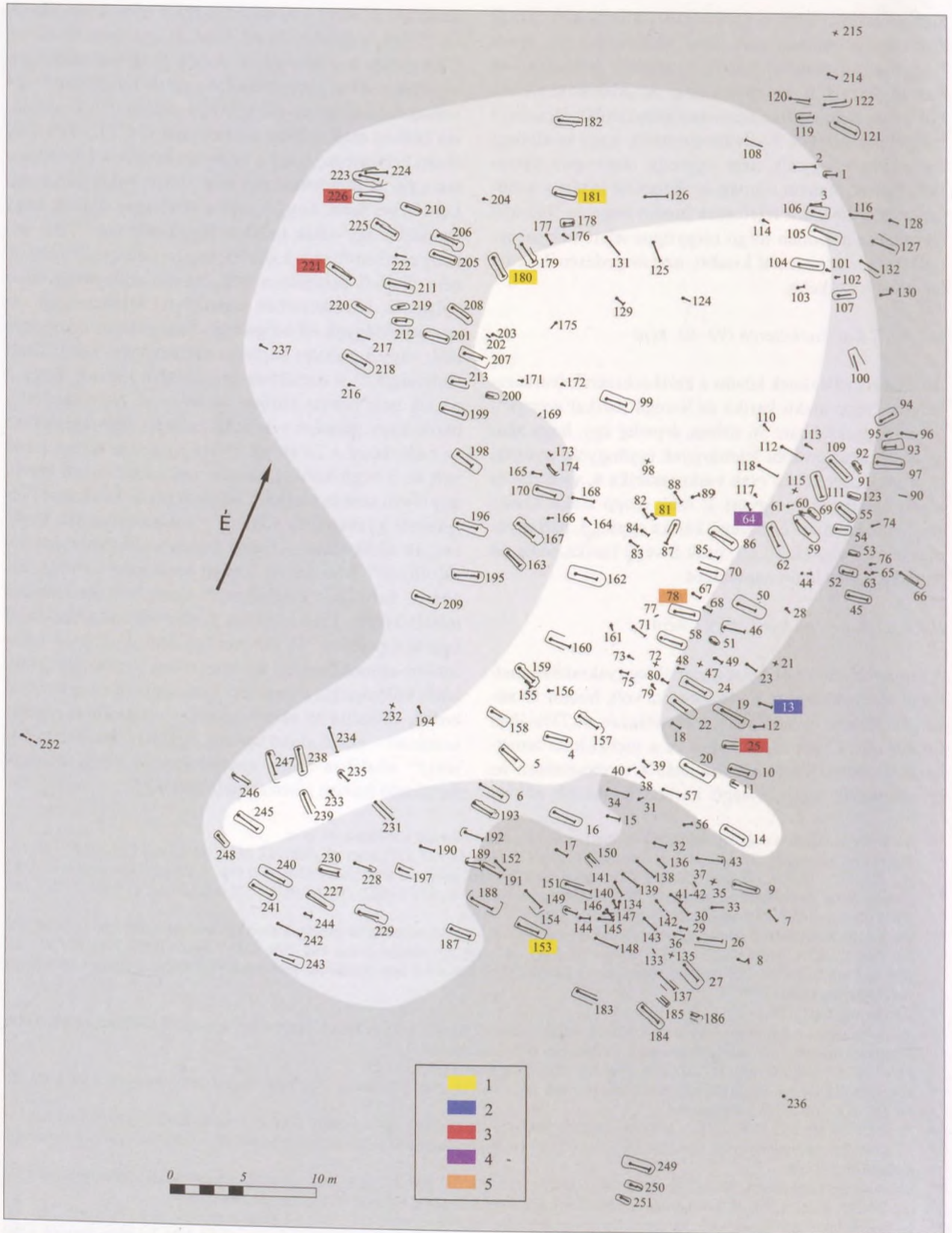
⁶⁴⁵ Ezüst S-végű karikapárok: férfi (207), nő (26, 59, 112, 122, 127, 132, 137, 138, 151, 159, 245), juv. (193), S-végű bronz karikapárok: nő (97), inf. II. (246) és inf. I. (69, 152), 1-1 ezüst- és bronzkarikából álló páros pedig egy mat. nő temetkezésében (209).

⁶⁴⁶ 1-1 kisebb, sima, illetve nagyobb, bordázott S-végű ezüstkarika: ad. és mat. nőnél (137, 151), 1-1 eltérő méretű S-végű ezüstkarika: juv./ad. nőnél és juv. egyénél (138, 193), 1-1 eltérő méretű S-végű bronzkarika: mat. nőnél és inf. II. gyermeknél (97, 246), 1-1 kissé nagyobb ezüst és kisebb bronz S-végű karika: mat. nőnél (209) – azaz korban annyira vegyesen, hogy nem kell feltétlenül a hosszú viselet következtében szükségessé vált pótlásra gondolni. Lehet, hogy a temetésre összeállított alkalmi ékszerpárok voltak.

⁶⁴⁷ Vö. 26, 59, 69, 112, 122, 127, 132, 159, 207, 245? sír.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

93. kép. Tiszalúc-Sarkad. Karikaékszereket tartalmazó sírok II: 1. Varkocskarika, 2. Varkocskarika és csepp alakú karika, 3. Csepp alakú karika, 4. Varkocskarika és S-végű karika, 5. Pártagyűrűcske és S-végű karika

II.7. TISZALÚC-SARKAD

Az 50 S-végű karikás temetkezés többségét a 42 egy- és kétpéldányos sír jelentette, amelytől a maradék 8 valamilyen szempontból elkülönült: 5 azért, mert két S-végű karikánál több, 3–5 példány volt benne, 3 pedig azért, mert ott az S-végű karika sima varkocskarika kíséretében látott napvilágot.

A 3–5 példányosok egyikében (109: mat. nő) a három ezüstkarika közül a koponya bal csecsnyúlványa mellett egy nagyobb, a koponya alól felszedéskor egy-egy kisebb és nagyobb példányt feltehetőleg a viseletnek megfelelő módon találtunk; a másik temetkezés (116: juv. nő) ugyancsak három ezüstkarikája közül egy kisebbet a bal halántéktájon, talán ugyancsak viseleti helyzetben, egy nagyméretű párt pedig a koponya alatt, illetve a bal sípcsont tájáról szedtünk fel; végezetül a harmadik (78: késői juv. nő) szintén három karikájából a két kisebb bronz közül a törött S-végű a koponya, valamint az ép a bal lapocka alatt, a nagyobb ezüst pedig ugyancsak a koponya alatt feküdt. Amennyiben a két kisebb egy pár volt, akkor mindkettőnek az S-végét tekercesen csavarták össze. Talán négy ezüst S-végű karika volt egy további ad. nő sírjában (120): egy-egy kisebb és nagyobb példány a jobb csecsnyúlvány mellett, míg a másik kisebb a jobb mellkasban, s egy további karika S-végének néhány töredéke a koponya és a sírszél között látott napvilágot. Öt bronz S-végű karika egyetlen juv./ad. női temetkezés (225) melléklete volt, közülük egy hiányos S-végű példány a szájpaddal tapadva, két ép és egy hiányos S-végű a bal csecsnyúlvány alatt, az ötödik, ugyancsak hiányos S-végű pedig a bal felkarcsont közepének külső oldala mellett feküdt.

Az említett három maradék sír, azaz egy juv. nő (226), továbbá egy-egy juv. (221) és felnőtt (25) egyén temetkezése azért különült el a többitől, mert leletanyagában az S-végű karika mellett sima varkocskarika is felbukkant. Bár a női temetkezésben a három S-végű ezüstkarika és a 2 bronz varkocskarika a koponya környékén jelent-

kezett, egykori viselete a feltáráskor már nem volt rekonstruálható. A másik két sír példányai azonban biztosan nem voltak viseleti helyzetben, hiszen az egyik (25) S-végű ezüstkarikája a bal lapocka alól, bronz varkocskarikája a sírfolt nyesésekor a koponya fejtetői tájáról tűnt fel, míg a másik (221) hiányos S-végű ezüstkarikája a bal váll mellől, hiányos bronz varkocskarikája pedig a jobb szeméremcsontól került napvilágra.

Más megközelítéssel: a felsorolt 50 sírban összesen 83 S-végű karika⁶⁴⁸ és 4 varkocskarika volt, az előbbieket között 58 ezüst és 25 bronz, az utóbbiak mindegyike bronz. A mellékletül adott S-végű karika anyagát illetően az életkor és nem szerint említést érdemlő, talán nem csupán a kis esetszámból következően véletlenszerű, hanem tudatos különbségek mutatkoztak: mert a kisgyermekek kétharmadrészt, a gyermekek pedig kivétel nélkül csak bronz S-végű karikákat kaptak,⁶⁴⁹ mindkét férfinak és a nők háromnegyedének (78,57%) viszont ezüst dukált, míg két sírban ezüst és bronz, viszont további ötben kizárólag bronz S-végű karika(k)ra bukkantak.⁶⁵⁰ A tudatosságba a hajdani tulajdonosnak a megszokott ékszereihez való ragaszkodása is belejátszhatott, hiszen a bronz S-végű karikás nők közé a temető „leggazdagabb” temetkezései (78, 225) is beletartoztak.

A temető S-végű karikái többségükben egytípusúak voltak: viszonylag kicsik,⁶⁵¹ vékony huzalúak és keskeny S-végűek. A kicsiségükön azt értettem, hogy az ezüsből készült 58 db mérete a $0,9 \times 1,1$ (109) és $2,75 \times 3,5$ (184), illetve $2,85 \times 3,0$ (127) között változott,⁶⁵² a huzalvastagság 0,05 és 0,30 cm között,⁶⁵³ az S-vég szélessége pedig 0,22 (138) és 1,00 cm (207) között jelentkezett. Hogy ezek a karikanagyságok nem elsősorban a viselőik anyagi megfontolásából jelentkeztek, azt a temetőnek az ezüstnél nyilvánvalóan olcsóbb 25 S-végű bronzkarikájának hasonló méretei bizonyítják, amelyek átmérője $1,30 \times 1,30$ (88, 228) és $2,45 \times 2,80$ (152), illetve $2,65 \times 3,25$ (185) cm között változott, a huzalvastagsága

⁶⁴⁸ A 120. sírbeli három (két ép és egy hiányos) S-végű karikát, valamint a külön talált S-vég-töredékeket egy-egy, tehát összesen négy példánynak számítva.

⁶⁴⁹ 10 inf. I. kisgyermek mellett 8 bronz (33, 69/2, 84, 88, 152/2, 178) és 4 ezüst (41, 165, 210, 251), 4 inf. II. gyermek mellett pedig 5 bronz (141, 185, 228, 246/2) S-végű karika került elő.

⁶⁵⁰ 2 férfi (207, 227), 22 nő csak ezüst S-végű karikákkal: juv. (116, 226), juv./ad. (59, 104, 127, 138), ad. (120, 137, 184, 230), mat. (24, 26, 109, 111, 112, 122, 132, 139, 151, 159, 211, 245); 2 nő ezüst és bronz S-végű karikákkal: késői juv. (78), mat. (209); 4 nő csak bronz S-végű karikákkal: juv./ad. (224, 225), mat. (209, 238); végezetül 1 felnőtt csak bronz S-végű karikával (192).

⁶⁵¹ Az S-végű karikákat rendszerező Jochen Giesler a karika hosszát mérte a nyitott végtől az S-vég kezdetéig, magam egyszerűbb megoldást választottam: az első méret a karika olyan átmérőjét jelenti, amely merőleges az S-véget is metsző átmérőre, ez utóbbi átmérő az S-véggel együtt pedig a második méretet adta meg. Giesler nagyméretű karikáknak (I. 10–I. 6 típus) a 10,9–6,0 cm közötti karikahosszúságú példányokat tekintette, ezek nagyjából a következő átmérőjű példányoknak feleltek meg: I. 10: 3,2–3,4 cm, I. 9: 2,9–3,15 cm, I. 8: 2,5–2,8 cm, I. 7: 2,25–2,5 cm, I. 6: 1,9–2,2 cm. A kisméretűeknek (II. 5–II. 4 típus) az 5,9–4,9 cm közötti, illetve a 4,9 cm-nél rövidebb karikahosszúságú példányokat tekintette, ezek nagyjából a következő átmérőjű példányoknak feleltek meg: II. 5: 1,6–1,9 cm, II. 4: 1,6 cm-nél kisebb átmérőjűek. Giesler a karika vastagságát 0,3 cm-ként 6 csoportra tagolta: /1: 0,14 cm-ig, /2: 0,15–0,18 cm, /3: 0,19–0,22 cm, /4: 0,23–0,26 cm, /5: 0,37–0,30 cm, /6: 0,30 cm-nél vastagabb. Összesítve, pl. a II. 4/1 jelölés feloldása: 4,9 cm karikahosszúságnál (= 0,8 cm karikaátmérőnél) kisebb, 0,14 cm-nél vékonyabb S-végű karika, vö. Giesler 1981, 40: 7a ábra.

⁶⁵² Ezek a méretek hozzávetőlegesen a következőképpen oszlottak meg a Giesler-féle csoportosítás szerint: II. 4 (azaz 1,6 cm-nél kisebb átmérőjű): 19 ezüst, 9 bronz, II. 5 (1,61–1,9 cm): 5, illetve 11 db, I. 6 (1,9–2,2 cm): 7, illetve 3 db, I. 7 (2,25–2,5 cm): 20, illetve 1 db, I. 8 (2,51–2,8 cm): 7, illetve 1 db.

⁶⁵³ 0,05–0,10 cm: 17 db, 0,12–0,15 cm: 13 db, 0,17–0,20 cm: 17 db, 0,22–0,25 cm: 8 db, 0,27 cm: 1 db (59), 0,30 cm: 1 db (207), ? cm: 1 db.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

0,04 és 0,30 között,⁶⁵⁴ az S-vég szélessége pedig 0,20 (33, 209) és 1,0 (207) cm között alakult. Ezek a számok némileg elfedik az S-végű karikák között bekövetkezett finom méretbeli és formai változások folyamatában elkülönülő és a tiszalúci temetőben is megfigyelhető, külön-külön és együttesen is megmutatózó eredményeket: a kisméretű és vastag huzalú karikák (238) fellépését, alkalomadtán bordázott S-véggel (139, 246) is, a lemezessé lapált S-végű, zömében ezüstpéldányok jelentkezését,⁶⁵⁵ továbbá az ugyancsak főként ezüstkarikák bordázott S-végének⁶⁵⁶ feltűnését,⁶⁵⁷ valamint egyelőre felismert jelentőség nélkül, az S-vég többszörös bepödrését (78). Mindeme változatok mellett természetesen a különféle méretű, egyszerű S-végű karikákból volt a legtöbb, a különösen apró és finom kivitelű legkisebbtől (109) a legnagyobbig (127).

A tiszalúci temető többnyire állati és ásatási bolygatású sírjaiban nem sikerült olyan finom *in situ* megfigyelést tenni, amely árnyalhatta volna az S-végű karikák viseletéről kialakított nézeteket, ezért a női (és gyermek?) temetkezések egy-öt példányát nincs okom nem „karikákkal díszített szalagokból álló fejdísz” maradványának tekinteni. A kis karikák nemcsak a bolygatás miatt kerülhettek távolabb egymástól, hanem azért is, mert „a szalagokat befonhatták a hajba, de egy homlokpánthoz erősítve szabadon le is engedhették a fej két oldalán.”⁶⁵⁸ Viszont egy-egy mat. nőnek és ad. férfinak (112, 207) esetleg közvetlenül a hajába (varkocsába) erősíthették a páros díszét,⁶⁵⁹ mert a karikájuk nagysága és vastagsága alapján fülbevalók aligha lehettek. Miután pedig a legkisebb karikák a kisgyermeksírokban is a földbe kerültek,⁶⁶⁰ némi összefüggés bizonyára lehetett még

az életükben a legfiatalabbak és a nekik szánt karikák mérete között. A női sírokban talált igen apró karikák talán a nagyság szerint rendezett (?) díszítmények sorát nyithatták meg,⁶⁶¹ viszont férfisírban csak viszonylag nagy, 2,35/2,4–2,85/1,95 cm átmérőjű példányok voltak (207/1–2, 227).

Az S-végű karikás temetkezések egynegyede – tíz nő, egy férfi és egy felnőtt sírja – tartalmazott pénzt is, méghozzá a legkorábbi, azaz I. András-kori záróérméket két nő, valamint egy-egy férfi és felnőtt temetkezése.⁶⁶² Ebből és az S-végű karikás további női sírok későbbi érméiből nem lehet megalapozottan arra következtetni, hogy e karikaékszer viselete a két nem között eltérő időben terjedt volna el, elégséges csupán azt megállapítani, hogy az érmék is bizonyítják az S-végű karikák fentebb áttekintett változatainak sírba tételét a temető teljes használati idejében. Ugyanezt mutatta a szóban forgó temetkezéseknek a temető teljes területén megfigyelhető előfordulása, bár ritkulásuk vagy hiányuk kisebb-nagyobb sírcsoportokat érintően megfigyelhetőnek mutatkozott. Érdekes, hogy a varkocskarikával közös mellékletű temetkezések nem a korai, hanem a Salamon, illetve I. László kori sávban (221, 226, ill. 25) jelentkeztek.

A Kárpát-medencei kiterjedésű, s az 1000–1141 közötti időre, valamint az S-végű karikák és a korabeli magyar érmék közös sírleleteire vonatkozó gyűjtésem itt nem részletezhető adatai alátámasztják azt az elfogadott véleményt, miszerint a korábban kialakult, s később is használatban maradt S-végű karika a megjelölt korszak legkedveltebb ékszertípusa volt, mind a falusi, mind a templom körüli temetőkben, amit 353,⁶⁶³ illetve 49⁶⁶⁴ 11–12. századi érméssel közös leletegyüttesük tanúsít.

⁶⁵⁴ 0,04–0,1 cm: 12 db, 0,13–0,15 cm: 7 db, 0,22–0,25 cm: 2 db, 0,3 cm: 2 db (246).

⁶⁵⁵ Önkényesen közéjük sorolva a 0,5 cm-nél szélesebb végűeket. Egy kivétellel (152/1) mind ezüstből készült: 0,55 cm (26/1, 59/1, 109/2, 120/2), 0,6 cm (26/2, 78/1, 139, 151/1, 152/1: bronz), 0,62 cm (132/1–2), 0,65 cm (24), 0,70 cm (116/2, 127/1, 184, 193/1), 0,75 cm (127/2), 0,80 cm (116/3), 1,0 cm (207/1–2).

⁶⁵⁶ A bordázás megszilárdította az S-véget, egyben pedig a fénytörésével megnövelte a csillogását: Szőke–Vándor 1987, 57, 59.

⁶⁵⁷ Ezüstből: 97/2, 112/1–2, 120/2, 137/2, 139, 151/1, 193/2, bronzból: 152/1, 246/1.

⁶⁵⁸ Részletes viseleti elemzést követően erre a megállapításra jutott Szőke Béla Miklós: Szőke–Vándor 1987, 58.

⁶⁵⁹ Ilyen lehetőségre női viszonylatban Szőke Béla Miklós és Mesterházy Károly is utalt, vö. uo. 58.

⁶⁶⁰ Az S-végű karikák átmérői: 1,2 cm (165), 1,30 cm (88), 1,40 cm (33, 41, 210, 251), 1,45 cm (84), 1,55 cm (152/2, 178), 1,80 cm (69/1), 1,90 cm (69/2), 2,45 (152/1). E 12 kisgyermek közül 2 (84, 165) 0–6 hónapos lehetett.

⁶⁶¹ Az átmérők nagysága szerinti csoportok: 0,9–1,4 cm: 12 db, 1,55–1,6 cm: 9 db, 1,65–1,80 cm: 7 db, 1,9–2,2 cm: 7 db, 2,25–2,5 cm: 16 db, 2,6–2,85 cm: 6 db.

⁶⁶² I. András H8 (ad. férfi: 207), H9 (mat. nő: 112: bordázott S-végűvel, felnőtt: 5); Béla dux H11 (mat. nő: 245); Salamon H14 (mat., ill. juv./ad. nő: 109, 225), H17 (mat. nő: 24: lemezes S-végűvel, 111); H? (mat. nő: 209); I. László H24 (mat. nő: 122), H29 (mat. nő: 97/1–2: lemezes, illetve bordázott S-végűvel); meghatározhatatlan H? (juv. nő: 116).

⁶⁶³ A falusi temetőkben a tipológiailag elkülönítetlen S-végű karikáknak az egyes királyok zárópénz szerepű érméivel közös sírleletei: I. István: 35 sír = H1 (29), H? (6), Péter: 7 sír = H6 (5), H? (2); Aba Sámuel: 4 sír = H7 (4); I. András: 68 sír = H8 (36), H9 (28), H? (4); Béla dux: 13 sír = H11 (13), Béla dux/I. Béla: 1 sír = H11/12 (1), I. Béla: 4 sír = H12 (4); Salamon: 55 sír = H14 (9), H14/15 (1), H15 (16), H16/17 (1), H17 (26), H? (2); Géza dux: 4 sír = H18 (4), I. Géza: 3 sír = H19 (3); I. László: 101 sír = H21 (5), H21/22 (1), H22 (11), H23 (3), H24 (19), H25 (6), H26 (5), H27 (16), H28 (13), H29 (16), H? (6), Kálmán: 13 sír = H31 (1), H35 (2), H37 (6), H38 (2), H? (2); II. Béla: 4 sír = H49 (2), H? (2), II. Béla?/II. Géza?: 1 sír, meghatároz(hat)atlan H? (40), azaz összesen 353 sír: vö. Kovács 20??.

⁶⁶⁴ A templom körüli temetőkben a tipológiailag elkülönítetlen S-végű karikáknak az egyes királyok zárópénz szerepű érméivel közös sírleletei: I. István: 3 sír = H1 (2), H? (1); Péter: 2 sír = H6 (2); I. András: 2 sír = H9 (1), H? (1); I. Béla: 1 sír = H12 (1); Salamon: 2 sír = H14 (1), H17 (1); I. László: 17 sír = H22 (3), H23 (1), H24 (1), H25 (4), H26 (2), H27 (2), H? (4); I. László/Kálmán: 1 sír = H? (1); Kálmán: 10 sír = H32 (1), H38 (1), H39 (1), H? (7), II. István: 4 sír = H45 (1), H47a (3); II. Béla: 3 sír = H49 (3), meghatároz(hat)atlan H? (4), azaz összesen 49 sír: vö. Kovács 20??.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

II.7.4.3.1.b. *Sima varkocskarikák (93. kép)*

A fülbevalóként használt vagy a varkocsokba fűzött, illetve azokat leszorító sima varkocskarikák más karikaékszer kísérete nélkül négy sír mellékletei voltak. Egy talán valamilyen régebbi divatot követő sen. nő (181) koponyájának két oldalán, egy-egy nagyméretű és viszonylag vastag, kerek bronzkarikapár kizárólagos mellékleteként, továbbá egy inf. I. kisgyermek (81) koponyája alól bukkant fel varkocskarika, az utóbbi ezüstdrótokból csavart?/fonott? példány azonban még a helyszínen megsemmisült. Másodlagos helyzetből, egy I. László H22 típusú denárával eltemetett ad. nő (153) koponyájából került elő egy apró ezüstkarika, és ugyancsak biztosan nem viseleti állapotban, hanem Aba Sámuel H7 típusú denárával keltezett sajátos halotti obulusként feküdt egy mat. nő állcsontjának belső oldalán, tehát a szájüregében egy kerek metszetű ezüsthuzalból készült, viszonylag nagy, de vékony varkocskarika (180). E sírok további kísérőlelete apró szemű gyöngy-sor (81), hegyesedő végű, ezüsthuzalból kettősen csavart („fonott”) gyűrű (153) és nyitott végű bronz huzalgyűrű (180) volt. A két említett érmés temetkezés a varkocskarikák viseletét, pontosabban sírba tételét a temető egész használati idejére bizonyította, míg a harmadiknak (81) a többi pénzmellékletes temetkezéshez viszonyított horizontálstratigráfiai helyzete az I. András–Salamon korabeli földbe kerülését valószínűsítette.

Azt a három temetkezést (25: felnőtt, 221: juv., 226: juv. nő), amelyben a varkocskarika S-végű karikával együtt látott napvilágot, fentebb már említettem, egy jóval kisebb és vékonyabb varkocskarika pedig egy csepp alakú karika kíséretében egy inf. II. gyermek koponyája alatt, tehát feltehetőleg viseleti állapotban látott napvilágot (13).

A varkocskarikát egyedül vagy más karikaékszer társaságában tartalmazó fentebb említett nyolc temetkezés (13, 25, 81, 153, 180, 181, 221, 226) egy kivételével (81) inkább a temető szélein helyezkedett el, némelyikük pedig egymás közelségében feküdt,⁶⁶⁵ s ez a helyzet

csupán azt valószínűsítette, hogy a sima varkocskarikás sírok a temetőnek általában nem a korai szakaszában kerültek a földbe.

A sima varkocskarikákról az utóbbi időben bebizonyosodott, hogy néhol a 11. század végéig is használták őket,⁶⁶⁶ méghozzá a méretüktől függetlenül,⁶⁶⁷ s ezt az állítást a pénzekkel közös sírleleteiket számbavevő saját gyűjtésem a legteljesebb mértékben igazolta. Ez a gyűjtés a Kárpát-medence nagyobb területi egységein sajátosan csoportosuló⁶⁶⁸ falusi temetőkből 144 temetkezést eredményezett, amelyben 11 férfi, 62 nő, 31 felnőtt, két ifjú, 21 különféle korú gyermek és 17 meghatározatlan személy nyugodott, s a mellékleteik között a többes példányok következtében 222 varkocskarika volt: 104 ezüst, 62 bronz, nyolc ón/ólom, egy-egy fehérfém és vas, két réz, végezetül 44 ismeretlen anyagú. A kísérő záróérmék alapján a 12. század elejéig használták őket, hiszen még Kálmán érméjével együtt is előfordultak.⁶⁶⁹ A templom körüli temetőkből a pénz és varkocskarika közös sírlelete jóval ritkábbnak bizonyult, hiszen mindössze öt lelőhely egy-egy sírjának, s abban három nő és egy-egy felnőtt, valamint meghatározatlan személy mellékletének volt a teljes tárgyalts időszakból származtatható, de általánosságban a falusi síroknál későbbi⁶⁷⁰ tartozéka az öt ezüst és egy ismeretlen anyagú varkocskarika. Mivel a varkocskarikák és az S-végű karikák a jelenleg elfogadott feltevések⁶⁷¹ szerint eltérő viselet emlékei, az előbbieket tiszalúci példányaiban a 10. századi divat kései továbbélésének jelét láthatjuk, viszont az eltérő viselet valamilyen módon további egy-egy női (226), felnőtt (25) és juv. egyén (221) sírjában is mutatkozott, amint arról a fentiekben már szó esett.

Rendkívül jellegzetes területi különbséggel jelentkeztek az eltérő viseletre utaló sima varkocskarikák és S-végű karikák a tiszalúcinál jóval korábban használatba vett ibrány (SzSzB)-esbó-halmi 10–11. századi temetőben, ahol e díszeknek az érmékkel kiegészített horizontálstratigráfiai helyzete a sírmező két határozottan elkülönülő kronológiai csoportjának megkülönböztetését eredményezte.⁶⁷²

⁶⁶⁵ Egymás közelségében: 13. és 25., 180. és 181., 221. és 226. sír.

⁶⁶⁶ Vö. Kovács 1994, 112: 152. jegyzet; Bende–Lőrinczy 1997, 227.

⁶⁶⁷ Szőke Béla Miklós csak a kisméretű kerek, de többnyire enyhén vagy erőteljesebben ovális alakúra nyomott körte vagy csepp alakú karikákat származtatta a 10. század második felétől, utolsó harmadától kezdődően a 11. századból is: Szőke–Vándor 1987, 53. A tiszalúci „normális” nagyságú és alakú példányok jó párhuzamai kerültek elő a magyarhomorog (HB)-kónya-dombi magyar falusi temető ugyancsak 11. századi, pénzzel is keltezett sírjaiból.

⁶⁶⁸ A Tiszántúlon a varkocskarikákban bővelkedő érmés temetkezések szembetűnő túlsúlya jelentkezett, mégpedig az alábbi megoszlásban: a Tiszántúlon 22 lelőhely 104 sírjában 171 példány, a Dunántúlon 13 lelőhely 20 sírjában 28 példány, a Duna–Tisza közén 12 lelőhely 14 sírjában 15 példány, végezetül a Felvidéken és a Szerémségben 3-3 lelőhely 3-3 sírjában 4-4 példány látott napvilágot: vö. Kovács 20??.

⁶⁶⁹ A kísérő érmék uralkodók szerint: I. István 21, Péter 8, Aba Sámuel 1, I. András 29, Béla dux 7, I. Béla 6, Salamon 24, Géza dux 2, I. Géza 1, I. László 31, Kálmán 2, II. (Vak) Béla? vagy II. Géza? 1, meghatározatlan 11: vö. Kovács 20??.

⁶⁷⁰ A kísérő érmék uralkodók szerint: I. István 1, I. László 2, Kálmán 1, II. (Vak) Béla 1: vö. Kovács 20??.

⁶⁷¹ Vö. Szőke–Vándor 1987, 53–54, 57–59.

⁶⁷² Istvánovits 2003, 373–375, 280: 146. kép.

II.7.4.3.1.c. Csepp alakú karikák (93. kép)

Vékonyabb és vastagabb bronzhuzalból hajlított csepp alakú karika egy-egy sír melléklete volt: az egyik a már említett inf. II. gyermeksírból (13) varkocskarikával, az utóbbi pedig egy inf. I. kisgyermek koponyájának bal oldala alól (64) bukkant fel. Mivel egyiküket sem kísérte S-végű karika, valószínűleg varkocsszorító szerepük lehetett,⁶⁷³ és az érmés sírokhoz viszonyított horizontálstratigráfiai helyzetük alapján talán inkább I. András (64) és I. László (13) uralkodási ideje táján kerülhettek földbe.

A Kárpát-medencében csepp alakú karika és érme falusi temetőből való közös melléklete három nő, valamint két-két férfi, gyermek és adat nélküli személy, összesen tehát kilenc sírjában mutatkozott.⁶⁷⁴ Minden temetkezésben egy példány volt, éspedig egy ezüst és nyolc bronz, s I. András és I. László uralkodása közötti időben kibocsátott érmékre letek mellettük.⁶⁷⁵ Templom körüli temetőben mindössze egyetlen felvidéki férfi-sírban találtam egy csepp alakú karikát II. Béla denára kíséretében. Az esetleg többféle viseleti szerepüket a későbbiekben részletesebben kellene tanulmányozni, ugyanis négy alkalommal S-végű karikával és két esetben varkocskarikával együtt, háromszor pedig csak magukban láttak napvilágot.

II.7.4.3.1.d. Hajgyűrűcskék (92–93. kép)

Egy ifjúkorának végét megélt, késői juv. korú nő (78) koponyájának bal fejtetején, valamint a jobb kulcsontja és az egyik csigolyája között, talán a hajba erősített, s az S-végű karikák viseletének leírásakor említett fémdíszes bőrszalag maradványai őrződtek meg. A felkunkorodó vagy elvarrt végű bőrszalagra egy-egy bronzgyűrűcske volt húzva, amelyet sima szegélyek között futó kettős fogazás díszített. Az egyik példány egymásra hajló végű, a másik csupán U alakban összehajlított volt. Bizonyára hosszabb bronzszalagból vágták le és hajtották össze őket, az apró méretükből következően közvetlenül erre

a célra. A hajdíszhez hozzá tartozhatott még egy ezüst és két bronz S-végű karika is, de az összetartozásuknak nem maradt megfigyelhető nyoma. Azonban az sem kizárt, hogy a bőrszálra húzott gyűrűcskék valamilyen módon a szép ezüsthálás paszta gyöngysorral lehettek kapcsolatban, amint azt egy azonos kialakítású és díszítésű párhuzamként szolgáló bronzgyűrűcske gyöngysorba tagolódása mutatta.⁶⁷⁶ Mivel a szóban forgó temetkezésnek érmemelléklete nem volt, az érmés sírokhoz viszonyított horizontálstratigráfiai helyzete alapján I. András és Salamon uralkodási ideje közötti időben kerülhetett a földbe.

II.7.4.3.2. Gyöngyök (94. kép)

14 sírban⁶⁷⁷ volt gyöngy, éspedig három alkalommal csupán egy-egy szem, a többiekben viszont gyöngysor alkotórészeként. Az előbbiekből két esetben a legfiatalabb, egy évesnél nem idősebb csecsemő koponyája (84), illetve az állkapcsa alól (219), tehát a nyaktájékról került elő egy-egy nagyobb gyöngyszem úgy, hogy valószínűleg több nem is volt belőle, tehát a mellékletül adása akár az apróság hajdani viseleti helyzetének is megfelelt. A harmadik sírban, egy mat. nő temetkezésében (97) ugyancsak a nyaktájon leltünk egy apró pasztagyöngyre, azonban itt esetleg néhány további példány bontás közben is elkeveredhetett. Gyöngysor hat juv. egyén és ad. nő, továbbá két inf. II. gyermek és három inf. I. kisgyermek nyakát díszítette,⁶⁷⁸ tehát középkorúaknak – szemben az S-végű karikák és a gyűrűk sírba tételével – és időseknek egyáltalán nem adtak. Lehetséges, hogy ők egykor az életkorukra való tekintettel gyöngysort már nem is viseltek.⁶⁷⁹ A gyöngysorokat ritkábban egyenmű (15, 78, 128), többségében különféle (10, 81, 116, 138, 163, 225, 226, 228) gyöngyökből állították össze, bár az sem lehetetlen, hogy néha az apró és a nagy példányok külön álló gyöngysort alkottak (10), vagy a nyakat talán két apró szemű gyöngysor is övezte (163). A gyöngysoros 11 temetkezésben a következő változatok fordultak elő: fluorit, főlíás és kásagyöngyök (10), fluorit és főlíás gyön-

⁶⁷³ Szőke Béla Miklós feltételezése szerint más lelőhelyeken olyan helyen is előkerültek, „hogy az S-végű karikákat tartó pántnak a varkocsba vagy a homlokpántba való beakasztására szolgáltak”: Szőke-Vándor 1987, 54.

⁶⁷⁴ A Tiszántúlon négy lelőhely négy sírjában, a Duna-Tisza közén két lelőhely három temetkezésében, végezetül a Dunántúlon két lelőhely két sírgyűjtésében volt egy-egy példány: vö. Kovács 20??.

⁶⁷⁵ Az egyes kibocsátók: I. András 2, I. Béla 1, Salamon 2 és I. László 1 denára, valamint 3 meghatározatlan példány: vö. Kovács 20??.

⁶⁷⁶ A püspökladány (HB)-eperjesvölgyi 207. sírban nyugvó 25-34 éves nő nyakában lévő gyöngysorban: M. Nepper (2002) I: 163, II: 190: 184. t. 15.

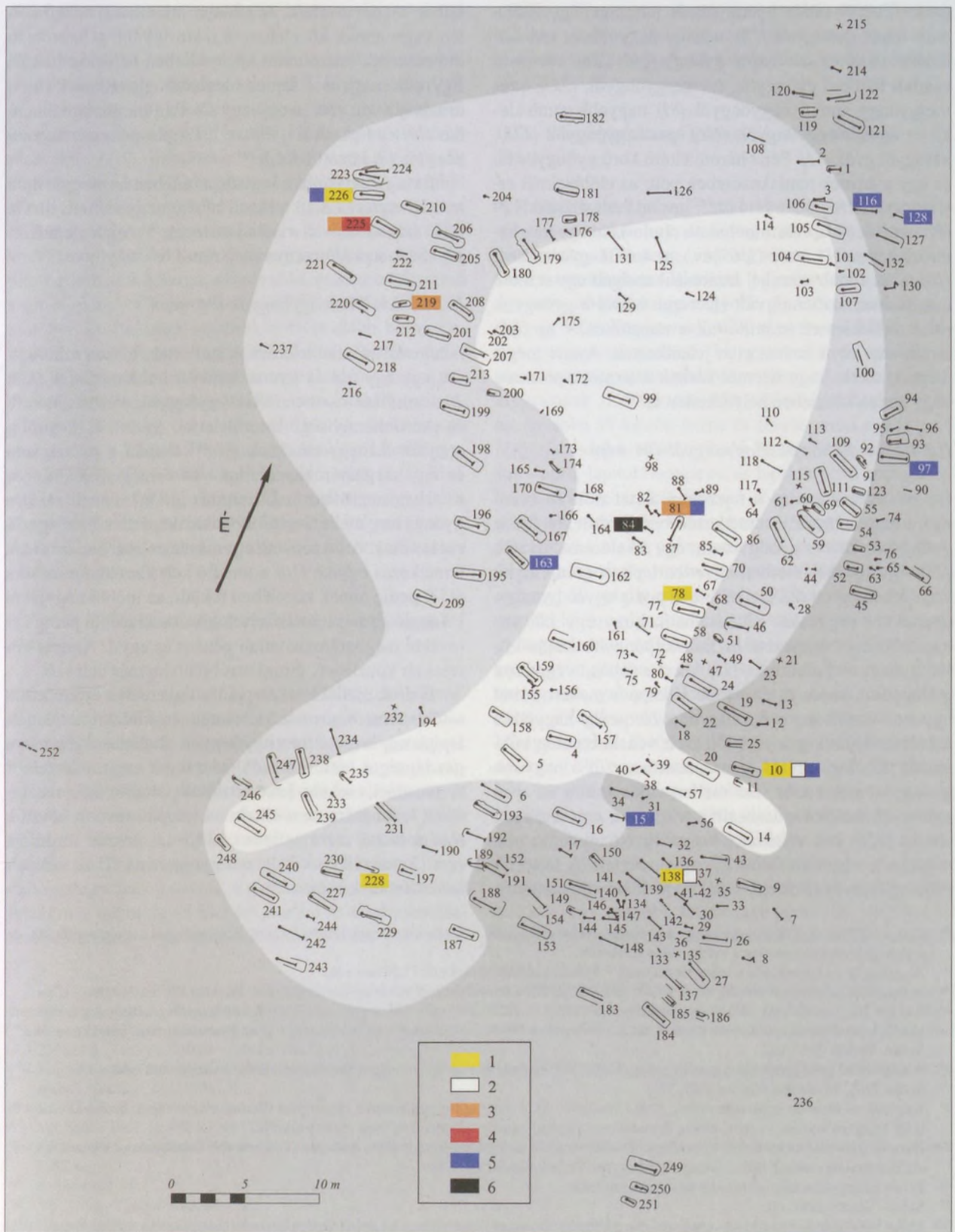
⁶⁷⁷ Hét nő: két juv. (116, 226), egy késői juv. (78), három juv./ad. (138, 163, 225), egy mat. (97), valamint öt inf. I. kisgyermek (15, 81, 84, 128, 219) sírjában, amelyek között kettő (84, 219) még csecsemő volt, továbbá két inf. II. gyermek (10, 228) temetkezésében.

⁶⁷⁸ Két juv. (116, 226), egy késői juv. (78), három juv./ad. (138, 163, 225) nő kapott gyöngysort, rajtuk kívül még három inf. I. kisgyermek (15, 81, 128) és két inf. II. gyermek (10, 228) sírjából került elő.

⁶⁷⁹ Hasonló jelenséget figyelt meg Szőke Béla Miklós a pusztaszentlászlói temetőben, miszerint „valószínűleg nem [volt] véletlen, hogy csak két 45-50 éves nő sírjában... találtunk gyöngyöt, a többi gyermekek és fiatal lányok vagy 25-30 éves nők [összesen 20 sírjából] került elő. Úgy tűnik, hogy ebben a közösségben csak egy bizonyos életkorig, esetleg a családi állapot változásáig viseltek gyöngyöket a nők.”: Szőke-Vándor 1987, 59.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

94. kép. Tiszalúc-Sarkad. Gyöngyöket tartalmazó sírok: 1. Foliás pasztagyöngyök, 2. Fluoritgyöngyök, 3. Szemesgyöngyök, 4. Kockásra vágalt felületű gyöngyök, 5. Aprózemű kásagyöngyök, 6. Egyéb gyöngy

gyökök (138),⁶⁸⁰ fóliás gyöngyök és pasztagyöngy (228), csak fóliás gyöngyök (78), néhány nagyobb és sok különféle alakú és színű apró gyöngy (163, 226), kockásra vagdalt felületű gyöngyök, szemesgyöngyök (225), szemesgyöngy, apró üvegyöngyök (81), nagyobb gömb alakú és apró üvegyöngyök (116), pasztagyöngyök (128), kásagyöngyök (15). Pénz három eltérő korú gyöngyös nő és egy gyermek temetkezésében volt: az előbbieknél érték tárgyként Salamon H14 (225: juv./ad.) és I. László H29 (97. mat.) denára, valamint halotti obulusként egy meghatározhatatlan H? érme (116: juv.), az inf. II. gyermeknél (10) talán a jobb szemhéj lezárásául szolgált egy szintén meghatározhatatlanná vált H? veret. Mivel a gyöngyök ritka mellékletnek számítottak a temetőben,⁶⁸¹ az őket tartalmazó sírok szétszórtan jelentkeztek. Annai mégis megemlíthető, hogy jelentős részük a sírmező peremén vagy annak közelében helyezkedett el.⁶⁸²

II.7.4.3.2.a. Fóliás pasztagyöngyök (94. kép)

Öt sírban, mégpedig kifejezetten fiatal nők és bizonyára nagyleányok⁶⁸³ temetkezésében fordult elő fóliás gyöngysor, illetve gyöngyszem, egy alkalommal tisztán (78), egy további esetben egyetlen lapított gömb alakú szem kíséretében (228), a többiben pedig egyéb gyöngytípusokkal vegyesen. Elképzelhető, hogy egy női sírban a fóliás üvegpaszta és fluoritgyöngyök külön-külön gyöngysort alkottak (138), mert a fóliás üvegpaszta gyöngyök a koponya és a jobb állkapocs mellett, rövid egyenes vonalban, a fluoritgyöngyök pedig nagyjából a kulcsontok koponya felőli ívelt vonala mentén bukkantak fel. Egy inf. II. gyermek sírban (10) e nagyobb gyöngyszemek közös sora mellett valószínűleg az apró gyöngyszemekből is összeállt egy sorozat. Az ötödik női sírban (226) lelt változatos összeállítású gyöngysorba mindössze egyetlen fóliás gyöngyöt fűztek. A felsorolt fóliás gyöngyös sírok egy (226) kivételével a déli temető-

félben csoportosultak, egyébként inkább a sírmező szélén vagy annak közelében, s talán inkább a használati idő második felére utaló környezetben helyezkedtek el. Egyikük maga is – sajnos meghatározhatatlanná vált – érmés sír volt (10), s egy-egy további meghatározhatatlan (19) és I. András-, illetve I. László-pénzes temetkezés (14, 18) között feküdt.⁶⁸⁴

Ez a gyöngytípus a legvalószínűbben hazai gyártmányú lehetett, és a 10. század utolsó negyedében, illetve a 11. században volt viseleti tartozék.⁶⁸⁵ A jelenlegi Kárpát-medencei állománya még nincs összegyűjtve.⁶⁸⁶

II.7.4.3.2.b. Fluoritgyöngyök (94. kép)

A temetőben ritka leletnek számítottak, hiszen mindössze egy-egy női és gyermek sírban bukkantak fel (138, 10), mindkét esetben fóliás gyöngyök társaságában⁶⁸⁷ és eltérő mennyiségű kíséreléssel. Az inf. II. korú, bizonyára leánygyermeknek (10)⁶⁸⁸ csupán a gyöngysora és egy meghatározhatatlanná vált érmeje volt, míg az itt tehetősen ellátottnak számító juv./ad. nőnek (138) a gyöngysora mellé S-végű ezüstkarikapárt és 2 ezüstgyűrűt is adtak. A viszonylag egymás közelségében ástott két temetkezés egyike (10) a temető keleti szélén, a másika (138) pedig annak közelében feküdt, az utóbbi nagyjából I. László-érmés temetkezések között, az előbbi pedig két további meghatározhatatlan pénzes és egy I. András-ve-retes sír közelében, amint arról fentebb már volt szó.

E sírok mellékletei alapján is egyet lehet érteni azzal a több temető sírmellékletei alapján kialakított megállapítással, hogy a fluoritgyöngyök általánosságban sem gazdagságot, sem társadalmi rangot nem jeleztek.⁶⁸⁹ A tiszalúci csekély leletmennyiség önálló következtetések levonására nem alkalmas, csupán tovább bővíti e főként hazai származtatású, a 10–11. század fordulója és a 12. század közé keletkezett gyöngytípus⁶⁹⁰ 11. századi használatának eseteit.⁶⁹¹

⁶⁸⁰ Ebben a sírban egy kék üvegyöngy a gyöngysortól távol, a jobb alkar és a medence között feküdt; állati bolygatás is elmozdíthatta, de a gyöngysor helyett esetleg a viselet része is lehetett.

⁶⁸¹ A gyöngyös 14 temetkezés a teljes sírszámnak 5,53%-a, a mellékleteseknek 17,28%-a volt.

⁶⁸² A temető szélén hat-hét sír (10, 97, 116, 128, 225, 226, 228?), a temető belsejében négy-hét sír (15, 78?, 81, 84, 138?, 163?, 219).

⁶⁸³ Két inf. II. gyermek (10, 228) és egy-egy hasonló korú, juv. (226), késői juv. (78) és juv./ad. (138) ifjú nő temetkezésében. A pusztaszent-lászlói temetőben hasonló volt a helyzet, ott is „többnyire a felnőtt nők ékszere volt, mindössze három gyermek sírban [lelték] meg őket”: Szőke–Vándor 1987, 62.

⁶⁸⁴ A különböző gyöngytípusok egyazon gyöngysorba fűzött szemeinek többféle tudatos társításáról: Szőke–Vándor 1987, 66.

⁶⁸⁵ Szőke 1962, 90; Szőke–Vándor 1987, 62.

⁶⁸⁶ Leírásuk és 14 lelőhelyük felsorolása: Szőke 1962, 89–90. A saját anyaggyűjtésem e tárgyitípusú illetően elégtelennek bizonyult, mert ez idáig képtelen voltam – s feltehetőleg maradok is – a gyöngysorokban fellépő típusok regisztrálására.

⁶⁸⁷ Hasonló párosítás mutatkozott a pusztaszentlászlói temetőben, ahol lényegesen több, összesen 17 sírban volt fluoritgyöngy, s közülük nyolc alkalommal ugyancsak fóliás gyöngyökkel együtt: Szőke–Vándor 1987, 60.

⁶⁸⁸ Erre a gyöngysora alapján bizvást következtetni lehet.

⁶⁸⁹ Szőke–Vándor 1987, 60.

⁶⁹⁰ Szőke Béla Miklós a korábban változatos származtatási elméletek helyett a hazai, Kárpát-medencén belüli bányászatok mellett foglalt állást azzal a megokolással, hogy a kijevei Rusz területéről eredeztetett féldrágakő (hegyikristály és karneol) gyöngyök iránt mutatózó kereslet pótlására szolgáltak: Szőke–Vándor 1987, 60–61.

⁶⁹¹ Saját adatgyűjtésem a gyöngyök tekintetében is alkalmatlannak bizonyult, ezért Szőke Béla Miklós legkevesebb 30 lelőhelyre történő utalására hivatkozhatok: Szőke–Vándor 1987, 61. Mindössze öt lelőhely hat példányát említette: Szilágyi 1994, 85. Ezek között a tiszalúci 10.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

II.7.4.3.2.c. Szemesgyöngyök (94. kép)

Ugyancsak ritka mellékletként, mindössze három temetkezésben, egy-egy csecsemő és inf. I. kisgyermek (219, 81) és egy juv./ad. nő (225) sírjában tűnt fel kisméretű üvegpaszta szemesgyöngy. A 6-12 hónapos fiatalabb csecsemő (219) mindössze egyetlen szemesgyöngyöt kapott, míg a másik kisgyermek (81) 88 apró szemből álló gyöngysorát egyetlen szürke színű, sárga betétes szemesgyönggyel egészítették ki, a 21-25 éves nő (225) kockásra vagdalt felületű 17 gyöngye mellé pedig 11 lapított gömb alakú barna, sárgával keretezett zöld szemű szemesgyöngyöt kapott.⁶⁹² Az utóbbi temetkezést a temetőben kivételesnek számító, s ezért alább külön tárgyalta⁶⁹³ kísérelételeivel együtt, Salamon H14 típusú denára keltezte, ami jelzesszerűen megerősíti a már a 10. századi szállási temetkezésekben sem ritka⁶⁹⁴ szemesgyöngyöknek még a 11. század második felében való használatát is.⁶⁹⁵ A három temetkezés közül kettő egymás közelében, a temető északnyugati szélén (225), illetve kissé beljebb (219), a harmadik (81) pedig nagyjából a közepén feküdt, a horizontálstratigráfiai helyzetük az I. András és Salamon király uralkodása közötti időszakra valószínűsítette őket.

II.7.4.3.2.d. Kockásra vagdalt felületű pasztagyöngyök (94. kép)

Mindössze a már említett juv./ad. nő (225) mellékletként látott napvilágot a temető északnyugati szélén olyan gyöngysor, amelybe a fentebb érintett szemesgyöngyök kíséretében igen szép, négy fehér, öt zöld és nyolc sárga kockásra vagdalt felületű hengeres pasztagyöngyöt fűztek, s a temetőben kivételesnek számító, ezért alább külön is tárgyalta kísérelételeivel együtt, Salamon H14 típusú denára keltezte. Azt a korábbi véleményt, hogy ez a gyöngytípus gyakran a gyermeki viselet részeként jelent meg néhol, így a fiad-kérpusztai és a halimba-cseresi temetőnek a 11. század második felére keltezhető

sírjaiban,⁶⁹⁶ az újabb adatok árnyaltabbá tették,⁶⁹⁷ a saját korábbi adatgyűjtéséből is az következett, hogy a feltehetően leánygyermek mellett a nők is kedvelték.⁶⁹⁸

II.7.4.3.2.e. Apró szemű gyöngyök, kásagyöngyök (94. kép)

A temető nyolc sírjában⁶⁹⁹ bukkant fel több-kevesebb, jó részt apró szemű, egy- és kéttagúra vagdalt rúdgöngy, csonkakúp alakú üveg- és üvegpaszta gyöngy. Az életkora miatt kivételes leletként, egyetlen apró szem volt egy mat. nő (97), négy nagyobb gömbölyű példány pedig egy inf. I. kisgyermek (128) nyakán, a többiek azonban gyöngysort viseltek. 34 egynemű apró, szabálytalan csonkakúp alakú sötétbarna szem alkotta egy inf. I. kisgyermek (15), két nagyobb lapított gömb alakú barna, továbbá 39 kisebb barna és fekete színű egy juv. nő (116), két sorban elhelyezkedő 76 tagú vegyes gyöngysor – apró, lapított hengeres, és lapított testű kéttagú fehér, szürkésfehér, két átlátszó zöld, s egy átlátszó sárga gyöngyöcskéből, három barna gyöngyszemből, egy fehér kocka alakú gyöngyszemből csontszínű betéttel, és egy háromszög metszetű karika alakú kagylóhéj (?) gyöngyből – pedig egy juv./ad. nő (163) nyakdíszét. Végezetül három olyan temetkezés volt, amelyben az apró gyöngyszemek mellett nagyobb, fentebb már külön tárgyalta gyöngytípusok voltak: talán egy fluorit és fóliás üvegpaszta gyöngysor, valamint egy másik, 66 átlátszó sárga, zöld, feketésbarna és megbarnult csontszínű apró kásagyöngyből fűzött gyöngysor egy inf. II. gyermek nyakán (10), egy szürke, sárga betétes szemesgyöngyből, két fehér és 86 apró átlátszó zöld, szürke, barna és narancssárga üvegyöngyből álló nyakdísz maradt meg egy inf. I. kisgyermek (81) mellékletként, továbbá egy 91 tagú gyöngysor az alábbi összeállításban: egy nagyobb négyoldalú hasáb alakú, lecsapott sarkú, átlátszó kék, egy nagyobb szürkés-kék gömbölyű, továbbá 89 csontszínű kéttagú, valamint apró aranyszínű, zöld és

sír is szerepelt, azzal a számomra meglepő utalással, hogy szerzője e temetőnek csupán néhány sírját tanulmányozhatta, jóllehet ilyen kikötést egész életem folyamán senkivel szemben és semmiféle anyaggal, adatgyűjtéssel kapcsolatban nem alkalmaztam. E gyöngy-típus részletes feldolgozásának szükségességét olyan megjegyzések jelzik, hogy a fluoritgyöngyök hiányoztak egész Heves megye – Révész 2008, 411. – vagy a Rétköz – Istvánovits 2003, 295. – leletanyagából is.

⁶⁹² Nagyobb adatgyűjtésre volna szükség annak eldöntésére, hogy jellegzetességként „általában csak egy-egy darabot fűztek belőlük a gyöngy-sorba”: Szöke-Vándor 1987, 63.

⁶⁹³ II.7.4.3.5.b. szakasz.

⁶⁹⁴ Vö. Szöke 1962, 52–53; Révész 1996, 81.

⁶⁹⁵ Sem a pusztaszentlászlói temető három sírjában, sem a további párhuzamként említett öt 11. századi sírban nem volt érme: Szöke-Vándor 1987, 63.

⁶⁹⁶ Szöke 1962, 90.

⁶⁹⁷ Vö. Szöke-Vándor 1987, 62–63.

⁶⁹⁸ Kovács 1985b, 380–382. Az itteni lelőhelylista hat női, nyolc gyermek és két meghatározatlan életkorú személy adatait tartalmazta. Két újabban előkerült példányt keltezett érme: Püspökladány (HB)-Eperjesvölgy 493. sír: 12 éves gyermek temetkezésében I. Béla H12 denára: M. Nepper 2002, I: 198; Szegvár (Cso)-Oromdülő 289. sír: 17-19 éves nő mellett Salamon H15 denára: Bende-Lőrinczy 1997, 207, 235.

⁶⁹⁹ Négy nő: két juv. (116, 226), egy juv./ad. (163) és egy mat. (97) nő mellett, valamint egy inf. II. gyermek (10) és három inf. I. kisgyermek (15, 81, 128) sírjában.

barna egyesre darabolt rúdgyöngyök, kásagyöngyök egy juv. nő (226) nyakán. A gyöngyök sorrendjét bizonyára tudatosan állították össze, de ez a feltáráskor már felismerhetetlennek bizonyult. Hármójukat kísérte érme, de kettő közülük (10, 116) sajnos meghatározhatatlannak bizonyult, az egyetlen meghatározható példány a mat. nő I. László H29 denára volt (97). E különféle, csupán apró méretük alapján összesorolt gyöngyök többsége a temető szélén fekvő sírokból látott napvilágot,⁷⁰⁰ ezért feltételezhetően a sírmező használati idejének későbbi évtizedeiben kerültek a földre.

Ezek a többnyire apró gyöngyök a 11. századi sírokban annyira gyakoriak, hogy jogos a helyi műhelyekben való gyártásuk feltételezése.⁷⁰¹

II.7.4.3.2.f. Egyéb gyöngy (94. kép)

Külön említésre érdemesnek tekintetem egy fél éves körüli csecsemő koponyája alól a temető középrészén fekvő sírból (84) egyetlenként előkerült nagy, háromszög metszetű üveg karikagyöngyöt.⁷⁰²

II.7.4.3.3. Gyűrűk (95. kép)

A halott öltöztetésekor kizárólag nők kezén hagytak gyűrűt, mégpedig felismerhető életkori megkülönböztetéssel, azaz négy juv., egy ad. és nyolc mat. nő kezén,⁷⁰³ sőt közülük egy késői juv. és egy juv./ad. nő (78, 138) kettőt is kapott. Általában a jobb kéz (gyűrűs)ujjára húzták az ékszer, a balra pedig ritkán (24, 116, 153),⁷⁰⁴ az említett két-két gyűrű közül pedig mindkettőt a jobb (138), illetve egyet-egyet a jobb és a bal kézre (78). Valószínűbb, hogy ékszer szerepben kerültek a földre, bár használhatták őket jegygyűrűként is, azonban mivel egyetlen férfi kezén sem találtunk belőlük, ezt a szokást – legalábbis az ezt a temetőt fenntartó közösségre vonatkozólag – nem lehet még sejtetni sem.⁷⁰⁵ A 13 sírból csak két mat. nőnek (70, 240) volt a gyűrű az egyetlen melléklete, általában egyéb karikaékszer, gyöngy kísérte őket,

hat esetben pedig pénz: egy-egy bronz huzalgyűrűt Aba Sámuel H7 (180) és I. András H9 (112), egy-egy ezüst kettősen csavart („fonott”) gyűrűt Salamon H14 (109) és H17 (24), továbbá I. László H22 denára (153), valamint egy meghatározhatatlan érme (116), s az őket tartalmazó sírok horizontálstratigráfiai helyzete is inkább a temető nem a legkorábbi évtizedeiből való származásukat valószínűsítette. A 13 sírban napvilágra került 15 gyűrű az alább tárgyalt négy típusra oszlott.

II.7.4.3.3.a. Hegyesedőre vagy lemezesre kalapált végű, kettősen csavart („fonott”) huzalgyűrűk⁷⁰⁶ (95. kép)

A temető halottaival leggyakrabban eltemetett gyűrűtípus az ezüstszálaból készített, s hegyesedőre vagy lemezesre kalapált végű huzalgyűrű volt. Ez a gyűrűtípus a temető kizárólag női temetkezéseiben fordult elő, és pedig nyolc sírban, négy mat. (24, 109, 139, 211), egy ad. (153), valamint két juv. (116, 226) és egy juv./ad. (138) nő mellett, többnyire a tulajdonosuk jobb kezére húzva,⁷⁰⁷ két alkalommal Salamon (24, 109), egyszer pedig I. László denára (153) kíséretében, tehát a temető használatának nem a legkorábbi idejéből. Egyetlen varkocskarika (153) kivételével mindjüket S-végű karikával együtt bukkant fel, egy sírban (226) pedig varkocskarika és S-végű karika együttes kíséretében, míg hármójuknak még gyöngyei is voltak (116, 138, 226). Az inkább a temető keleti felében fekvő sírjaiknak az érmés temetkezésekhez viszonyított horizontálstratigráfiai helyzete is e gyűrűk Salamon (24: H17/3 db, 109, 116, 211), I. Géza (226) és I. László kori (138, 139, 153: a király H22 denarával) használatát valószínűsítették.

Ezt a gyűrűtípust a magyar szakmai közmegegyezés több – három és hét közötti – drótszálaból fonottnak tartotta. Az első áttekintését Szőke Béla (Malacka, 1913 – Győr, 1961) készítette, aki T. Heinz A. Knornnak a csavart és fonott huzalgyűrűkre együttesen vonatkozó alábbi megállapításaiból indult ki: „Diese Ringe sind in derselben Art hergestellt wie die Arm- und Halsringe.

⁷⁰⁰ A temető szélén öt (10, 97, 116, 128, 226), a széléhez közel két (15, 163) és a közepén egy (81) sírban.

⁷⁰¹ Szőke 1962, 54; Szőke-Vándor 1987, 63.

⁷⁰² Szilágyi 23a típusa: Szilágyi 1994, 81 (doppelkegelstumpfförmig), 88. Ilyen gyöngy volt pl. a halimba (Ve)-cseresi temető 806. vagy 878. (?) sírjában: Török 1962, 159, 168 (doppelstumpfkugelförmig), XXIII. tábla, LXXVII. tábla.

⁷⁰³ Két juv. (116, 226), egy késői juv. (78) és egy juv./ad. (138), egy ad. (153) és nyolc mat. (24, 70, 109, 112, 139, 180, 211, 240) nő temetkezésében.

⁷⁰⁴ A 180. sír gyűrűje a sírföldből bukkant fel.

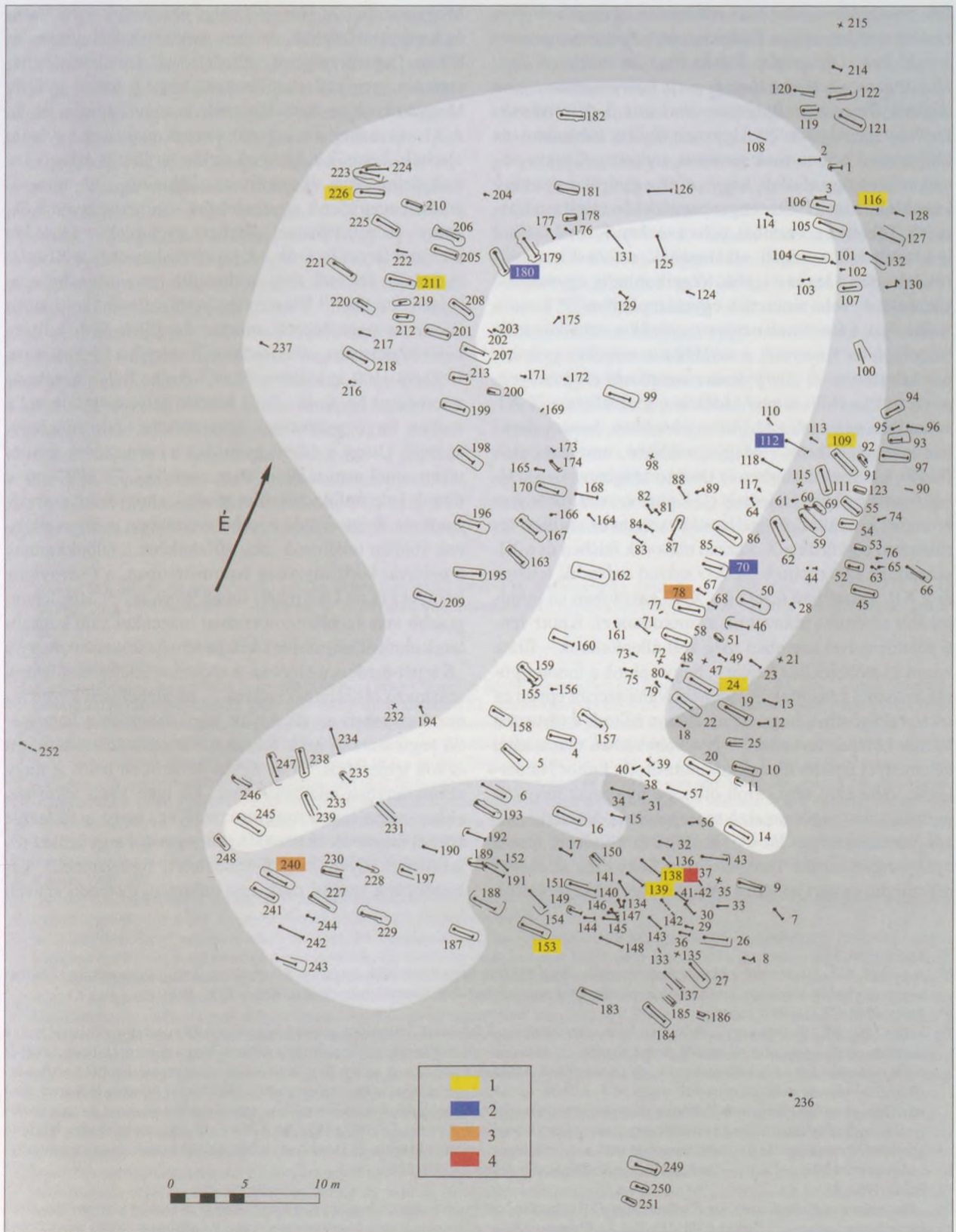
⁷⁰⁵ Hasonló jelenséget Szőke Béla a fiad (So)-kérpusztai temetőben figyelt meg, ahol mind a 30 gyűrű 20 évesnél idősebb nő sírjában volt, ezért gondolt arra, „hogy ezek a jegygyűrű szerepét töltötték be, s csak a fejes gyűrűk voltak igazi ékszerek”: Szőke 1953, 292. Fia azonban egy kisebb gyűjtés anyagában azt állapította meg, „hogy a gyűrűket nem tarthatjuk kizárólagosan női ékszereknek: kisebb-nagyobb számban férfiak kezén is rájuk bukkantunk. Ez pedig kétségteljesen teszi azt a megállapítást is, hogy jegygyűrűk voltak.”: Szőke-Vándor 1987, 76. A felnőttek körében kizárólag női gyűrűmellékletet figyelt meg a szegvár (Csó)-oromdűlői temetőben, s emiatt megkérdőjelezte az ide temetett jegygyűrű használatát: Bende-Lőrinczy 1997, 234. Magam is csak akkor láttam volna itt a jegygyűrű szerepét felvethetőnek, ha a gyűrűk kísérőletei valamiképpen a (házaspárok férfi és nő tagjának összetartozását tanúsították volna, ha másként nem, legalább a férfi és női gyűrűs temetkezések összevethető mennyiségében.

⁷⁰⁶ Ezt a részfejezetet önállóan is megjelentettem, vö. Kovács 2013b.

⁷⁰⁷ Három alkalommal a bal kézen (24, 116, 153).

II.7. TISZALÚC-SARKAD

95. kép. Tiszalúc-Sarkad. Gyűrűket tartalmazó sírok:

1. Kétszeresen csavart („fonott”) gyűrű, 2. Nyitott huzalgyűrű, 3. Karikagyűrű, 4. Nyolclapú pántgyűrű

*Die gewundenen oder, was seltener ist, die geflochtenen Drähte werden an den Enden zu einer Spitze zusammengeschlagen. Die größte Stärke liegt im mittleren Teil. Die Spitzen greifen teilweise weit übereinander... Die meisten Ringe und Ringreste sind aus 3 gewundenen Drähten gearbeitet.*⁷⁰⁸ Ugyanez Szőke átírásában és kifejezetten a fonottnak nevezett, nyitott gyűrűkre vonatkoztatva úgy alakult, hogy „ezek a gyűrűk ugyanúgy készültek, mint a Balti-tenger partvidékén viselt nyakperek. Többnyire 3 szálból, néha azonban 5, sőt 7 szálból is készültek,⁷⁰⁹ s végeik elkalapáltak, a fonadék a gyűrűk közepén a legvastagabb. Végeik mindig egymáshoz közel érnek, soha sincsenek egymásra hajtvá.”⁷¹⁰ Ezután Szőke csak a fonottnak nevezett gyűrűkre vonatkoztatva összefoglalta Knornnak a továbbra is mindkét gyűrűtípus keletkezésére és elterjedésére vonatkozó eredményeit, miszerint „a Balti-tenger vidékén e gyűrűfajta a X–XI. században nemcsak a törtezüst leletekben, hanem sírokban is megtalálható. – Magyarországon, morva és cseh földön, Lengyelországban és Oroszországban a 2–3 szálból fonott gyűrűk terjedtek el, Knorr szerint többnyire bronzból készültek. Megállapítása szerint az említett területeken e gyűrűk a X. század második felében és a XI. században szerepelnek. A XI. század második felében és a XII. században (esetleg a XIII. században is) mindinkább az öntött utánzataik szaporodtak el. Knorr fenti véleményével szemben meg kell állapítanunk – fűzte hozzá az előbbiekhöz Szőke –, hogy nálunk a fonott gyűrűk ezüstből készültek, s Z[deněk] Váňa szerint éppen ez teszi valószínűvé, hogy ez az ékszer nálunk a törtezüst leletek köréhez tartozik.”⁷¹¹ A továbbiakban már a saját véleményét fejtette ki, amikor elutasította Lubor Niederlének Váňa által sem cáfolt ötletét a fonottnak nevezett gyűrűk szláv etnikumjelző szerepéről: L. Niederle „bizonyos azonosságot lát e gyűrűfajta és a sodrott, fonott nyakperek között. Hangsúlyozza, hogy ezek az ékszerek mindig együtt jelennek meg. Fő elterjedési területük

Magyarország és Horvátország; elterjedtek még Cseh- és Lengyelországban, és igen gyakoriak Délnyugat- és Közép-Oroszországban. Niederlével szemben természetesen meg kell állapítanunk, hogy a fonott gyűrűk Magyarországon nem lehetnek a szláv népiség jelzői. A XI. században a magyarok és nem magyarok egyaránt viselték, bennük tehát csak szláv területről érkező kereskedelmi árut, ékszerdivatot láthatunk... A társaságukban megjelenő egyéb leletek – ametisztgyöngyök, arany- és ezüstfóliával díszített gyöngyök – tanúsága szerint a fonott gyűrűk a Kárpát-medencében a XI. század elején jelentek meg, s divatjuk ezt a századot nem is igen élte túl.”⁷¹² Viszonylag késői fellépésüket Jochen Giesler is megerősítette, mert az ún. Bijelo Brdo kultúra kései szakaszába, azaz csökkenő mértékű használatban 1050-től 1100-ig keletkezte őket.⁷¹³ Szőke Béla mértékadó véleményét fia, Szőke Béla Miklós helyesbítette azzal a szóban forgó gyűrűtípus elterjedésére utaló megjegyzésével, „hogy a fonott gyűrűket a szomszédos területeken sehol sem találjuk meg sírokban. Ez alól csak a tőlünk keletre fekvő terület kivétel, ahol főként a drevljánok és dregoviccsok, kisebb mértékben pedig a poljánok földjén található meg sírleletként, s felbukkannak a poltavai kormányzóság halomsírjaiban, a Csernyigov környéki és az Oka menti temetőben is.”⁷¹⁴ Még lényegesebb volt azonban a törtezüst leletekkel való kapcsolatuk elutasítása, aminek kifejtésében rámutatott, hogy a „Kárpát-medence valóban a törtezüst leletek területéről származó ékszereinek száma ... meglehetősen kevés ..., ezzel szemben az elkalapált végű fonott és a hegyesdű végű huzalgyűrűk főként a Kárpát-medencében, ott is sok temetőben, és az egyes temetőkon belül is nagy számarányban található meg. Ha igaz Váňa feltevése, akkor vajon mivel magyarázható az, hogy a törtezüst körből importált ékszerek közül egyedül a gyűrűket részesítették ilyen megkülönböztetett figyelemben? Véleményünk szerint csak egy tudománytörténeti érvel:

⁷⁰⁸ Knorr 1936, 193.

⁷⁰⁹ A gyűrűk 5–7 szálból történt készítésének felvetése onnét adódott, hogy Knorr több csavart és fonott típust is tárgyalt együtt, így a három vagy négy huzalból csavart, továbbá a három, négy, hat vagy hét huzalból fonott huzalgyűrűket: Knorr 1936, 193–195.

⁷¹⁰ Szőke 1962, 97, 116: 259. jegyzet.

⁷¹¹ Szőke 1962, 97, 116: 260. jegyzetében utalt Váňa véleményére: „Általában 2-3 drótból csavarták vagy fonták őket, közepén vastagabbak, a szélükön pedig gyakran sima huzallá összekalapáltak... Az egész szlávtság területén elterjedtek, s valószínűleg a törtezüst kincsek köréből eredeztethetők. Ezt az is alátámasztja hogy mindegyikük ezüstből készült, míg az egyéb gyűrűtípusokat nem nemesfémekből készítették. (*Bývají šroubovitě nebo pletencovitě vinuty ze 2–3 drátů, uprostřed jsou silnější a konce mají slabší, slitě často v hladkou tyčinku... Jsou roušireny po celém Slovanstvu¹³⁸ a svým původem patří asi do okrohu pokladů zlomkového stříbra. Mluví pro to i okolnost, že jsou zhotoveny vespět ze stříbra, zatím co ostatní tvary jsou většinou z neušlechtilých kovů.*)”: Váňa 1954, 68. Váňa a 138. jegyzetében Lubor Niederle általánosító megállapításaira utalt, miszerint ezek a gyűrűk leggyakrabban Magyar- és Horvátországban, továbbá Cseh- és Lengyelországban, valamint DNy- és Közép-Oroszországban fordulnak elő: Niederle¹⁹³¹, 214.

⁷¹² Szőke 1962, 97.

⁷¹³ „Das relativ späte Auftreten der Formen 29 und 30 [a kettéhajtott szálból csavart és a fonott gyűrűk] war in allen hier untersuchten Gräberfeldern abzulesen;”: Giesler 1981, 113, Taf. 53. Magam pedig arra utaltam, hogy a komáromszentpéter (Komárom m.; Svätý Peter/Dolný Peter, okr. Komárno, Nitriansky kraj, Szlk)-kisiréti temetőben a fonott gyűrűs 90. sír közelében volt a II. Boleszláv cseh herceg (972–999) denárát tartalmazó 89. sír: Kovács 1985c, 217, Abb. 4. 87.

⁷¹⁴ Szőke–Vándor 1987, 74. Egyébként Mesterházy Károly a poltavai és a moszkvai kormányzóságból fonottnak nevezett gyűrűk némelyikéről megemlítette, hogy három szálból készültek: Mesterházy 1980, 47.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

azzal, hogy a törtezüst leletek tipológiai és kronológiai beosztása, csoportosítása a hasonló korú Kárpát-medencei leletanyag korszerű feldolgozása előtt történt meg. Z. Váňa és Szőke B. természetesen nem alaptalanul hivatkozott munkájában a törtezüst körben meglévő analógiákra. A fonott nyak- és karperecek e kör több csoportjára is jellemzőek... A fonott karperecek azonban nem hiányoztak a Kárpát-medence 10. századi emlékanyagából sem – csak ezek réz- vagy bronzhuzalból készültek.⁷¹⁵ Ugyanezt mondhatnánk el a hegyesedő végű gyűrűkről is – tágabb értelmű előzményük ezeknek is megvolt már a Kárpát-medencében a hegyesedő végű karperecek képeiben. Utóbbiakról éppen Szőke B. mutatta ki, hogy azok nem sorolhatók a »szláv« karperec típusok közé, ahogyan L. Niederle feltételezte, hanem Dél-Oroszországból hozta magával a honfoglaló magyarság.⁷¹⁶ A másik lényeges mozzanat, ami e vonatkozásban mind Z. Váňa, mind Szőke B. figyelmét elkerülte, az, hogy a 10. század végétől, 11. század elejétől kezdve – Északkelet-Európa-hoz hasonlóan – a Kárpát-medence ékszereinek túlnyomó többsége is ezüstből készült. ... Szuverén módon az itteni igényeknek megfelelően alkalmazták az

ott [a törtezüst leletek köréhez tartozóan – K. L.] működő ötvösműhelyek által felelevenített régi és újabb technikai fogásokat, s az általuk kialakított stílust ... az egyszerű és olcsó ékszereknél ... a gyűrűknél és az S-végű karikáknál.⁷¹⁷ Szabó János Győző e gyűrűtípus viseletének felső határául elfogadta a 11. század végét, de az első jelentkezését Bakay Kornélnak a szob (Pe)-kiserdei és letkés (Pe)-téglaégetői, Lengyel Imre csontkémiai vizsgálatai alapján megállapított időrendi csoportjait figyelembe véve inkább a 10. század második feléből származtatta.⁷¹⁸ Később magam is ismételten megerősítettem a fonottnak mondott gyűrűk 11. századi keltezését,⁷¹⁹ amihez Mesterházy Károly is csatlakozott.⁷²⁰ Időközben elkülönítettem a három és négy bronzszáלבól sodrott nak mondott nyakperecek készítése technikáját⁷²¹ a fonottnak nevezett gyűrűkétől, mert az utóbbiak fonásának módjára a kezdetektől a legutóbbi időkig fennmaradt az a vélemény, hogy három vagy négy száלבól fonták őket,⁷²² csak Szőke Béla Miklós figyelt meg ennél többet, amikor egy gyűrűt „kettős sodrott huzatokból font”-nak nevezett,⁷²³ Révész László pedig hasonlóképpen, „háromszor két szál ezüsthuzalból font” meghatározású gyűrűt kö-

⁷¹⁵ Szőke 1962, 69. Az itt megnevezett példányokhoz továbbiak: Fehér-Éry-Kralovanszky 1962, Nr. 314, 648, 848, 864, 919, 1123. Ez az anyaggyűjtés 1959. december 31-én zárult, az újabb példányok listázása a jövő feladata ugyanúgy, mint a „fonásuk” technikájának vizsgálata.

⁷¹⁶ Szőke-Vándor 1987, 75; vö. Szőke 1962, 65–67.

⁷¹⁷ Szőke-Vándor 1987, 75–76.

⁷¹⁸ A gyöngyöspata (He)-póctetői I. templom 46 sírig feltárt templom körüli temetőjében lelt fonott gyűrűk (26., 42. sír) „S végű ezüst hajkarikákkal együtt fordultak elő. Giesler az első jelentkezésüket a XI. század közepére helyezte. Ez Szob-Kiserdő leletei alapján is túl késői terminus. Hiszen ott a kémiai vizsgálatokkal megállapított II. időrendi csoportban található a jelentkezése [3. sír: Bakay 1978, 10, 141, 52: XXVIII. t: 5], amelyet Bakay Kornél 940–990 közé keltezett. A Letkés tégláégető I. temetőben, amely temetőt Bakay 960–1100 évek közé keltezte, a második időrendi csoportban előfordult itt is a szóban forgó típus (68. sír: uo. 87, 152, 86: XLII. t: 3). Ha a 150 évet úgy osztjuk fel, hogy a IV. csoport csak fél nemzedéknyi időt ölelt fel (a sírok száma szerint), a 68 sír akkor sem sorolható a XI. század második felébe. – Szőke Béla a fonott gyűrűkkel a XI. század elejétől számolt, viseletük felső határát illetően Giesler véleménye vele egyezik: XI. sz. vége – fordulója.”: Szabó 1985, 42. A Bakay által közölt két temető sírjainak időrendi csoportosítását lehetővé tevő csontkémiai vizsgálatokat Lengyel Imre végezte, ezek megbízhatósága azonban megkérdőjelezhető, vö. Kovács 2011, 563–565, 568–569, 572–577. Egyébként Bakay a szóban forgó gyűrűket nem tekintette korhatározó leleteknek, vö. Bakay 1978, 137: II. csoport, 3. sír, 151: II. csoport 68. sír.

⁷¹⁹ Kovács 1988, 167.

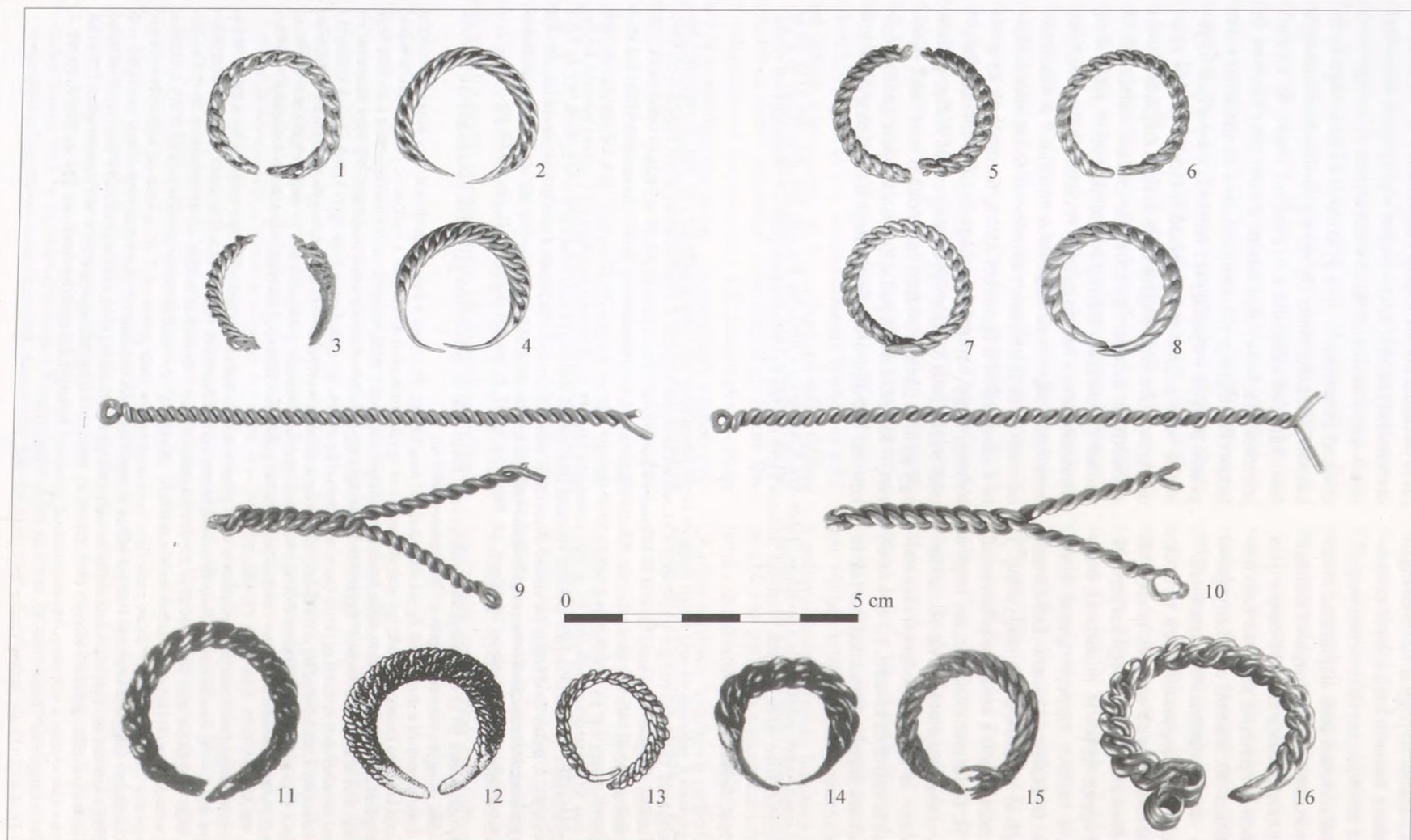
⁷²⁰ „A 10–11. század fordulóján tűntek fel az ezüsthuzalokból sodrott vagy fonott gyűrűk. A sodrottak egyenletes vastagságúak, a fonottak nyitott végei elhegyesedők, és egybe vannak kalapálva.”: Mesterházy 1997, 61.

⁷²¹ A „3 száלבól sodrott” nyakperecekről a drótvégeik figyelembevételével meg lehetett állapítani a készítmódjukat: egy hosszú drótszálat háromrét hajlítottak, majd közösen összecsavartak, így alakulhatott ki az egyik kettéhajtott drótvégből a nyakpercec egyik végén a hurok, a másikkól pedig a nyakpercec másik végén összenyomott hurokból a kampó, s egyben a nyakpercecnek mind a hurkos, mind a kampós vége előtt 1-1 levágott drótvég. A „4 száלבól sodrottakról” ugyancsak a drótvégek figyelembevételével lehetett megállapítani, hogy valójában két kettéhajtott, s egymással szembefogott drótszál együttes összecsavásával készültek, így alakulhatott ki az egyik kettéhajtott drótszáלבól a nyakpercec egyik végén a hurok, a másikkól pedig a nyakpercec másik végén összenyomott hurokból a kampó, s egyben a nyakpercecnek mind a hurkos, mind a kampós vége előtt két-két levágott drótvég. Vö.: „aus zwei auseinander gebogenen und in entgegengesetzter Richtung gleichzeitig zusammengedrehten Drähten (aus vier Drähten gebogener) gefertigten Halsring mit Haken-Schlaufen-Verschluß”: Kovács 1994, 115, 45: Abb. 11, 55: Abb. 14. 1, 75: Abb. 22. 1, 77: Abb. 23. 1.

⁷²² Három korai adat a vélemény megjelenésének illusztrálására (a KAT. jelzet a szakaszhoz csatolt lelőhelylistára vonatkozik): a Bijelo Brdó-i 163. és 165. sír példányai (KAT. –, 8) típusleírásakor Josip Brunšmid három száלבól fonottnak nevezte őket: „Veoma rijetko se našla jedna četvrta vrsta prstenja, koja se je splela iz tri žice, koje bi se zavijale na jednu stranu.”: Brunšmid 1903/4, 42, 41: sl./Abb. 7. 10–11; a sírleírásokban azonban ugyanezeket a gyűrűket négy száלבól fonottnak írta le: „Na lijevoj ruci nesastavljen bronsan prsten (sl. 7. 11), spleten od četverostruko uzete tanje žice”, illetően „Na srednjem prstu lijeve ruke nesastavljen srebrn prsten (sl. 7. 10) spleten od tanje četverostruko uzete žice ...”: uo. 69. Az adatait magyarul közreadó Hampel József az első változatot választotta: „Két vékonyabb és egy vastagabb sodronyból összefonott [gyűrű], a sodronyok végei közös csücsökbe forrasztattak egybe. Hasonló gyűrű, csak hogy ezúttal a sodronyok szálaiknak a végei nem csücsben, de tompán érik egymást”: Hampel 1907, 156. és 43. tábla 10–11; Egyházasgerge (Nó) 4. sír: Hampel 1907, 175. és 64. tábla 1; KAT. 12. Kortárs adat csupán a vélemény fennmaradásának jelzésére: Nyíregyháza (SzSzB)-Felsősimá 224. és 238. sír (KAT. –, 29): „négy száלבól fonott ezüstgyűrű”: Jakab 2009, 83. és 6. kép, 85. és 7. kép, 110.

⁷²³ Pusztaszentlászló (Za)-Deáksűrű 113. sír: Szőke-Vándor 1987, 28 (KAT. 36).

96. kép. Kétszeresen csavart („fonott”) gyűrűk. 1–4. S sodrattal: Tiszalúc-Sarkad 24., 109., 153. és 226. sír, 5–8. Z sodrattal: Tiszalúc-Sarkad 116., 138., 139. és 211. sír. 9: Z sodratú csavart drót és S sodratú kétszeresen csavart „gyűrűfonat”, 10. S sodratú csavart drót és Z sodratú kétszeresen csavart „gyűrűfonat”,

11–15. Eltérő számú drótból „fonott”-ként közölt gyűrűk: 11. Három szálból: Füzesabony (He)-Kastélydűlő 6. sír,

12. Kettős sodratú szálból: Pusztaszentlászló (Za)-Deáksűrű 113. sír, 13. Hat szálból: Ibrány (SzSzB)-Esbó-halom 85. sír,

14. Háromszor két szálból: Füzesabony (He)-Kastélydűlő 1. sír, 15. Hét szálból: Ellend (Ba)-Nagygödör dűlő 268. sír.

16. Kétszeresen csavart szálból (?) készült S-végű karika: Ducó (Nyitra m.; Ducov/čast Moravany nad Váhom, okr. Piešťany, Trnavský kraj, Szlk)-Kostolec 905. sír

II.7. TISZALÚC-SARKAD

zölt.⁷²⁴ Mindenesetre a készítése technika ezzel sem nyert kielégítő magyarázatot, amit magam kísértem meg ellenőrizni.

Megtárgyaltam a kérdést az MTA Régészeti Intézetében Somlósi Éva főrestaurátorral és Ba Zsuzsanna restaurátorral, s végül az utóbbi nemcsak felismerte, hanem be is mutatta a tiszalúci gyűrűk egyik, „négy szálból fonott”, s 7 példányban feltárt változatának készítését. Egyértelművé vált, hogy a megfelelő méretű puha ezüstdrótot kettéhajtva megcsavarták, majd e megcsavart drótot is kettéhajtották és újra egymásra csavarták. Így jött létre a fonottnak látszó felület kettős csavarással. Bende Ildikó régész ugyancsak rekonstruálta ezt a gyűrűtípust, de neki sikerült a tetető másik, „öt szálból fonott” gyűrűtípusát is elkészíteni, amikor is a megcsavart és kettéhajtott drótot egy közrefogott ötödik drót köré csavarta másodjára egymásra (153). Az ő beszámolója szerint az ezüst- és bronzdrótból kétszeresen csavart („fonott”) gyűrűk és karperecek elkészítése nagy gyakorlatot és finom szerszámokat igényelt, mert csak a pontos ritmusban, egyenletesen megsodort drótból lehetett szabályos mintát kapni. Mivel tehát ezek az ékszerek első lépésként egy drótszál kettéhajtásával, megsodrásával készültek, a csavarulatokon a látszólagos „szemek” emelkedhetnek jobbra („Z sodrat”) vagy balra („S sodrat”). A befejező lépés a csavarulat újbóli kettéhajtása és ellenkező irányú megsodrása volt, így a „Z sodratból” véglegesen „S sodrat” (24, 109, 153, 226 - 96. kép 1-4), illetőleg az „S sodratból” véglegesen „Z sodrat” (116, 138, 139, 211 - 96. kép 5-8) alakult (96. kép 9-10).⁷²⁵

Valószínű, hogy minden egyes gyűrűt külön-külön készítettek, a kiinduló drótszál hosszát gyakorlatból ismerve és lemérve, tehát nem egy tetszőleges hosszú-

ságú kétszeresen megcsavart drót feldarabolását követően. Amikor pedig a kettős csavarást befejezték, a még egyenes gyűrűtest két végét kalapálással hegyesre vagy laposra/lemezesre formálták, majd a gyűrűt egy puha – bőrben, fában vagy palakőben kialakított – V alakú vájatba téve, a felső, azaz a leendő belső oldalán laposra kalapálták, hogy körbehajtván majd jobban illeszkedjék a tulajdonosa ujjára.⁷²⁶ Végezetül a talán „szabványméretű” gyűrűt összenyomva-széthúzával alakították a tulajdonosa ujjának vastagságához, ezért jelentkeztek ezek az ékszerek nyitott, de egymásra hajló végekkel is.

A jelenleg elfogadott vélemény szerint tehát a típus „a 11. század elején jelent meg és a század vége felé ment ki a divatból, kedvelt, általánosan elterjedt lelete a falusi temetőknél. A leletkataszter alapján több mint harminc lelőhelyét sorolhatnánk fel, amit tovább bővíthetnénk még az azóta megjelent publikációk alapján” – írta 1987-ben Szőke Béla Miklós,⁷²⁷ de ezt a munkát azóta senki sem végezte el. Mivel magam is csupán a szakirodalomból, tehát a „fonatok” huzaljai számának tényleges ellenőrzése nélkül végeztem olyan adatgyűjtést, amelyben a „fonott”, azaz valószínűleg többségében kettősen csavart huzalgyűrűknek kizárólag a pénzekkel közös sírleleteit listáztam,⁷²⁸ a Kárpát-medence 10–12. századi falusi temetőiből⁷²⁹ 48 temetkezést jegyezhettem fel. Ebben 5 férfi, 24 + 1 nő, 12 felnőtt, 1 ifjú, 2 kisgyermek és 3 adat nélküli személy nyugodott.⁷³⁰ Mivel egy sírban két kettősen csavart gyűrű is volt,⁷³¹ az összegyűjtött 50 darab állománya 1 aranyozott ezüst (KAT. 16), 44 ezüst és 5 bronz⁷³² példányból állt össze. A 48 temetkezés zárópénze az I. István (1000–1038) és I. László (1077–1095) uralkodása közötti időnek inkább a Salamon (1063–1074) királyságát követő harmadában került

⁷²⁴ Füzesabony (He)-Kastélydűlő 1. sír: Révész 2008, 167, 421, 167: 121. kép.

⁷²⁵ Az S sodratú „próbadarabok az ezüsthöz, bronzhoz viszonyítva igen puha drótból készültek. Először a drótszálat kettéhajtván, a hajtásnál jobb kézzel, laposfogóval megfogva, a két szabad véget kb. 90°-ra széthajtván és bal kézzel megfogva elkezdem tekerni magam felé. Ügyelni kellett arra, hogy a szabad végeknél összecsavarás közben egyformán görbüljenek a szálak, vagyis ne az egyiket tekerjem a másikra. Ha végigtekertem, az elkészült sodratot kettéhajtottam, megint rögzítettem a fogóval a hajtásnál, és most ellenkező irányban tekertem össze a két sodratot. Figyelnem kellett, hogy a sodrat megfelelő „szemei” kerüljenek egymás mellé. A Z sodratú próbadaraboknál a ketté-, majd újra kettéhajtott szálat ellenkező sorrendben sodortam.

Amikor a második sodrásnál közbefogtam ugyanabból a drótból (fontos, hogy e szál a fonat dróttal azonos vastagságú legyen) egyetlen szálat, és arra sodortam rá az első sodrat két ágát, akkor vastagabb gyűrűt tudtam készíteni, és ekkor is egymásra kerültek a megfelelő »szemek«. Így készült a 153. sír gyűrűje.”: Bende 2011.

⁷²⁶ Ezeket a „gyűrűket, mielőtt kör alakúra hajlították volna, valószínűleg egy V alakú vájatba kalapálták, s ezáltal a drótszálak kerek átmetszete eltorzult, a fonat átmetszete lekerekített sarkú háromszög lett. A gyűrűk külső felülete V alakba rendeződött el, a belső felületükön egy síkba kerültek a »szemek«, s így nem nyomták a viselőjük ujját. Végül laposra kalapálták a fonat két végét, és kör alakba hajlították. A gyűrűk egyik végénél látszik a megsodort drót második összehajtása, a másik végénél pedig a két szabad szálvég mellett a drót első kettéhajtása, ami azt mutatja, hogy nem a megsodrás után darabolták fel, hanem előre leszabták a drótot, és egyenként készítették el a gyűrűket. A próbadaraboknál a kétszeri megsodrás után az eredeti dróthossznak kb. egyötöde lett a fonat hossza, ha középre egy szálat befogtam, akkor csak kb. az egyhetede.”: Bende 2011.

⁷²⁷ Szőke-Vándor 1987, 74; Vö. Fehér-Éry-Kralovánszky 1962, Nr. 55, 64, 83, 141, 166, 203, 222, 231, 273, 275, 276, 279, 311, 318, 343, 404, 417, 422, 533, 573, 574, 579, 679, 685, 712, 836, 839, 840, 841, 904, 910, 944, 974, 976, 997, 1047, 1060, 1132, 1190 = 39 lelőhely.

⁷²⁸ A szakasz végéhez csatolt lista tételeire KAT. jelzettel utaltam.

⁷²⁹ Az elavult és helytelen korábbi terminológia szerint az ún. Bijelo Brdo kultúra temetőiből.

⁷³⁰ 5 férfi: KAT. 9, 13, 39, 42, 43; 25 nő: KAT. 2-5, 7-8, 10-11, 15-16, 19, 22, 27-29, 35 (felnőtt/nő?), 36-37, 40-41, 46-50; 12 felnőtt: KAT. 1, 12, 14, 20, 23, 25-26, 30-34; egy juv.: KAT. 24; két kisgyermek: KAT. 6, 38; végül három adat nélküli személy: KAT. 17-18, 21.

⁷³¹ KAT. 4: ezüst és bronz.

⁷³² Csak az 5 bronzpéldányt felsorolva: KAT. 4, 14, 27-28, 35.

kibocsátásra,⁷³³ esetleg halvány utalással arra, hogy a férfiak körében az ilyen gyűrű mellékletadása a nőknél hamarabb véget ért.⁷³⁴ A bemutatott falusi temetők mellett a 11. századtól építeni kezdett keresztény templomok körül nyitott, s általában szegényesebb leletanyagú templom körüli temetőkben mindössze három olyan temetkezést találtam, amelyben a „fonott” ezüstgyűrű és a pénz együtt fordult elő, véletlen módon éppen a korszak elejéről és a végéről származtathatóan (KAT. 44, 45, 51).

Bizonyos, hogy megérett az idő – a bizonyára olcsóbb csavart és öntött hasonló típusoknál⁷³⁵ lényegesen szebb ékszer – katalogizálására és feldolgozására. Magam e munkára nem vállalkozhattam, mivel sem a leírások, sem akár a rajzos, akár a fényképes ábrázolások alapján e gyűrűk technikai részletei és változatai nem ismerhetők fel, az adatgyűjtést kizárólag a tárgyak kézbe vételével kellene elvégezni. Az pedig ajánlatos lenne, hogy ötvös ismeretekkel rendelkező adatgyűjtő vállalkozzék erre a munkára, hiszen bár a kettősen csavart („négy százból fonott”) gyűrűk bizonyára a legelterjedtebb változatot képviselik, van adatunk három, öt, hat, sőt hét százból „fonott” példány meglétére vagy legalábbis feltételezésére (96. kép 11–16),⁷³⁶ s ezek készítmódja pedig a fentiekől eltérő kellett legyen. A leendő adatgyűjtőnek olyan meglepetésre is fel kell készülnie, mint egy unikális, valószínűleg kettősen csavart huzalú gyűrűből kialakított ezüst S-végű karika.⁷³⁷

A gyűrűtípus érmével közös sírleleteiről kivételesen, s mintegy a felhasználható adatgyűjtésem mértékét je-

lezve, tisztán szakirodalmi gyűjtésű, teljességre nem törekvő anyagú katalógust is mellékeltem, amelynek tételeire fentebb a szövegben KAT. jelzéssel és a sorszámmal utaltam. A lista a síradatokon kívül csupán az eltemetett nemét, a gyűrű anyagát és az érmemelléklet, illetőleg a zárópénz típusát tartalmazza:

1. *Bácskossuthfalva* (Bács-Bodrog m.; Stara Moravica, opšt. Bačka Topola, Szerb)-*Vojnits-tanya 3. sír*: felnőtt, ezüst, I. István H?⁷³⁸
2. *Békés (Bé)-Povádzug 36. sír*: nő, ezüst, Salamon H15.⁷³⁹
- 3–7. *Biharkeresztes (HB)-Ártánd 12. sír*: nő, ezüst, Salamon H15, 56. sír: nő, 1-1 ezüst és bronz, H?, 95. sír: nő, ezüst, Salamon H15, 134. sír: kisgyermek, ezüst, Salamon H14, 150. sír: nő, ezüst, I. László H22.⁷⁴⁰
8. *Bijelo Brdo* (Verőcze m.; Osječko-Baranjska žup., Horv)-*Velika Venecija utca 165. sír*: nő, ezüst, I. András H9.⁷⁴¹
- 9–10. *Csanytelek (Cso)-Dilitor 25. sír*: férfi, ezüst, Salamon H17, 54. sír: nő, ezüst, I. András H?⁷⁴²
11. *Csekej* (Nyitra m.; Čakajovce, okr. Nitra, Nitriansky kraj, Szlk)-*Templom-dűlő (Poloha Kostolec) 117. sír*: nő, ezüst, I. András H9.⁷⁴³
12. *Egyházasgerge* (Liptagerge; Nó)-*Sirmány 4. sír*: felnőtt, ezüst, I. András H8.⁷⁴⁴
13. *Elek (Bé)-Téglagyár 14. sír*: férfi, ezüst, H?⁷⁴⁵
- 14–15. *Ellend* (Ba)-*Nagygyödör-dűlő (= I. temető) 246. sír*: felnőtt, bronz, I. András H8, 264. sír: nő, ezüst, I. András H9.⁷⁴⁶

⁷³³ A kettősen csavart („fonott”) gyűrűk érmés sírjainak mennyisége a zárópénzt kibocsátó uralkodók Huszár 1979 katalógusának H-val és a sorszámmal jelzett érmetípusai szerinti tagolásban: I. István (1000–1038) 1 sír: H?/ KAT. 1; I. András (1046–1060) 11 sír: H8/ KAT. 12, 14, 16, 23, H9/ KAT. 8, 11, 15, 28, 39, 42, H?/ KAT. 10; Béla dux (1048–1060) 6 sír: H11/ KAT. 18, 20, 31, 33, 37, 40; I. Béla (1060–1063) 1 sír: H12/ KAT. 25; Salamon (1063–1074) 12 sír: H14/ KAT. 6, 26, 47, H14?/ KAT. 29, H14/15/ KAT. 38, H15/ KAT. 2–3, 5, 19, H17/ KAT. 9, 46, 50; I. László (1077–1095) 11 sír: H22/ KAT. 7, 49, H23/ KAT. 30, H24/ KAT. 32, 36, 41, H27/ KAT. 21, H28/ KAT. 34, H29/ KAT. 17, 22, 24; meghatározatlan: 6 sír: H?/ KAT. 4, 13, 27, 35, 43, 48.

⁷³⁴ Az öt férfisír zárópénzei közül kettőt I. András: KAT. 39, 42, egyet pedig Salamon veretett: KAT. 9, míg két temetkezés (KAT. 13, 43) zárópénze meghatározatlan volt.

⁷³⁵ Szőke Béla gyűjtése több hasonló típust szerepeltetett: 1. sodrott gyűrűk: kettéhajtott drótszázból csavarva, (hegyesedőn) elkalapált végekel, 2. sodrást utánozóan öntött karikagyűrűk, 3. rovátkolt, gerezdelt vagy dudorsoros felületű öntött karikagyűrűk: Szőke 1962, 97–98, XV. t. 9–11.

⁷³⁶ A drótszálak növekvő száma szerint: „Három szál ezüsthuzalból fonott” gyűrű: Füzesabony (He)-Kastélydűlő 6. sír: Révész 2008, 168, 421, 168: 123. kép (96. kép 11). „Kettős sodrott huzalokból font” gyűrű (KAT. 36). „Öt drótból fonott”, azaz egy közepén vezetett drótra kettősen rácsavart példány a tiszalúci 153. sírban volt, s azért lehetett felismerni, mert a sírbontáskor kettétörött, és a drótszálaikat meg lehetett számolni (KAT. 49). Hat százból „fonott” példányt az ibrányi temetőből említett az ásató (KAT. 19). „háromszor két százból fonott” darabot pedig a füzesabonyi 1. sírból: Révész 2008, 167, 421, 167: 121 (96. kép 14). kép. Az Ellend (Ba)-Nagygyödör-dűlői 268. sír hét százból „fonott” gyűrűjének hét szálát pedig szintén azért lehetett megfigyelni, mert az egyik vége megsérült, és a szétálló drótszálaik ugyancsak megszámlálhatók voltak: Dombai 1960, 149, XXIII. tábla 12 (96. kép 15).

⁷³⁷ Ducó (Nyitra m.; Ducové/čast Moravany nad Váhom, okr. Piešťany, Trnavský kraj, Szlk)-Kostolec 905. sír: a közölt S-végű karika mellett még Kálmán (1095–1116) H37 típusú denára volt az egyébként közvetlen leletanyagú sírban: Ruttkay 2005, 52: 10. tábla 3; az érme említése: Hunka 2011, 350: Nr. 173 (96. kép 16).

⁷³⁸ Ritz Péter szíves levelében írottak alapján; vö. Szekeres 1983, 42.

⁷³⁹ Trogmayer 1960–62, 14, 11: 2. tábla 14, 17–20.

⁷⁴⁰ Mesterházy Károly szíves tájékoztatása alapján; vö. Mesterházy 1990, 51: 1. kép.

⁷⁴¹ Brunšmid 1903/4, 69, 41: Sl. 7. 10; Hampel 1907, 156. és 43. tábla 10.

⁷⁴² Csallány 1939–40, 23, 24; Széll 1941, 246, 251: X. tábla B. 25. kép, 251–252. és 253: XI. tábla B. 8. kép.

⁷⁴³ Rejholecová 1995, 13, 116: XXVI. tab. 21; Rejholecová-1995a, 77.

⁷⁴⁴ Nyáry 1906, 277, 278: 1. á.

⁷⁴⁵ Medgyesi 1992–1995, 199, 205: 1. tábla 11.

⁷⁴⁶ Dombai 1960, 148, XXII. tábla 23, 149, XXIII. tábla 6.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

16. *Gyulafehérvár* (Alsó-Fehér m.; Alba Iulia, jud. Alba, Rom)—*Brândușei utca/Str. Brândușei* 137. *sír:* nő, aranyozott ezüst, I. András H8.⁷⁴⁷
- 17–18. *Hajdúdorog* (HB)—*Temetőhegy* 169. *sír:* –, ezüst, I. László H29, 256. *sír:* –, ezüst, Béla dux H11.⁷⁴⁸
19. *Ibrány* (SzSzB)—*Esbó-halom* 85. *sír:* nő, ezüst, Salamon H15 (96. tábla 13).⁷⁴⁹
20. *Kaposvár* (So)—*Városi kertészet* 68. *sír:* felnőtt, ezüst, Béla dux H11.⁷⁵⁰
21. *Kiszombor* (Cso)—*C. temető* 22. *sír:* –, ezüst, I. László H27.⁷⁵¹
- 22–26. *Magyarhomorog* (HB)—*Kónya-domb* 233. *sír:* nő, ezüst, I. László H29, 404. *sír:* felnőtt, ezüst, I. András H8, 451. *sír:* juv., ezüst, I. László H29, 486. *sír:* felnőtt, ezüst, I. Béla H12, 501. *sír:* felnőtt, ezüst, Salamon H14.⁷⁵²
27. *Majs* (Ba)—*Udvari-rétek* 472. *sír:* nő, bronz, H?⁷⁵³
28. *Nagykőrös* (Pe)—*Barátságos* 47. *sír:* nő, bronz, I. András H9.⁷⁵⁴
29. *Nyíregyháza* (SzSzB)—*Felsősima* 238. *sír:* nő, ezüst, Salamon H14?⁷⁵⁵
- 30–33. *Nyitra* (Nyitra m.; Nitra, okr. Nitra, Nitriansky kraj, Szlk)—*Šindolka, F. temető* F125. *sír:* felnőtt, ezüst, I. László H23, F242. *sír:* felnőtt, ezüst, Béla dux H11, F254. *sír:* felnőtt, ezüst, I. László H24, F288. *sír:* felnőtt, ezüst, Béla dux H11.⁷⁵⁶
34. *Perse* (Nógrád m.; Prša, okr. Lučenec, Banskobystrický kraj, Szlk)—*Papföld, Bércz-dűlő* 8. (40.) *sír:* felnőtt, ezüst, I. László H28.⁷⁵⁷
35. *Piliny* (Nó)—*Sírmányhegy* 67./1902. *sír:* felnőtt/nő?, bronz, H?⁷⁵⁸
36. *Pusztaszentlászló* (Za)—*Deáksűrű* 113. *sír:* nő, ezüst, I. László H24 (96. tábla 12).⁷⁵⁹
- 37–40. *Püspökladány* (HB)—*Eperjesvölgy* 271. *sír:* nő, ezüst, Béla dux H11, 328. *sír:* kisgyermek, ezüst, Salamon H14/15, 355. *sír:* férfi, ezüst, I. András H9, 376. *sír:* nő, ezüst, H? és Béla dux H11.⁷⁶⁰
- 41–43. *Szabadka* (Bács-Bodrog m.; Subotica, opšt. Subotica, Szerb)—*Vörösegyháza/Verusics (Verušić), B. temető* 3. *sír:* nő, ezüst, I. László H24, 156. *sír:* férfi, ezüst, I. András H9, 198. *sír:* nő, ezüst, H?⁷⁶¹
44. *Szob* (Pe)—*A beszobi templomrom mellett* 52. *sír:* –, ezüst, Péter H6.⁷⁶²
45. *Tiszafüred* (JNSz)—*Tiszaörvény, Templomdomb* 277. *sír:* felnőtt, ezüst, I. László H?⁷⁶³
- 46–49. *Tiszalúc* (BAZ)—*Sarkad* 24. *sír:* nő, ezüst, Salamon H17, 109. *sír:* nő, ezüst, Salamon H14, 116. *sír:* nő, ezüst, H?, 153. *sír:* nő, ezüst, I. László H22.
50. *Újkígyós* (Bé)—*Tanya* 38. 15. *sír:* nő, ezüst, Salamon H17.⁷⁶⁴
51. *Zenta* (Bács-Bodrog m.; Senta, opšt. Senta, Szerb)—*Farkas-tanya* 13. *sír:* nő?, ezüst, I. István H1.⁷⁶⁵

II.7.4.3.3.b. Nyitott huzalgyűrűk (95. kép)

Mindössze három példányban fordult elő a temető „holtversenyben” második legkedveltebb gyűrűtípusa, a huzalgyűrű, amelynek mindegyike mat. nő (70, 112, 180) melléklete volt, ketteje a jobb kézre húzva (70, 112), míg a harmadik (180) a sírföldben bukkant fel. A típusazonosságon belül mindhárom kissé különbözött egymástól: először is az ezüst (112), illetve bronz (70, 180) anyagában, másodsor a kerek (70), ellipszis (112) vagy a négyzethez közelítő (180) keresztmetszetében, harmadszor pedig a végeinek egymásra hajló (70), illetve hegyesedő (112, 180) kialakításában. Kettejük mellé korai pénzt is adtak, az egyiknek (180) a temető legkorábbi, Aba Sámuel verette H7, a másiknak (112) pedig I. András H9 típusú denárát, de a harmadik (70) horizontálstratigráfiai helyzete is talán beilleszthető a Salamon kori körbe. Egyébként csupán S-végű karikák kísérték őket (112, 180).

A Kárpát-medencei korabeli leletanyagban kedvelt gyűrűtípus a leletkataszterben mintegy 40 lelőhelyen

⁷⁴⁷ Gáll 2013, I: 137, II: 62. tábla 5.

⁷⁴⁸ Fodor István szíves tájékoztatása alapján.

⁷⁴⁹ Istvánovits 2003, 82–83, 568: 66. tábla 85/1.

⁷⁵⁰ Költő–Bajzik 2008, 172, 179, vö. 215: 19. ábra.

⁷⁵¹ Az adatok pontosítását Kürti Bélának, az érmék meghatározását Nagy Ádámnak ezúton is megköszönöm. Az érmeadatok időközben publikálásra kerültek: Langó–Türk 2004, 205: 15. jegyzet.

⁷⁵² Dienes István (1961–1971) és Kovács László (1985–1988) ásatása, feldolgozás alatt.

⁷⁵³ Kiss 1983, 107, 347: 39. tábla.

⁷⁵⁴ A részletes adatokat Simon Lászlónak köszönhetem.

⁷⁵⁵ Jakab 2009, 85, 85: 7. kép, 110.

⁷⁵⁶ Fusek 1998, 85, 77: Abb. 5. F125/2, F242/3, 79: Abb. 7. F254/2, F288/2.

⁷⁵⁷ Točík 1992, 170–171, 173: obr. 119. 14.

⁷⁵⁸ Nyáry 1904, 69–70.

⁷⁵⁹ Szőke–Vándor 1987, 28, 103: 62. kép 8.

⁷⁶⁰ M. Nepper 2002, I: 172, II: 196: 190. tábla 12; I: 180, II: 203: 197. tábla 17; I: 183, II: 206: 200. tábla 6; I: 185, II: 207: 201. tábla 1.

⁷⁶¹ Szekeres–Szekeres 1996, 31, XXVII. tábla 5; 49, XXXVIII. tábla 1; 53–54, XL. tábla 7.

⁷⁶² Horváth 1935–36, 76.

⁷⁶³ Az ásató Horváth Béla engedélyével az MNM leltárkönyve alapján: 68.98.1, 3–6.C.

⁷⁶⁴ Medgyesi 2002, 148, 155, 185: 13. á. 10.

⁷⁶⁵ Foltiny–Korek 1944–45, 171, 190: XIII. tábla 14.

szerepel,⁷⁶⁶ azóta a mennyisége nyilvánvalóan megnövekedett. Saját gyűjtésem, amely a falusi temetőkből a csak pénzekkel közös sírleleteire vonatkozott, s amely a fonott gyűrűkétől némileg eltérő arányú elterjedési képet mutatott,⁷⁶⁷ 16 férfi, 56 nő, 10 felnőtt, 5 ifjú, 23 közelebről meghatározatlan korú gyermek és 5 ismeretlen meghatározású személy összesen 115 temetkezését eredményezte, benne 123 huzalgyűrűvel, ezek között 36 ezüst, 78 bronz, 1 réz és 8 meghatározatlan anyagú példány volt. A kísérő záróérmék többsége inkább a 11. század első feléből való lehetett,⁷⁶⁸ a kísérőleleteik pedig igen nagy, itt nem tárgyalható változatosságot mutattak. A templom körüli temetők korabeli temetkezéseiben történt gyűjtésem viszont nem volt reális eredményű a sok közöletlen anyagú temetkezés miatt, ezért mindössze hét lelőhely nyolc példányáról szereztem tudomást.⁷⁶⁹ E nyolc példány közül négy bronz és négy ismeretlen anyagú gyűrű három nő, egy-egy felnőtt és gyermek, továbbá két meghatározatlan egyén mellélete volt, gyakorlatilag a falusi temetőbeli sírokéval egyező uralkodók által kibocsátott érmék kíséretében.⁷⁷⁰ Mindebből az következett, hogy a tiszalúci példányok sem mondanak elent annak a feltevésnek, hogy a típus a 11. század elején már létezett, s a viselete a 12. század első felében szűnt meg. Lehetséges, hogy a törtezüst leletek köréből kisugárzó hatás is közrejátszhatott az ezüstgyűrűk elterjedésében,⁷⁷¹ de a gyűjtésem bronzból készült példányainak az ezüstökhöz képest mutatkozott többsége e hatástól független lehetett, s már 10. századi használatát és hazai gyártását is valószínűvé teszi.

II.7.4.3.3.c. Karikagyűrűk (95. kép)

Ugyancsak három példányban bukkant fel a temetőben az öntött, zárt karikagyűrű is, amelyből egy mat. nő (240) a jobb, egy késői juv. nő (78) pedig mindkét kezére egy-egy példányt kapott. A típusazonosságon belül mindhárom gyűrű kissé különbözött egymástól, ezüst (240), illetve bronz (78: két db) anyagában, domború, dudorsoros felü-

letű (78), illetve lapított, ovális metszetű kialakításában (78, 240). Együknek ez volt az egyetlen ékszere (240), viszont a másik (78) a temető legjobban ellátott személyei közé tartozott. Érmemellélete egyiknek sem volt, de a horizontálstratigráfiai helyzetük a Béla dux (240) és esetleg Salamon kori (78) földbe kerülésükre utalhat.

Ez a gyűrűtípus helyi gyártmányúnak tekintett és a 11–12. századra keltezett;⁷⁷² a leletkaszterben 17 lelőhelye szerepel,⁷⁷³ bár a kézirat lezárását követően nyilvánvalóan sok új darab is előkerült. A saját adatgyűjtésemben ismét más arányú területi megoszlásban⁷⁷⁴ 51 sír 63 példánya szerepelt, amelyek között 2 ezüst, 51 bronz, 1-1 réz, fehérfém, tükörfém és csont, valamint 6 közöletlen anyagú darab volt. Az eltemetettek között megmaradt a női többség, hiszen 19 nő, 8 férfi, 6 felnőtt, 3 ifjú, 7 meghatározatlan korú gyermek és 8 meghatározatlan személy alkotta a csoportjukat, a temetkezéseik záróérméi pedig mintha inkább a 11. század első kétharmadából valók lettek volna.⁷⁷⁵ Meglepő módon a gyűjtésem templom körüli temetőből egyetlen példányt sem eredményezett.

II.7.4.3.3.d. Nyolclapú pántgyűrű (95. kép)

A temető leletei között egyetlen példányban került napvilágra egy juv./ad. nő (138) jobb kezén egy ezüsből öntött, egymásra hajló végű, nyolclapú pántgyűrű, minden lapján poncolt, többségében keretbe foglalt, részben betűszerű, részben ornamentális mintákkal. Talán ugyancsak a jobb kezén lehetett egy ezüsdrtókból kettősen csavart („fonott”), hegyesedőre kalapált végű gyűrű is. A sírban nem volt érme, azonban az I. László denáros sírok négyeszőgébe zárt helyzete a szent király uralkodása alatti földbe kerülését jelezheti.

A gyűrű ily módon vélhető keltezése beleillik a Szőke Béla Miklós által összegyűjtött 33 hazai⁷⁷⁶ és külföldi példányból összeállt sorozat korhatározásába: miszerint az I. András és II. Béla denarával keltezett egy-egy szélsőséges korú darabot leszámítva, a többségüket az I. László

⁷⁶⁶ Vö. Szőke–Vándor 1987, 75, 137: 331. jegyzet.

⁷⁶⁷ A Tiszántúlon 9 lelőhely 46 sírjában 51, a Dunántúlon 11 lelőhely 46 sírjában 47, a Duna–Tisza közén 9 lelőhely 11 sírjában 11, a Felvidéken 6 lelőhely 9 sírjában 10, végezetül Erdélyben 1 lelőhely 3 sírjában 4 példányt találtam. Az adatgyűjtés egyetlen szempontja ez esetben is a pénzmelléletes kíséret volt.

⁷⁶⁸ Uralkodók szerint I. István 30, Péter 7, Aba Sámuel 5, I. András 23, Béla dux 3, Salamon 13, Géza dux 2, I. Géza 2, I. László 22, Kálmán 1 és II. (Vak) Béla 1 denarával, végezetül 6 meghatározatlan érmével.

⁷⁶⁹ A Duna–Tisza közén 4 sírban 5 példányban, a Dunántúlon 2 s Erdélyben 1 sírban.

⁷⁷⁰ Uralkodók szerint: I. István 2, Péter 1, I. András 1, I. László 2 denára és 1 meghatározatlan érme.

⁷⁷¹ Szőke–Vándor 1987, 75.

⁷⁷² Szőke–Vándor 1987, 76.

⁷⁷³ Fehér–Éry–Kralovszky 1962, Nr. 107, 187, 275, 282, 391, 405, 581, 812, 815, 897, 972, 974, 980, 1036, 1070, 1159 és 1204.

⁷⁷⁴ A Dunántúlon 7 lelőhely 17 sírjában 18, a Duna–Tisza közén 11 lelőhely 16 sírjában 21, a Tiszántúlon 5 lelőhely 12 temetkezésében 13, a Szerémségben 1 lelőhely 3 sírjában 7, a Felvidéken 2 lelőhely 2 temetkezésében 2, végezetül Erdélyben 1 sírban 2 példány.

⁷⁷⁵ Uralkodók szerint: I. István 15, Péter 5, Aba Sámuel 2, I. István vagy I. András 1, I. András 10, I. Béla 1, Salamon 5, I. László 5 denára és további 7 meghatározatlan érme.

⁷⁷⁶ Szerepel közöttük a tiszalúci példány is: Szőke–Vándor 1987, 71: Nr. 6.

által kibocsátott denárok kísérték,⁷⁷⁷ de az e gyűrűket tartalmazó sírok horizontálstratigráfiai helyzete alapján is a 11. század utolsó harmadából származhatnak.⁷⁷⁸ Pénzes-gyűrűs adatgyűjtésem falusi temetőből való olyan hat sír hét példányát tartalmazta, amelyből kettő nem szerepelt Szőke anyagában, egyébként ezekben a temetkezésekben két vagy három nő, illetve négy vagy három meghatározatlan személy nyugodott.⁷⁷⁹ Szőke ismerte az egyetlen templom körüli temetőből való felnőttsontváz mellől származó, ugyancsak I. László kori leletet is.⁷⁸⁰ Miután egyetlen gyűrű egymás között keveredő latin, görög, héber betűiből vagy ismeretlen jeleiből sem ismerhető fel értelmes szöveg, nagyon valószínű, hogy a feliratszerű díszítményt varázserejűnek tekintették.⁷⁸¹

II.7.4.3.4. Vastöredék

Egy Salamon H17 denárával keltezett 16-20 éves juv. nő sírjában (170) a bal sípcsont felső-külső harmada mellől egy szegfejhez hasonló, apró vastöredék került elő, de a felszedéskor szétomlott, s a rendeltetése ismeretlen maradt.

II.7.4.3.5. Két egyedi leletösszetételű női sír

A temető 81 mellékletes temetkezéséből hetvenkilencnek a leletanyaga az előzőekben tárgyalt csekély típusválasztékú állományból tevődött össze, de két olyan női sír is feltárássra került, amelyben a fentiek mellett egyedi tárgytípusok is előfordultak.

II.7.4.3.5.a. 163. sír: veretdíszes nyakú ingben eltemetett fiatal nő (70–71. kép; 32. tábla)

A 163. sírban fekvő, s antropológiailag csupán fiatal felnőtt (juv./ad.) meghatározású, de a leletei alapján bizto-

san fiatal nőnek tekinthető csontvázat sajnos érmekíséret nélkül, de a hiányos S-végű ezüstkarikáján és legalább két sorban elhelyezkedő 76 tagú vegyes alakú és színű gyöngysorán kívül, a temetőben csupán egyedül reá adott kerek és csüngős ingnyakveretekkel s egy kerek rozettával ékes ruházatban eltemetve találtuk. A három egyforma aranyozott ezüst, kerek ingnyakveret és a vegyes összeállítású tíz csüngős ingnyakveret és egy csüngőtlen bronz tartóveret együttesének nem leltem párhuzamát érmével kísért 11. századi sírban, sőt nem találtam érmés párhuzamát az aranyozott ezüst vagy csupán ezüst kerek vereteknek sem; egyébként ezeknek az ezüstvereteknek az aranyozása volt az arany egyedüli jelenléte a temető mellékletei között. Az alábbi részleges párhuzamok mindegyike falusi temetőből való, mert templom körülben semmiféle érmével keltezett ingnyakveretre sem bukkantam.

Bronz kerek veretek öt érmés sírban is előfordultak, de egyszer sem teljes csüngős veretek kíséretében. Időrendi sorban haladva, egy női sírban valószínűleg bronzból készült három kerek ingnyakveret és a csüngős veretfajtának három felső, kampós kerek tartóverete láttott napvilágot I. István H1 denárának negyedrésze kíséretében,⁷⁸² egy kisgyermeksírban pedig egészen sajátos bronz ingnyakveret-együttes volt a koponyán fejdísz szerepben: egy kerek veret, valamint nyolc csüngősnek legalább ötféle felső verete (négy-öt még kampóval, a többi a letört kampót helyettesítő vagy azt kiegészítő egy-két átlukasztással), végezetül egy csüngősnek az alsó verete ugyancsak I. István H1 denárával.⁷⁸³ Egy további gyermeksisírban nyolc bronz kerek ingnyakveret került elő, átlósan kétszer átlukasztva, valószínűleg Péter H6 denárának negyed- és egy meghatározhatatlan denárnak mintegy harmadrészeivel,⁷⁸⁴ viszont egy I. András H9 denárával keltezett női sírban olyan bronzveretegyüttes

⁷⁷⁷ A H21 és H22 denár nagy valószínűséggel a király első két, a H29 denár pedig talán a harmadik verete volt, vö. Kovács 1997, 162: 50. táblázat. A tárgyalt sírok érméit lásd 779. jegyzet.

⁷⁷⁸ Szőke-Vándor 1987, 68–73, a keltezés: uo. 73.

⁷⁷⁹ 1. Biharkeresztes (HB)-Ártánd 80. sír: nő ezüstgyűrűje és I. László H29 denára: vö. Mesterházy 1990, 51: 1. kép: a temető nyugati szélénél. Mesterházy Károly szívességéből; 2. Deszk (Cso)-D. temető 56. sír: meghatározatlan egyén mellett öt bordázott S-végű bronzkarika, két bronzgyűrű, I. László H21 denára: Móra 1932, 62; Kürti Béla, Lőrinczy Gábor és Nagy Ádám szívességéből; 3. Deszk-D. temető 87. sír: meghatározatlan egyén mellett két bronz S-végű karika, ezüstgyűrű, I. László H22 és H29 denára: Csallány 1955, 82, 83: 6–7. kép; 4. Pusztaszentlászló (Za)-Deáksűrű 119. sír: nő; fluoritgyöngy, ezüstgyűrű, II. (Vak) Béla H49 denára: Szőke-Vándor 1987, 29, 5. Svinjarevac (opšt. Vukovar, žup. Vukovarsko-srijemska, Horvátország) 45. sír: meghatározatlan egyén; két S-végű bronzkarika, ezüstgyűrű, I. László H22 denára: uo. 72: Nr. 19; 6. Székesfehérvár (Fe)-Maroshegy, II. temető 6. sír: meghatározatlan, de a gyöngymellékletei alapján talán nő; bordázott S-végű ezüstkarika, ezüstgyűrű, I. András H8 denára: uo. 71. Szőke B. M. gyűjtésében csak az 1–2. tétel nem szerepelt.

⁷⁸⁰ 7. Dánszentmiklós (Pe)-Tetveshalom 19. sír: felnőtt; ezüstgyűrű, I. László H25 denárának korabeli hamisítványa, a típust a király talán inkább az uralkodásának első felében verette: vö. Kovács 1997, 162: 50. táblázat. A leletanyagot Dinnyés István és Tari Edit szívességéből tanulmányozhattam, amit ezúton is megköszönök.

⁷⁸¹ Szőke-Vándor 1987, 70, 73. A rovásírásos gyűrűk és a 12. század elején feltűnt, s a gutatűtés, szélhűtés, hóguta, köszvény, csúsz és egyéb reumatikus betegségek ellen védelmet sejtető nyugat-európai ún. THEBAL-gyűrűk között csak a vélt varázserő teremthetett kapcsolatot, vö. uo. Egyébként egy elfeledett magyar királyi ékszerre, Kálmán TABAL gyűrűjére, a fenti megállapításokat tartalmazó könyv recenziójában kíséreltem meg újlag felhívni a figyelmet: Kovács 1990, 326–329.

⁷⁸² Csanytelek (Cso)-Dilitor 9. sír: Széll 1941, 246, 250: IX. t. B. 18–23.

⁷⁸³ Püspökladány (HB)-Eperjesvölgy 107. sír: M. Nepper 2002, I: 146, 147: 89. á. c, II: 160. tábla.

⁷⁸⁴ Magyarhomorog (HB)-Kónya-domb 62. sír: közöletlen, Dienes István ásatása 1964-ben, lt. sz: MNM 99.26.2.A. Az eredetileg nyolc példányból egy a restaurálás közben elveszett: Dienes István megjegyzése.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

volt, amely hat nagyon kopott, de felismerhetően legalább háromféle mintázatú kerek ingnyakveretből és vászonszalagra erősített két kampós tartóveretből állott.⁷⁸⁵ Végezetül egy adat nélküli csontváz mellett egy kerek, lyukas közepű bronz ingnyakveret bukkan fel I. Béla H12 denárának felével és egy kettéhajtott, meghatározhatatlan féldenárral.⁷⁸⁶

Csüngős ingnyakveretek teljes vagy részleges készleteinek sem gyakoriak a 11. századi érmék kíséretében előkerült leletei. Ilyennek tekinthető egy női sírban nyolc (négy-négy azonos? öntőmintában készült) bronz csüngős ingnyakveret, egy bronz kampós tartóveret, valamint egy nagyobb rozetta (l. alább) I. István H1 denárával együtt talált készlete,⁷⁸⁷ továbbá egy kisgyermek-sírban lelt három bronz csüngős ingnyakveret, amely az előbbieknél némelyikével azonos öntőmintában készülhetett, és ugyancsak I. István H1 (3) denára kísérte,⁷⁸⁸ illetőleg egy gyermek-sír tíz hasonló, de nem egy öntőmintában készült csüngős bronz ingnyakverete Aba Sámuel H7 denárával.⁷⁸⁹ Végezetül az alábbi három temetkezésben a csüngős ingnyakvereteknek csupán a csüngője látható napvilágot: egy nő mellékleteként egy-egy ezüst- és bronzveret I. András H8? denárával,⁷⁹⁰ egy másik női sírban egyetlen aranyozott ezüstpéldány Salamon H17 érméjével,⁷⁹¹ sőt egy felnőtt-sírban pedig egy fehérfehér veret még I. László H29 denárával is.⁷⁹²

A tiszalúci 163. sír nagyobb rozettájának I. István denárával keltezett jó párhuzamát fentebb már említettem, s mivel egy további hasonló példány a várfalvai (Torda-Aranyos m.; Moldovenești, jud. Cluj, Rom) Jósika-kastély parkjában (Consiliului Popular) feltárt temető XXV. gyermek-sírjából ismeretes, ahol ugyan érme nélkül, 11 bronz csüngős veret társaságában került elő, bizonyára szintén az inget díszítő veretkészlet tartozékának tekinthető.⁷⁹³

Összességében tehát az ifjú nő veretekkel ékes egy, vagy külön-külön kerek, illetve csüngős veretekkel díszített két inge egyedülálló a tiszalúci temető anyagá-

ban, érmekkel keltezhető párhuzamai pedig ritka leletei a falusi sírmezők 11. századi temetkezéseinek. Eredetét tekintve kétféle magyarázat vázolható: vagy a néhány generáción át örökölt ruhadarabot adta végül a család a kedves halottjának, vagy az elhunyt olyan idegen környezetből érkezett, ahol a veretes ing (ünnepi?) viselete még divatban volt.⁷⁹⁴ Az eltemetés ideje a temető közep-részének nyugati határához közel, két Salamon-denáros temetkezés (170, 209) között fekvő sír horizontálstratigráfiai helyzete alapján valószínűsíthető.

II.7.4.3.5.b. 225. sír: nyak- és karpereccel temetett fiatal nő (81–83. kép; 40. tábla)

A 225. sírba temetett 21–25 éves (juv./ad.) fiatal nőt Salamon király H14 típusú denárával keltezett, a temető leletanyagát tekintve csaknem minden vonatkozásában egyedi ékszerekkel hantolták el. A különleges jelző egyaránt vonatkozott a fejdíszének – a temetőben legnagyobb számú – öt bronz S-végű karikájára, a csupán az ő gyöngysorába fűzött négy fehér, öt zöld és nyolc sárga, kockásra vagdalt felületű gyöngyére, s nem utoljára a vele temetett nyak- és karperecére.

A háromrét hajtott, kerek metszetű bronzdrótból csavart, hurkos-kampós záródású nyakperece viseleti helyzetben a nő gyöngysorral díszített nyakát körítette, a vastag kerek metszetű bronzpálcából hajlított, levágott végű, nyitott karperecét pedig a jobb alkarjának csuklótáji végére húzták. Az érmekísérettel eltemetett nyakperccel ritka lelete a falusi temetőknek, ahol 22 további példány látott napvilágot, a templom körüliekből viszont hiányzott. A tehát összesen 23 talált példányt 11 nő, 9 (kis)gyermek s 3 meghatározhatatlan nemű egyén sírjából ismerjük. Egy ezüst kivételével⁷⁹⁵ mindegyik bronzhuzalból, s több típusban készült. Zárópénz szerepű érmemellékleteiket I. István és Salamon uralkodása közötti időben, bár inkább a korábbi szakaszában verték.⁷⁹⁶

⁷⁸⁵ Csanytelek (Cso)-Síróhegy 19. sír: Széll 1941a, 170, XXXVIII. t: 8–12, 15, 18, 20.

⁷⁸⁶ Csanytelek (Cso)-Dilitor 28. sír: Széll 1941, 246, 249, 251: X. t: B. 17.

⁷⁸⁷ Csongrád (Cso)-Mámai-dűlő 5. sír: Széll 1941a, 171, XXXIX. t: 32–33, 36, 38–41, XL. t: 1, 3.

⁷⁸⁸ Újlőrincfalva (He)-Magyarad 37. sír: Szabó 1976, 24–25, 32: 13. á: 37; Révész 2008, 314, 327, 85. t: 4–6.

⁷⁸⁹ Újlőrincfalva (He)-Magyarad 35. sír: Szabó 1976, 23, 32: 13. á: 35; Révész 2008, 313, 327, 84. t: 5.

⁷⁹⁰ Mezőberény (Bé)-Kér-halom-dűlő 23. sír: Medgyesi–Mesterházy 1998, 598–599.

⁷⁹¹ Sarkadkeresztúr (Bé)-Csapháti-legelő 4. sír: Medgyesi 1993, 489, 504: XII. t: 8.

⁷⁹² Sellye (Ba) 46. sír: Kiss 1967, 70, 72: 4. á: 46.

⁷⁹³ A típus részletes tárgyalása a szegvár (Cso)-oromdűlői 426. sír leleteinek értékelése kapcsán: Bende–Lőrinczy 1997, 230–232.

⁷⁹⁴ Ilyen jelenség bizonyára másutt is elképzelhető. Így az aldebrő (He)-mocsárosi 10. századi temető 15. sírjában nyugvó ad. vagy mat. nőnek a nyitott, hegyesedő végű bronz pálcakarperecpár melletti további mellékletei: bőrszalagra vagy fejfedő szélére erősített hét ezüst S-végű karika, lemezre kalapált S-véggel, valamint az agyagcsupor annyira kivételeseknek bizonyult a sírmezőben, hogy mind Szabó János Győző, mind Révész László idegenből hozott asszony leleteiként értékelte őket. Hasonlóan magyarázta Révész a Przemysl (woj. podkarpackie, Len)-Rycerska ul. 9. lelőhelyű magyar temető egyetlen S-végű karikás temetkezését is: Révész 2008, 46, 46: 31–32. jegyzet.

⁷⁹⁵ Magyarhomorog (HB)-Kónya-domb 113. sír: kisgyermek sírjában kétrét hajtott ezüsthuzalból csavart példány: közöletlen.

⁷⁹⁶ Uralkodók szerint: I. István H1 (8), H2 (1), Péter H6 (1), Aba Sámuel H7 (3), I. András H8 (5), Béla dux H11 (1), I. Béla H12 (1), Salamon H14 (1): ez a tiszalúci példány, Géza dux H18 (1), meghatározhatatlan H? (2).

II.7. TISZALÚC-SARKAD

Az érmével közös karperec sírletéből a nyakperecnél több mint kétszeres mennyiségű példány vált ismertté, de a templom körüli sírkertekből ez a leletegyüttes szintén hiányzott. Az összegyűjtött 57 érmés-karpereces sírból 42-ben találtak különféle huzalkarperecet, 23 nő, 6 fiatal, 1 juv., 8 (kis)gyermek és 3 meghatározatlan személy – azaz valószínűleg 30 nő – temetkezésében, s a zárópénz szerepű érméik I. István és I. László kora közötti, zömmel inkább korábbi kibocsátásúak voltak.⁷⁹⁷ Talán inkább a véletlennek, mint a három lelettípus – a jól elrejtető érme, a feltűnő nyakperec és akár a ruha ujjával eltakarható karperec – együttes mellékletadása fokozatosan tudatos elhagyásának (esetleg a két ékszer-típus közös hordása visszaszorulásának) tulajdonítható az a tény, hogy érmét nyak- és karpereccel együtt csupán 13, sőt kifejezetten huzalkarpereccel mindössze 11 temetkezésben: 6 nő, 4 gyermek és 1 meghatározatlan személy sírjában leltek. Az eltemetett gyermekek ezeket a nehéz díszeket aligha viselhették, talán csak a gyászoló anyák ajándékozták meg velük őket, bár az sem lehetetlen, hogy divatjamúlt tárgyként mondtak le róluk. Az érméik I. István és Salamon uralkodása közötti kibocsátásúak voltak, s a többségük inkább a 11. század első felében vagy egy évtizeddel később kerülhetett a földbe.⁷⁹⁸ Sorozatukban a tiszalúci példány volt a legutolsó, valamikor 1063 után temethették el.

II.7.4.4. A közösségi mellékletadás

A fentebb tárgyalt pénzek és leletek közös bizonyúsága szerint a temető a 11. századból származik, tehát abból az időszakból, amikor a Kárpát-medence falusi temetőiben már erősen leszűkült a maradandó anyagú melléletek választéka.⁷⁹⁹ Elterjedt vélemény szerint ez idő tájt a férfisírokból már hiányzott a nyúzott lóbőr, kivételessé vált a lószerszám,⁸⁰⁰ jórészt eltűntek a fegyverek⁸⁰¹ és a rangjelező tárgyak is, s ugyanez vonatkozott a nők lovára, lószerszámára és a fémtárgyakban gazdagabb viseletére. Ezt a vélekedést látványosan igazolják a magyar érmemellékletes temetkezések, amelyek valóban nem, vagy csak a legritkábban tartalmazzák a felsorolt tárgytipusok valamelyikét. A mellékletadás változása még közhasználatú eszközökre is kiterjedt, amelyek néhol mind sírbéli érmekísérettel, mind bizonyító horizontálstratigráfiai megjelenéssel előfordultak, de a mennyiségük rendkívül alacsony maradt. A Kárpát-medence magyar veretű 11. (s kisebb részben 12.) századi pénzes sírjaiban lelt típusok közé sorolhatók bizonyos eszközök, így a kés,⁸⁰² csiholó–kova,⁸⁰³ ár,⁸⁰⁴ csontbogyó,⁸⁰⁵ csont tütartó,⁸⁰⁶ tű,⁸⁰⁷ orsógomb,⁸⁰⁸ valamint a kerámia,⁸⁰⁹ a mellékletadásuk további horizontálstratigráfiai bizonyítékai pedig a teljesen feltárt temetők pénz- és tárgyleleteit elemző térképeiről olvashatók le.⁸¹⁰

⁷⁹⁷ Uralkodók szerint: I. István H1 (12), Péter H6 (4), Aba Sámuel H7 (2), I. András H8 (10), H9 (4), H? (1), Béla dux H11 (1), I. Béla H12 (1), Salamon H14 (1): ez a tiszalúci példány, H17 (1), I. László H21 (1), H25 (1), meghatároz(hat)atlan H? (2).

⁷⁹⁸ Uralkodók szerint: I. István H1 (2), Péter H6 (1), Aba Sámuel H7 (2), I. András H8 (2), Béla dux H11 (1), I. Béla H12 (1), Salamon H14 (1): ez a tiszalúci példány, meghatároz(hat)atlan H? (1).

⁷⁹⁹ Ezt a témát most nem tárgyalom, ugyanis hosszú ideje készülők könyvemben – Kovács 20?? – a legrészletesebben szeretném érinteni. Ugyanez vonatkozik a használati tárgyak katalógusára is, amelyek értékelésekor csupán az adatgyűjtésük eredményét ismerttettem.

⁸⁰⁰ I. András érméjével keltezett férfisírban kengyel, zabla, hevedercsat, I. László érméjével keltezett, ismeretlen nemű és korú csontváz mellékleteként hurkos fülűnek nevezett kengyel és csont zablaláncos zabla.

⁸⁰¹ Íj, nyíl I. András denárával keltezett férfisírban, íj, tegez, nyílcsúcs meghatározhatatlan érmével keltezett férfisírban, három nyílcsúcs, tegez, kengyel, zabla, hevedercsat I. András érméjével keltezett férfisírban, íj, három nyílcsúcs I. Béla érméjével keltezett férfisírban, két-két nyílcsúcs I. István, Péter és Aba Sámuel uralkodása között kibocsátott érmével keltezett öt sírletben, három férfi és két gyermek mellékleteként, egy-egy nyílcsúcs I. István és Kálmán uralkodása között kibocsátott érmével keltezett öt sírban, három férfi és két ismeretlen nemű és korú csontváz mellékleteként.

⁸⁰² I. István és Kálmán uralkodása között kibocsátott érmével keltezett 33 sírletben, tíz férfi, két nő, öt felnőtt, három gyermek és 13 ismeretlen nemű és korú csontváz mellékleteként.

⁸⁰³ I. István és Salamon uralkodása között kibocsátott érmével keltezett 11 sírletben, hat férfi, két nő és három ismeretlen nemű és korú csontváz mellékleteként csiholó és kova, illetve valamelyikük.

⁸⁰⁴ I. István érméjével keltezett ismeretlen nemű és korú, de az ékszerei alapján valószínűleg nő/kisleány csontváza mellékleteként.

⁸⁰⁵ Béla dux verette érmével keltezett ismeretlen nemű és korú, de az ékszerei alapján valószínűleg nő vagy kisleány csontváza mellékleteként.

⁸⁰⁶ I. István érméjével keltezett női sírban.

⁸⁰⁷ Vastű I. András és II. Béla uralkodása között kibocsátott érmével keltezett hat sírletben, négy nő, egy férfi és egy ismeretlen nemű és korú csontváz mellékleteként; bronztű: egy-egy I. István és Kálmán korabeli érmével keltezett férfi és nő csontváza mellékleteként.

⁸⁰⁸ I. István érméjével keltezett női sírban.

⁸⁰⁹ I. István és I. László uralkodása között kibocsátott érmével keltezett tíz sírban, hat nő, két férfi, egy-egy felnőtt és ismeretlen nemű és korú csontváz mellékleteként.

⁸¹⁰ Pl. a majsi temetőben a kések és az edények többsége a római érmekkel jelzett, 1000 előtti, továbbá az I. István kori pénzes temetőrészből való, de egyes késeket, valamint edénytöredékeket valószínűleg még az I. István és I. András között megásott sírokból lehet származtatni, vö. Kiss 1983, 177: 89. á., 179: 91. á. és 180: 92. á. Ezzel szemben a halimbai temető 3. periódusában (11. sz. 30-as évei–12. sz. 40-es évei) már nincsen kés, viszont sok az edény: Török 1962, 94–98, valamint a tasakban a 3. periódus horizontálstratigráfiai térképe.

Mindezek alapján tehát esetleg fegyver-lószerszám-, eszköz- és kerámialeletek előfordulhattak volna a tiszalúci temetőben is, azonban jellegzetes módon egyikük sem mutatkozott benne ugyanúgy, mint az 1070–1130-as évek közötti használati idejűnek keltezett, csaknem teljesen feltártnak tekinthető pusztaszentlászlói falusi⁸¹¹ és a Karcsa (BAZ)-Kormoska lelőhelyű 11–kora 12. századi, teljesen feltárt, szintén falusi temetőben,⁸¹² amelyek leletanyaga az ékszerekre és érmékre szorítkozott, bár e három temető típusválasztéka korántsem volt azonos.

A tiszalúci temetőt fenntartó közösség tehát olyan halottas szokást követett, amelyben a hozzátartozók a halottaik többségének semmiféle maradandó anyagú tárgyat nem adtak, a kisebbségének pedig a fentiekben részletesen bemutatott szűk típusállományból választottak. Nem tudjuk, hogy a döntést milyen megfontolásból hozták, de aligha lehet egyházi tilalommal indokolni, ugyanis egyrészt az egyház az érmék és ékszerek sírba tételét nem akadályozta meg, másrészt a mégis szépszámú mellékletes temetkezést sem lehet a temetést végző pap megtévesztésével magyarázni, harmadrészt pedig az érték sem lehetett a visszatartó erő, látván a kevés pénzdarab, illetve a minimális súlyú – soha nem arany –, de nem is mindig ezüst, hanem bronz ékszerek ritka mellékletül adását. Az életkoruk szerint látványosan csoportosítható tiszalúci elhunytak bizonyára a közösség egyetértésétől követve a következőképpen részesülhettek maradandó, a régészek által megfigyelhető tárgyakból:

A 112 inf. I. kisgyermeknek meglepően ritkán adtak maradandó anyagú mellékletet. Mindössze 19 csontváz (16,96%) kapott közülük valami felismerhetőt, és pedig négy alkalommal (3,57%) pénzt, mind a négynek ez volt az egyetlen tárgya. Egyébként a pénzük Salamon és I. László kibocsátása volt, vagyis a temetőnek nem a korai időszakában, s felerészt halotti obulusként a szájuüregben, illetve másutt érték szerepben kerültek a földbe.⁸¹³ Jóval többen, tizenötön kaptak valamiféle ékszert, kilencen csak egyet-egyét, ami még akkor is feltűnően kevés, ha a karikaékszerek párja esetleg sírbontás közben veszett el. Hét alkalommal tehát csupán egy-egy ezüst vagy bronz S-végű karika volt a sírban (41, 165, 210, 251, illetve 33, 88, 178), két további csontváz mellett pedig csak bronz S-végű karikapár (69, 152). A maradék hat temetkezés közül egyben kizárólag bronz csepp alakú karika (64), háromban gyöngy vagy gyöngysor (219,

illetve 15, 128), végezetül a „legjobban ellátott” utolsó kettőben bronz S-végű karika és egy nagy gyöngyszem (84), valamint csavart/ fonott? ezüst varkocskarika és gyöngysor (81) látott napvilágot. A pénz, karikaékszer és a gyöngyök feltűnően szűkös adagolása bizonyára nem volt véletlen, és úgy látszik, hogy a mellékletadás szempontjából hajdan valóságosan megkülönböztették az antropológiai kisgyermek (inf. I., azaz 1–7 éves) korosztályhoz és a gyermekek (inf. II., azaz 8–14 éves) korosztályához hasonlóan eltérően kezelt fiatalabb és idősebb halottakat. Mindenesetre még az is említést érdemel, hogy az említett kisgyermek között 0–1 éves újszülöttek és csecsemők 46 tagjával még „mostohában” bántak, hiszen mindössze három (6,52%) volt közöttük, s ráadásul igen szegény mellékletes: egy ezüst S-végű karika (165), egyetlen gyöngy (219), s végezetül egy-egy bronz S-végű karika és nagy üvegyöngy (165) tulajdonosaként.

A 15 inf. II. gyermeket illetően lényeges volt a változás, mert a hat mellékletes sírjuk aránya (40%) a korosztályukon belül a kisgyermek 16,96%-ához képest két és félszeres növekedést mutat. Lehet, hogy ez a különbség valamilyen módon a sokkal kisebb létszámuk következménye volt, de lehet, hogy abból az érzelmi állapotból adódott, amelyet a családban megélt hosszabb időt követő elvesztésük okozott. Tehát viszonylag többen kaptak maradandó anyagú tárgyat, de nem többet, hiszen mindössze egyiküket kísérte a másvilágra fluorit és fóliás pasztagyöngysor és a jobb szemüreg tájára helyezett – sajnos meghatározhatatlanná vált – pénz (10), a többieknél pedig csupán egy-egy bronz varkocs- és csepp alakú karika párosa (13), egyetlen vagy két bronz S-végű karika (141, 185, illetve 246), végezetül pedig egy bronz S-végű karikát kísérő, látványos fóliás gyöngyökből álló gyöngysor (228) alkotta a választékot.

A két inf. I/II. és a 16 csupán inf. meghatározású gyermek közül csak egyetlen volt mellékletes (103), az ő szájuüregében, a fogsorok között, I. András H9 típusú, a pereménél párosan átlukasztott denára halotti obulusként került elő.

A temető csontvázaradványainak 57,31%-át képviselő, összesen 145 különféle életkorú gyermek többségénél, 119-nél (82,07%), tehát kerülték a a faluközösségben (azaz a temetőben) szokásos pénzek, karikaékszerek, gyöngyök és gyűrűk amúgy is szegényes választékából álló mellékletadást. Az arányokat vagy szegénységgel,

⁸¹¹ A 203 sírból 189 volt értékelhető, közülük 108 volt mellékletes. A leletanyagban mindössze ékszerek (karikák, nyakdíszek, gyöngyök) és pénzek fordultak elő: Szőke-Vándor 1987, 49, a keltezés: 79.

⁸¹² A 107 síros, korábban feltételelesen templom körülinek vélt temetőben „csupán S végű hajkarikák, gyűrűk, gyöngyök” és Béla dux-Kálmán uralkodási ideje között vert érmék voltak: Révész 2001, 152. Révész László újabban amellet foglalt állást, hogy falusi temetőről van szó: Révész 2011, 535–536.

⁸¹³ A szájuüregben Salamon H17 (106) és I. László H25 (150) denára, illetve a koponya és a jobb lapocka között I. László H22 denára (32), valamint a jobb járomcsontnál ugyancsak I. László H25? példánya (18).

vagy olyan tudatos közösségi elhatározással lehet magyarázni, amelyben a gyermekek másvilági sorsára nem fordítottak régészetiileg megfigyelhető tárgyakban kifejeződő gondot.

Meglepő, hogy a hajdan már felnőttnek tekintett, a metrikus antropológiai módszerekkel meghatározhatatlan nemű⁸¹⁴ nyolc ifjú személy⁸¹⁵ közül csak háromnak (37,5%) volt melléklete, és még ezek sem lépték semmivel túl a gyermekek tárgyválasztékát és ellátottsági szintjét, amit egy felemás, ezüst S-végű és bronz sima varkocskarikából (221), illetve két bronz S-végű karikából álló páros (193), valamint egy koponya alatt lelt Géza dux H18 denár (187) tanúsított. Ugyanez a megállapítás érvényes az öt (2, 5, 25, 126, 192) közül a három mellékletes felnőttre is, az egyikük (5) I. András H9 denára és ezüst S-végű karikája, illetve a másikuk (25) bronz varkocs- és ezüst S-végű, a harmadiknak (192) pedig bronz S-végű karikája alapján. Érdekes volna valamilyen természettudományos módszerrel⁸¹⁶ megvizsgálni egy olyan – a fentebb és alább írottak alapján felvethető – sejtés valószínűségét, hogy a csak érmemellékletes kisgyermekek és ifjak temetkezéseiben nem inkább kisfiúk és fiatal emberek, míg a meghatározhatatlan nemű gyermekek és felnőttek ékszemellékletes sírjainak többségében pedig nem inkább kisleányok és bakfisok nyugodtak-e, hiszen az utóbbiak jobbra ugyanazokat a ruha- és viseleti díszek némelyikét hordhatták, mint a meghatározott nemű nők.

Az említett 32 mellékletes, meghatározhatatlan nemű csontváz közül az öt ifjú és felnőtt életkorú személy⁸¹⁷ a leletei alapján inkább a nemileg meghatározott 37 mellékletes nő és kevésbé a 12 mellékletes férfi csoportjába lehetne minden nehézség nélkül besorolható, akiknek a körében a mellékletadás a fiatalabbakéhoz képest jellegzetesen megváltozott. Meglepő volt, hogy a hétköznapi viselet és a megélhetés mindennapi tárgyaival az életében még feltétlenül rendelkező 42 férfi számára a többséget jelentő 30 esetben (71,43%) a hozzátartozók – kétségtelenül a közösség éber figyelme mellett – megelégedtek a maradandó tárgyak nélküli halotti útravalóval. Ha ettől mégis eltértek, akkor tíz alkalommal csak – nyolc esetben egy-egy, kettőben két-két – pénzt,⁸¹⁸ egyszer-egyszer pedig három pénzt és ezüst S-végű karikapárt (207), illetve egyetlen ezüst S-végű karikát (227) helyeztek a zömmel mat. – s ebben az életkori vonatkozásban a nőkhöz hasonlóan kiemelten megtisztelt – halott mellé. A mellékletesek „szegénysége” és a melléklet nélküliek többsége számomra valamilyen önkéntes korlátozásként képzelhető csak el, mert az evilági valóságos szegénység⁸¹⁹ vagy az egyházi tiltás aligha szolgálhat magyarázatul, hiszen a hétköznapi, esetleg inkább ünnepi viselet közös tárgyválasztékából a nők sokkal gyakoribban és alkalmanként bőségesebben is részesültek. Még a feltételezhető hitvilági háttér is homályos, hiszen a halotti obulus alapján a másvilági révérsznek fizetendő klasszikus képzetek továbbélését sejtethetnénk, viszont a

⁸¹⁴ A temetőben különféleképpen meghatározott 24 ifjú korú egyén csontmaradványait tártuk fel. Közülük 16-nak a neme régészeti vagy antropológiai alapon meghatározhatónak bizonyult, s őket a nemüknek megfelelően szerepeltettem: 4 férfi (34, 50, 105, 183) és 12 nő (57, 59, 78, 104, 116, 127, 138, 163, 170, 224, 225, 226) maradványaként.

⁸¹⁵ A kapott meghatározás szerint: egy 16-20 éves (237), négy juv. (143, 168, 193, 221), egy késői juv. (45) és két juv./ad. (187, 197).

⁸¹⁶ Sajnos a csontvázak többségében rossz megtartása következtében DNS-vizsgálattal aligha!

⁸¹⁷ Az érintett kategóriák: csak érmemellékletes 4 inf. I. (18, 32, 106, 150), 1 inf. (103) és 1 juv./ad. (187) sír, valamint ékszemellékletes sírok érmével: 1 inf. II. (10), 1 felnőtt (5), végezetül ékszemellékletes sírok érme nélkül: 15 inf. I. (15, 33, 41, 64, 69, 81, 84, 88, 128, 152, 165, 178, 210, 219, 251), 5 inf. II. (13, 141, 185, 228, 246), 2 juv. (193, 221) és 2 felnőtt (25, 192) – összesen 32 meghatározhatatlan nemű mellékletes csontváz.

⁸¹⁸ Az egypénzes férfisírok: egy juv. (34), három ad. (6, 105, 188), négy mat. (9, 16, 223, 231), a kétpénzes férfisírok: két mat. (19, 142).

⁸¹⁹ Nem tudom megítélni, hogy egy falusi férfi vagy a temetését végző hozzátartozói számára az egynehány denár milyen értéket jelentett. Az I. István, I. László és Kálmán törvényeiben szereplő *pensában* (I. Béla koráig 30, ettől kezdve 40 denárral egyenértékű bizánci aranyban: Kovács 2008, 447) megjelölt bírságokat nyilvánvalóan aránytalanság lenne itt felsorolni (vö. Kovács 2008, 446–448), de ugyanezek a törvények a tárgyalat időszakból az ország pénzügyeivel és az igazságszolgáltatással kapcsolatban kisebb pénzértékekre vonatkozó bizonyos utalásokat is megőriztek. Így például Kálmán király koráig a szabadoktól nyolcedenáros évi adót szedtek, amit a király fenntartott a hetes szolgálatot teljesítő várnépek s a köztük lakó királyi szabadok körében, illetve négy denárt szedett azoktól a szabadoktól, akik a király vonulásában úti szolgálatokat láttak el: lásd Kálmán 1100 tájára keltezett törvénykönyve 45. §: Závodszy 1904, 189. Ugyancsak az ő uralkodásának idején nyolc denárt kellett fizetnie a várőrök földjén lakó olyan vendég-telepesnek, aki nem akart részt venni a várőrök katonai szolgálatában: Kálmán törvénykönyve 35. §: Závodszy 1904, 187–188; 100 aprópénzt (*nummust* – azaz denárt) pedig annak, aki a bíró perbe hívó pecsétjének nem engedelmeskedett: I. László I. törvénykönyve (az 1092. május 20-i szabolesi zsinat határozatai) 42. §: Závodszy 1904, 165. Konkrétan adat, hogy egy elszökött szolga vagy szolgáló visszaváltásáért 90, egy lóért 12, egy ökörért pedig öt denár váltságdíjat kellett a sajátját felismerő tulajdonosnak fizetnie: I. László III. dekrétuma (valószínűleg a király uralkodása előtt időből való és két részből áll): 20. §: Závodszy 1904, 178. A kóbor szolgák 90 denáros értéke Kálmán korában is fennmaradt: Kálmán törvénykönyve 44. §: Závodszy 1904, 189. A számok csupán az értékarányokat tükrözhetnék, mert az érték magasabb lehetett: legalábbis egy tinó (*iuventus*), azaz idősebb, de még járomba nem fogott borjú 75, majd csak 40 denárt ért. Megdöbbentő, hogy milyen kegyetlen büntetést róttak ki a sirleletek érmemennyiségéhez képest is csekély tíz vagy hat denár értéket elulajdonító szabad, illetve szolga állapotú tulajra, ráadásul a büntetést később a szabadok viszonylatában még meg is szigorították; egyetlen példa: „Ha szabad tíz denár értékű lop, minden vagyonával együtt vesszen el; ha kevesebbet, egyik szemét vájják ki és Szent István törvényei szerint ítélik meg: I. László III. dekrétuma 8. §: Závodszy 1904, 175; vö. I. László II. törvénykönyve 1077 tájáról, 14. §: Závodszy 1904, 170. Néhány további ár is fennmaradt: 20 denár értékű ruhát, lónak való egy kepe (levágott gabona, alkalmasint zab kévéből rakott kereszt) takarmány öt aprópénz (*nummus*) árát illetően: Kálmán törvénykönyve 54. és 44. §: Závodszy 1904, 191, 189. Minderről részletesen: Kovács 2008, 446–448.

különböző testtájakra helyezett pénzdarabok túlvilági bevásárlási lehetőséget biztosíthattak volna a sírba nem adott tárgyak pótlására,⁸²⁰ s mindebből úgy rekesztették ki a többséget, hogy számukra kizárták ezeket a lehetőségeket – nem tudhatjuk, milyen megfontolásból.

A tiszalúci temetőt működtető közösség a mellékletes sírjaik kiemelkedő aránya alapján a nőket, még hozzá a legnagyobb létszámú, középkorukban (mat.) elhunyt nőket érdemesítette leginkább a maradandó anyagú mellékletadásra, egyértelműen közülük került ki a legnagyobb számú mellékletes sír.⁸²¹ A férfi–női mellékletadás tudatos megkülönböztetésének legjobb összevethető példáját a pénzes sírokból figyelhettük meg, mert a két nembelieket kifejezetten eltérő módon látták el érmével és egyebekkel.⁸²² De még ez sem volt minden, mert amennyiben az érméket, valamint a különböző karika-ékszereket és gyöngyöket-gyöngyosorokat a többi melléklettel eltemetett mellett is megtaláltuk, gyűrűt (anyag és forma alapján hatféle változatban) azonban csak nő, sőt ismételt többségében mat. nő kapott.⁸²³ Mivel férfi partnerek híján a gyűrűvel jelzett megkülönböztetést aligha lehet jegygyűrűvel tanúsított férjzett állapotnak tekinteni, talán a sokgyermekes anyaság tiszteletének jelét sejthetjük benne, amit legtöbbször a kettősen csavart ezüst („fonott”) gyűrű birtoklásával reméltek átvenni a túlvilágra is. Végezetül az sem lehetett véletlen, hogy sem a gyermekek, sem a férfiak között nem volt a szokásos közösségi mellékletadástól annyira eltérő, sajátosan egyedi tárgyakat tartalmazó temetkezés, mint az e miatt fentebb már külön is tárgyalt két fiatal nő sírja (163, 225).

II.7.4.5. Az eltemetett ezüst ékszerek értékeclése

Amint arra fentebb már többször utaltam, a temetőben aranytárgy nem került elő,⁸²⁴ ezért csupán a napvilágot

látott ezüst ékszerek hajdani értékének felbecslésére lehet kísérletet tenni a pénzforgalom magyar ezüstdenárai-val való összevetéssel, részben Szőke Béla Miklós úttörő jellegű számításait követve. A Szőke által bevezetett, s a temetőt fenntartó faluközösség „gazdasági erejét” jelző fogalom azt a feltételezést váltotta számadatokra, hogy egy-egy hajdani „család vagyoni helyzetére, gazdasági erejére jellemző kell legyen, hogy nőtagjainak ékszerei milyen anyagból készültek, azok milyen súlyúak, minőségűek. Különösen áll ez az ebben a korban értékmérő funkciójú ezüstre, a belőlük készült ékszerekre. Olyan viszonyítási alapot látunk ebben, amivel viszonylag biztonságosan kimutatható egy-egy családi csoport korabeli gazdasági ereje, vagyoni állapota.”⁸²⁵ Mivel azonban a tiszalúci temetőben családok kimutatására nem volt mód, az adatokat csak általánosságban, a temető egészére nézve, illetve az egyénekre vonatkozóan értékeltem, az eredményekből pedig nem a családi csoportok gazdasági erejére, vagyoni állapotára, hanem csupán az egyéni mellékletadás különbségeinek összehasonlíthatóságára következtettem.

Szőke módszerét követve lemértem a 60 ezüstmellékletes sír ezüst ékszereinek,⁸²⁶ ruhadíszének (7. táblázat, A oszlop) és a 0,68 g átlagsúllyal számított (9. táblázat)⁸²⁷ érméinek (7. táblázat, B oszlop) összsúlyát, ami $141,5 + 27,2 = 168,7$ g-nak mutatkozott (7. táblázat, C oszlop, 8. táblázat A oszlop 5. sor), vagyis ebből a teljes ezüstmennyiségből 1/60-ad rész, azaz 2,82 g jutott egy-egy temetkezésre (8. táblázat, B oszlop 5. sor). Ez az átlag azonban rendkívül tanulságos különbségeket takart. A legkevesebb ezüstöt a három egypénzes, de nem ezüst, hanem egyéb melléklettel eltemetett egyén: két nő és egy gyermek kapta, egy-egy denárt (a denármennyiségek: 8. táblázat C oszlop), azaz átlagosan 0,68 g-ot. A 18 csak pénzes személy – tíz férfi, két nő,

⁸²⁰ A felvetés Szőke Bélától származott: „Véleményünk szerint nemcsak az egyházi tilalmak eredményezték azt, hogy a sírokból a XI. század első évtizedeiben fokozatosan eltűnt a halottal eltemetett étel-ital útravaló pogány szokása. Hiszen a halottak obulusa a legelevenebben éppen az olyan pogány jellegű temetőkben jelentkezik, mint Képuszta vagy Halimba. Valószínűbbnek tartjuk, hogy a szokás a megváltozott gazdasági viszonyokkal, az ezekkel lábrakapott új divattal függ össze. A jó ezüstpénz megjelenése igen sok tekintetben egyszerűsítette az árubeszerzést, a kereskedelmi forgalmat, a mindennapi életet. Rangosabb, divatosabb dologgá vált úgy bocsátani a halottat a túlvilági útra, hogy a cserép- vagy faedényben vele temetett étel-ital útravaló helyett pénzt adtak vele, amin a boldogult »beszerezhetette« magának a szükségesekeket.”: Szőke 1962, 92.

⁸²¹ Az 52 női temetkezésből mellékletes volt 37 (71,15%), melléklet nélküli pedig 15 (28,85%), mégpedig az életkoruk szerint az alábbi megoszlásban: 5 juv. nő: 4 mellékletes–1 melléklet nélküli (80%–20%), 2 juv./ad. nő: 2–0 (100%), 17 ad. nő: 10–7 (58,82%–41,18%), 26 mat. nő: 20–6 (76,92%–23,08%), 2 sen. nő: 1–1 (50%–50%).

⁸²² Férfiak: 8 sír kizárólag egy érmével (6, 9, 16, 34, 105, 188, 223, 231), 2 sír kizárólag két érmével (19, 142), valamint 1 sír három érme és viseleti tárgy együttesével (207); nők: 2 sír kizárólag egy érmével (14, 66), 12 sír egy érme és viseleti tárgyak/ékszerek együttesével (97, 109, 111, 112, 116, 122, 153, 170, 180, 209, 225, 245), valamint 1 sír három érme és viseleti tárgy/ékszer együttesével (24).

⁸²³ 13 női temetkezés gyűrűvel: 3 juv. (78: 2 bronz karikagyűrűvel, 116, 226: ezüst fonott gyűrűvel), 2 ad. (138: egy-egy ezüst rovásírásos pántgyűrűvel és fonott gyűrűvel, 258: ezüst fonott gyűrűvel), 8 mat. (24, 109, 139, 211: ezüst fonott gyűrűvel, 112: ezüst huzalgyűrűvel, 240: ezüst karikagyűrűvel, 70, 180: bronz huzalgyűrűvel).

⁸²⁴ Ugyanúgy, mint a kifejezett párhuzamának tekinthető pusztaszentlászló (Za)-deáksűrűi temetőben, vö. Szőke–Vándor 1987, 50–54, 63–77, 81.

⁸²⁵ Szőke–Vándor 1987, 81.

⁸²⁶ Ezek között 12 hiányos darab is volt: S-végű karika (5, 41, 104, 120, 138, 151, 159, 163, 165, 221, 230) és kettősen csavart („fonott”) gyűrű (153).

⁸²⁷ Az átlagsúlyt (9. táblázat) az Aba Sámuel és I. László uralkodása között kibocsátott érmetípusok közül a tiszalúci temetkezésekben talált, gyakran töredékes, hiányos H7, H8, H9, H11, H14, H17, H18, H19, H22, H24, H25 és H29 típusú érméknek az MNM Éremtárában általam vizsgált ép példányok átlagsúlyából számítottam, vö. Kovács 1997, 98: 13. táblázat – 154: 44.

egy juv./ad. korú és öt gyermek – azért kapott átlagosan kicsivel többet, mert köztük két, csak kétpénzes férfi is volt, ezért valamivel nagyobb átlagot, 0,76 g-ot tettek a sírjukba. Csaknem háromszor ennyi – 3,12 g – jutott a csak ezüst ékszerekkel és viseleti tárgyakkal elhantolt 26 személynek, majd háromnegyedrészt nőnek. Végezetül magától értetődően az ezüst ékszerekkel, viseleti tárgyakkal és pénzzel együtt a sírba helyezett 13 elhunyt kapta a legtöbbet, a csak pénzesek hétszeresét, az összes, azaz mind a 60 ezüstmellékletes átlagának dupláját, 5,53 g-ot, s köztük még nagyobb arányban mutatkoztak a nők. Ők voltak e mellékletadási gyakorlat fő kedvezményezettjei.

A számításba vont sírszámok növelésével az átlag természetesen csökkent. A 81 mellékletes temetkezés figyelembe véve már csupán 2,1 g-ra mérséklődött az átlag, s amennyiben a temető teljes, 252 sírjába⁸²⁸ temetett ezüstmennyiséget átlagoljuk, akkor mindössze 0,67 g marad mint a tiszalúci temető Szőke-féle gazdasági erejének mértékszám.

Ezekkel az adatokkal a tiszalúci temető alaposan elmaradt a mintául vett pusztaszentlászlóitól,⁸²⁹ de találtam mindkettejükénél ezüstben lényegesen gazdagabb temetőt is Sorokpolány-Berekalján.⁸³⁰ Ez az egyébként tehát

egymástól alaposan különböző falusi temetőhármassal hasonló volt, hogy jóval megelőzte a Bende Livia és Lőrinczy Gábor által így ugyancsak értékelt szegvár (Cso)-oromdűlői,⁸³¹ és a Kiss Gábor közölte Ikervár-Virág utcai ugyancsak falusi temetőt,⁸³² jelezve, hogy a bemutatott számításokkal reális különbségeket lehet megállapítani a különböző temetők között (10. táblázat). A kevés összehasonlítható vizsgálati eredmény következtében gyakorlatilag nem lehet értékelni ezeket az ország négy szegletében fekvő falusi temető(részlet)ben érzékelhető különbségeket. Két semmitmondó felvetés kínálkozik: a különbségekben a temetőket fenntartó közösségek valódi gazdagsági különbségei, vagy csupán az általuk elvárt mellékletadásban megjelenő eltérések jelentkeztek. Egyébként az eltérések nemcsak a közösségeket, hanem az egyéneket tekintve is jelentősek, hiszen a sorokpolányi falu lakói által különösen „gazdagon” el látott öt sírban 82,9 g súlyú ezüst volt, azaz átlagosan 16,58 g,⁸³³ a pusztaszentlászlói 5 ilyen sírban 73,08 g, azaz átlagosan 14,62 g,⁸³⁴ míg a tiszalúciban ugyanígy kiválasztott 5 temetkezésben csupán 47 g, azaz átlagosan mindössze 9,4 g,⁸³⁵ az ikervári kiemelt öt temetkezésben pedig mindössze 24,2 g, azaz átlagosan csupán 4,84 g.⁸³⁶ A hajdani értékarányokon a tiszalúci közösség

⁸²⁸ Nem számolva az 52a kisgyermekcsontváz maradványaival.

⁸²⁹ A számítás részletei: „A pusztaszentlászlói temetőben talált összes ezüstékszert (S-végű karikát, gyűrűt) lemértük. Ezek összszúlya 261,8765 g. Ennek az ezüstmennyiségnek az értéke a 11. sz. utolsó harmadában – a László dénárak átlagsúlyát véve alapul, ami 0,6798 g – 385,2 dénár. Ehhez még hozzászámíthatjuk a 42 sírban talált pénzt: a földbe került ezüstmennyiség tehát 10,5 pensát ért.”: Szőke-Vándor 1987, 81. A temető 42 érmés sírja mindegyikében csak egy-egy érme volt. 15 temetkezésben az érme egyedül (3, 58, 80, 82, 97, 106, 107, 110, 120, 140, 154, 164, 169, 175, 190), 27-ben pedig ezüst ékszerrel együtt (8, 20, 29, 43, 59, 64, 92, 102, 113, 115, 117, 119, 124, 125, 132, 137, 151, 158, 163, 171, 172, 177, 178, 181, 182, 185, 186) került elő. A tiszalúci temetőhöz hasonlóan a pusztaszentlászlói 15 csak érmés sír többségében szintén férfi nyugodott, és pedig 12 (3, 82, 97, 106, 107, 110, 120, 140, 154, 164, 169, 175), továbbá egy-egy inf. I. kisgyermek, inf. II. gyermek és nő (58, 190, 80), viszont a 27 ékszeres-pénzes között 17 nő (8, 20, 29, 43, 59, 92, 102, 113, 115, 117, 119, 124, 132, 178, 181, 185, 186), a maradék tíz pedig a következőképpen oszlott meg: három inf. I. kisgyermek (125, 163, 172), három inf. II. gyermek (137, 158, 171), egy juv. (64), egy felnőtt (177) és mindössze két férfi (151, 182). A 42 érmés sír közül a legtöbb esetben a tiszalúcihoz hasonlóan itt is maturus korú személy – hat férfi (106, 107, 110, 120, 151, 182) és nyolc nő (8, 20, 29, 80, 92, 115, 117, 132) – fektült, de az arányok másként jelentkeztek a két temetőben. A tiszalúciban 17:17 volt a középkorúak és a többiek aránya, míg a pusztaszentlászlóiban 14:28.

⁸³⁰ Kiss Gábor tökéletes kimutatását a magam szempontjai szerint át kellett alakítanom, mert az ő táblázatában együtt szerepelt a 75 ezüst mellékletes, de érme nélküli, valamint az alábbi módon csoportosítható 19 érmés és részben mellékletekkel is kísért érmés sír: csak érmés hét férfi (135, 191, 198, 203, 220, 261, 264), egy ? nemű (255) és egy gyermek (45), ezüst ékszeres és érmés két férfi (116, 166) és egy nő (201), érmés és nem ezüst mellékletes négy férfi (15, 39, 55: 2 db, 286) és három nő (22, 208, 210). Mivel Kiss adataiból kikövetkeztethetően ő az érméket 0,4 g súllyal számította, ezt a magam adataival egyeztetve 0,68 g-ra változtattam át, ezért az övétől némileg eltérő számokat kaptam, vö. Kiss 2000, 187: táblázat. Itt jegyzem meg, hogy Kiss ugyanilyen számításokat végzett a 140 síros Ikervár-Virág utcai temetőt illetően is, de mivel ebben magyar érmék nem kerültek elő, a magam részéről figyelmen kívül hagytam, vö. Kiss 2000, 69: táblázat.

⁸³¹ Az ásatók igencsak csekély értéket kaptak a 10. század második harmada és Salamon uralkodási ideje közötti bő évszázadra keltezett 372 síros temetőrészletet illetően, ugyanis itt csupán 39-ben volt ezüst ékszer, zömében S-végű karika és bordázott S-végű karika (10,48%), köztük négy női temetkezésben egy-egy érme ékszerrel (289, 593, 630, 767), viszont az egyetlen pénzmellékletes férfit (376) ékszer nélkül temették el. Itt is feltűnő volt, hogy egy 17-19 éves nőt (289) leszámítva, az összes érmés temetkezésben középkorú személy nyugodott: vö. Bende-Lőrinczy 1997, 239, illetve 207, 209, 218, 220, 221. Lemérve az ezüstöket, egy ékszeres sírra 2,32 g, a temetőmaradvány egy temetkezésére pedig mindössze 0,24 g ezüst jutott: uo, 239.

⁸³² Kiss 2000, 69.

⁸³³ Minden sírban nő fektült: 18,8 g (156: ad?), 18,6 g (II), 17,6 g (43), 14,1 g (181), 13,8 g: (20): Kiss 2000, 187: táblázat alapján.

⁸³⁴ A legjobban ellátott öt sír: 16,7986 g: sen. nő (133), 14,7813 g: ad. nő (183), 28,6612 g: 2 ad. nő (102, 113) adata együtt megadva, 12,8424 g: juv. nő (188): Szőke-Vándor 1987, 82.

⁸³⁵ A pusztaszentlászlói 12 g-os átlagot egyetlen tiszalúci sír ékszerállománya sem érte el, a legjobban ellátottak a következők voltak: 11,6 g: juv. nő egy denárral (116), 9,60 g: mat. nő egy denárral (109), 8,95 g: mat. férfi három denárral (207), 8,45 g: mat. nő egy denárral (112), 8,40 g: juv./ad. nő (59).

⁸³⁶ A legjobban ellátott öt sír, mindegyike érme nélkül: 8,1 g: mat. férfi (7), 4,8 g: inf. I/II. (4-8 éves) gyermek (11), 4,7 g: mat. felnőtt, talán nő (123), 3,3 g: mat. férfi? (31), ad. nő (102): Kiss 2000, 69: táblázat alapján. Ebben a temetőrészletben magyar érme egyáltalán nem volt csupán a 80. sírban került elő II. (Jámor) Boleszláv cseh fejedelem (972–999) kettétörött, 0,6 g súlyú denára: uo., 55.

sorszám	sírszám	Az eltemetett		Az ezüstmelléletes sír állománya	A melléletek típusa										A	B	C	D	E	F	
		neme	életkora		nem ezüst melléklet	1. S-végű karika / g	2. S-végű karika / g	3. S-végű karika / g	hiányos S-végű karika / g	varkockskarika / g	kettősen esavart gyűrű / g	huzalgűrű / g	pántgyűrű / g	karikagyűrű / g							3 ingnyakdiszveret / g
1.	10.		inf. II	péNZ + nem ezüst egyéb	+											0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
2.	170.	nő	juv.	péNZ + nem ezüst egyéb	+											0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
3.	225.	nő	juv./ad.	péNZ + nem ezüst egyéb	+											0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
<i>I. 1-3. összesen</i>																2,04 g	2,04 g	3,0 db	2,04 g	3,0 db	2,04 g
1.	6.	férfi	ad.	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
2.	9.	férfi	mat.	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
3.	14.	nő	mat.	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
4.	16.	férfi	mat.	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
5.	18.		inf. I	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
6.	19.	férfi	mat.	2 péNZ												1,36 g	1,36 g	2,0 db	1,36 g	2,0 db	
7.	32.		inf. I	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
8.	34.	férfi	késő juv.	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
9.	66.	nő	mat.	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
10.	103.		inf.	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
11.	105.	férfi	juv./ad.	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
12.	106.		inf. I	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
13.	142.	férfi	mat.	2 péNZ												1,36 g	1,36 g	2,0 db	1,36 g	2,0 db	
14.	150.		inf. I	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
15.	187.		juv./ad.	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
16.	188.	férfi	ad.	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
17.	223.	férfi	mat.	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
18.	231.	férfi	mat.	péNZ												0,68 g	0,68 g	1,0 db	0,68 g	1,0 db	
<i>II. 1-18. összesen</i>																13,60 g	13,60 g	20,0 db	13,60 g	20,0 db	13,60 g
1.	5.		felnőtt	péNZ + ezüst ékszer				0,25 g								0,25 g	0,68 g	0,93 g	1,5 db	1,18 g	1,5 db
2.	24.	nő	mat.	3 péNZ + ezüst ékszer		3,20 g				3,00 g						6,20 g	2,04 g	8,24 g	12,0 db	14,44 g	21,0 db
3.	97.	nő	mat.	péNZ + ezüst ékszer	+	1,00 g	0,70 g									1,70 g	0,68 g	2,38 g	3,5 db	4,08 g	6,0 db
4.	109.	nő	mat.	péNZ + ezüst ékszer		3,60 g	3,35 g	0,35 g		2,30 g						9,60 g	0,68 g	10,28 g	15,0 db	19,88 g	29,0 db
5.	111.	nő	mat.	péNZ + ezüst ékszer		0,70 g										0,70 g	0,68 g	1,38 g	2,0 db	2,08 g	3,0 db
6.	112.	nő	mat.	péNZ + ezüst ékszer		2,45 g	2,55 g				3,45 g					8,45 g	0,68 g	90,13 g	13,5 db	17,58 g	26,0 db
7.	116.	nő	juv.	péNZ + ezüst ékszer	+	0,45 g	3,90 g	3,50 g		3,75 g						11,60 g	0,68 g	12,28 g	18,0 db	23,88 g	35,0 db
8.	122.	nő	mat.	péNZ + ezüst ékszer		2,35 g	2,35 g									4,70 g	0,68 g	5,38 g	8,0 db	10,08 g	15,0 db
9.	153.	nő	ad.	péNZ + ezüst ékszer		0,75 g				1,00 g						1,75 g	0,68 g	2,43 g	3,5 db	4,18 g	6,0 db
10.	180.	nő	mat.	péNZ + ezüst ékszer	+				1,20 g							1,20 g	0,68 g	1,88 g	1,0 db	3,08 g	1,0 db

7. táblázat. Tiszalúc-Sarkad. Az ezüstmelléletes sírok ezüstmennyisége grammban (g) és 0,68 g-os érmezszámban.

A táblázati oszlopok adatainak számítása: C = A + B, D = C : 0,68, E = 2A + B, F = (2A + B) : 0,68.

A 0,68 g-os érmeátlagsúly kiszámítását lásd a 9. táblázatban. *: A 0,1 és 0,15 g-os érmetörédek 0,5 db érmeként kezelve

II.7. TISZALÚC-SARKAD

Az ezüstmellékletes sírok száma a mellékleteik típusa szerint	Az eltemetettek neve vagy életkora						A	B	C
	férfi	nő	felölt	juv./ad.	juv.	gyermek	az összes ezüst tömege	az egy főre jutó ezüst tömege	az egy főre jutó denárérték
1. 3 egyérmés és egyéb, de nem ezüstmellékletes sír		2				1	2,04 g	0,680 g	1 db
2. 18 csak egy- vagy kétérmés sír	10	2		1		5	13,60 g	0,756 ~ 0,76 g	1,11 ~ 1 db
3. 26 csak ezüst ékszeres sír	1	19	2			4	81,20 g	3,123 ~ 3,12 g	4,59 ~ 4,5 db
4. 13 egy- vagy háromérmés és ezüst ékszeres sír	1	11	1				71,86	5,528 ~ 5,53 g	8,13 ~ 8 db
5. 60 érmés és ezüst ékszeres sír	12	34	3	1		10	168,7 g	2,817 ~ 2,82 g	4,14 ~ 4 db
6. 81 mellékletes sír	12	37	3	1	2	26	168,7 g	2,083 ~ 2,08 g	3,06 ~ 3 db
7. 252 síros teljes sírmennyiség	42	52	5	2	6	145	168,7 g	0,669 ~ 0,67 g	0,98 ~ 1 db

8. táblázat. Tiszalúc-Sarkad. Az ezüstmellékletes sírok ezüstmennyiségének összesítő adatai az eltemetettek neve vagy életkora szerint. A 0,68 g-os érmeátlagsúly kiszámítását lásd a 9. táblázatban

A tiszalúc-sarkadi temető érmeleleteinek kibocsátói	Ép magyar denárok átlagsúlya az MNM Éremtárában				
	típus - db	minimális	maximális	átlag	
Aba Sámuel (1041–1044)	H7 – 6 db	0,55	0,83	0,69	
I. András (1046–1060)	H8 – 3 db	0,62	0,74	0,67	
	H9 – 71 db	0,26	0,95	0,68	
Béla dux (1048–1060)	H11 – 226 db	0,50	0,98	0,70	
Salamon (1063–1074)	H14 – 42 db	0,46	0,82	0,68	
	H17 – 134 db	0,25	0,97	0,54	
Géza dux (1064–1074)	H18 – 318 db	0,52	0,94	0,70	
I. Géza (1074–1077)	H19 – 19 db	0,40	0,76	0,54	
	H22 – 40 db	0,55	0,97	0,72	
I. (Szent) László (1077–1095)	H24 – 54 db	0,59	1,05	0,75	
	H25 – 62 db	0,28	0,86	0,65	
	H29 – 33 db	0,45	1,10	0,84	
		1008 db			0,68

9. táblázat. Tiszalúc-Sarkad. A temetőben előkerült érmék típusaiból számított érmeátlagsúly: 0,68 g (vö. 6. és 7. táblázat)

javára változtatott a két-három denár (19, 142), valamint az „egyedülálló” bronzékszerek és viseleti tárgyak mellékletül adása (163, 225), de Sorokpolányban csak egyetlen sírban (55) volt két érme, Ikerváron és Pusztaszentlászlón egyben sem, s mindegyik temető bronzékszereinek és gyöngyeinek, valamint a sorokpolányi és pusztaszentlászlói ön és ólom karikaékszereknek nem tudjuk számszerűsíteni az egykori vitathatatlant értékét.⁸³⁷

A következőkben némi gondolat kísérletet végeztem. A tiszalúci ezüst ékszerek súlyát és az érmék példányonkénti átlagsúlyát sironként összeadva, megkaptam az egyes temetkezésekbe mellékelt ezüsttárgyak súlyát (összesen 168,7 g: 7. táblázat A + B = C oszlop), s ezt az érmék átlagsúlyával elosztva megkaptam az ezeknek a súlyoknak megfelelő denármennyiséget (összesen 248 db: 7. táblázat D oszlop). Annak jelzésé-

re, hogy az ezüsttárgyaknak a készítésük ötvösmunkája következtében a pusztaszentlászlói ezüsttárgyaknál drágábbaknak kellett lenniük, olyan számítás is végeztem, hogy az önkényesen a kétszeresére emelt ezüstsúlyukkal számoltam (összesen 310,20 g: 7. táblázat 2A + B = E oszlop), s ezt a mennyiséget az érmék 0,68 g átlagsúlyával elosztva kaptam meg az ezeknek a súlyoknak megfelelő, realisabb denármennyiséget (összesen 456 db: 7. táblázat F oszlop).

Ennek a denármennyiségnek – tehát a falu által mintegy 70 év alatt mellékelt⁸³⁸ ezüsttárgyaknak és érméknek – a nagyjából korabeli értékét a fentebbi már közreadott konkrét adatok alapján tetszés szerint lehet mérlegelni.⁸³⁹ Mindenesetre az önkényesen kiemeltként kezelt, 20 denárnál magasabb értékűnek tekintett ezüstmellékletet nyolc személy (hét nő és egy férfi) kapott, de a „leggazdagabb” nőnek és férfinak (116, 207) adott 35, illetve 29,5

⁸³⁷ Vö. Szöke-Vándor 1987, 81. A tiszalúci temető bronz ékszereinek és viseleti tárgyainak sironkénti súlya: 69: két S-végű karika: 0,65, 0,60 g, összesen: 1,25 g, 84: S-végű karika: 0,95 g, 88: elveszett?, 141: S-végű karika: 0,75 g, 152: két S-végű karika: 1,40, 0,50 g, összesen: 1,90 g, 163: hiányos karikaékszer: 0,4 g, rozetta: 3,15 g, tíz csüngős veret: 3,90, 3,95, 4,05 (2), 4,15, 4,30, 4,75, 5,10, 5,35, 5,75 g, felső tag: 2,70 g, összesen: 51,6 g, 178: S-végű karika: 0,65 g, 185: S-végű karika: 1,75 g, 192: S-végű karika: 0,55 g, 224: S-végű karika: 0,55 g, 225: öt S-végű karika: 0,40, 0,45, 0,55, 0,65, 0,85, nyakpercc: 29,52, karperec: 38,56, összesen: 70,98 g, 228: S-végű karika: 0,25 g, 238: S-végű karika: 1,01 g, 246: két S-végű karika: 2,45, 2,35, összesen: 4,80 g. A felsorolt összes bronztárgy súlya: 136,99 g.

⁸³⁸ Vö. a következő fejezetben.

⁸³⁹ A korabeli adók, bírságok, büntetések, visszaváltások, árak (állatok, takarmány, ruházat vonatkozásában) gyűjtött adatokat lásd 819. jegyzet.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

Lelőhely	Összes sír-szám	A temető kiválasztott sírjaira vonatkoztatva				A temető összes sírjára vonatkoztatva		
		az összes ezüst ékszeres sír ezüst ékszereinek súlya	az összes érmés sír érméinek súlya (0,68 g átlagsúllyal)	az összes érmés és ezüst ékszeres sír ezüst ékszereinek és érméinek együttes súlya	a csak érmés sírok érméinek együttes súlya (0,68 g átlaggal)	az ezüst ékszerek súlya	az ezüst ékszerek és a pénzek együttes súlya	az össze-züstsúly denár-súlyban (0,68 g átlaggal)
1. Sorokpolány (Vas)-Berekalja	311 sír	75 sír: 489,1 1 sír: 6,52 g	19 sír: 20 db = 13,6 g 1 sír: 0,72 g	94 sír: 502,7 g 5,35 g	19 sír: 20 × 0,68 = 13,6 g 1 sír: 0,72 g	311 sír: 489,1 g 1 sír: 1,57 g	311 sír: 502,7 g 1 sír: 1,62 g	502,7 g: 0,68 g 739,26 denár
2. Pusztaszentlászló (Za)-Deáksűrű	203 sír	55 sír: 261,88 g 1 sír: 4,76 g	42 sír: 42 db = 28,56 g 1 sír: 0,68 g	70 sír: 290,44 g 1 sír: 4,15 g	15 sír: 15 db × 0,68 = 10,20 g 1 sír: 0,68 g	203 sír: 261,88 g 1 sír: 1,29 g	203 sír: 290,44 g 1 sír: 1,43 g	290,44 g: 0,68 g 427,12 denár
3. Tiszalúc (BAZ)-Sarkad	252 sír	39 sír: 141,50 g 1 sír: 3,63 g	34 sír: 40 db = 27,20 g 1 sír: 0,80 g	60 sír: 168,70 g 1 sír: 2,81 g	18 sír: 20 db × 0,68 = 13,6 g 1 sír: 0,76 g	252 sír: 141,50 g 1 sír: 0,56 g	252 sír: 168,70 g 1 sír: 0,67 g	168,70 g: 0,68 g 248,09 denár
4. Szegvár (Cso)-Oromdülő	372 sír	(38 sír: 89,01 g* 1 sír: 2,34 g)	(5 sír: 5 db = 1,59 g** 1 sír: 0,32 g)	39 sír: 90,6 g 1 sír: 2,32 g	(1 sír: 0,38 g)	372 sír: 89,01 g 1 sír: 0,24 g	372 sír: 90,6 g 1 sír: 0,24 g	90,60 g: 0,68 g 133,23 denár
5. Ikervár (Vas)-Virág utca	140 sír	14 sír: 31,1 g 1 sír: 2,22 g	(1 sír: 0,6 g cseh denár)	15 sír: 31,7 g 1 sír 2,11 g	(1 sír: 0,6 g)	140 sír: 31,1 g 1 sír: 0,22 g	140 sír: 31,7 g 1 sír: 0,23 g	31,7 g: 0,68 g 46,62 denár

10. táblázat. Öt falusi temető sírjaiban lelt érmék és ezüst ékszerek mennyiségének és 0,68 g átlagsúlyú denárban kifejezett értékének összehasonlítása (Szegvár-Oromdülő: * az összezüstsúlyból levonva a csak pénzes 376. sír lemért érmesúlya, ** nem átlagsúly, hanem a lemért 5 érme össz-súlya)

denárnai érték sem érte el egy tinó korabeli 70–40 denáros értékét.⁸⁴⁰ Bár semmiféle alapom nem volt arra, hogy az ezüstmellékeket a súlyuk alapján csoportosítsam, a fentebb említett 20 denárnál magasabb értékűek csoportja szembetűnően a temető keleti szélé mentén fekvő női temetkezésekből állt össze, s ezek között is volt két egymás közelében ásott három-három sírből álló együttes (116, 127, 132, ill. 59, 109, 112), az első keltező érme nélkül, a második inkább a legkésőbb Salamon denárai-val jelzett korábbi időből, amelyhez a maradék két temetkezés – az egyik a keleti szélén (24: női), a másik inkább a nyugatihoz közel (207: férfi!) is csatlakoztathatóknak látszott.⁸⁴¹ A kitekintést a 10–20 denár közötti értékű ezüstmelléletes sírok csoportjára kiterjesztve kiderült, hogy ez a nyolc női temetkezés is a temető peremén helyezkedett el, de jobban szóródva: a temető északi sarkában (122), a déli szélénél (26, 151, 193, 245), illetőleg a nyugati szélén (211, 226). Csak kettejüknek volt érmemelléklete, amelynek alapján a még viszonylag „bőkezőbb” ezüstékszer-mellékletadás megélt I. László korát is.⁸⁴² Mindezt talán elégséges annak felvetésére, hogy az ezüst éksze-

rek sírba tételének igénye ebben a közösségben idővel fokozatosan csökkent, de bizonytalan marad az, hogy ez a jelenség milyen kapcsolatban lehetett a közösség anyagi háttérének esetleges változásával.

Nyilvánvaló, hogy a bronz ékszerek és viseleti tárgyak értéke sem lehetett lebecsülendő, de erre vonatkozólag semmiféle adat nem maradt, vagyis a számításokba a bronztárgyak nem voltak bevonhatók.

II.7.4.6. Hat tárgy anyagösszetétel-vizsgálata (11–12. táblázat)

1983-ban Magyarországon járt Maria Dekówna lengyel régész, aki anyagösszetétel-vizsgálatokra mintákat gyűjtött. Magam három gyöngyöt és három töredékes ezüst ékszer négy apró darabkáját ajánlottam fel erre a célra a tiszalúci temető 10, 128 (2 db), illetve 41, 116 (2 db) és 153. sírjából. Mivel időközben nem kaptam vizsgálati jelentést, e kézirat lezárása közben igyekeztem felvenni vele a kapcsolatot. Kiderült, hogy a professzor asszonynak nincs internetes kapcsolata, de Beata Kita⁸⁴³ révén

⁸⁴⁰ 35 denár (116: nő), 29,5 (207: férfi), 29 (109: nő), 26 (112: nő), 24,5 (59, 127: nő), 21 (24: nő), 20,5 (132: nő).

⁸⁴¹ 59: –, 109: Salamon H14, 112: I. András H9, továbbá 24: Salamon H17, 207: I. András két db H8 és sajnálatosan egy H7.

⁸⁴² 122: I. László H24, 245: Béla dux H11.

⁸⁴³ Sekretariat Dyrektora IAE PAN [Instytut Archeologii i Etnologii], Warszawa; szívességét ezúton is megköszönöm.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

Durchsichtigkeit und Farbe	undurchsichtig; braun	undurchsichtig; kirschrot-braun	undurchsichtig (?); braun-olivfarbig
Grabnummer	10	128	128
Untersuchungsnummer	–	1	2
Bemerkungen	Körper	Körper	Körper
Analysennummer	406:38	406:39	406:40
Laufende Nr.	1	2	3
Bestandteile in %			
SiO ₂		nicht berechnet	
Na ₂ O		Spuren	
K ₂ O	14,6	~ 0,05	~ 0,05
CaO	3 – 5	≤ 3	3 – 5
MgO	~ 0,1	< 0,1	< 0,1
Al ₂ O ₃	≥ 0,5	1,1	0,97
Fe ₂ O ₃	> 5	1,0	3,3
MnO	~ 0,05	~ 0,05	~ 0,05
Sb ₂ O ₃		nicht festgestellt	
PbO	15	55 – 60	~ 50
CoO		nicht festgestellt	
CuO	0,42	2,5	0,77
BaO	< 0,0005	nicht festgestellt	< 0,0005
TiO ₂	0,075	0,019	0,027
SnO ₂	nicht festgestellt	0,10	0,50
B ₂ O ₃	0,077	0,024	0,067
SrO		nicht festgestellt	
V ₂ O ₅		nicht festgestellt	
Cr ₂ O ₃		nicht festgestellt	
NiO	~ 0,001	~ 0,0005	~ 0,001
ZnO	nicht festgestellt	~ 0,5	nicht festgestellt
ZrO ₂		Spuren	
Ag ₂ O	~ 0,1	0,002	0,003
As ₂ O ₃		nicht festgestellt	
Röstverlust	–	korrodiertes	stark korrodiertes

11. táblázat. „Die Perlen von Tiszalúc. Ergebnisse der quantitativen Spektralanalyse der chemischen Glaszusammensetzung. Analyse des Glases wurde im Zentralen Laboratorium des Instituts für Materielle Kultur der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Warszawa [jelenleg: Laboratorium Bio- i Archeometrii Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie] von Magister A. Girdowyn durchgeführt; die Proben wurden in Kratern der Graphitelektroden im Wechselstromlichtbogen angeregt, die Aufnahmen mit dem Quarzspektrographen ISP-28 gemacht und auf spektrographischen Platten ORWO WU-2 und WU-3 registriert. Zur Bestimmung der Alkalien wurde die Methode der Flammenphotometrie angewandt, die Kieselerde aus dem Unterschied gegenüber 100 % berechnet. Warszawa, Dezember 1983. Maria Dekówna”

megkaptam az elérhetőségét dr. Tomasz Purowski teamvezető⁸⁴⁴ levelezésén keresztül, és így hozzájutottam az akkor elvégzett vizsgálatok eredményeihez. Mivel eze-

ket az eredményeket Dekówna nem illesztette be valamilyen közleménybe, így a leközlésüknél többre magam sem vállalkozhattam.

II.7.5. ÖSSZEZÉS

Több mindent sejthetünk, de bizonyára sohasem tudhatjuk meg, hogy a többé-kevésbé ép állapotú csontváz formájában feltárt 253 elhunyt közül 172 esetben (67,98%) milyen indokkal tartózkodtak a hozzátartozók a mellékletadástól, s azt sem tudhatjuk meg, hogy miért korlátozták a halottjuknak szánt ajándékot a viselet tárgyai és az ékszerek egészen szűkre szabott választékára, amelyet csupán az érmékkel egészítettek ki, ezzel szerencsére lehetővé téve a temető használati idejének körvonalazását.

Mivel a temető legkorábbi, Aba Sámuel verette H7 típusú denára mindössze egyetlen sírban (180) fordult elő, közvetlen elődjének és utódának, Péternek H6 denára pedig hiányzott, s a királyi–hercegi utódpárosának, I. Andrásnak és Bélának az érméi sem voltak gyakoriak,⁸⁴⁵ nincs mód annak eldöntésére, hogy Aba Sámuel pénze a saját uralkodási idejében vagy csak az utódaiéban került-e a földbe, hiszen a faluban egy Aba Sámuel kori halottat nem feltétlenül követte Péter kori haláleset,

⁸⁴⁴ Tomasz Purowski az IAE PAN üvegtárgyak anyagvizsgálatával foglalkozó munkacsoport témavezetője; szíves segítségét ezúton is megköszönöm.

⁸⁴⁵ I. Andrásnak csak a későbbi, H9 érméje négy (5, 10, 103, 112), Béla dux H11 denára pedig két sírban (105, 245) volt zárópénz szerepű.

II.7. TISZALÚC-SARKAD

Gegenstand	Bruchstück eines aus Draht geflochtenen Ringes		Bruchstück eines aus Draht geflochtenen Ringes	Bruchstück eines Schläfenringes (?)
Grabnummer	116		153	41
Probe	A (erster Draht)	B (zweiter Draht)	ein Draht	
Analysennummer	6588 A	6588 B	6587	6589
Laufende Nr.	1	2	3	4
	Bestandteile in %			
Cu	12,0	4,0	20,0	54,0
As	0,005	0,005	0,010	0,045
Sb	0,009	0,011	0,027	0,12
Au	0,16	0,26	0,040	0,080
Pb	0,32	0,36	0,45	0,90
Sn	0,012	0,011	0,032	0,010
Bi	0,005	0,005	0,011	0,030
Ni	0,003	0,003	0,008	0,011
Fe	Spur	0,001	Spur	Spur
Zn	0,024	0,016	0,030	0,14
Co	nicht festgestellt			
Mn	nicht festgestellt			
Tl	nicht festgestellt			
Summe der bestimmten Bestandteilen in %	12,54	4,67	20,61	55,34
Ag und Restbestandteile in %	87,46	95,33	79,39	44,66

12. táblázat. „*Silberne Gegenstände von Tiszalúc. Ergebnisse der quantitativen Spektralanalyse der chemischen Metallzusammensetzung. Analyse wurde im Zentralen Laboratorium des Instituts für Materielle Kultur der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Warszawa [jelenleg: Laboratorium Bio- i Archeometrii Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie] von Ing. L. Koziowska durchgeführt. Beschreibung der Methode: Archaeologia Polona 17 (1977) 103–113. Expertise Nr. 397/80. Warszawa, Dezember 1983. Maria Dekówna*”

de ha mégis, a pénzmellékletadás soha nem vált kötelezően követendő gyakorlattá, vagyis az elhunytat érme nélkül is elhantolhatták. Fontosabb volna annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy valóban csupán az 1041–1060-as évek valamelyikében nyitották-e meg a temetőt, vagy már korábban is, csak a pénzmellékletadás szokása jelentkezett némileg megkésve, I. István és Péter királynak a falu lakói között ugyan már feltételezhetően forgó, de a temetési gyakorlatban még nem szerepeltetett veretei nélkül. Erre a kérdésre nem lehet konkrét választ adni, mert bizonyos megfigyelések ellene, mások viszont mellette látszanak szólni. Ugyanis amennyiben a magyar pénzverés megindítását a királyi szuverenitás

kifejezésén túl, gazdasági szükségszerűségnek tekintjük, a pénzforgalomnak akár eltérő sebességgel is, már I. István uralkodásának évtizedeiben ki kellett terjednie az ország egész területére. Ezt a feltevést bizonyíthatja az a megfigyelés, hogy a királyság legkülönbözőbb részein a 10–12. században folyamatosan használt és teljesen feltárt nagy falusi temetőkben a pénzmellékletadás az érmesorozatok szerint I. István korától inkább az egyes verettípusokat, de teljes uralkodói kibocsátásokat is⁸⁴⁶ illető kisebb-nagyobb hiányokkal és igen nagy mennyiségi különbségekkel I. László vagy alkalmanként egyes utódai koráig nagyjából folyamatosnak mutatkozott.⁸⁴⁷ Ha tehát a nagy falusi temetőkben a 10–11/12. századi

⁸⁴⁶ A következő jegyzetben felsorolt, teljesen feltárt temetők érmesorozatából értelemszerűen a rövid ideig uralkodott királyok kibocsátásai hiányoztak, I. Gézáé öt, Aba Sámuelé négy, Péteré három, I. Béláé és II. Istváné két-két, I. Andrásé és Salamoné egy-egy lelőhelyről, Béla duxé egy, Géza duxé viszont négy lelőhelyről nem került elő.

⁸⁴⁷ Sarkadkeresztúr (Bé)-Csapháti legelő: I. István és I. László között folyamatosan: Medgyesi 1993, 490; Magyarhomorog (HB)-Kónya-domb: I. István és I. László között folyamatosan, továbbá Kálmánnak és II. Istvánnak csupán egy-egy veretével: Kovács 2006; Csekej (Nyitra m.; Čakajovce, okr. Nitra, Nitriansky kraj, Szlk)-Templom-dűlő/Poloha Kostolec: I. István és II. (Vak) Béla között, de Péter, Aba Sámuel, Géza dux, I. Géza és II. István vereteinek hiányával, Kálmán és II. (Vak) Bélának pedig csupán egy-egy denárával: Rejholicová 1995a, 85–87., ami az 1038–1046, 1074–1077 és 1116–1131 között kibocsátott érmék kiesését jelentette; Halimba (Ve)-Cseres: I. István és II. (Vak) Béla között, de Péter, Aba Sámuel, Géza dux, I. Géza, és II. István vereteinek hiányával, valamint I. István, Kálmán és II. (Vak) Bélának csupán egy-egy denárával: Török 1962, 98–100., ami az 1038–1046, 1074–1077 és 1116–1131 között kibocsátott érmék kiesését jelentette; Ipolykis-keszi (Hont m.; Malé Kosihy, okr. Nové Zámky, Nitriansky kraj, Szlk)-Nagy-Völgy-úti-/Felsőkenderesek-dűlő/Poloha Horné Konopnice: I. István és Salamon között, de Péter, Aba Sámuel, I. András és I. Béla vereteinek hiányával: Hanuliak 1994, 61–63., ami az 1038–1048?

hosszú használati idejük közepe táján a pénzmellékletadás folyamatos és az éppen uralkodó király pénzkibocsátásával egyidejű gyakorlatának kezdetén, I. István denárának viszonylag gyors, még 1038 előtti megjelenése feltételezhető, akkor ezt a feltételezést – nagyszámú összevethető lelőhely hiányában egyelőre talán túlzottan merészen – úgy lehetne általánosítani az ugyancsak teljesen feltártnak tekintett, de jóval rövidebb használati idejű, főként csak 11. századi temetőkre vonatkoztatva, hogy ezekben is jelezték a legkorábbi, kortárs veretűnek tekinthető érmék a temetkezések kezdetét: Tiszalúcon Aba Sámuel, Pusztaszentlászlón pedig Salamon denára⁸⁴⁸ a pénzdarabot kibocsátó király korára. Sajnos azonban ez az elfogadhatónak látszó magyarázat ellenérvekkel gyengíthető, mert van olyan teljesen feltárt temető, amelyben minden kronológiai elképzeléshez képest túl korán szakadt meg a pénzmellékletadás,⁸⁴⁹ míg néhány szintén teljesen feltárt, de kisebb temetőben csupán egy-egy érme látott napvilágot, ami országos mértékre kivetítve a pénzmellékletadás szokásának nem a szabályszerűségét, hanem inkább az esetlegességét jelezte.⁸⁵⁰ Kevésbé kétséges viszont, hogy a tiszalúci temető I. László denárai csak a pénzmellékletadásnak vagy a temető használatának a végét jelezték-e, ugyanis ezek az érmék a temető keleti felének peremén lévő sírokban az utolsóknak tekinthető temetkezésekből származtak, míg a nyugati temetőfél szélén mutatkozott Béla dux, Salamon és I. Géza kibocsátású veretek kényszerítő erővel sugallják azt, hogy errefelé hamarabb felhagytak a temetkezéssel.⁸⁵¹

Az érmék földbe kerülésével jelzett időszakot a keltezési bizonytalanságokból szükségesen következő némi nagyvonalúsággal kezelve tehát feltételezhető, hogy a tiszalúci temető hozzátétőlegesen az 1030-as és az 1100-as év között volt használatban. A helyszínt kiválasztó és a sírmezőt megnyitó faluközösség nyilvánvalóan máshonnan érkezett, talán az ezredforduló körül feltételezett lakossági telepítések részeként,⁸⁵² de a származási helye régészetiileg felderíthetetlen ugyanúgy, mint az új temető okleveles említés nélkül maradt falujának neve. A rövid ideig használt temető felhagyásának az lehetett az oka, hogy az állam és az egyház törvényekben is elrendelt, s egyre erősödő elvárásának megfelelően a falu lakói – akár már korábban is – templomot építettek, és a temetkezést a templomkertben nyitott templom körüli temetőben folytatták. Országos mértékben ez a folyamat nagyjából Kálmán királyságának idején (1095–1116) gyorsulhatott fel, és II. Béla uralkodása alatt (1131–1141) fejeződött be, követésében pedig jelzésértékűek a pénzmellékletadásban bekövetkezett változások: ugyanis a rendelkezésre álló Kárpát-medencei leletanyag alapján a pénzmellékletadás szokása I. László korában érte el a legnagyobb gyakoriságát, majd általánosan visszaszorult, miközben a gyakorlata a falusi sírmezőkből a templom körüli temetőbe tevődött át.⁸⁵³ A tiszalúci falusi temetőt használó hajdani falu templom körüli temetőre való váltása tehát az országos folyamatba illeszkedett. A falu templomának és cintermének helyét nem különösebben intenzív, s jószerint kevésbé alkalmas időben végzett terepbejárások alkalmával nem sikerült azonosítani.

1060–1063 között kibocsátott érmék kiesését jelentette; Püspökladány (HB)-Eperjesvölgy: I. István és I. László között, de Aba Sámuel, Géza dux és I. Géza vereteinek hiányával: M. Nepper 2002, I: 220, ami az 1041–1044, 1074–1077 között kibocsátott érmék kiesését jelentette; Fiad (So)-Kérpuszta: I. István és I. László között, de Béla dux, I. Béla, Géza dux és I. Géza érméinek hiányával: Szőke 1953, 297, ami az 1060–1063, 1074–1077 között kibocsátott veretek kiesését jelentette; Majs (Ba)-Udvari rétek: I. Istvántól I. László első, H22 denáráig, Salamon és I. Géza vereteinek hiányával: Kiss 1983, 176–177, 190, ami az 1063–1077 között kibocsátott érmék kiesését jelentette, de csak részben, mert Géza dux denára előkerült.

⁸⁴⁸ Szőke–Vándor 1987, 78–79.

⁸⁴⁹ A 795 síros rácalmás (Fe)-göböljárású temetőben csupán I. István H2 (1), Péter H6 (1), I. András H8 (1) és H9 (2) denára látott napvilágot: Fülöp 2000, 175, 177, 179, 182. A leletadatokat B. Horváth Jolán és Bóna István szívésségének köszönhetem, vö. Keszi–Haraszti–Bóna 2000, 175.

⁸⁵⁰ A 60 síros szabadka (Bács-Bodrog m.; Subotica, opšt. Subotica, Szer)-verusicsi „A” temetőben csak I. András egyetlen denára jelentkezett, de mivel a temető területén I. László meghatározhatatlan H? típusú denárának szórványlelete is előkerült, a lelőhelyet nem lehet biztonságosan bolygatatlannak tekinteni: Szekeres–Szekeres 1996, 64. A 91 síros letkés (Pe)-tégláégetői I. temetőben ugyancsak egyetlen érme, éspe-dig I. László H26 verete került elő: Bakay 1978, 73–74, 152, 183. Véletlen (?) érdekesség, hogy a szintén 91 sírral csupán nagyrészt feltárt letkés (Pe)-tégláégetői II. temetőben szintén egyetlen érme, ezúttal I. Géza H19 denára látott napvilágot: uo. 103–104, 159, 183: tévesen I. László pénzének meghatározva.

⁸⁵¹ Hasonlónak látszó és hasonlóképpen magyarázható jelenség a magyarhomorog (HB)-kónya-dombi temető nyugati szélén is megfigyelhető volt: Kovács 2006, 240–241; Kovács 2007, 207–208.

⁸⁵² A telepítések régészeti vetületét korábban tárgyalta Kiss Attila és Mesterházy Károly is, vö. Kiss 1968; Mesterházy 1984, 276; Mesterházy 2002, 337–338; Kovács 2013a, 532–543.

⁸⁵³ A jelenleg a rendelkezésemre adatok szerint az egymást követő királyok pénzeit tartalmazó érmés sírok száma a falusi és templom körüli temetőkben a következő: I. László 270–81, Kálmán 29–98, II. István 1–31, II. Béla 14–36 db.

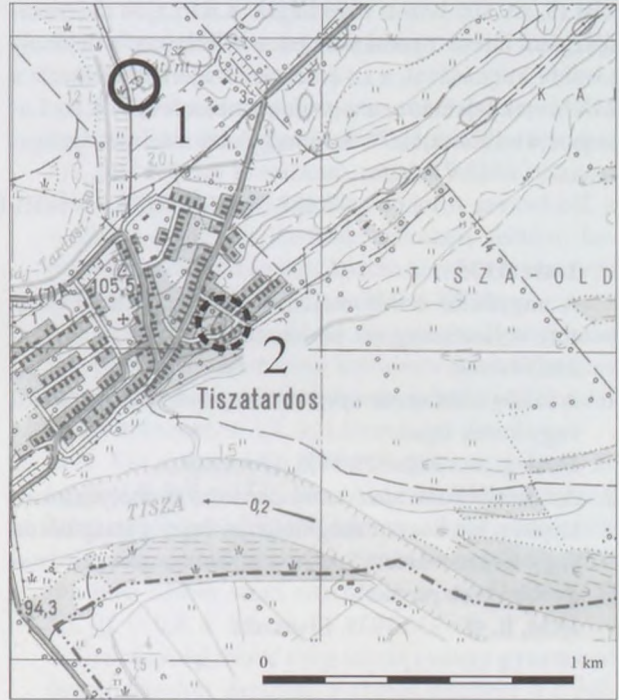

II.8. TISZATARDOS-NAGYDÜLŐ (97. kép)⁸⁵⁴

II.8.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Az írásos adatokból dolgozó leletkataszter különféle források egyeztetése nélküli beszámolója a község határától három lelőhelyet nevezett meg,⁸⁵⁵ amelyet az adatokat revideáló és összegző, továbbá a helyszínelést is elvégző Dienes István és Németh Péter az alábbi módon egyetlen lelőhelyként vont össze.⁸⁵⁶

A helyszínelést Dienes és Németh 1971. október 12-én végezte, ahol az akkor 68 éves Gaál János⁸⁵⁷ útmutatása nyomán tájékozódtak: „A lelőhely Tiszatardostól É-ra, azaz a Nagyhomokos irányában fekszik, a község belterületétől mintegy 750 méterre, a »Nagydülő« nevű határrészben. A partosabb Nagydülőt Ny-ról egy mélyebb, helyenként ma is vízállásos rét határolja: az ún. Kolokányos-tó. (Ez a Takta-érrel levezetett, s ma már jórészt kiszáradt tófenék, vagy a Takta vízrendszeréhez tartozó régi vízfolyás maradványa lehet.) A Kolokányos-tó keleti – ma is vízzel telt – partja mentén vezet, É-nak tartó dűlőúton lehet a lelőhelyre kijutni, s kelet felől az első terjedelmesebb magaslaton volt a honfoglalás kori temető. Az 1961-es esztendőől homokbányának használják e magaslatot, amióta a D-DK-i szomszédságában felépült a tiszaladányi Magyar Róna Tsz tiszatardosi üzemegysége (új térképünk e majort még nem tünteti fel). A Rohács-féle térképvázlaton is berajzolt magassági pontot jelölő kő ma is megvan a domb tetején, a bányagödör É-i partfala közelében (sem a bánya gödrét, sem a magassági kő helyét térképünk nem jelzi [vö. 97. kép]),⁸⁵⁸ így az attól D-re eső 8 sír – a feltárt sírok többsége – ma már kihordott területre esik. E magassági kőtől D-re csak keskeny sáv áll már a kutatás rendelkezésére, pedig errefelé, a mai bányagödör irányában néhány sír áldozatul is eshetett a homokkitermelésnek, szórványos emberi csontokat ugyanis találtunk a bányagödörben.”⁸⁵⁹

97. kép. Tiszatardos-Nagydülő
(az 1977-es kiadású M-34-139-C-c jelzetű
1:25 000-es méretarányú térképlap részlete)

A lelőhely megbontása az 1930-as évek elején kezdődött meg, amikor „a tardosi Reviczky-uradalom cselédei a községhez É-ról csatlakozó »Nagydülő« határrész kiemelkedő dombhátán csontvázra bukkantak szántás alkalmával. Miután a hír a tiszalői Rohács Józsefhez eljutott, ő 1935. júliusában ásatáshoz fogott itt.”⁸⁶⁰ Fel is

⁸⁵⁴ A lelőhely az 1977-es kiadású 1:25 000-es méretarányú M-34-139-C-c jelzetű térképlapon egyértelműen azonosított.

⁸⁵⁵ Fehér-Éry-Kralovánszky 1962, 80: Nr. 1143–1145.

⁸⁵⁶ A nyíregyházi Jósa András Múzeum Fehér-Éry-Kralovánszky 1962. példányában a három leletet Dienes vagy Németh kapcsolta össze azzal a megjegyzéssel, hogy egy lelőhely: Jakab Attila 2011. augusztus 12-én küldött e-mailje nyomán. Sajnos a lelőhely helyszínelő és azonosító jellegű feltárása a mai napig nem történt meg, vö. Révész 1984/85, 624.

⁸⁵⁷ Gaál (Tiszatardos, Arany János út 30. sz. alatti lakos) „egykor kerülő volt a Reviczky-uradalomban, majd a lelőhelyhez közeli tsz-majornban volt lőetető, s ma nyugdíjas már. Emlékezett arra, hogy hol találtak egykor szántáskor koponyát, embercsontokat, és ennek nyomán hol is kezdett kutatni Rohács a honfoglaló temető után.” Dienes–Németh 1996, 366.

⁸⁵⁸ A 210-441. (Tiszaladány) 1:10 000 térképen a dűlőút jobb oldalán álló 102,5 m magas homokdomb nyugati részén jelölt a homokbánya, s ennek az északi szélénél a 97 m-es magasságjelző pont ábrázolva van.

⁸⁵⁹ Dienes–Németh 1996, 366. A beszámoló folytatásában Dienes megjegyezte, „hogy nem túl sok csont mutatkozott, úgyhogy túl terjedelmes temető aligha volt ide telepítve! Felszíni vizsgálódásunk nyomán úgy tűnt, mintha a magassági pontot jelző kőtől DNy-ra kb. három m-re két lábszárcsont (?) még eredeti helyzetében feküdne a partfalban, sajnos nem tudunk erről meggyőződni, mert a majornban sem lehetett megfelelő szerszámot kölcsönözni, hogy megbontsuk a részt. E tájon és a magassági kőtől É-ra mindenesetre még kellene hitelesítő ásatást végezni, hogy Rohács térképvázlatának hitelességét ellenőrizzük.”: Uo.

⁸⁶⁰ 1936-os kéziratos jelentésében Kiss Lajos így írt az előzményekről: „Tiszatardos határában, északra a falu közelében van a Nagydülői-domb a Kolokányos-tó keleti oldalán, ahol Rohács József tiszalői lábbeli készítő, ki évek óta foglalkozik régészeti lelőhelyek feltárásával – a tudomány kárára – július elején hozzáfogott ásní, mivel tudására jutott a Reviczky-uradalom cselédségétől, hogy két évvel ezelőtt szántás alkalmával csontvázat találtak ott.”: Dienes–Németh 1996, 363.

lelte a szántáskor megbolygatott női temetkezést (1. sz. sír), majd három méter távolságra egy gyermeksírt (2. sz. sír), illetve az első sírral egyvonalban, attól 6 méterre egy lószerszámmal ellátott, feldűlt felnőtt temetkezést (3. sz. sír) hozott napvilágra. Kiss Lajos múzeumigazgató intése nyomán Rohács felhagyott a lelőhely további kutatásával, s az érdekesnek ígérkező temetőt a MNM-nak jelentette, ahonnan azonban levelét Kiss Lajoshoz továbbították.⁸⁶¹ A nyíregyházi múzeum igazga-

tója augusztus 25-én meg is jelent Tiszatardoson, és sikertelenül kísérletezett újabb sírok feltáráásával, viszont a Rohács-féle első ásatás leleteit a dadai alsó járás főszolgabírájának közvetítésével megszerezte a JAM-nak.⁸⁶² Kiss Lajos eredménytelen ásatása felbátorította Rohácsot, aki 1941. szeptember 25–27-én ismét visszatért a lelőhelyre és sikerült is újabb 10 sírt feltárnia (a 4–13. sz. sírokat). Ezek anyagát 1948-ban Fettich révén juttatta be a JAM-ba [valójában az MNM-be].⁸⁶³

II.8.2. A SÍROK ÉS A SÍRLELETEK LEÍRÁSA (49. tábla)

1. sír /1935

A nagydűlői domb tetején, északnyugat felől megbontott, valószínűleg női sír maradványai:

Mellékletek:

1. A lábfej alatt *nyolc apró csizmapityke*, lencse alakú vagy kerek fejjel.
JAM, lt. sz.: 322–329/1935. Elvesztek.
2. Az oldalbordák alatt *kerek „bronzdísz*, melynek hátlapján a két hosszú szeg mutatja, hogy vastag bőrön vagy fémen lehetett,” de egyszerűbben nevezve, „nagyobb kerek pityke”.
JAM, lt. sz.: 330/1935. Elveszett.

2. sír/1935

Az 1. sírtől három méterre talált gyermeksír, m: 45, csvh: 50 cm. A bizonyára hiányos csontváz koponyája „tönkrement”.

Mellékletek:

1. *Egy-egy apró halántékkarika* a tönkrement koponya két oldalán.
JAM, lt. sz.: 331–332/1935. Elvesztek.
2. „*Kis kék üveggyöngy*” a mellkason.
JAM, lt. sz.: 333/1935. Elveszett.

⁸⁶¹ „A Magyar Történelmi Múzeum Tek. főigazgatósága.

A napokban honfoglaláskori leletekre bukkantam. Ez ilyenformán történt: A tavasz folyamán tudomást szereztem arról, hogy a közeli községben egy dombtetőn emberi csontokat találtak. Nyomban kimentem a helyszínre s ott megtudtam, hogy a csontok szántás közben kerültek a felszínre még három évvel ezelőtt s azóta évről-évre mindig felveti az eke. Akkor a partban vetés volt s nem tudtam meggyőződni arról, milyen csontok: emberi vagy állati. Most azonban, hogy szabad a föld, kiszálltam személyesen s megkerestem a csontokat. A csontok s az előkerült sovány lelet dacára is megállapíthatnám, hogy honfoglalási sírral van dolgom. A csontok 25-30 cm között homokos talajban, a lehető legnagyobb összevisszaságban voltak úgy, hogy a fekvés irányát nem lehetett megállapítani és az előkerült nyolc darab lencsealakú, nitezett bronztárgy és egy korongalakú bronztárgy hollétét [azaz a sírbéli helyzetét] nem lehetett megállapítani. A csontváz csekély mélységénél fogva s az eke bolygatás előtt ki lett rabolva. Ezt igazolta a következő sír, melyet akaratlanul is, kénytelen voltam kikeresni. Az első, az eke által bolygatott sír – lovassír volt, azonban néhány lólábán kívül más lócsontot nem találtam. Az emberi koponya apró darabokban összevissza volt. A második sír nyolc méterre volt, 150 cm mélyen. A csontváz nagy összevisszaságban s lócsontok nélkül. Nyilván kirabolt sír. Ezt igazolja, hogy a csontváz egycsomóban volt, a két alsó lábszárat kivéve, mely pontosan a boka és lábujjcsontokkal együtt volt s a két kengyel és a zabola a boka két oldalán, az egyik kengyel állva baloldalt, a másik fekvé jobboldalt, a zabla középen a bokákon; az egycsomóban levő csontok között semmi melléklet, csupán két pici vasdarab.

Miután így meggyőződtem arról, hogy honfoglaláskori temetőre bukkantam, kötelességemnek tartom bejelenteni. A temető Tiszatardos községben, Reviczky József uradalom területén van s július, azaz augusztus 1-ig lehet csak kutatni, aztán bevetődik. Ha Tek. cím érdemesnek tartja tudományos kutatásra, úgy kérem azonnal kiszállni, legalább egy szakemberrel, én segítségére leszek s a leleteket is átadom. Ha nem érdemes kiszállni, úgy – ha lehetséges – kérnék egy meghatalmazó iratot, aminek segítségével, néhány emberrel, a Történelmi Múzeum javára akadálytalanul a legpontosabb munkával, leírással feltárhassam.

Tiszalök, 936. július hó. Kiváló tisztelettel Rohács József s.k.”: Rohács 1936. Véleményezés rávezetve: Kis Lajosnak átadjuk, ő intézkedik. Megjegyzés: a dátum valószínűleg elgépelve: helyesen: 1935!

⁸⁶² Dienes–Németh 1996, 364–365; vö. Fehér–Éry–Kralovánszky 1962, 80: Nr. 1145. A Rohácsal – inkább sajnálatosan – nem rokonszenvező Kiss erről így írt: a három sír feltárást követően „Rohács tovább nem kutatott, talán mert már ismételtlen figyelmeztettem tiltott és káros munkájára, hanem a bp-i Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályának jelentette írásban, honnan a jelentés természetesen a Jósza Múzeumba tétetett át. Ezek megtörténte után így ment ki igazgatónk [azaz Kiss] aug. 25-én Tiszatardosra, hol a nevezett helyen három munkással folytatta is a kútástát [? kutatást?], de mivel eredményre nem vezetett, abbahagyta. Az igazgató jelentése után megkerestem a dadai alsó járás főszolgabíróját, hogy Rohácstól az általa kiásott tárgyakat vegye át és szolgáltassa be. Így került a 15 db honfoglalás kori tárgy és koponya a Jósza Múzeum birtokába.”: Kiss Lajos 1936. évi kéziratosa jelentésében: Dienes–Németh 1996, 364. Ugyanerről: „Tiszatardosi honfoglalás-kori lelet. Tiszatardos határában, ahol Rohács József tiszalöki lakos ásatásokat végzett engedély nélkül; a dadai alsó járás főszolgabíróját utasítottam, hogy Rohácstól az általa kiásott tárgyakat vegye át és szolgáltassa be. Így került a 15 darab honfoglaláskori tárgy és egy koponya a múzeum birtokába.”: Kiss 1937, 69: N° 8.

⁸⁶³ Dienes–Németh 1996, 365. A leletek nem a JAM-ba kerültek, hanem 1948. október 13-án az MNM-be, lt. sz: 11/1948. Az egyúttal végzett rövid hitelesítő ásatást Fettich Nándor és Párducz Mihály vezette: Mesterházy 1993, 285–286.

3. sír/1935

Az 1. sírral egy vonalban, attól hat méterre⁸⁶⁴ talált felnőtt sírjának szétszántott vagy bolygatással feldúlt maradványa, m: 160 cm. A csontvázból csak az alsó láb-szárak és lábfejek maradtak az eredeti helyen, a többi csont egy csomóban került elő. A kiszántott koponyát talán félretették, mert Rohács megkapta, s végül a múzeumba juttatta.

JAM, lt. sz.: 337/1935. Elveszett.

Mellékletek:

1. „A két bokacsont mellett *egy-egy kengyel*, az egyik álló, a másik fekvő helyzetben.”

JAM, lt. sz.: 334–335/1935. Elveszték.

2. „Középen a lábfejekon ... *zabla*.”

JAM, lt. sz.: 336/1935. Elveszett.⁸⁶⁵

4. sír /1941 (49. tábla)⁸⁶⁶

A vázhosszból ítélve valószínűleg nő vagy nagyobb gyermek csontváza, m: 50, csvh: 140 cm.

Mellékletek:

1. *Sima ezüst huzalnyakperec* a nyak körül. Elveszett.

2a–o. *Gyöngysor* a nyaktájón az alábbi 15 különféle alakú és színű szemből:

a–b. *Két henger alakú, jó minőségű fekete üvegpasztta gyöngy*, cikcakk alakban rácsurgatott többsoros zöld vonalmintával, h: 2, á: 1 cm.

c. *Lapított henger alakú, jó minőségű fekete virágszemes gyöngy*, amelyen zöld színű kereszttező vonalak alkotta három mező közül kettőben az opálos fehér dudorból hat-hat sárga és opálos szírom nyílik, míg a harmadik eltorzult, opálos közepét vörös U alak kereteli benne sárga pöttyel, m: 1, á: 1,3 cm.

d. *Gyűrű alakú fekete szemesgyöngy*, árktolt kereszttező vonalak között három lapos, szivacsos anyagú barna szemmel, v: 0,9, á: 1,4 cm.

e. *Gyűrű alakú fekete szemesgyöngy*, az árktolt kereszttező vonalak és a közöttük lévő három lapos szem egyaránt szürkésfehér szivacsos anyaggal kitöltött, v: 1, á: 1,4 cm.

f–g. *Gyűrű alakú barnás*, illetve *feketés szemesgyöngy*, árktolt szürkésfehér szivacsos felületű betétes kereszttező vonalak között az egyikén három drapp, a másikon rozsdabarna lapos szemmel, v: 1, á: 1,3, ill. v: 0,8, á: 1,2 cm.

h, j. *Két szürkésfehér karikagyöngy*, v: 0,5, á: 1,1, ill. v: 0,35, á: 1,1 cm.

i, k. *Két gyűrű alakú fekete szemesgyöngy*, az egyik a lyukat körülvevő üvegrétegekből épült, s a rácsurgatott zöld betétes kereszttező vonalak között piszkosfehér, vörös és szürkészöldes dudoros szemekkel, a másikon árktolt piszkosfehér szivacsos felületű betétes kereszttező vonalak között három rozsdavörös szemmel, v: 1,1, á: 1,3, ill. v: 0,7, á: 1,3 cm.

l. *Csonkakúp alakú fekete üvegpasztta gyöngy*, az árktolt világos okkerszínű szivacsos felületű betétes kereszttező vonalak között három kidudorodó rozsdabarna szemmel, v: 1,1, á: 1,5 cm.

m–n. *Két gyűrű alakú fekete üvegpasztta gyöngy*, az egyik árktolt, rozsdabarna szivacsos felületű betétes kereszttező vonalai között három világos okkerszínű szemmel, a másik árktolt kereszttező vonalai és a közöttük lévő három szem szürkésfehér színű, v: 0,8, á: 1,1, ill. v: 0,8, á: 1,5 cm.

o. *Gyűrű alakú fekete üvegpasztta gyöngy* gyurmával összeragasztott darabjai, a színes díszítése a c példányhoz hasonló, a rácsurgatott opálosan fehér kereszttező vonalak között egy vörös, illetve vörös szírmű, zöld közepű dudoros szemmel.

Az a–c, o jelzetű példányok jó minőségűek, egyforma fekete alapanyagból, ugyanolyan színekkel és ráfolyatott technikával készültek, az a, b, illetve a c, o egyforma díszítéssel. Az i jelzetű gyöngytest eltérő technikával készült, de az előbb felsorolt négy gyöngyön használt zöld anyaggal egyezik a rácsurgatott zöld vonalának színe és anyaga. A d–g, k–n jelzetű gyöngyök rossz minőségűek, a mintáik bemélyített alapban szivacsos felületűek, rozsdabarnák, világos okkerszínűek, piszkosfehérek.⁸⁶⁷

MNM RT, lt. sz.: 11./1948.2.

⁸⁶⁴ A 2. sz. gyermek sír irányában, vö. következő jegyzet.

⁸⁶⁵ Az 1–3. sír leírása: Kiss Lajos kézírata és a JAM leltári jegyzéke alapján: Dienes–Németh 1996, 363–364. A 3. sírről Rohács kézíratos feljegyzése is fennmaradt: „Tiszatardos, III. sz. honfoglalás kori sírlelet. Felszántott [1.] sírtől egyvonalban 6 méterre – közben még egy gyermekkoponya töredéke [2. sír] – alacsonyan, a szántás által tönkretéve. Kirabolt sír. A csontváz felső része egész a két alsó lábszárig összehányva. Az összehányt csontok között semmi melléklet. E sírt is, mint a többi, tanúk előtt bontottam ki. Ott volt a gazda és két béres. A két alsó lábszár és a bokacsontok között érintetlenek voltak. Itt volt két kengyel és a zabla. A két kengyel a boka két oldalán volt elhelyezve, a zabla középen, a lábfejekon. Az egyik kengyel álló, a másik fekvő helyzetben. Ezt a sírt, ha láttam volna, hogy érintetlen, semmi kincsért nem bontottam volna ki. Miután azonban láttam, hogy kirabolt sír, tanúk előtt kibontottam, és egyben bejelentettem a Magyar Történelmi Múzeumnak további ásatásra. A csontváz 160 cm mélyen. Koponya itt.”: Dienes–Németh 1996, 364. Jakab Attila 2011. augusztus 12-i e-mailje szerint a leletek egyike sincsen meg a JAM-ban.

⁸⁶⁶ Fettich Nándor bejegyzése az MNM RT, Népvándorláskori Gyűjteményi Naplóba a 4–13. sírt tartalmazó 11./1941.sz. tétel sírleírásait követhetően: „E temető első három sírját Rohács József 1938-ban ásta, mellékleteit Nyíregyházára a Jósa-Múzeumnak küldte be. Kiss Lajos akkor kiszállt, de nem talált sírokat. Rohácsnak 1941. szept. 25.–27. napokon sikerült az itt felsorolt 10 sírt feltárni. A lelettárgyakat a megelőző tételekkel együtt behozta dr. Fettich Nándor múz. igazgató-ór.” Vö. Fehér–Éry–Kralovszky 1962, 80: Nr. 1144. Az 1935. és 1941. évi ásatások összesítő adata: MNM Adattára 132. T. II: Fehér–Éry–Kralovszky 1962, 80: Nr. 1143.

⁸⁶⁷ A gyöngyök leírását Bende Ildikó szívességének köszönhetem.

3. *Bronz fülesgomb* a gyöngysorban, két egyenlő félből öntött üreges, gömb alakú testtel, m: 1,7, á: 1,18 cm, s: 2,8 g.
MNM RT, lt. sz.: 11./1948.3.
4. *Vaskés* a bal kéznél, h: 8,75, sz: 1,2, v: 0,35 cm.
MNM RT, lt. sz.: 11./1948.4.
5. *Kisfazék* az egyik lábfejnél, csillámos homokkal, apró kavicsal soványított agyagból. Kézikorongolt, hurkatechnikával készült, a hurkákat az edény külső s belső oldalán eldolgozták. A vállán és a belső peremén határozottan látható az utánkorongolás nyoma. Alja peremes, kicsit homorú, a közepén – egy körben X alakkal – fenékbélyeg. Neutrálisan sárgásbarnára-vörösesbarnára égett, a másodlagos megégés nyoma az edény felső negyedében, illetve alul látható. Díszítetlen. Legnagyobb szélességét a vállánál éri el, enyhén szűkül lefelé, rövid, függőleges nyaka tagolja, pereme közepesen kihajló, ferdén levágott. Ép, csak a pereme van kiegészítve. M: 12,1, peremá: 9,2–9,6, peremv: 0,6, legnagyobb sz: 11, fenéka: 7, fenékv: 0,8 cm, s: 510 g, űrtartalom: 420 ml.
MNM RT, lt. sz.: 11./1948.1.⁸⁶⁸
6. *Tojáshejak* a jobb vállnál.

5. sír/1941

Gyermek temetkezése, m: 40 cm.
Melléklete nem volt.

6. sír/1941 (49. tábla)

A vázhosszból ítélve valószínűleg nő vagy nagyobb gyermek csontváza, m: 50, csvh: 142 cm.

Mellékletek:

1. *Bronz fülesgomb* a nyakban, két egyenlő félből öntött üreges, gömb alakú testtel, m: 1,8, á: 1,4 cm, s: 3,35 g.
MNM RT, lt. sz.: 11./1948.6.
- 2–3. „*Bronzkarika*, vékony kis függesztő karikával el látva”, ugyanott. Kerek metszetű huzalból készült egymásra érő végekkel, á: 2 × 1,98, v: 0,37 cm, s: 3,25 g. A ráhúzott kis bronzkarika hiányos, á: 0,95, v: 0,15 cm, s: 0,25 g.

MNM RT, lt. sz.: 11./1948.7.

4. *Bronzlemezből préselt rozetta* töredéke, ugyanott, á: 1,1 cm.
MNM RT lt. sz.: 11./1948.8.
5. *Vaskés* a bal kéznél.
MNM RT, lt. sz.: 11./1948.5. Elveszett.

7. sír/1941

Gyermek temetkezése, m: 40 cm.
Melléklete nem volt.

8. sír/1941

Csupán egyetlen adata ismert: m: 60 cm.
Melléklete nem volt.

9. sír/1941

Gyermeksír, m: 30 cm.
Melléklete nem volt.

10. sír/1941

Gyermeksír, m: 30 cm.
Melléklete nem volt.

11. sír/1941

Gyermeksír, m: 30 cm.
Melléklete nem volt.

12. sír/1941

Bolygatott temetkezés, m: 60 cm.
Melléklete nem volt.

13. sír/1941

Bolygatott temetkezés, „a csontok között lólábszár-csontok és paták is voltak”.
Melléklete nem volt.

A sírleteket tartalmazó dobozban van még egy *asztragalosz csontocska* is, amely nem szerepel a leltárkönyvben.

MNM RT, lt. sz.: 11./1948. alszám nélkül.

II.8.3. ÉRTÉKELES

Fettich Nándor a 4–13. sírra „vonatkozó jegyzeteket jegyzőkönyvébe felvette, s ide csatolta Rohács eredeti temetőtérképét is, amely a leírással való összevetés tanúsága szerint nagyjából 1:100-as méretarányban készült, és két – É–D-i – irányú sorát mutatja be a síroknak. A koráb-

bi, az 1935. évi ásatásból származó sírok helyét Rohács ezen a térképen láthatóan csak emlékezetből rajzolta be, azok itteni helyzete ugyanis több tekintetben ellentmond az ásatással egyidőben készített feljegyzéseknek.⁸⁶⁹ ... Rohács temetőtérképe alapján annyi mégis bizonyosnak

⁸⁶⁸ A szakszerű leírást Merva Szabina szívességének köszönhetem.

⁸⁶⁹ „Így pl. az 1. és 3. sír között nincs meg az akkor megadott 6 méternyi távolság (az 1. sírtól a 3. sz. temetkezést 6 cm helyett csak 2 cm-re tünteti fel). Feltűnő eltérés az is, hogy a 2. sírt itt a nyugatabbra eső sírsor tagjaként ábrázolja, méretei – az 1941. évi ásatás 6. és 7., valamint a 9. és 11. sz. sírok egymás közt mért távolsági adatai alapján – az 1. sírtól Ny-ra voltaképp csak 1 méterre (a térképen nagyjából 1 cm), holott az 1935-ös jegyzetek alapján ez a sír az 1. sz. temetkezéstől 3 méterre feküdt (l. Kiss Lajos jelentését!); Rohács József a 3. sír-

II.8. TISZATARDOS-NAGYDŰLŐ

látszik, hogy az 1941-ben feltárt sírok nagyjából két sorban rendeződtek. Nehezebb megítélni, hogy e két sírsor egymástól valóban mindössze 1 méterre húzódott-e, ami akkor tűnik csak hihetőnek, ha nagyobb temető volt a dombra telepítve, s további sorok lappangtak még ott.⁸⁷⁰ Látható, hogy Dienes István kétféleképpen vélekedett az egykori temető nagyságáról. Itt feltételezte, hogy nagyobb temető is lehetett, korábban a helyszíni szemlén viszont a lelőhellyel azonosított homokbánya gödrében talált kevés csontmaradvány alapján arra következtetett,

hogy terjedelmes temetőről aligha lehetett szó.⁸⁷¹ A feltehetőleg lovas 13., illetve lószerszámos 3. sír megléte ellenére a rendkívül szegényes leletanyag és a melléklet nélküli temetkezések többségi aránya (61,5%) alapján valószínűbbnek az tűnik, hogy közelebbről keltezhetetlen 10–11. századi falusi temetőmaradványt bolygattak meg. A leletanyagból további vizsgálatot a 4. sír változatos gyöngysora érdemel,⁸⁷² szemeiből elsősorban a cikcakkmintás hengeres gyöngyök,⁸⁷³ valamint a virág-szemes és szemesgyöngyök.⁸⁷⁴

leletről való egykori szövegezése ráadásul akként is értelmezhető, mintha e 2. sír valahol az 1. és a vele egyvonalba – 6 m távolságra – eső 3. sz. sír közötti területen lett volna („Felszántott sírtól egyvonalban 6 méterre – mármint a 3. sz. sír! D. I. megjegyzése –, közben még egy gyermekoponya töredéke...”). Rohácsban az új feltárások és a térkép készítésekor már csak az élhetett elevenen, hogy valahol a dombtető környékén, az ottani magasságot jelölő kő közelében, attól D-re dolgozott, egyébként még a korábbi ásátás idejében is téved (mind a Feticsh-féle jegyzőkönyvben, mind a temetőtérképen 1938 szerepel e sírok feltárásának éveként, noha ásátását ténylegesen 1935-ben végezte). Érdekes, hogy [az] utóbb készített térképen a 3. sírt »lovas« sírként szerepelteti, akárcsak a 13. sírt, amelyben a jegyzőkönyv szerint valóban voltak lócsontok. Kérdés mármost, hogy csupán az ismert lószerszám-tartozékokra utal-e a lovas sír megjelölés, vagy valóban talált ott a kengyeleken és a zablán kívül lócsontokat is, amelyeket akkor – a letiltott ásátás miatti ijedelmében, a sír valóságos értékét csökkenteni szándékozván – Kiss Lajos előtt elhallgatott.”: Dienes–Németh 1996, 365. Feticsh jegyzőkönyvét a belefoglalt Rohács-féle térképpel együtt nem találtam meg.

⁸⁷⁰ Dienes–Németh 1996, 365.

⁸⁷¹ Dienes–Németh 1996, 365, 366.

⁸⁷² Vö. Szilágyi 1994.

⁸⁷³ 2a–b jelzetű példányok, esetleges párhuzamuk: Marosgombás (Alsó-Fehér m.; Gímbar, jud. Alba, Rom)-Kiss Magura nyergén 10. sír: Gáll 2013, I: 323, II: 161. tábla 20.

⁸⁷⁴ Szőke 1962, 52–53: I. típus; Szőke–Vándor 1987, 63, 66–67; Révész 1996, 81; vö. még a II.7.4.3.2.c. szakaszban írottakat.

II.9. ISMERETLEN LELŐHELY (TOKAJ KÖRNYÉKE) (50. tábla)

A város környékéről került a Herman Ottó Múzeumba egy körte alakú, jellegzetesen aszimmetrikus szárú, téglalap alakú fülű és szíjnyílású, lapos szárú, az ívelt talpalójának alján hosszanti bordájú kengyelpár. Az épebb példány fülének az egyik sarka hiányos, de a szíjnyílása ép, míg a párja fülének a felső része hiányzik. M: 12,6, sz: 11,8, a fül sz: 3,6, a szíjnyílás: $1,8 \times 0,6$, a talp sz: 3

cm, ill. m: 12,6, sz: 12, a fül sz: 3,2, a szíjnyílás sz: 1,4, a talp sz: 3,4 cm.

A leleteket először K. Végh Katalin ismertette: „Két kengyel került elő a község környékéről. Leletkörülményeik, pontos lelőhelyük nem ismeretes. M: 12,8 és 12,7 cm.” módon fényképpel együtt.

Miskolc, HOM, lt. sz.: 68.25.1–2.⁸⁷⁵

⁸⁷⁵ K. Végh 1970, 88: Nr. 27, 101: IX. t: 5–6. Révész László leírás és kép nélkül, a hibás 61.47.1–2. lt. számmal hivatkozott a kengyelparra: Révész 1995, 36, 44: 12. jegyzet.

II.10. ISMERETLEN LELŐHELY: AZ ÚN. „TOKAJI KINCS” (51–58. tábla; 98–101. kép)

II.10.1. KUTATÁSTÖRTÉNET

A később kincsleletként elkönyvelt tárgyakat először bolygatott sírokból megmaradt szórványleletekként ismertette Hampel József és pedig úgy, hogy közülük csupán az MNM által 1896 végéig megvásárolt öt tételről kívánt az 1897 júniusában megjelent tanulmányában szólni: „Az 1896-ik év utolsó hónapjaiban budapesti régiségkereskedő útján szerzett a nemzeti múzeum állítólag Tokaj vidékéről származó honfoglalási korbelti régiségeket. Előfordulásuk körülményeiről nem tudunk semmit és azt sem, vajjon kincsből származnak-e a tárgyak avagy temetőből. Mégis valószínűnek véljük, hogy szétdőlt sírokból erednek, melyeknek vasmellékleteit a találók elhanyagolták. Úgy látszik, hogy az ezüst és arany tárgyak sem maradtak mind együtt, melyek a sírokban voltak. Ezt onnan sejtjük, mert a különféle fajta boglárók száma nem a szokott arányt mutatja és gyűrűk s más fajta ékszerek, minők sírokban elő szoktak fordulni, sincsenek a készletben. De ily kételyek dacára és bár csonkán tartjuk, egészében ismertjük a sorozatot.”⁸⁷⁶ Hampel leírásából azonban kiderül, hogy külön utalás nélkül hozzájuk sorolta az 1897. februárjában megszerzett, 20-án és 27-én beletárolt két következő tétel darabjait is, viszont a május 31-én beletárolt utolsó adag ismertetése már nem fért be a cikkének leadási határidejébe (vö. 13. táblázat).⁸⁷⁷ Úgy tűnik, hogy az utóbbi tárgyakról végérvényesen megfeledezhetett, annak ellenére, hogy közöttük valóban jellegzetesen honfoglalási kori leletek voltak, mert a későbbiekben sem szerepel-

tette őket egyik közleményében sem. Pedig Hampel a Kárpát-medencei honfoglalás kori párhuzamok segítségével a 10. századra keltezte a leletek állományát mind az aranyérmekkel, mind azok bevonása nélkül, jóllehet bizonyos darabjainak a későbbi megfelelőit is észrevette. A tárgyak első csoportjának a 9. században feltűnő, s a 11. században már elenyésző keleti jellegű ezüst „boglárókat” tekintette,⁸⁷⁸ a következőnek az aranyérmeket és arany ékszereket,⁸⁷⁹ a harmadiknak pedig a „drótműves és bőrtűs ékszereket,”⁸⁸⁰ de az egyetlen temetőből való származtatás feltételezése elsimította a keltezés lehetséges szélsőségeit. A még ugyancsak 1897-ben megjelent „régibb középkori” monográfiájában Hampel átírta, ezzel és a tanulmányában említett párhuzamok elhagyásával lerövidítette a tárgyleírásait, a cikk Passuth Ödön rajzolta szép illusztrációit viszont változtatás nélkül átvette, csupán a korábban nyolc ábrába rendezett rajzokat négy táblába vonta össze (98–101. kép, 14. táblázat). Nem változtatta meg a tárgyak előkerülésére vonatkoztatott sejtését sem.⁸⁸¹

Ugyancsak lényegtelen alakításokkal használta fel 1900-ban újra az 1897. évi monográfia szövegét és változtatás nélkül a rajzokat, viszont a leletek eredetiségével kapcsolatban új és alapvető megállapítást tett: egy időközben kapott megbízható – de sajnos nem részletezett – értesülése szerint, az összes tárgyat cserépedényben lelték, tehát nem temetői szórvány-, hanem kincsleletnek tekintendő.⁸⁸² Ezt a véleményét még 1905-ben

⁸⁷⁶ Kővér 1897, 233–234. Az ismertetés a szövegre vonatkozott, mert az illusztrációkkal Hampel takarékoskodott. A kevésbé fontosnak (?) ítélt tárgyakat – bronzfibula, bronzesípesz, bronzsúlyok – elhagyta, a 13 szőlőfürtűdeses függőből csak tíz, a 14 nagygyömbös fülbevalóból csak hét, a 15 csüngős kaftánveretből, a 4 csüngős kaftándisz tartóveretből, a 8 nyolcszirmú rozettából pedig csak két-két példányt rajzoltatott le, ezért a leletek csaknem teljes képi megjelenítése Mesterházy 1994. cikkében jelent meg (13. táblázat), amit magam is csak az időközben elveszett, de Kővér munkájában még közölt tárgyak rajzainak átvételével egészítettem ki.

⁸⁷⁷ Ezt azért tehettem meg, mert a Kővér 1897. az Archaeologiai Értesítő 1897. évi 3. számában (a 193–288. oldalakon), június 15-i impresszummal jelent meg; ugyanezen a véleményen volt. Mesterházy 1994, 196.

⁸⁷⁸ „A boglárók [azaz a 15 csüngős kaftánveret, a 4 rombusz alakú tartóveret, a 8 virág alakú veret és a kerek pityke] azt az ízlést képviselik, mely legelőbb a IX. században tűnik föl hazánkban, és aránylag rövid tartamú divata után a XI. század után eltűnik. Ezek képviselik a keletről származó növény ornamentikát.”: Kővér 1897, 241. A kaftánvereteket másutt is megemlítette: „A Szeged-bojárhalmi sírban, Sz.-Féjérvár-Demkőhegyen, a tokaji kincsből, Tolna-Szántón és más helyeken dupla tagu ékszerek kerültek elő. A felső tag meg volt erősítve a ruhán, az alsó nagyobb tag szabadon lógva csüngött le róla. Lovas sírban ugyan nem találtak ilyen ékszert, de úgy látszik, a honfoglalók is éltek velők, nemcsak alattvalóik, kiknek a sírjaiban számos esetben találtak.”: Hampel 1908, 119.

⁸⁷⁹ A 10. századi bizánci solidust, illetve a tíz solidus-körülvágatot, s ezekre alapozva a négy- és hétszemű aranykarikából álló láncocskát, utóbbi közepén a szív alakú bronzkori szemmel, s értelemszerűen az öt ezüst S-végű karikát, barázdált véggel: Kővér 1897, 239–241.

⁸⁸⁰ Ezekről megállapította, hogy „már a korábbi időszakokban divó mintákkal hozhatók kapcsolatba. Létezésük a népies iparban kivált hazánk déli részeiben és a Balkán vidékén a későbbi századokban is kimutatható.”: Kővér 1897, 241–242.

⁸⁸¹ „Tokajvidéki leletek. Ezen és a következő három táblán honfoglalási korabeli ékszereket mutatunk be, melyeket a n. múzeum budapesti régiség kereskedő révén szerzett meg, aki viszont Tokajról szerezte. Valószínű, hogy szétdőlt [sajtóhiba: szétdőlt; vö. a következő jegyzet] sírokból erednek, melyeknek vasmellékletei elkallódtak. Az ékszerek sem kerülhettek teljes számmal a n. múzeumba, mert a különféle boglárók nincsenek meg a szokott arányban és gyűrűk s másfajta oly ékszerek is hiányoznak, a mik e korbelti sírokban elő szoktak fordulni.”: Hampel 1897, II: 494.

⁸⁸² „XI. Tokaj (Zemplénm.). Kereskedő útján szerzett a n. múzeum 1897-ben [sic – K. L.] ékszereket és aranyérmeket, melyek Tokajból eredtek. Mikor először közzétették (Arch. Ért. 1897, 233–241.), úgy vélekedtünk, hogy a leletek talán szétdőlt sírokból erednek, melyekből a vas-tárgyak elkallódtak. Utóbb megbízható módon arról értesültünk, hogy cserépedényben lelték az összes holmikat s így kincsleletnek kellett lennie. (V. ö. A régibb középkor emlékei II. 494–497)”: Hampel 1900, 567; az utalások: Kővér 1897. és Hampel 1897.

	A tárgyak kora							A tárgyak lelőhelye, a beletárolásuk napja, az összesített leltári számuk és a vásárlásuk költsége								A tárgyak egyedi leltári száma	Az első közlés illusztrációi	A kritikai közlés illusztrációi	
	őskori	bronzkori	római császárkori	10. századi (sírtálemek?)	11. századi (kincslelet/ek?)	13-14. századi	újkori	A tárgyak neve	80 Ft	15 Ft	91 Ft	70 Ft	170 Ft	100 Ft	25 Ft				20 Ft
									65./1896.1-12.	94./1896.1-5.	105./1896.1-20.	110./1896.1-20.	119./1896.1-21.	24./1897.1-12.	29./1897.1-2.				65./1897.1-28.
									szept. 1.	okt. 23.	nov. 21.	dec. 5.	dec. 17.	febr. 20.	febr. 27.				máj. 31.
1896				1897															
A	B	C	A	D	C	-	C, Bm												
1.	*						aranykarika (11 + 1 összekötő őskori csüngő-kapocs)	4				8				65./1896.1. 119./1896.3-10.	239: VII. á. 1-2.	235: 21. á. 1-2.	
2.		*					ónozott öntött bronz nyakpereg 9 töredéke	1								65./1896.6-7.	235: III. á. 3.	232: 19. á. 12.	
3.			*				bronzfibula 2 töredéke	1								65./1896.8.		elvesztett	
4.			*				bronzcsipesz	1								65./1896.9.		elvesztett	
5.				*			négyszegletes bizánci bronzsúly (12 solidus súlyú)	1								65./1896.11.		220: 13. á. 2.	
6.				*			négyszegletes bizánci bronzsúly (1/3 solidus súlyú)	1								65./1896.12.		234: 20. á. 7.	
7.				*			kerek bizánci bronzsúly	1								65./1896.10.		elvesztett	
8.				*			ezüst szőlőfürtdíszes fülbevaló	5			6	2				65./1896.2-3. 110./1896.13-18. 119./1896.1-2.	236: IV. á. 1-10.	216: 11. á. 1-4, 6. 217: 12. á. 1-5.	
9.			*				ezüst granulációs gomb fele	1								65./1896.4.	236: IV. á. 11.	234: 20. á. 6.	
10.			*	*			az előbbi két tétel töredékei	+								65./1896.5.		elvesztett	
11.				*			ezüst vastag karika, bordázott S-véggel		5							94./1896.1-5.	239: VII. á. 3-7.	234: 20. á. 1-5.	
12.				*			aranyozott ezüst csüngős kaftánveret-tartóveret				4					105./1896.1-4.	234: I. á. 3-4.	224: 15. á. 1-4.	
13.			*				aranyozott ezüst csüngős kaftánveret				12	3				105./1896.5-16. 110./1896.9-11.	234: I. á. 1-2.	224: 15. á. 5-7. 225: 16. á. 1-6. 228: 17. á. 1-6.	
14.			*				ezüst félhold alakú lemezes fülbevaló				2					105./1896.17-18.	237: V. á. 1-3.	234: 20. á. 8-9.	
15.					*		1-1 réz- és acélpecsételő				2					105./1896.19-20.		újkori	
16.			*				aranyozott ezüstrozetta					8				110./1896.1-8.	234: II. á. 1-2.	231: 18. á. 22-29.	
17.			*				ezüst (?) kerek ingnyakveret					1				110./1896.12.	234: II. á. 3.	elvesztett	
18.			*				ezüst huzalkarpereg töredéke(i)					1				110./1896.19.	235: III. á. 2, 4-6.	232: 19. á. 13.	
19.			*				négylélű ezüstpálca					1				110./1896.20.	235: III. á. 1.	elvesztett	
20.			*				I. Romanos Lakapenos & Christophoros (921-931) solidusa						1			119./1896.11.	240: VIII. á. 1.	232: 19. á. 3.	
21.			*				VII. Konstantinos Porphyrogenetos & II. Romanos (945-959) vagy II. Nikephoros Phokas & II. Basileios (963-964) solidusának kerek középső kivágata						10			119./1896.12-21.	240: VIII. á. 2-11.	232: 19. á. 1-2, 4-11.	
22.				*			ezüst nagygömbös fülbevaló						12	2		24./1897.1-12. 29./1897.1-2.	238: VI. á. 1-7.	198: 1. á. 1-6. 199: 2. á. 1-6. 201: 3. á. 3-4.	
23.	(*)						(rézcsákány)								(1)	(65./1897.1.)		(békásmegyeri lelet)	
24.	(*)						(rézvéső)								(1)	(65./1897.2.)		(békásmegyeri lelet)	
25.			*				aranyozott bronz lemezgyöngyöcske (2 félből)								1	65./1897.3-4.		231: 18. á. 20.	
26.			*				bronz fülesgomb (2 félből)								1	65./1897.5-6.		231: 18. á. 21.	
27.			*				bronz csüngős ingnyakveret felső tagja								1	65./1897.7.		231: 18. á. 19.	
28.			*				ezüstözött bronz rombusz alakú ingnyakveret								21	65./1897.8-28.		231: 18. á. 1-18.	
Összesen								16	5	20	20	21	12	2	24 (+2)		összesen: 120 (+2) db		

13. táblázat. A „tokaji kincs” tárgyainak muzeológiai adatai. A tárgyak lelőhelyére vonatkozó MNM RT leltárkönyvi beírások típusai:

A: „Állítólag tokaji lelet”, B: „állítólag Tokaji leletből”, C: „Állítólag Tokaj vidéke”, D: „Állítólag Tokaj vidéki lelet(ből)”,

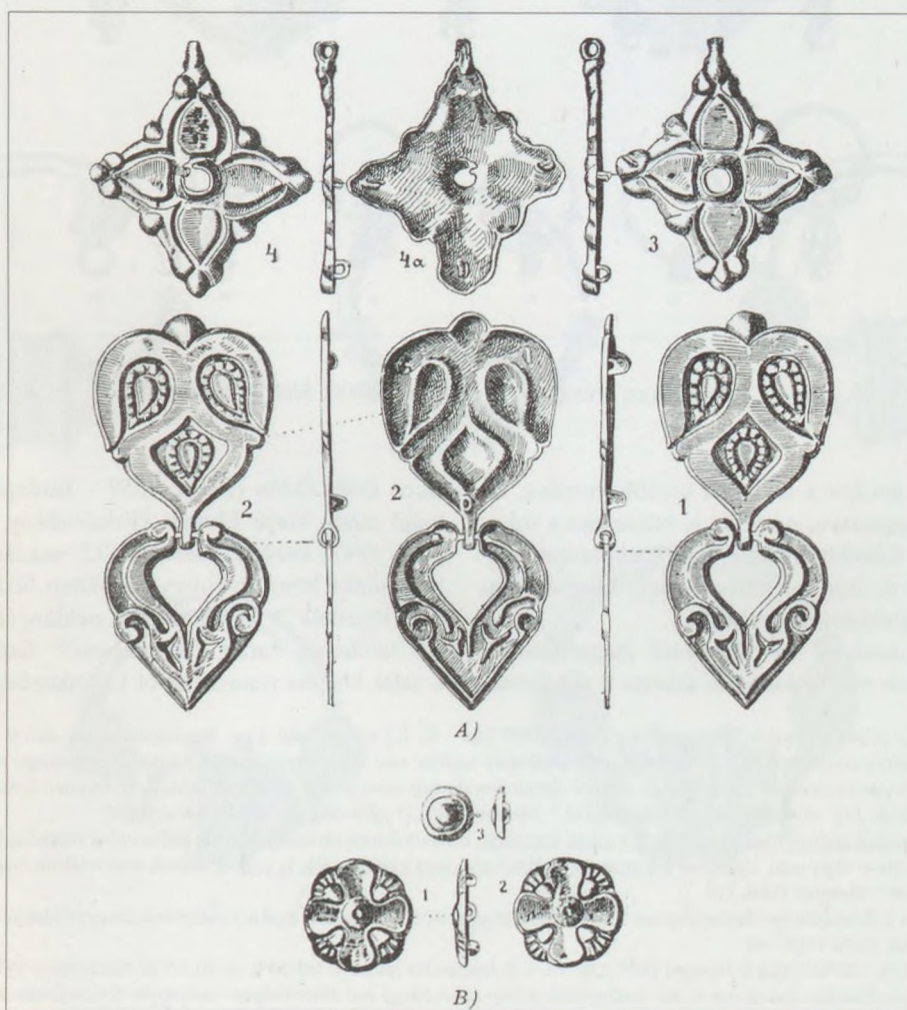
-: A lelőhely nincs megnevezve, csak utalás az előző C-re. Bm: Békásmegyér

II.10. ISMERETLEN LELŐHELY: AZ ÚN. „TOKAJI KINCS”

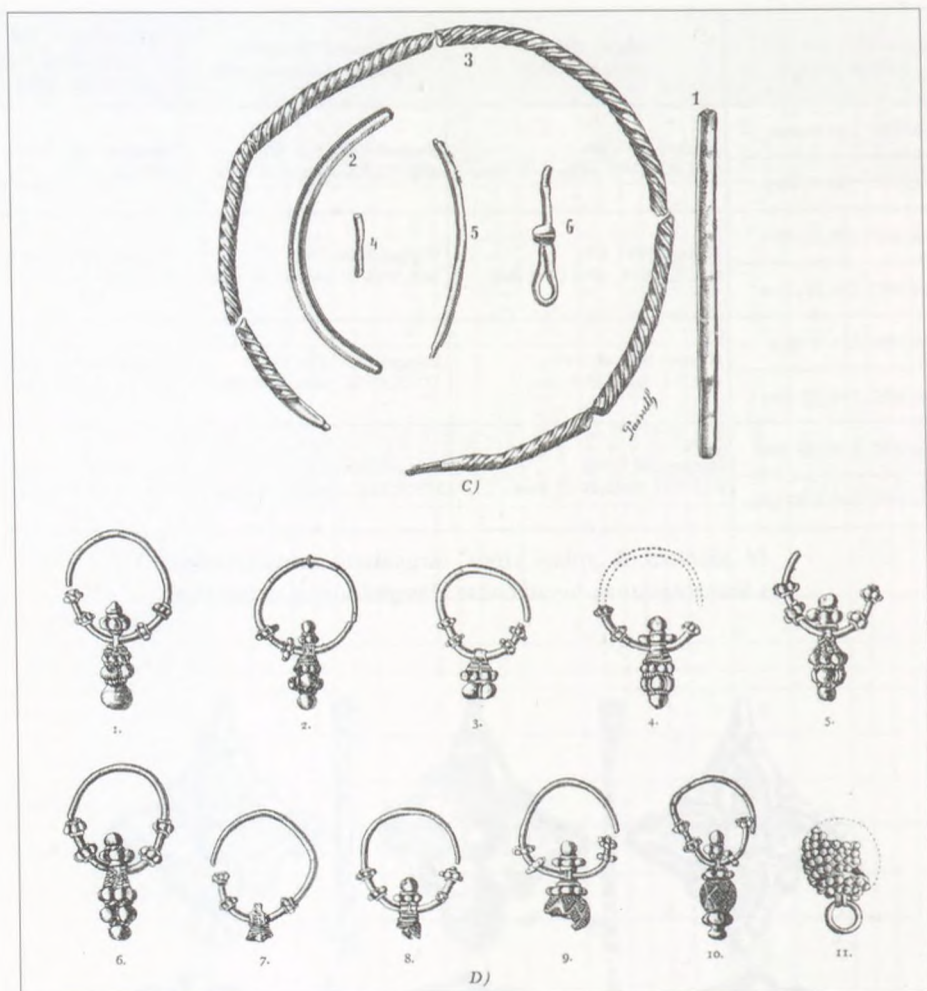
A leletek származtatása	Kövér 1897, 233–234: szétdőlt sírokból	Hampel 1897, 494: szétdőlt sírokból	Hampel 1900, 567: kincslelet cserépedényben	Hampel 1905, 489–490: ein in einem Gefäss geborgener Schatzfund	Jelen szövegben
A leletek ábrázolása	Kövér 1897, 234: I. ábra	Hampel 1897, 494, CCCXXXVIII. tábla A–B. ábra	Hampel 1900, 568, 570, 568: XXVI. tábla, A–B. ábra	Hampel 1905, II: 490, 492, 490: Fig. A–B.	98. kép
	Kövér 1897, 234: II. ábra				
	Kövér 1897, 235: III. ábra	Hampel 1897, 495, CCCXXXIX. tábla C–D. ábra	Hampel 1900, 570, 569: XXVII. tábla, C–D. ábra	Hampel 1905, II: 492, 491: Fig. C–D.	99. kép
	Kövér 1897, 236: IV. ábra				
	Kövér 1897, 237: V. ábra	Hampel 1897, 495–496, CCCXL. tábla, E–F. ábra	Hampel 1900, 570, 572, 571: XXVIII. tábla, E–F. ábra	Hampel 1905, II: 492, 492: Fig. E, 493: Fig. F.	100. kép
	Kövér 1897, 238: VI. ábra				
	Kövér 1897, 239: VII. ábra	Hampel 1897, 496, CCCXLI. tábla, G–H. ábra	Hampel 1900, 572, 573: XXIX. tábla, G–H. ábra	Hampel 1905, II: 492, 494, 493: Fig. G, 494: Fig. H.	101. kép
	Kövér 1897, 240: VIII. ábra				

14. táblázat. A „tokaji kincs” tárgyainak származtatása és ábrázolásainak hivatkozása Hampel József munkáiban

98. kép. A „tokaji kincs” részletei I (Hampel 1900, 568: XXVI. tábla A–B)

99. kép. A „tokaji kincs” részletei II (Hampel 1900, 569: XXVII. tábla C–D)

is megismételte, amikor a szöveget tovább kurtítva, az illusztrációkat megtartva, németül is közreadta a tokaji kincsleletet.⁸⁸³ Később azonban megkockáztatott egy olyan véleményt is, hogy a kincs némely tárgya talán mégsem a honfoglaláskorból való.⁸⁸⁴

A tárgyak kincslelet mivolta ezzel megszilárdult. A „lelet” érméinek meghatározását átvette a numizma-

tikus Gohl Ödön (Buda, 1859 – Budapest, 1927) is,⁸⁸⁵ majd talán Varjú Elemér (Felsőludány, 1873 – Budapest, 1945) közölte belőle 11–12. századi emlékként a tojás alakú lemezgyönggyel díszített bizánci hajkarikák („fürtkarikák”) legdíszesebb példányát egy ismeretlen lelőhelyű darab kíséretében.⁸⁸⁶ Ezért foglalkozott a saját közlési rendszeréből következően⁸⁸⁷ Huszár La-

⁸⁸³ „Fund von Tokaj. (Com. Zemplén). Im Laufe des Jahres 1897 [sic – K. L.] erwarb das Ung. Nationalmuseum durch Vermittelung eines Antiquitätenhändlers verschiedene Zierstücke und Goldmünzen, welche von Tokaj herkommen. Man konnte geneigt sein, an Reste eines zerstörten Friedhofes zu denken, doch führten sichere Anzeichen darauf, dass es ein in einem Gefäß geborgener Schatzfund war. Zuerst besprochen im Arch. Ért. 1897, Bd. XVII, S. 233 bis 241.”: Hampel 1905, II: 489–490; az utalás: Kővér 1897.

⁸⁸⁴ „Erősebb ezüstdrótból sodrott nyakgyűrű akadt a tokaji kincsben, bizánci érmek társaságában; de bajos volna megállapítani: a honfoglalók kincses tárából való-e vagy sem. Ugyanott kis aranykarikákból alakított nyakláncféle is volt; de ennek sem találtuk még a honfoglalók sírjaiban hasonmását.”: Hampel 1908, 118.

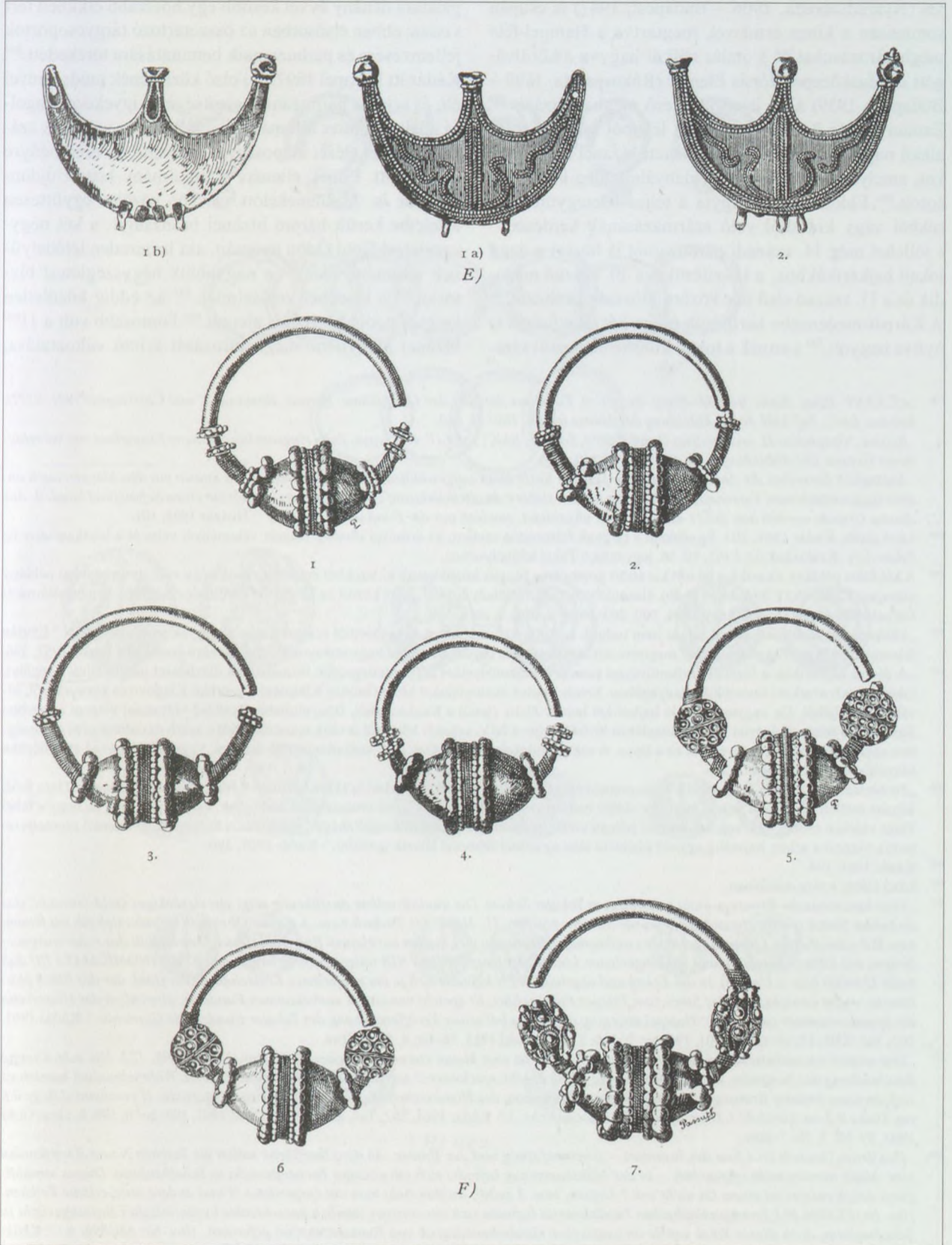
⁸⁸⁵ „A tokaji leletben I. Romanus és Christophorus, továbbá II. Nicephorus és II. Basilius bizánci császárok aranysolidusainak kivágott középső részeit” találták: Gohl 1914, 145.

⁸⁸⁶ Varjú 1939, 335, 336, 332: alsó kép 1: Hampel 1897, 238: VI. 7, 2: Ismeretlen lelőhely: MNM lt. sz. 61.5.9.B: Mesterházy 1994, 200: 22. jegyzet.

⁸⁸⁷ „Der Vollständigkeit halber haben wir in die vorliegende Arbeit auch einige mit Münzfunden verknüpfte Schatzfunde aufgenommen, doch nur kurz und in Form von Hinweisen, da ihre Bedeutung auf einem anderen Gebiete liegt. Die Anzahl und kurze Beschreibung der hierbei zutage geförderten Münzen geben wir nur summarisch an, ohne uns mit jedem Stücke im einzelnen zu befassen, wie wir es bei den aus anderen Funden stammenden Exemplaren taten.”: Huszár 1955, 62.

II.10. ISMERETLEN LELŐHELY: AZ ÚN. „TOKAJI KINCS”

100. kép. A „tokaji kincs” részletei III (Hampel 1900, 571: XXVIII. tábla E–F)

jos (Nyárádszereda, 1906 – Budapest, 1987) is csupán sommásan a kincs érmével, megtartva a Hampel-féle meghatározásukat,⁸⁸⁸ s utalás nélkül hagyva a körülvá-gott solidusközepek Jónás Elemér (Rákospalota, 1899 – Budapest, 1939) által javasolt eltérő meghatározását.⁸⁸⁹ Ezután Kádár Zoltán tárgyalta a leletből kiemelt, tojás alakú nagy lemezgyönggyel díszített bizánci hajkariká-kat, amelyek eredetileg 14 példányához még kettőt be-sorolt.⁸⁹⁰ Eldöntetlenül hagyta a teljes leletgyűttes sí-rokból vagy kincsből való származásának kérdését,⁸⁹¹ s jöllehet még 14. századi párhuzamot is hozott e nagy tokaji hajkarikákhoz, a készítésüket a 10. század máso-dik és a 11. század első fele közötti időszakra keltezte.⁸⁹² A Kárpát-medencébe kerülésük útjára két lehetőséget is nyitva hagyott,⁸⁹³ s ennek a tokaji kincse alapozott vizs-

gálatára néhány évvel később egy hosszabb cikkben tért vissza; ebben elsősorban az összetartozó tárgycsoportok jellemzésére és párhuzamaik bemutatására törekedett.⁸⁹⁴ Kádár itt Hampel 1897. évi első közlésének módszerével élt, és szintén párhuzamok segítségével igyekezett tagol-ni a leletgyűttes állományát, s jöllehet az utóbbiak szá-mát és értékelését alaposan megnövelte, új eredményre nem jutott. Ennek ellenére a tanulmány hozott újdön-ságokat is. Mindenekelőtt először közölte egyúttesen a leletbe került három bizánci bronzsúlyt: a két négy-szegletest Gohl Ödön nyomán, aki ismeretlen lelőhelyű-nek tekintette őket;⁸⁹⁵ a nagyobbik négyszegletest biz-tosan,⁸⁹⁶ s kisebbet valószínűen,⁸⁹⁷ az eddig közöletlen kereket pedig kizárásos alapon.⁸⁹⁸ Fontosabb volt a 11⁸⁹⁹ bizánci aranypérez meghatározását érintő változtatása,

⁸⁸⁸ „CCXXXV. Tokaj (Kom. Borsod–Abaúj–Zemplén), Fund aus der Zeit der Landnahme. Byzanz, Romanus I. und Christopher (921–927?), Solidus. BMC, Taf. LIII. Nr. 1. Abbildung der Münze im AÉ. 1897. S. 240.

Byzanz, Nicephorus II. und Basilius II. (963–969), Solidus. BMC. Taf. LIV. 4. – Typus. Zehn ringsum beschnittene Exemplare von verschie-dener Größe. Die Abbildungen im AÉ. 1897. S. 240.

Anfänglich herrschte die Annahme, dass die Münzen Reste eines aufgewühlten Gräberfeldes wären (es kamen mit den Münzen auch an-dere Gegenstände zum Vorschein), doch später liessen sich sichere Anzeichen daraufschliessen, dass es sich um einen Schatzfund handelt. Aus diesem Grunde werden hier die 11 Münzen nicht abgebildet, sondern nur der Fund selbst erwähnt.“: Huszár 1955, 101.

⁸⁸⁹ Lásd alább: Kádár 1961, 203. Egyébként a tárgyak felsorolása mellett, az érméket illetően Huszár véleményét vette át a leletkataszter is: Fehér–Éry–Kraloványky 1962, 10: 16. jegyzetben Tokaj lelőhelynéven.

⁸⁹⁰ A két főlős példány a karikára húzott kis áttört gömbpáros függők közül került ki, ezekből eredetileg csak négy volt, itt viszont hat példány szerepel: Kádár 1957, 397: ábra (16 db). Hasonló ismeretlen lelőhelyű, 1897–1939 között az MNM-be került, de csak 1961-ben beletárolzott két példányt közölt: Mesterházy 1994, 200, 203: Nr. 1–2, 202: 4. ábra. 1–2.

⁸⁹¹ „Előfordulási körülményeiről sajnos nem tudunk semmit, azt sem, vajon kincsleletből származtak-e a tárgyak vagy temetőből.” Ezután felsorolta az „összefüggő leletként” megnevezett tárgygyűttes tagjait a végén a hagyományos meghatározású érmékkel: Kádár 1957, 396.

⁸⁹² „A díszes hajkarikák a bizánci ötvösművészet remekei. Előzményeiket legkezdetlegesebb formában és díszítéssel megtaláljuk a regölyi, cikói, závodai avarkori temetők leletanyagában. Szinte pontos analógiájukat közli Gubitz K[álmán] a szerbiai Kladovo és környékéről, to-vábbá Skopljéból. De nagyon hasonló hajkarikát hozott Zichy J[enő] a Kaukázusból. Bonyolultabb díszítésű változatai viszont a szerbiai Zaječar, továbbá a bulgáriai Trnovo közelében lévő Dragijeva XIV. századi leletéből is ránk maradtak. Sőt a szerb és dalmát népi ötvösség-ben szinte a mai napig is tovább él ez a típus. A tokaji emlékek valószínűleg a X. század második felében, vagy a XI. század első felében készülhettek.”: Kádár 1957, 396.

⁸⁹³ „Problematikus, vajon a Balkánról a Tisza mentén észak felé irányuló kereskedelmi út révén kerültek-e Magyarországra, vagy a Tisza felső folyása mellett vonuló ún. kijevi úton. Az utóbbi mellett szólnának nemcsak a dél-oroszországi analógiák, hanem az a tény is, hogy a felső Tisza vidékén több X–XI. századi bizánci jellegű emlék is került elő (tiszaeszlár-sinkahegyi, nyírkarácsi kereszték, besztereci szenteltvíz-tartó), viszont a szinte hajszálig egyező kladovói lelet az előbbi feltevést látszik igazolni.”: Kádár 1957, 396.

⁸⁹⁴ Kádár 1961, 194.

⁸⁹⁵ Lásd alább, a tárgyleírásban.

⁸⁹⁶ „Drei byzantinische Bronze-gewicht gehören zum Tokajer Schatz. Die qualitätvollste Ausführung zeigt ein viereckiges Geld-Gewicht, das an beiden Seiten schräg abgeschnitten wurde (Inv. Nr. 65/1896, 11., Höhe: 3,0, Dicke 0,8 cm...). An der Oberseite befindet sich ein mit feinen, zum Teil schraffierten Linien eingeritzter zweihelliger Kranz, an vier Stellen mit kleinen Ringchen. Der Kranz umfaßt das roher ausgear-beitete, mit Silber eingelegte und mit eingeritzten Linien gerahmte Zeichen NIB unter einem griechischen Kreuz (NOMICMATA IB, daß heißt 12 solidi bzw. 2 Unzien). In der Ecken und oberhalb des N befindet sich je ein eingeritztes Kreischen. Ödön Gohl, der das Stück pub-lizierte, wußte es nicht, daß das Stück zum Tokajer Fund gehört. Er spricht von einem »unbekannten Fundort«, obwohl an der Hinterseite die Inventarnummer zu lesen ist. Hampel übergang allerdings bei seiner Veröffentlichung des Tokajer Fundes alle Gewichte.”: Kádár 1961, 202, Taf. XIII: 12; vö. Gohl 1901, 196: Nr. 2, 196: 2. ábra; Gohl 1913, 58: Nr. 3, 58: 3. ábra.

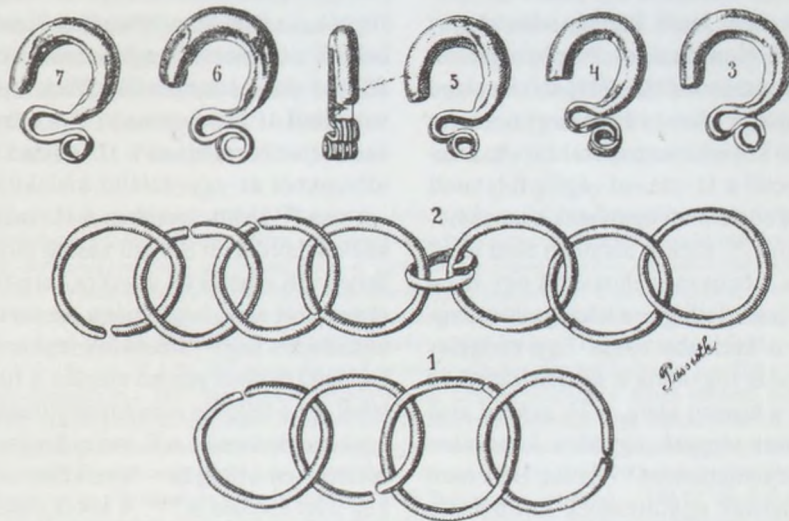
⁸⁹⁷ „Das andere byzantinische Gewicht des Tokajer Fundes ist eine kleine viereckige Bronzeplatte (Inv. Nr. 65/1896, 12.). Die sehr knappe Beschreibung des Inventars, die nicht einmal die Maße angibt, erschwert es uns, dieses Stück zu identifizieren. Wahrscheinlich handelt es sich um jenes kleinste Bronze-gewicht in der Münzensammlung des Historischen Museums, auf dem ein eingeritztes H erscheint (Länge 0,6 cm, Dicke 0,2 cm, Gewicht 1,31 gr, also ein Triens-Gewicht...).”: Kádár 1961, 202, Taf. XIII: 13; vö. Gohl 1901, 198: Nr. 6, 198: 6. ábra; Gohl 1903, 59: Nr. 7, 59: 7. ábra.

⁸⁹⁸ „Das dritte Gewicht ist – laut des Inventars – scheibenförmig und aus Bronze. An der Oberfläche sollen die Zeichen N und D vorhanden sein. Maße werden nicht angegeben. – In der Münzensammlung befindet sich ein einziges Bronze-gewicht in Scheibenform. Dieses unpubli-zierte Stück entspricht einem Gewicht von 3 Unzien, bzw. 3 solidi. An ihm sieht man ein eingeritztes N und andere unleserliche Zeichen. [Inv. Nr. 65/1896.10.] Im ungarländischen Fundmaterial befindet sich ein einziges, ähnlich aussehendes byzantinisches Bronze-gewicht in Scheibenform, doch dieses Stück wurde im avarischen Goldschmiedegrab von Kunszentmárton gefunden...(Inv. Nr. 65/1896, 9.)”: Kádár 1961, 202, Taf. XIII. 14. A [-]ben mellékelt leltári szám a helyes, Kádár utalása a „tokaji” leletbeli római bronzcsipeszre vonatkozik. A kun-szentmártoni példányról vö. Csallány 1933, 41, 43, 51, 53, Taf. VI. 12, 12a.

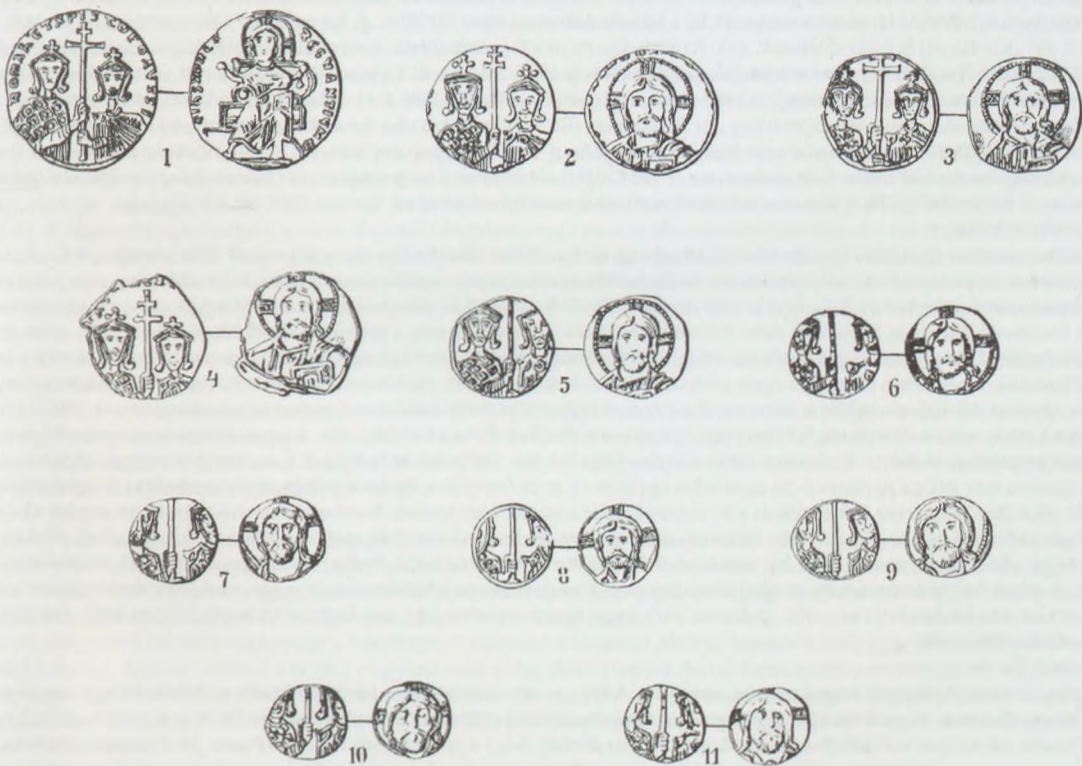
⁸⁹⁹ A főleg az illusztrációkat illetően rengeteg hibával tarkított cikk elején 12 darabot említett: Kádár 1961, 194.

II.10. ISMERETLEN LELŐHELY: AZ ÚN. „TOKAJI KINCS”

G) 2/3 n.

H) 1/2 n.

101. kép. A „tokaji kincs” részletei IV (Hampel 1900, 573: XXIX. tábla G–H)

amely megmaradt az ép solidus I. Romanos Lakapenos & Christophoros társcsászárok (921–927?) kibocsátójánál, viszont a tíz solidus-körülvágatot nem a mindeddig elfogadott II. Nikephoros Phokas & II. Basileios társcsászárok (963–964), hanem Jónás Elemér leltárkönyvi bejegyzése nyomán VII. Konstantinos Porphyrogenetos & II. Romanos társcsászárok (945–949) solidusaként ismertette.⁹⁰⁰ A tanulmány a leletegyüttes tárgytipusaira alapozott olyan történeti következtetésekkel zárult, amelyek a 10. század közepétől a 11. század végéig folytatott magyar távolsági kereskedelem útvonalainak a meghatározását eredményezhették,⁹⁰¹ ezekre azonban nem térek ki, mert egyrészt Bóna István már elutasított egy ilyen feltevést,⁹⁰² másrészt a jelen felfogás a leletegyüttes tagjainak összetartozását is kétségbe vonja. Egy zárójeles mellékmondatban Bóna is rögzítette a gyanakvását, de végül is egyértelműen a hosszú ideig, a 11. század első feléig tudatosan gyűjtött tárgyak egyetlen kincsleletbeli származása mellett nyilatkozott.⁹⁰³ Szőke Béla nem foglalt állást a tokaji leletek együttesének származása kérdésében, de több ékszer típussal kapcsolatban meg-

jegyzést tett. Kitért a keleti eredetű nagy csüngős káftánveretekre, s a tokaji példányokat feltételeesen a 10–11. század fordulójáról származtatta.⁹⁰⁴ A szőlőfürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített (kijev-voliniai típusú) függőket a lelet korai rétegéhez sorolta,⁹⁰⁵ s velük azonos helyről származtatta a láncocskás csüngőket elvesztett félhold alakú lemezes függőket, valamint a granulációval díszített gömbcsüngőt,⁹⁰⁶ s nem zárta ki a 10. század utolsó harmada és a 11. század második fele közötti időszakból az egyedülálló kialakítású tokaji nyakperectet sem.⁹⁰⁷ Velük szemben a 11. század második felében kedvelt bordázott S-végű vastag huzalú karikák gyártási helyét a Kárpátoktól északra kereste,⁹⁰⁸ végezetül pedig rámutatott arra, hogy hiába eredeztetni a szerb kutatás a tojásdíszes nagy fülbevalók legkorábbi példányait a tokaji lelet bizánci pénzei alapján a 10. század második feléből, ez a feltevés nem bizonyítható, mert „a tokaji lelet egységes keletkezése a X. század második felére – mint azt részletesen kifejthetjük – lehetetlen... s fölötté kétes a tokaji lelet eredete is.”⁹⁰⁹ A leletkataszter szerzői óvatosan csak „leletanyag” neveztek zavaros összefoglalásuk-

⁹⁰⁰ 1935. január 19-én az MNM É hivatalosan átvette az MNM Történeti Osztályától a leletegyüttes solidusait, és Jónás Elemér, az MNM É numizmatikusa a 7/1935.1–11. számra leltározta be a következőképpen őket: 7/1935.1: „I. Romanus és Christophorus (920–944) 1 arany”, 7/1935.2–11: „Körülnyírt bizánci solidusok; a rv. Krisztusfeje ép mindegyik darabon, s ezért talán amulettképpen használták. Az Arch. Ért. szerinti II. Nikephorus és II. Basilius meghatározás [utalás Kövér 1897, 241-re – K. L.] nem állja meg a helyét, mert csakis X. Constantinus és Romanus solidusai lehettek. 10 arany”. Az érméket a Történeti Osztály 119/1896.1–11. leltári számán közlő Kádár ismerte ez a bejegyzést: „Im Zuwachskatalog der Münzsammlung des Budapester Historischen Museums bemerkte jedoch schon Elemér Jónás, daß Hampels Bestimmung betreffs der letztgenannten zehn byzantinischen Münzen unrichtig sei, weil dieselbe nur Münzstücke aus der Zeit Konstantins VII. Porphyrogenetos und seines Sohnes Romanos II. (945–959) sein können. Eine gründlichere Untersuchung der Münzen bestätigt diese Auffassung.”: Kádár 1961, 203. A Konstantinos nevű uralkodók sorszámozásához vö. Kovács 1989, 26: 107. jegyzet.

⁹⁰¹ Kádár 1961, 203–206.

⁹⁰² „Felvetődhet azonban egy másik kereskedelmi út lehetősége is. Ez a Keleti-Kárpátokon keresztül vezető út és a magyar földet keletről-nyugatra átszelő útvonal. Mentében helyezkedne el a tokaji, kétféle ágazó nyugati végállomásainál pedig a darufalvi és a zsenyei kincs. Ez az útvonal pontosan megfelelne a László Gyula által rekonstruált IX–X. századi fő kereskedelmi útnak. Mindehhez még hozzátehetném, hogy a tokaji kincsben 5 pár olyan X. századi ezüst fülbevaló került elő, amelyeknek még a neve is »volinai függő«, továbbá X. századi granulált díszű gömbcsüngő. A volinai függők szinte állandó kísérői azoknak a volinai, kievi és lengyelországi kincseknek, többek között a jurkocvi és deniszi kincseknek, amelyekben Darufalva egyes párhuzamait felleltük, illetve vele egykorúak. Ilyenformán Tokaj és Darufalva mintegy kiegészítienek egymást. Bármilyen csábító is lenne egy ilyen egész Magyarországot átszelő orosz–magyar kereskedelmi összeköttetést kimutatni, a felsorolt leletek erre nem alkalmasak.”: Bóna 1962, 314; németre fordítva: Bóna 1964, 165–166. A gondolatmenet közvetlen folytatását lásd a következő jegyzetben. Volhinia: történelmi terület Ukrajna ÉNy-i részén, Galiciától és Podóliától É-ra, Lengyelország és Bjeloruszlia között.

⁹⁰³ „Tokaj egészen más jellegű együttes (– ha egyáltalán együttes –,) mint Darufalva. Tudatos helyi gyűjtés eredménye. Legkorábbi darabjai a nagyobb részt töredékes orosz fülbevalók és a X. század közepén vert bizánci pénzek. Északon és keleten teljesen ismeretlen a leletben szereplő 7 pár vadonatúj bizánci függő. Hogy a kincs magyar gyűjtés eredménye, azt 15 db magyar csüngős boglárja és 9 db pitykéje igazolja. Végül, hogy a lelet végső soron csak a XI. század első felében került össze és utóbb földbe, azt világosan mutatják bordázott S-végű hajkarikái, amelyek helyi, illetve közép-európai készítmények. A magyar kézen felgyülemlt és magyar tulajdonosától elrejtett tokaji kincs tehát mit sem mond a darufalvi kincsről, eltekintve attól, hogy egyetlen közös tárgy sem fordul elő bennük.”: Bóna 1962, 314–315; németre fordítva: Bóna 1964, 166.

⁹⁰⁴ Szőke 1962, 73, 74.

⁹⁰⁵ A függőtípus tokaji példányait bemutatva foglalta össze, hogy „az itt előkerült lelet 1897-ben került az MNM-be egy régiségkereskedő révén. Hampelben már eleve felmerült a kétség: vajon nem elpusztított temető szórványleleteiről van-e itt szó, mivel a lelet egyes tárgytipusai között tekintélyes korszakok különbség van? Mégis amellet döntött, hogy a lelet elrejtett törtezüst kincs. Akármelyik változatot fogadjuk el, bizonyos, hogy a szőlőfürtdíszes függők a tokaji lelet korai rétegéhez tartoznak, a lelőhely földrajzi fekvése pedig a kárpáti hágókra utal, melyeken keresztül ez az ékszeráru Magyarországra jött.” A típust a délorosz steppéről eredeztette, ahol bizánci hatásra alakulhatott ki: Szőke 1962, 45: N^o I., 47.

⁹⁰⁶ Szőke 1962, 50–51, illetve 79.

⁹⁰⁷ „Egy szál ezüsthuzalból készült a tokaji lelet nyakperece is, huzalja azonban csavart, végei pedig hegyesek, kapcsolószerkezet nélküliek” – jegyezte meg az egy szál huzalból alakított hurkos-kampós nyakperectípus tárgyalásának végén, attól elkülönítve: Szőke 1962, 92.

⁹⁰⁸ Szőke 1962, 89.

⁹⁰⁹ Szőke 1962, 51. Ezt a részletes kifejtést a kötetben nem találtam meg. Szőke a későbbiekben „kincslelet”-ből származtatta a nagy csüngős káftánvereteket – uo. 73. –, majd csak „leletből” – uo. 74. –, ugyanígy a granulációs gömbcsüngőt – uo. 79. –, csak a lelőhely megnevezésével a nagy rombusz alakú tartóvereteket, valamint a vastag huzalú S-végű karikákat – uo. 77, 89. –, s az összefoglalásban is csupán a keleti ke-

ban az együttest.⁹¹⁰ Kádár és Bóna fentebb idézett munkájának ismeretében az volt a természetes, hogy Dienes István is a Kárpát-medencei élénk kereskedelmi forgalom emlékének tekintse, és egyetlen kincsként kezelje a tárgyalt leletegyüttest.⁹¹¹ László Gyula (Kőhalom, 1910 – Nagyvárad, 1998) is mindvégig ennél a meghatározásnál maradt.⁹¹² A körülnyírt solidusokat illetően Gedai István⁹¹³ és Györffy György (Szucság, 1917 – Budapest, 2000) is kitért a korábbi II. Nikephoros & II. Basi-

leios általi kibocsátásuk mellett.⁹¹⁴ A szob (Pe)-kiserdei 69. sír granulációs, gömbdíszes elektronfüggőjének párhuzamai között Bakay Kornél a tokajit is megemlítette, viszont a kétségét kifejezve csak „kincs”-ként nevezte meg a leletegyüttest.⁹¹⁵

Időközben azonban lényeges változás történt a leletegyüttest megítélésében. Jóna Andrásnak a 20. század elején már szaccikkben,⁹¹⁶ újságcikkben,⁹¹⁷ sőt múzeumi könyvek széljegyzeteként⁹¹⁸ kifejtett sejtését két sa-

reskedelmi utakról írt, amelyek vonalát egyebek között a tokaji „lelet” jelzi: uo. 101. Bár hangsúlyozottan Szőke Béla véleményétől függetlenül, Szőke könyvének ismertetésekor Kádár Zoltán is módosította a leletsoport keltezéséről kialakított korábbi véleményét: „*Laut Béla Szőke ist es unrichtig, der Fund von Tokaj auf Grund der dort vorhandenen byzantinischen Münzen einheitlich in die zweite Hälfte des 10. Jahrhunderts zu datieren. Er macht darauf aufmerksam, daß dieser Typus [die mit drei Kugeln geschmückten Anhängsel – L. K.] nicht nur auf dem Balkan oder am Nordufer des Schwarzen Meeres im 13. und 14. Jahrhundert fortlebt, sondern selbst in ungarländischen Funden des 15. Jahrhunderts vorkommt. Auch der Verfasser dieser Besprechung modifizierte – unabhängig von Szőke – in seinem oben angeführten Aufsatz [Kádár 1961, 156–157. – L. K.] die Datierung dieses Typs und überhaupt des Schatzfundes von Tokaj.*”: Kádár 1962, 279.

⁹¹⁰ „Tokaj (Borsod-Abaúj-Zemplén m.). 1897-ben szerzett leletanyag: ae. kéttagú csüngők; e. kerek veretek; csavart huzalból készült nyakperek; kerek átmetszetű nyitott karperec töredékei; huzalból készült ékszer töredékei; alsó ívükön kétoldali fürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített e. függők; granulációval borított füles, üreges gomb töredéke; alsó ívükön háromágú félholdidommal kitöltött e. függők granulációval és filigránnal díszített nagy kettőskúpos gömbbel; vastag bordázott s-végű karikák; egymásbakapcsolt, egyszerű, nyitott, sima a. karikák; I. Romanos és Christophoros, II. Nicephoros és II. Basileios a. solidusai. – TM 65, 94, 105, 110, 119/1896.”: Fehér–Éry–Kralovánszky 1962, 10: 16. jegyzetben. Mint a leltári számokból látható, a felsorolásból és a leltári hivatkozásból éppen az 1897-ben vásárolt tárgyak maradtak ki, a 13–14. századi nagy „tokaji típusú” balkáni hajkarikák (24./1897.1–12., 29./1897.1–2.) a leletkataszter gyűjtési időhatárai következtében jogosan, a kifejezetten honfoglalás kori leletek (65./1897.3–28.) tévesen. Utóbbiak közül ugyancsak hibásan, mennyiségi utalás nélkül és kevesebb alszámon, külön szerepeltették a 65./1897.8–28. leltári számú 21 ezüstözött bronz rombusz alakú ingnyakveret egyikét: „Ismeretlen lelőhely. Tokaj vidékéről származó rombusz alakú ab. [aranyozott bronz] ruhaberet, hátlapján két fül. – TM 68/1897.8–24.”: Fehér–Éry–Kralovánszky 1962, 43: Nr. 466.

⁹¹¹ „A Kárpát-medencében folyó élénk kereskedelmi életet igen szépen példázza a kora Árpád-kori vándorkereskedő készletéből való, Tokaj környékén elrejtett kincslelet, amelyben bizánci, orosz, balkáni és magyar eredetű tárgyak egyaránt megtalálhatók.”: Dienes 1964a, 104; német fordításban: Dienes 1964–65, 108.

⁹¹² „Van két nagyobb kincsünk is ebből a korból [XI. század – K. L.], az egyik a darufalvi kincs, a másik a tokaji kincs. Az előbbi lengyel területek felé mutat, s a helynevek szerint talán onnan betelepülők hagyatéka, a másik pedig feltehetően bizánci kereskedelmi áru, mely ugyan fejedelmi szépségű, de nem tartozik bele a Kárpát-medence művészeti fejlődésébe, sem pedig a szláv népek művészetébe.”: László 1970, 61. A szennyei karperecekről, a keceli filigrános függőkről vagy a tokaji kincs granulációs-filigrános ékszereiről szólva megjegyezte, hogy „felvethető az a kérdés, hogy az őseink sirjaiból előkerült hasonló darabok vajon nem hozzánk költözött vándorötvösök munkái-e, akik esetleg megrendelésre készítettek a bizáncias darabokat. Akár vándormesterek munkáiról, akár közvetlen árurol van szó, ezeket nem számíthatjuk az Árpád-magyarjainak ötvöse által formált ékszerek közé.”: László 1988, 111, 113, 112: 119. ábra. Szintén kincsként kezelve: László 1996, 72: Nr. 39–41, 48–49: 39–41. ábra.

⁹¹³ Gedai 1969, 107. Csak említette a „tokaji kincsben” talált körbevágott bizánci aranyakat, mint a nagyharsány-harsányhegyi kincsbeli példányok párhuzamát: Gedai 1972–1973, 88.

⁹¹⁴ Györffy 1977, 154. Másutt részletesebben is kifejtette: „Bár a [Györffy szerint Zombor nevű – K. L.] gyula saját személyében és hívei körében megmaradt buzgó kereszténynek, elősegítette a térítést és kiváltotta a görög foglyokat – alighanem az ő révén jutott a tokaji kincsbe, »Zombor«-falu mellett, II. Nikéforosz és II. Bazileiosz 11 [10 – K. L.] aransolidusa a 960-as évekből –, rövidesen bekövetkezett halálával a görög orientáció abamaradt.”: Györffy 1977a, 49.

⁹¹⁵ Bakay 1978, 174.

⁹¹⁶ „Csaknem biztosra veszem, hogy azon »Tokaji kincsnek« nevezett gazdag aranylelet [sic! – K. L.], melyet a Nemzeti Múzeum egy tokaji aranyművestől vett, szintén ezen helyről került” elő: Jóna 1914, 178. 17–18 évvel a vásárlást követően emlékezett így Jóna, de az MNM a tárgyakat Krausz Jakab budapesti régiségkereskedőtől vette, s bár lehetséges, hogy ő pedig egy Kupfer nevű tokaji aranyműves-felvásárlólól szerezte meg, ennek leltárkönyvi bizonyítéka nincsen; vö. a következő jegyzet.

⁹¹⁷ Az ízes, népmesei fordulatok cikkrészlet a következő: Anonymus a szabolcsi földvár építéséről írván „igazat mondott és nem volt olyan szemtelen hazug, mint én voltam – írta Jóna – egyszer megboldogult dr. Hampel tisztelt barátommal szemben, akit a nemzeti múzeumban Budapesten megfordultamban mindannyiszor meglátogattam tőle tanulni és a Nyírben szerzett régészeti tapasztalatomról referálni.

Egy alkalommal egy nagy rakás színaranyból [sic! – K. L.] készült honfoglalás kori arany boglárokat és egyéb értékű tárgyakat talált élm., melyeket szememmel csak nem felfaltam.

– Ugyan kérem tisztelt barátom, honnan szerezte ezeket.

– Hát ha tudni akarja kedves bátyám, hát bizony Tokaj vidékéről, a maga vidékéről.

– Kitől vette kérem? – mondám olyan hamiskás pófával, mintha úgy is tudnám.

– Azt meg nem mondom, mert megígértém annak akitől vettem és akitől többé semmiféle sem szerezhetnék, ha nevét elárulnám.

Most jön részemről a hazugság!

– Kérem, ezen tárgyakat nekem a Kupfer nevű tokaji aranyműves megvétel végett felkínálta, de miután erre bankóm nem vala, Öcsém uramhoz utasítottam.

– Így hát csakugyan nincs okom titkolni a dolgot, tőle vettem.

Miután minden szentnek, minden kereszténynek, sőt még néha-néha néhány ritka zsidónak is maga felé hajlik a keze, egyszer kivételképen keze kifelé is hajlott, mikor ezen ügyre vonatkozó kérdéseimet magától elhárította.

ját gondolattal is megtoldva,⁹¹⁹ Németh Péter úgy foglalt állást, hogy Jósa megnyilatkozásai „csak erősítik vélekedésünket: a ...honfoglalóinkra jellemző leletek nem tartoznak a tokaji kincshez. Jósa A. útmutatására támaszkodva a leletek kérdőjeles lelőhelyének a zalkodi Szegfarka-dűlőt tarthatjuk, ahonnan Jósa, majd utóda Kiss Lajos is számos és rangos honfoglaláskori darabot gyűjtött múzeumába.”⁹²⁰ E lényegi – bár a későbbiekben még finomításra szoruló – megállapítás mellett, a szív alakú bronzkori arany láncszemmel egykorúnak tartott 11 sima aranykarikát leszámítva,⁹²¹ Németh a lelet-együttes összes többi tárgyát egy valószínű Tokaj vidéki kincsnek tekintette, amely „korban különböző, egy évszázadot átfogó darabokból áll”.⁹²² A kincs típusai közül részletesen tárgyalta a szőlőfürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített (tokaji vagy kije-volhíniai típusú)

fülbevalókat, elterjedésükből arra következtetve, hogy a dukátus ún. csatlakozott népei között voltak divatosak, utalt a vastag karikájú, bordázott S-végű ezüstkarakának a 11. század második feléből való keltezhetőségére, a nagy tojás alakú lemezgömbös (ugyancsak tokaji típusú, vagy a Szőke-féle elnevezés szerint háromgömbös) függőket illetően pedig kimondta, hogy az említett S-végű karikák csak a legkorábbi példányaik korát jelezhetik. Utalás nélkül fogadta el a körülményért solidusok Jónás-féle meghatározását, s abból kiindulva, hogy a „bizánci pénzpolitika nem ismerte a körbenyírt pénz fogalmát, ... a kincsben – kormeghatározó érték nélküli – törtaranyként tekinthetjük jelenlétüket, vagy pedig ... figyelembe véve a célzatos körülményírást, az érmek vallási kultuszt szolgáló amulett jellegére is gondolhatunk.”⁹²³ Végezetül Kádár véleményével szemben, aki a teljes lelet-együttes

Alapos a gyanum, hogy ezen dúsgazdag honfoglaláskori aranyelet [sic! – K. L.] Zalkodról az u.n. Szegfarka dűlőről került.

Azt is megmondom, hogy miért.

A többé kevésbé homokos, a Nyírséghez azonban hasonló területnek magaslata, mely a Tisza és Bodrognak egyesüléséhez közel fekvő Kenézlő, Viss, Zalkod, Bodrogszárdány s a községeknek határában fekszik, legszélső nyugati, élesnek mondható csucs 4-5 kilométer távolságban Tokajtól a Zalkod határában fekszik ott, meddig a tiszaszabályozás után gyakran, az előtt pedig a Tiszának Bodrognak tavaszi árja minden évben felhatolt és a Bodrogszéli homok fennsíknek szegalakú csucsából, farkából évenként le-le ontott egy darabot.

Ezen »Szegfarka« dűlőnek nyugati csucsán fekszik ma a különböző felekezeteknek temetője. A legvégén a zsidó temető van, ahol a partolás oldalán gyakran sírok tűnnek elő.

Miután a tiszabodrogi tavaszi áradás nemcsak ma (amint azt minden évben látjuk) hanem tavaszunkint századok óta osztja a tiszabodrogi egyesülés felé nyult homok fensíkot.

Még mielőtt nálunk a régészet iránti érdeklődés nemcsak bővült, hanem mélyen hortyogott, Dombrády Gusztáv zalkodi lakos földmérő barátom 29 év előtt [azaz 1884-ben – K. L.] honfoglaláskori szíjdiszítéket ajándékozott nekem a szegfarki osztásból, közvetlen nyugatra a mai vízárások által pusztuló félben levő zsidó temetőből.

Szabolcs vezérnek ez volt a legközelebbi pontja a rakamazi átkeléshez; tehát valószínű az is, hogy esetleges tiszai átkelése végett ezen ponttól nem a legmesszebb, hanem a legközelebb eső helyet választotta tartózkodási helyül, míg tiszáninnen u.n. hadműveleteit megkezdheti.

Hogy a régi időkben miféle honfoglaláskori tárgyak kerültek napfényre, »Szegfarkáról« csak az Ursten tudná megmondani. Az újabb időről azonban főképpen Kupfer ur tudna referálni, akire azonban nem haragszom, mert néhány év előtt – talán nem engesztelésül – egy gyönyörű szaruköből készült vésőt ajándékozott.”: Jósa 1913a.

„Bodrogvécs, Karos, Kisdobra, Agárd, Nagykövesd, Dókus Gyulának öntötte honfoglaláskori kincseit. Újabb időben pedig Virányi János nászom éberségének és Fábry János zalkodi földbirtokos barátom szívességének köszönhetünk 33 különböző szíjdiszítést, 23 lencse alakú és mekkoraságu akklaszeget, amilyenek Dókus Gyulánál egy bodrogvécsi honfoglaláskori sírból került nyeregkapának bőrbéhszátát díszítik [vö. Dókus 1900, 41, 43: 3. tábla 8–11. – K. L.]. Egy rossz ezüst szalagból készült karperecet, két kengyelt és két zabolának töredékét.

Ezen tárgyak a »Szegfarkányc« homok fuvásban a talaj felületén szétszórva találtak.

Azt, hogy a pástorgyerekek mit és mennyit hurcoltak innen szíjjel, kitudni nem sikerült.

Miután azonban itten több zöldrozsdával színezett ember és löcsontokat találtunk, az itt eltemetve volt vitéz sok rossz ezüsből készült tárggyal bírhatott.

A Nemzeti Muzeumba Tokaj vidékéről került aranyboglárok [sic! – K. L.] is innen származhattak.”: Jósa 1913b.

Jósa az eseményeket követően 16-17 évvel később a lelet-együttes MNM-be juttatását közvetlenül a tokaji Kupfer aranyműveshez kötötte (amit Hampel, ha vonakodva, rá is hagyott), holott Kupfer a legjobb esetben is csak közvetíthette volna a tárgyakat az MNM-nek eladó budapesti Krausz Jakab régiségkereskedő számára. Ugyancsak az eltelt idővel és Jósa fantáziájával magyarázható, hogy háromszor is szín-arany boglárokra, illetve tárgyra emlékezett. Jósa szavai egyébként szerintem úgy értelmezhetők, hogy Kupfer ajánlatának említése csak a tréfás „hazugsága” volt, s így az általa valóban ismert Kupfernek a „tokaji” leletekhez nem volt semmi köze.

⁹¹⁸ „A kortárs Jósa András a nyíregyházi múzeum több könyvpéldányába bejegyezte Hampel ismertetéséhez, hogy a honfoglaló tárgyak nem Tokajból, hanem a Zalkod-Szegfarka dűlői (Zemlén m.) honfoglaláskori temetőből származnak. E felfogásának adott kifejezést az Archaeologiai Értesítő lapjain [vö. előző jegyzet – K. L.]... sőt a Szabolcsi Hírlapban egy közte és Hampel J. között lefolyt beszélgetését is közre adta a tokaji kincs előkerülési körülményeiről...” [vö. előző jegyzet – K. L.]: Németh 1988, 20; Németh 1969, 191.

⁹¹⁹ „1. Egyetlen kincsleletet sem ismerünk a Kárpát-medencéből, mely honfoglalóink sírjainak »klasszikus« leleteit (férfi sírok tarsolylemezei, övveretei; női sírok hajfonatkorongjai, ruhaveretei; lószerszámveretek stb.) tartalmazná. 2. A tokaji kincs ... honfoglalóinkra jellemző tárgyai egészükben a X. század második felére keltezhetők. A tulajdonképpeni tokaji kincs földbekerülését a XI. század 70-es éveire keltezzük. Ha úgy vélekednénk, hogy a felsorolt tárgyak a kincs szerves egészét képezik, akkor azt is fel kell tételeznünk, hogy ezek a tárgyak a XI. század közepén, sőt 60–70-es éveiben a magyar viselet elő darabjai voltak, ezt pedig honfoglaláskori régészetünk eddigi véleményei nem bizonyítják.”: Németh 1988, 19–20; Németh 1969, 191.

⁹²⁰ Németh 1988, 20; Németh 1969, 191.

⁹²¹ Németh 1988, 26; Németh 1969, 197.

⁹²² Németh 1988, 20–21; Németh 1969, 191–192.

⁹²³ Németh 1988, 21–26; Németh 1969, 192–197.

egyetlen kincsként való elrejtését 1068–1072 közé sejtette,⁹²⁴ Németh a leszűkített értelemben vett tokaji kincset az 1074. évi hadjárattal hozta kapcsolatba, amikor mind a kemeji Nagyfiaegyháza környékén 1074. február 26-án vívott csatában vesztes Géza herceg, mind a győztes Salamon király Tokajnál kelt át a Tiszán. „A tokaji kincs elrejtését ezzel a belső küzdelemmel hozzuk összefüggésbe.”⁹²⁵ Manapság azonban már maga is elállt ettől a feltevéstől.⁹²⁶ Mellesleg 1986-ban Gedai István újból megemlítette a tokaji lelet körülvágott érméit, az eljárásra adott újszerű, de elfogadhatatlan ötlettel.⁹²⁷

Magam ugyan a szakirodalmi folytonosság kedvéért 1989-ben megtartottam a „Tokaj környéke” lelőhelynevet, de utaltam arra, hogy helyesebb volna az „Ismeretlen lelőhely (Tokaj környéke?)” formát használni, s Németh Péter tanulmányát követve a kincslelet honfoglalás kori, illetve 11. századi és őskori tárgyait különítve el, soroltam fel munkám céljának megfelelően a lelet érméit. A körülménytől érmékre vonatkozó két vélemény ütköztetésére B. Sey Katalint kértem fel, aki a Jónás-féle meghatározást fogadta el.⁹²⁸ Továbbá említést érdemel Bálint Csanád véleménye is, aki a nagy csüngős kaftánveretek tárgyalásánál idézett tokaji kincset megosztás és korhatározási magyarázat nélkül a 11. század első harmadára keltezte.⁹²⁹

Németh Péter munkáját követve, de eredményeit kibővítve és átertelve, Mesterházy Károly készítette el a leletegyüttes ma is érvényes tagolását, több egymástól eltérő korú és minden bizonnyal eltérő származású tárgyat külön-külön csoportosítva.⁹³⁰ A részletes elemzé-

sének eredményeit lezáró összefoglalása szerint „az ún. tokaji kincsből több korszak össze nem tartozó tárgyai vannak együtt. Az eladó, illetve felvásárlók a nagyobb felvásárlási ár és haszon reményében zárt kincsleletként adták el a tárgyakat Hampel Józsefnek, aki a kezdeti jogos kétely után mégis hagyta magát meggyőzni az összes tárgy együvértartozásáról. A »kincs« azonban két valódi kincsleletet is tartalmaz: önálló lelet a nagy balkáni »fűlbevalók« csoportja, amely talán nem is magyarországi lelőhelyről származott. A másik kincs feltehetőleg Tokaj környékéről való, és a törtezüst leletek körében szokásos ékszereket, fűlbevalókat, ezüst rudacsákat, azaz valódi törtezüstöt tartalmazott. Talán e kincshoz tartoztak a bizánci tárgyak is. A harmadik nagy réteg a különböző korú sírleletekből állt össze, melyek közül legjelentősebb a honfoglalás kori tárgyak csoportja. A 19. század végén még nem tudhatták, hogy egy évszázad múltán sem fog előkerülni honfoglalás kori tárgyakat tartalmazó kincslelet.⁹³¹... Így a Hampel által közölt tokaji kincs egysége ellen nem csak a nagy balkáni hajkarikák, hanem a honfoglalás kori tárgyak is szólnak. A leleteknek az a része, mely mindezek ellenére tokaji kincshöz mondható, a 10. század utolsó harmadában kerülhetett elrejtésre. Okaként azok a történelmi események jelölhetők meg, amelyek a Felső-Tisza vidék népességének részleges változásával állnak kapcsolatban. A népesség kicserélődésére utalnak a két nemzedéket magába foglaló temetők (Karos, Kenézlő, Bezdéd), melyek hirtelen és folytatás nélkül megszűnnek. E lakosságcsere eseményeinek eshetett áldozatul a kincs tulajdonosa.”⁹³²

⁹²⁴ „Indessen setzte der Tod des Königs [Andreas I. – K. L.] der blühenden Periode dieser auch durch dynastische Interessen besiegelten russisch-ungarischen mittelalterlichen Beziehungen ein Ende: in der sich wandelnden politischen Lage könnte es möglich sein, daß ein Kaufmann, der mit Kiew Verbindungen aufrecht erhielt, seine Ware versteckte. Vielleicht hängt das mit dem Uzen-Einbruch (1068) zusammen. Wir können dabei an die antibyzzantinische Politik des Königs Salomon denken, sowie an die Ereignisse der Jahre 1071–1072.”: Kádár 1961, 205.

⁹²⁵ Németh 1988, 27–28; Németh 1969, 198–199. Németh hozzáfűzte: „Vélekedésünk helyességét bizonyíthatja, hogy a küzdelem, illetve a seregek vonulási irányától nem messze fekvő Apagy községekben (Szabolcs m.) ekkor rejthették el azt az érmeleletet is, amelyben Salamon CNH. I. 22. típusú denárából 82 db volt, tehát az a típus, melyet a pénztörténet Salamon uralkodásának végére keltezt.”: Uo. Megjegyzendő, hogy a király négy érmetípusának kibocsátási éve egyelőre bizonytalan, ezért az utóbbi ötlet egyelőre bizonyíthatatlan: vö. Kovács 1997, 123: 777. jegyzet, valamint uo. 119–123.

⁹²⁶ Álláspontjának változásáról a tárgyban történt levelezésünkben írott e-mailben – vö. Németh 2012. – tájékoztatott, utalva Zsoldos Attila alábbi megállapításaira: Mivel a kemeji részek/kemeji vidék a Heves(újvár) megye tiszántúli részét jelentette az Árpád-korban, tehát a veszített csata után Vác felé menekülő Géza herceg aligha került volna a tokaji átkelőhöz, amellyel többen a kotojdi (Cothoyd, Cotoyd, Chotoid, Cochoyd) átkelés helyét azonosították. Így a seregét üldöző és ugyanott átkelő Salamon szálláshelye, „Péter fiának udvarháza” nem a Tisza-balparti Rakamazon, hanem a Pest megyei Péteriben állhatott, amelynek a kemeji csatában elesett Péter vitéz lehetett a névadója: Zsoldos 1995, 348. Zsoldos Attila idézte Györfly György véleményét is, miszerint a kemeji részek és Vác közötti átkelőhely megnyugtatóan nem azonosított: Györfly 1987a, 56: 97. jegyzet.

⁹²⁷ A bizánci udvarban járt magyar előkelők pénzajándékot kaptak, s Gedai véleménye szerint „valószínűleg ezzel függ össze, hogy mind a tokaji, mind a ... nagyharsányi leletben olyan pénzek fordulnak elő, amelyek solidusból kivágott Krisztus-fejek. Ezzel valláscentrikussá tehetők az ajándékok, de nem utolsósorban játszhatott közre az a tény, hogy a csonkítás következtében az arany egy része a császárnak maradt; ezek a pénzek kereskedelmi forgalomba már nem kerültek.”: Gedai 1986, 21, 47. A megalapozatlan feltevés értékeléséhez vö. Kovács 2011a, 65–66.

⁹²⁸ Kovács 1989, 72: 401. jegyzet: hibás 7/1933.2–11. lt. számmal a 7/1935.2–1. helyett.

⁹²⁹ Bálint 1991, 136, 263, 135: Taf. XLIV: 3, 137: Taf. XLV: 8.

⁹³⁰ A 10–11. századi tárgyakra vonatkozó leírásait és megfigyeléseit alább, a tárgyleírásoknál vettem figyelembe.

⁹³¹ „Egyetlen nagyon különleges leletről tudunk: ez Gégényből származik. Egy kis lapos ezüst csészében volt elrejtve három nagy levél alakú szűgelydíz és hét kisebb veret. Ez bizony kincshöz kevés, áldozatnak viszont, mint Dienes I. véli, különös, mert akkor miért ásták el?”: Mesterházy 1994, 236; vö. Dienes 1961a, 183–184. Újabbban Fodor István is amellett foglalt állást, hogy „a gégényi lelet az egykori szent ligetben hozott áldozat egyetlen eddig ránk maradt emléke lehet”: Fodor 1996d, 144; Langó 2007, 49.

⁹³² Mesterházy 1994, 235–236.

Később Mesterházy még egyszer összefoglalta a lelet-együttesről alkotott változatlan véleményét,⁹³³ Torbágyi Melinda pedig csupán a leletegyüttes bizánci pénzeinek és súlyainak bemutatásakor vagylagosan foglalt állást a körülményről szóló megfigyelésekről.⁹³⁴

A bemutatott kutatástörténet szerzői folyamatosan, s a végén Mesterházy Károly összefoglalásával lényegében véve elméletileg tisztázták és értékelték a leletegyüttesre vonatkozó adatokat. Megállapításaihoz alább a magam némileg kiegészítő véleményét is csatlakoztatam a korpusz elvárásainak megfelelően.⁹³⁵

II.10.2. A LELETEK LEÍRÁSA (51–58. tábla)

Az MNM Történeti Osztálya által Krausz Jakab budapesti régiségkereskedőtől⁹³⁶ nyolc tételben 1896. szeptember 1. és 1897. május 31. között megvásárolt 120 tárgynak⁹³⁷ nem jegyezték fel a lelőhelyét. A talán Krausz vidéki felvásárlójától, a Jósa András által megnevezett tokaji lakos Kupfer aranyművestől⁹³⁸ származó adatok szerint három alkalommal „állítólag tokaji lelet”, illetve ötször „állítólag Tokaj vidéki lelet(ből)” beírás került a leltárkönyvbe.⁹³⁹ Mivel minden darabot nem lehet ugyanazon ismeretlen lelőhelyről származtat-

ni, a származási helyre csupán ilyen típusú elnevezés ajánlható.

Az alább elkülönített leletcsoportok tagjainak összetartozása mindössze a rendeltetésük és koruk azonosságával vagy hasonlóságával alapszik, valószínűsíthető, de nem bizonyítható. Talán Kupfer (?) és az ismeretlenül maradt egyetlen eladó alkudozása, vagy több ugyancsak anonim eladó hosszadalmas felkutatása volt az oka annak, hogy bizonyos tárgyak⁹⁴⁰ összetartozó példányait csak egymást követő két-három alkalommal sikerült megvásárolni.⁹⁴¹

A. A kötet tárgykörébe tartozó 10–11. századi tárgycsoportok

II.10.2.1. Feltételezhetően ismeretlen lelőhelyű 10. századi temetőrészletből megmaradt szórvány-leletek (1–56)

1–15. 15 öntött nagy, aranyozott ezüst, csüngős kaftánveret.

A tartóveretük „levél alakú, két erősen sematizálódott S-alakú inda díszíti, ezek végein a motívum leegyszerűsödése miatt a hasonló ornamensekkel díszített tárgyakkal ellentétben a félpalmetták már

nem vehetők ki. A lemélyedő részek aranyozottak; az ornamensek által szabadon hagyott háttérben egy-egy csepp alakú kiemelkedés, illetve az azokat körbevevő gyöngysorkeret látható. A tartóveretek aljáról kinyúló kampóra vannak akasztva az ugyancsak levél alakú, áttört közepű csüngők. A csüngők két oldalán egy-egy erősen eltolódott aránnyal jellemezhető, volutában végződő indaszáron ülő félpalmetta látható. A lemélyedő részek aranyozottak, a félpalmetta hosszanti hegyes levelének felületét is

⁹³³ Az MNM „1896-ban és 1897-ben nyolc részletben vásárolt meg műkincskereskedőtől egy állítólagos kincsleletet, melynek lelőhelyét Tokaj környékét nevezték meg. Az eredeti kincshez, amelyben a tört ezüst kincsekre jellemző tárgyak: két pár gyöngykoszorúval díszített fülbevalók, lemezes félhold alakú fülbevalók és más töredékes ezüst ékszerek voltak, többek között honfoglalás kori tárgyakat is hozzákevertek. Maguk a honfoglalás kori tárgyak is több helyről származhatnak, és mindenképpen különböző sírokból kerültek elő... A kincs elrejtésének ideje a X. század közepe utáni évtized lehet, a honfoglalás kori tárgyak a X. század közepe előtről származnak.”: Mesterházy 1996, 202.

⁹³⁴ „Von den elf Münzen hatte man bei zehn Stücken den Rand abgeschnitten, dabei aber sorgfältig darauf geachtet, den Christuskopf nicht zu beschädigen. Als Emittenten kommen zwei Herrscherpaare in Frage: Konstantin VII. Porphyrogenetos und sein Sohn Romanos II., die diesen Typ zwischen 945 und 959 prägen ließen, oder Nikephoros II. Phokas und sein Stiefsohn Basileios II., die um 963 Münzen dieses Typs ausgaben. Das einzige unversehrte Stück ist der 4,12 g schwere Solidus von Romanos I. und Christophoros, der zwischen 922/924 und 931 geprägt wurde.”: Torbágyi 2000.

⁹³⁵ Vö. Kovács 2011a, 174–175: BI-101.

⁹³⁶ Kövér 1897, 233.

⁹³⁷ Összesen 122 tárgyat adtak el, de kettő (121–122) békásmegyéri származású volt.

⁹³⁸ Vö. 1000. jegyzet.

⁹³⁹ „Állítólag tokaji lelet”: 65./1896; „állítólag Tokaji lelet és a R.N. 105/1896. sz. alattihoz tartozik”: 110./1896. (mivel a leltárkönyv fénymásolat példányában olvashatatlan volt, az eredeti leltárkönyvben való ktsillabizálását Szende Lászlónak és Komiszár Szilviának köszönhetem); „állítólag Tokaji leletből”: 94./1896, „Állítólag Tokaj vidéke”: 105./1896., 24./1897., 65./1897., „Állítólag Tokaj vidéki lelet(ből): 119./1896. A 29./1897-nél nincs a lelőhely megnevezése, csak utalás a 24./1897-re.

⁹⁴⁰ Pl. a kije-v-volhíniai típusú, ezüst szőlőfürtdíszes fülbevalók 13 (5 + 6 + 2) példányát három időpontban, a kétféle minőségű aranyozott ezüst, csüngős kaftánveret 15 (6 + 6 és 1 + 2), az ezüst nagy balkáni fülbevalók 14 (12 + 2), az összetartozónak feltételezhető három bizánci pénzsúly és 11 solidus együtt ugyancsak 14, valamint az aranykarikák 12 (4 + 8) példányát két-két alkalommal kínálta Krausz eladásra (vö. 13. táblázat).

⁹⁴¹ Vö. Mesterházy 1994, 194, 196, 197: 1. táblázat.

lemélyedő aranyozott résszel törte meg az ötvös.”⁹⁴²

A 15 példányból 7 jó minőségű, amelyet 8 gyengébb minőségű, az első sorozathoz utólag csatlakoztatott példány egészít ki.

1–7. *Hét jó minőségű, öntött nagy, aranyozott ezüst, csüngős kaftánveret (51. tábla 1–5, 52. tábla 6–7).*

A veretek hátoldalának két sarkában és a kampó felett egy-egy átylukasztott, függőleges állású félovális lemezfül szolgált a felvarrásra. Egyenkénti adataik a leltári számok sorrendjében a következők:

1. Ép veret, h: 8, a tartóveret mé: 4,75 × 3,5, a csüngő mé: 3,77 × 3,57 cm, s: 12,15 g.

MNM RT, lt. sz.: 105./1896.5.

2. Ép veret, h: 8, a tartóveret mé: 4,77 × 3,52, a csüngő mé: 3,82 × 3,22 cm, s: 11,00 g.

MNM RT, lt. sz.: 105./1896.7.

3. Ép veret, h: 8, a tartóveret mé: 4,77 × 3,52, a csüngő mé: 3,86 × 3,21 cm, s: 11,65 g.

MNM RT, lt. sz.: 105./1896.10.

4. Ép veret, h: 8, a tartóveret mé: 4,79 × 3,5, a csüngő mé: 3,82 × 3,23 cm, s: 12,00 g.

MNM RT, lt. sz.: 105./1896.11.

5. Ép veret, h: 8, a tartóveret mé: 4,77 × 3,54, a csüngő mé: 3,77 × 3,16 cm, s: 10,80 g.

MNM RT, lt. sz.: 105./1896.15.

6. Ép veret, h: 8,05, a tartóveret mé: 4,79 × 3,52, a csüngő mé: 3,78 × 3,2 cm, s: 12,50 g.

MNM RT, lt. sz.: 105./1896.16.

7. Ép veret, h: 8, a tartóveret mé: 4,74 × 3,5, a csüngő mé: 3,87 × 3,23 cm, s: 12,00 g.

MNM RT, lt. sz.: 110./1896.9.

A hét példány összsúlya: 82,1 g.

8–15. *Nyolc gyengébb minőségű, öntött nagy, aranyozott ezüst kaftánveret (52. tábla 8–11, 53. tábla 12–15).*

Az előző példányok nehezebb, gyengébb kivitelű, de hasonló megjelenésű, kissé eltérő méretű utáztatai. A tartóveretek hátoldalának két sarkában egy-egy hosszanti, illetve a kampó felett egy keresztben álló zárt szalagfűl szolgált a felvarrásra. Az adatok a leltári számok sorrendjében:

8. Ép veret, h: 8, a tartóveret mé: 4,89 × 3,29, a csüngő mé: 3,75 × 3,14 cm, s: 14,90 g.

MNM RT, lt. sz.: 105./1896.6.

9. Ép veret, h: 7,8, a tartóveret mé: 4,73 × 3,38, a csüngő mé: 3,77 × 3,11 cm, s: 14,75 g.

MNM RT, lt. sz.: 105./1896.8.

10. Sérült veret, a tartóveret jobb széle a pereménél szegletesen hiányos, h: 7,8, a tartóveret mé: 4,77 × 3,24, a csüngő mé: 3,71 × 3,08 cm, s: 13,75 g.

MNM RT, lt. sz.: 105./1896.9.

11. Sérült veret, a tartóveret jobb széle a perem közelében hiányosan öntött, lyukas, h: 7,8, a tartóveret mé: 4,68 × 3,34, a csüngő mé: 3,71 × 3,1 cm, s: 13,15 g.

MNM RT, lt. sz.: 105./1896.12.

12. Ép veret, h: 7,8, a tartóveret mé: 4,69 × 3,35, a csüngő mé: 3,77 × 3,15 cm, s: 14,10 g.

MNM RT, lt. sz.: 105./1896.13.

13. Sérült veret, a tartóveret jobb széle a perem közelében hiányosan öntött, lyukas; a csüngő jobb széle a közepén hiányos, h: 7,8, a tartóveret mé: 4,73 × 3,36, a csüngő mé: 3,75 × 3,15 cm, s: 12,95 g.

MNM RT, lt. sz.: 105./1896.14.

⁹⁴² Bollók Ádám leírása, vö. Bollók 2015, 241–243. Az értelmezés korábbi lépéseit Mesterházy Károly mutatta be. Idézte Hampel József megfigyelését, miszerint ha a benepusztai veret rajzát [Hampel 1904, 117: 44. ábra] „a hossz tengely irányában kettészeljük, kapunk két S formára hajló, közös száron nyíló kettős fél palmettet.”, vö. uo. 119. A későbbiekben Hampel a tokaji nagy ezüst csüngős kaftánveretek díszítésének kialakulását a következőképpen magyarázta: „Mikor néhány évvel ezelőtt utóljára tárgyaltam az ékszer díszítéseit [Hampel 1900, 793–? (768–794)], nem voltak ezek a nézpontok előttem oly világosak, mint most és az egyes formák közti kapcsolatra is gyérebben lehetett rá mutatni. Akkor p. o. [példának okáért] a tokaji csüngőt (160. [valójában: 145: 162. ábra]) melylyel ezúttal a csüngők sorát megnyitjuk, nem birtuk még más megelőző formákkal összekapcsolni és kellőleg értelmezni. Most legalább a felső tagnak az alakját tudjuk analogia révén megfejteni. Ez nem egyéb, mint a 44. számú benei pityke megfordított helyzetben való alkalmazása. Ezúttal azonban nemcsak fordítva helyezték el, a minék könnyű kitalálni az okát (s ez az, mivel a csúcsa alkalmasabb volt gyűrűs fül oda illesztésére, mint ellenkező szélének a hajlása), de egyúttal kissé módosították, részben egyszerűsítették, részben pedig díszesebbé tették. Az egyszerűsítés az volt, hogy két egymással háttal összeérintkező indasávból eredő két-két félpalmettből az egyik végen elmaradt a félpalmett, a másikon pedig elsatnyult; a megmaradt félpalmettek egyik, nagyobb levele ugyanis teljesen elvesztette levéljellegét s a kisebb levél is eltörpült. Ellenben a sávok és levelek közbszövegei kitágultak, nyilván azért, mert egyéb fajta díszek számára kívántak helyet nyerni, mint egyszerű lánsság leveleknek, minők a benei pityke belső közeit ékítik. A tokaji pitykén a sávok indától fennmaradó térbe gyöngyökkel szegélyezett formát raktak, mely két mezőben a mező idomához alkalmazkodik és a mezőt teljesen betölti, és az alsó mezőt azonban nem tölti be, mert annak más a formája, szélesebb a tere és ennek alakját nem követi. Sajnos még nem találtam értelmesen szerkesztett növénymotívumot, mely a tokaji csüngő alsó tagját is oly érthetővé bírná tenni, mint a hogy most értjük a felső pityke saját idomát. Kétségtelen, hogy egyszerűbb növényidomok összeragasztásából eredt. A középső áttörést követő két körded elejű sávok levelet már ismerjük. Ily levelekre már az anarcsi koronon és még közelebb járókra a tarzali lemezen [uo. 109: 1–2. ábra] akadunk.”: Hampel 1904, 143. A tokaji és benepusztai veret díszítésének összetételéről Mesterházy így vélekedett: „A lényegét illetően nincs is ebben tévedés, de a különbség mégis jól érzékelhető. Míg ... a benepusztai vereten (és számos párhuzamokon...) a két S alakú inda főmotívumként jelentkezik, a tokaji csüngőn éppen az inda és a levél motívum kezd elvonttá válni, és mellette a korábban háttérként jelentkező részletek válnak hangsúlyossá, az S alakú indák felső hajlásában levő fordított csepp alakú »zárványok«. A levelek közei kezdenek önálló motívummá válni, és az indás félpalmettük egészen elcsökevényesednek. Így amikor a tokaji lelet nagy csüngős vereteinek leírását készítettem, csak a jelenségek egyik vonulatára figyeltem, s ez a Hampel-féle leíráshoz képest visszalépést jelentett.”: Mesterházy 2013, 449–450. Korábbi írásában Mesterházy ugyanis a mintát nem elemelve, csupán a látványt írta le: A csüngős veretek „mindkét fel[é] szív alakú, felső tagon gyöngyözött keretelésű három csepp alakú díszítéssel, alsó tagon szív alakú áttöréssel...”: Mesterházy 1996, 203.

14. Sérült veret, a tartóveret jobb széle a perem közepében hiányosan öntött, lyukas, h: 7,8, a tartóveret mé: 4,75 × 3,37, a csüngő mé: 3,69 × 3,10 cm, s: 14,35 g. MNM RT, lt. sz.: 110./1896.10.
15. Ép veret, h: 7,8, a tartóveret mé: 4,74 × 3,36, a csüngő mé: 3,73 × 3,11 cm, s: 14,15 g. MNM RT, lt. sz.: 110./1896.11.
- A nyolc példány összsúlya: 112,1 g.⁹⁴³
- 16–19. *Négy öntött, nagy, aranyozott ezüst, csüngős kaftánveret tartóverete (54. tábla 16–19).*
- „...kiemelkedő áttört közepső résszel, amely hajdan kő- vagy üvegbetétet tarthatott. A közepső kiemelkedő rész alkotja a rozetta középpontját, innen a veret csúcsai felé egy-egy barázdált szélű lapos levél fut, amely a rozetta leveleit képezi. E levelek három kis gömbben végződnek, míg a négy levél találkozásainál a veretek peremén egy-egy további gömböcske helyezkedik el. Az ezekből a gömbökből a peremen a levélcsúcsokon látható három gömböcske felé futó vonalakat egy háromlevelű szétterülő palmetta volutakelyhét alkotó levelekként is értelmezhetjük, ebben az esetben a levelek találkozásánál elhelyezkedő gömböcske a legyezőlevelet, míg a levélvégi két szélső gömb a hosszanti levelek visszapödrődő végét jelezhetnék. A háttér lemélyedő részei aranyozottak.”⁹⁴⁴ A veret aljából kinyúló kampóra lehetett a csüngő akasztva, amely mind a 4 példányról hiányzik. A hátoldal sarkaiban két-két szegecsből visszahajlított 3 felvarrási fül. Á: 5 × 4,4 cm. Két példányon (16, 18) a használat nyomai láthatók. Adataik a leltári számok sorrendjében:
16. Sérült veret. A közepső nyílásának széle hiányos, a kampója letört, mé: 4,96 × 4,2 cm, s: 7,75 g. MNM RT, lt. sz.: 105./1896.1.
17. Ép veret, mé: 5,04 × 4,48 cm, s: 8,85 g. MNM RT, lt. sz.: 105./1896.2.
18. Sérült veret: a jobb szélső felerősítő szeg hiányzik, s egy apró felvarrási lyuk helyettesíti; mé: 4,93 × 4,37 cm, s: 7,85 g. MNM RT, lt. sz.: 105./1896.3.
19. Ép veret, mé: 5,06 × 4,38 cm, s: 8,45 g. MNM RT, lt. sz.: 105./1896.4.⁹⁴⁵
20. *Bronz csüngős ingnyakveret kerek tartóverete (54. tábla 20).* „A szélén kiemelkedő perem fut végig, amelyen belül a lemélyedő sávot kis, a viaszmintába beütött poncnymok töltik ki. A veret belső része kónikusan kiemelkedik, a közepe pedig erőteljesen lemélyed. A veret aljából kinyúló kampóra lehetett a csüngő akasztva, amely azonban ma már hiányzik.”⁹⁴⁶ A veret hátoldalán két szalagfűl, a kampójának akasztós vége letört; mé: 1,88 × 1,56 cm, s: 2,65 g. MNM RT lt. sz.: 65./1897.7.⁹⁴⁷
21. *Ezüst (?) kerek ingnyak- vagy csizmaveret (54. tábla 21).* Lapított félgömb alakú felületét egy körbefutó árok tagolja, a hátoldalán egy szalagfűl, á: 1,1 cm. MNM RT, lt. sz.: 110./1896.12. Elveszett.⁹⁴⁸
- 22–42. *21 ezüstözött bronz rombusz alakú préselt ingnyakveret (55. tábla 22–42).*
- Peremük sima, a rombusz négy csúcsában egy-egy gömböcske látható. E gömböcskéket erősen kiemelkedő, a veret formáját követő gyöngysor köti össze. A gyöngysorkeret határolta belső mező lapos gúla alakban emelkedik ki. A veretek hátán kétoldalt egy-egy függőleges állású átyukasztott lemezfül van. A meglévő példányok közül nagyjából hasonló méretben és változó súlyban készült 17 darab, rajtuk kívül egy kisebb, finomabb mintájú, könnyebb példány is van (25), a hátoldalán nem lemezfülrel, hanem szegeccsel. Beletározásra 21 példány került, jelenleg 18 van meg, több darabon a használat nyomai láthatók. Adataik a leltári számok sorrendjében:
22. Ép veret, mé: 2,12 × 1,31 cm, s: 0,75 g. MNM RT, lt. sz.: 65./1897.8.
23. Ép felületű veret, amelynek mindkét lemezfüle sérült, mé: 2,13 × 1,30 cm, s: 0,80 g. MNM RT, lt. sz.: 65./1897.9.
24. Ép felületű veret, amelynek mindkét lemezfüle sérült, mé: 2,16 × 1,31 cm, s: 0,80 g. MNM RT, lt. sz.: 65./1897.10.
25. Finomabb kivitelű, sérült veret. Az egyik sarka hiányzik, ezért csak az egyik hátoldali szegecse van meg, mé: 1,7 × 0,95, s: 0,45 g. MNM RT, lt. sz.: 65./1897.11.
26. Ép veret, mé: 2,16 × 1,28 cm, s: 0,95 g. MNM RT, lt. sz.: 65./1897.12.
27. Sérült veret, a közepe kilyukadt, s az egyik lemezfüle töredékes, mé: 2,13 × 1,25 cm, s: 0,70 g. MNM RT, lt. sz.: 65./1897.13

⁹⁴³ Mesterházy 1994, 195, 230, 224: 15. á. 5–7, 225: 16. á. 1–4, illetve 225: 16. á. 5–6, 228: 17. á. 1–6; Mesterházy 1996, 203; Bollók 2015, 232, 241; Mesterházy 2013, 450, 450: 8. kép (2).

⁹⁴⁴ Bollók Ádám leírása, vö. Bollók 2015, 322–323. Korábban Hampel József úgy vélekedett, hogy e vereten „a közepső dudort kerek áttörés helyettesíti és hogy a levelek csúcs táján kidomborodó három dudor inkább ölti hármás levél idomát.”: Hampel 1904, 134, 133: 109. ábr.

⁹⁴⁵ Mesterházy 1994, 230, 224: 15. á. 1–4; Mesterházy 1996, 203, 203: 3. kép.

⁹⁴⁶ Bollók Ádám leírása.

⁹⁴⁷ Mesterházy 1994, 196, 230, 231: 18. á. 19.

⁹⁴⁸ „Hasonkorú, anyagú és művű [ez az utalás a 9–11. alszámú aranyozott ezüst csüngős kaftánveretekre vonatkozik] pityke boglár közepén gombbal, szélén domború szegéllyel, hátlapján egy hurok füllel. Átmérője: 1,1 cm. Súlyja 1/16 lat 1 gramm.”: MNM RT leltárkönyve: 110./1896.12. „Körded pityke, sima karimás sávval a szélén, közepett gömbszelvényű kis dudor, alján fül. Egy példány van.”: Hampel 1896, 568, 570 (98. kép B. 3).

28. Ép veret, mé: 2,03 × 1,21 cm, s: 0,80 g.
MNM RT, lt. sz.: 65./1897.14.
29. Ép felületű veret, amelynek az egyik lemezfüle sérült, mé: 2,16 × 1,19 cm, s: 0,70 g.
MNM RT, lt. sz.: 65./1897.15.
30. Ép veret, mé: 2,07 × 1,26, s: 0,75 g.
MNM RT, lt. sz.: 65./1897.16.
31. Ép felületű veret, amelynek az egyik szalagfüle legörbült, mé: 2,04 × 1,28 cm, s: 0,90 g.
MNM RT, lt. sz.: 65./1897.17.
32. Ép felületű veret, amelynek mindkét szalagfüle sérült, mé: 2,12 × 1,34 cm, s: 0,90 g.
MNM RT, lt. sz.: 65./1897.18.
33. Ép veret, mé: 2,13 × 1,24 cm, s: 0,90 g.
MNM RT, lt. sz.: 65./1897.19.
34. Ép felületű veret, amelynek az egyik szalagfüle legörbült, mé: 2,09 × 1,31 cm, s: 0,95 g.
MNM RT, lt. sz.: 65./1897.20.
35. Ép felületű veret, amelynek mindkét szalagfüle sérült, mé: 2,11 × 1,3 cm, s: 1 g.
MNM RT, lt. sz.: 65./1897.21.
36. Ép felületű veret, amelynek az egyik lemezfüle sérült, mé: 2,14 × 1,29 cm, s: 0,70 g.
MNM RT, lt. sz.: 65./1897.22.
37. Sérült veret, az egyik sarka hiányzik, valamint az egyik lemezfüle sérült, mé: 1,85 × 1,26 cm, s: 0,70 g.
MNM RT, lt. sz.: 65./1897.23.
38. Ép felületű veret, amelynek az egyik szalagfüle legörbült, mé: 2,11 × 1,25, s: 0,75 g.
MNM RT, lt. sz.: 65./1897.24.
39. Sérült veret, amelynek a felső és alsó szélén lévő dudora hiányzik, mindkét szalagfüle pedig legörbült, mé: 2,09 × 1,08 cm, s: 0,75 g.
MNM RT, lt. sz.: 65./1897.25.
- 40–42. három elveszett példány.
MNM RT, lt. sz.: 65./1897.26–28.
- A 18 példány összsúlya: 14,25 g.⁹⁴⁹
- 43–50. *Nyolc öntött, aranyozott ezüst, nyolcszirmú rozetta alakú csizmaveret (?) (55. tábla 43–50).*
„A középső részük félgömb alakban kiemelkedik, a közepük egy pontban lemélyed, s e középpontból indul ki a rozetta négy szirma. A levelek által szabadon hagyott részekben négy további kissé lemélyedő levél helyezkedik el, amelyek »rojtokban« végződnek.”⁹⁵⁰ A veretek hátoldalán három-három szalagfül van. Hasonló méretben, de eltérő súlyban készültek. Adataik a leltári számok sorrendjében:
43. Ép veret, mé: 2,31 × 2,32 cm, s: 3,10 g.
MNM RT, lt. sz.: 110./1896.1.
44. Ép veret, mé: 2,36 × 2,3 cm, s: 3,75 g.
MNM RT, lt. sz.: 110./1896.2.
45. Ép veret, mé: 2,3 × 2,3 cm, s: 3,15 g.
MNM RT, lt. sz.: 110./1896.3.
46. Ép veret, mé: 2,34 × 2,3 cm, s: 3,45 g.
MNM RT, lt. sz.: 110./1896.4.
47. Ép veret, mé: 2,34 × 2,32 cm, s: 3,45 g.
MNM RT, lt. sz.: 110./1896.5.
48. Ép veret, mé: 2,34 × 2,35 cm, s: 2,85 g.
MNM RT, lt. sz.: 110./1896.6.
49. Ép veret, mé: 2,36 × 2,34 cm, s: 3,35 g.
MNM RT, lt. sz.: 110./1896.7.
50. Ép veret, mé: 2,31 × 2,34 cm, s: 3,30 g.
MNM RT, lt. sz.: 110./1896.8.
51. *Ezüst lemezgömbcsüngő granulációval díszített felülettel, hurokfüllel (56. tábla 51).* Erősen hiányos állapotú. További apró darabkát a legtöredékesebb kije-volhíniai típusú fülbevaló töredékeivel együtt a következő leltári számra leltározták be, ezek elvesztek.
MNM RT, lt. sz.: 65./1896.4, 5.⁹⁵¹
52. *Bronz fülesgomb (56. tábla 52).* Üreges gömbteste függőlegesen két darabból összeragasztva, m: 1,74, a gömb á: 1,15 cm, s: 2,45 g.
MNM RT, lt. sz.: 65./1897.5–6.⁹⁵²
- 53–54. *Két félhold alakú, ezüstlemez fülbevaló (56. tábla 53–54).*
A karikája mindkettőnek hiányzik. A félhold alakú lemez kettős felső ívének három csúcán egy-egy lemezgömböcske ül vagy ült. A lemez felső két ívét két felforrasztott gyöngysordrót, az alsót és a középső osztóvonalat két felforrasztott gyöngysordrót között két kalászmintába fektetett drótsodrat szegélyezi, végezetül a szabadon maradt felületet két-két kettős gyöngydrótból formált kígyóminta ékesíti. A fülbevaló alsó ívének szélére közepén egykor négy gyűrűskét forrasztottak, amelynek mindegyikéből egy-egy lemezgömböcskében (vö. 55.) végződő láncocskák lógott. A sima hátoldalukra a gömböcskék alatt csepp alakban hajlított gyöngysordrót forrasztottak.
53. Sérült fülbevaló. A karikája hiányzik, a felső ívének sarkain ülő jobb oldali gömböcskéje berogyott, a középső ép, a bal elveszett. A négy alsó füléből a jobbról második hiányzik, s egyetlen láncocskás csüngője sem maradt meg. Mé: 5,84 × 4,35 cm, s: 8,2 g.
MNM RT, lt. sz.: 105./1896.17.

⁹⁴⁹ Mesterházy 1994, 196, 230, 231: 18. á. 1–18; Bollók 2015, 342–343.

⁹⁵⁰ Bollók Ádám leírása, vö. Bollók 2015, 324. Korábban Hampel József úgy vélte, hogy „a tokaji veret négy szirma »bunkós« levél idomát ölti külső szélén, belső széleik összefolynak. A négy szirma közt a pityke szélén mindig egy-egy gyengén kihajló karélyhoz többször hornyolt sáv simul, a hornyolatok átlók irányában vannak csoportosítva.”: Hampel 1904, 135, 135: 117. ábra.

⁹⁵¹ Mesterházy 1994, 194, 235, 234: 20. á. 6.

⁹⁵² Mesterházy 1994, 196, 231: 18. á. 21.

54. Sérült fülbevaló. A karikája hiányzik, a felső ívének sarkain ülő gömböcskái közül csak a bal oldali maradt meg. Testének jobb oldali sarkán apró kerek lyukkal át van lyukasztva. A négy alsó füléből a két középső hiányzik, s egyetlen láncocskás csüngője sem maradt meg. Mé: 5,73 × 4,02 cm, s: 8,7 g. MNM RT, lt. sz.: 105./1896.18.
55. *Aranyozott bronz apró lemezyöngy (56. tábla 55)* két félből, á: 0,68 cm, s: 0,25 g. MNM RT, lt. sz.: 65./1897.3–4.⁹⁵³
56. *Ezüst huzalkarperec (56. tábla 56)* kerek metszetű töredéke laposodó véggel, h: 6,93, á: 0,36 cm, s: 10,55 g. Két további töredéke volt, s bizonyára hozzá tartozott egy hurkos karikavég-töredék (?) is. MNM RT, lt. sz.: 110./1896.19; a hurkos vég önálló lt. sz. nélkül.⁹⁵⁴

Amint a kutatástörténet elején már említésre került, Hampel József 1897-ben még feldúlt sírokból megmaradt szórványleleteknek tekintette a teljes leletegyüttest,⁹⁵⁵ és párhuzamokat is összegyűjtött a honfoglalás kori darabokhoz: a csüngős kaftánveretekhez, a csüngős kaftánveretek tartóvereteihez, a virág alakú csizmaveretekhez, a kerek ingnyakvagy csizmaverethez, a félhold alakú fülbevalópárhoz és a csavarást utánzóan öntött nyakperechez,⁹⁵⁶ később azonban, amikor már kincslelettel számolt, a párhuzamokkal többé nem foglalkozott. Kádár

Zoltán kibővítette a párhuzamok sorát,⁹⁵⁷ de megmaradt az összes tárgy egyetlen kincsből való származtatásánál. Változást Németh Péter hozott, aki a 10. századi tárgyakat kiemelte a tokaji kincsként megtartott maradékból, és Jósa András többszörösen kifejtett útmutatására támaszkodva e sírmelékleteknek tekintett leletek kérdőjeles lelőhelyének a zalkodi Szegfarka-dűlőt valószínűsítette.⁹⁵⁸ Tiszteletben tartva Jósa véleményét, azt azonban hangoztatni kell, hogy nézetét sem ő, sem Németh semmiféle bizonyítékkal nem támasztotta alá, ezért Mesterházy óvatos eljárásával lehet egyetérteni, aki csupán tényszerűen megemlítette Németh álláspontját, de többet nem foglalkozott vele.⁹⁵⁹ Egyébként inkább cáfoló, mint megerősítő eredménnyel járt Dienes István és Németh adatgyűjtése is, amelyet Jósa András feljegyzései közül a szegfarkai lelőhely 1971. október 12-i helyszínelésükhöz mellékeltek: ugyanis nem maradt feljegyzés honfoglalás kori sírok itteni 1896-ban vagy röviddel előtte történő előkerüléséről, és a Dienes által tévesen tokajinak tekintett – valójában budapesti – Krausz Jakab régiségkereskedőhöz kerüléséről sem.⁹⁶⁰ A feltételezett lelőhelytől függetlenül, Némethnek az az ötlete sem tartható, hogy a leletegyüttes honfoglalás kori darabjai egyetlen sírból valók, ezúttal is Mesterházy kritikája az elfogadhatóbb: a kétféle kaftánveret, valamint a

⁹⁵³ A restauráláskor a lemezyöngyöt két végén kampósra hajlított dróttal tartották össze. „Kétségtelenül a kincshez tartozott a négyszögletes ezüstrudacska (elveszett) és egy két félből préselt ezüst gömb, ... mely a törtezüst kincsek fülbevalóinak láncos csüngőin szokott előfordulni.”: Mesterházy 1994, 230, utóbbi: uo. 231: 18. á. 20.

⁹⁵⁴ „Rossz ezüsből való sima karperec töredékei. Karika befejező része rossz ezüsből.”: Hampel 1896, 570, (99. kép C. 2, 4–6); Mesterházy 1994, 232: 19. á. 13.

⁹⁵⁵ Vö. 876. jegyzet.

⁹⁵⁶ Vö. Hampel 1896, VI. t. 2–3, XXVIII. 1–6, 15 (csavarást utánzóan öntött állatfejes karperec a nyakperek párhuzamaként), XXXV. t. 19, 21, XXXVIII. t. 17–18, 18–29, L. t. 1–4.

⁹⁵⁷ Kádár 1961, 194–197, 199–200.

⁹⁵⁸ Németh 1988, 20.

⁹⁵⁹ Mesterházy 1994, 193. A Jósa-émlékezés tévedéseire vö. 916–917. jegyzet.

⁹⁶⁰ „Először az 1888. évi árvíz alkalmával lettek figyelmesek a Szegfarkán a ló- és embercsontokkal felszínre került honfoglaló díszekre, amelyekből csak a sírdíszítést sikerült megmenteni, pedig állítólag több száz hasonló darabot mosott ki akkor a víz. A három veretet Dombrádi Gusztáv zalkodi birtokos mérnök adományozta a Szabolcs vármegyei Múzeumnak 1891. február 13-án. Jósa a nagy tömegű leletekről hallván úgy vélte, hogy a víz el is pusztította az egész temetőt, de később ismételen újabb és újabb leletek kerültek elő innen. Így 1910-ben [tehát a tokaji leletegyütteshez képest jóval később – K. L.] a zsidó temető határán szélfúvásból került napvilágra egy (?) rozettás lószerszámmal felszerelt csizmapitykés nő lovastemetkezése... A zalkodi leletek bemutatásakor [Jósa 1914, 178.] felveti Jósa, hogy az ún. »tokaji kincs-lelet« maga is – meggyőződése szerint – innen származó lehet. Szintén ezt gyanítja – épp Jósa nyomán – Németh Péter [Németh 1969.]. Ő csak a kincslelet honfoglalás kori darabjait tartja innen valóknak, de tétele további bizonyosságául felveti, hogy a kincs honfoglaló jellegű emlékei voltaképp egyetlen női sír tartozékainak tekinthetők, és e lelőhelyről kerülhettek a tokaji Krausz Jakab tulajdonába, aki belekeverte azokat az egyébként későbbi emlékeket tartalmazó kincsbe. Amennyiben ez így volna, úgy a tárgyak 1896 előtt kerültek felszínre, lévén, hogy a tokaji kincset 1896-ban vásárolta meg Krausz Jakabtól az MNM.”: Dienes–Németh 1996, 368–369. Pótlólag jegyzem meg, hogy Kriston Lajos körjegyző Pesty Frigyes kérdőpontjaira válaszolva 1864. május 28-án úgy nyilatkozott, hogy „Zalkod Község határa lapály és szelid emelkedésű vonulatokból áll: a Községtől délre hosszas homok domb »szeg farka« nevezett alatt; mert ez mint egy védfal az ár víz ellen. – Hajdanában pedig a mondás szerint Zalkodtól Tokaj felé ör helyet képezve hadjáratkor Béla-András Királyok őszve csapásánál; ennek emlékei most is kerülnek elő napfényre, fegyver töredékek, ló szerszámok előkerülése által.”: Mizser 1995–1996, 345. Valószínű tehát, hogy már 1888 előtt is hajdani temetőként volt a terület ismert, de a fekvése manapság már nem hitelesíthető: Révész László és L. Wolf Mária az 1989-ben végzett helyszínelésén értesült arról, hogy „a helybéli lakosok elbeszélése szerint a Tisza áradásai még néhány évtizeddel ezelőtt is mostak ki feltehetőleg honfoglalás kori leleteket a domboldalból”. Továbbá megállapították, hogy „a lelőhely bozóttal benőtt, elvadult D-i részén található a hajdani zsidó temető, az É-in pedig, közvetlenül az utolsó házak mellett, a község egykori temetője. Mivel a sírjelek az újkori temetőkből már eltűntek, a honfoglalás kori temető hitelesítő ásatása jelenleg nem végezhető el.”: Révész–L. Wolf 1991.

csüngős, illetve rombusz alakú ingnyakveretek a jelen ismereteink szerint feltétlenül külön-külön temetkezésből származhattak.⁹⁶¹ Végezetül néhány ékszert Mesterházy véleményével szemben, minden bizonyíték nélkül, csupán azért soroltam ebbe a tárgycsoportba, mert hiteles honfoglalás kori sírból való, bár kivételes ritkaságú párhuzammal mégis rendelkeznek.⁹⁶²

II.10.2.2. Feltételezhetően ismeretlen lelőhelyű, a 11. század első felében elrejtett kincsleletből megmaradt szórványleletek (57–89)

57–69. 13 kijev-volhiniai típusú ezüst fülbevaló (57. tábla 57–66).

12 ép vagy nagyrészt ép, illetve egy csak töredékeiben megmaradt példány, a karikáján kétoldalt két-két pár gyöngykoszorúval, az alján pedig a karika fölött és alatt kialakított szőlőfürtcsüngővel díszítve. A 13 beletározott példányból időközben csak 10 db őrződött meg, részletes leírásukat és csoportosításukat Mesterházy Károly készítette el. Az *a-j* betűkkel jelölte őket, s egyben rámutatott a Kövér/Hampel által közölt rajzokkal való azonosításuk nehézségeire is.⁹⁶³ Az alábbi bemutatásuk az ő leírásainak átvételével készült.

$57-58 = a-b$. Az egyik megállapítható függőpár a két pár gyöngykoszorúja és a csüngője alsó-felső részének azonos szerkezete alapján tartozhatott össze. A karikájuk „alatt négy egyre nagyobb filigránkoszorú alatt hat gyöngyből álló koszorú van, ezt újabb filigránkoszorú követi, majd három nagyobb lapos álgöngykoszorú, ez alatt ismét filigrángyűrű és végül a záró gomb.”

$57 = a$. Ép példány, mé: $4,48 \times 2,8$, huzalv: 0,18, a csüngő teljes, azaz a karika feletti és alatti részét egynek tekintett h: 2, 71 cm, s: 9,9 g.

MNM RT, lt. sz.: 119./1896.2.

$58 = b$. Sérült karikájú példány, mé: $3,83 \times 3,73$, huzalv: 0,2, a csüngő teljes h: 2,75 cm, s: 8,65 g.

MNM RT, lt. sz.: 10./1896.16.⁹⁶⁴

$59-60 = c-d$. A másik valószínű függőpárt a jórészt feltételezett lemezgömbdísz kapcsolja össze.⁹⁶⁵ „A meglevő épebb darabnak az alsó része korábban is hiányzott, ugyanolyan állapotban van, mint első közlésekor. Ezüst karikáján négy gyöngykoszorú van, az egyes koszorúban hat gyöngyszem van, kissé lapítottak, egybeöntöttek a koszorúk. Rögzítésük részben sima drótygyűrűvel történt. A karika belső ívén levő fürt tagolódása: ezüst gömb, sima huzalggyűrű, elliptikusra széthúzott négyes gyöngykoszorú, sima huzalggyűrű. A karikához keskeny pánt kapcsolja a

⁹⁶¹ „...abban kételkedünk, hogy az összes honfoglalás kori lelet egyetlen sírból származik, és hogy mind Tokaj környékéről valók. A tárgyak között ugyanis a nagy csüngős vereteken kívül négy olyan veret is van, amelynek nincs meg az alsó csüngős része. Egy-egy készletben (egy-egy kaftánon) a hiteles leletek szerint, csupán azonos mintázatú veretek szoktak előfordulni. Ez a »tokaji« leletben felemásan érvényesül. Az egyező mintájú veretekből ugyanis hét jó minőségű, és nyolc gyengébb kivitelű, de egészen jól hasonlító dísz van. A négy négyzetes veret azonban csonkaságán kívül formájával és mintájával is eltér a »készlétől«. Nem származhatnak tehát azonos sírból. E tekintetben tehát több a lelet, mint ahogy szükséges. Másrészt viszont kevesebb is, mert a kis csüngős veretekből és a kis kerek pitykéből, amelyek rendszerint ingnyakdíszek, nem is lehet egy darab. Ezen kívül egy másik ingre való készlet is van a tárgyak között, a rombusz alakú veretek. Így kétségtelen, hogy több sírból származnak a honfoglaló leletek. A Tokaj környéki előkerülés nem lehetetlen, de felettébb gyanús. Éppen a nagy csüngős kaftán-veretek országban belüli elterjedéséből tűnik ki az, hogy a Felső-Tisza vidékén egyetlen lelőhelyük van, Bujon. A leletek zöme a Kőrös-Tisza-Maros vidékéről való. Ez az elkülönülés az ország egyébként leggazdagabb honfoglalás kori települési tömbjétől megingatja hitünket a »kincs« kaftánvereteinek Tokaj környéki eredetében.”: Mesterházy 1994, 230. Mesterházy véleményével szemben a „tokaji kincs” kaftánvereteinek megítélésnél fontos a Bálint Csanád által összegyűjtött többpéldányos alábbi készletek darabszáma, vö. Bálint 1991, 132: Bánkeszi (Nyitra m; Bánov, okr. Nové Zámky, Nitriansky kraj, Szlk)-Boncová 6. sír: 17 ép veret, egy tartóveret, két csüngő: Točík 1968, 10, 11: Abb. 3:6, 68: Taf. II: 1–20. Szeged (Cso)-Algyő 42. sír: 16 ép veret, 72. sír: három ép veret: Kürti 1996, 160–161: 5–6. kép, Szeged-Bojárhalom: feldúlt sírból maradt 13 ép veret, egy tartóveret: Reizner 1891, 110. Kürti Béla úgy foglalta össze a verettípusra vonatkozó ismereteit, hogy „a nagyméretű csüngős kaftándíszek a kaftán elején egy (Algyő 72. sír) vagy két (Algyő 49. sír) függőleges sorban helyezkedtek el. (Az utóbbira az algyői 49. sír feltárása óta a Hódmezővásárhely-Szenti tanyai sírrajz, ill. a budakeszi 39. sír megfigyelései egyértelmű bizonyítékot hoztak.)”: Kürti 1996, 151. Hódmezővásárhely (Cso)-Kopáncs, Szenti-tanya: sírrajz: László 1984, 264: 21. ábra. Budakeszi (Pe)-Barackos 39. sír: 13 ép veret, amelyet Erdélyi István a nő mellére fektetett, „hosszában alulról felfelé összehajlított öv (?)”-nek vélt, kisméretű szíjvégekkel kétoldalt a vállaknál: Erdélyi 1993, 150, 147: 12/a. kép, 148: 12/b. kép, alul két sorban. Itt jegyzem meg, hogy a tokaji kaftánveretek egy sorban történő rekonstrukcióhoz túlságosan nagyszámúak, a kétsoros rekonstrukcióhoz viszont inkább páros számra lett volna szükség a fent említett páratlan számú párhuzamos ellenére is.

⁹⁶² A félhold alakú lemezes fülbevalók megfelelője a gyula (Bé)-téglagyári 173. sírból ismeretes, vö. Bakay 1978, 174, 179: LXIV. t: 34–35, a granulációs díszű gombé pedig a Kolozsvár (Kolozs m.; Cluj-Napoca, jud. Cluj, Rom)-Zápolya utcai 5. sírből ismeretes: vö. illetve Kovács 1942, 98, 101: V. t: 11–11a. Természetesen Mesterházy Károly is ismerte ezeket a párhuzamokat, de a bizánci eredetűnek tartott fülbevalókat illetően eldönthetetlennek ítélte, hogy a „kincs” melyik rétegébe tartoznak, a gombot pedig inkább a törtezüst jellegű tárgyakhoz csatlakoztatta: Mesterházy 1994, 233, 235.

⁹⁶³ A Hampel által rajzban közölt tíz példányból vagy az ép lemezes gömbdíszes (99. kép D. 10) példány hiányzik, vagy csak a lemezgömbje pusztult el, s akkor ez a *d*-vel azonos. A függők részletező technikai leírása: Mesterházy 1994, 213–215.

⁹⁶⁴ Mesterházy ugyanitt még megjegyezte, hogy „a jelenlegi számok alapján nem lehet párnak tekinteni a 119/1896.1–2. sz. alatti fülbevalókat”: Mesterházy 1994, 213, 216: 11. á. 1, 3; (vö. 99. kép D. 5–6).

⁹⁶⁵ Mesterházy rámutatott, hogy a Hampel által közölt tíz példány közül éppen „a lemezes gömbdíszes hiányzik, vagy csak a gömbdíszes pusztult el. Ez utóbbi esetben a következő két példány lehet azonos.”: Mesterházy 1994, 216: 11. á. 4.; vö. 99. kép D. 10.

felső és az alsó »fürtöt« is. Az alsó fürt tagolódása: kis sima huzalgyűrű, vastagabb sima huzalgyűrű, hét lapos gyöngyből gyöngykoszorú, sima huzalgyűrű, két vízszintesen elváló félből készült lemezes gömb, melynek alsó fele már elveszett az első közlés előtt. A két félgömb felső felén belülről látszik, hogy kialakításakor felül kis árkolást készítettek, azaz pre-seltek az ezüstlemezbe, és a sima ezüsthuzal karika ebbe a vajatba fekszik bele. Így forrasztották össze a fürt felső felét a középtájon levő lemezes gömbbel. A két félgömb érintkezési vonalán helyezték el a háromszög alakú granulációs elemeket. Felül egy nagyobb sort alakítottak ki, és egy hasonló nagyságút az alsó félen is, de ott úgy, hogy a két fél háromszögei csúcscukkal szembe nézzenek. A középvonalon levő háromszögek talpukkal egymáshoz érnek, és rombuszt alkotnak: a rombusz egyik fele a felső félgömbön van, a másik fele az alsón. A fülbevaló párja ma nagyon csonka. Egykori számaik bizonytalanok, ma az épebb példányon 110/1896.15. lt. sz. látható... A csonkább darabon a karika négy gyöngykoszorúját sima huzalkarikák rögzítik (egy koszorú hiányzik), jelenlegi leltári száma 110/1896.18.⁹⁶⁶

59 = c. Sérült példány: a csüngőjének alsó része hiányos, mé: $3,6 \times 2,57$, huzalv: 0,17, a csüngő teljes h: 1,91 cm, s: 5,35 g.

MNM RT, lt. sz.: 110./1896.15.

60 = d. Sérült példány, a karikájának egyik gyöngykoszorúja hiányzik, valamint a csüngőjének alsó része még inkább hiányos, mé: $2,4 \times 2,9$, huzalv: 0,14, a csüngő teljes h: 1,21 cm, s: 2,7 g.

MNM RT, lt. sz.: valószínűleg a 110./1896.18.

61 = e. „Jelenleg pár nélküli darab... valamennyi közül ez a legnagyobb méretű, hossza 4,8 cm. A karikáján levő gyöngykoszorúban hat-hat gyöngyszem van, és sima huzalkarikákkal vannak rögzítve a koszorúk. A díszítés változatosságát az alsó »fürt« mutatja: a karika alatt három sodrott filigrángyűrű van, majd követi egy nyolc gyöngyszemből álló koszorú, sodrott drótkoszorú, aztán a jellegzetes három lapított álgöngyszemből készült egybeöntött tag, melyet függőleges filigrándrót gyűrűk is díszítenek, végül újabb sodrott huzalgyűrű és egy nagyobb gyöngy vagy gömböcske.”

Ép példány, mé: $4,75 \times 2,74$, huzalv: 0,15, a csüngő teljes h: 2,65 cm, s: 9,15 g.

MNM RT, lt. sz.: 119./1896.1.⁹⁶⁷

62–63 = f–g. „Nagyon hasonló ... két fülbevaló, de mégsem tekinthető egy párnak. Mindkettő hiányos, az egyiknek a karikája csonka, a másiknak hiányzik a felső, és csonka az alsó fürtje. Ezenkívül az egyiknek a karika alatt három filigránkoszorú és hét gyöngyös koszorú alkotja a fürtjét, a másiknak három rovátkolt drót és hat gyöngyszemes koszorú.⁹⁶⁸ ... Mindkettőnek 65/1896.2. a leltári száma...”⁹⁶⁹

62 = f. Sérült példány, a karikájának mindkét gyöngykoszorús része elveszett, mé: $3,67 \times 2,58$, huzalv: 0,15, a csüngő teljes h: 2,28 cm, s: 5,40 g.

63 = g. Sérült példány, a csüngője felső és az alsó részének jelentős része hiányzik, mé: $3,36 \times 2,44$, huzalv: 0,19, a csüngő teljes h: 1,29 cm, s: 5,90 g.

MNM RT, lt. sz.: 65./1896.2 (mindkét példány).

64 = h. „Jelenleg pár nélküli ... fülbevaló. Karikáján csak három gyöngykoszorú maradt meg. Karikán belüli fürt része: ezüst gomb, sima ezüsthuzal karika, teljesen ellapított négy gyöngyszemből ellipszis alakú koszorú és újra sima ezüsthuzal gyűrű. A karikához széles pánt kapcsolja a kétoldali fürtöt. Az alsó fürt rendkívül finom, vékony sima és gyöngydrót gyűrűkből van összeforrasztva. De csak hat sor maradt meg, a többi része már a megszerzéskor hiányzott.”⁹⁷⁰

Sérült példány, az egyik gyöngykoszorúja, valamint a csüngőjének nagyobbik része hiányzik, mé: $2,94 \times 2,7$, huzalv: 0,17, a csüngő teljes h: 1,19 cm, s: 3,80 g.

MNM RT, lt. sz.: 110./1896.14.

65 = i. „Talán az előbbi fülbevaló párja, de töredékessége miatt még az eredeti állapot alapján is nehéz lenne megítélése.”

Sérült példány csak a karikája maradt meg egy-egy pár gyöngykoszorúval, valamint egy gyöngykoszorú és a csüngő maradványaival, mé: $2,6 \times 3,1$, huzalv: 0,17 cm, s: 2,25 g.

MNM RT, lt. sz.: 118./1896.17.⁹⁷¹

66 = j. „töredékes fülbevaló, karikájának nagyobb része hiányzik. A csonkon két gyöngykoszorú maradt meg, de állapota az első közléshez képest nem változott. A fürt felső része kis gomb, sima ezüsthuzal karika, lapított négy gyöngyszemes koszorú és kis gyöngydrót gyűrű. Az alsó fürtön három sor egyre növekvő gyöngydrót gyűrűt hét szem gyöngyből álló koszorú követ, majd kisebb gyöngydrót gyűrű,

⁹⁶⁶ Mesterházy 1994, 213, 217: 12. ábra 3, 216: 11. ábra 4, 214: 9. ábra 1 (a c. példány nagyított képe alulról); vö. 99. kép D. 9–10.

⁹⁶⁷ Mesterházy 1994, 213–214, 217: 12. ábra 2; vö. 99. kép D. 1.

⁹⁶⁸ Mesterházy ezen mutatta be a három álgöngyszemes tag szerkezetét: Mesterházy 1994, 214, 215: 10. ábra 2.

⁹⁶⁹ Ezen a leltári számon eredetileg négy függő szerepelt, kettő megmaradt, kettő elveszett: Mesterházy 1994, 214, 217: 12. ábra 1, 5; vö. 99. kép D. 2–3.

⁹⁷⁰ Mesterházy 1994, 214, 214: 9. ábra 2, 217: 12. ábra 4; vö. 99. kép D. 8.

⁹⁷¹ Mesterházy 1994, 214, 216: 11. ábra 6; vö. 99. kép D. 7.

a három szem álgöngyös tag, újabb kis gyöngydrót gyűrű és a zárógomb.⁹⁷²

Sérült példány, huzalv: 0,15, a csüngő teljes h: 2,34 cm, s: 5,5 g.

MNM RT, lt. sz.: 110./1896.13.

67–69. A hajdan beletározott további töredékes, időközben elveszett vagy azonosíthatatlan példányok.

Mivel Mesterházy gondos ellenőrzése szerint a 12 ép/épebb példányból 10 megvan, s ezek között 2 pár (*a–b*, *c–d*) és 2 akár párnak is tekinthető kettős (*f–g*, *h–i*) kapcsolható össze, nem lehetetlen, hogy az elveszett három függővel a jelenleg pár nélküli 2 példány (*e*, *j*) is párt kaphatott, vagyis a kincsben hajdan 6 pár fülbevaló és egy további töredékes példány lehetett.⁹⁷³

70–80. 11 bizánci solidus:

70. I. Romanos Lakapenos & Khristophoros (922/924–934) ép solidusa (58. tábla 70), s: 4,12 g.

MNM É, lt. sz.: 7./1935.1. (rég. lt. sz.: MNM RT, lt. sz.: 119./1896.11.).

71–80. 10 solidusközép körülvágat (58. tábla 71–80).

Két szembenálló, eldönt(het)etlennek látszó vélemény szerint vagy VII. Konstantinos Porphyrogenetos & II. Romanos (945–959) társzászárók uralkodása alatt,⁹⁷⁴ vagy pedig II. Nikephoros Phokas & II. Basileios (963–969) társzászárók 963-ban⁹⁷⁵ kibocsátott 10 solidusának olyan különböző mértékben körülnyírt példánya, amelyen a hátoldali Krisztus-fej sértetlen maradt. Az érmék súlya a leltári számok sorrendjében: 71: 3,41, 72: 2,90, 73: 2,57, 74: 2,44, 75: 1,62, 76: 1,57, 77: 1,59, 78: 1,24, 79: 1,32, 80: 1,29 g. Minden érménél az előlap és a hátlap viszonya: „6 óra”.⁹⁷⁶

MNM É, lt. sz.: 7./1935.2–11. (rég. lt. sz.: MNM RT, lt. sz.: 119./1896.12–21.).⁹⁷⁷

81–83. Három bizánci pénzsúly (58. tábla 81–82):

81. Feltehetőleg 6. századi nagyobb, négyszegletes bizánci pénzsúly. A ferdén síkozott szélű bronzlapocska kétsoros, finoman recézett vonalú koszorúval övezett közepén bekarcolt kereszt és alatta NIB értékjelzés (*Νομίσματα* IB = 12 solidus) látható ezüsttausírozással kiemelve. Az N felett, valamint a lapocska négy sarkában egy-egy bekarcolt karika. A súly 1/6 római fontnak vagy 2 uncianak, vagy 12 solidussúlynak fel meg. Á: 3 × 3, v: 0,7 cm, s: 53,88 g (Gohl szerint: 53,96 g a jelzett 54,48 g helyett).

MNM É, lt. sz.: R.I.3985 (rég. lt. sz.: MNM RT, lt. sz.: 65./1896.11: „Négyszögű bronzlap bekarcolt koszorúban berakott N†B jeggyel (Súly).”⁹⁷⁸

82. Meghatározatlan korú kisebb, négyszegletes bizánci pénzsúly: a ferdén síkozott szélű bronzlapocska közepén bevésített H értékjelzéssel, ami 1 triensnek, azaz 1/3 solidussúlynak felel meg. Á: 0,9 × 0,9, v: 0,2 cm, s: 1,31 g (Gohl szerint a jelzett 1,51 g helyett).

MNM É, lt. sz.: R.I. 3984 (rég. lt. sz.: MNM RT, lt. sz.: 65./1896.12: „Kis négyszögű bronzsúly.”⁹⁷⁹

83. Meghatározatlan korú kerek bizánci bronz pénzsúly.

MNM RT, lt. sz.: 65./1896.10: „Bronz korong H Δ jeggyel.”⁹⁸⁰ Elveszett.

84–88. Öt ezüst vastag huzalú S-végű karika, bordázott S-véggel (57. tábla 84–88). A huzal enyhén síkozott. Mindegyik példány ép.

84. Mé: 2,7 × 2,1, huzal á: 0,49, S-vég sz: 0,6 cm, s: 8,50 g.

85. Mé: 2,8 × 2,0, huzal á: 0,46, S-vég sz: 0,58 cm, s: 7,90 g.

86. Mé: 2,94 × 2,12, huzal á: 0,54, S-vég sz: 0,6 cm, s: 9,75 g.

⁹⁷² Mesterházy 1994, 215, 216: 11. ábra 2; Hampel 1897, 236 (99. kép D. 4).

⁹⁷³ Az eredeti leltárkönyvi bejegyzések:

MNM RT, lt. sz.: 65./1896.2: „Ezüst fülbevaló, népvándorláskori 4 db” (2 elveszett), 3: „Hasonló fülbevaló feje 1 db” (elvesztett), 5: a leg-töredékesebb fülbevaló töredékei a granulációval díszített felületű lemezgomb töredékeivel együtt (mind elvesztett), 110./1896.13–18: „Hasonkorú filigrános ezüst függők és függő töredékek. Súlyuk együtt 15/16 lat, [azaz] 23 gramm.” (6 db, ha töredékesebbé váltan is, de mind megvan). Megjegyzés: 1 lat = 17,5 g; 119./1896.1–2: „Kora középkori ezüst függőpár tojásdad, nyílt, hengerded sodronyból készült karikával, melyet alsó felén négy filigrános pánt ékít. Csüngője filigrános gömböcsös tag, mely a karika aljának belsejébe is benyúlik. Hosszuk 4,5, szélességük 2,7 mm. Súlyuk 11/16 lat,” azaz 18,6 g (2db, mindkettő, megvan).

⁹⁷⁴ Kövér 1897, 241; Hampel 1900, 572; Hampel 1905, 494; Prohászka 2013, 483–484.

⁹⁷⁵ Kádár 1961, 203; Németh 1988, 20–21; Kovács 1989, 72, a 72: 401. jegyzetben hibás 7/1933.2–11. lt. számmal a 7/1935.2–11. helyett; Mesterházy 1994, 233; Velter 2002, 309–310: Nr. CLXXXIV.

⁹⁷⁶ Az érmeadatokat Torbágyi Melinda szívességének köszönhetem.

⁹⁷⁷ Mindkét meghatározást megemlítette: Torbágyi 2000, 123.

⁹⁷⁸ Lelőhelyre utalás nélkül, gazdag párhuzamanyaggal: Gohl 1901, 196: Nr. 2, 196: 2. ábra; Lelőhelye ismeretlen megnevezéssel: Gohl 1913, 58: Nr. 3, 58: 3. ábra. Hampel József nyomán Kádár Zoltán a tokaji leletgyűjtésből származtatta: Kádár 1961, 202, Taf. XIII. 12., vö. 896. jegyzet; a két avar kori leelőhelyre lásd: Csallány 1933, 41–47, 53–54, Taf. II. 23–24, Taf. VII. 1–2; Jutas-Nagymező 166. sír: Rhé-Fettich 1931, 58, Taf. VIII. 18. A legújabbban: Torbágyi 2000, 123.

⁹⁷⁹ Lelőhelyre utalás nélkül, párhuzamok említésével: Gohl 1901, 198: Nr. 6; Gohl 1913, 59: Nr. 7; a tokaji leletgyűjtésből való származását valószínűsítve: Kádár 1961, 202, Taf. XIII. 13., vö. 897. jegyzet; Torbágyi 2000, 123.

⁹⁸⁰ Kádár Zoltán azonosítási kísérlete téves: Kádár 1961, 202, Taf. XIII. 14., vö. 898. jegyzet. Torbágyi Melinda szíves tájékoztatása szerint az MNM É A75./1907.2. lt. számú kerek bronzsúlyát egy konstantinápolyi kereskedőtől vették: Gohl 1913, 60: Nr. 9. és 9. á. További két kerek súly a Niklovits-gyűjteménnyel került a gyűjteménybe az 1960-as években. Az MNM É legszebb és legnagyobb kerek súlya a Csallány Dezső által publikált kunszentmártoni avar ötvössírból való: Csallány 1933, 41, 43, 51, 53, Taf. VI. 12, 12a.

87. Mé: 2,57 × 1,86, huzal á: 0,51, S-vég sz: 0,52 cm, s: 6,95 g.

88. Mé: 2,63 × 2,02, huzal á: 0,53, S-vég sz: 0,6 cm, s: 8,30 g.

MNM RT, lt. sz.: 94./1896.1–5.⁹⁸¹

89. *Egyenes négyélű ezüstpálcika (57. tábla 89)*, h: 9,3, sz: 0,5, s: 16,5 g.

MNM RT, lt. sz.: 110./1896.20 (elveszett).⁹⁸²

Az ebbe a tárgycsoportba sorolt leletek együttes összetartozásának nincs és nem is lehet semmiféle bizonyítéka, csupán bizonyos részleteinek hasonló származása valószínűsíthető, ahogy azt már Mesterházy Károly megfogalmazta.

Elsőként a Kárpát-medence keleti felében, főként a Tisza mentén a 10. század második felétől elterjedt 13 tokaji (vagy kijev-volhíniai típusú, vagy a karikája alján szőlőfürttel, a karika oldalán pedig két pár gyöngykoszorúval díszített) fülbevaló említendő: ilyen ékszer a magyarországi szállási temetőknél legfeljebb egy-egy sírjában szokott előfordulni.⁹⁸³ „Ennyi fülbevaló nem származhat sírleletből, mert egyetlen műkincskereskedő sem vár éveket, évtizedeket ennyi darab összegyűjtésére, ennyi temető feltárására, kirablására. A »tokaji« kincs két pár gyöngykoszorúval díszített fülbevalói tehát nagy valószínűséggel kincsleletből származnak. A lelet éppen a keleti kereskedelmi útvonal mentén került elő, valahol Tokaj közelében, vagy éppen Tokajban, edényben elrejtve. Ha létezik a »tokaji« kincs, akkor éppen ez a része az, ami biztosan hozzá tartozott. A kérdés csu-

pán az, ennyi volt-e az egész? A tárgyalt fülbevalókon kívül kétségtelenül a kincshez tartozott a négyszögletes ezüstrudacska (elveszett) és egy két félből préselt ezüst gömb[öcske], amely a törtezüst kincsek fülbevalóinak láncos csüngőin szokott előfordulni.”⁹⁸⁴

Másodikként a bizánci aranyérméket kell megemlíteni. Mivel Kárpát-medencei sírleletben eddig legfeljebb egy-egy solidus került elő,⁹⁸⁵ az együtt kezelt 11 aranypénz kizárólag kincsleletből származhatott, amely valamikor a 945. vagy 963. évet követően állhatott össze attól függően, hogy a körülmények példányok melyik meghatározás szerinti kibocsátási évét fogadjuk el. Az érmék földbe kerülésének ideje megállapíthatatlan, de az 1006. évi *terminus post quem* nagyharsány (Ba)-harsányhegyi kincs⁹⁸⁶ három ugyanilyen módon körülmény, s VII. Konstantinos Porphyrogenetos & II. Romanos (945–959) solidusa véletlenszerű bizonyítéka az így megcsonkított, amulettyszerű veretek még 11. század eleji használatának is.⁹⁸⁷ A nagyharsányi kincs teaurálási céllal elrejtettnek vélt egyéb tárgyai⁹⁸⁸ elvi hasonlóságot mutathatnak a szóban forgó leletcsoport öt S-végű karikájával és egy ezüstpálcikájával, ezért a természetesen külön-külön is származtatható aranypénzeket és ezeket az ezüstitárgyakat lehetséges együttesen, sőt akár teljesen önkényesen a tokaji/kijev-volhíniai típusú fülbevalókkal is azonos kincsbeliéknél tekinteni, s a teljes tárgycsoport földbe kerülését a vastag huzalú S-végű karikák bordázott keskeny S-vége alapján a 11. század közepétől kezdődően keltezni.⁹⁸⁹

⁹⁸¹ A leltárkönyvi beírás: „Árpádkori ezüst hajkarikák, nyitottak, egyik végükön [fekvő] S alakú, rovátkolt hurok. 0,5 cm vastag hengerded sodronyból készültek. Átmérőjük 2,6, 2,7, 2,9–2, 2,1, 2,4 cm. Súlyuk együtt 2^{3/4} lat, 48 gramm”; vö. 101. kép G. 3–7; Mesterházy 1994, 233–235, 234: 20. ábra 1–5.

⁹⁸² A leltárkönyvi beírás: „Hosszúak ezüst pálcza, kovácsolt négy lapú. Hossza 9,3, szélessége: 0,5 cm, súlya: 0^{15/16} lat, 16,5 gramm”; „Egy egyenes pálcza, valószínűleg nyers anyagnak tekintendő”: Kővér 1897, 235: téves, IV. t. 1. utalással (99. kép C. 1); „*Vierkantiger Silberstab, mag vermuthlich von zusammengeschmolzenen Silberschmucksachen stammen.*”: Hampel 1905, II: 492; Mesterházy 1994, 230.

⁹⁸³ A fülbevalótípus vizsgálata: Szőke 1962, 44–47; Németh 1988, 21–24, 211–231.

⁹⁸⁴ Mesterházy 1994, 230.

⁹⁸⁵ Vö. Kovács 1989, 139–141.

⁹⁸⁶ Gedai 1986, 49; Kovács 2008, 444–445, Tabelle 1a–1b: Nr. 1; Kovács 2011a, 174: BI-100.

⁹⁸⁷ VII. Konstantinos Porphyrogenetos & II. Romanos (945–959) körülményített solidusának Gyöngyöspata (He) környéki – Kovács 1989, 84: Nr. 906, 138: 714. jegyzet utolsó bekezdése; Kovács 2011a, 165: BI-45. –, továbbá a Sámfalva (Vas m.; Hannersdorf, Bez. Oberwart, Burgenland, Au)-Pinkaóvár (Burg) határában lévő tobojvár/tolvajvár-kőbányai szórványlelete – Kiss 2000, 11–12, 279, 5. t. B, 97. t. 1, 98. t. 1; Kovács 2011a, 167: BI-66. –, végezetül a hajdúszoboszló (HB)-árkushalmi temető 109. sírjában fekvő fegyveres férfi mellékleteként való előkerülése – M. Nepper 2002, I: 74, II: 56: 50. t. 2; Kovács 2011, 158: BI-4. – ugyan pontosan nem keltezhető, de megerősítette az amulettyszerűen körülményített példányok elterjedt használatát a Kárpát-medencében. A felsorolt példányok azonos meghatározása azonban nem lehet érv a tokaji példányoknak is inkább a korábbi, VII. Konstantinos Porphyrogenetos & II. Romanos (945–959)-féle kibocsátása mellett, mert az 1858-ban előkerült és 976-os *terminus post quem*, 1107/210? solidust tartalmazó gályai (Temes m.; Gaj, opšt. Kovin, Szer) kincsből III. Theodosius (715–717), II. Nikephoros Phokas & II. Basileios (963–969), valamint Iohannes Tzimiskes (969–976) egy-egy solidusának kerek kivágata is napvilágot látott: Kovács 2011a, 171–174: BI-99. A Kárpát-medence környékéről, a morvaországi libicei temetőben ugyancsak Iohannes Tzimiskes (969–976) solidusának körülvágata került elő: Kovács 1989, 138: a 714. jegyzet utolsó bekezdésében.

⁹⁸⁸ Egy nyolcszög metszetű aranykarika, á: 2,34 cm, s: 5,0721 g, két mindkét végén bepödrött aranylemezke, sz: 1,13, illetve 1,03, v: 0,03 cm, s: 2,8653, illetve 2,5461 g, egy kerek ezüstpogácsa, á: 1,17–1,275, v: 0,26 cm, 2,7592 g, öt sima kerek ezüstlapka, á: 1,465–1,625, v: 0,025 cm, s: 0,2348–0,4622 g, 23 db közepesen vastag huzalú ezüst S-végű karika, lemezesen szélesre kalapált S-véggel, hat, öt, négy, két és két példány egymásba fűzve valamint négy külön álló példány: á: 0,1315–0,16, v: 0,155–0,245, S-vég sz: 0,666–1,025, összsúly: 29,4488 g; Gedai 1986, 47–49, 53–54.

⁹⁸⁹ Vö. Mesterházy 1994, 233–235. Bár Mesterházy felvetette – uo. 235. –, hogy ezek az S-végű karikák egy 11. századi sírlelet maradványai is lehetnek, maga is megállapította, hogy a honfoglalás kori tárgycsoportnál fiatalabbak, azokhoz nem tartozhattak. Ellenkező esetben vagy azt kellene feltételeznünk, hogy a 10. századi tárgycsoport részei sem egy 10., hanem egy 10–11. századi temetőből maradtak meg (ami további 11. századi tárgyak, pénzek megléte nélkül kevésbé valószínű), vagy azt, hogy ezek az S-végű karikák egy másik temető 11. századi részleteinek egyedül megmaradt szórványleletei.

Harmadjára maradtak a bizánci pénzsúlyok, amelyek kettejének párhuzamai avar koriak ugyan, de „kérdéses, hogy a pontosabb korhatározás lehetséges-e? Kérdéses továbbá a pénzek és a súlyok összetartozása” – vélekedett Kádár Zoltán állásfoglalását követve Mesterházy Károly.⁹⁹⁰ Mivel a Kárpát-medencében mindaddig nem kerültek elő bizánci pénzsúlyok 10. századi sírból, esetleges feldúlt avar kori temetőből való, továbbbi korhatározó kísérőleletek nélküli származtatásuk pedig annyira megalapozatlan,⁹⁹¹ hogy egyszerűbb őket – természetesen ugyancsak minden alap nélkül – a bizánci érmékhez való valamiféle kötődésüket feltételezve ebbe, a kincsleletnek tekintett tárgycsoportba sorolni.

Jóllehet tehát e második tárgycsoport az egyszer s mindenkorra ismeretlen leletkörülményei alapján akár három eltérő származású és korú (kincs)leletből⁹⁹² is eredeztethető, aligha jár súlyos következményekkel, viszont egyszerűbb, ha a továbbiakban egyetlen, a 11. század második felében elásott kincsnek tekintjük annak eldöntése nélkül, hogy a korábbi – ős- és római kori – darabok⁹⁹³ hozzá tartoztak-e vagy sem. Ilyen más-más tárgyakra kiterjedő összevonást Németh Péter⁹⁹⁴ és Mesterházy Károly⁹⁹⁵ is elfogadhatónak tekintett, a magam

változatának földbe rejtési ideje azonban inkább Németh felfogásához közelít.

Végezetül szükséges csokorba szedve megismételni a kincs elrejtésének okára és idejére vonatkozóan az egyes szerzőknél már tárgyalt nézeteket, amelyek természetesen a kincs összetételéből következő régészeti korhatározáson alapultak. Kádár Zoltán a teljes leletegyüttest egyetlen kincsként kezelte, és elrejtését az 1068. évi úz betöréshez vagy Salamon Bizánc-ellenes politikájának 1071–1072. évi eseményeihez kötötte.⁹⁹⁶ Németh Péter az általa leszűkített értelemben vett tokaji kincset az 1074. évi hadjárattal hozta kapcsolatba, amikor mind a kemeji Nagyfiaegyháza környékén 1074. február 26-án vívott csatában vesztes Géza herceg, mind az ő seregét üldöző, győztes Salamon király Tokajnál kelt át a Tiszán. „A tokaji kincs elrejtését ezzel a belső küzdelemmel hozzuk összefüggésbe”,⁹⁹⁷ jelentette ki, azonban később Zsoldos Attila kutatási eredményei alapján feladta ezt az álláspontját.⁹⁹⁸ Mesterházy Károly a más összetételűnek meghatározott kincs elrejtésének szükségességét a 10. század utolsó harmadában feltételezett lakosságcsere eseményeihez kötötte.⁹⁹⁹ Magam a kincs földbe ásását ugyan a 11. század elejétől kezdődően keltezhettem, de az elrejtésének okára nem tudtam véleményt kialakítani.

II.10.3. ÉRTÉKELÉS

A csaknem egy évszázados kutatástörténet eredményeit felhasználó és lényeges megfigyelésekkel kiegészítő Mesterházy Károly alkotta meg a legújabb és leginkább elfogadható összegzést a hagyományosan tokaji kincsnek nevezett tárgye gyüttesről. A nyolc tételben 1896. szeptember 1. és 1897. május 31. között megvásárolt, gyakorlatilag ismeretlen – állítólag tokaji, illetve Tokaj

vidéki – lelőhelyűnek bemondott leletek összetartozását talán már az eladásban esetleg közreműködő Kupfer nevű tokaji aranyműves felvásárló, vagy bizonyára még inkább Krausz Jakab budapesti régiségkereskedő a nagyobb haszon reményében állította. Bár Kupfer szerepét az ügyben csak Jósa András csalafinta lóditása hagyományozta,¹⁰⁰⁰ nagyot nem hibázhatunk, ha rábólintunk a

⁹⁹⁰ Kádár 1961, 202; Mesterházy 1994, 233.

⁹⁹¹ Nehezen elképzelhető, hogy egy általában nem mellékletszegény feldúlt avar kori temetőből csupán a találók számára jellegtelen bronztárgyak maradtak volna meg.

⁹⁹² 1. 10. századi ezüst fülbevalók és bizánci aranypénzek, 2. 11. századi ezüst S-végű karikák, 3. bronz bizánci pénzsúlyok.

⁹⁹³ Megemlíthető, hogy a nagyharsányi kincsben is volt egy „sokszögű keresztmetszetű” aranykarika, amelynek Gedai István nem találta Kárpát-medencei analógiáját, az anyaga következtében valóban páratlan ékszer azonban nem hajkarika, hanem nyitott, hegyesedő végű huzalgyűrű volt: vö. Gedai 1986, 54; Szőke 1962, 96–97.

⁹⁹⁴ Németh a kincsbe sorolta a granulációs díszű lemezgömbesüngőt (51), a félhold alakú lemezes fülbevalópárt (53–54), valamint a tojás alakú lemezdiszes nagy balkáni függőket (105–118) is: Németh 1988, 20–21.

⁹⁹⁵ „Nem zárható ki a bizánci eredetű tárgyak és a kiev–volhiniai típusú fülbevalók összetartozása, mivel a pénzek és a fülbevalók megközelítőleg azonos időszakból származnak. Hasonló összetételű kincsleletet azonban párhuzamként nem tudunk felmutatni.”: Mesterházy 1994, 233. Később még egyszer megemlítette, hogy a balkáni függők önállóan tekintett kincse mellett „a másik kincs feltehetőleg Tokaj környékéről való, és a törtezüst leletek körében szokásos ékszereket, fülbevalókat, ezüst rudacsát, azaz valódi törtezüstöt tartalmazott. Talán e kincshez tartoztak a bizánci tárgyak is.”: Uo. 236.

⁹⁹⁶ Vö. 924. jegyzet.

⁹⁹⁷ Éspedig úgy, hogy a hadiesemények elől „egy ékszerforgalmat lebonyolító vándorkereskedő” a földbe rejtette a tulajdonát képező értékeit: Németh 1988, 26–28; Németh 1969, 198–199; vö. 925. jegyzet.

⁹⁹⁸ Vö. 926. jegyzet.

⁹⁹⁹ „A leleteknek az a része, mely ... tokaji kincsnek mondható, a 10. század utolsó harmadában kerülhetett elrejtésre. Okaként azok a történelmi események jelölhetők meg, amelyek a Felső-Tisza vidék népességének részleges változásával állnak kapcsolatban. A népesség kicserélődésére utalnak a két nemzedéket magába foglaló temetők (Karos, Kenézli, Bezdéd), melyek hirtelen és folytatás nélkül megszűnnek. E lakosságcsere eseményeinek eshetett áldozatául a kincs tulajdonosa.”: Mesterházy 1994, 236.

¹⁰⁰⁰ Érdemes újra idézni a Hampel Józseffel folytatott budapesti beszélgetése néhány mondatát: „Ugyan kérem tisztelt barátom, honnan szerezték ezeket.” – kérdeztem Hampeltől. – „Hát ha tudni akarja kedves bátyám, hát bizony Tokaj vidékéről, a maga vidékéről.

bizonytalan előkerülésű tárgyak¹⁰⁰¹ hagyományos Tokaj környéki eredeztetésére úgy, hogy elkülönítjük közülük a leletkorpusz szempontjából figyelembe veendő 10–11. századi példányokat.

Így feltételezhetően egy ismeretlen lelőhelyű, esetleg Tokaj környéki 10. századi temető¹⁰⁰² sírjaiból megmaradt tárgyaknak tekinthetők a II.10.2.1. fejezetben felsorolt ruhadíszek és ékszerek: hét jó minőségű és nyolc gyengébb kivitelben pótolta nagy aranyozott ezüst, csüngős kaftánveret egyaránt levél alakú tartóverettel és csüngővel, négy nagy ezüst csüngős kaftánveret sarkára állított rombusz alakú tartóverete, egy bronz kis csüngős ingnyakveret kerek tartóverete, egy talán ezüst kis kerek ingnyak- vagy csizma- veret, 21 ezüstözött bronz rombusz alakú ingnyakveret, egy üreges testű bronz fülesgomb, nyolc aranyozott ezüst, nyolcszirmú rozetta alakú csizma- veret (?), két ezüstlemezből készült félhold alakú, hajdan csüngődíszes fülbevaló, egy aranyozott bronz lemezgyöngyöcske, egy granulációs felületű ezüst lemezgömbcsüngő, végezetül egy ezüst huzalkarperec.

Bizonyos logikai megokolásokkal, de mindennemű bizonyíték nélkül, leginkább egy ismeretlen lelőhelyű 11. századi kincsleletként vagy annak maradványaként vonhatók össze a II.10.2.2. fejezetben felsorolt tárgyak: a 13-ból megmaradt 10 ezüst tokaji/kijev-volhíniai típusú fülbevaló, a karikáján kétoldalt két-két pár gyöngy-

koszorúval, az alján pedig szőlőfürtdíszes csüngővel díszítve, I. Romanos Lakapenos & Khristophoros bizánci társuralkodók (922/924–934) ép aransolidusa, valamint vagy VII. Konstantinos Porphyrogennetos & II. Romanos bizánci társuralkodók (945–959), vagy II. Niképhoros Phokas & II. Basileios bizánci társuralkodók (963–969) 963-ban kibocsátott tíz solidusának olyan különböző mértékben körülnyírt példánya, amelyen a hátoldali Krisztus-fej ábrázolása sértetlen maradt, továbbá két négyszegletes és egy kerek bizánci pénzsúly, öt ezüst vastag huzalú S-végű karika, bordázott S-véggel, s végezetül egy egyenes négyélű ezüstpálcika.

E feltételezett kincslelettől is el kell különíteni a néhány, a II.10.4.1. fejezetben felsorolt őskori darabot, az pedig példátlan kincsbeli állományt feltételezne, ha együtt elrejtettnek vélnénk az összes fenti tárgyat az ugyanitt ismertetett 14 nagyméretű ezüst, a karikáján nagy tojás alakú lemezdíszes 13–14. századi balkáni függővel.

Végezetül tehát a korpuszkötet leletanyagába az ismeretlen lelőhelyű, feltételeesen Tokaj vidékéről származtatott, 10. századi szórvány sírleleteknek elfogadott, valamint az ugyancsak ismeretlen lelőhelyű, feltételeesen szintén Tokaj vidékéről származtatható 11. századi kincsleletként kezelt tárgyakat sorolhatjuk.

II.10.4. FÜGGELÉK: A KÖTET TÉMAKÖRÉBE NEM TARTOZÓ TÁRGYCSOPORTOK

A fentiekben többször érintett, az elemzések során nem 10–11. századi leletekként véleményezett tárgyak áttekintő felsorolása a kutatástörténet jobb megértését célozza, de az itteni részletes bemutatásukra a kötet témaköréből következően nem volt szükség.

II.10.4.1. Ős- és római kori tárgyak

90–101. 11 összefűzött aranykarika és egy csüngő (101. kép G. 1–2). Négy összefűzött aranykarika egy láncban, továbbá hét összefűzött aranykarika (négy és három példány összekapcsolva egy késő bronzkori

szív alakú aranycsüngővel) egy másik láncban. Az összes példány a bronzkori csüngő alapján a késő bronzkorra keltezte.

MNM RT, lt. sz.: 65./1896.1 (négy db), 119./1896.3–10 (nyolc db); mindegyik az MNM RT Őskori gyűjteményében.¹⁰⁰³

102. Bronz nyakperec (99. kép C. 3). Csavarást utánzóan öntött, hegyesdű végű, nagy öntartalmú bronz nyakperec kilenc töredéke.

MNM RT, lt. sz.: 65./1896.6: „Torques töredékei erősen ónozott bronzból. 6 db” (öt db maradt, az egyik

Kitől vette kérem? – mondám olyan hamiskás pofával, mintha úgy is tudnám.

Azt meg nem mondom, mert megígértem annak akitől vettem és akitől többé semmit sem szerezhetnék, ha nevét elárulnám.

Most jön részemről a hazugság! Kérem, ezen tárgyakat nekem a Kupfer nevű tokaji aranyműves megvétel végett felkínálta, de miután erre bankóm nem vala, Öcsém uramhoz utasítottam.”: Jósa 1913, I; vö. 938. jegyzet. Jósa ezt a szöveget úgy értelmezte, hogy kiugratta a nyulat a bokorból: a „tokaji leletek” eladója talán tényleg az általa ismert tokaji Kupfer lehetett, viszont ezt Hampel nyilvánvalóan csak ráhagyta, hogy ne kelljen részletekbe bocsátkoznia, hiszen ő igazán tudta, hogy nem Kupfer, hanem Krausz volt az eladó.

¹⁰⁰¹ A kutatástörténeti bevezetőben részleteztem, hogy nem Krausz állította, hanem Hampel feltételezte, hogy a tárgyak sírleletekből valók – vö. Kövér 1897, 233–234. –, de a leltárkönyvbe ezt a nézetét a szokásos módon nem vezette be. Később azonban egy megbízható – de sajnos nem részletezett – értesülése szerint, az összes tárgyat cserépedényben lelték, ezért ettől kezdve kincsleletnek tekintette: Hampel 1900, 657; Hampel 1905, 489–490.

¹⁰⁰² Annak, hogy e feltételezett temető leletei a zalkodi (BAZ) Szegfarka-dűlőben jószerint a Tisza által megbontott partoldalból kerültek elő, Jósa – egyébként nem elképzelhetetlen – ötletén kívül semmiféle bizonyítéka nincs.

¹⁰⁰³ Vö. Kölesd (To)-Uzdborjád: hangospusztai középső bronzkori (Kr. e. II. évezred közepe) aranykincs: Kovács 2000a, 42, 43: 15. kép; Kassa környéki késő bronzkori (Kr. e. 10. század) aranylánc: Kemenczei 2000, 71, 68: 36. kép; Kemenczei 2000a, 120: 18. kép, 123: 48. kép, 124: 54. kép.

II.10. ISMERETLEN LELŐHELY: AZ ÚN. „TOKAJI KINCS”

végének töredéke hiányzik), 7: „U.a. töredéke 2+1 db” (elvesztek).

Kérésre V. Szabó Gábor mondott véleményt a fenti darabokról, megállapítván, hogy az aranykarikák korhatározása bizonytalan, de lehet késő bronzkori,¹⁰⁰⁴ a nyakperec pedig a késő bronzkorból vagy a kora vaskorból származhat.¹⁰⁰⁵

103–104. *Bronzfibula két töredéke, valamint egy bronzcsipesz*, amely római császárkorinak sejtethető.

MNM RT, lt. sz.: 65./1896.8–9: mindkettő elveszett.¹⁰⁰⁶

Az természetesen nem lehetetlen, hogy ezek a tárgyak valamilyen véletlenszerű módon a 11. században elrejtettnek vélt kincslethez tartoztak: az aranykarikák további feldolgozásra váró alapanyagként, a bronztárgyak, legalább is közülük az esetleg bizáncinak tekinthető csipesz¹⁰⁰⁷ pedig a bizánci leletekhez kapcsolódva.

II.10.4.2. 13–14. századi tárgycsoport

105–118. *14 13–14. századi ezüst nagy balkáni függő, karikáján nagy tojás alakú lemezdíszsel (vö. 100. kép F. 1–7).*

MNM RT, lt. sz.: 27./1897.1–12 (12 db), 29./1897.1–2 (két db): mindegyik az MNM Régészeti Tár Őskori gyűjteményében.

E jellegzetes ékszerek kutatástörténeti bevezetése tipológiai értékelését Mesterházy Károly végezte el, s eredményei nyomán nyilvánvaló, hogy nem tartozhattak a 10–11. századi tárgycsoportokhoz, sőt tokaji, Tokaj környéki előkerülésük is kétségbe vonható.¹⁰⁰⁸

II.10.4.3. Újkori tárgyak

119–120. *Egy-egy acél és réz újkori pecsétnyomó:*

MNM RT, lt. sz.: 105./1896.19–20: mindkettő az MNM Újkori Tárban.

II.10.4.4. *A tokaji leletegyüttes utolsó tételével együtt vásárolt békásmegyeri leletek*

121–122. *Őskori rézcsákány és réz laposvéső: szórványleletek Békásmegyerről.*

MNM RT, lt. sz.: 65./1897.1–2: mindkettő elveszett.

¹⁰⁰⁴ Az aranykarikákat „összefogó hajkarika (*Lockenring*) biztosan középső bronzkori, de a többi kortalan. A Kárpát-medencei késő bronzkori aranyak között nem ismerek ilyen díszítetlen, egyszerű karikákat, de ez nem zárja ki, hogy nem fordulhatnak elő ilyen, egy esetleges későbbi kidolgozásra előkészített, megmunkálatlan karikák. Az ilyen típusú és méretű késő bronzkori karikaleletek (pl. Kassa, Tóti, Szomotor, Bardóc) díszített darabokból vannak összefűzve... A karikák anyagához hasonló megmunkálatlan drótkötegek gyakoriak a késő bronzkori kincsekben, de karikába hajlítva ezekkel az egyszerű darabokkal én nem találkoztam még. Ennek ellenére nem tartom kizártnak a bronzkori voltukat.”: V. Szabó Gábor 2011. 10. 14-én küldött e-mailjét ezúton is megköszönöm.

¹⁰⁰⁵ „A nyakperec véleményem szerint lehet késő bronzkori vagy kora vaskori, de biztosabb lennék, ha saját szememmel látnám a tokaji darabot. Hasonló tárgyak a HaB2–3 periódus idején gyakoriak, Magyarországon a bükkszentlászlói és a bükkaranyosi kincsekben ismert a legtöbbet idézett előfordulásuk: Kemencei 1984, Taf. CXXIIIa, c, d. A szlovákiai példányokat Mária Novotná gyűjtötte össze: Novotná 1984. Ebből küldök néhány befotózott oldalt, ahol hasonló formákat mutat be (a köztük szereplők közül a Pocúvadlo-i kincsből származóak a biztosan keltezhetőek közé tartoznak). Tavaly én is találtam hasonlóakat Parádon, egy kora vaskori (HaB2) kincsegyüttesben. Azok masszívabbak voltak, róluk is küldök fotót...”: V. Szabó Gábor véleményére lásd az előző jegyzetet.

¹⁰⁰⁶ Mesterházy 1994, 235.

¹⁰⁰⁷ A bizánci pénzsúlyokat követően, elkülönítés nélkül tárgyalta a csipeszt: Kádár 1961, 202.

¹⁰⁰⁸ „A »tokaji« lelet nagy hajkarikáit a szerb kutatók nyomán szokásos tokaji típusúnak nevezni. Sőt ez a megnevezés nemcsak a Balkánon, hanem másfelé is kezdett polgárjogot nyerni, holott eredetének szempontjából Tokaj nem jöhet számításba. Mind a hajkarikák, mind a [Mesterházy 1994, 205–209: fonott] karperecek együttes előfordulása és elterjedése jelzi, hogy nem Kárpát-medencei ékszerekről van szó. A jól keltezhető sír- és kincsleletek alapján azt is láthatjuk, hogy 13. század előtti darabokat nem találunk közöttük. Teljesen nyilvánvaló, hogy egy kereskedőtől lánckereskedelem útján vásárolt, bizonytalan [azaz a »tokaji« – K. L.] együttes gyanús pénzeivel nem lehet a további szórvány- vagy pénz nélkül előkerült leleteket visszakelteni a 10. századba. Kizárólag a rokon 13–14. századi, keltezett tárgyak lehetnek az időrend alapjai. Ezért a »tokaji« lelet nagy hajkarikáit és a rokon leletek körét a kezdetek pontos meghatározása nélkül is a 13–14. századra tartjuk jellemzőnek. A gyér számú Kárpát-medencei lelet lelőhelye a régi országhatárok déli szegélyén található, ezért nem hihető, hogy bármelyik leletünk lelőhelye is Tokaj lenne. Így azt mondhatjuk, ha volt is tokaji kincs, abba nem tartoztak bele a nagy hajkarikák, amelyek egyébként valószínűleg egy zárt kincslethez származnak.”: Mesterházy 1994, 211. A típus leletlistával is alátámasztott értékelése: uo. 196–211.

III. ÖSSZEFOGLALÁS

III.1. A TAKTAKÖZI HONFOGLALÁS REGÉNYES TÖRTÉNETE ANONYMUS GESTÁJÁBAN ÉS A 11–13. SZÁZADI TÖRTÉNETI KUTATÁSOK EREDMÉNYEI

A honfoglalás menetében a Taktaköznek a földrajzi fekvéséből következő stratégiai jelentőségét jól érzékeltnék azok az események, amelyekről 1200 táján Anonymus írt a Gestájában, de függetlenül a névtelen szerző azonosításának eltérő eredményeitől, a szakértők abban egyetértettek, hogy a művének műfajából, azaz a regényes gestából következően azok „inkább irodalmi igényű, semmint hiteles adatok alapján felépített oknyomozó történet”-nek tekinthetők.¹⁰⁰⁹ A megsemmisítő kritikák¹⁰¹⁰ azonban abban is egyetértettek, hogy Anonymus jól ismerte a 12. századi Magyarország földrajzi viszonyait, s ezt figyelembe véve érdemes ezeket a

lényegesen talán nem különböző 10. századi viszonyok vázolására visszavetíteni.

Az elbeszélés szerint a vezéri rangot Álmostól átvett Árpád vezette magyar sereg 895-ben elfoglalta Ungvárt (Ungvárt), s onnan kiindulva a Bodroglakot. Ezután nagyobb követséget küldött Salán vezérhez Alpárra, a Sajó folyóig terjedő föld átadását kérve, ebben részt vett Tarcal vitéz is, a vidék előzetes szemléjét kapva feladatul.¹⁰¹¹ A Bodroglakban vonuló követek Sátorhalomnál, a mai Sátoraljaújhelynél úsztattak át a Bodrogon,¹⁰¹² amelynek egy itteni jobb parti mellékvizébe Ketel majdnem belefulladt.¹⁰¹³ Továbbhaladva érték el, közülük elő-

¹⁰⁰⁹ Györffy 2002, 128; Kristó 2003, 12–13.

¹⁰¹⁰ Bóna István szemléletes összefoglalása szerint, „Az 1210 körül írott regényes honfoglalás-történet tudós, világot járt egyházi szerzője, bárki lett legyen is (»P dictus magister«), testestől-lelkestől a maga korának embere volt, művében mindenkifelett saját korának viszonyai, törekvései tükröződnek. A mű keletkezésekor három évszázaddal vagyunk túl a honfoglaláson, s csak egy évtized választ el az Aranybullától. P. magister a magyar nemesség politikai szövegíróje, művével és művészetével azt kívánja bizonyítani, hogy az »ősfoglaló« nemzetségek jogai éppoly szilárdak és elvülhetetlenek, akár az Árpádoké. Minden talpalatnyi földért vértük hullásával küzdöttek meg, s magának Árpádnak az adományából bírják mindazt, amit bírnak. Mivel szerzőnknek – néhány értékes családi-nemzetségi hagyományt nem számítva – még ködös elképzelései sincsenek a honfoglalás valódi eseményeiről, nem maradt más lehetőség számára: ellenségeket-ellenfeleket költ, hogy hőseivel legyen kiket legyőzteni. Nem sokat töpreng, folyókból (Laborc), hegyekből (Tarcal, Zobor – az utóbbi a szláv »Templom«-hegy = Sóbó szóból, vagyis tökéletes melléfogás!), várakból (Gyalu) és falvakból (Glad) alkotja meg Laborcy bolgár, Turzol kun, Zobur cseh, Gelou vlah és Glad vidini bolgár vitézeket-vezéreket. A fő ellenségek: Salán és Ménmarót saját – részben népmondai eredetű – leleményei. Vitathatatlan: Anonymus a honfoglaló magyarok egyetlen valóságos ellenfelének sem tudja a nevét (I. és II. Szvatopluk, II. Mojmír, Arnulf német király és Braszlav, Pannonia hercege, Simeon bolgár kán, Luitpold bajor herceg), nincs tudomása a honfoglalást eldöntő pozsonyi (Bresalauspurc) csatáról, mit sem tud a helyi védelem lehetséges vagy tényleges központjairól (Csongrád, Mosaburg, Belgrád), s a bolgárokat leszámítva nem ismeri a honfoglalók tényleges ellenfeleit (morvák, szlovének, karantánok, frankok, bajorok) sem. Költött ellenséges népei – a honfoglalás korában még a Cseh-medencében élő csehek, a 11. században Európába költöző kumán-kunok, a vlahok – a 12. század néprajzi és politikai viszonyairól tanúszkodnak. A minthogy magyar hősei sem mások, mint a 12. századi gazdag birtokosok »felmendők«, kevés kivétellel az ezredforduló tájáról. Munkája hallatlanul fontos viszont az 1200 körüli Magyarország földrajzi és birtokviszonyainak megértéséhez.” Bóna 1986, 194–195; vö. Györffy 1970; Makkai 1986, 235–242; Bóna 1998, 10–11.

¹⁰¹¹ „Az tán Árpád vezér tanácsot tartván, szintén elküldötte követeit Salán vezérhez... A küldöttek voltak ebben a követségben az előkelőbb személyek közül Ete apja Ond, a másik meg Alaptolma apja Ketel. Harmadiknak küldtek még egy igen serény vitézt, Tarcalt, kémlelés végett, hogy vizsgálja meg a föld minőségét, s hamarabb visszafordulva, adjon hírt urának, Árpád vezérnek. (*Tunc dux Arpad inito consilio eodem modo misit nuntios suos ad Salanum ducem .. Et missi sunt in legatione illa de nobilioribus personis Oundu pater Eihe et alter Ketel pater Oluptulme et tercium miserunt quandam strenuissimum militem nomine Tursol causa spectaculi, qui inspiceret qualitatem terre et cicius reversus nuntiaret domino suo duci Arpad.*)” Árpád vezér. In: Anonymus 2002, 141: 14. fejezet; *De Arpad duce*. In: Anonymus 2010, 40–41: XIV; vö. Anonymus 1999, 20: 14. fejezet,

¹⁰¹² Anonymus tudhatott arról, hogy a Bodrog mocsaras bal partján nem lehet közlekedni, ezért a követeket mielőbb a hegyvidék jobb parti lábánál futó útra irányította, mert csak ez volt járható: Rimóczi–Rimócziné 1992, 475–476; vö. a következő jegyzet. Bodroglakot utat, illetőleg két tiszai átkelést, ahogy azt Németh Péter fogalmazta, meg sem említett. Németh szerint a Vereckei-hágón belépő kijevei kereskedelmi út nyugati ága „Ungvár és Zemplén után a Bodroglak párhuzamosan haladt [értelemszerűen a Bodrog jobb partján]. Azonban ebben az időben, s még jó pár évszázadig, Bodrogkeresztúr és Tokaj között nem volt természetes közlekedési lehetőség, a Tokaji-hegy lába képezte egyben a Bodrog medrének egyik oldalát. Ezért ez a fontos útvonal (Bodrog-)Olaszínál jött át a Bodroglakba, és Viss–Kenézli érintésével lépte át a Tiszát Balsánál, alig három km-re Szabolcstól. Szabolcs várától – az előtte húzódó országútról már 1067 körül hallunk – a Tiszát követve Rakamazig, innen Kőréven át – ismét a Tiszán keresztül – lehetett eljutni az egykori Himesudvarba, a mai Tokajba. Ez az útvonal a magyarazata annak is, hogy a Bodroglak ezt a nyugati felét a középkortól a legújabb időkig mindig is Szabolcs megyéhez számították.” Németh 1986, 117.

¹⁰¹³ Miután a Bodroglak ez ideig birtokló Salán vezér a futva hozzá menekült embereitől meghallotta, hogy seregei élén Árpád vezér elfoglalta a földjét, „megüzente nekik, hogy gonosz cselekedeteiket tegyék jóvá, és a Bodrog folyón semmi esetre át ne merjenek jönni, mert különben ő maga kerekedik fel a görögök és bolgárok segítségével [ellenük]... Salán vezér küldöttei Zemplén várának menve átkeltek a Bodrog folyón, és másnap eljutottak Árpád vezérhez. (...et mandavit eis, ut mala facta sua emendant et fluvium Budrug nullo modo transire audent, ut ne ipsa veniens cum auditorio Grecorum et Bulgarorum de malo facto eorum eis vicem reddens.)” Árpád vezér. In: Anonymus 2002, 140:

szőr Tarcal, a magányosan kiemelkedő Tokaji-(Kopasz-) hegyet, amelynek csúcsán loáldomást tartottak, majd a környéket megszemlélő Tarcal – akiről Árpád a hegyet elnevezte – a kedvező látottakról beszámolni visszatért Árpádhoz. Az Alpárig továbbloagló követek útvonaláról nem esett szó.¹⁰¹⁴ Árpád vezér a jó hír hallatán seregé-

vel a Taktaközbe vonult, ott ütött tábort egészen Szerencsig. Kunyhókat építettek, s a táborból továbbnyomulva elfoglalták a Sajó folyóig terjedő vidéket. A Takta mellett és másutt is Árpád Ednek és Edöménnek sok földet adott, Tarcal pedig a Bodrog tiszai torkolatánál kapott földjén a Himesudvar nevű várat emelte.¹⁰¹⁵ Később Ár-

14. fejezet; *De Arpad duce*. In: Anonymus 2010, 38–41: XIV; vö. Anonymus 1999, 20: 14. fejezet. Miután Salán követei hazaértek, Árpád is követséget küldött Salánhoz. „Árpád vezér küldöttei pedig: Ete apja Ond, Alaptolma apja Ketel és Tarcal kun vitéz, akinek a maga szemléiben magva szakadt, útközben átúszatták a Bodrog folyót azon a helyen, ahol ebbe a Sátorhalomról lefutó folyócska beleömlik. S így átjutottak a Bodrog folyón; de miközben az említett folyócskán keltek át nagy vígan, a víz árjában Ketel lova megbotlott, s ő elmerülve, társai segítségével is csak alig birt a halálból kimenekülni. Azt a folyót ezért Ketel társai tréfásan Ketelpatakának nevezték el. Majd később Árpád vezér kegyesen ugyanennek a Ketelnek adományozta Sátorhalomtól egészen a Tolcsva vizéig az egész földet lakosaival egyetemben. (*Missi vero Arpad ducis Oundu pater Ethe et Ketel pater Oloptulma et Turzol miles Cumanus, cuius genealogia defecit in semetipso, venientes fluvium Budrug transnataverunt in illo loco, ubi parvus fluvius manans a Saturholmu descendia in Budrug. Et sic transeuntes fluvium Budrug, cum predictum parvum fluvium transirent quasi leti, tunc per inundationem aquarum Ketel equo offeudente in aquam submersus est et sociis suis adiuvantibus vix a leto liberatus est. Tunc fluvius ille per socios Ketel vocatus est per risum Ketelpotaca. Et postea dux Arpad per gratiam suam totam terram cum habitatoribus suis eidem Ketel a Satorholmu usque ad fluvium Tulsua condonavit.*)”: Komárom vára. In: Anonymus 2002, 141: 15. fejezet; *De Camaro castro*. In: Anonymus 2010, 42–43: XV; vö. Anonymus 1999, 20–21: 15. fejezet. „Saturholmu – a mai Sátoraljaújhely felett emelkedő hegy neve. Az erről lefolyó ér neve az Árpád-korban *Ketelpataka*.”: Györffy 2002, 283: 297. jegyzet. A patakot Sólyom Károly a Ronyvával azonosította – Sólyom 1979, 187. –, Szűcs Jenő és Kiss Lajos pedig a Hotykával, amely „a Sárospatakhoz délről csatlakozó Bodroghalásznál eléri a Bodrogot.” Az utóbbi azonosítást valószínűsíti, hogy Sárospatak neve eredetileg *Ketelpataka* volt, ez „előbb *Patak*-ra egyszerűsödött, majd kibővült az ingoványos környékre utaló *Sáros*- előtaggal”: Kiss 1997, II: 454; vö. Szűcs 1993, 2. Megjegyzendő, hogy mivel az anonymus Zemplén vára a kelta kori (késő La Tène-kori) kővárnak azzal a 10. században faszkerkezettel megerősített és földszáncal megemelt falú földvár-utódjával lehetett azonos – Németh 1977, 212–214; Bóna 1998, 38–39. –, amely az Ondava és a Latorica összefolyásától számított Bodrog folyó jobb partján áll – vö. Fettich 1973, 225–226: Abb. 69–70. –, értelmezni kellene a folyó bal partjáról a jobbra való átkelés szükségességét.

¹⁰¹⁴ A ketelpataki balesetet követően „Ond, Ketel meg Tarcal, miután az erdőn áthaladtak, a Bodrog folyó mellett lovagoltak; majd mintha pályadíjért futottak volna, sebes vágásban nyargaltak fel egy jó magas hegynek a csúcsára. A másik kettőt maga mögött hagyva, Tarcal, a serény vitéz ért fel elsőnek a hegyompra. Ezért a hegyet attól a naptól kezdve mostanáig Tarcal hegyének nevezték. A három úr a hegy csúcsáról, ameddig csak a szem ellát, köröskörül megszemlélte a földet: kimondhatatlanul meg is szerette azt, és mindjárt azon a helyen pogány szokás szerint egy kövér lovat ölte le, nagy áldomást csapott. Tarcalt, aki merész ember volt, és megálta a helyét a harcban, a társai most elbocsátották; s ő katonáival együtt visszatért Árpád vezérhez, hogy neki a föld alkalmas voltáról hírt adjon. Ez meg is történt. Ond és Ketel pedig tovább indultak Tarcal hegyéről, és gyors lovaglással harmadnap megtalálták Salán vezért Alpár várában, a Tisza mellett. (*Tunc Ound et Ketel nec non Turzol transeuntes silvam iuxta fluvium Budrug equitando quasi bravium accipere volentes super equos velocissimos currentes super verticem unius altioris montis ascenderunt. Quos Turzol miles strenuissimus antecedens cacumen montis primus omnium ascendit et montem illum a die illo usque nunc montem Turzol nominaverunt. Tunc hii tres domini super verticem eiusdem montis terram undique perspicientes, quantum humanus oculus valet, ultra, quam dici potest, dilexerunt et in eodem loco more paganismo occiso equo pinguisimo magnum aldamas fecerunt. Turzol a sociis accepta licentia, sicut erat vir audax et fidus in armis, cum suis militibus ad ducem Arpadium reversus est, ut ei utilitatem illius terre nuntiaret. Quod et sic factum est. Ound vero et Ketel equitantes celerrimo cursu, egressi de monte Turzol tercio die ducem Salanum in castro Opar iuxta Thysiam invenerunt.*)”: Tarcal hegye. In: Anonymus 2002, 142: 16. fejezet; *De monte Turzol*. In: Anonymus 2010, 44–45: XVI; vö. Anonymus 1999, 21: 15. fejezet. Ond és Ketel útjáról: Rimóczi–Rimócziné 1992, 476–477. Alpár régészeti leleteinek feldolgozása azzal az eredménnyel zárult, hogy mivel 8–11. századi leleteket nem találtak, a bronzkori földvárat csak a 12. században fejezték meg – Bóna–Nováki 1982, 99–103. –, tehát a honfoglalás idején nem volt lakott: Bóna 1998, 47. A loáldomásról: Kovács 2013, 272–273.

¹⁰¹⁵ „Árpád vezér és nemesei pedig nagy örömmel felkerekedtek Hung várából, s a Tarcal hegyén túl ütöttek tábort a Takta vize mellett elterülő mezőn, egészen a Szerencse hegyéig. Erről a hegyről látták, hogy milyen az a hely; mivel pedig nagyon megszerették, úgy nevezték el, hogy a nevének latinul amabilis, a saját nyelvükön pedig szerelmes az értelme; attól a naptól egészen mostanáig a szerelemről Szerencsenek hívják a helyet. Aztán Árpád vezér és összes főemberei egész cselédségükkel együtt dolgukat félbehagyták, és kunyhókat építve pihenőre tértek. Több napig maradtak ott, s ezalatt minden szomszédságukba eső helyet meghódítottak, mégpedig a Sajó folyóig és a sóvárig. Ugyanott a Takta mellett és az erdő alján Árpád vezér különböző helyeken sok földet adott lakosaival együtt Ednek meg Edöménnek; és ezek utódai Isten kegyelméből még most is érdemesek a földek birtoklására [Az utódokon Anonymus az Aba nemzetség tagjait érti: Györffy György jegyzete: Györffy 2002, 283: 300. jegyzet]. A fent említett Tarcal pedig Árpád vezér kegyelméből annak a hegynek lábánál kapott nagy földet, ahol a Bodrog a Tiszába ömlik; egyszersmind ugyanazon a helyen földvárat emelt, amely most a jelenben a Himesudvar nevet viseli. (*Arpad vero dux et sui nobiles egressi de castro Hung cum magno gaudio ultra montem Turzol castra metati sunt in campo iuxta fluvium Tucota usque ad montem Zerenche et inspicientes super montana illa qualitatem illius loci et nominaverunt locum illum amabilem, quod interpretatur in lingua eorum zerelmes, eo, quod multum dilexerunt illum locum, et a die illo usque nunc a zerelmu locus ille vocatur Zerenche. Ubi etiam dux Arpad et omnes sui primates cum omni familia sua labore postposito factis tuguriis requiei locum sibi elegerunt et non paucos ibi dies permanserunt, donec omnia loca sibi vicina subiugaverunt, scilicet usque ad fluvium Souyou et usque ad Castrum Salis. Et ibidem iuxta Tocotam et infra silvas dux Arpad dedit terras multas diversorum locorum cum suis habitatoribus Edunec et Edumerne. Quas etiam terras posteritas eorum divina gratia adiuvente usque nunc habere meruerunt. Predictus vero Turzol per gratiam Arpad ducis ad radicem eiusdem montis, ubi Budrug descendit in Tysciam, aquisivit magnam terram et in eodem loco castrum construxit terreum, quod nunc in present Hymusudvar nuncupatur.*)”: Szerencse. In: Anonymus 2002, 143: 17. fejezet; *De Zerenche*. In: Anonymus 2010, 46–49: XVII; vö. Anonymus 1999, 22: 17. fejezet. A foglalás határaként a Sajó mellett említett Sóvár 1970-ig önálló, majd Eperjeshez csatolva, annak a része (Prešov–Solivar, Prešovský kraj, Szlk). Neve 1261-ből *Soouar* formában maradt fenn, de az Anonymus említette *Castrum Salis* 'Sóvár' „előtagja az itt folytatott sóbányászattal kapcsolatos. Az utótag az 'erősség' jelentésű m. vár. Az 1927-ben bevezetett szlovák

pád Bihar várába Mén-Marót vezérhez küldött követeket, akik a (Tisza)lúci révénél keltek át a Tiszán, a megegyezés elmaradását megtorló sereg pedig a ládi révénél.¹⁰¹⁶ Mind ezen konkrét földrajzi adatokon kívül Anonymus azonban még arról is értesült, hogy Ketelpataka földje, azaz Sárospatak környéke I. András király idejétől királyi vadászóhellyé vált, és a királyné is szeretett ott lakni.¹⁰¹⁷

Nem véletlen tehát, hogy midőn az Anonymus földrajzi tájékozottságát vizsgáló Györffy György térképre rajzolta a Névtelen által említett helyneveket, a kutatók

sorában nem először vette észre, hogy ez a helyismereti térkép „némi egybevágást mutat a százdi apátság birto-kaival, amint erre már Foltiny János 1882-ben felfigyelt. Ez azzal magyarázható, hogy a százdi apátság kegyura az Aba nemzetség bodrogkeresztúri ága volt. Ez az ág birtokolt a Sajó és »Tarcál hegye« közti Takta víz környékén, amelyről Anonymus azt állítja, hogy »Isten kegyelméből még most is érdemesek e földek birtoklására«.¹⁰¹⁸ Ha Anonymus helyismereti térképét szemügyre vesz-
szük, valójában a Takta tágabb környéke, Dél-Zemplén

Solivar 'Sóvár' tudatos szlovákosítás eredménye a szlovák *solivar* 'sófőző, sófőzde' alapján.": Kiss 1997, II: 493; vö. Kristó 1988, 409–410; Szűcs 1993, 15–16. Szerencs nevének magyarázatát lásd lejjebb. A Himesudvar rácsos, sövényfonattal megerősített földsánc/földvár lehetett – vö. Bóna 1995, 20; Bóna 1998, 22–23; Szűcs 1993, 14. –, ami egykor a révet őrizte: Benkő 1998, 162. Más véleményen volt Györffy György, aki szerint az anonymusi megnevezésben „nem fonott sövényépitményt látunk, mint feltették, hanem színesre pingált udvarházat, mert a *hím* szóval az Árpád-korban a 'szín'-t jelölték...": Györffy 1977, 234.

¹⁰¹⁶ Néhány nap múlva Árpád vezér nemesei tanácsa szerint követeket küldött Bihar várába Mén-Marót vezérhez, „küldötte: Ösbő meg Velek a Tisza folyón a Lúci-révénél átúszattak. ... [Visszatérve] előadták Mén-Marót üzenetét uruknak, Árpád vezérnek, Árpád vezér és nemesei pedig, mikor ezt meghallották, haragra lobbantak, és rögtön úgy rendelkeztek, hogy hadat küldenek ellene. Aztán megállapodtak abban, hogy menjen Lél apja Tas, Előd fia Szaboles, akitől a Csák-nemzetség származik, továbbá Tétény, apja Horkának és nagyapja Gyulának meg Zombornak, aiktől a Maglód-nemzetség származik. Ezek, midőn Árpád vezér elengedte őket, nem kicsiny sereggel nekiindultak, és a Tiszát úgy úszatták át a ládi révénél, hogy semmiféle ellenség sem szállt szembe velük. (*Missi vero Arpad ducis Usubuu et Veluc fluvium Thyscie in portus Lucy transnavigaverunt... Arpad vero dux et sui nobiles hoc audientes iracundia ducti sunt et statim contra eum exercitum mittere ordinaverunt. Tunc constituerunt, quod Tosu pater Lelu et Zobolsu filius Eleud, a quo genus Saac descendit, nec non Tuhutum pater Horca avus Geula et Zumbor, a quibus genus Moglout descendit, irent. Qui cum a duce Arpadio essent licentia, cum exercitu non modico egressi sunt et Thysciam transnavigaverunt in portu Ladeo nemine adversario contradicente.*)": Miképpen mentek Bihar ellen? In: Anonymus 2002, 144–145: 20. fejezet; *Qualiter contra Byhor missum est*. In: Anonymus 2010, 50–53: XX; vö. Anonymus 1999, 23–24: 20. fejezet. Az Árpád-kori főút vonulatát az Anonymus elbeszélésével ellentétes irányban Szűcs Jenő a következőképpen rajzolta meg: „Ne kezdjük messzebb, mint Heves és Borsod megyék határánál, ahol máris sokatmondóan Szíhalom (*mons Zenuholmu*, c. 32.) az első állomás. Az 1067 körül kelt százdi alapítólevél tanúsága szerint itt már a 11. század közepe előtt hercegi udvarház (*curtis Scenholm*) állt, egyike az országot behálózó *curtis*oknak, ahol a király és kísérete megpihenhetett és lovakat válthatott – ahogy maga az oklevél beszédesen mutatja: Szíhalom határa az egyik irányban királyi ménes körzete (*area equorum regis*) volt. Anonymus itineráriuma Emődön (*Emeud*, c. 31.) át vezet tovább, majd átkelve a Sajó folyón azon a helyen, ahol a Hernád beleömlik [*transnavigaverunt fluvium Souyou in illo loco, ubi fons Honrad descendit*] – Muhinál, a szerencsi (*mons Zerenche*, c. 17., *Zerensu*, c. 22.) és a tarcali hegy (*mons Turzol*, c. 17.) a következő állomás. Az Árpád-kori főút Szíhalom és Emőd érintésével valóban Muhinál kelt át a Sajón, s vezetett egyrészt Szerencsen át tovább a zempléni vidék felé, másrészt a Tisza lúci révén át a Nyírségbe. P. magister a tiszalúci révet (*in portu Lucy*, c. 20.) természetesen éppúgy felhasználja a honfoglalás regényében, ahogy a Taktaközből a Nyírségbe vezető másik révet is, a ladányit (*in portu Ladeo*, c. 20.) a mai Tiszaladány határában. De egyebekben is híven rajzolja át a királyok korabeli utazási szokásait a honfoglalás korába, midőn ott pihenteti meg Árpádot és udvarát, ott üttet velük tábor hosszabb-rövidebb időre, ahol 1200 körül az udvar egy-egy udvarházban megszakította útját. Így tehát Szíhalomnál, sátrakat ütve »több napig időztek«, Emőd mellett is egy hónapot, a Takta folyó és a szerencsi hegy közti mező szintén a táborozás helye – ahol is figyelmet érdemel az író egy sajátos, egész művében megfigyelhető »archaizálása«. Tartózkodik attól az anakronizmustól, hogy Árpád korában udvarháznak (*curtis*) nevezze az általa ismert 1200 körüli udvarházakat, de nem is egyszerűen helynek (*locus*) titulálja őket, mint pusztán földrajzi támpontokat, hanem *mons*nak (Szíhalom, Szerencs, Tarcál). Arról sem feledkezik meg, hogy a tarcali hegy alatt – ahol a Bodrog belefolyik a Tiszába«, azaz Tokajnál – egy földvárba épült királyi udvarház (az ómagyarban *udvar*, *udvard*) »történeti« eredetét megalkossa: Tarcál vitézzel építteti meg az 1200 körül közismert földvárat, »melyet most a jelenben Himesudvarnak neveznek [c. 17.: *et in eodem loco castrum construxit terreum quod nunc in presenti Hymusudour nuncupatur*]«: Szűcs 1993, 14, 14: 72–75. jegyzet. Mivel „a korai adományokat az 1067 körül kelt százdi alapítólevél beszéli el...», az 1063 év azért terminus post quem, mert Salamon és Géza csak ezután intézkedhettek közösen”: Uo. 43: 224. jegyzet.

¹⁰¹⁷ „Azt a földet is, amelyet most Ketelpatakának hívnak, az ő [azaz Ketel fia, Alaptolma, vö. 1013. jegyzet] ivadéka, Szár László fiának, András királynak az idejéig birtokolta. Azonban András király Ketel utódaitól cserébe megszerezte azt a helyet, mégpedig két ok miatt: először, mert a királyoknak alkalmas volt vadászat céljára, másodsor meg, mert szeretett azokon a tájakon lakni a felesége. Tudniillik ez, mivel az orosz vezér leánya volt, ott közelebb lehetett a szülőföldjéhez, azonkívül pedig félt a német császár jöttétől is, hogy majd Péter király vérének megbosszulása végett betör Magyarországra... (*terram illam, que nunc Ketelpotaca vocatur, posteritas eius usque ad tempore Andree regis filii Calvi Ladizlay habuit. Attamen rex Andreas de posteris Ketel canbivit illum locum duabus de causis, unum quia utilis regibus erat ad venationes, secundum quia diligebat partes illas habitare uxor suo eo, quod propius ad natale solum esset, quia erat filia ducis Ruthenorum et timebat adventum imperatoris Theotonicorum, ut ne ulturus sanquinem Petri regis Hungariam intraret...*): Komárom vára. In: Anonymus 2002, 141–142: 15. fejezet; *De Camaro castro*. In: Anonymus 2010, 42–45: XV; Szűcs 1993, 1–4, 12–15.

¹⁰¹⁸ „*Quas etiam terras posteritas eorum divina gratia adiuvante usque nunc habere meruerunt.*”: Anonymus 2010, 48–49; Vö. 1015. jegyzet. Alább részletesen idézett munkájában Szűcs Jenő megállapította, hogy „a pataki uradalom délnyugati szegletét ... a Bodrog völgyétől felfelé, az erdőség nagy tömbjét is félkaréjban magába foglalva, az Abák birtokai vették körül. Északi meghosszabbítása volt ez annak a tömbnek, amely – Prügymonostorával a központban – gyakorlatilag az egész Taktaközt jelentette. P. magister tehát a körülmények pontos ismeretében írhatta az Abák Takta-melléki (*iuxta Tocotam*) és az »erdők alatt« (*infra silvas*) elterülő birtokairól, hogy a nemzetség tagjai »máig érdemesek e földek birtoklására« (c. 17.). Más kérdés, hogy a birtoklás visszavezethető-e a honfoglalás korába, ahogy a királyi jegyző legitímálta a jelent.": Szűcs 1993, 29.

és Dél-Borsod az a terület, amelyet Magyarországon mindennél jobban ismer, amelyről elmondható, hogy e helyütt P. mester »otthon van«.¹⁰¹⁹

Szűcs Jenő (Debrecen, 1928 – Leányfalu, 1988) történeti kutatásai¹⁰²⁰ alátámasztották Anonymus állítását a terület birtoklásáról, kimutatva, hogy „a dél-zempléni térségben, ahová természetesen még Tokaj és Tarcál is tartozik, jóllehet a jelek szerint már nem a *szerencsi districtus*¹⁰²¹ részeként, az eddig számba vett 19 falun¹⁰²² kívül – s nem számítva az ismeretlen eredetű néhány falut¹⁰²³ – az összes többi terület, éspedig jelentékeny térség, két nemzetség birtoka volt a 13. században: az Abáké és a Bogát–Radvány nemzetségé.”¹⁰²⁴

Az Aba nemzetség kabar (káliz) ősei a honfoglaláskor érkeztek a Kárpát-medencébe, de a mátraalji, Hernád-völgyi és taktaközi három birtoktömbjüket feltehetőleg csak a 11. században szerezték meg, a Taktaközben a nemzetség már a 11. század közepén birtokos volt. A Salamon királynak Géza herceg ellen vívott 1074. évi kemeji csatájában a herceg oldalán elesett Péter vitéz – többek között Szűcs Jenő szerint is, de a legújabbban ezt

az azonosítást Zsoldos Attila elutasította¹⁰²⁵ – az Aba nembeli Péter comes lehetett, aki „testvéreivel (egyikük neve Ders volt) közös birtokainak harmadából és néhány friss keletű adományföldjéből birtokokkal látta el az 1067 körül alapított százdi monostort,¹⁰²⁶ kivételesen jó mintát hagyott hátra a birtokegyüttesből. Ez az együttes nemcsak a Takta és a Tisza közét ölelte fel, hanem a Tisza bal partján – Tokajjal szemközt – Rakamaz környékét, továbbá Vencsellőt, Dombrádot is, és hosszan a Tisza mentén húzódott felfelé, jelentős nyírségi részeket is magába foglalva.¹⁰²⁷ Hogy a Taktaköz is eleve a birtokegyütteshez tartozott, azt egyrészt az mutatja, hogy a monostor dotációjának sorában szerepel a Taktaköz délkeleti szegletébe eső Tiszaladány (*predium Ladan*), másrészt az a körülmény, hogy Péter comes éppen a Taktaköz túlsó, északnyugati peremén eszközölte ki már tárgyalt korai adományokat (Szada, Bekecs) az egymással rivalizáló Géza hercegtől és Salamon királytól.¹⁰²⁸ Az a további körülmény, hogy Aba nembeli Péter, ez a krónikás hagyomány szerint *miles gloriosus*,¹⁰²⁹ Géza herceg legfőbb hívei közé tartozott, Szabolcs me-

¹⁰¹⁹ Györffy 1970, 12; Györffy 1988, 24. Anonymus tehát arra utalt, „hogy még a XII–XIII. század fordulóján is az Aba nem birtokában volt Borsod megye déli részén néhány birtok s a szabolcsi Taktaköz [azaz Csobaj, Prügy, Taktabáj, Taktakenéz, Tiszaladány és Tiszatarfos]. A nemzetség azonban az egykori Borsova és Szabolcs megyékben is ősi birtokokat mondhatott magáénak, ... ezek fontos tiszai átkelőhelyek közelében található (Zsurk, Dombrád, Vencsellő, Ladány). Még feltűnőbb ennél, hogy az Aba nem az egyedüli birtokos a X. századi hercegi szállás, Szabolcs közvetlen közelében két faluban, Vencsén és Vencsellőn, sőt távolabb is, a hercegi út mentén fekvő udvarhely, Szabolcs (1453: praedium Zabolch) és Nádudvar (1213/1550: villa Nadudour) mellett három faluban (Hortobágy, Pród, Dusnok). Az Abák birtokainak elhelyezkedéséből nyilvánvaló, hogy ezen ősi, a honfoglaláskor szerzett birtokok száma még nagyobb lehetett. 1067 körül Aba Sámuel fia, Péter ispán a százdi apátságra hagyta őket, s mindössze a százdi alapítólevélben nem szereplő Polgár, (Tisza-)Szentmárton és Szentmiklós maradt igazolhatóan a nemzetség kezén a XIII. századra.”: Németh 1986, 120.

¹⁰²⁰ „Az 1980-as évek elején Sárospatak Város Tanácsa – a helyi Honismereti Bizottság javaslatára – a város történeti monográfiájának kiadását tervezte. A monográfia első fejezetének, a város középkori történetének megírására Szűcs Jenő történész, egyetemi tanár [1928–1988] kapott megbízást... Éveket töltött a forrásanyag megismerésével, az adatok újraértékelésével, új értelmezésével. Munkamódszere a kutatott témának az egész történeti folyamatba helyezése, a politikai, gazdasági, társadalmi étellel, a joggyakorlattal és szokásrenddel való egyeztetése, amivel a forrásanyag szűkösségéből származó hiányosságokat áthidalhatta, az egész fejlődési folyamatot hitelesen rekonstruálhatta... Szűcs Jenő a monográfiába szánt munkáját nem fejezhette be, mert 1988 őszén tragikus körülmények között meghalt. Dolgozata elkészült két bevezető fejezetét később özvegye megjelentette.”: Janó 1997, 36–37. A két fejezet egyike az e témában alapvető jelentőségű: Szűcs 1993.

¹⁰²¹ Szűcs Jenő nagy tanulmánya egyik megválaszolandó részletkérdésének azt tekintette, „hogy létezett-e egykor »Szerencs vármegye« vagy sem? A vita kiindulópontja az volt, hogy Dél-Zemplén nagy és zárt tömbjét, Szerencsrel és központjában, mely [az egri] káptalan tizedkerületét alkotta, az oklevelek hol szerencsi *provincia* vagy *districtus*, hol meg éppen *comitatus* megjelöléssel illették. Minthogy pedig a korai időben a vármegyékét is emlegették *parochia* néven, elsősorban maguk e terminusok szolgálták alapot »Szerencs vármegye« feltételezéséhez.”: Szűcs 1993, 37–38. A terület falvainak és birtokosainak meghatározása volt egyebek között Szűcs célja.

¹⁰²² Az északon az Aranyos vagy Meszes patakig – vö. Szűcs 1993, 38–40. – terjedő dél-zempléni területnek 1219-ben még a zempléni vár földjéhez tartozó falvai: Alsó-Golop, Bekecs, Berzék, Gesztely, [Hernád]kak, [Hernád]németi, Kesznyéten, [Sajóhidég]-Megyer, Monok, [Ó]csanános, Ond, Szerencs, [Takta]harkány, [Taktaharkány]-Bazsi[-puszta], [Takta]szada, Tarcál, [Taktaharkány/-Szada]-Tarcsa[-puszta], [Tisza]lúc, Tokaj: Szűcs 1993, 41–44.

¹⁰²³ „A legdélibb vonalon, a Sajó mellett Köröm, Girincs és Kiscséc, a Hernád melléknél Külső-Böcs.” „A tömb közepén Legyesbénye (Mező) zombor és Mád.”: Szűcs 1993, 42: 223. jegyzet, 44: 231. jegyzet.

¹⁰²⁴ Szűcs 1993, 44; vö. 1032. jegyzet.

¹⁰²⁵ Zsoldos véleménye szerint azonban a kemeji csatában elesett Péter, a herceg vitéze (*miles ducis*), nem az Aba nembeli ispán volt, s a fiának udvarháza, ahol Géza herceg a csatából menekülve megszállt, nem Rakamazon állt, hanem a (jelenleg Pest megyei) Péterin. E magyarázat szerint Péter említett fia pedig „a kemeji csatát követő mogyoródi ütközetben győztes László herceg, majd király szolgálatában 1079-re az esztergomi ispánságig jutott” Gurka/Gurcu ispánnal lehetett azonos: Zsoldos 1995, 348–349.

¹⁰²⁶ Az adományozott birtokok közül a szélesebben értelmezett Taktaközben feküdt Bekecs, [Takta]szada fele, [Tisza]ladány; az összes birtok felsorolása: Györffy 1963, 804–805. A besorolás élen „a nemrég Géza hercegtől és Salamon királytól kapott adománybirtokok (Száhalom, Bekecs, Szada, Szürnyeg) állnak”: Szűcs 1993, 48: 243. jegyzet.

¹⁰²⁷ Zsoldos 1995, 348–349.

¹⁰²⁸ Szűcs 1993, 42, 48.

¹⁰²⁹ Valójában Salamon vitéze, Márton fia Opos volt a dicső vitéz (*miles gloriosus*): a kemeji „csatában a Vencellin nemből való Márton fia Opos, a dicső vitéz, a herceg Péter nevű bátor vitézét – aki sötétbarna ló hátán járt a többiek előtt és fénylő pánclába, aranyozott sisakba öltözve, párviadalra hívta a vitézeket – párviadalban győzte le. Fakó lován, csuklyás bőrvértjében Opos egymaga ugrott ki Salamon csa-

gye pedig 1046 után a hercegség (*ducatus*) megyéinek egyike volt, magyarázatot kínál a szabolcsi ispánság tartozékaival elegyesen fekvő birtokok lehetséges, sőt valószínű eredetére, de Szabolcs megyének e vidéken a Tisza folyását átlépő, a Taktáig felugró középkori határára is.¹⁰³⁰ Szabolcs megyének a fent megnevezett határa a „belső” Taktaköz északi, északnyugati határa volt, s a területre vonatkozó kutatásai eredményeit Szűcs Jenő a továbbiakban így folytatta: „Nem az »Aba nemzetség« birtokolt Zemplénben, hanem a nemzetségből származó ama két rokon család – a Debrőiek és a Keresztúriak –, melyek a Taktaközt már a 11. század közepe táján megszerző nemzetségi ághoz tartoztak, kultikus központjuk Prügymonostora volt, eredeti közös birtokaik azonban a »debrői völgyben«, Feldebrő vidékén terültek el; a két család 1200 körül vagy előtt élt közös elődei kapták adományba a szerencsi kerület egész erdős vidékét az Aranyos patakig és a Meszes patakig (az utóbbi vonalon már a pataki uradalom határáig). Ez az erdős peremvidék tehát eredetileg éppúgy zempléni várbirtok lehetett, mint a szerencsi kerület központjában maga Szerencs és Meggyaszó. A királyi pecérek Dél-Zemplénben jelentkező földjei (Tiszalúc, Tarcal, Ond és Felső Golop szomszéd-sága) arra mutatnak, hogy a királyi vadászatok területe a 11–12. században már e tájon kezdődött, hogy természetes folyamatossággal folytatódják a pataki uradalomhoz tartozó erdőségekben. Az Aba-Debrőiek és Keresztúriak éppúgy adománybirtokosok voltak a zempléni vár egykori szerencsi kerületében, ahogy a jövevény Bogát és Radvány utódai.”¹⁰³¹

Szűcs végezetül arra is kitért, hogy a forrásokban a 13. században megjelenő Bogát–Radvány nemzetség (*genus Bogadradowan*, 1227, 1235, 1243) névadó ősei, feltehetőleg az 1071. évi eseményekben említett Bogát fia Radvány¹⁰³² Csehországból vándoroltak be az országba, ezért földjeiknek az e kötet témája által érintett részei: Szerencs, Tiszalúc, Taktaszada, csak a 11–12. századnál pontosabban meg nem határozható időben a számukra adományozott várföldek lehettek.¹⁰³³

Összefoglalásul Szűcs Jenő megállapította, hogy a nagy területű szerencsi kerületről (*districtus*) „néhány ismeretlen eredetű falu kivételével kimutatható..., hogy az államszervezés idején egészében királyi birtok, a zempléni várispánság tartozéka volt. Bár a birtokállomány zártságát már Szent István és az 1060-as évekbeli utódai kezdték megbontani (Hídvég és Szada, Bekecs részei), majd számottevő belső terület (Szerencs, Meggyaszó), a 12. század második felében pedig az egész erdős peremvidék eladományozására került sor, e dél-zempléni tömb még a 13. század elején is (1219) Zemplénavár legfőbb bázisának mutatkozik. Csak a tatárjárás utáni három évtized földcsuszamlása (Ond, Hernádnémeti, Kesznyéten, Golop, Monok, Tarca, továbbá Szada és Lúca maradványainak, és valószínűleg a többi maradványnak¹⁰³⁴ eladományozása) temette maga alá a várföldi állományt.”¹⁰³⁵

Az Anonymus regényes elbeszéléséből kivonható, illetőleg a történettudomány által kikövetkeztetett adatok alapján tehát általános kép rajzolható a széles értelemben vett Taktaköz 11–13. századi viszonyairól, a terület

patából az említett vitéz elé, és lándzsájával mint a villám döfte át a vértjét, úgy szúrt Péter szíve közepébe (*In hoc autem bello Opus filii Martini de genere Vecellini, miles gloriosus, militem ducis nominem Petrum audacissimum super equum submirteum ceterosque precedentem, radiante lorica et deaurata galea perspicuum atque ad conflictum milites provocantem, singulari certamine superavit. Nam de agmine Salomonis ad predictum militem solus Opos super gilvum equum in lorica cucullata evulsus, in modum fulminis ictu lancee, rupta lorica Petrum per medium cor transfixit.*): Geréb 1964, 131; Mezei 1964, 131. Zsoldos Attila a legújabbban is rámutatott, hogy a nevezett Péter nem lehetett az Aba nembeli Péter ispán: lásd fentebb.

¹⁰³⁰ Szűcs 1993, 48–49.

¹⁰³¹ Szűcs 1993, 50. Németh Péter később teljességgel kétségbe vonta ezt a korábban maga által is elfogadott olvasatot – Németh 1996, 17–18. –, miszerint „Tarcal 1278-ban Lúccal együtt említik, amikor a keresztetek itteni birtokait IV. (Kun) László király Simon fia Tamás ispánnak adományozza. Az eredetiben fennmaradt oklevél egy négyszer előforduló szavának olvasata (*cruciferorum*) polémiára adott okot Szűcs Jenőnek [Szűcs 1993, 14: 76. jegyzet], aki a kérdéses szót »caniferorum«-nak olvasta Borsa Ivánnal szemben... A szó latin olvasatában Borsának adhatunk igazat, azonban a magyar jelentése nem lehet 'királyi kereszthordozó' mint azt Borsa vélte, hanem a birtoklástörténet szerint maguk a kereszties ipotályos kanonokok értendők a kifejezésen. Egyébként csak így értelmezhető az oklevél azon kitétele, hogy ezeknek (ti. a keresztieseknek) cserébe hasonló földet fog adni a király (*in concambium earundem cruciferis predictis similis terram conferemus*). A »crucifer« szó 'kereszties' jelentésére l. az egrri káptalan jelentését 1325-ből, amikor (Zovárd nembeli) »Apród« Istvánt Fejőtelek (Feyeutheluk) föld birtokába iktatták, a szomszédok sorában említik tarcali »Keresztes« (Crucifer) Egyedet... Ez egyúttal bizonyítja, hogy az 1278-ban tervezett földserére sem itt, sem... Lúcon nem került sor.”: Németh 2005, 429: 3. jegyzet; vö. 1032. jegyzet.

¹⁰³² A Nándorfehérvárt elfoglaló Salamon király tanácsadó főemberei között volt Bogát fia Radován (*Radoan filii Bugar/Bugar*): Geréb 1964, 128; Mezey 1964, 128. „Azok viszont, akiket Bogátnak és Radványnak neveznek –, nos, ezek nemzetsége Csehországból származik.”: Kézai 1999, 121: 89. §. „A Bogát–Radvány... nemzetségről van szó. Bogát fia Radvány 1067-ben, illetve 1071-ben már főember.”: Veszprémi László jegyzete, uo. 151: 320. jegyzet; „89. §: *Sed illi, qui Rodoan et Bagath nominantur, eorum generatio de Boemia ortum habet*.”: Kéza 1999, 168–169.

¹⁰³³ Vö. még 1073. jegyzet.

¹⁰³⁴ „Ahol az adományozás aktusa nem ismert, a késő-középkori állapot nyújt némi támpontot. Azok a falvak (Csanálos, Bazsi, Megyer), melyek 1400 körül az ónodi Czudar család birtokában jelennek meg... nem különben az Árpád-korban nem igazolható Köröm, Kicsés és Külső-Böcs Ákos nembeli Ernye bán tatárjárás utáni szerzeményei lehetnek, akárcsak Hernádnémeti és Kesznyéten. Másfelől több falu (Harkány, Ola, Ingvár, Bekecs) a Bogát–Radvány nemzetség Árpád-kori szerzeményeit egészíthette ki, mert utóbb (1405, 1435) a Monoki–Dobi és az Izsépi–Cseleji atyafiság birtokaiként tűnnek fel...”: Szűcs 1993, 51: 259. jegyzet.

¹⁰³⁵ Szűcs 1993, 51.

településeire vonatkozó konkrét adatok pedig részletezik ezt az általános képet. Ugyanakkor nem hitelesíthetik a honfoglalás taktaközi eseményeinek anonymusi leírását,¹⁰³⁶ s a véletlenszerűen feltárt vagy beszolgáltatott

10–11. századi régészeti leletek mozaikja pedig annyira töredékes és emiatt oly kevésbé hiteles, hogy ebből sem lehet a taktaközi megtelepedésről és a további életről képet alkotni.

¹⁰³⁶ Az Anonymus hitelessége mellett kiálló Rimóczi házaspár alábbi megállapításai nem változtathatták meg a névtelen jegyző hitelességéről alkotott képet: „1. A Takta melletti hosszan tartó táborozás természetes volt, hiszen Zalán felé egy szinte járhatatlan mocsár védte a magyarokat... – 2. HATHATÓS védelmet jelentett az anyafolyam, a Tisza is, amennyiben lehetlenné tette a magyarok meglepetésszerű hátbatámadását. – 3. Végül a Tarcal hegynek is jelentős védelmi szerepe volt, hisz innen jól lehetett látni az ellenség hadmozdulatait akár 30 km távolságból is... A közelmúltban végzett régészeti kutatások (Tarcal, Rakamaz, Karos) erősítik a fentebb elmondottakat. A nagyszámú honfoglaláskori temető feltárása ugyancsak azt mutatja, hogy a névtelen jegyző földrajzi leírásai hitelt érdemelnek. Honfoglaló magyarjaink bodrogközi útját egészen le Tokajig a valósághoz híven írja le. Az adott vidéken a népesség valóban úgy telepedett le, ahogyan azt Anonymus a Gesta Hungarorum 14–17. fejezetében ránk hagyományozta.”: Rimóczi–Rimócziné 1992, 478.

III.2. A TAKTAKÖZ ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSEIRŐL

A Taktaköz 10–11. századi történetéhez a feldolgozott régészeti anyag rendkívül kevés adatot nyújtott. Különösen érvényes ez a megállapítás akkor, ha csupán a folyók és vízfolyások által bezárt területre, a közép-korban Szabolcs megyéhez tartozó „belső” Taktaközre vonatkoztatjuk, amelyen Csobaj, Prügy, Taktabáj, Taktakéz, Tiszaladány és Tiszatardos fekszik.¹⁰³⁷ A „belső” Taktaközt nyugattól északkeletig, azaz Tiszalúctól Tokajig ívesen körülöfögő, magasabb fekvése következtében ármentes területsávban elhelyezkedő települések – Bekecs, Legyesbénye, Mezözombor, Szerencs, Taktaharkány, Taktaszada, Tarcál, Tiszalúc, Tokaj, amelyek a kistérségek földrajzi monográfiájának írói szerint azért tartoznak a Taktaközhez, mert határuk kisebb-nagyobb része abba belenyúlik¹⁰³⁸ – határában – Bekecs, Legyesbénye és Taktaszada kivételével – már gazdagabb 10–11. századi régészeti mozaik jelentkezett. Ehhez a régészeti mozaikhoz több-kevesebb késséssel csatlakozik a tárgyalt teljes taktaközi területen

fekvő, említésük szerint sorrendbe szedett települések okleveles anyaga.

A *Luch*/(Tisza)lúc helynév pusztá személynévből keletkezhet magyar névadással, de szláv eredzetetése is ismeretes.¹⁰³⁹ Lúc szárazföldi- és vízivámjának harmadát egyházi hagyomány szerint még I. István király adományozta az egri püspökségnek,¹⁰⁴⁰ s Anonymus a Gestájában az 1200-as évek táján említette meg a Lúc révet.¹⁰⁴¹ 1219-ben 10 szomszédos falu várnépi lakosai dúlták fel az esztergomi johannita ispotályos keresztesek itteni birtokrészét,¹⁰⁴² 1227-ben pedig a falu földjének egy része már a Csehországból bevándorolt Bogány és Radvány utódainak birtoka.¹⁰⁴³ Tiszalúc korai történetének fentebb vázolt eseményeihez nem köthető a jelenlegi nagyközség nyugati, a Taktaköztől legtávolabbi határrészén, Sarkadon¹⁰⁴⁴ feltárt 11. századi falusi temető. Miután nem lehet kimutatni a területen vagy annak közelében egy korabeli Sarkad falu létét, van esélye annak, hogy a mai Sarkad-ér által elválasztott magaslaton

¹⁰³⁷ „Szabolcs (s a korai időben Észak-Szabolcsra is kiterjedő Borsova) és Zemplén megyék középkori határa általában ugyan a Tisza folyása volt – de ... az egész Taktaköz, vagyis az Abák korai nemzetségi birtoktömbje kívül maradt Zemplén megyén, jöllehet a Tiszán innen terület el: Szabolcs megyéhez tartozott”: Szűcs 1993, 37. „A Taktaköz egyháziilag sem Zemplénhez tartozott, hanem a szabolcsi főesperességhez (Prügy, Ladány, Csobaj, Baj, Tardos).”: Uo. 37: 203. jegyzet.

¹⁰³⁸ Magától értetődőnek tekintetem, hogy az ugyanilyen alapon besorolt Tisza-balparti Tiszadadát és Tiszadobot a nagy folyó elválasztó szerepe miatt nem tárgyaltam, amúgyis megtette ezt már Tóth Anikó és Jakab Attila: vö. Tóth 2014, 17; Jakab 2014.

¹⁰³⁹ Kiss 1997, II: 652.

¹⁰⁴⁰ Egyházi hagyomány szerint I. István király (1000–1038) 1004–1009 között alapította az egri püspökséget, és IV. Béla 1261-ben egyetlen oklevélbe foglalta az egri egyház valamennyi birtokát és halászjövét, összes kiváltságát és tizedszedési jogát, mert az egyház korábbi okiratai a tatárjáráskor elpusztultak. Az adományok között volt „Hidvége falu Méhtelekkel valamint az összes kondicionáriussal; továbbá a lúci vám harmadrésze mind szárazon, mind vízen; továbbá Szentmária falu a zempléni vár szomszédóságában a vám felével, amit ott a Zemplén faluból Mária falu felé az egyház földjén menőktől szednek be, amelyeket hasonlóképpen Szent István király adományozása folytán birtokolnak békésen és nyugalomban Zemplén vármegyében (*item villa Hyduege cum Mechteluck, necnon conditionariis omnibus; item tertia pars tributi de Luch tam in terris, quam in aquis; item villa Zenthmaria in vicinitate castris Zemlenuar cum dimidietate tributi, quod ibidem exigitur a transeuntibus de villa Zemlen versus eandem villam Maria in terram ecclesie, similiter per donationem beati regis Stephani possesse pacifice et quiete in comitatu de Zemlen existentes*):” 9. sz. oklevél: 1261. szeptember 9: 41–42: <http://www.hevesarchiv.hu/data/files/153022497.pdf>. „E társfalvak egyike ... a [(Tisza)lúc] szomszédóságban – átellenben, a Hernád mellett – [Sajó]Hídvég volt, a másik, Szentmária viszont jókora távolságra, Zemplénvár szomszédóságába (*in vicinitate castris Zemlenuar*), a Bodrogköznek a várral szemközi partjára esett [Bodrogszentmária/Szentmária]földre (Zemplén m.; Svätá Mária, okr. Trebišov, Košický kraj, Szlovákia)], mely falut »a vám felével együtt, melyet ott szednek a Zemplén faluból átkelőktől« adományozta el Szent István. A látszólag szórt adományban szoros ráció volt, minthogy Zemplén megye korai úthálózatának három csomópontját fogta egybe: Hídvégnél kelt át ugyanis az út Ónod felől a Hernádon Zemplénbe, Lúcnál Zemplén megyéből a Tiszán át a Nyírségbe, Szentmáriánál pedig Zemplénvár felől a Bodrogon a Bodrogközbe, és tovább az észak-keleti részek felé.”: Szűcs 1993, 41–42; Németh 1996, 13; vö. Györfly 1987a, 84.

¹⁰⁴¹ Vö. 1016. jegyzet.

¹⁰⁴² „Berkék és Gesztely falvakban ... a 13. század elején a zempléni vár népei (*castrenses*) éltek, akik további nyolc környékbeli várfalu népeivel együtt és előjáróik (*iobagiones castris Zemlun*) vezérletével feldúlták a johannita ispotályos keresztesek szomszédos tiszalúci birtokát (1219).”: Szűcs 1993, 40–41; vö. 1067. jegyzet. Németh 1996, 16; Németh 2005, 430: a 3. jegyzet vége.

¹⁰⁴³ Lúc földjének későbbi részletekben került eladományozásra. Megszerzéséhez a Bogát–Radvány nemzetség két közeli rokon családjának, a Lúci (utóbb Monoki) családok őseinek lehetett köze, s elképzelhető, hogy viszonylag korai szerzemény, mert a „legtávolabbi (Morvai) ágócsének birtokrészeiből (*de porcionibus Chyz filii Chepan*) jutott 1227-ben a Lúciakhoz”: Szűcs 1993, 35, 45: 236. jegyzet. Ezt a falurészt „(*partem terre Luuch versus cruciferus* 1227) a kései középkorban (1435) Felsőlúcnak nevezték [vö. 24. kép]. A másik rész (*predium hospitalaris* 1219) a johannita keresztes lovagok birtoka volt; mindkettő nyilvánvalóan a zempléni várföld állományból elidegenített adománybirtok. De a régi várföldből még mindig maradt egy darab, mely eladományozásáig (1278) ... a királyi pecérek földje volt (*terra caniferorum nostrorum*).”: Uo. 42. Ezzel korábban Németh Péter is egyetértett, de újabban ezt a földet az esztergom-szentkirályi keresztes ispotályos kanonok (*cruciferi*) birtokának tekintette: vö. Németh 1996, 17; Németh 2005, 429: 3. jegyzet.

¹⁰⁴⁴ A temetőhöz tartozó falu esetleges középkori Sarkad névének Tringli István szerint nincsen okleveles bizonyítéka, Galuska Imre azonban elpusztult falu névének tekintette. Maga a Sarkad patak vagy pusztá neve az 1858., 1872–84. és 1928. évi katonai térképen szerepel (vö. 47–48. kép).

nyitott temetőt (II.7.) a közeli Alsó-Lúc lakói (vö. 24. kép) használták.

A százdi apátság 1067-es (1267-es átírású) alapítólevelében¹⁰⁴⁵ négy taktaközi településis feltűnik: Taktaszada és Tiszaladány az 1067-es eredetiben, Bekecs és Körév (Tokaj) az 1267-es átírás interpolált részében:

Bekech/Bekecs község neve a százdi alapítólevelél 1267. évi átírásában jelentkezik,¹⁰⁴⁶ s a helynév az 1194-ből először adatolt *Beke/Beque* személynév -cs képzős származéka, tehát pusztá személynévből keletkezett magyar névadással.¹⁰⁴⁷ A falu a II. század első felében bizonyára várföld volt, amelynek egy részét Géza

herceg 1063 előtt adományozta az Aba nemzetség Taktaközben birtokos ősének.¹⁰⁴⁸ A mai település határából 10–11. századi sír- vagy szórványlelet nem ismeretes.

Tokaj egyik¹⁰⁴⁹ neve: *Kuurev/Körév* ugyancsak a százdi alapítólevelél 1267. évi átírásának interpolációjában jelentkezik.¹⁰⁵⁰ A három helynév azonosságát Németh Péter ajánlotta,¹⁰⁵¹ Benkő Loránd (Nagyvárad, 1921 – Budapest, 2011) azonban elutasította. Szerinte ugyanis „a *Himesudvar = Tokaji vár ~ Tokaj* azonosítást nyugodtan félre lehet tenni, mert csupán a földrajzi közelség hozza össze őket, de nemcsak a nevek különböznek, hanem a jelölt objektumok is.”¹⁰⁵² Továbbá azt

¹⁰⁴⁵ 1067 körül az Aba nembeli Péter ispán Szűz Mária tiszteletére monostort alapított, s az ekkor a monostornak adományozott birtokok között szerepel Bekecs és (Takta)szada fele, továbbá (Tisza)ladány. „A monostor a tatárjáráskor elpusztulhatott, s 1267-ben az Aba nembeli Artolph fia Püed ispán átíratva az alapítólevelet, nyilván azzal a céllal, hogy a monostor birtokait a kegyuraság jogán visszaszerezze.”: Györffy 1963, 804–805; Németh 1997, 173; Piti 2006, 38: 164. jegyzet. 1965-ben Tiszakeszitől (BAZ) délre 2 km-re, a Tisza árterületén, az ún. Százdi-szigeten sikerült azonosítani az apátság és körülötte a templom körüli temető csaknem megsemmisített maradványait: K. Végh 1966.

¹⁰⁴⁶ *Adok földet Bekecsen is 12 háznép szabadossal, 2 ekével és szolgáló háznépekkel.* Makra határa [a mai Nyírbátor (SzSzB) területén fektett: Piti 2006, 39: 178. jegyzet] kezdődik keletről Zakaria-éval együtt egészen Sumug halomig, tartva három völgyig, innen Kozma falváig, egészen a sós vizekig, onnan egy nagy hegyig, amely mellett jobbról van egy halom és halad egy nagy úthoz, a fentebb mondott határig Zakaria-val. E földet Magnus herceg adta nekem és én a monostornak/*Do etiam terram in Bekech cum duodecim mansionibus libertinorum et cum duobus aratris et mansionibus servorum.* > *Marchia Macra incipit ab oriente cum Zakaria usque ad acervum Sumug, tendens ad tres valles, inde ad villam Cosme usque ad salsatas aquas, inde vero ad magnum montem, iuxta quem a dextra parte est acervus, et dirigitur ad magnam viam usque ad supradictam marchiam cum Zakaria. Hanc terram dux Magnus dedit michi et ego monasterio;*” Piti 2006, 39; Diplomata 1992, 184. Aláhúzva az oklevélnek 1267-ben interpolált része: „a 13. századi átírásokról Püed ispán birtokai gyarapítása érdekében az eredeti szöveget kiegészítette.”: Piti 2006, 38: 164. jegyzet. A korábbi fordítások ezt nem vették figyelembe, így Tóth Péter sem, aki a Makra határa/*Marchia Macra* helyett anya-határ (?)/*Marchia mater*-t írt és fordított, vö. Százdi 1986, 7, 11. Erre a tévedésre a bekecsi gyógyvizek feltételezése épült: A „kisebb igényeknek megfelelő sósfürdő”-t még említette: Vende [1905], 24. Falussy József véleménye szerint a sós (gyógy)víz/*salsata aqua* ugyanúgy, mint a jelenlegi bekecsi, illetőleg általában a szerencsi gyógyvizek, inkább hévizek/termálvizek, tehát inkább kénes jellegűek: Falussy é. n., 17. Lehet, hogy a mai termálvizes strandot ellátó forrás csak az 1713. évi földrendés után tört fel, vagyis nem azonos az alapítólevelben említettel, vagy hajdan másként jelölték az összetételét: Chyzer 1885, 45; Egey 2006, 27. Megjegyzendő továbbá, hogy Tóth Péter az oklevél szövegében többször előforduló *dux Magnus*-t mindig ’nagy fejedelem’-ként fordította, holott ez a dukátus ura, Géza herceg (1064–1074) keresztény neve volt, vö. Kovács 1997, 124, 224–226; Piti 2006, 37–38: 161. jegyzet.

¹⁰⁴⁷ „Vö. 1333: *Bekech* személynév ... Az alapjául szolgáló személynév a magyar *Beke* [1194: *Beque*] személynévként a -cs képzős származéka.” Kiss 1997, I: 185.

¹⁰⁴⁸ Szűcs 1993, 42, 51.

¹⁰⁴⁹ 1333: *Thokay*/Tokaj; Anonymus Gestájában: *Hymusuduor/Himesudvar*: Kiss 1997, II: 659.

¹⁰⁵⁰ A százdi monostort alapító Péter ispán rögzíti, hogy a Timár mellett fekvő *Vécse/Wencse/Wense* föld határa „a Tisza mellett halad fentebb, és egy Nogenwrem nevű helyen átkel a Tiszán dél felé, és megy egy berekhez, ami teljesen az enyém, innen halad Rakamazhoz, ahol van három föld-határjel, és innen a szalóki [Egerszalók, He] nagy útba szakad, amin át a Körév felé halad, míg a Tisza és a Bodrog egybe nem ér (*pro marchia iuxta Ticiam vadit superius et in loco Nogewrem vocato transit Ticiam ad partem meridionalem et venit ad quoddam nemus, quod per omnia meus est; abhinc vadit ad Rakamoz, ubi facit tres metas terreas, et inde cadit ad magnam viam Zoloch, per quam procedit versus Kuurew, usque dum Týza et Budrug in unum coniunguntur*)”: Piti 2006, 38–39; Diplomata 1992, 184. A teljes szöveg 1267. évi interpoláció: vö. 1045. jegyzet. A korábbi fordítás és latin szöveg: Százdi 1986, 3–4, 7; vö. Mező-Németh 1972, 12, 106, 118–119; Németh 1975, 4; Németh 1980; Révész 1995, 41. Szalacs (Bihar m; Sálacea, jud. Bihor, Rom.), „az észak-erdélyi só szállításának fő lerakódóhelye. A szalacsi nagy utat már *Vécse* (Szabolcs vm.) 1067 körüli határjárásában említik. A XII. században jelentékeny hely volt, amit mutat, hogy III. István (1169–1173) Szalacs és Szatmár vármját a szentjebbi apátságnak adományozta.”: Györffy 1963, 664.

¹⁰⁵¹ „A Tisza és a Bodrog összefolyásánál létesült település ... három, különböző időben jelentkező névalakja szoros tartalmi összefüggésben van egymással. Legfontosabb szerepe mindig is révjenek – a kezdeti Körévként – jutott, idővel a tiszai átkelőhelyek legrangosabbjai közé emelkedett. Ezt az Árpád-korban elsősorban a kijevi kereskedelmi, valamint a Szalacsról idevezető sószállító útnak köszönhetette. Ezt az utat és az átkelőhelyet a X. században a besenyők (?) ellenőrizték – tőlük származik a Tokaj név –, akiknek szerepét talán a XII. században, 1091 után épült Himesudvar vára vette át. A királyi birtok jövedelmezőségét a későbbiekben is a rév váma, és az itteni sókamara jelentette; a XV. századtól ismét feltűnő vára – immár Tokaj néven – csak 1526-tól válik országos jelentőségűvé.”: Németh 1975, 6; vö. Németh 1980.

¹⁰⁵² „Anonymus *Himesudvar*-a ugyanis nem azon a helyen volt, ahol a Bodrog és a Tisza egyesülésénél levő szigeten épült, későbbi *Tokaji vár ~ Tokaj vára* néven ismert kővár és a vele egykor a Bodrogon cölöphíddal összekötött egykori *Tokaj* helység feküdt. *Himesudvar* ott volt, ahol a Magiszter is pontosan leírja, tudniillik az akkori *Tarcal* hegy aljában (»ad radicem ei[us]dem montis«: Anonymus 17.), tehát a mai *Nagyhegy ~ Kopasz* (= R. *Tarcal-hegy*) keleti, Bodrog felé néző oldalán, nagy valószínűséggel azon a dombon, amelyet ma *Fináncdomb*-nak neveznek, pontosabban annak *Várhegy ~ Óvár* nevű részén..., és már 1610-ben is *Óvár*-ként említene. Ezt a fekvését erősíti meg egy 1555-ben írt levél is, amely a régi földvár helyén, a Bodrog folyó fölött, a hegyen lévő árkokról beszél... Ezen a helyen már a Magiszter korában sem volt működő vár, csupán egykori, feltehetően még ókori vagy legkésőbb X. századi erősség romja, melyet a Magiszter nem véletlenül mondott *castrum terreum*-nak, és hitt – nyilván anakronisztikusan – honfoglaláskor épült várnak. E műszóval ugyanis az ő idejében egykori fa-földvárak romos maradványait jelölték (I. Bóna 1995, 20–21). A *Himesudvar* nevet még látszó, meglevő sóvényfonatú

III.2. A TAKTAKÖZ ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSEIRŐL

is kifejtette, hogy „a *Kőrév* megnevezés eredetileg a révre vonatkozott, abban nem lehet semmi kétség, Németh ezt meggyőzően mutatta ki. Csupán az a probléma, hogy ez a *Kőrév* név... csak az átkelőt jelölte-e, vagy Tokaj helységet is, esetleg Hímesudvarra épült középkor végi várával,” s végül arra megállapításra jutott, hogy „a helység és az átkelőhely azonos időben más-más néven is létezhetett egymás mellett.”¹⁰⁵³ Mindezekről függetlenül, *Kőrév* (Tokaj) Szent Kereszt-egyházát III. Orbán pápa (1185–1187) 1187-ben kiadott bullájának, pontosabban annak meghamisított változatának 1256. évi átírása mint az esztergom-szentkirályi kereszties ispotályos kanonokok birtokát említi, amelyhez 1216 táján juthattak.¹⁰⁵⁴ A jelenlegi város területéről hiteles 10–11. századi sír- vagy szórványlelet nem ismeretes, mert mind a Tokaj-környéki kengyelpár (II.9), mind a tokaji kincsnek nevezett leletanyag elkülönítetten keltezett része (II.10) nem lokalizálható.

(Takta)szada valószínűleg a százdi alapítólevélben 1067-ben említett *Ceda*-val azonosítható,¹⁰⁵⁵ s a neve pusztá személynévből keletkezett magyar névadással.¹⁰⁵⁶ A község területéről tévesen származtattak egy szórványleletként előkerült füles bronzgombot, ami akár korabeli is lehetett.¹⁰⁵⁷

Az ugyancsak a százdi alapítólevélben 1067-ben említett *Ladan*/(Tisza)ladány¹⁰⁵⁸ a stratégiai fontosságú

tiszai-átkelő ládi révként Anonymus Gestájában is szerepel.¹⁰⁵⁹ „A törzsnévszerű elszórtóságban másfelé is előforduló *Ladány* helynévben talán egy iráni népcsoportnak a neve rejlik, s végződése az iráni *-ān* többesranggal azonos.” Más vélemény szerint a Váradi Regestumban 1234/1550-ből fennmaradt *Loudan* személynév lehet az előzménye.¹⁰⁶⁰ A jelen település határából 10–11. századi sír- vagy szórványlelet nem ismeretes.

Tursol/Tarcál település jelentőségét jelzi, hogy 1100 körül itt tartották azt a zsinatot (*concillium Tursollinum*),¹⁰⁶¹ amelyen Kálmán király (1095–1106) ún. I. törvénykönyvét fogadta el az egyházi és világi előkelethez álló királyi tanács. „Hogy ez a tanácskozás pontosabban hol zajlott le, arról a törvény kísérszövege nem szól. Egy Tarcalon álló királyi udvarházra kell gyanakodnunk, s a hely megválasztásában szerepet játszhatott a település térs, Taktáig húzódó határa is, mely kedvezőbb tartást biztosított az összegyűltek több ménest is kitevő állatainak, mint a szomszédos, a hegy és a Bodrog közé szorított *Kőrév*, azaz Tokaj.”¹⁰⁶² A település választásának azonban további oka is lehetett, a hely „még élő, de már sorvadó pogány kori szakrális szerepe”, miszerint Anonymus Gestájának egyetlen ilyen elbeszélése szerint a honfoglaló Árpád vezér Salánhoz küldött követei a Tokaji-(Kopasz)-hegy tetején loáldozatot tartottak.¹⁰⁶³ A Gestából kiderül, hogy a *Tursol* név ere-

sánemaradványairól kaphatta...; P. mester e helyet – mint az egész vidéket – biztosan jól ismerte, *Himesudvar* nevét is saját korára külön hangsúlyozza: »[l]uo]d n[un]c in p[re]f[en]ti h[ym]u[f]uduor n[un]cupat[ur]»: Anonymus 17.) Az egykori erősség nyilván az igen régi idők óta működő révet őrizte.”: Benkő 1998, 162.

¹⁰⁵³ Benkő 1998, 163.

¹⁰⁵⁴ Németh 2005, 429: 3. jegyzet.

¹⁰⁵⁵ „Ezenfelül adom azt a területet, amit utóbb nekem átengedett Salamon király Magnus herceggel a Szadának mondott faluban, ahonnan ezen naptól távozzanak – kivéve az egyházi szolganépet –, akik a szabadság nevére vágnak. És ezen faluban átengedem Magna [nevű] leányomnak a föld fele részét, és e falu fölött vannak gyümölcsösök, amelyek fele az apátnak, fele a leányomnak [jut]. (*Preterea do territorium, quod postea concessit michi Salamon rex cum Magno duce in villa, qui dicitur Ceda, unde ex hac die recedant, preter ecclesiasticam familiam, quicumque libertatis nomen affectant. Et in ipsa predicta villa concedo filie mee Magne dimidiam partem terre et in sumpmitate illius ville habentur fructus, quorum dimidia pars abbati et dimidia filie mee.*)”: Piti 2006, 37–38; Diploma 1992, 184. Apróbb átírási és fordítási hibákkal: Százdi 1986, 2, 7.

¹⁰⁵⁶ Kiss 1997, II: 511 (Szada), 610 (Taktaszada).

¹⁰⁵⁷ Az MNM 1877 júniusában „Gaál János tanítótól Szadáról egy füles bronz gombot” kapott: Czobor 1877. Torma István derítette ki – feljegyzése az MTA BTK Régészeti Intézete adattári kartonján –, hogy a tanító volt szadai, s az ajándéka valójában a nagykövesdi (Zemplén m.; Vel'ky Kamenec/Vel'ky Kevežd, okr. Trebišov, Košický kraj, Szlk) határból származott, vö. MNM 81./1877.

¹⁰⁵⁸ „Adom a hét ekényi Ladány prédiomot öt halászóhellyel (*Do predium Lodan ad septem aratra et quinque piscinis*).”: Piti 2006, 40; Diploma 2002, 185; Százdi 1986, 3, 8; vö. Györffy 1963, 805. A birtok az Aba nemzetség ősi, honfoglalás kori szerzeménye lehetett: Németh 1986, 119; ennek ellentmond: Szűcs 1993, 46.

¹⁰⁵⁹ A Takta mellett időző Árpád vezérnek a bihari Mén-Marót vezér ellen küldött serege vitézei „a Tiszát úgy úsztatták át a ládi révnél, hogy semmiféle ellenség sem szállt szembe velük. (*Thysciam transnataverunt in portu Ladeo nemine adversario contradicente.*)”: Miképpen mentek Bihar ellen?: In: Anonymus 2002, 145: 20. fejezet; *Qualiter contra Byhor missum est*. In: Anonymus 2010, 52–53: XX; vö. Anonymus 1999, 24: 20. fejezet. Az utóbbi helyhez írt jegyzetében Veszprémy László megemlítette, hogy „Benkő [oránd] szerint a Sajó menti Lád fontos révje miatt figyelmetlenségéből írja le e nevet a szerző, noha egy másik tiszai révre gondolt.”: uo. 60: 143. jegyzet. Az utalásra: Benkő 2003, 183–186.

¹⁰⁶⁰ Kiss 1997, I: 653–654 (Jászladány); vö. Györffy 1959, 27: 71. jegyzet, 59; Mező–Németh 1972, 72–73: Nr. 100; Kristó–Makk–Szegegy 1973, 40; Török 1982, 993, 1040–1041, 1057.

¹⁰⁶¹ Szilágyi 1961, 37.

¹⁰⁶² Németh 1996, 15–16.

¹⁰⁶³ A loáldozatról: Anonymus 2002, 140–143: 14–17. fejezet; Anonymus 2010, 38–49: XIV–XVII; vö. Kovács 2013, 272–273: 17. jegyzet. I. László a Szenthegynek (*Mons Sacer*) nevezett pannonhalmi dombon hívta össze az ország előkelőit a II. törvénykönyvének összeállítására: Tóth 2009, 79, 85. Tóth Endre szerint ezt a tényt és az anonymusi loáldozatot figyelembe véve „jogosan következtethetünk a Tarcál egykori szakrális jelentőségére...”: Tóth 2009, 86–87, 89–90.

detileg a Tokaji-(Kopasz)-hegyet jelölte, s csak később vonódott át a hegy nyugati lábánál épült településre.¹⁰⁶⁴ A hegy név előzménye a dömösi prépostság 1138./1329. évi adománylevelében említett, tisztázatlan etimológiájú magyar nyelvemlékbeli *Tursol* személynév.¹⁰⁶⁵ Zemplén határvármegyében Tarcal a kezdetektől fogva királyi (zempléni) várföld volt, amelynek egy nagyobb, a Szent András-egyházhoz tartozó részét 1219 előtt adományozhatta II. András király (1205–1235) az esztergom-szentkirályi keresztes ispotályos kanonokoknak Tiszalúc egy részével együtt; az adományozást Németh Péter 1219 elé, pontosabban 1216-ra keltezte.¹⁰⁶⁶ A község központjához közel fekvő Vinnai-dűlőben megbolygatott négysíros szállási temető (résztlet?) talán valóban a település legkorábbi időszakának a tanúja, benne a hagyományosan, de csupán érzelmi megalapozással Tarcal vitéz sírjának nevezett temetkezéssel, amelyet az aranyozott ezüst, művészi kidolgozású méltóságjelvényei és viseleti tárgyai alapján a 10. század első felére keltezhetők. A vitéz az elfogadott értékelés szerint a magyar nagyfejedelem katonai kíséretének egyik vezetője lehetett.

Horkyan/(Takta)harkány és *Boz~Boos~Bos*/Bazsi közös első említése 1219-ből a Várad Regestrumból való, amikor „a zempléni vár népei (*castrenses*)... további nyolc környékbeli várfalu népeivel együtt és előjáróik (*ioubagiones castri Zemlun*) vezérletével feldúlták a jo-

hannita ispotályos keresztesek szomszédos tiszalúci birtokát...”¹⁰⁶⁷ A *Haraklyán*-ból rövidült *Harkány* helynév etimológiailag azonos a szilágysági *Haraklány*-nyal és a Nógrád megyei *Kishartyán* utótagjával.¹⁰⁶⁸ Kiss Lajos a zempléni Bazsi nevet nem tárgyalta.¹⁰⁶⁹

A többi település első említése már kívül esik a jelen kötet felső időrendi határán, de a területén lelt 10–11. századi régészeti leletek miatt négyük mégis kiemelendő:

Scerenich/Szerencs első okleveles említése III. Honorius pápa 1216. évi iratából való,¹⁰⁷⁰ de 1200 táján Anonymus már három helyen is említette a Gestájában azzal, hogy *Zeremsu*-t (Szerencs hegyét) Árpád magyarjai a szerelemről nevezték el.¹⁰⁷¹ A nyelvészeti magyarázat szerint, a helynév bizonyára pusztai személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév abból a régi magyar nyelvemlékbeli *Zerem* személynévből képződhetett, amely ’szerémségi ember’-nek értelmezhető.¹⁰⁷² Szerencs a zempléni vár várföldjéhez tartozott, s valamikor a 11–12. század folyamán juthatott a Bogát–Radvány nemzetség birtokába, s a nemzetségi monostort is a feltehetően korai adományként kapott Szerencsen építették fel.¹⁰⁷³ A város északi határában fekvő Kácsa-dűlőben (II.2.) feldúlt két sír egyikéből megmaradt sajátos aranyozott ezüst övveretek alapján ezt a temetkezést a 10. század első harmadára keltezték, s valószínűleg egy olyan szállási

¹⁰⁶⁴ Kiss 1997, II: 618; Benkő 1998, 15, 55–56. A szerémségi Fruska Gora ’Olaszi-hegy’ nevű hegységet a 16. század közepén magyarul *Tarcal*-nak és *Árpatarló*-nak hívták: Kiss 1997, I: 482.

¹⁰⁶⁵ Szabó 1936, 57; Kristó–Makk–Szegegy 1973, 70; Németh 1996, 7.

¹⁰⁶⁶ Németh 1996, 16–18; Németh 2005, 429–430: 3. jegyzet; vö. még: Györfly 1987, 280–281.

¹⁰⁶⁷ „A tíz várfalu közül nyolc összefüggő és zárt település-csoportot alkotott Zemplén megye legdélibb zugában. Köztük Csanálos északról, Kak délről volt szomszédos Gesztellyel, hogy az Alsó-Hernád mellékén a láncot Berzék zárja le. Szemközt, a Takta mellékén – Lúctól észak felé haladva – Bazsi, Harkány, Tarcsa és Szada sorakozott egymás mellett. A két folyóparti település-láncolat határai átnyúltak egymásba. Csak Ola és Imár (Ingvár), két egymással szomszédos, még a középkorban elpusztasodott település – Monok határába beolvadt – falu esett valamivel északabbra.”: Szűcs 1993, 40–41; Karácsonyi–Borovszky 1903, 226–227: Nr. 202. „A másolatban eltorzult helynevek közül *Bezegyn* (Berzék), *Retzel* (Gesztely), *Horkyan* (Hartyán), *Torsa* (Tarcsa) és *Zurnok–Zadok* (Szada) azonosítását már a Várad Regestrum kiadásában elvégezte Karácsonyi és Borovszky.”: Szűcs 1993, 41: 216. jegyzet. Szűcs Jenő további azonosításai: *Chyan* (Csanálos), *Ilomar* nyilvánvalóan két falu, ... *Ola és Imar* (Ola és Ingvár pusztja). „Az eltorzult *Poiznan* névformában szintén két falunév vonódott össze: az oklevelekben *Boz* [(1288e): A zichi 1871, 64: Nr. 67], *Boos* [1288]: A zichi 1871, 64–66: Nr. 68; Szentpétery 1961, 388: Nr. 3481, 443: Bas], *Bos* (1332) formában szereplő mai Bazsi pusztja, »Bazsi-part«... és szemközt, a Hernád melléki Kak (az oklevelekben Kok, Kak).”: Uo.

¹⁰⁶⁸ Kiss 1997, II: 610. A szilágysági község neve *Harakyan* alakban 1415-ből maradt ránk, s etimológiailag azonos a Nógrád megyei *Kishartyán* nyelvemlékbeli *Harkján* névváltozatával, de attól eltérően itt idővel nem ment végbe a *kj > ty* fejlődés: Kiss 1997, I: 567. A *Hartyán* helynévnek a nyelvemlékbeli *Harkján* változatában talán a magyar nyelvemlékbeli *horka* méltóságnévnek, illetőleg a személynévi áttétellel belőle alakult helynévnek egy idegen nyelvi *-ian* végződésével bővült alakja rejlik: Kiss 1997, I: 744.

¹⁰⁶⁹ A Veszprém megyei Bazsi adatai elsődlegesen a szláv eredetű *Bosoy/Bosej/Bozej* személynévből keletkeztek magyar névadással: Kiss 1997, I: 179.

¹⁰⁷⁰ Katapán püspök az egri káptalannak engedte át a szerencsi kerület tizedjövendelmét, és az adományozást a pápa 1216. február 24-én hitelesítette. Az oklevél csak az ő levelezésében maradt fenn: Schmitth 1767, 113–114. Az adatot T. Romhányi Beatrix szíveségének köszönhetem.

¹⁰⁷¹ Anonymus 2002, 143: 17. fejezet, 146: 22. fejezet, 151: 31. fejezet; Anonymus 2010, 46–47: XVII; 58–59: XXII, 68–69: XXXI.

¹⁰⁷² Az adatok Kiss 1997, II: 573. szócikke nyomán. Kiss Lajos nem tartotta meggyőzőnek, hogy a *Szerencs* helynév a magyar nyelvemlékbeli *Szerem* ’Szerémség’ kicsinyítő képzős származéka, s egy Duna–Száva közéről való telepítésre emlékeztet, ez Györfly György véleménye volt: „*Zerenche*, *Zeremsu* – a mai *Szerencs*. Anonymus névmagyarázata a *szerelem* szóból nem áll helyt, hanem a *Szerém* területnévvel függhet össze a tiszai helynév.”: Györfly 2002, 283: 299. jegyzet.

¹⁰⁷³ Ismeretes, hogy a 13. század első felében megjelenő nemzetség (*genus Bogadradowan*, 1227, 1235, 1243) „Kézai Simon hitelt érdemlően közölte, hogy a névadó Bogát és Radvány Csehországból vándoroltak be, amit e nevek szláv eredete is alátámaszt. A birtokukban jelentkező Szerencs és Megyaszó tehát éppúgy, mint ... Lúci, Szada csak adományföldek lehetnek. Hogy nem holmi friss jövevények lehettek, eleve mutatja, hogy amikor az írásos emlékekben feltűnnek (1227), a nemzetség már öt ágra vált szét, s ez kikristályosodott állapotnak látszik, mert az öt ág – a nemzetségi monostor kegyuraságán osztozva – később is megmaradt.... Nem lehetetlen, hogy a krónikákban az 1071. évi eseményeknél Salamon király előkelői között szereplő Bogát fia Radvány volt a bevándorolt ós.”: Szűcs 1993, 45–46, 51; vö. 1032. jegyzet.

III.2. A TAKTAKÖZ ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSEIRŐL

temetőből származott, amely akár a későbbi település előzményéhez tartozott. A lelőhely a várostól északra fekvő Ond községével szomszédos határrészen van, de ebből Ond vezér kíséretének temetőjére következtetni további bizonyíték nélkül nem lehet. A 10. század valamivel későbbi évtizedéből származtatható egy közlebről lokalizálatlan szerencsi lelőhelyű, feltehetőleg egy nő sírjából megmaradt leletegyüttes (II.4.), amely településtörténetileg nem értékelhető. A belterületen, a református templom mellett talált néhány sír (II.3.), köztük egy 11. századi érméssel keltezett temetkezés egy falusi temetőnek, vagy már egy korabeli templom cintermének a megbolygatásáról tanúskodva Szerencs korai történetének fontos emléke lehet, de a keltezés megalapozására szolgáló érméi sajnálatosan a pontosabb meghatározás nélkül vesztek el.

Turdos/(Tisza)tardos első említése 1275-ből való,¹⁰⁷⁴ s a helynév pusztá személynévből keletkezett magyar névadással.¹⁰⁷⁵ A község északi határrészeiben fekvő Nagydülőben került elő egy 13 síros, amatőr feltártsága és rendkívül szegényes mellékletei következtében alig értékelhető, közelebről keltezhetetlen, tehát megállapíthatatlan kezdetű és végű 10–11. századi falusi teme-

tőrészlet, amely a település korai szakaszához is tartozhatott.

Zumbur/(Mező)zombor első említése 1299-ből való,¹⁰⁷⁶ a helynév pusztá személynévből keletkezett magyaros névadással.¹⁰⁷⁷ A község déli határrészeiben a Bálvány-dombon feltárt hat és homokbányászással megsemmisített ismeretlen számú, összesen legalább 10–15 temetkezés inkább néhányszor, mint sokszor tíz, még kevésbé néhány száz síros temető pusztulását sejteti, ezért a rendelkezésünkre álló adatok inkább egy 10. századi, rövidebb ideig használt szállási, mint hosszabb időn át működött falusi temetőt valószínűsítik, amely egy ismeretlen nevű és viszonylag rövid ideig helyben maradó szálláshoz tartozott.

Végezetül az alábbi öt 13–14. századból fennmaradt első említésű településben az volt a közös, hogy a határában 10–11. századi sír- vagy szórványlelet nem ismeretes:

Chobay~*Czobay*/Csobaj: 1252,¹⁰⁷⁸

Bay/(Takta)báj: 1332–35,¹⁰⁷⁹

Chimis/(Takta)kenéz: 1352,¹⁰⁸⁰

Begna/(Legyes)bénye: 1332–37,¹⁰⁸¹

Piudmonostora/Prügy: 1352.¹⁰⁸²

¹⁰⁷⁴ 1275. (dec. 10. után.) Kun László király „a Tisza melletti Turdos falubeli Pétert és fiát: Balázst, valamint Luka fiait: Lászlót és Istvánt, szabolcsi várjobbágyokat a IV. Bélának, V. Istvánnak és neki tett szolgálatokért kiveszi a szabolcsi vár jobbágyságából és a királyi serviensek közé emeli.”: Szentpétery 1961, 149: 2666. sz; Németh 1997, 188.

¹⁰⁷⁵ Kiss 1997, II: 655, és 619.

¹⁰⁷⁶ Az okleveles adatot Németh Péter szívességének köszönhetem; vö. Benkő 2003, 182–183.

¹⁰⁷⁷ Kiss 1997, II: 139.

¹⁰⁷⁸ Kiss 1997, I: 335; Németh 1997, 56.

¹⁰⁷⁹ Kiss 1997, II: 610; Németh 1997, 29.

¹⁰⁸⁰ Kiss 1977, II: 610; Németh 1977, 107.

¹⁰⁸¹ Kiss 1997, II: 23.

¹⁰⁸² Kiss 1997, II: 377; Németh 1977, 159.

III.3. ÉRTÉKELÉS

A fentebb kiemelten tárgyalt hét falura vonatkozóan annyi legalább kiderült, hogy a határukban előkerült régészeti leletek akár évszázadokkal is megelőzik az első említésüket, vagyis általánosságban jóval korábbi időre tekintenek vissza, mint az írásbeli források. Konkrétan azonban más a helyzet. Először is a szórványleletek (II. 4–5, 9–10.) csak ténymegállapító jelentőségűek, helytörténeti következtetések megalapozására nem alkalmasak. Másodsor, egy csak részben feltárt lelőhely temetőtípusa csupán feltevészerűen véleményezhető, pedig egy-egy szállási, vagy különböző időhatárok között használt falusi, vagy eltérő időben megnyitott templom körüli temetőt más-más közösség létesíthetett, illetve használhatott. Harmadszor pedig semmiféle egyértelmű bizonyítékunk nincs arra, hogy egy-egy mai város vagy falu határában ismertté vált temető a ma is létező, vagy egy már elpusztult településhez tartozott-e. Mivel a 10. századi szállási temetők alacsony sírszámából a rövid ideig sejtető használatukra lehet következtetni, eldönthetetlen, bár nem elfogadhatatlan, hogy a mai Szerencs, illetőleg Tarcál központjához közel fekvő, szállásiként feltételezhető temetőrészlet (II.2, 6.) a település korai időszakának tanúja-e, míg Mezőzombor esetében nemcsak a központtól számított nagyobb távolság, hanem

a mocsaras környezetbeli magaslaton létesített szállási temető (II.1.) és esetleg a fenntartó közösségének ismeretlen fekvésű (?) szállása nem volt-e feltétlenül a mai község előzménye. Miután nem lehet kimutatni a teljesen feltárt 11. századi tiszalúc-sarkadi falusi temető névadójaként egy korabeli Sarkad falu létét, talán annak van esélye, hogy a mai Sarkad-ér által elválasztott magaslaton nyitott temető (II.7.) a közeli Alsó-Lúc faluhoz tartozhatott. Talán hasonló volt a helyzet Tiszatardoson is, ahol a mocsárvidéknek egy víznemjárta magaslatára települt községtől nem messze álló dombon ismertté vált, s falusi típusúnak tekinthető 10–11. századi temetőrészlet (II.8.) a település korai szakaszának emléke lehet. A Szerencs belterületén, a református templom sírkertjében megbolygatott néhány, köztük 11. századi érmés sír (II.3.) a legvalószínűbben az Árpád-kori falu templom körüli temetőjének legkorábbi rétegéhez tartozhatott.

Végezetül tehát a bevezetőben körülírt 470 km² kiterjedésű Taktaköz 10–11. századi lakosságának a tárgyalt temetőkben előkerült hagyatéka egyelőre kevés a terület korabeli településtörténetének felvázolásához. A rendelkezésre álló adatok összegyűjtésével a jelen kísérlet csupán a későbbi kutatások megalapozását szolgálhatja.

IV. FÜGGELÉK

IV. 1. TAKTAHARKÁNY-PUSZTATEMPLOM

Egy már az elmúlt század végén megjelent térképen a vasút, a műút és a Takta együttese a nyugati felén fekvő Bazsi-partot és a keletin lévő Bazsi-földeket választja el, s a hosszanti választóvonalra van jelölve a Pusztateplom nevű területész (23. kép).¹⁰⁸³ Az alább felsorolt, de pontatlanul lokalizálható adatokat tartalmazó dokumentumok egy része erre a területre vonatkozik.

1. A területre vonatkozó adatok sorozata csaknem egy évszázaddal később, dr. Petrikovits László időközben elveszett bejelentésével folytatódott, amelyre csupán az alábbi felterjesztés hivatkozott:

1949. október 21-én Párducz Mihály (Fehértemplom, 1908 – Budapest, 1974) a következő értesítést küldte Radnóti Aladárnak (Budapest, 1913 – Frankfurt am Main, 1972):

„Dr Radnóti Aladár urnak,
a Főfelügyelő állandó helyettese,
Budapest

Egyidejűleg mellékelem dr. Petrikovics László bejelentését az állítólag Taktaharkányban talált Árpádkori temetőről.¹⁰⁸⁴ Bár a feltárás 10 éve történt, talán nem lenne érdektelen, ha az illetékes körzeti múzeum esetleg a bejelentő bevonásával megkísérelné a lelőhely felkutatását.

Budapest, 1949.X.21.

Maradtam tisztelettel

Párducz s.k.

a Régészeti Osztály vezetője.¹⁰⁸⁵

2. 1950. augusztus 7-én Juhász Károly taktaharkányi fűszeres (?) a következő levelet küldte Miskolcra:

„Borsod-Miskolci Múzeum Igazgatóságának,
Miskolc

Taktaharkány község határának Pusztateplom nevű részén a múlt hó folyamán utjavítási munkát végeztek.

Ennek során emberi csontokat és egy kőkeresztet találtak. Az általam ismert történelmi adatok szerint a török idők előtt itt nagyobb lakott hely volt, s ha itt ásatásokat folytatnának, még további fontos leleteket találnának, ami kortörténelmi szempontból felhasználható lenne.

Azért hozom ezt a Múzeum vezetőségének tudomására, mert mióta itt a munkát abbahagyták – néhány hete – a csontok és a kereszt azóta az útfélre kidobva hever és valószínűleg nem jelentették az esetet az illetékesekhez. Ezért ajánlatos lenne, ha régész jönne ki s megállapítaná a lelet értékességét, s érdem szerint esetleg kutatást végezne.

Teljes tisztelettel:

Juhász Károly¹⁰⁸⁶

3. Némi késéssel Megay Géza elvégezte a helyszínelést és az alábbi jelentést adta le róla:

„ad 231/1950-hez

Tárgy: útjavításnál Taktaharkányban előkerült kőkereszt megmentése. 1951. I. 13.

Jelentés.

A fenti ügyben felkerestem az utszakasz mérnökét és előadtam neki, hogy a pár nappal ezelőtt a múzeumot látogató taktaharkányi plébános értesített arról, hogy a kérdéses kőkereszt kb. augusztus vége felé, ill. szeptember elején (1950) már teherautóval elvitték a lelőhelyről, ahová az utféntartó N.V. jelenlétemben azt elhelyezte. Olcsváry főmérnök ígéretet tett arra, hogy ebben az ügyben eljár, illetve intézkedik annak a múzeumba szállítása ügyében. Megemlítette még azt is, hogy nemrégiben idegen teherautók is fuvaroztak a fenti utszakaszon a vállalat megbízásából. Intézkedési eredményéről a múzeumot telefonon értesíteni fogja.

Miskolc, 1951. jan. 13.

Megay Géza muzeológus¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸³ „Pusztateplom, te” (te =terület [egyéb kategóriába nem sorolható részletek, pl. dűlő, rét, sík terület stb.]): BAZ megye 1980, 8, 29, 67: N° 309, a térképlapon: N19. Erről a térképről rárajzoltattam az 1:25 000-s térképre is.

¹⁰⁸⁴ Szélgjegyzetkénti utalás: ad 36/1949. Ez a bejelentés elveszett, sem a szerencsi, sem a miskolci múzeumban nincsen nyoma.

¹⁰⁸⁵ MNM Adattára 33.T.I., lt. sz.: 4177.

¹⁰⁸⁶ Juhász pecsétjének kifakult szövege nehezen olvasható. A levél a múzeumba augusztus 14-én érkezett, rajta feljegyezve: Láta: Megay G. 1950. VIII. 16. HOM Adattár 231-1950.h. Szám: 418-68. A levél első bekezdése „Taktaharkány-Pusztateplom” címen megvan az MNM Adattárban is címzés, dátum és aláírás nélkül: MNM AD 261.T.III.

¹⁰⁸⁷ HOM AD 001658 (?).

4. Egy évized múlva kapott újabb bejelentést követően Megay Géza ismét kiszállt a helyszínre és a megfigyeléseiről a következő jelentésben számolt be:

„Tárgy: Szerencs-Taktaharkány-Bazsi-pusztá. Leletmentés. 1962.VIII.27–28.

J e l e n t é s

A Közuti és Postaügyi Minisztérium igazgatósága leletbejelentést tett. A 2099/1962. sz. Kiküld.Rend. alapján kiszállottam Szerencsre, ahol a Közuti Igazgatóságot felkerestem a lelőhely felderítése céljából. A lelőhelyre a Szerencstől 31 km.-re fekvő Bazsi pusztára motoron vittek ki. A földmunkálatok a Szerencs-Tiszaluc-Taktaharkány-Sajóköröm közötti szakaszon folytak. Sajókörömnél¹⁰⁸⁸ a 14,2 km.-es határjelző kőnél a közúti árokásánál tömegével kerültek elő embercsontok. A terület itt egy kb. 50–70 méteres átmérőjű ovális dombhátat képez, melynek viszonylagos magassága 2–2,5 méter.

Az egész domb egy tömegsír, melyben a legnagyobb összevisszaságban tömegesen fordulnak elő az embercsontok. Az embercsontok a keleti oldalon helyenkint már bolygatottak voltak. Ellenben a nyugati oldalon az egyes csontvázak részben még helyben voltak, de ezeknek a helyzete is rendszertelen, tehát az egyes csontvázak tájolása rendszertelen.

A földmunkáknál a csontok mellett melléklet nem volt. Az ut mindkét oldalán még külön kutatóárokot húztunk, ahol még érintetlen csontvázakat is találtunk részben, de ezek mellett sem volt melléklet.

A hagyomány szerint ennek a helynek a neve már ősidőktől fogva »halotti domb« volt.

A csonttömeg között nemre nézve egyaránt volt férftól, nőtől és gyermektől származó csont is.

Amikor évekkel ezelőtt a műutat készítették ugyan ezen a területen az ut közepén megtalálták a tömegsír többi részét.

A sirokból emlékezet szerint XIII. szd.-i bronz ruhádzek kerültek elő. Ugyancsak innen a csonttömegből egy egészen primitív készítésű faragott kőkereszt is előkerült.

Igy a most ismét előkerült tömegsír kora kb. XIII. szd.-i lehet.

A földmunkák tovább folynak. A Közuti és Postaügyi Igazgatóság ottani vezetője ígéretet tett arra, hogy ha bármi ismét előkerülne, azonnal értesíti a muzeumot.

A térszínről készített rajzomat is mellékelem.

Elszámolásomat jelentésemmel együtt beadtam.

Miskolc, 1962. VIII. 29.

¹⁰⁸⁸ Valószínű elírás, hiszen taktaharkányi kiszállásról volt szó!

¹⁰⁸⁹ HOM Régészeti Adattára 1962. VIII. 30. Szám: 419–68. A jelentésben említett helyszínvázlat elveszett.

¹⁰⁹⁰ MNM AD 863-01-58/1963.KKO. A helyszínvázlat elveszett: Komizsár Szilvia szíves segítségét ezúton is megköszönöm.

Megay Géza
muzeologus¹⁰⁸⁹

5. A munka valóban nem állt le, amint az egy év múlva kiderült:

„A Magyar Nemzeti Múzeum Adattárának 863-01-58/1963.KKO.

Helyben

863-09-31/963A

1963. június 4-én felkeresték Osztályunkat Nagy Zoltán és Nagy István taktaharkányi születésű, budapesti (II. ker. Ady liget, Pipitér-utca 10.) lakosok, akik a következő taktaharkányi (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) lelőhelyekre hívták fel figyelmünket.

1. Taktaharkány mellett, a Bazsi pusztán levő halom tetején – állítólag a vallásháborúk idején elhagyott-kolostor romjai látszanak, melyet néhány évvel ezelőtt harmadrendű műúttal kettévágtak. Apáról-fiúra szálló szóhagyomány szerint a szerzetesek – a protestáns hadak elől menekülve – minden felszerelésüket otthagyták. Egyelőre bizonytalan, hogy milyen szerzetesek kolostora állott itt.

Minthogy jelenleg egy állami gazdaság területére esik, a leletbejelentők szerint az ottani földmunkák veszélyeztetik a kérdéses objektumot.

2. Ugyancsak Taktaharkányban: »Jajhalmán« régi idők óta találnak – egyelőre ismeretlen korú – régészeti tárgyakat.

Megítélésünk szerint kívánatos volna e lelőhelyek helyszínelése. A bejelentők kérése volna, hogy a végzett munkáról majd rövid tájékoztatást küldjünk (kérjük tehát a helyszínelést végző régészt, hogy jelentésének egy példányát küldje meg a bejelentők címére).

Budapest, 1963. június hó 5.

/Dienes István/
mb. osztályvezető

Csatolva

A leletbejelentőkkel folytatott tárgyalásról készített jegyzetek (Méri István feljegyzései, illetve a leletbejelentők által készített kis helyszínvázlat).¹⁰⁹⁰

6. Dienes István értesítését Kemenczei Tibor több településen végzett helyszínelése során tett taktaharkányi látogatása követte:

IV. 1. TAKTAHARKÁNY-PUSZTATEMPLOM

„Jelentés.

...1963. VI. 14-én az Adattár 86309-31/1963.A. sz. értesítésére megtekintettem Taktaharkányon a Bazsi pusztai és jajhalmi lelőhelyeket. A taktaharkány-tiszaluci országút mellett fekvő Bazsipusztán 1950 és 1962-ben találtak az uttest két oldala mentén igen sok csontvázat. Mindkét alkalommal kint volt Megay Géza a muzeum részéről. Építkezési munka a jövőben nem várható a középkori temető területén, a földművelés sem okoz kárt benne. Közvetlenül az uttest baloldala mellett mintegy 8–12 m. nagyságu foltban a különben gazdag lucerna kiégett, valószínűleg a földben lévő romok miatt.

A Jajhalom mindössze néhány szórványos jellegtelően őskori cserepet eredményezett. Semilyen néven nevezendő veszélyeztettség esete sem forog fenn.

Miskolc, 1963. VI. 15.

Kemenczei Tibor
muzeológus¹⁰⁹¹

Erről a kiszállásról Kemenczei Tibor rövid jelentést is közreadott, ebben a lelőhelyet némileg pontosabban rögzítette.¹⁰⁹²

Bár talán annak van valószínűsége, hogy középkori templom és templom körüli temető maradványait rejtje a föld, keltezhető leletek megléte nélkül nem vehettem fel az amúgy is bizonytalan lokalizálású bazsi-pusztai Pusztatemplomot a 10–11. századi lelőhelyei közé, ezért csupán itt hívom fel a figyelmet a bemutatott adatokra, s az esetleges további kutatások szükségességére.

¹⁰⁹¹ HOM Régészeti Adattára 1963. VI. 15, Szám: 421-68.

¹⁰⁹² 1963-ban, „a Tiszalúc felé vezető országút 14,2 kilométerkőnél az útpadka készítése közben mellékletnélküli csontvázakat találtak. Az út építésénél is 1950-ben nagy számmal bukkantak itt temetkezésekre. Az út tehát középkori temetőt vág keresztül. A temető többi részét a területen folyó szántóföldi művelés nem veszélyezteti.”: Kemenczei-K. Végh 1962–1963, 239.

IV. 2. TISZATARDOS-TEMETŐ-HALOM

Sándor János [tiszza]tardosi bíró és Lantos József jegyző említette meg Pesty Frigyes kérdőpontjaira válaszolva 1864. május 16-án kelt levelében, hogy „a Községben bent a Czigány part melly hajdan temetkezési helyül használtatott, mivel holt maradványok hányatnak belőle ki...”¹⁰⁹³

A Czigány-partot a helybeli Miskolci Erika önkormányzati ügyintéző szíves tájékoztatása szerint manapság nem ismerik, de azt a Temető-halmot viszont igen, amely az I. katonai felmérésen a település főutcájának keleti felén van jelölve (102. kép).¹⁰⁹⁴ A terület jelenleg a

Kossuth Lajos utca, Petőfi Sándor utca és a Posta utca által határolt háromszögben álló beépítetlen, de fával gyéren benőtt halommal azonosítható (103. kép), ahol korábban homokkitermelés közben gyakran találtak csontokat és koporsómaradványokat, ami bizonyára egy templom körüli temető megbolygatására utalhat. Tulajdonképpen e feltevés igazolására végzett Makoldi Miklós kisebb helyszínelést 2014-ben, amely két bolygatott csontvázmaradvány előkerülésével a feltételezés érvényét fenntartotta, de egy vas koporsókapocstól eltekintve korhatakozó leletet nem szolgáltatott.¹⁰⁹⁵

102. kép. Tiszatardos-Temető-halom.

103. kép. Tiszatardos-Temető-halom (Miskolci Erika felvétele)

¹⁰⁹³ Mizser 1995–1996, 343–344.

¹⁰⁹⁴ *Theil des Zempliner und Zabolcser Comitatus. Coll. XXIII. Sect. XXIV.* A térképet Prohászka Péter szíveségéből kaptam meg, amit ezúton is megköszönök.

¹⁰⁹⁵ A levelezést, a részletes tájékoztatást és a 103. képet Miskolci Erikának, a tiszatardosi leletmentése jelentésének megküldését pedig Makoldi Miklósnak ezúton is megköszönöm, vö. Makoldi 2014.

V. ABSTRACT

10TH–11TH-CENTURY GRAVES AND STRAY FINDS OF THE TAKTAKÖZ REGION AND THE 11TH-CENTURY CEMETERY OF TISZALÚC-SARKAD

László Kovács

I.1. The extension of the Taktaköz region: Taktaköz denotes the area between the Tisza and Takta rivers. The latter branches off from the Tisza under the city of Tokaj, and had been turned into a channel between Szerencs and its mouth near Tiszalúc. Only six settlements are located in the (Inner) Taktaköz area: Csobaj, Prügy, Taktabáj, Taktakenéz, Tiszaladány and Tiszatardos. However, according to the most recent settlement geographical research, settlements belong to that region where the largest part of their administrative area can be found. Consequently, the Taktaköz region includes the following 17 settlements: 1. Bekecs, 2. Csobaj, 3. Legyesbénye, 4. Mezőzombor, 5. Prügy, 6. Szerencs, 7. Taktabáj, 8. Taktaharkány, 9. Taktakenéz, 10. Taktaszada, 11. Tarcál, 12. Tiszadada, 13. Tiszadob, 14. Tiszaladány,¹ 15. Tiszalúc, 16. Tiszatardos, 17. Tokaj (Fig. 1).

I.2. The natural environment of the Taktaköz region: Most of the area of Taktaköz lies in a floodplain, while a smaller part is a slightly undulating flood free plain

bordered to the north by the alluvial fan of smaller creeks, where villages are located in the flood free areas. The area between the piedmonts of the Tokaj Mountain and Tiszalúc or the Tisza River is also free of flooding. The complex hydrology of the region (Fig. 2) was mostly turned into channels during the river regulations of the 19th–20th centuries, but the old riverbed of the Takta is shown by the medieval borderline of Szabolcs County (Fig. 3).

I.3 The sketch of the history of archaeological research in the Taktaköz region: The first steps were made by András Józsa by publishing the finds of the chieftain's grave of Tarcál (II.6), followed by the field work, data collection and publications of István Dienes (II.1, 6, 8), József Hampel (II.6, 10), Nándor Fettich (II.2, 4, 8), Géza Megay (II.1), Károly Mesterházy (II.10), Péter Németh (II.6, 8, 10), László Petrikovits (II.2), József Rohács (II.8), Katalin K. Végh (II.3, 9) and the present author (II.7).

II.1-7. GRAVES, STRAY FINDS AND HOARDS FROM THE VICINITY OF THE SETTLEMENTS OF THE TAKTAKÖZ AREA

II.1. Mezőzombor-Bálványdomb (Fig. 4–5): In 1958 the finds of three disturbed graves were collected by Géza Megay; he excavated three more graves (Graves 4–6) (Fig. 6), but in 1959 István Dienes collected more finds from sandminers, based on which Megay erroneously concluded that another six burials had been disturbed (Graves 7–12).

In addition to the grave goods and the stray finds (Plate 1 and Plates 4–5, Fig. 7) the gilded silver objects of the woman in Grave 4 (Plates 2–3, Fig. 9–13) deserve attention. The neck of the shirt was decorated by rhombic mounts, partly with pendants, while the chest area of the caftan was decorated by caftan mounts with pendants. She had a cast silver bracelet with rolled ends and a

similar bracelet with tendril and half palmette decoration and mount applications on its ends, a belt decoration made up of eight-leafed silver rosettes and round gilt silver garment ornaments on her legs. Based on these Megay managed to reconstruct her garment (Fig. 14). The decorated silver bracelet is one of the most beautiful 10th-century pieces of jewellery, and the parallels of its ornaments lead to the sabre-tache plates and the so-called Vienna sabre (Fig. 15–16). It is likely that here a communal cemetery of a few dozen graves from the first two thirds of the 10th century was destroyed.

II.2. Szerencs-Kácsa-tető (Fig. 17): In 1928 a grave was destroyed during the widening of a dirt road, and the

¹ The 10th–11th-century finds of Tiszadada and Tiszadob on the left bank of the Tisza River have already been presented by Anikó Tóth and Attila Jakab, see Tóth 2014; Jakab 2014.

rescued finds from another grave of a mounted warrior were delivered to a collector, dr. László Petrovics. In 1938, Nándor Fettich took the finds to the National Museum to make copies of them (Fig. 19), from where they were transported to the museum of Sátoraljaújhely, then in 1943 to the new museum set up in the Rákóczi castle of Bors. After the museum was robbed in 1944, the remaining finds were transferred to the museum in Kassa/Košice. In 1972 the find spot was re-identified by István Dienes, still in the company of Petrikovits (Fig. 18), and the remaining finds were published by Gábor Nevizánszky (Plate 6). The decoration of the mounts and their parallels – called special flower or flower bud motifs by many researchers such as István Dienes, Károly Mesterházy and László Révész – have been recently identified by Ádám Bollók as the most archaic group of the so-called intertwined palmettes (comp. Fig. 20). These few graves from Kácsa-tető were probably part of a disturbed 10th-century communal cemetery.

II.3. Szerencs-Lajos köz 2 (On the eastern side of the Reformed church) (Fig. 17 and 21): In 1967 a few graves were found during landscaping, whose finds were collected by dr. László Petrikovits. The objects were first inventoried in the local museum, and then transported to the museum in Miskolc in 1976, where four, supposedly Árpád-Period coins rescued from the grave were lost. In 2011 60 or 60-70, 11th-16th-century graves of the churchyard were discovered during the digging of ditches on the west side of the building, both inside and outside the churchyard. The 11th-century graves were part of the cemetery of the village or the churchyard of an earlier predecessor of the Gothic church.

II.4. Szerencs, unknown location: In 1938 Nándor Fettich published a “burial find from the vicinity of Szerencs” from the collection of the Reformed College of Sárospatak (Fig. 22), which in fact had been assembled from objects not found together. “Traditionally”, we may derive the bronze bridle or belt mounts, the bridle bit with cheek-piece, and a pair of foreign stirrups, probably booty from a West European raid from an unknown find spot near Szerencs (Plate 7). The assemblage must have been part of the grave goods of a 10th-century female grave.

II.5. Taktaharkány-Bazsi (Fig. 23–26): In 1857, near one of the skeletons found during railway construction at Bazsi-puszta, a pair of penannular bronze bracelets was discovered with widening ends, decorated by double dot-in-a-circle motifs in a single row on the band and by 4-4 such motifs on their ends (Fig. 27). Good parallels are known from 10th-11th-century village cemeteries.

II.6. Tarcal-Vinnai-dűlő (Fig. 28): In 1894, four graves were disturbed during vineyard tillage; three had no grave goods, but one was richly endowed. The finds of the latter were collected subsequently. Following József Hampel’s request, András Józsa made drawings and notes of the finds in 1895 (Fig. 29), and then wrote a report (Fig. 30–32), to which he added his above-mentioned sketches with detailed commentary (Fig. 33–36), and finally he wrote a short report for the *Archaeologiai Értesítő* (Fig. 37–38). The latter was published by the editor of the journal, János Hampel, with two major errors. One was the misspelling of the name of the site as “Rimai-dűlő”, the other the statement that not all four graves were parallel, lying oriented to W-E, but one lay perpendicularly (Fig. 39). Hampel, who published the finds (Fig. 41–43), clang on to his mistakes later on as well. Since Józsa’s notes remained unpublished, the name of the site was corrected only by István Dienes in 1959–60, when he traced the circumstances of the discovery and the fate of the four mounts (Nr. 5, 28, 54 and 72) that had remained in the possession of the original finder. These had later been delivered to the local museum, then to the museum in Sátoraljaújhely, and then to the Rákóczi castle in Bors, and were lost when the castle was robbed in 1944 (comp. II.2).

No observations were made on the graves without grave goods, while Grave 4 contained a partial horse burial as well; its skull lay beside that of the human and its legs looked to the north. The remaining grave goods could be reconstructed as follows (comp. Plate 9–15): a standby bow and arrows quiver decorated with gilt silver (1–17) and silver (18–39) mounts and a bronze loop (40), four arrows (41–44), a sabre with gilt silver mounts in a wooden sheath (45–47, 50–52) with a strap with a silver buckle (48–49), an iron bridle cheek piece with silver damascening (53), a pair of iron stirrups (54–55), narrow and wide gilt silver mounts (56–75) and bronze loops (84–85) of a belt, and a leather tache with a gilt silver tache plate with copper back plate (76) and gilt silver mounts, buckle and strap end on its suspension strap (77–83), and drawings of lost items (Fig. 52, 78?–80?, 86–99).

Based on the more or less complete grave goods of Grave 4 from Tarcal, the standby bow quiver, the sabre that is among the most beautiful ones, the mounted belt that is rarely buried together with the sabre, and the gilt silver sabre-tache plate – altogether his status objects – this wealthy man may have been one of the nobles in the court of the Hungarian grand duke. It is impossible to connect the burial to a known historical person, and “Tarcal, the Cuman warrior” (*Turzol miles cuman[us]*) was only a creation of Anonymus based on the name of the mountain or the place name. In any case, already Józsa thought that the grave of this mythical Tarcal was

discovered and this opinion was commemorated by the locals through the erection of an obelisk with runiform inscription that is still standing today (*Fig. 40*).

II.7. Tiszalúc-Sarkad (Fig. 44): Between 1974 and 1990, Pál Patay excavated the settlement of the Copper Age Hunyadihalom group west of the village. During this, between 1976 and 1984, with the cooperation of the current author, an 11th-century cemetery with 252 graves, located in a much smaller area, was excavated as well (*Fig. 48*). The name of the Sarkad Creek and Sarkad farm in the vicinity of the site, however, are of modern origin and not the remnants of an Árpád Period toponym with a *-d* suffix (comp. *Fig. 24, 45–47*).

In the 252 graves of the cemetery (*Fig. 53–84*) the remains of 253 individuals (+ Grave 52a) were discovered; based on Ildikó Pap's physical anthropological determinations, 42 were men, 52 women and 159 undetermined (*Table 1*). Among the latter 149 were children, and this striking number was a consequence of the large number of infant graves (46 / 18.18%), which was unique among the 13 sites studied (*Table 2*). The infant and child graves fitted organically into the structure of the cemetery, they were probably placed among their relatives (*Fig. 86*). Based on the position of graves with coins, the graves become younger as we move outwards from the centre of the cemetery, and if they paid attention that relatives stay buried close to each other, this could be achieved only in a radial direction.

With regard to the orientation of the graves/skeletons (*Table 3*), placing the head to the west and the legs to the east seems to have been significant, which meant that the probably propped up head of the dead looked towards the horizon widening in the direction of the slope, and directed its gaze toward sunrise. We also have to mention a groups of "distant graves", separated from the core of the cemetery.

The shape of the grave pits was usually a rectangle with rounded corners. The size of the pits was obviously adjusted to the height of the buried persons, although the pit of adults was often dug wider or longer than needed. In four male and four female burials (Graves 157, 167, 179, 229 and Graves 159, 182, 193, 196) placed in the N-S axis of the cemetery (*Fig. 86*) two shallow pits each were dug into the longer sidewalls of the pit. This phenomenon has parallels in the Late Avar Period and the 10th-11th centuries, but in lack of wooden remains their explanation as a wooden construction remains questionable.

The depth data – measured from the modern surface, thus only a function of earlier conditions – confirmed the well-known archaeological observation that children's graves are usually shallower than those of adults, and that grave goods appear more frequently beside persons buried in deeper grave pits (*Table 4*).

The deceased were buried in an extended supine position, which did not exclude the varied placement of the arms and legs, and insignificant deviations might have been created only during the placement of the body at the bottom of the grave. The tilt or turn of the head that originally usually looked upwards may have happened during the transport of the deceased to the cemetery or in the still loose soil in various phases of decay. The position of both arms could be observed in only 153 cases; in 69 instances both arms were extended beside the body, in 65 cases one or both arms were bent and placed on the belly (pelvis), while in 13 cases one such arm was accompanied by an arm bent at right angles. In five cases one arm was straight or slightly bent, while the other was bent at an acute angle or even to a maximum. In one case the (severed?) left lower arm was buried separately (*211*). The position of the legs could be observed in 157 cases: 109 skeletons had more or less parallel leg bones, 23 had a Y-shaped position, while 24 skeletons were lying with their legs leaning to one side. In three female graves the body of the deceased was tied: at the elbow and the knee (*138, 143; 151*), and the position of ten skeletons indicated wrapping in a looser shroud (*154, 182, ?; 22, 167, 179, 205, 206, 226, 228, 231*).

Remains of nailed or mounted board coffins were not found in the cemetery, but traces of tappings of wooden chests, wooden board frames and board bases were observed. Their position did not suggest any kind of general rule (*Fig. 87*).

In a few cases real partial superposition of burials was recorded, mostly in connection with children's graves. Perhaps in these cases the graves were marked in a less permanent way, thus unwitting disturbance could have happened more frequently. Perhaps twins were buried beside each other. Kinship between non-cutting graves of women and children and the man and woman of Grave 223-224 could be examined.

Most graves had been disturbed in various ways, caused by later digging, activities of animals/rodents or earth works, and finished by the excavation itself. Of these, animal disturbance was the slightest, since it did not remove the disturbed bones from the grave. It is probable, however, that some smaller finds might have got lost due to the large amount of disturbance.

Of the 253 skeletons (*252 + 52a*) only 81 had grave goods (comp. *Table 5*), whose amount was determined by gender and age. The number of grave goods increased with age, but the really salient difference was observed between men and women: only 12 of the 42 men had grave goods, while 37 of the 52 women were provided with recognizable objects. 172 graves had no grave goods, and the poorest graves were those of 0-1-year-olds. Graves with grave goods were distributed fairly evenly across the cemetery (*Fig. 88*).

Graves with grave goods can be assigned to three groups based on the assemblages. 18 graves contained only coins, 16 graves contained coins and jewellery, while the third group with 47 graves yielded only jewellery (*Table 6*).

Coins were usually placed in men's graves: eight of the 16 graves with a single coin and both graves with two coins belonged to men. Coins were placed as an obol in the mouth in nine cases, twice in the hand, and near various other body parts in the remaining seven cases. These graves clearly concentrated in the southern part of the cemetery (*Fig. 89*). Coins and jewellery together were usually placed in the graves of women – mostly of mature age: in 13 of the 16 cases (*Table 5*). 14 of them received a single coin, placed in the mouth as an obol in six cases and near other body parts in the other eight cases. In the two remaining cases a man and a woman (207, 24) were each endowed with three coins and with splendid jewellery. Graves containing both coins and jewellery are spatially clearly separated from those that contained only coins (*Fig. 90*). Based on the above data it can be established that 40 coins were found in 34 graves, which is 13.44% of all the burials and 41.97% of all the burials with grave goods. The practice of placing coins in the graves started with Aba Sámuel's H7 type denar (180) and ended with one of László I's denars – H22, H24–H25 or H29. Graves with coins were distributed unevenly in the area of the cemetery (*Fig. 91*), but it may be presumed that the first graves from the Aba Sámuel–András I–Béla dux period were dug along the north-south axis of the cemetery, surrounded by the graves from the Salamon–Géza dux–Géza I period, enclosed by the graves of the eastern external area from the reign of László I. This zonal structure indicating a temporal tendency characterizing the whole cemetery, but not dating each grave, is represented on every cemetery map to support dating attempts.

63 graves belong to the group of graves with jewellery with 35 women and 28 “not women”. Among the women those 18 of mature age dominated the age groups. Since graves belonging to the group with coins and jewellery have already been discussed, only 47 graves remain with only jewellery (*Table 5*). A clear dominance of women could be observed among them, since 22 women were accompanied by only one man and 24 other individuals – two adults, two juveniles and 20 of infant I and II age. The repertoire of jewellery was rather limited, only rings, beads and fingerings were found.

Rings (hair-rings, drop-shaped rings and S-terminated rings) were present in 56 graves either alone or associated with other jewellery. The most frequent type of jewellery in the cemetery was the S-terminated ring, as it occurred in 50 graves, representing 61.73% of the 81 graves with grave goods (*Fig. 92*), and was buried most frequently

with women – mostly of mature age. 24 graves yielded one exemplar each, while 18 graves contained two exemplars; the remaining eight were different in one way or another: five contained three to five specimens, and in three graves the S-terminated ring was associated with a simple hair-ring. The 50 graves contained altogether 83 S-terminated hair-rings and four simple hair-rings. 58 of the former were of silver, 25 of bronze, while all four of the latter were made of bronze. The S-terminated rings of the cemetery were mostly small, made of thin wire and had a narrow S-termination, but small rings made of thick wire and occasionally with ribbed S-termination, and rings hammered flat with ribbed S-termination, and even with multiply rolled termination were attested as well (78). No new observations could be made regarding costume. A quarter of the burials with S-terminated rings – ten women, a man and an adult – also contained coins, confirming that such rings were deposited throughout the use of the cemetery.

Simple rings used as earrings or hair-rings (*Fig. 93*) without other ring jewellery was found in three female and a child grave associated with denars of Aba Sámuel and László I (180, 153). This supports their burial throughout the use of the cemetery.

Drop-shaped rings made of thinner or thicker wire were deposited in one grave each (16, 64) (*Fig. 93*), while two serrated bronze rings were pulled on a leather band preserved near the head of a young woman (78).

Beads were attested in 14 graves (*Fig. 94*), with one specimen in three cases, and as parts of a necklace in the other eleven – 5 children's and 6 female – graves; it is possible that – in contrast to S-terminated rings and finger rings – middle aged and mature women were not supposed to wear bead necklaces. Bead necklaces were composed of identical beads in three cases and of various kinds of beads in eight. Coins were attested in three female and one child's grave: Salamon H14 (225) and László I H29 (97) denars and an unidentifiable (H?) coin (116) in the former cases, and an unidentifiable H? mint from the child's grave (10). Since beads count as rare grave goods in the cemetery, graves containing such items are fairly scattered throughout the cemetery, but are located mostly in the vicinity of its periphery.

Finger rings were found exclusively on women's hands, in the burials of four juvenile (78, 116, 138, 226), one adult (153) and eight mature individuals (24, 70, 109, 112, 139, 180, 211, 240); two young women (78, 138) received two specimens. Of the 13 graves only two (70, 240) contained only a finger ring; otherwise they were usually associated with other rings or beads, and in six cases with a coin: two wire rings were associated by an Aba Sámuel H7 (180) and an András I H9 (112) denar, and four double twisted silver rings with a Salamon H14 (109) and H17 (24) and a László I H22 denar

(153), furthermore with a unidentifiable coin (116). The horizontal stratigraphical position of these graves also suggests that they did not belong to the earliest decades of the use of the cemetery (Fig. 95). The 15 finger rings from Grave 13 belong to four types.

The double twisted ("woven") wire ring with pointed or flat ends was the most common type of finger rings: it was attested in eight female burials (Fig. 96). So far researchers thought that this type of finger ring was manufactured by weaving multiple – three to seven – wires, but now the real manufacturing technique could be documented: the soft, bent and twisted silver wire was bent and twisted again, resulting in a seemingly woven surface with double torsion; the finger ring type "woven from five wires" was created by twisting the bent and twisted wire around a fifth wire (153) (Fig. 96, 9–10).

Three mature women were furnished with one silver (112) and two bronze open wire rings (70, 180); a mature woman (240) had one silver, while a juvenile had two bronze rings (78); finally, one juvenile woman (138) was buried with a cast silver ring that had overlapping ends, an octagonal cross section, and punched decoration on all sides, usually consisting of either letter-like or ornamental, possibly magical, motifs within a frame. She may have had a doubly twisted ("woven") ring of silver wire on her right hand as well.

While the material of 79 of the 81 graves with grave goods in the cemetery consisted of the above discussed, rather narrow repertoire, two female graves containing other object types as well were also excavated.

In Grave 163 lay a young woman buried in a shirt with a neck decorated by mounts (Plate 32), unfortunately without a coin. Beside a fragmentary S-terminated silver ring and an at least two-row necklace with 76 beads of varying shapes and colours, she was the only person to be buried in clothes with three round silver collar mounts, 11 bronze collar mounts with pendants and a round bronze rosette. The grave lay between two burials with Salamon denars (170, 209).

In Grave 225 also lay a young woman with a torque and a bracelet (Plate 40) and unique jewellery dated by a Salamon H14 type denar. The jewellery included five S-terminated bronze rings, the bracelet and the torque, and the beads of a necklace uniquely included four white, five green and eight yellow beads with rectangularly cut surface.

Based on the evidence of the above-mentioned coins and finds the community using the Tiszalúc cemetery practiced a mortuary ritual where most of the deceased were not given any grave goods of non-perishable materials, while a minority received objects from the here described rather narrow repertoire.

No gold objects were found in the cemetery, thus only the value of the silver jewellery could be estimated

through a comparison with the Hungarian silver denars in monetary circulation. Following Béla Miklós Szőke's method, I measured the weight of the silver jewellery and clothes ornaments (Table 7, column A) of the 60 graves dated by coins and calculated the weight of the coins (Table 7, column B) based on a fictitious mean weight of 0.68 g (comp. Table 9), which gave the result $141.5 + 27.2 = 168.7$ g (Table 7, column C). From this complete amount of silver 1/60, that is 2.82 g/4 denars were calculated for each grave (Table 8, columns B and C, row 5). In the light of the 81 graves with grave goods the average decreases to 2.1 g/3 denars, and if we consider all the 252 graves of the cemetery, the average is merely a 0.67 g/ 1 pc. (Table 8, columns B and C, rows 6–7) as the "Szőke value" of the economic force of the Tiszalúc community. After calculating the same value for five cemeteries, I gave the value of all the silver in denars; in this group the cemetery of Tiszalúc takes only the third place (Table 10, last column). These denar values were also compared to medieval prices (note 819).

In 1983 Maria Dekówna, a Polish archaeologist visited Hungary, and I received the unpublished results of her analyses of material composition (Tables 11–12).

To sum up, it can be established that the community used the cemetery between the 1030s and 1100s, after which burial was continued in a churchyard in accordance with the regulations of secular and canon law. The location of this churchyard is unknown.

II.8. Tiszatardos-Nagy-dűlő (Fig. 97): The location of the three and ten graves rescued by János Rohács in 1935 and 1941, respectively was authenticated by István Dienes and Péter Németh in 1971. The finds from the former got lost in the Jósa András Museum, while the latter (Plate 49) were delivered to the Hungarian National Museum.

II.9. Unknown site (vicinity of Tokaj): A pair of characteristically asymmetrical, pear-shaped stirrups, probably from a disturbed grave (Plate 50).

II.10. Unknown site, the so-called "Tokaj hoard": The objects later identified as parts of a hoard were first presented by József Hampel as stray finds from disturbed graves. In 1900, however, he changed his opinion: based on new information he received – but unfortunately never described in detail – all the objects had been found in a ceramic vessel. Consequently, they were not stray finds from a cemetery, but parts of a hoard, and this was later accepted by a series of scholars. András Jósa, however, was of the opinion that the finds were from the Conquest Period cemetery of Zalkod-Szegfarka-dűlő, and had been washed out by the Tisza River and then collected by a goldsmith from Tokaj called Kupfer. Based on his

suggestion Péter Németh managed to separate the stray finds from the Conquest Period cemetery of Zalkod, the Bronze Age gold hair-rings and the objects of the actual hoard from the vicinity of Tokaj. His results were expanded and reinterpreted by Károly Mesterházy, who came up with the currently accepted chronological evaluation of the assemblage (*Tables 13–14*).

The first chronological group comprises the following, mostly gilt silver stray finds of a 10th-century cemetery (*Plates 51–56*): 15 cast caftan mounts with large pendants, of which seven are high-quality originals (1–7) and eight are lower quality copies (8–15), four suspension mounts of cast caftan mounts with large pendant (16–19), a round suspension mount of a bronze collar mount with pendant (20), a round, silver (?) collar or boot mount (21), 21 silvered bronze, rhombic, pressed collar mounts (22–42), eight cast, eight-petalled, rosetta-shape boot mounts (?) (43–50), a spherical silver pendant with granulation (51), a bronze shank button (52), two crescent-shaped earrings made of silver plate with bead rows (53–54), a tiny gilt bronze bead (55) and finally a few fragments of a silver wire bracelet (56).

The second chronological group included the remaining stray finds of a hoard buried in the first half of the 11th century (*Plates 57–58*): originally 12 (or 6

pairs of?) intact or almost intact and one fragmentary, today only ten Kiev-Volhynian type silver earrings decorated with two pairs of bead rows on their rings and a pendant in the shape of a double bunch of grapes (57–66, 67–69), an intact solidus of Romanos I Lakapenos and Christopher (922/924–934) (70), ten solidus cut-outs (71–80), that had been minted either under Constantine VII Porphyrogenetos and Romanos II (945–959) or under the reign of Nikephoros II Phokas and Basileios II (963–969) issued in 963, on whose reverse the Christ head remains intact, three Byzantine bronze monetary weights: one larger presumably from the 6th century, a smaller rectangular of unknown age (81–82) and an unidentified and now lost, round exemplar (83), five S-terminated rings with ribbed end made of thick silver wire (84–88), and finally a now lost four-edged silver rod (89). There is no evidence that the objects in this group actually had formed a closed assemblage, we can only ascertain the similar origin of some of its objects and can date them after the middle of the 11th century.

The prehistoric (*Fig. 99, C. 3, Fig. 101 G. 1–2*), Roman Period, medieval (cf. *Fig. 100 F. 1–7*) and modern objects that had been considered to be part of the “hoard” and those from Békásmegyer are not discussed here as they are beyond the scope of this volume.

III.1. THE ROMANTIC HISTORY OF THE HUNGARIAN CONQUEST OF THE TAKTAKÖZ REGION IN ANONYMUS' GESTA AND THE RESULTS OF THE RESEARCH ON THE HISTORY OF THE 11TH–13TH CENTURIES

The strategic position of the Taktaköz area in the process of the Conquest due to its geographic position is nicely illustrated by the events described around 1200 in Anonymus' *Gesta*. Irrespective of the different results of the attempts at the identification of the unnamed author, specialists agree that due its novelistic genre his work should be viewed “more as a literary source than a pragmatic history based on authentic data”. The critiques, however, agree that Anonymus knew well the geography of 12th-century Hungary, and these might be projected back to describe 10th-century conditions, which may not had been significantly different. According to the story, the Hungarian army led by Árpád, who took over leadership from Álmos, occupied Hungvár (Ungvár/Uzhhorod) in 895 and from there the Bodrogek region. He then sent a larger delegation to chief Salán in Alpár with regard the surrender of the area up to the Sajó River, in which a warrior named Tarcal also participated and had the task of the preliminary survey of the area. On the top of the Tokaj (Kopasz) Mountain the envoys sacrificed a horse and had a feast and then Tarcal – after whom Árpád named the mountain – returned to Árpád

to report on the favourable prospects. Hearing the good news, Chief Árpád and his army moved into the Taktaköz region. They set up camp right up to Szerencs, and then occupied the area until the Sajó River, and Tarcal built a castle called Himesudvar [ornate court] on his estate he had received near the confluence of the Tisza and Bodrog rivers. Later on Árpád sent envoys to chief Mén-Marót in the castle of Bihar, who crossed the Tisza at the crossing near (Tisza)lúc, while after the unsuccessful negotiations the army crossed the river near Lád (Tiszaladány). Based on the map of Anonymus' geographical knowledge it seems that the wider area of the Takta, southern Zemplén and southern Borsod were the areas of Hungary that he knew best. Jenő Szűcs' historical research confirmed Anonymus' statements about the occupation of the area, showing that a significant area was owned by two clans in the 13th century: the Aba and Bogát–Radvány clans.

The Kabar (Khalyzian) ancestors of the Aba clan arrived to the Carpathian Basin at the time of the Conquest, but they probably received their three estates in the piedmonts of the Mátra Mountains, in the Hernád Valley and in the Taktaköz region only

in the 11th century. In Taktaköz the clan appeared as estate holders already in the mid-11th century. *Comes* Peter of the Aba clan granted the monastery of Százd, established around 1067, an estate from one third of the land he owned with his brothers and from a few recently received fiefs. Taktaköz belonged originally to this group of estates as indicated by the presence of *Tiszaladány* (*predium Ladan*) in the endowment of the monastery and by the fact that *comes* Peter was

granted land in the opposite, northwestern end of the Taktaköz area (Szada, Bekecs) by the rivals Prince Géza and King Salamon. The area belonged to the Dukedom of Géza, and this explains the medieval border of Szabolcs County, which in this area crossed the Tisza and reached the Takta River. Around the mid-11th century the Taktaköz region was owned by the Debrői and Keresztúri families of the Aba clan; their cultic centre was at Prügymonostora.

III.2. THE ÁRPÁD-PERIOD SETTLEMENTS OF THE TAKTAKÖZ AREA

The analyzed archaeological material has provided little data on the 10th-11th-century history of the Taktaköz area. This statement is especially valid if we consider only the area enclosed by the rivers, the "Inner" Taktaköz area that belonged to Szabolcs County in the Middle Ages: the area occupied by Csobaj, Prügy, Taktabáj, Taktakenéz, Tiszaladány and Tiszatardos. The settlements of the higher-lying, consequently flood-free area encircling the "inner" Taktaköz from the west to the northeast, between Tiszalúc and Tokaj, which also count as Taktaköz from a settlement geographical point of view – Bekecs, Legyesbénye, Mezőzombor, Szerencs, Taktaharkány, Taktaszada, Tarcál, Tiszalúc, the vicinity of Tokaj, with the exception of Bekecs, Legyesbénye and Taktaszada – all added to a richer 10th–11th-century archaeological mosaic. These are accompanied with some lag by the written material of charters on the settlements of the whole Taktaköz area, here listed according to chronological order according.

One third of the terrestrial and riverine toll of *Luch*/(Tisza)lúc was granted by King Stephen I to the Bishopric of Eger according to the ecclesiastic tradition, and Anonymus mentioned around 1200 in his *Gesta* the crossing of Lúç. In 1219 the estate of the Hospitaller Order of the Knights of St. John of Esztergom in Lúç was ravaged by the people of ten neighbouring villages, while in 1227 some of the estates around the village were already owned by the descendents of Bogány and Radvány who had arrived from Bohemia. The 11th-century cemetery excavated in the Sarkad area, in the western part of the vicinity of the modern village, lying the furthest away from the Taktaköz, cannot be connected to the above events of the early history of Tiszalúc. Since we cannot demonstrate the existence of

a village called Sarkad in the area or the wider vicinity, it is possible that the cemetery located on the hilltop separated by the Sarkad Creek (II.7) was used by the inhabitants of nearby Alsó-Lúç (cf. Fig. 24).

The foundation letter² of the abbey of Százd from 1067 (rewritten in 1267) mentions four settlements of the Taktaköz area: Taktaszada and Tiszaladány in the 1067 original and Bekecs and Kőrév (Tokaj) in the interpolated part of the 1267 version:

(Takta)szada can probably be identified with the *Ceda* of the foundation letter; a contemporary (?) stray find of a shank button was erroneously connected to its area.

Ladan/(Tisza)ladány also appears in Anonymus' *Gesta* as a crossing of the Tisza of strategic importance at Lád. 10th–11th-century graves or stray finds are not known from the area of the modern settlement.

The name *Turzol*/Tarcál appears in Anonymus' *Gesta*. Originally it denoted the Tokaj (Kopasz) Mountain, and was only later transferred to the settlement at the western foot of the mountain. Its significance is shown by the fact that around 1100 the assembly accepting King Coloman I's (1095–1106) new legal regulations was held there. There may have been a royal manor-house in Tarcál, and its sacral role in pagan times may also have been remembered. The rich warrior from the first half of the 10th-century buried in the Vinnai field close to the centre of the settlement might have been one of the leaders of the military retinue of the Hungarian grand duke.

Scerenich/Szerencs was first mentioned in a charter of Pope Honorius III from 1216, but already around 1200 Anonymus mentioned it three times in his *Gesta*, stating that *Zeremsu* (the mountain of Szerencs) was named by Árpád's Hungarians after love (Hung. *szerelem*). Szerencs was part of the estate

² Around 1067 *comes* Peter of the Aba clan founded a monastery in honour of Mary the Virgin, and the estates bestowed upon the monastery included Bekecs and half of (Takta)szada, furthermore (Tisza)ladány. "The monastery may have been destroyed during the Mongol attacks, and in 1267 count Püed, son of Artolph of the Aba clan had the foundation letter rewritten, apparently with the aim to get back the monastery's estates as a patron.": Györfly 1963, 804–805; Németh 1997, 173; Piti 2006, 38: note 164. In 1965 the almost completely destroyed remains of the abbey and its churchyard were identified 2 km south of Tiszakeszi (Borsod-Abaúj-Zemplén County), in the floodplain of the Tisza, on the so-called Százd Island: K. Végh 1966.

of the Zemplén castle, and became the property of the Bogát-Radvány clan sometime during the 11th–12th centuries, who built their clan monastery here. Based on the peculiar belt mounts from one of the two disturbed graves found in the northern vicinity of the city, in the Kácsa field (II.2), the grave can be dated to the first third of the 10th century, and might have belonged to the communal cemetery that may have belonged to the predecessor of the later settlement. An assemblage from an unknown find-spot near Szerencs (II.4), probably from a female grave belongs to a later decade of the 10th century and cannot be evaluated from a settlement historical point of view. The few graves discovered within the settlement, near the Reformed church (II.3), one of them dated by 11th-century coins, may indicate the disturbance of the cemetery of the village or the churchyard and may be an important element of the early history of Szerencs.

The first joint mention of *Horkyan*/(Takta)harkány and *Boz~Boos~Bos/Bazsi* is from the 1219 Regestrum of Várad. The plate bracelet found under unclear circumstances in the vicinity of Bazsi may have come from a 10th–11th-century cemetery of the village.

The name of *Bekech*/Bekecs appears in the part of the foundation letter of the abbey of Százsd interpolated in 1267. No graves or stray finds from the 10th–11th centuries are known from the vicinity of the settlement.

One of Tokaj's names (1333: *Thokay*/Tokaj; in Anonymus' *Gesta*: *Hymusuduor*/Hímesudvar [ornate

court]), *Kuurev*/Körév also appears in the part of the foundation letter of the abbey of Százsd interpolated in 1267. The identity of the three names was suggested by Péter Németh, but refuted by Lóránd Bekő. In his opinion the name Körév originally must have denoted the crossing and it remains problematic "if the name Körév ... only denoted the crossing or the settlement of Tokaj as well, together with the late medieval castle built in the Hímesudvar?" No authentic 10th–11th-century graves or stray finds are known from the area of the city. Neither the pair of stirrups from the vicinity of Tokaj (II.9), nor the separated and dated material of the so-called "Tokaj hoard" (II.10) can be localized.

Turdos/(Tisza)tardos is mentioned in 1275 for the first time, but the 13 graves of a cemetery excavated in the Nagydűlő area is much earlier, and perhaps formed part of a 10th–11th-century cemetery of the village.

The first mention of the name of *Zumbur*/(Mező)zombor is from 1299. Based on the six excavated graves on the Bálvány hill and the few destroyed by sand quarrying we may reckon with a smaller communal cemetery rather than a larger village cemetery.

Finally, from the following five settlements we do not have any 10th–11th-century graves or stray finds:

Chobay~Czobay/Csobaj: 1275,
Bay/(Takta)báj: 1332, 1332–1335,
Chimis/(Takta)kenéz: 1332–1335,
Begna/(Legyes)bénye: 1332–1337,
Piudmonostora/Prügy: 1352.

III.3. EVALUATION

With regard to the seven villages discussed above it became clear that the archaeological finds found in their vicinity predate their first mention in written sources sometimes by centuries, thus they are earlier than the written sources. If we look closer, however, the situation is different. First, stray finds (II. 4–5, 9–10) only help establish facts; they cannot be used to draw conclusions about local history. Second, the type of a partly excavated cemetery can only be hypothesized, but early communal cemeteries, village cemeteries used during different time periods, or churchyards opened at different times could have been established and used by different communities. Third, we do not have any evidence that the cemeteries found in the vicinity of a modern settlement actually belonged to that settlement or another abandoned one in its vicinity. Since the small number of graves in 10th-century communal cemeteries indicate a short time span for their use, it cannot be decided – nor refuted – that the partially excavated, probably communal cemeteries of Szerencs and Tarcal (II.2, 6), located somewhat further

away from the centre, witnessed the earlier history of these settlements; in the case of Mezőzombor, however, the larger distance from the centre implies that the communal cemetery established on an elevation rising above a swampy environment and the unknown (?) camp of the community using the cemetery were not necessarily the predecessors of the modern settlement. Since it cannot be demonstrated that a village called Sarkad existed as the eponymous village of the completely excavated 11th-century village cemetery of Tiszalúc-Sarkad, it is possible that the cemetery established on an elevation separated by the Sarkad Creek (II.7) belonged to the nearby village of Alsó-Lúc (cf. *Fig. 24*). Perhaps the situation was similar at Tiszatardos as well, where not too far from the location of the settlement established on a dry elevation of the swamp, the partially excavated 10th–11th-century village cemetery located on a hill (II.8) may be a relic of the early history of the village. The few graves within Szerencs, in the churchyard of the Reformed church, including the grave with 11th-century coins

V. ABSTRACT

(II.3) belonged most probably to the earliest phase of the churchyard of the Árpád-Period village.

To sum up, so far the burial remains of the 10th–11th-century population of the 470 km² large Taktaköz area

have provided little help in sketching the settlement history of the region. Through the collection of the currently available data the present work is only an attempt at laying the foundations for further research in the future.

IV. APPENDIX

During data collection I found data indicating the presence of an undated (medieval?) cemetery in the Pusztatemplom area of Taktaharkány (IV.1) and on the

Temető-halom [Cemetery mound] of Tiszatardos (IV.2; Fig. 102–103).

VI. IRODALOMJEGYZÉK

RÖVIDÍTÉSEK

AAPaedAgr-SH	Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Sectio Historica (Eger)
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ActaHist	Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae (Szeged)
Agria	Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
AgrSzle	Agrártörténeti Szemle (Budapest)
AIA	Acta Interdisciplinaria Archaeologica (Nitra)
Alba Regia	Alba Regia (Székesfehérvár)
Antaeus	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest) 1 (1970)–14 (1985); MittArchInst 15 (1986)–
AÖG	Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen (Wien)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	Archaeologia Hungarica (Budapest)
ArchSlov-Cat	Archaeologica Slovaca – Catalogi Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae (Bratislava)
ArchSlov-Mon	Archaeologica Slovaca – Monographiae Fontes Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae (Nitra)
Arrabona	Arrabona. A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve (Les Annales du Musée de Győr, Hongrie) (Győr)
ATIÉvk	Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve (Szeged)
AVANS	Archeologické Výskumy na Slovensku v roku ... (Nitra)
BAR IS	British Archaeological Reports International Series (Oxford)
BAZMRE	Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Régészeti Emlékei (Miskolc)
BHH	Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico Digesta (Budapest)
BMMK	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)
BorsodiFöldrÉvk	Borsodi Földrajzi Évkönyv (Miskolc)
BUKSZ	Budapest Könyvszemle. Kritikai írások a társadalomtudományok köréből (Budapest)
CEmt	Central European medieval texts (Budapest–New York)
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
CPP	Castellum Pannonicum Pelsonense (Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westf.)
Cumania	Cumania. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei. Acta Museorum ex Comitatu Bács-Kiskun (Kecskemét)
Dolgozatok	Dolgozatok A Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből (Szeged, 1925–1943)
DuDolg	Dunántúli Dolgozatok (Pécs)
EMÉ–Agria	Az Egri Dobó István Múzeum Évkönyve – Agria (Eger)
Ethn	Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata (Budapest)
Életünk	Életünk. Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat (Szombathely)
FE	Folklór és Etnográfia (Debrecen)
FolAnthr	Folia Anthropologica (Szombathely)
FolArch	Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Annales Musei Nationalis Hungarici (Budapest)
FontesArchHung	Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
HajdúságiMÉ	A Hajdúsági Múzeum Évkönyve (Hajdúböszörmény)
HIMK	A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára (Budapest)
HK-M	História Könyvtár – Monográfiák (Budapest)
HOM	Herman Ottó Múzeum (Miskolc)
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
HOMK	A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei (Miskolc)
IK	Irodalomtörténeti Könyvtár (Budapest)
IKMK A	István Király Múzeum Közleményei A. sorozat (Székesfehérvár)

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- IPH Inventaria Praehistorica Hungariae (Budapest)
- ItK Irodalomtörténeti Közlemények (Budapest)
- JAMK A Jósa András Múzeum Kiadványai (Nyíregyháza)
- JPMÉ A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
- KalocsaiMK Kalocsai Múzeumi Kiskönyvtár (Kalocsa)
- Közlemények Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (Kolozsvár)
- Limes Limes. Tudományos Szemle (Tatabánya)
- Mannus Mannus. Zeitschrift für Deutsche Vorgeschichte (Leipzig)
- MAR Материалы по археологии России (С.-Петербург)
- MAS Materialia Archaeologica Slovaca (Nitra)
- MFMÉ A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
- MFMÉ–StudArch A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica (Szeged)
- MHB Monumenta Historica Budapestinensia (Budapest)
- MHKÁS Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei. Sorozatszerk.: Kovács László–Révész László (Budapest – változó)
- MHKÁTL Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga. Sorozatszerk.: Fülep Ferenc (Budapest)
- MittArchInst Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest) 15 (1986)–. 1 (1970)–14 (1985): Antaeus
- MK–MoK Magyar Könyvtár. Magyarország Krónikája (Budapest)
- MMT Millenniumi Magyar Történelem (Budapest)
- MMűvTop Magyarország Műemléki Topográfiája (Budapest)
- MNL Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk.: Ortutay Gyula. 1–5. Budapest 1977–1982.
- MNTK A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára (Budapest)
- MNy Magyar Nyelv (Budapest)
- MonSZTERT Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről (Monographien des Archäologischen Instituts der Universität Szeged – Monographs from the Archaeological Department of University of Szeged). Sorozatszerk.: Révész László.
- MRT Magyarország Régészeti Topográfiája. Főszerk.: Gerevich László (Budapest)
- MTA BTK RI A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete (Budapest)
- MTTÉ Magyar Tudós Társaság Évkönyvei (Buda)
- MTud Magyar Tudomány (Budapest)
- MuzKutCs Múzeumi kutatások Csongrád megyében (Szeged)
- MVM Magyar városok monográfiája (Budapest)
- MVV Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monográfiája). A magyar korona országai történetének földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közmívelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. A Magyarország Vármegyéi és Városai állandó munkatársai bizottságának közreműködésével szerkeszti Borovszky Samu (Budapest)
- NéprTan Néprajzi Tanulmányok (Budapest)
- NK Numizmatikai Közlöny (Budapest)
- NyJAMÉvk A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
- OpitzArch Opitz Archaeologica (Budapest)
- OpusculaHung Opuscula Hungarica (Budapest)
- PamArch Památky Archeologické (Praha)
- PBF Prähistorische Bronzefunde (München –1990) (Stuttgart 1991–)
- PZ Praehistorische Zeitschrift (Bonn).
- RégFüz Régészeti Füzetek Ser. 1 (Budapest)
- RégKutMo Régészeti kutatások Magyarországon – Archaeological Investigations in Hungary (Budapest)
- RégTan Régészeti Tanulmányok. A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutató Csoportja Kiadványai. Főszerk.: Gerevich László (Budapest)

VI. IRODALOMJEGYZÉK

RGYNY	Régészeti Gyűjtemények Nyíregyházán. Sorozatszerk.: Almássy Katalin–Istvánovits Eszter (Nyíregyháza)
Savaria	Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője (Szombathely)
Slavica	Slavica (Debrecen)
SlovArch	Slovenská Archeológia (Bratislava)
SMK	Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
StudArch	Studia Archaeologica (Budapest)
Stud Carol	Studia Caroliensia. A Károli Gáspár Református Egyetem Folyóirata (Budapest)
StudComit	Studia Comitatus. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból (Szentendre)
StudSlav	Studia Slavica (Debrecen)
ŠtZv	Študijné Zvesti Archeologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied (Nitra)
SZAJ	Szabolcsvármegyei Alispáni Jelentések (Nyíregyháza)
Századok	Századok. A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata (Budapest)
SzKK	Szegedi Középkortörténeti Könyvtár (Szeged)
SzMMA	Szolnok Megyei Múzeumi Adattár (Szolnok)
SzSzBSzle	Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemle (Nyíregyháza)
TermTudKözl	Természettudományi Közlöny (Budapest)
TörtFöldrTan	Történeti Földrajzi Tanulmányok (Nyíregyháza)
TörtSzle	Történelmi Szemle (Budapest)
VariaArchHung	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
Vasi Szemle	Vasi Szemle. Tudományos és kulturális folyóirat (Szombathely)
VHAD	Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva (Zagreb)
VKF	Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung (Wien)
ZAM	Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters (Bonn)
ZMúz	Zalai Múzeum. Közlemények Zala megye múzeumaiból (Zalaegerszeg)
ZSNM-A	Zborník Slovenského Národného Múzea – Archeológia (Bratislava)

IRODALOM

a halál árnyékának 2005	„...a halál árnyékának völgyében járok”. A középkori templom körüli temetők kutatása. <i>A Magyar Nemzeti Múzeumban, 2003. május 13–16. között megtartott konferencia előadásai.</i> Szerk.: Ritoók Ágnes–Simonyi Erika. <i>OpusculaHung</i> 6 (2005).
A honfoglalás kor 2013	A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Szerk.: Révész László–Wolf Mária. <i>MonSZTERT</i> 3 (Szeged) 2013.
A zichi 1871	A zichi és vásoneői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára (Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő). Szerk.: Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső. I. Pest 1871.
ADAM 2002	Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. I–II. Hrsg. von József Szentpéteri. <i>VariaArchHung</i> 13 (2002).
Anonymus 1999	Anonymus: A magyarok cselekedetei. Fordította, az utószót és jegyzeteket írta: Veszprémy László. – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Fordította: Bollók János, az utószót és jegyzeteket írta: Veszprémy László. <i>MMT-Források</i> . Budapest 1999, 7–87, 87–173.
Anonymus 2002	Béla király jegyzője: A magyarok cselekedeteiről. In: Györffy 2002, 128–170.
Anonymus 2010	Anonymi Bele regis notarii: Gesta Hungarorum – Anonymus, Notary of King Bela: The Deeds of the Hungarians. Edited, translated and annotated by Martyn Rady and László Veszprémy. In: Anonymus and Master Roger. <i>CEmt</i> 5. Budapest–New York 2010, XV–XXXVIII, 1–129.
Arendt 1935	V[sevolod Viktorovič] Arendt: Török szablyák a VIII.–IX. századból (Türkische Säbel aus den VIII.–IX. Jahrhunderten). In: A[leksej Alekseevič] Zaharov–V[sevolod Viktorovič] Arendt: <i>Studia Levedica</i> . Régészeti adatok a magyarság IX. századi történetéhez (Studia Levedica. Archaeologischer Beitrag zur Geschichte der Altungarn im IX. Jh.). <i>ArchHung</i> 16 (1935) 48–68.

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- ÁÚO Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Pest–Budapest 1860–1874.
- Bakay 1965 Bakay Kornél: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihez (With summary). *DuDoIlg* 1 (1965) 1–64.
- Bakay 1967 Kornél Bakay: Archäologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung. *ActaArchHung* 19 (1967) 105–173.
- Bakay 1967–68 Kornél Bakay: Gräberfelder aus den 10. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz (Zweiter Teil). *Archäologische Studien zu der Frage der ungarischen Staatsgründung. II. (Székesfehérvár környékének X–XI. századi temetői és a korai fejedelmi székhely kérdése)*. *Alba Regia* 8–9 (1967–68) 57–84.
- Bakay 1978 Bakay Kornél: Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén (Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung). *StudComit* 6 (1978) Szentendre.
- Bálint 1937 Bálint Alajos: A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye VI–XI. rész. *Dolgozatok* 13 (1937) 181–194.
- Bálint 1969 Bálint Csanád: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése (Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit). *MFMÉ* 1969/1, 107–114.
- Bálint 1971 Bálint Csanád: X. századi temető a szabadkígyósi–pálligeti táblában (Tenth century cemetery in the Pál liget plot of Szabadkígyós). *BMMK* 1 (1971) 49–88.
- Bálint 1976 Bálint Csanád: A honfoglaláskor. In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. I:1. Szerk.: Hajdú Péter–Kristó Gyula–Róna-Tas András. Budapest 1976, 121–164.
- Bálint 1977 Bálint Csanád: A honfoglaláskor. In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. II. Szerk.: Hajdú Péter–Kristó Gyula–Róna-Tas András. Budapest 1977, LXXXI–CXI. tábla.
- Bálint 1978 Bálint Csanád: Válasz Dienes Istvánnak. *ArchÉrt* 105 (1978) 264–268.
- Bálint 1980 Csanád Bálint: Der landnahmezeitliche Grabfund von Pestlőrinc. *ActaArchHung* 32 (1980) 241–250.
- Bálint 1991 Csanád Bálint: Südungarn im 10. Jahrhundert. *StudArch* 11 (1991).
- Bálint 1994 Bálint Csanád: A 9. századi magyarság régészeti hagyatéka. In: Honfoglalásról 1994, 39–46.
- Bálint 1996 Bálint Csanád: A kora középkori kelet-európai steppe régészete és a 9–10. századi magyarok (The archaeology of the Early Central European steppe and the Hungarians of the 9th and 10th centuries). *MTud* 103 (1996):8, 937–947, 1041.
- Banner–Jakabffy 1954 Banner János–Jakabffy Imre: A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája a legrégibb időktől a XI. századig (Археологическая библиография бассейна Среднего Дуная начиная с древнейших времён до XI в. – Archäologische Bibliographie des Mittel-Donau-Beckens von den frühesten Zeiten an bis zum XI. Jahrhundert – Bibliographie archéologique du bassin Danubien depuis des temps les plus éloignés jusqu'au XIe siècle). Budapest 1954.
- Bende 2011 Bende Ildikó: „Gyűrűfonás.” Kézirat. Budapest 2011.
- Bende–Lőrinczy 1997 Bende Livia–Lőrinczy Gábor: A szegvár-oromdűlői 10–11. századi temető (Das Gräberfeld von Szegvár–Oromdűlő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert). *MFMÉ–StudArch* 3 (1997) 201–285.
- Benkő 1998 Benkő Loránd: Zombor és Ladány. In: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest 1998, 181–186.
- Benkő 2003 Benkő Loránd: Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről. Budapest 2003.
- Bél–Schemberger 1979 Bél Mátyás–Schemberger Ferenc: Szabolcs megye a XVIII. században: Bél Mátyás: Szabolcs vármegye, Schemberger. Ferenc: Pótlás Bél Mátyás Nemes Szabolcs megye leírása történeti művéhez. Latinból fordította Balogh István. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár kiadványai 1. Évkönyvek 1–2 (1979) 12–76.
- BL–KK 2009 BL [Boros László]–KK [Konecsny Károly]: Takta. In: A Zempléni hegység földrajzi lexikona. Szerk.: Frisnyák Sándor–Gál András–Horváth Gergely. Nyíregyháza–Szerencs 2009, 314.

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Bokij–Pletněva 1989 N. M. Bokij–Svetlana Aleksandrovna Pletněva: Nomád harcos család 10. századi sírjai az Ingul folyó völgyében (Захоронение семьи война-кочевника X века в бассейне Ингула – Gräber einer nomadischen Kriegerfamilie aus dem 10. Jh. im Ingul-Flußtal). *ArchÉrt* 114 (1989) 86–98.
- Bollók 1999 Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Ford.: Bollók János. In: Anonymus 1999, 87–124. Veszprémy László: Jegyzetek és utószó. 125–173.
- Bollók 2006 Bollók Ádám: Lehetőségek a honfoglaló magyarság emlékműanyagának művészeti értékelésében. A karosi II/52-es sír készenléti íjtartó tegezének korongja. (Möglichkeiten in der künstlerischen Wertung des landnahmezeitlichen Denkmals. Die Scheibe des Bereitschafts-Bogenbehälters aus dem Grab II/52 von Karos.) *Limes* 19:1 (2006) 62–84.
- Bollók 2013 Bollók Ádám: Megjegyzések a honfoglalás kori (öv)veretek kutatásának helyzetéről – Kiválasztott problémák (Remarks on the current state of research on Ancient Hungarian (belt) mounts – Selected problems). In: *A honfoglalás kor 2013*, 423–446.
- Bollók 2014 Ádám Bollók: From Carolingian Europe to its periphery and back again. A brief contribution to the study of the last phases of Carolingian metalwork and the western European booty of the ancient Hungarians. *ZAM* 42 (2014) 77–116.
- Bollók 2015 Bollók Ádám: Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formatörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez. Budapest 2015.
- Bollók 2015a Ádám Bollók: A late Carolingian gilded copper plate from Rétközberencs-Parom-domb (Ein spätkarolingisches vergoldetes Kupferblech von Rétközberencs-Parom-domb). In: „Castellum, civitas, urbs” Zentren und Eliten im frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa – Centres and Elites in Early Medieval East-Central Europe. Hrsg. von Orsolya Heinrich-Tamáska–Hajnalka Herold–Péter Straub–Tivadar Vida. *CPP* 6 (2015) 345–366.
- Bollók–Knotik–Langó–Nagy–Türk 2009 Ádám Bollók–Márta T. Knotik–Péter Langó–K[atalin] E. Nagy–Attila A[ntal] Türk: Textile remnants in the archaeological heritage of the Carpathian Basin from the 10th–11th centuries. *ActaArchHung* 60 (2009) 147–221.
- Bóna 1962 Bóna István: A darufalvi ezüstkincs. *Vasi Szemle* 16:3 (1962) 227–241, 16:4 (1962) 312–318.
- Bóna 1964 István Bóna: Der Silberschatz von Darufálva. *ActaArchHung* 16 (1964) 151–169.
- Bóna 1986 Bóna István: Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Az írott források és a régészet. In: *Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896)*. Erdély 1986, 107–234.
- Bóna 1995 Bóna István: Az Árpádok korai váraitól. 11–12. századi ispáni várak és határvárak. Debrecen 1995.
- Bóna 1998 Bóna István: Az Árpádok korai várai. Debrecen 1998.
- Bóna 2000 Bóna István: A magyarok és Európa a 9–10. században. *HK-M* 12. Budapest 2000.
- Bóna–Nováki 1982 Bóna István–Nováki Gyula: Alpár bronzkori és Árpád-kori vára (Alpár, eine bronzezeitliche und mittelalterliche Burg). *Cumania* 7 (1982) 17–118, 201–268.
- Borsy 1969 Borsy Zoltán: Taktaköz. In: *A tiszai Alföld. Magyarország tájféldrajza. 2.* Szerk.: Marosi Sándor–Szilárd Jenő. Budapest 1969, 76–78.
- Brunšmid 1903/4 Josip Brunšmid: Hrvatska sredovječne starine. *VHAD* 7 (1903/4) 30–97.
- Chyzer 1885 Chyzer Kornél: Magyarország gyógyhelyei és ásványvizei. Sátoraljaújhely 1885.
- Czobor 1877 Czobor Béla: A m. n. muzeum érem- és régiségosztálya [1877. június havi gyarapodása]. *ArchÉrt* 11 (1877) 28.
- Csallány 1933 D[ezső] Csallány: A kunszentmártoni avarkori ötvössír (Goldschmiedegrab aus der Avarzeit von Kunszentmárton [Ungarn]). Szentés 1933.
- Csallány 1939–40 Gábor Csallány: Honfoglalás- és árpádkori sírokban talált magyar és idegen pénzek a szentesi Csongrádvármegyei Múzeum gyűjteményében. *NK* 38–39 (1939–40) 23–25.
- Csallány 1955 Csallány Dezső: Rovásírásos gyűrűk Magyarországon (Кольца с руническим письмом). *ArchÉrt* 82 (1955) 79–85.
- Csallány 1958 Jóna András (1834–1918) irodalmi munkássága. Összeállította: Csallány Dezső. *JAMK* 1 (1958).
- Csallány 1959 Dezső Csallány: Ungarische Zierscheiben aus dem X. Jahrhundert. *ActaArchHung* 10 (1959) 281–325.

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Csallány 1968 Csallány Dezső: A száz év méltatása, 1868–1968 (Die Würdigung der 100 Jahre, 1868–1968). NyJAMÉvk 11 (1968) 7–14.
- Csallány 1970 Dezső Csallány: Weiblicher Haarschmuck und Stiefelbeschlüge aus der ungarischen Landnahmezeit im Karpatenbecken. ActaArchHung 22 (1970) 261–299.
- Csallány 1978 Jósa András múzeumi és hírlapi cikkei 1908–1918. Összeállította Csallány Dezső. JAMK 13 (1978).
- Csalog 1967 Csalog Zsolt: A IX–XI. századi magyarság gazdálkodásának és életformájának kérdéseihez (Некоторые вопросы хозяйства и быта венгров IX–XI веков – Die Fragen der Wirtschaft und der Lebensform des Ungartums im 9.–11. Jahrhundert). AgrSzle 9 (1967) 228–240.
- Cséplő 1897 Cséplő Péter a csökmői és puszta-kovácsi leletekről. ArchÉrt 17 (1897) 437–441.
d. k. 1908 d. k. [Darnay Kálmán]: Nagy-kapornaki honfoglaláskori sírlet. ArchÉrt 28 (1908) 191, 91: ábra.
- J. Dankó 2000 J. Dankó Katalin: Honfoglalás kor. In: J. Dankó Katalin–Patay Pál: Régészeti leletek a Sárospataki Református Kollégium Tudományos gyűjteményeiben. BAZMRE 2 (2000) 58–59.
- Dienes 1956 István Dienes: Un cimetière de hongrois conquérants à Bashalom. Fouilles exécutées par L. Kiss (Венгерский могильник времени завоевания родины из Башхалом, ком. Сабольч). ActaArchHung 7 (1956) 245–277.
- Dienes 1957 Dienes István: A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglaláskori magyar temető. ArchÉrt 84 (1957) 24–37.
- Dienes 1959 Dienes István: A perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? (Пербетейская находка. Каким был пояс венгров-завоевателей родины? – Der Fund von Perbete. Wie sahen die Gürtel der landnehmenden Ungarn aus?). ArchÉrt 86 (1959) 145–158.
- Dienes 1960 Dienes István. Honfoglaló magyarok sírjai Nagykőrösön (Gräber landnehmender Ungarn in Nagykőrös). ArchÉrt 87 (1960) 177–187.
- Dienes 1961 A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya Régészeti Bizottságának. Dienes István beszámolójának kézírata. Budapest 1961. július 15. 1–15.
- Dienes 1961a Dienes István Honfoglaló magyarok. In: A kisvárdai vár története. Szerk.: Éri István. Kisvárdá 1961, 94–204.
- Dienes 1964 Dienes István: Honfoglalás kori tarsolyainkról (Les aumônières hongroises de l'époque de la conquête). FolArch 16 (1964) 79–112.
- Dienes 1964a Dienes István: Honfoglaláskori kutatásunk újabb eredményeiről és feladatairól. Jászkunság 10 (1964) 152–156, 11 (1965) 83–87, 97–106, 145–150.
- Dienes 1964b Dienes István: A karancslapujtói honfoglalás kori öv és mordvinföldi hasonmása (Пояс эпохи завоевания родины из Каранчлапуйтё и его мордовская аналогия – La ceinture de Karancslapujtő de l'époque de la conquête hongroise et son pendant provenant du pays des Mordves). ArchÉrt 91 (1964) 18–40.
- Dienes 1964–65 István Dienes: Über neuere Ergebnisse und Aufgaben unserer archäologischen Erforschung der Landnahmezeit. MFMÉ 1964–65/2, 73–111.
- Dienes 1966 Dienes István: A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága (Некоторые выводы относительно конской сбруи венгров-завоевателей родины – Quelques enseignements tirés de l'harnachement des hongrois conquérants). ArchÉrt 93 (1966) 208–234.
- Dienes 1969 Dienes István: [Megjegyzés Fettich Nándor válaszához.] ArchÉrt 96 (1969) 115–122.
- Dienes 1970 Dienes István: Jelentés a X–XI. századi corpus végzett munkáiról. Kézirat, Budapest, 1970. november 5. 1–22. MNM Adattára 26/1970. KKO. corpus.
- Dienes 1972 Dienes István: A honfoglaló magyarok. Hereditas. Budapest 1972.
- Dienes 1972a Dienes István: Magyarhomorog-Könyadomb. RégFüz 1:25 (1972) 60–61: Nr. 129.
- Dienes 1973 Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről (Beschlagverzierte landnahmezeitliche Tasche von Budapest-Farkasrét). FolArch 24 (1973) 177–217. (Függelék: Ónd törzsfő kíséretének tagjai [?] Szerencs határában: 213–214).
- Dienes 1975 Dienes István: A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmeik. In: Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai. Szerk.: Hajdú Péter. Budapest 1975, 77–108.

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Dienes 1986 Dienes István: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei. II. A Felső-Tisza-vidék a X. században. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. I. Szerk.: Dercsényi Dezső. Budapest 1986, 92–114.
- Dienes–Kristó 1978 Opponensi vélemények Bálint Csanád: Dél-Magyarország a X. században c. kandidátusi értekezéséről. ArchÉrt 105 (1978) 107–127 [Dienes István], 127–129 [Kristó Gyula].
- Dienes–Németh 1996 Dienes István: A Szabolcs megyei honfoglalás és kora Árpád-kori temetők terepbejárás naplója (Jegyzetekkel ellátta Németh Péter). SzSzBSzle 31 (1996) I: 287–330, II: 331–372.
- Diplomata 1992 Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. I: Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Edendo operi praefuit Georgius Györffy. Budapestini 1992.
- Dobány 1991/1992 Dobány Zoltán: A környezetátalakító munkálatok hatása a taktaközi települések 19. századi földhasznosítására (Die Wirkung von umweltgestaltenden Arbeiten auf die Bodennutzung einiger Siedlungen in Taktaköz während des 19. Jahrhunderts). HOMÉ 30–31 (1991/1992) 395–414.
- Dobány 1995 Dobány Zoltán: A taktaközi települések történeti földrajza a 18. század közepétől 1945-ig (Historic geography of the settlements of the Taktaköz Area). TörtFöldrTan 3 (1995).
- Dobrossy 1988 Dobrossy István: Megay Géza élete és munkássága, 1904–1963 (Géza Megay's Leben und Schaffe, 1904–1963). HOMÉ 27 (1988) 419–430.
- Dókus 1900 Dókus Gyula: Árpád-kori sírleletek Zemplén vármegyében. ArchÉrt 20 (1900) 39–61.
- Dombai 1960 †János Dombai: Árpád-kori temető Baranyában (Friedhöfe aus der Arpaden-Zeit im Komitat Baranya). I. JPMÉ 5 (1960) 135–157.
- Dövényi 2010 Magyarország kistájainak katasztere. Szerk.: Dövényi Zoltán. 2. átdolgozott és bővített kiadás. Budapest 2010.
- DZ 2009 DZ [Dövényi Zoltán]: Taktaköz. In: A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Szerk.: Frisnyák Sándor–Gál András–Horváth Gergely. Nyíregyháza–Szerencs 2009, 314.
- Égető 1979 Égető Melinda: filoxéra. MNL 2 (F – Ka) 1979, 163–164.
- Egey 2006 Egey Emese: Fürdőélet Abaújban és Zemplénben. Zempléni Múzsza 6:2 (2006. nyár) 25–35.
- Erdeiné 2010 Erdeiné Marika [Erdei Mihályné]: Akikről elfeledkeztünk. Tiszalöki Hírlap 20:4 (2010. április) 17.
- Erdély 1986 Erdély története I: A kezdetektől 1606-ig. Főszerk.: Köpeczi Béla, szerk.: Makkai László–†Mócsy András. Budapest 1986.
- Erdélyi 1993 Erdélyi István: Honfoglaló magyar temető leletmentése Budakeszin (Fundrettung eines Gräberfeldes aus der Landnahmezeit in Budakeszi). CommArchHung 1993, 135–152.
- Éry 1993 Éry Kinga: Történeti embertani alapismeretek az ELTE BTK régész hallgató számára. Kézirat gyanánt. Budapest 1993.
- Europas Mitte 2000 Europas Mitte um 1000. Handbuch zur Ausstellung Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Hrsg. von Alfried Wieczorek–Hans-Martin Hinz. I–II. Stuttgart 2000.
- Falussy é.n. Falussy József: Bekecs története. Kézirat. Bekecs é.n. – http://bekecs.hu/download/Bekecs_tortenete_1.pdf
- Fazekas 1969 Fazekas Árpád: Jósa András élete és munkássága. A Magyar Orvostörténelmi Társaságban 1967. nov. 30-án elhangzott előadás alapján. – http://www.orvostortenet.hu/tan-konyvek/tk-05/pdf/5.1.3/1969_048_049_fazekas_arpad_josa_andras.pdf
- Fazekasné 2011 Fazekasné Majoros Judit: A képeslap világa (Kiállítási vezető). 2011. aug. 30-án küldött e-mailje nyomán.
- Fehér 1986–1987 Fehér József: Múzeumalapítási törekvések Sátoraljaújhelyen 1876–1984 között (Bestrebungen einer Museumsgründung in Sátoraljaújhely zwischen 1876 und 1984). HOMÉ 25–26 (1986–1987) 431–447.
- Fehér–Éry–Kralovánszky 1962 †Fehér Géza–Éry Kinga–Kralovánszky Alán: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter (Grabfunde des Mitteldonaubekens aus dem ungarischen Landnahme- und Früharpadenzeit. Fundkataster). RégTan 2 (1962).

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Fettich 1931   Fettich Nándor: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához (Zur Archäologie der ungarischen Landnahmezeit). *ArchÉrt* 45 (1931) 48–112, 315–329.
- Fettich 1937   Fettich Nándor: A honfoglaló magyarság fémművészete. – Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn. I–II. *ArchHung* 21 (1937).
- Fettich 1938   Fettich Nándor: A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: Serédi Jusztinián. I–III. Budapest, 1938. III: 473–516.
- Fettich 1942   Nándor Fettich: Die altungarische Kunst. Berlin 1942.
- Fettich 1973   Nándor Fettich: Geschichtliche Auswertung des Fürstengrabfundes von Zemplín. In: Vojtech Budinský–Krička–Nándor Fettich: Das altungarische Fürstengrab von Zemplín. *ArchSlovMon* 2 (1973), 49–153, 183–238: Abb. 27–82.
- Filep 1975   Filep Antal: Taktaköz. In: Kósa–Filep 1975, 183.
- Fodor 1979   István Fodor: Einige Beiträge zur Entfaltung der ungarischen Kunst der Landnahmezeit. *Alba Regia* 17 (1979) 65–73.
- Fodor 1992   Fodor István: A magyarság születése. MK–MoK 1. Budapest 1992.
- Fodor 1994   Fodor István: Leletek a Magna Hungariától Etelközig. In: Honfoglalásról 1994, 46–65.
- Fodor 1996   Fodor István: Hitvilág és művészet. In: Honfoglaló 1996, 31–36.
- Fodor 1996a   Fodor István: Bécsi szablya. In: Honfoglaló 1996, 67–71.
- Fodor 1996b   F. I. [Fodor István]: Rakamaz–Strázsadomb (Szabolcs–Szatmár–Bereg m.). In: Honfoglaló 1996, 110–119.
- Fodor 1996c   F. I. [Fodor István]: Anacs. In: Honfoglaló 1996, 127–128.
- Fodor 1996d   F. I. [Fodor István]: Gégény–Monokdomb (Szabolcs–Szatmár–Bereg m.). In: Honfoglaló 1996, 144–145.
- Fodor 1996e   F. I. [Fodor István]: Szolyva (egykor Bereg m.; ma: Szvaljava, Ukrajna). In: Honfoglaló 1996, 175–179.
- Fodor 1996f   F. I. [Fodor István]: Tiszaeszlár–Vörösmarty utca (Szabolcs–Szatmár–Bereg m.). In: Honfoglaló 1996, 196–198.
- Fodor 1996g   Fodor István: Galgóc (egykor Nyitra m.; ma: Hlohovec, Szlovákia). In: Honfoglaló 1996, 388–390.
- Fodor 2000   Fodor István: A bécsi szablya és a prágai kard. Szeged 2000.
- Fodor 2003   Fodor István: A honfoglaló magyarok hiedelemvilága és művészete. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Szerk.: Visy Zsolt. Budapest 2003, 333–337.
- Foltiny–Korek 1944–45   Foltiny István–Korek József: A csecstói középkori templom és temetők. *ATIÉvk* 1 (1944–45) Szeged 1946, 149–190.
- Frisnyák 1967   Frisnyák Sándor: Taktaközi változások. *TermtudKözl* 12 (1967) 546–548.
- Frisnyák 2001   Frisnyák Sándor: A kultúrtáj kialakulása és terjedése az Alföldön. In: A földrajz eredményei az új évezred küszöbén. Magyar Földrajzi Konferencia Szeged, 2001. október 25–27. Szerk.: Dormány Gábor–Kovács Ferenc–Péti Márton–Rakonczai János. Szeged. csak CD-n, ISBN 963 482 544 3, 1–7 (Cikkenként újakezdett oldalszámozás). = <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/Frisnyak.pdf>
- Fusek 1998   Gabriel Fusek: Gräber mit Arpadenmünzen aus dem Gräberfeld von Šindolka in Nitra (Hroby s arpádovskými mincami z pohrebiska na Šindolke v Nitre). *SlovArch* 46 (1998) 71–118.
- Fülöp 2000   Fülöp Gyula: Régészeti kutatások (Archäologische Forschungen). *Alba Regia* 29 (2000) 173–182.
- Füredi 2012   Füredi Ágnes: Honfoglalás kori tarsolylemez Pest megyében. A bugyi-felsőványi 2. sír (Eine landnahmezeitliche Taschenplatte im Kom. Pest. Das Grab 2 von Bugyi-Felsővány). *ArchÉrt* 137 (2012) 207–234.
- Gáll 2013   Gáll Erwin: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői (10th and 11th Century Burial Sites, Stray Finds and Treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat). I–II. *MHKÁS* 6 (2013) Szeged.
- Gallina 2000   Gallina Zsolt: Honfoglalás kori köznép temetője Homokmégyen. *KalocsaiMK* 6 (2000).

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Gallina–Hajdrik 1998 Gallina Zsolt–Hajdrik Gabriella: 10–11. századi temetőrészlet Homokmégy–Székesen (Der Friedhof des gemeinen Volkes aus dem 10–11. Jh. in Homokmégy–Székes). *Cumania* 15 (1998) 133–178.
- Gallina–Varga 2013 Gallina Zsolt–Varga Sándor: 10–11. századi köznépi temető Homokmégy–Székesen. In: *A honfoglaláskor 2013*, 127–142.
- Gallina–Varga 2016 Gallina Zsolt–Varga Sándor: A Kalocsai Sárköz 10–11. századi sír- és kincsleletei. *Kézirat előkészületben: MHKÁS 10*.
- Galuska 1996 Galuska Imre: Vázlatok a Harangod-vidék református egyháztörténetéhez. *HOMÉ* 33–34 (1996) 622–646.
- Garam 2006 Garam Éva: Virágos palmetták és félpalmetták. Adatok az adai ezüsttálka keltezéséhez (Blüten-Palmetten und Halbpalmetten. Beiträge zur Datierung der Silberschale von Ada – Floral ornament palmettes and semi-palmettes. Contribution to the origin of the silver plate of Ada). *Arrabona* 44 (2006) 151–164.
- Gedai 1969 [István] Gedai: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11–13. Jahrhunderten. *ActaArchHung* 21 (1969) 105–148.
- Gedai 1972–1973 Gedai István: XI. századi kincslelet Nagyharsányból (Münzfund aus dem XI. Jahrhundert von Nagyharsány). *JPMÉ* 17–18 (1972–1973) 85–90. [1975]
- Gedai 1986 Gedai István: A magyar pénzverés kezdete. Budapest 1986.
- Geréb 1964 A krónika magyar szövege. Ford.: Geréb László. In: *Képes* 1964, II: 65–181, 186–192.
- Giesler 1981 Jochen Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhundert im Karpatenbecken. *PZ* 56:1 (1981).
- Gohl 1901 Gohl Ödön: A Magyar Nemzeti Múzeum bizánci súlyai. *ArchÉrt* 21 (1901) 193–198.
- Gohl 1913 Gohl Ödön: Bizánci súlyok. *NK* 12 (1913) 56–61.
- Gohl 1914 Gohl Ödön: A kenézlii honfoglaláskori lelet éremmellékletei. *NK* 13 (1914) 144–145.
- Györffy 1959 Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. In: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. MNTK. Budapest 1959, 1–126.
- Györffy 1963 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I: Abaujvár, Arad, Árva, Bács, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Beszterce, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó, Csanád és Csongrád megye (Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae. Comitatus Abaujvariensis, Aradiensis, Arvensis, Bachiensis, Baraniensis, Barsiensis, Bekesiensis, Beregiensis, Bihariensis, Bistriciensis, Bodrogiensis, Borsodiensis, Brassoiviensis sive Coronensis, Chanadiensis et Chongradiensis). Budapest 1963.
- Györffy 1970 Györffy György: Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége (La datation et l'authenticité de Gesta Hungarorum d'Anonymus). *ItK* 74 (1970) 1–13.
- Györffy 1970a Györffy György: A honfoglaló magyarok települési rendjéről (О системе расселения венгров-завоевателей родины – Über das Siedlungssystem der landnehmenden Ungarn). *ArchÉrt* 97 (1970) 191–242.
- Györffy 1977 Györffy György: Honfoglalás, megtelepedés, kalandozások. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Szerk.: Bartha Antal–Czeglédy Károly–Róna-Tas András. Budapest 1977, 123–156.
- Györffy 1977a Györffy György: István király és műve. Budapest 1977.
- Györffy 1987 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II: Doboka, Erdélyi Fehér, Esztergom, Fehér, Fogaras, Gömör és Győr megye (Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae. II: Comitatus Dobokensis, Albensis Transilvanensis, Strigoniensis Albensis, Fogarasiensis, Gömöriensis et Jauriensis). Budapest 1987.
- Györffy 1987a Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III: Heves, Hont, Hunyad, Keve, Kolozs, Komárom, Krassó, Kraszna, Küküllő megye és Kunság (Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae. III: Comitatus Hevesiensis, Hontiensis, Hunyadiensis, Keveiensis, Kolosiensis, Komaromiensis, Krassoienensis, Krasznaensis, Cumanorum et Küküllöensis). Budapest 1987.
- Györffy 1988 Györffy György: Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? (Bevezetés). In: Györffy György: *Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás?* Budapest 1988, 7–27.
- Györffy 2002 A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Összeállította Györffy György. MMT. Budapest 2002.

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Györffy–Zólyomi 1996 Györffy György–Zólyomi Bálint: A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: Honfoglalásról 1996, 13–37.
- Györffy–Zólyomi 1996a Györffy György–Zólyomi Bálint: A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. MTud 103 (1996)8, 899–918.
- Hampel 1896 Hampel József: A honfoglalási kor hazai emlékei. Különlenyomat „A honfoglalási kor történetének kútfői” című millenniumi munkából. Budapest 1896.
- Hampel 1897 Hampel József: A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban. II. Budapest 1897.
- Hampel 1897a lásd Kövér 1897
- Hampel 1900 Hampel József: A honfoglalási kor hazai emlékei. In: A magyar honfoglalás kútfői. A honfoglalás ezredéves emlékére a Magyar Tud. Akadémia megbízásából Gróf Kuun Géza tisztt., Fejérpataky László, Hampel József, Thallóczy Lajos rend., Marczali Henrik lev., Jagić V[atroslav]. k. tag, Hodinka Antal, Maróthi Rezső és Dr Vári Rezső közreműködésével szerkesztették Pauler Gyula és Szilágyi Sándor rendes tagok. Budapest 1900, 505–830.
- Hampel 1904 Hampel József: Ornamentika a honfoglalási kor emlékein. ArchÉrt 24 (1904) 105–152.
- Hampel 1905 Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Beschrieben und erläutert von Joseph Hampel. I–III. Braunschweig 1905.
- Hampel 1907 Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest 1907.
- Hampel 1908 Hampel József: A honfoglalók emlékei. In: Árpád és az Árpádok. Szerk.: Csánki Dezső. Budapest 1908, 105–124.
- Hannig 2003 Rita Hannig: S-Schleifenringe in frühmittelalterlichen Gräberfeldern Nordostbayerns. In: Aspekte der Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit. Festschrift für Walter Sage. Hrsg. von Ingolf Ericsson–Hans Losert. Bonn 2003, 174–185.
- Hanuliak 1994 Milan Hanuliak: Malé Kosihy I. Pohrebisko z 10.–11. storočia. Archeologicko–historické vyhodnotenie (Gräberfeld aus dem 10.–11. Jh. in Malé Kosihy). MAS 12 (1994).
- Hátsek 1880 A magyar szent korona országainak megyei térképei. Rajzolta Hátsek Ignác az országos statistikai hivatal térképésze. Budapest 1880.
- Hegyeshalmi 2013 Hegyeshalmi Richárd: Így bomlik el egy holttest. http://index.hu/tudomany/2013/07/19/igy_bomlik_el_egy_holttest/
- Honfoglalásról 1994 A honfoglalásról sok szemmel. Főszerk.: Györffy György. 1: Honfoglalás és régészet. Szerk.: Kovács László. Budapest 1994.
- Honfoglaló 1996 „Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Múzeum 1996. március 16–december 31. Révész László, Wolf Mária és M. Nepper Ibo-lya közreműködésével szerkesztette Fodor István. Budapest 1996.
- Horváth 1935–36 Horváth Adolf János: Éremleletek Szobon és vidékén. NK 34–35 (1935–36) 76–77.
- Horváth 2003 Horváth Ciprián: Adatok a honfoglalás kori kő- és üvegbetéttel díszített tárgyak kérdésköréhez. Egyetemi szakdolgozat kézírata. Budapest 2003.
- Horváth 2004 Horváth Ciprián: Adatok a honfoglalás kori kő- és üvegbetéttel díszített fegyverek, tarsolyok és veretek kérdésköréhez (Angaben zum Fragenkreis der landnahmezeitlichen Waffen, Taschen und Beschläge mit Stein- und Glaseinlagen). CommArchHung 2004, 151–171.
- Horváth 2004a Horváth Ciprián: Lánccszerek a honfoglalás kori leletanyagban (Kettenschmucksachen in dem landnahmezeitlichen Fundmaterial). MFMÉ–StudArch 10 (2004) 459–482.
- Horváth 2008 Horváth Ciprián: Poncolt háttérű ornamentikával díszített tárgyak honfoglalás kori sírokban (Objects decorated with punched background in graves from the period of the settlement of the Magyars – Mit punzierte Hintergrund-Ornamentik verzierte Gegenstände in Gräbern aus der Zeit der Landnahme). Arrabona 46/2 (2008) 49–92.
- Horváth 2011 Horváth Árpád: Régészeti érdekességek kerültek elő a földből Szerencsen. http://www.old.szentkoronaradio.com/kultura/2011_03_31_regeszeti-erdekesssegek-kerultek-elo-a-foldbol-szerencsen Letöltve 2012.
- Horváth 2014 Horváth Ciprián: Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Munkatársak: Kovács László, Mesterházy Károly, Tomka Péter. Függelék:

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Mesterházy Károly: A győr-pósdombi 10–11. századi temető. MHKÁS 8 (2014) Szeged, 13–455, 512–627: 1–116. tábla, ill. 457–509, 628–638: 117–127. tábla.
- Hubay 1930 Hubay Kálmán: Tarcal. In: Tokaj és vidéke. Szerk.: Mosolygó József. MVM 7 (1930) 142–161.
- Hunka 2011 Ján Hunka: Mince z prikostolného cintorína v Ducovom (Coins from the churchyard cemetery in Ducové). SlovArch 59 (2011) 337–367.
- Huszár 1955 Lajos Huszár: Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im Mittleren Donaubecken (Монеты эпохи переселения народов в находках в бассейне Среднего Дуная). ActaArchHung 5 (1955) 61–109.
- Huszár 1979 Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Budapest–München 1979.
- Hüse–Szathmáry 2002 Hüse Lajos–Szathmáry László: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi népességének demográfiai profilja (Demographisches Profil der Bevölkerung des 10.–11. Jahrhunderts im Komitat Hajdú-Bihar). In: M. Nepper 2002, 407–420.
- Istvánovits 2003 Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga (Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz). RGYNY 2 = MHKÁS 4 (2003) Nyíregyháza.
- Istvánovits 2009 Egy nyíri tudós és polgár Dr. Jósa András. Szerk.: Istvánovits Eszter. Nyíregyháza 2009.
- Jakab 2009 Jakab Attila: X–XI. századi temető Nyíregyháza–Felsősimahatárából. M3-as autópálya 161. lelőhely (10th–11th century cemetery at Nyíregyháza–Felsősimahatár. Motorway M3, site 161). NyJAMÉ 51 (2009) 79–149.
- Jakab 2012 Jakab Attila: A Tarpa határában előkerült honfoglalás kori sírről. regeszet.josamuzeum.hu/csakanyos-kozepek/ - Letöltve: 2012.
- Jakab 2014 Jakab Attila: A Tiszadob-sós-széki 10. századi temetőrészlet. In: Tóth 2014, 277–298, 117–123. tábla.
- Jakab 2014a Jakab Attila: Tarpai honfoglalás kori sírlelet. - <http://szime3dar.com/targykatalogus/tarpai-honfoglalas-kori-sirlelet/> - Letöltve 2015.
- Jakabffy 1981 A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája 1967–1977 (Archäologische Bibliographie des Mitteldonaubeckens 1967–1977 – Bibliographie archéologique du Bassin du Danube Moyen 1967–1977 – Археологическая библиография бассейна Среднего Дуная 1967–1977). Összeállította: Jakabffy Imre. Budapest 1981.
- Jankowich 1832–1834 wadassi Jankowich Miklós: Egy magyar hősnék, – hihetőleg Bene vitéznek, – ki még a’ tizedik század’ elején, Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, újdonna felfedezett tetemeiről, ’s öltözetének ékességeiről. MTTÉ 2 (1832–1834) 281–296. [1835].
- Janó 1997 Janó Ákos: Újabb szempontok a sárospataki vár építéstörténetének kezdeteihez (Neuere Gesichtspunkte zum Beginn der Baugeschichte der Burg zu Sárospatak). HOMÉ 35–36 (1997) 35–58.
- Jastrebov 1893 Николай Владимирович Ястребов: Лядинский и томниковский могильники Тамбовской губернии. MAR 10 (1893).
- Jósa 1895.1 1. [Jósa András 1895. január 11-én készített helyszíni vázlatai és megjegyzései egy oldalon].
- Jósa 1895.2a–6b 2a–6b. [Jósa András mellékletekkel ellátott levele címzés nélkül, de kétségtelenül Hampel József részére]. Kézirat öt lapon. Tartalma:
- Jósa 1895.2a–b 2a–b. [Jósa 1895. január 13-án írott levele Hampel Józsefnek címzés nélkül, egy lap mindkét oldalán],
- Jósa 1895.3 3. [egy pótlap a leletek értelmezéséről],
- Jósa 1895.4a–b, 5a–b 4a–b, 5a–b [két pótlap, mindkét oldalán a leleteknek a fenti vázlatokról (1) sorba szedett rajzával és kommentárjával],
- Jósa 1895.6 6a–b [Pótlap mindkét oldalán a leletek előkerülésének rövid leírásával], amelynek felhasználásával állította össze Hampel József Jósa András alábbi tanulmányát (1895a): MNM Adattára 331.T.IV; lt. sz.: 4453.
- Jósa 1895a Dr. Josa András a tarczali sírletről (Zemplén m.). ArchÉrt 15 (1895) 75–76.
- Jósa 1896 Dr. Jósa András: A bezdédi honfoglaláskori temető (Szabolcs m.). ArchÉrt 16 (1896) 385–412.

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Jósa 1913a Jósa András: Anonymus és honfoglaláskori temető Kenézlőn. I. Szabolcsi Hírlap 2:75 (1913. szept. 17.) 2–3; In: Csallány 1978, 231–236.
- Jósa 1913b Jósa András: Anonymus és honfoglaláskori temető Kenézlőn. I. Szabolcsi Hírlap 2:79 (1913. okt. 1.) 1, 3; In: Csallány 1978, 237–241.
- Jósa 1914 Jósa András: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban. ArchÉrt 34 (1914) I: 169–184, II: 303–340.
- Kalicz 1958 Kalicz Nándor: Régészeti kutatások és leletek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1958-ban. HOMÉ 2 (1958) 129–132.
- Karácsonyi–
Borovszky 1903 Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt. Kiadja: Karácsonyi János–Borovszky Samu. Budapest 1903.
- Kádár 1957 Kádár Zoltán: IV. Bizánci emlékek Magyarországon. In: Magyarország régészeti leletei. Szerk.: B. Thomas Edit. Budapest 1957, 389–417.
- Kádár 1961 Zoltán Kádár: Der Schatzfund von Tokaj und seine byzantinisch-slawischen Beziehungen. Slavica 1 (1961) 193–209.
- Kádár 1962 Zoltán Kádár: Béla Szőke: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei (Archäologische Denkmäler der ungarischen Landnahmezeit und der frühen Arpaden-Epoche. Budapest, 1962. S. 118, XV Tafeln). Slavica 2 (1962) 277–285.
- Kecskés 1979 Kecskés Péter: fordítás. MNL 2 (F – Ka) 1979, 206.
- Kemenczei 1984 Tibor Kemenczei: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. ArchHung 51 (1984).
- Kemenczei 2000 Kemenczei Tibor: Késő bronzkori arany kincsleletek. In: MNM aranykincsei 2000, 63–80.
- Kemenczei 2000a Kemenczei Tibor: A kiállított tárgyak katalógusa. In: MNM aranykincsei 2000, 117–127.
- Kemenczei–
K. Végh 1962–1963 Kemenczei Tibor–K. Végh Katalin: A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai az 1959–1963. évben. HOMÉ 4 (1962–1963) 233–242 [Miskolc 1964.]
- Kemenczei–K. Végh 1969 Kemenczei Tibor–K. Végh Katalin: A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai 1967-ben. HOMÉ 8 (1969) 505–514.
- Kenner 1860 Friedrich Kenner: Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie (1856–1858). AÖG 24 (1860) 225–424.
- Keszi–Haraszi–Bóna 2000 Keszi Tamás–Haraszi Gabriella–Bóna István: Rácalmás-Göböljárás. In: Régészeti kutatások (Archäologische Forschungen). Összeáll.: Fülöp Gyula. Alba Regia 29 (2000) 175.
- Képes 1964 Képes Krónika – Chronicon Pictum. Hasonmás kiadás. Művészeti és tudományos munkatársak: Borzsák István, Csapodiné Gárdonyi Klára, Dercsényi Dezső, Hervay Ferenc, J. Hajdu Helga, Mezey László és Székely György. I–II. Budapest 1964.
- Kéza 1999 Simonis de Kéza: Gesta Hungarorum – Simon of Kéza: The Deeds of the Hungarians. Edited and translated by László Veszprémy and Frank Schaer. With a Study by Jenő Szűcs. CEInt [1]. Budapest–New York 1999.
- Kézai 1999 In: Anonymus 1999, 87–173.
- Kiséry 1962 Kiséry László: A Taktaköz vízrajzi kérdései. BorsodiFöldrÉvk 3–4 (1962) 32–40.
- Kiss 1937 [Kiss Lajos]: XII. Szabolcsvármegyei Jósa Múzeum [az 1936. esztendőben]. SZAJ 1937, 67–75.
- Kiss 1938 Kiss Lajos. A geszterédi honfoglaláskori sírlelet (Der altungarische Grabfund von Geszteréd). ArchHung 24 (1938).
- Kiss 1967 Kiss Attila: A sellyei Árpád-kori temető (Adatközlés). JPMÉ 12 (1967) 69–72.
- Kiss 1968 Kiss Attila: A magyar államalapítás telepítéseinek tükröződése dunántúli köznépi temetőkben (Der Widerspiegelung der Ansiedlungen zur Zeit der ungarischen Staatsgründung in transdanubischen Gemeinvolk-Gräberfeldern). ArchÉrt 95 (1968) 243–256. [1969.]
- Kiss 1969 Attila Kiss: Über die mit Keramik verbundenen Bestattungsarten im Karpatenbecken des 10.–11. Jahrhunderts. MFMÉ 1969/2, 175–182.
- Kiss 1983 Kiss Attila: Baranya megye X–XI. századi sírleletei (Grabfunde aus dem 10. und 11. Jahrhundert im Komitat Baranya [Ungarn]). MHKÁTL 1. Szerk.: Dienes István. Budapest 1983.
- Kiss 1985 Attila Kiss: Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. In: Die Bayern und ihre Nachbarn. Berichte des Symposiums der Kommission für Frühmittelal-

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- terforschung, 25. bis 28. Oktober 1982, Stift Zwettl, Niederösterreich. Hrsg. von Herwig Friesinger–Falko Daim. II. VKF 9 (1985) 217–379.
- Kiss 1997 Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I (A–K)–II (L–ZS). Második, javított és bővített kiadás (1988) első, változatlan lenyomata: Budapest 1997.
- Kiss 2000 Kiss Gábor: Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei (Archäologische und historische Angaben zur Geschichte des Komitats Vas im 10.–12. Jahrhundert). MHKÁS 2 (2000) Szombathely.
- Knorr 1936 Die Hacksilberfunde Hinterpommerns, der Grenzmark und der Neumark. Von Dr. T. Heinz A. Knorr. Mit einem Nachtrag von Prof. Dr. [Arthur] Suhle. Mannus 28 (1936) 160–229.
- Kogutowicz 1905 Magyarország vármegyéinek kézi atlasza. Tervezte és rajzolta: Kogutowicz Manó. Budapest 1905. Reprint: Budapest 2004.
- Komporday 2005 Komporday Levente: A borsi Rákóczi-kastély a két világháború között. Zempléni Múzsza 18 = 5:2 (2005 nyár).
- Korek 2006 †Korek József: Emlékeimből (Szabolcs-Szatmár megye, 1975). Utóirat: Németh Péter. NyJAMÉvk 48 (2006) 481–486; 486–487.
- Kósa 1975 Kósa László: Néprajzi csoportok és tájak a magyar népművészetben. In: Kósa–Filep 1975, 7–51.
- Kósa 1981 Kósa László: Szent Mihály lova. MNL 4 (Né–Sz) Budapest 1981, 667.
- Kósa–Filep 1975 Kósa László–Filep Antal: A magyar nép táji–történeti tagolódása. NéprTan. Budapest 1975.
- Kovács 1942 Kovács István: A kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglaláskori temető. Közlemények 2 (1942) 85–115.
- K. Kovács 1944 K. [Keszli]. Kovács László: A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár 1944.
- Kovács 1976 László Kovács: Ausgrabungen der Gräberfelder des ungarischen Gemeinen Volkes in Szabolcs und Timár. ActaArchHung 28 (1976) 383–389.
- Kovács 1978 Kovács László: Tiszalúc–Sarkadpuszta. RégFüz I:31 (1978) 90: Nr. 137.
- Kovács 1978a László Kovács: Tiszalúc–Sarkadpuszta. ArchÉrt 105 (1978) 287: Nr. 78.
- Kovács 1978/79 L[ászló] Kovács: Tiszalúc, Sarkadpuszta. MittArchInst 8/9 (1978/79) 242–243: Nr. 45 [1980]
- Kovács 1978/79a L[ászló] Kovács: Tiszalúc, Sarkadpuszta. MittArchInst 8/9 (1978/79) 243: Nr. 46 [1980]
- Kovács 1980/81 L[ászló] Kovács: Tiszalúc, Sarkadpuszta. MittArchInst 10/11 (1980/81) 295: Nr. 44 [1982]
- Kovács 1980/81a L[ászló] Kovács: Tiszalúc, Sarkadpuszta. MittArchInst 10/11 (1980/81) 296: Nr. 45 [1982]
- Kovács 1981 László Kovács: Der landnahmezeitliche ungarische Grabfund von Hajdúböszörmény-Erdős tanya. ActaArchHung 33 (1981) 81–103.
- Kovács 1982 Kovács László: Tiszalúc–Sarkadpuszta. RégFüz I:35 (1982) 98: Nr. 191.
- Kovács 1983 Kovács László: Tiszalúc–Sarkadpuszta. RégFüz I:36 (1983) 88–89: Nr. 164.
- Kovács 1983a László Kovács: Tiszalúc–Sarkadpuszta. ArchÉrt 110 (1983) 307: Nr. 89.
- Kovács 1984 Kovács László: Tiszalúc–Sarkadpuszta. RégFüz I:37 (1984) 95: Nr. 182.
- Kovács 1984a László Kovács: Tiszalúc–Sarkadpuszta. ArchÉrt 111 (1984) 278: Nr. 99.
- Kovács 1984b Kovács László: A Hajdúböszörmény-Erdős tanyai honfoglaló sírlelet. Adatok az avar- és a honfoglalás kori szaluk elterjedéséhez (Der landnahmezeitliche ungarische Grabfund von Hajdúböszörmény-Erdős tanya. Angaben zur Verbreitung der Hohlbeile in der Avar- und Landnahmezeit). HajdúságiMÉ 5 (1984) 19–53.
- Kovács 1985 Kovács László: Tiszalúc–Sarkadpuszta. RégFüz I:38 (1985) 83–84: Nr. 156.
- Kovács 1985a László Kovács: Tiszalúc–Sarkadpuszta. ArchÉrt 112 (1985) 287: Nr. 93.
- Kovács 1985b Kovács László: Kora Árpád-kori temetőrészlet Dabas (Gyón)–Paphegyen (Früharpadenzeitlicher Gräberfeldteil in Dabas [Gyón]- Paphegy). StudComit 17 (1985) 369–386.
- Kovács 1985c László Kovács: Über die Datierung der Grabfunde des 10. Jahrhunderts in Ungarn anhand der Arbeit von J. Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhundert im Karpatenbecken. PZ 56 (1981) Heft 1. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 167 S., 53 Taf. und 19 Abb. ActaArchHung 37 (1985) 207–222.

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Kovács 1985d Kovács László: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán I: Temető utca 5. Adatok a gombos nyakú kengyelek értékeléséhez (Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa I: Temető-Gasse Nr. 5. Beiträge zur Wertung der Steigbügel mit knopfförmigem Hals). *CommArchHung* 1985, 125–139.
- Kovács 1986 Kovács László: A tiszalúc-sarkadpusztai (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) 11. századi magyar temető. Előzetes jelentés (Der ungarische Friedhof von Tiszalúc-Sarkadpuszta [Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén] aus dem 11. Jh. Vorbericht). *ArchÉrt* 111 (1986) 218–223.
- Kovács 1986a László Kovács: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. *ActaArchHung* 38 (1986) 195–225.
- Kovács 1986b Kovács László: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Budapest 1986, 216–256.
- Kovács 1987 Kovács László: bécsi szablya (ún. Attila- vagy Nagy Károly-kard, szablya). In: A magyar föld és nép korai történetének enciklopédiája. Próbafüzet. Szerk.: Bökönyi Sándor–Kristó Gyula. Budapest 1987, 7–9.
- Kovács 1988 Kovács László: A magyar honfoglalás kori pénzletek keltező értékéről (Über die datierenden Wert der ungarischen landnahmezeitlichen Münzfunde). *HOMÉ* 25–26 (1988) 161–175.
- Kovács 1989 László Kovács: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. *Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts. FontesArchHung* 1989.
- Kovács 1989a Kovács László: A nagyhalász-zomborhegyi 10. századi magyar temetőrészlet (Ungarischer Friedhofsteil von Nagyhalász-Zomborhegy aus dem 10. Jahrhundert). *CommArchHung* 1989, 165–176.
- Kovács 1989–1990 Kovács László: Régészeti jegyzetek I. László király érméinek sorrendjéhez (Archäologische Anmerkungen zur Reihenfolge der Münzen König Ladislaus' I.). *NK* 88–89 (1989–1990) 63–76.
- Kovács 1990 László Kovács: Einige Ergänzungen zu einer wertvollen Monographie: B. M. Szőke–L. Vándor: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője (Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló) – I. Kiszely: A temető embertani vizsgálata (Anthropologische Untersuchungen des Gräberfeldes). *FontesArchHung*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1987. *ActaArchHung* 42 (1990) 313–330.
- Kovács 1991 Kovács László: Salamon pénzveréséről. *Századok* 125 (1991) 79–106.
- Kovács 1991/92 Kovács László: A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, 10–11. századi leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé, (Csóka) (Zu einigen alten landnahmezeitlichen Fundmaterialien des Móra Ferenc Museums: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé [Csóka]). *MFMÉ* 1991/92-1, 37–74.
- Kovács 1994 László Kovács: Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs. *VariaArchHung* 6 (1994).
- Kovács 1997 Kovács László: A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Érmétani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről [Über die ungarischen Münzprägung in der frühen Arpadenzeit. Numismatisch-archäologische Studien über die Münzen aus dem Zeitraum zwischen den Regierungszeiten Stephans I (des Heiligen) und Bélas II (des Blinden) (1000–1141) im Karpatenbecken]. *VariaArchHung* 7 (1997).
- Kovács 1997a Kovács László: 12. századi anonim denárok (Deniers anonymes du XIIe siècle – Anonymous denars issued in Hungary in the 12th century). *Századok* 131 (1977) 75–104.
- Kovács 1998 Kovács László: Árpád-kori templom és temető a karcagi Kápolnás-halmon. Tariczky Endre, Rómer Flóris és a régészet 19. század végi karcagi barátainak emlékére – kitekintéssel a téglás temetkezésekre (Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof auf dem Kapellenhügel [Kápolnás-halom] von Karcag. Dem Andenken von Endre Tariczky, Flóris Rómer und dem Kreis der Karcager Freunde der Archäologie zu Ende des 19. Jhs. gewidmet – mit Ausblick auf die Gräber mit Ziegelbeigaben). *SZMMA* 34 (1998).
- Kovács 2000 A kora Árpád-kori (1000–1141) pénzmellékletadás egyes kérdései a magyar királyság temetőiben (Vázlat). In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan eszten-

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- dős Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc–Szabados György. Szeged 2000, 277–285.
- Kovács 2000a Kovács Tibor: Bronzkori ékszerek, fegyverek, aranykincsek. In: MNM aranykincsei 2000, 37–62.
- Kovács 2003 Kovács László: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gyula: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged 2003, 284–392.
- Kovács 2003a Kovács László: Csalóka lidércfény nyomában. A szibériai Petőfi-kutatás csödjé. IK, Budapest 2003.
- Kovács 2004 Kovács László: Érmék nem dísz vagy ékszer szerepben a honfoglaló magyar sírokban [Münzen in keiner Zierat- oder Schmuckrolle in den landnahmezeitlichen Gräbern]. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk.: Erdei Gyöngyi–Nagy Balázs. MHB 14 (2004) 43–49.
- Kovács 2005 Kovács László: Muszlim pénzek a 10. századi Kárpát-medencében. In: Csodaszarvas. Őstörténet, vallás és néphagyomány. I. Szerk.: Molnár Ádám. Budapest 2005, 35–96.
- Kovács 2005–2006 Kovács László: Megjegyzések Saltzer Ernő kincskataszterének korai, 1000–1141 közötti keltezésű leletekre vonatkozó címszavaihoz (Bemerkungen zu den Schlagworten bezüglich der zwischen 1000 und 1141 datierten Münzfunde des Schatzkatasters von Ernő Saltzer). NK 104–105 (2005–2006) 31–56.
- Kovács 2006 A magyarhomorog-kónyadombi X–XII. századi magyar köznépi temető érméiről (Coins from the Hungarian common cemetery of Magyarhomorog-Kónyadomb from the tenth-twelfth century). In: Testis temporum, vita memoriae. Ünnepi tanulmányok Pálóczi Horváth András 65. születésnapjára StudCarol 7:3–4 (2006) 215–248.
- Kovács 2007 László Kovács: Über die Münzen des Gräberfeldes des ungarischen Gemeinvolkes aus dem 10.–12. Jahrhundert von Magyarhomorog-Kónyadomb. ActaArchHung 58 (2007) 187–212.
- Kovács 2008 L[ászló] Kovács: Die zwischen 1000 und 1141 verborgenen Hortfunde des Karpatenbckens. ActaArchHung 59 (2008) 429–455.
- Kovács 2008a László Kovács: Vulvae, Eyes, Snake Heads. Archaeological Finds of Cowrie Amulets. With malacological identifications by Gyula Radócz. BAR IS 1846 (2008).
- Kovács 2008b Kovács László: Andornaktálya-Dózsa György út 3. (volt Sodoma út 6.); Visonta. In: Révész 2008, 17, 378.
- Kovács 2008c László Kovács: Muslimische Münzen im Karpatenbecken des 10. Jahrhundert. Antaeus 29–30 (2008) 479–533.
- Kovács 2011 Kovács László: Bár személyesen megbeszélhettük volna! Megjegyzések Lengyel Imre biokémiai nem- és életkor-meghatározási eredményeihez (Hätten wir es doch persönlich besprechen können! Anmerkungen zu den Ergebnissen der biochemischen Geschlechts- und Altersbestimmungen von Imre Lengyel). MFMÉ-StudArch 12 (2011) 559–608.
- Kovács 2011a Kovács László: A magyar kalandozások zsákmányáról (Über die Beute der ungarischen Streifzüge). HIMK. Budapest 2011.
- Kovács 2012 Kovács László: A szibériai ál-Petőfiről és a fehéregyházi hitelesről (The pseudo-Petőfi of Siberia and the genuine Petőfi of Fehéregyháza). FolAnthr 11 (2012) 55–122.
- Kovács 2013 Kovács László: Érmeleletes templom körüli temetőkről és templomukról a kora Árpád-kori Magyar Királyságban (1000–1141). Függelék: A kaukázusi hunok 7. századi megkereszteléséről (Über die früharpadenzeitlichen Kirchenfriedhöfe mit Münzbeigaben und ihre Kirche im Ungarischen Königreich [1000–1141]. Anhang: Über die Bekehrung der kaukasischen Hunnen im 7. Jahrhundert). In: A honfoglalás kor 2013, 227–295.
- Kovács 2013a Kovács László: A Kárpát-medence honfoglalás és kora árpád-kori szállási és falusi temetői, kitekintéssel az előzményeikre. Vázlat (Die landnahmezeitlichen und früharpadenzeitlichen Gräberfelder von Quartiere und Dörfer mit Hinblick auf die Vorgeschichte. Ein Abriss). In: A honfoglalás kor 2013, 511–604.
- Kovács 2013b Kovács László: Az ún huzalgyűrűk egyik változata: a kettősen csavart huzalgyűrűk a 11. századi Kárpát-medencében. (Vázlat.) In: Zwischen Byzanz und der Steppe. Festschrift für Csanád Bálint zu seinem 70. Geburtstag. – Between Byzantium and the Step-

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- pes. Archaeological and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70th Birthday. Presented by His Students, Friends and Colleagues. Budapest, September 2013. Kézirat gyanánt, egy számozott példány; oldalszámozás nélkül.
- Kovács 2014 László Kovács: Versuche zur um Vollständigkeit bemühten Herausgabe der ungarischen Grab-, Streu- und Schatzfunde im Karpatenbecken des 10.–12. Jahrhunderts: Fundkatalog, Korpusserie. *Antaeus* 33 (2014). Előkészületben.
- Kovács 2015 Kovács László: Kísérletek a Kárpát-medencei 10–11. századi magyar sír-, szórvány- és kincsleletek teljességre törekvő kiadására: leletkataszter, korpusz. *Századok* 149 (2015) 989–1037.
- Kovács 2015a Kovács László: Megjegyzések a 10–11. századi magyar csecsemősírok kérdéséhez, vizszatekintéssel a 4–9. századig. *FolAnthr* 14 (2015). Előkészületben.
- Kovács 20?? Kovács László: A kora Árpád-kori pénzverés régészeti emlékei. Félkész állapotú kézirat.
- Kovács–Patay 1982 László Kovács–Pál Patay: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *ArchÉrt* 109 (1982) 297: Nr. 17.
- Kozári 2006 Kozári József: Tarcal a két világháború között. *AAPaedAgr-SH* 33 (2006) 205–224.
- Költő 1991 Költő László: Fonyód-Magyar Bálint Általános Iskola. *RégFüz Ser. 1*: 42 (1991) 53: Nr. 112.
- Költő 1996 Költő László: Az első honfoglalók a Balaton déli partján (Die ersten Landeseroberer am Südufer des Plattensees). In: *A magyar honfoglalás 1996*, 187–196.
- Költő–Bajzik 2008 Költő László–Bajzik Annamária: Kora Árpád-kori temetőrészlet egy kaposvári lakóparkban. Előzetes jelentés az Ezüsthárs lakópark közműberuházások által érintett területének régészeti feltárásáról (Early Árpád-era cemetery section in a housing park in Kaposvár. Preliminary report on the archaeological survey of areas affected by public utilities instalment in the Ezüsthárs housing block). *SMK* 18 (2008) 171–224.
- Kövér 1897 Kövér Béla [= Hampel József]: Újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban. *ArchÉrt* 17 (1897) 227–253.
- Kristó 1988 Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. *Nemzet és Emlékezet*. Budapest 1988.
- Kristó 2003 Kristó Gyula: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged 2003.
- Kristó–Makk–Szegfű 1973 Kristó Gyula–Makk Ferenc–Szegfű László: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez (Данные к знанию „ранних” венгерских географических названий – Données à la connaissance des toponymes hongrois „anciens”). I. *ActaHist* 44 (1973).
- Kürti 1996 Kürti Béla: A honfoglaló magyar női viselet. Leletek és rekonstrukciók (Die Frauentracht der landnehmenden Ungarn. Funde und Rekonstruktionen). In: *Magyar honfoglalás 1996*, 148–161.
- Langó 2007 Langó Péter: Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében. Budapest 2007.
- Langó–Türk 2004 Langó Péter–Türk Attila: Móra nyomában – Előzetes beszámoló a Kiszombor határában 2003-ban végzett honfoglalás kori lelőhelyek hitelesítő feltárásairól. In: *A Móra Ferenc Múzeumban 2003. december 2–4-én tartott tudományos ülésszakon elhangzott előadások*. MúzKutCs 2004, 203–214.
- László 1943 László Gyula: A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge (Der Grabfund von Koroncó und der altungarische Sattel). *ArchHung* 27 (1943).
- László 1943a László Gyula: A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár 1943.
- László 1970 László Gyula: A népvándorlaskor művészete Magyarországon. Budapest é. n. [1970].
- László 1972 László Gyula: Fettich Nándor emlékezete. *Cumania* 1 (1972) 231–232.
- László 1984 László Gyula: A város környéke a honfoglalás korában. In: *Hódmezővásárhely története. I: A legrégebbi időktől a polgári forradalomig*. Főszerk.: Nagy István, szerk.: Szigeti János. Hódmezővásárhely 1984, 257–266.
- László 1988 László Gyula: Árpád népe. Budapest 1988.
- László 1996 László Gyula: A honfoglaló magyarok. Budapest 1996.
- Lehoczky 1870 Lehoczky Tivadar: A szolyvai hun-sír. *ArchÉrt* 3 (1870) 201–206.
- Lehoczky 1877 Lehoczky Tivadar: Adat az ősmagyarok fölszereléséről. *Századok* (1877) 274–276.
- Lehoczky 1881 Lehoczky Tivadar: [A szolyvai sír]. In: *Beregvármegye monographiája. I: Ungvárott, 1881*, 111–115, III. tábla 36–38.

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Lengyel 1984 Dr. Lengyel Imrénék, a biológiai tudományok doktorának a Tiszalúc, Sarkadpuszta le-
lőhelyen feltárt kora magyar középkori temető emberi vázmaradványain végzett ABO
vércsoport-meghatározások eredményeiről. Gépelt kézirat. Budapest, 1984. december
10. MTA Régészeti Intézete Adattára, lt. sz.: Ttud. 7–199/84, 1–4.
- Lengyel 1985 Lengyel Imre: A Tiszalúc-Sarkadpuszta-i 11. századi magyar köznépi temető nem és
életkor meghatározásai. Lengyel Imre adatai alapján összeállította Kovács László. Gé-
pelt kézirat. Budapest 1985. március 28., 1–3. MTA Régészeti Intézete Adattára lt. sz.:
Ttud. 7–199/84.
- Lipták 1953 Pál Lipták: L'analyse typologique de la population de Kérpuszta au Moyen Age. In:
Nemeskéri–Lipták–Szőke 1953 III: 303–370.
- Lőrinczy 1985 Lőrinczy Gábor: Szegvár-Szölőkajla X. századi temetője (Das Gräberfeld von Szeg-
vár-Szölőkajla aus dem 10. Jh.). CommArchHung 1985, 141–162.
- Lőrinczy–Türk 2011 Lőrinczy Gábor–Türk Attila: 10. századi temető Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát-
ról. Újabb adatok a Maros-torkolat Duna–Tisza közti oldalának 10. századi település-
történetéhez (Gräberfelder des 10. Jh. in Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát. Neue Er-
gebnisse zur Siedlungsgeschichte des 10. Jh., der Region zwischen Donau und Theiß
gegenüber der Maros-Mündung). MFMÉ–StudArch 12 (2011) 419–479.
- Magyar honfoglalás 1996 A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk.: Wolf Mária–Révész László.
Miskolc 1996.
- Makkai 1986 Makkai László: Erdély honfoglalás kori őslakói. In: Erdély a középkori magyar király-
ságban. Erdély 1986, 235–408.
- Makoldi 2011 Makoldi Miklós: Jelentés Szerencs Református templom (Szerencs, Kossuth tér 4 –
915/1.hrsz.) próba- és megelőző feltárásáról 2011.03.01-2011.04.15. HOM Adattár. Gép-
irat, 2011. április 27.
- Makoldi 2011a Több száz év történelmét rejti a református templom földje. [Interjú Makoldi Miklós-
sal]. [http://www.old.szentkoronaradio.com/kultura/2011_04_19_tobb-szaz-ev-tortenel-
met-rejti-a-reformatus-templom-foldje-mod-Letoltve:2013](http://www.old.szentkoronaradio.com/kultura/2011_04_19_tobb-szaz-ev-tortenel-
met-rejti-a-reformatus-templom-foldje-mod-Letoltve:2013).
- Makoldi 2014 Makoldi Miklós: Jelentés Tiszatardos, Kossuth u. 26. szám alatt végzett leletmentésről.
2014. május 22. Tokaj 2014. május 30. Kézirat.
- Marosi 1997 Marosi Ernő: A magyar középkor művészete a Nemzeti Múzeumban a millectenáriumi
év kiállításain. BUKSZ 9:2 (1997 nyár) 158–167.
- Marosi–Somogyi 1990 Magyarország kistájainak katasztere, I–II. Szerk.: Marosi Sándor–Somogyi Sándor. Bu-
dapest 1990.
- Medgyesi 1992–1995 Medgyesi Pál: Az elek-téglagyári 10–11. századi temetőrészlet (Der Gräberfeld-
teil Elek-Téglagyár aus dem 10.–11. Jahrhundert). Savaria 22/3 (1992–1995) 197–206.
[1996]
- Medgyesi 1993 Medgyesi Pál: 10–11. századi temető Sarkadkeresztúr határában. Előzetes jelentés (Ein
Gräberfeld aus dem 10.–11. Jahrhundert in der Gemarkung Sarkadkeresztúr. Vorläufiger
Bericht). HOMÉ 30–31/2 (1993) 487–511.
- Medgyesi 2002 Medgyesi Pál: Az Újkígyós, Skoperda-tanyánál feltárt 10–11. századi temetőrészlet
(Friedhofsteil aus dem 10–11. Jahrhundert, der bei dem Skoperda-Bauernhof in Újkí-
gyós freigelegt wurde). BMMK 23 (2002) 145–217.
- Medgyesi–
Mesterházy 1998 Medgyesi Pál–Mesterházy Károly: 9/137. [Mezőberény] Kér-halom-dűlő, volt Valentiny-
tanya. MRT 10 (1998) 598–602.
- Megay 1958 Megay Géza: Jelentés. Mezőzombori I. leletmentés. 1958. X. 14. Kézirat. Miskolc, 1958.
X. 27. MNM Adattára 265.M.IV, lt. sz.: 2644.
- Megay 1958a Megay Géza: Jelentés. Mezőzombori II. leletmentés. 1958. X. 20–24. Kézirat. Miskolc,
1958. X. 28. MNM Adattára 265.M.IV, lt. sz.: 2644.
- Megay 1958b Megay Géza: Jelentés. Mezőzombori III. leletmentés. [1958. XI. 10–11.]. Kézirat. Mis-
kolc, 1958. dec. 31. MNM Adattára 273.M.IV, lt. sz.: 2652.
- Megay 1959 Megay Géza: Mezőzombor. RégFüz 11 (1959) 54.
- Megay 1959a Megay Géza: Mezőzombor. ArchÉrt 86 (1959) 209.

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Megay 1963 Megay Géza: A mezőzombor-bálványdombi honfoglaláskori magyar temető (Das landnahmezeitliche ungarische Gräberfeld von Mezőzombor-Bálványdomb). *HOMÉ* 3 (1963) 37–53.
- Mesterházy 1980 Mesterházy Károly: Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Budapest 1980.
- Mesterházy 1981 Mesterházy Károly: Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyaroknál (Steigbügel karolingisch-normannischen Typs bei den landnehmenden Ungarn). *FolArch* 32 (1981) 211–223.
- Mesterházy 1981a Mesterházy Károly: Berettyóújfalu földje a IX. századtól a XIII. századig. In: Berettyóújfalu története. Szerk.: Varga Gyula. Berettyóújfalu 1981, 51–79.
- Mesterházy 1984 Károly Mesterházy: J. Giesler, Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. *PZ*, 56 (1981) Seite 3–167, Taf. 53. *Alba Regia* 21 (1984) 275–276.
- Mesterházy 1989–1990 Mesterházy Károly: A felső-tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje (Хронология истории ювелирной мастерской на территории Верхней Тиссы и находок из времени приобретения венграми родины). *ЕМÉ–Agria* 25–26 (1989–1990) 235–274 [1991].
- Mesterházy 1990 Mesterházy Károly. Temetkezési rend az ártándi 10–11. századi temetőben (Погребальной порядок в могильнике X–XI вв. из Артанда – Bestattungsordnung im Gräberfeld von Ártánd aus dem 10.–11. Jahrhundert). *ArchÉrt* 117 (1990) 50–57.
- Mesterházy 1993 Mesterházy Károly: A magyar honfoglalás régészetének ötven éve. *Századok* 127 (1993) 269–310.
- Mesterházy 1994 Mesterházy Károly: Az ún. tokaji kincs revíziója (Revision des sog. Tokajer Schatzes). *FolArch* 43 (1994) 193–242.
- Mesterházy 1995 Mesterházy Károly: A magyar fejedelem és kísérete a 10. században (Le duc hongrois et son accompagnement dans le 10e siècle – The reigning princes of Hungary and their retinue in the 10th century). *Századok* 129 (1995) 1033–1052.
- Mesterházy 1996 M. K. [Mesterházy Károly]: „Tokaji” lelet. In: *Honfoglaló* 1996, 202–204.
- Mesterházy 1997 Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok tárgyi emlékei. *Életünk* 1997/1, 30–67.
- Mesterházy 1998 Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok művészete és az Abbaszida-iraki művészet. *Századok* 132 (1998) 129–159.
- Mesterházy 2001 Mesterházy Károly: Fettich Nándor és a magyar honfoglalás régészete. *Vasi Szemle* 55 (2001) 452–458.
- Mesterházy 2002 Mesterházy Károly: Dunántúl a 10. században. *Századok* 136 (2002) 327–340.
- Mesterházy 2013 Mesterházy Károly: A palmetta a honfoglaló magyarok művészetében (Palmette in der Kunst der landnehmenden Ungarn). In: *A honfoglaláskor 2013*, 447–456.
- Mezey 1964 A krónika latin szövege. Sajtó alá rendezte: Mezey László. In: *Képes* 1964, II: 65–181, 185–186.
- Mező–Németh 1972 Mező András–Németh Péter: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza 1972.
- Mizser 1995–1996 Mizser Lajos: Az Alsó-Bodrogek és az Alsó-Taktaköz községei Pesty Frigyes 1864-es kéziratos helységnévtárában (Die Gemeinden von Unter-Bodrogek und Ober-Taktaköz in dem handschriftlichen Ortsnamensverzeichnis von Frigyes Pesty aus dem Jahre 1864). *HOMÉ* 33–34 (1995–1996) 339–347.
- Mizser 2005 Mizser Lajos: A Harangod-vidék helynevei – 1864 (The toponyms of the Harangod-area in 1864). *HOMÉ* 44 (2005) 481–496.
- MNM aranykincsei 2000 A Magyar Nemzeti Múzeum őskori aranykincsei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban 2000. V. 18. – VII. 16. Főszerk.: Kovács Tibor–Raczky Pál. Budapest 2000, 37–62.
- Molnár 2005 Molnár Erzsébet: Esztergom-Zsidód templom körüli temetője (The Esztergom-Zsidód churchyard). In: *A halál árnyékának 2005*, 109–114.
- Móra 1932 Móra Ferenc: Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben (Volkskundliche Beziehungen in Funden aus der Umgebung von Szeged aus der Zeit der Völkerwanderung und des frühen Ungartums). *Ethn* 43 (1932) 54–68.
- Müller 2004 Müller Róbert: Régészeti összefoglaló az Esztergályhorváti-Alsóbárándpusztán feltárt Karoling-kori temetőről (Archäologische Zusammenfassung des karolingerzeitlichen

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Gräberfeldes von Esztergályhorváti-Alsóbárándpuszta). In: Karoling-kori emlékek. Régészet és antropológia (Esztergályhorváti-Alsóbárándpuszta 9–10. századi temetője). Szerk.: Tóth Gábor. Szombathely 2004, 9–31.
- Nemeskéri–Kralovánszky 1967 Nemeskéri János–Kralovánszky Alán: Székesfehérvár becsült népessége a X–XI. században (Die geschätzte Bevölkerungszahl Stuhlweissenburgs [Székesfehérvár] in den X.–XI. Jahrhunderten). In: Székesfehérvár évszázadai 1: Az államalapítás kora. Szerk.: Kralovánszky Alán. IKMK A 13. Székesfehérvár 1967, 125–140.
- Nemeskéri–Lipták–Szőke 1953 János Nemeskéri–Pál Lipták–Béla Szőke: Le cimetière du XIe siècle de Képuszta. Acta ArchHung 3 (1953) 205–370.
- Németh 1969 Péter Németh: Bemerkungen zur Auswertung des sog. Schatzfundes von Tokaj. MFMÉ 1969/2, 189–199.
- Németh 1972 Németh Péter: In memoriam dr. Petrikovits László. SzSzBSzle 7:4 (1972.11.) 115–116.
- Németh 1975 Németh Péter: Kőrév–Hímesudvar–Tokaj. HOMK 14 (1975) 3–8.
- Németh 1977 Németh Péter: A korai magyar megyeszékhelyek régészeti kutatásának vitás kérdései (Спорные вопросы археологических исследований древних комитатских центров Венгрии – Die umstrittenen Fragen der archäologischen Erforschung der frühungarischen Komitatssitze). ArchÉrt 104 (1977) 209–215.
- Németh 1980 Németh Péter: A Kőrü-féle helynevekhez. MNy 76 (1980) 469.
- Németh 1986 Németh Péter: Szabolcs-Szatmár megye története I: XI–XIII. század. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. I–II. Szerk.: Dercsényi Dezső–Entz Géza. MMűvTop 10–11. Budapest 1986, I: 115–130.
- Németh 1988 Németh Péter: Jegyzetek az ún. tokaji kincs értékeléséhez. FE 48 (1988) 17–30. [A kötet belső címlapján téves, 1983-as megjelenési évvel].
- Németh 1996 Németh Péter: Tarcal története a honfoglalástól a mohácsi vészig. In: Tarcal mezőváros története a honfoglalástól 1849-ig. Tarcal I. Szerk.: Németh Péter. Tarcal 1996, 7–32.
- Németh 1997 Németh Péter: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza 1997.
- Németh 2005 Németh Péter: A tokaji uradalom kialakulása. Századok 139 (2005) 429–447.
- Németh 2012 Németh Péter e-mailje Kovács László címére. 2012. dec. 14.
- M. Nepper 1996 M. Nepper Ibolya: Körösszegapáti-Pállapály. In: Honfoglaló 1996, 240–241.
- M. Nepper 1996a M. Nepper Ibolya: Püspökladány-Eperjesvölgy. In: Honfoglaló 1996, 245–256.
- M. Nepper 2002 M. Nepper Ibolya: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei [Grabfunde des 10.–11. Jahrhunderts im Komitat Hajdú-Bihar]. I–II. Budapest–Debrecen. MHKÁS 3 (2002) Budapest.
- Nevizánsky 1979 Gabriel Nevizánsky: Pohrebisko z konca 9. a 10. storočia v Bešeňove (Могильник конца IX и X вв. в Бешеньове – Gräberfeld vom Ende des 9. und aus dem 10. Jh. in Bešeňov). SlovArch 27-2 (1979) 375–404.
- Nevizánsky 1990 Gabriel Nevizánsky: Hrobové nálezy z 10. storočia v Blatnom (Grabfunde aus dem 10. Jahrhundert aus Blatné – Могильный инвентарь X в. в с. Блатне). AVANS-1988. Nitra 1990, 119–120.
- Nevizánsky 2006 Gabriel Nevizánsky: Staromaďarské jazdecké pohrebisko v Leviciach-Géni (Das altmagyarische Reitergräberfeld in Levice-Géňa). SlovArch 54-2 (2006) 285–328.
- Nevizánsky 2013 Gabriel Nevizánsky: K otázke pôvodu a datovaniu včasnostredovekých jednodielnych zubadiel (Zur Frage der Datierung und Herkunft frühmittelalterlicher ungebrochener Trensen). ZSNM-A 23 (2013) 111–116.
- Niederle 1931 Lubo[mí]r Niederle: Rukovět slovanské arheologie. I. Praha 1931.
- Novotná 1984 Mária Novotná: Halsringe und Diademe in der Slowakei. PBF XI/4, München 1984.
- Nyáry 1902 Nyáry Albert: Temető királyságunk első századából. ArchÉrt 22 (1902) 210–241.
- Nyáry 1904 Nyáry Albert: A pilinyi árpádkori temető. ArchÉrt 24 (1904) 50–70.
- Nyáry 1906 Nyáry Albert: A Lipta-gergei magyar temetőről. ArchÉrt 26 (1906) 276–278.
- O. Z. M. 2011 O. Z. M. [Orosz Zoltánné]: Régi leletek. A múlt kultúrértékeinek átmentése. Szerencsi Hírek 26:9 (2011. május 27.) 12.
- Patay 1974 Patay Pál: Ásatási napló: Tiszalúc-Sarkadpuszta. 1974. VI. 25–28. MNM Adattára II.11./1975.

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Patay 1975 Patay Pál: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *RégFüz* I:28 (1975) 27: Nr. 49.
- Patay 1976 Patay Pál: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *RégFüz* I:29 (1976) 18: Nr. 41.
- Patay 1976a Pál Patay: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *ArchÉrt* 103 (1976) 21: Nr. 13.
- Patay 1977 Patay Pál: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *RégFüz* I:30 (1977) 13: Nr. 36
- Patay 1977a Pál Patay: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *ArchÉrt* 104 (1977) 264: Nr. 11.
- Patay 1978 Patay Pál: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *RégFüz* I:31 (1978) 29: Nr. 47.
- Patay 1978a Pál Patay: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *ArchÉrt* 105 (1978) 287: Nr. 78.
- Patay 1982 Patay Pál: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *RégFüz* I:35 (1982) 25: Nr. 57.
- Patay 1983 Patay Pál: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *RégFüz* I:36 (1983) 27: Nr. 52.
- Patay 1983a Pál Patay: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *ArchÉrt* 110 (1983) 292: Nr. 19.
- Patay 1984 Patay Pál: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *RégFüz* I:37 (1984) 30: Nr. 62.
- Patay 1984a Pál Patay: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *ArchÉrt* 111 (1984) 262: Nr. 18.
- Patay 1985 Patay Pál: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *RégFüz* I:38 (1985) 28: Nr. 53.
- Patay 1985a Pál Patay: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *ArchÉrt* 112 (1985) 273: Nr. 20.
- Patay 1986 Patay Pál: Tiszalúc-Sarkad. *RégFüz* I:39 (1986) 30: Nr. 55.
- Patay 1986a Pál Patay: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *ArchÉrt* 113 (1986) 270: Nr. 23.
- Patay 1987 Patay Pál: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *RégFüz* I:40 (1987) 32: Nr. 62.
- Patay 1987a Patay Pál: A tiszalúc-sarkadi rézkori telep ásátásának eddigi eredményei [Bisherige Ergebnisse der Ausgrabung in der kupferzeitlichen Siedlung von Tiszalúc-Sarkad]. *Fol-Arch* 38 (1987) 88–120.
- Patay 1987–88 Pál Patay: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *ArchÉrt* 114–115 (1987–88) 264: Nr. 23.
- Patay 1988 Patay Pál: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *RégFüz* I:41 (1988) 23–24: Nr. 48.
- Patay 1990 Pál Patay: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *ArchÉrt* 117 (1990) 121–122: Nr. 21.
- Patay 1991 Patay Pál: Tiszalúc-Sarkad. *RégFüz* I:42 (1991) 26: Nr. 55.
- Patay 1991a Patay Pál: Tiszalúc-Sarkad. *RégFüz* I:43 (1991) 17: Nr. 36.
- Patay 1991b Pál Patay: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *ArchÉrt* 118 (1991) 121: Nr. 21.
- Patay 1992 Patay Pál: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *RégFüz* I:44 (1992) 23: Nr. 39.
- Patay 1992a Pál Patay: Tiszalúc-Sarkad. *ArchÉrt* 119 (1992) 101–102: Nr. 101.
- Patay 1993 Pál Patay: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *ArchÉrt* 120 (1993) 109: Nr. 14.
- Patay 1995 Pál Patay: Die kupferzeitliche Siedlung Tiszalúc-Sarkad und die Hunyadi-halom-Kultur. In: *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*. Hrsg. von Tibor Kovács. *IPH* 7 (1995) 107–115.
- Patay 2005 Pál Patay: Kupferzeitliche Siedlung von Tiszalúc. *IPH* 11 (2005).
- Patay–Kovács 1979 Pál Patay–László Kovács: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *ArchÉrt* 106 (1979) 277: Nr. 18.
- Patay–Kovács 1980 Patay Pál–Kovács László: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *RégFüz* I:33 (1980) 24: Nr. 45.
- Patay–Kovács 1980a Pál Patay–László Kovács: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *ArchÉrt* 107 (1980) 241: Nr. 16.
- Patay–Kovács 1981 Patay Pál–Kovács László: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *RégFüz* I:34 (1981) 22–23: Nr. 47.
- Patay–Kovács 1981a Pál Patay–László Kovács: Tiszalúc-Sarkadpuszta. *ArchÉrt* 108 (1981) 264: Nr. 13.
- Pécsi 1980 Magyarország geológiai térképe és tájbeosztás térképe 1:500 000. Szerk.: Pécsi Márton. Budapest 1980.
- Piti 2006 A százdi monostor alapítólevele (1067 körül). Ford.: Piti Ferenc. In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. *SzKK* 22 (2006) 35–41.
- Poláček 2000 Lumír Poláček: Mikulčice. In: *Europas Mitte 2000*, I: 317–322.
- Prohászka 2012 Prohászka Péter: Adalékok Borsod-Abaúj-Zemplén megye 10–11. századi régészeti emlékeihez (Beiträge zu den archäologischen Denkmäler des 10.–11. Jahrhunderts vom Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén). *HOMÉ* 51 (2012) 105–111.
- Prohászka 2012a Az ozora-tótipusztai avar fejedelmi sírok (Die awarischen Oberschichtgräber von Ozora-Tótipusztai). *OpitzArch* 5 (2012).
- Prohászka 2013 Prohászka Péter: Észrevételek a Kárpát-medence honfoglalás és államalapítás kori bizánci éremforgalmához (Bemerkungen zum byzantinischen Münzverkehr der ungarischen Landnahmezeit und der Staatsgründung im Karpatenbecken). In: *A honfoglalás kor 2013*, 471–492.
- Rašev 2004 Рашо Рашев: Прабългарите през V – VII век (Die Protobulgaren im 5.–7. Jahrhundert). Sofija 2004. Второ допълнено издание (Zweite erweiterte Ausgabe) [2005].

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Reizner 1891 Reizner János: Magyar pogánykori sírleletek (Szeged-királyhalmi és bojárhalmi lelet). ArchÉrt 112 (1891) 91–114.
- Rejholcová 1995 Mária Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9. – 12. storočie). Katalóg. ArchSlov-Mon 15 (1995).
- Rejholcová 1995a Mária Rejholcová: Das Gräberfeld von Čakajovce (9.–12. Jahrhundert). Analyse. Arch-Slov-Mon 15 (1995).
- Révész 1984/85 Révész László: Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? (Über die Existenz der großfamiliären Gräberfelder bei den landnehmenden Ungarn – Были ли большесемейные могильники у венгров-обретателей родины?). MFMÉ 1984/85-2, 615–640.
- Révész 1992 László Révész: Die Bereitschafts-Bogenbehälter (gorythos) in den Gräbern der ungarischen Landnahmezeit. ActaArchHung 44 (1992) 345–369.
- Révész 1994 Révész László: Honfoglalás kori tarsolylemezek Karosról (Landnahmezeitliche Taschen-deckplatten von Karos). In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged 1994, 349–368.
- Révész 1994a Révész László: A magyar honfoglalás kora. In: Mit ránk hagytak a századok. Vezető a Herman Ottó Múzeum állandó régészeti kiállításához. Szerk.: Révész László. Miskolc 1994, 58–69.
- Révész 1995 Révész László: Tokaj a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In: Tokaj. Város-történeti tanulmányok I. Szerk.: Bencsik János–Orosz István. Tokaj 1995, 35–52.
- Révész 1996 Révész László: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäolog-ische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert). MHKÁS 1 (1996) Miskolc.
- Révész 1996a Révész László: Méltóságjelvények. In: Révész–M. Nepper, 1996, 47–50.
- Révész 1996b R. L. [Révész László]: Karos-Eperjesszög I–III. temető (Borsod-Abaúj-Zemplén m.). In: Honfoglaló 1996, 82–109.
- Révész 1996c R. L. [Révész László]: Tarcál–Rimai dűlő (Borsod-Abaúj-Zemplén m.). In: Honfoglaló 1996, 120–123.
- Révész 1996d Révész László: Mándok-Tetenke. In: Honfoglaló 1996, 158–159.
- Révész 1996e R. L. [Révész László]: Mezőzombor-Bálványhegy (Borsod-Abaúj-Zemplén m.). In: Hon-foglaló 1996, 159–160.
- Révész 1996f R. L. [Révész László]: Szerencs–Kácsatető (Borsod-Abaúj-Zemplén m.). In: Honfoglaló 1996, 175.
- Révész 1999 Révész László: Emlékezzetek utatok kezdetére. Régészeti kalandozások a magyar hon-foglalás és államalapítás korában. Budapest 1999.
- Révész 2001 Révész László: Karcsa, Kormoska. RégKutMo-1998 (2001) 152–153: Nr. 106.
- Révész 2008 Révész László: Heves megye 10–11. századi temetői (Die Gräberfelder des Komitates Heves im 10.–11. Jahrhundert). MHKÁS 5 (2008) Budapest.
- Révész 2011 Révész László: 11. századi temető Karcsa-Kormoskán (Gräberfeld des 11. Jahrhunderts in Karcsa-Kormoska). MFMÉ-StudArch 12 (2011) 529–558.
- Révész–L. Wolf 1991 Révész László–L. Wolf Mária: Zalkod-Szegfarka. In: A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1988–1990. Szerk.: Koós Judit. HOMÉ 28–29 (1991) 660.
- Rhé–Fettich 1931 Gy[ula] Rhé–N[ándor] Fettich: Jutas und Öskü. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwan-derungszeit in Ungarn mit einem anthropologischen Anhang von L[ajos] Bartucz. »Se-minarium Kondakovianum« ΣΚΥΘΙΚΑ 4. Praha 1931.
- Rimóczi–Rimócziné 1992 †Rimóczi Gábor–Rimócziné Hamar Márta: A Bodroghköz és a Taktaköz elfoglalásának leírása Anonymusnál. MNy 88 (1992) 474–478.
- [Rómer] 1869 [Rómer Flóris] (Galgóczi). ArchÉrt 1 (1869) 105.
- Rómer 1871 Rómer Flóris: A galgóczi ezüstdísz lelet. ArchÉrt 4 (1871) 165–166.
- Ruttkay 2005 Alexander T. Ruttkay: A szlovákiai templom körüli temetők régészeti kutatásáról (On the archaeological investigation of churchyards in Slovakia). In: a halál árnyékának 2005, 31–57.

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Sárospataki 1907–1908 A Sárospataki Ref. Főiskola Akadémiai és Főgimnáziumi Értesítője az 1907–1908. iskolai évről. Sárospatak 1908.
- Schmitth 1767 Nicolaus Schmitth: Episcopi Agrienses fide diplomatum concinnati I, Eger (Agrariae) 1767.
- Sólyom 1979 Sólyom Károly: Megjegyzések Györffy György két Anonymus-tanulmányához. ItK 83 (1979) 187–194.
- Cs. Sós 1969 Á[gnés] Cs. Sós: Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen von Zalavár-Récéskút in den Jahren 1961–1963. ActaArchHung21 (1969) 51–103.
- Szabó 1936 Szabó Dénes: A dömösi prépostság adománylevele. I. MNy 32 (1936) 54–57.
- Szabó 1938 Szabó Kálmán: Az Alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Kecskemét th. város múzeumának ásatásai (Kulturgeschichtliche Denkmäler der Ungarischen Tiefebene). BHH 3 (1938).
- Szabó 1955 Szabó Kálmán: Honfoglaláskori párták. FolArch 7 (1955) 123–125.
- Szabó 1976 Szabó János Győző: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. III. A temető leírása és rendellenes temetkezéseinek párhuzamai (Eine Siedlung und deren Friedhof aus der Árpádenzeit bei Sarud. III. Beschreibung der Friedhofes und Untersuchung der aussergewöhnlichen Beisetzungen – Поселение и могильник эпохи правления династии Арпадов в Шаруде. III. Описание могильник, черты его сходства с известными в Венгрии погребениями с необычными трупоположениями). EMÉ 14 (1976) 17–89.
- Szabó 1985 Szabó János Győző: A gyöngyöspatai Szent Péter templom (Die Kirche Sankt Peters in Gyöngyöspata). Agria 21 (1985) 5–76.
- Százdi 1986 [A százdi alapítólevél (1067)...]. Ford.: Tóth Péter. Oklevéltár. Sorozatszerk.: Csorba Csaba. [Miskolc] 1986.
- Szekeres 1983 László Szekeres: Középkori települések Északkelet-Bácskában. Újvidék 1983.
- Szekeres–Szekeres 1996 Szekeres László–Szekeres Ágnes: Szarmata és XI. századi temetők Verusicsón. Szabadka 1996.
- Szendrei 1898 Szendrei János: A bodrogvécsi honfoglaláskori lelet. ArchÉrt 18 (1898) 7–14.
- Szentpétery 1961 Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II. kötet 2–3. füzet 1272–1290 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 9. Budapest, 1961).
- Széll 1941 Széll Márta: XI. századi temetők Szentes környékén (Les cimetières du Xème siècle aux environs de Szentes). FolArch 3–4 (1941) 231–265.
- Széll 1941a Széll Márta: Elpusztult falvak, XI–XVI. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. Dolgozatok 17 (1941) 169–173, XXXVIII–XL. t.
- Szilágyi 1961 Árpádkori törvények. Latinból fordította: Szilágyi Loránd. Budapest 1961.
- Szilágyi 1994 Katalin Szilágyi: Perlentypen aus dem X.–XII. Jahrhundert in Ungarn und ihre archäologische Bedeutung. PamArch 85 (1994) 75–110.
- Szőke 1953 Béla Szőke: Le cimetière de Kérpusztá (XIe siècle). Résultats archéologiques des fouilles (Выводы из археологического обследования могильника в Керпусте). In: Nemeskéri–Lipták–Szőke 1953, II: 281–301 [1954].
- Szőke 1956 Béla Szőke: Spuren des Heidentums in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns. StudSlav 2 (1956) 119–155.
- Szőke 1962 Szőke Béla: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. RégTan 1 (1962).
- Szőke 1994 Szőke Béla Miklós: Karoling-kori szolgálónépi temetkezések Mosaburg/Zalavár vonzáskörzetében: Garabonc-Ófalu I–II. (Karolingerzeitliche Dienstvölkerbestattungen im Umkreis von Mosaburg/Zalavár: Garabonc-Ófalu I–II.). ZMúz 5 (1994) 251–317.
- Szőke 2001 Szőke Béla Miklós: Egy avar kori indavirág. Késő avar-kori övgarnitúra Zalaegerszeg–Ola, Új kaszárnya területéről (Eine awarenzeitliche Rankenblume. Eine spätararenzeitliche Gürtelgarnitur aus Zalaegerszeg-Ola, auf dem Gebiet der Neuen Kaserne (Új kaszárnya). ZMúz 10 (2001) 103–140.
- Szőke–Vándor 1987 Szőke Béla Miklós – Vándor László: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője (Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló) – Kiszely István: A temető embertani vizsgálata (Anthropologische Untersuchungen des Gräberfeldes). FontesArchHung 1987.

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Szűcs 1993 Szűcs Jenő: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuralom. *TörtSzle* 35 (1993) 1–57.
- Tarczal 1895 Tarczal vezér sirja. *Tokaj-Hegyalja* 3:6 (1895. február 7.) 3.
- Tettamanti 1975 Tettamanti Sarolta: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében (Begräbnissitten im 10.–11. Jh. im Karpatenbecken). *StudComit* 3 (1975) 79–123.
- Točik 1968 Anton Točik: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. *ArchSlov-Cat* 3 (1968).
- Točik 1968a Anton Točik: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Šturovo. *ArchSlov-Cat* 2 (1968).
- Točik 1992 Anton Točik: Materiály k dejinám Južného Slovenska v 7.–14. storočí (Materialien zur Geschichte der Südslowakei im 7.–14. Jahrhundert). *ŠtZv* 28 (1992) 5–250.
- Točik 1993 Anton Točik: Pohrebisko z doby avarškej riše v Šali I–Veči (Awarenzeitliches Gräberfeld in Šaľa I–Veča). *ŠtZv* 29 (1993) 87–178.
- Tomka 1977–1978 Tomka Péter: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. III: Koporsóhasználat a tápi temetőben (Angaben zum Bestattungsbrauch der Bevölkerung vom Kleinen Alföld in der Awarenzeit III: Sarggebrauch im Gräberfeld von Táp). *Arrabona* 19–20 (1977–1978) 17–108.
- Torbágyi 2000 M. To. [Melinda Torbágyi]: Byzantinischer Münzfund der „Tokajer Schatz“. In: *Katalog zur Ausstellung Europas Mitte um 1000*. Hrsg. von Alfried Wiczorek–Hans-Martin Hinz. Stuttgart 2000, 123.
- Tóth 1930 Zoltán Tóth: »Attila's Schwert«. Studie über die Herkunft des sogenannten Säbels Karls des Grossen in Wien. Antrittsvorlesung, gehalten den 8. Februar 1928. in der II. Klasse der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest 1930.
- H. Tóth 1976 Elvira H. Tóth: The equestrian grave of Izsák-Balázspuszta from the Magyar Conquest (Az izsák-balázspusztai honfoglaláskori lovassír). *Cumania* 4 (1976) 141–184.
- H. Tóth 1981 H. Tóth Elvira: Sajátos temetkezési szokások a Duna–Tisza közti avarkori temetőkben (Погребальный обряд аварских могильников в междуречье Тиссы и Дуная – Peculiar burial rites in Avar Period cemeteries between the Danube and Tisza rivers). *ArchÉrt* 108 (1981) 157–193.
- H. Tóth 1982 Elvira H. Tóth: Seltsame Bestattungsriten in awarenzeitlichen Gräberfeldern in der Region zwischen der Donau und der Theiss. *Cumania* 7 (1982) 165–189.
- Tóth 2009 Tóth Endre: Sacer Mons. Szakrális helyek a magyarság kereszténység felvétele előtti vallásosságában. In: *Csodaszarvas. Östörténet, vallás és néphagyomány*. III. Szerk.: Molnár Ádám. Budapest 2009, 77–109.
- Tóth 2014 Tóth Anikó: A Nyíri Mezőség a 10–11. században (The 'Mezőség' of the 'Nyírség Region' in the 10th–11th century). Szerk.: Felföldi Szabolcs. *MHKÁS* 7 (2014) Szeged. Füg-gelék: Jakab 2014.
- Török 1962 Gyula Török: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. *ArchHung* 39 (1962).
- Török 1982 Török Sándor: Mi volt a neve a három kabar törzseknek? *Századok* 116 (1982) 986–1059.
- Trogmayer 1960–62 Trogmayer Ottó: X–XII. századi magyar temető Békésen (Ein ungarischer Friedhof in Békés). *MFMÉ* (1960–62) 9–38.
- Türk 2011 Türk Attila Antal: A magyar őstörténet és a szaltovói régészeti kultúrkör. Doktori érte-kezés I–II. Szeged 2011.
- Váňa 1954 Zdeněk Váňa: Maďaři a slované ve světle archeologických nálezů X.–XII. století (Венгры и славяне в освещении археологических находок 10–12 вв.). *SlovArch* 2 (1954) 51–97.
- Varjú 1939 Varjú Elemér: A magyar viselet a középkorban. In: *Magyar művelődéstörténet*. I: Ös-műveltség és középkori kultúra. Szerk.: Váczy Péter. Budapest é. n. [1939], 327–354.
- Vende [1905] Vende Aladár: Zemplén vármegye községei. In: *Zemplén vármegye* [1905] 14–141.
- K. Végh 1966 K. Végh Katalin: Tiszakeszi-Tiszapart. *RégFüz* I:19 (1966) 81: Nr. 107.
- K. Végh 1967 K. Végh Katalin: Jelentés [Szerencs-Lajos u. 2.]. Kézirat. Miskolc 1967. augusztus 12. *MNM Adattár* XX.334/1967., lt. sz.: 8282.
- K. Végh 1968 K. Végh Katalin: Szerencs. *RégFüz* 1:21 (1968) 77.
- K. Végh 1970 K. Végh Katalin: Honfoglalás- és kora Árpád-kori sirleletek a miskolci múzeumban (Landnahme- und frühárpádenzeitliche Grabfunde im Miskolcer Museum). *HOMÉ* 9 (1970) 79–107.

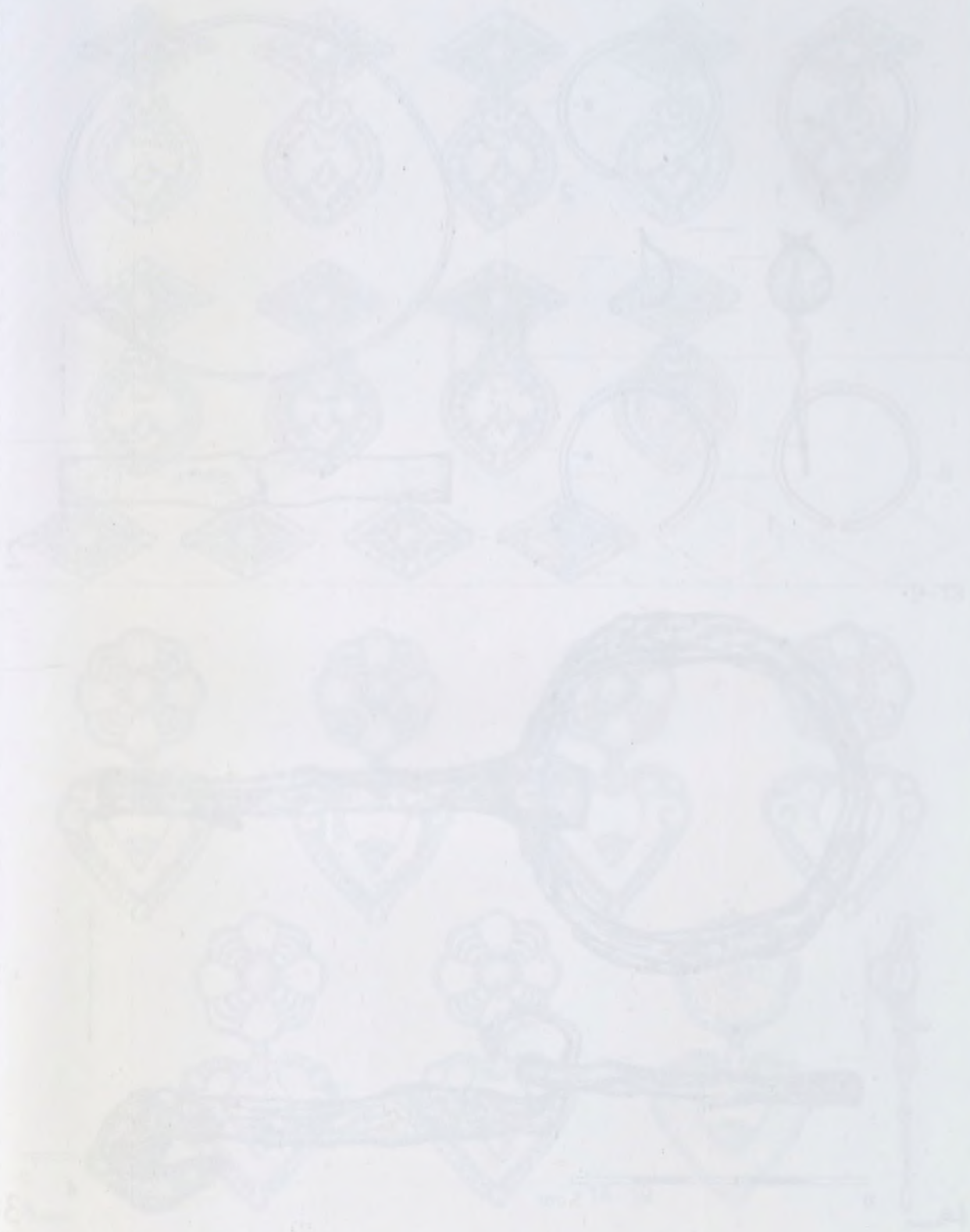

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- Veszprémi 1999 Anonymus: A magyarok cselekedetei. In: Anonymus 1999, 7–86.
- Vondráková 1994 Mária Vondráková: Malé Kosihy II. Antropologický rozbor pohrebiska z 10.–11. storočia [Anthropologische Analyse des Gräberfeldes aus dem 10.–11. Jh.]. AIA 9 (1994).
- Voronina 2007 Римма Фёдоровна Воронина: Лядинские древности. Из истории мордвы-мокши конец IX–начало XI века. По материалам цнинской археологической экспедиции 1983–1985 годов. Москва 2007.
- Wiedermann 1985 Egon Wiedermann: K historicko-chronologickým otázkam včasnostredovekej spoločnosti 7.–8. stor. na Slovensku. Horizontálno-stratigrafická analýza pohrebiska v Šturove (K historicko-chronologickým вопросам раннесредневекового общества VII–VIII вв. в Словакии. Горизонтально-стратиграфический анализ могильника в с. Штурово. – Zu historisch-chronologischen Fragen der frühmittelalterlichen Gesellschaft des 7.–8. Jahrhunderts in der Slowakei. Horizontal-stratigraphische Analyse des Gräberfeldes von Šturovo). SlovArch 33 (1985) 347–378.
- Zábojník 2006 Jozef Zábojník: Úpravy hrobových jám na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu na území Slovenska (Die Zurichtung der Grabgruben auf den Gräberfeldern aus der Zeit des Awarischen Kaganats im Gebiet der Slowakei). ŠtZv 39 (2006) 119–135.
- Závodszy 1904 Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Független: A törvények szövege. Budapest 1904.
- Zemplén vármegye [1905] Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. A Magyarország Vármegyéi és Városai állandó munkatársai központi bizottságának felügyelete alatt írták a zemplénvármegyei helyi munkatársak. MVV. Budapest é. n. [1905].
- Zsoldos 1995 Zsoldos Attila: Péter és Gurka (Gurcu) ispán nemzetsége (The „clan” of Peter and Gurka). TörtSzle 37 (1995) 345–351.

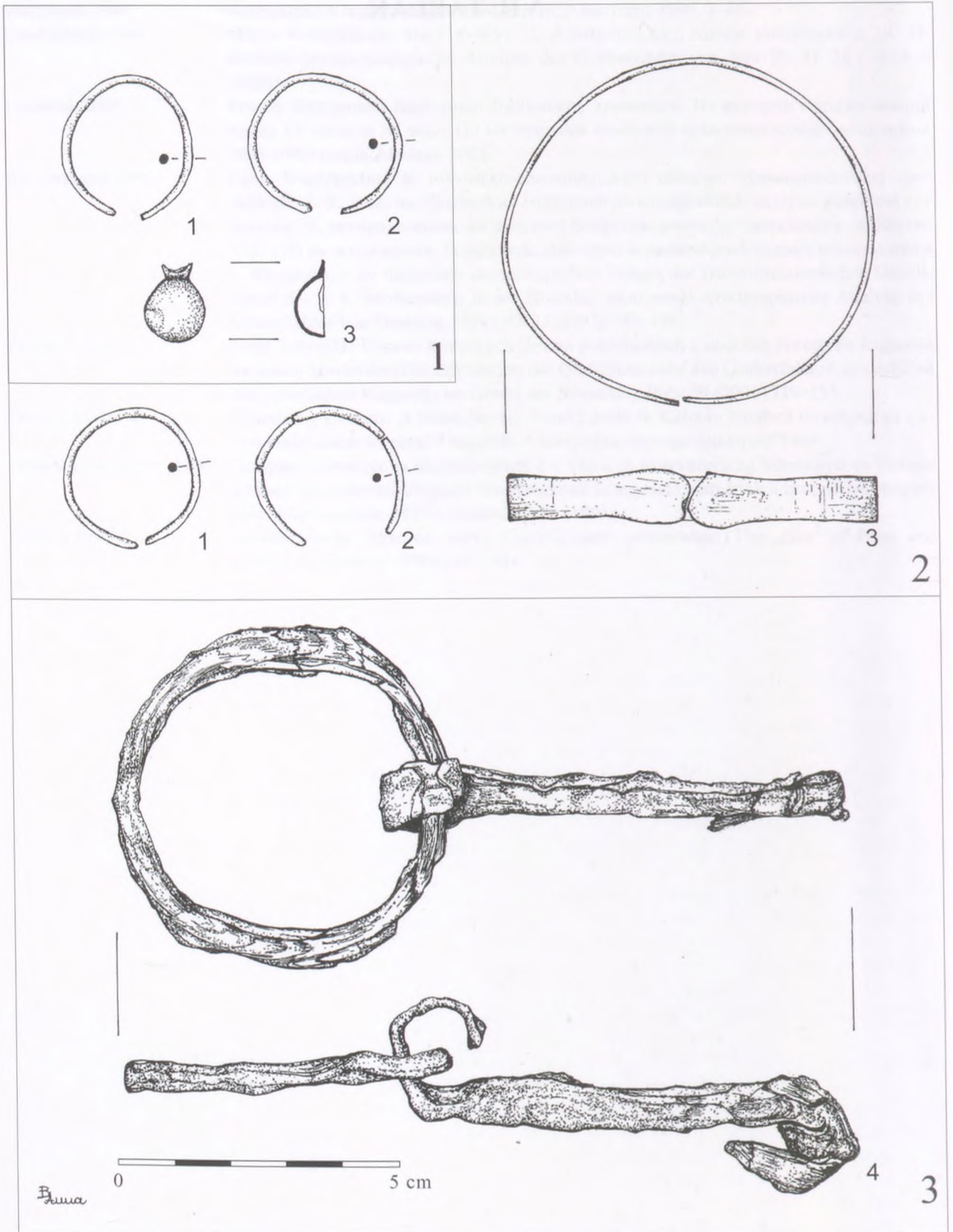
VII. TÁBLÁK

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

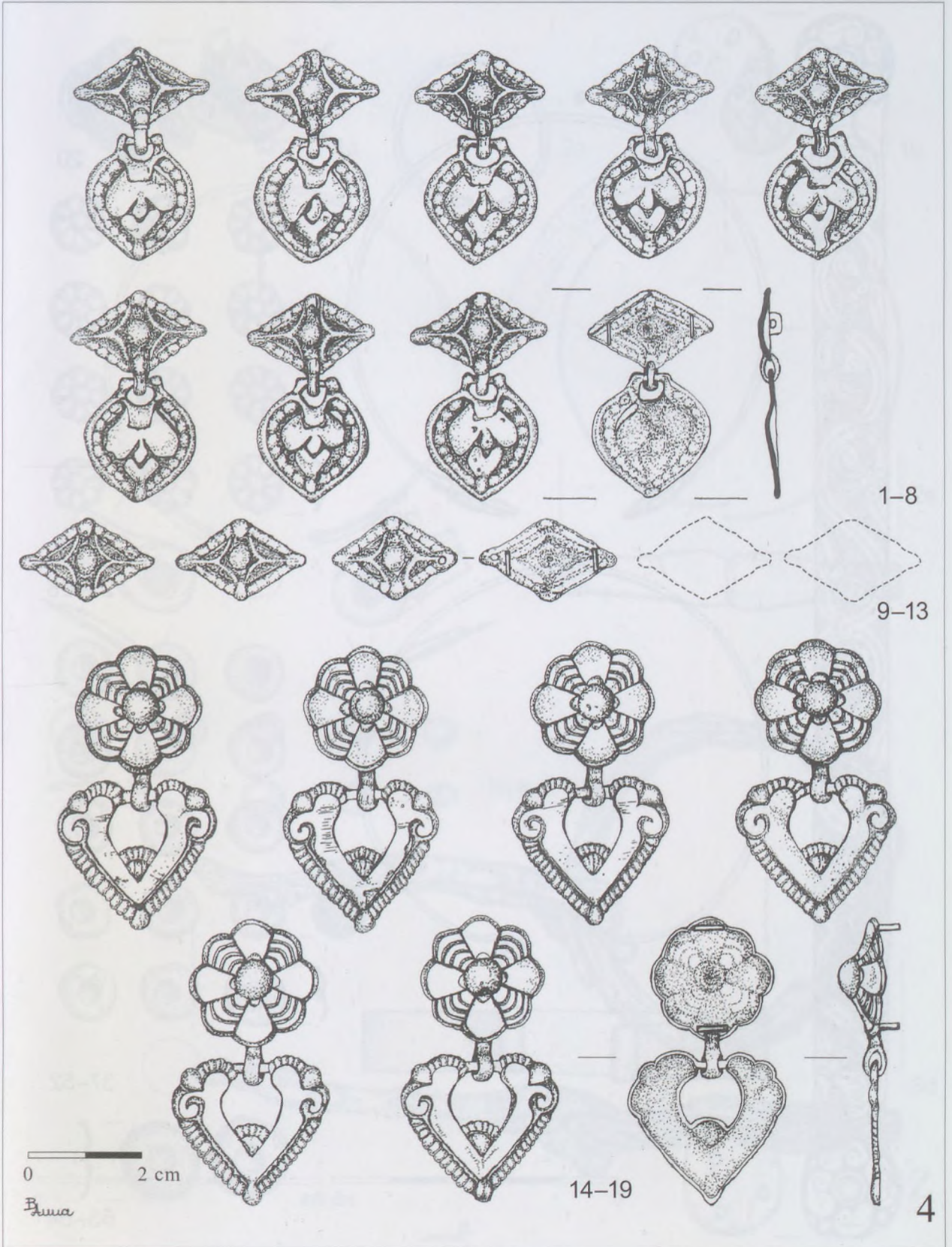
VII. TÁBLÁK

1. tábla. Mezözombor-Bálványdomb, 1-3. sír

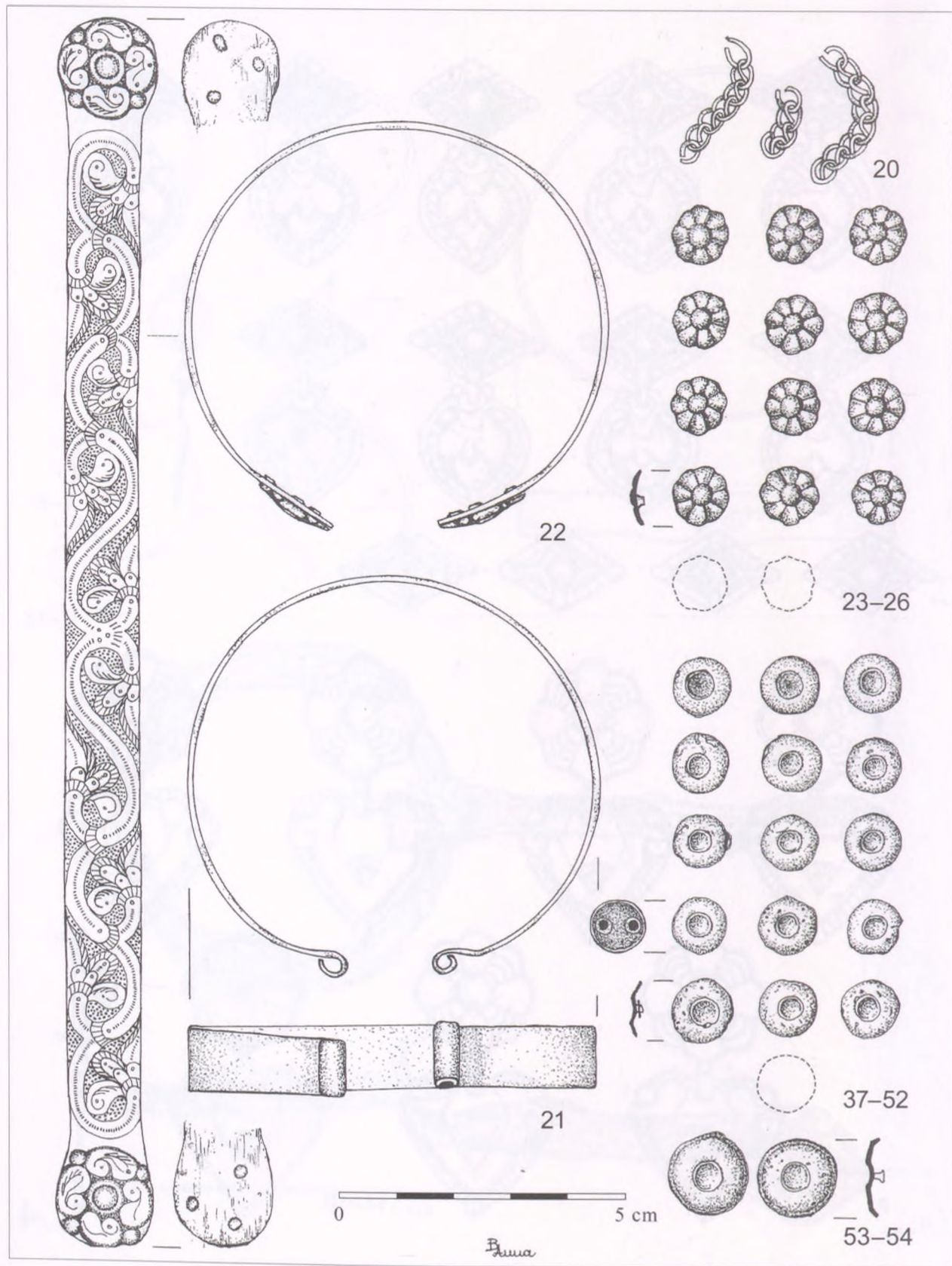

VII. TÁBLÁK

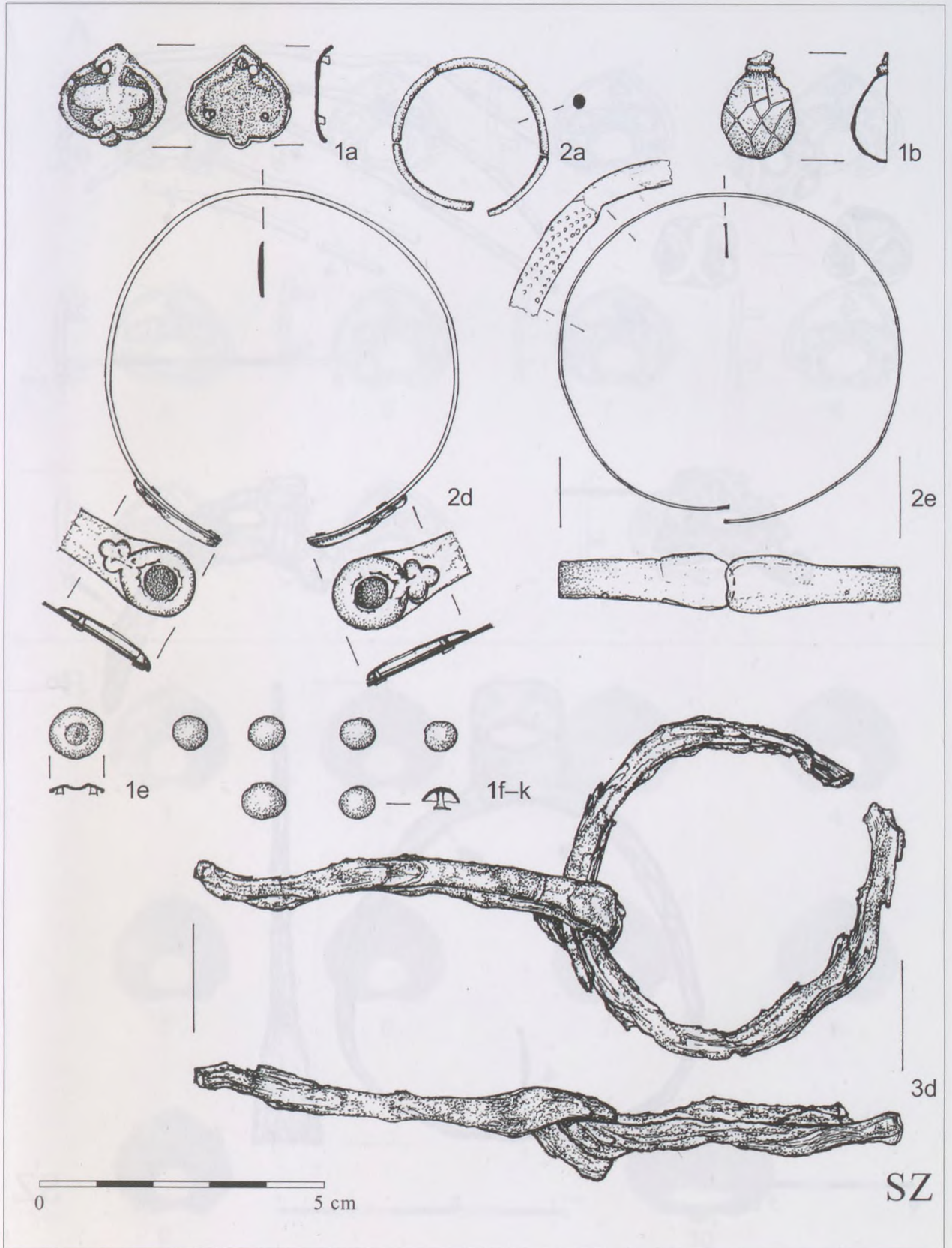
2. tábla. Mezözombor-Bálványdomb, 4. sír

3. tábla. Mezözombor-Bálványdomb, 4. sír

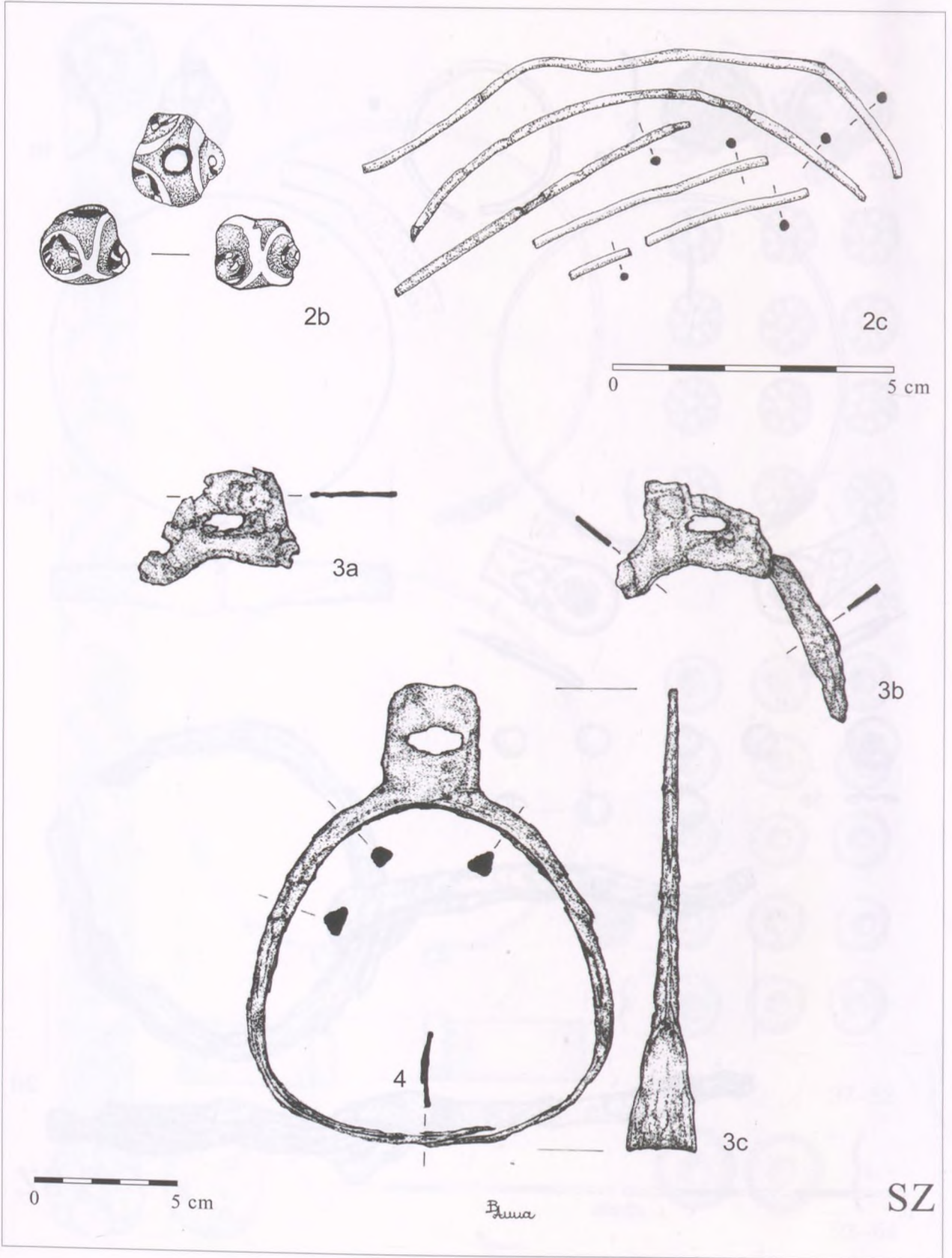

4. tábla. Mezőzombor-Bálványdomb, szórványleletek

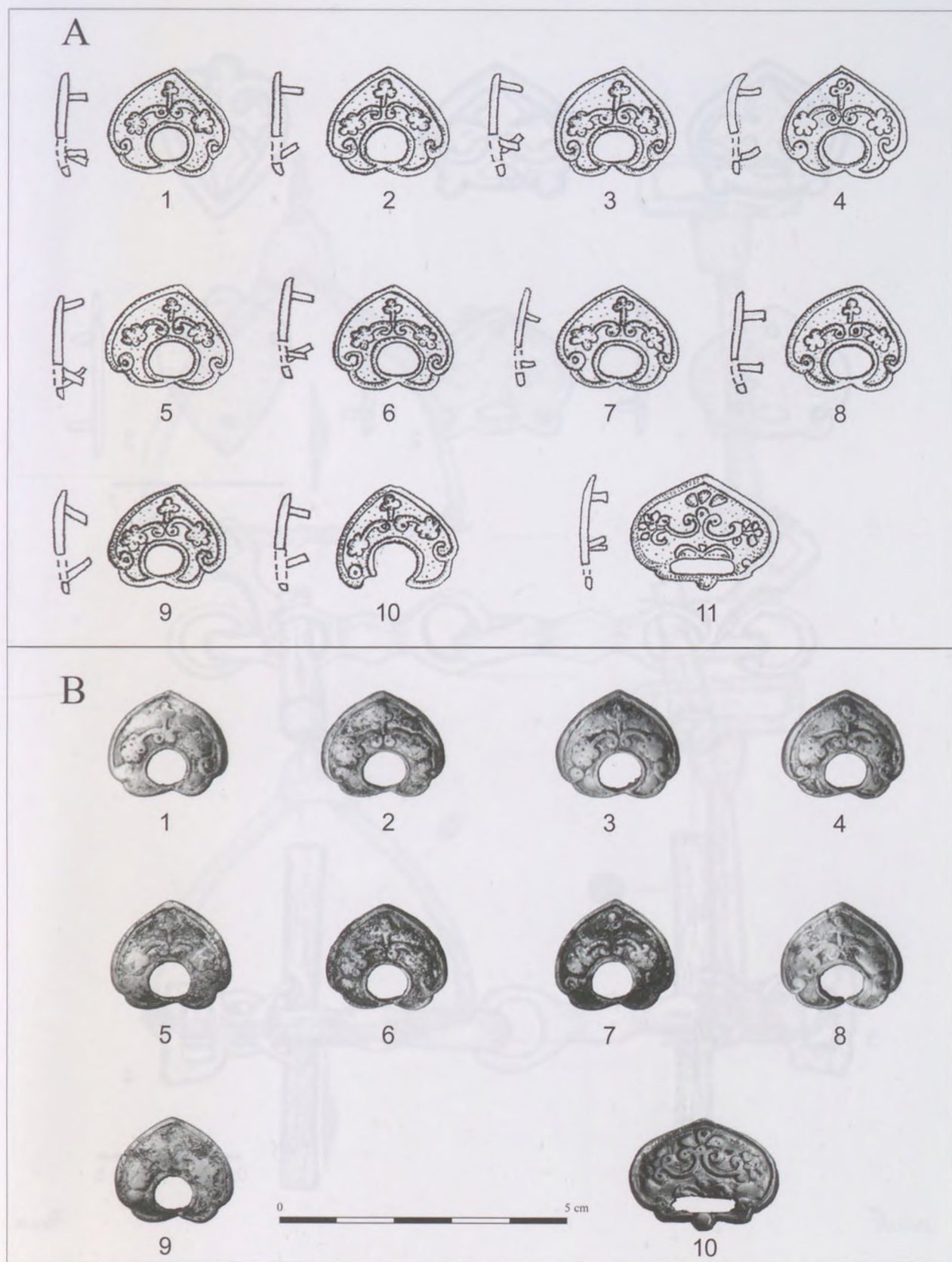
VII. TÁBLÁK

5. tábla. Mezözombor-Bálványdomb, szórványleletek

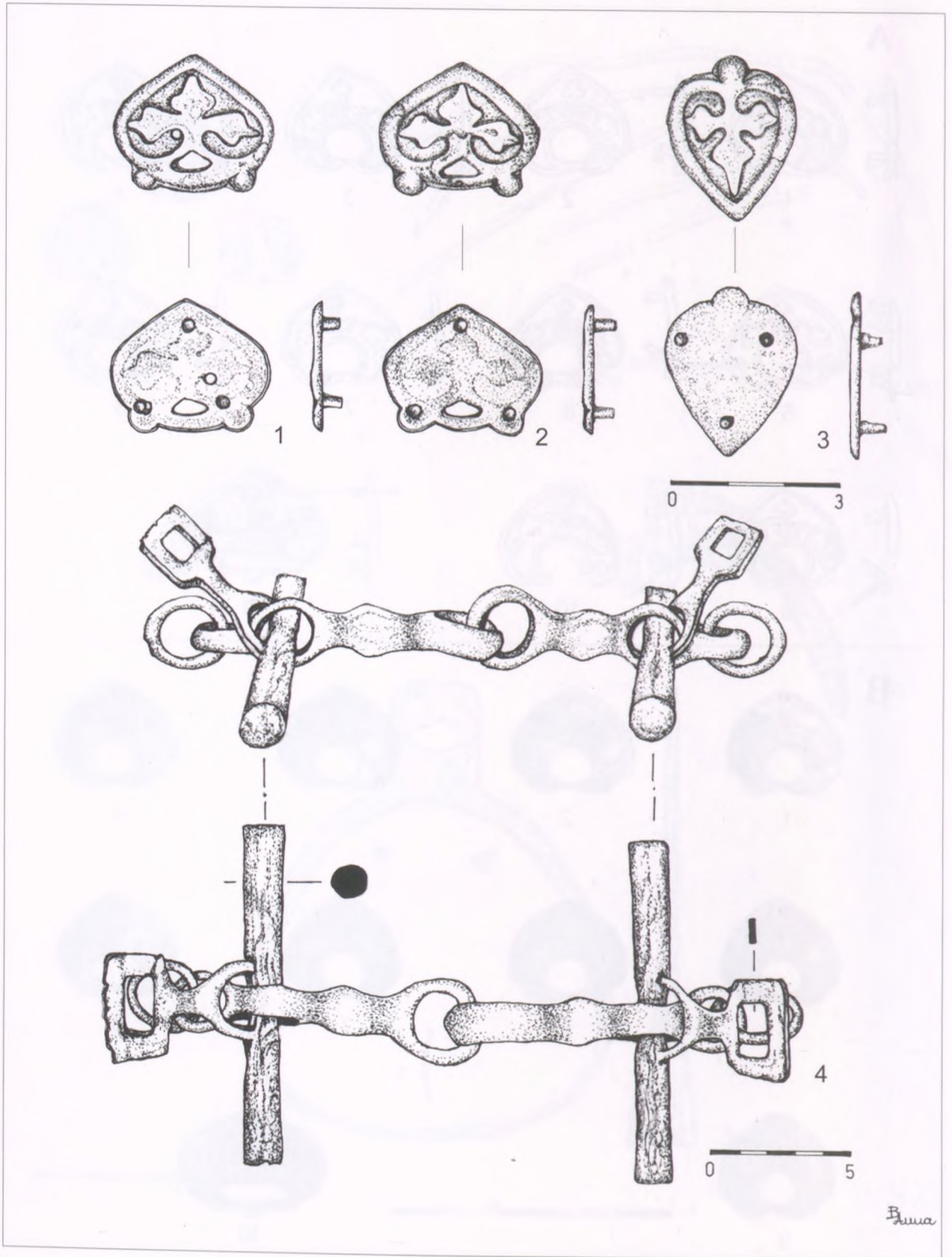

VII. TÁBLÁK

6. tábla. Szerencs-Kácsa-dűlő, begyűjtött leletek

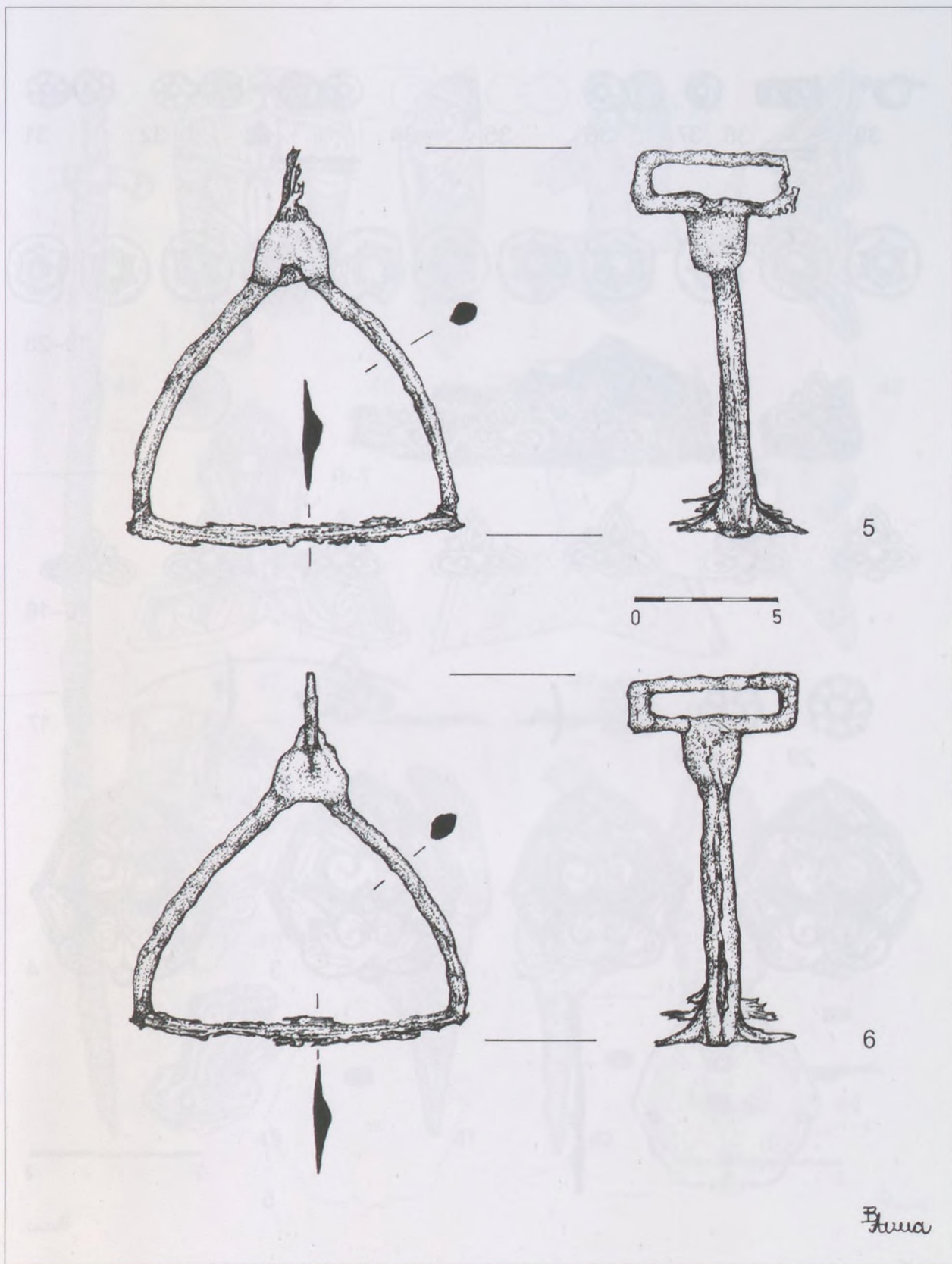

7. tábla. Szerencs-Közelebről ismeretlen lelőhelyű szórványleletek

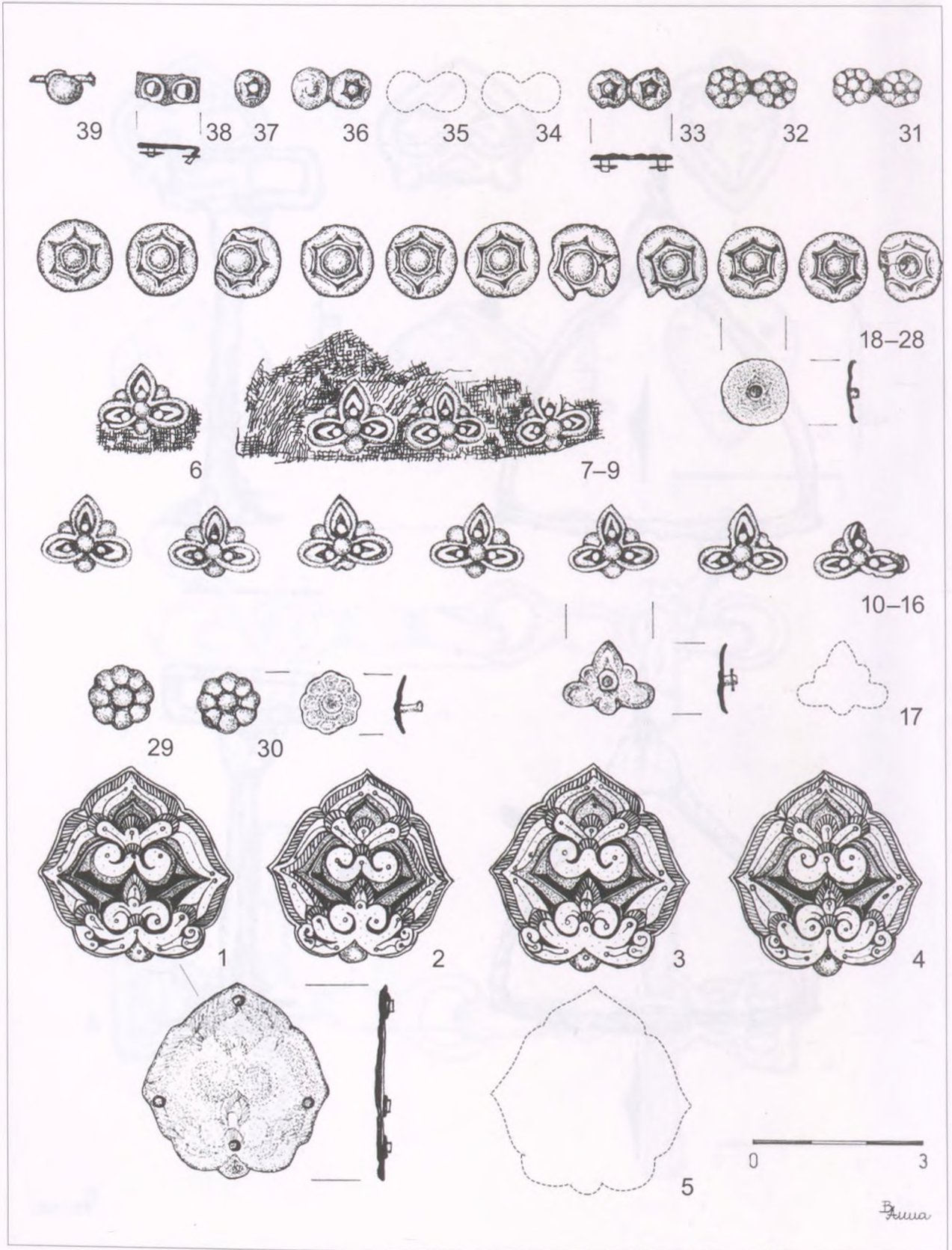
VII. TÁBLÁK

8. tábla. Szerencs-Közelebről ismeretlen lelőhelyű szórványleletek

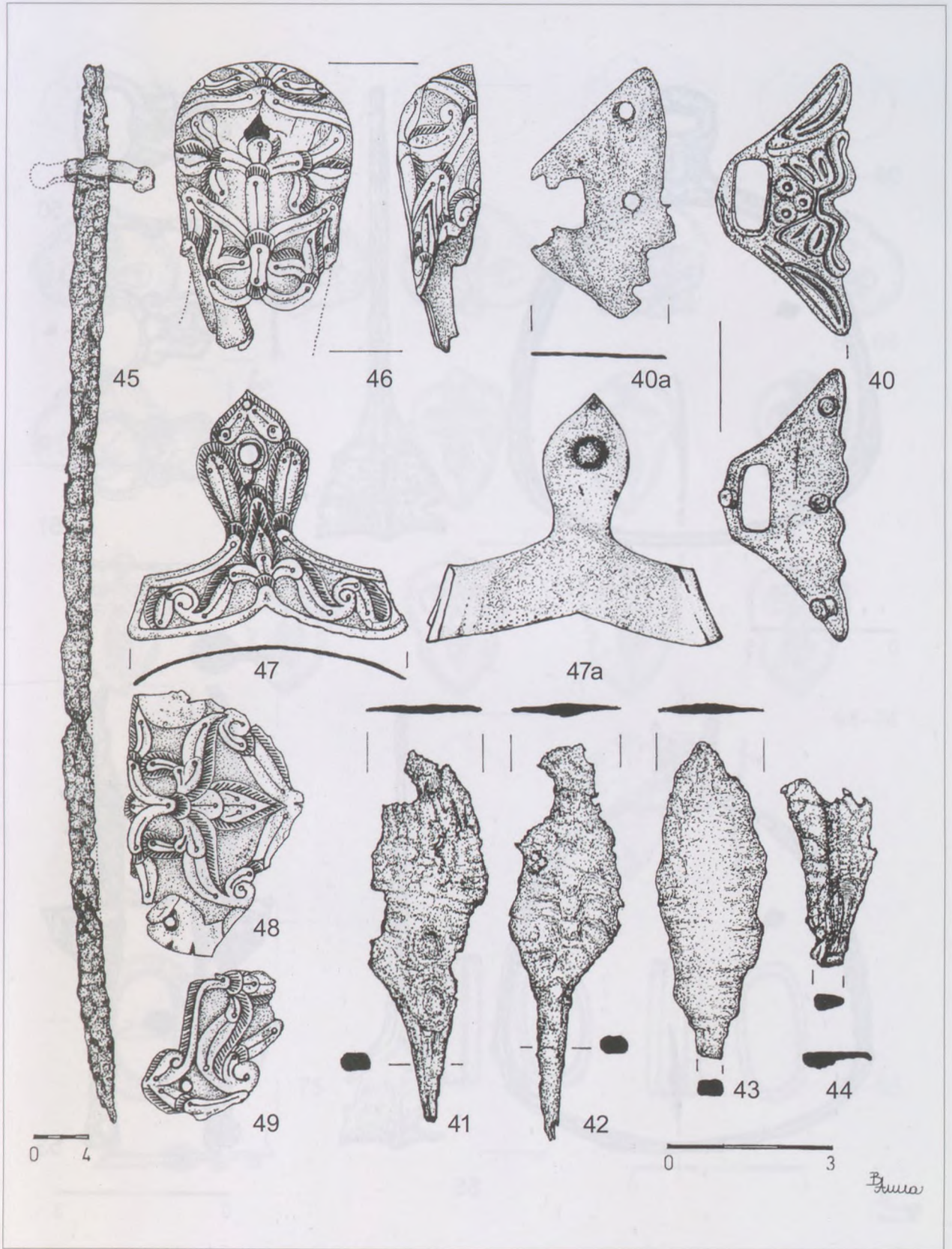
VII. TÁBLÁK

9. tábla. Tarcsl-Vinnai-dűlő, 4. sír

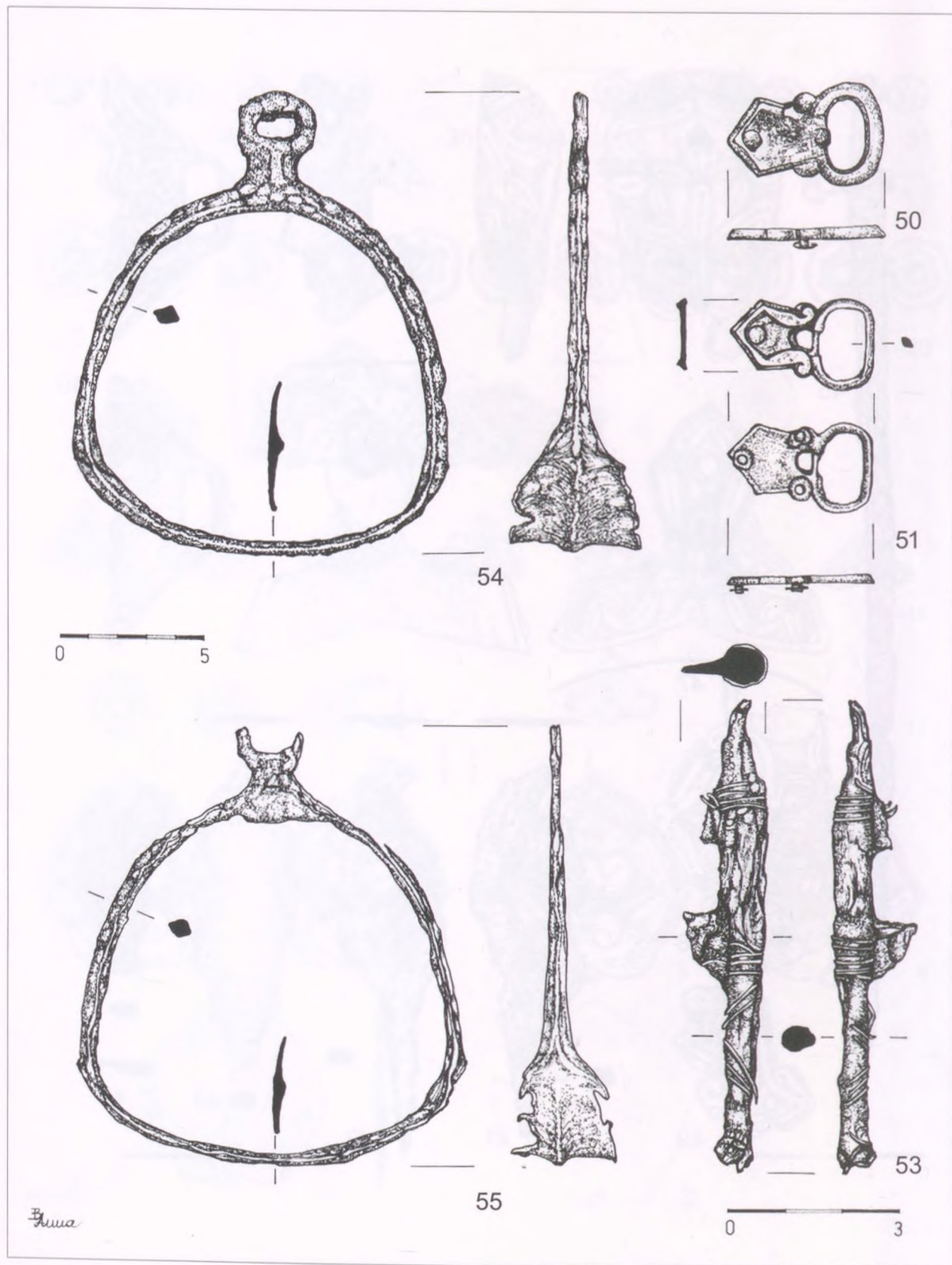

VII. TÁBLÁK

10. tábla. Tarcál-Vinnai-dűlő, 4. sír

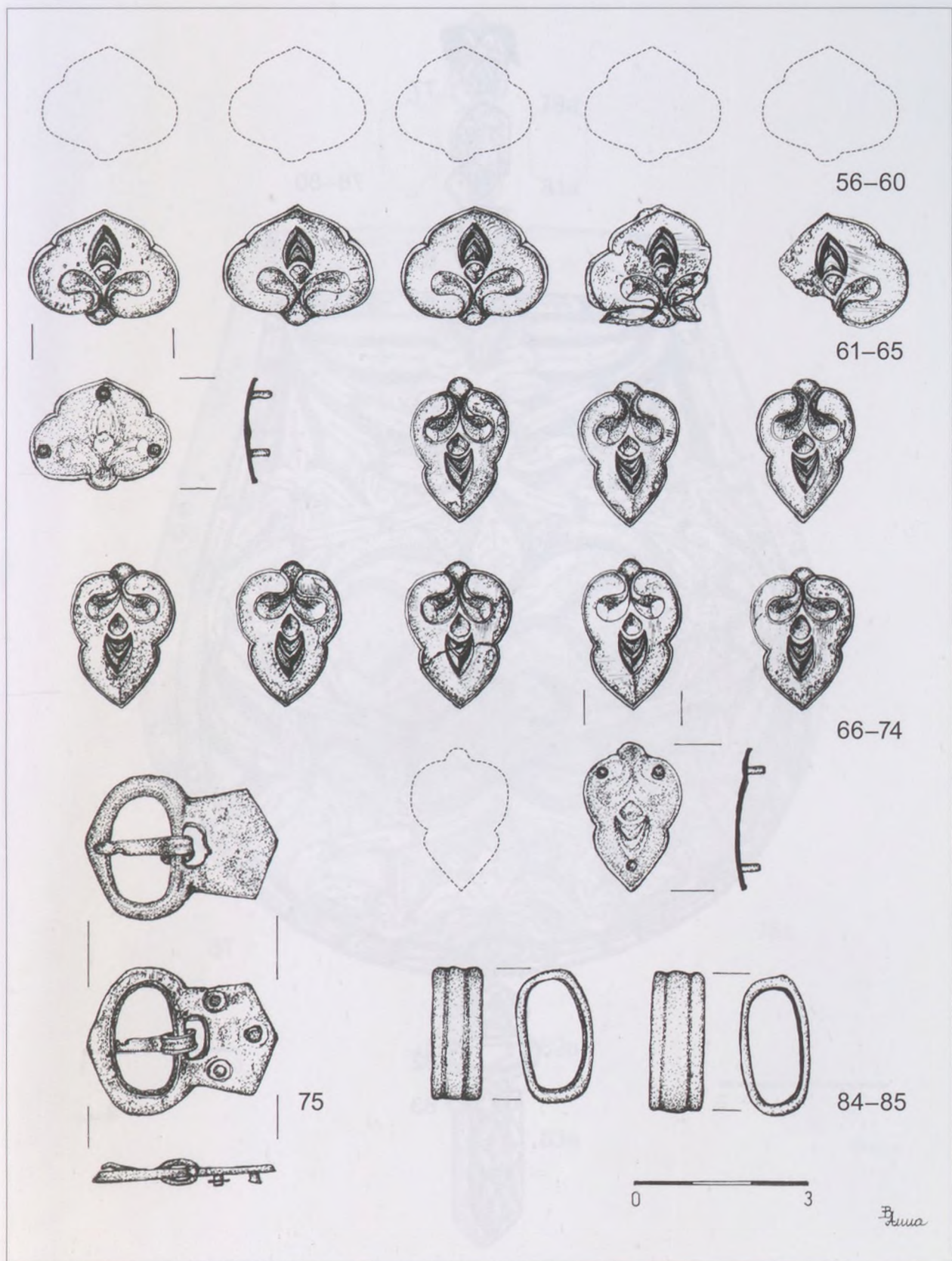

11. tábla. Tarcál-Vinnai-dűlő, 4. sír

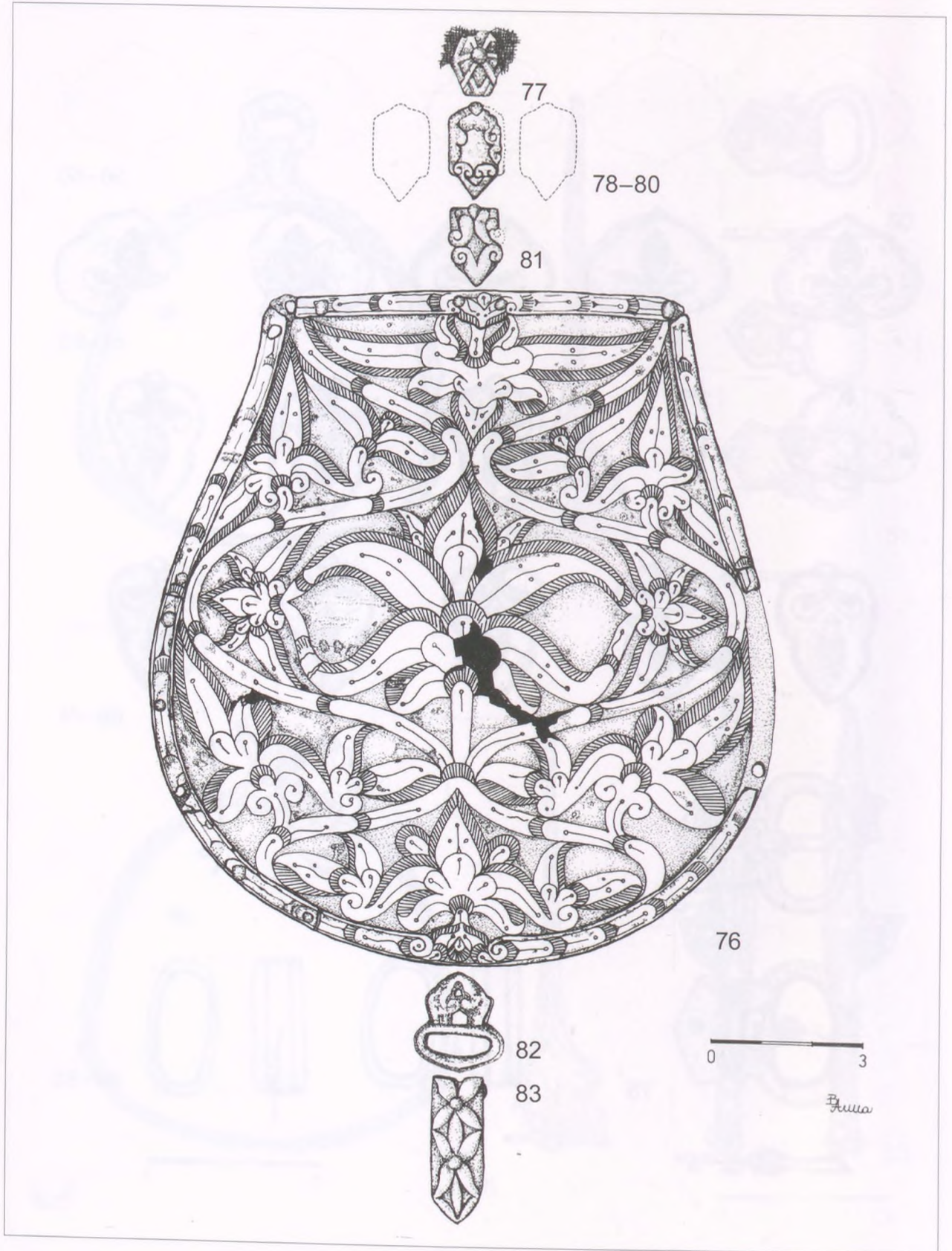
VII. TÁBLÁK

12. tábla. Tarcál-Vinnai-dűlő, 4. sír

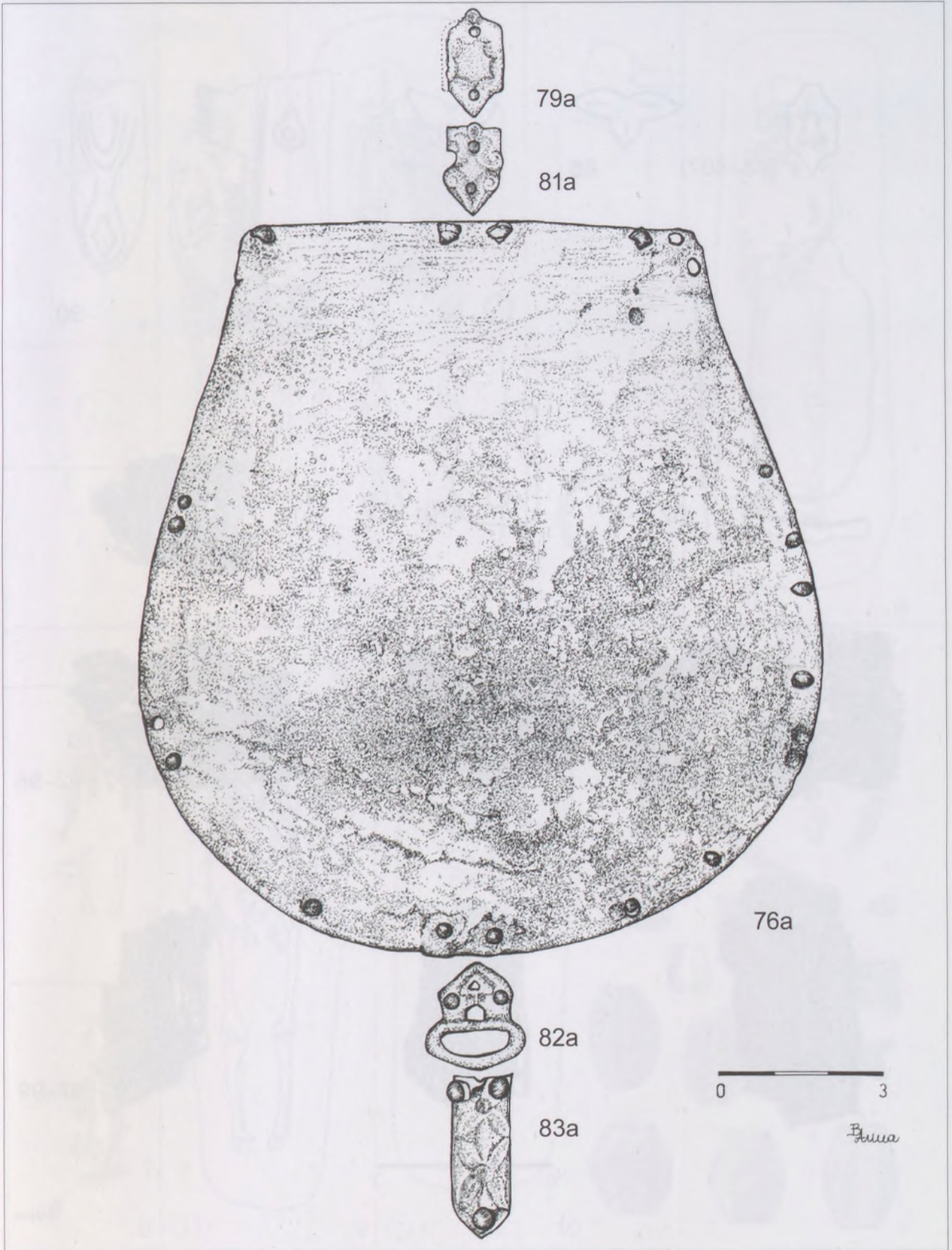
VII. TÁBLÁK

13. tábla: Tarcsl-Vinnai-dűlő, 4. sír

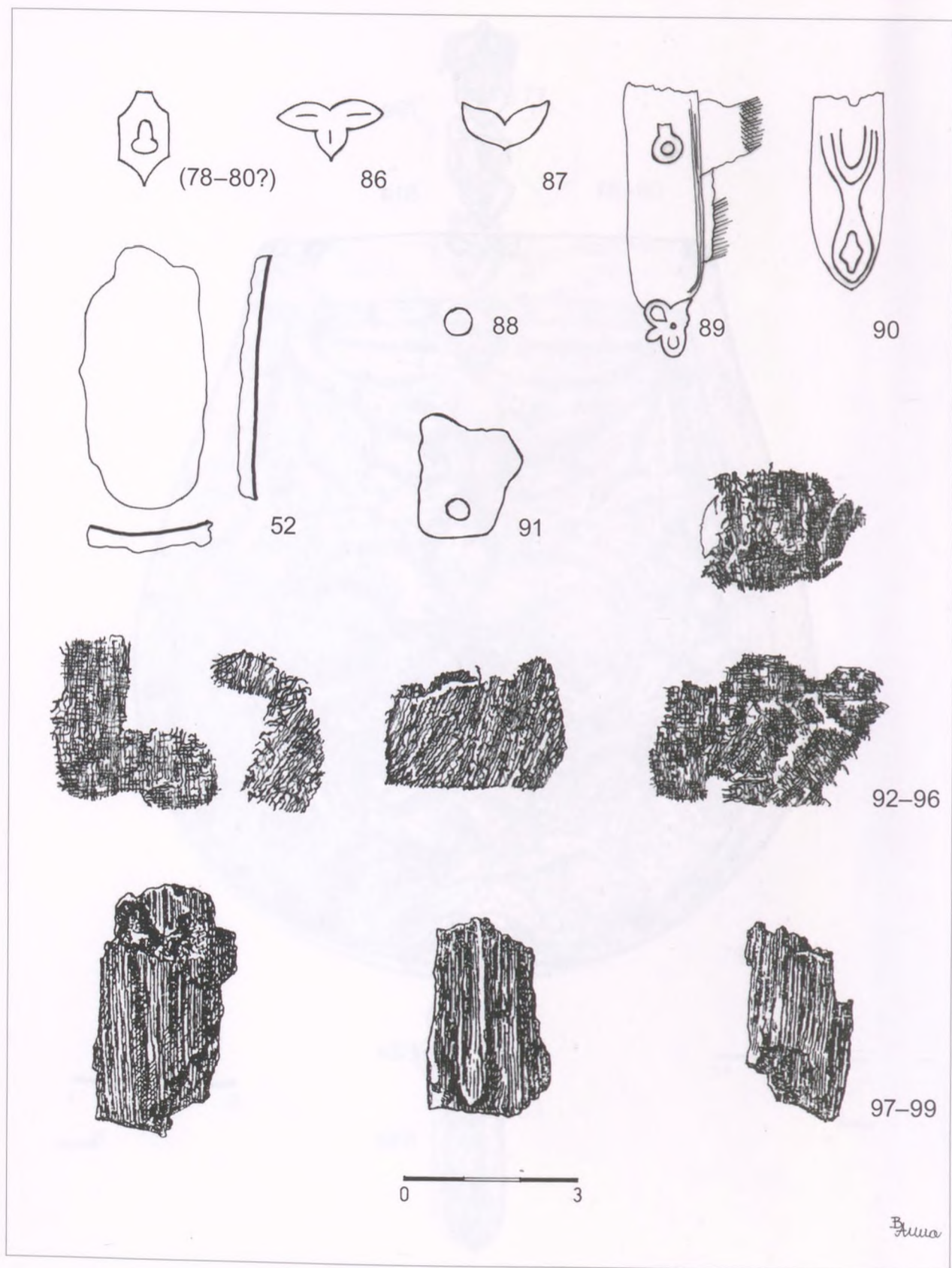
VII. TÁBLÁK

14. tábla. Tarcál-Vinnai-dűlő, 4. sír

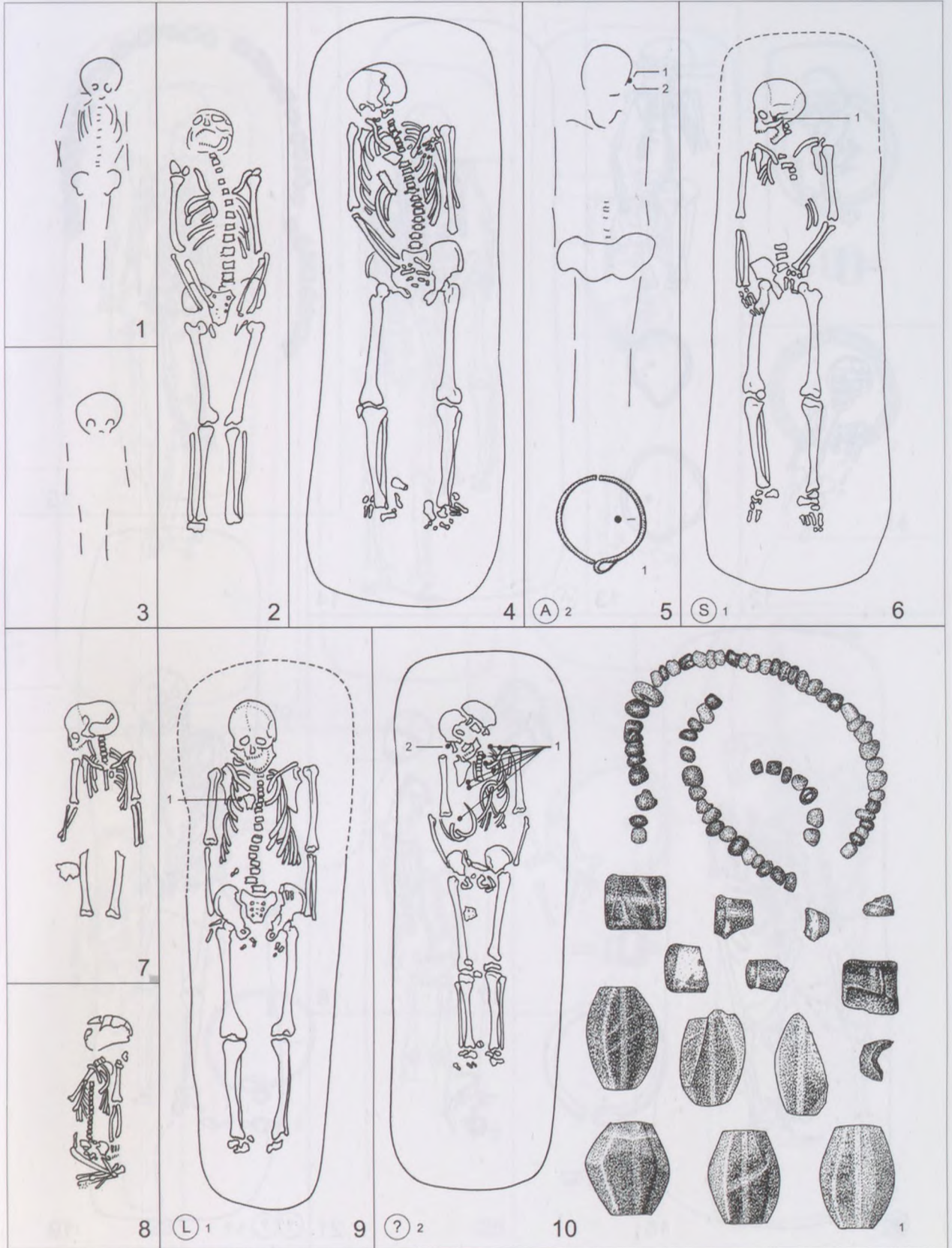
VII. TÁBLÁK

15. tábla. Tarcál-Vinnai-dűlő, 4. sír

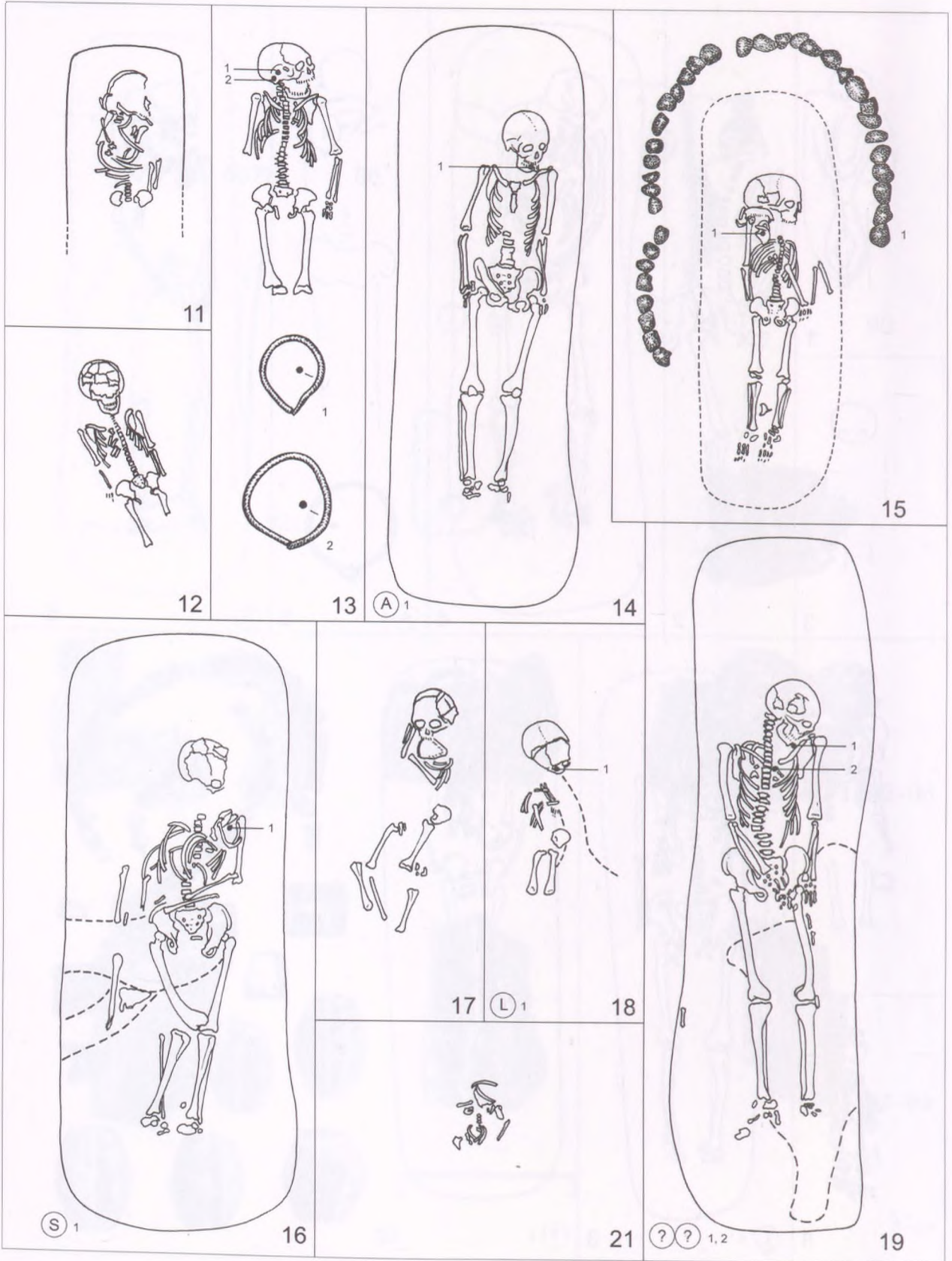
VII. TÁBLÁK

16. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 1–10. sír

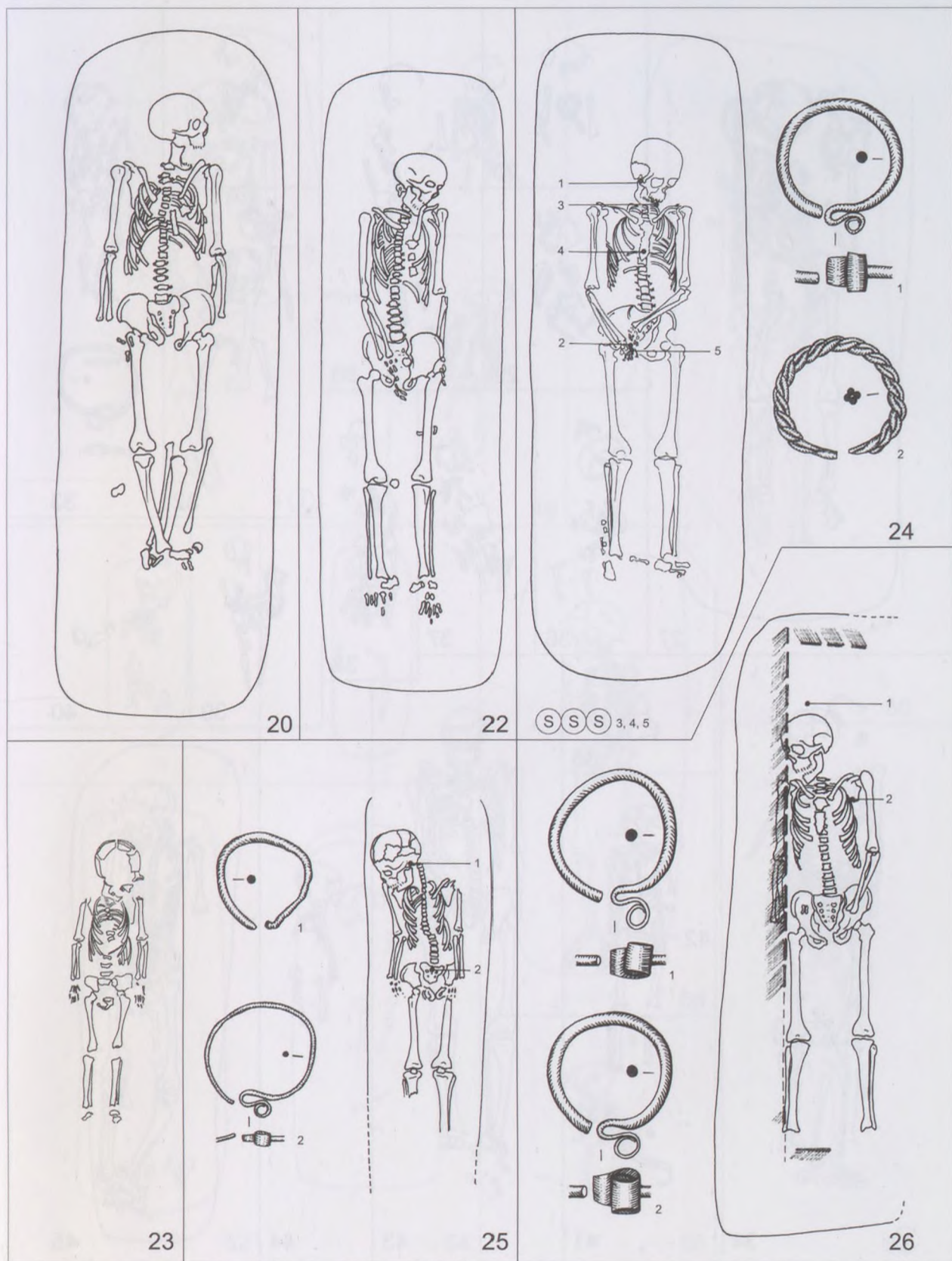
VII. TÁBLÁK

17. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 11–19., 21. sír

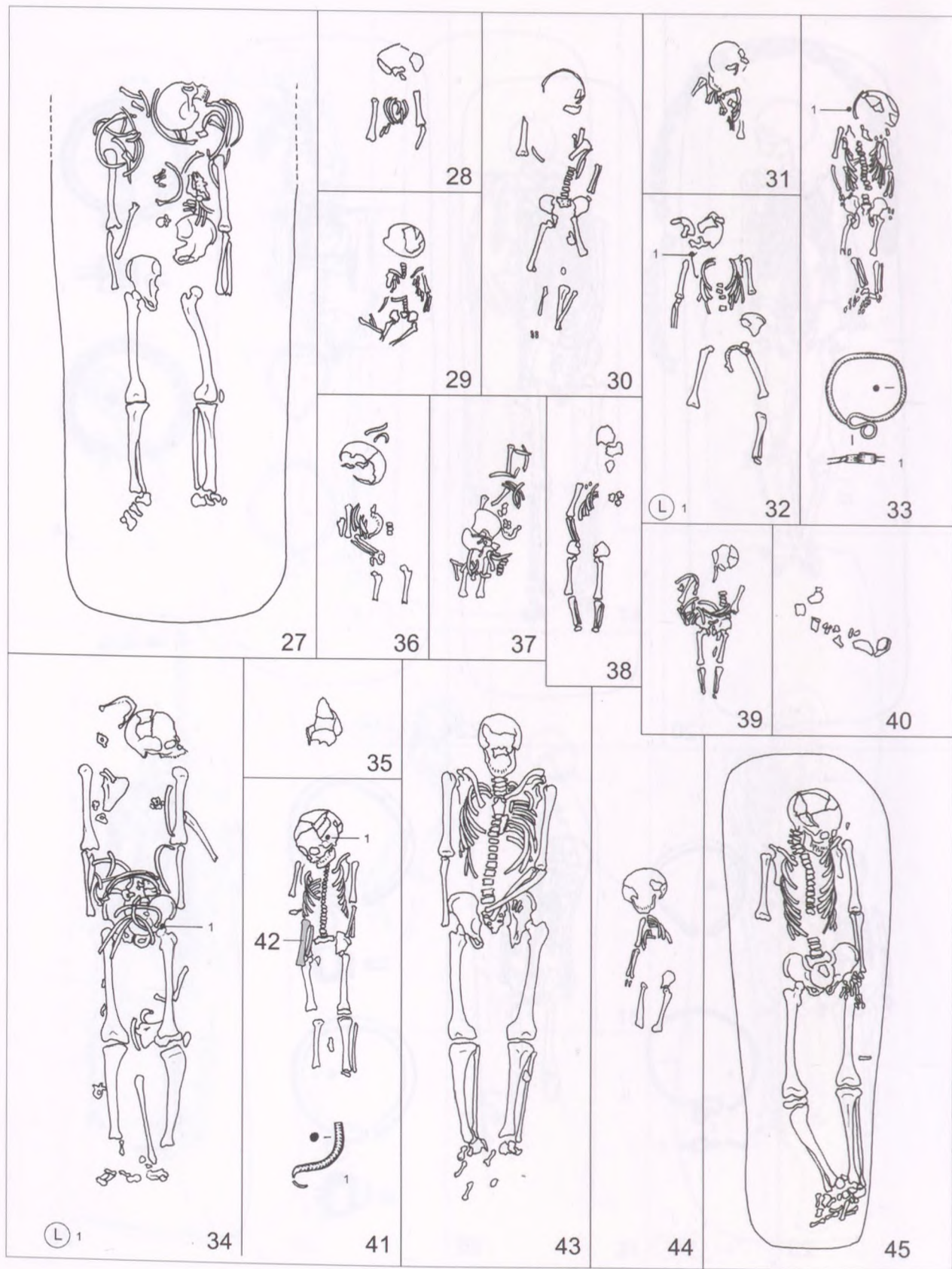
VII. TÁBLÁK

18. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 20., 22–26. sír

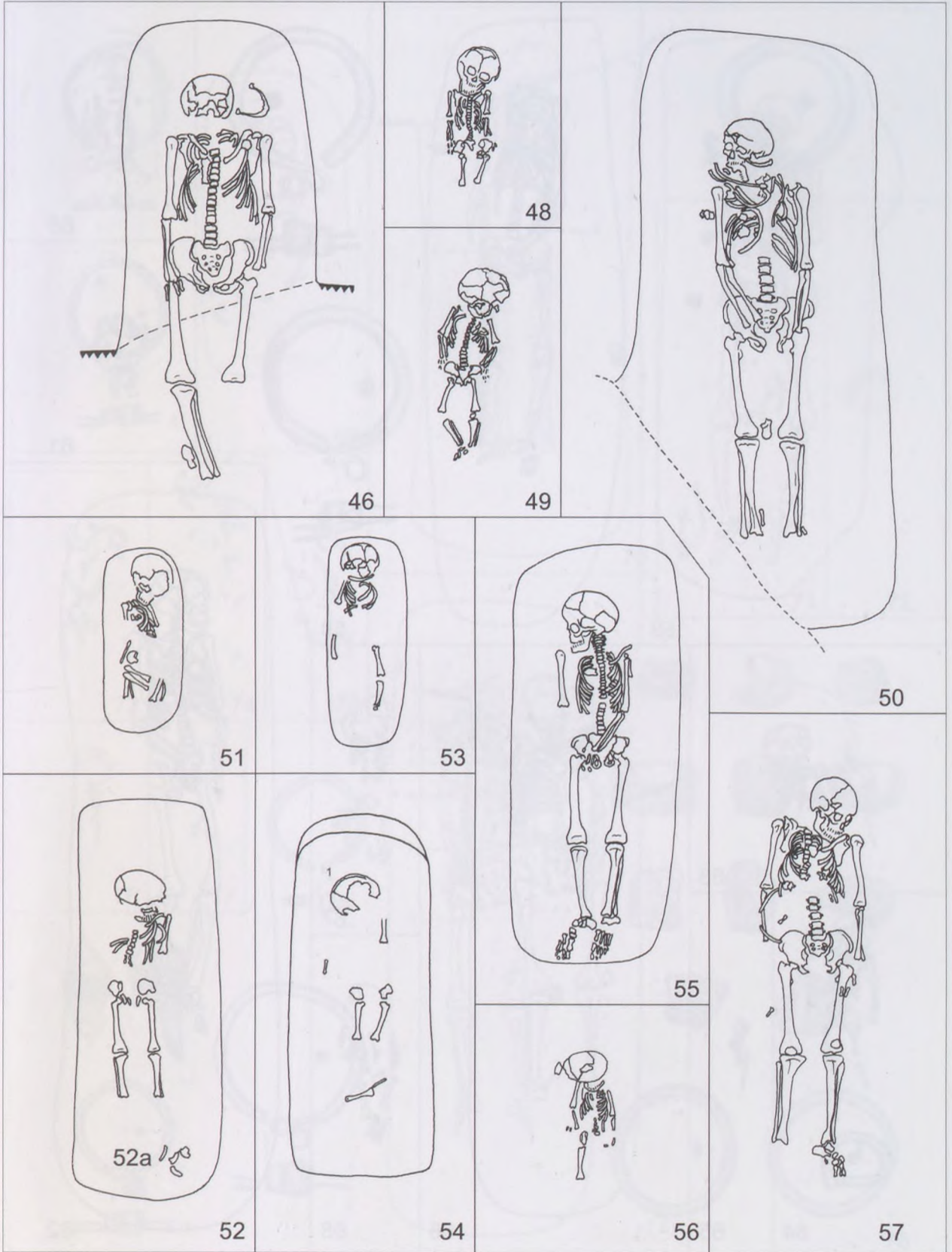
VII. TÁBLÁK

19. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 27-45. sír

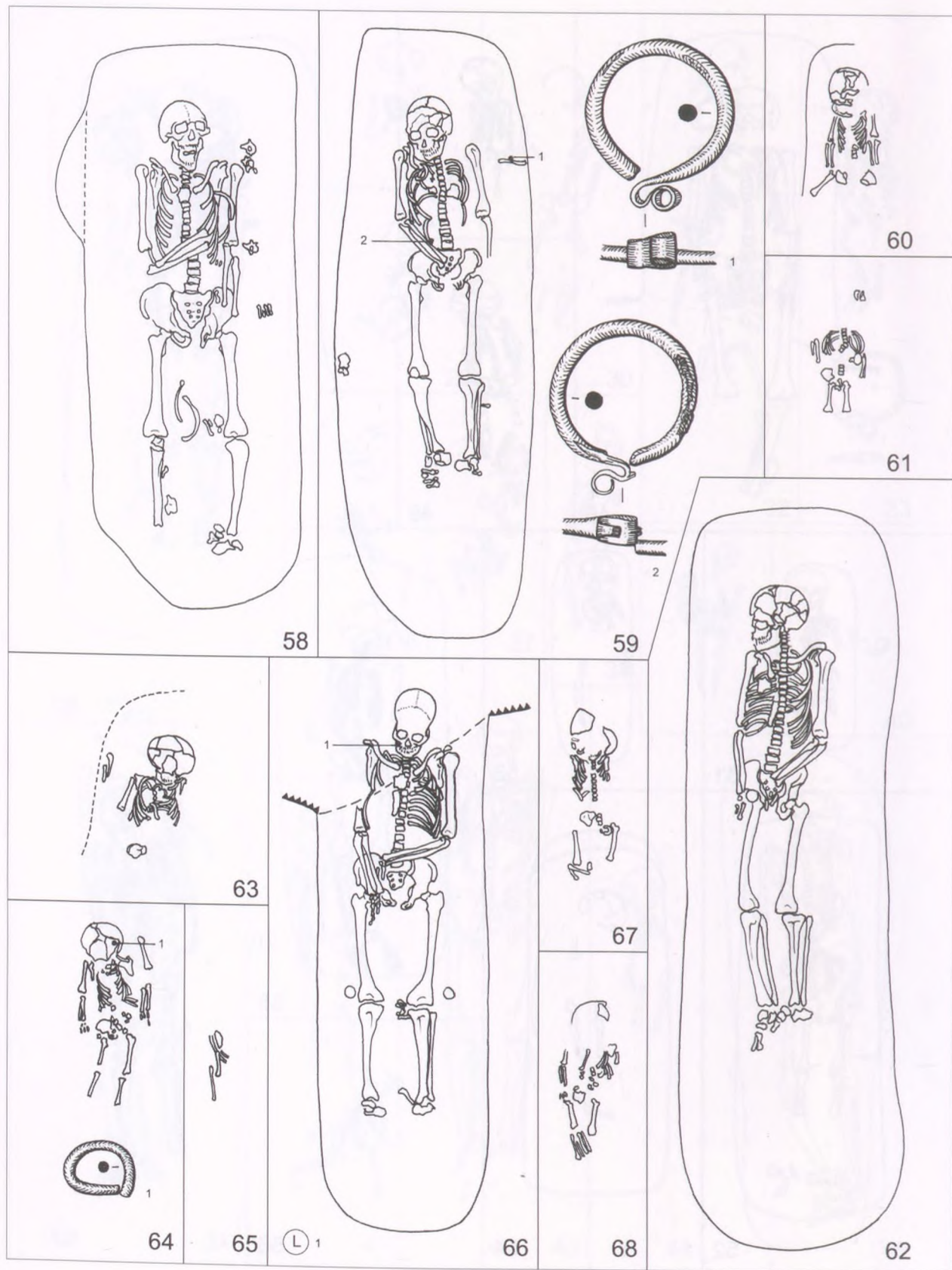
VII. TÁBLÁK

20. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 46., 48–57. sír

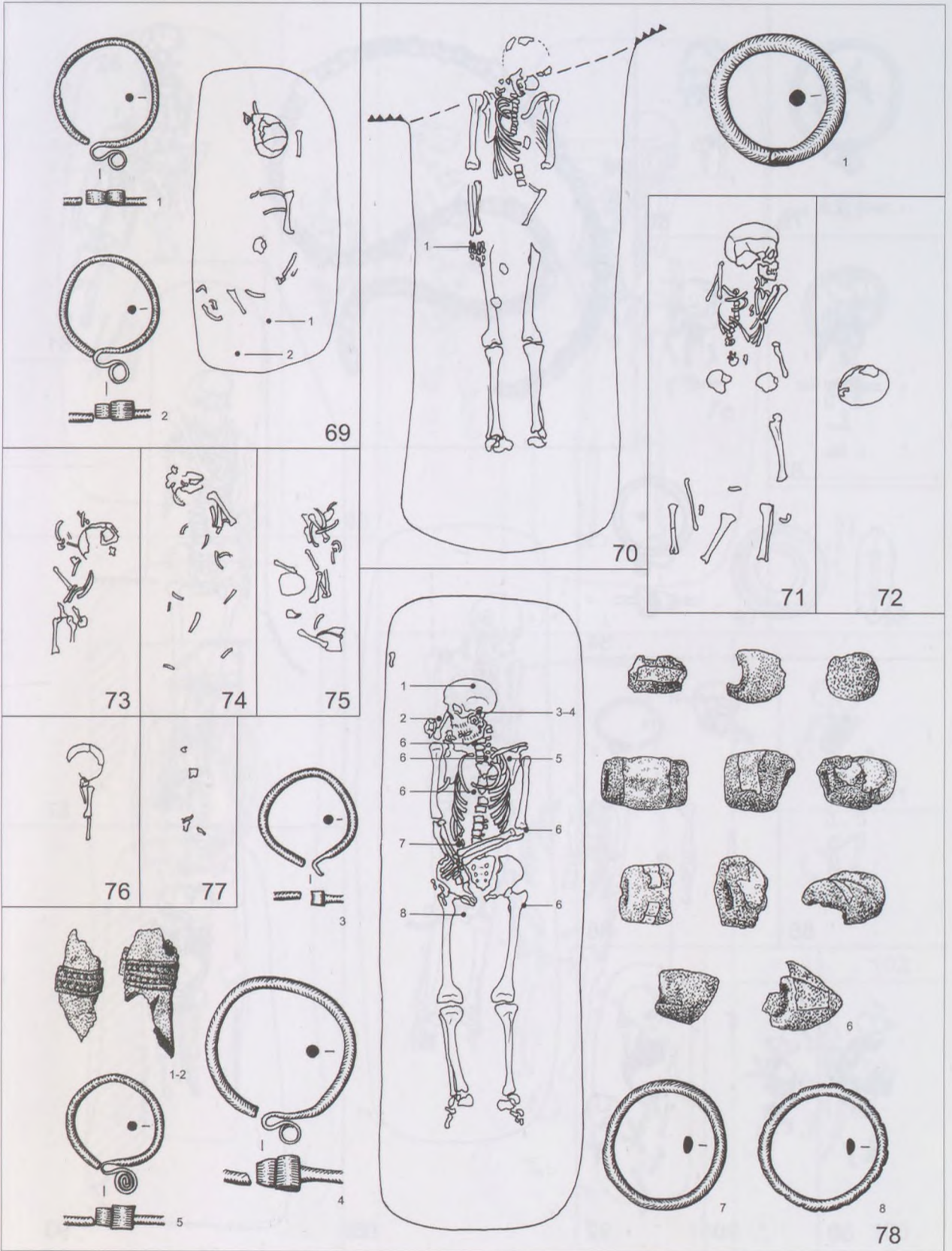
VII. TÁBLÁK

21. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 58–68. sír

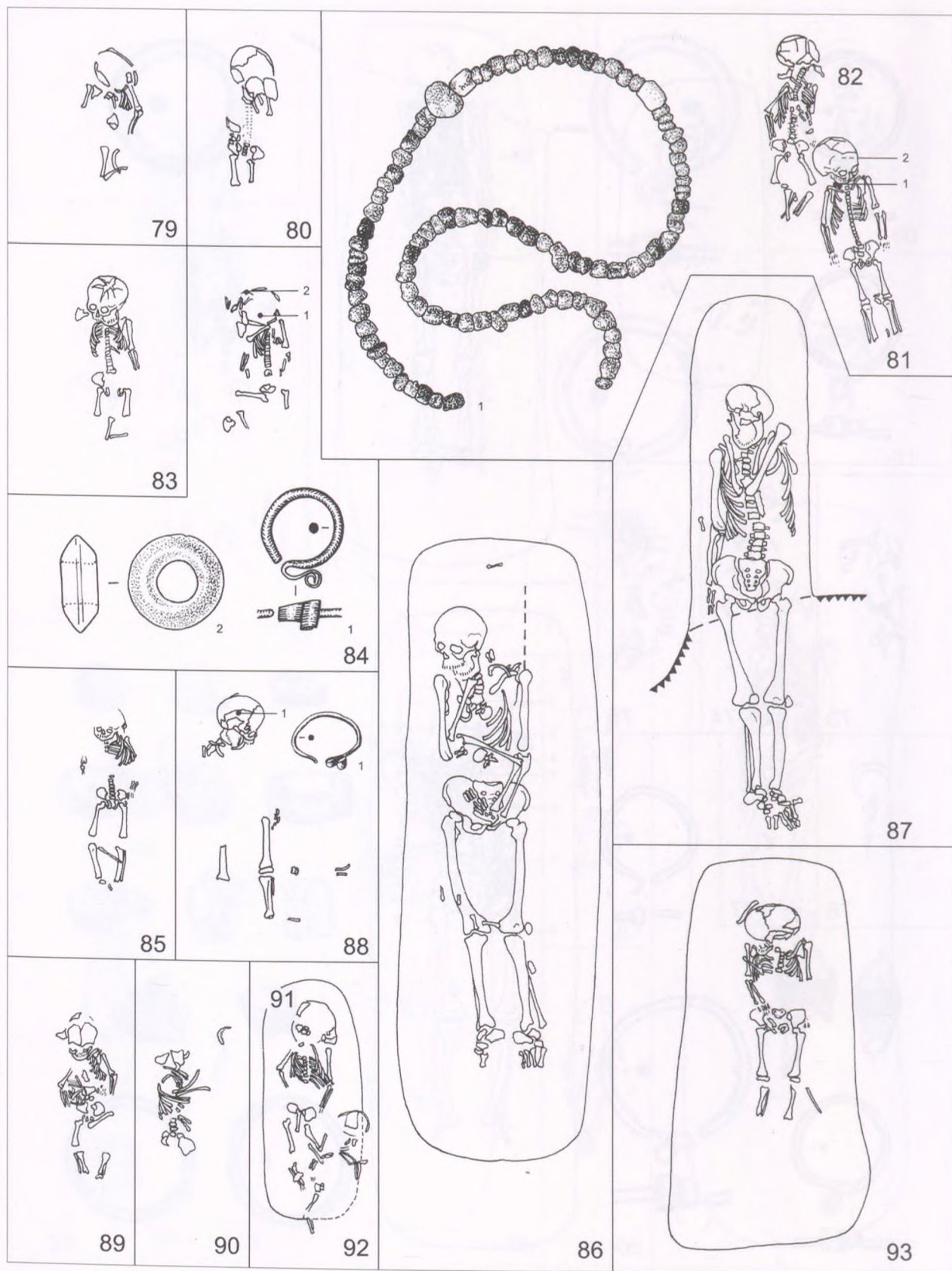
VII. TÁBLÁK

22. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 69-78. sír

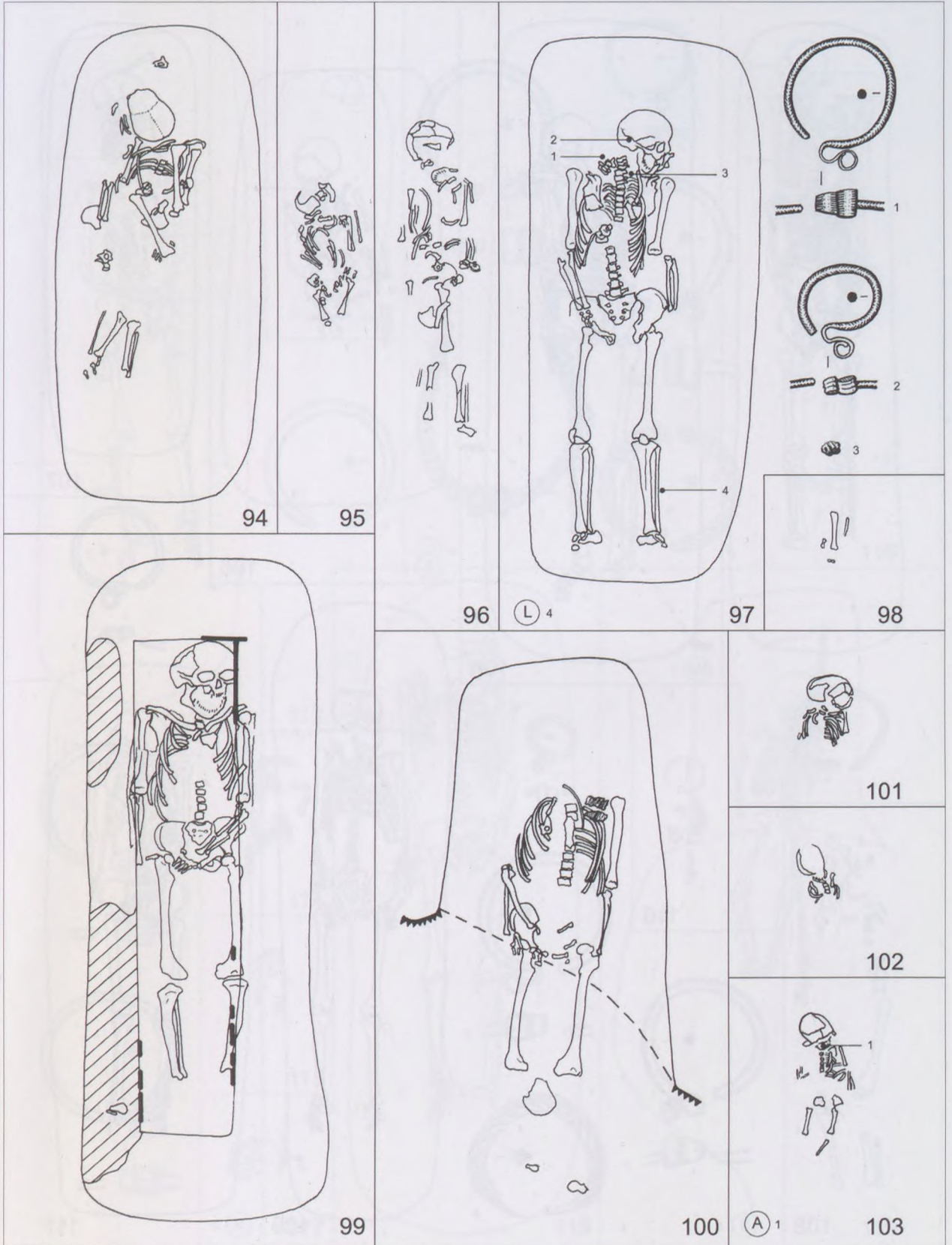
VII. TÁBLÁK

23. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 79-93. sír

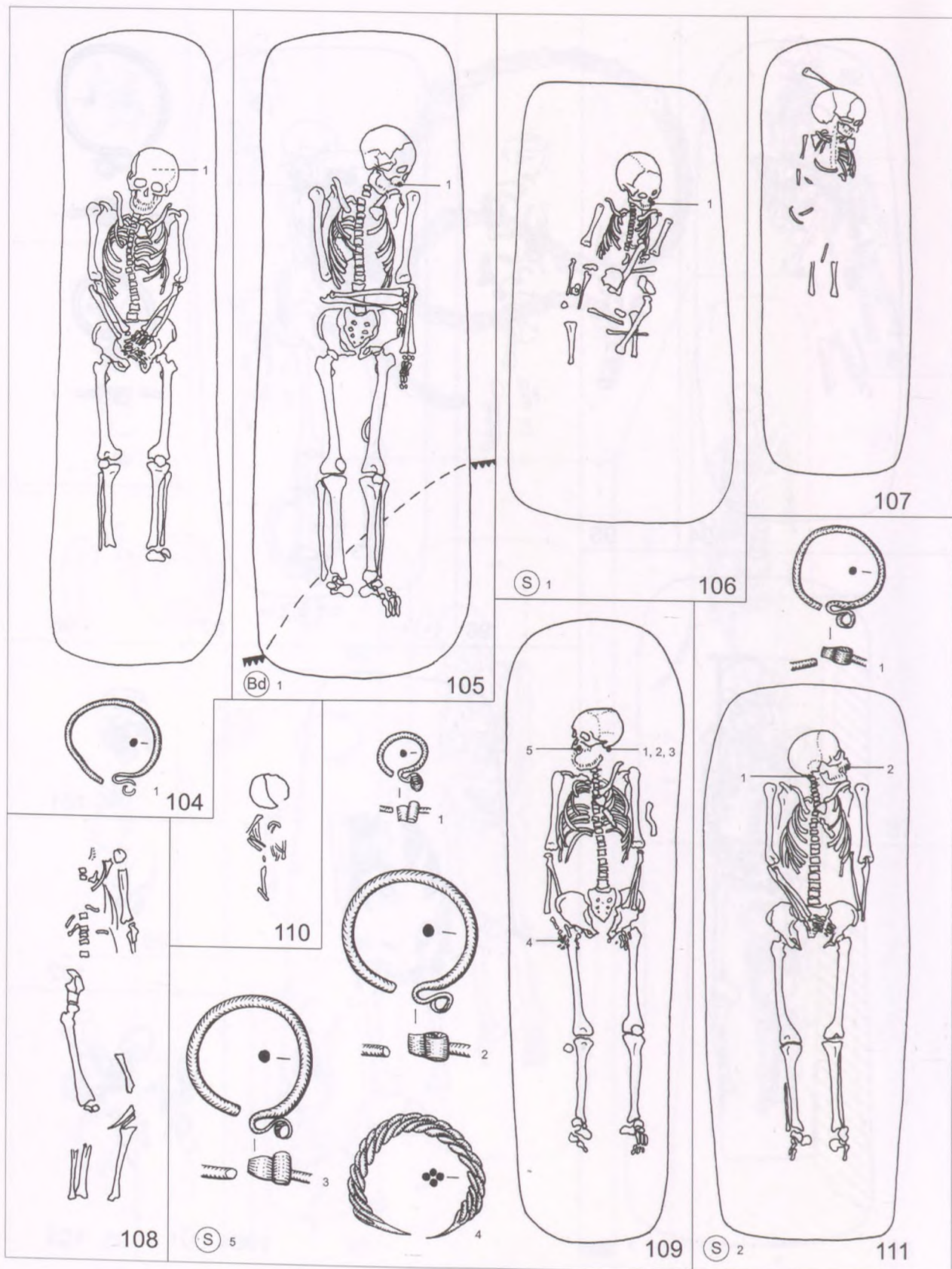
VII. TÁBLÁK

24. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 94–103. sír

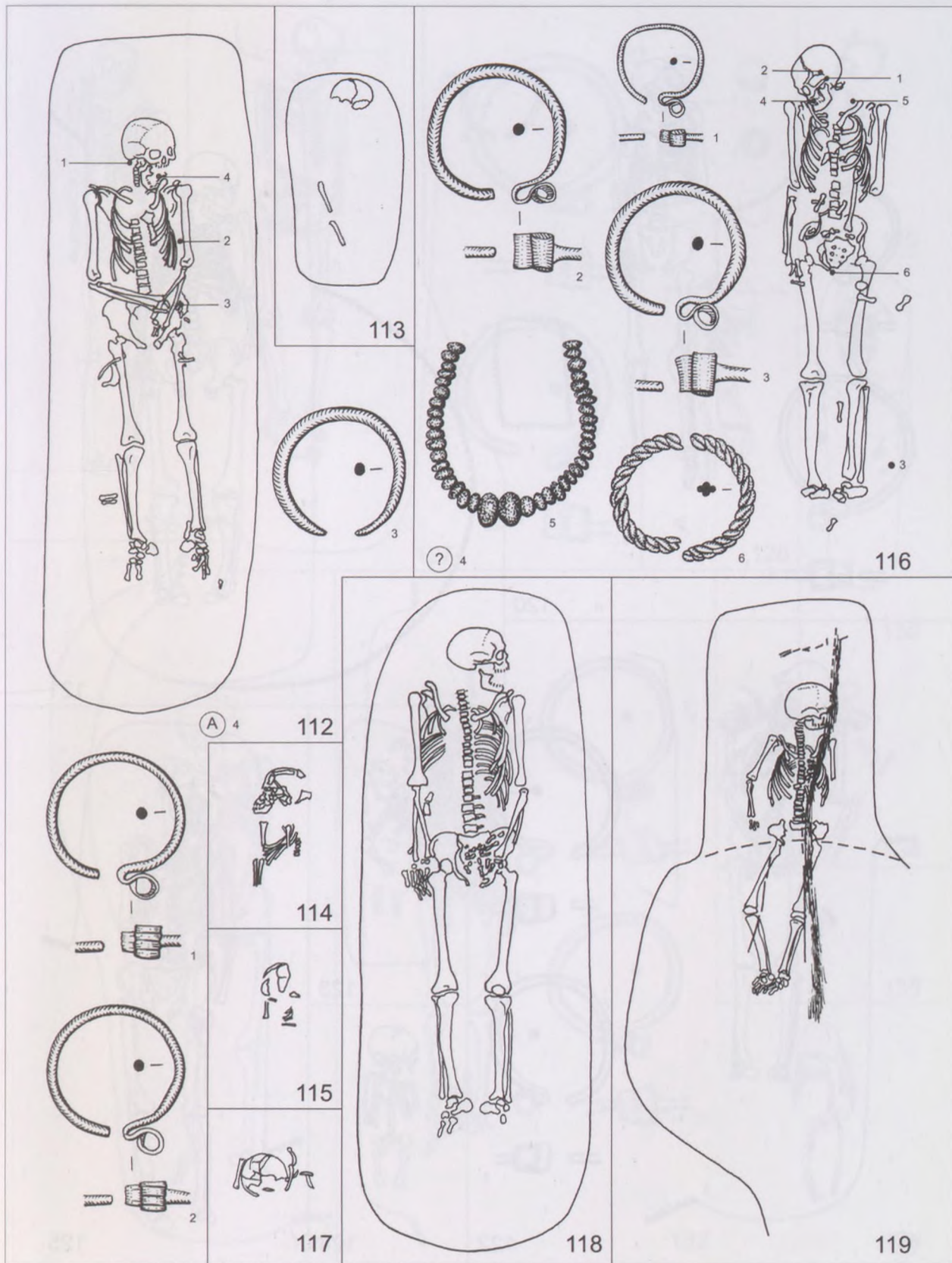
VII. TÁBLÁK

25. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 104–111. sír

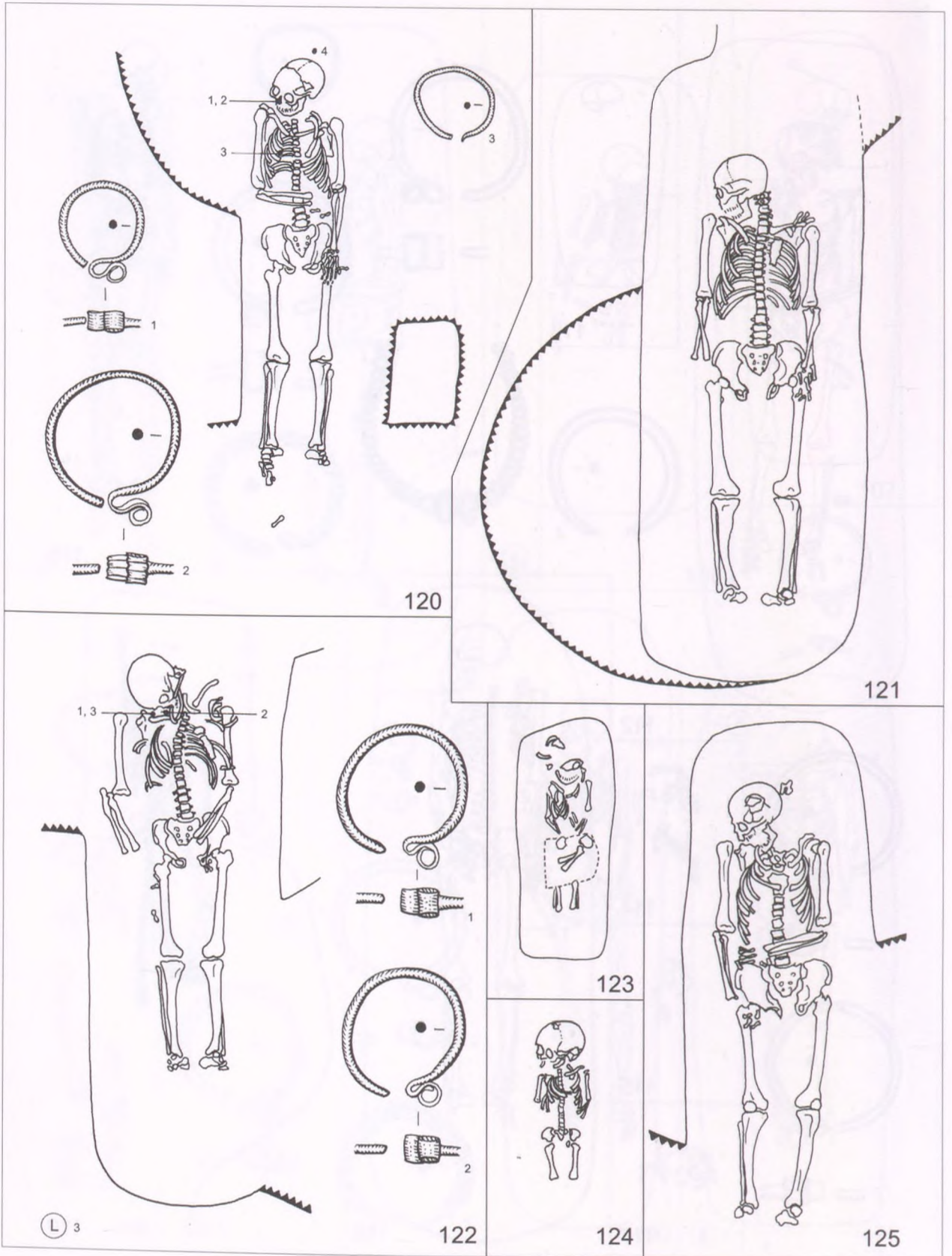
VII. TÁBLÁK

26. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 112–119. sír

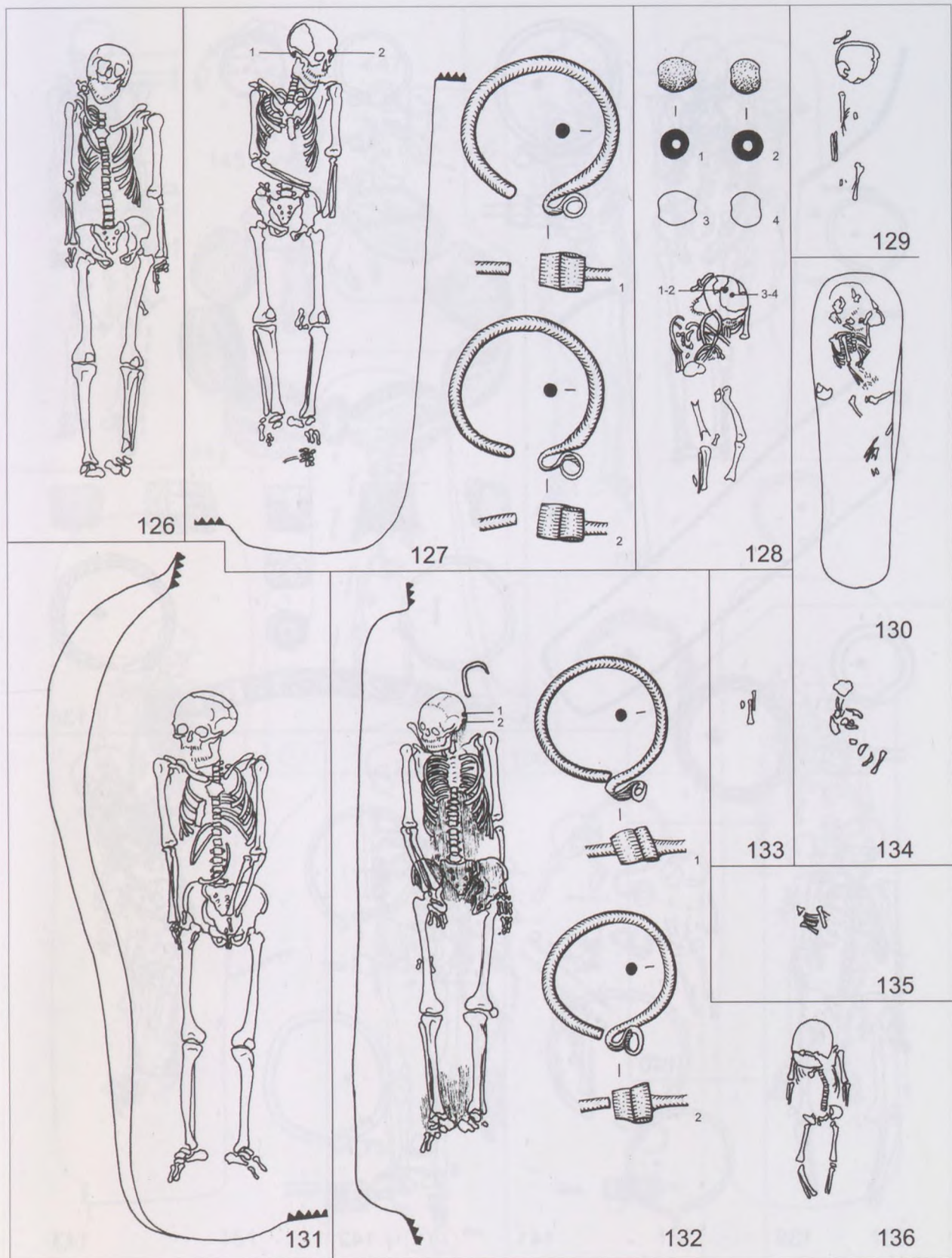
VII. TÁBLÁK

27. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 120–125. sír

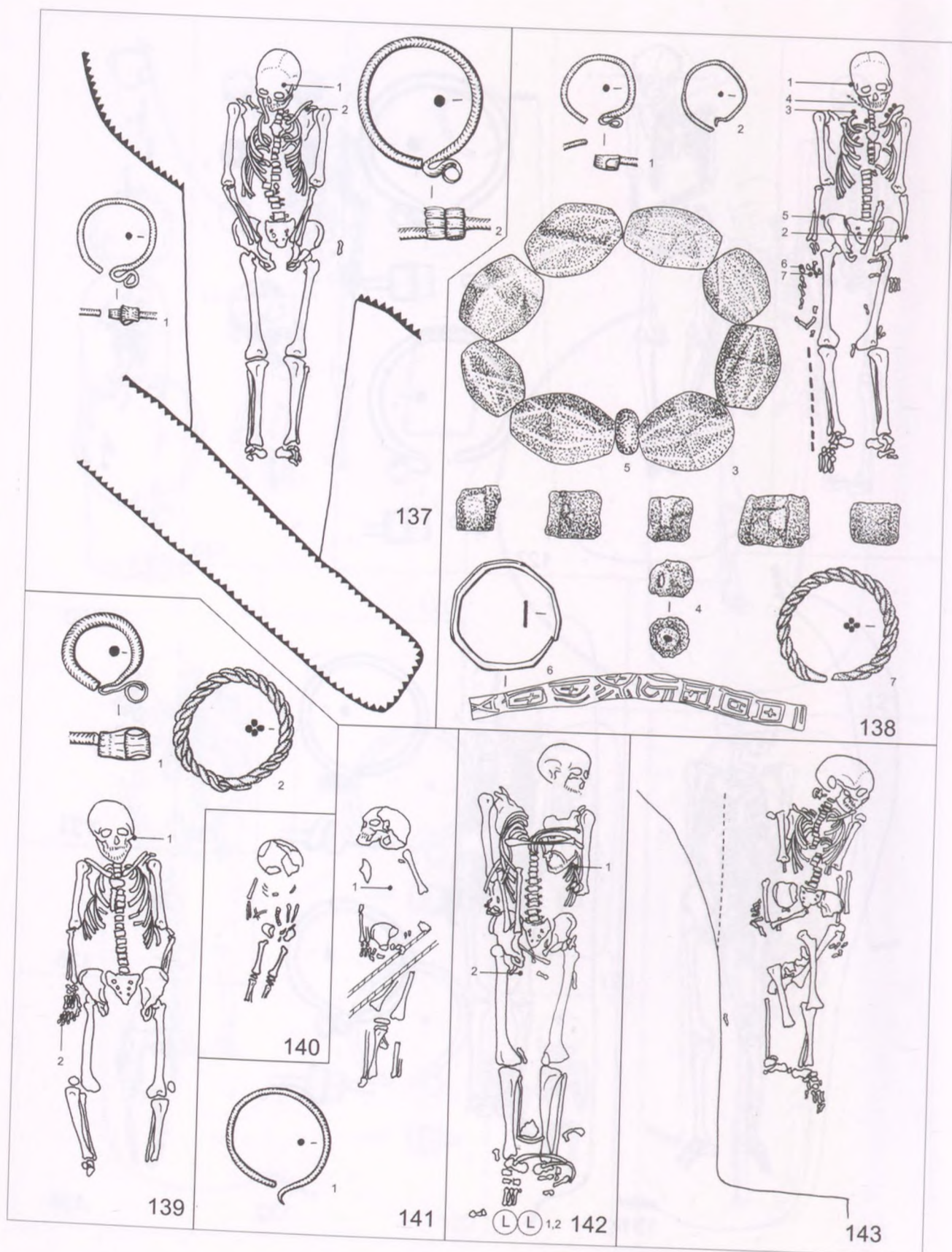
VII. TÁBLÁK

28. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 126–136. sír

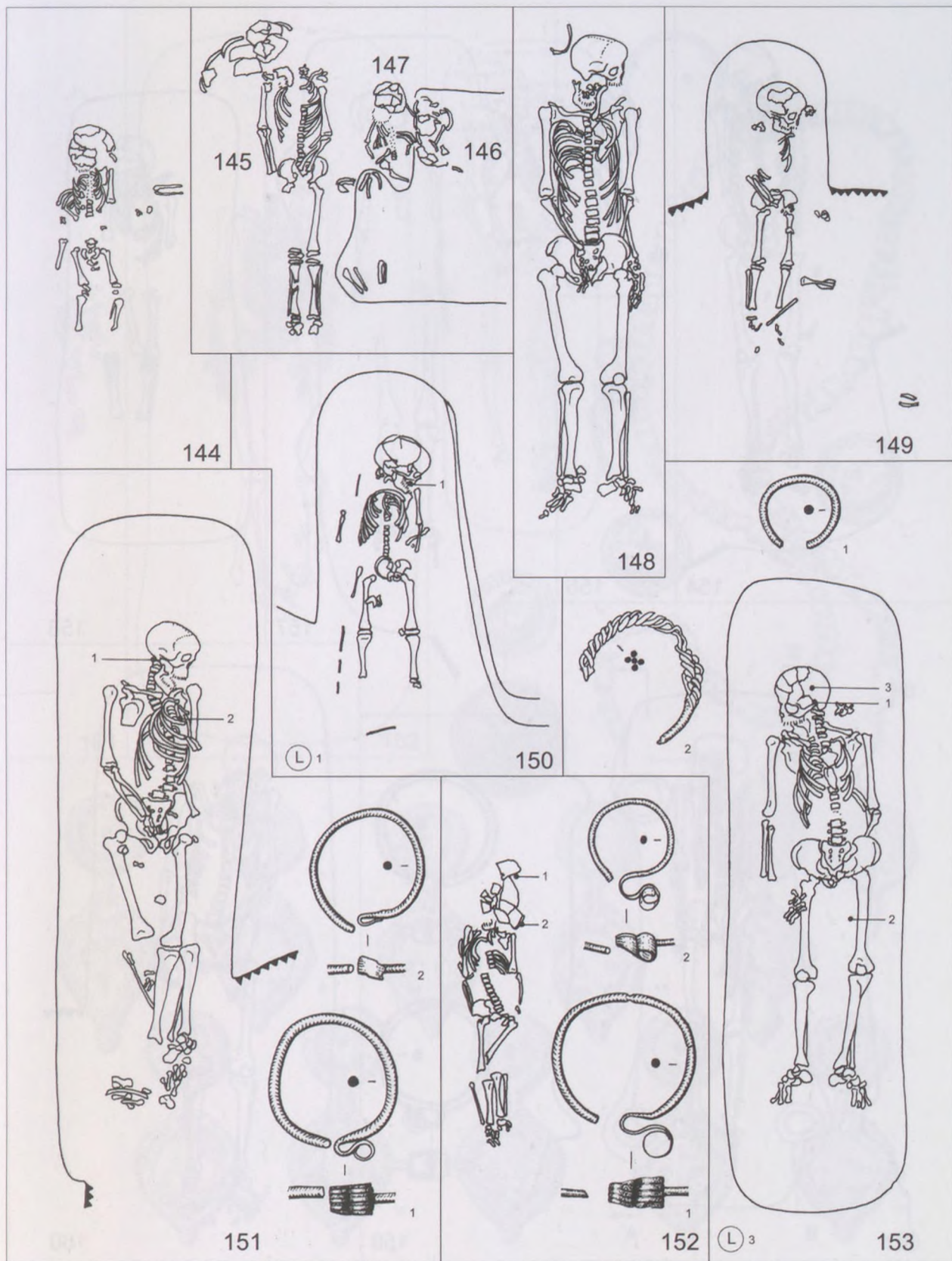
VII. TÁBLÁK

29. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 137-143. sír

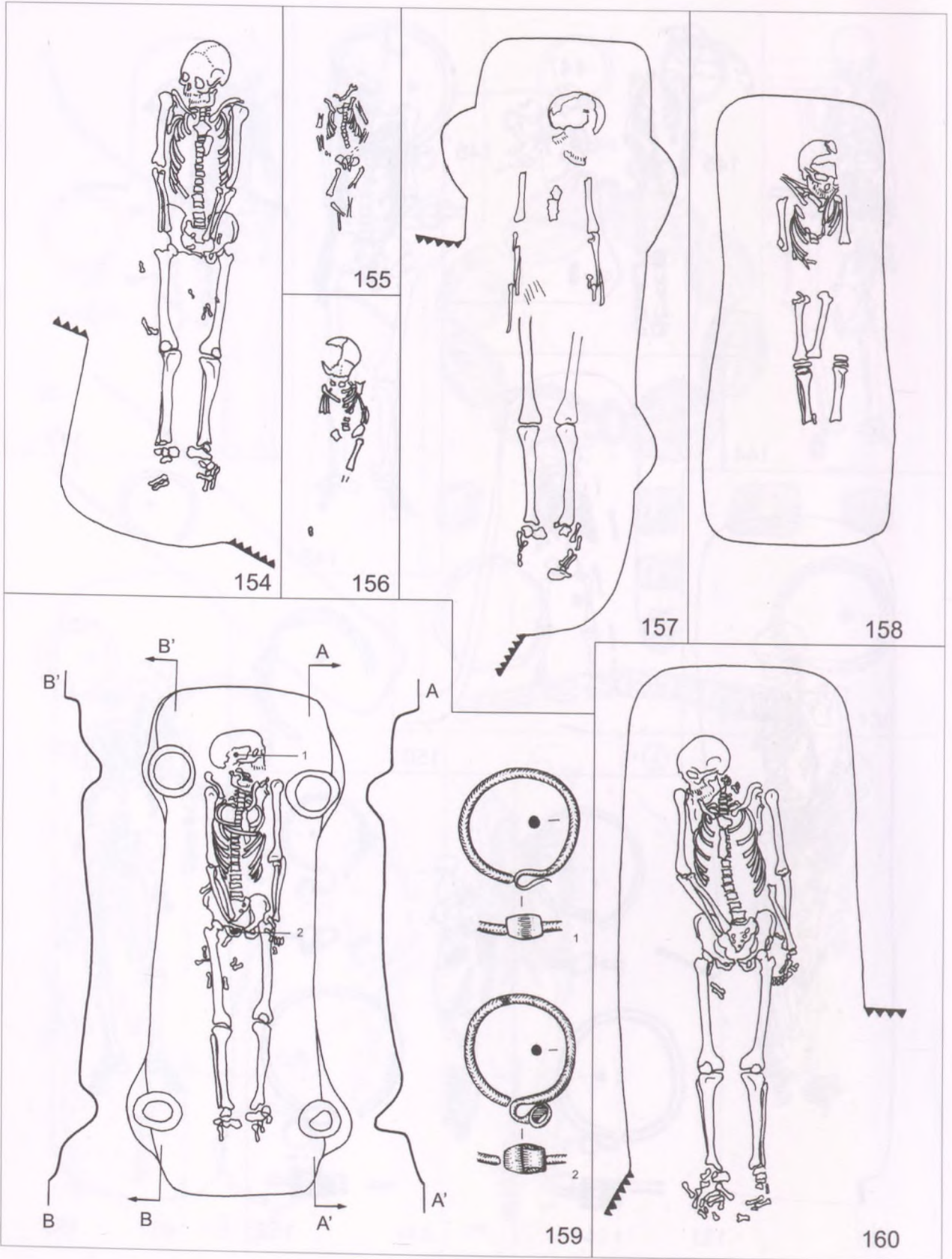
VII. TÁBLÁK

30. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 144–153. sír

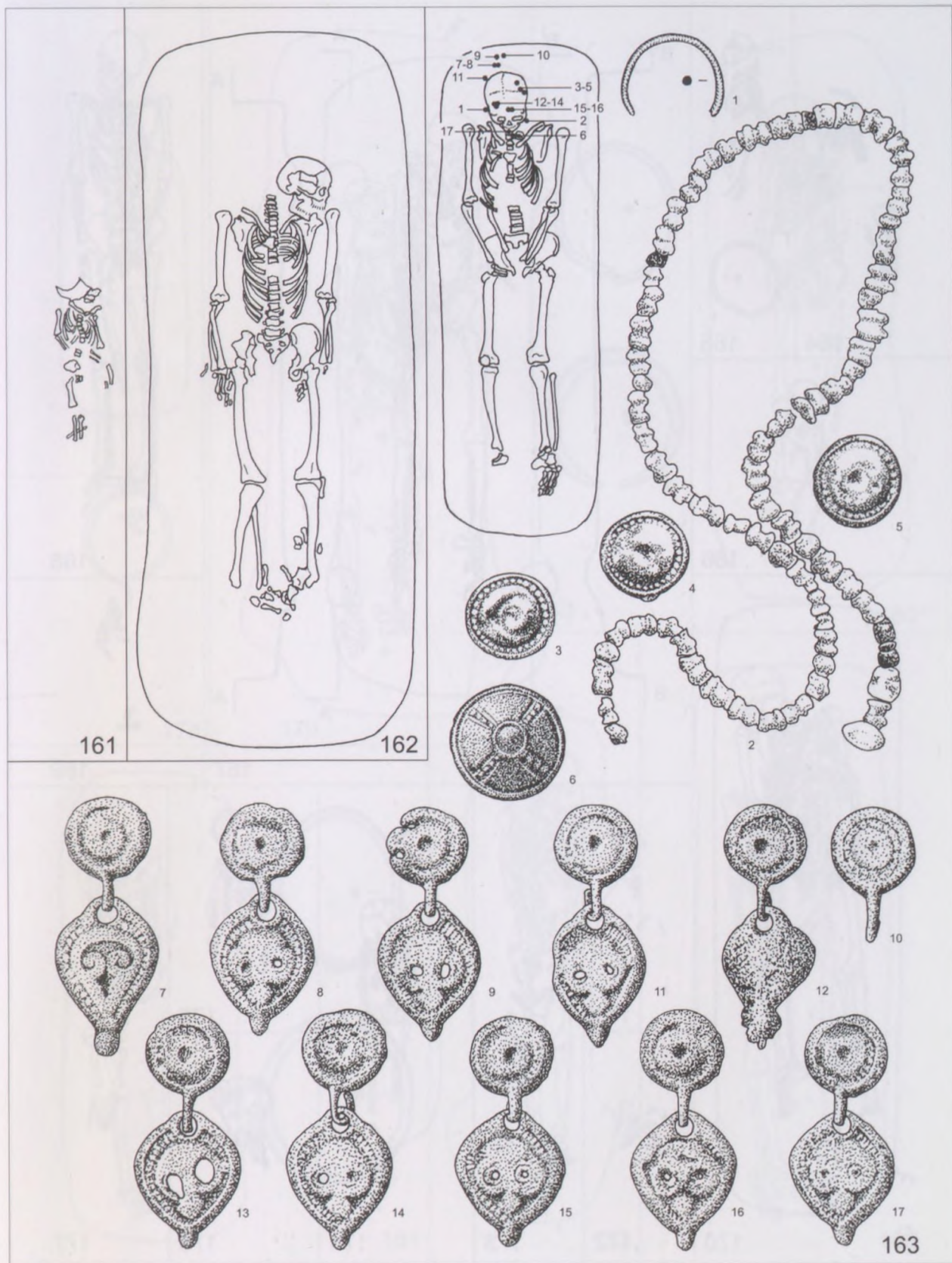
VII. TÁBLÁK

31. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 154–160. sír

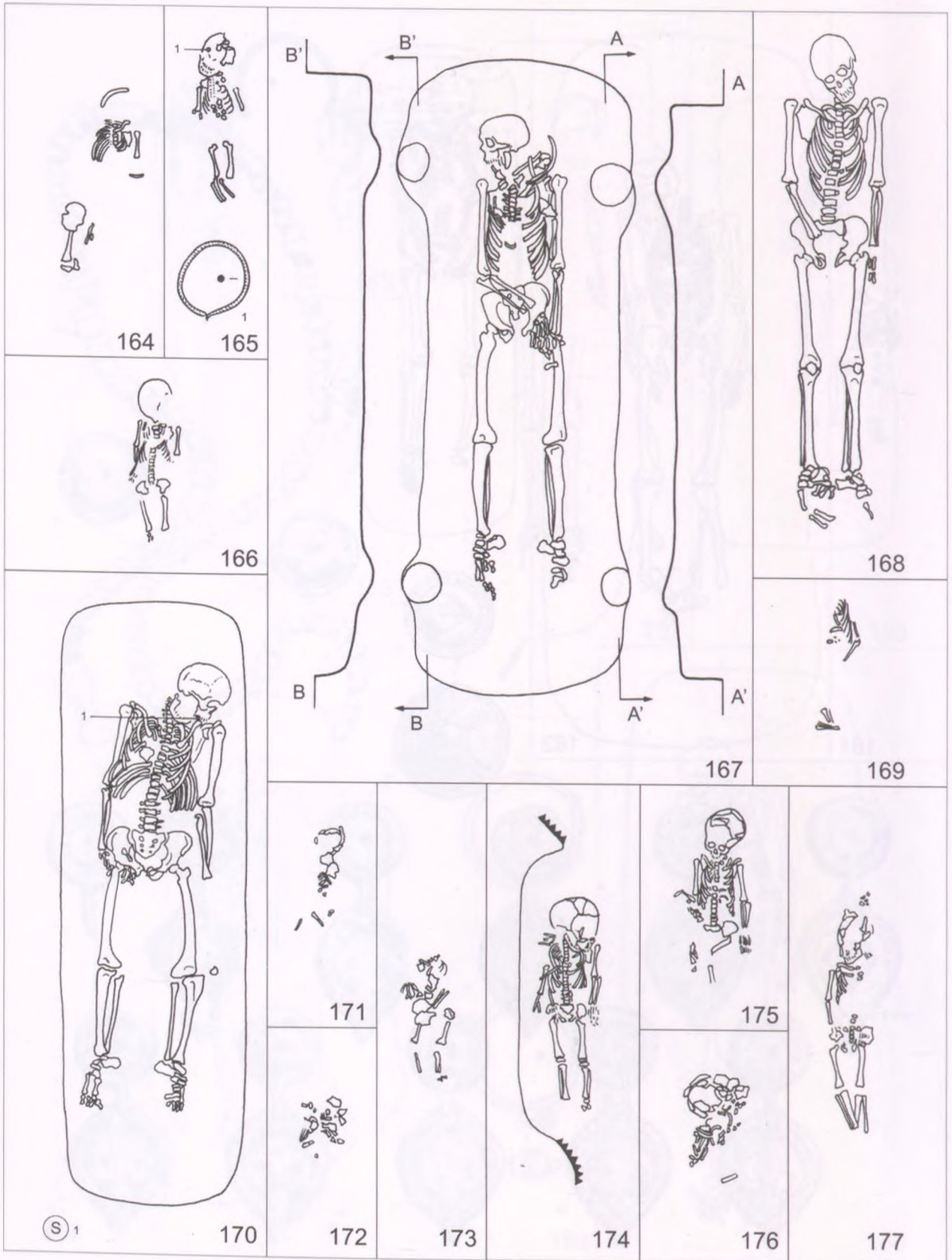
VII. TÁBLÁK

32. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 161-163. sír

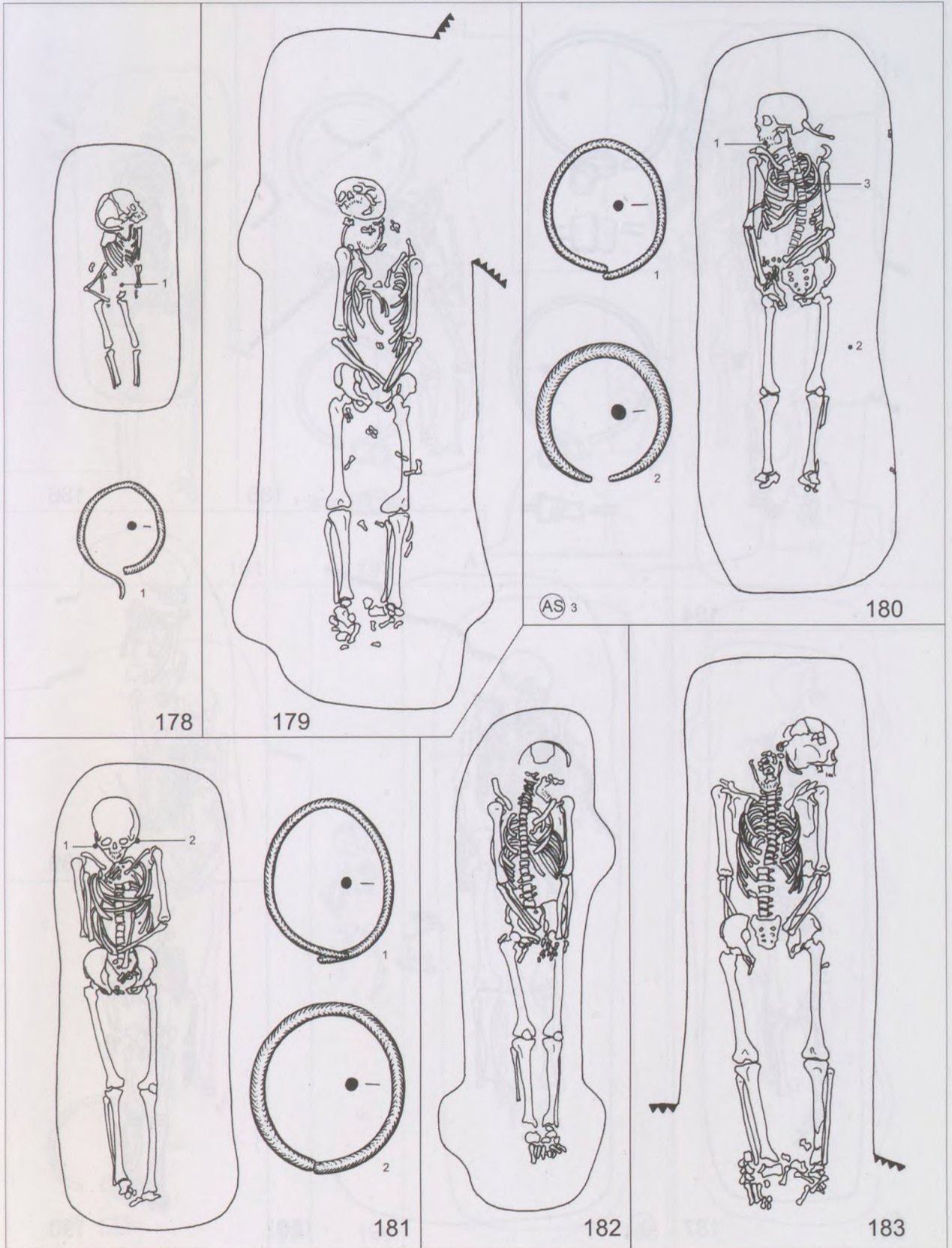
VII. TÁBLÁK

33. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 164–177. sír

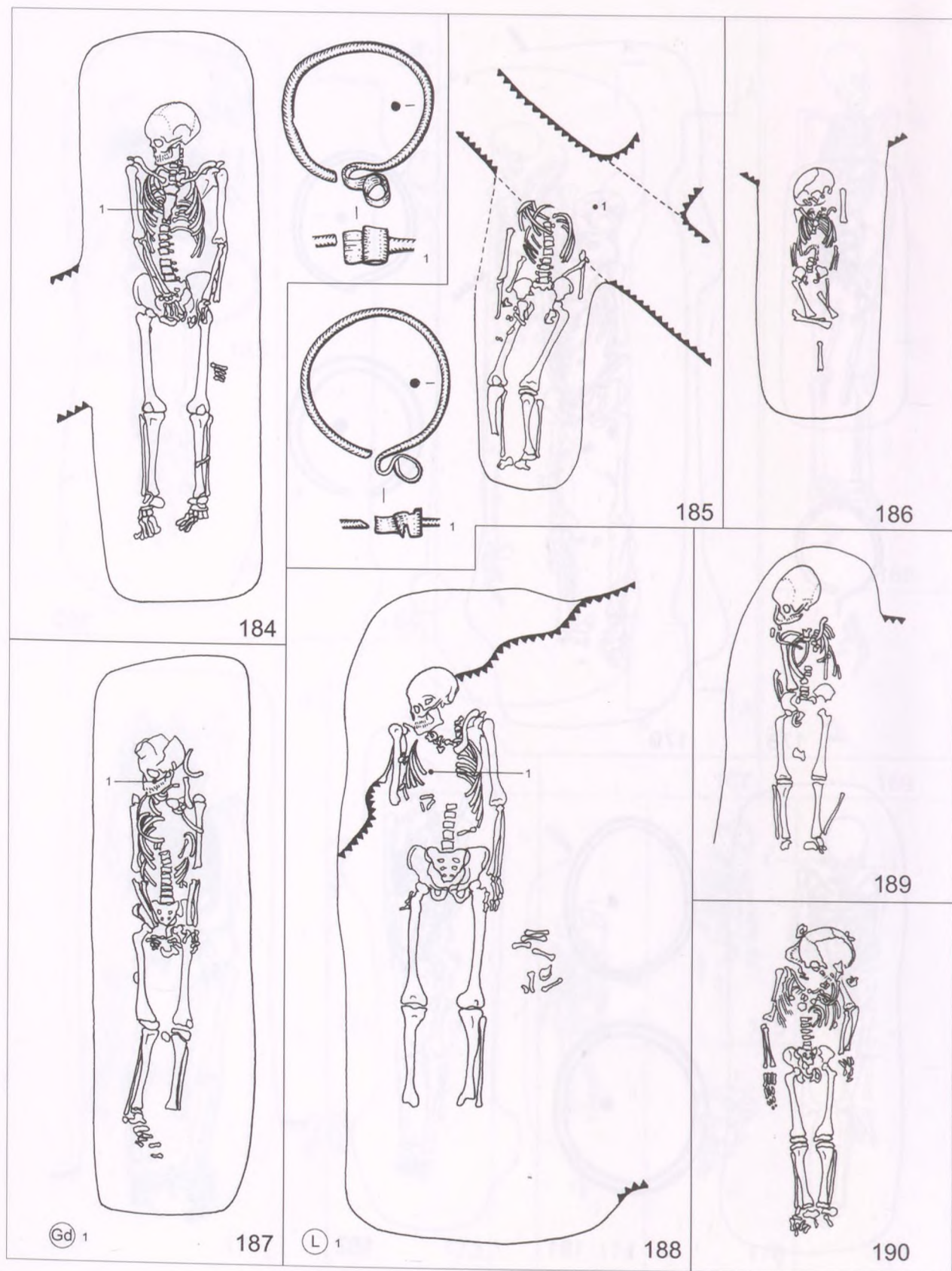
VII. TÁBLÁK

34. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 178–183. sír

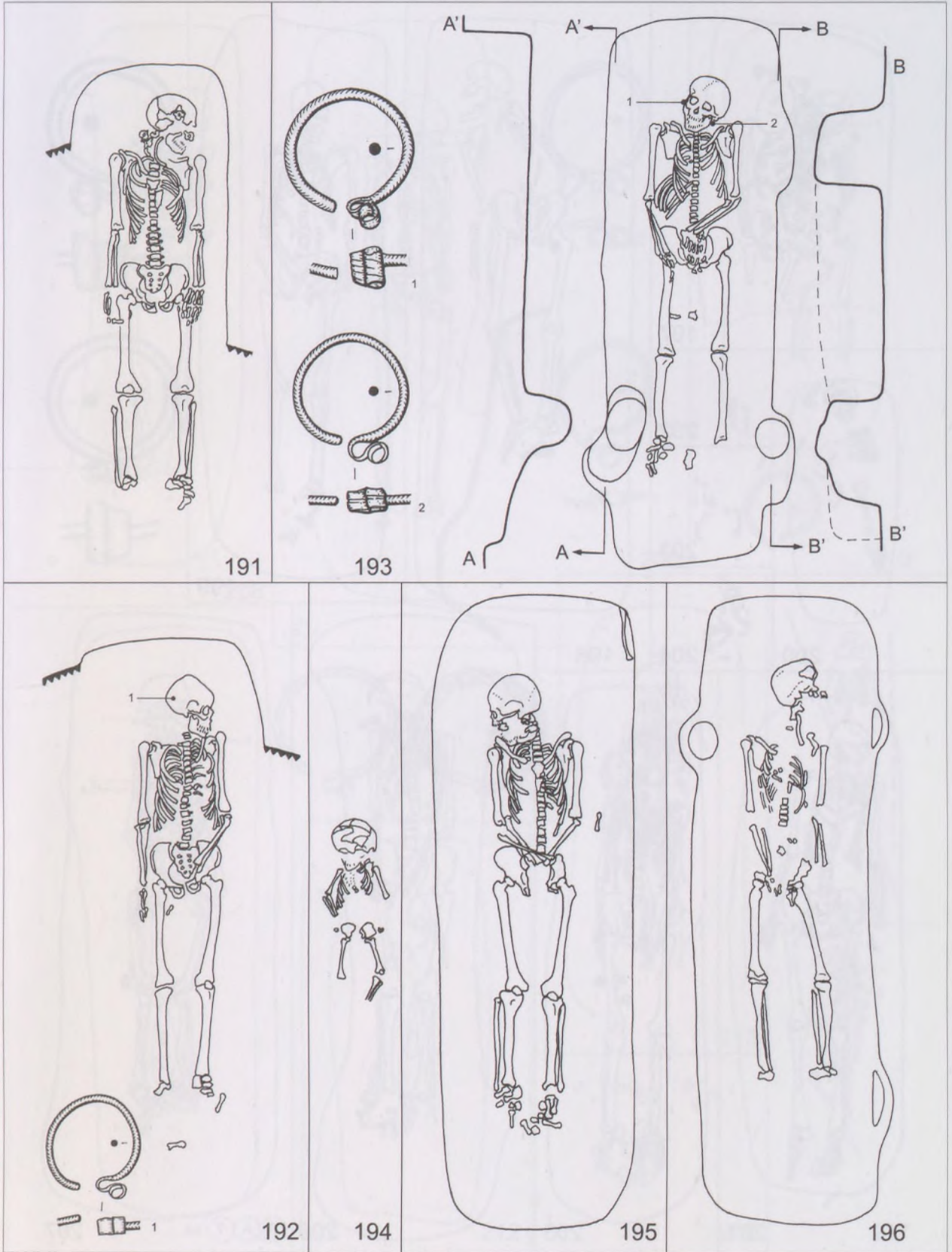
VII. TÁBLÁK

35. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 184–190. sír

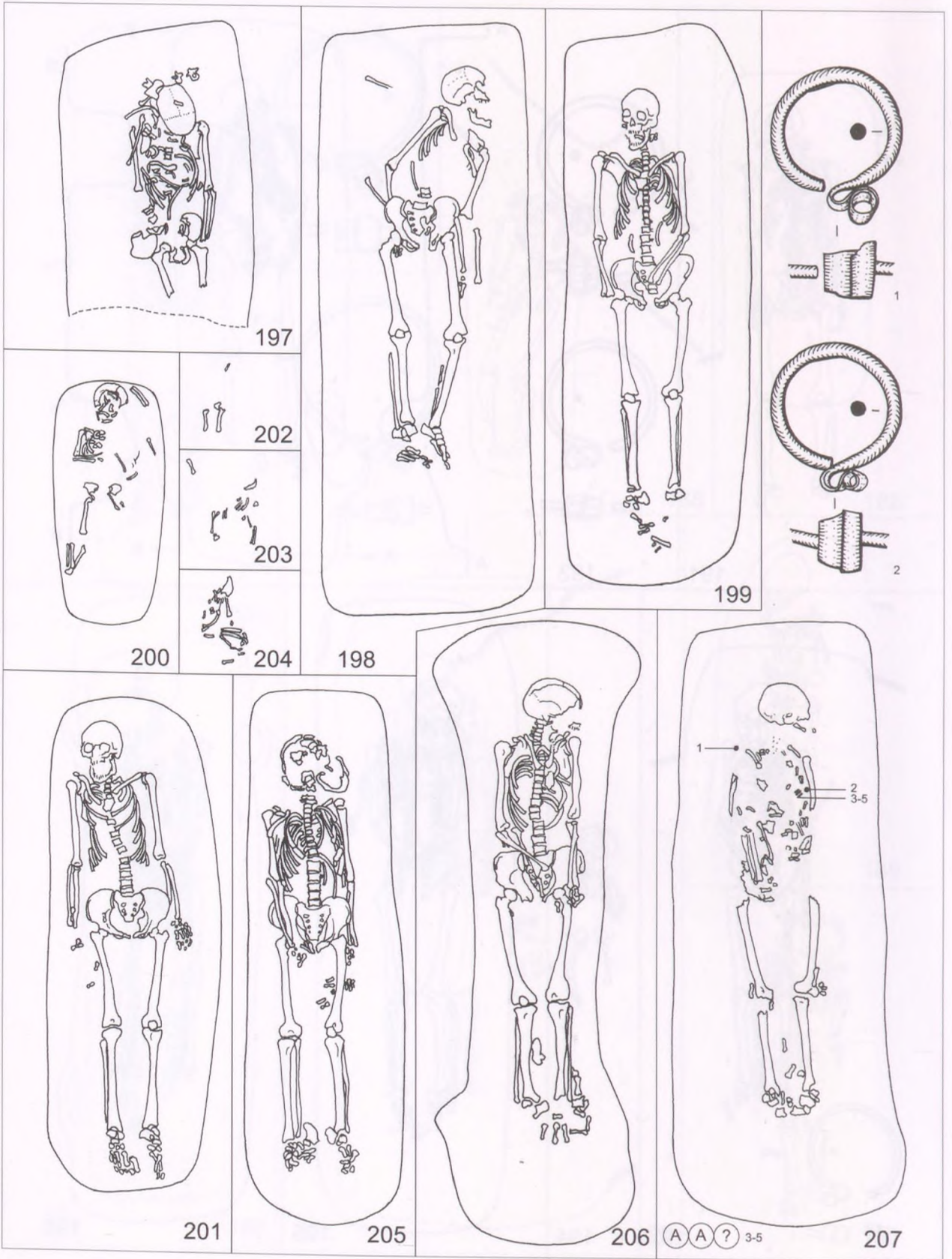
VII. TÁBLÁK

36. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 191–196. sír

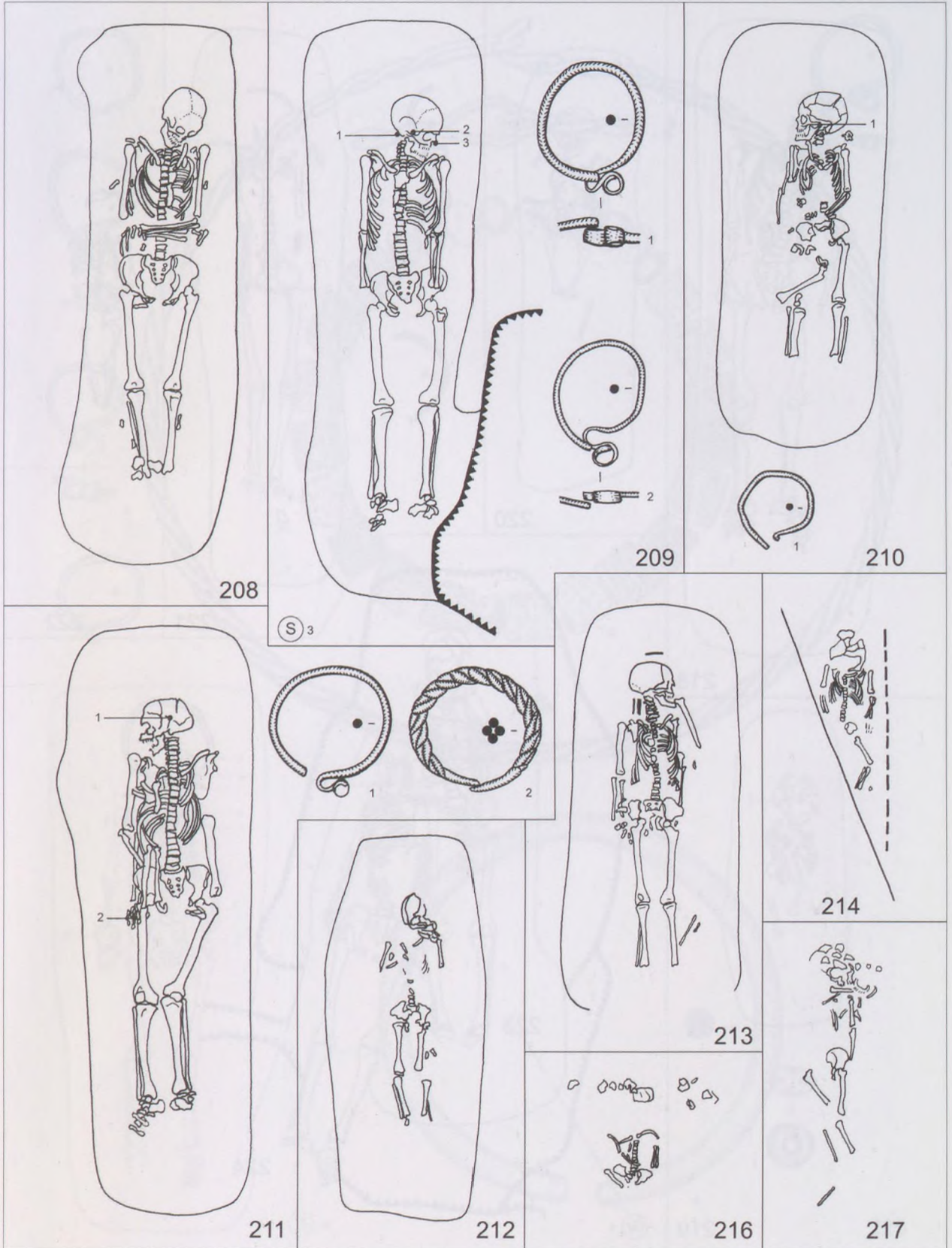
VII. TÁBLÁK

37. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 197-207. sír

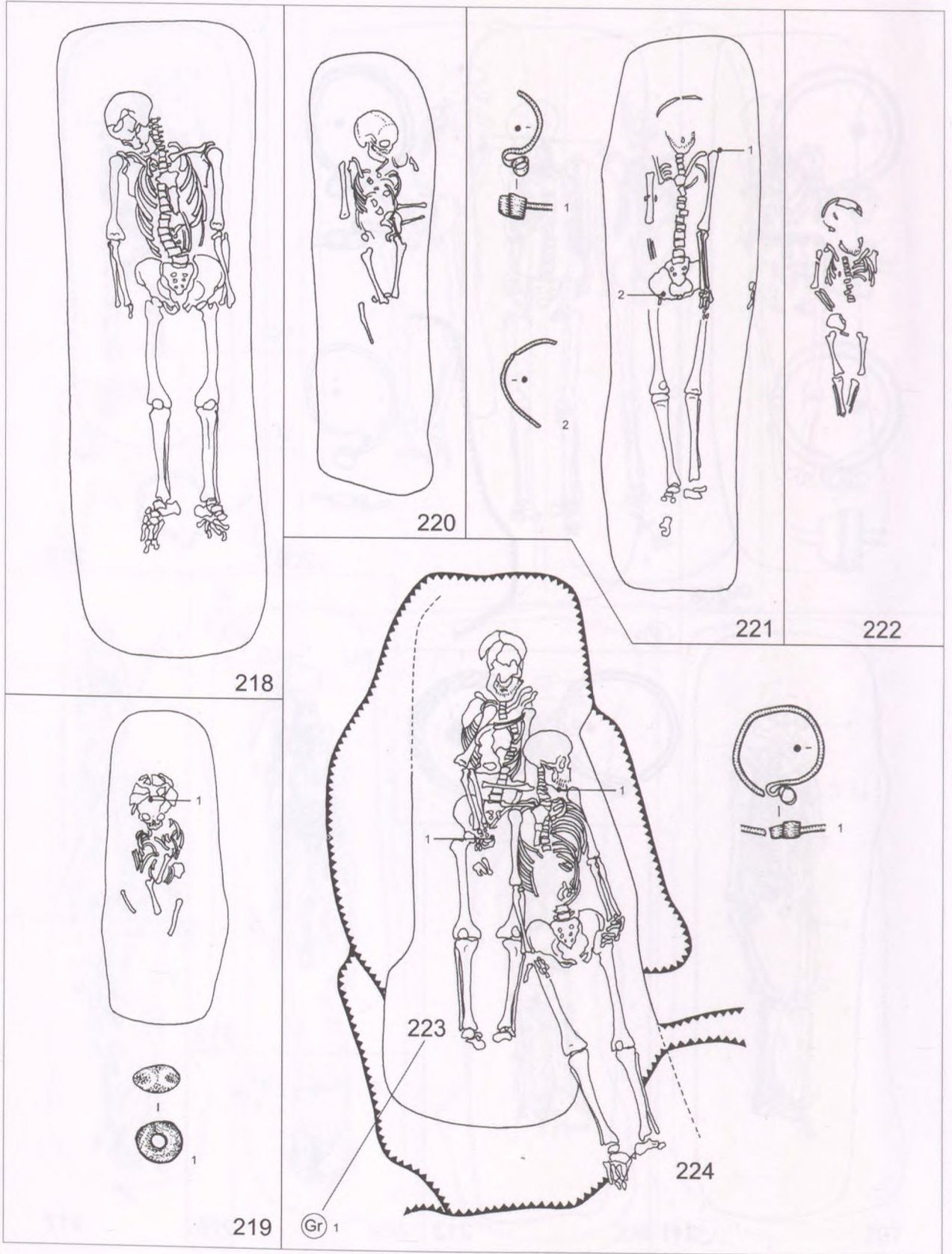
VII. TÁBLÁK

38. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 208–214., 216–217. sír

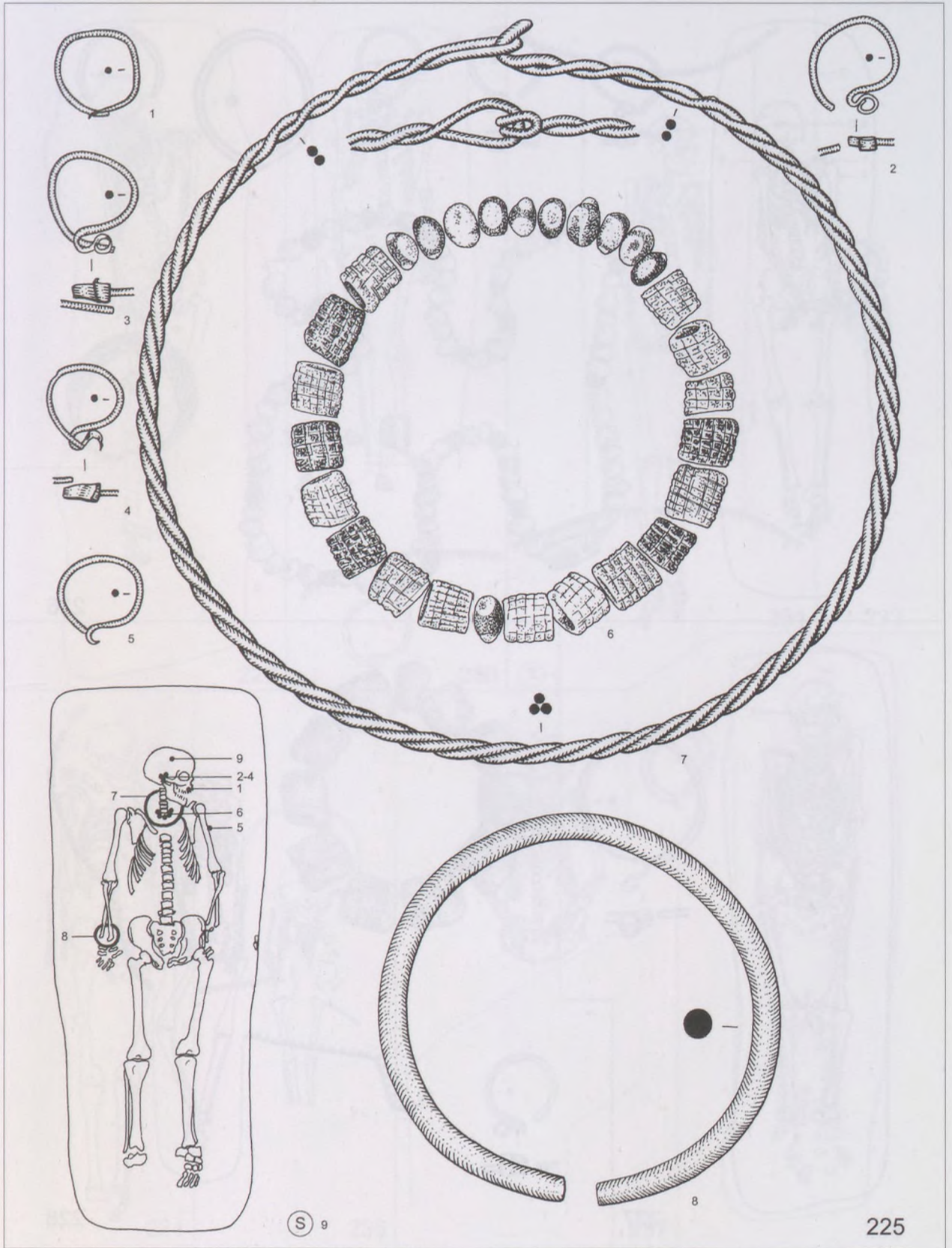

VII. TÁBLÁK

39. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 218–224. sír

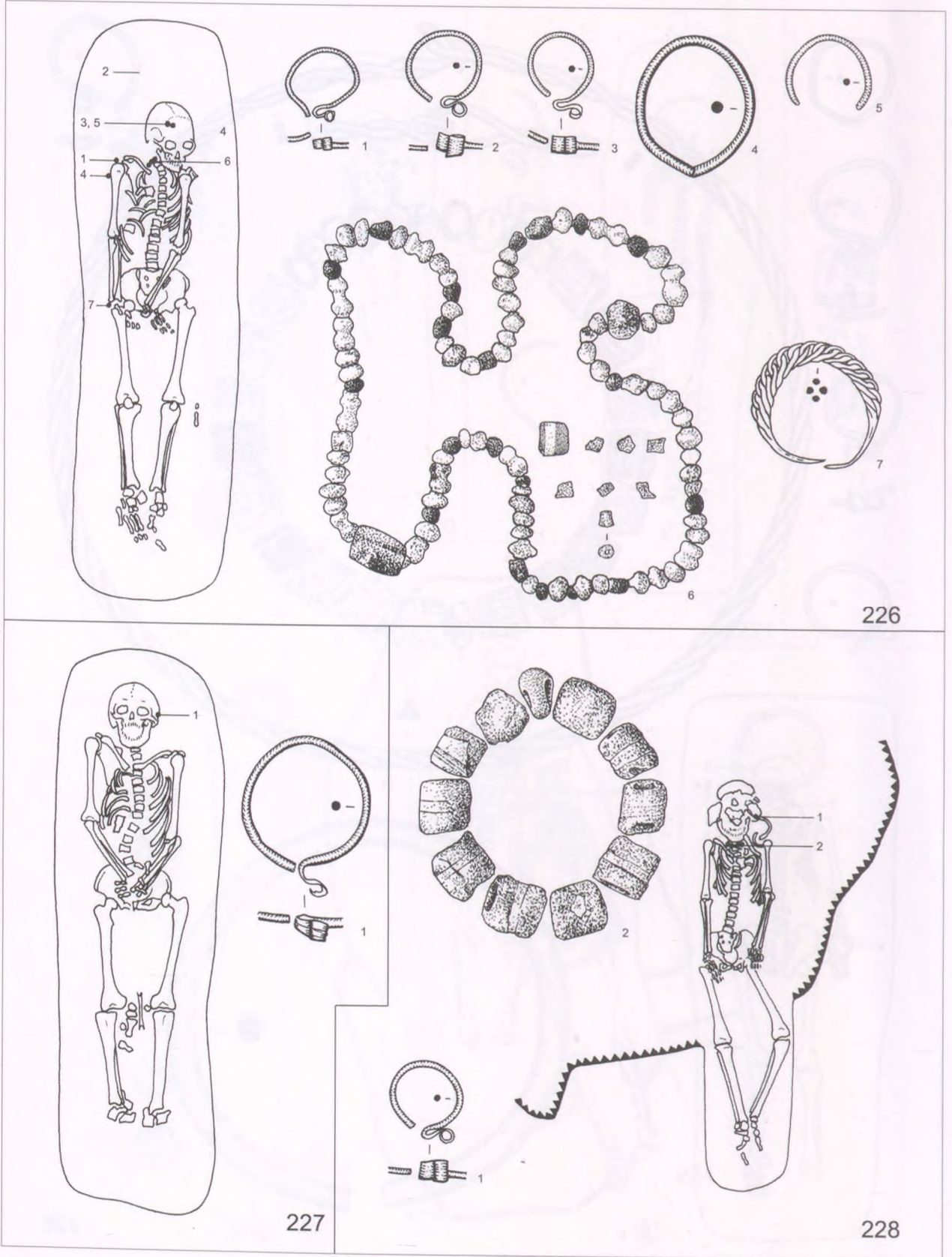

40. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 225. sír

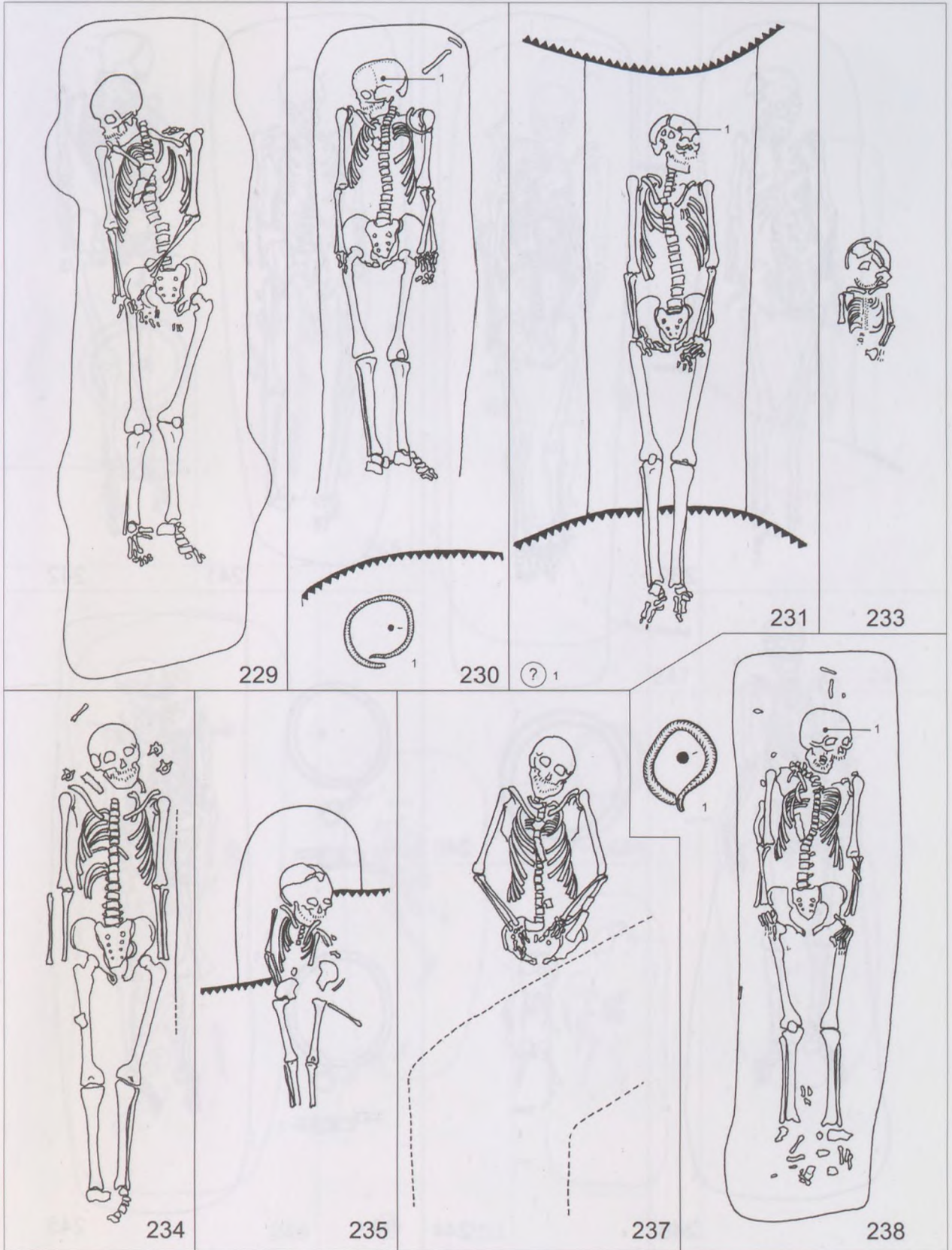
VII. TÁBLÁK

41. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 226–228. sír

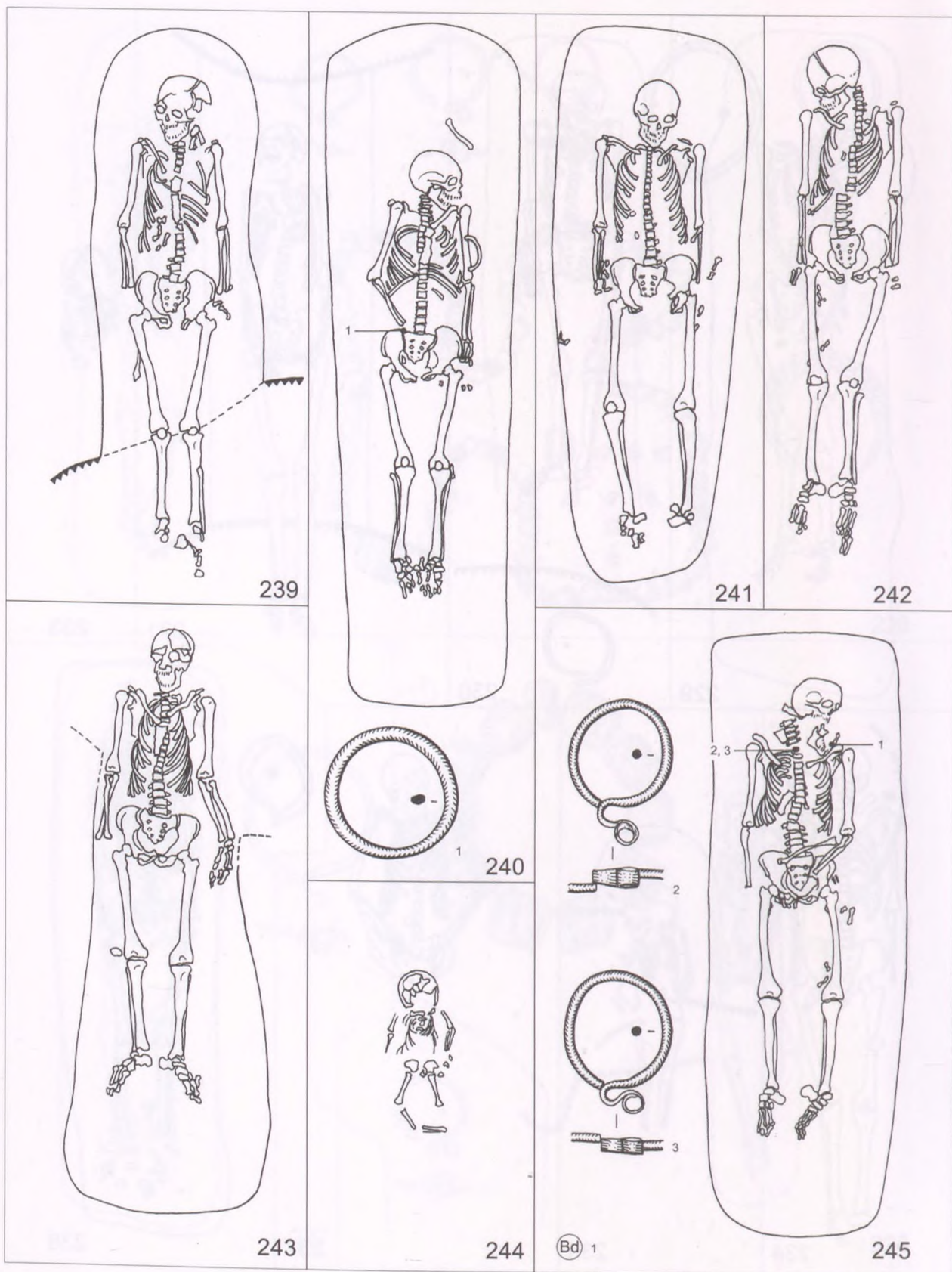
VII. TÁBLÁK

42. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 229–231., 233–238. sír

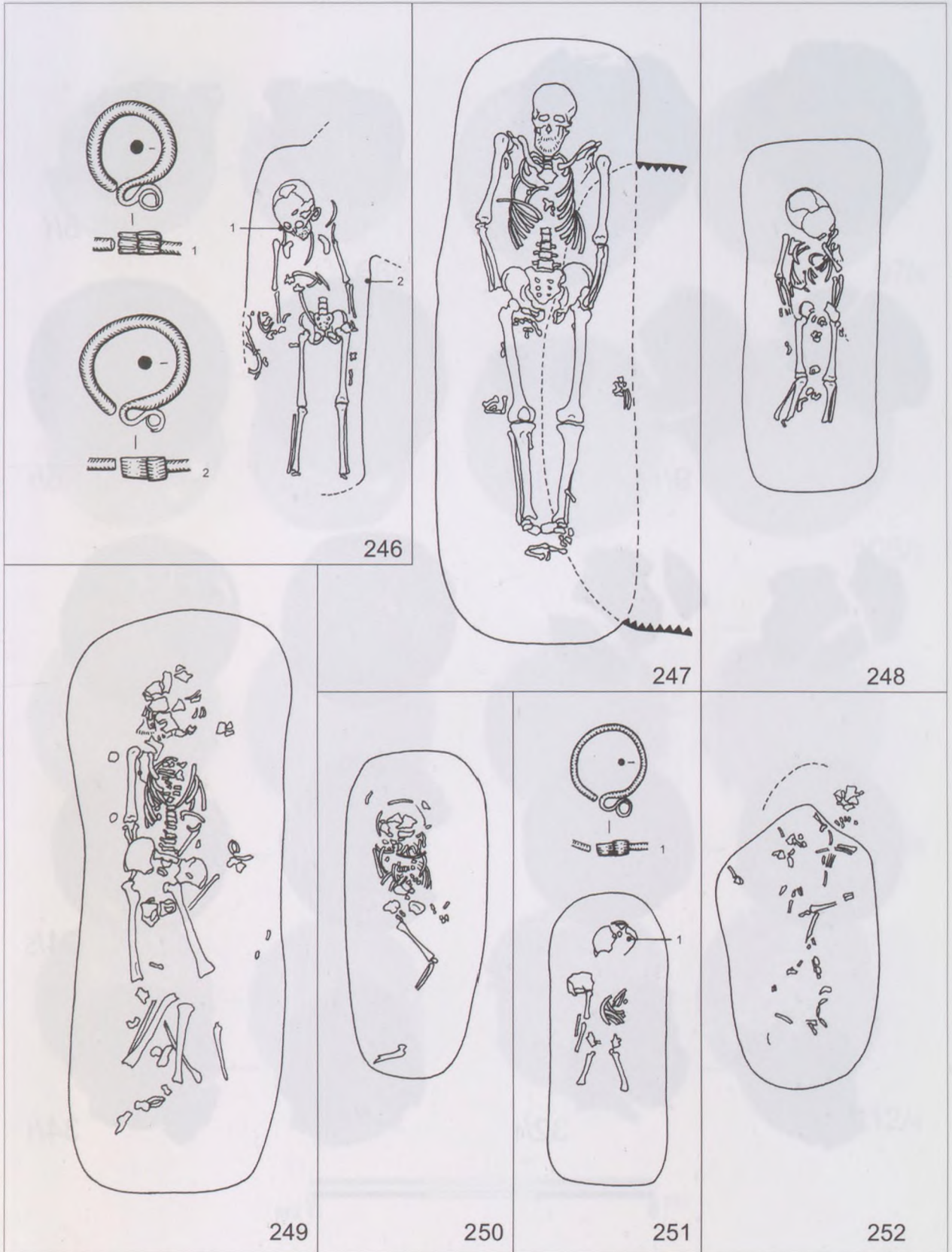
VII. TÁBLÁK

43. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 239–245. sír

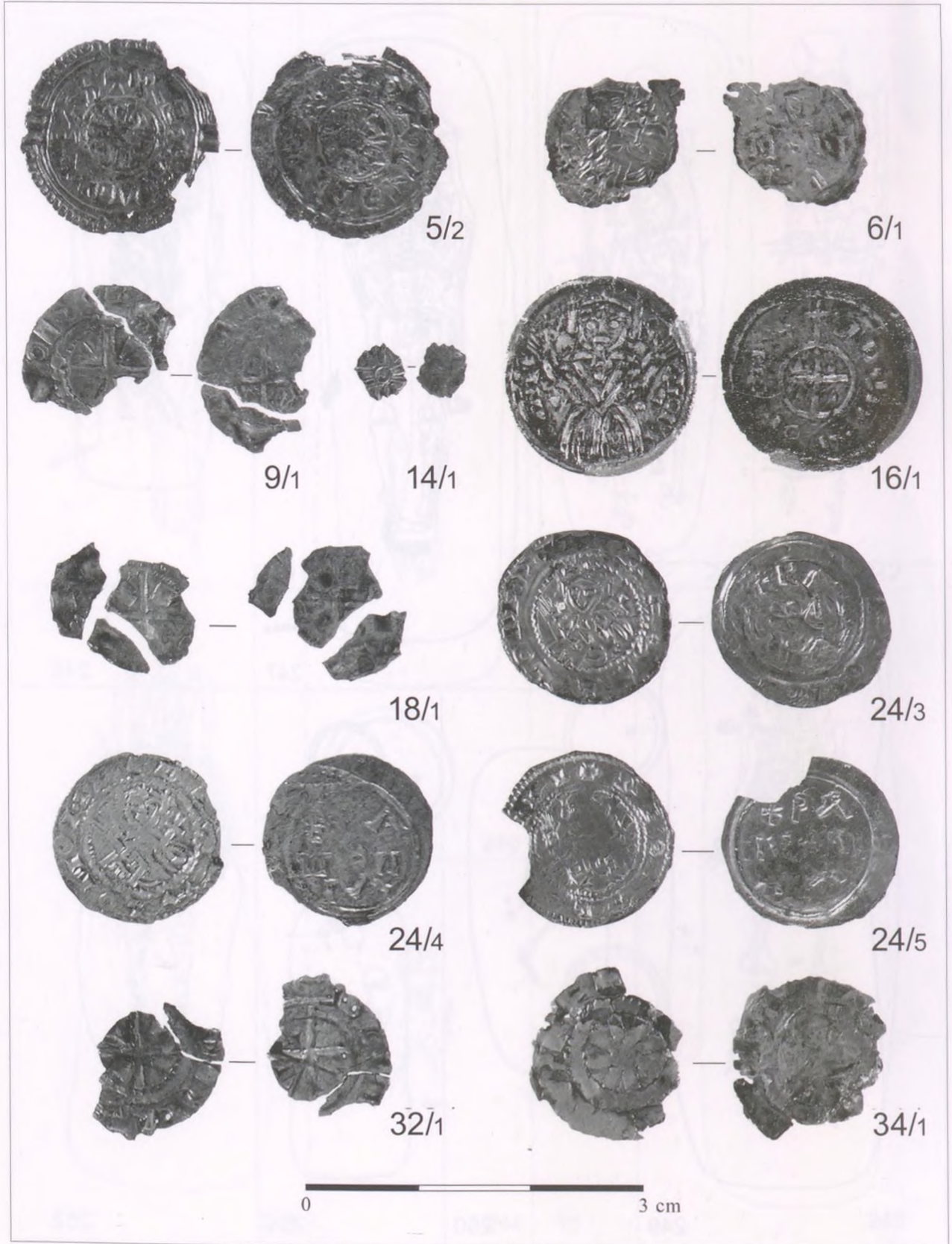
VII. TÁBLÁK

44. tábla. Tiszalúc-Sarkad, 246–252. sír

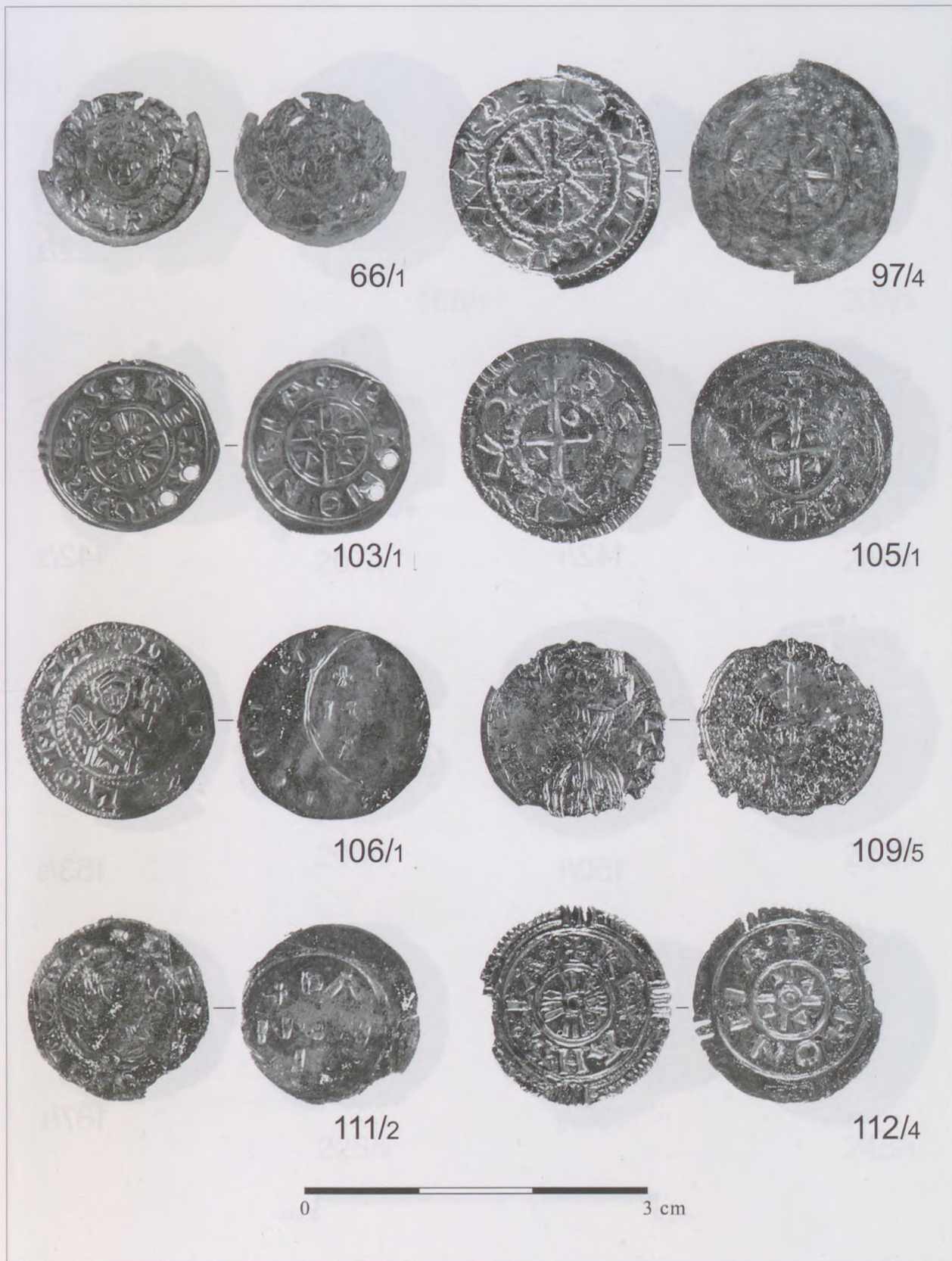
VII. TÁBLÁK

45. tábla. Tiszalúc-Sarkad, az 5–34. sír érméi

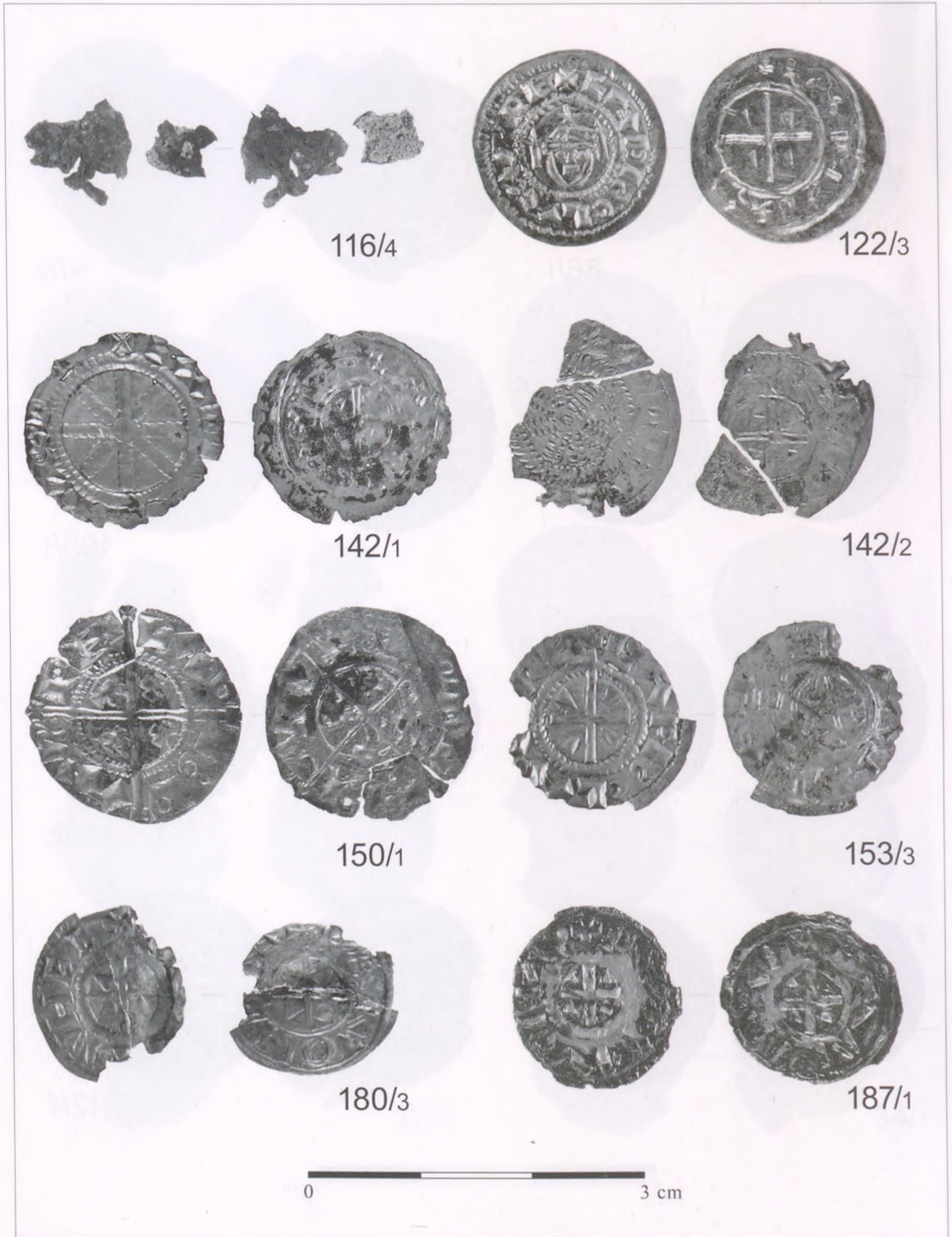
VII. TÁBLÁK

46. tábla. Tiszalúc-Sarkad, a 66–112. sír érméi

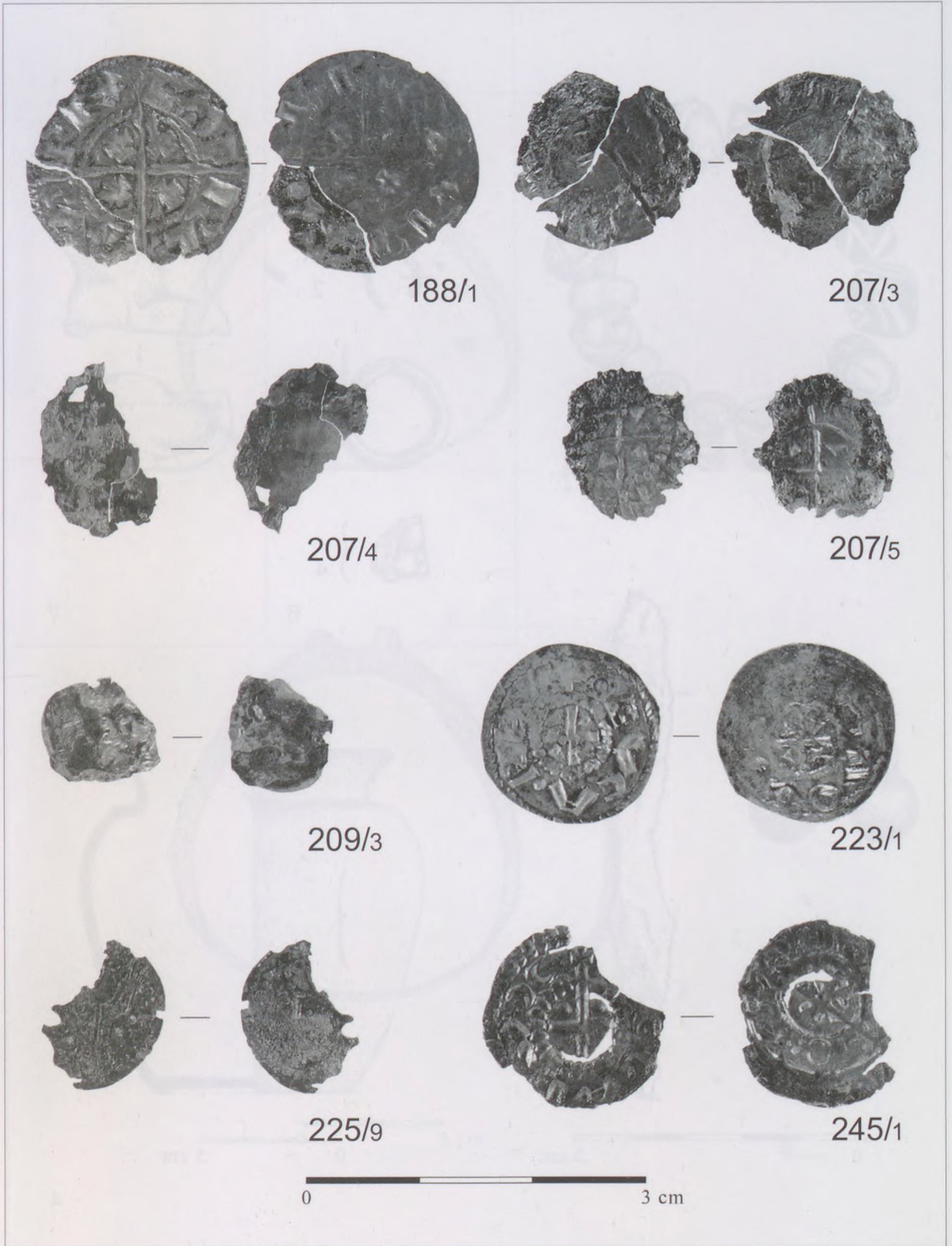
VII. TÁBLÁK

47. tábla. Tiszalúc-Sarkad, a 116–187. sír érméi

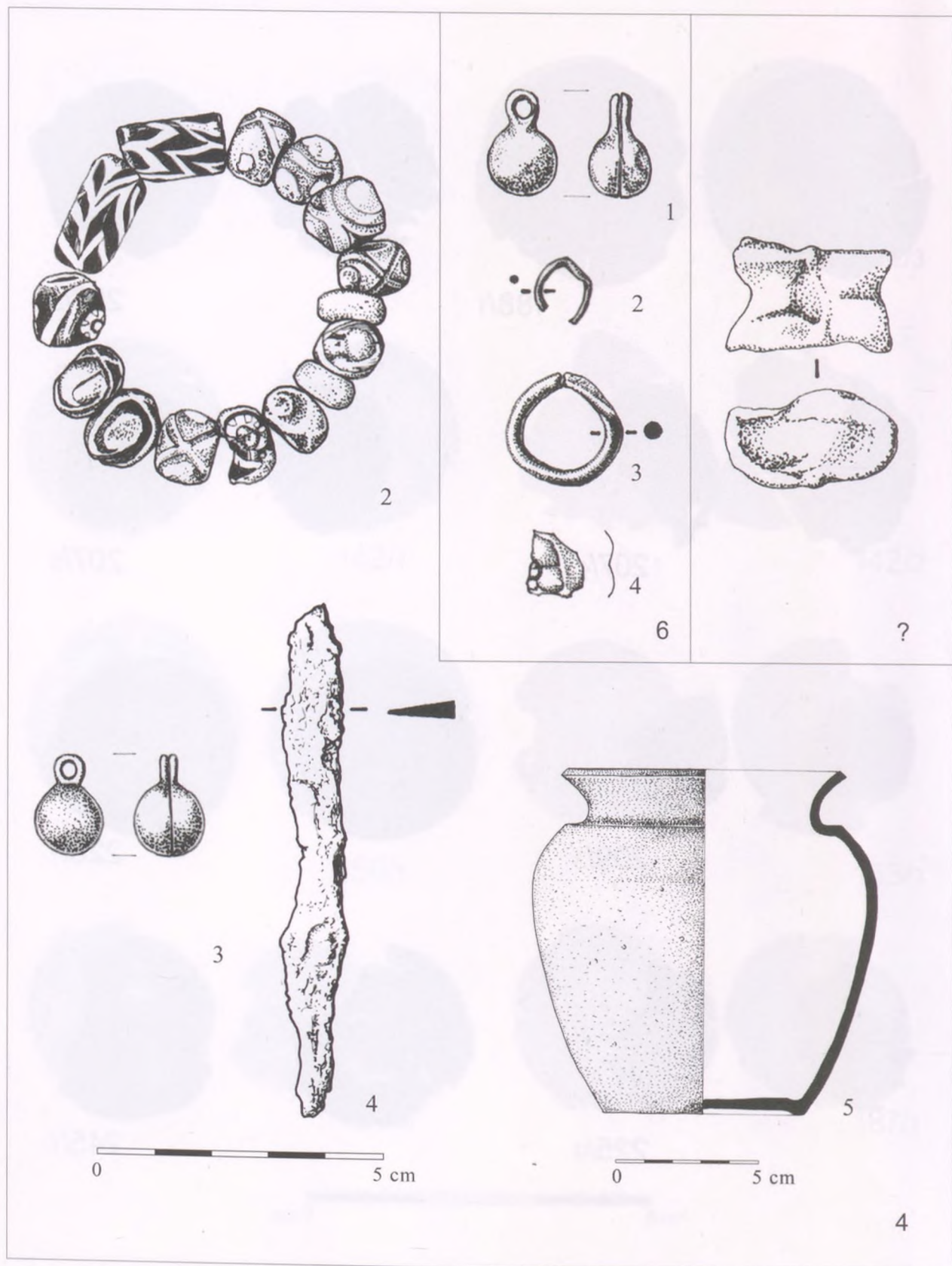
VII. TÁBLÁK

48. tábla. Tiszalúc-Sarkad, a 188–245. sír érméi

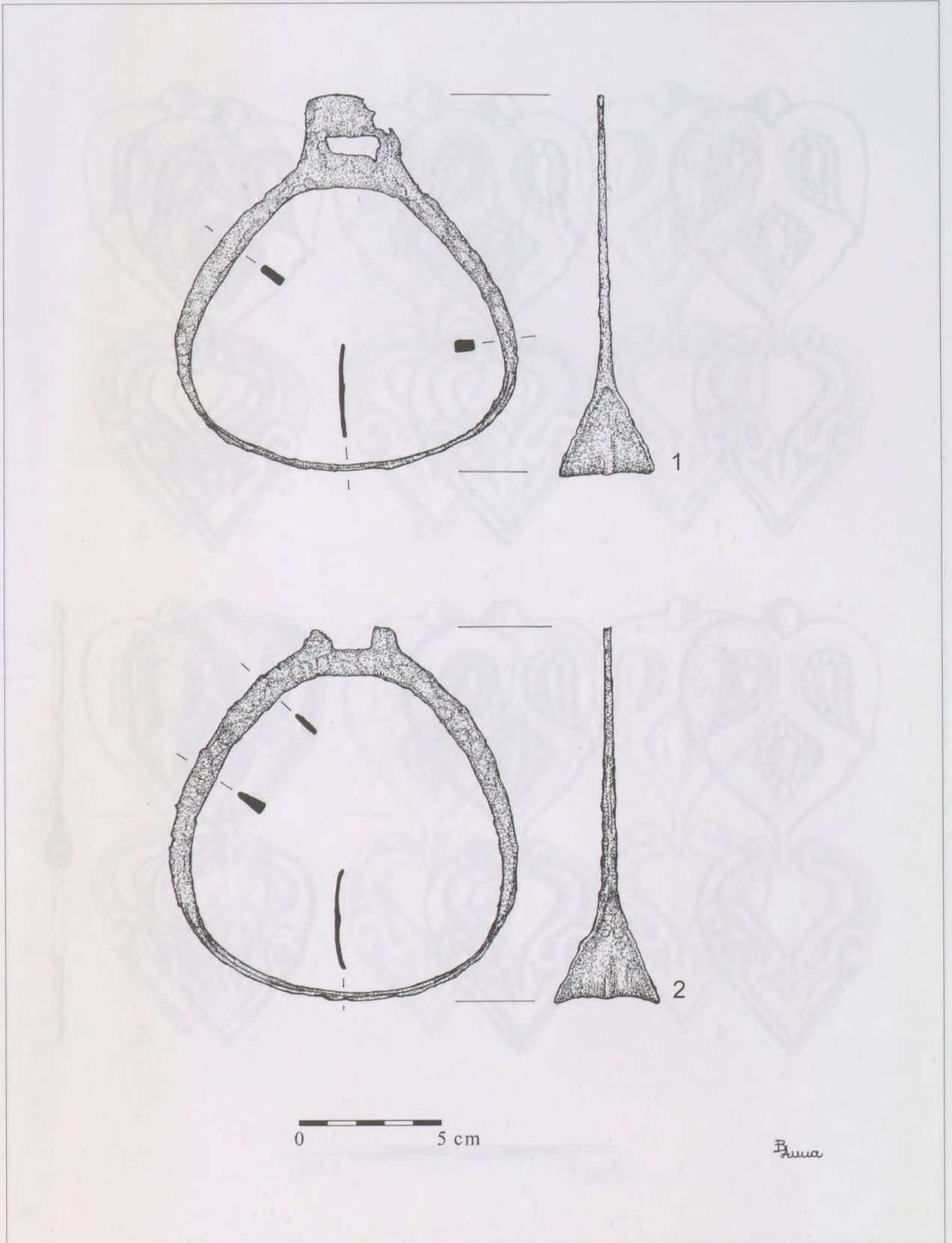

VII. TÁBLÁK

49. tábla. Tiszatardos-Nagy-dűlő, 4., 6. sír, szórványelet

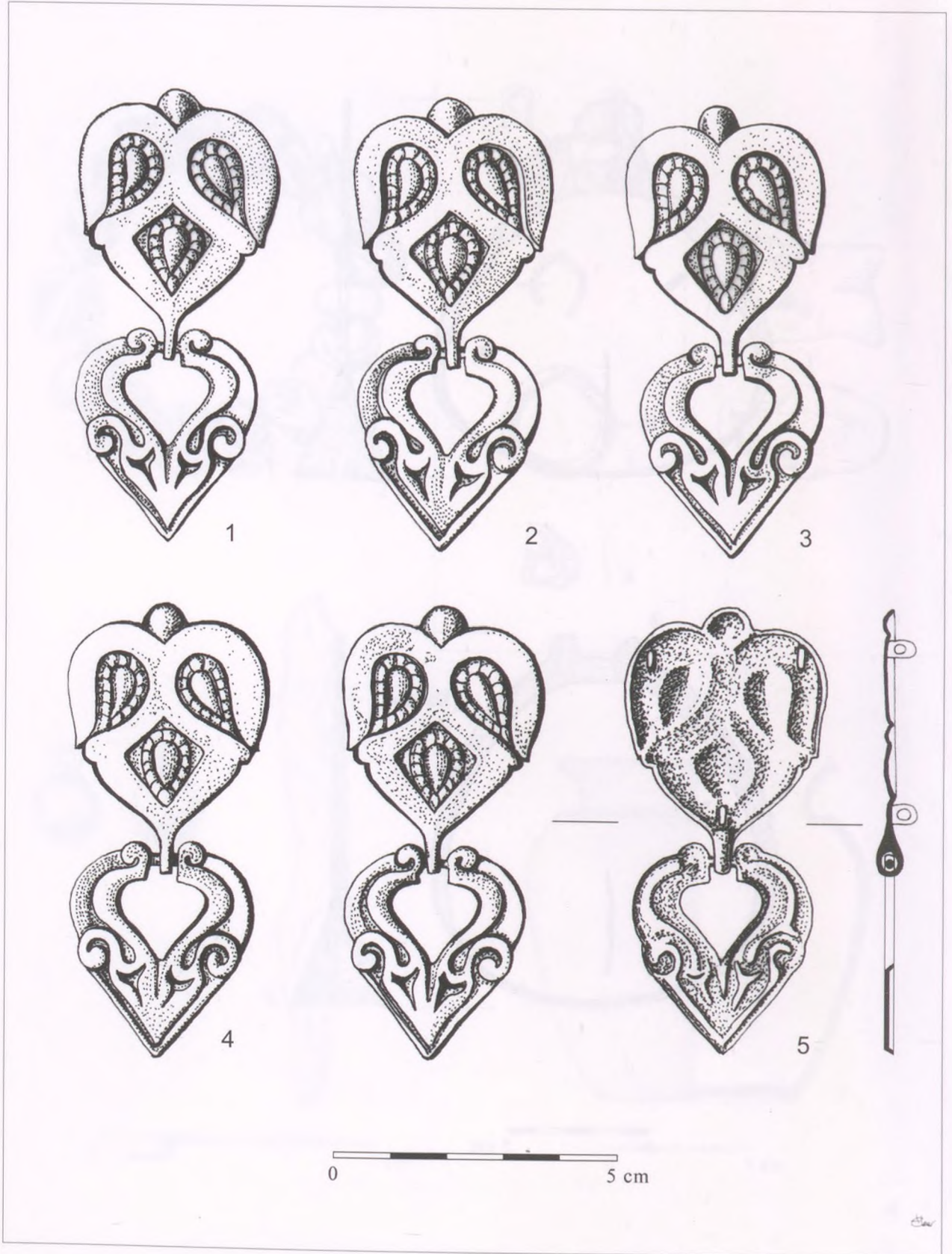

50. tábla. Ismeretlen lelőhely (Tokaj környéke)

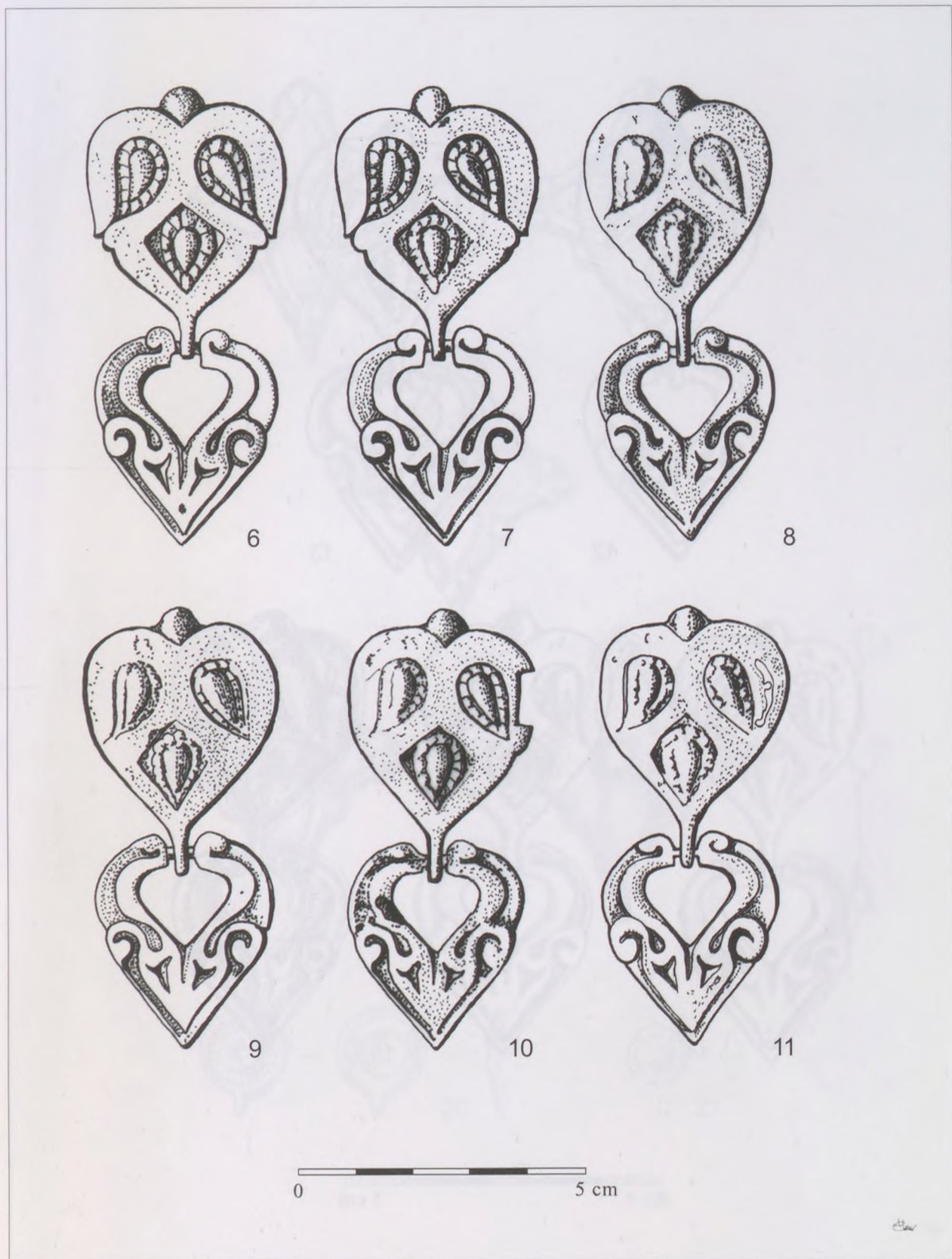

VII. TÁBLÁK

51. tábla. Ismeretlen lelőhely („Tokaji kincs”), 10. századi szórványleletek (1–5)

52. tábla. Ismeretlen lelőhely („Tokaji kincs”), 10. századi szórványleletek (6–11)

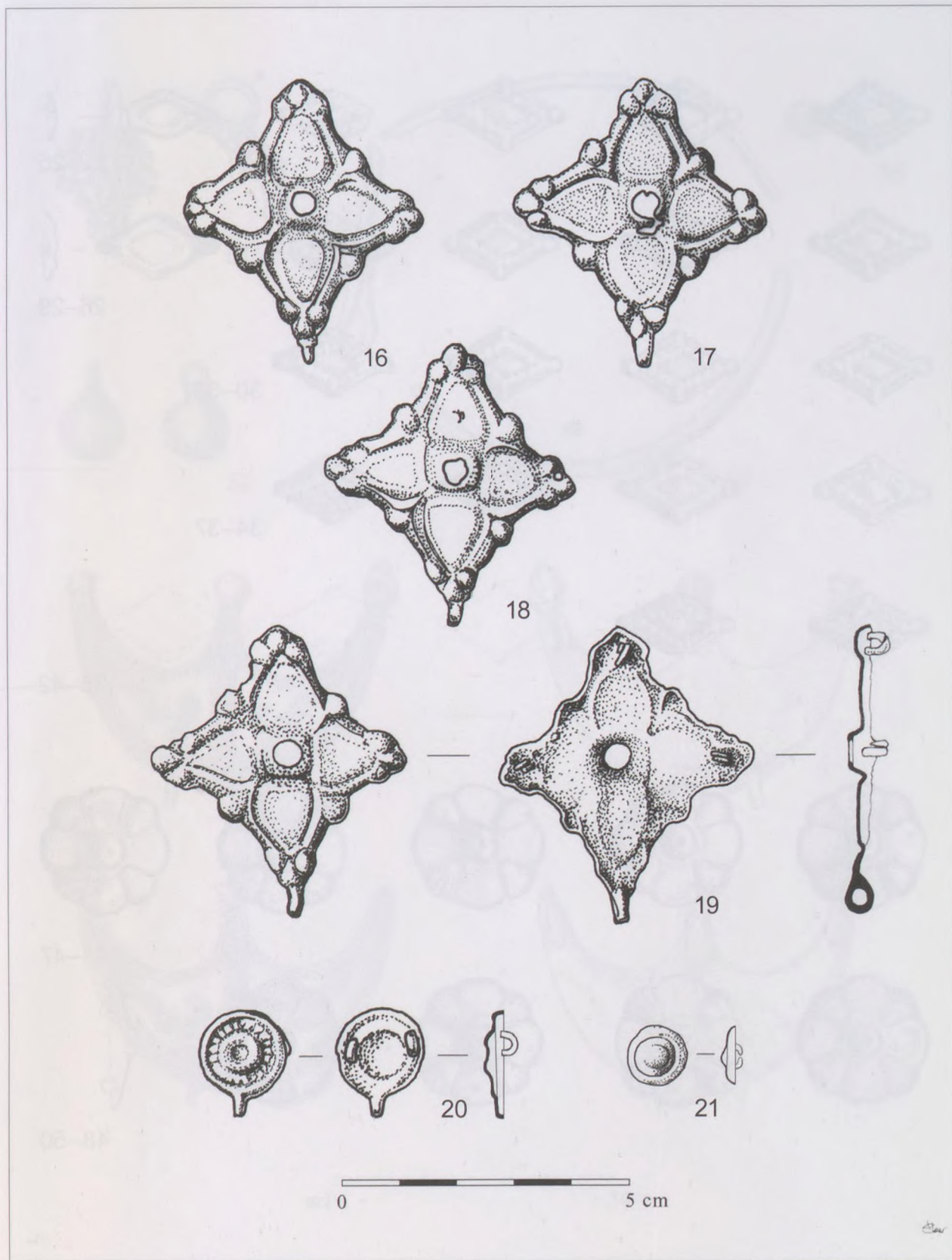

53. tábla. Ismeretlen lelőhely („Tokaji kincs”), 10. századi szórványleletek (12–15)

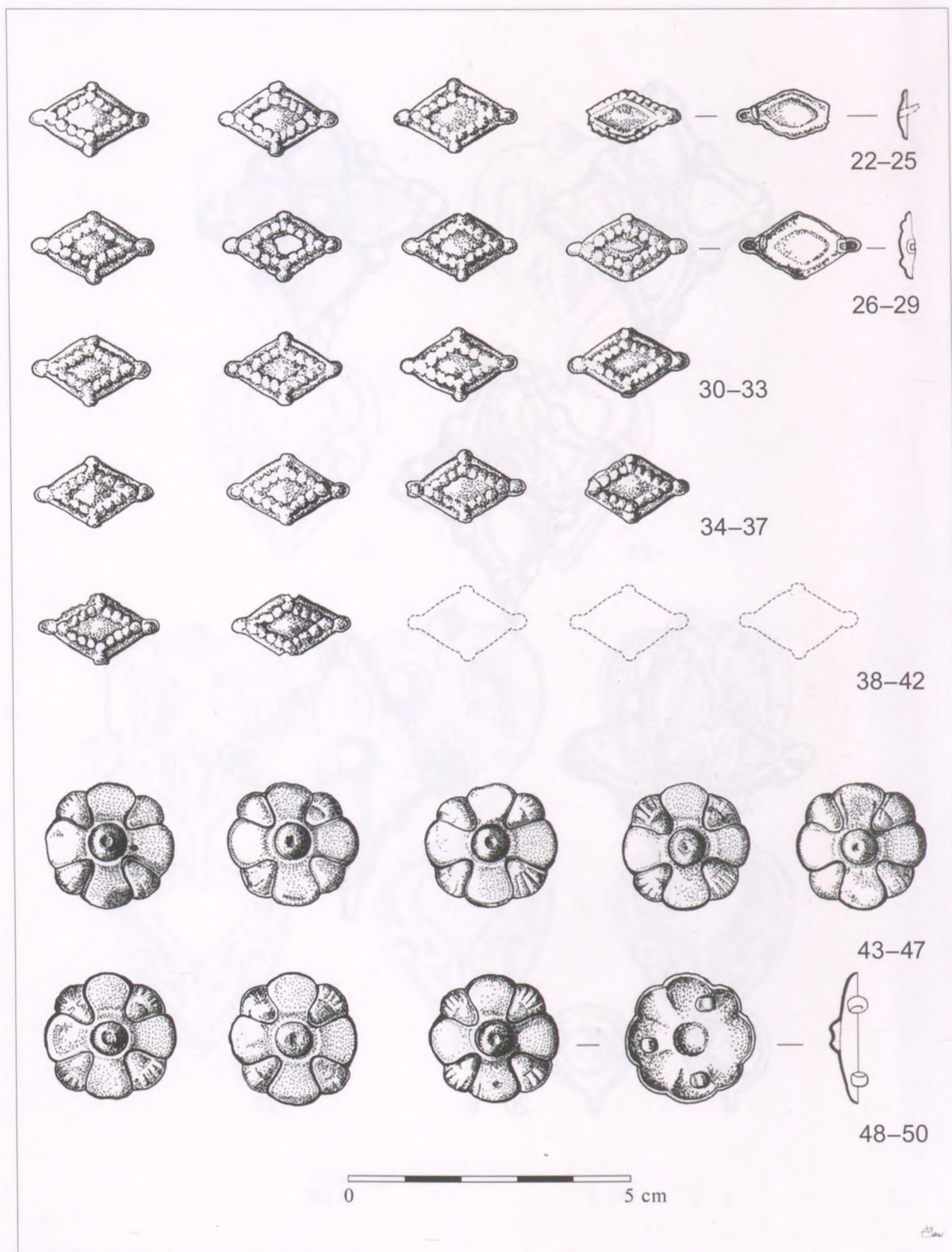
VII. TÁBLÁK

54. tábla. Ismeretlen lelőhely („Tokaji kincs”), 10. századi szórványleletek (16–21)

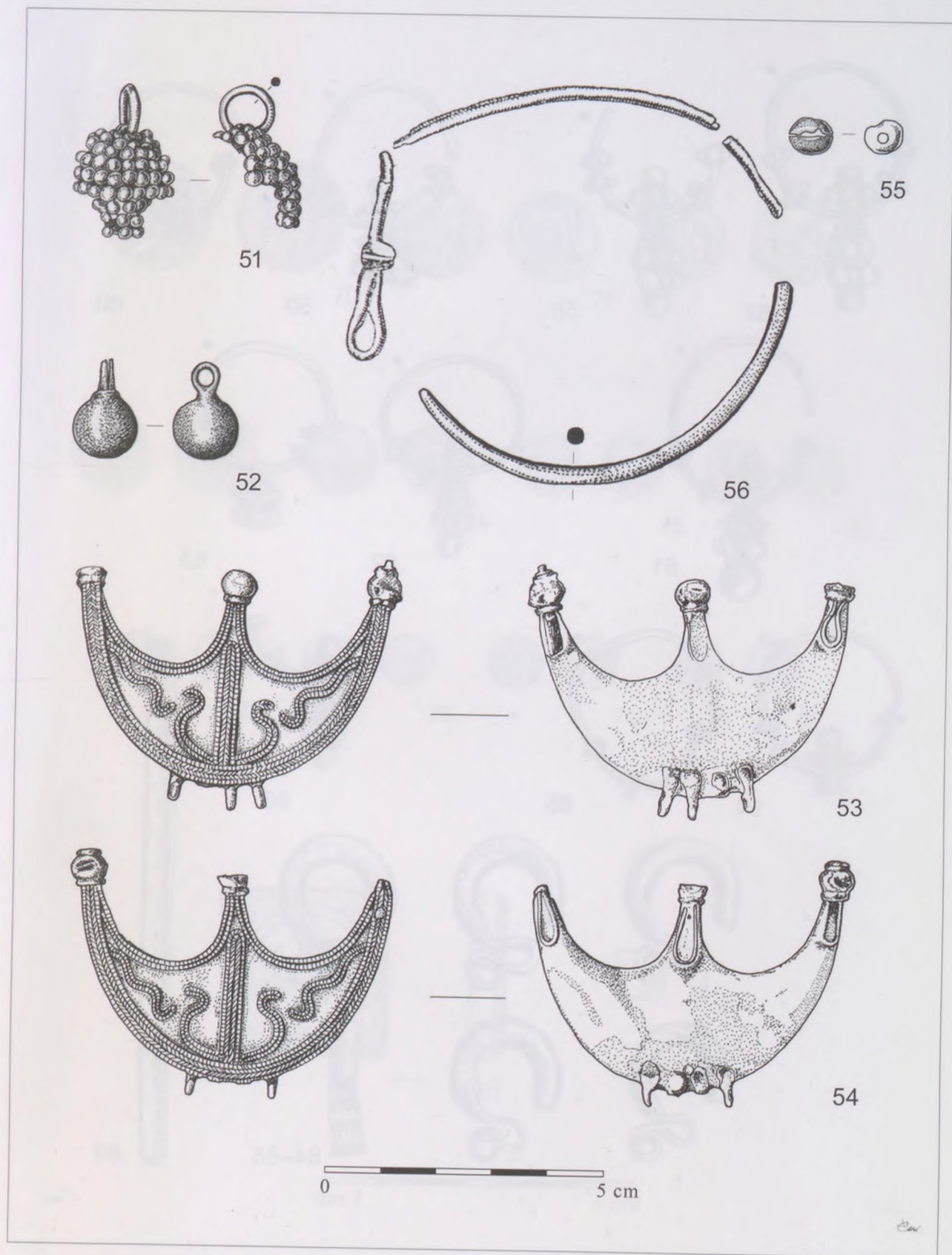
VII. TÁBLÁK

55. tábla. Ismeretlen lelőhely („Tokaji kincs”), 10. századi szórványelemek (22–50)

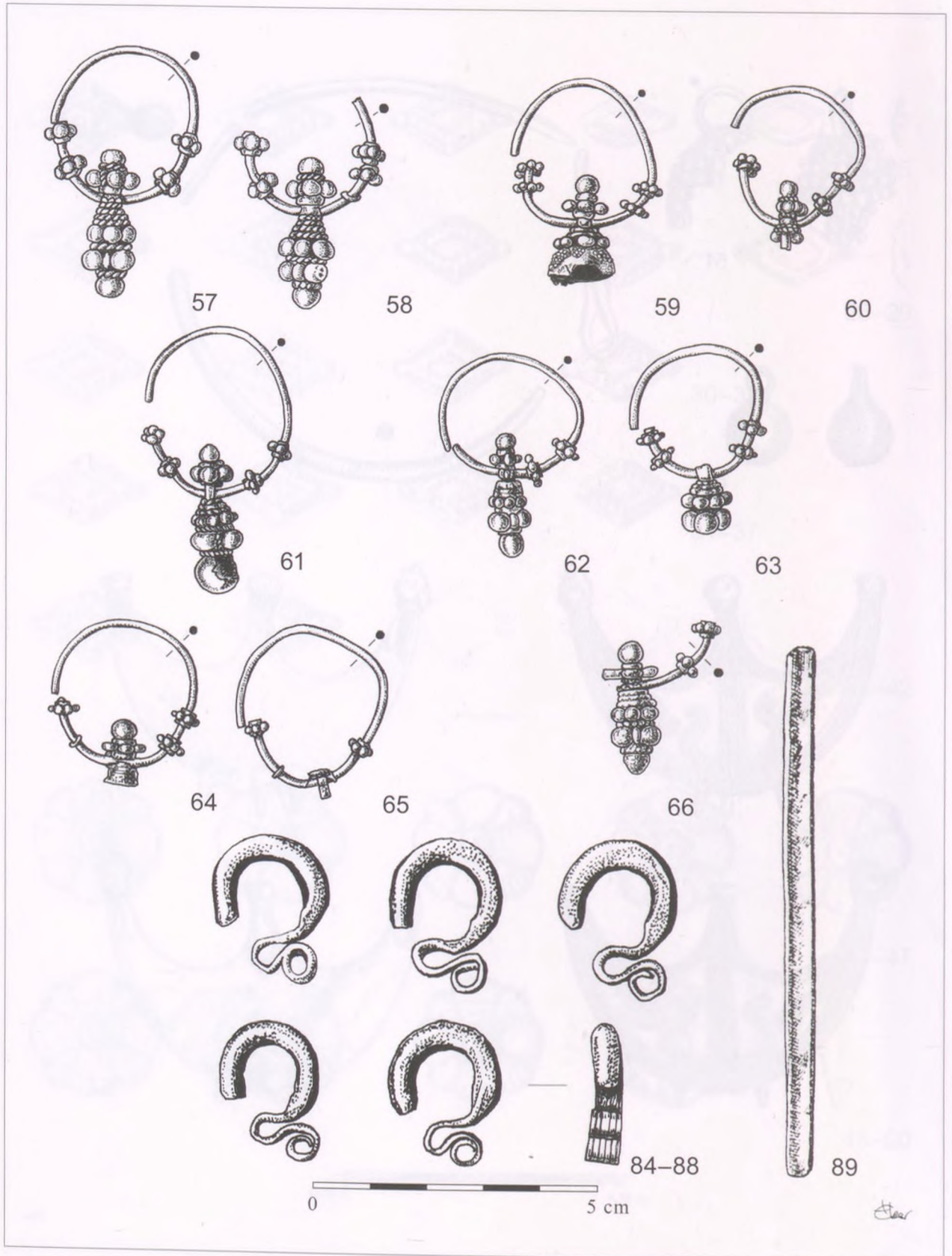
VII. TÁBLÁK

56. tábla. Ismeretlen lelőhely („Tokaji kincs”), 10. századi szórványleletek (51–56)

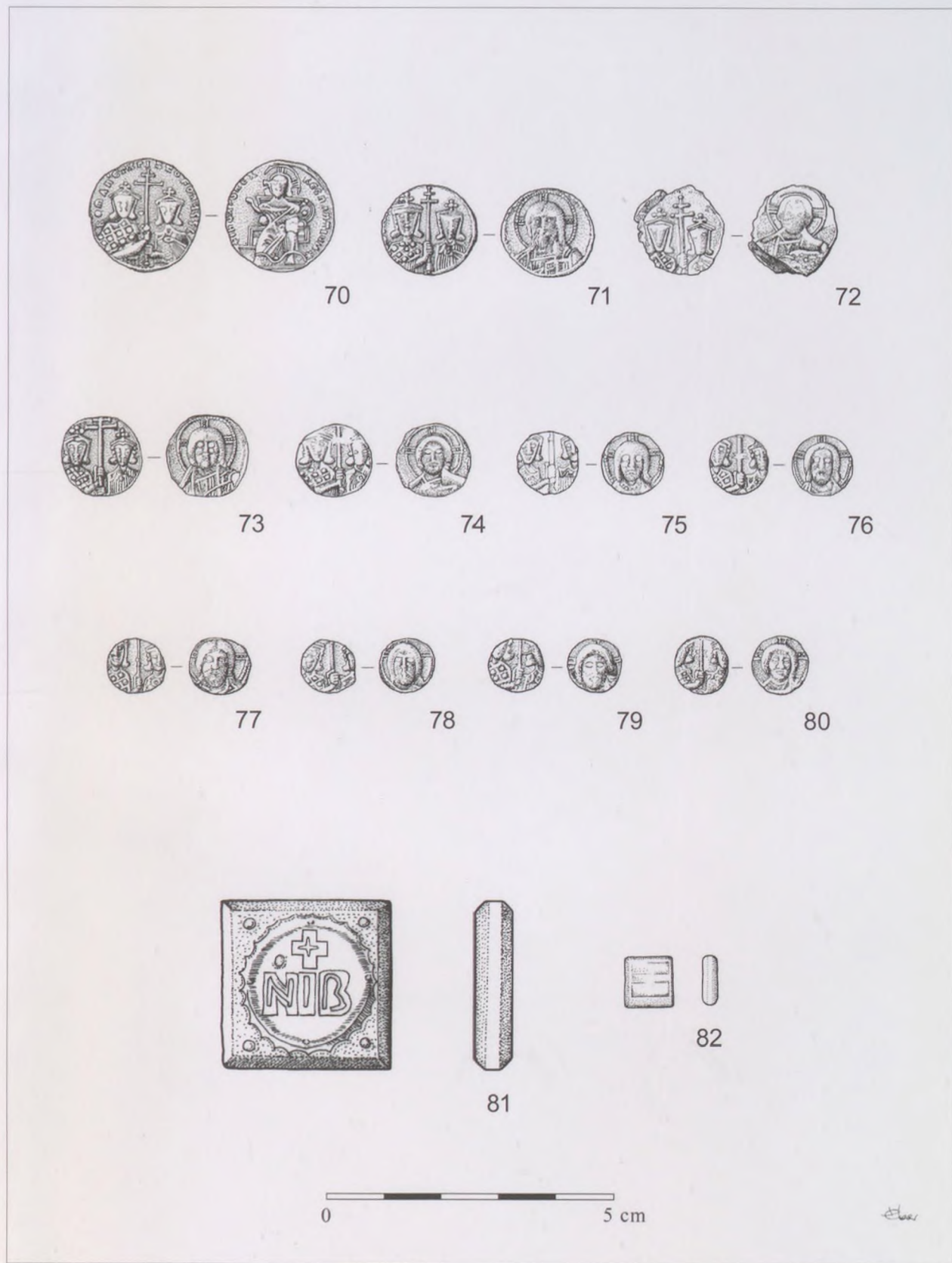
VII. TÁBLÁK

57. tábla. Ismeretlen lelőhely („Tokaji kincs”), 11. századi szórványleletek (57–66., 84–89)

VII. TÁBLÁK

58. tábla. Ismeretlen lelőhely („Tokaji kincs”), 11. századi szórványleletek (70–82)

ISBN 978-963-306-428-3
9 17896331064283

